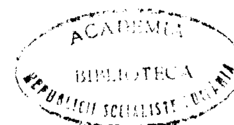
DIMITRE ONCIUL

SCRIERI ISTORICE

*

Ediție critică îngrijită de

AURELIAN SACERDOȚEANU

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
București 1968

CUVÎNT ÎNAINTE

În precuvîntarea sa la *Istoria Românilor din Dacia Traiană* în 1888, A. D. Xenopol scria : „Istoria unui timp se clădeşte întotdeauna cu materialul adunat pînă atunci. Dacă ar fi să aşteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n-am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieţii sale, căci descoperirile se fac neîncetat ; cunoştinţele se întind şi se adîncesc, mărind fără încetare orizontul istoriei. Timpurile din urmă îndreaptă necontenit cele ce se află greşite în expunerile de mai înainte şi, potrivit cu propăşirea poporului şi îmbogăţirea cunoştinţelor, creşte şi se dezvoltă şi arborele istoriei sale. Fiecare timp oglindeşte în lucrările istorice ce le înfăţişează cunoştinţa de atunci a poporului asupra trecutului său".

Aceste consideraţii sînt valabile în orice timp şi nu numai pentru lucrările de sinteză istorică, la care se referea Xenopol acum optzeci de ani, ci şi pentru oricare alte teme sau monografii cît de întinse şi adîncite ar fi şi mai ales pentru acelea de amănunt în care orice informaţie nouă poate dărîma construcţii întregi.

Referindu-ne la acest sistem de gîndire al lui Xenopol, sîntem înclinaţi să-l raportăm şi la opera lui Dimitre Onciul, care tratează în mod constant probleme de amănunt greu de rezolvat şi pune ipoteze dintre cele mai spinoase pentru istoria noastră în evul mediu. În esenţă două sînt problemele a căror rezolvare Onciul a căutat-o pe toate căile posibile : pe de o parte formarea poporului român în care a adus contribuţii originale cu privire şi la formarea limbii române, iar pe de alta începuturile statelor româ-

neşti, cu disecarea adîncă a legendelor privitoare la aşa-zisul descălecat. Soluţiile lui, izvorîte din interpretarea documentelor cunoscute şi printr-o logică strînsă, rămîn valabile şi astăzi. În adevăr, după mai bine de o jumătate de secol de la ivirea celor mai de seamă lucrări ale lui Onciul, timp în care au apărut şi alte izvoare istorice necunoscute şi studii importante care au sporit şi au modificat suma cunoştinţelor noastre cu privire la problemele studiate de el, totuşi lucrările lui trebuie să fie luate în consideraţie, căci baza de fapte şi interpretarea lor critică şi metodică rămîn acelea pe care le-a dat el. În lumina noilor cercetări acestea nu pot decît să fie completate şi uneori îndreptate. Pentru majoritatea lor putem spune că concluziile sale ori nu s-au urnit din loc, ori ipotezele sale au rămas pînă acum singura soluţie posibilă. Deci opera sa nu a fost depăşită de vreme; şi aici stă marea ei valoare, de a cărei preluare nu se poate dispensa nimeni.

Onciul n-a dat publicitate strădaniei sale, lăsîndu-şi lucrările închise în pagini de reviste greu accesibile cititorului şi negîndindu-se să şi le adune la un loc. Din peste 150 de titluri cît cuprinde opera sa bibliografiată, 17 au avut extrase şi numai 7 au fost publicaţii de sine stătătoare, între acestea fiind şi *Originile Principatelor Române*. Dar şi aceasta, fiind tipărită în număr restrîns de exemplare, era o raritate bibliografică încă din timpul vieţii autorului. De aici a rezultat o circulaţie restrînsă şi, în consecinţă, n-au putut ajuta mersului înainte al studiilor noastre istorice atît cît ar fi trebuit. De aceea culegerea şi prezentarea celor mai reprezentative studii onciuliene, credem că este de mare folos atît pentru cercetătorul ştiinţific, cît şi pentru studentul sîrguincios şi pentru oricare alt cititor. Numai cunoscînd ceea ce s-a făcut temeinic pînă acum se poate propăşi în noile cercetări. Şi din punctul de vedere al metodei şi al raţionamentelor opera lui Onciul stă în linia întîi. Totodată, la peste 100 de ani de la naştere, aducînd un omagiu şi memoriei lui Onciul, contribuim esenţial la cunoaşterea

operei unuia dintre cei mai constructivi cercetători ai istoriei noastre mai vechi.

* * *

Ediţia de faţă este alcătuită pe baza opiniei de mai sus. Pornind la lucru a trebuit să rezolvăm însă cîteva chestiuni de principiu, impuse de situaţie: transcrierea textelor, tehnica aparatului ştiinţific, adnotările şi indicii necesari. Avînd în vedere caracterul operei şi scopul urmărit de ediţie, am crezut util să procedăm cît mai practic, fără a ne abate însă de la obligaţiile cerute de metodologie.

Din opera lui Onciul am ales acum studiile capitale privitoare la originea şi formarea poporului român şi la întemeierea ţărilor româneşti. Prezentarea lor se face în ordine cronologică, sistem care permite mai lesne cunoaşterea evoluţiei gîndirii lui Onciul.

Precizăm că am păstrat întocmai textul autorului dar am unificat ortografia conducîndu-mă după sistemul adoptat de el însuşi în ultimele studii şi care corespunde aproape în întregime cu ortografia actuală. Astfel n-am păstrat pe *eată*, *ăncă*, *pănă*, *douĕ*, *ĕl*, *Bĕrlad*, *in*, *esactitate*, *esistat* sau *ĕ*, simplă modă grafică întru nimic justificată fonologic, ci le-am redat prin *iată*, *încă*, *pînă*, *două*, *îl*, *Bîrlad*, *în*, *exactitate*, *existat* sau *ă*, cum este şi forma de azi în scrierea noastră. Desinenţele lungi, frecvente pe vremea cînd scria el, ca de pildă *comparaţiune*, *ediţiune*, *informaţiune*, *publicaţiune* ş.a. au fost înlăturate, optînd pentru forma actuală (*comparaţie*, *ediţie*, *informaţie* etc.). În unele cazuri a fost mai greu să mă hotărăsc pentru o formă mai corectă, ca la *colonizaţiune*, *combinaţiune*, *exercitează* *indignaţiune*, *personificaţiune* sau *stagnaţiune*, pe care le-am redat prin *colonizare*, *combinare*, *exercită*, *personificare*, *stagnare* etc.

Am păstrat însă întocmai lexicul şi formele lexicale, care aparţin provinciei din care a venit scriitorul lor şi nu reprezintă moda scrisului vremii, ca de exemplu *nicăiuri*. Cu toate că aici se observă o mare inconsecvenţă totuşi n-am făcut acelaşi lucru şi pentru onomastic şi toponimie. Logic o puteam face, deoarece adesea observ că a inter-

venit aici mai mult corectorul revistelor în care s-au tipărit lucrările decît Onciul însuși. Dar acestea pot proveni și din voința sau formația lui, fiindcă le constat și în lucrarea tipărită sub îngrijire personală, *Originile Principatelor Române*. Le-am lăsat deci socotind că pot folosi cunoașterii formației lui însuși și au izul vremii.

Studiile scrise în limba germană le-am dat numai în traducere română, deși pentru orice confruntare și pentru a face cu putință o mai largă circulație în străinătate, ar fi fost de dorit și reproducerea textului original, ceea ce însă profilul lucrării nu mi-o îngăduie.

Am făcut verificarea textelor citate în grecește sau latinește, însă corectarea greșelilor de tipar am făcut-o în mod tacit.

În ce privește tehnica aparatului științific a trebuit să fac o unificare, deoarece ea variază după sistemul fiecărei edituri la care a tipărit Onciul. Aici ne-am orientat după sistemul folosit în ultimele sale publicații controlate de el însuși.

Opera lui Onciul nefiind depășită de timp, am socotit că nu e cazul să figureze aici largi comentarii. În cea mai mare parte ele s-ar fi întors tot la lucrările lui, fiindcă mai toate chestiunile au fost luate și reluate în discuție de el însuși. Indicele final va înlesni concordanța necesară. În afară de aceasta o comparație continuă între opera lui Onciul și poziția istoriografiei ulterioare, inclusiv cea actuală, ar constitui o critică fără urmări practice sensibile. În consecință, am dat critic numai literatura, fie generală fie specială, cîtă s-a adăugat pînă acum. Ea trebuie considerată numai ca o simplă indicație pentru cititori, dar am ținut totuși să pun în evidență părerile opuse, iar uneori rezultatele propriilor mele cercetări. Dar chiar și față de acestea, care se văd numai cu privire la perioadele în care ipotezele abundă din cauza lipsei de izvoare, opera lui Onciul nu este știrbită în întregul valorii ei. Încă multă vreme de acum înainte ea își păstrează rostul unui punct de plecare clar și solid precizat.

Din principiu n-am recurs la sintezele mai noi ale istoriei românilor, decît în mod cu totul izolat. Pe de o parte,

pentru că acestea întemeindu-se pe studii speciale, aș fi făcut numai un abuz de citate nefolositoare, iar pe de altă parte, aspra metodă de lucru a lui Onciul nu ar fi admis aceasta.

Am păstrat sistemul de paranteze folosit de Onciul, la care însă am adăugat paranteza unghiulară < > prin care am arătat toate adaosurile mele, mai ales bibliografice, puse la notele lui Onciul însuși. De altfel am căutat ca acestea să fie cît mai puține, deoarece se referă la edițiile noi ale izvoarelor consultate de el. Totuși atragem atenția cititorului că uneori raționamentele lui Onciul au valoare numai ținîndu-se seama de vechile ediții, dar nu-i mai puțin adevărat că multe din sugestiile date de el cu privire la emendații și restabiliri de texte au fost confirmate în edițiile critice de mai tîrziu. Este încă un merit care se adaugă la opera lui Onciul.

Ținînd seama de faptul că două studii importante, *Teoria lui Roesler* și *Titlul lui Mircea cel Bătrîn*, au fost mult folosite în studiile istorice ulterioare, pentru orientare mai lesnicioasă am notat marginal paginile din revista „Convorbiri literare" în care au fost tipărite.

Prevedem ediția cu un indice bibliografic, care prezintă un dublu interes. Pe de o parte arată bogăția informației de care s-a servit Onciul în elaborarea operei sale, iar pe de alta, înlesnește cunoașterea părerilor autorilor despre problemele tratate și totodată poziția luată de Onciul în fața lor. Pe cît mi-au îngăduit investigațiile am ținut-o la curent cu scopul de a înlesni și mai mult cercetările viitoare.

A. S.

24 decembrie 1965

VIAȚA ȘI OPERA LUI DIMITRE ONCIUL

Istoriografia română s-a dezvoltat paralel cu însăşi dezvoltarea tuturor ţărilor româneşti, iar orientarea istoricilor a fost în strînsă legătură cu evoluţia concepţiilor despre lume dominante în societate şi în raport cu evoluţia social-economică al cărei suport teoretic era. Începînd cu analele, continuînd cu cronicile ea a ajuns în cele din urmă la istoria critică din ce în ce scrisă de pe poziţii mai avansate, mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În fond însă ea a rămas totdeauna idealistă. Numai după ce istoricii noştri au cunoscut concepţia materialistă a istoriei şi i-au înţeles mecanica ei dialectică, istoriografia noastră a putut aborda problemele de istorie şi în acest mod. Acest proces de gîndire şi metodă n-a fost posibil decît din momentul cînd s-a schimbat fundamental structura statului şi a societăţii în patria noastră socialistă.

Trecerea la metoda de cercetare materialistă a istoriei nu înlătură ceea ce s-a făcut mai înainte, ci implică totdeauna o reconsiderare. Aceasta mai ales pentru istoricii care s-au manifestat în perioada de ascensiune a burgheziei şi a capitalismului, perioadă în care se confruntă pe de o parte idei contradictorii care pot deruta, iar pe de alta metode de lucru care trec de la romantismul dezordonat la o critică adesea fantezistă, ca de pildă la Hasdeu.

În această situaţie, încă de pe atunci, în istoriografia noastră s-a simţit nevoia unei alte orientări, care să ducă la cercetări istorice sobre, cu riguroasă metodă de cercetare. În astfel de condiţii a apărut o şcoală critică, ale cărei baze au fost puse pe de o parte de Dimitre Onciul în linia istoriei politice şi de Ioan Bogdan pentru istoria culturii,

în ce priveşte metoda de cercetare, iar pe de alta de Nicolae Iorga prin marea sa putere de generalizare şi Ovid Densusianu în analiza fenomenelor lingvistice.

Reconsiderarea moştenirii ştiinţifice este astăzi o necesitate. Pentru bunul mers mai departe al ştiinţei însăşi aceasta este şi o datorie, spre a nu se repeta inutil eforturi făcute mai înainte. Înlesnind astfel documentarea, se cîştigă timp şi orice nouă energie depusă poate duce mai repede la salturi creatoare.

În lucrările lui Onciul se găsesc adunate şi comentate aproape toate izvoarele istorice narative şi diplomatice cunoscute atunci privitoare la primul mileniu din istoria noastră. Din acest punct de vedere ele formează un instrument de informare dintre cele mai complete, inclusiv informarea comentată a istoriografilor precedenţi. Cît priveşte comentariile lui este posibil ca, în unele privinţe, ele să nu reziste criticii de astăzi, dar prin modul cum sînt puse tezele ele pot înlesni aflarea adevărului concret. A porni de la Onciul este deci şi o necesitate de metodă.

Între sarcinile actuale trasate ştiinţei româneşti revine şi istoriografiei noastre necesitatea de reconsiderare a operei istorice înfăptuită de predecesori, care nu este nici neînsemnată, nici lipsită de valoare. La mai fiecare istoric există un sîmbure sănătcs care, putînd germina, trebuie cultivat. Aceasta cu atît mai mult, cu cît istoriografia noastră mai veche s-a aplecat mai mult asupra cunoaşterii şi interpretării, mai mult sau mai puţin critic, a izvoarelor istoriei şi mai rar a trecut la consideraţii generale valabile. Acest lucru este explicabil, căci istoricii de atunci, oricît de remarcabili, se situau pe poziţia clasei căreia aparţineau şi, necunoscînd materialismul istoric, le erau străine legile generale de dezvoltare a societăţii omeneşti. Acest fapt real trebuie avut în vedere pentru ca şi criteriile de judecare să fie corespunzătoare.

Între istoricii predecesori care au contribuit într-adevăr temeinic la rezolvarea unor probleme fundamentale ale istoriei noastre se numără şi Dimitre Onciul. Dar despre el şi despre opera lui s-a scris prea puţin şi de aceea e greu de pornit la drum deodată. Aceasta cu atît mai mult, cu

cît opera lui era aproape inaccesibilă fiind împrăştiată în publicaţii periodice rare. Informaţia colaterală lipseşte şi ea în mare măsură.

În timpul cît a trăit s-a vorbit prea puţin despre Onciul, în afară de cîteva recenzii şi note despre lucrările sale. Cel dintîi care l-a apreciat public a fost Al. Odobescu, cînd l-a propus în 1889 să fie ales membru corespondent al Academiei Române [1]. O a doua recunoaştere pe care o amintim şi care la vremea aceea însemna foarte mult este a lui Hasdeu, scurtă dar cuprinzătoare: „Critica istcrică e reprezentată în Bucovina cu multă demnitate de tînărul român Onciul" [2]. Acest merit i-l va recunoaşte şi mai tîrziu, într-o critică aspră dar şi de duh [3]. După aceea, la banchetul ce i s-a dat de bucovineni la 6 februarie 1896, cînd a plecat la Bucureşti ca să-şi înceapă prodigioasa sa activitate de profesor universitar, i-au adus elogii deosebite colegii şi prietenii săi, între care au luat cuvîntul Iancu Zotta, Eusebie Popovici, rectorul universităţii, Dimitrie Isopescul, Ioan Sbiera, Grigori Halip şi Leonida Bodnărescu, intelectuali de seamă şi patrioţi bucovineni [4]. Sărbătorirea evenimentului a căpătat atunci şi valoare de simbol pentru românii din Bucovina, Onciul însuşi fiind un luptător pentru drepturile lor şi opozant al politicii habsburgice de desnaţionalizare a ţării. Doi ani mai tîrziu, la 25 martie 1898, D.A. Sturdza face la Academie recomandarea elogioasă să fie ales membru plin, care a rămas însă fără rezultat [5]. Mult mai tîrziu, la 9 aprilie 1905, va face o propunere asemănătoare I. Kalinderu, cînd iarăşi nu întruneşte majoritatea voturilor corpului academic, urmînd ca votarea să fie repetată două zile mai

---

[1] „Anal. Acad. Rom.", *Dezbaterile*, XI (1888—1889), p. 134.

[2] B.P. Hasdeu, *Wickenhauser*, în „Revista nouă", IV, 2—3, mai—iunie 1891, p. 46.

[3] Idem, *Negru Vodă (Etym. Mgn. Rom.*, IV), Bucureşti, 1898, pp. XLV—LI şi CCLVIII—CCLX.

[4] Leonida Bodnărescu, *Banchet în onoarea prof. D. Onciul*, în „Gazeta Bucovinei",VI, 8, 28 ianuarie/9 februarie 1896.

[5] „Anal. Acad. Rom.", *Dezbaterile*, XX, (1897—1898), pp. 109 şi 162—163.

tîrziu, de data aceasta cu rezultat pozitiv[6]. Cu ocazia intrării la Academie s-a mai vorbit puțin despre el[7]. După aceea în 1908 se mai ivește un prilej, tot fără răsunet[8], pentru ca mai tîrziu, în împrejurări obscure, probabil de natură politică, să i se facă un elogiu de apărare, pentru „o muncă și reputație pe care nimic nu le mai poate știrbi, odată ce ele sînt"[9].

În aceste puține rînduri despre Onciul nu vom găsi analiza operei însăși, ci reflectarea intereselor de moment ale contemporanilor săi. Pe de o parte a fost apreciată combativitatea naționalistă pe care o dovedise Onciul împotriva politicii culturale nivelatoare în sens habsburgic, pe care o promova germanismul față de români, de altfel ca și față de alte naționalități conlocuitoare în cadrul monarhiei, iar pe de alta, după venirea la București, justificarea unor credințe politice care păreau să devină tradiționale, sprijinite și de istoriografie. În această conjunctură social-politică studiile lui Onciul s-au impus contemporanilor prin modul nou în care erau puse chestiunile și prin metoda cu care se justificau.

Este explicabilă lipsa de zgomot în jurul numelui și operei lui D. Onciul și prin faptul că el făcea parte din numărul „pașnicilor oameni de știință, închiși cu bucurie în cămăruța migălosului lor lucru"[10].

În fața mormîntului său abia deschis s-au spus însă mai multe și mai alese cuvinte de laudă, de recunoaștere din partea elevilor săi, din partea prietenilor[11]. Tot cu

[6] *Ibidem*, XXVII (1904—1905), pp. 221, 235—236 și 243.

[7] T. Veleanu, *Doi academicieni*, în „Românul literar", V (1906), p. 53.

[8] I. Nistor, *Dimitre Onciul. Discurs*, în „Junimea literară", nr. 7—8 (1908), pp. 57—60.

[9] N. Iorga, *Un om „dărîmat", Dimitre Onciul*, în „Drum drept" X (1915), p. 681, reprodus în *Oameni care au fost*, II, București, 1935, p. 154.

[10] N. Iorga, *op. cit.*, p. 151.

[11] Cităm numai: Vasile Pârvan, *In memoriam. La mormîntul lui Dimitre Onciul*, în *Memoriale*, București, 1923, pp. 85—90; Vasile Gheorghiu, *La mormîntul lui Dimitre Onciul*, în „Candela", 1923, pp. 63—64; I.C. Filitti, *Lui Dimitre Onciul*, în „Convorbiri literare", 55 (1923), pp. 223—224.

acest prilej s-au mai scris cîteva rînduri care pot fi reținute[12]. După aceea s-a mai vorbit din cînd în cînd despre Onciul, fie cu prilejul elogiului academic făcut de succesorul său[13], fie în alte împrejurări[14]. De data aceasta s-a trecut și la o prezentare mai amănunțită a vieții și operei cunoscutului istoric[15]. Cu acestea se încheie șirul paginilor închinate lui Onciul și memoriei sale.

[12] N. Iorga, *Dimitre Onciul*, în „Revista istorică", IX (1923), p. 52. Idem, *D. Onciul*, în „Bul. Com. ist. a Rom." 3 (1924), pp. IX—XII; I. Nistor, *În amintirea lui D. Onciul*, în „Junimea literară", nr. 4—5, 1923, pp. 57—60; Const. Moisil, *Dimitre Onciul*, în „Anuarul Inst. de ist. națională", Cluj, II (1923), pp. 507—512.

[13] Pr. Niculae M. Popescu, *Dimitre Onciul*, București, 1925, cu răspuns de N. Iorga (Acad. Rom., *Discursuri de recepțiune*, LIX).

[14] *Desvelirea busturilor lui B.P. Hasdeu și D. Onciul*, în „Rev. Arhivelor", II (1927), p. 262; Al. Tzigara-Samurcaș, *Pro Onciul*, în „Convorbiri literare", 64 (1931), pp. 244—249; I. Nistor, *D. Onciul la zece ani de la moartea sa*, în „Junimea literară", 1933, pp. 73—79; Const. Moisil, *Dimitre Onciul*, în *Lui D. Marmeliuc*, 1936, pp. 49—54; A. Sacerdoțeanu, *Dimitre Onciul*, în „Revista Arhivelor", IV, 1 (1940), pp. 1—5.

[15] Parte din corespondența lui D. Onciul a făcut obiectul editării și comentării la I. E. Toroutiu, *Studii și documente literare*, 13 vol., București, 1931—1946 (vol. I în colaborare cu Gh. Cardaș). O monografie i-a dedicat Teodor Balan, *Dimitre Onciul*, Cernăuți, 1938, 176 pag.; Pamfil C. Georgian, *Dimitre Onciul*, extras din „Convorbiri literare", nr. 7—12 (1940), pp. 893—916; A. Sacerdoțeanu, *Opera lui D. Onciul*, în „Revista Arhivelor", IV, 1 (1940), pp. 168—183 îi publică bibliografia, iar în *D. Onciul, Opere Complete*, I, București, 1946, editează o parte din lucrările sale privitoare la originile principatelor. T. Bălan, *Cîteva scrisori ale lui Dimitre Onciul către Sever Zotta*, în „Revista Arhivelor", VI, 2 (1945), pp. 156—164, adaugă o corespondență interesantă. Mai tîrziu Șt. Ștefănescu, *Concepția și metoda istorică a lui Dimitre Onciul (1856—1923)*, în „Studii", XVI (1963), nr. 6, pp. 1237—1251 (publicat și în franceză: *D.O. 40 ans depuis sa mort*, în „Revue roumaine d'histoire", III, 1964, nr. 2, pp. 227—241), îi închină primele pagini de reconsiderare. O expunere caracterologică sumară în lucrarea colectivă: *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, Editura Academiei, București, 1964 (Bibliotheca historiae Romaniae, 5), p. 68.

Avînd la îndemînă un material informativ atît de redus, pe care îl vom folosi mai departe, încerc aici să destram vălul care acoperă cu colbul uitării una din activitățile științifice constructive și didactice fecunde din trecut: viața și opera istorică a lui Dimitre Onciul. Munca lui s-a dezvoltat într-un domeniu prea puțin lesnicios, sau, cum spunea un alt fruntaș al studiilor noastre metodice, „studiile din care d-l Onciul și-a făcut o specialitate principală sînt cele mai ingrate", căci „originile poporului nostru, asupra căruia știrile istorice mai precise încep abia în secolul XIII, sînt învăluite într-un adînc întuneric" [16]. Mai cu căldură o spune și unul dintre elevii săi cei mai buni: „Cînd cel acum adormit a fost să-și aleagă piatra de încercare a talentului său de ctitor în cărțile sybilline ale istoriei, el nu a întîrziat la întrebări ușoare, la rezumări de documente limpezi, ci, în romantică îndrăzneală, a atacat problema cea unică: misterul originei noastre în țările de azi. Și cumințenia sa, tactul său, învățătura sa, n-au fost mai prejos de îndrăzneala sa. El a înțeles că problema era mai mare decît marginile unei singure vieți omenești și de aceea a dăruit tot ce avea în puterile sale: statornicia întregii sale vieți întru lupta cu sfinxul" [17].

Onciul a contribuit mult la luminarea acestui întuneric. În ce mă privește, mă voi sili să-i redau fidel gîndirea și judecata și sper că nu voi greși făcîndu-mă interpretul lor. Se poate totuși mărturisi cu tărie că rezultatele cercetărilor lui Onciul formează cel dintîi pas sigur în istoriografia românească, iar materia lui e cea mai bună, pe care predecesorul nostru a pregătit-o cu multă trudă, cu adîncă rîvnă și cu nespusă dragoste. O spunea și veneratul meu profesor: „Vor trece secole și numele lui va fi legat mereu de povestea epică a luptei cu taina cea mai mare a istoriei noastre" [18].

[16] I. Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905 (Acad. Rom., *Discursuri de recepțiune*, XXVII), p.16.
[17] V. Pârvan, *Memoriale*, pp. 89—90.
[18] *Ibidem*, p. 90.

VIAȚA

Dimitre Onciul s-a născut în satul Straja din raionul Rădăuți, regiunea Suceava, la 26 octombrie/7 noiembrie 1856. Era întîiul născut al preotului cu același nume, un predicator de seamă, și nepotul cojocarului Ion Onciul [19]. Copilăria și-a petrecut-o mai întîi în satul natal iar mai tîrziu la Vicov, unde se mutase tatăl său cu slujba. Școala primară a făcut-o la Cernăuți, unde o sfîrșește la 19/31 iulie 1867. Tot acolo a urmat liceul, pe care l-a terminat la 24 martie 1876. Din cauză de boală, unele clase le-a pregătit în particular. Timp de trei ani (6 semestre, 1876—1879) a fost student „sărman și merituos" la noua Universitate din Cernăuți, în specialitatea istorie și geografie.

În timpul acesta în Bucovina, mai mult decît în orice altă parte a Imperiului habsburgic, Viena ducea o stăruitoare politică împotriva naționalităților și de nivelare a popoarelor. Cultivînd formal „mica patrie", spera ca în scurt timp să se contopească totul în „marea patrie", care acum era Imperiul austroungar. Căile de realizare erau diverse: sociale, economice, culturale. Rezultatul n-a fost cel scontat, deoarece s-a întărit spiritul naționalist, și fiecare naționalitate și-a creat o burghezie puternică, iar culturalicește și economic s-au strîns mai puternic în jurul așezămintelor proprii. Înființarea Universității de la Cernăuți, care avea o atitudine net liberală, a făcut posibilă și o unitate de acțiune a elitei intelectualității locale, deși încă divizată după originile etnice. Datorită acestui fapt și D. Onciul a fost trimis la studii în Cernăuți, centru important al dezvoltării culturii bucovinene.

Știut fiind locul pe care îl ocupă profesorii în formarea și gîndirea elevilor lor, socot că nu este lipsit de interes să stărui puțin asupra anilor de ucenicie ai lui D. Onciul. Ca student ordinar la Cernăuți a avut profesori pe Johann

[19] Nu are nici o legătură cu familia nobilă Onciul tot din Bucovina, despre care tratează Teodor Balan, *Familia Onciul. Studiu și documente*, Cernăuți, 1927.

Loserth, la care a audiat cursuri de istoria evului mediu şi de izvoarele istoriei, pe Alexandru Budinsky la limbile romanice şi paleografie, completat cu cursul de limba română al lui Ioan G. Sbiera. Anton Marty ţinea cursul de introducere în filozofie (i se zicea atunci „propedeutica filozofică"), iar Ferdinand Zieglauer se ocupa de istoria austriacă, atunci istoria patriei, un curs declamator, care nu se potrivea cu temperamentul lui Onciul.

Încheind trieniul universitar la Cernăuţi, Onciul pleacă mai departe la Viena, unde are ocazia să audieze profesori celebri în acea vreme (1879—1881). Cursurile frecventate de el atunci au fost ţinute de Theodor von Sickel care a adus contribuţii de seamă la dezvoltarea diplomaticii, de Otto Hirschfeld la epigrafia latină, de Carl Rieger la paleografie şi sigilografie, de Heinrich Zeissberg la interpretarea izvoarelor istoriei austriece, de Franz Miklosich la limba slavă, de Iosif Karabaček la istoria otomană şi de Johann Urban Jarnik pentru limbi romanice cu specială privire la texte româneşti publicate de Cipariu. În al doilea an al şederii sale la Viena urmează şi cursurile Institutului de istorie austriacă, condus atunci de Ottokar Lorenz, care era şi profesor, ca, de altfel, şi de alţi profesori de la universitate pe care i-am amintit mai înainte. Se ştie că pe atunci Institutul vienez, cu alte cuvinte Şcoala de arhivistică austriacă, rivaliza în erudiţie şi metodă de cercetare cu celebra *École des chartes* pariziană.

În timpul studenţiei la Cernăuţi Onciul n-a fost numai student. Deşi în luptă cu o boală grea, care-i dăduse o infirmitate (periostită la piciorul stîng), totuşi şi-a găsit timp suficient pentru activităţi extrauniversitare. Astfel, ca student ordinar, a fost membru în comitetul societăţii studenţeşti „Arboroasa", care făcea o propagandă intensă pentru apărarea românismului în Bucovina, fapt pentru care a şi fost desfiinţată în 1878 de către autorităţile austriece. Apoi a fost iniţiator şi fondator al societăţii studenţeşti „Junimea", de fapt continuatoarea celei precedente şi căreia i-a şi fost primul preşedinte, iar în comitet era Ciprian Porumbescu (decembrie 1878), încă de pe atunci vestit prin creaţia sa muzicală. Trecînd apoi student la Viena, activează în societatea studenţilor români „România Jună", căreia i-a fost vicepreşedinte. Aceasta avea de scop să stringă rîndurile tinerei intelectualităţi române din cuprinsul monarhiei. Lucrînd cu mai multă prudenţă, a scăpat vigilenţei poliţiei habsburgice. Aci, în 1880, Onciul a fost între cei dintîi studenţi români care au cîntat incomparabilul *Pe-al nostru steag*, imn compus de Andrei Bîrseanu şi pus pe note de Ciprian Porumbescu, colegi ai lui de studii, membri ai aceleiaşi societăţi studenţeşti. Imnul acesta a devenit apoi un crez pentru unire al tuturor românilor.

Întors de la Viena D. Onciul trebuia să-şi asigure o carieră; de aceea în 1881—1882 îşi prezintă tezele de licenţă în istorie, geografie şi filozofie. În acelaşi timp tinde la o abilitare mai înaltă şi se înscrie la doctorat în 20 iunie 1883. Profesorii Loserth şi Zieglauer, cu care urma să lucreze teza, îi dau să trateze subiectul: *Ueber die Anfänge des romänischen Staatswesens* (Despre începuturile statelor româneşti). Subiectul a fost inspirat de un curs asemănător, *Începuturile istoriei româneşti*, pe care Loserth îl ţinuse în semestrul de iarnă din anul 1878—1879. Acest curs a fost hotărîtor pentru activitatea ştiinţifică a lui Onciul.

Lucrarea de doctorat, în forma sa definitivă, căpătase o întindere impunătoare. N-a fost publicată niciodată iar manuscrisul a dispărut în timpul războiului din urmă. Din relatările lui T. Balan, care a cunoscut manuscrisul, schematic concluziile se prezintă astfel:

1. Nu a fost posibilă o retragere totală a coloniştilor romani din Dacia.

2. Continuitatea vieţii romanice în Dacia se poate dovedi şi prin toponimie.

3. „*Argumentum ex silentio*" indus de Roesler nu poate fi susţinut.

4. În actuala patrie a românilor nu poate fi vorba de o imigrare a lor tîrzie din sud *(Wanderungstheorie)*, ci numai de o lentă admigrare *(Zuwanderung)* în secolul al VII-lea.

5. Caracterul unitar al limbii române se explică prin o patrie comună şi prin locul de zămislire *(Keimboden)* al limbii române formate în curs de 5—6 secole. Despărţirea se face numai după invazia slavo-bulgară.

6. Ducele Ramunc din poema Niebelungilor, căpetenia vlahilor (înainte de 1200), este considerat egal cu Basarab-ban.

7. Nu există un descălecat din Ardeal al lui Negru Vodă. Ţara Românească s-a format ca parte a statului româno-bulgar al Asaneştilor. Separaţia Ţării Româneşti de Bulgaria s-a făcut după invazia tătarilor (1241).

La prezentare, Loserth în referatul său aprecia că lucrarea are un cadru prea larg şi nu se disting bine ideile personale de ale altora, dar autorul arată o mare erudiţie. Zieglauer adaugă că argumentele induse de Onciul pentru susţinerea stăpînirii Asaneştilor în nordul Dunării „nu m-au satisfăcut şi nu m-au convins", şi un defect esenţial este şi acela că nu s-a tratat mai pe larg felul de organizare politică românească dinainte de invazia tătară. Referatele fiind totuşi afirmative, Onciul susţine lucrarea la 27 iunie 1884.

Din această lucrare de erudiţie au pornit aproape toate cele următoare mai de seamă, în care Onciul a tratat aceeaşi temă. „Defectul esenţial" enunţat de Zieglauer l-a preocupat pe Onciul şi uneori s-a referit la el, mai adesea cu sugestii decît cu expuneri.

Tot în acest timp (aprilie—iunie 1884) Onciul susţine şi oralul pentru abilitare în învăţămîntul mediu, fiind apoi numit profesor la liceul din Cernăuţi, mai întîi fără plată (1885—1886) şi apoi cu plată (1886—1887). Pe urmă s-a transferat la Şcoala normală, unde şi-a luat dreptul să fie profesor şi de limba română şi s-a definitivat (1888), funcţionînd aşa pînă în 1896. În acest timp, cîteva semestre obţine concedii de studii (în 1889—1890 şi 1894), cînd merge din nou pentru specializare academică la universităţile din Viena şi Berlin. Cu acest prilej întreprinde şi cercetări de arhive pentru probleme de istorie privind secolele XVII şi XVIII.

În anul 1895, făcînd parte dintr-o comisie de definitivare a învăţătorilor, a avut un conflict cu inspectorul Carl Tumlirz, care n-avea nici o simpatie pentru români. Dîndu-şi seama că nu mai pot conlucra, a trebuit să se gîndească la părăsirea şcoalei. Tocmai atunci se deschisese concurs pentru ocuparea catedrei de Istoria românilor şi a literaturii române la Facultatea de litere din Bucureşti, la care Onciul se înscrie. Concursul se ţine la Iaşi la 11 noiembrie 1895. Nu se prezintă pentru susţinerea orală a examenului, dar comisia, la propunerea lui Xenopol, îl recomandă pe baza lucrărilor ştiinţifice. Amintim că la acest concurs s-a înscris şi B. P. Hasdeu, care era deja profesor la aceeaşi facultate. Procedura înscrierii sale fiind neobişnuită, printr-o telegramă, candidatura nu a fost admisă.

În februarie 1896 Dimitre Onciul a venit la Bucureşti şi şi-a început cursul de istorie a românilor la facultatea în care, cu doi ani mai nainte, mult mai tînărul Nicolae Iorga începuse cursul de istorie universală. Aceştia amîndoi, cu Ioan Bogdan alături, aveau să primenească în întregime baza şi orizontul studiilor istorice din această facultate[20].

D. Onciul în cursurile de la Facultatea de filozofie din Bucureşti a tratat partea mai veche a istoriei noastre, de obicei pînă la Ştefan cel Mare. Abateri de la această temă totuşi se ivesc din cînd în cînd, cu titlul de comemorări sau aniversări. Aproape toate cursurile lui au fost litografiate [21]. În iulie 1919 ajunge decanul facultăţii, cinste pe care o păstrează pînă la sfîrşitul vieţii.

D. Onciul a fost ales membru corespondent al Academiei Române la 1 aprilie 1889, ca urmare a propunerii lui Odobescu [22]. La 11 aprilie 1905 devine membru plin, iar la

[20] Partea aceasta e tratată pe larg în monografia lui T. Balan, *Dimitre Onciul*, 1938, care a folosit şi manuscrisele lui Onciul, azi pierdute.

[21] Cel dintîi *Istoria românilor. Curs stenografiat după Domnul Profesor D. Onciul de Henri Stahl*, 723 p. (Bucureşti, 1899), iar cele din urmă *Relaţiile românilor cu ungurii* (1919—1920), 628 p. şi continuarea lui sub titlul *Istoria românilor* (1920—1921), 355 p.

[22] „Anal. Acad. Rom.", *Dezbaterile*, XI (1888—1889), p. 108.

22 martie/4 aprilie 1906 îşi ţine discursul de recepţie [23]. În 1915 se vorbea să fie ales preşedinte — „ceea ce nu putem crede", zice Iorga [24] — fapt care se întîmplă însă în 1920, în care cinste şi moare. În cadrul Academiei a avut diverse însărcinări pe care le-a săvîrşit cu scrupulozitate, după cum arată bogata sa activitate în această privinţă. E de remarcat, de pildă, precizia şi spiritul în care sînt făcute rapoartele sale privind cărţile propuse pentru premiere, cazul T.V. Păcăţianu uimeşte chiar, sau recomandările sale de membri ai Academiei, între care figurează numele lui K. Krumbacher, W. Mayer-Lübke, J. Jung, J. Strzygowski, Ch. Diehl dintre străini, ori St. Longinescu, P. Negulescu şi M. Sadoveanu dintre români.

La 1 aprilie 1900, prin pensionarea lui B.P. Hasdeu de la Direcţia generală a Arhivelor statului, D. Onciul este chemat să-i ia locul. Cum şi-a dus acolo munca B.P. Hasdeu se ştie mai mult sau mai puţin. Dar şi mai puţin se ştie că Onciul venea într-un local în ruină şi în mijlocul unui material arhivistic aproape răvăşit. Cea dintîi grijă a lui a fost pentru localul în care să se păstreze cea mai importantă arhivă a ţării.

Onciul nu-şi răspîndeşte eforturile numai în aceste funcţii. Din 1913 a fost membru al Comisiei monumentelor istorice, ajungînd preşedintele ei în 1919. În situaţia aceasta are ocazia să oprească dărîmarea acelei minuni de artă, care este Biserica Domnească de la Curtea de Argeş, şi să inaugureze în ţara noastră cercetările arheologice cu privire la timpul orînduirii feudale, cu rezultate atît de fericite. Era atît de mulţumit de rezultatele obţinute la Curtea de Argeş, încît la 16 noiembrie 1920, întrerupîndu-şi linia normală a cursului său, ţine să comunice studenţilor „ceva cu privire la ultimele săpături făcute la Argeş", unde s-au găsit obiecte foarte preţioase, care „arată luxul şi civilizaţia înfloritoare ce domnea la Argeş,

[23] *Ibidem*, XXVII (1904—1905), p. 243; XXVIII (1905—1906), p. 187. În discursul de recepţie a tratat despre *Epocile istoriei române şi împărţirea ei*, iar răspunsul a fost dat de Dimitrie A. Sturdza.

[24] N. Iorga, *Oameni care au fost*, II, 1936, p. 152.

ca şi la curţile din Apus, şi starea înaintată a ţării chiar" [25]. Frumoasa publicaţie în care sînt arătate descoperirile nu va mai avea prilejul să o vadă, dar ea va fi închinată ca „omagiu memoriei lui Dimitre Onciul, lămuritorul originelor Principatelor Române" [26].

În sfîrşit, D. Onciul este întemeietorul şi cel dintîi preşedinte al Comisiei consultative heraldice, care ia fiinţă în 1922 [27].

Nu încape nici o îndoială că atîtea ocupaţii de răspundere l-au obosit, mai ales că Onciul nu înţelegea să facă din ele simplă figuraţie protocolară. Ştiut fiind că din copilărie ducea în sine o boală necruţătoare, ruinarea puţinei sănătăţi era evidentă. Din cauza acestei stări nici nu şi-a întemeiat o familie, cu toate că îi aprecia avantajul. A preferat să se îngrijească singur mergînd regulat în staţiuni balneare curative, mai ales la Mehadia şi Călimăneşti.

Semnele de agravare a bolii se arătau însă neîntrerupt. Aşa, propunîndu-i-se de Academia Română să editeze el opera postumă a lui Augustin Bunea, renunţă la sarcină din cauză că e suferind [28]; cercetează totuşi manuscrisul şi opinează să se publice fragmente [29].

Boala îl urmăreşte neînduplecat şi el este lucid de gravitatea ei. Într-o scrisoare din 29 martie 1922, o arată simplu şi senin: „Din scrisoarea lui Nedioglu vei fi aflat de boala mea. Din noiembrie n-am mai ieşit din casă, suferind de picior, aşa că am trebuit să stau în pat de la începutul lui februarie. Nici acum n-am părăsit de tot patul, sculîndu-mă numai pentru 3—4 ore pe zi. De astă dată, boala e mai serioasă. Mi se spune că nu voi putea umbla decît purtînd un aparat ortopedic. Mi-a slăbit încheietura

[25] D. Onciul, *Curs de Istoria românilor, 1920—1921*, pp. 3 şi 10.

[26] *Curtea Domnească din Argeş*, în „Bul. Com. mon. ist.", X—XVI (1917—1923), Bucureşti, 1923, p. 1.

[27] Const. Moisil, *„Dimitre Onciul*, în *loc. cit.*, pp. 507—510.

[28] „Anal. Acad. Rom.", *Dezbaterile* XXXIV (1911—1912), p. 60.

[29] *Ibidem*, pp. 72—73. Raportul e publicat şi ca prefaţă la Augustin Bunea, *Încercare de istoria Românilor pînă la 1382*, Acad. Rom., 1912, pp. III—IV.

la genunchi, așa că piciorul nu mă mai poate ține, iar vindecarea e foarte anevoioasă și problematică" [30].

În aceste condiții de suferință trupul lui Onciul a mai rezistat un an. Problematica însănătoșire pe care și-o punea nu s-a realizat și, la 20 martie 1923, Vasile Pârvan anunța în ședință extraordinară a Academiei Române că, în dimineața acelei zile, președintele ei își dăduse obștescul sfîrșit.

După moartea lui Onciul, în jurul palatului Arhivelor statului, refăcut prin strădania lui, s-a creat un parc. La 10 noiembrie 1937 aci, prin grija prietenilor și a elevilor, s-a ridicat un bust în amintirea lui și unul pentru Hasdeu. Stăruie, astfel, să stea de strajă mai departe lîngă tezaurul arhivistic al neamului lor, pe care l-au îngrijit cu mintea și cu truda. Opera artistică e a sculptorului R. Onofrei.

O întrebare firească despre viața lui Onciul este și cu privire la politică: a făcut sau nu? Cine cunoaște modul de viață din acel timp cînd, întocmai ca obligativitatea înscrierii în bresle în evul mediu, afirmarea intelectuală era deosebit de dificilă dacă nu erai înregimentat într-un partid burghez, bănuiește că nici Onciul nu putea face altfel. A fost conservator din fracțiunea junimistă. E vorba de o legătură strict personală cu mentorul junimiștilor, Titu Maiorescu, izvorîtă din colaborarea lui la „Convorbirile literare", unde i-au apărut cele mai importante lucrări. Desigur că oficial înscrierea sa în partid nu a putut avea loc decît destul de tîrziu, după cum ne obligă să interpretăm obstacolele întîmpinate la intrarea în Academie, însă în ce măsură milita el în acest partid e greu de spus. Totul e înconjurat de liniște și dacă el însuși nu ar fi făcut o declarație în acest sens, nici n-am fi știut nimic în această privință. În adevăr, într-o scrisoare din 1908 către N. Iorga, care începuse publicarea ziarului „Neamul Românesc", ca organ al noului Partid național-democrat, și-l invitase să se aboneze la el, Onciul refuză motivînd: „Eu însă sînt naționalist sadea, fără nici o restricțiune, sînt membru al partidului „conservator" iarăși fără restricțiune și sînt

[30] T. Balan, *Cîteva scrisori ale lui Dimitre Onciul*, p. 164.

acum prea bătrîn ca să-mi schimb culoarea politică. N-aș voi deci ca prin un abonament la foaia «naționaliștilor democrați» să apar ca «democrat» suspect în partidul meu. Rămîne dar s-o cumpăr cu nr-ul ca cititor ocult" [31].

Inovator în modul cum privea chestiunile istorice stabilite mai înainte, combativ și stăruitor în combativitatea sa pentru susținerea inovațiilor pe care le adusese în istoriografie, prin atitudine el nu putea fi conservator. Trebuie totuși să admitem că, susținător al importanței suprastructurii, în special al monarhiei, ideologic era mai apropiat de așa-zisa doctrină conservatoare de atunci.

Jocul de cuvinte folosit aci de Onciul arată în fond cam în ce măsură aprecia el coloratura verbală a militanților politici. Din acest punct de vedere legătura cu conservatorii era așa de necunoscută, încît la moartea lui, Vasile Pârvan, atunci vicepreședinte, putea afirma în ședința extraordinară a Academiei Române: „Este primul caz cînd președintele Academiei Române a fost numai om de știință. Onciul în politică n-a însemnat nimic. Timp de patru decenii a lucrat numai în chiliuța lui, consacrîndu-se cu totul științei și numeroaselor instituțiuni culturale din care a făcut parte. De aceea avem două datorii: de a face să fie pomenit așa cum se cuvine, și de a arăta celor de afară cine a fost Dimitre Onciul" [32].

Observația lui Vasile Pârvan este justă și puțini au fost contemporanii săi de seamă cărora li s-a putut aplica, în afară de lui însuși.

În toate activitățile publice pe care le-a dus, Onciul a fost cu prestanță. S-a schițat, cîndva, de unul din elevii lui, de altfel zăbavnic la scris, un portret fizic și moral al lui D. Onciul. Îl consider izbutit: „Un chip plin, împodobit cu păr bogat. Ochi mari, care dau fiori, cînd se uitau în lături, în clipe de indignare. Față plină și rotundă, nu tocmai oacheșă. Un trup înalt și puternic, care-ți părea greoiu din pricina beteșugului unui picior, ce l-a chinuit mult și i-a scurtat viața. Dar glasul lui Onciul: grav ca

[31] I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, VII, p. 255.
[32] „Anal. Acad. Rom.", *Dezbaterile*, 43 (1922—1923), pp. 48—49.

un clopot mitropolitan, sonor ca o trîmbiţă, solemn ca un cîntec de orgă. Cine va uita sonoritatea lui...? Cine nu-şi va aminti solemnitatea lui... în totul, era D. Onciul un chip frumos de bărbat, grav, reprezentativ, care-şi umplea solemn scaunul său"[33]. Noi, care am venit pe băncile universităţii cînd el dispărea de pe catedră, ne-am format aceleaşi imagini din povestirile colegilor noştri mai înaintaţi cu învăţătura. Ei i-au auzit ultimele vorbe, noi i-am simţit umbra care mai dăinuia încă în fosta sală nr. IV a vechii facultăţi. S-a spus că, vorbind despre Onciul, „te aştepţi să te sfredelească ochiul scrutător de acolo şi să te întrerupă glasul vibrant pentru orice gînd neîntemeiat din destul şi pentru orice cuvînt nu deplin de răspicat : *Ce vrei să spui, domnule?*"[34] Ne-a rămas şi nouă întipărită în suflet această întrebare : *„ce vrei să spui?"*

Drept urmare celor de mai sus Onciul nu poate fi considerat decît un exponent al mediului mic-burghez din Bucovina în care trăise şi se formase.

OPERA

Onciul este unul din istoricii care nu s-a grăbit cu scrisul. Pe de o parte, din cauza puţinelor informaţii istorice ce existau cu privire la problemele spinoase pe care şi le luase asupra sa să le lămurească şi a metodei sale de lucru, care cerea noi informaţii şi continue verificări, iar pe de alta, mai ales la început, cea mai mare parte din timp o dădea „oficiului", adică „datoriile chemării mele de aicia", sarcina sa didactică, pe care o avea în centrul românilor bucovineni, împletită cu îndrumarea culturală. Aceste sarcini le-a „oficiat" cu conştiinţa deplină toată viaţa. Apoi mai erau şi „ocupaţiunile în fel de fel de comitete şi

[33] Pr. N. M. Popescu, *Dimitre Onciul*, p. 10.
[34] *Ibidem*, pp. 4—5.

comisiuni de la care, sub împrejurările noastre, nu te poţi retrage". Stînjenirea de la lucru o mai producea însă şi boala de care suferea. „Greu viu la aceea de a mai putea scrie cîte ceva", spune el o dată. Şi motivul revine adesea în corespondenţa sa. „De-aş afla numai timp! Ştiţi că la asemenea lucru trebuie răgaz", notează altă dată[35]. Mai tîrziu au venit şi obligaţii administrative, care sînt şi mai greu de acomodat cu vocaţia ştiinţifică. Din aceste numeroase motive paginile scrise de el sînt relativ puţine.

Greutăţile sînt însă şi de ordin metodic. „N-am putut încă ajunge la capăt. Am dat de unele greutăţi neaşteptate, la care am trebuit să mă opresc mai mult", se scuză el o dată. De aceea „vă rog să mai îngăduiţi încă o lună, pentru ca să vă pot trimite un lucru bine cumpănit înainte de a-l da publicităţii", notează altă dată[36]. Cu toate acestea a lăsat în urma sa o moştenire ştiinţifică importantă. Ea este străbătută de spirit combativ academic, uneori şi polemic, considerîndu-se permanent în luptă pentru apărarea naţiunii sale ameninţate de politica expansionistă a imperiilor vecine.

În general activitatea ştiinţifică a lui Onciul se concentrează în jurul a două chestiuni cardinale : care este originea şi dezvoltarea poporului român, aşa-zisa „chestiune română", şi cum s-au format ţările româneşti ca state de sine stătătoare. A fost prin excelenţă un istoric al evului mediu românesc. Toate celelalte activităţi ştiinţifice, ca arhivist, editor de izvoare istorice sau istoric al timpurilor mai noi, sînt numai evaziuni necesare şi aparţin ultimilor douăzeci de ani din viaţă, cînd activitatea lui Onciul e foarte întinsă.

Dar nu în numărul lucrărilor stă importanţa operei lui Onciul, ci în conţinutul ei. Aceasta rezultă fără doar şi poate din orice analiză, cît de sumară.

[35] I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *Studii şi documente literare*, I, pp. 210—216.
[36] *Ibidem*, pp. 216—217.

Istoricul

Întîi de toate Onciul a fost istoric. Istoric pragmatic, remarcabil prin erudiţie şi prin critica izvoarelor istorice folosite, el rămîne în esenţă un istoric idealist. În consecinţă apreciem totul prin această prismă, ca o rezultantă a mediului social în care şi-a desfăşurat întreaga sa activitate.

Cercetările ştiinţifice ale lui D. Onciul au început cu lucrarea de doctorat pe care n-a tipărit-o şi despre care am amintit mai sus. Primul studiu publicat, relativ întins, priveşte pe Iuga ca domn al Moldovei [37]. Cu acesta, după propria sa mărturisire, „a început publicaţiunile sale istorice" [38], ajungînd la concluzia că Iuga al analelor moldoveneşti, voievod pe la 1400, şi Jurg Coriatovici, atestat de un uric din 1374, sînt una şi aceeaşi persoană, care a domnit în două rînduri. Onciul consideră că amîndouă domniile „de cîte un an au fost contrase de cei mai vechi cronicari... zicîndu-se că a domnit doi ani, şi s-au semnat la locul domniei din urmă. Încă şi la aceşti doi ani ai domniei lui ar fi de presupus poate o versiune mai veche: c-a domnit « în doi ani », adică în două rînduri, aproximativ de cîte un an" [39].

Pentru a ajunge la această concluzie, Onciul se străduieşte să dovedească că Jurg Coriatovici nu a murit în 1375, pe de o parte, iar pe de alta, însemnarea cronicilor că ar fi cînd fiul lui Roman, cînd al lui Petru „care nici n-a existat", nu se poate adeveri. El afirmă de asemenea că au existat legături de rudenie între dinastia polonă, Muşateşti şi Basarabi, legături care explică amestecul Poloniei în treburile Moldovei. În acelaşi timp, el mai caută să probeze că Iuga este şi întemeietorul mitropoliei Mol-

[37] D. O n c i u l, *Iuga Vodă, domn al Moldovei la 1374 şi 1400*, în „Convorbiri literare", XVIII (aprilie 1884), pp. 1—9; reprodus în *Opere complete*, I, 1946, pp. 28—40, după care facem trimiterile.

[38] I d e m, *Opere complete*, I, p. 41.

[39] *Ibidem*, p. 31.

dovei, însă prin atîrnarea ei de patriarhia de la Ohrida, în timp ce Alexandru cel Bun, aplanînd certurile cu patriarhia de la Constantinopol, o va subordona acesteia, el devenind astfel restaurator de mitropolie. Legăturile bisericeşti ale Moldovei cu patriarhia Ohridei au dat naştere unei întinse discuţii a istoricilor [40], care se pare că nici pînă astăzi n-au ajuns să fie lămurite [41].

Pe lîngă demonstrarea acestor teze, care acum nu se mai susţin, Onciul mai arată că Ştefan şi Petru care, după informaţia dată de Długosz, se ceartă între ei la 1359, trebuie să fie puşi în timpul certurilor de după Bogdan, între 1360 şi 1365, şi ar putea „să fi fost numai nişte pretendenţi şi poate fii ai nepotului lui Bogdan, Ştefan". Conjectura este de reţinut, căci, independent de Onciul, data a fost discutată din nou şi mutată mai tîrziu, în 1377 [42], însă discuţia trebuie reluată [43].

De primirea şi publicarea acestui prim studiu în „Convorbiri literare", Onciul a fost deosebit de mulţumit, socotind-o drept încurajare. De aceea îşi ia angajamentul „ca începător pe calea publicaţiunii... asemenea sentinţă trebuie numai decît să mă încurajeze a urma cu zel nestrămutat studiile întreprinse pe cîmpul istoriei noastre, unde avem încă prea mult a lucra" [44]. Între cei care-l apreciaseră, şi deci contribuiseră la publicarea acestui studiu, a fost

[40] M. L a s c a r i s, *Ioachim, métropolite de Moldavie et les relations de l'église moldave avec le patriarcat de Peč et l'archevêché d'Achris au XV-e siècle*, în „Bulletin de la section historique" Acad. Rom., XIII (1927), pp. 129—159, lămureşte că Ohrida a fost numai arhiepiscopie, iar legăturile în chestiune au fost cu patriarhia sîrbească de la Peč şi numai la jumătatea secolului al XV-lea.

[41] A l. E l i a n, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, p. 147, nota.

[42] P. P. P a n a i t e s c u, *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independenţă ale ţărilor române*, în „Studii", IX, 6 (1956), pp. 95—115.

[43] Cf. A. S a c e r d o ţ e a n u, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun*, în „Romanoslavica" XI (1965), p. 222, n. 1.

[44] I. E. T o r o u ţ i u şi G h. C a r d a ş, *Studii şi documente literare*, I, p. 208, scrisoare din 1/13 martie 1884 către I. C. Negruzzi.

și A.D. Xenopol. În realitate Xenopol nu admisese concluziile lui Onciul, ci apreciase numai fermitatea analizei făcute izvoarelor și coroborarea lor. De aceea, avînd prilejul să descopere un nou document de la Iuga Vodă, din care reieșea că acesta este frate cu Alexandru și Bogdan, fii ai lui Roman Mușatin, se grăbește să-l publice respingînd concluziile lui Onciul [45]. Acesta se simte dator să-și apere poziția pe care se situase, mai ales că Xenopol îi dăduse aici și o lecție de metodă: „teza d-lui Onciul susținută cu atîta trudă...cade ... și ne arată cît trebuie să ne ferim în istorie de ipoteze și cum trebuie să călcăm numai pe tărîmul sănătos al faptelor constatate. Unde sînt și așa îndestule putințe de a greși, pentru ce le-am mai înmulți?" Povața lui Xenopol este cît se poate de justă, dar Onciul, căruia nu i se poate imputa că nu mergea pe această linie, chiar atunci, cu elanul tinereții, nu o putea suporta. Și primul răspuns pe care îl dă privește tocmai completarea acestui aforism: „În știința istorică nu este îndestul de a călca numai pe tărîmul faptelor așa-zis constatate, urmînd dogmaticește știrile aflate, ci e lucru mai de lipsă de a le și înțelege în nexul lor cauzal, privindu-le cu ochiul deschis al criticii sănătoase" [46]. Și acest sfat este bun. Onciul se apără cu strășnicie în sprijinul tezei sale aducînd noi puncte de vedere.

Mai întîi face o critică de autenticitate noului document adus de Xenopol și-l declară fals. Drumul pe care îl urmează în această critică diplomatică este cît se poate de științific, numai concluziile trase sînt greșite. Silnică este și motivarea începutului anului la septembrie, combătîndu-l pe Xenopol care propunea stilul de la ianuarie, precum și cronologia și filiația domnilor moldoveni pînă la Alexandru cel Bun. Aci îl surprinde însă pe Xenopol că folosește din Cantemir

[45] A. D. X e n o p o l, *Despre Iuga Vodă cu prilejul unui nou document*, în „Rev. p. ist., arh. și fil.", IV (1885), pp. 714—717. Aceeași respingere o va face ceva mai tîrziu și B. P. H a s d e u, *Negru Vodă* (*Etym.*, IV), pp CCLVIII—CCLX.

[46] D. O n c i u l, *În chestiunea lui Iuga Vodă (Răspuns d-lui A. D. Xenopol)*, în „Convorbiri literare, XX (1886), pp. 266—278 (*Opere complete*, I, p. 42).

un citat luat de la Onciul, fără a-l confrunta cu textul și din cauza aceasta greșește, fiindcă citatul nu era complet. Impetuosul critic are ocazia să-i dea și acum o lecție, care nu este lipsită de importanță: „E un lucru neplăcut, zice Onciul, de a descoperi asemenea păcate. Dar — ierte d. Xenopol! — nimic nu e mai dăunos în istoriografie, decît asemenea metodă de cercetare și ea trebuie deci remustrată" [47].

Concluziile lui Onciul din acest prim studiu au fost caduce, dar el cu fermitate le-a susținut încă multă vreme; a revenit numai în unele privințe și numai asupra unor teze [48]. Cu toate acestea studiul își păstrează valoarea prin metoda de cercetare, care teoretic este ireproșabilă, și prin bogăția informației la care face apel. A fost cea dintîi lecție practică de cercetare metodică apărută în istoriografia noastră. Rezultatele fiind însă negative, putem spune că raționamentele lui Onciul nu au fost axate „pe nexul cauzal" pe care îl cerea el, dar pe care nu totdeauna îl avea în vedere.

Îndată după acest studiu despre domnia efemeră a lui Iuga vodă, de fapt despre două domnii, Onciul începe seria cercetărilor sale privitoare la originile principatelor române, mai exact la formarea statelor feudale românești, problemă cardinală a preocupărilor sale care, împreună cu aceea privitoare la originile poporului român, au creat un deosebit prestigiu istoriografiei românești. Aceste cercetări formează cuprinsul esențial al culegerii de față și le-am acordat o analiză deosebită în comentariile de la sfîrșit. Aici ne vom opri numai asupra esenței lor.

Studierea originii principatelor începe cu poziția lui Dragoș și a lui Bogdan ca fondatori ai Moldovei [49]. Aci

[47] D. O n c i u l, *Opere complete*, I, p. 50.

[48] I d e m, *Uric de la Roman Vodă a. 1392*, în „Rev. p. ist., arh. și fil.", VII (1894), pp. 369—370; I d e m. *Datele cronicelor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, București, 1905 (extras din „Anal. Acad. Rom.", Mem. Sect. ist., XXVII, pp. 201—225), v. infra, vol. II, pp. 166-195.

[49] I d e m, *Dragoș și Bogdan fundatorii principatului moldovenesc*, în „Convorbiri literare", XVIII (1884), pp. 253—262, 304—319; infra pp. 89—130.

analizează mitul etiologic al „descălecatului" lui Dragoș în Moldova, împreună cu tradiția lui Roman și Vlahata, puse față în față cu izvoarele istorice naționale și străine, cunoscute la acea dată. Se afirmă de la început că în acest mit, ca în toate miturile, este o parte fabuloasă și alta istorică, și Onciul caută să deosebească cele două părți.

După prezentarea legendei lui Dragoș și a știrilor analistice interne și ungaro-polone cu referire la epocă, Onciul începe analiza critică a tezelor ce determinase. „Întîiul descălecat" susținut de Costinești este înlăturat pe motivul că „Moldova n-a fost colonizată de romani". Singurul descălecat real a fost al lui Dragoș, care a pornit din Maramureș pe la mijlocul secolului al XIV-lea. Aceasta nu înseamnă că în Moldova nu au fost români și mai înainte, căci „răslețirea elementului român în această țară a început de fapt cu vreo 200 ani mai nainte", după risipirea pecenegilor, zice el [50]. Faptul e dovedit prin informațiile bizantine date de Choniates și de Cinnamus, care sînt în general raportate la românii de la poalele Carpaților. Onciul credea că această pătrundere maramureșeană în Moldova în nici un caz nu poate fi anterioară secolului al XII-lea.

Cu acest prilej, Onciul face o incursiune și în istoria popoarelor vecine. Așa, pe de o parte, principatul lui Ivanco Rostislavici este pentru el o realitate istorică și formează prima încercare de a stăpîni drumul comercial de la Halici la Dunăre. Recurge astfel la o explicație economică pentru crearea principatului de la Bîrlad. Pe de altă parte, împăratul bizantin Manuil Comnen, care după Onciul era un prieten al românilor și dominator al ungurilor, e și un mare organizator al Imperiului bizantin, a cărui autoritate se resimte și în Moldova. Dar Imperiul bizantin nu întîrzie să decadă „sub nemernicii Anghelizi". Cum este necesară totuși o continuitate politică, locul Bizanțului la Dunăre și în Balcani îl ocupă Imperiul româno-bulgar al Asaneștilor, care devin pentru români ceea ce fusese mai înainte împăratul Manuil. Prin aceasta

[50] Infra, p. 97.

se dovedește că Moldova era „în oarecare dependență" de acest imperiu.

Existența românilor în Transilvania și în Maramureș pentru Onciul este un adevăr aprioric. Cu toate acestea demonstrează pe larg de ce Engel, interpretînd greșit un pasaj din Pachymeres, spune Onciul, nu are dreptate să considere că românii n-au venit în Maramureș decît la 1284, și anume de la sud de Dunăre. De aici, începînd cu secolul al XII-lea, „românii se lățesc în Galiția". Bolohovenii de aci, cu cnejii lor așezați în *villae Valachorum*, sînt și ei români care, după 1231, apărînd ca aliați cu ungurii, vor repopula Maramureșul și ținutul de nord și vor ocupa locurile lăsate libere de românii migratori spre răsărit. Acolo vor rezista invaziei tătarilor. Onciul presupune acum că atît Țara Românească, partea răsăriteană, cît și imperiul Asăneștilor au adăugat cîte un contingent de emigranți români care s-au așezat în Moldova, dar partea preponderentă vine din Transilvania și în special din Maramureș „de unde a urmat mai tîrziu și întemeierea statului" [51].

Pentru a demonstra aceasta face un scurt istoric al Maramureșului, pornind de la *Maris* menționat de Herodot, pînă cînd ajunge la informația despre români a cronicarului rus Nestor [52] și la mitul lui Roman și Vlahata. Raționamentul lui Onciul este clar în această privință: „În partea sa dintîi mitul este, făcînd abstracție de craiul Laslău, în toată forma etiologic ; el tinde a explica numele, originea romană și ritul răsăritean al românilor, și nu conține aici nimic istoric. De altă natură este partea a doua, al cărei miez istoric este emigrarea română din Maramureș și întemeierea principatului moldovenesc. De aici a început a se dezvolta mitul, care, ca toate miturile istorice, a progresat înapoi. Tot ce este istoric într-un mit se află nu la început, ci la urmă. De asemenea și în cazul de față: nu emigrarea română în Maramureș, ci emigrarea din această țară este istorică. Deci și craiul Laslău, numit în ambele părți ale mitului, dacă este per-

[51] Infra, p. 103.
[52] Cunoscut azi sub titlul: *Povestea vremurilor trecute.*

soană istorică, trebuie să se fi aflat de la început ca şi Dragoş în partea a doua, cea mai veche" [53].

Onciul analizează apoi şi cele mai vechi ştiri diplomatice despre Maramureş şi Moldova. Printre acestea e de observat că nu se îndoieşte de autenticitatea unor documente dovedite ulterior a fi false, între care cel mai important este hrisovul lui Căliman Asan (1241—1247), în care consideră că apare pentru prima dată termenul *Moldovlahia* [54].

Din toate acestea şi avînd la bază cronica lui Ioan de Küküllö, Onciul consideră că în mit trebuie să vedem lupta lui Andrei Laţc, voievodul Ardealului, „Laslău" al legendei, cu tătarii la 1343, şi pe Dragoş, care sînt în adevăr „material istoric" [55]. Acest Dragoş, după învingerea tătarilor, încearcă să organizeze ţara Moldovei eliberate, ceea ce nu reuşeşte decît în mod rudimentar. Sub fiul şi urmaşul său Ghiula-Sas încă nu progresează prea mult. În această vreme Moldova a fost dependentă de Ungaria.

Timpul probabil în care este aşezat Dragoş şi fiul său cuprinde anii 1343—1349. În acest din urmă an Bogdan „infidelul notoriu" se războieşte în Moldova, cucereşte ţara de la omul ungurilor, care este Ghiula-Sas, şi devine adevăratul ei fondator prin înlăturarea oricărei suzeranităţi ungureşti. În consecinţă de acum înainte drepturile ungurilor asupra Moldovei sînt îndoielnice „căci o ocupare de fapt a ţării prin unguri n-a urmat niciodată" ; cel mult ele pot fi deduse, după dreptul feudal, din acţiunea voievodului Andrei Laţc, vasalul regelui Ungariei [56].

Concluzia studiului e rezumată de Onciul însuşi în modul următor : „Pentru Dragoş nu avem temei a ne îndoi despre adevărul tradiţiei noastre indigene, în cît priveşte persoana lui ca primul domn maramureşan al principatului moldoromân. El a existat într-adevăr ca descendent din neamul voievozilor români din Maramureş, şi a pus pe timpul expediţiei voievodului ardelenesc, Andrea Latzk (Laslău),

[53] Infra, p. 114.
[54] Despre acestea, vezi *Comentarii*, vol. II, pp. ...
[55] Infra, p. 118.
[56] Infra, p. 129.

în contra tătarilor din Moldova (1343), temeiul dintîi al acestui stat, dezvoltat mai apoi din micul principat dragoşan în Moldova superioară care s-a lăţit succesiv prin risipirea tătarilor din această ţară. Meritul de a fi adus acest început la împlinire, cuprinzînd Moldova întreagă ca stat român de sine stătător, este însă al voievodului maramureşan Bogdan, fondatorul de preferinţă al statului moldovenesc. Dragoş este începătorul, Bogdan complinitorul întemeierii".

Încheiem expunerea cu observaţia că un spaţiu destul de întins este rezervat desluşirii încrîngăturii neamului lui Dragoş şi mai ales spre a dovedi o identitate de persoană între Ghiula şi Sas, nume pe care le asimilează din două documente deosebite. Aici trebuie să recunoaştem clar o trudă inutilă, fiindcă chiar din extrasele folosite de Onciul nu poate reieşi acest lucru. Totuşi, din punctul de vedere al metodei cu care sînt analizate documentele în interesul alcătuirii unei table genealogice politice, rămîne de reţinut raţionamentul chiar dacă concluzia a fost greşită.

Problema întemeierii Moldovei o tratează Onciul şi mai tîrziu, cînd, alcătuind o istorie a Bucovinei, face incursiuni în trecutul mai îndepărtat al întregii ţări [57]. Spune el însuşi, undeva, că mitul lui Laslău, „cu ajutorul unei legende ungureşti, l-am explicat acum cu mai bun succes" [58]. Revine şi într-un alt studiu de critică a izvoarelor cînd tratează mai pe larg relaţiile dintre Maramureş şi Moldova şi cînd înlătură teoria originii balcanice a maramureşenilor formulată de Engel [59]. Aceleaşi elemente le va folosi încă o dată în istoria Bucovinei, redactată mai tîrziu, dar care de fapt este o scurtă istorie a Moldovei [60].

[57] D. Onciul, *Zur Geschichte der Bukowina*, Cernăuţi, 1887 (extras din *Programm der k.k. Ober-Gymnasium in Cernowitz für das Schuljahr 1887)* ; infra, p. 280—312.
[58] I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *Studii şi documente literare*, I, p. 212, scrisoare din 1 august 1887 către I.C. Negruzzi.
[59] D. Onciul, *Zur Geschichte der Romänen in Marmarosch*, extras din „Romänische Revue", V, 1—2 (1890) ; infra, p. 313—327.
[60] D. Onciul, *Geschichte der Bukowina vor der Vereinigung mit Oesterreich*, extras din *Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Band „Bukowina", Viena, 1899 ; infra, p. 494—559.

Încheierea ciclului cercetărilor moldovenești o va face în timpul primului război mondial prin paginile patetice închinate soartei nenorocite a Bucovinei, de data aceasta stăruind asupra tezaurului ei cultural[61], astăzi pus în lumină în toată splendoarea lui[62].

Cercetînd originile statului moldovenesc sub aspecte diferite, Onciul a putut crede că și-a făcut datoria. A trebuit să apară o simplă întîmplare care să-l determine a face o disecare asemănătoare și pentru începuturile statului Țării Românești.

Pentru anul 1890 Academia Română proiectase sărbătorirea a șase sute de ani de la descălecatul lui Negru Vodă. Onciul crede potrivit să întrerupă preocupările sale de moment, relațiile Austriei cu principatele românești în secolele XVII și XVIII, despre care nu va mai scrie niciodată, și să vadă ce e cu „pretinsul descălecat al lui Radu Negru". Aceasta pentru ca să nu treacă aniversarea „fără să fi apărut un studiu special asupra acestei chestiuni atît de interesante"[63]. Deci apodictic, el considera descălecatul ca „pretins". Ceva mai tîrziu dezlegarea problemei i se pare mai clară. „Dacă rezultatele mele, scrie el, nu vor putea să sprijinească această «aniversare seculară» totuși cred că studiul va fi binevenit. Chestiunea e una din cele

[61] I d e m, *Din trecutul Bucovinei*, în „Convorbiri literare", XLIX (1915), pp. 589—606 și 729—744. Cu o egală căldură despre cultivarea bucovinenilor din vremea lui, mai vorbise Onciul în prietenescul *răspuns* dat la discursul de recepție al lui T.V. Ș t e f a n e l l i, *Istoricul luptei pentru drept în ținutul Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1911, pp. 47—57 (Acad. Rom., *Discursuri de Recepțiune*, XXXVII).

[62] Între altele vezi: *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei, București, 1958; Ș t e f a n B a l ș — C o r i n a N i c o l e s c u, *Mănăstirea Moldovița*, Editura Tehnică, București, 1958; M.A. M u s i c e s c u și M. B e r z a, *Mănăstirea Sucevița*, Editura Academiei, București, 1958; *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Culegere de studii, Editura Academiei, București, 1964.

[63] I. E. T o r o u ț i u și G h. C a r d a ș, *Studii și documente literare*, I, p. 212, scrisoare din 1/13 octombrie 1890 către I. C. Negruzzi.

mai interesante ale istoriei noastre, mai ales cu privire la elementul istoric al tradițiunii, pentru care încerc o explicare nouă, și, cum cred, destul de întemeiată"[64].

Astfel începe Onciul un nou studiu închinat originii Țării Românești și figurii legendare a lui Negru Vodă[65]. Redactarea acestuia va dura mai bine de doi ani. În linii mari conținutul lui este acesta.

Trecutul Țării Românești i se pare mult mai întunecat decît al Moldovei. Mai întîi izvoarele interne (cronicile) nu au caracter de contemporaneitate decît de la Neagoe Basarab înainte și încă au multe lipsuri și erori. Însă *Viața lui Nicodim*, care se deosebește mult de tradiția cronicilor, dă indicații care pot duce la descoperirea erorilor din cronici, prin datele pozitive pe care le dă și prin documentele la care se raportează, cunoscute și azi. E un fapt evident că pentru începuturi toate cronicile încurcă șirul domnilor, îi confundă pe unii cu alții și le greșește numărul anilor de domnie și timpul respectiv. Din cercetarea tuturor acestora rezultă că ar fi existat un descălecat, dar fiecare îl așază în alt timp, între anii 1080 și 1372/85, cu preferință pentru 1290.

Istoricii mai noi, printre care se remarcă Roesler și Krzyżanowski între străini, iar la noi Hasdeu cu teoria sa „ingenioasă" sau Xenopol care face „un pas înapoi", nu au reușit să descifreze această taină. Trebuie mai întîi să se explice faptul în sine, adică să se lămurească modul cum s-a produs eroarea în cronici și în tradiția cărturărească. Onciul spune că pe de o parte e vorba de lecturi greșite de date și de confuzii de cifre cirilice, iar pe de alta hrisoavele se provoacă la inscripții și inscripțiile la hrisoave, și unele, și altele avînd greșeli de lectură. Aici Onciul nu numai că explică cum s-a produs eroarea, dar și determină conjectura erorii.

În realitate, zice Onciul, nu poate fi vorba de un descălecat. Este fapt atestat că la 1247 existau două voievodate

[64] *Ibidem*, p. 215.

[65] D. O n c i u l, *Radul Negru și originile principatului Țării Românești*, în „Convorbiri literare", XXIV (1891), XXV (1891) și XXVI (1896); infra, p. 328—428.

românești în dependență de Ungaria, care au existat probabil și înainte de invazia tătarilor din 1241. Această dualitate dispare după unificarea țării, adică după 1272, cînd Barbat apare ca domn peste o singură Țară Românească sub dinastia Basarabilor, originari din Oltenia. Ioan Alexandru Basarab — așa numește Onciul pe Basarab I — prin lupta din 1330 eliberează țara de sub dependența Ungariei, dependență care nu avea nimic diminuant în sine, cum era obiceiul feudal pretutindeni. Suzeranitatea Ungariei reapare și mai tîrziu (1366 și 1389) sub Vladislav voievod, dar de data aceasta pentru feudele banatul Severinului, Amlașul și Făgărașul. Cel dintîi, banatul Severinului, foarte redus ca teritoriu. Aici Onciul face o gravă eroare în interpretarea titlului lui Vladislav: absența lui într-un document nu înseamnă și lipsă de realitate [66].

Rezultă că domnul Radul I (1372—1385) a fost confundat cu Radu Negru al tradiției cărturărești sau Negru Vodă al tradiției populare și așezat în timp, la 1290. Inscripția de la Cîmpulung și hrisoavele lui Matei Basarab, care se raportează cel mai clar la acest fapt, formează „un interesant caz de păstrare a adevărului prin eroare" [67].

Onciul nu crede în arabizarea Basarabilor preconizată de Hasdeu, ci opinează că „negreața" românilor provine din poziția lor geografică și politică, la centru și la periferie, în raport cu stăpînirea cumană, și privește poporul, nu dinastia. Onciul afirmă și el că în adevăr Basarabii apar în Oltenia (1241), că au depins mai înainte de bulgari, ceea ce ar putea duce și la originea lor transdanubiană, dar își dă seama de șubrezenia presupunerii și încheie: „Știrile de care dispunem astăzi sînt prea nesuficiente ca să putem ajunge la un rezultat cît de puțin satisfăcător în chestiunea originii Basarabilor și a bana-

[66] H a s d e u, *Negru Vodă*, p.L, îi va replica usturător în această privință (analiza sigiliului lui Vladislav).
[67] Infra, p. 373.

tului lor" [68]. Evident, acum nu se mai poate vorbi de o dinastie a Basarabilor în secolul al XIII-lea.

Din punct de vedere politic se poate spune că la nord de Dunăre a fost o stăpînire bulgară veche, după cum rezultă din cunoscutul pasaj din *Scriptor incertus* și copiatorii lui, iar mai tîrziu și stăpînirea Asaneștilor. Este clar că pentru Onciul Bulgaria Asăneștilor se afla între Balcani și Dunăre, iar Vlahia lor era la nordul Bulgariei, deci în stînga fluviului. Drept urmare n-a putut exista un descălecat din Făgăraș, „descălecatul" simbolizînd închinarea Basarabilor din Oltenia către miticul Negru Vodă, și că aceasta nu este altceva decît personificarea domniei Asaneștilor în Țara Românească.

Iată concluzia ce se impune lui Onciul: „ne lipsește orișice temei istoric pentru a admite descălecatul în înțelesul cronicilor, în contra căruia toate celelalte știri privitoare la începuturile de stat în Țara Românească depun mărturie. Dacă tradiția descălecatului are vreun fond istoric, aceasta nu poate fi decît întoarcerea ducatelor de Amlaș și Făgăraș, posedate de Vladislav ca feuduri ungurești, în posesiunea ungurilor, după ce Radul încetase a mai fi vasalul Ungariei < .... >. Fundațiunile bisericești ale lui Radul au fost deajuns pentru a-l glorifica ca fondator, și aceasta a fost un motiv mai mult pentru a-l confunda cu Negru Vodă al mitului. În secolul XVI, cînd s-a scris prima cronică a Țării Românești, această confundare era acum îndeplinită" [69].

Cu aceste studii putem socoti oarecum încheiată activitatea de cercetare istorică a lui Onciul. Este adevărat că problema originilor celor două principate a mai format obiectul unei lucrări, o sinteză a cercetărilor sale, care a circulat cel mai mult și la care se face de obicei referință, socotindu-se că reprezintă ultimele sale interpretări [70].

[68] Infra, p. 391; H a s d e u, *Istoria critică*, București, 1875, p. 95, își întemeiase teoria pe mult discutata stemă a „capetelor de negri" care, după Hulsius, ar fi aparținut domnilor români.
[69] Infra, pp. 427—428.
[70] D. O n c i u l, *Originile Principatelor Române*, București, 1899; infra, p. 560—715.

Aceasta însă nu este decît o reeditare sintetică în două conferințe a rezultatelor obținute anterior, îmbogățind notele și cu unele completări și îndreptări. E de remarcat aici poziția pe care o ia împotriva unei critici a lui Hasdeu. Un singur capitol va fi dezvoltat mai mult: originea bisericii noastre legată de biserica Bulgariei lui Boris „de care atîrna aproape toată Dacia Traiană, ... cu voivodate și cnezate dependente de Imperiul bulgar. Stăpînirea bulgară asupra acestor părți (în formă de suzeranitate) pînă la cucerirea ungurească și parte pînă la desființarea imperiului (1018)... este netăgăduită, afară doar de cine nu vrea să înțeleagă istoria noastră“ [71].

Totuși nu putem trece cu vederea că pentru completarea aceleiași teme, originea Țării Românești, Onciul, plecînd de la titlul lui Mircea cel Bătrîn, mai face o cuprinzătoare analiză a izvoarelor care se referă la ținuturile ardelene ale domnilor noștri, deținute ca feude ungurești [72]. E un studiu de diplomatică și de instituții politico-sociale românești vechi de cea mai mare întindere, dar care tocmai de aceea a rămas neterminat. Lîngă acesta și pornind din el, se adaugă o cuvîntare comemorativă, în care accentul se pune pe relevarea importanței istorice a luptei marelui voievod împotriva înaintării otomane [73]. E aceasta cea mai înaripată cuvîntare a sa, neuitînd însă a arăta că „domnia lui Mircea e însemnată și prin faptele păcii. Solicitudinea lui... prosperitatea și organizarea țării înăuntru, pentru popor și oaste, în lunga și înțeleapta lui domnie, a dat tînărului principat acea consolidare înăuntru și acea putere de rezistență în afară, care l-au făcut să se poată menține și în furtunile următoare“.

Fără îndoială că lucrările lui Onciul nu se mărginesc numai la atît, dar nici unele din celelalte nu se ridică la

[71] D. Onciul, *Papa Formosus în tradiția noastră istorică*, în *Lui Titu Maiorescu Omagiu*, București, 1900, pp. 620—631; infra, vol. II, p. 18

[72] Idem, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, în „Convorbiri literare“, XXXV—XXXVII (noiembrie 1901—martie 1903); infra, vol. II, p. 19-142.

[73] Idem, *Mircea cel Bătrîn. Cuvîntare comemorativă la cinci sute de ani de la moartea lui*, București, 1918; infra, vol. II, pp. 241-260.

importanța acestora. Totuși nu trebuie să se uite că lui Onciul se datorează faptul salvării de la dărîmare a celui mai vechi monument de artă pe care îl avem, Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, căreia el însuși i-a consacrat două rapoarte [74]. Mai semnificativă e stăruința cu care a urmărit mersul săpăturilor arheologice de acolo și publicarea rezultatelor obținute. Cu acest prilej încheie el șirul cercetărilor sale,cu o ultimă rectificare prin fixarea definitivă a datei morții Marelui Basarab voievod și începutul succesiunii directe a fiului său [75].

Meritul de seamă al acestor lucrări ale lui Onciul constă în faptul că a arătat în ce măsură tradiția istorică cu privire la „descălecat“ are un sîmbure de adevăr, care este acest sîmbure și mai ales faptul că întemeierea țărilor a fost rezultatul unui proces social intern de dezvoltare. Cu toate acestea, deși cunoștea formele de existență ale feudalismului, totuși el lasă un loc apreciabil influențelor externe de masă, transpunînd astfel „descălecatul“ într-o imigrare din Maramureș și din Peninsula Balcanică, care în ce privește „întemeieri de țări“ nu-și găsește justificare istorică. Faptul că Onciul a putut preciza existența și întinderea unor relativ numeroase formațiuni politico-sociale pe tot teritoriul țării noastre, de-a lungul evului mediu, este un bun definitiv cîștigat de istoriografia românească, deși nu a căutat să le afle și modul de dezvoltare internă. Sînt însă multe premise puse în această privință, care vor putea duce la rezolvarea justă a problemei.

Legenda, tradiția, mitul erau subiecte de largă circulație în istoriografia secolului trecut. Crezute și admirate pretutindeni, acestea au dat naștere unei bogate literaturi

[74] D. Onciul, *În chestia Bisericii Domnești de la Curtea de Argeș*, în „Bul. Com. mon. ist.“, IX (1916), pp. 61—70; idem, *Raport înaintat Academiei Române cu privire la Biserica Domnească de la Curtea de Argeș*, în *loc. cit.*,VIII (1915), pp. 141—143; infra, vol. II, pp. 221-225 și 226-240.

[75] Idem, *Anul morții Marelui Basarab Voevod*, în *loc. cit.*, X—XVI (1917—1923): *Curtea Domnească din Argeș*, București, 1923, pp. 101—104; infra, vol. II, pp. 326-329.

istorice, pe care o putem numi romantică, cu larg ecou şi la noi. Dar tocmai această producţie literară fără suport documentar a născut o reacţie manifestată prin criticismul care a luat naştere şi s-a dezvoltat în acelaşi secol, ajungîndu-se pînă la hipercriticismul şcolii germane. Pregătirea ştiinţifică a lui Onciul are loc tocmai în momentul cînd spiritul critic devenise dominant atît în şcoala istorică germană, cît şi în cea franceză. Este explicabil deci, de ce direcţia cercetărilor lui Onciul se îndreaptă către discernămîntul critic al informaţiilor istorice, păstrate în forme legendare, mitice. De aici procuparea lui principală îndreptată asupra acestora.

Dar un spirit critic, înarmat cu o metodă viguroasă de cercetare, nu poate merge pe un singur drum. Orizontul istoric cere rezolvarea unor probleme mai numeroase şi mai în adînc. Şi Onciul a păşit pe acest drum cu o altă problemă fundamentală pentru istoria noastră. Astfel va trece îndată la o istorie mai largă. Lucrarea, care îl va consacra în această direcţie, va fi *critica teoriei lui Roesler* [76].

Geneza acestei lucrări e întîmplătoare. A. D. Xenopol [77] scrisese un volum întreg în care lua poziţie faţă de alegaţiile lui Roesler [78]. Iacob C. Negruzzi l-a rugat atunci pe Onciul să facă o dare de seamă pentru „Convorbiri literare" [79]. Xenopol îi trimisese şi el lucrarea, probabil cu acelaşi scop, căci mai tîrziu primeşte o scrisoare de la Onciul, în care i se spune că studiul avea să cuprindă trei

[76] D. Onciul, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană de A.D. Xenopol*, în „Convorbiri literare", XIX (1885—1886); infra, p. 131—260.

[77] A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană*, Iaşi, 1884, 300 p. În acelaşi timp apăruse şi în „Rev. p. ist., arh. şi fil.", I—IV, Bucureşti, 1882—1885. I-a urmat şi o ediţie franceză: *Une énigme historique. Les Roumains au moyen âge*, Paris, 1885.

[78] Robert Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871, 363 p.

[79] Onciul se angajează la aceasta prin scrisoarea din 24 octombrie 1884; vezi I.E. Toroutiu şi Gh. Cardaş, *Studii şi documente literare*, I, p. 209.

părţi: 1) referat asupra lucrării, 2) critica ei, şi 3) „părerea mea despre chestiune". În acelaşi timp îi face cunoscut că „în cîteva puncte, cum şi parţial în fond, difer de părerile D-voastre. Eu am ajuns anume la rezultatul, pentru mine aproape convingător, că dacoromânii au primit în timpul dintîi al stăpînirii bulgare (sec. 7—9) un adaos însemnat din cea parte a Dunării, în urma aşezării slavilor şi bulgarilor în peninsulă. Cît pentru critică, cred că fiind ea justă şi cu măsură şi numai în marginile ştiinţei, ea nu va putea să vă displacă, chiar atingînd cîteva erori sau lipse" [80]. În fond însă, critica este de fapt o restudiere a problemei în întregime.

Onciul începe prin a arăta importanţa problemei, numită de el „chestiunea română", şi care de un secol este „întrebuinţată spre a lovi în dreptul nostru de existenţă pe pămîntul ce locuim, şi ca naţiune politică şi ca naţiune istorică". Istoricii noştri „şi-au încordat prea puţin puterile spre lămurirea" unui lucru atît de grav. Faţă de cea mai temeinică lucrare adversă, a lui Roesler, însuşi Xenopol venise să o combată „cam tîrziu". În schimb Xenopol nu face numai critică, ci „un complex de studii mai mult sau mai puţin aprofundate" prin care teoria roesleriană „este combătută cu mai mult sau mai puţin temei din toate privirile ei". Onciul face rezerve şi în alte chestiuni, ca subtitlul necorespunzător sau în „ce priveşte limba, scrierea şi citarea, unde ar fi de dorit mai multă regulă şi exactitate, cu mai bună îngrijire pentru asemenea publicaţiune" [81].

Pe urmă arată pe scurt cuprinsul lucrării, în ordinea capitolelor. În unele părţi se declară de acord cu concluziile lui Xenopol, în altele îşi face rezerve, de pildă asupra limbii, unde consideră rezultatul „cam pripit". Onciul îşi încheie referatul dubitativ: „pînă la ce punct putem admite <concluziile lui Xenopol>, vom vedea în cele

[80] Scrisoarea lui Onciul către Xenopol din 7/19 martie 1885, la I. E. Toroutiu şi Gh. Cardaş, *op. cit.*, I, p. 470.

[81] Infra, p. 131—133.

următoare“ [82]. Cititorul, văzînd astfel „rezultatele mai mult sau mai puţin întemeiate“ ale lui Xenopol, apriat Onciul e sigur de rezultatele sale căci „va şti, după critica ce urmează, să dee judecata sa asupra ei“. El însă nu vrea să facă o simplă recenzie, ci să împlinească „lipsele mai însemnate... cum şi de a lua în vedere rezolvirea chestiunii după o dreaptă cumpănire a deosebitelor argumente“ [83].

În ce priveşte istoricul chestiunii Onciul observă că Xenopol nu a amintit tradiţia naţională reflectată la istoricii mai vechi. Între aceştia aminteşte pe Enea Silvio de Piccolomini (ca papă, Pius al II-lea), Laonicos Chalcocondylas şi Bonfiniu. Acesta din urmă, trăind la curtea lui Matiaş Corvin, nu adoptă tradiţia izvoarelor ungureşti, ci o „tradiţie de bună seamă naţional românească“. Observaţia aceasta îşi are semnificaţia sa. Pe această tradiţie stau Ureche, Costineştii şi cele mai vechi cronici ale noastre, interpretate „în înţelesul remigrării“ [84]. Mai temeinic sînt înfăţişate originile de Dimitrie Cantemir. Onciul relevă că Lucius, istoriograful slavilor dalmatini, are cea dintîi îndoială dacă toţi dacoromânii „şi-ar trage originea de la vechii romani“. Onciul presupune că aici îşi are originea şi teoria lui Engel, pe care Petru Maior, „înfocatul apărător al purităţii şi continuităţii nerestrînse a românilor“, va căuta să o combată [85]. Totuşi ea persistă la Mihail Cantacuzino (ed. Tunusli), la Fotino şi chiar la Mihail Kogălniceanu. În sfîrşit, Xenopol trece cu vederea şi pe Hasdeu, care „este cel dintîi istoric al nostru care se desface de părerile susţinute pînă atunci pe temeiul autorităţii istoricilor noştri mai vechi“. Acesta văzuse leagănul poporului nostru în Oltenia „unde colonizarea romană a fost mai intensivă, şi care teritoriu nu se poate adeveri ca ocupat de barbari în evul mediu“ [86], dar în acelaşi timp şi peste Dunăre, în Dacia Aureliană. Xenopol, neţinînd seama de această ipoteză, punea centrul dacoromâ-

[82] Infra, p. 158.
[83] Infra, p. 160.
[84] Infra, p. 162.
[85] Infra, p. 165.
[86] Infra, p. 166.

nismului în Ardeal şi-l despărţea de macedoromâni, lipsindu-ne astfel de posibilitatea înţelegerii unităţii limbii române.

Xenopol nu are dreptate nici cînd susţine romanizarea deplină a întregii Dacii, căci părţi întregi din această provincie nu au fost colonizate. Aci erau dacii liberi, element ostil romanilor şi care „nu se poate privi ca romanizat“. Continuitatea elementului roman în Dacia este numai „în regiunea dintre Olt şi Timiş cu partea apuseană a Ardealului“ [87]. În sprijinul acestei constatări vine toponimia, care e romană în aceste părţi şi slavonă în părţile răsăritene. Aci chiar numele antice nu s-au păstrat prin români, căci nu corespund modificărilor fonologice ale limbii noastre. Cu acest prilej Onciul expune şi etimologia numelor unor rîuri principale din Dacia.

Desigur, cînd a scris Onciul, deducerile sale însemnau o noutate bine consolidată. Astăzi însă, sîntem mult mai departe, şi unele din etimologii au căpătat o dezlegare sigură, ca Argeş, Olt, Timiş, Criş. Însă nu mai credem într-un teritoriu de romanizare atît de limitat, cum precizase Hasdeu şi cum îşi însuşise Onciul. Nici de Oltenia lipsită de migratori nu mai poate fi vorba, în special dacă ţinem seama de toponimie. Dar rezultatele pozitive căpătate ulterior — în afară de cele aduse de descoperirile arheologice, unele încă îndoielnice — au fost atinse datorită drumului de cercetare indicat de Onciul.

Revenind asupra izvoarelor narative care amintesc pe români în Ardeal, Onciul se ocupă de cunoscuta *Cronică* ungurească a notarului Anonim. Cu argumente convingătoare, el precizează că acest notar a fost al regelui Bela al II-lea (1131—1141) şi că a scris cronica în timpul fiului său Geza al II-lea (1141—1162) [88]. Îi trebuie această precizare, fiindcă Anonimul vorbeşte de cele dintîi principate româneşti alături de cele bulgăreşti, al lui Salan şi al lui Kean, acesta fiind un *han* bulgăresc. Acestea arată

[87] Infra, p. 168.
[88] Asupra acestuia va reveni: *Anonymus Belae regis Hungariae Notarius*, în *Enciclopedia română*, I, Sibiu, 1898, pp. 181—184; infra, p. 466—469.

„o reminiscență istorică despre mai vechea stăpînire bulgară asupra Panoniei". Prin ei, deși altfel localizați decît în Anonim, se explică și vechile voievodate românești ale lui Gelu, Menumorut și Glad, alături de care este și al lui Ahtum, ucis de Cianadin (Sunad), care rămase stăpîn peste ducatul lui devenit apoi Banatul, nume „rămas încă din acele timpuri, dacă nu mai de mult".

Tot astfel discută Onciul și pe Cecaumenos, pe care Xenopol îl înlăturase fiindcă „nu conține date destul de lămurite pentru a fi întrebuințat cu folos". Dimpotrivă, zice Onciul, el vorbește despre românii din Dacia Traiană, scoate în evidență tradiția pe care o reflectă și arată că românii „erau priviți de toți vecinii lor ca locuitori vechi". În plus el mai demonstrează originea macedoromânilor la Dunăre și Sava, înțelegînd aci Dacia Aureliană, și este mărturie „despre migrarea vlahilor de la miazănoapte spre miazăzi iar nu în direcția întoarsă". Prin informațiile pe care ni le dă, acest istoric bizantin din secolul al XI-lea este „nu numai cel mai vechi, ci totodată cel mai însemnat scriitor din evul mediu" [89].

Încheind critica izvoarelor și modul unilateral cum sînt ele interpretate de Xenopol, Onciul trece la prezentarea stăpînirii bulgare, pe care Xenopol o socotea existentă și în Moldova. Onciul contestă acest lucru, dar aduce argumente în plus pentru dominația lor în Ardeal și Țara Românească. Cînd verifică însă informația lui Constantin Porfirogenitul că ungurii, deja așezați în Panonia, se mărgineau cu bulgarii și la Dunăre, Onciul crede că acest hotar era în Banat, de la Poracica la Orșova, o distanță ca de 40 km. Fără îndoială că argumentarea lui Onciul nu este satisfăcătoare și localizarea trebuie căutată în altă parte, poate pe la Belgrad, cunoscut apoi și ca *Alba Bulgarica.* Aceasta pentru simplul fapt că ungurii nu cuprind Banatul decît în jurul anului 1000. Mai este posibil ca la împăratul istoriograf să fie aici o confuzie din vremea cînd ungurii erau în Etelköz.

[89] Infra, p. 202.

Aducînd în sprijin multe izvoare apusene, Onciul consideră că Imperiul bulgar a putut să-și păstreze stăpînirea în nordul Dunării pînă „către sfîrșitul acestuia (1018)". Aceasta o induce Onciul și din corespondența lui Ioniță cu papa Inocențiu al III-lea, în care vechii țari bulgari Simeon și Samuil apar ca „împărați ai Bulgariei și Vlahiei". Din acea vreme „au rămas voievodatele și cnezatele dacoromânilor, instituție de origine bulgaro-sloveană". Nomenclatura topografică slavonă, liturghia bulgaro-slavonă în biserica noastră, legătura ierarhică a acesteia cu Ohrida, precum și o populație slavo-bulgară păstrată „pînă nu de mult în Ardeal", sînt, după Onciul, tot atîtea dovezi pentru stăpînirea bulgară în țara noastră [90]. Moldova, care nu era încorporată Imperiului bulgar, din punct de vedere religios, va depinde de Ohrida abia sub Iuga vodă, cum demonstrase tot el în studiul despre acest domn. Am amintit mai sus că acest punct de vedere nu este conform cu realitatea. Sub cauțiune stă și legătura pe care o propune Onciul între Țara Românească și Ohrida după Asanești și pînă la înființarea mitropoliei de la Argeș. Nu fiindcă acest lucru nu ar fi fost posibil, ci fiindcă în acel timp țaratul bulgar are altă orientare; și aceasta implică aceeași direcție și pentru ținuturile noastre. Dar faptul acesta nu e cazul să-l demonstrăm aici. De altfel Onciul însuși socotește această legătură „numai probabilă". De asemenea nici părerea că, după căderea Bizanțului sub turci, biserica din principatele române ar fi cîștigat „o poziție de fapt autocefală, pe urmă cu atîrnare numai nominală de Patriarhatul constantinopolitan", nu se poate susține.

În sfîrșit Onciul demonstrează că Asaneștii au stăpînit efectiv la nord de Dunăre. E ceea ce Hasdeu va numi „teoria bulgărească" a lui Onciul, iar alții o vor critica și mai aspru. E meritul lui Onciul că, rupîndu-se de spiritul istoriografiei vremii, a izbutit să o prezinte, iar mie mi s-a părut necesar să o admit într-o lucrare mai nouă [91]. Impu-

[90] Infra, p. 209—211.

[91] A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck et les roumains au milieu du XIII-e siècle*, Paris, 1930, pp. 90—101.

tînd lui Xenopol că respinge această realitate istorică, Onciul încheie: „Aici trebuie cercate și originile principatului Valahiei, cu instituțiunile sale bizantino-bulgare și cu numele *Ion* în titlul domnitorilor, moștenit de la Asanești". Cu acest prilej Onciul susține și originea română a acestei dinastii [92] pe care o admite în parte și istoriografia bulgară.

Toate aceste investigații, toată argumentarea strînsă pe care o face Onciul, îl duc la concluzia că în nordul Dunării a existat un adaos de populație română venită de la sud de acest fluviu. Creează astfel teoria admigrării prin care ajunge „la rezolvirea cea mai nimerită a controversei, după cum ne dictează legea științei", zice el [93]. În vederea susținerii acesteia trebuie să înlăture mai întîi argumentele teoriei roesleriene a reemigrării.

Împotriva teoriei lui Xenopol, că în Moesia nu ar fi fost români în evul mediu, Onciul aduce dovezi de un dublu caracter: mai întîi se constată existența lor între Dunăre, Balcani și rîul Sava pînă în secolul al XII-lea, și al doilea, tocmai de aici s-au tras unii mai către miazăzi, întărind astfel elementul macedoromân care din secolul al X-lea înainte pare aci tot mai numeros. Năvălirea slavo-bulgară e aceea care a provocat răspîndirea elementului roman de la Dunăre. Și aceasta e explicabil, căci, împotriva părerilor lui Xenopol, Onciul demonstrează că tocmai această parte de nord a Peninsulei Balcanice a fost intens romanizată, în timp ce partea de sud a rămas sub influența elenismului. Aici Onciul se ridică la o generalizare care merită să fie reținută, căci, zice el, în această epocă „elementul roman oriental, imperiul « Romaniei », pierde caracterul său preponderent romanic de pînă acum și devine grec. Ca element cultural elenismul predomina în Imperiul bizantin și mai nainte; ca element politic însă el începe a predomni abia de acuma. Schimbarea urmată stă de bună seamă în conex cu împrejurarea că

[92] Onciul promite aici să se ocupe în viitor despre Io și despre Asanești, dar nu va mai da decît două articole scurte în *Enciclopedia română* de la Sibiu; infra, p. 455—458 și p. 462.
[93] Infra, p. 230.

preponderența elementului roman în peninsulă consta în țările pierdute către slavi și bulgari" [94]. Concluzia lui Onciul e clară: „Aici, lîngă Dunăre și Sava, în unitate teritorială cu Italia și cu Dacia Traiană, este și patria primitivă a macedoromânilor, împinși prin invazia slavă spre miazăzi" [95]. În dorința sa de a accentua această romanitate balcanică, azi tot mai temeinic documentată prin descoperirile arheologice din Bulgaria și din Iugoslavia, Onciul diminuează prea mult romanismul din Dacia Traiană. „Istoria noastră se petrece la început mai ales în Peninsula Balcanică", zice el, și „ar fi foarte greșit a renunța la această istorie și a ne mărgini trecutul numai la Dacia Traiană, unde se pare că-l vom căuta pentru acel timp în zadar, spre a-l cunoaște și înțelege" [96]. Aceleași săpături arheologice, intensificate acum, acumulează tot mai multe dovezi că dacoromânii nu-și au umbrită istoria medievală nici în Dacia Traiană, al cărei trecut nu este căutare zadarnică.

Împotriva părerii că unitatea limbii române trebuie căutată numai în Balcani, cum susțin roeslerienii la care se alătură și Xenopol, că nu există o atare unitate, dacoromâna și macedoromâna după el fiind limbi deosebite a două popoare deosebite, Onciul se ridică cu tărie și măiestrie. Elementul de susținere cel mai temeinic stă în unitatea teritorială pe care o demonstrase mai înainte, în „fonologia" comună a limbii și în existența denumirii *rumân (rumer)* la toți. Limba noastră „este un product spiritual al unei comunități etnice, format prin acțiunea reciprocă a viului comerț social în sînul acestei comunități", zice el [97]. În privința delimitării acestui teritoriu comun Onciul rămîne însă tributar concepției lui Hasdeu, pe care caută să o documenteze mai temeinic prin asemănările și deosebirile dialectale care se întrepătrund în toate dialectele romanice orientale.

[94] Infra, p. 233.
[95] Infra, p. 244.
[96] Infra, p. 244.
[97] Infra, p. 246.

În sfîrșit, în legătură cu problema continuității elementului roman în Dacia, este și originea creștinismului. Xenopol credea că acesta se îndătinase definitiv în chiar timpul dominației romane. Onciul îi reproșează că nu aduce nici „o probă istorică pentru încreștinarea atît de timpurie a acestei țări, sau pentru prosperarea creștinismului într-însa pe timpul năvălirilor barbare“ [98]. El crede că nu poate fi vorba de o biserică creștină în Dacia de vreme ce aceasta apare numai sub Constantin cel Mare, cînd Dacia nu mai făcea parte din Imperiu. De bună seamă că și aci erau creștini, crede Onciul, dar răspîndirea și consolidarea creștinismului are loc în dreapta Dunării. În secolele VII și VIII acești creștini vor trece și în stînga Dunării. Astfel, creștinismul și organizarea bisericii formează pentru Onciul încă un argument pentru admiterea admigrării.

Prin toate aceste analize și raționamente Onciul ajunge însă la concluzia generală că „după teritoriul elementului roman oriental sau român trebuie să alcătuim istoria noastră“ [99].

Îndată după apariția acestui studiu al lui Onciul, în care era înlăturată și teoria lui Pič cu privire la inexistența românilor în Peninsula Balcanică, acesta publică o nouă lucrare, în care caută să documenteze mai bine persistența românilor în Dacia Traiană [100]. Aci el aduce în discuție un element nou, *tipul etnic* al românilor din Dacia, care ar fi de două feluri: roman în părțile foste cîndva intens colonizate și dac în părțile nord-estice ale acestui teritoriu. Onciul se simte dator să-i facă unele observații și are astfel ocazia să aprofundeze cîteva părți din lucrarea abia încheiată [101]. Printre acestea amintim precizarea a patru idiomuri în limba dacoromânilor, și

[98] Infra, p. 251—252.
[99] Infra, p. 260.
[100] I. L. Pič, *Zur Romänisch-ungarischen Streitfrage. Skizzen zur ältesten Geschichte der Rumänen, Ungarn und Slaven*, Leipzig, 1886, 436 p.
[101] D. Onciul, *Zur Rumänischen Streitfrage*, extras din „Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung“, Ergänzungsband II, 2 Heft (Viena, 1887); infra, p. 261—279.

anume cel de *sud-vest* în care se păstrează nealterate labialele înainte de *i* și *n*; de *nord* în care consonantele labiale au o formă tranzitorie; de *vest*, la moți, unde apare rotacismul (transformarea lui *n* în *r*) și de *răsărit*, sau moldovenesc, unde apare o morfologie deosebită. Interesantă e și observația că Ardealul la venirea ungurilor nu avea un nume al său și a trebuit să-l dea aceștia. Toate acestea îl fac pe Onciul să accentueze, o dată mai mult, necesitatea admiterii admigrării din dreapta Dunării, și nu imigrarea în sensul roeslerian.

La această operă istorică fundamentală Onciul a mai revenit, fie pentru a accentua originea romană a românilor și continuitatea lor în Dacia [102], fie pentru a întări același lucru printr-o critică strînsă a tradiției istorice [103]. Toate aceste scrieri merg împreună și înfățișează întreaga lui concepție. În această problemă spinoasă ultimul cuvînt avea de gînd să-l dea în altă lucrare privitoare la relațiile românilor cu ungurii, din care nu ne-a rămas decît un fragment [104]. Interesant în acest studiu este luciditatea cu care privește relațiile politice între români și unguri și punerea în evidență a vechilor lor instituții. În parte, acest studiu se poate completa cu lecțiile cursului ținut la facultate în 1919—1920, ale cărui premise sînt enunțate astfel: „Unitatea națională nu se putea face decît prin desfacerea statelor de sub stăpînirea milenară a Ungariei, cu desfacerea Transilvaniei de sub stăpînirea ungurească, a Transilvaniei care este cetatea românismului, leagănul neamului nostru“ și „de aceea dezvoltarea istorică a celor azi uniți cu noi e de o mare importanță. Pentru cunoașterea dezvoltării istorice a statului e nece-

[102] D. Onciul, *Românii în Dacia Traiană pînă la întemeierea Principatelor (Chestiunea română)*, București, 1902; infra, vol. II. pp. 143-165.
[103] Idem, *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. secț. ist., seria II, t. XXIX (1907); infra, vol. II. p.196-220. Această comunicare a fost provocată de altă comunicare ținută la Academia Română de Radu Rosetti, *Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. secț. ist., seria II, t. XXIX (extras 1906).
[104] D. Onciul, *Românii și ungurii în trecut*, în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. secț. ist., t. IX (1928); infra, vol. II. p. 330-366.

sară cunoașterea legăturilor politice între români și unguri și care sînt cauzele care au determinat dezvoltarea lor națională și existența ca popor" [105]. Din aceasta mai spicuim cîteva concluzii cu privire la începutul organizațiilor politice românești: „Țin să afirm de la început < că > cnezatul, această dignitate nu e împrumutată nici de la sîrbi, nici de la bulgari, nici de la ruși, cu toate că cuvîntul e slavon <... >, afirmăm însă pe baza documentelor că ea este o instituție veche românească, anterioară cuceririi ungare < cînd > cnezii se numeau judeci < iar > judecia se prezintă ca o instituție străbună moștenită din epoca romană, fapt ce se constată prin numele ei latin". După aceea se referă la *voievodat* și la *domnie*, dublet semnificativ pentru dezvoltarea instituțiilor medievale românești [106]. În continuare studiază țările sau districtele autonome ale românilor cu legea lor proprie de conducere *(antiqua lex districtum Valachorum)* și adunările lor autonome [107]. Această organizare veche se reflectă mai tîrziu în documentele moldovenești în expresia „unde a fost cneaz" [108]. Precizînd concret relațiile cu Asaneștii despre influența împăratului Ioniță în nordul Dunării, spune: „Nu era vorba de o stăpînire directă, ci era mai mult o autoritate bisericească, exercitată de episcopul de la Tîrnova. Din autoritatea bisericească s-a născut cea imperială, fără a fi o stăpînire directă, ci doar voievozii români ce se găsesc în Vlahia recunoșteau întrucîtva autoritatea imperială a împăratului vlaho-bulgarilor" [109].

[105] D. Onciul, *Istoria românilor.* Curs editat după note (1919—1920) avînd ca temă principală „Românii și ungurii în trecut". Sfîrșește cu secolul al XIV-lea, perioada de predilecție a lui Onciul. Fapt neobișnuit, în cadrul acestui curs, cînd vorbește despre primii domni ai Țării Românești face o analiză critică a informațiilor istorice aflate în pomelnicele mănăstirilor Argeșului și Cîmpulungului și ale episcopiei Rîmnicului, confruntate cu ceea ce spun documentele (prelegerea XIX). Despre acestea vorbise și la Academia Română, în „Anal. Acad. Rom.", *Dezbateri*, XXXIX (1916—1919), pp. 85—86.

[106] *Ibidem*, prelegerea V.

[107] *Ibidem*, prelegerea VI—VII.

[108] *Ibidem*, prelegerea XXV.

[109] *Ibidem*, prelegerea VIII.

Această teză este deosebit de importantă prin raportarea ei la explicațiile anterioare ale lui Onciul.

Remarcabil este și faptul, care se desprinde din toate lucrările principale ale lui Onciul, că prin dispariția autorității cumane apare rivalitatea dintre Ungaria și Imperiul româno-bulgar cu privire la stăpînirea ținuturilor dintre Dunăre și munți, de care se folosesc formațiunile social-politice românești locale spre a putea avea statele feudale proprii.

Cu aceste lucrări Onciul și-a cîștigat faima de care se va bucura în viață și care, incontestabil, dăinuiește încă. Dar după acestea, n-a mai făcut vreo lucrare de proporții mai întinse. Atacarea unor probleme noi a fost pur și simplu întîmplătoare și aceasta mai mult ca o concesie făcută societății în care trăia și din obligație pentru funcțiile administrative pe care le deținea. Printre acestea primul loc îl ocupă apologia ideii dinastice, căreia îi închină mai multe pagini [110]. Ea pleca însă și din formația sa intelectuală, ca o concepție filozofică.

Onciul, după cum s-a văzut, a fost un erudit și nu s-a ridicat niciodată la o anume gîndire filozofică. El nu a avut un sistem propriu după care să se călăuzească în interpretarea fenomenului istoric. E adevărat că fragmente de gîndiri teoretice se pot culege din pagini răzlețe și ele prezintă un interes din acest punct de vedere, dar nicidecum nu determină un sistem personal, cum se poate închega de exemplu la B. P. Hasdeu. Cu toate acestea a fost și el ademenit să se ridice pînă la nivelul unei concepții, însă într-o problemă limitată. E vorba de periodizarea istoriei, care nu cere numai o cunoaștere amănunțită a faptelor concrete, ci obligă pe istoric ca din aceste fenomene sociale, adesea izolate, să inducă legea generală care le unește și le dă valoare istorică.

Se știe că o bună prezentare a istoriei implică neapărat sistematizarea materialului pe baza unei periodizări. Este o problemă pe care și-au pus-o totdeauna istoricii și

[110] Ca de exemplu în *Ideea dinastică în dezvoltarea statului român*, în „Convorbiri literare", XLIII (1909), pp. 372—377, 486—494.

au rezolvat-o în moduri deosebite, începînd chiar cu Herodot. Termenii înşişi care delimitau perioadele au variat de la epocă la epocă. Cea dintîi periodizare „modernă" a fost dată de Christof Keller (latinizat Cellarius), care, în 1685—1696, publică cunoscutele sale lucrări de istorie universală sub cele trei titluri: *Historia antiqua*, de la origini pînă la Constantin cel Mare; *Historia medii aevi*, de la Constantin cel Mare pînă la 1453, şi *Historia nova*, de la 1453 înainte.

Aceste criterii subiective de periodizare ale istoricilor au fost răsturnate de clasicii marxism-leninismului, care pun la baza periodizării orînduirile social-economice şi modul de producţie a bunurilor materiale. Caracteristicile unei orînduiri nasc şi denumirea pe care trebuie să o poarte: comuna primitivă, sclavagismul, feudalismul şi capitalismul, spre a sfîrşi cu socialismul şi comunismul. Aceste caracteristici generale îmbinate cu particularităţile fiecărei istorii naţionale determină atît periodizarea istoriei generale, cît şi naţionale.

În această privinţă Onciul a rămas cu totul sub influenţa ideilor vremii sale şi nu a încercat să-şi formuleze o părere proprie. Sub influenţa teoriei lui Leibniz despre „armonia generală" care ar preexista în omenire, Ottokar Lorenz, profesorul lui Onciul de la Viena, a alcătuit sistemul său de periodizare, zis secular sau al celor trei generaţii. Pe acesta Onciul îl adoptă în întregime şi caută să-l adapteze istoriei noastre. Astfel în discursul său de recepţie la Academia Română [111], el consideră interesant să se ocupe tocmai de periodizare, pe care o socoteşte deci problemă capitală, însă formează din cadrul dinastic axa întregii sale demonstraţii.

Pornind de la acest cadru, pentru Onciul există patru mari epoci ale istoriei româneşti:

I. *Istoria veche a românilor* (anteistorică) cu patru diviziuni de 3—4 secole: 1) Timpul cuceririi şi dominaţiei romane de la cucerirea Iliricului pînă la părăsirea

[111] D. O n c i u l, *Epocele istoriei române şi împărţirea ei*, Bucureşti, 1906. (Acad. Rom., *Discursuri de recepţiune*, XXIX); reprodus şi în *Opere complete*, I, pp. 9—27.

Daciei (271), cuprinzînd colonizarea romană şi romanizarea autohtonilor, cînd a luat naştere ceea ce el numeşte naţionalitatea română pe ambele maluri ale Dunării. 2) Timpul năvălirilor şi al stăpînirii barbarilor în Dacia pînă la întemeierea ţaratului bulgar (679), epocă ce desparte pe romani de români. 3) Timpul predomnirii bulgare pînă la întemeierea regatului ungar (1000), cînd domnea influenţa bulgaro-slavă şi avem primele începuturi de organizare românească sub acea influenţă. 4) Timpul predomnirii ungureşti şi al Imperiului româno-bulgar al Asaneştilor (1186—1257), cu începuturile organizării politice româneşti, pînă la întemeierea statului român.

II. *Perioada vechilor dinastii pînă la Mihai Viteazul*: 1) Timpul de la unirea sub o singură dinastie a unor voievodate şi teritorii mai mult sau mai puţin dependente de Ungaria, pînă la stabilirea suzeranităţii turceşti în Ţara Românească prin capitularea lui Mircea cel Bătrîn (1402). 2) Timpul următor pînă la stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova, după moartea lui Ştefan cel Mare (1504). 3) Timpul decăderii dinastiilor pînă la moartea lui Mihai Viteazul (1601). O epocă de aproape trei secole a domniilor războinice.

III. *Perioada domnilor din diferite dinastii pînă la întemeierea noii dinastii*: 1) Timpul domnilor pămînteni. 2) Timpul fanarioţilor (1711/16—1821). 3) Timpul restauraţiei sub domni pămînteni de la 1821 pînă la 1866. În aproximativ trei secole, se desfiinţează vechile dinastii.

IV. *Istoria României contemporane* (de la 1866 înainte).

Mai tîrziu revine asupra acestei probleme, nu spre a o documenta mai bine, ci, după părerea sa, spre a o încadra într-o armonie şi mai perfectă [112]. E vorba de 18 secole compuse din trei perioade a cîte 6 secole:

I. Şase secole de formaţie a naţionalităţii române înfruntînd furtunile năvălirilor barbare de la cucerirea romană pînă în secolul al VII-lea, adică pînă la aşezarea slavilor şi a bulgarilor.

[112] D. O n c i u l, *Fazele dezvoltării istorice a poporului şi statului Român*, extras din „Anal. Acad. Rom.", seria II, tom. XXXIX, Bucureşti, 1920; infra, vol. II. pp. 299-325.

II. Șase secole de lupte pentru existența națională sub stăpîniri străine. Aci e vorba de două etape, ca stăpînirea Imperiului bulgar (679—1018) și a statului maghiar extins pînă în Ardeal; împotriva acestuia vor lupta formațiunile politice Țara Românească și Moldova, care vor lua naștere în acest timp.

III. Șase secole de lupte pentru viață și libertate, de lupte și străduințe pentru civilizație și progres. Și aceasta are două subdiviziuni: 1) a dinastiilor naționale pînă la Mihai Viteazul, cînd se afirmă și unitatea culturală a românilor; 2) a dezvoltării ideii naționale și încheierea ei prin înfăptuirea unității politice a românilor. Fiecare subdiviziune este împărțită iarăși în cîte trei părți de cîte un secol, distingîndu-se una de alta printr-o caracteristică oarecare.

Teoria în sine este greșită, dar faptele pe care se bazează și raționamentele din jurul lor rămîn valabile ca modele de analiză. Așa, de exemplu, el spune că „în secolul dintre risipirea avarilor și invazia ungurilor s-au putut face și cele dintîi alcătuiri de organizare politică proprie la românii din Dacia. Ea pare să fi fost promovată și prin elementul român venit de peste Dunăre, care aducea o cultură cetățenească mai dezvoltată, formată îndelung în imperiu“ [113].

Înainte de formularea acestei teorii, Onciul, ocupîndu-se de istoria Bucovinei, recursese la o periodizare mai simplă: 1) *preistoria*, de la cele mai vechi informații pînă în secolul al XIV-lea; 2) *perioada moldovenească*, timpul sub domnii moldoveni cu două diviziuni: a) sub dinastia Bogdan-Mușat din 1349 pînă în 1527 și b) sub suzeranitatea turcească de la 1527 pînă la 1775; 3) perioada austriacă, după 1775, pe care nu o tratează[114]. Formal mersese deci pe o linie mai simplă.

[113] D. Onciul, *Fazele dezvoltării istorice...*, pp. 9—10; infra, vol. II. pp. 307-308.

[114] Deoarece o tratase în *Geschichte der Bukowina vor der Vereinigung mit Oesterreich*, extras din *Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Band „Bukowina“, Viena, 1899, pp. 57—116; infra, p. 494—559.

Cam pe aceeași linie merge și în sumara sinteză ce a alcătuit în 1906 pentru istoria României: 1) pînă la întemeierea principatelor; 2) de la întemeierea principatelor pînă la 1866: a) sub dinastiile Basarabilor și Bogdan-Mușatinilor, b) sub domni din diferite familii; 3) după 1866, tot cu două subdiviziuni [115].

Periodizarea lui Onciul n-a avut priză nici la contemporanii săi. Cu atît mai mult ea nu poate fi luată în considerare, căci „cum se vede, sistemul pretins «natural» al lui Onciul nu e decît o încercare de proslăvire a dinastiei Hohenzollern“ [116].

Merită să ne oprim puțin și asupra lucrării *Din istoria României*, singura operă de sinteză a lui D. Onciul cu largă circulație și în învățămîntul de toate gradele [117]. Dacă pentru perioada pînă în secolul al XIV-lea el face aci o prelucrare scurtă a propriilor sale studii, pentru perioada care urmează pînă la 1906, în parte lărgește studiile sale privitoare la Bucovina iar în parte intervine cu aprecierile sale proprii, în general informative. Reținem cîteva esențiale. Și de data aceasta crede pe Jurg Coriatovici ca domn al Moldovei (1373—1375), dar îl deosebește de Iuga Vodă (1400), socotit fiu al lui Jurg Coriatovici. Grigore Țamblac adus de la Constantinopol ca predicator ar fi înființat o școală la mitropolie. „Civitas Moldaviensis“ nu poate fi Baia, ci probabil Roman, numit și Tîrgul de Jos [118]. Neagoe Basarab, fiul lui Basarab Țepeluș, „s-a distins prin o domnie remarcabilă în arta religioasă și în cultura intelectuală a țării“, între altele, la îndemnul lui, Gavriil protul de la Athos, a scris *Viața patriarhului Nifon*, care, „împreună cu analele începute în același timp și unite cu ea, a format baza primei cronici a Țării Româ-

[115] D. Onciul, *Din istoria României*, în *Expoziția generală română. Călăuza oficială și catalogul expoziției*, București, 1906; revizuită, lucrarea mai apare în două ediții, în 1908 (1909) și 1913 (1914). Cităm ultima ediție.

[116] A. Oțetea, *Problema periodizării istoriei României*, în „Studii“, X, 6 (1957), p. 104.

[117] D. Onciul, *Din istoria României*, București, 1913, pp. 30 și 38.

[118] *Ibidem*, pp. 41—42.

neşti. Neagoe însuşi a scris învăţături de purtare pentru fiul său Teodosie"[119]. Mai tîrziu, în cronica Ţării Româneşti domnia lui Mihai Viteazul, în afară de ce scrisese logofătul Teodosie, „e povestită de un alt contemporan — un cronicar în serviciul Buzeştilor, care probabil a scris în sloveneşte"[120]. În rimpul lui Matei Basarab s-a tradus în româneşte *Viaţa patriarhului Nifon*, şi „în legătură cu această scriere s-au tradus, probabil tot atunci, şi vechile anale ale ţării, împreună cu istoria lui Mihai Viteazul, unite cu ea în cel dintîi corp de cronică a Ţării Româneşti"[121]. Ne oprim la acestea, căci ceea ce urmează sînt expuneri stereotipe, factologice de suprafaţă, nefiind o perioadă de cercetare proprie. De aceea nu sînt rare truismele sau deformările. Cu toate acestea adesea apar caracterizări remarcabile, mai ales dacă ţinem seama de momentul în care au apărut. În acest sens remarcăm acest pasaj: „Mihail Eminescu este reprezentantul cel mai însemnat al nouei generaţii în mişcarea literară. Noutatea fondului şi a formei, vigoarea şi plasticitatea limbei, sonoritatea versului dau poeziilor sale un farmec deosebit, aşa încît, mai ales sub înrîurirea lui a urmat a se desvolta poezia română mai nouă"[122].

În activitatea de istoric a lui D. Onciul apar şi alte lucrări mai mărunte, cele mai multe ivite ocazional. Totuşi, aceste microcercetări nu sînt lipsite de importanţă, ci ilustrează bine temperamentul autorului lor şi atmosfera care le-a prilejuit, de care nu se lasă influenţat întru totul. Din acestea spicuim cîteva caracterizări care au rămas nefructificate sau chiar necunoscute. Astfel se ştie cum în jurul anului 1900 era privită acţiunea lui Mihai Viteazul, ca făuritor al unităţii naţionale. Despre aceasta el spune: „Unitatea naţională, de Mihai Viteazul adusă la îndeplinire pentru un moment şi cu el căzută, nu putem zice că era în ideea lui înainte de a se întreprinde lupta prin care el a făcut-o. Acele timpuri nu erau pregă-

[119] D. Onciul, *Din istoria României*, p. 62.
[120] *Ibidem*, p. 77.
[121] *Ibidem*, p. 81.
[122] *Ibidem*, p. 177.

tite să conceapă, în mod abstract, ideea unităţii naţionale. Şi fiindcă ele n-au putut s-o conceapă, trăinicia ei era legată de spada unui singur om. Iar acel om, în adevăr, ca şi poporul său, au ajuns la concepţia ideei numai după ce sabia lui a concretizat-o"[123].

Şi după Ştefan cel Mare, pentru care laudele nu le-a precupeţit niciodată, Onciul are imagini care rezultă dintr-o gîndire mai adîncă. Deşi stăpînit de concepţia personalităţii în istorie, ca şi mulţi istorici formaţi în spiritul prelegerilor lui Carlyle şi al biografiilor lui Macaulay, el totuşi socoate că istoricul trebuie să se adreseze la un complex de factori care să-l pună în situaţia de a aprecia just. Firul său călăuzitor pare să fie acesta: „În complexitatea multiplă de cauze şi efecte din care se desveleşte istoria omenirii, manifestarea popoarelor active este determinată esenţial de mediul înconjurător ce-l dă aşezarea geografică, de împrejurările timpului, de însuşirile rasei şi de acţiunea personalităţilor istorice"[124]. Printre caracterizările făcute eroului Moldovei, el pune însă „şi lupta pentru neatîrnare, şi faptele păcii"[125]. „Faptele păcii", Onciul nu le-a uitat niciodată cînd a vorbit sau scris despre Ştefan cel Mare, care a fost „un moment de înălţare cum neamul românesc n-o avusese pînă atunci"[126].

Deşi Onciul recunoaşte că ideea de unitate naţională se simţea la toţi românii din toate timpurile, ţările noastre fiind „unite de natură prin aşezarea lor geografică, unite de istorie prin alcătuirea lor naţională şi politică", care pînă la urmă trebuiau „să fie unite într-o Românie singură

[123] *La Centenarul al III-lea al morţii lui Mihai Viteazul. Cuvîntare rostită în Ateneul Român la 8 noiembrie 1901*, publicată mai tîrziu în Dimitre Onciul, *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul. Două cuvîntări comemorative*, Bucureşti, 1904, p. 37.
[124] *La Centenarul al IV-lea al morţii lui Ştefan cel Mare. Cuvîntare rostită în Mănăstirea Putna la 3 iulie 1904*, publicată în D. Onciul, *op. cit.*, p. 4; parţial publicată şi sub titlul: *La ziua de 2 iulie (1504—1904)*, în „Convorbiri literare", XXXVIII (1904), pp. 609—622.
[125] *Ibidem*, p. 9.
[126] *Ibidem*, p. 24.

și nedespărțită“ [127], totuși idealul național al unirii încă nu putea fi înfăptuit nici măcar la 1841, căci „mințile încă nu erau pregătite pentru atingerea lui“ [128]. Printre factorii care au încetinit procesul de unire politică a românilor, el enumeră și dinastiile deosebite, existente în țările românești. „Dată fiind această concepție dinastică despre stat, unirea celor două țări într-un singur stat național era exclusă cît timp fiecare din ele avea dinastia sa moștenită“ [129]. Cu toate acestea, „mutările de domni dintr-o țară în alta“ au contribuit la formarea ideii de unire atît înainte, cît și în timpul fanarioților [130]. Condițiile necesare pentru înfăptuirea unirii nu vor apărea decît în 1859.

Editorul

De obicei munca de istoric se împletește cu aceea de editor al izvoarelor istorice. Acest lucru este de regulă mai ales acolo unde edițiile de izvoare lipsesc, deși acestea există în arhive. Așa au procedat la noi, de pildă, Bălcescu, Kogălniceanu și Hasdeu, dintre cei mai vechi și mai cunoscuți istorici. Sistemul a continuat și mai tîrziu, cînd multă vreme nu se observă încă o diviziune a muncii. De aceea la noi nici n-a existat un sistem unic, în această privință, valabil și științificește.

Onciul n-a fost un editor de texte și documente [131]. Deci practic n-a avut posibilitatea să arate cum ar fi conceput el tehnica edițiilor. A publicat un singur document sla-

[127] D i m i t r e O n c i u l, *XXIV ianuarie. Conferință ținută la serbarea școlară din 24 ianuarie 1905 în Ateneul Român*, București, 1905, p. 4.

[128] *Ibidem*, p. 17.

[129] I d e m, *La XXIV ianuarie*, în „Convorbiri literare“, XLIII (1909) p. 15.

[130] *Ibidem*, p. 19.

[131] A publicat numai: *Acte privitoare la instalarea episcopului Dosoftei în Cernăuți la 30 ianuarie/10 februarie 1782*, în „Candela“, IX (1890), pp. 149—158, care nu pun probleme deosebite.

von, după o copie a lui Wickenhauser căruia totuși îi rectifică o lectură greșită. Textul dezlegat este însoțit de traducere și comentarii relativ întinse [132]. A mai încercat acest lucru o singură dată cu un vechi document în limba română [133]. Cu acest prilej în adevăr și-a pus problema transcrierii în litere latine a cirilicii noastre și a rezolvat-o în spiritul restituirii cît mai exacte a limbii contemporane documentului. Astfel el n-a recurs la virtuozitatea tipografică a lui Hasdeu sau la renunțarea oricărei rezolvări prin transcriere cirilică, cum făcuse Papiu Ilarian, Aricescu sau Gaster. Trebuie să accentuăm că Onciul, care criticase mai înainte o carte de ortografie românească [134], n-a fost preocupat în mod deosebit decît de redarea corectă a vocalelor scurte, atunci în discuție la noi în vederea fixării unei noi ortografii. Atunci, ca și azi, paleografii bănuiau că în cirilica noastră s-a folosit vrahia (βραχεῖα) sau scurtătoarea (˘). El admite „la vocale următoarea regulă: ъ̆ = ă, ж = *â*, ѧ = *în*, ѣ = *ea*, ѧ̆ = *ĭa*, ꙗ = *ia*, ї̆а = *ĭa*, ю = *ĭu*, ъ = *ŭ*. Semnul scurtării la и (= *i*) și ю (= *iu*) semison, lipsind în original, nu s-a pus nici în transcriere. Acest semn introdus mai tîrziu în scrierea noastră pentru vocale semisone (й și ї̆ la sfîrșitul diftongului sau al cuvîntului) este întrebuințat, în actul nostru, pentru accentul tonic la diftongi (є̆ꙋ, рѡӑба, тоӑте, ѧшелӑꙋтоӑре, тржйю, лꙋӑю, мї̆єꙋ, доӑрж, ӑꙋ, ꙗ̆ꙋ, майкж — cu semnul accentului pe и, în loc pe а, cum s-ar aștepta după regulă —, є̆и, ноӑстрж, коӑстре, ӑи, дꙋмнезеꙗ̆ска, бꙋкꙋроӑсе, ӑиби, дꙋмнезє̆ꙋ, вениӑмин, пї̆атрж. Însă și лꙋ́и, фꙋ́ю, са́ꙋ, мӑи, но́и, доӑѡ, никє̆ю) — sau uneori și la a doua vocală nediftongată (теѡ̆фана, вїецꙋ̆итам, вї̆аца, стрейне, дейчѣ;

[132] D. O n c i u l, *Uric de la Roman Vodă a. 1392*, în „Rev. p. ist., arh. și filolog.“, VII (1894) pp. 367—370.

[133] I d e m, *Un act românesc de la muma lui Mihai Viteazul*, în „Convorbiri literare“, XXXV (1901), pp. 715—718 și 1055.

[134] Recenzia în „Zeitschrift für österreichische Gymnasien“, Viena 1889, pp. 568—569, la articolul lui E. C ă r ă u ș, *Die Entwicklungsgeschichte der romänischen Orthographie mit Zugrundelegung der diesbezüglichen Verhandlungen in der Bukarester Akademie der Wissenschaften*, în *Programm des Gymnasiums in Radautz*, 1888.

sau cu semnul accentului pe a doua vocală după ї tonic — acesta avînd două puncte —: фї́олȣю, дѡмнї́ен, фї́еса, дѡмнї́йлѡр. (Însă: зȣ̇а, невóа, вóе, ачéꙗ, невòꙗ; sau după ї: съръчї́ѐн, свенцї́ѐ, вечї́ѐ, дѡмнї́ѐ, фї́ѐ, мжртȣрї́ѐ), o dată chiar la o vocală singură (ӗшн; în afară de regulă, la două vocale atone: късртáре sau късртаре)“ [135].

Considerăm că Onciul a făcut o propunere clară şi posibil să fie realizată, care poate fi luată ca bază de discuţie cînd se va hotărî editarea ştiinţifică a documentelor noastre româneşti.

Astfel, într-un mod destul de inteligent, a rezolvat Onciul translaţia necesară. Cum este şi normal, în paleografia noastră nu se poate pune nici o bază pe semnele prozodice [136]. Ele pot forma obiectul unor studii speciale de erudiţie, dar nu-şi găsesc locul într-o ediţie de documente, care se adresează la tot felul de specialişti. Astăzi chestiunea este încă deschisă. Rezolvarea nu trebuie căutată de eruditi în erudiţie pentru erudiţie, ci în limba real vorbită, materializată în semnele grafice ale alfabetului, nu totdeauna corect întrebuinţate.

Este regretabil că Onciul n-a stăruit mai mult în această direcţie. Am fi avut prilejul să vedem mai bine, şi nu fără folos, cum înţelegea el să-şi aplice şi aici acuitatea sa critică. Ştiind că a făcut în adevăr cercetări în arhive străine şi că a extras documente cu gîndul de a le tipări, sîntem surprinşi de poziţia negativă în care s-a situat din acest punct de vedere. Este drept că o dată aminteşte să fi dat aceste documente Academiei Române „care a decis a le publica în Documentele lui Hurmuzaki, dar pînă acum

[135] D. Onciul, *Un act românesc*, p. 716.

[136] Ne referim la semnele tonice: accentul ascuţit (ʹ = ὀξεῖα), grav (ˋ = βαρεῖα) sau circumflex (^ = περησπομένη), care nu au valoare fonetică în cirilica noastră. Acelaşi lucru se poate spune şi despre spirite: aspru (ʽ = δακεῖα) şi dulce (ʼ = ψιλή), care sînt numai o tradiţie grafică fără alterarea fonemului, chiar cînd sînt împreunate cu accentele. De altfel şi în greaca modernă accentele nu se mai disting unele de altele avînd un singur mod de pronunţie, iar spiritele nu au valoare fonetică.

n-au apărut încă“ [137]. Însă ele nu au apărut niciodată. Probabil că i-a lipsit răbdarea de care trebuie să dea dovadă orice editor şi a preferat să fie numai un critic al lor, sau să le folosească numai în studii, căci „nu gîndesc a le publica altfel decît ca citaţiuni“, mărturiseşte el însuşi [138].

Cu toate acestea Onciul a fost preocupat totdeauna de problema transcrierii documentelor chiar şi în citatele ce face. De aceea şi cînd scrie despre discuţiile din Academia Română cu privire la această chestiune el stăruie mai îndelung [139]. Îşi arată metoda sa şi cu ocazia tipăririi inscripţiei româneşti de pe mormîntul capului lui Mihai

† ꙖИЧЕ ЗꙖ[ЧЕ ЧИНс]ТИТѸл ШИ РЪ||ПОСꙖТѸл КꙖПѸл КРЕЩИНѸЛѸн МИХꙖИл||МꙖРЕЛЕ ВОЕВОд ЧꙖȣ ФОсТ ДѠмН ЦЪРЪЕн||РѸМЪНЕЩн ШИ ꙖРДѢЛѸн ШИ МѠЛ||ДОВЕн. ЧИНсТИТѸл ТРѸп ЗꙖч(е) Ꙟ КЪН||ПИн ТОРДЕн. ШИ КЪНд ЛꙖȣ ѸЧИС НѢм||Цн ꙖН[н] ꙖѸ ФОСТ. ‚З҃Р҃Ѳ҃. Ꙟ ЛѸНꙖ ꙖВг(ȣст) И҃||ЗИл(е). ꙖчꙖс(тъ) ПнꙖТРъ Ѡȣ ПѸс ЖȣПꙖн РꙖДѸл БѸ[з](ескȣл ч) ЖȣПЪН[ѣ]С[а] ПРЕдꙖ.

Inscripţie la mormîntul capului lui Mihai Viteazul în transcrierea lui D. Onciul

Viteazul de la Dealul, unde explică: „literele suprapuse ale inscripţiei, pe care am copiat-o la faţa locului, sînt date prin minuscule; literele deteriorate sînt puse între [ ], iar cele adăugate, între ( ). Data morţii, 8 august, trebuie socotită 9 august înainte de răsăritul soarelui“ [140].

[137] I. E. Toroutiu, *Studii şi documente literare*, VII, p. 243, scrisoare din 11/22 mai 1893 către N. Iorga.

[138] *Ibidem*, aceeaşi scrisoare.

[139] D. Onciul, *T. Maiorescu şi Academia Română*, în „Convorbiri literare“, XLIV (1910), nr. 1, p. LXXXV. Să se vadă aplicarea mai ales în studiul *Titlul lui Mircea cel Bătrîn şi posesiunile lui* şi la *Notarul Anonim*; infra, pp. 466—469 şi vol. II, pp. 19—142.

[140] Idem, *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1904, p. 69, publicată în litere chirilice şi reprodusă aici în facsimil.

5—700

Dacă în această privință Onciul n-a avut o preocupare constantă, tezele puse de el merită să fie luate în considerație.

Metodicianul

Fără îndoială că meritele pe care și le-a cîștigat Onciul în știință se datorează în primul rînd metodei sale de cercetare, pe care i-o inculcaseră profesorii săi. Deși aceasta nu e de ajuns — „spiritul fără metodă nu păgubește științei mai puțin decît metoda fără spirit" e aforismul lui Bernheim [141], — totuși ea înseamnă mult. E interesant să observăm la Onciul și unele aspecte ale metodei lui de lucru.

De nepotrivirea datelor transmise de cronici sau ale documentelor așa cum erau publicate la acea dată, s-a preocupat Onciul în mod constant. Convingerea lui era că ele „se explică foarte bine cu ajutorul paleografiei" [142]. Această metodă de cercetare și verificare o folosește, începînd cu primul studiu publicat și închinat lui Iuga vodă. E vorba de un document al lui Roman I, datat de Wickenhauser cu anul „șase mii 900 și 1", iar de Engel 6908. Aci Onciul, admițînd lectura lui Engel, greșește și face pe Roman să domnească de două ori. El motivează astfel criteriul după care s-a condus: „Această dată Wickenhauser o citește greșit «șase mii 900 (ц) și (и) 1 (а)». Căci и nu înseamnă aici *și*, cum crede Wickenhauser — ceva de tot neîndătinat la scrierea numerelor — ci de bună seamă 8; deci avem anul 6908, ca și la Engel. Litera din urmă cată să fie rău citită; ea ar putea să însemne sau terminațiunea flexionară a numeralului, sau că se ține de luna datei (ма)" [143]. Chestiunea îl preocupă

[141] E. Bernheim, *Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, ed. 5—6, Leipzig, 1908, p. 183.

[142] I. E. Toroutiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, I, p. 24.

[143] D. Onciul, *În chestiunea lui Iuga Vodă*, în *Opere complete*, I, p. 51 n.

în mod deosebit, căci adaugă: „Spre mai bună încredințare, am căutat să capăt prin d. Wickenhauser textul original al uricului. D-sa îmi promisese că-mi va da copia luată de pe uricul ce se afla odinioară la Procuratura de finanțe din Leov; pe urmă mi-a comunicat însă că n-o mai are între manuscriptele sale, iar despre existența uricului original, n-am putut căpăta știre. De aceea s-a și întîrziat publicarea acestui răspuns gătit mai de nainte" [144]. Wickenhauser însă n-a fost sincer, căci mai tîrziu Onciul intră în posesiunea copiei lui și-l publică după ea, notînd: „Uricul s-a aflat în copiile de documente culese de reposatul Wickenhauser, care l-a publicat în traducțiune germană în *Molda*, I ... p. 170. Originalul descris la pag. 243, nu spune unde se află" [145].

De data aceasta Onciul găsește altă explicație pentru dată, mai exactă, părăsind lectura lui Engel. Pentru interesul pe care îl are o redăm întocmai: „scrierea neobișnuită ц̃н̃а̃ (900 și 1), reprodusă de Wickenhauser цна (fără titlă pe ц și а ca cifre), m-a făcut să admit în «Conv. lit.» XX, 277 < *În chestiunea lui Iuga Vodă*; cf. *Opere complete*, I, p. 48 > această dată, cu rectificarea la anii de la Chr. în 1399, luînd pe и (și), ca și la Engel, drept 8. Dar luînd în considerare că mai toți boierii din documentul nostru se află numiți și în cel din 1392 din *Arh. Ist.*, trebuie să citim anul 6901 (1392)" [146]. Cu toate acestea, în 1899 nu rectifică cronologia lui Roman [147], pe care nu o face decît mai tîrziu, cînd în 1399—1400 îl socotește numai pretendent [148].

Acesta nu e singurul caz cînd Onciul face apel la informațiile altora. Avînd în vedere greutățile documentării

[144] Idem, *Opere complete*, I, p. 51.

[145] D. Onciul, *Uric de la Roman Vodă, a. 1392*, în *loc. cit.*, pp. 367—370.

[146] *Ibidem*, pp. 369—370. Data exactă este 1393, cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, pp. 13—15.

[147] D. Onciul, *Originile Principatelor Române*; infra, pp. 570—714.

[148] Idem, *Din istoria României*, București (1906), p. 21; ed. 1913, p. 38.

din acel timp, lucrul este explicabil şi face onoare celui care se zbate să afle cît mai multe. Astfel vedem că, cerîndu-i-se o dată pentru o enciclopedie germană cîte o schiţă biografică despre Mihail Kogălniceanu şi Lascăr Catargiu, Onciul se adresează lui Iacob Negruzzi să-i comunice „pe scurt datele mai importante din viaţa şi activitatea numiţilor bărbaţi, poate ceva şi despre origina şi vechimea familiei lor"[149]. Aceasta arată şi sensul în care avea să alcătuiască el biografiile[150].

Cu alt prilej cere informaţii şi copii de pe mai multe pagini din manuscrisul *Cronicii* lui Radu Greceanu, din pomelnicul de la Cîmpulung şi din *Cronica anonimă* „numai atîta cît tratează despre începutul Ţării Româneşti şi de Radul Negru". Mai cere să se facă şi unele confruntări care îi trebuie „parte pentru critica cronicelor, parte pentru rectificarea cronologiei", deoarece ajunsese la concluzia că Radu Negru al cronicarilor „nu poate fi altul decît fiul lui Alexandru Basarab şi tatăl lui Mircea, care a domnit între 1372—1385"[151]. Asemenea informaţii cere şi de la Tocilescu, „dar d-lui nici n-a aflat de cuviinţă a-mi răspunde", scrie Onciul[152].

Acest fel de verificări îl vor duce pe Onciul la aforismul „păstrarea adevărului prin eroare"[153]. Greu este să disjungi cele două elemente: adevărul şi eroarea.

Pentru a avea o cît mai mare siguranţă că nu se strecoară greşeli şi în propiile sale studii Onciul le transcrie înainte de a le da la tipar, fapt care îi produce întîrzieri la expedierea lor. „Cu cea mai opintită silinţă n-am putut sfîrşi mai curînd transcrierea părţii trimise", scrie el într-un rînd[154]. Totuşi greşelile de tipar îl urmăresc şi-l obsedează, avînd grijă deosebită să le îndrepte. Uneori i

[149] I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *op. cit.*, I, p. 211, scrisoare din 8/20 iulie 1887.
[150] Ele au apărut în F.A. Brockhaus, *Lexikon*.
[151] I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *op. cit.*, I, pp. 213—214.
[152] *Ibidem*, I, p. 215.
[153] D. Onciul, *Radul Negru şi originile Principatului Ţării Româneşti*; infra, p. 373.
[154] I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *op. cit.*, I, p. 217, scrisoare din 18/30 ianuarie 1891 către Iacob Negruzzi.

se publicau aceste erate[155]. De aceea şi revine cu altele. „Vă trimit — scrie altă dată — corectura unor erate din partea publicată a studiului Dragoş şi Bogdan cum şi unele îndreptări pentru partea ce are să se publice, rugîndu-vă să binevoiţi a dispune pentru îndeplinire. Corectura eratelor din partea acum publicată cred că ar fi bine să se puie ca notă subliniară la începutul părţii următoare"[156]. De cele mai multe ori însă aceste rugăminţi au rămas fără efect. Aşa o dată cererea de îndreptare porneşte imediat după expedierea manuscrisului: „mi se pare că am sfîrşit cu «ştirilor autentice». Dacă e aşa, atunci aş dori să se corecteze: «mărturielor autentice» dacă nu e prea tîrziu acum"[157]. Apoi va cere lui Negruzzi să i se trimită ca să revadă el însuşi coalele de probă din *Radul Negru*, înainte de a se trage „pentru ca să îndrept erorile de tipariu ce se vor fi strecurat"[158]. În această privinţă observaţiile sale merg şi mai departe, căci adaugă: „Chiar acum primesc «Convorbirile» din ianuarie, şi văd că au rămas unele erori de tipariu. Daţi-mi voie a mai observa că nu mă pot împăca cu scrierea *şase* pentru *şese*, *ţării* pentru *ţerii* ş.a. particularităţi ale graiurilor locale, care le-aş evita în limba literară"[159].

Rugămintea se repetă după alte patru luni: „pentru ca să-l coreg pentru tipar, căci au trecut mai multe erate"[160]. După o lună revine cu alte îndreptări: „Am adaus şi corectura eratelor mai păgubitoare înţelesului, care aş dori să urmeze, dacă se poate, îndată după articol. După cît mi-aduc aminte, îmi pare că în propoziţiunea ultimă din text am scris *totul* în loc de *tot*. Vă rog să îndreptaţi aceasta, căci «totul» ar însemna «întregul», ceea ce n-am voit să zic"[161].

[155] La articolul *Iuga Vodă domn al Moldovei la 1374 şi 1400*, în „Convorbiri literare", XVIII (1884), p. 80; cf. *Opere complete*, I, p. 396, n. 3.
[156] I.E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *op. cit.* I, p. 309, scrisoare din 24 octombrie 1884 către I.C. Negruzzi.
[157] *Ibidem*, I, p. 216.
[158] *Ibidem*, p. 218.
[159] *Ibidem*, p. 219.
[160] *Ibidem* p. 220.
[161] *Ibidem*, p. 222.

Chestiunea „îndreptărilor" l-a preocupat constant pe Onciul. Chiar cînd publică puţin şi sub control direct, tot constată că se strecoară greşeli, nu numai de tipar, ci şi de informaţie. Astfel într-o scrisoare din 12/25 noembrie 1909 către un prieten îi va comunica: „Nu ştiu dacă ţi-am dat scrierea mea *Din istoria României* retipărită (cu îndreptări în «Biblioteca Socec», 1909)"[162], deşi prima formă o publicase în 1906 sub controlul său.

Esenţa metodei lui Onciul stă însă în modul cum şi-a alcătuit studiile şi cum se prezintă ele. E cea mai bună şcoală de critică erudită, de analiză pătrunzătoare şi de judecată logică. Aceste calităţi l-au impus pe Onciul contemporanilor săi, şi azi lucrările lui, prin ele, ni se impun şi nouă.

În ce priveşte difuzarea lucrărilor sale, Onciul se ferea să-şi facă reclamă, deşi avea mare încredere în ele. E semnificativ în acest sens răspunsul pe care îl dă o dată lui Iacob Negruzzi. Anunţîndu-l că lucrează la studiul despre istoria Bucovinei, acesta i-a cerut o notă despre el, la care Onciul răspunde: „Sînt în nedumerire ce fel de notiţă ar avea să fie aceea. O notiţă bibliografică asupra propriei mele scrieri nu pot să dau; un extras din această scriere ar putea fi privit ca un fel de reclamă ce mi-aş face-o însumi, iar o traducere completă nu cred că ar fi de trebuinţă. Scopul scrierii mele este în prima linie didactic, cu privire la trebuinţele noastre din ţară, şi a publica într-o revistă din România o parte din istoria ei ce priveşte mai ales teritoriul Bucovinei, nu cred că ar fi o lucrare nemerită. Deci regret că în punctul acesta nu vă pot împlini dorinţa"[163].

În realitate lucrarea despre care e vorba, deşi pornită cu scopul arătat, nu e didactică, ci pur ştiinţifică. El însuşi mărturiseşte totodată că unele lucruri le-a explicat aci mai bine.

Cu toate acestea Onciul voia ca studiile lui din reviste să apară şi în volum separat. Ni s-au păstrat informaţii

[162] I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, VI, 1938, p. 101.
[163] *Ibidem*, p. 212, scrisoare din 1 august 1887.

de acest fel în scrisorile lui către Iacob Negruzzi[164]. Într-una din 24 noiembrie 1890, referindu-se la *Radul Negru şi originile principatului Ţării Româneşti*, el scrie: „V-aş ruga să binevoiţi a vorbi cu d-l Socec ca să-mi scoată separat (în vreo 30 de exemplare) coalele din «Convorbiri» ce vor cuprinde studiul meu, *cu paginatura originală*, şi fără alt adaos decît indicaţiunea: *Din Convorbiri literare, XXIV, 1890/1*, pusă în rîndul de sus de pe pagina primă"[165]. Revine două luni mai tîrziu: „În sfîrşit v-aş ruga să binevoiţi a mă înştiinţa de este de lipsă ca să mai scriu şi lui Socec pentru ediţiunea separată a studiului acestuia, precum v-am rugat să dispuneţi ca să mi-o facă ca extract din «Convorbiri». Studiul fiind mai lung şi de interes mai larg, aş dori să-l am şi în ediţie separată. Socec poate să-l scoată în cîte exemplare ar voi, pentru mine aş cere numai 50 de exemplare. Aş dori însă ca, înainte de a se trage exemplarele, să revăd eu însumi coalele de probă, pentru ca să îndrept erorile de tipariu ce se vor fi strecurat"[166]. După patru luni stăruinţa sa nu încetează încă: „Aş mai avea şi o rugare. Cum v-am spus, doresc să fac o ediţie separată a acestui studiu. Vă rog deci să binevoiţi a dispune să mi se trimită numerii din «Convorbiri» în care a apărut studiul... Odată cu *Radul Negru*, voiesc să retipăresc ceva prelucrat şi pe *Dragoş şi Bogdan*, cum şi *Teoria lui Roesler*, care o voi prelua de nou. Toate trei studii ar forma un întreg asupra originilor române, în un volum de vreo 200 de pagini"[167].

Intenţia de prelucrare a studiilor mai vechi nu a fost realizată. Dar nu-i mai puţin adevărat că nici redacţia revistei, nici editorul nu s-au grăbit să-i satisfacă cererea. Ar fi fost interesant de văzut cum gîndea Onciul să le prelucreze. În sensul adevărat al cuvîntului la Onciul nu avem decît un singur caz: ediţiile succesive ale cărţii *Din istoria României*. Dar şi aici „prelucrarea" este abia

[164] *Ibidem*, pp. 216—222.
[165] *Ibidem*, p. 216.
[166] *Ibidem*, p. 218.
[167] *Ibidem*, p. 220.

perceptibilă şi priveşte îndeosebi informaţia nouă. Ocupaţii, delăsare? E greu de precizat cărei cauze se datorează faptul că Onciul nu şi-a împlinit promisiunile din care ştiinţa nu ar fi avut decît de cîştigat.

Profesorul

Ştiinţa nu există numai în cuvîntul scris, ci şi prin cel verbal împărtăşit ascultătorilor. Nu puţine sînt cazurile cînd savanţi celebri trăiesc numai prin opera discipolilor lor. Nu este acest caz şi cu Onciul, care a lăsat o operă scrisă destul de bogată. Totuşi învăţătura lui s-a răspîndit în proporţii mai mari prin cuvîntări publice şi prelegeri universitare. Mai ales pe acestea punea el însuşi mare preţ.

Nu este deci de mirare faptul că aproape toate cursurile lui au fost litografiate după notele luate de studenţi. În felul acesta se putea adînci studierea lor, mai ales că în multe privinţe materia era cu totul nouă faţă de bibliografia care se putea consulta atunci[168].

Activitatea didactică universitară a lui D. Onciul a durat 27 de ani. Teoretic se poate spune că formează timpul unei generaţii, în realitate însă — şi aici este pe

[168] În afară de cursurile citate mai sus p. 23, nota 21, pînă acum îmi mai sînt cunoscute următoarele ediţii litografiate: *Curs de istoria românilor. Epoca de la 1418 pînă la 1526* [recte: 1504], 1903—1904, 422 p.; *De la întemeierea Principatelor pînă la epoca lui Ştefan cel Mare*, 1905—1906, 401 p.; *Istoria României contemporane*, 1905—1906, <nu cunosc sfîrşitul p. 301 sqq.>; *Istoria românilor*, 1906—1907, 565 p. <De la Alexandru cel Bun la Ştefan cel Mare; scris de Vas. Gr. Popescu>; *Curs de istoria românilor. Sec. XII—XIV*, 1908—1909, 400 p.; *Curs de istoria Renaşterei României*, 1908—1909, 212 p. <pînă la alegerea lui Cuza>; <*Istoria veche a românilor. Sec. XII—XIV*, 1909—1910>, 772 [—774] p.; *Istoria veche a românilor. Sec. XII—XIV*, 1913—1914, editat de Silv. Mândăchescu, 479 p.; *Curs de istoria românilor*, 1919, 542 p. <de la Traci la invazia slavilor şi bulgarilor>; *Istoria românilor*, 1920—1921, ? p.; *Istoria românilor în secolul XVI*, redactat de Teodor Lăzărescu (cunosc numai primele 8 pagini).

deplin îndreptăţit — e vorba de 27 de generaţii de studenţi care i-au ascultat cuvîntul, i-au temut severitatea şi i-au urmat exemplul. Cred că nu exagerez dacă voi spune că a fost unul din puţinii profesori ai Facultăţii de filozofie şi litere din Bucureşti care au creat atunci o şcoală. Unii din elevii lui, ca de exemplu Vasile Pârvan, Al. Lapedatu, Const. Giurescu, Ion Ursu, Iulian Marinescu, Ilie Minea, Al. Al. Vasilescu şi alţii care nu mai sînt între noi, au descifrat cîte o pagină din istoria neamului nostru şi la rîndul lor au dus mai departe „şcoala Onciul". Uneori, luînd exemplul maestrului, au creat ei înşişi şcoala lor, mergînd pe drumuri noi, cum este şcoala arheologică a lui Pârvan. Alţii, mult mai mulţi la număr, chiar dacă au lăsat promiţătorul condei din mînă, ca un G. Coriolan sau Şapcaliu, au răspîndit darul divinei Clio şi au făcut să radieze pretutindeni înţelegerea istoriei patriei. Aceasta nu se datoreşte numai studiilor sau cărţilor de istorie, care în general au fost puţine, ci şi graiului viu al profesorilor de istorie din învăţămîntul secundar, foşti studenţi ai universităţii, transmis apoi pînă în cel mai îndepărtat ungher al ţării de elevii lor. Am devenit astfel mai puternici, mai încrezători în noi, fiindcă am căpătat conştiinţa istorică, nu numai ca indivizi izolaţi, ci ca un întreg popor. Fie-mi îngăduit să adaug pe frontispiciul acestei construcţii, pe lîngă al lui Onciul, încă un nume: Nicolae Iorga.

Onciul evita să-şi vorbească prelegerile: le citea însă cu intonaţie pătrunzătoare. La sfîrşitul fiecăreia dicta bibliografia, care făcea parte din materia însăşi de examinat. Avea cursul scris pe foi mari, albastre, totdeauna adnotate şi ţinute la curent. Scrisul însuşi era mare şi citeţ. Foarte pretenţios cu compoziţia, căuta atent cuvîntul cel mai potrivit pentru exprimarea gîndului. Cînd se îndoia de sens, căuta şi în dicţionare lămurirea cea mai bună. Cu toate acestea lecţiile lui nu oboseau.

Este ştiut că nu-i uşor de lucrat cu fiinţa umană în vremea celui mai înalt avînt tineresc. Orice frînare sau canalizare ar putea supăra sau indigna. O spune şi unul din învăţăceii lui Onciul: „O, de cîte ori nu ne revoltam, noi cei iuţi şi neastîmpăraţi, de opririle lui în loc pentru

perfecta clarificare în corectitudine și sistemă a mersului lucrărilor noastre“[169]. Atunci, cum s-a putut merge totuși așa de departe? Ne întoarcem iar la alții ca să pătrundem taina școlii lui Onciul. Unul, apolonic, mărturisește așa: „Aproape treizeci de ani el nu a obosit niciodată, de a se înduioșa mereu, de fiecare nou talent tînăr, pe care-l descoperia între școlarii lui, mereu și mereu alții. Cine ar fi putut crede, văzînd pe uriașul acela încruntat, dur, violent, hirsut, tunînd în explozii de indignare tragică pentru o virgulă uitată de speriații învățăcei care-și făceau la el — tremurînd — dovada de vrednicie, spre a se chema și ei calfe ori meșteri în cercetarea tainelor trecutului, — cine ar fi crezut că furibundul centaur era mai bun ca Cheiron pentru Achilleus, chiar cu cei mai slabi dintre ucenici, atunci cînd i se părea lui că descopere în îngăimările lor întîia lucire a aurului noutății. Și el nu-și uita școlarii și la mulți le rămînea credincios chiar cînd ei nu mai erau vrednici de credința și iubirea lui“[170]. Altul, mai pedestru, conglăsuiește: „Vreai însă să prinzi meșteșugul de a da glas documentelor prăfuite, cronicilor bătrîne și tuturor rămășițelor vieții românești, atunci trebuia să intri în atelierul lui Dimitre Onciul. Aci ucenicii nu erau numeroși, iar calfele și mai puține. Rar de tot auziai că vreunul a fost găsit vrednic de a-și vedea imprimată lucrarea străduințelor sale ucenicești. Sub ochiul veghetor al maestrului nu se îngăduiau gesturi neîntemeiate, la care tineretul este așa de ușor aplecat. Totul trebuia bine cercetat și bine orînduit. Ca într-o gospodărie de țăran cu cumpănă la gînd și la vorbă, așa trebuia să meargă lucrul în atelierul lui D. Onciul“[171].

Legătura aceasta atît de strînsă între profesor și elevi, mai ales cînd cel dintîi era violent iar cei din urmă neastîmpărați, nu a rezultat numai din cauza cursurilor și a seminariilor, oricît de ridicat ar fi fost nivelul lor. Acestea-s ceva trecător și puțini sînt aceia care-și dau seama *atunci*

---

[169] V. Pârvan, *Memoriale*, p. 89.
[170] *Ibidem*, p. 87.
[171] Pr. N. M. Popescu, *Dimitre Onciul*, p. 4.

de importanța și valoarea lor. Legătura indisolubilă se naște, se strînge și se cimentează în facultate datorită prestigiului științific cu care se prezintă profesorul înaintea studenților săi și creșterii an de an a acestui prestigiu. Dimitre Onciul, cînd a urcat piedestalul catedrei avea unul deplin stabilit, căci înfruntase biruitor lupta cu doi uriași ai timpului: Hasdeu și Xenopol. Rămîne el biruitor și mai departe, după moarte? Nu e înțelept lucru să spunem aceasta. Ar însemna să nu credem în mersul înainte al științei istorice. Dar iarăși nu e bine să nu folosim bazele cîștigate de Onciul ca să putem înainta mai temeinic.

Toți sînt de acord în a mărturisi că Onciul punea mare preț pe cursurile și seminariile sale și că prin ele a creat o adevărată școală istorică științifică. Aceasta nu se poate contesta. Unele lucrări ieșite din seminarul său au fost publicate și stau mărturie a valorii lor [172]. Dar Onciul își sprijinea elevii și mai departe, după ce ieșeau de pe

---

[172] Dăm cîteva exemple: Const. Giurescu, *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria pînă la 1526*, în „Convorbiri literare“ XXXIII (1899), pp. 707—725, 825—843, 913—926 (recenzia lucrării cu acest titlu a lui Gr. C. Conduratu); o parte din ea, pînă la Mircea cel Mare, formase obiectul tezei de licență la D. Onciul susținută în 1898; idem, *Cîteva cuvinte asupra vechii cronologii românești*, în „Convorbiri literare“, XXXIV (1900), pp. 693—714, 738—745. I. Ursu, *Relațiile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1900; Al. Lapedatu, *Vlad Vodă Călugărul, 1482—1496*, București, 1903 (extras din „Convorbiri literare“, XXXVII). Vasile Pârvan, *Alexandrel Vodă și Bogdan Vodă. Șepte ani din istoria Moldovei 1449—1455*, București, 1904; idem, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905. Andrei Rădulescu, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu turcii în anii 1475 și 1476*, București, 1908. G. Coriolan, *Petru Rareș înainte de urcarea sa pe tron și Petru Pribeagul*, București, 1909; Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb, 1504—1517*, București, 1910. Petre Cancel, *Data epistoliei lui Uzun Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isak-Beg. Parte din „Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Roma“*, București, 1912. N. A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, București, 1914. I. C. Băcilă, *Bibliografia domniei regelui Carol I al României*, București, 1916.

băncile facultăţii. Nu o dată aprecierea lui a fost făcută şi în scris[173].

Credinţa împămîntenită făcea faimă de rigiditatea lui Onciul, care mergea — cum spune Pârvan — pînă la colerism faţă de cei slabi. Şi acest lucru este adevărat. Dar nu se poate spune că asprimea e neînfrîntă şi că chiar profesorii cei mai inflexibili rămîn permanent aşa. Însuşi Onciul ne arată un aspect al reversibilităţii. În acest sens e semnificativă o scrisoare către N. Iorga: „sînt rugat să te rog să ai milă şi îndurare cu o biată fată numită Dumitriu Olimpia, care dă examen la tine. Dacă nu e din cale afară sub limită, fă şi tu o «pomană» ca să ai parte de bogdaproste (măcar pe cea lume)"[174].

Dacă Onciul intervine la altul pentru asemenea lucru, e drept că aceasta se întîmplă în timpul celei mai strînse prietenii dintre el şi Iorga, înseamnă că şi la el era posibilă o asemenea intervenţie. Şi zeii au făptură omenească!

Arhivistul

Ca director general al Arhivelor statului D. Onciul a fost şi arhivist. După pensionarea lui B. P. Hasdeu i se încredinţează lui această sarcină. Pare să fi fost mai mulţi doritori de a obţine postul, între care şi N. Iorga, după cum mărturiseşte el însuşi: „nimeni n-a «miluit» pe Onciul cu direcţia Arhivelor, ci toţi ne-am dat înlături înaintea candidaturii lui, fiindcă ştiam că acel moment nu este al cercetătorului, ci al fundatorului şi al orînduitorului"[175]. Aici, între hîrtiile pe care le-a îngrijit Onciul 23 de ani, i-a fost dat să trăiască şi ultima zi din viaţa sa.

[173] Cum va face pentru I. U r s u, urmaşul său la catedră, într-un articol (*Aprecierea unui istoric român în străinătate*, în „Convorbiri literare", XLIII (1909), pp. 1352—1355), sau în prefaţa unei bibliografii alcătuită de Ion C. Băcilă, cunoscutul bibliotecar de la Academia Română.

[174] I. E. T o r o u ţ i u, *Studii şi documente literare*, VII, 1936, p. 249.

[175] N. I o r g a, *Oameni care au fost*, II, p. 153.

Ca arhivist D. Onciul n-a lăsat lucrări speciale, ci numai un sumar istoric al instituţiei pe care o conducea[176]. De îndată însă ce şi-a luat postul în primire, el a înţeles că, în afară de asigurarea depozitării materialelor arhivistice, îi revine sarcina de a le inventaria, de a le pune în evidenţă şi folosire, să fie deci fondator şi orînduitor, cum zicea Iorga. Şi în această direcţie, cu foarte puţine forţe de muncă, a realizat tot ce a fost posibil.

Călătorind în străinătate nu pierdea din vedere să se intereseze de organizarea arhivelor. Astfel chiar în primul an s-a oprit la Viena şi Budapesta. De cele văzute pe acolo raportează ministerului: „am studiat întocmirea cancelariei şi a depozitelor cum şi modul de procedare a Direcţiunii, la studiile arhivale. Rezultatele dobîndite am început a le pune în aplicare, conform cu trebuinţele noastre"[177]. Deci nu e vorba de adoptarea unor sisteme, ci de adaptarea lor, ceea ce în arhivistică e cel mai greu lucru. Dar arhivele nu pot fi asigurate fără un mobilier adecvat muncii arhivistice. De aceea şi această chestiune l-a preocupat totdeauna pe Onciul. Nu puţine sînt rapoartele şi indicaţiile lui în acest sens. A izbutit astfel să înzestreze arhiva cu un mobilier sobru, dar maiestuos şi liniştitor, creînd aproape un mediu de cult în faţa vestigiilor trecutului.

Erau cunoscute distrugerile de bunuri culturale pe care le săvîrşise războiul început în 1914. Doi ani mai tîrziu participînd şi România la acest război, Onciul s-a temut de soarta bogatului depozit manuscriptic pe care-l supraveghea. De aceea a căutat să-l asigure, trimiţînd la Iaşi materialul cel mai preţios. Mai multe bombe căzuseră atunci în curtea arhivei, ale căror urme persistau încă în 1939. El însuşi abia a scăpat de loviturile schijelor în momentul bombardării, aflîndu-se pe lungul coridor al birourilor arhivei.

[176] D. O n c i u l, *Din istoria Arhivelor statului*, în *Prinos lui D.A. Sturdza*, Bucureşti, 1903, pp. 329—353, publicat şi în broşură separată cu adaosul regulamentului Arhivelor statului din 1872.

[177] *Arhivele statului, 125 ani de activitate*, Bucureşti, 1957, p. 85.

Onciul rămîne sub ocupaţia germană, pentru a răspunde de restul materialului neevacuat. Îndată ce a fost posibilă o legătură cu Moldova, cea dintîi întrebare pe care o pune lui Zotta la 8 martie 1918 într-o scrisoare e „doresc să ştiu cum se găseşte partea atît de preţioasă din arhiva de aici care ţi-a fost dată în păstrare". O lună mai tîrziu întrebarea se repetă[178]. Dar el nu avea să-l mai revadă, căci materialul fusese dus mai departe la Moscova, de unde se va întoarce în 1935. Nu-i adevărat.

După 1919 Onciul a luat măsuri prudente pentru întinderea reţelei arhivistice în toată ţara, în care scop a pregătit şi un proiect de lege, pe care nu a ajuns să-l vadă transformat în lege. Acest lucru este de regretat, căci cu autoritatea sa ştiinţifică şi cu prestigiul pe care-l dobîndise poate că ar fi smuls de la politicienii vremii mai multe drepturi pentru arhive şi pentru arhivişti decît s-au putut căpăta mai pe urmă. Totodată am fi putut vedea ce direcţie ar fi dat el folosirii arhivalelor.

Un merit al lui Onciul stă şi în faptul că, mai tîrziu, seminarul de specialitate cu studenţii de la facultate îl făcea la Arhivele statului. A familiarizat astfel elementele tinere, promiţătoare, cu atmosfera de arhivă, în general neatrăgătoare pe acele timpuri, şi a determinat măcar pe unii să fie ori arhivişti, ori scotocitori de arhive.

Totuşi, din punct de vedere arhivistic el a făcut şi unele greşeli. Mai întîi nu a avut un plan de perspectivă pentru clasarea arhivalelor şi a continuat să extragă din fonduri documente importante spre a alcătui seria factice, denumită *secţia istorică*. Din considerente personale nu a recuperat de la Hasdeu bogatul material preţios pe care acesta îl luase cu sine la pensionare şi pe care a trebuit să-l obţină pe cale judiciară abia de la legatarii săi testamentari, însă în mare parte mutilat. Din aceleaşi considerente a lăsat să se promulge decretul din 1903, prin care o seamă de documente cu caracter politic au fost transferate fondului documentar al Bibliotecii Aca-

[178] T. Balan, *Cîteva scrisori ale lui Dimitre Onciul către Sever Zotta*, în „Revista Arhivelor", VI, 2 (1945), p. 162.

demiei Române, descompletînd astfel seriile respective ale fondurilor. În sfîrşit, admitea greu accesibilitatea la cercetarea documentelor, iar la publicarea inventarelor sau a altor lucrări arhivistice nici nu voia să se gîndească. Mişcarea arhivistică românească va putea începe doar peste cincisprezece ani în condiţii destul de grele.

Meritele arhivistice ale lui Onciul sînt totuşi de necontestat. E cazul să sfîrşim cu încă unul, care face parte tot din calităţile lui de a forma colective de muncă prin dragoste şi afecţiune. El a ştiut să se înconjure de colaboratori harnici şi pricepuţi, în mare parte elevi ai săi, care n-au precupeţit nici timpul, nici sîrguinţa să-şi lase numele legat de cea dintîi sarcină a arhivelor: clasarea şi evidenţa arhivalelor prin instrumente de orientare interne. Din păcate nu s-a vorbit niciodată de aceştia şi de truda lor, măcar că numele lor apar în mulţumirile pe care le aduc cei care au făcut cercetări în aceste arhive. Alături de Onciul, cred că e bine să amintesc cîteva: Ilie Bărbulescu, Mănărăzeanu, St. Nicolaescu, E. Ferzeliu, I. Tuducescu Al. Al. Vasilescu, Gh. Nedioglu, Radu Perianu şi alţii. Numele lor e înscris în inventare, copii şi translaţii, cele dintîi lucrări sistematice de uz intern făcute în arhivele noastre pe timpul lui D. Onciul.

Literatul

Activitatea ştiinţifică, didactică şi arhivistică, împletită cu activitatea publică şi administrativă, este caracteristică pentru D. Onciul. Totuşi el nu a început prin aceasta, ci a tins mai întîi să fie scriitor, poet. Cele dintîi informaţii în acest sens sînt negative şi nu putem cunoaşte conţinutul încercărilor sale. Întîia oară constatăm într-o poştă a redacţiei că i se spune: „Intenţiunea e bună şi vă îndemn să urmaţi. Însă pînă acuma, prea multe greşeli de limbă şi de formă"[179]. Într-o informaţie de la

[179] „Convorbiri literare", VII (1873), p. 284; cf. I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *Studii şi documente literare*, I, 1931, p. 223 n. 1.

altă revistă, e respins pentru că „nu sîntem în situaţia să primim articole de la studenţii şcoalelor medii"[180]. Totuşi în această revistă apăru o şaradă (*Rösselsprung*) a lui D. Onciul [181]. Deci înseamnă că mai întîi el s-a gîndit la beletristică. În continuare va publica o traducere din versurile lui Heine, una din ale lui Schiller şi chiar o poezie proprie. Mai tîrziu va colabora la manuale de şcoală primară cu povestiri inspirate din istoria românească[182]. Desigur, ele sînt slabe. Împrumutînd caracterizarea făcută de el însuşi versurilor unui prieten, putem spune că fac parte din acele „efuziuni ale unei simţiri înăscute", dar slabe, fiind „pîn-acum lipsite de un reazem mai puternic"[183].

E normal, şi explicabil, ca orice tînăr să înceapă mînuirea condeiului cu încercări literare. Ele îi fac cinste, cum îi fac şi lui Onciul. Este un fapt cunoscut că astfel de încercări contribuie şi la formarea stilului ştiinţific, stil pe care Onciul l-a căutat totdeauna, deşi nu l-a realizat decît parţial.

Ce e mai neaşteptat însă rămîne constatarea că improvizarea de versuri l-a obsedat pe Onciul şi mai tîrziu. Fiind invitat la un banchet al „Convorbirilor literare" pe cînd S. Mehedinţi se îngrijea de revistă, el răspunde pe o carte de vizită prin cîteva versuri ocazionale promiţînd că vine „La chef să se desfăteze"[184].

Aceasta denotă un aspect omenesc care nu-i lipsea nici lui Onciul. Ca student, după moda austriacă, participă în mod constant la „agape". Şi mai tîrziu, severul şi rigidul profesor, directorul şi academicianul respectat, încă nu le-a ocolit.

De altfel, nu a încetat niciodată să citească şi să cultive literatura. Aceasta nu i-a dat numai spontaneitatea

[180] „Bukowiner Pädagogische Blätter", II, 10 (1874), p. 184.
[181] *Ibidem*, nr. 11, p. 189 şi nr. 12, p. 221.
[182] Cf. toată informaţia la T. Balan, *Dimitre Onciul*, pp. 87—93.
[183] I. E. Toroutiu şi Gh. Cardaş, *op. cit.*, I, p. 210, scrisoare din 2 aprilie 1887 către I. C. Negruzzi.
[184] I. E. Toroutiu, *Studii şi documente literare*, IX, 1940, p. 300.

conversaţiei şi coloratura conferinţelor, ci şi accentele patriotice, deşi reţinute, din a doua parte a activităţii sale scripturistice.

Probleme contemporane

Istoricul evului mediu românesc nu a trăit izolat de contemporani şi de problemele la ordinea zilei. Prin locul pe care îl ocupa în învăţămînt şi în administraţia ţării şi prin demnităţile cu care a fost onorat, el a trebuit să activeze în spiritul societăţii în mijlocul căreia trăia. De aici conţinutul deosebit al unora din lucrările sale mai noi cu merite care trebuie totuşi relevate. Ne referim la cîteva care au un pronunţat caracter informativ.

Printre acestea se aşază în primul rînd relaţiile lui cu Titu Maiorescu, ale cărui calităţi ţine să le pună în evidenţă cu toată claritatea. Astfel, căutînd să pună în lumină meritele lui Maiorescu, ca membru al Academiei Române, face mai întîi un istoric al acestei instituţii naţionale în care se discutau probleme capitale la ordinea zilei. Între acestea prima ortografia limbii române. Adoptîndu-se la început ortografia cipariană, Onciul o apreciază astfel: „Era un mod de scriere zis etimologic, cu o denaturare bizară a limbei, pentru care în zadar am căuta o raţiune filologică sau istorică şi de care astăzi trebuie să ne mirăm că s-a putut menţine prin 10 ani ca «ortografie academică». Şi era o dovadă a bunului simţ al publicului, care a opus acestei rătăciri o neînduplecată rezistenţă, de la început pînă la sfîrşit"[185]. După aceea, spune Onciul, sînt salutare intervenţiile lui T. Maiorescu în discuţiile ulterioare atît cu privire la ortografie, cît şi la publicaţiile de documente, sau pentru *Dicţionarul limbii române*. În unele din aceste discuţii Onciul face aprecieri care arată în ce fel gîndea el însuşi[186].

[185] D. Onciul, *T. Maiorescu şi Academia Română*, în „Convorbiri literare", XLIV (1910), vol. I, p. LXXIII.
[186] Între timp el însuşi este autorul unui *Indreptariu pentru ortografia română. Regule şi vocabulariu ortografic*, Viena, 1893.

La nesfîrșita discuție pentru înlăturarea lui *u* mut el spune: „abia în sesiunea din 1895, sacrificarea lui *ŭ* mut fu în sfîrșit hotărîtă“[187]. Adoptarea vocalei întunecate *î* „avea un inconvenient peste care nu se putea trece. Deprinderea și bunul simț se opuneau unui mod de scriere ca: *român*, *România*, *cîmp*, *cînd*, *cîne*, *gît* ș.a., scriere contrară formei consacrate a numelui țării“[188]. Despre reforma ortografică introdusă în 1904, el apreciază că „a fost hotărîtoare pentru unificarea ortografiei române“, fiind primită la majoritatea covîrșitoare a scriitorilor, cum și de „românii din afară de regat“. Singura deosebire esențială ce a mai rămas este folosirea de către unii a lui *î* în loc de *ă*, în care privință, zice Onciul, „scriitorii cu autoritate nu sînt decît 3 (d-nii A. Philippide, N. Iorga și O. Densusianu) care mai susțin acest deosebit mod de scriere“ și „pe cînd pînă la reforma din 1904 Academia era izolată față de uzul comun al scrierei românești, de atunci încoace au rămas izolați acei care nu s-au conformat cu ortografia ei“[189].

Mai tîrziu, sintetizînd cele arătate mai înainte, Onciul spune despre Maiorescu: „învățat care, prin roditoarea activitate ce a desfășurat, prin luminoasa pildă ce a dat, prin fecunda sămînță ce a sădit în ogorul culturii românești, și-a cîștigat recunoștința și admirația contemporanilor; învățat care în nobila luptă pentru adevăr, pentru bine și frumos, și-a cucerit un loc de onoare în Panteonul României și în istoria neamului românesc“ [190]. E ceea ce i se putea aplica și lui Onciul însuși.

Nu aceeași căldură va arăta el și pentru Mihail Kogălniceanu în comemorarea pe care i-o face. Analizîndu-i atent viața și opera, din care extrage numeroase pasaje semnificative, apreciază totuși „viața prodigioasă și bogat

---

187 D. Onciul, *T. Maiorescu și Academia Română*, p. LXXXI.
188 *Ibidem*, p. LXXXII.
189 *Ibidem*, p. LXXXVI.
190 D. Onciul, [*T. Maiorescu, Cuvîntare*], în „Convorbiri literare“, LII (1920), p. 292.

roditoare, care a fost una din gloriile României în epoca de renaștere națională și politică“[191].

Sobrietate în aprecieri va arăta el și față de alte personalități ca: B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, Ion Caragiani, Duiliu Zamfirescu, Eusebie Popovici. Dar despre acestea nu este locul să ne ocupăm acum. Vor mai apărea documente noi, care vor lămuri mai bine contemporaneitatea lui Onciul.

* * *

După cum s-a putut vedea, opera lui D. Onciul, importantă din mai multe puncte de vedere, rămîne totuși inegală ca valoare. Calitativ partea cea mai bună stă în creația anilor 1884—1903. Atunci a atacat el problemele cardinale ale istoriei noastre, răstimpul din secolul al III-lea pînă în secolul al XIV-lea, care părea atunci o mare pată albă de 11 secole. În acest interval alb Onciul a înscris persistența vieții românești pe ambele maluri ale Dunării, a determinat procesul de formare a limbii românești pe un teritoriu întins și unitar, a precizat cauzele răririi elementului roman din dreapta Dunării și întărirea celui din stînga prin admigrarea aceluia, a disociat din mitul întemeierii principatelor partea fabuloasă de cea istorică și a fixat în mod peremptoriu data înființării Țării Românești și a Moldovei ca state politice. Dacă la acestea mai adăugăm precizarea cronologiei faptice pentru secolele XIII și XIV, vedem că toate problemele capitale au fost trecute prin sita deasă a criticii lui Onciul.

În perioada a doua de activitate (1903—1923) Onciul atacă probleme care nu mai aveau nevoie de ascuțitul său spirit critic, dedicîndu-se mai mult comemorărilor naționale festive sau trecînd la îndemnuri culturale obișnuite. Uneori recurge și la o axiomatică filozofie a istoriei

---

191 Idem, *Mihail Kogălniceanu. Memoriu la centenarul nașterii lui*, București, 1918, p. 30. Publicat și în „Anal. Acad. Rom.“ *Dezbaterile*, t. XLI (1920—1921), pp. 193—217.

şi nu mai priveşte problemele ontologic, ci printr-un determinism preexistent.

Este cazul să ne întrebăm de ce, după 1903, scade cantitativ şi calitativ activitatea ştiinţifică a lui Onciul? Fără îndoială că un element obiectiv îl constituie multele sarcini pe care şi le-a asumat în acest timp. Nimic nu consumă mai mult pe un om de ştiinţă decît răspunderea administrativă împlinită corect. În primul rînd sarcina de director general al Arhivelor statului a fost o muncă de uzură, la care s-au mai adăugat şi altele, nu mai puţin grele. Acestea nu explică totul. Cotitura în însăşi alegerea subiectelor tratate rămîne sub semnul întrebării. Şi credem că, cel puţin în parte, se poate răspunde.

După venirea la Bucureşti, combativitatea ştiinţifică a lui Onciul scade. Relaţiile cu oamenii de ştiinţă de aici, ca şi cu cei politici, nu i-au mai îngăduit să se singularizeze şi să păstreze seninătatea olimpică a savantului. De aceea problemele capitale ale istoriei patriei, în care adusese atîtea contribuţii esenţiale, nu le-a mai cercetat în adîncime sau nu a mai revenit asupra lor. Credem că aceasta se datorează şi unei situaţii deosebite la Facultatea de litere. O dată cu Onciul începuse cursurile aci şi mai tînărul Nicolae Iorga, spirit mult mai combativ. Amîndoi, de la relaţii protocolare, ajung la strînse legături prieteneşti. Însă în ceea ce priveşte tezele asupra istoriei noastre medievale, ei erau pe poziţii deosebite. Sintetizîndu-şi cercetările în *Originile Principatelor Române* din 1899, cînd cercetările lui Iorga începeau să apară năvalnic, Onciul a crezut că-şi poate socoti ajuns popasul. Îşi păstra astfel libertatea de a rămîne la propriile sale concluzii, prietenia neputîndu-l obliga să adere la altele.

În acest timp rivalităţile politice se răsfrîngeau amarnic şi în viaţa ştiinţifică. O legătură politică, fie ea şi numai amicală, atrăgea după sine şi o desconsiderare ştiinţifică din partea adversarilor politici. Onciul era colaborator constant la „Convorbirile literare“ junimiste şi, după propriile sale mărturisiri, conservator. Studiile sale istorice

erau lipsite de izul liberal demagog al adversarilor politici. Stăruind într-o nouă publicitate a lor putea risca neplăceri, pe care Onciul a înţeles să le evite, prin abordarea unor teme la ordinea zilei, altfel dezvoltate cu mînă de maestru.

Dacă acestea sînt explicabile prin dorinţa de a avea un minim de linişte sufletească spre a-şi putea face datoria în munca pe care o ducea, mai sînt şi alte motive care au mai puţine circumstanţe atenuante. Onciul, la prima propunere, nu izbutise să obţină scrutinul necesar spre a deveni academician, cu toate că recomandarea o făcuse omul politic cel mai de vază atunci, D. A. Sturdza, preşedintele Partidului liberal. Acest rezultat poate să fi fost un joc politic de captare. Onciul a înţeles atunci că, dincolo de meritele ştiinţifice incontestabile care au constituit temeiul recomandării, e cazul ori să stea în rezervă perpetuă, ori să facă o apropiere de monarhie, cultivată deopotrivă de partidele politice ale vremii. La al doilea scrutin el a cîştigat fotoliul academic, dar totodată lucrările sale ulterioare vor fi axate pe principiul monarhic, dinastic. Însuşi discursul de recepţie la Academie are la bază ideea dinastică. Aceasta va reveni mai des în scrierile sale, dar nu pregetăm să spunem că o face cu toată sobrietatea omului de ştiinţă.

Aceste consideraţii ar putea face pe cineva să creadă că opera săvîrşită de Onciul nu poate să mai aibă valoare permanentă. Acest lucru ar fi nedrept. Ceea ce am arătat în paginile precedente justifică însăşi această valoare, care rămîne în fond intangibilă. Abdicările şi slăbiciunile înseşi, aşa cum s-au manifestat ele la Onciul, nu scad ponderea operei lui, căci totdeauna el a privit senin datoria sa de istoric de la care nu a abdicat niciodată. A vrut să rămînă aşa, şi aşa a rămas şi pentru noi.

Orice operă care se construieşte de un istoric reprezintă rezultatul mijloacelor care au creat-o. Să o privim ca atare şi să alegem din ea partea care poate contribui la construirea mai departe a edificiului măreţ al istoriei

patriei. Pentru tinerii cercetători în acest domeniu încheiem cu aceste rînduri pe care Onciul şi le închinase sieşi: „Noi cei mai tineri, pînă a împlea bine şirurile rărite din garda veteranilor ... avem lipsă de a cunoaşte mai de aproape arena luptei pentru cultura naţională, ca să putem fi la locul nostru“[192].

[192] I. E. Toroutiu şi Gh. Cardaş, *op. cit.*, p. 219.

STUDIILE LUI DIMITRE ONCIUL

DRAGOŞ ŞI BOGDAN FUNDATORII PRINCIPATULUI MOLDOVENESC

I

Originile unei naţiuni sau ale unui stat mai vechi, fiind de regulă transmise posterităţii în haina mitului, sînt ades cele mai grele şi totodată nu mai puţin interesante probleme pentru investigaţia istorică. Şi în istoria noastră întîmpinăm mai multe chestiuni de felul acesta: începuturile noastre naţionale (în dreapta sau în stînga Dunării?), originile ambelor state române, unite astăzi într-o unică Românie, şi cîte altele — sînt probleme pînă acum nerezolvite sau nelămurite în destul. Voim să cercăm deci prin acest studiu a contribui întrucîtva la rezolvirea uneia dintr-aceste: a chestiunii despre originile Moldovei ca ţară locuită de români, ca stat român.

Numai în privinţa unui lucru toate ştirile privitoare de această chestiune sînt de acord: întemeierea statului moldovenesc prin un voievod român din Maramureş, căruia i se atribuie totodată şi descălecatul ţării cu români. Ele difer însă cu privire la persoana fondatorului, cum şi asupra timpului său, şi nu mai puţin în privinţa modului cum a urmat descălecatul.

Ştirile indigene, posterioare faptului relatat, numesc fără deosebire pe Dragoş-Vodă, descendent din neamul voievozilor români de Maramureş, ca primul domn al Moldovei. Cine nu cunoaşte scumpa tradiţie din bătrîni, care ne-a păstrat acest miez istoric! Dragoş-Vodă, fiu de domn din domniile de la „Râm“ ce erau pe acele vremi la Maramureş, purcezînd dimpreună cu alţi fii de domni şi cu oamenii lor la vînat în munţii maramureşeni

şi gonind un zimbru, ajunge peste munţi la apa Moldovei, numită astfel după numele căţelei Molda, care gonind fiara se înecă în undele rîului. Aici ei vînează zimbrul la locul numit Boureni, şi aflînd locuri frumoase cu cîmpi deschişi, cu ape curgătoare şi păduri dese, le-au plăcut tuturor, şi socotindu-le bune de hrană şi-au scos oamenii toţi din Maramureş într-această ţară, pîn-atunci de multă vreme pustie. Dragoş cel mai de frunte dintre toţi este ales domn ţării, iar capul fierei vînate devine marca noului stat[1].

Nu este greu a cunoaşte natura acestei tradiţii. Naivă şi simplă precum este, ea ni se prezintă d-îndată în parte ca mit etiologic, în care numirile topografice Boureni şi Moldova, cum şi marca ţării, spre a căror explicare s-a scos povestea cu Zimbrul (numit şi Bour) şi cu Molda, sînt punctele de purcedere ale fabulistului. Precum căţeaua Molda, aşa şi vînatul zimbrului de la Boureni şi din marca ţării aparţin deci domeniului fabulei. Separîndu-le pe acestea, ne mai rămîne un element istoric: descălecatul Ţării Moldovei cu români din Maramureş şi întemeierea unui stat prin un voievod maramureşan. Din toată povestea, despărţită astfel în o parte fabuloasă şi alta istorică, rămâne dubios numai numele fondatorului, pe care tradiţia naţională îl numeşte Dragoş.

Contimporanul întemeierii statului moldovenesc, Ioan de Küküllö, notarul regelui Ludovic I al Ungariei şi istoriograf de încredere, ne-au lăsat altă mărturie. „În timpul acestuia (Ludovic) — zice regescul notar — a trecut Bogdan, voievodul românilor din Maramureş întrunind românii acestui district, pe taină în ţara Moldovei, care era supusă coroanei Ungariei, dar din cauza vecinătăţii tătarilor de mult timp părăsită de locuitori, şi deşi el a fost adeseori împresurat de oştirile acestui rege, totuşi, crescînd numărul românilor locuitori în acea ţară, ea s-a

[1] Cronica lui Grigore Ureche, *Descălecatul ţării* şi cap. I; cf. Analele putnene, ed. Haşdeu, *Arhiva istorică a României*, III, 5 şi *Cronicuţa moldo-slovenească, Polnoe sobranie russkichъ lětopisei*, VII, 256 sq.

deslăţit constituindu-se în principat[1] *(in regnum dilatata est)*“[2].

Această neîndoielnică mărturie a preocupat de timpuriu istoriografii noştri. Aşa în cronica lui Ureche (ed. Cogălniceanu) aflăm pe Dragoş numit fiul lui Bogdan[3], şi tot astfel îl numeşte şi Miron Costin[4], pe cînd analele mai vechi nu ştiu nimica de această filiaţie. Nici Ureche, care nu se arată să fi întrebuinţat izvoare ungureşti, n-a pus pe Dragoş ca fiu al lui Bogdan, cum se află acuma în cronica lui. Aceasta o putem atribui mai întîi lui Miron Costin, care cunoştea citatul de mai sus din Ioan de Küküllö după Bonfiniu. Interpolaţia „feciorul lui Bogdan“ din cronica lui Ureche samănă să fie de la Nicolai Costin (dacă nu de la un copist ulterior), care citind acel loc din autorul unguresc zice: „Iară Ureche Vornicul scrie că au descălecat ţara Dragoş-Vodă. Ce socotim că poate să fi fost Dragoş-Vodă fecior al lui Bogdan din Maramureş, ce scrie Bonfin, istoricul ungur, că au descălecat ţara a doua oară“[5].

Astfel s-au încercat acum Costineştii a concilia tradiţia naţională cu mărturia contimporană a istoriografilor unguri. În urma lor Scarlatti a mers mai departe, începînd în lista sa şirul domnitorilor Moldovei cu Bogdan, pretinsul tată al lui Dragoş şi scoţînd pe Bogdan din locul mai din urmă, unde era pus în analele ţării[6].

Cu toate aceste, istoricii noştri au continuat a privi pe Dragoş ca primul domn al Moldovei şi ca fondatorul acestui stat. Abia în timpul de acum au început criticii

[2] Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, 196, Thurocz, *Chronica Hungarorum*, pars III, cap. 49.

[3] Cap. I: „Între acei feciori de domni, ce au nimerit locul acesta, au fost şi Dragoş-Vodă, feciorul lui Bogdan-Vodă, care era din domnii Râmului, ce venise de la Maramureş“.

[4] *Cartea pentru descălecatul dintîi*, cap. 4, Cogălniceanu, *Cronicele României*, I, 20: „Mare năpaste îi este (lui Dragoş) pe mărturia maramureşenilor.... să fi fost păstor, ci este feciorul lui Bogdan-Voievod născut în Maramureş“.

[5] *Cartea pentru descălecatul dintîi*, cap. 16. Cogălniceanu, *op. cit.*, I, 83.

[6] Pray, *Dissertationes historico-criticae*, Vindobonae, 1774, p. 140.

a se îndoi despre adevărul tradiției indigene, și unii n-au pregetat de-a pune și pe Dragoș de asemenea cu mitul cristalizat în jurul persoanei lui, în domeniul fabulei. Deci Bogdan adeverit în istoriografia contimporană și prin acte diplomatice, în analele țării însă numit mai în urmă, este — așa conchide critica de pîn-acum — fondatorul și primul domn maramureșan al Moldovei[7]. Alții mai conservatori în chestiuni de tradiție națională, voind a păstra intactă lista domnitorilor transmisă din bătrîni și a evita totodată contrazicerea cu mărturiile contimporane, s-au ajuturat numind pe primul domn cu ambele nume: Bogdan-Dragoș.

Precum această chestiune, așa și cea despre timpul fondatorului a rămas nerezolvită, fiind știrile diferite sau neprecise. Ungurul Ioan de Küküllö pune, după cum am văzut, ieșirea lui Bogdan din Maramureș, fără a vorbi despre o emigrare anterioară, în domnia lui Ludovic I (1342—1382) fără altă determinare de timp. Tot în această vreme pun știrile indigene descălecatul lui Dragoș; ele diferă însă în privința anului.

Analele putnene, cea mai veche însemnare istoriografică din țară ce ni s-a păstrat, determină timpul lui Dragoș cu a. 6850 (1342)[8]. Mica cronică moldo-slovenească, scrisă pe la începutul secolului XVI, începe cronologia domnitorilor Moldovei cu a. 6867 (1359); în text însă spune că descălecatul lui Dragoș a urmat în domnia regelui Vladislav al Ungariei, care a bătut pe tătari[9]. Și în cronica lui Ureche se află, interpolată de Eustrat

[7] R o e s l e r, *Romaenische Studien*, VII, Die Anfänge moldauischer Geschichte. H a s d e u, *Istoria critică a românilor*, I, 85. Filippide, *Cronica lui Hur*, „Convorbiri literare", 1882, an. XVI, p. 256.

[8] După ediția d-lui H a s d e u (*Arh. ist.*, III, 5), cum și cea a d-lui C o g ă l n i c e a n u (*Cronicele României*, III, 871); 6850 de la zidirea lumii și 1352 de la Cristos. Dacă nu este vreo eroare de tipar, atunci a. 1352 este eroarea traducătorului polon, căci anul 6850 după calculul bizantin (5508 înainte de Cr.), întrebuințat de noi, corespunde a. 1342. Ediția lui Wojcicki în *Biblioteka starożytna pisarzu polskich*, tom. VI, mi-a lipsit pentru a o confrunta.

[9] *Polnoe sobranie russkichъ lětopisei*, VII, 256 sq.

Logofătul, (după care și de Simeon Dascălul și Misail Călugărul), această tradiție despre izbînda „craiului unguresc Laslău" (Vladislav) asupra tătarilor din Moldova, căreia a urmat descălecatul lui Dragoș[10]. Timpul acestui crai nu este determinat mai de aproape. Iar Miron Costin, punînd de asemenea descălecatul lui Dragoș în domnia lui „Laslău craiul unguresc", adauge: „Care crai unguresc au stătut la veleatul de la Cristos 1080"[11]. Aici Miron Costin are deci pe regele Ladislau I (1077—1095) în vedere. În poemul său polon despre originile Moldovei și Munteniei dedicat la 1684 regelui Ioan Sobieski, el s-a ținut însă de Ladislau IV (1272—1290), căci zice că de la descălecatul lui Dragoș, urma curînd după izbînda lui Vladislav asupra tătarilor, sînt 380 ani[12]. Mai departe el nu putea să meargă, căci regii următori cu acest nume aparțin tocmai secolului XV.

Această încercare a lui Miron Costin de a determina timpul lui Dragoș după cel al unui rege unguresc Ladislau — privit ca „craiul Laslău", contimporanul lui Dragoș din tradiție — stă în contrazicere cu toate știrile mai vechi, care sînt de acord că Dragoș a descălecat în Moldova pe la mijlocul secolului XIV, unde în tot secolul nu se află nici un rege unguresc cu asemenea nume. Deci, nu voim să cercăm în zadar, în timpul căruia din regii ungurești, numiți Laslău sau Vladislav, să-i fi urmat, după această tradiție, descălecatul lui Dragoș. Pentru noi este numai de interes a fi constatat că o tradiție indigenă a împreunat acest descălecat cu numele unui „crai unguresc Laslău". Mai în urmă vom reveni asupra acestei importante chestiuni, pîn-acum ignorată sau fals interpretată. Acum să vedem însă, ce spune cronicarul Ureche despre timpul lui Dragoș.

După ediția Cogălniceanu cronica lui Ureche începe șirul domnilor Moldovei cu a. 6867 (1359). Cronologia autorului nu corespunde însă cu această dată. Pînă la Alexandru cel Bun, Ureche numără 48 ani pentru domniile

[10] C o g ă l n i c e a n u, *op. cit.*, I, 377 sq.

[11] *Ibidem*. I, 30.

[12] *Ibidem*, III, 517; cf. pp. 505 și 509.

anterioare. Despre începutul domniei lui Alexandru el spune (cap. 4): „Letopisețul nostru cel moldovenesc scrie că au fost cursul anilor 6907 (1399) cînd au stătut domn Alexandru Vodă cel Bun, iar letopisețul cel latinesc scrie că au fost veleatul 6921 (1413)"... Scoțînd cei 48 ani din 1399, căpătăm anul 1351, iar de la 1413 anul 1365, nici cum însă anul 1359 ce se află la început[13]. De care an s-a ținut Ureche? — pentru domnia lui Alexandru cel Bun el numără 32 ani și opt luni. Primele certe de domnie între frații Iliaș și Ștefan, urmate după moartea tatălui lor Alexandru, el le pune pe la sfîrșitul anului 1433, zicînd că al doilea război a început „nu după multă vreme în anii 6942 (1434) în zi întîi a lui februarie" (cap. 6). Deci este vederat că cronicarul s-a ținut de data letopisețului moldovenesc, căruia îi dă preferință în toate. Fiind astfel, el nu putea să înceapă cronica sa cu anul 6867 (1359).

Aceasta se adeverește și din spusele lui Nicolai Costin care zice despre „descălecatul al doile a țării Moldovei, la ce veleat s-au întîmplat cu anevoie este a-l adeveri deplin, ... ce mai aproape de adevăr am aflat, cum: descălecatul țării de al doilea rînd ... în anii de la zidirea lumii 6860, iară de la Hristos 1352... ; iară ce scrie Ureche Vornicul că a fost veleatul 6807 la descălecarea țării cu Dragoș-Vodă, nu se tocmește, că încă pe acea vreme era pustie țara Moldovei"[14]. Nicolai Costin a citit deci în cronica lui Ureche a. 6807 (1299) drept data descălecatului lui Dragoș, care an l-a îndreptat cronologic în 6860 (1352).

Dimitrie Cantemir ne spune c-a aflat altfel. El pune descălecatul lui Dragoș după Ureche în a. 6821 (1313)[15]. Dar această dată nu este alta decît o conjectură a lui Cantemir însuși, și totuși el se raportă nu fără drept

[13] *Cronicuța moldo-slovenească*, care începe cu 1359, pune începutul domniei lui Alexandru cel Bun, pînă la care ea numără de asemenea 48 ani pentru domniile anterioare, în raport cu cronologia sa la a. 1407.

[14] Cogălniceanu, *op. cit.*, I, 83.

[15] *Cronicul romano-moldo-vlahilor*, ed. Săulescu, tom. II, p. 400.

cuvînt la Ureche. Acesta intercalează anume (cap. II) după al șeptele domn, Ștefan, primul cu acest nume, o știre din izvoare polone, care spun că, după moartea unui voievod moldovenesc Ștefan, s-a iscat ceartă de domnie între fiii acestuia, Ștefan și Petru; Ștefan cere ajutorul regelui polon Cazimir, dar este bătut dimpreună cu polonii de fratele său Petru, care se menține în domnie cu ajutorul ungurilor. Această știre este adusă de istoricii poloni, între care cel mai vechi martor este Długosz (+1480), la anul 1359 în domnia lui Cazimir III (1333—1370)[16]. Ureche a intercalat-o fără an, după întîiul Ștefan al analelor indigene, care nu spuneau nimic despre aceasta. Deci scoțînd Cantemir de la anul 1359, care-i era cunoscut de la istoricii poloni, cei 46 de ani ce-i înseamnă Ureche pînă la sfîrșitul domniei lui Ștefan I, a căpătat anul 1313 (6821), care se vede a fi combinația sa proprie.

Altfel stă lucrul cu anul citat de Nicolai Costin. Data 6807 nu poate fi alta decît o eroare de scriere sau citire, ușor explicabilă la cifrele cirilice. Căci ținînd seamă de cronologia lui Ureche, ajungem la anul 6860 (1352) în cifră rotundă, ca punctul de purcedere al anilor de domnie, cum a și calculat Nicolai Costin la corectura sa. Confruntînd deci numerele 6860 = ҂ѕѡѯ și 6807 = ҂ѕѡз vedem cît de ușor se pot ele schimba, fiind foarte mică deosebirea grafică între ѯ (60) și з (7). O slabă stricăciune la manuscript sau o neînsemnată eroare de scris a unui copist era deajuns pentru a aduce preschimbarea făcută. Ea s-a putut face cu atît mai ușor, avînd careva în vedere pe craiul Laslău, privit ca Ladislau IV, ca contimporan al lui Dragoș, care tradiție se și află interpolată în cronica lui Ureche.

Numai astfel a putut să fie, ca Nicolai Costin să afle anul 6807, pe cînd în cronica lui Ureche se afla după toată probabilitatea anul 6860, care corespunde pe deplin cu cronologia sa. Anul 6807 însă, care se află în ediția

[16] Długosz, *Historiae polonicae lib. IX*, a. 1359, col. 1122. Alți autori vezi la Șincai, *Cronica*, I, 325.

cronicii, samănă să provie de la un copist, care îl va fi scos dintr-o însemnare asemenea *Cronicuței moldo-slovenești* ce începe cu acest an[17]. Pîna-cum se da acestei date preferință, pentru că mărturiile autentice despre întemeierea principatului nu ajungeau mai departe. Dar după documente de curînd cunoscute, ieșirea lui Bogdan din Maramureș, relatată de Ioan de Küküllö, fără însemnarea anului, a urmat, precum vom vedea mai în urmă, pe la 1349.

Aproape de acest timp am văzut c-au pus și croniștii noștri descălecatul lui Dragoș: Analele putnene la 1342, alte însemnări la 1352 sau 1359. Pe lîngă aceste date mai exista o tradiție indigenă, care punea descălecatul țării Moldovei sub Dragoș-Vodă în timpul unui „crai unguresc Laslău". Atît cronicarii mai vechi cît și tradiția sînt de acord, că deodată cu întemeierea statului la descălecatul lui Dragoș, în timpul cum l-au determinat, a urmat și așezarea românilor veniți din Maramureș în Moldova, care la ocuparea ei s-au aflat pustie și fără locuitori.

Cît este adevărat și cît nu din aceste știri despre originile moldovenilor și ale statului lor, vom vedea din cele următoare, unde avem a lua în privire mai întîi romanizarea Moldovei și cele atingătoare de românii din Maramureș pînă la emigrarea lor, trecînd apoi la chestiunea despre întemeierea statului moldovenesc.

II

De la Miron Costin, primul investigator indigen al originilor noastre naționale, cum și de la fiul său Nicolai încoace, este vorba în literatura noastră istorică de întîiul și al doile descălecat al Moldovei; cel dintîi urmat sub împăratul Traian, cel de al doile sub Dragoș-Vodă

[17] Lipsindu-ne un raport comparativ despre manuscriptele păstrate, nu știm ori de aceste nu conțin oarecare variante despre anul descălecatului. Manuscriptul editat de Ioanid (*Istoria Moldo-României*, București, 1858), carele conține cronica lui Ureche cu adaosurile lui Nicolai Costin și alte interpolațiuni, are a. 1352. Cu acest an începe și Scarlatti cum și Ierodiaconul Gherasim *De obște geografie pe limba moldovenească*, scoasă de pe geografia lui Bouffier, Iași, 1795), lista domnitorilor. Dar în cazurile aceste trebuie să presupunem mai curînd corectura făcută de Nicolai Costin, decît variante independente de aceasta.

din Maramureș. Cronicarul Ureche și analiștii anteriori știu numai de un descălecat: cel de sub Dragoș.

După cercetările istorice de pîn-acum este știut că părerea Costineștilor despre întîiul descălecat era greșită, căci Moldova n-a fost colonizată de romani. Afară de unele stații militare, unde populația romană se compunea numai din oșteni, care la părăsirea Daciei au fost retrași, nu se adeveresc pe teritoriul Moldovei precum și al Valahiei răsăritene alte așezări romane. Numirile localităților cunoscute din aceste părți sînt dace precum și populația este dacă, și inscripțiile de pe aici aparțin soldaților, singurilor reprezentanți ai romanismului în șesurile deschise ale Daciei orientale[18]. Teritoriul acelei intensive colonizări, prin care s-a pus temelia poporului român, este Ardealul cu Banatul Timișan și Oltenia; celelalte părți ale Daciei Traiane însă au rămas încă mult timp neatinse de influența etnică a romanismului.

Fiind astfel, nu mai putem vorbi cu Costineștii despre întîiul și al doilea descălecat al Moldovei în înțelesul lor, ci despre unicul descălecat din Maramureș, relatat de cronicarii mai vechi. Aceștia din urmă încep cu descălecatul lui Dragoș și existența românilor în Moldova din timpul cum l-au determinat ei. Dar răzlețirea elementului român în această țară a început de fapt cu vreo 200 ani mai înainte.

Cea mai veche știre istorică despre românii moldoveni se află la Nicetas Choniates. Acest cronograf bizantin, contimporanul dinastiei Angelos (1185—1204), pomenește la anul 1164 despre niște vlahi locuitori lîngă hotarele principatului de Halici dinspre Moldova, zicînd despre nepotul împăratului Manuil, Andronic Komnenos, care fiind urmărit se refugiase peste Dunăre: c-a fost prins de vlahi la hotarele Haliciului unde ajunsese ținta refugiului său, spre a fi dat în mînile împăratului [19].

[18] Vezi Jung, *Die romanischen Landschaftendes römischen Reiches*, Innsbruck, 1881, p. 395.

[19] *De Manuele imperatore lib. IV*, ed. Bonnae, p. 171: τῶν τῆς Γαλίτζης ὁρίων λαβόμενος... συλληφθεὶς παρὰ βλάχων. Cf. Tomaschek, *Zeitschrift für die oesterreichischen Gymnasien*, Wien, 1876, p. 343 sq.

7 — 700

În acelaşi timp alt cronograf ceva mai vechi, Kinnamos, secretarul împăratului Manuil Komnenos (1143—1180), aminteşte despre o „mulţime de vlahi“ în ţările de lîngă Marea-Neagră ca aliaţi ai împăratului Manuil, în luptele acestuia în contra ungurilor. El mai adauge că aceşti vlahi „se zice că sînt vechi colonişti din Italia“, şi că pîn-atunci nimeni din bizantini nu atacase pe unguri din acea parte de lîngă Marea-Neagră [20]. Lucru vederat că scriitorul înţelege aici ţările pontice din stînga Dunării, anume România, de unde a purces atacul povestit ca lucru nou în strategia bizantină. Cu toate aceste Roesler [21] şi lonchoforul său Paul Hunfalvy [22] susţin că acei vlahi ar fi români din dreapta Dunării, unde se află de asemeni ţări pe lîngă Marea-Neagră. Oare mai e trebuinţă a combate această sofismă?... Sobrul investigator Tomaschek, odinioară potrivnicul lui Roesler, acuma însă apărător înfocat al lui, nu poate ascunde convingerea sa despre această ştire, zicînd: „Auf Wlachen nördlich vom Delta muss jedenfalls die berühmte Stelle bei Kinnamos bezogen werden“ [23].

Pentru noi nu poate fi îndoială că aşa este. Doi martori contimporani şi în chestiunea aceasta de nedubioasă încredere ne dau ştire din acelaşi timp asupra românilor locuitori în ţările de sub poalele Carpaţilor: unul îi arată în Moldova superioară în vecinătatea Haliciului, iar altul în părţile inferioare de lîngă Marea-Neagră. Iată teritoriul Moldovei semănat pe la mijlocul secolului XII dintr-un capăt pînă la altul, probabil mai mult pe sub munte, cu enclave române.

Aceste aşezări sînt încă foarte împrăştiate. Căci acelaşi Kinnamos, care vorbeşte despre „mulţime de vlahi“ în

[20] Ed. Bonnae, p. 260: Καὶ Βλάχων πολὺν ὅμιλον οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόντῳ χωρίων ἐμβαλεῖν ἐκέλευεν εἰς τὴν Οὐννικὴν, ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε τοῦ παντὸς οἰῶνος ἐπέδραμε τούτοις.

[21] *Romaenische Studien*, p. 85.

[22] *Die Rumaenen und ihre Ansprüche*, p. 62.

[23] *Zur Kunde der Haemushalbinsel*, „Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften“, Wien, 1881, Philos.-hist. Classe, tom. 99, p. 485.

ţările de lîngă Marea-Neagră, ne spune că la a doua expediţie a împăratului Manuil, urmată din aceste părţi şi făcută acum prin Moldova (Tauro-Skythia), această ţară s-a aflat pustie şi nelocuită. Nu trebuie să luăm ştirea *ad litteram*, dar în orice caz ea este marcantă cu privire la desimea locuitorilor ţării. Noi vedem de aici că românii moldoveni, numiţi în acelaşi timp lîngă Marea-Neagră şi în vecinătatea Haliciului, erau încă foarte puţini la număr şi departe de a fi cuprins acum Moldova întreagă sau cel puţin o parte însemnată din ea. „Mulţimea de vlahi“ însă, ce ia parte la războiul lui Manuil în contra ungurilor, trebuie s-o căutăm mai mult în Valahia decît în Moldova.

Aşezarea românilor va fi început cu greu înainte de secolul XII. Abia după risipirea puterii pecenegilor, în urma cărora cumanii înaintau numai sporadic şi din cînd în cînd în apus de Prut, elementul român a putut să se întindă în părţile Moldovei.

De mult avantaj pentru asemenea lăţire trebuie să fi fost încercarea lui Ivanco Rostislavici, fiul principelui de Halici Rostislav, de-a întemeia principatul bîrlădean în Moldova inferioară, unde a şi domnit cîtva timp după 1130 [24]. Deşi domnia acestuia nu se arată a fi fost bine întemeiată, nici principatul statornic organizat, totuşi, ea a fost de ajuns pentru a atrage locuitori din toate părţile. Pe lîngă români din ţările vecine au început a emigra şi rusini, mai ales haliceni, a căror aşezare era foarte favorizată prin împrejurarea că calea comerţului între Halici şi Dunăre trecea prin Moldova. Acestei populaţii rusine avem a atribui o mare parte din numirile slavoneşti ale mai multor localităţi moldovene. După Ivanco Rostislavici, rusinii moldoveni şi cu dînşii şi românii au stat şi mai departe în legătură cu Halici, şi încă în secolul XIV aflăm Moldova, acum ca stat organizată, în dependenţă

[24] Vezi documentul acestui principe din anul 1134, ed. Hasdeu, în jurnalul „Instrucţiunea publică“, Iaşi, 1860, nr. 1, p. 8. Cf. despre ştirile analelor ruseşti M i k l o s i c h—K a l u ž n i a c k i, *Wanderungen der Rumunen*, Wien, 1879, p. 50 n. 1 şi P i č, *Abstammung der Rumaenen*, p. 107.

bisericească de Halici [25], care atîrnare seamănă să dateze, măcar în parte încă, din timpurile acele.

Precum domnia lui Ivanco Rostislavici în Moldova inferioară, aşa şi izbînda împăratului Manuil Komnenos la anul 1148 asupra cumanilor alungaţi de la gurile Dunării către răsărit, a favorizat foarte mult ocuparea Moldovei prin români. Cu privire la aceasta este remarcabil că puţini ani în urmă românii moldoveni, adeveriţi acum pentru prima oară în istorie, observă o atitudine amicală faţă cu acest împărat bizantin: atît cei din vecinătatea Haliciului, cît şi cei de lîngă Marea-Neagră sînt aliaţii politicii lui Manuil. Cronografii bizantini nu ne dau destule amănunţimi despre acest important lucru, dar din cele puţine ce spun putem cunoaşte că raporturile bizantinilor cu românii din stînga Dunării, liberaţi prin Manuil de groaza cumanilor, erau în acel timp foarte amicale.

Cine va voi să susţie că asemenea amiciţie a putut să existe fără oarecare dependenţă de Imperiul bizantin?... Marele Comnen Manuil, care a ridicat imperiul său la o putere nemaipomenită din timpii lui Justinian I şi Basiliu II; care a pus Ungaria sub influenţa puterii sale şi în atîrnare de el; a cărui politică tindea chiar de a o uni pentru totdeauna cu imperiul său sub coroana lui Constantin, cum şi de a reînfiinţa Imperiul roman cu ambele Rome unite [26]; acest împărat cu mari concepţii politice nu putea să lase nici pe românii din nordul Dunării afară de combinaţia planurilor sale. Mai adeseori îl aflăm cu oştile sale în aceste părţi: o dată bate pe cumani, alungîndu-i în pustiul lor din răsărit; apoi în unire cu românii, care de la Marea-Neagră pînă la hotarele Haliciului sînt amicii lui, supuşi influenţei politicii sale, el învinge pe unguri, atacîndu-i o dată din Vlahia răsăriteană şi altă dată din Moldova superioară. Atîta ştim. Dar cît ştim, este de ajuns pentru a ne forma o idee despre adevărata stare a lucrurilor, cum am exprimat-o mai sus.

[25] T h e i n e r, *Monumenta Hungariae*, II, 99 sq.
[26] Vezi istoria domniei lui la Kinnamos şi Nicetas Choniates.

La moartea lui Manuil (1180) Imperiul bizantin — după marele avînt ce-l luase sub acest eminent domnitor încît părea a fi destinat încă pentru un mare rol — porneşte sub domnia minorului său fiu Alexiu II şi a nemernicilor Angelizi cu paşi repezi spre decădere. Pînă-n şase ani toată splendoarea de sub Comneni a fost ştearsă, chiar şi ţările dunărene ale Peninsulei Balcanice pierdute, pe care urmă s-a dus pînă la 1204, unde cetatea lui Constantin căzu în mînile frîncilor, mai întreg imperiul. Iar după întemeierea Imperiului româno-bulgar al Asaneştilor (1186) aceştia sînt pentru românii din stînga Dunării ceea ce fusese împăratul Manuil, şi încă mai mult.

Nu putem să intrăm aici în discuţia acestei chestiuni, care singură cere un studiu mai larg, rezervat pentru altă ocazie. Încît priveşte Moldova, fie de ajuns a observa că în luptele Asaneştilor cu bizantinii aflăm mai totdeauna pe românii din această parte a Dunării, cum şi pe cumani ca aliaţii lor [27]. Asaneştii sînt regi ai „Bulgariei şi Vlahiei“ [28], iar regele Caliman Asan (1241—1245) poartă în titulatura sa şi numele de domnitor al „Moldo-Vlahiei“ [29]. Nu avem temei a ne îndoi despre autenticitatea acestei din urmă ştiri, unde aflăm pentru prima oară numele Moldovei, după ce şi o cronică rusească din secolul XIII ne spune că Hotinul de pe Nistru este oraş bulgaro-român [30]. Cu toate acestea nu voim a susţinea că Moldova aparţinea Imperiului româno-bulgar ca o parte integrantă a acestuia; în orice caz însă ea se afla în oarecare dependenţă de acest imperiu.

[27] *Nicetas Choniates*, ed. Bonn, p. 482 sq.
[28] Vezi corespondenţa regelui Ioaniţiu (1197—1204) cu papa Inocenţiu III la T h e i n e r, *Monumenta Slavorum meridionalium*, Roma, I, şi bulele papale privitoare la Ioan Asan II (1218—1241), în T h e i n e r, *Monumenta Hungariae*, I, 155—157. <H u r m u z a k i —D e n s u ş i a n u, *Documente*, I, şi I v. D u j č e v, *Innocentii pp. III epistolae, ad Bulgariae historiam spectantes*, Sofia, 1942 (*Godišnik*, XXXVII, 3), cu note şi facsimile>.
[29] Vezi hrisovul lui Caliman Asan la Aprilov, *Bolgarskija gramaty*, Odessa, 1845, p. 31. Cf. H a s d e u, *Arhiva istorică*, I, 96, nr. 131 şi *Istoria critică*, I, 25, P i č, *op. cit.*, p. 95.
[30] *Polnoe sobranie russkichъ lêtopisei*, VII, 240; na Dnêstrê Chotênъ, a to bolgarъskii i voloskiĭ gorodokъ.

Sub astfel de împrejurări populaţia română de aici, a cărei emigrare începuse în secolul XII, creştea din ce în ce tot mai mult, dobîndind în curînd o aşa de mare putere de expansiune, încît întinderea elementului român spre răsărit şi miazănoapte trecuse acum în prima jumătate a secolului XIII, peste marginile teritoriului român de astăzi.

În privinţa aceasta d-l Kalužniacki, în cercetările sale despre lăţirea românilor în Galiţia, a atras atenţia asupra cnezilor bolohoveni, numiţi în analele ruseşti, care cnezi stăpîneau un teritor propriu între principatele de Halici, Volhynia şi Kiev pînă la Bugul de sus [31]. Aceşti bolohoveni sînt, după rezultatele la care a ajuns d. Kalužniacki, români. Numele lor derivă de la Voloh, ceea ce se adevereşte şi prin acte diplomatice, unde orăşelul galiţian Bolohov este numit „Villa Valachorum" [32]. Ei trăiau sub conducătorii lor proprii, numiţi cnezi ca şi la românii din Ardeal şi Ungaria, şi se aflau într-o stare mai mult sau mai puţin independentă.

Prima lor menţiune se face la anul 1231 în luptele regelui Ungariei Andrea II pentru Halici cu principele volhynian Daniil. Aici apar între trupele lui auxiliare şi cnezii bolohoveni ca aliaţi ai ungurilor. Patru ani în urmă întreprind bolohovenii în conţelegere cu principele de Cernigov alt război în contra Volhyniilor, şi între 1235—1240 de sine singuri o expediţie în contra principelui Boleslav al Masoviei. Încă şi după invazia mongolă ei au fost în stare a mai purta un lung şi energic război cu principele Daniil, care se sfîrşi la 1257 cu izbînda acestuia [33].

La teritoriul acestor bolohoveni — care, pentru a putea lupta astfel de războaie, trebuie să fi fost destul de numeroşi — aparţinea după toată probabilitatea: pe lîngă ţara dintre Nistru şi Bugul de sus, încă şi o parte din Moldova superioară dincoace de Nistru pînă la Carpaţi, unde se mărgineau cu ungurii, ai căror aliaţi erau ei în contra

[31] M i k l o s i c h, *Wanderungen der Rumunen*, p. 40.
[32] *Ibidem*, p. 44.
[33] *Ibidem*.

Volhyniilor. Ei sînt de bună seamă tot acei vlahi ce-i numeşte Nicitas Choniates la 1164 în vecinătatea Haliciului. În legătură cu dînşii trebuiau să stee şi ceilalţi români moldoveni, deşi sub numele bolohovenilor din analele ruseşti avem a înţelege numai pe românii cei mai mult înaintaţi spre nord-est.

Pîn-aici putem urmări ştirile despre primele aşezări române în părţile răsăritene din Carpaţi, înainte de întemeierea statului moldovenesc [34]. Ele au început cu secolul XII, după risipirea pecenegilor şi au continuat, favorizate de împrejurări etnografice şi politice cum şi prin propria putere de expansiune a elementului român, crescînd înainte pînă la invazia mongolă. Aceasta, deşi a oprit un timp curentul român spre răsărit, n-a fost în stare să stîrpească de-aici elementul român o dată înrădăcinat, care-l aflăm dezvoltînd şi mai departe — tot aşa ca şi pe teritoriul cnezilor bolohoveni — destulă energie de viaţă, pînă ce sosi timpul constituirii sale în stat.

Acum se naşte întrebarea, din care parte a purces emigrarea română în Moldova: din miazăzi, sau din apus? Fără a intra în discuţia chestiunii despre locuinţele mai vechi ale românilor, ceea ce ne-ar duce prea departe, admitem că Moldova a primit o parte de populaţie română din miazăzi, anume din Valahia, cea deschisă spre Moldova, şi poate şi din ceea parte a Dunării pe timpul domniei Asaneştilor. Natura n-a pus barieră pentru asemenea emigrări. Dar partea cea mai mare a locuitorilor săi români Moldova a primit-o dintru-nceput din apus, anume din părţile Ungariei, de unde a urmat mai tîrziu şi întemeierea statului.

Mai multe consideraţii ne impun această concluzie. Mai întîi numele ţării. Am văzut că Moldova se numea

[34] Se crede că şi vlahii episcopatului cuman din bula papei Gregoriu IX, a. 1234 (T h e i n e r, *Monum. Hung.*, I, 131 < H u r m u z a k i—D e n s u s i a n u, *Documente*, I, 1, p. 132> ar fi moldoveni. Dar aceştia sînt numiţi în ţara lui Bela IV (in regno tuo), care ca principe ereditar avea Ardealul sub stăpînirea sa şi a fost supus şi pe românii ardeleni aşa-numitului episcopat cuman, înfiinţat aici de curînd pentru încreştinarea cumanilor.

astfel chiar înainte de mijlocul secolului XIII în timpul Asaneştilor, deşi ungurii îi ziceau Cumania şi grecii Skythia. Mai în urmă aflăm acest nume într-un document halician din anul 1335, de asemenea anterior statului moldovenesc, în care document este numit ca martor un Alexandru Moldaovici, care după nume se vede a fi fost emigrat din Moldova [35]. Deci, nu mai încape îndoială că ţara se numea astfel pînă în partea sa inferioară, unde intrase în atîrnare de Asaneşti, mai bine de-un secol înainte de întemeierea statului. Ea a primit acest nume numaidecît din partea nord-vestică, unde se află rîul Moldova (nume cunoscut la rîuri şi în alte părţi), pe a cărei vale descălecau românii din munţii maramureşeni.

Şi populaţia română este adeverită mai adesea şi mai numeroasă dintîi în partea superioară a ţării. După ştirea lui Kinnamos despre românii de la Marea-Neagră care este de a se raporta mai mult la Valahia, nu mai cunoaştem în tot decursul secolului XIII şi pînă la întemeierea statului altă ştire despre existenţa unei populaţii române în Moldova inferioară anume. Însă numărul ei însemnat în părţile superioare, unde elementul român ajungea în secolul XIII pînă peste Nistru, este adeverită mai adese, cum am văzut, îndestul prin ştirile despre bolohoveni. Şi instituţia cnezială a acestora este adusă din Ungaria sau Ardeal, singurele ţări unde sînt adeverite cneziate române ca instituţie de autonomie naţională [36].

În considerarea acestor motive trebuie să conchidem că ocuparea Moldovei prin români a urmat dintru-nceput în cea mai mare parte dinspre apus şi mai ales din părţile maramureşene, de unde a purces şi întemeierea statului. Dar aici susţin unii că românii au emigrat abia pe la sfîrşitul secolului XIII. Să vedem cum şi cu care temei.

[35] Kalužniacki, *op. cit.*, p. 41.

[36] Despre cneziatele române din Ardeal şi Ungaria, vezi Kemény, *Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen*, „Magazin für Geschichte Siebenbürgens", 1846, II, 186 sq. şi Pič, *op. cit.*, p. 113 sq.

III

Istoria aceasta, că românii maramureşeni sînt veniţi în ţara lor de peste Dunăre, cu dată precisă la anul 1284, este cam veche şi totuşi încă nouă. Descoperitorul ei e renumitul Engel [37], de care se ţin istoriografii noştri şi străini pînă-n ziua de astăzi, căci nimeni nu l-a combătut încă cu temei.

Engel susţine părerea sa după aparenţă cu conştiinţa de a fi scos la lumină un nou fapt istoric de însemnată valoare ştiinţifică. Istoricii unguri au primit-o fără umbră de îndoială şi însuşi eminentul investigator al istoriei Maramureşului, Gustav Wenzel, o susţine cu toată seriozitatea în scrierea sa: *Cercetări critice despre istoria districtului de Maramureş* [38], premiată de Academia Ungară. Lui Roesler se înţelege că i se potrivea lucrul foarte bine. El nu se mai încearcă a-l adeveri, ci-l priveşte demonstrat gata, zicînd că „aşezarea de români din Tracia şi Moesia în Maramureş pe la anul 1284 este adeverită" [39]; adeverinţa însă nu ne-o arată, ci se raportă la rezultatul dobîndit de Engel. Nu mai numim alţi autori din cei mulţi, care, fără a face cercetări anume, urmează bona fide sau cu intenţie acestor martori pînă-n ziua de astăzi. Acum însă ar fi timpul de a nu mai vedea istoria cu ochii lui Engel, ci a pune lucrul în lumina criticii conştiincioase, ca să ne încredinţăm cum avem a-l privi. Dar înainte de a sfîrşi cu aceasta, să vedem ce ştim despre ţara Maramureşului şi locuitorii ei pînă la emigrarea română de-acolo în Moldova.

Numele ţării nu-l aflăm scris în monumentele istorice, ajunse pînă la noi, înainte de sfîrşitul secolului XII. Abia la anul 1199 aminteşte un document al regelui Emeric al Ungariei ţara „Maramorisium", unde fusese regele la

[37] *Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer*, tom. I, Halle, 1797, p. 430 sq.

[38] *Kritikai fejdegetések Máramaros megye történetéhez*, Pest, 1857, p. 15 sq.

[39] *Romaenische Studien*, p. 119.

vînat [40]. Maramureş sau Mărămoreş o numim noi şi astăzi. Pîn-acum s-au făcut felurite încercări pentru a explica acest nume, fără a ajunge la un rezultat mulţămitor. Noi le trecem aici cu vederea, pentru a nu pierde vremea în zadar cu ele, şi vom încerca o explicare nouă, care, singură, ni se pare admisibilă.

Maramureş se numeşte muntoasa ţară a Tisei de Sus pînă aproape de gura Someşului, unde-şi schimbă rîul cursul său din răsărit la apus spre miazănoapte, întorcîndu-se apoi repede spre miază-zi. Numele rîului „Tisia" se găseşte mai întîi la Iordanes (c. 34), scriitor din mijlocul secolului VI după Cr. Numele mai vechi este la Herodot (IV, 48) „Maris" care iese din ţara bogată în aur a agatirşilor (Ardeal) şi se varsă în Dunăre; la Strabo (lib. VII, c. 3) „Marisos", numit ca afluent al Dunării. Ambii scriitori înţeleg sub acest nume Mureşul de astăzi, dimpreună cu Tisa de Jos, privită ca continuare a Mureşului — un caz analog ca la rîurile Saône — Rhône şi Moldava-Elbe [41]; partea superioară a Tisei nu le este cunoscută, sau cel puţin n-o amintesc. Strabo (VII, 5) numeşte încă rîul „Parisos" ca afluent al „Istrului", care la Plinius (*Hist. nat.*, IV, 2) se chiamă „Pathissus", la Ammianus Marcelinus „Parthiscus", sub care nume voiesc cei mai mulţi să recunoască Tisa de astăzi [42]. Această părere n-o putem admite, căci Strabo deosebeşte aici două rîuri diferite, ce nu se pot confunda: Marisos afluent al „Danubiului", şi Parisos (pentru Pathissus sau Partiscus), afluent al „Istrului". El mai spune (VII, 3) că Dunărea se numeşte pînă la cataracte Danubiu, iar mai jos Istru. Fiind deci Marisos, fără îndoială, identic cu Mureş-Tisa, care se revarsă în Dunărea inferioară, numită încă Danubiu: celălalt afluent, ce se varsă în Dunărea inferioară numită Istru, trebuie căutat mai în jos de Tisa, unde ar fi

[40] *Codex diplomaticus patrius* (Hungariae), 1865, tom. II, p. 1. Cf. R o e s l e r, *Rom. Stud.*, p. 318. Numirile următoare la W e n z e l, *op. cit.*, p. 12 sq.

[41] Vezi T o c i l e s c u, *Dacia înainte de Romani*, Bucureşti, 1880, pp. 406 şi 423.

[42] Vezi T o c i l e s c u, *op. cit.*, p. 424.

de cugetat mai întîi la Timişul, numit mai tîrziu Tibiscus — nume aproape asemănător cu Pa-*thissus* sau Par-*thiscus* — a cărui gură se afla în vechime în dreptul Viminaciului, pe la începutul cataractelor.

Tisa, numită o dată în partea sa inferioară Maris sau Marisos, a primit acest nume cu înaintarea populaţiei spre miazănoapte în tot cursul său, şi avînd şi Mureşul acelaşi nume, era nevoie de a o deosebi de aceasta cu numele corespunzător mărimii sale, ca Marele Maris (Marisius): în limba poporului de atunci indigen Mare-Mureş sau Mărămoreş [43], care nume s-a păstrat pînă astăzi în ţara din care iese rîul o dată aşa numit. Iată Maramureşul nostru! Ţara Maramureşului este un nume analog cu Ţara Oltului, Ţara Moldovei ş.a.

Oare îi trebuie cuiva mai bună dovadă pentru continuitatea populaţiei române de aici, din cele mai vechi timpuri istorice ale acestor locuri, decît această preţioasă rămăşiţă toponimică din trecutul nostru?

Îndată ce documentele medievale, privitoare la Ţara Maramureşului, ne dau ştire despre starea ei etnografică, apar românii ca mulţime a populaţiei. Saşii şi ungurii ce locuiau mai mult prin oraşe sînt numiţi ca colonişti mai tîrzii „oaspeţi" [44]. Şi rusinii sînt în cea mai mare parte veniţi în Maramureş abia în secolul XIV după pustiirea ce a suferit ţara prin emigrarea română în Moldova, în urma căreia ungurii au chemat pe principele podolian, Teodor Koriatovici, dîndu-i ducatul de Muncaci [45], ca să împoporeze din nou o parte din ţară. Dar şi înainte

[43] Contragîndu-se *mare* cu *Moreş*, a trecut *e* final din cuvîntul *mare*, venind în mijlocul cuvîntului, în *ă* din cauza lui *r* premergător; deci *Mărămoreş*, rostit de străini *Maramoreş* (Maramorisium, Μαραμόρεσος), care formă se află şi în cronicile noastre. Acum se întrebuinţează şi forma *Mărămoreş*, dar nu de obşte. Pronunţarea cu *o* este mai veche şi fonologic mai corectă (Marisius, Mareş, Moreş); *u* ar avea să fie numai cît în formele, unde *o* a pierdut tonul: murăşan, maramurăşan.

[44] F e j é r, *Codex diplomaticus Hungariae*, tom. VIII, vol. 3, p. 353, <H u r m u z a k i, I, 1, p. 611> anul 1329: hospitum nostrorum fidelium de Maramorusio, Saxonum et Hungarorum...

[45] Adeverit aici mai întîi la 1360; F e j é r, IX, 3, p. 196.

de aceasta, rusinii sînt adeveriţi în Ungaria superioară, acum în secolul XIII [46]; pînă după emigrarea română însă, ei nu puteau să fie numeroşi în părţile maramureşene.

Cea mai veche ştire despre românii din aceste părţi o aflăm la istoricul rus Nestor (mort pe la 1115). El spune că mergînd ungurii, la venirea lor în Ungaria, de la Kiev spre apus şi străbătînd munţii Maramureşeni, au năvălit asupra vlahilor şi slovenilor ce locuiau acolo [47]. Că aceşti vlahi nu sînt alţii decît românii de la hotarele răsăritene ale Ungariei, iar nu cum zicea Roesler *(Rom. Stud.*, p. 80*)* francii germani, de la care atîrnau atunci slovenii din Panonia, aceasta o cunoaşte fiecare om cu minte nepreocupată. Slavii n-au dat niciodată numele de vlah altor popoare, decît celor romanice, şi în cazul de faţă Nestor a înţeles numai pe românii din Carpaţi [48]. El îi cunoştea bine, căci în timpul lui ei erau vecinii ruşilor, după cum ştim de la Nicita Choniates, care-i numeşte puţin mai tîrziu în vecinătatea Haliciului, unde începuse a se lăţi românii din Ungaria spre răsărit.

Deci, pe la sfîrşitul secolului XI şi începutul celui al XII-lea sînt adeveriţi în Ungaria răsăriteană, cuprinzînd şi părţile Maramureşului, locuitori români de un scriitor contimporan demn de încredere, care spune despre dînşii că locuiau acolo şi la venirea ungurilor. Tradiţia ungurească, păstrată la Anonymus Belae regis Notarius, istoriseşte şi de trei principate ce-au aflat ungurii la venirea lor în părţile locuite de români, din carele unul între Tisa superioară şi Ardeal, unde se află şi Ţara Maramureşului.

Din documentele ungureşti aflăm că comitatele Maramureş şi Ugocea formau sub regii ungureşti un voievodat

[46] *Regestrum Varadiense* a. 1230; E n d l i c h e r, *Monumenta Arpadiana*, p. 715; F e j é r, IV, 2, p. 226, a. 1254.

[47] N e s t o r, *Russkaja lětopisь*, a. 6406, ed. F. Miklosich, Viena, 1861.

[48] Vezi M i k l o s i c h, *Slavische Elemente im Rumunischen*, Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenschaften, Wien, 1862, Philos.-Hist. Classe, XII, 2.

român autonom, ale cărui începuturi sînt necunoscute. Prima menţiune de un asemenea voievod se află în documentele ajunse pînă la noi la anul 1299, cu numele Nicolau, care se mai află numit şi la anul 1303 [49]. Jumătate de secol în urmă a emigrat de acolo, Bogdan, voievodul românilor maramureşeni, cu un număr însemnat din locuitorii acestui district în Moldova, pentru a întemeia un principat de sine stătător. Totuşi comitatele Maramureş şi Ugocea, unde aflăm încă pînă la sfîrşitul secolului XIV voievozi români [50], au păstrat şi mai departe poziţia lor autonomă de mai înainte, pînă ce voievodul a fost supus coroanei, pe cînd urmaşii voievozilor s-au contopit cu nobilimea ungară.

Este de ajuns a avea aceste fapte istorice înaintea ochilor, ca să putem acum trece la pretinsa colonizare română a Maramureşului, în anul 1284. În descoperirea acesteia Engel purcede de la *Cronicuţa moldo-slovenească*, ce-o cunoştea după traducerea latină a lui Schlözer. Aceasta povesteşte următorul mit despre originile românilor moldoveni:

„Doi fraţi drept credincioşi, din oraşul Veneţia (otъ grada Vinicêi), Roman şi Vlahata, fugind de goana creştinilor, au venit la locul numit « Râmul vechi » (Staryĭ Rimъ), unde şi-au ridicat o cetate ce-au chemat-o după numele lor Roman; aici au trăit ei şi urmaşii lor pînă ce s-au desfăcut Formos papa cu latinii de ortodoxie. După dezbinarea creştinătăţii au ridicat latinii o cetate nouă, ce-au chemat-o « Râmul nou » (Novyĭ Rimъ) şi îndemnară şi pe Romaneşti, urmaşii lui Roman şi Vlahata, să treacă la legea lor. Însă aceştia nu s-au dat îndemnaţi, ci au păstrat dreapta credinţă, pentru care au avut a purta şi o luptă mare cu latinii; şi de atunci au trăit ei

[49] F e j é r, VIII, 1, p. 147 <*Documente*, C, p. 32 nr. 39> a. 1303. Capitulum Ecclesiae Albensis Transilvanae... Nobili viro et honesto Nicolao Vayvodae, filio magnifici Mauritii, Comiti de Ugocsa et Maramarusio. La anul 1299 l-a aflat Hunfalvy (*op. cit.*, p. 113) în documente inedite.

[50] Vezi W e n z e l, *op. cit.*, p. 20 sq. şi P i č, *op. cit.*, p. 146, unde sînt adunate toate datele.

în luptă necontenită cu aceştia pînă în timpul craiului unguresc Vladislav, care era nepot de frate (bratenъ synъ) al arhiepiscopului sîrbesc Sava. În domnia acestui crai năvăliră tătarii în Ungaria şi Vladislav trimise la Roma (Rimъ) către împăratul şi către papa după ajutor; el trimise şi la «Vechii-Râmleni» (kъ starymъ Rimljanomъ), între care erau şi Romaneştii. Noii şi vechii râmleni se uniră şi veniră într-ajutor craiului unguresc. Atunci noii-râmleni presvătuiră pe craiul Vladislav în taină, ca să caute să-i piardă pe vechii-râmleni, duşmanii latinilor, punîndu-i în fruntea oştirii împotriva tătarilor. După izbînda asupra tătarilor, repurtată cu vechii-râmleni în frunte de-a căror vitejie Vladislav s-a bucurat foarte, el le descoperi acestora din mulţămire vicleşugurile noilor-râmleni, poftindu-i să rămîe în ţara lui, scutiţi de goană pentru credinţa lor. Deci, le-a dat lor Ţara Maramureşului dintre Mureş şi Tisa, unde s-au aşezat vechii-râmleni. Între dînşii se afla un bărbat cuminte şi viteaz cu numele Dragoş, care, mergînd cu soţii săi la vînat în munţii Maramureşeni, au aflat dincolo de munte în vecinătatea tătarilor locuri frumoase şi fără locuitori [51]. Şi plăcîndu-le locul, au cerut voie de la craiul Vladislav să se aşeze acolo, care i-a lăsat apoi să treacă din Maramureş în Moldova, al cărei domn dintîi s-a făcut Dragoş la anul 1359" [52].

Acest mit şi l-a tocmit Engel cu ajutorul unei ştiri a lui Pachymeres, plăsmuind astfel o istorioară, pentru care vom căuta în zadar temeiuri istorice. Cronograful bizantin spune anume că în anul 1284, fiind imperiul ameninţat de o invazie mongolă şi temîndu-se bizantinii, ca să nu se unească cumva în acest caz şi vlahii din Tracia cu înrudiţii skyţi — astfel sînt numiţi aici tătarii dimpreună cu toată populaţia din stînga Dunării de Jos, mai ales din Moldova, la care se referă afinitatea cu vlahii

[51] Descălecatul lui Dragoş din Maramureş este povestit mai pe larg şi pîn-aici, ca şi în cronica lui Ureche, numai fără căţeaua Molda.

[52] *Polnoe sobranie russkichъ lĕtopisei*, VII, 255 sq. Urmează apoi lista domnitorilor pînă la moartea lui Ştefan cel Mare (1504) cu cîteva ştiri istorice, mai ales din domnia acestui din urmă.

din Tracia [53], — a dispus împăratul Andronic strămutarea acestor vlahi peste Marea, la Anatolia. Pînă în doi ani şi-au răscumpărat însă cei mai mulţi din ei învoirea spre reîntoarcerea în patrie, neputînd suferi exilul, nici clima străină [54].

Engel zice deci, fără nici un temei, că o parte din aceşti vlahi au fost daţi, la strămutarea lor din Tracia, regelui unguresc Ladislau IV, ca ajutor în contra tătarilor, care năvălise tocmai în Ungaria. Şi punîndu-i pe aceştia în locul „vechilor-râmleni" veniţi din Italia, iar intrigile „noilor-râmleni", deduse în mit din ură confesională, atribuindu-le bizantinilor, el transformă mitul după placul său şi dă basmului, astfel plăsmuit, caracterul unei tradiţii istorice şi de bună credinţă. Ladislau se pune chiar în înţelegere cu regele bulgăresc, Terteres, pentru trecerea vlahilor tracieni, dar acesta pune pe trimişii ungureşti de frica tătarilor în închisoare; şi aici Engel, pentru a da temei acestei roade a fantasiei sale, ne surprinde încă într-un mod nemaiauzit de arbitrar şi cu un citat dintr-un document al regelui unguresc, un document, care de bună seamă nu indică nici măcar cu un singur cuvînt ceea ce istoriograful nostru voieşte să scoată dintr-însul, schimbîndu-i silnic înţelesul [55].

Prin astfel de procedură s-a ajuns la rezultatul unei colonizări a Maramureşului cu români de peste Dunăre,

[53] Această afinitate nu este aşadară fals pusă, cum credea Roesler (*Rom. Stud.*, p. 120), înţelegînd sub sciţi numai cît mongolii; nici nu avem a înţelege sub vlahi nişte păstori asiatici de neamul mongolilor, cum voieşte P i č, *op. cit.*, p. 60.

[54] G e o r g i u s P a c h y m e r e s, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, ed. Bonnae, tom. II, p. 106.

[55] Citatul este scos dintr-un document din anul 1285, unde se zice despre meritele magistrului Georgiu, între altele şi următoarele: „Ceterum quum ad Dormanum (E n g e l, p. 433, zice că numele este rău scris şi că este să fie Ternova) ad colloquium ub spe pacis accesissemus, ubi quosdam Barones nostros captivavit; idem M. Georgius nobis fidelissima obsequia ibi exercuit et impendit, et unum e sociis Dormani eiusdem captum adduxit. (Această din urmă propoziţie, unde numele Dorman se vede că este al unei persoane, Engel o suprimă în citat). Insuper quum nostros homines fideles Transilvanos, una cum Cumanis nostris contra

la anul 1284. Acest basm neghiob, această falsificare a istoriei cum şi a tradiţiei din mitul adus înainte, ar fi timp acuma să nu se mai repeţească papagaliceşte prin cărţile ce se zic istorice!

Dacă punem însă de acum pentru totdeauna brazdă şi lopată peste basmul lui Engel, nu vom face de asemenea şi cu mitul de el astfel interpretat. Nici un mit în istorie nu este fără miez istoric, şi tot astfel trebuie să fie şi cu mitul nostru. Noi îl mai aflăm încă şi-n alte locuri şi sub altă formă.

Am văzut mai sus că şi interpolatorii cronicii lui Ureche precum şi Miron Costin — care punînd descălecatul lui Dragoş în timpul unui „crai unguresc Laslău", a şi cercat a-l determina mai de aproape o dată ca regele Ladislau I, iar altă dată ca Ladislau IV — aveau cunoştinţă de dînsul. În cronica lui Ureche numele acestui crai nu se află, dar el pare a fi cunoscut un asemenea mit, căci zice despre feciorii de domni ce-au venit din Maramureş în Moldova, între care şi Dragoş, că erau „din domniile ce-au fost pe acele vremi la Râm". De aici se pare că Ureche — dacă aceste cuvinte nu sînt cumva interpolate — privea domniile româneşti, ce existau în timpul lui Dragoş în Maramureş, ca venite de curînd de la „Râm", cum zice şi mitul, care în altă versiune decît cea din *Cronicuţa moldo-slovenească*, se şi află interpolat în cronica lui, de copiştii Eustrat Logofătul, Simeon Dascălul şi Misail Călugărul. Aceşti interpolatori, asupra cărora strigă Costineştii şi Dimitrie Cantemir, scot, după spusa lor, dintr-un „letopiseţ unguresc", următoarea versiune a mitului despre Laslău:

„Fiind Moldova cuprinsă de tatari şi năvălind aceştia şi asupra ungurilor, a cerut Laslău, craiul unguresc, căruia zic că au fost vîrhovnic", ajutor de la împăratul Râmului. Acesta i-a trimis toţi făcătorii de rele, de care îi erau pline temniţele, sub condiţia, că craiul unguresc să nu-i mai

Dormanum et Bulgaros mississemus,.. M. Georgius ... loco in eodem grata obsequia exercuit". (F e j é r, V, 3, p. 276 <H u r m u z a k i —D e n s u s i a n u, *Documente*, I, 1, pp. 454—456>). Aceasta ar însemna o negoţiare pentru trecerea vlahilor din Tracia prin Bulgaria!...

întoarcă înapoi, ci să-i ţie la sine. Cu ajutorul lor Laslău a bătut pe tătari, gonindu-i peste munţi pe la Rodna, „pe care cale şi semne, prin stînci de piatră în două locuri se află făcute de Laslău crai. Şi aşa gonindu-i prin munţi, scos-au şi pe aceşti tătari, care au fost locuitori în Moldova, de i-au gonit... pînă i-au scos din tot locul, şi i-au depărtat peste Nistru la Crîm". După această izbîndă craiul Laslău ţinîndu-şi acei oameni luaţi într-ajutor de la împăratul Râmului, cu care a învins şi risipit pe tătarii moldoveni, i-a aşezat în Maramureş, de unde a descălecat apoi Dragoş în Moldova [56].

Confruntînd această tradiţie cu mitul din *Cronicuţa moldo-slovenească*, aflăm în ambele un element comun: izbînda unui crai unguresc Laslău (Vladislav) cu ajutor român asupra tătarilor din Moldova, urmată de descălecatul lui Dragoş din Maramureş. Ele sînt de acord şi în aducerea românilor maramureşeni din Roma în timpul aceluiaşi crai ca ajutor în contra tătarilor, numai cu deosebirea că râmlenii drep-credincioşi din versiunea moldo-slovenească sînt înlocuiţi în acea ungurească cu făcătorii de rele din temniţele Râmului. Aici geneza mitului ne arată că cea dintîi este mai originală, pe cînd cealaltă schimbată cu tendinţă răutăcioasă, izvorîtă numai cît din ura ungurilor asupra românilor. Căci ce vrea să zică mitul?

El voieşte mai întîi să explice originea romană a moldovenilor veniţi din Maramureş, deci îi aduce mai întîi din Roma. Dar cum vin ei atuncea să fie de ritul ortodox-răsăritean, pe cînd Roma era centrul catolicismului apusean? Versiunea ungurească n-are răspuns la această întrebare, pe cînd cealaltă ne spune povestea despre drept-credincioşii fraţi Roman şi Vlahata, străbunii eponimi ai românilor numiţi şi vlahi, ai căror urmaşi au păstrat în Roma dreapta credinţă în luptă cu latinii pînă la aşezarea lor în Maramureş. Asemenea lucru nu li se potrivea catolicilor unguri, deci ei — nu poporul, ci scriitorii —

[56] C o g ă l n i c e a n u, *op. cit.*, I, 377 sq. Cf. Fragmentul din cronica atribuită Spătarului Milescu, *ibidem*, p. 108.

l-au depărtat, înlocuindu-l din ură confesională și națională cu basmul despre făcătorii de rele din temnițele Râmului: o născocire, care, nefiind lucru istoric, nu este nici element mitologic, căci nu are să explice nimic, avînd numai tendința de a defăima.

Astfel, ambele versiuni, conținînd numai cîte ceva mai mult sau mai puțin, nu se contrazic întru nimica și cuprind deci unul și același miez istoric. Care este acesta în tradiția despre craiul Laslău?

În mit, cum ni se prezintă el în ambele versiuni combinate, avem a deosebi două părți diferite: întîia se ocupă de originea românilor maramureșeni, cealaltă povestește descălecatul acestora în Moldova sub Dragoș. Ambele părți nu stau nici într-o legătură cu olaltă, așa ca să rezulte a doua din întîia: ele sînt numai confundate, fiind pusă, atît așezarea romană în Maramureș, cît și cea posterioară în Moldova, în timpul aceluiași crai unguresc, Laslău. Dacă persoana acestuia și izbînda lui asupra tătarilor este un element istoric, atunci se naște întrebarea, căreia din cele două părți aparține el mai dintîi. Răspunsul nu va fi greu, dacă vom avea înaintea ochilor geneza întregului mit, cum și a diferitelor lui părți.

În partea sa dintîi mitul este, făcînd abstracție de craiul Laslău, în toată forma etiologic; el tinde a explica numele, originea romană și ritul răsăritean al românilor, și nu conține aici nimic istoric. De altă natură este partea a doua, al cărei miez istoric este emigrarea română din Maramureș și întemeierea principatului moldovenesc. De aici a început a se dezvolta mitul, care, ca toate miturile istorice, a progresat înapoi. Tot ce este istoric într-un mit nu se află la început, ci la urmă. De asemenea și în cazul de față: nu emigrarea română în Maramureș, ci emigrarea din această țară este istorică. Deci și craiul Laslău, numit în ambele părți ale mitului, dacă este persoană istorică, trebuie să se fi aflat de la început ca și Dragoș în partea a doua, cea mai veche.

Că această concluzie este dreaptă, vom vedea dintr-o mărturie contimporană. Sucul tradiției despre craiul unguresc Laslău este izbînda lui cu ajutor român asupra

tătarilor moldoveni, pe care i-a depărtat de la hotarele Ungariei, scoțîndu-i — cum spune versiunea interpolată din cronica lui Ureche — din toată Moldova și gonindu-i pînă peste Nistru. Un asemenea caz se petrece numai o singură dată în istoria ungurească. El este relatat de notarul regelui Ioan de Küküllö, contimporanul acestui fapt istoric, pus de autor fără dată precisă în cei dintîi ani ai domniei lui Ludovic I (1342—1382). Notarul și biograful acestui rege ne spune următoarele (cap. VI):

„Năvălind tătarii cu furie asupra regatului Ungariei, mai adeseori în părțile Ardealului și ale secuilor, a trimis regele (Ludovic) pe bravul și războinicul bărbat Andrea fiul lui Laczk, voievodul Ardealului, cu nobilii secui și cu puternică oaste în contra acelor tătari. Și intrînd cu putere în țară, unde locuiau ei, i-a biruit dimpreună cu principele lor Athlamos, care a ieșit înainte cu multă oaste spre rezistență; și a decapitat pe acel principe al lor, și a luat multe banderie [57] și tătari în robie... După aceasta și secuii au năvălit mai adeseori asupra tătarilor și s-au întors cu multă biruință. Cei ce au mai rămas însă din acești tătari au fugit în părțile depărtate de lîngă mare la alți tătari“ [58].

Sucul acestui fapt istoric îl aflăm și în tradiția despre craiul Laslău, care în versiunea interpolată în cronica lui Ureche, spune întocmai ca Ioan de Küküllö: că tătarii au fost scoși din Moldova și alungați peste Nistru la Crîm (în părțile depărtate de lîngă Mare). Și numele Laslău (ungurește László) se află la istoriograful contimporan sub forma Latzk (diminutiv din Ladislau), numai cu deosebirea că aici el nu aparține unui rege (crai) unguresc, ci unui voievod al Ardealului, Andrea fiul lui Latzk, numit în documente și „Andreas Latzk“, sub a cărui conducere au risipit oștile regelui Ludovic pe tătarii din Moldova.

---

[57] „Banderia“ se numeau la unguri din timpul lui Carol Robert, care a înființat sistemul banderial în armata ungurească, oștile magnaților ce mergeau în război cu armele și insignele acestora. Banderiele tătărești pot să fie asemenea trupe sub conducători proprii, sau simple cohorte militare.

[58] S c h w a n d t n e r, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, 177.

Această izbîndă de mare importanţă pentru întemeierea principatului moldovenesc este însemnată între cele dintîi fapte ale numitului rege, şi s-a repurtat deci pe la anul 1343, unde „Andreas Latzk" se află adeverit cu documente ca voievod al Ardealului [59]. Acest voievod, iar nu vr-un rege Ladislau, cată să fie „craiul Laslău" al mitului [60]. Învingător asupra tătarilor, el a primit în limbajul tradiţiei poporale atributul de „crai" — cuvînt întrebuinţat în graiul poporal şi în înţelesul de prinţ (crăişor), nume aproape corespunzător rangului său de voievod al Ardealului, care demnitate au purtat-o adese şi fiii regeşti — sub care nume scriitorii posteriori n-au ştiut să-l privească altfel decît ca rege. Pe lîngă aceasta şi asemănarea numelui său al doilea, Latzk sau László, cu cel al regelui Ludovic, numit ungureşte Lájos, poate să fi înlesnit confundarea voievodului cu craiul.

Că în tradiţia mai veche craiul Laslău nu era privit drept rege, se cunoaşte din atributul ce-i dă versiunea ungurească din cronica lui Ureche, zicînd: „cărui (crai Laslău) zic că au fost vărhovnic", ce va să zică superior sau mai mare. Era oare de nevoie a observa aceasta de un rege? — Craiul Laslău fiind numit şi „vărhovnic", este determinat mai de aproape ca mai mare peste oastea dusă în război, sau peste o ţară, cum era Andrea Latzk în expediţia sa contra tătarilor şi ca voievod al Ardealului, şi astfel el este deosebit de rege. Despre dînsul se mai spune în versiunea moldo-slovenească că era nepot de frate (bratenь synъ) al arhiepiscopului sîrbesc Sava[61]. Cine va voi să raporte această ştire la vreun rege unguresc, unde

[59] Vezi „Transilvania" (Foaea Asociaţiunii transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român), Braşov, 1869. Series Vajvodarum Transilvaniae, p. 36.

[60] În anii 1343 şi 1344 aflăm şi un Ladislau ca vicevoievod al Ardealului („Transilvania"), care poate să fi luat de asemenea parte la expediţia în contra tătarilor. Dar pe temeiul unei simple posibilităţi nu ne este permis a-l aduce în combinaţie cu Laslău, fiind aici identitatea numelui mai deplină decît la Andrea Latzk.

[61] Arhiepiscopi sîrbeşti cu acest nume au fost: I, la 1219—1235 (6); II, la 1263—1270; III, la 1309—1316; Sava, IV (1354—1375) este al doilea patriarh al sîrbilor. Vezi G o l u b i n s k i, *Kratkiĭ*

genealogia binecunoscută nu admite nici o combinaţie de felul acesta?... [62] Asemenea înrudire s-ar putea însă admite la arhiepiscopul sîrbesc Sava III (1309—1316) cu voievodul Andrea Latzk, al cărui nume are şi formă sîrbească (Latzko) unde nu se poate opune nimic tradiţiei, potrivindu-se aici timpul lor şi nefiindu-ne cunoscută altă genealogie din sorginte mai mult istorică.

Astfel ajungem la rezultatul că tradiţia despre craiul unguresc Laslău, contimporanul lui Dragoş, nu priveşte alta decît expediţia voievodului ardelenesc Andrea Latzk, care după mărturia contimporanului Ioan de Küküllö a fost trimis de regele Ludovic I cu multă oaste în contra tătarilor din vecinătatea Ungariei, adică din Moldova, de unde i-a şi scos, gonindu-i departe în părţile de lîngă Marea-Neagră.

Iată miezul istoric al mitului despre craiul Laslău.

După izbînda lui asupra tătarilor din Moldova — izbîndă de mare importanţă pentru întemeierea statului român de aice — a ieşit Dragoş din Maramureş şi a pus temei principatului moldovenesc. În jurul acestui fapt istoric s-a grupat mai întîi mitul despre originile Moldovei. Dar astfel el da ştire numai despre originile statului, pe cînd originile poporului rămîneau necunoscute. Iată pentru ce s-a adaos mai tîrziu povestea aşezării în Maramureş, şi pentru că nu se ştia în care timp să se pue, ea a rămas în timpul craiului Laslău, contimporanul lui Dragoş.

Acest adaos însă nu pare să fie de origine naţională, ci probabil slavonească, căci pune pe fraţii drept-credincioşi, Roman şi Vlahata, ca străbuni eponimi ai românilor sau vlahilor, cu care nume din urmă românii nu s-au numit înşii pe sine niciodată. Cazuri analoge aflăm destule în mitologie. Aşa originea troiană a romanilor nu este tradi-

očerkъ istoriĭ pravoslavnychъ cerkveĭ bolgarskoĭ, serbskoĭ i rumynskoĭ, Moskva, 1871, p. 449 sq.

[62] Engel o raportă la Ladislau IV, a cărui soră era soţia regelui sîrbesc Ştefan Dragotin, nepot de frate al lui Sava I. Dar asemenea confundare a persoanelor nu se poate admite.

ţie naţională, ci ficţiune greacă [63]; de asemenea şi originea hună a ungurilor a fost pusă de germani. Şi precum în mitul despre originile Romei avem a deosebi două părţi, adică mitul naţional al lui Romulus şi adaosul grecesc despre Aeneas; la originile ungurilor tradiţia naţională despre Arpad şi adaosul german despre Attila; aşa şi în mitul nostru aflăm, pe lîngă tradiţia mai veche despre descălecatul lui Dragoş în Moldova, şi un adaos posterior şi străin despre venirea românilor la Maramureş şi despre originea lor. Deosebirea este că la romani şi unguri au purces grecii şi germanii de la un fapt istoric mai vechi, împreunîndu-l pragmatic cu tradiţia naţională, pe cînd la noi slavii au purces de la un rezultat istoric — numele, naţionalitatea şi ritul românilor — cercînd explicare pentru aceste şi întregind astfel tradiţia naţională moldovenească. Nefiind dat faptul, ci numai rezultatul istoric ca punct de purcedere, ficţiunea, la care s-a ajuns, nu se putea determina în timp, decît punîndu-se nemijlocit înaintea tradiţiei aflate, şi astfel s-a pus şi aşezarea românilor în Maramureş, în timpul craiului Laslău, cînd a urmat după tradiţie descălecatul lui Dragoş. Luptele lui Laslău cu tătarii, care au premers descălecatului, au dat fabulistului motivul de a putea aduce pe români în acest timp din Roma.

Lăsînd deci partea întîia a mitului, în ceea ce priveşte aşezarea românilor în Maramureş, ca de tot neistorică, la o parte, ne rămîne numai cît tradiţia despre întemeierea statului moldovenesc cu numele personale Laslău şi Dragoş ca material istoric. Cît pentru Laslău, credem să fi rezolvat chestiunea, făcînd să înceteze de acum orice combinaţie cu vreun rege unguresc, Ladislau, care să fi adus pe români la Maramureş. Nici despre identitatea persoanei lui cu cea a voievodului ardelenesc Andrea Latzk — concluzie ce rezultă din identitatea numelui, a acţiunii şi a timpului — nu avem temei de a ne îndoi.

---

[63] Vezi Mommsen, *Römische Geschichte*, I[6], p. 463 sq.

Aceste premise, să trecem acum a cerceta cuprinsul istoric al tradiţiei despre Dragoş şi să vedem cui avem a atribui întemeierea principatului Moldovei.

IV

Am purces de la Dragoş şi Bogdan, despre care se aşteaptă încă de la critica istorică rezolvarea chestiunii: căruia dintr-amîndoi se cuvine numele de primul domn şi fundator al statului moldovenesc.

Cunoaştem acum contrazicerea între tradiţia noastră naţională, care ne-a păstrat numele maramureşanului Dragoş în fruntea şirului domnitorilor noştri moldoveni, şi între mărturiile contimporane, care numesc pe Bogdan conducător al emigrării române din Maramureş şi întemeietor al statului român în Moldova, în care înţeles el se află numit şi în acte diplomatice. Pîn-a trece la lămurirea acestei controverse, să vedem ce spun documentele în chestiune. Ieşirea lui Bogdan cu oamenii săi din Maramureş, pusă — cum am văzut — de contimporanul Ioan de Küküllö, fără an, în domnia lui Ludovic I al Ungariei, a urmat după o comunicaţie a d-lui Paul Hunfalvy din documente inedite ale regelui Ludovic din anii 1349 şi 1355 [64] puţin înainte de 1349. Din aceste documente foarte importante pentru chestiunea noastră d. Hunfalvy *(Die Rumaenen und ihre Ansprüche*, pag. 113*)* ne dă următorul extras:

„Gyula, fiul lui Dragoş, se plînse că ruda sa Ştefan, fiul lui Iuga, care nu de mult se alăturase către unchiul său Bogdan, notoriul rebel, l-au alungat pe el cu fiii săi Dragoş, Ştefan şi Tatar, Dragomir, Costea şi Mirislav, pentru că nu voiau să fie cu dînsul necredincioşi regelui, şi a devastat şi ars posesiunile lor Gyulafalva pe rîul Marămoreşului (Marmarosius) şi Nyires, care le-a primit bunul său Gyula de la regele Carol. El, Gyula, roagă

---

[64] Aceste se află după d. Hunfalvy în mîna profesorului Ştefan Szilágyi, în Marmaros-Sziget, care posedă o frumoasă colecţie de documente privitoare la Ţara Maramureşului. De la edarea lor avem a aştepta multă lămurire şi în chestiunea noastră. <Între timp în parte au fost publicate de Ioan Mihályi, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Sighet, 1900>.

deci pe rege, ca să-i restituie lui şi fiilor săi posesiunile lor. Regele dă ordin voievodului român Ioan şi unui Nicolau, de-a cerceta lucrul; şi aceştia dau încă în acelaşi an, 1349 de la Sziget, un raport, unde recunosc jăluirea lui Gyula deplin îndreptăţită. În urma acestora, regele Ludovic emite la 1355 o diplomă, prin care întăreşte donaţia predecesorului său Carol, sub condiţia însă, ca Dragoş, tatăl său, fraţii săi şi urmaşii lor să aibă a împlini maiestăţii regeşti îndatoritele tribute şi servicii după datina valahilor".

Oricît de puţin se pare că ne instruieşte acest extras despre originile principatului Moldovei, totuşi putem scoate din el, cu ajutorul altor ştiri, pe lîngă data precisă a ieşirii lui Bogdan din Maramureş, multă lămurire şi asupra altei chestiuni pîn-acum de tot obscure, anume despre Dragoş. Daună numai că n-avem înainte cuprinsul original şi întreg al acestor documente, ca să fim siguri în concluziile noastre. Totuşi, ceea ce este ne oferă destul şi putem zice, un temei de încredere.

Dragoş, fiul lui Giula din cele două documente de sus, se mai află la anul 1360. Regele Ludovic îl răsplăteşte pentru fidelitatea lui şi mai ales pentru stăruinţa de-a întoarce pe românii rebeli din Moldova la ascultare, dîndu-i şese sate româneşti (villae Olachalles) în Maramureş, în proprietate ereditară, împreună cu nobleţea ungară pentru dînsul şi urmaşii săi[65].

Cinci ani în urmă (1365), Ludovic mai dă voievodului maramureşan Balc moldavul, fiul lui Sas, şi fraţilor săi uterini Drag, Dragomir şi Ştefan posesiunile rebelului voievod Bogdan în Maramureş, anume Kunya cu şese sate aparţinătoare, după ce Bogdan a trecut cu fiii săi în Moldova, ocupînd această ţară a regelui şi stăpînind-o de sine, întru defaima maiestăţii regeşti. Din document mai aflăm că Balc, stînd cu credinţă în partea regelui, a susţinut în Moldova grele lupte, fiind rănit mai adeseori şi pierzînd cîţiva fraţi ai săi, apoi părăsind, după pierderea oamenilor săi, bunurile şi drepturile sale în această ţară, s-a întors, urmînd regelui, în Ungaria[66].

De aici se cunoaşte atît o expediţie a lui Ludovic în contra lui Bogdan, în Moldova[67], la care Balc, fiul lui Sas, a stat pe partea regelui unguresc, cît şi certe de altă natură între Balc, care este numit moldovan, şi Bogdăneşti. Războiul se vede că s-a sfîrşit rău pentru unguri, căci Balc a fost nevoit a părăsi Moldova, rămînînd păgubaş într-ale sale, şi a se întoarce în Ungaria. Iar certele lui cu Bogdăneştii capătă înţeles îndată ce auzim că tatăl său se chema Sas, care în analele noastre este numit ca al doilea domn al Moldovei şi predecesor a lui Bogdan.

Grigore Ureche şi *Cronicuţa moldo-slovenească* înseamnă pînă la Bogdan următorii domnitori: Dragoş, Sas, fiul lui Dragoş, Latzco, fiul lui Sas, Bogdan (fără a spune al cui fiu). Analele putnene însă au următorul şir: Dragoş, fiul lui Dragoş (numele necunoscut), Bogdan, Latzko, fiul lui Bogdan; de asemenea şi pomelnicul mitropolitului Dositei[68], numai cu deosebirea că aici fiul lui Dragoş

[65] F e j é r, IX, 3, p. 159 <H u r m u z a k i—D e n s u s i a n u, *Documente*, I, 2, p. 61; I. M i h á l y i, *op. cit.*, p. 38>: quod nos multimodis fidelitatibus et fidelium obsequiorum preclaris meritis Dragus, filii Gyulae, fideli Vlachi nostri de Marmarussio, in memoriam nostrae Celsitudinis reductis... specialiter autem in restauratione terrae nostrae Moldavanae, plures Vlachos rebellantes, a via debitae fidelitatis deviantes, iuxta suam industriosam virtutem ad constantem fidelitatem regiae coronae observandam vigili cura ed indefessa sollicitudine reducendo....

[66] F e j é r, IX, p. 469, în extras: strenuo viro Balk, filio Saaz Moldavo, Vaivodae Maramarusieni, quod idem adhuc in terra Moldavana regi fideliter adhaeserit, ibique complura vulnera, amissis servitoribus suis, pro rege sustinendo, terrasque proprias et iura ibidem relinquendo, regem in Hungaria secutus fuerit; ipsi Balgh, et per eum Drag, Dragomer, et Stephan, fratribus uterinis, possessionem Kunya vocatam, cum appertinentiis... in Comitatu Marmarus existen... quae per infidelitatem Bogdan Vaivodae eiusque filiorum, qui terram regis Moldavanam occupantes clandestine in contumeliam regis moliuntur conservare... Vezi cuprinsul întreg al acestui document în traducerea română la Şincai, *Cronica*, I, sub anul 1359. <H u r m u z a k i—D e n s u s i a n u, *op.cit.*, I, 2, p. 94; I. M i h á l y i, *op. cit.*, p. 57>.

[67] Cf. I o a n d e K ü k ü l l ö, cap. 39: (Ludovicus) saepius contra... Moldavos movit. Cap. 49: (Bogdan) per exercitum ipsius regis saepius impugnatus...

[68] *Analele literare*, Blaş, 1858, p. 234.

este numit Sas. Contrazicerea între ambele liste diferite stă la succesiunea lui Bogdan şi Latzko. Acesta din urmă este adeverit cu siguranţă la anii 1370 şi 1372 [69], şi după dînsul nu se află pînă la mijlocul secolului XV ştire de încredere despre un domnitor Bogdan, numit de Ureche şi-n *Cronicuţa moldo-slovenească* ca următor al lui Latzko, cărui se adevereşte c-a urmat în domnie Iuga Coriatovici [70]. Analele putnene şi mitropolitul Dositei se arată mai informaţi, punînd pe Bogdan înaintea lui Latzko.

Acest Bogdan este de bună seamă tot acela, pe care-l cunoaştem din documentele ungureşti de la 1349 şi 1365, şi din istoria contimporană a lui Ioan de Küküllö. De la dînsul ni s-a păstrat şi o monetă cu inscripţia: „Moneta Moldavie — Bogdan Waiwo(da)" [71]. În epitafele puse de Ştefan cel Mare în anii 1478 şi 1480, în vechea mănăstire a Rădăuţilor, unde sînt înmormîntaţi cei dintîi domni ai Moldovei, el se află în frunte ca „Bogdan cel Bătrîn", numit de Ştefan „străbun" (prêdêdъ) al său [72], fiind el străbunul dinastiei moldoveneşti. După dînsul a primit Moldova numele de „Bogdania" [73], ca şi Valahia după dinastia Basarabeştilor cel de „Basarabia", şi imperiul Asaneştilor cel de „terra Asani" sau Asania. El este şi adevăratul fundator al statului moldovenesc în întregul său cuprins ca Moldova-Bogdania, dar nu cel întîi, care a făcut asemenea încercare.

Înaintea lui, analele indigene mai pun pe Dragoş şi Sas. Pe acest din urmă l-am aflat adeverit autentic, iar pe fiul său Balc numit ca moldovan; şi numele Dragoş se află mai adeseori în documente maramureşene din acest timp. De altă parte ieşirea lui Bogdan din Maramureş

[69] Theiner, *Monum. Hung.*, II, 99 sq. <Hurmuzaki—Deususianu, *op. cit.*, pp. 160—163, 197>.

[70] Vezi studiul *Iuga-Vodă*, „Convorbiri literare", tom XVIII, nr. 1 <cf. D. Onciul, *Opere complete*, I, pp. 28—40>.

[71] Sturdza, *Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien*, Wien, 1874, p. 7.

[72] Episcopul Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*, Bucureşti, 1883.

[73] Laonikos Chalkokondylas, *De rebus turcicis*, ed. Bonnae, II, 72—78.

nu este alta, decît sfîrşitul emigraţiei române din această ţară, începută — precum am văzut — cu mult mai înainte şi de bună seamă nu fără conducător. Ce ne împiedică deci a admite pe Dragoş şi Sas ca înaintaşi a lui Bogdan? Susţinînd aceasta, nu urmăm nicidecum tradiţiei incerte, căci ei sînt adeveriţi şi prin acte autentice. Iată cum:

În documentele aduse mai sus, în extrasul d-lui Hunfalvy se află la 1349 un Gyula fiul lui Dragoş, care a fost scos cu fiii săi Dragoş, Dragomir, Ştefan, Tatar, Costea şi Mirislav, din moşia sa de către Ştefan, nepotul şi aderentul rebelului Bogdan. Cîţiva ani în urmă (1360) Dragoş, fiul acestui Giula, şi mai apoi (1365) şi Balc, fiul lui Sas, cu fraţii săi Drag, Dragomir şi Ştefan, sînt răsplătiţi de regele Ludovic cu mai multe posesiuni în Maramureş, pentru credincioasele lor servicii în contra lui Bogdan în Moldova. De aici înainte fraţii Balc şi Drag, străbunii familiei nobile Drágfi din Ungaria [74], se află numiţi împreună pînă la anul 1398 în mai multe documente, ca voievozi români de Maramureş [75]; într-un document grecesc ei sînt numiţi Balitza şi Dragoş [76].

Vederat că Drag şi Dragoş este tot acel nume şi aici una şi aceeaşi persoană. Acest Drag sau Dragoş, fratele lui Balc sau Balitza, care amîndoi au primit, după trecerea lui Bogdan în Moldova, demnitatea de voievozi ai Maramureşului, este de bună seamă tot acel Dragoş, care a fost investit de regele Ludovic la 1360 cu posesiuni maramureşene, ca şi cinci ani în urmă Balc. De aceea ei amîndoi împreună, fiind investiţi deopotrivă cu posesiuni voievodeşti, sînt urmaşi ai lui Bogdan în voievodatul maramureşan. Însă la 1360 Dragoş este numit fiu al lui Giula, cum nu se mai află el în urmă, pe cînd fraţii Balc şi Dragoş

[74] Fejér, IX, 3, p. 470; Wenzel, *op. cit.*, p. 34.

[75] Locurile se află adunate la Wenzel, *op. cit.*, p. 30 sq. şi Pič, *op. cit.*, pp. 146—147, n. 27.

[76] *Acta Patriarchatus*, ed. Miklosich et Müller, Tom. II, p. 156 <Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 13>, anul 1391: οἱ εὐγενέστατοι αὐτάδελφοι... ὅτε βοηβόδας, ὁ Μπάλιτζας καὶ ὁ Νδράγος... τοῦ Μαραμόρεσο...

sînt numiţi fii ai lui Sas [77]. În documentul de la 1349 mai aflăm pe lîngă Dragoş încă şi alţi fii ai lui Giula, din care Dragomir şi Ştefan apar la 1365, ca şi Dragoş, ca fraţi ai lui Balc şi fii ai lui Sas [78]. Ce este oare aici mai aproape decît că Giula şi Sas sînt una şi aceeaşi persoană? Aceasta se confirmă şi prin aceea că Sas, fără îndoială numai un conume, dat cel mai probabil după o localitate omonimă [79], este numit în analele noastre, cum şi în pomelnicul mitropolitului Dositei fiu al lui Dragoş, şi tot astfel este numit şi Giula în documentul de la 1349. De la acesta cunoaştem încă trei fii (Tatar, Costea şi Mirislav), care la 1365 nu mai sînt numiţi pe lîngă ceilalţi ca fraţi ai lui Balc; noi aflăm însă că mai înainte Balc pierduse în Moldova cîţiva fraţi [80], care pot să fie aceşti trei.

Coincidenţa tuturor acestor momente ne impune concluzia că Giula, fiul lui Dragoş, este persoană identică cu Sas, fiul lui Dragoş al analelor moldoveneşti, cunoscut acestora numai după conumele său necunoscut de Analele putnene.

[77] F é j e r, IX, 4, p. 528, anul 1373: Dicunt nobis magistri Balk, Drag et Iohannes, filii quondam Szasz Wayuodae... quod ipsi in dominium quarundam possessionum Kohnia vocatae et ad eam pertinentum... in Comitatu Maramaros existentium... Cf. documentul din anul 1365, citat mai sus.

[78] Aceştia sînt numiţi „fratres uterini" ai lui Balc; dar din documentul de sus, din anul 1373, vedem că Balc şi Drag (Dragoş), numiţi în documentul grecesc din anul 1391 „αὐτάδελφοι", adică fraţi drepţi, erau „filii quondam Szasz Wayuodae". Deci ei aveau acelaşi tată şi erau fraţi uterini de la mame diverse. D u C a n g e, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, ed. Henschel, Paris, 1846, Tom. VI, p. 894: Fratros uterini vulgo dicuntur qui diverso patre, sed eadem matre geniti sunt... Interdum „Uterini" nuncupantur ex altero connubio procreati, ad discrimen duntaxat eorum qui eodem patre, sed diversa matre ex prioribus nuptiis nati sunt.

[79] O localitate „Zaaz", nume ce stă în legătură cu o colonie săsească (hospites de Zaas), se află numită, 1364, în comitatul Ugocea, F e j é r, IX, 3, p. 391. Încă la a. 1504 un descendent a lui Sas, Georgiu Dragfy, poseda opidul „Lomperthzaza alio nomine Beregzaz", W e n z e l, *op. cit.*, p. 82.

[80] Ştirea aceasta se află în traducerea lui Şincai, făcută după întregul cuprins al documentului dat de Fejér numai în extras, fiind manuscriptul stricat.

Dragoş şi fiul său Sas, al cărui nume adevărat este deci Giula (Iuliu), sînt numiţi în analele noastre ca predecesori ai lui Bogdan, şi cel dintîi ca primul domn al Moldovei. Despre aşa-numitul Sas nu poate fi îndoială că el avea posesiuni în Moldova, unde fiul său Balc, care este numit moldovan (strenuo viro Balk, filio Saaz, Moldavo), a pierdut — cum spune documentul din 1365— în luptă cu Bogdăneştii oamenii săi, bunurile şi drepturile sale în această ţară (amissis servitoribus suis... terrasque proprias et iura ibidem relinquendo). Sub acestea sînt înţelese pretenţiile lui Balc la domnie în Moldova, a moştenirii sale părinteşti, care i-a fost răpită de Bogdan. De aici certele lui cu Bogdăneştii, de aici lăudata fidelitate a lui Giula-Sas şi a fiilor săi către regele Ungariei, care ca adversari ai lui Bogdan şi aliaţi cu Ludovic au luat parte însemnată la luptele acestuia cu moldovenii, dar fără reuşită, rămînînd nevoiţi a renunţa la dreptul lor de moştenire şi a se întoarce la Maramureş, unde regele le-a făcut parte de favoarea sa.

Fiind astfel, tradiţia noastră indigenă merită toată credinţa că acum Dragoş, tatăl lui Giula-Sas, a făcut pe timpul emigrării române din Maramureş, începută mai dinainte, încercarea de-a întemeia în Moldova un principat. Acesta nu putea însă să se întindă dintru început peste întreaga Moldovă, parte încă ocupată, parte abia deşertată de tătari, ci numai peste partea superioară din vecinătatea Maramureşului. Aici s-a păstrat şi numirea „Cîmpul lui Dragoş" [81] pe care se află încă astăzi localităţile Dragoşanca şi Dragoşa în Bucovina, ca amintire a întîiului voievod moldovenesc al tradiţiei indigene; aici se atribuie şi ridicarea unei biserici la Volovăţ (lîngă Rădăuţi), unde

[81] M i r o n C o s t i n, *Opisanie ziemi Moldawskiej i Multanskiej*, C o g ă l n i c e a n u, *Cron. Rom.*, III, 518: Kampulong Dragosz... to jest campi Dragossi. H a s d e u, *Arhiva istorică*, I, 1, p. 110. Document din anul 1419: tri sela na pole Dragosevo... edno selo gde ichъ domъ drugo selo Paskani, tretie selo Dragotesci. *Ibidem*, p. 75, a. 1481: ot Dragosevo pole. *Ibidem*, p. 111, anul 1555: selo ot Kъndesčiĭ (Cândeşti, lîngă Siret) sčo u Dragosevo pole.

se crede că ar fi înmormîntat [82]. Că descălecatul s-a mărginit mai întîi la partea superioară a țării — cum spune și Ureche: „Ș-au descălecat mai întîi sub munte, mai apoi înmulțindu-se și crescînd înainte... pînă la Nistru și pînă la Mare s-au lățit" — aceasta se vede și din situația fundațiilor celor mai vechi, precum Rădăuții, Siretul, capitala Suceava ș.a.

Descălecatul lui Dragoș este pus de tradiție în legătură cu izbînda craiului unguresc Laslău asupra tătarilor din Moldova, a cărei identitate cu expediția voievodului ardelenesc, Andrea Latzk, în contra acestor tătari am demonstrat-o mai sus. La această expediție vor fi luat parte și mulți români din Ardeal și Maramureș, numiți în mitul craiului Laslău ca râmleni veniți într-ajutor în contra tătarilor. Acestora li se atribuie aici și partea cea mai însemnată la izbîndă. Ei aveau a se lupta pentru un interes vital, căci de mult acum purcesese românii ungureni a-și dobîndi trai mai bun în cîmpiile mănoase ale Moldovei, care așezări au fost parte împinse înapoi, sau erau oprite de un timp încoace prin oardele tătărești. Emigrarea română din părțile Ungariei și mai ales din Maramureș, ale cărei începuturi le-am urmărit pînă în secolul XII, era provocată mai cu seamă prin infecunditatea districtelor muntoase ce erau locuite de români, precum și prin înmulțirea populației, după ce avuția de sare și metale au fost atras și colonii privilegiate de sași și unguri, prin care împrejurări țăranul român a fost silit să-și caute peste munte loc mai bun și mai deschis pentru plugul și turma sa, cum nu mai puțin și patrie mai liberă. Cu cele dintîi așezări române pe pămîntul Moldovei au început a se dezvolta și comunități proprii cu instituții naționale, precum am văzut la cnezatele bolohovene. Dar aceste începuturi au fost desființate prin invazia mongolă, care a pus stavilă curentului român din apus pînă ce memorabila izbîndă asupra tătarilor moldoveni i-a deschis din nou calea. Și față cu lupta în contra acestui dușman, românul

[82] Interpolația lui Nicolai Costin în cronica lui Ureche, C o g ă l n i c e a n u, I, 133, n. 1.

nu a putut să rămînă nepăsător. El a mers în luptă, cum spune tradiția: în frunte, și astfel el și-a cucerit țara.

Succesul expediției de pe la 1343 în contra tătarilor din Moldova, despre care zice Ioan de Küküllö: „Cei ce au mai rămas însă din acei tătari au fugit în părțile depărtate de lîngă Mare la alți tătari" [83], a fost hotărîtor pentru întemeierea statului moldovenesc.

Întîia încercare de felul acesta a făcut-o maramureșanul Dragoș, tatăl lui Giula-Sas. Lui a urmat cu mai mult spor voievodul Bogdan pe la 1349, pînă la care analele noastre numără doi ani pentru domnia lui Dragoș, patru pentru acea a lui Sas. Iată, după acest calcul, ce se arată a nu fi fără oarecare temei, descălecatul lui Dragoș pe la 1343, sau cum spun Analele putnene în cifră rotundă 6850 (1342), tocmai pe timpul acelei expediții. El stă în legătură vederată cu risipirea tătarilor din Moldova prin oștile ungurene sub conducerea voievodului ardelenesc, Andrea Latzk, despre care conex ne-a rămas știre numai în mitul lui Laslău.

Sub astfel de împrejurări vom înțelege că Dragoș — al cărui tată, Giula cel bătrîn, căpătase de la regele Carol Robert, cum am văzut din documentele de la 1349 și 1355, o posesiune în Maramureș, care o poseda încă Giula-Sas fiul lui Dragoș — vom înțelege că el a rămas ca cnez sau voievod maramureșan, în atîrnare de regatul Ungariei și ca voievod moldovenesc. Astfel el n-a dat însă, ca cuceririle sale în Moldova să fie privite de unguri cu rea voință, precum mai tîrziu la Bogdan, din care cauză ei nici nu ne-au lăsat oarecare mărturie cronografică sau diplomatică, despre aceste. Ele nici nu puteau să fie încă atît de lățite, ca să atragă atenția istoriografilor contimporani. Cronicarul Ureche deseamnă situația foarte bine, zicînd despre domnia lui Dragoș: „Și întru această începătură au fost domnia ca o căpitănie".

Totuși acest început a fost de ajuns pentru a pune temei statului moldo-român. O monetă fără inscripție și cu

[83] Cap. VI: Qui autem ex ipsis Tartaris remanserunt, ad partes maritimas longe distantes, ad alios Tartaros fugerunt.

marca Moldovei, cap de zimbru şi cu steaua între coarne, care indică cu precizie provenienţa sa moldovenească şi prin tipul său mai vechi anii cei dintîi ai principatului [84], seamănă să fie încă din timpul lui Dragoş sau al fiului său Giula-Sas.

Pe timpul acestei prime încercări, de-a întemeia în Moldova un principat român, puterea tătarilor de aici a fost risipită cu desăvîrşire. O dată cu izbînda ungurenilor asupra lor au executat şi polonii sub Cazimir cel Mare, pe la 1344, o lovitură zdrobitoare asupra tătarilor din Polonia. De acum înainte oardele tătăreşti nu mai avură parte de trai în aceste ţări. Moldova, deşertată de dînşii, a rămas deschisă în întregul ei cuprins pentru cel dintîi cuceritor. Deşteptarea ţării n-a putut să urmeze decît succesiv şi a fost de bună seamă provocată în mare parte şi prin întărirea elementului român, în urma emigrării din Maramureş, sub Dragoş şi Giula-Sas. Voievodul românilor maramureşeni poate să fi crezut acum a avea o prerogativă de-a pune aici în putere domnia sa, şi el prinse favorabila ocazie cu inimă hotărîtă. Cu multă gloată de oameni trecu Bogdan pe la 1349 în Moldova, proclamîndu-se domn al ei şi scoţînd astfel pe urmaşii legitimi ai lui Dragoş, cu care era şi înrudit [85], din moştenirea lor, prevenindu-le în ocuparea întregii ţări şi în organizarea ei ca stat. De aici ostilităţile lui cu aceştia, Giula-Sas şi fiii săi, care în luptele următoare stau ca adversari ai lui Bogdan, în partea regelui Ungariei, însă fără a reuşi.

Întreprinderea lui Bogdan se deosebeşte de încercarea anterioară a lui Dragoş. Pe cînd acesta a cuprins numai o parte de ţară în Moldova superioară, punînd aici temei unui principat român, fără a se desface de regatul Ungariei: Bogdan a devenit fondatorul statului moldovenesc în întregul său teritoriu de-apoi, al unei comunităţi politice de sine stătătoare. Aceasta a şi făcut pe regele Ludovic al Ungariei, care privea Moldova ca ţară supusă coroanei sale, de-a porni război în contra lui Bogdan.

[84] S t u r d z a, *op. cit.*, p. 6.
[85] În documentul din 1349 Bogdan este numit unchi al lui Ştefan, iar acesta rudă a lui Giula, fiul lui Dragoş.

Drepturile coroanei ungureşti asupra Moldovei sînt îndoielnice, căci o ocupare de fapt a ţării prin unguri n-a urmat niciodată. Se crede că ele se bazau numai cît pe simplul titlu „rege al Cumaniei", purtat de la Bela IV încoace de regii ungureşti. După cele ce ştim acuma, este însă mai probabil că ungurii deduceau un asemenea drept din izbînda voievodului ardelenesc, Andrea Latzk, asupra tătarilor din Moldova, în urma căreia o parte din această ţară a fost ocupată de românii maramureşeni, ca supuşi ai regelui Ungariei. Astfel ei priveau Moldova ca ţară supusă coroanei ungureşti (coronae regni Hungariae subiecta), şi pe voievodul, care i-a dat o organizaţie politică, constituind-o în stat de sine stătător, ca rebel. Expediţiile întreprinse în contra lui n-au avut însă rezultatul aşteptat: ele n-au fost în stare să surpe temeliile domniei lui Bogdan, care a ştiut să apere cu vitejie existenţa şi neatîrnarea statului său, nou întemeiat. Abia certele de domnie între urmaşii săi, cunoscute din ştiri polone, au redus Moldova pentru cîtva timp în atîrnare de Ungaria [86].

Aceste certe la care au intervenit ungurii pentru o parte, polonii pentru alta, sînt cele însemnate de cronicarii poloni la anul 1359 şi intercalate de cronicarul Ureche după primul Ştefan al analelor moldoveneşti, precum am amintit mai sus [87]. Ele ne sînt unica ştire de oarecare încredere, după care am putea determina timpul cînd s-a sfîrşit domnia lui Bogdan. Fără a intra în discuţia chestiunii despre urmaşii lui Bogdan, ceea ce nu intră în cadrul studiului de faţă, ne mărginim aici a indica numai cît simplu faptul, după care Bogdan, venit în Moldova pe la 1349, pare a fi

[86] I o h a n n e s d e K ü k ü l l ö, cap. 49: Wayuode vero, qui per Olachos ipsius regni (Moldaviae) eliguntur, se esse vasallos regis Hungariae profitentur; ad hommagium praestandum obligantur, cum censu persoluere consueto. Şi în contractul regelui Ludovic cu împăratul Germaniei Carol IV Moldova este numită ca ţară adnexă a coroanei ungureşti. D o b n e r, *Monumenta historica Bohemiae*, II, 385.
[87] Cf. studiul *Iuga-Vodă*, „Convorbiri literare" an. XVIII, nr. 1. (Erata, nr. 2, p. 80), unde am demonstrat eroarea lui Ureche cu privire la timpul acestor certe de domnie <v. D. O n c i u l, *Opere complete*, I, p. 29 >.

domnit pînă pe la 1359, deci 10 ani. Analele putnene, în redacţia cum au ajuns pînă la noi, înseamnă numai 4, *Cronicuţa moldo-slovenească* şi Ureche 6 ani. Cu mijloacele ce ne stau pînă acum la dispoziţie, trebuie să renunţăm încă la rezolvarea acestei chestiuni, de-altminteri puţin importantă.

Rezumînd rezultatele noastre despre Dragoş şi Bogdan, ajungem, în chestiunea întemeierii principatului moldovenesc, la următorul rezultat:

Pentru Dragoş nu avem temei a ne îndoi despre adevărul tradiţiei noastre indigene, încît priveşte persoana lui ca primul domn maramureşan al principatului moldo-român. El a existat într-adevăr ca descendent din neamul voievozilor români de Maramureş şi a pus pe timpul expediţiei voievodului ardelenesc, Andrea Latzk (Laslău), în contra tătarilor din Moldova (1343), temeiul dintîi al acestui stat, dezvoltat mai apoi din micul principat dragoşan în Moldova superioară care s-a lăţit succesiv prin risipirea tătarilor din această ţară.

Meritul de-a fi adus acest început la împlinire, cuprinzînd Moldova întreagă ca stat român de sine stătător, este însă al voievodului maramureşan Bogdan, fondatorul de preferinţă al statului moldovenesc. Dragoş este începătorul, Bogdan complinitorul întemeierii.

STUDII ASUPRA STĂRUINŢEI ROMÂNILOR
ÎN DACIA TRAIANĂ DE A.D. XENOPOL

Dare de seamă critică

Un secol şi-a împlinit acum cursul de cînd se porni cearta literară asupra unei chestiuni istorice de un interes pe atît de viu şi de lăţit pe cît de larg şi adînc şi nu mai puţin actual, şi astfel una din cele mai însemnate ce-au ajuns pîn-acum la dezbatere, în teorie ca şi în practică. Este vorba de aşa-numita „chestiune română", despre timpul aşezării românilor în ţara lor de acum, chestiune, pentru noi îndeosebi, pe atît de importantă, pe cît fundamentală pentru istoria noastră; cu atît mai gravă, cu cît a fost şi este încă şi întrebuinţată spre a lovi în dreptul nostru de existenţa pe pămîntul ce locuim, şi ca naţiune politică, şi ca naţiune istorică.

Şi cu toate acestea, istoricii noştri au dat pîn-acum acestui lucru atît de grav mai puţină atenţie de cît se cuvenea, sau şi-au încordat prea puţin puterile spre lămurirea lui, după cum se cerea faţă de rîvna încercărilor făcute în tot felul, în afară de cercul nostru. Cu atît mai îmbucurător pentru noi trebuie să fie, cînd un profesor de istoria română, înţelegînd chemarea sa, vine a împlini de pe catedra unei Universităţi această lipsă greu simţită, făcînd să s-audă şi dintr-o şcoală înaltă română — deşi cam tîrziu — glasul cuvenit, într-o chestiune ce ne priveşte atît de aproape, dar care pîn-acum, spre părerea noastră de rău, a fost studiată aproape numai de străini.

D. A. D.Xenopol, al cărui op — numit în fruntea acestor şiruri şi apărut de cîteva luni (Iaşi, 1884) — este obiectul cercetării noastre, e cunoscut cititorilor acestei reviste ca autor al unei critice asupra faimoasei cărţi a lui Roesler

61 | (*Romaenische Studien*, Leipzig, 1871) încă din anul 1875[1]. | Ea este întîia lucrare istorică pe urma lui Roesler dintr-o pană română, îndeosebi asupra întrebării ce ne ocupă [2]. Ea este totodată şi una din cele dintîi publicaţii istorice ale d-lui Xenopol, care de atunci încoace a înavuţit literatura noastră cu mai multe scrieri, între care *Resboaiele dintre ruşi şi turci şi înrîurirea lor asupra ţărilor române* (2 vol., Iaşi, 1880) ocupă locul mai de frunte.

Ceea ce activul autor ne dă în ultimul său op este mai mult decît o critică asupra teoriei lui Roesler. Avem înainte într-un volum de 299 pag. in 8°, un complex de studii mai mult sau mai puţin aprofundate asupra chestiunii române, cum s-a dezvoltat ea în decursul unui veac, de la Sulzer (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1781—82) pînă-n zilele noastre, studii ieşite — precum se vede din *Programa cursului de istoria românilor*, ţinut de autor la Universitatea din Iaşi în anul 1883—84, — din lecţiile ţinute la Universitate, care lucrări au fost publicate succesiv mai întîi în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie" a d-lui Tocilescu. Dar cu toate că mai întinse, aceste studii se ocupă, precum arată şi titlul cărţii, mai mult de teoria lui Roesler, care este combătută cu mai mult sau mai puţin temei din toate privirile ei.

Nu putem însă aproba pe d. Xenopol cînd, anticipînd asupra rezultatului cercetărilor sale, adaugă la titlu: „Studii asupra *stăruinţei românilor* în Dacia Traiană". Căci

---

[1] „Convorbiri literare", tom. IX, p. 159 sq. şi p. 220 sq.

[2] D. Hasdeu a combătut — în *Istoria critică a Românilor* (1873, ed. II, 1875) şi în studiul *Zina Filma, Goţii şi Gepizii în Dacia* (1877) — teoria lui Roesler numai în treacăt, cu privire la unele chestiuni din limbă, punînd o teorie nouă despre locuinţele mai vechi ale românilor din Dacia, asupra căreia vom reveni mai în urmă. În timpul din urmă d. V. Burla a publicat sub titlul: *D. Paul Hunfalvy şi teoria lui Roesler* (în Revista d-lui Tocilescu a. 1883, II, 283 sq. şi a. 1884, I, 89 sq.) un interesant studiu istorico-filologic, cu privire la fiinţa elementului roman în Dacia sub stăpînirea hunilor după raportul lui Priscus. D. Burla promite aici un studiu deosebit asupra teoriei lui Roesler, pe care-l aşteptăm cu atît mai mare interes cu cît rezolvirea chestiunii atîrnă în mare parte şi de la limbistică. Alte scrieri ce privesc sau numai ating chestiunea sînt în această privinţă lipsite de originalitatea unor cercetări istorice.

prin asemenea declaraţie s-ar putea crede că d-sa arată pe faţă oarecum tendinţa din care ar purcede lucrarea, pe cînd aceasta trebuie să se arate şi să fie atît de obiectivă, cît se poate cere de la istoric. Pe lîngă aceasta, dedicaţia „Românilor de peste munţi" nu poate decît să contribuie a bănui tendinţa, ceea ce nu voim însă a zice nicidecum de cuprinsul cărţii.

Dar să trecem peste partea formală, despre care am avea a mai observa cîte ceva, — mai ales în ce priveşte limba, scrierea şi citarea, unde ar fi de dorit mai multă regulă şi exactitate, cu mai bună îngrijire pentru asemenea publicaţie, care de altmintere se prezintă bine în exterior; — să trecem, zic, peste aceste, observînd numai atîta, ca să ne păstrăm | mai mult spaţiu pentru cuprinsu | 62
cărţii, căci acesta ne interesează neasemănat mai mult.

Cred că va fi bine să dăm aici, pe lîngă discutarea primului op românesc apărut în urma lui Roesler asupra acestei chestiuni, o luare aminte mai de aproape şi chestiunii însăşi, care este de cea mai mare importanţă pentru istoria noastră. Vom începe deci cu un referat asupra cuprinsului, pentru a cunoaşte pe scurt, dimpreună cu părţile de căpetenie ale opului, atît felul chestiunii cît şi demonstraţiile sau părerile noi ale d-lui Xenopol. (Aceste din urmă vor fi deosebite în contextul referatului prin numirea autorului pe nume, ţinînd seamă şi de prioritatea d-lui Xenopol de la critica întîia din a. 1875 încoace.) Apoi vom trece la critica specială, adăugînd şi cele ce se vor arăta mai de lipsă spre a ajunge la un rezultat în cîtva mulţămitor în această prea dezbătută chestiune, pe care, după toată lupta de un secol, o credem încă nerezolvită.

Cuprinsul cărţii îl vom arăta pe scurt după cele nouă capitole ce le conţine pe lîngă introducere şi încheiere, împărţeală bine potrivită materiei pertratate, anume: I. Istoricul întrebării, II. Părăsirea Daciei, III. Reintrarea românilor în Dacia, IV. Biserica română de rit slav, V. Cronicari şi istorici, VI. Documentele, VII. Toponimia,

VIII. Limba, IX. Argumente generale. Tabla analitică a materiilor, adausă la sfîrşit, înlesneşte prospectul asupra întregului, împreunînd cu aceasta şi folosul unui indice real.

Istoricul întrebării (p. 9—21) expune pe scurt teoriile autorilor străini care au lucrat în chestiune, de la Thunmann încoace (*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774).

Unele scrieri de-ale autorilor români le aflăm atinse în *introducere* (p. 5—9), unde d. Xenopol constată cît de puţin s-a studiat pîn-acum la noi chestiunea despre care tratează. Afară de Petru Maior (*Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812), istoricii noştri n-au intrat cu dinadinsul în discuţia ei, ci au atins-o numai în treacăt, pe cînd la străini ea a aflat o întinsă dezbatere, provocînd o luptă literară din cele mai interesante.

Thunmann deschide şirul acestor scrieri cu teoria autohtoniei românilor, priviţi ca coborîtori din neamul trac, romanizat atît în Dacia, cît şi în ţările balcanice, unde au continuat a exista din vechime. Această continuitate este combătută cu privire la românii din Dacia, cu mai multe argumente, mai întîi de Sulzer, care-i aduce ca emigraţi în secolul XIII din Peninsula Balcanică, obîrşia comună a daco- şi macedoromânilor, formaţi ca popor omogen şi creştin în împărăţia romano-bizantină. Din început această din urmă ipoteză află consimţămînt numai la Engel (1794)
63 | şi mai apoi şi la | Miklosich (1862), care susţin remigrarea daco-românilor din cea parte a Dunării, dar cu deosebirea că Engel pune aşezarea românilor în Dacia în secolul IX pe timpul stăpînirii bulgare, iar Miklosich în urma cuceririi Moesiei de sloveni pe la sfîrşitul veacului al V-lea. De părerea lui Thunmann se apropie mai ales slavistul Schafarik.

Abia de la Roesler [3] încoace părerea lui Sulzer, reîmprospătată sub aparenţă de originalitate şi cu mai mult

[3] Însemn aici că nici Sulzer nici Roesler n-au fost saşi, cum crede d. Xenopol; ci cel dintîi, cum ne spune el însuşi, în prefaţa opului său, german de la marginea Elveţiei, iar al doilea din Moravia. Dar Sulzer a trăit cîtva timp în Ardeal, unde — după cum ne spune Petru Maior (*op. cit.*, p. 247) — s-a şi însurat cu o sască.

aparat critic, dobîndeşte ca „teorie roesleriană“ un cerc mai mare de adepţi. Dintre apărătorii ei aflăm numiţi pre cei mai însemnaţi, fiind discutate scrierile d-lor Hunfalvy şi Tomaschek, — acest din urmă, mai întîi adversarul lui Roesler, acum însă apărătorul lui cel mai de frunte. Şi pe partea românilor, teoria remigrării a aflat în urma lui Roesler consimţimînt anume la istoricul Hurmuzachi şi la limbistul Lambrior (numiţi în introducere), în privinţa timpului uniţi cu Engel.

Părerea continuităţii românilor în Dacia vedem c-a aflat în timpul nostru numai doi apărători mai însemnaţi: Dd. Jung şi Pič. Cel dintîi o susţine pe baza tezei că românii sînt urmaşii dacilor romanizaţi, rămaşi în ţara lor; al doilea statorniceşte numai pe temeiul mărturiilor istorice, mai ales al documentelor, vechimea elementului român în Dacia.

În decursul acestei expuneri, d. Xenopol mai arată că teoria remigrării, care acum se înfăţişează în istorie ca părere ştiinţifică, precum are să fie şi tratată, purcede — aşa cum a fost pusă de Sulzer şi apoi cu mai mult succes de Roesler, şi cum este ea susţinută de unii, mai ales de ungurul Hunfalvy, încă şi astăzi — mai mult din motive de natură politică, cu tendinţă îndreptată în contra dreptului istoric al românilor ca popor mai vechi în ţară decît ungurii şi saşii din Ardeal.

Părăsirea Daciei (p. 21—48). Acest capitol purcezînd de la spusele autorilor romani despre părăsirea Daciei sub Aurelian, după care ştiri această provincie a fost deşertată de romani prin strămutare în Moesia, cercetează mai întîi gradul lor de crezare. Pe lîngă obiecţia d-lui Jung cu faptul analog din Raetia, unde o asemenea ştire se arată a fi de bună seamă neadevărată, aflăm şi obiecţia făcută încă de Petru Maior în contra crezămîntului ce-l merită Flavius Vopiscus, martorul de căpetenie. Acest biograf al lui Aurelian, pentru crezare lăudat de Roesler, se vădeşte prin propriile sale cuvinte ca influenţat în scrierea sa de către o rudă a împăratului, care-l sfătuieşte a scrie chiar şi neadevărul.

Afară de aceasta mai este arătat că toate știrile în chestiune au ca izvor comun o expunere oficială ; de unde se
64| cunoaște tendința de a da re|tragerii împăratului o față mai puțin rușinoasă ; căci astfel era ea privită de romani, ceea ce se cunoaște din mărturia lui Eutropius, care spune despre împăratul Adrian că, voind acesta a părăsi Dacia, fu înduplecat de amicii săi a nu face aceasta, *„ca să nu rămînă o mulțime de romani în mînile barbarilor"*. D. Xenopol scoate din nou la lumină acest însemnat argument indicat de Petru Maior, dar trecut cu vederea în timpul mai nou, demonstrînd prin aceasta că în ideea romanilor retragerea legiunilor nu trebuia să aibă ca urmare neapărată acea a cetățenilor, cum și că strămutarea acestora din Dacia era socotită neputincioasă. Rușinea de a fi părăsit provincia sub asemenea împrejurări a ajuns s-o sufere Aurelian. Iată cheia pentru explicarea știrilor despre părăsirea Daciei!

Mai departe autorul combate părerea despre lipsa elementului dac sub dominația romană. Roesler, pentru a putea mai ușor desface poporațiunea Daciei romane de pămîntul ei, ne înfățișează țara ca deșartă de locuitori indigeni în urma războiului cu romanii. Această părere o aflăm combătută spre deplină convingere, fiind demonstrată existența poporului dac sub dominația romană mai presus de îndoiala atît din inscripțiile romane din Dacia cît și din mărturiile scriitorilor vechi, mai ales ale geografului Ptolemaeus, cum și din păstrarea nomenclaturii topografice de origine dacă.

Dar partizanii lui Roesler, neputînd mai mult susține teza lui despre lipsa elementului dac după cucerirea romană, neagă romanizarea acestuia, prin care s-a pus după d. Jung temelia poporului dacoromân. Argumentele lor sînt : coloniștii romani în Dacia n-au fost aduși din Italia, ci din alte țări nelatine, și scurta durată a dominației romane nici n-a fost de ajuns pentru romanizare, care nu putea să se extindă nicidecum asupra părții răsăritene a țării unde nu se aflau colonii romane.

Această părere este combătută de d. Xenopol mai puțin temeinic cu sistemul ocîrmuirii romane, în paralelă cu

celelalte provincii din imperiu. Cît pentru coloniști, autorul susține cu drept cuvînt că aceștia, deși în cea mai mare parte nu erau veniți din Italia, au adus cu sine limba romană, fiind ei, după toată procederea romanilor în asemenea cazuri, mai mult elemente acum romanizate. Chiar și cei ce vor fi venit cu limba țării lor erau siliți, din cauza diversității naționalităților, de a se servi de limba romană, care era domnitoare. În ceea ce privește romanizarea Daciei, autorul arată prin paralelă cu Ispania, Provincia Narbonensă din Gallia și Panonia, că scurtimea timpului stăpînirii romane nu poate fi invocată în contra ei, căci aceste provincii s-au romanizat, după mărturiile contemporanilor, într-un timp tot atît de scurt sau mai curînd încă.

În toată expunerea nu aflăm însă nici o dovadă directă pentru romanizarea poporului dac. Mărturia inscripțiilor, adusă spre adeverire, că dacii, fiind romanizați, au primit și cultul roman, privește numai cohortele militare din Dacia, și nu demonstră deci nimic pentru cultul roman al
dacilor | indigeni. Din contră, trei inscripții conțin numiri |65
de zeități dace (p. 33). Afirmarea de tot generală că „înrîurirea elementului latin civil contribui mai cu osebire la romanizarea claselor de sus ale societății dace, iar slujba militară strecură acest element în păturile inferioare ale poporului", — este de bună seamă adevărată. Concluzia însă că *„toată națiunea dacilor* din provincie fu romanizată", o aflăm neîntemeiată. Dar despre aceasta vom vorbi mai în urmă.

Susținînd astfel teza romanizării, d. Xenopol trece apoi la întrebarea dacă Dacia la părăsirea ei (271) a fost deșertată cu desăvîrșire de romani. Mai de nainte aflăm invocată în contra crezămîntului știrilor în chestiune împrejurarea că Moesia, unde se spune c-au fost strămutați provincialii din Dacia, nu era mai puțin expusă devastării decît aceasta, ca să poată adăposti mai bine pe dacoromani. Iar atacurile barbarilor asupra Daciei începură, precum este arătat din mai multe știri, mai mulți ani înainte de Aurelian, încît fu pierdută de fapt acum sub Gallienus (259—268). Poporațiunea rămasă în țară pînă

la retragerea legiunilor, cu toată năvălirea ce venise asupra ei, n-avea în urmă atîta nevoie de ce să nu rămînă şi mai departe. Dar ce fel de poporaţiune a rămas? D. Jung susţine că au rămas numai dacii romanizaţi, mai ales din clasa de jos, care cunoşteau numai sarcinile, nu însă şi foloasele dominaţiei romane.

Spre a arăta întru cît această părere poate să fie întemeiată, d. Xenopol deosebeşte clasele poporaţiunii din Dacia. D-sa află două, „acea a oraşelor, care alcătuia aşazicînd aristocraţia ţării, compusă în cea mai mare parte din cetăţeni romani veniţi în Dacia, în care se contopise şi clasa înaltă a poporului dac ; a doua clasă era acea ce locuia la cîmp, lucrători ai pămîntului şi păstori, care se coborau din dacii romanizaţi, uniţi cu veteranii legiunilor stabilite în Dacia". La începutul năvălirii, cei avuţi caută scăpare în părţile mai apărate ale imperiului chiar înainte de retragerea legiunilor, precum muma împăratului Maximian, care fugi din Dacia pe la 250 ; clasa mai sărmană însă rămîne pe loc. Deci nu *naţionalitatea* locuitorilor a hotărît părăsirea ţării, ci *starea lor economică*: „cei bogaţi s-au dus, daci sau romani ; cei săraci au rămas, ori de ce naţionalitate s-ar fi ţinut". Motivele acestei stăruinţe le arată d. Xenopol, — precum le indicase în critica sa dintîi (p. 163), în împrejurarea că poporul de jos era legat prin însuşi traiul său de pămîntul ce-l locuia şi pe care nu putea să-l părăsească fără a se expune unei pieiri mai sigure decît aceea ce-l aştepta din partea barbarilor, — formulînd legea generală că „un popor aşezat (cum era acel din Dacia) nu fuge niciodată în întregimea lui înaintea unei năvăliri ; numai nomazii se pot strămuta cu totul".

Vedem că d. Xenopol înţelege aici şi *starea socială* pe lîngă cea *economică*, care sînt confundate. În cea dintîi trebuie căutat motivul de căpetenie pentru stăruinţa elementului daco-roman.

66 | | În ce chip această poporaţiune rămasă în Dacia a putut scăpa din năvălirile următoare ce au trecut peste ea, aceasta o demonstră d. Xenopol în modul cel mai nimerit prin analogie cu asemenea întîmplări din timpurile mai din urmă ale acestor ţări. Starea Ardealului pe timpul

năvălirii mongole, năvălire din cele mai cumplite, ne înfăţişează, aşa cum e descrisă de martorul ocular Rogerius, o icoană vie cum munţii adăposteau în acele grele timpuri mulţime de oameni. De asemenea şi cronicarii români, de la care aflăm citate mai multe locuri, fac adeseori amintire despre deasa refugiare a poporaţiunilor din Moldova şi Valahia în munţii apropiaţi, cînd o năvălire străină sau jafurile asupritorilor ei le ameninţau viaţa sau averea.

Destule probe pentru vremile de mai înainte, cînd Dacia, părăsită de scutul roman, rămase în prada barbarilor. Şi pe atunci dacoromanii rămaşi aflară adăpost în munţii lor, lucru adeverit şi prin faptul analog din Alpii ţărilor apusene. De aceea se şi află românii în cele dintîi ştiri despre dînşii locuind părţile muntoase.

Am trebuit să ne ocupăm mai pe larg de acest capitol, căci el este — făcînd abstracţie de la gradul romanizării— una din părţile cele mai tari şi mai de căpetenie ale scrierii d-lui Xenopol. Acum putem trece mai departe.

Reintrarea românilor în Dacia (p. 48—69) se susţine c-a purces din Moesia, unde au fost strămutaţi provincialii dacoromani. În contra acestei păreri d. Xenopol invoacă cu unele modificări argumentul desfăşurat mai pe larg întîi de d. Pič[4]: anume că românii nu erau nicicînd aşa de numeroşi dincolo de Dunăre, de unde să fi emigrat. Elementul român al Peninsulei Balcanice nu se află în evul mediu adeverit în părţile de lîngă Dunăre, — ceea ce observase d. Xenopol acum în critica sa dintîi (p. 167)— ci totdeauna, precum vedem din mărturiile istoricilor bizantini şi ale documentelor sîrbe, mai mult spre miazăzi, mai ales pe unde se află încă şi astăzi macedoromâni. El a fost în Moesia prea slab chiar şi pe timpul romanilor, care au lăsat aici cele mai puţine inscripţii, şi mai tîrziu, cînd această ţară era expusă unei năvăliri tot atît de sălbatice ca şi cea suferită de Dacia, el a dispărut cu totul, încît lipsea în urmă cu desăvîrşire. Românii ce se află astăzi

[4] *Ueber die Abstammung der Rumaenen*, Leipzig, 1880, p. 20 sq.

pe rîpa dreaptă a Dunării, în Bulgaria și Serbia, sînt emigrați în timpul mai nou din Valahia.

Roesler, aducînd pe dacoromani din Bulgaria către sfîrșitul veacului al XII și începutul celui al XIII, întemeiază această părere pe ființa Imperiului româno-bulgar al Asaneștilor, la a cărui înființare vlahii au avut rolul principal. Concluzia scoasă de aici e că acest popor trebuie să fi fost deci destul de numeros în țară, și că lipsa lui mai din urmă nu se poate explica decît prin emigrare
67 | peste Dunăre: această teză o combate d. Xe|nopol din spusele lui Nicita Choniates istoriograful răscoalei Asaneștilor, după care așezările acestor vlahi, numiți și misieni, nu se aflau lîngă Dunăre, ci în muntele Haemus, la sudul căruia se află, după toate celelalte știri, partea cea mai mare a românilor din peninsulă, așa că preponderanța elementului român în imperiul Asaneștilor nu poate fi admisă.

Pentru romanismul acestei dinastii, pe care scriitorii slavi nu vor să-l recunoască, aflăm aduse dovezi convingătoare, deși nu perfecte [5]. Ea s-a slavizat însă după întemeierea statului, așezîndu-se între bulgari, care formau elementul predomnitor. Astfel rolul precumpănitor al vlahilor, care-l susține Roesler pentru acest stat, e redus așa încît nu rămîne decît originea română a fundatorilor lui.

Cît despre emigrarea românilor în acest timp din Bulgaria peste Dunăre, d. Xenopol mai opune acestei păreri, pe lîngă argumentul de sus, încă și împrejurarea de tot neexplicabilă că valahii ar fi părăsit țara lor, spre a se duce la barbarii cumani, tocmai în momentul cînd, înființînd un stat neatîrnat, ei puteau să se bucure de toate drepturile, — obiecție într-adevăr foarte serioasă.

Dar această epocă a remigrării române este acum părăsită și de partizanii lui Roesler, căci d. Tomaschek a demonstrat, încă pe cînd era adversarul acestuia, că românii se aflau în stînga Dunării pînă către hotarele Galiției la

[5] Asupra acestei chestiuni avem un studiu amănunțit de la Höfler, *Die Walachen als Begründer des II-ten bulgarischen Reiches der Asaniden*, „Sitzungs-Berichte der K. Academie der Wissenschaften", Wien, 1879.

1164, adică 22 de ani înainte de răscoala Asaneștilor [6]. De atunci acest învățat și-a schimbat părerile. Mai întîi în critica sa asupra d-lui Jung (1877) susține că românii au inmigrat în Dacia în decursul veacului al IX din părțile Haemului, unde se afla în vechime poporul trac al besilor, de la care, fiind acesta romanizat, se trag atît macedoromânii cît și dacoromânii. În fine d. Tomaschek, apropiindu-se mai mult de teoria lui Roesler, puse epoca emigrării între anii 1074—1144, în care timp ambele maluri ale Dunării ar fi fost supuse stăpînirii pecenegilor.

Această din urmă părere d. Xenopol o respinge ca neadevărată, căci după căderea primului Imperiu bulgar (1018) nu mai poate fi vorba de o stăpînire comună pe ambele maluri ale Dunării de Jos, și nu află în această teorie nici un motiv pentru emigrare, ci din contra află o piedică în venirea cumanilor asupra Moldovei și Valahiei, urmată tocmai pe acest timp. Argumentul zis direct al d-lui Tomaschek, scos din Kekavmenos, d. Xenopol îl respinge de asemenea, arătînd că în spusele acestui scriitor bizantin se află|numai o reminiscență despre o migrare a vlahilor | 68
din miazănoapte spre miazăzi, iar nicidecum în direcție contrară.

Părerea lui Engel despre remigrarea românilor în secolul IX pe timpul stăpînirii bulgare, susținută cu privire la timp și de răposatul Eudoxiu Hurmuzachi, d. Xenopol o lasă aici din vedere. Iar în contra variantei d-lui Miklosich aflăm obiecția, făcută numai în treacăt, că românii, retrăgîndu-se din Moesia de către năvălirea slovenilor, nu puteau scăpa de dînșii, căci aceștia cuprinseseră și malul stîng al Dunării.

Biserica română de rit slav (p. 69—93) este unul din argumentele invocate în contra continuității românilor în Dacia. D. Xenopol, combătînd remigrarea, caută explicarea acestui fapt și o află — ca și în critica dintîi (p. 225) —

[6] D. Xenopol arată că această știre este adusă încă de Șincai, iar nu întîi de Tomaschek. — Ea se află și la Hopf *(Geschichte Griechenlands*, in Ersch und Gruber's *Encyclopaedie*, sect. I, tom. 85 (1867), p. 165). Totuși Tomaschek are meritul de a fi adus cel întîi această dată în contra teoriei lui Roesler.

în întinderea întîiului imperiu bulgar pe rîpa stîngă a Dunării, asupra ţărilor române de astăzi.

Între dovezile aduse pentru această întindere aflăm mai ales cele susţinute şi de d. Pič (*op. cit.*, p. 70 sq.). Acestea sînt: mărturia cronografilor bizantini, care deosebesc pe la începutul veacului IX o Bulgarie din stînga Dunării, unde şi Suidas spune că bulgarii şi-au supus pe atunci rămăşiţele avarilor după risipa acestora prin Carol-cel-Mare; ştirile Analelor de Fulda, care confirmă o asemenea extindere a regatului bulgar în a doua jumătate a aceluiaşi secol [7]; înfine mărturia lui Constantin Porphyrogenitul că ungurii se mărgineau în timpul lui către răsărit cu bulgarii, ceea ce se poate înţelege numai fiind Valahia şi Ardealul sub stăpînirea bulgarilor. Încă de timpul lui Ştefan-cel-Sfînt al Ungariei (rege 1000—1038) se află, după cronicile ungureşti, în partea răsăriteană a Ardealului un duce bulgăresc, numit Kean. Amintirea despre această stăpînire bulgară în Ardeal o aflăm şi într-un document din anul 1231. În sprijinul acestora d. Xenopol mai aduce şi nomenclatura Valahiei, care ţară se află numită în urma stăpînirii bulgare de cîteva ori şi mai tîrziu încă „Bulgaria“.

Precum liturghia slovenească, introdusă la românii din stînga Dunării sub stăpînirea bulgară, aşa şi atîrnarea bisericească a acestora de patriarhia de Ohrida, care atîrnare o susţine autorul pe baza mai multor ştiri, află explicarea în arătata întindere a întîiului imperiu bulgar. Această atîrnare o aflăm dedusă în mod prea puţin istoric încă din timpul împăratului Justinian, care ar fi supus în anul 535 nou-înfiinţatului arhiepiscopat al Primei

[7] Adaosul d-lui Xenopol (p. 71) din aceste *Annale*, unde se spune la anul 895 că grecii au transportat cu corăbiile lor pe unguri în regatul bulgarilor dincolo de Dunăre (Avaros [qui dicuntur Ungari] in regnum Bulgarorum ultra Danubium transponunt), este rău înţeles, căci această ştire priveşte pe Bulgaria proprie, cea din dreapta Dunării. Ce înţeles ar avea altfel ca grecii să treacă pe ungurii din Atelkuzu (dintre Siret şi Dunapru) cu corăbii peste Dunăre în regatul bulgarilor? La citatul din anul 863 (p. 72) este traducerea greşită: oastea n-a fost adunată *sub* Rastizen (Ratislav), ci pentru aparenţă *în contra* acestuia.

Justiniane din Dacia Aureliană şi pe românii din stînga Dunării. Acest ar|hiepiscopat, supus apoi stăpînirii bul- |69
gare, îşi aşează — după d. Xenopol — care precizează astfel părerea episcopului Melchisedec [8] — ca patriarhat bulgăresc scaunul în reşedinţa regală, mutîndu-se astfel la Ohrida, cea de pe urmă capitală a regatului bulgar. El păstră însă vechiul său titlu şi sub noua stăpînire, căci arhiepiscopul de la Ohrida se află numit în secolul XIII, XV şi XVI „Arhiepiscop al *Primei Justiniane*“. Românii din stînga Dunării, supuşi bisericeşte acestui arhiepiscopat încă din timpul împăratului Justinian, rămaseră în această legătură şi sub stăpînirea bulgară, cum şi după aceea, aşa că biserica din Valahia şi Moldova a stat, cu puţină întrerupere prin încercările de supremaţie a patriarhatului constantinopolitan, în atîrnare canonică de Ohrida pînă în secolul trecut (1767) cînd acest arhiepiscopat îşi pierdu autocefalia.

Din aceste precum şi din cele expuse mai departe asupra împrejurărilor bisericeşti, rezultă că limba slovenească în biserica română cum şi ritul oriental nu pot servi ca argument în contra continuităţii românilor în Dacia. Dar adversarii continuităţii nu pun atît temei pe aceasta, cît mai mult pe *creştinismul român*; şi tocmai pe acest argument, pe lîngă cel din limbă cel mai puternic decît toate, d. Xenopol trece cu mare uşurinţă. D-sa susţine cu drept cuvînt pe baza cuvintelor creştine din limbă, cuvinte de origine latină, părerea că românii sînt creştini încă din timpul romanilor. Dar cum s-a introdus şi cum s-a păstrat creştinismul în Dacia? — despre aceasta nu aflăm nici un cuvînt. Mărturia din novela XI a împăratului Justinian, privitoare la arhiepiscopatul Primei Justiniane, adusă ca dovadă că pe atunci se aflau creştini pe rîpa stîngă a] Dunării, nu are — precum vom vedea în critică — acest înţeles. Iar scrisoarea papii Eugeniu către Tutund, haganul avarilor, din anul 826, după care Dacia ar fi avut în timpul dominaţiei romanilor şi a celei a gepi-

[8] *Cronica Romanului*, Bucureşti, 1874, p. 53.

zilor episcopi, este acum dovedită mai presus de îndoială ca falsificată [9].

Însemnătatea întrebării despre creştinismul român, mai ales cu privire la chestiunea ce ne ocupă, cere însă a fi luată în considerare mai serioasă. Asupra acesteia vom reveni mai în urmă.

Cronicari şi istorici (p. 93—121). Argumentul *a silentio*, adus în contra aflării românilor în Dacia Traiană, care se bazează pe lipsa ştirilor istorice despre acest popor din timpurile mai vechi ale evului mediu, este obiectul acestui capitol. În contra acestui argument autorul susţine mai întîi că românii au fost confundaţi cu popoarele ce stăpîneau Dacia, sau sînt amintiţi sub denumiri arhaice, aducînd şi cîteva probe din timpuri mai tîrzii, unde ase-
70| menea amestecare este foarte probabilă sau chiar vede|rată. Afară de aceasta, este cu atît mai puţin de mirat că scriitorii bizantini nu fac amintire timp îndelungat despre românii din stînga Dunării, cînd vedem că românii din imperiu, unde ei locuiau pînă în vecinătatea cea mai apropiată de capitală, nu se află amintiţi ca popor deosebit sub numele de vlahi, decît pentru prima oară la anul 976. Cît timp vlahii nu luară de sine înşişi parte însemnată la întîmplările istorice, ei n-au fost luaţi în seamă de scriitorii acelor timpuri. Deci argumentul *a silentio* nu dovedeşte nimic pentru nefiinţa românilor în Dacia.

Dar nici nu este adevărat că dacoromânii nu s-ar afla amintiţi în istorie înainte de secolul XII. Cel mai cunoscut cronicar, care face asemenea amintire, este Anonimul Notar al regelui unguresc Bela. Acesta spune că ungurii la venirea lor nu numai c-au aflat pe români în Ardeal, dar şi un principat românesc în această ţară sub ducele Gelou, care a fost învins de unguri. Roesler n-a ştiut cum să se mîntuiască de această piedică pentru teoria sa, decît

[9] Vezi Dümmler, *Piligrim von Passau und das Erzbisthum Lorch*, Leipzig, 1854. Cf. Wattenbach, *Deutschland Geschichtsquellen im Mittelalter*, Berlin, 1877, tom. I, pp. 44 şi 326, unde se află toată literatura asupra falsificatului.

declarînd pe Anonymus, pe care-l făcuse notarul celui de pe urmă Bela (al IV, 1235—1270), ca falsificator.

D. Xenopol nu se rosteşte asupra timpului acestui cronicar, dar îl ia în apărare în contra lui Roesler, susţinînd că învinuirile din partea acestuia sînt parte îndreptăţite, parte însă prea întrecute. Unde Notarul urmează tradiţiei naţionale, cronica lui conţine un adevăr istoric; numai amănunţimile pot fi false sau închipuite. Nicidecum nu se poate însă admite ca el să fi scos din fantazia sa popoarele şi statele din Ungaria şi Ardeal, numite ca existente la venirea ungurilor, — aceasta atît de puţin cît şi cealaltă părere a lui Roesler că ungurii n-ar fi venit, cum spune Anonymus în acord cu tradiţia ungurească, prin Carpaţii răsăriteni ai Ungariei superioare, — cale cunoscută lor de mai nainte, cînd veniră într-ajutor francilor în contra moravilor, — ci pe la Poarta de Fier de la Dunăre. Dintre argumentele aduse în contra acestei păreri de fel neîntemeiate este, ca dovadă directă, mai de seamă mărturia cronicarului rus Nestor (pe la 1100), — observată de d. Xenopol chiar şi în critica sa dintîi (p. 170) — care cronicar întăreşte în această privinţă pe deplin spusele lui Anonymus, punînd intrarea ungurilor, ca şi acesta, în regiunea nord-estică a Ungariei [10].

Cît pentru românii ardeleni, Notarul lui Bela află adeverire mai puternică tot prin acest Nestor, a cărui cronică spune că, intrînd ungurii în ţara lor de-acum, ei au avut luptă cu vlahii şi slovenii ce locuiau aicea. Obiecţia lui Roesler că aceşti vlahi ar fi francii germani, care stăpîneau atunci Panonia, d. Xenopol o respinge cu desăvîrşire, demonstrînd din cronica lui Nestor că cronicarul cunoştea pe franci, germani, romani ş.a. | sub numele lor |71
proprii, deci vlahii lui ungureni nu pot fi alţii decît româ-

[10] Adaug aici că asupra acestei întrebări a publicat Pauler în revista ungurească „Századok" 1880 (cf. Sybel's *Historische Zeitschrift*, 1882, p. 343), un studiu, prin care respinge cu totul părerea lui Roesler, susţinînd tradiţia veche despre calea ungurilor.

nii [11]. Ființa acestora în Ungaria înainte de venirea ungurilor vedem c-o afirmă și cronicariul Simon de Kéza (pe la 1285), la care se află încă și tradiția despre originea vlahilor de la coloniile romane de aici cum și despre continuitatea lor.

Această tradiție, pe care punem mai mult temei decît aflăm în opul d-lui Xenopol, o cunoaște și cronograful bizantin Kinnamos din secolul XII, care spune despre vlahii de pe rîpa stîngă a Dunării, ce-i amintește la a. 1167 în războaiele împăratului Manoil în contra Ungariei, că: ei sînt vechii coloni din Italia (οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται). Sofistica lui Roesler, care voiește să înlăture și această mărturie clară, zicînd că aici ar fi înțeleși vlahii din cea partea a Dunării, o aflăm combătută destul de temeinic, susținînd autorul că așezările acestor români se aflau în Moldova [12]. Sprijinul cel mai puternic în contra acelei argumentații silite a lui Roesler este, pe lîngă interpretarea naturală a textului, mai ales dovada adusă de d. Tomaschek din Nicita Choniates, contemporanul lui Kinnamos, care amintește la același timp pe vlahii din stînga Dunării ca locuind pînă în vecinătatea Galiției [13].

Dar nu numai vecinii dacoromânilor mărturisesc, în cele dintîi știri despre aceștia, vechimea acestui popor în țara lui. Cunoștința aceasta o aflăm și-n poemul german Nibelungenlied, unde vlahii cu ducele lor Ramunc (explicat de d. Xenopol ca transformare germană a numelui Român)

[11] D. Xenopol citează aici pe editorul Schlözer (1805) și traducătorul Léger (1884), care susțin de asemenea că acești vlahi sînt românii. Adaug la aceste că și renumitul slavist Miklosich, căruia îi mulțămim de cea mai bună ediție a cronicei lui Nestor (1860), este de această părere. Vezi *Slavische Elemente im Rumänischen*, Denkschriften der K. Akad. d. Wiss., Wien, 1862, p. 2.

[12] Cf. *Dragoș și Bogdan*, „Conv. lit.“, 1884, tom. XVIII, p. 259 <v. *Opere complete*, I (1946), p. 60, și mai sus pp. 98—99> unde susțin că partea mai mare a acestor vlahi se află mai probabil în Valahia decît în Moldova.

[13] Datele acestor cronografi sînt schimbate, fiind pusă știrea lui Kinnamos la a. 1161, și cea a lui Nicitas Choniates la a. 1167. Războiul, de care este vorba la Kinnamos, s-a petrecut la a. 1167; iar știrea lui Nicitas Choniates este pusă de d. Tomaschek la a. 1164 iar de d. Jung, la a. 1160. Mai observ că d. Tomaschek susține și

se află amintiți în suita lui Attila. Poemul fiind sfîrșit în forma sa de-acum pe la capătul secolului XII, d. Xenopol susține cu bun temei că amintirea vlahilor nu poate să fi intrat în el mai tîrziu decît pe timpul cruciadei întîia (1096) sau cel mult al celei a doua (1146). Deci avem și aici o mărturie destul de timpurie despre vechimea poporului român în părțile Daciei [14].

|Să vedem întru cît aceste știri din izvoare așa diferite | 72
află *adeverire* și prin alte mărturii.

Documentele (p. 121—175) sînt cele mai dintîi care întăresc spusele cronicarilor în ceea ce privește ființa românilor în Dacia înainte de venirea ungurilor. Acest puternic argument, întemeiat mai pe larg întîi de d. Pič, este susținut de d. Xenopol cu cîteva adaosuri mai mult explicative la știrile cunoscute pîn-acuma din documentele evului mediu, de unde rezultă indigenatul românilor în țară înaintea popoarelor ce locuiesc aici cu ei împreună. Deci să referăm și aici despre cele mai însemnate.

Cea dintîi amintire sigură despre românii din stînga Dunării aflîndu-se în documente abia la a. 1222, Roesler

în scrierea sa din urmă (*Zur Kunde der Haemushalbinsel*, 1882, p. 51) părerea sa cea dintîi despre vlahii lui Kinnamos: „Auf Wlachen nördlich von Delta muss jedenfalls die berühmte Stelle bei Kinnamos bezogen werden“. Rămîne deci o cimilitură, cum crede autorul să împace spusele acestuia cu teoria ce o susține aici în chestiunea română!

[14] *Palonii*, numiți aici împreună cu vlahii, nu sînt *polonii* (lehii), — cum crede d. Xenopol, ca și d. Jung ș.a. — ci de bună seamă *cumanii*, *polovcii* lui Nestor, numiți la germani și *falones*. Amintirea lor o dată cu pecenegii arată că compunerea acestei părți a poemului cade pe la sfîrșitul secolului XI sau începutul celui al XII, cînd încă ambele popoare se aflau la Dunărea de jos. Vlahii numiți împreună cu aceste popoare se vede că erau în cîtva împreunați cu dînsele. Anacronismul cu cumanii și pecenegii din suita lui Attila nu alterează cunoștința despre vechimea românilor în aceste părți; căci poetul privește pe cumani și pecenegi, numiți cu numele lor din timpul său, care locuiau înainte mai spre răsărit pînă lîngă Volga și către Ural, ca făcînd parte din întinsul imperiu al hunilor (dintre Asia și Europa apuseană), cum și pe unguri ca urmași ai hunilor. Principatul român, care a dat poetului obiectul real pentru ducele Ramunc, se va fi aflat pe timpul lui, după toată probabilitatea, în Oltenia, vechiul Banat românesc.

aduce aceasta în sprijinul teoriei sale. Dar această argumentaţie vedem că este lipsită de temei, căci cel mai vechi document ardelenesc, ce ni s-a păstrat, este din a. 1165 (pe lîngă altele de tot puţine din secolul XII), numai foarte scurt timp înainte de amintirea românilor [15]. Concluzia despre nefiinţa acestui popor, scoasă din vreo două documente de la începutul secolului XIII, unde ţara Bîrsei se afla numită ca *„deşartă şi nelocuită"*, este de asemenea de tot neîntemeiată, căci în aceleaşi documente precum şi în alte contemporane se vorbeşte totodată şi despre *„locuitorii prezenţi"* ai acestui district [16].

Documentele din întîia jumătate a secolului XIII ne arată că românii ocupau atunci în număr însemnat un teritoriu întins din stînga Dunării. În Ardeal ei se află în acest timp în toată laturea meridională, unde sînt amintiţi în regiunea Sibiului (1223) cu „Pădurea vlahilor" (1224), şi în regiunea Braşovului, unde un district poartă numele „Ţara vlahilor" (1222) ; afară de aceasta ei mai sînt numiţi în număr însemnat în ţinutul episcopatului cuman (1234),
73 | care se întindea şi în Moldova pînă către rîul | Siret [17]. Valahia o aflăm în acest timp (1247) locuită pe ambele laturi ale Oltului de români, care aveau aici şi două principate sub voievozi proprii. Cînd au ocupat românii acest întins teritor, nu spune nici o ştire din aceste, pe cînd

---

[15] D. Xenopol crede a fi aflat urmă de populaţie română încă într-un document din a. 1197, unde se află numele localităţii *Hegesholmu*, privit ca compus din o parte ungurească: *heges* şi alta română: *holmu*, munte, deal, derivat de la latinescul *culmen*. Dar asemenea numiri se află şi în părţi neromâneşti din partea apuseană a Ungariei, E n d l i c h e r, *Monumenta Arpadiana*, I, p. 17: Saturholmu; p. 29; Zenuholmu ş.a. Afară de aceea cuvîntul *holmu* este de origine slavonă şi nu se poate deriva româneşte de la *culmen*, de unde avem *culme*.

[16] Formula *„deserta et inhabitata"* din aceste documente, pe care d. Jung au arătat-o ca neadevărată şi-n alte părţi, se explică foarte natural din lipsa de aşezări orăşeneşti.

[17] Că acest episcopat, înfiinţat la 1228, ar fi existat înainte ca episcopat al Milcovului, nu este probabil; data documentului din a. 1096 este dubie. Episcopi de Milcov sînt adeveriţi abia de la sfîrşitul secolului XIV înainte, cînd în locul episcopatului cuman, aflăm pe cel al Milcovului.

despre veniţii saşi avem ştiri precise. Despre români nu se putea spune de asemenea, căci ei au fost aflaţi aici de celelalte neamuri.

În acest înţeles un document din anul 1231 dă mărturie apriată că o familie română se afla în posesiunea unei proprietăţi din ţara valahilor din Ardeal „din moşi strămoşi, din vremi de neaminte, pe cînd încă această ţară a valahilor se zice că era ţara bulgarilor", adică aparţinătoare la imperiul bulgar înainte de cucerirea ungurească [18].

De asemenea şi starea socială şi politică a românilor, după cum reiese din documentele cele mai vechi, demonstră vechea lor aşezare. Ei apar în cele dintîi documente ca proprietari de pămînt, ca popor aşezat şi agricol, ceea ce nu se împacă cu teoria imigrării lor ca venetici nomazi. Ei aveau, după bula papală din anul 1234, şi o biserică organizată sub episcopi de ritul răsăritean, care era destul de puternică pentru a atrage la sine, cum spune acest document, chiar pe catolicii din Ardeal. O stare socială mai înaintată, împreunată cu o organizaţie politică, o demonstra d. Xenopol mai cu deamănuntul şi din documentul de la 1247, privitor la românii din Valahia, document care dovedeşte clar că românii erau un popor acum mai de mult şi statornic aşezat în aceste părţi, şi care combinat cu acel din 1231 întemeiază acest fapt mai presus de îndoială.

Iar starea politică a românilor de sub coroana ungurească o adeveresc — precum a demonstrat aceasta mai întîi d. Pič, şi după cum ne arată mai pe scurt în cele cunoscute pîn-acum în chestiune, de altă parte cu unele adaosuri, şi d. Xenopol — o adeveresc pînă la deplină convingere mărturiile cronicarilor despre fiinţa românilor în ţară

---

[18] Mărturia documentului familiei Tomayaga din anul 1445, păstrat în extras protocolar din anul 1763, care îl aflăm de asemenea citat de d. Xenopol, îmi pare dubioasă. Numele pretinşilor străbuni ai acestei familii, *Negrilă* şi *Radomir*, dotaţi după spusele unor martori de Stefan-cel-Sfînt cu knezatul Vizăului, ne aduc prea tare aminte de fabula cu *Radu-Negru*, încît avem cuvînt de a ne îndoi despre autenticitatea documentului, care nici nu este cunoscut decît după un extras de slabă valoare din anul 1763.

înainte de venirea ungurilor. Noi îi aflăm trăind după *dreptul lor datinar și național-român* (jure et consuetudine Valachorum, jus valachicum), sub conducători proprii, numiţi *knezi* sau *voievozi*. Această exempţiune de dreptul statului unguresc nu le este acordată prin privilegii, ca
74 coloniştilor saşi şi secui [19], veniţi în urmă; |dar ei nici nu
sînt lipsiţi de drepturi ca nişte venetici vagabonzi, cum de pildă ţiganii şi evreii. Ca popor supus la cucerirea ţării prin unguri, românii se află aşezaţi mai mult pe domeniile regelui, avînd a plăti fiscului regal dările impuse; numai foarte puţini se află la început pe proprietăţile nobilimii ungureşti. Cu timpul o mare parte din knezii şi voievozii români, un fel de superiori teritoriali, au fost puşi succesiv în rangul şi starea acestei nobilimi, maghiarizîndu-se astfel mai curînd sau mai tîrziu, precum Corvineştii şi alţii. În sfîrşit rămase numai ţăranul român cel apăsat.

Cînd la 1437 ţăranii din Ardeal, a căror mare majoritate erau români, se răscoală în contra asupritorilor lor — revoluţie urmată nemijlocit de faimoasa *Unio trium nationum*, încheiată între secui, saşi şi nobilimea ardelenească [20] — românii nu cer drepturi noi, ci ei se ridică pentru a restabili drepturile pierdute, provocîndu-se la libertăţile con-

[19] D. Xenopol (p. 103) crede că secuii ar fi o parte din ungurii alungaţi din Atelkuzu de către pecenegi şi bulgari (pe la 895), cei ce s-ar fi refugiat în munţii ardeleneşti. Această părere a lui Engel este acum respinsă cu desăvîrşire. Secuii, al căror nume înseamnă atîta cît apărătorii sau grănicerii, sînt aduşi din Ungaria la marginea răsăriteană a Ardealului, după cucerirea definitivă a ţării sub regele Ladislau I (1077—1095), spre apărarea ei (vezi Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, Budapest, 1877). De aici se explică şi poziţia lor privilegiată.

[20] D. Xenopol, intrînd aici în expunere mai amănunţită asupra acestei revoluţii, susţine cu drept că aici nu este vorba numai de nobilii maghiari ca naţiunea deosebită, ci de toată nobilimea din Ardeal, ori de ce naţionalitate va fi fost. Totuşi cred că sub denumirea „Unio trium nationum" sînt înţelese într-adevăr trei naţiuni, aşa că nobilimea, în cea mai mare parte maghiară sau maghiarizată, este privită ca naţiunea ungurească din ţară, după ce şi nobilii de altă origine treceau de unguri, pe cînd numărul ţăranilor maghiari (afară de secui) era foarte neînsemnat. Fiinţa nobilimii române în statul unguresc şi dispariţia ei prin maghiarizare rămîne a fi studiată încă mai de aproape.

cese de către vechii regi ai Ungariei, care libertăţi au fost încălcate. Asemenea caracter au şi revoluţiile următoare ale românilor ardeleni.

Iată poporul român bucurîndu-se la început, fără oarecare privilegii, de drepturi însemnate, pe care le pierde în urmă. Acest fapt, care nu se poate explica astfel decît prin supunerea românilor de către unguri, demonstră îndestul vechimea acestui popor în Ardeal.

Rezultatul final este că indigenatul românilor în Dacia înainte de vechimea [21] ungurilor, istoricul iubitor de adevăr nu-l mai poate pune la îndoială.

Toponimia (p. 175—214) îndeplineşte lipsa documentelor pentru timpurile de mai înainte. Ea a fost invocată şi în contra continuităţii; dar ea este, precum vom vedea îndată, tocmai argumentul cel mai puternic pentru aceasta. Întemeind acest fapt în mod pozitiv prin demonstraţii noi din nomenclatura topografică, d. Xenopol ne dă în acest capitol partea cea mai meritoare a opului său.

Roesler sprijină teoria sa şi pe lipsa de numiri antice de la cetăţile romane din Dacia, ale căror nume ar fi trebuit să le păstreze românii, dacă ar fi rămas în ţară. În contra
acestui argument aflăm aduse mai întîi următoa|rele 75
numiri vechi, între care unele sînt arătate în chestiune acum pentru întîia oară:

În Banat: satul *Tapa* sau *Tapia*, de la vechea cetate de aici *Tapae*; vechea baie *Mehadia*, de la staţiunea romană din acest loc *Ad-Mediam*, al cărei nume de astăzi îl explică d. Xenopol prin metateza *me-ad-dia*. În Ardeal: satul *Pata* lîngă Cluj, de la vechea *Pata-vissa* sau *Potaissa*; satul *Cigmău* de lîngă Mureş, de la *Zeugma* lui Ptolemaeus; oraşul *Deva*, rămăşiţa uneia din numeroasele cetăţi cu finala *dava*, probabil vechea *Dacidava*; lîngă Olt, *Rucărul*, de la *Rucconium* (?) al lui Ptolemaeus; de asemenea ca numire veche trebuie să privim *Pratul Traianului* [22], cum numesc românii şesul numit de unguri *Keresztes*. În Olte-

[21] <I.e. „venirea">.

[22] Cihac, *Dictionnaire d'étimologie daco-romane. Eléments latins*: Pratul.

nia : oraşele *Turnul Severinului* şi *Caracal*, aşa-numite după împăraţii Severus şi Caracalla ; lîngă Caracal ruinele unei cetăţi numite de popor *Antina*, nume derivat probabil de la *Antonina*, de pe celălalt nume al împăratului Caracalla : *Antoninus* ; mai de însemnat este *Calea Traianului*, cum numeşte poporul încă astăzi vechea cale romană (*via Traiana*, adeverită în inscripţii), care trece din Oltenia prin Pasul Turnului-Roşu. În fine şi *Suceava* din Moldova (acum în Bucovina), pe care autorul este aplecat a o identifica cu vechea *Sucidava* (?) de pe harta lui Ptolemaeus (aici *Zusidava*).

Pe lîngă aceste numiri de localităţi (Rucărul şi Suceava nu le putem recunoaşte ca păstrate din vechime, precum vom vedea în critică), se mai adaugă numirile vechi ale rîurilor, dintre care cîteva încă de pe timpul lui Herodot, vedem că s-au păstrat mai toate pînă astăzi.

Dacă numirile de localităţi aşezate, rămase din timpul romanilor în Dacia, sînt aşa de puţine, cauza este violenţa năvălirilor barbare, care sili pe poporul indigen să le părăsească, retrăgîndu-se în munţi. Paralel cu dispariţia cetăţilor dispăru şi viaţa politică romană, încît nu ne-a rămas nici un aşezămînt din sfera aceasta care s-ar fi moştenit de la romani. Aceasta o susţine d. Xenopol mai ales pe baza limbii, din care au dispărut toate cuvintele romane privitoare la instituţiile politice, împrejurare care se explică prin traiul dacoromânilor în munţi în timpul năvălirilor, iar nu în Imperiul roman dincolo de Dunăre. De aceea se şi prezintă munţii din jurul şi centrul Ardealului cu o nomenclatură în cea mai mare parte românească.

Acest fapt foarte însemnat pentru chestiunea noastră, d. Xenopol îl demonstră pentru prima oară în modul cel mai eficace. D-sa ne arată aici întreaga nomenclatură a munţilor ardeleneşti şi limitrofi cu pîraiele lor, scoase de pe harta statului-major austriac în asemănare cu dicţionarul geografic al Ardealului de Trauenfeld (1839). Rezul-
76 | tatul acestei lucrări amănunţite şi foarte meritoare trebuie să-l recunoaştem ca decisiv într-o privinţă pentru chestiunea noastră.

În toţi munţii dintre Valahia şi Ardeal cu Banatul Timişan, cum şi în partea apuseană a Ardealului cu părţile limitrofe din Ungaria, predomneşte în mare măsură nomenclatura română, amestecată cu cîteva numiri slavoneşti şi de tot puţine ungureşti sau germane. De asemenea şi spre miazănoapte, cu Ţara Maramureşului şi hotarele Bucovinei, numirile româneşti sînt în mare majoritate. Numai în partea răsăriteană, unde se hotăreşte Moldova cu Ardealul, aflăm în părţile locuite de secui mai multe numiri ungureşti şi numai puţine române: pe partea Moldovei însă predomneşte nomenclatura română, către care se alătureazá mai întîi cea slavonă şi numai puţine numiri ungureşti.

Studiul acestor numiri demonstră în mod nerecuzabil caracterul băştinaş român al părţilor muntoase din Dacia, afară de partea răsăriteană. Căci nomenclatura acestora dovedeşte că ele au fost locuite timp îndelungat cu preferinţă de români ; iar un popor nu se retrage de bunăvoie în munţi, ci numai silit fiind prin o năvălire străină. Munţii au adăpostit deci pre dacoromâni, în timpul năvălirilor barbare, şi cînd aceştia putură ieşi iarăşi la cîmpie munţii păstrară mai departe timbrul lor românesc. Dacă pe lîngă numirile româneşti aflăm în număr însemnat şi numiri slavone, care se află mai mult la rîuri decît la munţi, atunci trebuie admis că slavii aşezaţi de timpuriu în Dacia, au avut, ca rămăşiţe mai vechi, soartă comună cu românii, pînă ce s-au romanizat [23]. Afară de aceste se mai află cîteva numiri care nu se pot explica nici dintr-o limbă cunoscută, — poate că sînt rămăşiţe dace.

Faptul că numirile slavoneşti s-au păstrat tocmai prin români — ceea ce arată d. Xenopol şi la mai multe oraşe şi sate din Ardeal şi Ungaria, numite de români cu nume

[23] Nu trebuie să recurgem la sarmaţi, pe care d. Xenopol îi priveşte ca slavi, pentru a explica acest fenomen. Sarmaţii erau aproape înrudiţi cu sciţii şi de neamul iranic. Iar slavii se aflau în Dacia în număr mai mare acum pe timpul hunilor, şi o parte din ei se va fi retras la munţi de către năvălirea avarilor. Numirile slavone în chestiune au caracter slovenesc, după cum şi slavii din Dacia erau sloveni.

slovenești, iar de unguri și germani cu nume unguresști sau germane — acest fapt dovedește de asemenea, precum observă d. Xenopol cu drept cuvînt, vechimea românilor în țară, anume pentru legătura mai intimă ce-a existat între dînșii și slavi, care fiind aici mai vechi decît ungurii au lăsat moștenirea lor contemporanilor români, cu care nu s-au contopit, iar nu ungurilor, cu care nu veniră încă în atingere.

Cît pentru argumentul lui Roesler că românii au dat unor numiri unguresști de orașe formă românească, d. Xenopol aduce mai multe probe și de maghiarizare sau ger-
77| manizare a localităților cu numiri originale ro|mânești,
încît acest argument rămîne fără putere. Mai ales numirile orașelor nu probează nimic pentru chestiune, căci ele arată numai de cine au fost aceste întemeiate. Nomenclatura munților și apelor, denumind „osătura și arteriele țării", este în tot locul cea mai esențială, și aceasta am văzut că decide, pe lîngă numirile păstrate din vechime, în favoarea continuității românilor.

Să lăsăm acum acest însemnat capitol, care ar trebui, spre mai bună convingere, să fie citit în întreg, și să trecem mai departe.

Limba (p. 214—256), pe lîngă creștinismul român argumentul cel mai puternic pentru remigrare este, ca și întrebarea din urmă, partea cea mai slabă a cărții d-lui Xenopol. Drept este că d-sa ne spune din capul locului că nu are de scop „a trata *ex professo* chestiunea limbii românești în raporturile sale cu teoria roesleriană, ci de a cerceta numai într-un chip general deosebitele întîmpinări, pe care protivnicii continuității românilor în Dacia le trag din limba vorbită astăzi de acest popor, lăsînd studiul amănunțit al părții filologice limbiștilor de profesiune". Această mărturie deschisă ne va face să judecăm din acest punct de vedere și slăbiciunile neascunse în această privință, unde apărătorii continuității nici n-au intrat pînacuma în discuția mai de aproape a acestei mult importante chestiuni. Dar să referăm cum este.

Argumentul din limbă, adus în contra continuității, este de două feluri: identitatea limbii daco și macedoromâne, a cărei explicare cere unitatea teritorială a formării acestor idiome, și elementele străine în limba românilor.

În contra celui dintîi d. Xenopol aduce cîteva probe de limbă, pentru a arăta deosebirea dintre limba noastră și idiomul macedoromân. Felul d-lui Hunfalvy de-a demonstra identitatea lor, d-sa îl combate prin cîteva exemple, după care în asemenea mod s-ar putea demonstra și identitatea deosebitelor limbi romanice. În asemănarea mai mare, care există de fapt între limba dacoromânilor și macedoromânilor, autorul o reduce, fără de-a admite unitatea formării lor, la cauza că acestea au în urma așezării lor geografice trei elemente comune, latin, trac și slavon, pe cînd cu celelalte limbi romanice au comun numai elementul latin.

„Pentru a judeca despre gradul de afinitate a două idiomuri — zice d. Xenopol — nu trebuie să ne ocupăm de punctele asemănătoare, fără de care nu poate exista o afinitate, ci de deosebirile pe care idiomurile comparate le înfățișează de la unul la altul" (p. 222).

Pe temeiul acestui principiu d-sa voește deci să combată *identitatea*, arătînd deosebirile ce le privește ca esențiale, și sfîrșește prin a nega *unitatea* limbii române în dialectele ei. Căci după unele puține și — precum vom vedea în critică — neesențiale deosebiri, d. Xenopol ajunge la rezultatul pripit că ambele idiome „alcătuiesc două feluri de a vorbi atît de deosebite, încît nu este cu
putință a se admite că ele să se fi dezvoltat pe | același |78
teritoriu. Dacoromânii și macedoromânii sînt deci două popoare deosebite prin obîrșia lor, care datoresc asemănarea lor covîrșitoare împrejurării că se trag din amestecul acelorași elemente". Unul este format în Dacia Traiană, altul dincolo de Balcan (p. 224).

Această părere, susținută odinioară și de d. Tomaschek, vom vedea mai în urmă că este neadmisibilă în limbistică ca și în istorie.

Argumentul de felul al doilea, cel din elemente străine (eline, albaneze și slavone) ale limbii românești, cum și

din lipsa de gotisme, îl aflăm combătut în fond ca şi pîn-acuma, numai ceva mai pe larg. Elementul vechi elin este dedus de la coloniile greceşti, adeverite în Dacia, iar cel aşa-zis albanez este susţinut, ca şi de d. Hasdeu, ca trac, rămas în limbă de la daci, care erau de origine comună cu albanezii sau arnăuţii de astăzi. Elementul slavon, care este cel slovenesc, este explicat prin înrîurirea slavilor din Dacia, care erau sloveni ca şi cei din Moesia, iar nu rusini, cum voieşte Roesler. Cît pentru lipsa de gotisme în limba română, cauza acesteia este că dacoromânii, retraşi la munţi, n-au locuit la un loc cu goţii sau gepizii, cu care nici n-au intrat în legătură, decît numai în mod duşmănesc. Căci goţii au ocupat numai şesul Daciei răsăritene, iar gepizii mai că n-au locuit în Dacia Traiană (?) trecînd prin partea ei apuseană peste Dunăre în Dacia Aureliană.

În sfîrşit, d. Hunfalvy a mai adaos şi lipsa de elemente româneşti din sferă mai înaltă, politică sau religioasă, în limba ungurească, ale cărei puţine românisme constau numai din cîteva cuvinte din viaţa păstorească. Această afirmare d. Xenopol o respinge ca neadevărată, şi susţine că în limba maghiară se află un număr însemnat de cuvinte româneşti, luate nu numai din viaţa păstorească, ci din cele mai deosebite sfere ale activităţii omeneşti, cum şi din terminologia creştină, aducînd şi cîteva probe (în unele părţi cam slabe) pentru aceasta.

Nu de puţină însemnătate pentru chestiune este şi argumentul adaos de d. Xenopol din fiinţa elementului maghiar în limba română, care se află la toţi dacoromânii, atît cei din Ardeal şi Ungaria, cît şi cei de dincoace de munţi. Această împrejurare dovedeşte, precum susţine d. Xenopol cu drept cuvînt, în contra lui Roesler şi Hunfalvy; căci venind românii mai tîrziu, cei din Valahia şi Moldova, remîind subtraşi de la înrîurirea poporului unguresc, n-ar putea să înfăţişeze elementele din limba acestuia în aceeaşi măsură ca şi cei de peste munţi. „Pentru a explica universalitatea elementului maghiar în limba română, trebuie admis numai decît că acest întreg popor închega naţionalitatea sa în Transilvania sub înrîurirea maghiarizmului,

şi că apoi coborîndu-se de la munte la cîmpie luă cu sine efectele neşterse ale acestei înrîuriri".

Argumente generale (p. 257—279). În acest capitol d. Xenopol | aduce două argumente noi de putere însemnată | 79
în contra teoriei lui Roesler: agricultura la românii din Dacia şi romanizarea daco-slovenilor.

Plecarea deosebită a românilor din astă parte a Dunării către agricultură este general cunoscută. De dragul acesteia ei dispreţuiesc chiar industria şi comerciul. Această împrejurare este îndestul spre a arăta că agricultura a fost totdeauna pusă în lucrare de acest popor, fapt adeverit pe deplin prin limbă, care posedă un mare număr de cuvinte de origine latină din această sferă. Astfel imigrarea românilor ca păstori nomazi, după cum voiesc roeslerianii, nu este nimic mai puţin decît adevărată. Deprinderea statornică cu agricultura cere însă ca poporul român trebuie să fi avut în stăpînirea sa un teritoriu, pe care s-o fi putut pune în lucrare. Cum să se explice deci aceasta, dacă el ar fi venit mai tîrziu în ţara sa, cînd aceasta era acum ocupată de alte popoare, slavoni şi unguri ş.a., fără ca el s-o fi cucerit, pentru a putea deveni proprietar de pămînt şi agricultor? Românii intrînd astfel într-o ţară ocupată de mai înainte, ar fi trebuit să se dedeie, ca şi evreii şi ţiganii, la alte profesiuni decît la agricultură, ceea ce nu se afla nicăiuri.

Celalt argument ce ni-l dă d. Xenopol, nu mai puţin puternic, priveşte romanizarea necontestabilă a slovenilor din Dacia, lucru ce ar rămînea neînţeles după teoria lui Roesler. Căci deznaţionalizarea popoarelor se petrece în istorie, precum vedem de mai multe probe aduse, după legea generală că fiecare popor imigrat îşi pierde naţionalitatea în sînul poporului aflat, afară de cazul excepţional al unei cuceriri sau colonizări, cînd cuceritorul întreprinde în deplină conştiinţă deznaţionalizarea poporului supus. Felul din urmă neputînd avea loc la românii veniţi mai tîrziu, nu rămîne decît cel dintâi: slovenii s-au romanizat după această lege generală, aşezîndu-se între românii aflaţi în Dacia.

Care rațiune nepreocupată va putea oare desconsidera puterea acestor argumente?

În sfîrșit, autorul mai opune teoriei roesleriane și tradiția națională despre întemeierea principatelor române în urma unei descălecări din Ardeal și Maramureș, care este însă adeverită cu siguranță numai pentru Moldova. D. Xenopol o susține și pentru Valahia, fără ca să se poată convinge despre probabilitatea ei față cu critica de pînacum, pe care d-sa nu o ia în seamă. Dar descălecatul românilor moldoveni din Mărămoreș, adeverit și prin documente, are în orice caz valoare de argument în contra teoriei combătute.

Încheierea (p. 280—294) conține rezumatul argumentelor aduse în contra remigrării. Pe temeiul acestora știința istorică nu poate în marginile sale decît să susțină continuitatea elementului român în Dacia Traiană, mai ales după ce mijloacele urzitorilor teoriei contrare, întrebuin-
80 | țate pentru | întemeierea acesteia, s-au adeverit în decursul cercetării, prin descoperirea metodei lor tendențioase, ca conduse de rea credință, spre a servi altor interese decît celor ale științei și adevărului.

Acesta este înțelesul rezultatelor d-lui Xenopol. Pînă la ce punct le putem admite, vom vedea din cele următoare.

174 | | II

Însemnătatea cărții despre care am referat o lăsăm la aprețuirea cititorului, care, cunoscînd acum chestiunea și rezultatele mai mult sau mai puțin întemeiate ale scrierii d-lui Xenopol, va ști, după critica ce urmează, să dee judecata sa asupra ei.

Cît pentru partea meritoare, avem a observa în general — singuritele rezultate noi fiind acum cunoscute din referat — că d. Xenopol, împreunînd cercetările sale cu rezultatele mai însemnate, dobîndite pînă acum pentru continuitatea elementului român în Dacia lui Traian, a

reușit a întemeia aceasta în mod foarte cumpănitor în fond, deși cu multe lipse.

D. Jung demonstrase, prin studiile sale asupra chestiunii ce ne ocupă, neputința unei deșertări complete a
Daciei la părăsirea ei; pentru păstrarea | ulterioară a | 175
elementului dacoroman, rămas în țară, lipseau însă dovezi mai tari. În urmă d. Pič a adus asemenea dovezi, dar convingătoare numai pentru existența poporului român în Dacia înainte de venirea ungurilor; pentru timpurile anterioare însă, ea a rămas neadeverită.

Acum d. Xenopol, combinînd rezultatele acestor învățați și întregindu-le, îndeplinește această lipsă, cum am văzut, mai mult prin argumentul toponimic, sprijinit de așezarea geografică a dacoromânilor. Părțile muntoase cu numiri în cea mai mare parte românești, care au servit de refugiu populației de primprejur și în timpuri istorice, s-au adeverit prin nomenclatura lor ca locuințele îndelungate ale dacoromânilor, adăpostiți aici în timpurile năvălirilor. În sprijinul acestora mai vine, pe lîngă tradiția istorică despre vechimea și continuitatea acestui popor, și caracterul său așezat-agricol din timpul romanilor pînă la cele dintîi știri istorice despre dînsul, cum și romanizarea slovenilor așezați în urmă în Dacia.

Totuși două argumente pentru remigrare, după părerea noastră cele mai tari, — unitatea limbii române în tustrele dialectele (daco- macedo- și istroromân) și creștinismul român — au pierdut prin obiecțiile d-lui Xenopol foarte puțin sau chiar nimic din puterea lor. În vederea acestei slăbiciuni, d-sa a mers în unele locuri cam prea departe, trecînd cîteodată — pentru a susține continuitatea din toată puterea și cu toate mijloacele — chiar și peste marginile științei istorice, numai pentru a nu lăsa nici o poartă deschisă pentru venirea românilor din acea parte a Dunării. Pe lîngă acestea mai observăm că autorul ia unele lucruri prea ușor, sau le tratează cam superficial necercetîndu-le mai de aproape și folosindu-se de mai multe izvoare numai din a doua mînă, ceea ce scade mult valoarea cărții. Această parte dez-

avantajoasă a scrierii d-lui Xenopol o vom cunoaște mai aproape în critica specială la care trecem.

Nu am de scop a da aici numai o simplă recenzie; voiesc mai mult să încerc a îndeplini, pe cît voi putea sub această formă, lipsele mai însemnate (cele mai puțin importante pentru chestiune fiind acum observate în note în decursul acestei dări de seamă), cum și de-a lua în vedere rezolvirea chestiunii după o dreaptă cumpănire a deosebitelor argumente.

Pentru a da asemenea critică, să începem cu *Istoricul chestiunii.*

Aici simțim mai ales lipsa părerilor susținute pînă acum de către istoricii români, cum și a unei expuneri genetice, necesară mai ales, în cazul acesta. E drept că în *introducere* d. Xenopol atinge și literatura noastră, dar aceasta numai în treacăt și cu mărginire la controversa literară, fără de-a o trata cum s-ar fi cerut pentru *istoricul chestiunii* într-un op românesc. De bună seamă, părerea istoricilor români în general este la noi mai mult sau mai puțin tuturor cunoscută. Ne-ar interesa însă să aflăm dacă această părere, așa cum o cunoaștem de la istoricii noștri mai vechi, are de temelie tradiția
176 | națională, sau poate numai niște reminiscențe | literare. Pentru aceea cred că ar fi fost necesar a începe *istoricul* mai de înainte decît de la ivirea controversei.

Să cercăm deci a schița aici unele puncte mai însemnate în această privință, care le cred de lipsă înțelegerea și aprețuirea chestiunii române, chestiune nu numai de cea mai mare importanță pentru istoria noastră, dar și nu puțin însemnată într-aceasta.

„Cele d-intîi cercetări istorice asupra românilor" nu încep abia cu Thunmann și Sulzer; ele își au începutul — deși nu în special și cu aparatul critic din timpul mai nou — și originea în epoca umanismului. Enea Silvio de Piccolomini (ca papă Pius II, † 1464) și mai ales Bonfin, învățat italian la curtea regelui Matei Corvin (1458—1490) și istoriograf al Ungariei, sînt cei dintîi reprezentanți din această epocă întemeietoare pentru istoriografia noastră. Pe cînd contimporanul lor, grecul Laonikos

Chalkokondylas, fugit în Italia după căderea Constantinopolei în mîinile turcilor, nu știe să spună despre originea românilor alta decît: „Limba dacilor (una și aceeași cu a vlahilor din muntele Pindului) seamănă cu limba italienilor; de unde însă au venit ei, care vorbesc limba romană și au datine romane, în această țară, așezîndu-se aicea, n-am putut afla de la nimeni, nici n-am auzit ca să aibă careva amintire clară despre aceasta;"[24] — în același timp umaniștii italiani cearcă o explicare istorică pentru originea romană a vlahilor din Dacia. Enea Silvio o deduce de la coloniile romane, așezate la Dunărea de jos sub împărații romani, derivînd numele vlahilor de la un „duce" roman din aceste părți, numit Flaccus[25]; iar Bonfin o reduce, cel întîi mai precis, la cucerirea și colonizarea Daciei de împăratul Traian[26].

Este remarcabil că tocmai Bonfin, la curtea unui rege unguresc de neam român, spune aceasta. În Ungaria se află tradiția despre originea vlahilor din coloniile romane de aici, cunoscută, cum știm și bizantinului Kinnamos din secolul XII, acum la cronicarul Kéza din secolul XIII[27]. Înaintea lui o indică mai puțin clar și Anonymus, notarul lui Bela (cap. 9), numind pre vlahi „păstorii romanilor". În urma lui Kéza, această tradiție se află, asemenea ca la dînsul, în cronica ilustrată (*Codex pictus* din a. 1358), copiată de Thurocz[28], cum și în Cronica de Buda[29]. Deci Bonfin dă părerea sa pe temeiul unei tradiții cu|noscute | 177

[24] *De rebus turcicis*, ed. Bonnae, pp. 77—78. Despre pindovlahi, p. 319.

[25] Aeneae Sylvii, *Opera*, Basileae, 1551. *Historia sui temporis*, p. 393; cf. Picot, *Chronique de la Moldavie par Gregoire Ureche*, Paris, 1878, p. 6.

[26] *Historia Hungarica*, Coloniae Agripinae, 1690, Decad. I, lib. I, *Dacia*, pp. 4—5. Decad. II, lib. VII. *Walachorum origo*, pag. 196.

[27] Endlicher, *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, Sangalli, 1849. *Scriptores* (I) p. 96: Blackis, qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia. (Citatul d-lui Xenopol p. 107: „ed. Endlicher, p. 37" este greșit).

[28] Ed. Toldy sub titlul *Marci Cronica* 1867. Thurocz, I, 17; ed. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, p. 71.

[29] *Chronicon Budense*, ed. Podhradczky, Budae, 1838, p. 32.

pe timpul său de mai înainte în Ungaria, tradiție de bună seamă național-românească[30]. Ea nu este ieșită din combinația unui umanist preocupat de reminiscențe clasice.

Această tradiție națională, precizată de Bonfin și prin cercetare istorică cu cucerirea Daciei de împăratul Traian, a rămas în putere în literatura istorică pînă la Thunmann și Sulzer. Pe temeiul ei stau și Costineștii, cei dintîi istoriografi români asupra originii românilor[31].

La cronicarii noștri mai vechi se află ca tradiție indigenă numai o vagă amintire despre originea românilor, veniți de la „Râm" (Roma) sau purceși de la romani: așa, în Cronica moldo-slovenească[32] și în Cronica anonimă a Țării Românești[33], ambele de pe la începutul secolului XVI, ale căror spuse au fost interpretate, pentru lipsa lor de precizie, chiar în înțelesul remigrării. Despre împăratul Traian se face amintire mai întîi în cronica lui Ureche, care-l cunoaște din *„istorii"*[34] (probabil polone pe urma lui Bonfin), știind după tradiția națională numai de venirea românilor de la „Râm". Ca reminiscență populară despre numele cuceritorului Daciei, — „a căruia se cunosc semnele puterii lui, pre unde au tras *Troian*", — se află în această cronică numai numele valului lui Traian, numit aici „*Troian*". Atîta cunoștință istorică asupra

---

[30] Un document din a. 1366, privitor la o ceartă de proprietate între românii din Sîn-Petru (în districtul Bistriței) și coloniștii sași, spune: „Blachi de villa Sti Petri aegre ferunt, ut territorium suum *ultra mille annos* possessum, per se et majores suos, multis vicibus sanguine redemptum... Sylva haec (despre care era cearta) maneat, penes villam Blachorum, cuius *de antiquo* fuisse et situs et *publica notitia* demonstrat", F e j é r, *Codex diplomaticus Hungariae Suppl.* II, p. 43. <H u r m u z a k i-D e n s u s i a n u, *Documente* 1, 2, p. 112.> Vechimea românilor în țară de mai bine de 1000 de ani, adeverită aici ca *tradiție română*, corespunde în mod surprinzător cu timpul de la cucerirea romană a Daciei.

[31] *Cartea pentru descălecatul d'intîi a Țării Moldovei și neamului moldovenesc*, C o g ă l n i c e a n u, *Cronicele României*, București, 1872, tom I, p. 1 squ.

[32] *Polnoe sobranie russk. lĕtopisec*, tom. VII, p. 256.

[33] Bălcescu și Laurianu, „Magazin istoric", tom. IV, p. 231, cf. ed. Ioanid, *Istoria Țării Românești*, București, 1859, p. 1.

[34] C o g ă l n i c e a n u, *op. cit.*, I, 131.

originii se află păstrată în tradiția noastră națională, cînd s-au început la noi a se scrie istoria.

Față cu aceste vagi amintiri din cronografia noastră mai veche, Costineștii nu puteau decît să urmeze direcției date de Bonfin pe temeiul unei asemenea tradiții naționale. Culmea acestui stadiu din dezvoltarea istoriografiei noastre, care-l datorăm umanismului, o ajunge *Hronicul romano-moldo-vlahilor* al învățatului principe Dimitrie Cantemir (pe la 1720). Cu privire la acest op asupra istoriei noastre pînă la întemeierea principatelor — temelia cronicii lui Șincai — putem, în vederea răstimpului după părăsirea Daciei, cu drept cuvînt zice despre autor: *„Libera per vacuum posuit vestigia princeps"*.

|Scrierile din acest stadiu întemeietor, dintre care am | 178
amintit aici numai cele mai însemnate, sînt caracterizate prin deducerea directă a originii românilor de la coloniile romane din Dacia, fără de-a intra în discutarea mai de aproape a întrebării despre părăsirea provinciei sub Aurelian, continuitatea elementului roman fiind admisă ca lucru de sine înțeles. Remarcabilă este și deșteptarea națională a românilor la trecerea din secolul trecut într-al nostru, provocată mai ales prin istoriografia din acest stadiu; deșteptare care se prezintă ca urmare a renașterii umanistice din Apus, de unde prin o rază de lumină am fost deșteptați la o nouă viață. Este epoca renașterii române.

Pe atunci, o dată cu pornirea chestiunii orientale acum mai bine de un secol, istoriografia noastră intră într-un nou stadiu al dezvoltării sale. Politica atrage acum atenția lumii cugetătoare asupra românilor, asupra acestei insule latine, izolate în orientul Europei, unde fusese pîn-acum dată în mare parte uitării. Nu mai puțin și pasiunea națională, agitată și prin scrierile străinilor din acest timp, încordează puterile românilor.

Cercetările istorice asupra trecutului nostru, datorite în mare parte acestor împrejurări, totodată cele dintîi cercetări critice asupra chestiunii, sînt mai întîi cele de la Thunmann și Sulzer, cum nu mai puțin și cele de la Engel. *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, con-

timporană cu *Cronica lui Şincai*, este răspunsul lui *Petru Maior* atît la teza romanizării, prin care Thunmann se deosebeşte de părerea de pîn-acum, cît şi mai ales de teoria remigrării române, susţinută de Sulzer şi Engel.

Acum mai de înainte dalmatinul *Lucio* (1666), istoriograful slavilor ilirici, făcuse în treacăt observarea că: *mai probabil este că elementul roman, ce va fi rămas în Dacia după părăsirea ei sub Aurelian, să fi primit pe timpul stăpînirii bulgare un adaos însemnat din cea parte a Dunării, prin romani transportaţi de bulgari ca captivi în stînga fluviului, — decît că toţi dacoromânii şi-ar trage originea de la vechii romani, rămaşi aici din timpul lui Aurelian*[35]. Cu bună seamă această părere a îndreptat pe Engel la modificarea dată de el ipotezei lui Sulzer. Poate că şi acesta din urmă a luat de aici îndemnul, punînd apoi imigrarea cît a putut de tîrziu.

O părere asemănătoare cu a lui Lucio se află şi în *Istoria Ţării Româneşti* de fraţii Tunusli şi în *Istoria Daciei* de Fotino, apărute la Viena în limba grecească, cea dintîi la 1806, a doua la 1818. Aceşti autori înţeleg începutul celei mai vechi cronici a Ţării Româneşti astfel, că: *din daco-romanii strămutaţi în Moesia de împăratul Aurelian s-au întors mai mulţi în Dacia, adăugînd numărul românilor aflători aici, şi aşezîndu-se în Oltenia, au întemeiat aici Banatul român sub dinastia Basarabilor, venită*
179| *din cea|parte a Dunării.* Această întîmplare fraţii Tunusli o pun către sfîrşitul secolului VI[36] iar Fotino la începutul secolului VII, în urma ocupării Moesiei de sloveni[37]. La Sulzer mai întîi se află interpretată această cronică în înţelesul ipotezei sale.[38]. Dacă însă istoricii noştri greci au împrumutat de la dînsul interpretarea lor, nu putem decide, neaflîndu-se la ei nici o urmă de întrebuinţarea

---

[35] *De regno Dalmatiae et Croatiae* lib. VI, cap. 5, *De Vlachis*, ed. Schwandtner, *Ss. rer. Hung.*, III, 458.

[36] *Istoria Ţării Româneşti* de fraţii T u n u s l i, trad. de Sion, Bucureşti, 1863, pp. 10—11.

[37] *Istoria Daciei* de F o t i n o, trad. de Sion, Bucureşti, 1859, p. 99.

[38] *Geschichte des transalpinischen Daciens*, II, 28 sq.

opului lui Sulzer, de a cărui părere ei se şi deosebesc radical în fond, apropiindu-se mai mult de Lucio. Pe partea lor stă şi d. Mihail Cogălniceanu în *Histoire de la Valachie et de la Moldavie* (Berlin, 1837, p. 14, ed. II, 1854).

Astfel Petru Maior, înfocatul apărător al purităţii şi continuităţii nerestrînse a românilor, a rămas pînă la Roesler în autoritate nealterată în istoriografia noastră; în atîta autoritate, încît şi rătăcirile lui nu numai c-au rămas susţinute, ci ele au fost de o seamă chiar întrecute, precum le vedem, spre părere de rău, propagate de unii încă şi astăzi nu numai în paguba prestigiului istoriografiei noastre, ci şi în acea a adevăratului interes pentru adevărurile istorice.

De altă parte interesul învăţaţilor străini către români, deşteptaţi prin chestiunea orientală, începu a scădea cu calmarea acesteia după căderea lui Napoleon I. Abia reînceperea ei cu războiul din Crimeea, urmat de unirea principatelor române, vedem că deşteaptă din nou un viu interes în această direcţie. Roesler deschide acest nou şir de scrieri asupra românilor, provocînd o luptă literară de un interes pe atît de lăţit pe cît e de larg şi cercul chestiunii ei. El ne asigură în prefaţa sa la *Romaenische Studien* că: „Nu sînt nicidecum întrebări de-ale zilei, cărora cată să servească prin aceste cercetări. Aceste sînt lucruri care nu ating politica, nici chestiunea orientală, nici plănuitul nou imperiu dacic". *Qui s'excuse s'accuse*, zice lumea. De atunci amîndouă chestiunile au rămas de interes actual pînă astăzi.

Curioasă întîmplare! Două mari fenomene istorice, care au pus în mişcare Europa întreagă, — unul cultural, altul politic —, dau naştere dezvoltării istoriografiei noastre, dîndu-i totodată şi caracterul lor particular. Vremi mari nu produc lucruri mici!...

Folosul ce-a rezultat de aici pentru noi nu se poate tăgădui; nu mai puţin nici meritul — deşi mai mult indirect — al lui Sulzer şi Roesler. Copii ai timpurilor, ei nu sînt atît de mult condamnabili, cum se crede la noi; cu atît mai puţin cu cît ei nu numai c-au dat în mare măsură îmboldire la dezgroparea trecutului nostru

cu ajutorul criticii, ci au şi atras mai mult atenţia lumii învăţate asupra noastră, cum şi asupra unor adevăruri istorice de multă însemnătate pentru istoria neamului nostru.

180 |Roadele criticii, aplicate astfel la istoria română, le observăm, în istoriografia noastră naţională mai întîi în *Istoria critică a românilor* de d. Hasdeu. Acest învăţat este cel întîi istoric al nostru care se desface de părerile susţinute pîn-atunci pe temeiul autorităţii istoricilor noştri mai vechi. Să amintim mai ales: originea românilor din amestecul coloniilor romane cu poporul indigen, locuinţele lor mai vechi în evul mediu şi originile principatului Valahiei. A doua dintr-acestea ne interesează aici mai cu osebire.

Teoria d-lui Hasdeu în această chestiune, nouă prin precizia ei istorico-topografică d. Xenopol o lasă cu totul din vedere. Aceasta n-o face decît în paguba rezultatelor d-sale, părăsind astfel terenul pe care ar fi putut ajunge la o rezolvire mai nimerită a problemei, de care a trebuit să se împiedice, — vrem să zicem unitatea limbii române în dialectele sale.

D. Hasdeu priveşte Oltenia cu partea sud-vestică a Ardealului — unde colonizaţia romană a fost mai intensivă, şi care teritoriu nu se poate adeveri ca ocupat de barbari în evul mediu —, ca leagănul poporului daco-român, care din secolul VI înainte începe a se lăţi de aici prin puterea sa de expansiune ce se sfîrşi în secolul XIV. De altă parte cunoaştem din mai multe indicaţii că d-sa admite fiinţa elementului român şi în Dacia Aureliană, despărţită de Oltenia numai prin Dunăre. În asemenea unitate teritorială s-ar putea înţelege şi unitatea limbii române de pe ambele părţi, care unitate d. Hasdeu nu o tăgăduieşte.

D. Xenopol însă pune, nesilit prin nimica în mod decisiv, formaţia poporului dacoromân cu deosebire în Ardeal; iar Dacia Aureliană o lipseşte cu desăvîrşire de români, punînd patria primitivă a macedoromânilor mai ales la miazăzi de Balcan. Astfel d-sa nu despărţeşte ambele dialecte la început numai prin Dunăre, ci şi prin întregul şes dintre Carpaţi şi Balcani, susţinînd că dialectele

noastre ar fi două limbi deosebite, formate afară de unitate teritorială, ceea ce limbistica nu poate să admită niciodată.

Asupra acestei întrebări vom reveni încă îndeosebi. Aici am voit numai să arăt urmarea păgubitoare ce-a trebuit s-o sufere d. Xenopol trecînd cu vederea teoria d-lui Hasdeu despre locuinţele mai vechi ale românilor din Dacia, fără de a tăgădui existenţa elementului român pe malul drept al Dunării şi lăsîndu-se indus în eroare prin d. Pič, care voieşte să ne denege tot trecutul nostru din Peninsula Balcanică.

Pîn-a trece la întrebarea despre elementul român din cea parte a Dunării, împreună cu chestiunea limbii şi a creştinismului român, să sfîrşim mai întîi cu cele ce avem a observa despre celelalte, începînd cu *Teritoriul continuităţii române.*

Acum, în decursul referatului am observat lipsa de temeiuri pentru o romanizare deplină a Daciei întregi, precum o susţine d. Xenopol. Pe baza indiciilor istorice, noi nu putem susţine romanizarea acestei ţări decît în| 181
partea apuseană a Ardealului cu Banatul Timişan şi Oltenia, pe care teritoriu se mărginise colonizaţia romană. În Moldova şi Valahia răsăriteană, precum şi în regiunea dintre Tisa superioară şi Ardeal, lipsea această temelie; aici nomenclatura topografică a rămas sub dominaţia romană curat dacă, ca şi populaţia, şi inscripţiile din aceste părţi aparţin numai soldaţilor, singurilor reprezentanţi ai romanismului în părţile răsăritene şi nord-vestice ale provinciei[39]. Numai staţiunile militare, din care legiunile au fost pe urmă retrase, nu pot să fi fost de ajuns pentru romanizarea acestor părţi, cum susţine d. Xenopol.

Încă în secolul III, puţin înainte de părăsirea provinciei, împăraţii romani au mai adeseori lupte cu dacii liberi de la confiniile de către miazănoapte şi răsărit,

---

[39] V. Jung, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, Innsbruck, 1881, p. 395.

care înrîuresc și asupra triburilor supuse din provincie și se aliază în sfîrșit cu goții ce năvălesc în Dacia[40]. Și după părăsirea provinciei dacii din țară susțin ostilități cu Imperiul roman[41]. Acest element ostil, în cea mai mare parte, nu se poate privi ca romanizat. Deci și amestecul colonilor romani cu elementul dac se poate admite numai în măsură restrînsă pe teritoriul unde ambele elemente au venit în atingere mai de aproape. Triburile neromanizate din partea răsăriteană a țării s-au contopit în urmă — poate din cauza afinității mai apropiate — cu noii stăpîni, ceea ce explică și confundarea *goților* cu *geții* la Iordanes (550), priviți de acesta ca unul și același popor.

Astfel continuitatea elementului roman în Dacia poate fi susținută numai în regiunea dintre Olt și Timiș cu partea apuseană a Ardealului, unde romanismul a prins puternice rădăcini, și pe unde și toponimia vine în sprijinul continuității.

La nomenclatura munților din Ardeal am văzut că numirile române predomnesc numai în partea apuseană, pe cînd în cea răsăriteană, între Ardeal și Moldova, ea este în minoritate. D. Xenopol explică acest fapt din maghiarizarea nomenclaturei din această parte prin secui. Eu cred însă că pe aici nu poate fi vorba de-o înlocuire a mai vechilor numiri românești prin mai noi unguresti. Românii au început a se lăți spre răsărit abia mai tîrziu, și în părțile ocupate de secui ei par a nu fi locuit niciodată în număr mai însemnat[42]. Pe aici, cum și în Moldova

---

[40] Ibidem, pp. 396, 400, 402.

[41] V. Gooss, *Untersuchungen über die Innerverhältnisse des Trajanischen Daciens*. „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", Hermannstadt, 1874, N.F. XII, pp. 134—135.

[42] Vlahii episcopatului cuman din bula lui Gregoriu IX a. 1234 (Theiner, *Monumenta Hungariae*, I, 131 < Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, 132>), al căror număr se vede că era însemnat, nu pot fi puși numai în partea răsăriteană, unde se afla episcopatul. Ei sînt românii din tot Ardealul, supuși acestui episcopat de Bela IV, care, ca principe ereditar, avea Ardealul sub stăpînirea sa; ei sînt numiți în țara acestuia (in regno tuo). Nici cronicarul Kéza nu spune că secuii locuiau *„amestecați"* cu vlahii

cu Valahia răsăriteană, nomenclatura mai veche — de pildă la rîuri (Bistrița, Moldova, Ialomița, Dîmbovița ș.a.) ca și la localități — este slavonă ; iar numirile rămase din antichitate, ca Prutul, Siretul, Buzăul, nu s-au păstrat | 182
prin români, căci ele nu înfățișează o formă rezultată din schimbările fonologice ale limbii române. Despre *Buzău* susține d. Xenopol (p. 191) că s-a modificat din vechiul *Museus* prin trecerea lui *m* în *b* ; dar asemenea fenomene fonologic nu se află în istoria limbei noastre. Nici *Suceava* de astăzi nu are a face nimica cu vechea *Zusidava* (numită de d. Xenopol *Sucidava*), care după cartea lui Ptolemaeus se află în Valahia răsăriteană aproape de rîul Ialomița. Numele vechii capitale a Moldovei este luat de la rîul Suceava, nume probabil slavon. Despre o continuitate a vechii nomenclaturi topografice în părțile răsăritene, prin mijlocirea elementului roman, nu poate fi vorba nicidecum[43].

Altfel stă lucrul în părțile apusene, unde colonizația romană a pătruns cu putere decisivă. Aici, și numai aici, aflăm păstrate și cîteva numiri antice de localități, care le cunoaștem acum din referat. Cu privire la acestea avem numai a observa că *Rucărul* de lîngă Olt nu poate să fie nicidecum identic cu vechiul *Rucconium*, care pe carta lui Ptolemaeus se află lîngă Tisa superioară ; din *Rucconium* nici nu se putea face românește *Rucăr*, ci numai *Rucoiu*. Celelalte numiri (afară de Cigmău și Deva) corespund cu așezarea geografică, întrucît aceasta este pîn-acum precizată pentru localitățile din vechime, cum și mai mult sau mai puțin și cu regulele fonologice ale limbii noastre.

(cum zice d. Xenopol, p. 130), ci numai în *„vecinătate"* cu aceștia. Endlicher, p. 100 : „Zaculi... cum Blackis in montibus *confinii* sortem habuerunt" (citatul d-lui Xenopol : „Endlicher, p. 62" este greșit).

[43] Despre pretinsul *Municipium Dacorum Iassiorum*, de la care s-ar fi păstrat numele *Iași*, observă și d. Xenopol (p. 196) că în înscripția cutare nu este vorbă de un *municipiu*, ci de un *praefectus M(ilitum)* al *Iasilor*, popor ce nici nu se afla pe aici. Iasii locuiau în Panonia lîngă Drava (v. Jung, *op. cit.*, p. 354) ; deci ei nu pot fi identici cu Iazygii dintre Tisa și Dunăre, cum crede d. Xenopol.

De asemenea şi rîurile din partea apuseană a Daciei au păstrat numele lor vechi, a căror formă de astăzi află explicare în modificările fonologice prin care a trecut limba română. Acest argument, cel mai puternic în sprijinul continuităţii, d. Xenopol îl lasă neîndeplinit. Să cercăm deci a-l adăuga aici.

Rîul cel mai răsăritean, al cărui nume s-a păstrat prin mijlocirea elementului român, este *Argeşul*, la romani *Ardessus*, la Herodot 'Ορδῆσσος. În forma lui de acum numele arată înrîurirea limbii noastre la trecerea lui *d* în *gi*, schimbare ce se explică din fonologia română prin mijlocirea trecerii lui *e* în poziţie din *Ardessus* după felul unui *e* scurt latin în *ie*, înaintea căruia *d* a trecut în *gi* *(Argieş* din *Ardjeş*, în loc de *Arzeş)*, precum în *deorsum* — dios gios, putred-iune — putregiune ş.a.

183 | |*Oltul*, la romani *Alutus* sau *Alt*-inus, are destule analogii în limba română pentru trecerea lui *a* în *o*: precum în *oltariu* pentru *altariu*, *lotru* de la *latro*, *porumb* de la *palumbus* ş.a. Aici acest fenomen fonologic ar afla cu atît mai mult explicare din limba noastră, presupunîndu-se o formă admisibilă: *Aultu* de la *alutus*, ca mijlocitoare pentru *Olt*.

Numele afluentului apusean al Oltului, *Lotru*, d. Xenopol îl reduce la staţiunea romană din acest loc, *Arutela*[44]. Avînd în vedere forma primitivă *Ad-Rutelum* (ca *Amutria* de la *Ad-Mutrium*, 'Αμούτριον), Lotrul se poate deriva foarte bine de la acest nume vechi, schimbat prin metateză la *r* şi *l* şi după preschimbarea romanică a lui *u* scurt latin cu *o*, din Rutelus sau *Rotlu* în *Lotru*.

[44] Aici la gura Lotrului pune d. Mommsen această localitate. Iar d. Tocilescu (*Dacia înainte de Romani*, Bucureşti, 1880, p. 451) o pune în Transilvania, unde în evul mediu se află localitatea *Ruetel* (astăzi Răşinariu), pe care d-sa o identifică după asemănarea numelui cu *Arutela*. Aşezarea acesteia de pe Tabula Peutingeriană corespunde însă mai bine cu gura Lotrului, după ce mai în sus de Arutela mai vine încă *Ponte-vetere* lîngă Olt. *Ruetel*, nu departe de pasul Turnului Roşu, nu pare să fie alta decît numele săsesc pentru *Roşinariu* (în document *Rossinarium*, acum Răşinariu).

În Oltenia d. Xenopol numeşte şi *Jiul ca nume vechi*, pe care-l identifică cu *Gilpil* sau *Gilpit* de la Iordanes şi geograful Ravennat. *Gilpil* numit de aceşti autori împreună cu alt rîu (Iord: *Miliare*, G. Rav: *Arine*) între Mores *(Marisia)* şi Criş *(Grisia* sau *Gresia)*, este însă de bună seamă, ca şi Miliare sau Arine, unul din ramurile Crişului, numite astăzi Crişul alb şi Crişul negru pe lîngă cel repede[45]. D. Hasdeu (*Ist. crit.*, I, 283) derivă numele *Jiului*, privit de asemenea ca păstrat din vechime, de la prototipul tracic *Sil*-rîu, ceea ce nu-mi pare probabil, pentru că la Ptolemaeus acest rîu se află numit *Rhabon* sau *Arhabon*. Rămîne încă nedecis, dacă numele Jiului este păstrat de români din vechime, sau poate de origine slavică, ca *Gor*-Jiu şi *Dol*-Jiu.

Afluentul acestui rîu, *Motrul*, lîngă care se afla staţiunea romană *Amutria* (la Ptolemaeus 'Αμούτριον după forma primitivă *Ad-Mutrium*) a păstrat vechiul său nume într-o formă care se poate explica fonologic numai din limba română; aşa trecerea lui *u* în *o* după aceeaşi lege ca la Lotru (cum *noră* de la *nurus*, *popor* de la *populus* ş.a.), şi eliminarea lui *i* neintonat înaintea lui *u*, după *r* precedat de consonantă (cum *cumătru* de la *conmatrius*, *Dimitru* sau *Dumitru* ş.a.).

În Banatul Timişan numele micului rîu *Cerna*, lîngă care se afla staţiunea romană *Tsierna* cu colonia *Zernensium*, arată mai puţin înrîurirea limbii române, nefiind trecut *e* în *ea*. Acelaşi fenomen îl întîlnim însă şi la apropiatul rîu *Nera*, nume de bună seamă vechi romanic, care în limba noastră de astăzi ar avea să fie *Neagra*, | 184 sinonim cu *Cerna*, după înţelesul slavon. Se pare deci că în aceste numiri vechi sunetul *e* a rămas neschimbat sau prin înrîurirea unui element străin, conlocuitor cu românii, mai ales cel slavon (Cerna); sau poate c-ar fi de admis aici existenţa unui dialect român, în care *e* se păstrează nediftongat, pînă ce acest dialect se pierdu

[45] I o r d a n e s, *Getica*, cap. 22, ed. Mommsen, *Monumenta Germaniae, Auct. antiq.* tom V, p. 87. Ravennatis anonymi *Cosmographia*, ed. Pinder et Parthey, Berolini, 1860, p. 205.

într-o nouă pătură de populaţie română, venită pe cînd limba ei nu mai avea puterea de-a schimba *e* în *ea*, ceea ce în vederea numelui *Nera* este mai probabil.

Timeşul sau *Timişul*, la romani *Tibiscus* sau *Tivíscus*, este iarăşi un vechi nume, a cărui formă de astăzi se explică foarte bine prin mijlocirea limbii române. Pentru trecerea lui *b* sau *v* în *m*, care se află la numele acestui rîu acum la Constantin Porphyrogenitul (*De adm. imp.* cap. 40, Τιμήσης), avem în limba noastră mai multe probe [46]. Cît pentru vocalism, se află la acest nume trei pronunţii diferite: *Timeş* sau *Timiş*, ambele cu accentul pe silaba din urmă, şi *Tèmeş*; cele două dintîi sînt mai ales întrebuinţate la români, cea din urmă la unguri. Pronunţarea română se arată atît prin accent cît şi prin vocalism ca cea mai veche. Păstrarea lui *i* din silaba întîia trebuie să aibă cauza sa în cantitatea sunetului, care cată să fi fost lung; dacă *t* n-a trecut aici în *ţ* este pentru lipsa tonului pe *i*, ca în *părticeà* de la *particella* ş.a. Schimbarea lui *i* din silaba a doua în *e* a urmat după felul unui *i* scurt latin din forma *Tibisius*; dacă varianta cu *i* în loc de *e*, care se apropie mai mult de pronunţarea veche, este păstrată din vechime sau este poate o modificare mai nouă, nu cutez a decide[47]. La Priscus, care, în călătoria sa la curtea lui Attila, trecuse prin regiunea Timeşului, aflăm numele Τιφήσας (ed. Bonn, p. 183) pentru *Tivesas* sau *Tivisas*, iar la Iordanes (cap. 34) *Tibisia*.

Afluentul de către răsărit al Timeşului, *Bîrzava*, lîngă care se află staţiunea romană *Bersovia*, a păstrat vechiul său nume cu schimbarea lui *o* în *a*, care se explică prin mijlocirea românescului *oa*, precum: *corastră* pentru

[46] *Premînda* de la *praebenda*, *am* de la *habeo* (pe lîngă avè şi
aibă); *strîmb* de la *strabus*, poate prin mijlocirea unei forme *strabbus*,
cum *sîmbătă* de la *Sabbatum*; *pimniţă* pe lîngă *pivniţă*. În macedo-
română: *sumloc* pentru *subloc* (tîrîm); în istrorom.: *înmăţa* pentru
învăţa, *înmeşti* pentru *învesti*, *misat* pentru *visat* ş.a. cf. Miklo-
sich, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte*, Wien,
1882, *Consonantismus*, II, pp. 28 şi 36.

[47] Dacă la *Timeş* din *(Timesiu) e* precedat de *m* n-a trecut în *ă* este din cauza lui *ş* următor, care a înrîurit ca *şi*, cum în *cămeşiucă*, *lumeş* ş.a.

coroastră de la *colostra*, *afară* pentru *afoară* de la *adforas* ş.a.

În Ardeal numele *Morăşului*, la romani *Marisus* sau *Marisius* (Marisia), la Herodot Μάρις, s-a schimbat după fonologia limbii române prin trecerea lui *i* scurt în *e*, rostit în urma lui *r* ca *ă*; deci mai tîrziu *Mareşu* de la *Marisius*, apoi trecînd *a* în *o* (cum *lotru* de la *latro* ş.a.) *Morăş* (la Constantin Porphyrogenitul, *l.c.* Μορήσης), care formă se întrebuinţează încă şi astăzi pe | lîngă | 185
Murăş [48]. Înrîurirea limbii române se cunoaşte aici şi la pronunţarea ungurească *Maros* (Mòroş), unde *o* din silaba a doua află explicare fonologică prin mijlocirea românescului *ă* din *Morăş*[49], rostit în limbă străină ca *o*.

În asemenea mod pare să se fi format din vechiul *Ampelum* numele de astăzi *Ompoly*, afluent al Morăşului lîngă Bălgrad (Alba-Iulia). În forma sa de-acum numele *Ompoly* sau *Ompoiu* nu corespunde cu regulele fonologice ale limbii române[50]. Totuşi pentru a explica trecerea lui *e* din Ampelum în *o*, cred necesară mijlocirea românescului *ă* (din *e* precedat de *p*). Dacă românii întrebuinţează astăzi numele *Ompoiu*, ei l-au împrumutat astfel modificat mai tîrziu de la unguri, după ce forma în care ei îl păstraseră mai de înainte fusese uitată sau suprimată de către cea străină. Istoria ne dă explicare pentru acest caz. În regiunea aceasta ungurii au străbătut prin valea Morăşului mai întîi în Ardeal; Belgradul (Gyula-Fejérvár, Alba Iulia) era reşedinţa ducilor ungureşti Gyula înainte de Ştefan-cel-Sfînt. Se vede deci că românii de pe aici au fost covîrşiţi sau împinşi de către invazia ungurească,

[48] Forma mai nouă *Murăş* cred că se explică prin înrîurirea formei derivate *murăşan*, unde *u* înlocuieşte pe *o* neintonat. Scriitorii noştri vechi întrebuinţează numai forma *Morăş*.

[49] Dacă aici *e* a trecut în *ă* cu toate că urmează *şi*, este pentru înrîurirea mai puternică a lui *r*, cum în *răci* ş.a.

[50] D. Xenopol (p. 194, n.) zice că *Ompoiu* derivă „după toate regulile limbii române", din Ampelum, precum „bellum = resboiu, allium = aiu, usturoiu". Eu nu aflu nici o regulă pentru această derivaţie. Analogia cu *resboiu* este greşită, căci acest cuvînt nu derivă din *bellum*, ci din slavonul *razboj*; iar exemplul al doilea nu intră nicidecum aici.

dînd astfel uitării și numele micului rîușor de lîngă vechiul Ampelum — localitate ce-și va fi păstrat poate de asemenea numele său încă pînă atunci, — care nume românii îl lăsară moștenire noilor stăpîni, pentru a-l reîmprumuta apoi schimbat de la aceștia. Cîte numiri vechi n-au dispărut prin asemenea împrejurări în timpul invaziilor străine!

Numele *Crișului*, modificat drept românește din vechiul *Crisius*, românii l-au păstrat în această formă mai veche, pe cînd ungurii numesc acest rîu *Kőrős*. La *Sameș* sau *Someș* însă, pronunțarea ungurească *Szamos* este mai apropiată de vechiul *Samus*; modificarea română seamănă că s-a făcut mai tîrziu prin analogie cu terminația *eș* de la *Timeș* și *Moreș*.

În sfîrșit mai adaug și numele *Marămorăș*, derivat de la *Mare-Mareș* (Marisius maior), numele vechi al *Tisei* la Herodot Μάρις, la Strabo Μάρισος, afluent al Dunării, înțelegînd ambii autori sub acest nume *Morășul* împreună cu *Tisa inferioară*, privită ca continuare a Morășului — cum am arătat într-un studiu precedent [51]. *Tisa*, fiind numită în partea sa inferioară *Maris* sau *Marisus*, a primit acest nume cu înaintarea populației spre miazănoapte în tot cursul său, și avînd și *Morășul* același nume, era necesar a o deosebi de aceasta cu numele corespunzător
186 | mărimii sale ca *Marele Maris*, —|în limba poporului de atunci indigen *Mare-Mareș* sau *Marămorăș*, care nume s-a păstrat pînă astăzi în țara din care iese rîul odată așa numit. Țara Marămorășului este un nume analog cu Țara Oltului, Țara Moldovei ș.a.

Numele de astăzi al Tisei, carele provine mai întîi la Iordanes (cap. 34, *Tisia*), nu poate să fie păstrat din vechime prin români, căci aici ar fi trebuit să treacă prin înrîurirea limbii române în *ț*. Pe cînd în partea superioară românii au păstrat numele mai vechi *Mare-Mareș*, trecut apoi la Țara Marămorășului, de unde iese rîul, — numele *Tisa* îl va fi primit acest rîu mai întîi în partea

[51] *Dragoș și Bogdan*, „Conv. lit.", 1884, tom. XVIII, pp. 304—305 < v. *Opere complete*, I (1946), p. 67; supra, pp. 107—108 >.

inferioară, unde pare să fie împrumutat în mod analog cu Maris de la apropiatul Timeș (Tibiscus, Tibisia) cu care se află confundat cîteodată. Așa pe carta lui Ptolemaeus *Tisa* este numită Τιβίσκος[52]. De bună seamă afundătura și bălțile dintre gura Tisei și Timeș, care aici sînt foarte apropiate, au cauzat această confundare, fiind privită partea inferioară a Timișului ca continuare a Tisei, a cărei gură se și află pusă pe carta lui Ptolemaeus în locul celei a Timișului, desigur pentru că ambele rîuri erau pe atunci cîteodată sau și mai mult timp împreunate prin apă. Astfel Tisa a primit mai tîrziu numele său de astăzi în tot cursul ei, și mai întîi în partea sa inferioară, într-o regiune neocupată de români, care în părțile muntoase ale cursului ei superior păstrară timp mai îndelungat numele mai vechi *Marămorăș*, nume care, prin vechimea sa și prin originea sa drept română, este una din dovezile cele mai puternice ale continuității.

Prin studiul acestor numiri topografice, păstrate din vechime cu modificările fonologice ale limbii române, și prin mijlocirea aceștia, ajungem la rezultatul pozitiv că, în părțile apusene și mai mult centrale ale Daciei Traiane, — anume Oltenia cu o parte din regiunea Argeșului superior, partea răsăriteană a banatului Timișan și partea apuseană a Ardealului cu țara Marămorășului, pe unde și nomenclatura munțelui este în cea mai mare <parte> românească, — că pe acest teritor, zicem, elementul roman implîntat aici prin acele *„infinitae copiae ex toto orbe romano"* ce au fost aduse în Dacia, nu poate niciodată să fi încetat de a exista. Mai ales în partea meridională cu partea sudvestică a Ardealului, pe unde s-au păstrat și cîteva numiri de localități antice, și unde și colonizația romană a fost mai tare întemeiată, continuitatea elementului dacoromân cată să fi fost mai puternică.

Continuitatea nomenclaturii topografice, simplu constatată, a fost opusă teoriei lui Roesler și pînă acum. Însuși d. Tomaschek nu poate tăgădui puterea acestui

[52] Vezi T o c i l e s c u, *Dacia înainte de Romani*, p. 438, carta.

argument, văzîndu-se silit prin aceasta a admite stă-ruinţa unei rămăşiţe din populaţia dacoromână după părăsirea Daciei. „Dar aceste rămăşiţe — adaugă d-sa —
187 | au fost îngropate sub valurile năvăliri|lor“[53]. Asemenea pretext nu-i mai este permis nimănui faţă cu argumentul toponimic, aşa cum acesta este acum argumentat de d. Xenopol prin nomenclatura muntelui şi întemeiat în studiul de faţă prin mijlocirea limbii române.

Astfel tradiţia istorică despre vechimea poporului dacoromân în ţara lui află adeverire deplină încît priveşte fiinţa neîntreruptă a acestui element în Dacia de la cucerirea romană încoace.

* * *

255 | |Vorbind în numărul trecut despre istoricul chestiunii ce ne ocupă, am cunoscut ca veche tradiţie istorică părerea despre vechimea şi continuitatea elementului român în Dacia lui Traian. Această tradiţie am văzut că se adevereşte mai ales prin toponimie, pe temeiul căreia am ajuns a stabili şi teritoriul continuităţii române, care coincide întocmai cu teritoriul colonizaţiei romane.
256 | Trecînd acum la *mărturiile cronicarilor*, să ne ocu|păm puţin de *Anonymus Belae regis Notarius*, despre care avem a mai adăuga ceva.

Ştim că Roesler, întrebuinţînd toate mijloacele pentru a discredita pe acest martor al vechimii românilor în Dacia, îl pune într-un timp cît se poate de tîrziu, făcîndu-l notarul lui Bela IV (1235—1270), cel de pe urmă rege cu acest nume. Această părere, susţinută şi de alţii, se menţine pîn-acum în întreagă autoritate în literatura istorică. În timpul mai nou numai d. Pič (*Ueber die Abstammung d. Rum.*, p. 121 squ.) s-a pronunţat în contra ei, susţinînd părerea lui Engel şi Pray, că Anonymus este notarul lui Bela III (1174—1196). D. Xenopol am văzut că nu se pronunţă precis asupra timpului acestui cronicar; numai în critica dintîi (pag. 171) d-sa îl priveşte, după părerea mai veche, ca notarul lui Bela I (1061—1063).

[53] *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, p. 45.

Nu putem intra aici mai deaproape în discuţia acestei întrebări, mai ales după ce vîrsta martorului nostru nu priveşte chestiunea română decît în mod secundar. Totuşi cred necesar a-mi spune părerea măcar pe scurt.

Înainte de a ne decide despre timpul cronicarului nostru, să ţinem în vedere că acesta ne spune însuşi în prolog că scrierea sa *Gesta Hungarorum* este cea dintîi cronică a Ungariei asupra originilor poporului şi a genealogiei regilor. Ca unic exemplar al acesteia ni s-a păstrat numai o copie necompletă din secolul XIV.

Criteriile interne ale cronicii nefiind de ajuns pentru a determina vîrsta ei, trebuie să cercăm aceasta mai ales prin asemănare cu celelalte cronici ungureşti. În această privinţă voi să atrag aici atenţia numai asupra unor împrejurări mai însemnate, care-mi par decizătoare pentru chestiune.

Mai întîi este cunoscut că înainte de suirea pe tron a lui Bela IV exista în Ungaria o cronică indigenă, din care călugării dominicani s-au informat despre vechea patrie răsăriteană a ungurilor, înainte de ce întreprinseră pe atunci misiunea lor predicătoare în acele părţi păgîne din răsărit. Memoriul dominicanului Ricardus asupra acestei misiuni săvîrşite, scris la 1237, începe astfel:

„Inventum fuit in *Gestis Ungarorum* Christianorum, quod esset alia *Ungaria maior*, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, *eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustenere non posset*: qui cum *multa regna pertransissent et destruxissent*, tandem venerunt in|terram que |257
nunc Ungaria dicitur, tunc vero dicebatur *pascua Romanorum*, quam inhabitandam pre terris ceteris elegerunt, *subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem*“[54](S-au aflat în *Gesta Ungarorum* [faptele Ungurilor] celor creştini

[54] E n d l i c h e r, *Mon. Arpad.*, I, 248. T h e i n e r, *Monum. Hungariae*, I, 151. < H u r m u z a k i-D e n s u ş i a n u, *Doc.*, I, p. 155 >. D. Xenopol (p. 106) citează acest memoriu, publicat sub titlul *De facto Hungarie magne invento* în înţeles greşit ca *„cronică“*, sub acest nume cunoscîndu-l numai după citatul necomplet al d-lui Thomaschek.

că ar fi altă *Ungarie mai mare*, de unde ieşiseră şapte duci cu oamenii lor, ca să-şi caute loc de locuinţă, *pentru că ţara lor nu mai putea susţine mulţimea locuitorilor*; aceştia, după ce *trecuseră prin multe state şi le nimiciseră*, veniră deci în ţara ce se numeşte acum Ungaria, atunci însă *păşunea Romanilor*, care şi-o aleseră mai cu preferinţă decît pe celelalte ţări spre a o locui *după ce şi-au supus popoarele ce locuiau atunci aicia*).

Asemănînd acest citat, scos dintr-o cronică ungurească *Gesta Ungarorum* cu istoria venirii ungurilor din *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus, vedem că într-însul nu se află nimic ce n-ar fi şi-n cronica acestuia, cunoscută sub acelaşi nume ca şi al celei întrebuinţate de Ricardus. Ba încă mai mult: noi aflăm aici lucruri care nu se află în altă cronică ungurească decît în cea a lui Anonymus cu care citatul de sus corespunde întocmai ca excerpt din această cronică. Acestea sînt: numele patriei vechi „Ungaria mare" (cap. I. Scythia... maxima terra est, que Dentumoger dicitur), cauza emigrării ungurilor de-aici pentru mulţimea locuitorilor ce nu mai puteau fi susţinuţi (cap. I şi 5), nimicirea mai multor state şi supunerea popoarelor aflate în Ungaria, în sfîrşit numele de atunci al Ungariei „*Pascua Romanorum*" (cap. 9).

În vederea acestor fapte necontestabile, cum şi a mărturisirii lui Anonymus că înaintea lui nu se află altă cronică ungurească, *care să fi arătat cîte state şi-au supus ungurii şi din care cauză au ieşit ei din ţara lor de mai înainte*;[55] în vederea acestora, nu ne este permisă altă concluzie, decît că cronica lui *Gesta Hungarorum* se afla acum înainte de domnia lui Bela IV, fiind ea cunoscută pe atunci misionarilor Dominicani. Deci autorul ei nu poate să fi fost notarul acestui rege.

258 | A fost el însă notarul lui Bella III? Pentru această părere Engel[56] şi Pray[57] pun mai ales temei pe litera P

[55] Endlicher, p. 1, quot regna et reges sibi subiugaverunt, aut quare populus de terra Scythica egressus.

[56] *Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium*, Vindobonae 1794. Appendix de origine Valachorum, § 4.

[57] *Historia regum Hungariae*, Budae, 1801, tom I, p. XXIX.

de la începutul cronicii, privind-o ca iniţiala numelui cronicarului, identificat de aceşti autori cu episcopul Ardealului *Paulus*, care se află adeverit într-un document din a. 1188 ca fost notar al regelui Bela III. Dar cu această iniţială d. Marczali[58] a descoperit în timpul mai nou şi un notar al regelui Bela IV, numit *Pous* şi identificat de acest autor cu Anonymus. Criteriile interne, ce le invoacă d. Pič pentru timpul lui Bela III sînt prea slabe pentru a decide în acest înţeles. Cel mai puternic argument din acestea — anume că anonimul notar trebuie să fi trăit încă în timpul împăratului Manuil Komnenos (1143—1180), pentru a putea lăsa să prevaleze la venirea ungurilor Imperiul bizantin peste cel bulgar mai de tot în Peninsula Balcanică — acest argument poate fi invocat cu mai bun temei pentru timpul înainte de domnia lui Bela III, în a cărui vreme Imperiul bizantin a ajuns din contră la mare decadenţă după moartea lui Manuil, pe cînd Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor se ridică la prima putere a Peninsulei Balcanice. Dacă Anonymus face să prevaleze Imperiul bizantin atît de mult, identificîndu-l de regulă mai cu întreaga peninsulă, el, care se vede din cuvintele lui c-a scris cronica sa după moartea regelui, al cărui notar fusese, trebuie să fi trăit într-un timp cînd acest imperiu se întindea pînă la Dunăre.

Starea lucrurilor nefiind astfel în anii din urmă ai lui Bela III († 1196), sîntem siliţi a merge ceva mai înapoi. Aici şi cronicile ungureşti ne dau la mînă puternice temeiuri, pentru a determina timpul cronicarului nostru ca notar al lui Bela II (1131—1141).

Mai întîi trebuie să ţinem seamă că cronica lui Anonymus nu ne este păstrată întreagă. El aminteşte (cap. 15) o întîmplare din timpul regelui Andrea I (1046—1061) şi adaugă: „*Precum voi zice în cele următoare*" (ut in sequentibus dicetur); iar partea păstrată nu ajunge nici pînă la Geisa, tatăl lui Stefan-cel-Sfînt. În Prolog el mai spune că dă prin această cronică o „genealogie a *regilor*

[58] *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden*, Berlin, 1882, p. 101.

Ungariei". După ce din spusele lui se cunoaşte deci vederat că el a scris şi *istoria regilor*, probabil pînă-n timpul său,
259 | să| vedem dacă nu se află urme din aceasta în celelalte cronici ungureşti.

În cronica de Buda aflăm citate „cărţile vechi *Gesta Hungarorum*" pentru răscoala păgînă din 1046—1047, urmată de reacţia păgînismului după Stefan-cel-Sfînt[59]. Aici vedem că acele „cărţi vechi" aveau acelaşi nume ca cronica lui Anonymus.

De însemnătate decizătoare pentru chestiune este însă părtinirea vădită pentru Bela II şi fiul şi următorul său Geisa II în cronica ilustrată, scrisă la 1358 după izvoare mai vechi, care cronică se află şi copiată în cronica lui Thurocz. Aici se cunoaşte vederat că autorul originar al acestei părţi a cronicii, care părtineşte în modul cel mai linguşitor pe numiţii regi, şi care se vădeşte aci prin modul scrierii cum şi prin precizia datelor ca contemporan, era un curtean de-al lor[60]. Faţă cu laudele peste măsură date neînsemnatului Bela II cel Orb, vedem că unchiul acestuia, regele Coloman (1095—1114), — după mărturiile nepărtinitoare din ţară şi dinafară, unul din cei mai distinşi domnitori ai timpului său — este descris în colorile cele mai uricioase. Asemenea de părtinitor este cronicarul şi în contra fiului şi următorului acestuia, Stefan II († 1131), cum şi în contra celuilalt fiu Boris, care ca pretendent susţinea certe de tron cu regii Bela II şi Geisa II[61].

[59] Ed. Podhradczky, p. 93: Est autem scriptum in antiquis Libris de Gestis Hungarorum...

[60] Contemporaneitatea autorului se cunoaşte clar şi din următoarele cuvinte: „Confirmatum est ergo Regnum in manu ejus (Bellae II), et inimicos ejus dedit dominus in opprobrium *usque in presentem diem*, cap. 64.

[61] Pars II, cap. 60—66. Schwandtner, *Ss. rer. Hung.*, I, pp. 135—146; cf. Marczali, *op. cit.*, p. 77, unde autorul demonstră mai pe larg, pe temeiul acestor date, că această parte a cronicii este din acest timp. Mirare că acest autor lasă aici cu totul din vedere pe Anonymus, despre care susţine (p. 94 sq.) cu vădită silnicie c-a fost notarul lui Bela IV; de bună seamă numai de dragul teoriei lui Roesler, pentru care se declară cu orbire maghiară, lăsînd astfel din mînă meritul de a fi rezolvit acum chestiunea despre timpul lui Anonymus.

Această părtinire — la regii Coloman şi Stefan II în toată cronica unicul caz de nedevotament şi ură faţă cu dinastia — capătă înţeles, cînd ştim că Bela II împreună cu tatăl său Almos a fost orbit de Coloman pe timpul certelor de tron dintre acest din urmă şi fratele său Almos. Luînd pe lîngă aceste în considerare că această parte mai largă şi de caracter de tot contem|poran al cronicii ajunge | 260
numai pînă-n domnia lui Geisa II (1141 — 1161), după care urmează în toate cronicile ungureşti o lacună foarte bătătoare la ochi pînă la domnia lui Andrea II (1204—1235), pînă ce prima cronică ungurească a aflat continuator, — în vederea acestora, contemporaneitatea cronicarului şi legătura lui cu casa şi curtea lui Bela II nu poate fi pusă nicidecum la îndoială. Şi cine să nu cunoască aici pre *Anonymus „quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius"*, de la care avem cea mai veche cronică ungurească!

Spre adeverirea acestei concluzii, impusă numaidecît prin logica faptelor, voi aduce încă următoarele temeiuri mai puternice:

Cea mai pronunţată tendinţă a scrierii lui Anonymus este: *că numai descendenţii lui Almos* (tatăl lui Arpád) *sînt îndreptăţiţi la domnie în Ungaria.* Acest aşezămînt este întîiul punct al jurămîntului despre care spune el că l-au depus ungurii ducelui lor Almos înainte de intrarea lor în Ungaria[62]. În deplin acord cu această tendinţă supremă şi curat din acest punct de vedere, vedem că purcede şi cronica ilustrată cu privire la fiul lui Coloman, pretendentul Boris, care susţinea înverşunate lupte de tron cu Bela II şi Geisa II, şi care este numit aici de repeţite ori *„fiu adulterin"* al femeii lui Coloman, deci nu din viţa Arpazilor, ceea ce altcum nu se află adeverit[63]. Alt punct

[62] Cap. 5. Elegerunt sibi ducem ac preceptorem in filios filiorum suorum, usque ad ultimam generacionem, Almum filium Ugek... cap. 6. Primus status iuramenti sic fuit: ut quam diu vita duraret, tam ipsis, quam eciam posteris suis, semper ducem haberent de progenie Almi ducis.

[63] II, cap. 61: Quae ex adulterio peperit filium nomine Borich. Cap. 64: Plurimi autem ex nobilibus in partem Borichii declina-

al jurămîntului plăsmuit de Anonymus este că: *cine ar fi necredincios domnitorului și ar face discordie între domnitor și neamul lui, acela să fie al morții*[64]. Deci iarăși un așezā-
261 | mînt pentru timpul cronica|rului, cînd afară de Boris începură și frații lui Geisa II, Ladislau și Stefan, a face pretenții la domnie, urmate apoi și de certe pentru tron.

Foarte remarcabil este încă, că descrierea persoanei lui Coloman din cronica ilustrată este o copie completă a lui *Thersites*, ceea ce ne arată vederat pe Anonymus, care, compilînd o *Istorie Troiană* după Dares Phrygius și alți autori[65], împrumută de aici descrierea persoanelor pentru cronica sa ungurească. Iată și o probă:

Dares Phrygius	Anonymus
Dares Phrygius cap. 12. — Hectorem *blaesum, candidum*, crispum, strabum, pernicibus membris, vultu venerabili, barbatum decentem, *bellicosum, animo magno, in civibus clementem*, dignum, amore aptum. — Alexandrum *candidum*, longum, fortem, oculis pulcherrimis, *capillo molli et flavo*, ore venustu, *voce suavi*, velocem, *cupidum imperii*[66].	Anonymus cap. 53. — Fuit enim dux Zulta parum blesus et candidus, capillo molli et flavo, statura mediocri, dux bellicosus, animo fortis, sed in civibus clemens, voce suavi, sed cupidus imperii.

verunt. Proceres autem Hungariae vocati sunt ad colloquium cum rege. Interrogavit autem eos rex, si scirent, Borichium adulterinum esse, vel filium regis Colomani? Fideles autem regni responderunt, quod indubitanter scirent, Borichium esse adulterinum, et nullatenus dignum corona regis. *Ibidem* non decet vos, contra iustitiam quaerere regnum, homini adulterino. Nos enim scimus, quod de iure, regnum habere debeat Bela...

[64] Quartus status iuramenti sic fuit: ut si quis de posteris eorum infidelis fieret contra personam ducalem, et discordiam faceret inter ducem et cognatos suos, sanguis nocentis funderetur.

[65] Anonymus spune în prologul său, Endlicher, p. 1: „Dum olim... in *historia Troiana*, quam ego cum summo amore complexus *ex libris Daretis Phrygii ceterorumque auctorum*... in unum volumen proprio stilo *compilaveram*,... legeremus, petisti a me, ut sicut historiam Troianam... scripseram, ita et genealogiam regum Hnugarie... scriberem".

[66] Daretis Phrygii, *De excidio Troiae Historia*, ed. Meister, Lipsiae, 1873, p. 15.

Dintr-o asemenea fîntînă îl aflăm descris și pe Coloman în cronica ilustrată (II, 60): „Colomanus... erat autem *habitu corporis contemtibilis, sed astutus et docilis, hispidus, pilosus, luscus, gibbosus, claudus et blaesus*", — un adevărat Thersites[67].

Cine să nu cunoască aici pe unul și același autor? — mai ales după ce Anonymus ni se recomandă însuși ca compilator al unei *istorii Troiane* după diferiți autori, care compilație vedem cum o întrebuințează el și pentru cronica sa ungurească!

| În sprijinul acestora am avea însă și alte dovezi; dar | 262
să ne mulțumim cu atîta, nefiind aici locul pentru a lămuri această chestiune mai pe larg. Temeiurile expuse sînt de ajuns pentru a dobîndi cu deplină convingere morală rezultatul că mult răstălmăcitul Anonymus nu este altul decît notarul lui Bela II, și c-a scris cronica sa sub domnia fiului acestuia, Geisa II, pe la miezul secolului XII, aducînd-o pînă-n timpul său[68]. Trebuie a fi orbit de patima unor preocupări favorite, sau chiar intenționate, pentru a nu recunoaște că această concluzie este unica îndreptățită în știință!

Dacă istoria regilor nu ni s-a păstrat prin unica copie ajunsă pînă la noi, lucrul se explică din aceea că această parte se afla atunci trecută, mai mult sau mai puțin exact, în alte cronici. Păstrarea părții dintîi avem s-o mulțumim împrejurării că cronica se deosebea aici de celelalte, care toate încep cu istoria hunilor, adausă pe la începutul

[67] Thersites lipsește la Dares Phrygius, precum ni s-a păstrat acesta. Descrierea lui Coloman este însă în orice caz o copie de pe Thersites după un autor din evul mediu, pe temeiul lui Spindarus Thebanus, traducătorul latin al lui Homer. Ea corespunde întocmai cu descrierea persoanelor de la Dares Phrygius, și se va fi aflat ca descriere a lui Thersites la unul din autorii evului mediu, întrebuințați de Anonymus pentru istoria lui Troiană.

[68] Părerea mai veche că Anonymus ar fi notarul lui Bela I, — pentru că numele regelui nu este deosebit cu număr, cum ar fi trebuit să facă cronicarul la un Bela următor — nu se mai poate susține față cu temeiurile noastre. Ea nu este admisibilă încă pentru aceea că Anonymus numește pe Ștefan I *„sfînt"*, ceea ce nu putea să facă pe timpul lui Bela I, cînd Ștefan nu era încă canonizat.

secolului XIII[69] căreia urmează, după o foarte scurtă narație a venirii ungurilor, istoria regilor[70]. Faptul că istoria hunilor lipsește de tot la Anonymus, care amintește numai pe Attila, ca predecesorul Arpazilor de aceeași
263 | origine, este încă unul din argumentele pentru vîrsta lui|
mai veche[71]. Dacă totuși careva motive pentru a pune într-un timp mai tîrziu redacția cronicii lui Anonymus, așa cum ne este ea păstrată în copie mai tîrzie, ar putea să fie încîtva întemeiate, — ceea ce nu putem însă admite nicidecum în măsură mai însemnată — atunci ele pot fi puse numai pe seama copiștilor ce vor fi interpolat sau modificat cîte ceva.

Cunoscînd acum timpul cronicarului nostru, să trecem la întrebarea ce ne ocupă aici mai ales: amintirea românilor ardeleni la acest autor. Pentru adeverirea spuselor lui în această privință, am văzut că d. Xenopol aduce dovezi puternice de la alți cronicari, atît mai vechi cît și mai tîrzii, cum și mai cu seamă din documente: dovezi care în acord cu Anonymus adeveresc mai presus de îndoială ființa românilor în țară înainte de venirea ungurilor.

---

[69] Despre timpul redacției istoriei hunilor vezi M a r c z a l i, *op. cit.*, pp. 82—83. Ea se află acum în *Chronica Hungarorum et Polonorum* de la sfîrșitul secolului XII. E n d l i c h e r, *Mon. Arpad.*, I, p. 60 sq.

[70]. Narația venirii ungurilor din aceste cronici mai tîrzii este independentă de Anonymus. Se vede că ele se țin aici de altă cronică, căreia îi dau preferință, pentru că conținea și istoria hunilor, priviți ca străbuni ai ungurilor, care lipsește încă la Anonymus. În cronica ilustrată (cap. 42 și 53) se află întrebuințate mai multe cronici indigene. În cronica de Buda se amintește, afară de *Gesta Hungarorum*, și o cronică a regelui Salomon (1063—1074), deci anterioară lui Anonymus. Și acesta din urmă amintește insinuări cronografice mai vechi, zicînd: cap. 7: *„sicut in annalibus continetur cronicis"*, unde pare să înțeleagă anale indigene. Deci este probabil că cronicile posterioare lui Anonymus dau narația venirii ungurilor pe temeiul unei asemenea scrieri mai vechi, căci ele înfățișează aici o expunere mai scurtă și mai simplă. Dacă totuși Anonymus spune că înainte de dînsul nu se afla o cronică, care să arate originile și istoria venirii ungurilor, atunci se pare că el înțelege narația mai veche, pentru simplicitatea și scurtimea ei, sub povestile „ex falsis fabulis rusticorum, vel a garulo cantu ioculatorum".

[71] Comunitatea de origine a ungurilor cu hunii se află recunoscută în Ungaria acum în sec. XI, vezi M a r c z a l i, *op. cit.*, p. 55.

Dar cronicarul nostru amintește la această ocazie și un principat român în Ardeal, pe lîngă alte principate supuse de unguri la venirea lor și neadeverite altfel. Ca aceste principate, zice Roesler, așa sînt și românii de-atunci un product al fantaziei lui Anonymus, întru glorificarea vitejiei maghiare, care ar fi supus mai multe state și popoare. Și aici este de lipsă o dovadă directă în contra acestei false argumentații a lui Roesler, combătută de d. Xenopol numai în mod dialectic. S-o cercăm deci, indicînd pe scurt numai una mai interesantă.

Principatul bulgăresc al lui Salanus dintre Dunăre și Tisa pînă-n Carpați, care d. Xenopol (p. 77) îl privește ca vasal al Imperiului bulgar din Moesia, este de bună seamă unul din cele mai dubioase, încît la întîia vedere el provoacă neîncredere în cronicarul nostru. Această parte de loc se numea înainte de venirea ungurilor *„Pustietatea avarilor"*; aici aflăm încă astăzi *Puszta* ungurească. Pînă la întemeierea statului unguresc istoria nu ne arată nici o urmă de civilizație sau de așezămînt politic în această regiune, destinată prin condițiile ei geografice timp îndelungat numai pentru viață nomadă sau păstorească, — și cu atît mai puțin urmă de un asemenea principat, cum ne spune unicul Anonymus. Cine va mai voi deci să întreprindă zadarnic de-a susține cu seriozitate, ca Engel
ș.a., fără de altă |adeverință, existența acestuia în cutare | 264
loc? Dar dacă nu, oare avem noi dreptul de a-l face să cază, împreună cu celelalte principate, din plăzmuirea tendențioasă a cronicarului?... Și oare nu se află în povestirea acestuia nici un fond istoric?...

Trebuie să punem temei pe aceasta, căci aici se face analogie la ceea ce privește istoria noastră!

Să purcedem de la numele *Salanus*. Un principat *Salan* este adeverit în istorie înainte de venirea ungurilor, dar nu între Tisa și Dunăre, ci de cea parte a Dunării, în Pannonia, atunci ocupată de sloveni. Această provincie e știut că după izbînda lui Carol-cel-Mare asupra avarilor se afla sub stăpînirea francilor. La 827 însă ea a fost pierdută către bulgari, care stăpîneau și-n Dacia Traiană, unde ei și-au lățit puterea după risipa avarilor cel puțin

pînă-n Tisa. În luptă cu francii ei cîştigară şi Pannonia, care o ţinură cîtva timp, aşezînd aici magistraţi de-ai lor [72]. Cum şi cînd au reuşit francii a dobîndi iarăşi putere asupra Pannoniei, nu aflăm spus nicăirea. Se ştie numai că mai tîrziu un duce slovean, Privina, — care, fiind scos din principatul său de lîngă Nitra, spre miazănoapte de Pannonia, se refugie la bulgari, şi carele creştinîndu-se se făcu apoi vasal al Imperiului franco-german, — primi în Pannonia de la regele Ludovic Germanul, pe la 840, teritoriul dintre Stiria şi lacul Pelson, lîngă rîul *Sala* (circa fluvium qui dicitur Sala), în feudalitate, unde Privina întemeie o cetate lîngă rîul Sala.

În urmă principatul lui Privina, care la 848 fu recunoscut de Ludovic ca de sine stăpînitor al teritoriului său (concessit illi in proprium totum quod prius habuit in beneficium), vedem că cuprinde toată Pannonia dintre Dunăre şi Drava. Centrul acestuia era cetatea lui Privina (civitas Privinae) lîngă rîul *Sala*, unde se află astăzi oraşul *Szalavár*, în districtul numit pîn-acum *Sala* (ungureşte Szala sau Zala). Iată principatul *Salan* [73]!

Sub Kozel, fiul şi următorul lui Privina, Metodiu întemeie episcopatul Pannonian. Atît Kozel cît şi tatăl său
265 | Privina se| adeveresc c-au stat în relaţii mai intime cu Imperiul bulgar. Poate prin mijlocirea lor francii erau împrieteniţi pe timpul acesta cu bulgarii, amintiţi în *Analele de Fulda* la a. 863 ca venind de la răsărit într-ajutor francilor în contra moravilor [74].

După moartea lui Kozel, francii luară iarăşi Pannonia în stăpînire, dar n-o putură menţine în contra lui Suatopluk al Moraviei, carele fu apoi învestit cu o parte a ţării de către Carol-cel-Gros (884). Este remarcabil că în aceste

---

[72] E i n h a r d i, *Annales*, a. 827: Bulgari quoque Sclavos in Pannonia sedentes... ferro et igni vastaverunt, et expulsis eorum ducibus, Bulgaricos super eos rectores constituerunt. Pertz, *Mon. Germ.*, I, p. 216. De asemenea în *Analele de Fulda, ibidem*, p. 359.

[73] *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, cap. 10 sq. P e r t z, *M.G. Scriptores*, XI, p. 11 sq.

[74] P e r t z, *M.G.*, I, 374.

lupte pentru Pannonia, şi bulgarii atacă pe Suatopluk [75]. Murind Suatopluk (894), regele Arnulf dete Pannonia, cu cetatea de lîngă Sala ca capitală, ducelui slovean Brazlav din cea parte de Drava, care la venirea ungurilor avea deci în stăpînire principatul Salan ca vasal al Imperiului franco-german [76].

E vederat că din aceste fapte istorice tradiţia cunoscută lui Anonymus, întemeiată pe o tradiţie mai veche decît cea naţional-ungurească de la venirea ungurilor, a format mitul ducelui Salan [77]. Aceasta se cunoaşte clar încă şi din aceea că la Anonymus conducătorii expediţiilor în contra bulgarului Salan sînt *Lelu* şi *Bulsu* (cap. 39, 41, 42). Despre aceştia spune Kéza că *Lel* a ocupat teritoriul din stînga Dunării de mijloc, de unde a scos pe *Messiani* (moesiani, bulgarii din Moesia), iar *Bulchu* a ocupat teritoriul *Zala* de lîngă lacul Pelson [78]. La cucerirea Pannoniei Anonymus nu numeşte însă pre *Bulsu* (Bulchu), pentru că în tradiţia cunoscută lui acesta se afla numit în mitul *Salan*. Precum numele acestuia este de bună seamă numai conumele împrumutat de la principatul *Salan* din Pannonia, aşa şi cel al pretinsului său străbun *Kean* nu înseamnă
nimic alta| decît *Khan* bulgăresc. Cine nu va recunoaşte | 266
nici o reminiscenţă istorică despre mai vechea stăpînire bulgară asupra Panoniei, unde încă şi principatul Salan a rămas sub Privina şi Kozel în oarecare legătură cu Imperiul bulgar?

---

[75] *Annales Fuldenses*, a. 884, *ibidem*, p. 400: cum Bulgaris... qui priori anno suum (Zuentibaldi) regnum vastavere...

[76] *Ibidem*, a. 896, p. 413.

[77] Întrebuinţarea unei tradiţii orale o indică Anonymus mai precis în cap. 42: quorum eciam bella et forcia queque facta sua, si scriptis presentis pagine non vultis, credite *garulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum, qui forcia facta et bella Hungarorum, usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt...*

[78] E n d l i c h e r, p. 103: Lel ergo exercitus sexti ductor fuerat; iste circa Golgocha primitus habitans, exinde Messianis et Boemis extirpatis, tandem in partibus Nitrie sepius fertur habitasse. Septimi quidem exercitus Werbulchu (numit pe urmă numai Bulchu) dux est dictus, hic in Zala circa lacum Bolotum descendisse perhibetur.

Dacă acest principat se află pus la Anonymus între Dunăre şi Tisa, iar nu în Pannonia, unde este adeverit, atunci trebuie să admitem că această mutare s-a făcut mai ales din cauza cunoştinţei că Pannonia se afla la venirea ungurilor sub suzeranitatea francilor, după cum ne şi spune Anonymus, punînd (cap. 46—49) această ţară sub stăpînirea romanilor, care se retrag de către unguri *„in terram Teuthonicorum“*, ceea ce va să zică sub stăpînirea împăraţilor romani ai francilor din Germania. Pentru două stăpîniri nu era aici loc în ideea cronicarului. Dar poate că şi tradiţia cunoscută lui i-a dat motiv pentru aceasta, sau ea suna chiar astfel.

Este anume foarte probabil că pe timpul stăpînirii bulgare în Pannonia, bulgarii, care stăpîneau şi Dacia pînă în Tisa, au cuprins în imperiul lor şi teritoriul intermediar dintre Tisa şi Dunăre. Suidas (I, 1017) spune că bulgarii şi-au supus pe la începutul secolului IX pe avari; aşa-numita „Pustietate a avarilor“ dintre Tisa şi Dunăre va fi fost deci de asemenea supusă lor. După întemeierea principatului Salan, din Pannonia, ducii acestuia se poate c-au primit de la bulgari, cu care ei susţineau prietenie mai intimă, teritoriul limitrof dintre Dunăre şi Tisa în stăpînire atîrnătoare. Astfel numele Salan ca de duce bulgar a ajuns să fie împreunat în tradiţie cu această parte de loc. La Anonymus el a rămas cu atît mai lesne în această legătură, cu cît la dînsul tot celălalt pămînt al Ungariei se află ocupat de alte principate şi stăpîniri, aşa că pentru Salan, cum şi pentru adeverita stăpînire bulgară în părţile ocupate de unguri — despre a căror lupte cu bulgarii, adeverite şi prin ştiri bizantine, cronicarul se vede că cunoştea o tradiţie întunecată — nu i-a rămas alt loc decît cel dintre Tisa şi Dunăre, unde este şi probabil că bulgarii mai exercitau încă oarecare stăpînire, fără ca să putem însă admite aici existenţa unui principat propriu.

Astfel înţelegem noi a explica miturile istorice, din fapte adevărate, a căror amintire a fost alterată în decursul timpurilor prin tradiţia poporală, — iar nu din fantazia cronicarilor!

Dacă deci în mitul lui Salan se află un fond istoric, cu cît mai mult trebuie să fie recunoscut acesta la principatul român| din Ardeal, unde existenţa poporului român | 267
înainte de venirea ungurilor află adeverire din mai multe părţi. De bună seamă şi aici se află în tradiţia lui Anonymus adaosuri închipuite. Aşa, supunerea acestui principat încă pe timpul lui Arpad nu este nicidecum probabilă. Şi numele ducelui român *Gelou* nu pare să fie alta decît împrumutat de la ducele unguresc *Geula* (sau Gyla) din Bălgrad (Gyula — Fejérvár), adeverit în timpul lui Stefan-cel-Sfînt [79]. Principatul ardelean al lui Gyula — care cuprindea numai partea apuseană, mai ales pe valea Morăşului [80] — iar după spusele lui Anonymus un principat mai vechi român, care primi apoi o dinastie ungurească, după ce ducele român căzu în luptă cu ungurii. Atîta fond istoric se poate cunoaşte din povestirea lui. Pe lîngă români, Anonymus aminteşte aici şi slavi; el nu spune însă nimic de stăpînirea bulgară, care la venirea ungurilor se întindea şi asupra Ardealului. Principatul român, amintit de el, se află după toată probabilitatea în atîrnare de Imperiul bulgar; el putea să fie supus de unguri abia

[79] După Constantin Porphyrogenitul *(De adm. imp.*, cap. 40) numele *Gylas* (Gyula) însemna un mare demnitar unguresc. Pe la 955 un ἄρχων unguresc, Gylas, se botează în Constantinopole şi primeşte de aici pe episcopul Ieroteu pentru ţara lui. (K e d r e n o s, ed. Bonn. II, 328). El pare să fie identic cu Gyula I, socrul lui Geysa (tatăl lui Stefan-cel-Sfînt), despre care Gyula spun celelalte cronici ungureşti că a ocupat cel întîi Ardealul. Următorul acestuia, Gyula II, contemporanul lui Stefan-cel-Sfînt, este numit şi în *Annales Hildesheimenses* la a. 1003: *rex Iulus.* P e r t z, *M.G. Ss*, III, 92.

Aici trebuie căutată şi originea numelui *Gelou.* Este mai mult decît ridicul de a deriva acest nume de la latinescul *Gelu* (ger) — cum face domnul Nădejde în revista „Contemporanul“, Iaşi, 1884, a. IV. nr. 3, p. 110, — şi de-a scoate de aici concluzia că: *Valahii lui Anonymus nu erau români, ci alt popor romanic*, în a cărui limbă *gerul* nostru s-ar fi numit *ghelo*, şi că deci limba noastră este venită în Dacia din cea parte a Dunării după venirea ungurilor. Aceasta înseamnă a-şi bate joc de ştiinţă şi de istoria unui popor.

[80] Cronicile ungureşti numesc încă pe timpul lui Stefan-cel-Sfînt (pe la 1003) în partea răsăriteană a Ardealului un duce bulgar *Kean*, va să zică un *Khan* bulgăresc sau vasal al Imperiului bulgar.

pe la miezul secolului X, cînd puterea bulgarilor era decăzută. Din timpul stăpînirii bulgare au păstrat românii ungureni knezatele și voievodatele lor cu numiri bulgaro-slovenești, și de la dînșii au împrumutat ungurii numirea de *voievod al Ardealului*, urma vechiului voievodat român de aici.

O reminiscență despre stăpînirea bulgară asupra părților Daciei se află în Anonymus la principatul așa-numi-
68 | tului *Menu-|Morout* [81] dintre Ardeal și Tisa superioară.
Despre acesta spune cronicarul că era supus „*împăratului constantinopolitan*“ (cap. 20) și că se pregătea de fugă în *Grecia* (cap. 28), confundînd aici, ca mai adese ori, *Bulgaria* cu Imperiul bizantin, care în timpul lui cuprindea și Bulgaria. Asemenea confundare face el și la principatul lui Salan [82]. La Menu-Morout ea se cunoaște clar și din aceea că el face pe acesta să răspundă ungurilor „cu inimă *bulgărească*“ (cap. 51. bulgarico corde). În partea mai răsăriteană a acestui principat aflăm mai tîrziu voievodatul român de Marămorăș, adeverit în documente de la sfîrșitul sec. XIII înainte, după toată probabilitatea o mică rămășiță din timpurile mai vechi, în cotul nord-estic al

[81] Numele *Morot* îl cunoaște și Kéza din tradiție, dar îl înlocuiește cu Suatopluk. E n d l i c h e r, p. 101: Tradunt quidam, quod Hungari Morot non Zuataplug in secundo eorum reditu in Pannonia reperissent principantem... pag. 103: usque hodie fabulose Morot ipsum fuisse asseurant... Thurocz, P. I. c. 24: Voluere tamen nonnulli, quod Hungari, in secundo ipsorum introito, non Zwathepalug, sed Marothum patrem illius, in Pannonia invenissent dominantem. *Chron. Budense*, p. 32: Svetibolug, Morothi filius.

Morót înseamnă ungurește *Morav;* de aceea Kéza înlocuiește acest nume, cum se pare din combinația sa proprie, cu Suatopluk, ducele Moraviei, privit ca fiul lui Morot. Rămîne la îndoială dacă Anonymus a împrumutat acest nume de la conumele tradițional al unui duce morav, sau de avem a face cu alt nume propriu. În România, mai ales Oltenia, se află mai multe localități cu numele *Marotin* și *Marotești* (v. H a s d e u, *Ist. crit.*, I, 89), derivat de la numele personal *Marot*, care se vede c-a fost mai înainte întrebuințat între români. La numele *Menu-Morout*, numit *nepot al lui Morout*, se presupune forma română *menu* de la lat. *minor*.

[82] Cap. 12: Keanus, proavus ducis Salani, dux de Bulgaria egressus auxilio et consilio *imperatoris Grecorum*, preocupaverat terram illam...

Ungariei, unde românii au putut păstra timp mai îndelungat autonomia lor națională.

De la al treilea principat, numit de Anonymus pe pămîntul Daciei la venirea ungurilor, — anume cel al așa-numitului *Glad*, dintre Ardeal și Tisa inferioară pînă-n Morăș — se află în timpurile istorice urmă mai proaspătă. E principatul lui Achtum, care în timpul lui Ștefan-cel-Sfînt stăpînea același teritoriu ca și Glad al lui Anonymus.

D. Xenopol (p. 75) numește pe Achtum „unul din cei dintîi capi *unguri* ai Transilvaniei“ (adică în Banatul Timișan). Nu știm cu care drept îl face *ungur*. Poate pentru că Roesler îl numește astfel? În nici o fîntînă istorică, despre care am cunoștință, Achtum nu se află numit
ungur. Din contră, Anony|mus spune că acest „Ohtum“ | 269
era *descendent al lui Glad*, care deveni vasal al ungurilor, păstrînd astfel principatul său [83]. Iar în viața Sf-lui Gerard aflăm că Achtum era de *ritul răsăritean*, precum și poporul lui, și c-a primit domnia de la *greci*, poate de asemenea în loc de *bulgari*, ca la Anonymus [84]. Despre naționalitatea lui nu aflăm nicăieri altă știre, și față cu aceste mărturii nu putem nicidecum admite c-ar fi fost ungur.

Existența principatului neunguresc al lui Achtum din Banatul Timișan află însă explicare numai prin Anonymus, după care acest principat s-a păstrat încă din timpul înainte de venirea ungurilor. La început el se făcu tributar ungurilor, cum spune Anonymus, ceea ce se vede și din spusele lui Constantin Porphyrogenitul (*De adm. imp.*, c. 40), că ungurii și-au supus Ungaria pînă la Puntea lui

[83] Cap. II. E n d l i c h e r, p. 14: Glad.. ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea... tempore sancti regis Stephani Sunad... in castro suo iuxta Morisium interfecit, eo quod predicto regi rebellis fuit in omnibus. Cap. 44, p. 39: Glad ex cuius eciam progenie longo post tempore descendit Ohtum... p. 40: Glad a cuius progenie Ohtum descendit...

[84] E n d l i c h e r, *Mon. Arpad.* I, p. 214: Achtum... secundum *ritum Grecorum* in civitate *Budin* (Vidin) fuerat baptizatus... p. 215: *accepit autem potestatem a Grecis*, et construxit in prefata urbe Morisena monasterium..., constituens in eodem abatem cum monachis grecis, juxta ordinem et ritum ipsorum.

Traian. Mai apoi însă Achtum se desfăcu de Unguri[85], recunoscînd — cum se pare mai probabil — vechea suzeranitate a Imperiului bulgar[86], despre care se află aici amintire şi la Anonymus, care spune că *bulgarii* veniră într-ajutor lui Glad în contra ungurilor (cap. 44). Dar Achtum căzu, după spusele tradiţiei, victimă trădării unui mare oştean de-ai lui, numit *Cianadin* (Chanadinus, la
270 | Anonymus: Sunad), care deveni apoi|comite unguresc al provinciei supuse. Numele *Banat*, pe care-l poartă această ţară pînă astăzi, va fi rămas încă din acele timpuri, dacă nu mai de mult.

Astfel înţelegem noi scrierea *Gesta Hungarorum* a mult osînditului Anonymus — în ochii roeslerianilor un *„fons et origo mali"*. La tot pasul, cel mai vechi cronicar al Ungariei se vădeşte că dispunea pentru timpul venirii ungurilor de o tradiţie istorică mai bogată decît următorii săi, care în toată Ungaria nu cunosc altă stăpînire înainte de unguri decît cea a lui Suatopluk, adeverit la venirea acestora numai în partea nord-vestică (Moravia cu ţara slovacilor de azi), pe cînd Anonymus ne dă despre starea de-atunci a Ungariei o icoană mai apropiată de adevăr[87].

[85] *Vita Sti Gerardi*, cap. 10, p. 214: Achtum... regi autem Stephano honorem minime impendebat, confidens in multitudine militum et nobilium suorum... et usurpabat sibi potestatem super sales regis descendentes in Morisio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes, conclusitque omnia suo tributo. Anonymus cap. 11: Ohtum... regi (Stephano) rebellis fuit in omnibus.

[86] Ca vasal al regelui bulgar Samuil îl priveşte şi Krones, *Handbuch der Geschichte Oesterreiches*, Berlin, 1876, II, 67. Szalay, *Geschichte Ungarn* (Deutsch von Wögerer), Pest, 1866. I, 98, îl priveşte ca vasal al împăratului bizantin Basiliu II, care a supus Bulgaria. Această părere, întemeiată pe spusele din viaţa St-ului Gerard, poate să fie într-atît dreaptă, încît Achtum, fiind vasal al Imperiului bulgar, poate să se fi supus împăratului bizantin, după ce acesta a supus Bulgaria dunăreană (1002). Dar lipsa unei asemenea indicaţii în ştirile bizantine ne face a crede mai curînd că în viaţa St-ului Gerard se confundă aici Bulgaria cu Imperiul bizantin, ca la Anonymus.

[87] În partea apuseană a Ungariei Anonymus aminteşte, pe lîngă stăpînirea francilor asupra Pannoniei, încă principatul slavon de

De bună seamă, adevărul istoric este la dînsul întunecat prin felul tradiţiei întrebuinţate, şi cîteodată încîtva alterat şi prin adaosuri sau modificări de ale învăţatului cronicar pragmatizator. Astfel amestecul lui straniu de adevăr şi basme rămîne netrebuincios, unde dispunem de mai bune mijloace pentru cunoştinţa istorică ; nu însă acolo unde aceste ne lipsesc. Pentru părţile Daciei mai ales, scrierea lui este o fîntînă istorică, care — fie ea cît de slabă — cu mijloacele criticei în mînă nu se poate dispreţui de loc, unde celelalte ştiri despre timpul ce ni-l descrie el sînt atît de sărace şi de mare neajuns pentru cunoştinţa trecutului.

Dacă am intrat aici ceva mai mult în discutarea acestei cronici, cred că nu va fi de prisos, nici tocmai nepotrivit în această critică. N-am voit să las ca să treacă această ocazie, fără ca să-mi spun părerea despre chestiune, pînă ce-mi va fi cu putinţă de-a da un studiu mai amănunţit asupra lucrului.

Să trecem acum la nou-descoperitul scriitor bizantin Kekavmenos, pe care d. Xenopol (p. 121) îl înlătură pe cuvîntul că nu conţine date destul de lămurite pentru a fi întrebuinţat cu folos, părere la care trebuie să ne opunem cu dinadinsul.

|D. Xenopol se pare că cunoaşte pe acest autor numai din | 271
citatele d-lui Tomaschek *(Zur Kunde der Haemushalbinsel*, pag. 60 squ.*)*, pe care le aduce în sprijinul teoriei lui Roesler. Pe astfel de temei nu ştiu dacă este cineva în drept să pronunţe asemenea sentinţă! Aceasta cu atît mai puţin, cu cît acele singure citate, bine judecate, sînt de ajuns pentru a cunoaşte că scrierea lui Kekavmenos conţine, precum vom vedea, date de cea mai însemnată valoare pentru chestiunea noastră.

Autorul, scriitor din a doua jumătate a secolului XI, a devenit cunoscut numai de curînd prin publicaţia d-lui

Nitra (partea ungurească a Moraviei de atunci) ca vasal al Boemiei (cap. 35 ş.a.). Punînd aici pe moravi în atîrnare de Boemia, el copiază timpul său; pentru a face să prevaleze Boemia, el mai avea motiv în intervenirea acesteia în afacerile Ungariei pe timpul certelor de tron, a căror contemporan era dînsul.

Vasilievski: „*Sovêty i raskazy vizantiĭskago bojarina XI vêka*" (St. Petersburg, 1881), extrasă din *Jurnalul ministerului de instrucție.* Această prea interesantă publicație conține fragmente din scrierea unui despot bizantin din familia Kekavmenos și nepot după mamă al unui general bulgar de sub regele Samuil, împreună cu un studiu amănunțit asupra autorului. În scrierea sa Στρατηγικόν, Kekavmenos dă sfaturi de tactică militară, dimpreună cu mai multe știri istorice de mare interes pentru cunoștința timpului său. El vorbește în mare parte (cap. 173—188) și despre vlahii Imperiului bizantin, în mijlocul cărora trăise el și familia lui, și cu care se vede să fi avut, ca și părinții lui, atingere ostilă, încît este plin de ură asupra acestui popor neînfrînt sub despotismul bizantin. Într-un capitol (186) intitulat περί ἀπιστίας τῶν Βλάχων (despre necredința vlahilor), unde cu amărăciune amenință pe consoții și următorii săi asupra „alor vlahilor neam necredincios și răzvrătit", el ne dă și o prețioasă notiță istorică despre originea acestora. Cît pentru necredința imputată lor, el arată intenția acestei amenințări în cuvintele cu care sfîrșește acest capitol, zicînd:

„Deci vă vestesc vouă, ca să nu le credeți acestora de loc. Și dacă s-ar isca cîndva răscoală, și ei vor fățări iubire și credință, jurîndu-se la Dumnezeu că o vor păzi, să nu le credeți lor!... Și dacă va fi cîndva răscoală în *Bulgaria*, precum s-a zis mai înainte, și dacă ei ar mărturisi că sînt amicii tăi și ar da chiar jurămînt, să nu le crezi lor!" [88].

272 |Un secol după această energică povață, marcantă pentru poziția elementului român în Imperiul bizantin pe timpul autorului, *Bulgaria* se răscoală chiar sub conducerea vlahilor, întemeietorii Imperiului româno-bulgar al Asa-

[88] V a s i l ĭ e v s k i, *op. cit.*, p. 107 < ed. Jernstedt, p. 74 >: Παραγγέλλω οὖν ὑμῖν, ἵνα μὴ πιστεύητε τούτοις τὸ σύνολον. Καὶ εἰ γένηταί ποτε μοῦλτον καί ὑποκρίνονται ἀγάπην καὶ πίστιν, ἐξομνύμενοι εἰς τὸν θεὸν φυλάξαι ταύτην· μὴ πιστεύητε αὐτοῖς... εἰ δὲ καὶ ποτε γεννήσεται ἀνταρσία εἰς Βουλγαρίαν, καθὼς προείρηται, καὶ εἰ φίλοι σου ὁμολόγουσιν εἶναι, εἰ καὶ ὄμνυνται· μή πιστεύσης αὐτοῖς. Înainte el amintește luptele bizantinilor cu regele Bulgariei Samuil (cap. 169—170) și răscoala bulgarilor din a. 1040 sub Delian și Alusian (cap. 63 și 75).

neștilor. Kekavmenos prevedea aceasta. Tendința strategicului grec față cu românii din imperiu, arătată apriat mai ales cu privire la această împrejurare, ne va servi de criteriu și pentru judecarea dreaptă a notiței lui istorice. Iată ce spune el aici despre originea românilor:

„Niciodată neamul vlahilor n-a păzit credința către cineva, nici către mai vechii împărați ai romanilor. Învinși de către împăratul Traian și cu desăvîrșire striviți, el i-a subjugat, și ucizînd pe regele lor Decebal, capul i l-a pus în țeapă în mijlocul cetății romanilor; căci aceștia (vlahii) sînt așa-numiții daci și bessi [89]."

Cine să nu cunoască din aceste cuvinte, pe care nu înțeleg de ce d. Xenopol le trece cu vederea, că aici este vorba de românii din Dacia lui Traian! Din acest amestec de vlahi, daci și bessi, mai putem încă cunoaște că autorul deosebește *două ramuri ale poporului român*: unul din Dacia Traiană, așa-numiții *daci*; altul din Peninsula Balcanică, așa numiții *bessi*, despre care vorbește mai departe, cum vom vedea mai jos. Deci trebuie să deosebim ceea ce el spune de unii și ce de alții.

Spusele lui despre războiul lui Traian asupra dacilor privesc fără îndoială Dacia Traiană. Această știre Kekavmenos o are de bună seamă de la autori vechi, și aduce mai ales aminte de Dio Cassius. Dar identificarea dacilor cu vlahii nu poate să aibă alt temei decît o tradiție întunecată despre originea dacoromânilor de la cucerirea acestei țări de către romani, care tradiție am aflat-o cunoscută și altor scriitori din evul mediu, atît la bizantini (Kinnamos), cît și mai ales în Ungaria. Ea este, după toată| | 273
probabilitatea, tradiție națională, pe care Kekavmenos putea s-o cunoască prin contactul său și al familiei sale cu românii și bulgarii. Față cu vădita lui ură asupra nea-

[89] Pp. 106—107; cf. 169 < ed. Jernstedt, p. 74 >: Τὸ τῶν Βλάχων γένος... οὐδέ ποτε δὲ ἐφύλαξε πίστιν πρός τινα, οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς τῶν Ρωμαίων. Πολεμηθέντες παρὰ τοῦ βασιλέως Τραϊανοῦ καὶ παντελῶς ἐκτριβέντες ἑάλωσαν, καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Δεκεβάλου ἀποσφαγέντος καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ δόρατος ἀναρτηθέντος ἐν μέσῃ τῇ πόλει Ρωμαίον· αὗτοι γὰρ εἰσὶν οἱ λεγόμενοι Δάκαι καί Βέσσοι.

mului român și cu tendința ce o arată în scrierea sa asupra acestui popor, nu ne vom mira că el schimbă înțelesul acestei tradiții, făcînd pe dacii supuși drept vlahi și neadmițînd originea romană a acestora, precum o aflăm spusă de alții puțin mai în urmă. În această privință este remarcabil cum zice el că: vlahii n-au păzit credință „*nici* către mai vechii împărați ai romanilor“, prin care cuvinte se vădește că el știa ceva despre legătura națională dintre vlahi și romani. Dar grecii bizantini nu voiau să recunoască pe alții decît pe sine înșii ca urmași ai romanilor; din acest punct de vedere trebuie să judecăm și spusele lui Kekavmenos despre originea românilor descriși ca dușmani ai imperiului. De aici rezultă că vlahii lui cei supuși de Traian îi erau cunoscuți tradițional ca urmași ai provincialilor romani din Dacia Traiană, ca și lui Kinnamos și cronicarilor ungurești.

Totuși d. Tomaschek zice că: „aderenții continuității nu se vor putea provoca niciodată la această combinație învățată, care se întemeiază pe o confundare a Daciei Aureliane cu cea Traiană, ca la o mărturie istorică în înțelesul lor“. Și pe ce temei? Nu pe altul decît pe spusele lui Kekavmenos: „*Căci aceștia sînt așa-numiții daci și bessi*“. În legătură cu bessii, susține d. Tomaschek, dacii nu pot să însemne decît provincialii romani din Dacia Aureliană. Oare, această părere este ea întemeiată? Noi nu aflăm nici un temei pentru ea. Din contră, chiar construcția însăși ne arată că Kekavmenos înțelege aici sub *dacovlahi* numai *românii din Dacia Traiană*, adeveriți aici în timpul lui pe deplin și prin alte mărturii. Căci vorbind despre cucerirea Daciei de către împăratul Traian, el adaugă nemijlocit și în mod explicativ (cu particula γάρ): „căci aceștia (vlahii) sînt așa-numiții daci și bessi“, — pentru a arăta că și dacii, despre care vorbește, sînt acum vlahi, ca și bessii (tracii) romanizați din Peninsula Balcanică, pe care sub numele de vlahi îi are îndeosebi în vedere în scrierea sa. Acest înțeles natural al cuvintelor lui Kekavmenos nu poate să-l prefacă nici o sofistică.

Kekavmenos nu este unicul din timpul său care cunoaște pe românii din stînga Dunării sub numele de *daci*. Așa-i

numește cu jumătate de secol mai tîrziu și Anna Comnena, care| amintește mai adeseori poporul dacilor din stînga | 274
Dunării [90]. Sub acest popor ea nu înțelege pe unguri, cum susține Roesler (*Rom. Stud.*, p. 84.) ș.a., căci ea zice despre daci că: *ei locuiesc împreună cu tracii (bulgarii) și în dreapta fluviului, pe latura de miazănoapte a Haemului*, [91] — ceea ce nu putea să spună despre unguri. O confundare a dacilor cu ungurii se poate admite la Anna Comnena numai acolo unde vorbește despre *domnitorii dacilor*, înțelegînd aici pe *regii Ungariei*, care pe timpul ei stăpîneau mai tot teritoriul ocupat de dacoromâni [92]. Regii Ungariei sînt numiți numai pentru aceea și *domnitori ai dacilor*, pentru că dacoromânii erau supuși stăpînirii lor. *Țara ungurească* însă nu se află numită la Anna Comnena niciodată *Dacia*, ci numai *Ungaria* [93]. Nici *oastea* dacică, ce o amintește ea în oștirea de 80 000, dusă din anul 1087 de ducele peceneg Tzelgù în contra Imperiului bizantin, nu poate fi privită ca ungurească [94]. Mai tîrziu ea amintește pe acești daci, care apar aici ca fiind în slujbă la pecenegi, de asemenea ca uniți cu cumanii, noii stăpîni pe locurile

[90] Ed. Bonn, tom. I, pp. 166, 330; tom. II, pp. 30, 246, 273.

[91] Tom. II, p. 299: Ἑκατέρωθεν δὲ τῶν καταῤῥύτων αὐτοῦ (τοῦ Αἴμου) πολλὰ καὶ πλουσιώτατα ἔθνη νέμεται, Δακῶν μὲν οὕτων Βορειότερων καὶ τῶν Θρᾳκῶν, νοτιώτερων δὲ Θρᾳκῶν τε αὐτῶν καὶ Μακεδόνων...

[92] II, p. 246. Οἱ ἐκ τῶν Δακῶν ἥκοντες αποκρισιάριοι παρὰ τοῦ Κράλη καὶ συμπενθέρου τῆς βασιλείας ζουπάνος ὁ περὴς καὶ Σίμων... Despre regele Ungariei (Κράλης) se știe că era încuscrit (συμπένθερος) cu împăratul. La regii Ungariei se raportă deci și I, p. 166: ἔπει γάρ ἅς, πάλαι εἶχον οἱ τῶν Δακῶν ἀρχήγεται μετὰ τῶν Ρωμαίων σπονδὰς τηρεῖν εἰσέται οὐκ ἤδελον, ἀλλὰ παρασπονθήσαντες διέλυσαν...

[93] Tom. I, p. 256: διὰ τῆς Οὐγγρίας, ; tom. II, p. 33: διὰ τῶν μερῶν τῆς Οὐγγρίας...

[94] Tom. I, p. 330: Ἔαρος δὲ ἐπιφάνεντος διελθών ὁ Τζελγοὺ τὰ ὑπερκείμενα τοῦ Δανούβεως τέμπη (ἡγεμὼν δὲ οὗτος ὑπερέχων τὸ Σκυθικοῦ στρατεύματος) σύμμικτον ἐπαγόμενος στράτευμα ὡσεὶ, χιλιάδας ὀγδοήκονα ἐκ τε Σαυροματῶν καὶ Σκυθῶν, καὶ ἀπὸ τοῦ Δακικοῦ στρατεύματος οὐκ ὀλίγους, ὧν ὁ οὕτω καλούμενος Σολομὼν δημαγωγὸς ἦν... Roesler citînd numai acest loc despre dacii Annei Comnene susține că aici ar fi înțeleși ungurii, sub cuvînt că Σολομὼν δημαγωγός, ar fi detronatul rege unguresc Salomon, despre

din dosul Carpaţilor răsăriteni [95]. Aceşti daci, supuşi înrîuririi stăpînitoare a pecenegilor şi cumanilor, pot fi identi-
275 | fi|caţi atît de puţin cu ungurii cît şi cei de la poalele Haemului; noi îi putem privi pe unii, ca şi pe alţii, numai ca români.

Roesler, făcînd pe *dacii* Annei Comnene *unguri*, se sprijineşte pe ficţiunea că aceştia din urmă ar fi numiţi astfel şi de Chalcocondylas, la care ţara ungurească s-ar afla numită *Panodacia*. Cine oare cunoaşte pe Chalcocondylas nu ştie însă că la dînsul *Panodacia* nu înseamnă nimica alta decît *Ardealul* [96] şi că *dacii* lui — de aceeaşi limbă cu vlahii din Pindos — nu sînt alţii decît dacoromânii! El, ca şi Anna Comnena, înţelege sub numele de *vlahi* numai pe macedoromâni, iar dacoromânii sînt numiţi *daci*. Pe unguri îi aflăm la Chalcocondylas totdeauna sub numele de *Panonieni* (Παίονες); la nici un scriitor ei nu se află numiţi daci, afară de confuzia făcută de Anna Comnena în înţelesul sus arătat.

Ce ne împiedică deci a înţelege sub dacii lui Kekavmenos cum şi ai Annei Comnene anume pe dacoromâni, ca şi dacii lui Chalcocondylas? Nefiinţa lor în Dacia pe timpul acelor scriitori, nicidecum! Pe la miezul secolului XII românii sînt adeveriţi cu siguranţă în stînga Dunării pînă în vecinătatea Galiţiei [97]. La începutul aceluiaşi secol îi cunoaşte aici şi cronicarul rus Nestor, vecinul lor, care spune despre dînşii că ei locuiau în părţile Daciei acum la venirea ungurilor. Această mărturie o dau şi toţi cronicarii ungureşti, care mai ştiu pe români ca locuitori indigeni încă din timpul romanilor, ca şi bizantinul Kinnamos din secolul XII. Deci nu încape nici o îndoială că pe timpul lui Kekavmenos, contemporan mai vechi cu Nestor, românii se aflau în Dacia, unde ei erau priviţi de toţi vecinii lor ca locuitori vechi. În acest înţeles şi *daco-vlahii* lui sînt vederat dacoromâni.

|Pe lîngă ştirea despre originea acestora, scrierea lui | 276
Kekavmenos mai conţine şi altă notiţă însemnată, proclamată de d. Tomaschek ca unicul *argument direct* pentru teoria lui Roesler. Vorbind mai departe despre vlahii din Imperiul bizantin, Kekavmenos zice:

„Ei locuiau mai întîi lîngă fluviul Dunării şi lîngă Sau, care rîu îl numim acum Sava, unde locuiesc astăzi sîrbii, în locuri întărite şi greu de străbătut. Acestora încrezîndu-se, făţăreau iubire şi supunere către vechii împăraţi, şi ieşind din forturile lor pustiau ţările romanilor; deci ei indignîndu-se asupra lor, cum s-a zis, îi risipiră. Şi ei, ieşind de acolo, s-au împrăştiat în tot Epirul şi Macedonia, iar cei mai mulţi dintr-înşii s-au aşezat în Elada“ [98].

care spune cronica lui Thurocz (p. II, c. 56) că s-a refugiat la cumani. Oare, simpla identitate a numelui este de ajuns pentru a justifica asemenea combinaţie? Dar şi admiţînd identitatea persoanelor, — cum vine oastea ungurească în slujbă la pecenegi?...

[95] Tom. II, p. 273: Τῶν δὲ τὰ περὶ τὸν Ἴστρον ὡς τὰς τῶν Κομάνων καὶ Δακῶν ἐφόδους φυλαττομένων...

[96] *De rebus turcicis*, ed. Bonn, p. 77: Despre Baiazid: ὕστερον μέντοι ἐπιπέμπον στρατεύματα ἐπὶ Παιονίαν καὶ Παιονοδακίαν ἐδῄου τὴν χώραν. Χρόνου δὲ ἐπιγενομένου ἐπὶ Δάκας καὶ ἐπὶ Μύρξαν τὸν Δακίας ἡγεμόνα ἐστρατεύετο... διήκει δ' αὐτῶν (Δάκων) ἡ χώρα, ἀπὸ Ἀρδελίου τῆς Παιόνων Δακίας ἀρχομένη, ἔστε ἐπὶ Εὔξεινον πόντον... διείργει δὶ αὐτοὺς (Δάκας) ἀπὸ Παιονοδακίας ὄρος ἐπὶ πολὺ διῆκον Πρασοβὸς (munţii Braşoveni) καλούμενον.

[97] Vlahii de lîngă hotarele Galiţiei, amintiţi de Nicita Choniates la a. 1164, se aflau după toate indiciile în vecinătatea principatului de Halici, pe unde şi analele ruseşti amintesc pe românii bolohoveni lîngă Nistru. (v. *Dragoş şi Bogdan*, „Conv. lit.“, XVIII, 261 < v. *Opere complete*, I (1946), pp. 68 — 69; v. supra p. 108 >). Principatul Bîrlădean al lui Ivanko Rostislavici, pe temeiul căruia d. Xenopol (p. 120) pune aşezările acestor vlahi pe lîngă Bîrlad, presupunînd fără temei că în această regiune se aflau hotarele Galiţiei dinspre dependentul (?) principat Bîrlădean, nu mai există la 1164. În asemenea mod ar putea cineva să spună că hotarele Galiţiei se aflau la Dunăre, admiţînd existenţa principatului Bîrlădean în atîrnarea de Halici! Unde ajungem atunci cu mărturia lui Choniates?...

[98] V a s i l ĭ e v s k i, *op. cit.*, p. 107. < ed. Jernstedt, p. 74 >: ᾤκουν δὲ πρότερον τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου, ὅν νῦν ποταμὸν Σάβαν καλοῦμεν, ἔνθα Σέρβοι ἀρτίως οἰκούσιν, ἐν ὀχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις. Τούτοις θαῤῥοῦντες ὑπεκρίνοντο ἀγάπην καὶ δούλωσιν πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους Βασιλεῖς καὶ ἐξερχόμενοι τῶν ὀχυρωμάτων ἐληΐζοντο τὰς χώρας τῶν Ῥωμαίων, ὅθεν ἀγανακτήσαντες κατ' αὐτῶν, ὡς εἴρηται διέφθειραν αὐτούς, οἱ καί ἐξελθόντες τῶν ἐκεῖσε διεσπάρησαν ἐν πάσῃ τῇ Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ, οἱ δὲ πλείοντες αυτῶν ᾤκησαν τὴν Ἑλλάδα!

D. Xenopol (p. 68) observă bine în contra acestui „argument direct“ al d-lui Tomaschek, că aici Kekavmenos dă mărturie numai despre migrarea vlahilor de la miazănoapte spre miazăzi, iar nu în direcție întoarsă. Totuși d-sa se prinde în cursă, admițînd că scriitorul bizantin înțelege aici Dacia Traiană, nu cea Aureliană, și tocmai această neadeverită confundare a ambelor Dacii este temeiul argumentului zis direct al d-lui Tomaschek. Kekavmenos nu face însă alta decît că pune locuințele mai vechi ale *macedoromânilor*, despre care vorbește aici, în deplin acord cu adevărul istoric lîngă Dunăre și Sava, în regiunea *țării sîrbilor* din timpul său, adică în *Dacia Aureliană*, de unde ei au emigrat apoi spre miazăzi. Iar d. Tomaschek, prinzîndu-se de „*locurile întărite și greu de străbătut*“ ale acestora și de „*forturile*“ lor, face pe strategicul bizantin să înțeleagă aici *Dacia Traiană*, despre a cărei așezare geografică să nu fi avut noțiune clară, încît o amestecă cu cea Aureliană și o mută dincolo de Dunăre, în țara sîrbilor din timpul său, făcîndu-l astfel scriitorul cel mai confuz. Se vede că trebuia să-l încurce așa de rău, căci altfel n-ar putea susține că *dacii* lui sînt
277 | provincialii ro|mani din Dacia Aureliană, și nici „*argumentul direct*“ pentru teoria lui Roesler n-ar fi putut ieși pe lume! Iar d. Xenopol încurcă lucrul întors și asemenea de rău, mutînd *țara sîrbilor* a lui Kekavmenos peste Dunăre în Dacia Traiană, de unde face pe autor să aducă — prin conjectură adausă de la sine — pe macedoromâni.

Cred că Kekavmenos, înainte de-a întreprinde să scrie un Στρατηγικόν, trebuie să fi avut mai bune noțiuni geografice despre Peninsula Balcanică. De aceea nici *așezările întărite* și *forturile* (ὀχυρώματα) vlahilor de lîngă Dunăre și Sava cu *țara sîrbilor* nu le putem căuta în Dacia Traiană, ci de bună seamă în părțile muntoase și nu mai puțin „tari și greu de străbătut“ ale Daciei Aureliane, plină de castelele și fortificațiile împăratului Iustinian. Aici pune Kekavmenos locuințele mai vechi ale macedoromânilor sau *besso-vlahilor*, unde se și aflau ele într-adevăr, precum vom vedea mai în urmă. Și precum *daco-vlahii* lui nu pot fi căutați în Dacia Aureliană, așa nici *besso-*

vlahii în cea Traiană, ci numai în Peninsula Balcanică, unde se afla în vechime ramul trac al bessilor, sub care nume Kekavmenos înțelege tot neamul trac din peninsulă romanizat în urmă.

Prădăciunile acestor vlahi în țările mai de miazăzi ale „romeilor“, ce le amintește autorul, nu privesc nicidecum invaziile dace în Imperiul roman, ci de bună seamă cele ale slavilor și bulgarilor așezați în Dacia Aureliană și în vecinătate, către care se vor fi alăturat, cu voie fără voie, și românii supuși de aceștia. Pustiirea ce-a suferit-o Imperiul romano-bizantin prin slavi și bulgari, pînă-n Elada și chiar Morea, a fost una din cele mai cumplite. Elementul român din părțile ocupate de aceste popoare nu putea să rămână neatins de acest curent nerezistibil, încît învinuirea ce i-o face Kekavmenos pentru aceste pustiiri va fi avînd încîtva temei istoric. Pe atunci românii Daciei Aureliane cum și din celelalte părți de miazănoapte ale peninsulei, unde ei formau înainte partea cea mai mare a populației, începură — fiind parte împinși de către năvălirea străină, parte luați în curentul acesteia — a se împrăștia în părțile de miazăzi, cum zice Kekavmenos. Vlahorynchinii din Macedonia sînt asemenea români, veniți aici cu tribul slav al ryn̆chinilor.

Deci vedem că Kekavmenos ne dă trei date foarte însemnate pentru chestiunea noastră:

1) deosebirea a două ramuri ale poporului român pe timpul |său: daco-vlahii în Dacia Traiană, și besso-vlahii | 278
în Peninsula Balcanică;

2) cunoștința despre originea dacoromânilor de la cucerirea Daciei de către *împăratul Traian*, — cunoștință ce o aflăm pîn-acum exprimată numai de dînsul unicul în istoriografia evului mediu, întregind astfel știrile posterioare despre originea romană a acestora și confirmînd tradiția cunoscută în istoriografie de la Bonfin încoace;

3) știrea despre locuințele mai vechi ale macedoromânilor sau besso-vlahilor și adeverirea migrării române din Dacia Aureliană spre miazăzi, — migrare admisă pîn-acum numai ca ipoteză, pusă pe temeiul unității limbii române în dialectele ei.

Pentru chestiunea noastră el este deci nu numai cel mai vechi, ci totodată cel mai însemnat scriitor din evul mediu!

Constatînd acest fapt, sfîrșim ce-am avut a spune despre cronicari. Doară cu privire la Kekavmenos să mai exprimăm dorința ca în viitor d. Xenopol să evite a-și da părerea asupra unui autor fără de-al cunoaște din proprie încredințare [99].

Cît pentru documente, a căror mărturie o aduce d. Xenopol în sprijinul cronicarilor, ne mărginim la cele spuse în referat. Ar fi fost însă de dorit ca d. Xenopol, a cărui lucrare se întemeiază aici în partea cea mai însemnată mai ales pe rezultatele d-lui Pič, să ne spună însuși aceasta, cu atît mai mult cu cît unele din cele susținute aici de d. Xenopol trebuie, pentru a fi mai bine înțelese, completate cu cercetările d-lui Pič asupra acestui lucru. Pentru chestiunea noastră rezultă din documentele ungurești, precum am văzut în referat, că mai ales sub raportul politic ele confirmă în toată forma mărturiile cronicarilor despre indigenatul românilor în părțile Daciei înainte de cucerirea ungurească, așa că ființa lor în țară pe timpul venirii ungurilor nu poate fi pusă nicidecum la îndoială.

* * *

327 |Din cele expuse înainte am văzut că mărturiile cronicarilor împreună cu documentele pun, pentru judecata obiectivă, mai presus de îndoială ființa poporului român în părțile Daciei înainte de venirea ungurilor. Pe lîngă aceasta, tradiția istorică împreună cu toponimia se opun și teoriei remigrării dacoromânilor ca popor, fie în oricare timp. În această privință ne rămîne încă a vorbi despre *stăpînirea bulgară* asupra țărilor române din stînga Dunării, susținută de d. Xenopol ca argument în contra teoriei

[99] Aflăm și cîteva locuri unde d. Xenopol nu este exact în citate sau chiar greșește, scoțîndu-le de la alți autori, fără de a cunoaște originalul. Asemenea metodă trebuie respinsă, căci ea este nu numai întru dauna progresului în știință, dar astfel se propagă și multe erori sau chiar neadevăruri, după cum ne-am încredințat la Kekavmenos.

lui Roesler, și cunoscută de la Lucio și Engel încoace și ca argument pentru remigrare.

Aici observăm mai întîi că d. Xenopol privește și *Moldova* ca aparținătoare la întîiul Imperiu bulgar (p. 70). D-sa uită însă că această țară se afla în secolul IX în stăpînirea ungurilor și apoi a pecenegilor. După Constantin Porphyrogenitul, ungurii, fugăriți de pecenegi înainte de 835 din locuințele lor mai vechi, se așezară mai întîi în apus de Dunapru, în țara numită apoi Atelkuzu, la care numitul autor numără și rîurile *Prutul* și *Siretul* [100]. Între 836—838 ungurii din Atelkuzu dau ajutor bulgarilor în contra bizantinilor, pentru a împiedica liberarea captivilor transportați de bulgari (a. 813) din Imperiul bizantin peste Dunăre [101]. Atunci ungurii se află amintiți pentru întîia oară la gurile Dunării, în vecinătate cu țara bulgarilor din stînga fluviului. După mutarea lor din Atelkuzu în Ungaria, țara de|șertată de dînșii a rămas ocupată de | 328 pecenegi. Despre aceștia spune Constantin Porphyrogenitul că pe timpul lui (912—959) ei locuiau în țara ce-au avut-o mai nainte ungurii, ajungînd către apus lîngă Dunăre pînă la *Silistria* (cap. 42), iar mai la miazănoapte mărginindu-se cu *Ungaria*. Confiniile pecenegilor cu ungurii, contemporanul autor le pune pe la munții Marămurășeni, zicînd că pecenegii sînt *vecinii de miazănoapte* ai ungurilor (cap. 13 și 40); aici ambele popoare erau depărtate unul de altul cale de patru zile (cap. 37).

Fiind astfel, nu mai poate fi vorba de o stăpînire bulgară asupra Moldovei din secolul IX înainte. Ea este însă adeverită în celelalte părți ale Daciei vechi.

La argumentele susținute de d. Xenopol pentru această întindere a întîiului Imperiu bulgar avem a mai observa ceva. Mai întîi despre lămurita mărturie a lui Constantin Porphyrogenitul, care nu lasă nici o îndoială în această privință.

Acest autor de deplină încredere spune anume că ungurii se mărgineau în timpul lui *spre răsărit* cu bulgarii,

[100] *De administrando imperio*, cap. 38, ed. Bonn, p. 171.
[101] Georgius Monachus, ed. Bonn, p. 817 sq. Leo Grammaticus, ed. Bonn, p. 231.

de care ei mai erau despărțiți aici (spre răsărit) *și prin Dunăre*[102]. De aici se cunoaște vederat că bulgarii nu puteau să fie confinii răsăriteni ai ungurilor, decît avînd sub stăpînirea lor Valahia și Ardealul, care țări nu se află ocupate atunci nici de unguri nici de pecenegi. Și numai astfel se poate înțelege cum de vine Constantin Porphyrogenitul să pună confiniile pecenegilor din Moldova către Ungaria la miazănoapte de unguri; căci fiind Valahia și Ardealul sub stăpînirea bulgarilor, ungurii aveau pe pecenegi ca vecini numai la nord-est, ceea ce pe la izvoarele Siretului și Prutului este spre miazănoapte de unguri.

Înțelesul cuvintelor autorului contemporan pare însă mai puțin clar la adaosul că Ungaria se despărțește spre răsărit de Bulgaria *și prin Dunăre*. Aici d. Xenopol (p. 74) dă o interpretare greșită. După cum ne putem încredința pe hartă, această graniță dunăreană dintre ambele țări poate fi căutată numai între gura Poracicăi (din jos de Milanovatz) și Orșova nouă, unde Dunărea curge drept
329 | de la miazăzi spre miazănoapte, formînd |astfel, în deplin acord cu textul Porphyrogenitului, întocmai marginea răsăriteană a Ungariei către Bulgaria. În continuarea acestei linii merge granița Carpaților dintre Ardeal și Ungaria. Aici mai ales se mărgineau ungurii spre răsărit cu bulgarii, și pe lîngă aceasta *încă și* (καὶ) la Dunăre, ceea ce adaugă autorul numai în mod secundar, fiind granița dunăreană dintre Poracica și Orșova de mai neînsemnată întindere, cam 40 km[103].

---

[102] *De adm. imp.*, cap. 40, p. 174: Πλησιάζουσι δὲ τοῖς Τούρκοις πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικόν μέρος οἱ Βούλγαροι, ἐν ᾧ καί διαχωρίζει αὐτούς ὁ Ἴστρος ὁ καί Δανούβιος λεγόμενος ποταμός, πρὸς δὲ τὸ βόρειον οἱ Πατζινακῖται, πρὸς δὲ τὸ δυτικώτερον οἱ φράγγοι πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινὸν οἱ Χρώβατοι.

[103] P i č *(Abst. d. Rum.*, p. 77, n. 71*)*, zicînd cu nedrept că Dunărea nu poate fi granița răsăriteană a Ungariei, comentează textul astfel că fluviul despărțea pe unguri de bulgari între Belgrad și Turnul Severinului. Prin aceasta autorul își strică însuși noul său argument; căci dacă Porphyrogenitul putea să pună Dunărea dintre Belgrad și Turnul Severinului ca margine răsăriteană a Ungariei, atunci nici spusele lui despre megieșia răsăriteană a bulgarilor nu pot fi invocate pentru stăpînirea bulgară din stînga Dunării. Iar d. Xenopol (p. 74), punînd granița dunăreană spre răsărit între Turnul Severinului și Vidin, uită că aici nu mai este Ungaria.

Astfel comentat, înțelesul lămurit al mărturiei lui Constantin Porphyrogenitul nu poate admite, pe lîngă celelalte știri, nici o îndoială despre întinderea Imperiului bulgar în stînga Dunării. De aceea nici românii de aici nu se află numiți la acest autor, fiind ei supuși stăpînirii bulgare. Rămîne încă întrebarea, cînd începu stăpînirea bulgară asupra țărilor noastre, și pînă cînd ținu ea?

Bulgarii, popor de neam finic, apar la gurile Dunării acum pe la sfîrșitul secolului V, făcînd pînă după miezul secolului VI, din locuințele lor de lîngă Marea Neagră, dese invazii în țările dunărene ale Imperiului roman. Pe urmă ei deveniră supuși avarilor, pînă ce conducătorul lor Kuvrat se desfăcu pe la 634 de domnia acestora, alăturîndu-se către Imperiul roman și primind de la împăratul Heraclius titlul de *Patricius*. Împărțindu-se apoi stăpînirea între fiii lui Kuvrat, bulgarii se desfăcură, după știrile bizantine, în cinci oarde, dintre care una sub Asparuh se află așezată între Nistru și Dunăre, în locul numit *Onglos* (Bugiac), centrul stăpînirii ei. De aici bulgarii lui Asparuh trecură în anul 679 peste Dunăre și ocupară Moesia, unde ei se consolidară în stat, contopindu-se apoi curînd cu slovenii supuși, care primiră numele stăpînilor lor[104].

Fiindcă la începutul secolului IX scriitorii bizantini amintesc că Imperiul bulgar din Moesia se extindea atunci
și asupra| malului stîng al Dunării (Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ) în vecinătate cu ungurii din Atelkuzu[105], | 330
se conchide cu drept cuvînt că partea aceasta va fi rămas în stăpînirea bulgarilor încă de pe cînd ei locuiau dincoace de Dunăre. Pentru această părere, pîn-acum încă neade-

---

[104] J i r e č e k, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 126 squ. R o e s l e r, *Rom. Stud.*, p. 233 sq.

[105] Scriptor incertus *de Leonae Bardae filio*, ed. Bonn, p. 345. (Nu cum citează d. Xenopol p. 71: „Nicefor Gregoras", a cărui istorie bizantină începe abia de la sec. XIII. Eroarea se explică, dacă confruntăm P i č, *Abst. d. Rum.*, p. 71. Iată, unde se poate ajunge cu prescrierea citatelor!). G e o r g i u s M o n a c h u s, p. 817 sq. L e o G r a m m a t i c u s, p. 231.

verită, aflăm o mărturie contemporană, care ne arată pînă unde ajungea stăpînirea bulgară în stînga Dunării pe timpul mutării lor în cea parte a fluviului.

Geograful Ravennat, scriitor de la sfîrşitul secolului VII după aşezarea bulgarilor în Moesia [106], spune că bulgarii, eşiţi din Scythia mare, locuiesc acum în *Mysia inferioară*. La aceasta ţară el numără, pe lîngă Moesia veche, încă şi *Valahia* cu *Ardealul*, numind cetăţile romane ce se aflau înainte în aceste ţări, pînă-n sus la Porolissum, ca cetăţi în *Mysia inferioară dincolo de Dunăre*, adică în stînga fluviului [107]. Iar *Dacia* lui, unde spune că locuiesc acum avarii şi unde mai înainte locuiau gepizii, cuprinde pe lîngă aşa-numita *Dacia mică* dintre Tisa şi Dunăre, numai teritoriul dintre Tisa şi Ardeal pînă la Turnul Severinului; vechile cetăţi romane şi rîurile, ce le numeşte, se află numai aici [108].

331 |Cum vine Geograful să schimbe astfel harta Daciei vechi, despre care se vede — după numirile cetăţilor scoase

[106] V. Teuffel's, *Geschichte der römischen Literatur*, Leipzig, 1882, pp. 1194—5.

[107] Pinder et Parthey, *Ravennatis anonymi cosmographia et Guidonis geographica*, Berolini, 1860, p. 185 squ: Inter vero Traciam vel Macedoniam et Mysiam inferiorem modo *Bulgari* habitant, qui ex supra scripta maiore Scythia egressi sunt... In qua Mysia plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus, id est... Item *trans fluvium Danubium* sunt civitates *Mysiae inferioris*, id est: Porolissos, Certie, Lagiana, Optatiana, Macedonica, Napoca, Potabissa, Salinis, Brutia (Brucla, *Tab. Peut.*), Apulon, Sacidaba, Cedonia, Caput Stenarum, Betere (Ponte vetere), Aluti (Pons Aluti), Romulas. Item iuxta ipsam Cedoniam est civitas quae dicitur Burticum, Blandiana, Germigera, Petris, Aquas, Sarmazege (Sarmizegethusa), Augmonia, Augusti (Pons Augusti).

[108] P. 202 squ.: Iterum... sunt patriae spatiosissimae quae dicuntur Datia prima et secunda, quae et Gipidia appellatur, ubi modo Uni qui et Avari inhabitant... In quas Dacorum patrias antiquitus plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquantas designare volumus id est: Drubetis, Medilas (ad Mediam), Pretorich (Praetorio), Panonin (ad Pannonios), Gazanam (Gaganis), Masclunis, Tibis, quae coniungitur cum civitate Agmonie patriae Mysiae. Item ad aliam partem sunt civitates in ipsas Datias, id est: Tema, Tiviscum, Gubali (Caput Bubali), Zizis (Azizis), Bersovia,

din izvoare vechi — că avea bună cunoştinţă, şi să pună Ardealul cu Valahia la *Mysia inferioară*, ţara Bulgarilor? Nu aflăm altă cauză decît pentru că aceste ţări se ţineau pe timpul lui de asemenea de ţara bulgarilor, numită de el *Mysia inferioară*. Din asemenea cauză şi ţara avarilor dintre Tisa şi Dunăre este numită *Dacia* după numele Daciei avare. *Mysia transdunăreană* a Geografului Ravennat de la sfîrşitul secolului VII este deci identică cu *Bulgaria transdunăreană* de la începutul secolului IX a scriitorilor bizantini.

De aici rezultă că stăpînirea bulgară se întindea asupra Valahiei şi Ardealului acum în secolul VII. Aceste ţări vor fi fost scoase de sub stăpînirea avarilor încă sub Kuvrat, împreună cu teritoriul Onglos dintre Nistru şi Dunăre. Poate ca stăpînitor asupra acestei părţi a Daciei, Kuvrat a primit titlul de *Patricius roman* în calitate de federat al imperiului, prin care sistem se păstra măcar aparenţa unei dominaţii romane asupra Daciei Traiane, la care împăraţii nu renunţaseră nici cînd de drept [109]. Fiind ocupată de goţi, ea a fost lăsată acestora ca federaţi ai imperiului, pînă ce Constantin-cel-Mare o supuse în cîtva iarăşi, punînd pe goţi de fapt în atîrnare de imperiu. După risipa hunilor de către care daco-goţii se retrăseseră peste Dunăre, gepizii iau Dacia în stăpînire cu învoirea împăratului din Constantinopole, şi o ţin ca federaţi pînă la venirea avarilor [110]. De asemenea se pare c-au procedat

Arcidaba, Canonia (?), Potula (?), Bacaucis (?). Per quas Dacorum patrias transeunt plurima flumina, inter cetera quae dicuntur Tisia, Tibisia, Drica (Bega), Marisia, Arine, Gilpit, Gresia. (Rîul din urmă este Crişul; Arine şi Gilpit celelalte două ramuri ale Crişului, numite cel negru şi cel alb). Datia minor, pag. 28, cf. harta lui Kiepert la Geograful Ravennat, adaosă la urmă.

[109] Jung, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, p. 403.

[110] Iordanes, *Getica*, cap. 50. D. Xenopol (p. 426) susţine pe temeiul lui Procopius că gepizii ar fi trecut în Dacia Aureliană. Dar Iordanes, contemporanul lui Procopius, spune cap. XII: Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur, quae patria in conspectu Moesiae sita trans Danubium corona montium cingitur. Şi cap. XXII: ubi nunc Gepidas sedent, iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Grisia (ed. Mommsen in *Monum.*

332 | acum şi bulgarii după izbînda| asupra avarilor [111]. După mutarea bulgarilor dunăreni în Moesia, această parte a Daciei a rămas şi mai departe sub stăpînirea lor pînă-n timpul lui Constantin Porphyrogenitul, cum şi pînă la desfiinţarea Imperiului bulgar în uniune politică cu acesta.

Că bulgarii au păstrat cîtva timp în stăpînire şi partea inferioară a Moldovei pînă la Nistru (Onglos), de unde ei s-au mutat peste Dunăre, nu este adeverit, nici probabil[112]. Un popor emigrator dacă părăseşte o ţară, o părăseşte de regulă cu desăvîrşire. Acum înainte de miezul secolului IX se află ungurii aici; aceştia ar fi trebuit să aibă pe atunci lupte cu bulgarii, iar nu din contră prietenie, dacă ţara ocupată de dînşii ar fi fost a bulgarilor. Se vede deci că bulgarii au păstrat numai Valahia şi Ardealul în stăpînire, care ţări le erau de folos prin populaţia şi bunurile materiale ce aveau.

Ştirea lui Suidas despre supunerea avarilor de către bulgari sub Krum, pe la începutul secolului IX, nu poate să privească decît ţara dintre Ardeal şi Tisa şi probabil încă şi mai spre apus pînă în Dunăre. Înainte de venirea ungurilor întinderea Imperiului bulgar era atît de mare, încît geograful Bavar (către sfîrşitul secolului IX) putea să spună despre dînsul: *„regio est immensa et populus multus"* [113]. Această mărturie contemporană — unde bulgarii mai sînt numiţi, împreună cu boemii şi moravii, ca vecini ai Imperiului franco-german *(regiones que terminant*

Germ. Auct. antiqu., tom. V.) Din spusele lui Procopius rezultă numai că gepizii aveau şi Sirmiul; iar Dacia lui nu poate să fie alta decît cea numită de Iordanes.

[111] Compendiul patriarhului Nicifor († 815), unica fîntînă pentru raporturile cu bulgarii din acest timp, are multe lipsuri în această privinţă. Ştirea lui despre Kuvrat (a. 634), care aduce aminte de sistemul federativ cu goţii şi gepizii, cred că are să fie înţeleasă astfel.

[112] Hunfalvy *(Die Rumaenen und ihre Ansprüche*, p. 28), identificînd Bulgaria transdunăreană de la începutul secolului IX cu teritoriul Onglas, susţine aceasta numai pentru a nu admite pe urmă nicidecum o Bulgarie din stînga Dunării.

[113] Bielowski, *Monumenta Poloniae*, Lwów, 1864, tom. I, p. 10; cf. Schafarik, *Slavische Alterthümer*, II, 673.

in finibus nostris) — este înţeleasă, cînd vedem pînă unde ajungea atunci stăpînirea bulgară şi în stînga Dunării. Astfel înţelegem şi spusele *Analelor de Fulda* (aa. 863, 884, 892) despre atacul bulgarilor despre răsărit (din Ungaria răsăriteană) asupra moravilor, cum şi despre salinele bulgăreşti [114] care — fiind Bulgaria lipsită de sare — nu puteau să se afle decît în părţile Daciei, unde|ele au păstrat | 333
pînă astăzi numirile lor slavoneşti din timpul stăpînirii bulgare [115].

Părţile de lîngă Tisa, supuse pe la începutul secolului IX, au fost pierdute pînă într-un secol către unguri, care la aşezarea lor avură, atît după tradiţia lor naţională cît şi după ştiri bizantine, lupte mai îndelungate cu bulgarii. Valahia şi o parte a Ardealului au rămas însă, după toate indiciile, în atîrnare de Imperiul bulgar pînă către sfîrşitul acestuia (1018). Încă pe timpul lui Stefan-cel-Sfînt, cronicile ungureşti amintesc în partea răsăriteană a Ardealului un duce bulgar *Kean* (pe la 1003), va să zică un *Khan* bulgăresc sau vasal al Imperiului bulgar [116]. De asemenea pentru acest timp se află numită şi Valahia în viaţa lui Stefan-cel-Sfînt, scrisă pe la sfîrşitul secolului XI, ca *parte*

[114] Pertz, *Mon. Germ.*, I, 374, 400, 408.

[115] Hunfalvy *(op. cit.*, p. 31*)* susţine că sarea ce-o vindeau bulgarii moravilor ar fi fost *sare de mare*. Oare, aceasta ar fi putut să facă salinelor alpine din cea mai apropiată vecinătate a moravilor atîta concurenţă, încît să silească pe regele Germaniei de a trimite o legaţie către regele bulgarilor, pentru a ruga ca să nu se mai dee moravilor sare din Bulgaria? Pe atunci (892) Suatopluk al Moraviei mai stăpînea încă şi în Pannonia, şi dacă moravilor le-ar fi trebuit sare de mare, ei o aveau mai aproape din părţile adriatice. Nici Pannonia nu este tocmai lipsită de sare. Deci care raţiune nepreocupată nu va înţelege că aici nu poate să fie vorbă decît de renumita sare din Dacia, unde Imperiul bulgar se învecina în apus de Tisa cu ţara moravilor! Dar d-lui Hunfalvy nu-i convin salinele Daciei, ţară pe atunci — cum zice — „barbară"; nu-i convine nici stăpînirea bulgară asupra acestei ţări, căci atunci n-ar putea susţine că românii nu se aflau aici înaintea ungurilor. Ştiinţa istorică meargă-şi însă drumul său, fără de a se abate de la calea adevărului prin asemenea rătăciri tendenţioase!

[116] Kéza, p. 108. Thurocz, II, 30. *Chronicon Budense*, p. 66.

a bulgarilor [117]. Aceste ştiri se confirmă şi prin scrisorile
334 | regelui | româno-bulgar Ioaniţiu (1197—1207) către papa Inocenţiu III, unde regii bulgari Simeon (893—927), Petru (927—968) şi Samuil (976—1014), sînt numiţi „Împăraţi ai *Bulgariei* şi *Vlahiei*“, ceea ce spune Ioaniţiu pe temeiul vechilor scrisori de ţară şi al hrisoavelor regeşti, pe care se întemeiază el aici [118]. Sub numele *Vlahia* este înţeles de bună seamă teritoriul român din stînga Dunării, căci românii din dreapta fluviului nu puteau să formeze în Imperiul bulgar o provincie proprie, numită Vlahia. Numirea vlahilor şi a ţării lor în titlul regilor bulgari ne arată pe acest popor ca *naţiune politică şi autonomă* în Imperiul bulgar, ceea ce ei puteau să fie, după cît indică ştirile istorice, numai în stînga Dunării.

---

[117] *Sti Stephani regis Hungariae legenda minor*, cap. 8. Endlicher, *Mon. Arpad.*, p. 160: sexaginta viri Byssenorum... partibus Bulgarorum egressi, ut terminos Pannoniorum apprehendaverunt. — Asemenea lui Hartwich (Hartvici Episcopi *Vita Sti Stephani regis*, cap. 17) *ibidem*, p. 181. Aici este vorbă de pecenegii ce năvăliră din Valahia în Ardeal; cf. *Legenda maior*, cap. 14. *ibidem*, p. 149 şi Hartwich, cap. 15, p. 179.—Hartwich nu este „cronicar unguresc“ — cum crede d. Xenopol (p. 78), citindu-l după Katona — ci Episcop german (probabil din Regensburg), şi a scris Viaţa lui Stefan-cel-Sfînt pentru scopuri religioase între anii 1106—1114. *Legenda minor* este după Marczali *(Ungarns Geschichtsquellen*, p. 14 squ.*)* un extras din Viaţa de la Hartwich iar după Wattenbach *(Deutschlands Geschichtsquellen*, II⁴, 149) mai veche decît aceasta. Mai probabil îmi pare că ea este extrasă dintr-o Viaţă scrisă cu ocazia canonizării regelui (1083), pe temeiul căreia s-a scris poate şi *Legenda maior;* iar Hartwich, cu stilul său mai ales şi o expunere mai largă, pare să fie numai compilatorul acestora, întrebuinţînd poate şi Viaţa originală.

[118] Theiner, *Monumenta Slavorum meridionalium*, tom I, p. 27 <Hurmuzaki, *Doc.*, I, 26>: Cum placuit domino nostro I. Chr. me dominum et imperatorem totius Bulgarie et Blachie facere, inquisivi, antiquorum nostrorum scripturas et libros et beate memorie imperatorum nostrorum predecessores leges, unde ipsi sumpserunt regnum... et diligenter perscrutantantes in eorum invenimus scripturis, quod beate memorie illi imperatores Bulgarorum et Blachorum Symeon, Petrus et Samuel et nostri predecessores... pag. 28: imperatores totius *Bulgarie et Blachie* illi nostri predecessores... p. 29 <I, 30>: secundum consuetudinem predecessorum meorum Imperatorum Bulgarorum et Blachorum Symeonis, Petri et Samuelis...

În care raport se aflau anume românii din Dacia Traiană cu stăpînirea bulgară, ne spune tradiţia păstrată prin Anonymus Notarul: *ei aveau aici principate proprii, care vedem că atîrnau de Imperiul bulgar*. Astfel aceste mărturii se întregesc una prin alta, şi numai astfel stăpînirea bulgarilor din Moesia asupra ţărilor din stînga Dunării, despărţite de propria lor ţară prin condiţii geografice, mai ales în Ardeal, nici nu s-ar fi putut menţine îndelung. De atunci încă au rămas voievodatele şi knezatele daco-românilor, instituţie de origină bulgaro-sloveană.

Înrîurirea stăpînirii bulgare s-a extins şi asupra limbii româneşti cu elementele ei slavone, asupra nomenclaturei topografice din Dacia cu atîtea numiri sloveneşti [119],
asupra bisericei ro|mâne cu liturghia bulgaro-slovenească. | 335
Chiar şi o rămăşiţă de populaţie slavo-bulgară s-a păstrat de atunci pînă nu de mult în Ardeal [120], unde amintirea la această stăpînire era vie încă în secolul XIII, după cum vedem din documentul din a. 1231, citat şi în cartea d-lui Xenopol (p. 138) şi cunoscut acum din referat. Stăpînirea

---

[119] Ca probă pentru numiri topografice de origine bulgară servească numele *Belgrad*, cum numesc românii pînă astăzi vechea capitală a Ardealului; numele nou *Alba-Iulia* este tradus de pe unguresc ul *Gyula-Féjervár*. Belgrad, în înţelesul de *Cetate albă*, este nume original bulgăresc, nu curat slavon. La popoarele finice era obicei general de-a numi reşedinţa domnească *Cetate albă* (v. Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, p. 228). De asemenea şi *Belgradul* din Ardeal este de origine finică, dar în formă slavonă, deci de origine bulgară, ca şi Belgradul din Serbia, numit în cronici şi documente *Alba bulgarica*. Precum acest nume, aşa şi alte numiri sloveneşti din părţile Daciei (afară de Moldova) sînt a se reduce mai mult la stăpînirea bulgară decît la populaţia slavonă, care după mutarea slovenilor dincolo de Dunăre nu putea să fie prea însemnată.

[120] Miklosich, *Die sprache der Bulgaren in Siebenbürgen*, Denkschriften d.K. Akad. d. Wiss., Wien, 1855, Phil.-hist. cl. VI, 105 squ. Este remarcabil că aceşti slavi se numeau ei înşişi *bulgari*, pe cînd românii îi numeau *şchiai*. Ei sînt mai probabil o rămăşiţă a daco-slovenilor, care sub stăpînirea bulgară primiră numele de bulgari, ca şi slovenii din Moesia; românii însă le păstrară numele mai vechi de şchiai. Vechimea acestei populaţii slavone în Ardeal, care mai exista încă în secolul trecut, rezultă şi din faptul că ea a păstrat pînă la sfîrşit nasalele *ą* (ѫ) şi *ę* (ѧ), pierdute cu mult mai înainte de limba slavo-bulgarilor din Moesia.

bulgară ne explică de asemenea, de ce dacoromânii nu se află amintiți nici într-o fîntînă istorică din acest răstimp, fiind ei confundați cu bulgarii, la a căror istorie românii, cu rămășița culturii lor romane, avură parte nu puțin însemnată [121].

Cît pentru atîrnarea bisericească a românilor din stînga Dunării de arhiepiscopatul de Ohrida, trebuie să admitem că aceasta își are originea de asemenea în stăpînirea bulgară. Dar mijloacele științei istorice nu ne permit a o pune în legătură cu arhiepiscopatul roman al Primei Justiniane, cum face d. Xenopol (p. 90 sq.) pe temeiul unei comentări silite a novelei XI, admisă la noi de mai înainte. Mai întîi nu este adevărat că împăratul Justinian ar fi supus acestui arhiepiscopat și țările din stînga Dunării,
633 | cum se conchide din această novelă. Împăratul amintește| aici numai în treacăt cetățile sale de pe malul stîng al fluviului, fără de a vorbi despre jurisdicția arhiepiscopatului Primei Justiniane asupra acestei părți [122] iar

[121] D. Xenopol, pentru că susține stăpînirea bulgară, care adevăr istoric l-am mai întemeiat aici și prin unele observări și argumente noi, a avut să întîmpine în revista „Țara nouă“ (București, 1885, an. II, nr. 2 și 3) o critică din cele mai violente. Nu cred că ar fi necesar să conving aici pe cititor mai de aproape despre nedreptul celor mai multe întîmpinări din partea acestei critici, încît privește chestiunea. Mai mult polemică personală decît critică literară, ea nici nu poate pretinde de-a fi luată în seamă în știință nefiind adevărul științific motivul ei. Afară de aceasta, criticul de la „Țara nouă“ cutează prea mult pe o *terra incognita*, unde pe lîngă lipsa de cunoștință de cauză aflăm prisosință de inculpări nedrepte, a căror joasă tendință nu poate să fie ascunsă judecății obiective. Trebuie să ne pară numai rău că un asemenea lucru a putut să afle ospitalitate într-o „revistă științifică și literară“! Oare, cînd va intra la noi știința în drepturile sale?...

[122] Locul sună astfel: „Quum igitur in praesenti deo auctore ita nostra respublica aucta est, ut utraque ripa Danubii iam nostris civitatibus frequententur, et tam Viminacium, quam Recidua et Literata, quae trans Danubium sunt, nostrae iterum ditioni subiectae sint, necessarium duximus ipsam gloriosissimam praefecturam, quae in Pannonia erat, in nostra felicissima patria collocare, quum nihil quidem magni distat a Dacia mediterranea secunda Pannonia“ *(Corpus juris civilis*, ed. Osenbrüggen, Lipsiae, 1849, pars III, p. 84). D. Xenopol crede că cetățile transdunărene ar fi *Recidua* și *Literata*. Dar aceasta din urmă este adeverită cu siguranță

la dispoziția ulterioară în novela 131, aceste cetăți nu se mai află amintite.

Pe urmă arhiepiscopatul Primei Justiniane, a cărui reședință se află în partea sud-estică a Serbiei de astăzi pe lîngă Prokoplje [123], dispare din istorie înainte de așezarea bulgarilor în Moesia, anume pe timpul așezării slovenilor la începutul secolului VII. Abia la a. 1156 el apare iarăși, acum pentru întîia oară în titlul arhiepiscopului de Ohrida, care se numește arhiepiscop al *Primei Justiniane* [124]. Nu avem nici un temei pentru a putea admite că acest titlu s-ar fi păstrat prin continuitatea vechiului arhiepiscopat roman, dispărut din istorie înainte de cinci secole și jumătate. Dacă arhiepiscopatul Primei Justiniane ar fi continuat a exista încă și după așezarea slavilor și bulgarilor în peninsulă, atunci am trebui să aflăm cu atît mai mult știri despre dînsul, încît el era supus Romei, a cărei jurisdicție ecleziastică asupra Iliricului ținu în părțile rămase Imperiului romano-bizantin încă pînă în întîia jumătate a secolului VIII. Cît pentru părțile ocupate de bulgari, știm că la încreștinarea acestora (864) papa pretinde vechile sale drepturi asupra acestei părți a Iliricului, care ceartă dintre Roma și Constantinopole contribui în parte și la facerea schismei. De arhiepiscopatul Primei Justiniane nu aflăm însă nimic. Este însă cu putință ca papa | să fi dat arhiepiscopului bulgar, pe timpul | 337
uniunii făcute sub regele Simeon (893—927) cu Roma, acest titlu în calitate de Primat, în amintirea vechii sale jurisdicții asupra acestor părți. De atunci arhiepiscopul bulgarilor începe a-și atribui titlul de patriarh. Dar deoarece titlul de arhiepiscop al Primei Justiniane nu este

în dreapta Dunării încît rămîne numai Recidua pentru malul stîng, unde pe Tabula Peutingeriana se află *Arcidaua* în dreptul *Lederatei*. Totuși sub cuvintele *„quae trans Danubium sunt“* trebuie să fie înțelese mai multe cetăți decît unica Recidua. Acestea pot să fie după textul novelei numai cele numite împreună cu *Recidua*, anume *Viminacium* și *Literata*, ale căror fortificații se vor fi extins și pe malul stîng al fluviului.

[123] Tomaschek, *Zeitschrift für die oest. Gymn.*, 1874, p. 659.

[124] Golubinski, *Kraskiĭ očerkъ istorii pravoslavnychъ cerkveĭ bolgarskoĭ, serbskoĭ i rumynskoĭ*, Moskva, 1871, p. 287.

adeverit la arhiepiscopatul Ohridei decît tocmai un secol şi jumătate după desfiinţarea Imperiului bulgar, rămîne mai probabil că acest titlu s-a reînnoit sub bizantini, şi anume pentru coincidenţa a două împrejurări: autocefalia şi coincidenţa teritorială a jurisdicţiei ambelor arhiepiscopate.

Astfel, nici novela XI, nici acest titlu nu pot fi invocate pentru a deduce atîrnarea bisericească a românilor din stînga Dunării de arhiepiscopatul Ohridei încă din timpul împăratului Justinian, care ar fi supus arhiepiscopatului Primei Justiniane şi ţările din astă parte a fluviului. Asemenea deducere vedem că este fără nici un temei istoric. Putem numai admite că atîrnarea de Ohrida purcede din timpul stăpînirii bulgare. După supunerea Imperiului bulgar împăratul Basiliu II, confirmînd prin hrisovul său din a. 1019 autocefalia arhiepiscopatului bulgar de Ohrida, lasă sub jurisdicţia acestuia şi pe *vlahii din toată Bulgaria* (τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων) [125]. Aici vor fi înţeleşi şi vlahii din stînga Dunării, supuşi pîn-acum Imperiului bulgar şi prin urmare şi ierarhiei bulgare. În această atîrnare se află ei mai tîrziu, încît trebuie să admitem aici asemenea legătură.

Dacă însă atîrnarea bisericească de Ohrida află cea mai probabilă explicare în stăpînirea bulgară asupra ţărilor române din stînga Dunării, atunci aceasta nu se poate admite şi pentru *Moldova*, care ţară am văzut că nu aparţinea la Imperiul bulgar. După mutarea bulgarilor peste Dunăre şesurile Moldovei au rămas încă mult timp deschise pentru oarde nomade: pentru unguri, pecenegi, cumani, tătari, — pînă ce-a venit românul creştin să tragă brazdă în ţelină şi să-şi pună aici statornic casă şi masă, tron şi altar.

Întîia ştire despre atîrnarea bisericii din Moldova de arhiepiscopatul de Ohrida se află în domnia lui Iuga vodă
338| pe la | a. 1374 [126]. Sub predecesorul acestuia, Latsco, aflăm

[125] G o l u b i n s k i, *op. cit.*, p. 263.
[126] Vezi studiul *Iuga-Vodă*, „Conv. lit.“, 1884, XVIII, nr. 1 < v. *Opere complete*, I (1946), pp. 28—40 >, unde susţin că Iuga din analele moldoveneşti este persoană identică cu Georgiu Coria-

că biserica din Moldova era supusă pîn-atunci episcopatului de Halici. Latsco, arătîndu-se aplecat de a trece la catolicism, cere în anul 1370 de la papa Urban V înfiinţarea unei episcopii catolice cu scaunul în Siret, ceea ce se şi făcu în anul următor. Bula papală sună că, după zisa lui Latsco, ţara aparţinea pe atunci la *diocesa episcopatului schismatic de Halici* [127]. Deci aici nu este vorbă de *episcopatul catolic al Galiţiei*, cum crede episcopul Melchisedec [128], ci de atîrnarea Moldovei de *episcopatul ortodox-răsăritean* (numit schismatic) *de Halici*, adeverită mai în urmă, cum vom vedea, şi prin actele patriarhatului Constantinopolitan. Şi d. Xenopol este de asemenea în eroare, dacă împreună cu învăţatul episcop nu voieşte să recunoască această atîrnare, susţinînd o veche atîrnare de *Ohrida* (p. 85—86). Dacă între episcopiile supuse mitropolitului de Halici nu se află numită şi Moldova, atunci e pentru că aici nu era încă aşezată o episcopie. Cînd la anul 1371 se denumeşte mitropolitul Antoniu pentru Halici cu episcopiile atîrnătoare din Rusia mică, care erau atunci neocupate, patriarhul de Constantinopole îi orînduieşte: ca aşezînd episcopii trebuincioşi, să se adreseze către mitropolitul Ungrovlahiei, cu care împreună îi va hirotoni canoniceşte, neavînd episcopi sufragani [129]. Deci între Halici şi Ungrovlahia nu se aflau încă episcopi.

Întîiul episcop ortodox al Moldovei este cel aşezat de Iuga pe la 1374. Chemarea acestui domn străin (litvanul

tovici, adeverit ca domn al Moldovei la a. 1374. În contra obiecţiunii d-lui Xenopol din „Revista“ d-lui Tocilescu cf. răspunsul de mai jos.

[127] T h e i n e r, *Monumenta Hungariae*, tom II, p. 100 < H u r m u z a k i-D e n s u ş i a n u, 1, 2 p. 160 >. Laczko dux Moldaviensis.. supplicavit quod oppidum suum Ceretense, *Halecensis diocesis...* cui preest *Episcopus scismaticus*, cuius ecclesia Halecensis est in Russie partibus, *scismaticorum* videlicet constituta... in civitatem erigere... et eidem Episcopum preficere catholicum...

[128] *Chronica Romanului*, tom I, Bucureşti, 1874, p. 45. Autorul se pare că cunoaşte acest document numai după *Cronica* lui Şincai, care o citează aici.

[129] *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Miklosich et Müller, tom. I, Vindobonae, 1860, p. 578 squ. < H u r m u z a k i-I o r g a, *Doc.*, XIV, 1, p. 9—10 >.

Georgiu Coriatovici) pe tronul Moldovei se pare c-a urmat prin o reacţie confesională în contra catolicismului introdus sub Latsco, şi el n-a întîrziat de-a mulţumi ţara prin
339 | înfiinţarea unei mitropolii pro|prii moldoveneşti. Cronica lui Ureche (cap. 3) spune că Iuga vodă a pus cel dintîi mitropolit şi cu binecuvîntarea patriarhului de Ohrida. Se pare că numai de aici, de la vechiul primat bulgar al Valahiei, el a putut primi recunoaşterea pentru un mitropolit după placul ţării, care pîn-acuma era supusă direct mitropoliei de Halici ce atîrna de patriarhatul Constantinopolitan.

După ce noul scaun mitropolitan deveni vacant pe la 1387,[130] vedem că porneşte puţin în urmă conflictul dintre biserica Moldovei şi patriarhatul constantinopolitan pentru mitropolitul Ieremia, trimis de către patriarhul pe la 1390 în Moldova şi alungat de aici de către episcopii din ţară, numiţi Iosif şi Meletiu. Fiind apoi aceştia excomunicaţi de către patriarh, conflictul ţinu pînă la suirea pe tron a lui Alexandru-cel-Bun, 1401. În corespondenţa patriarhului cu domnul şi clerul Moldovei pe timpul conflictului, Moldova este numită *Rosovlahia*, prin care numire se indică atîrnarea de mai nainte de mitropolia Haliciului, care legătură dintre ambele biserici o susţine patriarhul încă şi pentru acest timp[131]. Totodată este acum vorba şi de *mitropolia moldovenească*, ocupată de acei „pseudo-episcopi" *fără ştirea şi învoirea* patriarhului constantinopolitan, căruia este ea supusă[132]. Iar la aplanarea conflictului sub Alexandru-cel-Bun, urmată în a. 1401 după iniţiativa domnitorului, noul patriarh din Constantinopole spune că predecesorul său excomunicase pe Iosif (acum este numai despre acesta vorba), pentru că auzise că acesta ar fi *episcop sîrb* (σερβοεπίσκοπος), care să fi ocupat cu nedreptul mitropolia Moldovei. Dar fiindcă acum trimişii domnitorului mărturisesc că Iosif este om din ţară şi încă înrudit cu dinastia, şi că s-a hirotonit adevărat
episcop de către *mitropo|litul Haliciului*; pentru aceea, | 340
dacă se vor adeveri acestea, şi mai ales că el *dintru început* a fost hirotonit de către mitropolitul Haliciului, iar *nu de aiurea*[133], atunci să fie iertat. Agerul şi îndelungatul conflict se sfîrşi apoi prin aceea că biserica Moldovei se supuse iarăşi patriarhatului constantinopolitan, care recunoscu pe Iosif ca mitropolit al ei [134].

Am trebuit să dau aici această scurtă expunere a lucrului după actele patriarhatului constantinopolitan, pentru că d. Xenopol atinge chestiunea fără de-a o rezolvi în acord cu mărturiile istorice.

Eu cred că cauza conflictului trebuie căutată la înfiinţarea mitropoliei moldoveneşti prin Iuga vodă. Acesta, luînd mitropolit de la Ohrida, desfăcu Modova de mitropolia Haliciului, căreia era ea supusă pîn-atunci, probabil încă din timpul cînd Ivanko Rostislavici de la Halici ajunsese la domnie în Moldova inferioară ca principe de Bîrlad (1134). Astfel Iuga încălcă drepturile patriarhatului constantinopolitan asupra Moldovei, exercitate pîn-acum prin mijlocirea episcopului (apoi mitropoliei) de Halici. Patriarhul evitează dintru început a se opune acestei scăderi a autorităţii sale, pentru că desconsiderase pîn-acum Moldova, lăsînd-o fără episcop în seama Haliciului şi astfel expusă propagandei catolice. La prima sedisva-

[130] În acest an Petru Muşat depune jurămîntul de fidelitate către regele Poloniei în faţa mitropolitului de Kiev (Dogiel, *Codex diplomaticus Poloniae*, I, 597 <M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan-cel-Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 599 >.) De aici cum şi din cele următoare se vede că în Moldova lipsea acum mitropolitul. Şi mitropolia de Halici era acum vacantă; de aceea intervine la acest act mitropolitul de Kiev, de la care atîrna mai înainte episcopatul de Halici cu biserica din Moldova.

[131] Vezi scrisoarea patriarhului către mitrololitul de Kiev, *Acta Patr.*, II, 282 squ., a. 1397; cf. *ibidem*, p. 278, a. 1397: οἱ ἐν ταῖς ἁγιωτάταις ἐκκλησίας τῆς τε Μαυροβλαχίας καὶ τῆς Γαλίτζης εὑρισκόμενοι χριστιανοί... Mitropolitul Ieremia, care fusese trimis în Moldova, era acum mitropolit de Tîrnova, *ibidem*, p. 223, a. 1394< Hurmuzaki—Iorga, *Doc.*, XIV, 1, pp. 25—28 şi 17 >.

[132] *Acta Patr.*, II, 241 squ., a. 1395< Hurmuzaki-Iorga *op. cit.*, pp. 18—19 >.

[133] Ὅτι οὕτως ἐχειροτονήθη ὑπό τοῦ Γαλίτζης ἀρχῆθεν γνήσιος ἐπίσκοπος εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν καὶ οὐκ ἀλλαχοῦ...

[134] *Acta Patr.*, II, 528., squ., a. 1401< Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, pp. 31—34 >.

canţă a noii mitropolii moldoveneşti el trimite însă pe *mitropolitul Ieremia*, pentru a pune iarăşi stăpînire pe biserica Moldovei, şi recunoscînd astfel *mitropolia* (numită în *Act. Patr.* de la a. 1393 înainte), fără ca să aflăm că el s-o fi înfiinţat cîndva. Dar ţara nu primeşte pe acest mitropolit, avînd acum pe mitropolitul Iosif, despre care patriarhul auzise că ar fi *episcop sîrb*, pe cînd cei din ţară spun că el era moldovean şi înrudit cu domnitorii ţării. Deci serbismul mitropolitului Iosif cată să nu privească decît denumirea lui de la Ohrida, care arhiepiscopat fusese cuprins în imperiul lui Stefan Duşan (1331—1355) al Serbiei. Însă trimişii lui Alexandru-cel-Bun mai spun că Iosif era hirotonit episcop de către mitropolitul Haliciului, Antoniu. Dacă această ştire nu este numai o ficţiune după obiceiul bizantin, pentru a uşura aplanarea conflictului, atunci ea poate fi adevărată într-atîta încît Iosif poate să
341 | fi fost hirotonit *„dintru în|ceput* de către mitropolitul Haliciului", — cum spune corespondenţa patriarhului adăugînd : *„iar nu de aiurea"*, — începîndu-se după moartea mitropolitului lui Iuga din nou relaţiile de mai nainte cu Halici, ceea ce acum, sub domnia lui Petru Muşat, mai avea încă motiv şi în atîrnarea politică a Moldovei de Polonia. Dar pe urmă Iosif luă, după precedentul de sub Iuga, binecuvîntarea arhiepiscopului de Ohrida, ca mitropolit de sine stătător; de aceea mitropolitul Ieremia, trimis apoi de patriarhul de Constantinopole, fu respins din ţară, ceea ce provocă conflictul amintit.

Iuga, luînd mitropolit de la Ohrida, va fi urmat exemplului Valahiei, care a rămas supusă arhiepiscopatului de Ohrida, după toată probabilitatea, încă din timpul întîiului Imperiu bulgar. La anul 1359 Alexandru Basarab ia întîiul mitropolit de la Constantinopole. Din respectivul act al patriarhatului aflăm că Ungrovlahia atîrna pîn-atunci de altă ierarhie, nu de cea Constantinopolitană, şi că domnitorul doreşte ca ţara să fie de acum supusă patriarhatului constantinopolitan. Iar patriarhul, denumind mitropolitul cerut, mai admoniază pe Alexandru vodă : ca în viitor domnitorul să nu ceară mitropolit din

alt loc decît de la Constantinopole [135]. Că acea ierarhie, de la care atîrnase pîn-atunci Ungrovlahia nu este alta decît cea de la Ohrida, vedem din altă scrisoare a patriarhului constantinopolitan de pe la a. 1390 către Mircea, unde zice: „Arhiepiscopul *vostru* de la Ohrida" [136] din care mărturie rezultă că după puţină întrerupere Valahia se întorsese iarăşi la vechea atîrnare de Ohrida.

Dacă Alexandru Basarab s-a desfăcut de Ohrida, atunci a făcut-o de bună seamă din cauză că acest arhiepiscopat era
pe | atunci supus sîrbilor, cu care Basarabeştii erau înduş- | 342
măniţi [137]. Puţin înainte de supunerea Valahiei sub patriarhatul constantinopolitan, Stefan Duşan, cucerind Albania şi Macedonia, alungase în urma încheierii adunării

---

[135] *Acta Patr.*, I, 383—388, a. 1359 <Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, pp. 1—6 >.

[136] *Ibidem*, II, 230 Ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὑμῶν ὁ Ἀχριδῶν... Scrisoarea priveşte căsătoria lui Mircea cu o rudă apropiată. Mircea este intitulat: Περιπόθητε ἐξάδελφε τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου μου αὐτοκράτορος, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ υἱὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος, εὐγενέστατε, ἐνδοξότατε κῦρ Μῆρξε, fără a fi numit domnitor al Ungrovlahiei. Dar în context el este numit ca domnitor: οὕτω γὰρ ποιοῦντες μετὰ τῆς παρούσης ὑμῖν αὐθεντείας κληρονομήσητε καὶ τὴν τῶν οὐρανῶν αἰώνιον βασιλείαν. Pe lîngă aceasta se mai află aici numit şi un τιμώτατος ἐν μοναχοῖς κῦρ Ἀθανάσιος, care raportase patriarhului şi sinodului despre cele comunicate lui de către Mircea, şi chiar cu acest nume aflăm la a. 1389 şi 1397 (*ibidem*, I, pp. 135, 287, 291 < Hurmuzaki-Iorga, *op. cit*, pp. 13, 28>) un μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (sau Σεβερίνου) Ἀθανάσιος. Că scrisoarea priveşte pe Mircea Basarab, se confirmă şi prin aceea că el este numit aici *văr* (ἐξάδελφος) *al împăratului*, care înrudire pare să se rapoarte la Ioan VII Paleolog, fiul lui Andronic IV. Ioan era anume nepot de pe mamă al regelui bulgar Alexandru (*Acta Patr.*, I, 432), a cărui soţie, fiica predecesorului lui Alexandru Basarab, era din Basarabeşti (Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, p. 290, nr. 13 şi p. 298). Dacă predecesorul lui Alexandru Basarab era tatăl acestuia, cum este şi probabil, atunci Mircea era văr de al doilea cu Ioan VII. Fiind astfel, scrisoarea aceasta, care se află în codice fără dată între acte din a. 1394, ar trebui pusă la a. 1390, cînd domnea Ioan VII.

[137] În bătaia de la Velbuşd (1330) Basarabeştii luptă pe partea bulgarilor în contra sîrbilor (Jireček, *op. cit.*, p. 293). Duşmănia Basarabeştilor cu dinastia sîrbească datează încă din timpul lui Ştefan Milutin (1281—1320) care luă de soţie pe fiica domnitorului Valahiei şi o respinse apoi.

bisericești de la Seres toată arhieria grecească din Ohrida, punînd aici o ierarhie sîrbească. Sub astfel de împrejurări este explicabil de ce Alexandru Basarab, îndușmănit cu dinastia sîrbească încă din timpul predecesorilor săi, rupse vechile legături cu Ohrida. Dar după puțin timp, probabil acum sub Radul, tatăl lui Mircea, acestea se restabiliră iarăși, precum am văzut din scrisoarea patriarhului constantinopolitan către Mircea. După desfacerea imperiului lui Dușan și căderea dinastiei Nemania (1367), Basarabeștii nu numai că erau acum împrieteniți cu noii domnitori ai Serbiei, dar chiar și înrudiți cu aceștia, fiindcă fiica lui Alexandru Basarab și sora lui Radul deveni regina Serbiei [138]. Fiul acesteia, Marko Kralievici, domnea pe la 1370—1390 tocmai în partea Ohridei, avînd reședința în Prilêp. De aici venise pe atunci în Valahia și sfîntul Nicodim, renumit în istoria monastică a Valahiei și *persona grata* a lui Radul. Iată motive de-a reînnoi vechile legături cu Ohrida, care mai ofereau și avantajul de mai multă autonomie internă, decît sub atîrnarea de la Constantinopole.

În actele patriarhatului constantinopolitan nu aflăm între anii 1370 și 1401 mărturie precisă despre atîrnarea Ungrovlahiei întregi de acest patriarhat. De la 1380 pînă la 1389 este adeverit în asemenea atîrnare numai mitropolitul Antim, care fusese denumit în anul 1370 *„mitropolit al unei părți a Ungrovlahiei"* sau al *Severinului*, unde se înființă acum o a doua mitropolie coordonată pentru
343 | Ungrovlahia (*A.P.* I, 532—535). Prin | introducerea acestei stranie bicefalii bisericești, patriarhul pare să fi urmărit scopul de a-și asigura astfel supremația asupra bisericii române, probabil pentru că țara începuse a gravita iarăși spre Ohrida, aspirînd la mai multă autonomie bisericească. Antim (cu numele mirean Daniil Kritopulos), fiind denumit mitropolit al Severinului, fusese destinat pentru viitor

[138] Theiner, *Monum. Hung.*, II, 95, a. 1370 <Hurmuzaki-Densușianu, *Doc.*, I, 2, p. 158 >. Urbanus V.. Clare, relicte quondam Alexandri Wayvode in Wlachia vid ue.. quia habere diceris alteram natam, videlicet Ancham reginam Servie Illustrem.. — Rege al Serbiei era atunci Vukașin.

ca următor al lui Iacint, denumit sub Alexandru vodă (1358) *„mitropolit a toată Ungrovlahia"*. Pe urmă vedem însă că nu el, ci altul, numit Hariton, ocupă acest prim scaun mitropolitan. Hariton este menționat în actele patriarhatului (II, 7) ca mitropolitul întîi al Ungrovlahiei la anul 1380 împreună cu Antim; dar numai acest din urmă se află aici subscris ca „mitropolit al Ungrovlahiei", ca și mai în urmă. De aici putem conchide că numai *mitropolitul Severinului*, pentru acest timp numit simplu *mitropolit al Ungrovlahiei*, a rămas de fapt supus patriarhatului constantinopolitan; prim-mitropolitul Ungrovlahiei însă s-a desfăcut de această atîrnare, precum ne arată scrisoarea către Mircea.

Părerea lui Golubinski [139] că atîrnarea de Ohrida, adeverită în acest act, s-ar referi numai la timpul dintre 1389—1396, unde nu se află în actele patriarhatului nici o mențiune despre atîrnarea Ungrovlahiei de Constantinopole, nu o putem admite, pînă ce nu este adeverit că înainte cum și după aceasta ambii mitropoliți ai Ungrovlahiei erau supuși patriarhatului constantinopolitan [140]. De la anul 1396 pînă la 1401 apare iarăși numai mitropolitul Severinului în asemenea atîrnare, și tocmai la 1401 aflăm toată Ungrovlahia supusă din nou patriarhatului con|stanti- | 344

[139] Partea privitoare la români tradusă de Caracicoveanu, *Privire scurtă asupra istoriei bisericei române-ortodoxe*, Iași, 1879 Mitropolia Ungrovlahiei, p. 17 squ.

[140] Rangul mitropoliților Ungrovlahiei în ierarhia constantinopolitană este pentru acest timp, pînă ce chestiunea nu e destul lămurită, un criteriu prea nesigur, pentru a decide despre atîrnarea de la Constantinopole. Dacă Antim are de la 1381 înainte un rang mai înalt decît se cuvenea mitropolitului Severinului, atunci nu urmează de aici că el ar fi trecut la întîia catedră mitropolitană, cum crede Golubinski. Înainte de înaintarea rangului lui Antim — mai întîi ca „locțiitor al Nicomediei" (a. 1381—1383), apoi cu rangul după Nicomedia — întîiul mitropolit al Ungrovlahiei nu are un asemenea rang (*A.P.* II, 7, 10). Deci Antim pare să fi primit rangul mai înalt numai *ad personam*, pe temeiul calității sale de locțiitor al Nicomediei. Pe urmă rangul lui Antim (după Nicomedia) s-a atribuit întîiului mitropolit al Ungrovlahiei, pe cînd mitropolitul Severinului are rangul după Amasia. Dar după ce toată Ungrovlahia deveni iarăși de fapt supusă patriarhatului, primatele ei primesc rangul de Ancira.

nopolitan (*A.P.*, II, 494). Prim-mitropolitul are de acum şi titlul de *„exarh a toată Ungaria şi al plaiurilor"* (Ἔξαρχος πάσης Οὐγγρίας καὶ Πλαγηνῶν), ca primat al Ungrovlahiei şi exarh patriarhal pentru Ardeal şi Ungaria. Mitropolitul Severinului, la care aparţinea biserica română din Ardeal şi Ungaria, se vede că era subordinat acum primatului Ungrovlahiei, pe cînd înainte el era coordinat întîiului mitropolit şi supus numai patriarhului. Curînd după aceasta mitropolia Severinului dispare, fiind probabil transferată în Ardeal.

Din aceste date, a căror lămurire am încercat-o aici pe scurt, vedem că atîrnarea de Ohrida nu se poate primi aşa uşor, cum face d. Xenopol. Noi o putem susţine cu probabilitate din început numai pentru Ungrovlahia (cu părţile de peste munţi) înainte de 1359, avîndu-şi origina în stăpînirea bulgară; iar pe urmă după 1370 pînă pe la 1400, cu excepţie de mitropolia Severinului, înfiinţată de la Constantinopole.

Tocmai pe timpul cînd Valahia intrase iarăşi în legătură cu Ohrida, veni la domnie în Moldova Iuga vodă (1374). Se pare deci că după acest exemplu, poate şi prin mijlocirea Valahiei, el a luat mitropolit într-adevăr de la Ohrida cum spune cronica lui Ureche. După acest precedent a urmat, cum am văzut, şi mitropolitul Iosif, care, după conflictul rezultat de aici cu patriarhatul constantinopolitan, se supuse apoi iarăşi jurisdicţiei de mai înainte a acestui patriarhat.

Părerea d-lui Xenopol (p. 87) că Valahia şi Moldova au rămas în atîrnare canonică de Ohrida pînă la a. 1767, cînd acest arhiepiscopat pierdu autocefalia, este nu numai de loc neîntemeiată, dar şi de tot arbitrară. Domnitorul Moldovei Dimitrie Cantemir ne spune, cum ştim, că biserica ţării sale atîrna în secolul XVII, ca şi pe timpul lui (1700), de patriarhatul constantinopolitan, deşi numai nominal, fiind ca şi autocefală [141]. În asemenea raport

[141] *Descriptio Moldaviae*, ed. A. P. Ilarianu, Bucureşti, 1872, p. 144 squ.

se adevereşte de altă parte că se află pe atunci şi Valahia [142]. Cu ce temei extinde deci d. Xenopol atîrnarea de Ohrida pînă la a. 1767? După ce patriarhatul constantinopolitan cîştigă, o dată cu restabilirea jurisdicţiei sale asupra Moldovei, şi mitropolia Valahiei iarăşi pentru sine, acor|dîn- | 345
du-i un rang mai înalt şi titlul de *exarh*, la care se adaugă apoi şi titlul de *arhiepiscop* sau chiar *arhimitropolit*, — de-acum înainte nu mai poate fi vorbă de o atîrnare faptică a bisericei române de Ohrida. Relaţiile avute din nou pentru cîtva timp cu acest arhiepiscopat după conciliul florentin, unde patriarhul de Constantinopole făcu uniunea cu Roma, nu sînt adeverite în acest înţeles, încît nu se poate admite decît recunoaşterea unei simple întîietăţi spirituale, cu competenţa de a da noilor mitropoliţi binecuvîntarea cerută, fără de-a avea însă oarecare jurisdicţie. Astfel, după căderea Imperiului bizantin în mîinile turcilor, biserica din principatele române cîştigă o poziţie de fapt autocefală, pe urmă cu atîrnare numai nominală de patriarhatul constantinopolitan. Dar să lăsăm aici aceasta, căci ne-am depărta prea mult de chestiunea ce ne ocupă.

De asemenea nu putem consimţi cu părerea d-lui Xenopol că atîrnarea bisericească de Ohrida ar fi un argument în contra teoriei lui Roesler, şi că pe temeiul acestei atîrnări nu s-ar putea admite întinderea Imperiului româno-bulgar al Asaneştilor şi pe malul stîng al Dunării, fiindcă atunci biserica română din această parte ar trebui să se afle în atîrnare de arhiepiscopatul Tîrnovei (p. 88 şi 92).

Cum am văzut, cele dintîi ştiri despre atîrnarea de Ohrida sînt abia din a doua jumătate a secolului XIV, dintr-un timp cînd arhiepiscopatul Tîrnovei tocmai pierdu autocefalia. Pentru timpul anterior ea nu este adeverită, ci numai probabilă pentru Ungrovlahia. Deci nu se poate spune cu siguranţă că biserica română din stînga Dunării nu s-ar fi aflat nicicînd în atîrnare de Tîrnova, ca să putem scoate

[142] Vezi *Condica sfîntă a mitropoliei Ungrovlahiei*, publicată în revista „Biserica Ortodoxă Română", Bucureşti, 1884, nr. 3 squ.

de aici alte concluzii. Afară de aceea arhiepiscopatul Tîrnovei era în imperiul Asaneştilor mai întîi primat catolic, în urma unirii încheiate de regele Ioaniţiu cu Roma sub papa Inocenţiu III (1204). Abia la a. 1234 acest arhiepiscopat căpătă sub regele Ioan Asan II, după ce se desfăcu de Roma, o poziţie autocefală în biserica ortodoxă, care autocefalie fu apoi pierdută tocmai pe cînd aflăm ştire despre atîrnarea bisericei române de Ohrida.

Făcînd abstracţie de la teoria remigrării române, — care părere nu trebuie să mai fie combătută cu un asemenea argument dubiu, după ce fiinţa românilor în părţile Daciei este deplin adeverită acum înainte de acest timp, — să rămînem numai la întinderea imperiului Asaneştilor asupra
346 | malului stîng al Dunării. | Argumentul d-lui Xenopol în contra acestei întinderi vedem că este fără nici o putere, nefiind adeverit că românii din stînga Dunării n-ar fi stat nicicînd în atîrnare bisericească de Tîrnova. Pe lîngă aceasta mai trebuie să luăm în considerare că înrîurirea arhiepiscopatului de Tîrnova asupra bisericii ortodoxe din părţile dacoromâne, pe timpul domniei Asaneştilor, nici nu putea să ţină îndelung, începînd autocefalia acestui arhiepiscopat abia la a. 1234, pe cînd după 13 ani Valahia se afla acum în atîrnare politică de Ungaria (1247). Dacă pîn-atunci ea a fost supusă Asaneştilor, precum arată mai multe ştiri, scurta durată a înrîuririi de la Tîrnova nu putea să fie de ajuns pentru a desface biserica română din stînga Dunării de vechile ei legături cu Ohrida, de la care atîrna înainte şi episcopatul Tîrnovei [143].

Deci vedem că aici nu se află nici un motiv, pentru a respinge întinderea imperiului Asaneştilor asupra unei părţi de dincoace de Dunăre. Aceasta cu atît mai puţin, cu cît asemenea întindere este, după toate indiciile, mai mult decît probabilă.

Însuşi d. Xenopol (p. 78) spune că Valahia „purta pe atunci (pe timpul Asaneştilor) încă numele de *Bulgaria*", cum se află ea numită şi în mapa Catalană din a. 1375. D-sa crede însă că acest nume ar fi rămas din timpul

[143] N i c e p h o r a s G r e g o r a s, ed. Bonn, tom. I, p. 30.

întîiului Imperiu bulgar. Oare, nu este mai drept a cugeta aici la Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor, pentru al căror timp şi scriitorii bizantini deosebesc, ca şi pentru Imperiul bulgar de mai nainte, o *Bulgarie dincoace de Dunăre* faţă cu alta de dincolo? [144]. Iar istoriograful contemporan al întemeierii Imperiului româno-bulgar, Nicita Choniates, spune că: fraţii Petru şi Asan au restabilit *vechiul imperiu al bulgarilor şi vlahilor*, şi că în luptele lor cu bizantinii ei se retrăgeau pe malul stîng al Dunării, de unde primeau şi oşti (ed. Bonn. pp. 487—489). Cum sînt de înţeles aceste ştiri, vedem din documente, unde Asaneştii se numesc regi ai *Bulgariei* şi *Vlahiei* [145] şi unde *Vlahia* nu poate fi căutată dincolo, ci numai | din- | 347
coace de Dunăre. În scrisoarea regelui Bela IV al Ungariei către papa Gregoriu IX din a. 1238, după care d. Xenopol crede că *Valahia* s-ar fi numit pe atunci *Bulgaria*, este vorba tocmai de ţările lui Ioan Asan II, în privinţa cărora Bela se înţelege cu papa ca ele să fie smulse de sub stăpînirea regelui româno-bulgar şi supuse regelui Ungariei [146]. Aici se spune şi despre Oltenia: „*circa partes Bulgarie in terra, que Zeuren nominatur*" [147]. Cine va studia cu luare aminte acest document, în legătură cu celelalte acte privitoare la raporturile cu Ioan Asan II, trebuie să admită că aici este vorba de Oltenia (Ţara Severinului) ca parte a Imperiului româno-bulgar. Şi „*ţara bulgarilor*" din cronica lui Fazel Ullah Rashid (a. 1240) care d. Xenopol (p. 77)

[144] N i c e p h o r a s G r e g o r a s, I, 390.

[145] Vezi corespondenţa regelui Ioaniţiu (1197—1207) cu papa Inocenţiu III, la T h e i n e r, *Monumenta Slavorum meridionalium*, tom. I şi bulele papale privitoare la Ioan Asan II (1218—1241) la T h e i n e r, *Mon. Hung.*, 155—157 < şi în H u r m u z a k i-D e n s u ş i a n u, *Doc.*, I, pp. 1—56, 159—166 >.

[146] T h e i n e r, *Mon. Hung.*, I, 171 < H u r m u z a k i-D e n s u ş i a n u, *Doc.*, I, 183 > Bulgariam et alias terras Assoeni occupare, et sedi apostolice in spiritualibus, in temporalibus vero nostre iurisdictioni, deo cooperante, subiugare...

[147] Citatul d-lui Xenopol (p. 78): „in terram Zemram circa partes Bulgarie" este fals. Forma „terram que Zemram nominatur" provine numai în scrisoarea papii către Bela, dar fără „circa partes Bulgarie" < H u r m u z a k i-D e n s u ş i a n u, *loc. cit* >.

crede c-ar fi Ardealul, este determinată de d. Hasdeu (*Ist. crit.*, p. 12 şi 68) cu mai bun temei ca *Valahia*.

Fie de ajuns aici aceste ştiri, pentru a arăta cît de neîntemeiată este deci părerea că Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor nu s-ar fi extins şi dincoace de Dunăre. Astfel se explică şi preponderenţa elementului român în acest imperiu, care cuprindea *Bulgaria* şi *Valahia*, preponderenţă ce o arată clar toate mărturiile contemporane şi pe care d. Xenopol o respinge cu nedrept. Pe cînd în întîiul Imperiu bulgar elementul român era mai mult cel supus, în Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor el este cel domnitor, pînă ce, către sfîrşitul acestei dinastii române, imperiul se desfăcu într-un stat român din stînga Dunării, şi altul bulgar din dreapta fluviului. Aici trebuie cercate şi originile principatului Valahiei, cu instituţiile sale bizantino-bulgare şi cu numele *Ion* în titlul domnitorilor, moştenit de la Asaneşti.

Ne-am abate prea mult de la chestiune, voind a întemeia aici mai de aproape această părere, lucru ce cuget însă să-l întreprind într-un studiu deosebit, cerînd trebuinţa de-a lămuri chestiunea mai pe larg. Voiesc numai să ating încă pretinsa slavizare a dinastiei Asaneştilor.

Nu vedem pe ce temei susţine d. Xenopol (p. 59) aceasta.
348 | | După cît ştim, fîntînele istorice nu admit asemenea părere. Încă pe timpul celui de pe urmă rege dintre Asaneşti dinastia este privită ca română. Francesul Roubrouquis, călătorind în Orient pe la 1253, deci numai patru ani înainte de sfîrşitul dinastiei Asaneştilor (1257), cunoaşte imperiul lui Mihail Asan numai sub numele de *Valahia* (Blakia quae est terra Assani) în toată întinderea acestuia[148]. Se vede că el are aici în vedere mai mult naţionalitatea dinastiei cu elementul încă domnitor, căci după starea etnografică a imperiului nu putea să prevaleze pe atunci acest nume. Şi noi să renunţăm la istoria noastră în contrazicere cu toate mărturiile istorice?

---

[148] *Recueil de voyages et de mémoires*, publié par la Société de Géographie, IV, 219. < Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I, 1, p. 265 >. Pič, *op. cit.*, p. 104.

Slavizarea Asaneştilor nu este nimic mai mult decît o fabulă inventată — ca şi alte apocrife de asemenea natură — de slavişti, pentru a salva bulgarismul acestei dinastii, pe care nu-l mai pot susţine altfel faţă cu adeverinţele istorice. Deci trebuie să fim mai precauţi în ceea ce împrumutăm de la aceştia.

Cît pentru venirea poporului dacoromân în acest timp de peste Dunăre, putem fi deplin încredinţaţi despre falsitatea acestei teorii, după ce mărturiile istorice, ce le-am cunoscut, nu admit nici o îndoială despre fiinţa românilor în părţile Daciei înainte de venirea ungurilor. Tradiţia istorică şi argumentul toponimic ne silesc, cum am văzut, a susţine şi continuitatea acestui element din timpul romanilor. Dar dacă elementul român se afla şi pe malul drept al Dunării, atunci lipsa de motiv pentru emigrare — cum o susţine d. Xenopol (p. 280 squ.), zicînd că pînă la venirea turcilor nu se află asemenea motiv — aceasta nu se poate admite. Motiv se află atît în timpul Asaneştilor, cît şi mai ales în timpul întîiului Imperiu bulgar, cînd ambele maluri ale Dunării erau supuse una şi altă dată aceleiaşi stăpîniri. În asemenea caz, un adaos de populaţie nu se poate nega nicidecum apodictic, şi în chestiunea noastră el este chiar foarte probabil.

Rămîne numai întrebarea, dacă elementul român se afla cîndva în număr mai însemnat pe malul drept al Dunării, şi întrucît limba şi creştinismul român vin în sprijinul emigrării, sau dacă nu. De aceasta ne vom ocupa în capitolul următor.

| III | 424

În capitolul precedent am avut în vedere mai ales argumentele pentru continuitatea elementului roman în Dacia Traiană. Să le rezumăm aici, înainte de a trece acum la o judecare dreaptă a argumentelor contrare.

Am văzut că în cele dintîi ştiri istorice despre dacoromâni, aceştia apar ca locuitori vechi, precum erau ei priviţi de toţi vecinii lor, bizantini, unguri şi ruşi. Mărturia

unanimă a cronicarilor ungureşti, împreună cu rusul Nestor, ne arată pe acest popor ca aflător în părţile Daciei înainte de aşezarea ungurilor, ceea ce se confirmă şi prin documente, mai ales cu privire la starea politică a românilor de sub coroana ungurească. În sprijinul acestora vine şi argumentul d-lui Xenopol din universalitatea elementului maghiar în limba dacoromână, care se explică numai prin o înrîurire mai îndelungată a acestui element asupra întregului popor al dacoromânilor. Asemenea înrîurire a putut să existe numai în partea apuseană a teritoriului dacoromân de astăzi, de unde românii se răspîndiră mai tîrziu spre răsărit, luînd cu sine efectele atingerii mai strînse cu maghiarii.

În această parte apuseană am aflat, cu ajutorul toponimiei, şi teritoriul continuităţii române, care coincide întocmai cu teritoriul unde colonizaţia romană era mai intensivă. Astfel tradiţia istorică despre originea dacoromânilor din timpul dominaţiei romane asupra Daciei Traiane, cunos-
425 | cută atît bizantinilor (Kekav|menos şi Kinnamos) cît şi cronicarilor ungureşti, şi admisă general în istoriografia nouă pînă la Sulzer şi Roesler, această tradiţie, totodată şi naţional-română, am văzut că află cel mai puternic sprijin în nomenclatura topografică. Pe teritoriul colonizat de romani, care parte a Daciei s-a romanizat cu desăvîrşire, numirile păstrate din vechime se înfăţişează astăzi, în cea mai mare parte, cu o formă ce se explică numai prin mijlocirea limbii româneşti cu modificările ei istorice. În această parte şi nomenclatura muntelui, de-a cărei adunare mai completă mulţumim d-lui Xenopol, se prezintă cu o faţă mai ales românească. În etnografie e lucru cunoscut şi general admis că părţile muntoase adăpostesc de regulă populaţia mai veche. Nomenclatura munţilor ardeleneşti ne arată aceasta şi pentru români, care — ca şi fraţii lor din Alpii Raetiei şi ai Noricului, în mare parte acum germanizaţi [149] — aflară adăpost în munţii lor pe

[149] Despre elementul roman din Raetia şi Noricum, unde nomenclatura romanică este în părţile muntoase foarte lăţită, vezi J u n g, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, cap. V: Die Donauprovinzen.

timpul năvălirilor barbare. Neputinţa unei deşertări complete a Daciei Traiane de provincialii săi romani, la părăsirea ei, e recunoscută chiar de adversarii continuităţii. Păstrarea ulterioară a acestei rămăşiţe de populaţie dacoromână rezultă, cum vedem, cu necesitate din toponimie, şi ea mai are încă pentru sine şi tradiţia istorică. În sprijinul continuităţii mai vine, cum arată d. Xenopol, şi caracterul aşezat agricol al poporului dacoromân, — caracter păstrat din timpul romanilor, după cum dovedeşte limba lui şi cum îl aflăm în cele dintîi ştiri istorice despre acest popor, — cum şi romanizarea slovenilor aşezaţi în urmă în Dacia.

Dacă pentru timpurile dintîi ale evului mediu elementul roman nu se află adeverit în stînga Dunării, atunci nu urmează de aici nicidecum lipsa totală a acestuia. În imperiul hunilor se vorbea — după raportul bizantinului Priscus care fusese la curtea lui Attila — pe lîngă limba hunică şi gotică încă şi cea *ausonică* sau romană rustică, care era mai răspîndită şi bine cunoscută în părţile învecinate cu Imperiul roman, fără ca să aflăm mărturie directă despre existenţa unei populaţii romanice [150]. Şi totuşi după spusele lui Priscus trebuie să admitem, pentru a înţelege răspîndita cunoştinţă a limbii romane în imperiul şi la curtea lui Attila, existenţa unei asemenea populaţii, care trebuia să se afle atît în | Panonia cît şi în Dacia. Ignorarea | 426
populaţiei romanice de sub stăpînirea barbară de către istorici se explică foarte natural parte din ruşinea romanilor de-a o aminti, parte din împrejurarea ca numai elementul domnitor era privit ca factor politic în istorie, pe cînd cel supus era desconsiderat de tot. O probă convingătoare pentru aceasta ne-o dă stăpînirea bulgară. După aşezarea slavilor şi bulgarilor în Peninsula Balcanică, elementul roman de aici dispare cu desăvîrşire din cărţile istoriei, pentru a reapărea ca vlahi iarăşi la lumină tocmai după căderea Imperiului bulgar. Cum să putem deci pretinde ca elementul român din Dacia Traiană, supus de asemenea stăpînirii bulgare şi despărţit de lumea civilizată din toate

[150] *Prisci excerpta* ed. Bonn, pp. 190, 206.

părţile prin un zid nestrăbătut de barbarie, să fi avut altă soartă în istoriografie! Dar după desfiinţarea Imperiului bulgar, vedem că şi poporul dacoromân apare pe scena istoriei, cam deodată cu românii din peninsulă, şi el apare ca popor vechi în ţara sa.

În stăpînirea bulgară asupra ambelor maluri ale Dunării, care ne explică în mare parte şi slavismele noastre de toate felurile, aflăm însă şi motiv pentru emigrarea elementului român din dreapta fluviului, susţinută de adversarii continuităţii. Admiţînd un asemenea adaos de populaţie română, — emigrare, cum vom vedea, foarte probabilă din mai multe consideraţii cumpănitoare, — vom înţelege cum elementul dacoromân, pentru a cărui continuitate am aflat dovezi nerecuzabile, a putut să supravieţuiască cumplitelor furtuni ce-au trecut peste dînsul, ieşind din aceste încă în număr atît de însemnat, şi vom putea da considerare cuvenită şi argumentelor mai puternice ale teoriei contrare continuităţii. Astfel, o spun dinainte, vom putea ajunge în sfîrşit la rezolvirea cea mai nimerită a controversei, după cum ne dictează legea ştiinţei.

Argumentele mai puternice ale teoriei reemigrării, a căror putere nu o putem tăgădui, sînt următoarele: 1) răspîndirea intensivă de mai înainte a elementului roman în Peninsula Balcanică, unde el s-a redus din ce în ce pînă la rămăşiţa macedoromânilor şi istroromânilor de astăzi; 2) unitatea limbii dacoromânilor cu cea a românilor din peninsulă şi din Istria, aşa că tustrele ramurile, acum teritorial despărţite, se prezintă ca un popor omogen, a cărui formaţie n-a putut să urmeze decît în unitate teritorială; 3) creştinismul originar roman al poporului român, care credinţă a putut să se înrădăcineze şi să se dezvolte la români, după cît arată ştirile istorice, numai
427 | în Imperiul roman oriental. Pentru tim|pul emigrării părerile sînt diferite. În aşezarea slavilor şi bulgarilor în ţările dunărene ale Peninsulei Balcanice, unde tocmai elementul roman este adeverit înainte de aceasta ca de tot predomnitor, aflăm însă motivul cel mai cumpănitor pentru emigrarea acestuia atît spre miazăzi, unde se află astăzi macedoromânii, cît şi peste Dunăre în Dacia Tra-

iană, unde emigrarea română mai era încă favorizată şi prin uniunea politică a ambelor maluri ale Dunării sub stăpînirea bulgară.

A se opune acestor argumente prin a nega faptele, pe care sînt întemeiate, — cum face d. Xenopol, ca şi d. Pič — cred că este, faţă de cunoştinţele noastre de pîn-acuma, lucru zadarnic. Pentru a ne încredinţa despre aceasta, înainte de a ne decide despre rezolvirea chestiunii, să începem cu *elementul român al Peninsulei Balcanice.*

În contra argumentului întemeiat pe fiinţa acestui element în peninsulă, care sub dominaţia romană fu în mare parte romanizat, d. Xenopol (p. 49 squ.) susţine că românii nu s-ar fi aflat în evul mediu nicicînd în Moesia, de unde ei să fi emigrat peste Dunăre. Ştirile medievale despre vlahii Peninsulei Balcanice ne arată pe acest popor ca locuind mai ales în părţile de miazăzi de Balcan, iar nu în cele dunărene. În Moesia elementul roman era prea slab chiar pe timpul romanilor, de la care s-au aflat aici numai puţine inscripţii , iar pe timpul năvălirilor el dispăru de aici cu desăvîrşire.

Cît pentru ştirile medievale despre vlahii Peninsulei Balcanice, pe care se bazează d. Xenopol, d-sa nu ia în considerare că întîia din aceste este abia din a doua jumătate a secolului X, fiind chiar vorba de „nişte vlahi călători" (Βλάχων ὁδιτῶν), pe cînd cele următoare şi mai dese încep tocmai după desfiinţarea Imperiului bulgar, de la începutul secolului XI. Deci ele nu probează nicidecum că înainte de aceasta elementul român nu s-ar fi aflat şi la miazănoapte de Balcan, unde el este chiar adeverit de fapt. „Vlahii din toată Bulgaria", amintiţi în hrisovul împăratului Basiliu II (1019) pentru arhiepiscopatul de Ohrida, nu puteau să se afle numai în părţile meridionale. În muntele Haemului şi la poalele de miazănoapte ale acestuia ni-i arată mai tîrziu destul de lămurit Nicita Choniates pe timpul Asaneştilor, zicînd încă despre dînşii că ei sînt urmaşii vechilor misieni, adecă ai provincialilor

428 romani | din Moesia [151]. Aici, lîngă Dunăre și Sava, am văzut că pune în secolul XI Kekavmenos chiar locuințele mai vechi ale tuturor românilor din peninsulă, emigrați din această parte spre miazăzi. Pe timpul lui, partea cea mai mare a vlahilor din Imperiul bizantin vedem că se afla acum în părțile meridionale, în Macedonia, Epir și Elada, unde el îi numește mai de ales și unde ni-i arată mai adese și știrile următoare. Dar el îi știe ca aflători și în Bulgaria, unde-i aflăm mai tîrziu pe timpul Asaneștilor: el amenință pe bizantini asupra vlahilor, dacă s-ar face cîndva *răscoală în Bulgaria*, ceea ce a urmat mai apoi sub Asanești. Totuși, după spusele lui Kekavmenos, trebuie să admitem că numărul lor era aici acum în secolul XI cu mult mai neînsemnat decît în părțile meridionale. Dar el cunoaște pe românii meridionali ca emigrați din părțile de lîngă Dunăre și Sava, deci tocmai din țările de miazănoapte ale peninsulei.

Această migrare, admisă înainte fără asemenea mărturie directă numai pe temeiul unității limbii române în dialectele ei, o aflăm adeverită și prin alte știri. Între însemnările istorice ale monastirilor din muntele Athos, publicate de P. Uspenski, se află și o notiță despre venirea vlahilor în această parte. Ea zice că „în zilele împăraților iconomahi (726—780) popoarele din părțile de lîngă Dunăre, folosindu-se de anarhia din imperiu, așa-numiții rihini (tribul slav al rynchinilor), *vlahorihinii* și sagudații, care stăpîneau Bulgaria, se răspîndiră din ce în ce în diferite părți, cuceriră și Macedonia, și veniră în sfîrșit pînă la Sfîntul-Munte, nefiind nime care să-i oprească și să li se opună cu război“ [152].

Știrea aceasta ne arată cum sînt de înțeles pustiirile vlahilor de lîngă Dunăre și Sava în țările mai de miazăzi ale Imperiului bizantin despre care vorbește Kekavmenos, cum am văzut, în capitolul precedent. Ea ne arată pe acești vlahi ca luați în curentul invaziei slavo-bulgare, pe

[151] Ed. Bonn, p. 482. τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος Βαρβάρους, οἵ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνί δε Βλάχοι κικλήσκονται.

[152] Uspenskiĭ, *Vostokъ christianskiĭ*, Kiev, 1887. *Istorija Athona*, III, p. 311.

timpul căreia vedem că începe și mutarea românilor din țările dunărene ale peninsulei în locurile macedoromânilor de astăzi. Această mutare se petrece însă în mare parte și prin retragere de către această năvălire. Viața Sf-lui Dumitru amintește, pe timpul așezării bulgarilor în Moesia, mulțime de pribegi în Tesalonic, fugiți din cetățile Moesiei, din Dacia | Aureliană, Dardania și Pannonia (Sirmium) [153]. | 429
De asemenea și Viața celor XV martiri din Tiberiopole ne arată cum bulgarii, așezîndu-se în dreapta Dunării, provocară o strămutare a populației din peninsulă, ducînd locuitorii din părțile de miazănoapte spre miazăzi, iar pe alții mutîndu-i invers [154].

Astfel elementul roman din țările dunărene ale imperiului fu împrăștiat prin năvălirea slavo-bulgară din toate părțile, fiind silit a se refugia în locuri mai sigure, sau fiind chiar luat în curentul invaziei. Numai o mică rămășiță continuă a mai exista în vechea-i patrie sub stăpînirea străină, unde o aflăm mai tîrziu mai ales în munți.

În această nefericită epocă pentru elementul roman oriental, imperiul „Romaniei“ pierde caracterul său preponderant romanic de pîn-acuma și devine grec. Ca element cultural elenismul predomnea în Imperiul bizantin și mai înainte; ca element politic însă el începe a predomni abia de-acuma. Schimbarea urmată stă de bună seamă în conex cu împrejurarea că preponderanța elementului roman în peninsulă consta în țările pierdute către slavi și bulgari. Să vedem acum în care măsură se înrădăcinase aici romanismul.

Dacă Moesia (țara dintre Balcan și Dunăre cu ambele maluri ale Moravei), devenită provincie romană sub împăratul Octavian August, apare relativ săracă în inscripții, atunci nu urmează că elementul roman ar fi fost aici atît de slab cum crede d. Xenopol. Această lipsă Mommsen

[153] *Acta Sanctorum*, octob. IV, cap. 169. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, tom. 116, p. 1335 squ.

[154] Theophylacti Bulgariae Archiepiscopi *Historia martyrii XV martyrum*. Migne, *op. cit.*, tom. 126, p. 189: ἤμειβον δὲ τοὺς ἑκάστης οἰκήτορας, τοὺς μέν τῶν ἑκατέρων πόλεων εἰς, τὰς ἀνωτέρω μετοικίζοντες, τούτων δὲ πάλιν εἰς ἐκείνας μετάγοντες.

(*Corpus insc. lat. III*, 263) o explica, cu drept cuvînt, mai mult din neîngrijirea locuitorilor de-acum decît din neprosperarea elementului roman în această țară. Iar numeroasele descoperiri noi din timpul mai din urmă, cunoscute din *Ephemeris epigraphica* și din publicațiile epigrafice ale d-lor Hirschfeld și Tocilescu, pe care d. Xenopol le trece cu vederea, nu îndreptățesc nicidecum ceea ce susține d-sa despre Moesia [155]. Inscripțiile aflate aici ne arată din contră că în această provincie, atît de impor-
430 | tantă pentru limitele dunărene, elementul roman era | mai însemnat decît oriunde în Peninsula Balcanică, afară de ripa adriatică. Aici numai Dalmația (țara dintre Marea Adriatică și Moesia) este mai bogată în inscripții latine, mai ales în partea de lîngă mare. Pe lîngă aceasta trebuie să mai luăm în considerare că datina de-a pune inscripții iese din uz pe la miezul secolului III; deci monumentele epigrafice nu ne pot da desluşiri despre intensitatea elementului roman în Moesia după părăsirea Daciei.

După cercetările de pîn-acum asupra dominației romane în Peninsula Balcanică nu poate fi îndoială că romanismul a prins și aici, cu toată înrîurirea mai veche și mai nemijlocită a elenismului, puternice rădăcini. Romanizarea peninsulei s-a extins numai asupra părții de miazănoapte, populată de neamurile traco-ilirice, mai ales asupra Dalmației și Moesiei, unde nu pătrunsese încă elenismul. Ea începu timpuriu în Dalmația de-a lungul Mării Adriatice, unde înfloriră mai multe colonii și municipii romane; contactul nemijlocit și continuu cu Italia promovă romanizarea și mai mult, așa că în curînd toată ripa Dalmației, comunalizată după ordine italică, deveni desăvîrșit latină. Și la marginea de miazănoapte a provinciei elementul roman cîștigă intensitate mai mare pe ambele maluri ale Savei pînă-n Drava, în partea meridională a Pannoniei. Precum în partea occidentală a peninsulei ripa adriatică cu malurile Savei, așa și în Moesia malul Dunării fu supus

[155] Un raport asupra epigraficei romane pînă la a. 1880 dă H a u g în *Iahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft*, red. Bursian, tom. XXIII, Berlin, 1882, Moesia inferior, p. 149 squ., Moesia superior, p. 166 sq.

mai întîi romanizării. Colonizația romană era aici mai intensivă de-a lungul fluviului, unde ducea și calea terestră de la Singidunum spre mare, pe care linie de multiplă importanță pentru imperiu se ridicară mai multe cetăți și stațiuni romane. De la ripa adriatică și de la malurile Savei și Dunării romanismul pătrunse din ce în ce și în părțile mediterane, mai ales de-a lungul căilor ce traversau țara; pînă-n Balcan și pînă la hotarul Macedoniei el cîștigă aici preponderanță exclusivă. În părțile de miazăzi însă predomnea înrîurirea mai de înainte a elenismului, care continuă și sub dominația romană, cu toate că în Macedonia se aflau unele enclave latine în țară grecească. Chiar în Tracia, cucerită civilizației prin romani, elenismul prospera prin dominația romană mai mult decît romanismul, care amîndouă elemente civilizatoare se crucișau aici. De asemenea și pe ripa pontică a Moesiei, elenismul era în preponderanță. De altfel toată Moesia intra, mai ales după ce și Dacia deveni provincie romană, sub înrîurirea covîrșitoare a elementului roman, ca și Dalmația. Astfel țările dunărene ale Peninsulei Balcanice, care împreună cu partea de miazăzi a Pannoniei ofereau elementului | ro- | 431
man și avantajul de unitate teritorială cu Italia, se romanizară în decursul dominației romane aproape cu desăvîrșire [156].

În Moesia elementul roman se mai întări și prin strămutarea din Dacia Traiană după pierderea acestuia. E știut că asemenea strămutare începu spontan acum pe timpul invaziilor barbare înainte de părăsirea provinciei. Măsurile luate apoi de Aurelian pentru scoaterea provincialilor romani de sub stăpînirea barbară, o dată cu retragerea legiunilor din țară, trebuie să fi dat strămutării din Dacia și Moesia dimensiune mai mare. Știrile istoricilor romani despre aceasta sînt de bună seamă întemeiate pe adevăr, deși, după spusele lor neprecise și nu nepărtinitoare, nu sîntem nicidecum în drept de-a admite că toată populația

[156] J u n g, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, p. 366 sq. M o m m s e n, *Römische Geschichte*, tom. V, Berlin, 1885, pp. 183 sq., 193 squ.

dacoromană ar fi fost scoasă din ţară, ceea ce nici nu spune nimeni din scriitorii vechi în asemenea înţeles. Argumentele pentru continuitatea elementului roman în Dacia, expuse înainte, dezmint îndestul această născocire a unor istorici moderni. Dar că o parte destul de însemnată a populaţiei romane de aici, mai ales din clasa mai cultă, a preferat a trece Dunărea decît a rămînea sub stăpînirea barbară, este, faţă cu ştirile istorice, lucru mai presus de îndoială. Prin acest adaos elementul roman din Moesia, mai ales în partea superioară, la care trece acum şi numele Daciei, deveni cu atît mai puternic. Şi Dalmaţia primi sub Diocleţian, după spusele lui Constantin Porphyrogenitul (*De Adm. Imp.* c. 29), un adaos de populaţie romană, prin colonişti aduşi din Italia de către acest împărat de viţă dalmatin. Astfel în părţile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice elementul roman se întări tot mai mult, dînd acestor ţări un caracter cu totul romanic.

Însemnătatea la care ajunse elementul roman în aceste provincii se cunoaşte timpuriu prin faptul că ele dau imperiului mai mulţi împăraţi: Maximin din Tracia, Claudius şi Aurelian din Moesia, Diocleţian din Dalmaţia, Galerius din Serdica (acum Sredetz sau Sofia), Constantin şi fiul său Constantin-cel-Mare din Naïsus (acum Niş), Iovian din Singidunum, tustrele cetăţi în Dacia Aureliană; iar Imperiul roman oriental a primit din poporul romanizat al Daciei Aureliane pe împăraţii Leon I, Iustin I şi marele Iustinian.

În secolul IV aflăm în Moesia episcopi ce scriu latineşte,
432 | precum: Auxentius din Dorostorum, Palladius din Ratiaria, Ursacius din Singidunum, şi care desigur şi predicau în această limbă [157]. Fără îndoială şi creştinismul a propagat aici romanizarea foarte mult.

Caracterul romanic al părţilor de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice îl indică în secolul V bizantinul Priscus. El se miră mult cînd, în călătoria lui la curtea lui Attila, întîlneşte un negutător ce vorbeşte greceşte, şi adaugă că: în imperiul hunilor se vorbeşte, pe lîngă limba hunică

[157] J u n g, *op. cit.*, p. 374.

şi gotică, încă şi cea *ausonică* (romană rustică), anume unde cei din imperiul hunilor vin în atingere cu romanii (adică în părţile învecinate cu Imperiul roman); dar greceşte nu se află să vorbească aici careva, fără numai care sînt captivi din Tracia sau din Ilíricul maritim (Macedonia) [158]. Pentru Priscus limba grecească este deci indigenă numai la miazăzi de Balcan; în părţile de miazănoapte ale peninsulei însă el cunoaşte ca predominantă limba romană, a cărei cunoştinţă în imperiul lui Attila şi-o explică el prin contactul cu romanii din aceste părţi [159].

Din timpul lui Iustinian ni s-au păstrat prin Procopius (*De aedificiis*, IV) mai multe numiri romanice de localităţi din părţile Daciei Aureliane şi ale Traciei, precum: Septe-casas, Tredece-tilias, Lucu-fontana, Spelunca, Turricla, Capu-malve, Castellona, Gemelli muntes, Vindemiola, Saltus, Viconovo, Iulia Valle, Marcipetra, Mauro Valle, Ferraria, Aeraria, Tuguria, Valvae, Cunae, Calventiae, Calvo munte (un pisc al Haemului) ş.a. [160]. Aceste numiri ne arată ce fel de populaţie locuia atunci pe aicea. Forma lor vulgară din limba populaţiei romanice de la Balcan, precum este mai ales cuvîntul „*munte*“ ce-l aflăm aici de două ori, înfăţişează acum primele începuturi din formaţia limbii româneşti, care în acest timp începe a se diferenţia în orient ca limbă deosebită de surorile ei occidentale.

Pe la sfîrşitul secolului VI sînt şi vestitele cuvinte „*torna torna* | *fratre*“ sau după altă versiune „*retorna*“, cuvinte | 433
din *limba ţării* (ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ) de lîngă Balcan [161]. În

[158] *Prisci excerpta*, ed. Bonn., p. 190.

[159] Astfel, sînt de înţeles cuvintele „ὅσοις αὐτῶν πρός Ῥωμαίους ἐπιμιξία“, iar nu că hunii locuiau amestecaţi cu romani, cum crede d. Burla („Revista pentru istorie, archeologie şi filologie“, a. I, vol. II, p. 289). Sub numele de Ῥωμαῖοι se înţeleg totdeauna numai cetăţeni romani din imperiu; deci nu putem admite că Priscus ar înţelege aici romani din imperiul hunilor, deşi din alte consideraţii trebuie să admitem existenţa unei rămăşiţe din populaţia romanică sub stăpînirea barbară.

[160] Cf. J u n g, *op. cit.*, p. 373. T o m a s c h e k, *Zur Kunde der Haemushalbinsel*, p. 62.

[161] T h e o p h y l a c t u s S i m o c a t t a, ed. Bonn, p. 99. T h e o p h a n e s, ed. Bonn, I, 397.

acest timp limba romană este încă cea predominantă în imperiul „Romaniei“ : ea este *limba patriei* (πάτριος φωνή), limba oficială a imperiului, limba armatei [162]. Ca limbă indigenă şi populară o aflăm însă adeverită pîn-acum în Peninsula Balcanică numai în părţile de miazănoapte, ţări cu deosebire romanice. Aici nu se află în istorie mai mult nici o urmă de vechea populaţie traco-ilirică, care în cea mai mare parte numai dispăru în elementul roman ; pe cînd la miazăzi, unde înrîurirea romanismului nu era atît de puternică, se păstrară pînă astăzi arnăuţii, o mică rămăşiţă din extinsul neam iliric.

Precum în partea răsăriteană a peninsulei Traciei, aşa şi în cea apuseană a Iliriei mai de miazănoapte, fură supuşi romanizării. Cunoaştem acum intensitatea la care ajunse elementul roman de timpuriu în Dalmaţia. Această provincie, ţinută în legătură mai strînsă cu Italia, deveni sub dominaţia romană desăvîrşit romanică.

După mărturia lui Constantin Porphyrogenitul, toată partea nord-vestică a Peninsulei Balcanice, de la confiniile meridionale ale Dalmaţiei (pe la lacul de Scutari) pînă la Istria şi spre răsărit pînă la Dunăre, era înainte de venirea slavilor pe la începutul secolului VII populată de romani. El deduce originea acestora de la coloniştii romani din Italia, aduşi în Dalmaţia de împăratul Diocleţian, şi zice că urmaşii lor purtau încă pe timpul lui (sec. X) numele de „romani“ [163]. Noi ştim că Dalmaţia fu colonizată cu romani cu mult mai înainte de Diocleţian ; deci spusele autorului nostru pot să aibă numai înţelesul de un adaos de populaţie romană sub acest împărat. Ceea ce ne importă însă mai mult este mărturia lui despre intensitatea acestei populaţii romanice în Dalmaţia, ţară cu-

---

[162] Theophylactus Simocatta, pp. 254, 260, 272, 274, 296.

[163] *De adm. imp.*, cap. 29, ed. Bonn, p. 125 Ὅτι Διοκλητιανὸς ὁ βασιλεὺς πάνυ τῆς χώρας Δελματίας ἠράσθη, διὸ καὶ ἀπὸ τῆς Ρώμης λαόν ἀγαγὸν μετὰ τὰς φαμιλίας αὐτῶν ἐν τῇ αὐτῇ τῆς Δελματίας χώρᾳ τούτοις κατεσκήνοσεν· οἳ καὶ Ρωμᾶνοι προσηγορεύθησαν διὰ τὸ ἀπὸ Ρώμης μετοικισθῆναι, καὶ ταύτην μέχρι τῆς σήμερον τήν ἐπωνυμίαν ἐναποφέρονται. — pag. 126 ἡ δὲ καὶ τῶν αὐτῶν Ρωμάνων διακράτησις ἦν μέχρι τοῦ Δανούβεως ποταμοῦ, cf. cap. 30, p. 141.

noscută autorului ca fiind odată de tot romanică, şi extinderea ce dă el elementului roman din această parte. Vorbind despre aşeza|rea croaţilor şi sîrbilor în Peninsula | 434
Balcanică, Constantin Porphyrogenitul ne arată tot teritoriul ocupat aici de aceste popoare, anume ţara dintre Marea Adriatică şi Morava, ca populat înainte de venirea lor de romanii dalmatini [164]. Această întindere n-a avut-o însă provincia Dalmaţiei niciodată, care ajungea spre răsărit numai pînă la Drina ce desparte Bosnia de Serbia. Deci este vederat că autorul înţelege aici sub romanii dalmatini, despre care spune că locuiau pînă lîngă Dunăre, şi pe cei din Dacia Aureliană, încît aceştia aparţineau la teritoriul ocupat de sîrbi.

Tocmai în această regiune, lîngă Sava şi Dunăre, în ţara locuită de sîrbi, am văzut că pune, un secol mai tîrziu, Kekavmenos locuinţele mai vechi ale macedoromânilor, emigraţi de aici spre miazăzi. După această mărturie, populaţia romanică din părţile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice, atît din Dacia Aureliană cu partea romanizată a Traciei cît şi din Dalmaţia, trebuie privită ca română, ramul răsăritean al gintei latine. Numele de „romani“ ce-l purtau dalmatinii lui Constantin Porphyrogenitul, ai căror urmaşi se numeau astfel încă pe timpul autorului, cînd popoarele romanice din occident nu se mai numeau romani, acest nume al populaţiei romanice din Orient nu este altul decît numele nostru de „români“ [165]. Prezbiterul de la Dioclea, scriitor de pe la miezul secolului XII, identifică pe aceşti romani cu moro-vlahii din timpul său, zicînd : „Bulgarii (în loc de avaro-slavii lui Constantin Porphyrogenitul) cuprinseră toată provincia latinilor, care pe atunci se numeau romani, acum însă se numesc

---

[164] Cap. 31—36, pp. 148, 153, 160, 162, 163.

[165] Cf. Gaston Paris, *Romania*, Paris, 1872, p. 10 sq. Despre numele *roman* zice autorul p. 12 : „En Occident il disparut généralement vers le IX-e siècle pour faire place aux noms des nationalités diverses sorties de la dislocation de l'empire par les tribus germaniques... En Orient, il continua a désigner les habitants romanisés des provinces au Sud du Danube... et il les désigne encore jusqu'à ce jour“.

moro-vlahi, adică „negri-latini“ [166]. Încă astăzi românii slavizaţi de pe ripa Dalmaţiei poartă numele de „morlachi“. Prin Dalmaţia elementul român a stat, în epoca formaţiei sale, în unitate teritorială cu Italia, ceea ce ne explică afinitatea mai apropiată ce există între aceste două limbi surori. Celebrul romanist Gaston Paris ţine, cu drept cuvînt, de necesar a admite pentru limba română cutare
435 | unitate teritorială cu Occidentul roman pînă la invazia slavă [167].

Prin această invazie, cu urmări atît de funeste pentru Orientul roman, elementul român nu numai c-a fost desfăcut de trunchiul lumii romane, ci a fost şi împrăştiat din ţările de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice în diferite părţi, precum am văzut din mărturiile emigrării lui spre miazăzi. Şi Constantin Porphyrogenitul ştie despre „expulsiunea“ populaţiei romanice din aceste părţi prin invazia slavă, fără să ne spună însă unde s-a mutat ea, numind numai pe romanii de pe ripa Dalmaţiei din timpul său ca rămăşiţă a vechilor romani dalmatini. Cuprinsul naraţiei lui cam naive şi ceva confuze este pe scurt următorul:

Romanii dalmatini, ale căror locuinţe se întindeau de la ripa Dalmaţiei pînă la Dunăre, trecînd odată, din curiozitate de-a afla cine locuieşte în cea parte a fluviului, peste Dunăre, şi aflînd aici un neam slavon, numit şi avari, nearmat şi nepregătit de luptă, îi făcură aici pradă şi luară oameni în prinsoare, cu care se întoarseră apoi în ţara lor. După această expediţie, dalmatinii susţineau la Dunăre o miliţie proprie pentru paza fluviului; de asemenea şi slavii sau avarii luară măsuri de apărare. Trecînd

[166] P r e s b y t e r i D i o c l e a t i s *Regnum Slavorum*, ed. Schwandtner, *Script. rer. hungar.*, III, p. 478: „Bulgari... ceperunt... totam Provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlachi, hoc est nigri Latini vocantur“.

[167] „Romania“, n. 3, p. 11: „S'il en est autrement, si le valaque représente la langue des *Romani* de l'Illyricum et de la Mésie, il a été en contact avec le reste du domaine roman jusqu'à l'invasion slave, et a pu par conséquent subir encore au V-e et même au VI-e siècle les influences qui se faisaient sentir dans le reste de ce domaine“.

apoi romanii a doua oară peste Dunăre, ei fură învinşi de slavo-avari şi parte ucişi sau parte prinşi, încît nu scăpă nici unul dintr-înşii din mînile barbarilor. Iar avarii, îmbrăcîndu-se în hainele romanilor şi luînd insigniile acestora, trecură fluviul şi veniră necunoscuţi şi neopriţi pînă la Salona, capitala Dalmaţiei. Intrînd în cetate, ei scoaseră de aici pe romani, şi aşezîndu-se în ţară, o devastară cumplit şi cuceriră toată Dalmaţia. Din locuitorii romani ai ţării, expulzaţi din ţară sau parte duşi în prinsoare, scăpară numai puţini în părţile de lîngă mare, neocupate de barbari, unde se află încă acum (în timpul autorului) rămăşiţele acestor romani dalmatini, păstrînd şi vechiul lor nume de „romani“. Cetăţile lor sînt: Ragusa, Spalato, Traù, Diadora (Zara), Arbe, Veglia şi Opsara (Ossero pe insula Cherso). Pe timpul acestei invazii avaro-slave, ducii croaţilor şi sîrbilor, care popoare locuiau mai înainte la miazănoapte de Carpaţi, luară refugiu la împăratul roman Hera|clius. Acesta le dete ţara Dalma- | 436
ţiei, despopulată de romani prin incursiunile avarilor, ca ei, scoţîndu-i de aici pe avari, s-o ţină ca supuşi ai Imperiului roman. Deci croaţii şi sîrbii liberară ţara de avari şi o împopulară din nou, fiind ea deşartă de vechii ei locuitori romani. Prin împăratul Heraclius ei fură şi increştinaţi, afară de tribul arentarilor, dintre Narenta şi Zetina, care mai rămaseră păgîni şi fură numiţi „Pagani“. Astfel vechea Dalmaţie, după Constantin Porphyrogenitul toată partea nord-vestică a peninsulei pînă la Dunăre, populată pînă la venirea slavilor de romani şi deşertată de aceşti locuitori prin invazia avaro-slavă, rămase din timpul lui Heraclius ocupată de croaţi şi sîrbi, care se supuseră Imperiului roman (cap. 29—36).

Nu este locul aici de a supune această naraţie unei critici amănunţite, încît priveşte aşezarea slavilor în Peninsula Balcanică. Cît pentru această chestiune, voi observa numai că invazia avaro-slavă în Dalmaţia, pusă de autor fără dată precisă în timpul împăratului Heraclius (610—641),

începu acum în domnia nemernicului Phoca (602—610), cînd și Moesia fu pierdută către slavi [168].

Phoca, părăsind apărarea limitelor dunărene, — susținută pîn-acum energic și cu mari sacrificii, mai ales sub predecesorul său Mauricius în contra slavilor și avarilor — deschide stavilele potopului slav de la miazănoapte, care se revarsă de-acum neoprit asupra Peninsulei Balcanice. În acest timp slovenii cuprind Moesia, și de bună seamă începe acum și ocuparea Dalmației de către slavii atîrnători de avari, despre care vorbește Constantin Porphyrogenitul. Spusele acestuia despre susținerea unei miliții proprii din partea populației romanice din Dalmația și de lîngă Dunăre, pentru paza fluviului, corespund întocmai cu starea lucrurilor din timpul lui Phoca, cînd limitele dunărene rămaseră lipsite de apărarea trebuincioasă din partea împărăției. Astfel urmează mai ales în acest timp invazia slavă, care continuă încă și pe timpul lui Heraclius, după ce țările dunărene ale Peninsulei Balcanice fură pierdute pentru imperiu sub predecesorul său Phoca.

Cumplita decădere, în care se afla imperiul la suirea pe tron a lui Heraclius, e bine caracterizată de contemporani
437 | prin urmă | toarele cuvinte remarcabile. Venind să detroneze pe Phoca, Heraclius i-ar fi zis: „Pînă la atîta deci ai adus tu imperiul?!“ Phoca îi răspunse: „Intreprinde tu de-a restabili ordinea de mai nainte!“ [169].

Sub Heraclius, chemat pe tron pentru a restaura decăzutul imperiu și lăudat pentru energia cu care întreprinse această grea misiune, Dalmația fu liberată de stăpînirea avară, de la care atîrnau imigrații slavi. Învingător asupra avarilor (626), el desfăcu pe croați și sîrbi de avari, ca și pe bulgari sub Kuvrat, și de-acum înainte puterea avarilor decade cu pași repezi. El recunoscu croaților și sîrbilor

[168] Cf. D ü m m l e r, *Ueber die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien*, Sitzungs-Berichte d. k. Akademie d. Wissenschaften, Wien, 1856. Phil.-hist., Cl. tom. XX, p. 353 sq. R o e s l e r, *Ueber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau*, ibidem, 1873, tom. 73, p. 77 sq.

[169] J a h a n n e s A n t i o c h e n u s, ed. Müller, *Fragmenta historicorum Graecorum*, V, 38. N i c e p h o r u s, ed. Bonn, p. 5.

posesia țării ocupate, dar ca supuși ai Imperiului roman. Astfel Heraclius reuși a împreuna Dalmația iarăși cu imperiul, fără să poată însă schimba ceea ce era acum *fait accompli*: țara rămase ocupată de slavi și pierdută pentru elementul roman.

Ca urmare a invaziei avaro-slave, Constantin Porphyrogenitul ne arată deșertarea Dalmației de locuitorii ei romani. Retragerea populației romanice din părțile ocupate de slavi este adeverită, cum am văzut, prin emigrarea spre miazăzi, unde se află astăzi mecedoromânii. Altă parte rămase însă în țară, retrăgîndu-se în părțile muntoase. Această retragere a elementului roman de către invazia slavă ne-o descrie prezbiterul de la Dioclea astfel:

„Creștinii, văzîndu-se în mare năvală și persecuție, începură a ridica casteluri pe vîrfurile munților și în locuri tari, precum puteau, ca astfel să scape de mînile barbarilor, pînă ce se va îndura Dumnezeu de ei și-i va libera... În acele zile, mulți creștini din părțile maritime și transmontane, nevoind a se supune moravurilor spurcate ale barbarilor, fugeau zi după zi din toate părțile și se împreunară cu acei ce petreceau în munți și în locuri mai tari, preferind a răbda cu aceștia persecuții și nevoi și a-și scăpa sufletul, decît a petrece împreună cu păgînii și a-și pierde sufletul“ [170].

Această știre, deși dintr-un timp mai tîrziu, ne înfățișează starea lucrului într-un chip foarte verosimil. Era atunci un timp de grozăvie pentru poporul romanic din Orient, care, lipsit de apărare din partea împărăției, fu silit a căuta scăpare unde o afla. Împrăștiat în diferite părți sau supus stăpînirii barbare, elementul roman pierde astfel în Peninsula Balcanică însemnătatea sa politică
| pentru imperiul Romaniei, unde de-acum înainte începe | 438
a predomni elementul grec, preponderent în părțile meridionale ce rămaseră imperiului.

O dată cu invazia slavă, care cuprinse tocmai țările romanice ale peninsulei, Imperiul roman oriental pierde caracterul său cu deosebire romanic de pîn-acum, păstrînd

[170] S c h w a n d t n e r, *op. cit.*, III, 479.

numai numele de „Romania" [171]. Sub Phoca limba latină încetă de-a mai fi limba oficială a imperiului, fiind înlocuită cu cea grecească. Fiind părţile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice ocupate de slavi, limba latină nu mai avea putere de existenţă în Imperiul bizantin, după ce aceste ţări romanice deveniră pierdute pentru imperiu. Această nefericită epocă pentru orientul roman este cea mai marcantă delimitaţie între istoria romană de o parte şi cea română şi greco-bizantină pe altă parte.

Pentru chestiunea noastră e foarte remarcabil că această schimbare se petrece tocmai pe timpul invaziei slave. Noi vedem de aici că însemnătatea politică a elementului roman în Imperiul bizantin atîrna foarte mult de la ţările ocupate acum de slavi, care ţări le aflăm înainte de invazia slavă ca fiind cu deosebire romanice. Aici romanismul cîştigase în decursul dominaţiei romane o intensitate foarte mare, pe cînd în părţile meridionale preponderа elenismul. Aici lîngă Dunăre şi Sava, în unitate teritorială cu Italia şi cu Dacia Traiană, este şi patria primitivă a macedoromânilor, împinşi prin invazia slavă spre miazăzi.

Însemnătatea elementului roman în Peninsula Balcanică şi decăderea lui din urmă cere a fi studiată încă mai deaproape. Cele cunoscute pîn-acuma sînt însă de ajuns pentru a cunoaşte că lăţirea acestuia era aici în timpurile dintîi ale evului mediu cu mult mai intensivă, decît putea ca să fie în Dacia Traiană pe timpul năvălirilor. Acest element roman al ţărilor balcanice este fără îndoială identic cu cel român, şi astfel istoria noastră se petrece la început mai ales în Peninsula Balcanică, de unde ea şi purcede mai întîi prin cucerirea romană a ţărilor traco-ilirice şi romanizarea acestora. Ar fi foarte greşit a renunţa la această istorie şi a ne mărgini trecutul numai la Dacia Traiană, unde se pare că-l vom căuta pentru acel timp în zadar, spre a-l cunoaşte şi înţelege.

Cu cît studiem lucrul mai mult, cu atîta ne şi încredin-
439 | ţăm | mai mult că partea cea mai mare şi istoric mai

[171] Acest nume, la scriitorii bizantini „Ῥωμανία", îl păstrează Imperiul bizantin pînă la sfîrşit. Sub turci el s-a schimbat în „Rumelia".

însemnată a elementului român se află dintîi în Peninsula Balcanică, mai ales în părţile de miazănoapte. În ce mod s-a împuţinat el aici, crescînd în Dacia Traiană, aceasta este întrebarea la care mai avem să răspundem.

| Intensitatea de mai nainte a elementului roman în | 589
Peninsula Balcanică, despre care am vorbit în articolul trecut, şi dispariţia lui mai din urmă, pînă la rămăşiţa macedoromânilor şi istroromânilor de astăzi, trebuie să recunoaştem, judecînd obiectiv, că nu este invocată fără temei pentru emigrarea română din dreapta în stînga Dunării. Să vedem acum întrucît această teorie mai află sprijin în *limba şi religia românilor*.

Ce priveşte mai întîi argumentul din limbă, intră aici în prima linie unitatea limbii române în dialectele ei acum teritorial despărţite, anume dialectele dacoromân, macedoromân şi istroromân. Pentru a înţelege această unitate naţională, se cere, din punctul de vedere al limbisticii, numaidecît şi unitate teritorială pentru tustrele dialectele pe timpul de formaţie a limbii române. Această unitate teritorială o caută adversarii continuităţii numai în Peninsula Balcanică, unde se află încă astăzi macedoromânii şi unde elementul român este adeverit ca mult mai numeros în evul mediu.

D. Xenopol, încercînd a combate teoria remigrării române, neagă — cum am văzut — necesitatea unei unităţi teritoriale pentru dialectele române, a căror geneză şi-o explică dinamic din amestecul aceloraşi elemente în ţări teritorial despărţite unele de altele. D-sa merge, prin consecinţă, încă mai departe, negînd chiar unitatea limbii române în dialectele ei, şi susţinînd că acestea sînt limbi diferite, dacoromânii şi macedoromânii două popoare
| deosebite prin originea lor, care datoresc asemănarea | 590
lor mai mare numai împrejurării că sînt produse prin amestecul din trei elemente comune: latin, trac şi slavon. Această părere, pîn-acum străină literaturii noastre atît limbistice cît şi istorice, d. Xenopol voieşte s-o justifice prin deosebirile dintre macedoromână şi dacoromână, desconsiderînd de tot asemănările ce sînt aici de fapt mult

mai esenţiale. Însfîrşit argumentaţia d-sale nu dovedeşte nimic. Căci pentru a justifica asemenea părere, deosebirile dintre dialectele române se prezintă prea neînsemnate faţă de acele asemănări, prin care ele se deosibesc esenţial de celalalte limbi romanice, ceea ce este criteriul cel mai decizător în chestiune. Astfel încercarea d-lui Xenopol rămîne zadarnică; ea nu poate altera nicidecum ceea ce limbistica a decis unanim: unitatea limbii române în tustrele dialectele.

Acest fapt este acum adeverit mai presus de îndoială prin studiile d-lui Miklosich: *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte* (Wien, 1881—1882), deşi numai cu privire la fonologie. Cît pentru formaţie şi sintaxă, comparativ încă nestudiate îndestul, textele macedoromâne şi istoromâne, publicate pîn-acum [172] sînt de ajuns pentru a cunoaşte unitatea şi în această privinţă. Chiar singur numele de *rumân*, comun la toate trele ramurile [173], ne arată pe un popor omogen de una şi aceeaşi origine.

Fiind astfel, unitatea teritorială între dialectele române, pe timpul de formaţie a limbii şi naţionalităţii noastre, este o necesitate, pentru care nu încape nici o îndoială. Căci limba nu este un product fizic, a cărui formaţie egală în părţi deosebite să se poată explica simplu din amestecul aceloraşi elemente, ca şi cînd am avea aface cu elemente chimice; ea este un product spiritual al unei comunităţi etnice, format prin acţiunea reciprocă a viului
591 | comerciu social în sînul acestei comunităţi. Pentru for|maţia ei ca limbă atare, se cere deci numaidecît aceeaşi acţiune, prin comunicaţie continuă între părţile cutărui

[172] Vezi mai ales Miklosich, *Rumunische Untersuchungen. Istro- und macedo-rumunische Sprachdenkmähler*, Wien, 1881—1882. Aici se află şi literatura anterioară privitoare la chestiune.

[173] Că macedoromânii s-ar numi, cum zice d. Xenopol (p. 116), „totdeauna pe sine *armâni*", nu este adevărat. Forma *armân*, născută prin proteza lui *a* la *rumân*, provine numai sporadic în partea Pindului. Forma cea mai lăţită şi adeverită şi prin texte publicate este *rumân* (cf. Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropa's*, I, 227). Istroromânii se numesc *rumeri* (singul. *rumăr*), trecînd mai tîrziu, prin rotacismul acestui dialect, *n* în *r*.

corp naţional, ceea ce nu poate fi decît în unitatea teritorială, nedespărţită prin alt neam.

Este însă altă întrebare: dacă asemenea unitate a putut să existe pentru limba română numai în Peninsula Balcanică. Vorbind mai înainte despre teritoriul continuităţii române în Dacia, am aflat că Oltenia cu partea răsăriteană a Banatului Timişan şi partea apuseană a Ardealului, teritoriu colonizat de romani foarte intensiv şi romanizat cu desăvîrşire, trebuie să fi rămas locuite de o parte destul de însemnată a populaţiei daco-romane şi după părăsirea provinciei. Faptul că chiar pe acest teritoriu vechea nomenclatură topografică, mai ales la rîuri cum şi la unele localităţi, s-a păstrat cu modificările proprii limbii româneşti, şi că tocmai în această parte şi nomenclatura munţilor este cu deosebire mai ales românească, — acest fapt ne sileşte a admite aici continuitatea, neputîndu-se atribui oarbei întîmplări asemenea coincidenţă de fapte. Continuitatea elementului roman pare să fi fost aici mai intensivă mai ales în partea meridională, unde s-au păstrat mai multe numiri topografice din timpul romanilor. Aici elementul daco-roman, despărţit de Dacia-Aureliană numai prin Dunăre, continuă a forma astfel, ca şi mai înainte, o unitate teritorială şi naţională cu elementul roman al Peninsulei Balcanice, — adeverit aici la început, cum ştim, mai ales în părţile de miazănoapte, — pînă ce invazia slavo-bulgară efectuă despărţirea neamului român în ramurile lui de astăzi.

Astfel unitatea limbii dacoromâne cu cea a românilor din peninsulă află unitatea sa teritorială, pe timpul de formaţie a limbii române, pe ambele maluri ale Dunării, unde elementul roman oriental a format timp mai îndelungat asemenea unitate. Fluviul n-a putut să împiedice ca limba romană de pe ambele maluri să se dezvolte esenţial în acelaşi fel, şi nici comunicaţia dintre ambele părţi n-a încetat după părăsirea Daciei. De la cucerirea romană a ţărilor dunărene, prin care s-a pus temelia poporului român atît în Peninsula Balcanică cît şi în Dacia Traiană, şi pînă la despărţirea teritorială a acestuia după invazia

slavo-bulgară, avem timp prea destul pentru formaţia esenţială a limbii române pe ambele maluri ale Dunării.

Deci din punctul de vedere al unităţii teritoriale, argumentul din unitatea limbii române în dialectele ei nu ne
592 | sileşte a | pune originea limbii dacoromâne în Peninsula Balcanică, unde s-a format limba macedoromânilor, şi istroromânilor. Puterea lui constă mai mult în aceea că elementul roman oriental, ce reprezintă neamul român, este adeverit, după părăsirea Daciei, ca mult mai intensiv în Peninsula Balcanică, mai ales în ţările dunărene, pînă la invazia slavo-bulgară, pe cînd astăzi starea lucrului e întoarsă. Acest fapt necontestabil nu se poate explica astfel că în peninsulă elementul roman s-a topit, cu toate că era aici mai numeros şi mai puternic; pe cînd în Dacia Traiană el a prosperat, cu toate că era aici mai slab şi mai expus năvălirii barbare. Asemenea contrazicere istoria nu ne arată. Dar în considerarea acestei împrejurări, noi nu putem admite mai mult decît o admigrare română din dreapta în stînga Dunării.

În sprijinul acesteia vine şi limba, mai ales cu privire la unele asemănări dialectice, care pîn-acuma n-au fost luate destul în samă. Macedoromânii şi istroromânii au anume unele particularităţi limbistice ce se află ca localisme şi la dacoromâni. Pe cînd la cei dintîi aceste particularităţi sînt regulă generală, la ceşti din urmă ele sînt numai abateri dialectice.

Aşa la macedoromâni, labialele *p b v f m* trec regulat înainte de *i* vechi în *chi ghi γi* (neogrec) *χi ñi*, ceea ce se află dialectic şi în unele părţi ale teritoriului dacoromân, mai ales în cele moldoveneşti [174]. Pe alocurea se află la noi şi un mediu între pronunţarea curată dacoromână şi cea specific macedoromână, anume: *pchi* sau *pci*, *bghi*

[174] A. Miklosich, *Beitr. zur Lautl. d. rum. Dial. Consonantismus*, II, p. 14 squ. Lambrior („Romania“, VI, 444) determină teritoriul acestei pronunţiaţii astfel: „En Moldavie, en Bessarabie et en Bucovine, c'est l'état normal du parler populaire et même de la conversation familière; on le trouve sporadiquement en Valachie et en Transylvanie, et il est constant dans le dialecte macédo-roumain“.

sau *bgi*, *mni*; pe unde se pronunţă *pci* şi *bgi*, ceea ce se aude în unele părţi moldoveneşti de sub munte, acolo *γi* (din *vi*) trece în *ji* palatal, şi *χi* (din *fi*) în *ci* (aproape ca *şi*). Ar fi foarte important, dacă prin reproducerea exactă a pronunţării bulgare, mai ales la publicarea textelor populare (cîntece etc.), s-ar putea statori teritoriul diverselor localisme dialectice.

Originea acestor modificări ale labialelor române înainte de *i* pică, după cum arată d. Miklosich, încă în latinitatea vulgară mai tîrzie, unde intră în limbă un *j* (latin) parazitic
(*pi* — *pji*, | *bi* — *bji* etc.), a cărui înrîurire de moduri dife- | 593
rite se află sporadic şi la celelalte limbi romanice, afară de spaniolă şi portugheză. Ca particularitate dialectică, întîlnim acest fenomen în dialectul sud-italian, unde *pi bi fi* trece, ca şi româneşte, în *chi ghi sci* (şi), iar în dialectul calabrez *hj* pentru *fi* [175]. În celelalte părţi romanice din apus, unde se arată înrîurirea lui *j* vulgar latin asupra labialelor, ea este mai mult de alt fel şi se află numai sporadic în unele cuvinte. Pentru chestiunea noastră este foarte remarcabil că această dispoziţie a limbii latine vulgare devine regulă, şi încă în asemenea fel, în dialectul macedoromân şi cel sud-italian, la romanii ce-au fost politiceşte uniţi timp mai îndelungat în Imperiul roman oriental. Faptul pare să indice că cutare lege de modificare a predomnit mai ales în acest imperiu, pe timpul din urmă al latinităţii. Ea se află şi în dialectul zacon al grecilor, unde *pi bi vi fi mi* trece în *ki ghi* δι *di ni* [176].

De altă parte istroromânii schimbă regulat pe *n* vechi între două vocale în *r*. Acest rotacism se află sporadic în cîteva cuvinte latine şi la dacoromâni şi macedoromâni [177]. Însă înrîurirea care provoacă această schimbare se vede c-a fost constantă numai la istroromâni, foştii vecini ai arnăuţilor, care în dialectul toschic înfăţişează acelaşi

[175] Dietz, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1870. tom I³, pp. 82—83.

[176] Miklosich, *Rum. Untersuchungen*, II, 6.

[177] Idem, *Beitr. Z. Lautl. d. rum. Dial. Consonantismus*, I. p. 62 squ.

fenomen [178]. Dar şi în părţile Daciei aflăm urme de un dialect în care predomnea acest rotacism caracteristic pentru dialectul istroromân. Este dialectul măhăcean din Ardeal, cunoscut din textele publicate de d. Hasdeu în *Cuvente den bătrâni* t. II, de pe la a. 1600, unde se află ca în istroromâneşte *r* pentru *n*, sau un mediu între ambele *nr*. Măhăcenii sînt cunoscuţi tradiţiei locale, după informaţiile d-lui Hasdeu, încă pînă astăzi ca veniţi din altă parte. Acelaşi dialect numai cu faţă mai veche şi întrebuinţare mai regulată a lui *r* sau *nr* pentru *n*, îl aflăm şi în *Codicele Voroneţean*, aflat la monastirea Voroneţului din
594 | Bucovina ; acest interesant monument | limbistic se editează acum de d.I.G. Sbiera, care a binevoit a-mi comunica coalele tipărite. La moţii din Ardeal cum şi în unele părţi ale Moldovei, se aude încă astăzi adese *r* pentru *n* în mai multe cuvinte.

Faţă cu împrejurarea că la dacoromâni se află asemenea particularităţi dialectice de-ale românilor transdunăreni, d. Miklosich (*op. cit.*, Conson. II, 49) crede că faptul se explică, dacă admitem că limba dacoromână s-a format ca dialect în dreapta Dunării, alăturea cu limba românilor transdunăreni, şi că triburi de-ale ambelor ramuri, dialectic deosebite, au trecut de aici în stînga fluviului, populînd Dacia Traiană.

Noi credem însă că concluzia renumitului limbist ar fi fost mai dreaptă de-a aduce de dincolo de Dunăre numai particularităţile dialectice de acolo, ce se află ca localisme şi între dacoromâni, iar nu şi toată limba acestora. Faptul că unele reguli fonologice de-ale macedoromânilor şi istroromânilor apar la dacoromâni numai în unele părţi, ca abateri dialectice de la majoritate, arată că idiomul specific dacoromân, cu caracterul său mai original, s-a format sub alte condiţii. Şi dacă d. Miklosich află deci de necesar a admite că limba română începu a se diferenţia în dialecte de la prima ei formaţie (*ibidem*, p. 48) atunci

[178] Istroromânii sînt, după toată probabilitatea, o rămăşiţă din vechii romani dalmatini, despre care vorbeşte Constantin Porphyrogenitul ; elementul indigen iliric, reprezentat prin arnăuţii de astăzi, a contribuit în măsură mai însemnată la formarea lor.

deosebirea dintre dacoromâna şi limba românilor transdunăreni află explicarea cea mai nimerită în aşezarea geografică a ambelor ramuri : unul în stînga, altul în dreapta Dunării. Iar localismele dialectice dintre dacoromâni, cu particularităţi ce se află ca regulă generală la macedoromâni sau la istroromâni, cred că provin, după toată probabilitatea, dintr-un amestec al diverselor dialecte pe pămîntul Daciei prin un adaos de populaţie română din Peninsula Balcanică, dar astfel că idiomul dacoromân păstră mai mult tipul său original.

Într-atîta limba poate să vină în mod direct în sprijinul emigrării române din dreapta în stînga Dunării. De astădată trebuie însă să renunţ de la a discuta aici mai de aproape această întrebare. Cît pentru admigrarea ce trebuie s-o admitem pe temeiul limbii, luînd în considerare intensitatea de mai nainte a elementului român în Peninsula Balcanică, apoi faptul că amintitele localisme dialectice ale dacoromânilor au analogul lor caracteristic dincolo de Dunăre, unde trebuie căutată în prima linie şi originea lor, însfîrşit tradiţia locală despre emigrarea măhăcenilor cu rotacismul lor istroromân : aceste date sînt de ajuns pentru | o atare concluzie, care în orice caz rămîne cea mai | 595
îndreptăţită.

Pe lîngă argumentul din limbă se alăturează şi *creştinismul român*. Limba noastră pune mai presus de îndoială că românii au creştinismul încă din timpul roman. Acest fapt este acum demonstrat îndestul prin studiul d-lui Chiţu : *Cuvinte creştine în limba română*, [179] şi susţinut de d. Tomaschek [180], nu fără temei, ca argument pentru remigrare.

D. Xenopol, desconsiderînd acest însemnat argument, îl trece prin a deduce creştinismul nostru originar roman din timpul dominaţiei romane asupra Daciei Traiane (p. 81), fără să ne aducă însă vreo probă istorică pentru încreştinarea atît de timpurie a acestei ţări, sau pentru prosperarea creştinismului într-însa pe timpul năvălirilor

[179] „Columna lui Traian“, Bucureşti, 1882, p. 452 sq.
[180] *Zur Kunde der Haemushalbinsel*, p. 53 sq.

barbare. De bună seamă trebuie să admitem că noua credinţă, ce cuceri lumea, va fi pătruns şi în Dacia acum sub dominaţia romană, ca şi în celelalte provincii ale imperiului. Pe la sfîrşitul secolului II aflăm chiar mărturie despre aceasta la Tertulian [181]. Dar precum creştinii germanilor, sciţilor şi sarmaţilor, despre care vorbeşte acest scriitor, n-au întemeiat creştinismul la germani şi slavi, aşa nici creştinii dacilor ce-i aminteşte Tertulian n-au putut să întemeieze creştinismul român. Acesta, aşa cum ni-l înfăţişează limba, poate să-şi aibă originea numai în biserica română, precum s-a consolidat ea de la Constantin-cel-Mare înainte, pe cînd Dacia Traiană nu mai aparţinea Imperiului roman.

Cu privire la aceasta s-ar putea crede că creştinismul roman s-a întemeiat şi aici pe timpul Marelui Constantin, care, supunînd pe goţi în atîrnare de imperiu, favoriză lăţirea creştinismului şi în stînga Dunării. La întîiul sinod ecumenic de la Nicaea (325) aflăm chiar un *episcop al Gotthiei*, Teofil. Acestuia îi urmează, ca apostol al creştinismului între goţi, Ulfila, care pe la 350 este însă necesitat a părăsi cu ceata credincioşilor săi Dacia, fugind de perse-
596 | cuţia păgînă peste Dunăre, spre a afla adăpost în Im|periul
roman. Sub regele Athanaric, persecuţia creştinilor urmează a fi la goţii din Dacia pe la 370 mai cumplită. Unii creştini îşi iau refugiul la romani, alţii sufăr martiriul, dintre care sînt mai cunoscuţi ss. Sava şi Nicita [182]. Însfîrşit vine năvala hunilor (375) care mînă pe goţii din Dacia peste Dunăre, unde cei încreştinaţi primesc locuinţe în Moesia, pe cînd cei rămaşi păgîni se retrag în Carpaţi. Oare creştinii romani, ce se vor mai fi aflat pe aici, să nu fi căutat adăpost în Imperiul roman?

[181] *Adversus Iudaeos*, cap. 7: „Iam Getulorum varietates, et Maurorum multi fines, et Hispanorum omnes termini, et Galliarum diversae nationes, et Britanorum inaccessa Romanis loca, Christo vero Deo subdita, et Sarmatarum et Dacorum et Germanorum et Scytharum et abditarum multarum gentium, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat".

[182] R u i n a r t, *Acta Martyrum* Ratisbonae, 1859. *Martyrium S. Savae*, p. 614 sq. *Martyrum S. Nicetae Gothi*, M i g n e, *Patrologiae ser. gr.* tom. 115, col. 703 sq.

De-acum înainte, timp îndelungat, nu se mai află urmă de popor creştin în stînga Dunării. Este întrebare, dacă în această jumătate de secol, de la Constantin-cel-Mare pînă la năvala hunilor, unde se afla în Dacia un început de biserică creştină şi încă persecutată, creştinismul a putut să prindă rădăcini durabile în elementul daco-roman, fără de-a fi reîmprospătat din dreapta Dunării. Fără nici o mărturie istorică sau alt argument valid nu se poate susţine asemenea părere. Creştinismul ar fi putut să prospereze aici din început numai sub ocrotirea mai îndelungată a bisericii romane din imperiu, ceea ce nu este însă adeverit. Dacă pe timpul năvălirii românii din Dacia au primit unele elemente creştine, atunci propagatorii credinţei veneau din cea parte a Dunării, spre a aduce fraţilor săi mîngîierea evangeliului. În orice caz creştinismul român s-a consolidat mai întîi în dreapta Dunării, unde biserica romană este adeverită pînă la invazia slavă în stare de înflorire, şi rămîne deci mai probabil că el s-a întemeiat în Dacia Traiană prin români veniţi din cea parte.

În această privinţă, cartea II a miraculelor s-lui Dimitru, scrisă pe la începutul secolului IX [183], conţine următoarea ştire foarte importantă pentru chestiunea noastră:

Slovenii şi avarii (sub care sînt înţeleşi şi bulgarii), devastînd aproape tot Iliricul, anume provinciile: Panoniile amîndouă, Daciile amîndouă (adică cea ripeană şi mediterană, ambele în dreapta Dunării), Dardania, Mysia, Praevalis, împreună cu Rhodope şi toate celelalte provincii ale Traciei pînă la zidurile Bizanţului, duseră toată
populaţia de aici dincolo de Dunăre, | în partea spre Pan- | 597
nonia ce avea de capitală Sirmium [184]. Aici haganul avarilor aşeză tot poporul captiv ca şie supus, care, amestecîndu-se cu bulgarii şi avarii şi cu ceilalţi păgîni şi înmul-

[183] *De S. Demetrio martyre* Cornellii Byei Commentarius praevius, 24. M i g n e, *Patrologiae ser. gr.*, tom. 116, col. 1095.

[184] Ἤγουν.... ἅπαντα τὸν αὐτὸν λαὸν εἰς τὸ ἐκεῖθεν πρὸς Παννονίαν μέρος τὸ πρὸς τῷ Δανουβίῳ ποταμῷ, ἧστινος ἐπαρχίας πάλαι μητρόπολις ὑπῆρχεν τὸ λεχθὲν Σερμεῖον. (Ipsummet omnem populum ad eam, quae hinc Pannoniam versus dissita est, abduxisse plagam, Danubio

ţindu-se prin copii, crescu în popor foarte extins şi mare (λαοῦ ἀπείρου καὶ παμπόλλου γεγονότος). Iar fiii păstrară de la părinţi firea neamului lor şi datinele romane, şi precum în Egipt s-a înmulţit neamul evreilor sub faraoni, aşa şi la aceştia, prin credinţa ortodoxă şi sfîntul botez, s-a înmulţit neamul creştin; şi povestind unii altora de pămîntul natal al străbunilor lor, ei îşi învăpăiară în suflet dorul de reîntoarcere prin fugă. După ce trecură vr-o 60 de ani şi mai bine, de cînd suferiseră străbunii lor devastaţia barbarilor, şi devenind în decursul timpului partea cea mai mare acum liberă ca naţiune de sine stătătoare, haganul avarilor le dete un principe numit Cuber (căpitan bulgar). Acesta, cunoscînd dorinţa poporului după ţara părintească, luă tot poporul roman expatriat, împreună cu alţii dintre păgîni şi, desfăcîndu-se de hagan, porni să iasă cu ei din ţară. Iar haganul, simţind aceasta, îi urmări, şi lovindu-se cu ei, el fu, după cinci sau şase bătăi, învins şi se retrase, cu poporul ce-i mai rămase, în părţile interioare către miazănoapte. Deci Cuber, repurtînd izbînda, trecu Dunărea cu tot poporul său sus-numit, şi venind în părţile imperiului, ocupă cîmpul Ceramisiului (Κεραμήσιος κάμπος în Macedonia); şi după ce se aşezară aici, cei ce erau de credinţa ortodoxă grăbiră a se duce în cetăţile părinteşti, unii la Tesalonic, alţii în capitală, iar alţii în celelalte cetăţi ale Traciei [185].

Această întîmplare, anume despopularea ţărilor balcanice prin invazia avaro-slavă şi strămutarea romanilor de aici în stînga Dunării, autorul o pune în timpul arhiepiscopului Ioan al Tesalonicului (cap. 158), adeverit la a. 681 [186]. Ea intră deci în a doua jumătate a secolului VII, pe timpul invaziei slavo-bulgare, care avu de urmare decăderea elementului roman în dreapta Dunării.

adjectam, cujus provinciae, quod vocatur Sirmium, metropolis olim fuit). Această parte de lîngă Dunăre este în stînga fluviului, căci mai în urmă autorul spune că urmaşii romanilor strămutaţi, întorcîndu-se mai tîrziu în imperiu, trec peste Dunăre.

[185] *Acta S. Demetrii*, cap. 195—196. Migne, *op. cit.*, col. 1361 squ.

[186] Byei *Commentarius praevius*, 23, l. c.

| Nu pot încerca aici de a supune această naraţie unei critice amănunţite, spre a-i da interpretarea cuvenită: ea poate fi bine judecată numai dacă vom lua în vedere întreaga situaţie a Imperiului roman din această tristă epocă. Dar orişicum, fiind redacţia ei destul de apropiată de timpul întîmplării, ea trebuie privită ca o mărturie istorică din cele mai însemnate pentru chestiunea ce ne ocupă, deşi adevărul istoric nu ni se prezintă destul de clar în haina legendei. |598

Ea ne arată mai întîi că pe la sfîrşitul secolului VII şi începutul secolului VIII se afla în stînga Dunării o populaţie creştină mai numeroasă. Aceşti creştini erau romani strămutaţi din provinciile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice, despopulate de locuitorii lor prin invazia slavo-bulgară. Prin aceşti romani, care se amestecă cu populaţia din ţară, creştinismul se răspîndeşte în stînga Dunării, crescînd aici neamul creştin în măsură considerabilă. Astfel cată să se fi întemeiat deci creştinismul român în Dacia Traiană, adică prin români veniţi din dreapta Dunării.

În această naraţie mai aflăm încă şi mărturie directă despre mutarea populaţiei romanice din Pensinsula Balcanică în stînga Dunării, deşi autorul face pe urmaşii romanilor strămutaţi din imperiu peste Dunăre, care devin aici liberi ca naţiune de sine stătătoare, să se întoarcă înapoi după mai mult de 60 ani. Ea este unica ştire istorică din evul mediu, care indică o emigrare română din dreapta Dunării, dar nu în înţelesul roeslerianilor, care voiesc să aducă pe români în Dacia tocmai după venirea ungurilor şi saşilor. Aici vedem că o populaţie română, venită din Peninsula Balcanică, se află în stînga Dunării, după un autor de pe la începutul secolului IX, acum pe la sfîrşitul secolului VII şi începutul secolului VIII, unde ea este arătată foarte numeroasă. În aşezarea slavilor şi bulgarilor în ţările romanice ale peninsulei se află şi motivul cel mai cumpănitor pentru asemenea emigrare. Deci terminul ei de purcedere nu poate fi pus mai tîrziu decît în acest timp.

Fiind ţările de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice ocupate de slavi şi bulgari, populaţia romanică de aici scade foarte repede, aflîndu-se în a doua jumătate a evului mediu numai o mică rămăşiţă în părţile muntoase. Mulţi s-au retras, cum ştim, de către această invazie spre miazăzi, unde se află apoi partea cea mai mare a elementului român din peninsulă, şi unde s-au mai păstrat încă macedo-
599 | românii scăpaţi de deznaţionali|zare. Altă parte se mută, cum vedem, peste Dunăre, care strămutare se făptuieşte şi prin intervenirea barbarilor. Dar un popor atît de numeros, precum ni-l arată în această parte naraţia aceasta, nu putea fi dus în captivitate, cum spune scriitorul bisericesc cu reminiscenţele sale biblice. O parte destul de însemnată se mai afla aici de bună seamă în Dacia Traiană, care cată să se fi adaos acum prin admigrarea din dreapta Dunării. Dintre cei strămutaţi încoace cu sila, mulţi se vor fi întors înapoi, cum spune legenda noastră; alţii se vor fi mutat însă şi de bunăvoie, adăugînd numărul românilor din Dacia. Imperiul, expus necontenitelor pustiiri ale barbarilor, nu mai putea oferi siguranţă provincialilor săi, încît elementul roman din părţile ocupate de barbari, silit să-şi caute scăpare unde şi cum o afla, o află acum la fraţii din Dacia poate mai sigur decît în alt loc.

Această mutare a populaţiei române din dreapta în stînga Dunării, indicată, cum vedem, pe timpul aşezării slavilor şi bulgarilor în Peninsula Balcanică, va fi continuat încîtva şi în decursul stăpînirii bulgare asupra ambelor maluri ale Dunării. Liniştea ce domnea acum în Dacia pînă la venirea ungurilor trebuia să atragă români din ţările balcanice cu atît mai mult, cu cît ei puteau fi scutiţi aici mai bine de înrîurirea nemijlocită a stăpînirii străine. Dominaţia bulgară asupra Daciei Traiane trebuie privită ca un fel de suzeranitate, avînd românii de aici, în atîrnare de Imperiul bulgar, principate proprii, precum îi aflăm la venirea ungurilor. Sub astfel de condiţii elementul român prospera în stînga Dunării tot mai mult, scăzînd din contră în dreapta fluviului, unde cîştigă preponderenţa elementul slav. Aşa se schimbă, după in-

vazia slavo-bulgară, faţa etnografică a ambelor maluri, ceea ce se îndeplini mai ales în decursul stăpînirii bulgare.

Admigrarea română din dreapta Dunării, care trebuie deci s-o admitem, nu alteră caracterul de continuitate al elementului roman în Dacia Traiană, aşa că se păstră tradiţia despre originea dacoromânilor din timpul dominaţiei romane asupra acestei ţări. Partea rămasă în Dacia, după pierderea provinciei, formă elementul fundamental, din care se născu poporul dacoromân. Adaosul primit succesiv din dreapta Dunării contribui mai mult la întărirea numerică a acestuia, decît la întemeierea lui. Pînă în secolul VII, cînd începe admigrarea de care e vorba, s-au putut păstra în părţile muntoase ale Daciei încă destul element
| roman, pentru ca continuitatea să nu fie aici nicidecum | 600
întreruptă. Argumentul toponimic împreună cu tradiţia istorică pun aceasta, cum am văzut, afară de îndoială.

Pe lîngă tradiţia continuităţii, cunoscută în evul mediu cronicarilor unguri cum şi bizantinilor, se află în analele noastre şi o tradiţie interpretată în înţelesul emigrării române din dreapta Dunării, anume în Cronica anonimă: *„Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini"*. Începutul acesteia este, după ediţia Ioanid (Bucureşti, 1859), astfel:

„Însă d-intîi izvodindu-se de românii cari s-au despărţit de romani şi au pribegit spre miazănoapte [187]. Deci trecînd apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului, alţii în ţara Ungurească pre apa Oltului şi pre apa Murăşului şi pre apa Tisei, ajungînd şi pînă la Maramurăş. Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre sub poalele munţilor pînă la apa Oltului; alţii s-au pogorît pre Dunăre în jos, şi aşa umplîndu-se tot locul de ei au venit pînă la marginea Nicopoei. Atuncea s-au ales dintr-înşii boiarii, care au fost de neam mare, şi puseră banoveţi, un neam ce le zicea Basarabii, să le fie lor cap,

[187] Ed. Bălcescu şi Laurianu, „Magazin istoric pentru Dacia", IV, 231: „Însă d-intîi s-au cuprins de românii cari au purces de la romani şi au venit spre a miazănoapte". Interpretaţiile mai vechi corespund cu textul lui Ioanid, căruia trebuie să-i dăm deci preferinţă.

adică mari bani; şi-i aşezară întîi să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pus la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorît la Craiova. Şi aşa fiind, multă vreme au trecut tot ei oblăduind acea parte de loc".

Această ştire a interpretat-o mai întîi Sulzer [188] în înţelesul teoriei sale, şi lui i-a urmat şi Roesler [189]. Iar Tunusli [190] şi Fotino [191] află într-însa o admigrare română din dreapta Dunării, prin care s-au adaos numărul românilor rămaşi în Dacia Traiană, şi o aplică la venirea Basarabeştilor în Oltenia, punînd-o în timpul invaziei slave. Această interpretare a admis-o şi d. Cogălniceanu, punînd admigrarea la sfîrşitul secolului VII [192].

601 | |Fiind cronica noastră foarte tîrzie, în prima ei redacţie din secolul XVI, noi nu-i putem atribui aici atîta valoare. Aceasta cu atît mai puţin, cu cît textul original era slavon, şi nefiindu-ne acesta cunoscut, nu putem şti, faţă cu varianta din ediţia Bălcescu şi Laurian, întrucît traducerea este corectă sau nu, pentru ca să fim siguri despre forma originală a tradiţiei. Totuşi n-o putem trece cu vederea, mai ales cu privire la o parte ce n-a fost luată în samă.

Noi vedem mai întîi că cronica vorbeşte aici despre descălecatul *pravoslavnicilor creştini* în ţară. Pe urmă ea arată teritoriul ocupat mai întîi de romani la cucerirea Daciei, unde am aflat şi teritoriul continuităţii române; chiar şi locul trecerii peste Dunăre coincide cu puntea lui Traian. În sfîrşit ea povesteşte întemeierea banatului român din Oltenia sub dinastia Basarabeştilor, ceea ce

[188] *Geschichte des transalpinischen Daciens*, II, 28 sq.
[189] *Romaenische Studien*, p. 268.
[190] *Istoria Ţării Româneşti*, trad. Sion, p. 10.
[191] *Istoria Daciei*, trad. Sion, p. 99.
[192] *Histoire de la Valachie et de la Moldavie*, p. 14 <*Opere*, tomul I, *Scrieri istorice*, ediţie de Andrei Oţetea, Bucureşti 1946, pp. 81—82>: Un grand nombre de Romains de la Dacie Aurélienne, attirés par la paix dont jouissaient les Romanis de la Dacie de Trajan, passèrent le Danube à la fin du VII-ème siècle et s'établirent dans la partie de la Valachie qui est située entre la rivière Oltu et le Danube.

se întîmplă *„multă vreme"* înainte de descălecatul lui Radu-Negru din Făgăraş, pus la a. 1290.

Dacă ea conţine o reminiscenţă istorică despre emigrarea română din dreapta Dunării, precum a fost interpretată, atunci aceasta poate să privească numai venirea Basarabilor şi a „pravoslavnicilor creştini", nu însă a tuturor românilor, cum voiesc Sulzer şi Roesler. Coincidenţa teritoriului ocupat mai întîi de români cu cel colonizat de romani indică, în orice caz, mai mult o reminiscenţă despre colonizarea romană a Daciei, cu a cărei cucerire corespunde şi locul trecerii peste Dunăre. Astfel ştirea aceasta cată să prezinte o combinaţie din două tradiţii deosebite: una despre originea dacoromânilor de la cucerirea romană a Daciei, alta despre admigrarea creştină-română cu neamul Basarabeştilor [193] din dreapta Dunării, ambele întunecate în decursul timpurilor şi confundate într-una. În acest înţeles ea consună cu rezultatul dobîndit de noi pe temeiul mărturiilor mai autentice.

|Să nu ne mirăm că această tradiţie a fost, împreună cu tradiţia continuităţii, destulă pentru Tunusli şi Fotino, | 602
pentru a deduce din ea admigrarea, potrivind chiar şi timpul purcederii ei, determinat mai bine de d. Cogălniceanu, care recunoscu un adevăr în această părere. Ea este cea mai naturală rezolvire a chestiunii române şi, cum am văzut, cea mai probabilă concluzie ce se poate scoate din starea lucrurilor.

Teoria sulzer-roesleriană se pare că va avea asemenea soarte ca teoria grecească a lui Fallmereyer îndreptată în contra continuităţii elementului vechi elin în poporul neo-grec: ea va fi redusă foarte mult, pînă la o împrospătare a elementului român în Dacia prin admigrare din

[193] Numele *Băsărab* aduce aminte de bessii Peninsulei Balcanice, identificaţi de Kekavmenos cu macedoromânii. Tribul trac al bessilor, cu centrul *Bessapara* sub muntele Haemului, s-a păstrat mai mult decît ceilalţi traci; numele lor trece apoi la tot neamul trac din peninsulă. Împăratul roman Leon Tracul, născut în Dacia Aureliană (Müller, *Fragmenta histor. Graec.*, IV, 135), este numit de Iordanes: „Bessica ortus progenie". După Herodot (VII, 111), numele bessilor nu însemna la început un popor, ci un fel de castă sacerdotală, domnitoare la vechii traci.

dreapta Dunării, admisă în istoriografia noastră mai de înainte. Chestiunea română a fost, de la ivirea controversei, prea mult pusă în serviciul pasiunilor naționale, prea mult tîrîtă în tina urii și a relelor uneltiri, pentru ca judecata nepreocupată să afle totdeauna loc și s-o lămurească cuvenit. De aici exagerațiile pe una sau pe altă parte, prin care s-a ajuns pe căi rătăcite. Însă calea de mijloc este de regulă cea mai dreaptă, și astfel va fi și în cazul acesta. La acest rezultat ajungem cel puțin după o dreaptă cumpănire a diverselor argumente.

D. Xenopol, exagerînd cu continuitatea, pentru care reușește a aduna unele temeiuri mai puternice, înfățișează de altă parte în mod greșit ceea ce s-a invocat cu temei de către adversarii continuității, și cade în extremul de-a reduce foarte mult și chiar de-a desface de noi elementul român al Peninsulei Balcanice, unde avem o istorie destul de însemnată. Astfel d-sa aruncă în mare, împreună cu teoria lui Roesler, și această istorie, fără ca să ne poată da pentru dînsa alta în Dacia Traiană.

Dacia veche a devenit, mulțumită genialei creații a lui Traian și prin mișcarea etnografică, patria noastră de locuință. Ea nu cuprinde însă tot teritoriul istoriei noastre. Aceasta se petrece, pe timpul de tranziție a istoriei romane în cea română, mai ales în Imperiul roman oriental, unde se află pînă la invazia slavo-bulgară și partea cea mai mare a elementului ce reprezintă neamul român. Dupre teritoriul elementului roman oriental sau român trebuie să alcătuim istoria noastră.

DESPRE CONTROVERSATA CHESTIUNE ROMÂNĂ [1]

De la *Studiile românești* ale lui Roesler înainte, chestiunea originii românilor a căpătat, după cum se știe, un interes deosebit. În controversa iscată, căreia îi datorim o destul de însemnată literatură în diferite limbi, se așează cea mai nouă publicație citată mai jos a lui Pič, care ne dă prilejul de a privi chestiunea în dezbatere dintr-un nou punct de vedere istoric.

În privința acestei controverse Pič, în două studii anterioare ale sale: *Ueber die Abstammung der Rumänen* (1880) și *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht* (1882), cu care stă în legătură scrierea amintită, ne-a dat unele contribuții valoroase, care, deși contestabile în unele părți, susțin totuși, măcar în parte, ipoteza unei prezențe neîntrerupte a românilor în Dacia veche, din epoca stăpînirii romane încoace. Un rezultat asemănător, poate în totalitatea sa ceva mai slab, ar putea să-l aibă și noua sa lucrare. Aici chestiunii române i se închină doar partea mai mică, anume primul capitol: „Neamul românesc" (p. 1—95). Restul se întinde mai ales asupra situației slave (în special rusești), care nu are nici o legătură cu problema noastră, și aduce la sfîrșit de asemenea cîteva temeiuri remarcabile împotriva teoriei lui Roesler în legătură cu migrația maghiarilor și cu Anonymus Belae regis Notarius.

Ne vom ocupa aci numai de acea parte a lucrării care privește direct importanta chestiune controversată—

[1] J. L. Pič, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage. Skizzen zur ältesten Geschichte der Rumänen, Ungarn und Slaven*, Leipzig, 1886, 436 p.

despre locuinţele românilor în evul mediu. Dar trebuie să adaug că, pe cît restul merită să fie considerat drept valoros, pe atît această parte apare ca cea mai slabă. Ne lipseşte aci — cum s-a observat pe bună dreptate şi în altă parte[2] — „o analiză imparţială, o cumpănire amănunţită a tezelor discutate pro sau contra". Aşadar rezultatul la care ajunge autorul este nesatisfăcător şi, după părerea noastră, greu de susţinut. Dacă îmi propun în legătură cu amintita carte să analizez chestiunea, este pentru a arăta, sub un alt punct de vedere, direcţia în care s-ar putea ajunge la o soluţionare satisfăcătoare a acestei spinoase controverse.

În privinţa chestiunii române Pič este deja cunoscut din studiile sale anterioare ca un apărător zelos al continuităţii elementului roman în Dacia Traiană. Lucrarea de faţă conţine un argument nou în favoarea acestei teze: tipul etnic român. După constatări la faţa locului cu prilejul călătoriilor sale în regiunile române, autorul deosebeşte două diferite tipuri etnice, separate şi din punct de vedere geografic: în jumătatea sud-vestică a teritoriului românesc tipul român prezintă o bază hotărît romană, în timp ce în jumătatea de nord-est românii arată un tip neroman, după Pič dacic. Ambele tipuri relativ se găsesc pure numai în anumite regiuni, în celelalte mai mult sau mai puţin şterse şi amestecate cu tipuri străine. Tipuri pur romane autorul a întîlnit mai ales în Banatul de est, limitrof cu Oltenia ca şi în regiunea munţilor Bihor, unde de asemenea Schmidl (autorul lucrării *Munţii Bihorului*) a făcut aceeaşi observaţie. Şi în Ardeal, cum observă deja Söllner în a sa *Statistică a Marelui principat Transilvania*, tipul etnic român poartă semnele tipului de bază roman; după Pič el este aici totuşi în general mai şters, fiind în regiunile muntoase din sud-vest mai accentuat, pe cînd în cîmpie tipul român prezintă o înrîurire slavă. La fel stau lucrurile în Muntenia de est, în timp ce teritoriul fostei Moldove (cu o singură

[2] Zarncke, *Literarisches Centralblatt für Deutschland*, 1866, nr. 16.

excepţie în Bucovina, unde autorul a găsit în unele regiuni şi tipuri romane), reprezintă un tip etnic deosebit de cel roman, şi care în cîmpie are o accentuată nuanţă slavă, pe cînd în munţi se întîlnesc adeseori figuri de tip pur. Autorul crede ar că fi găsit în munţii Moldovei de nord o izbitoare asemănare cu tipurile dace de pe Columna lui Traian. Acest fapt îl face să vadă în tipul etnic moldovenesc tipul dac, cu toate că la şes această asemănare nu se poate găsi. Maramureşul, de unde a roit populaţia în Moldova la întemeierea principatului, precum şi colţul nordic al Ardealului, n-au fost cercetate de autor, dar el a fost asigurat că tipul roman nu s-ar afla nici acolo.

Pe baza acestor caracteristici etnologice, pe care în general nu le putem nega — cu toate că ele nu sînt încă complet stabilite — Pič ajunge la concluzia că dacoromânii din partea sud-vestică prezintă urme puternice de sînge roman şi că cei din partea nord-estică dimpotrivă ar fi de sînge dac, amîndouă, după regiunea fiecăreia, mai mult sau mai puţin amestecaţi cu sînge slav. Autorul deduce mai departe că o colonizare destul de considerabilă a trebuit să fie dirijată în mod indirect sau direct din Italia spre Dacia şi că la desfiinţarea provinciei ar fi rămas în aceste ţinuturi o populaţie de limbă romană. Aşadar s-ar fi adăpostit în munţii din sud-vest mai ales colonişti romani, iar în munţii din nord în majoritate daci romanizaţi. Urmaşii acestora — ţinînd seama şi de o amestecare ulterioară — ar fi purtătorii naţionalităţii române a cărei obîrşie ar fi fost în partea vestică a Daciei muntoase, unde Pič deja mai înainte, prin considerente istorice, ajunsese la acelaşi rezultat.

Acest nou argument în sine nu este prea convingător, căci cel puţin tipul dac al moldovenilor este nedeterminat. De altă parte, tipul roman al dacoromânilor sud-vestici se întîlneşte după Pouqueville şi Ami Boué, după mărturisirea lui Pič însuşi, şi la macedoromâni, alături de tipuri străine. Împotriva acestui fapt autorul obiectează (p. 13) că la cei din urmă cele două tipuri dominante nu sînt atît de deosebite după regiuni ca la dacoromâni, în timp ce de altă parte istroromânii nu s-ar deosebi de

tipul slavilor cu care conlocuiesc[3]. Însă nu putem da importanţă acestui amănunt explicabil prin strămutarea popoarelor care a avut loc în peninsula Haemus, însă alte considerente îmi par mult mai importante.

Este desigur un fapt care nu trebuie subestimat, anume că tipul de bază roman la dacoromâni este caracteristic pentru acele regiuni, unde după indicaţii sigure colonizarea romană a fost foarte intensă, adică în sud-vestul Daciei vechi. Acolo s-au păstrat în chip straniu cele mai multe, sau aproape singurele rămăşiţe ale nomenclaturii topografice vechi împreună (mai ales aci) cu o nomenclatură românească a munţilor predominantă [4] şi unde, după cum se ştie, se ivesc mai întîi în grupuri compacte românii din nordul Dunării. Această coincidenţă de fapte, lămurindu-se reciproc şi care desigur nu se datoreşte unei simple întîmplări, luîndu-se în considerare şi tradiţiile istorice strămoşeşti, este un argument destul de puternic pentru continuitatea elementului românesc pe aceste locuri. Rămăşiţele nomenclaturii vechi topografice ne îndeamnă, ceea ce crede Pič şi după cum admit chiar adversarii teoriei continuităţii românilor [5], să considerăm, ca un fapt bine stabilit, rămînerea urmaşilor acestei populaţii romane, care ne-ar fi transmis acele denumiri şi după părăsirea Daciei. În contra obiecţiei că în zbuciumul migraţiei popoarelor aceste rămăşiţe romane au trebuit să dispară, susţinem nu fără temei că ele au găsit temporar adăpost şi scăpare în munţi. Păstrarea nomenclaturii româneşti predominantă este o dovadă elocventă

[3] La citatul respectiv de pe p. 14, să se citească *Gartner* în loc de *Gaster*.

[4] Cf. Xenopol, *Teoria lui Roesler*, Iaşi, 1884, p. 201 sq. (ediţia franceză: *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen-Age*, Paris, 1885, p. 149, sqq.) unde nomenclatura munţilor Transilvaniei şi a regiunilor limitrofe după harta Statului-major austriac, în şirul de munţi din sud şi din apus, predomină hotărît denumirile române, în timp ce în celelalte părţi ele sînt mai mult sau mai puţin în minoritate, ceea ce este foarte important pentru chestiunea noastră.

[5] Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus Halbinsel*, Viena, 1882, p. 45.

că aceşti munţi au găzduit neîncetat un popor care le-a întipărit naţionalitatea. Mai observăm că în partea vestică a regiunii dacoromâne, unde predomină hotărîtor nomenclatura românească a munţilor, forma actuală a unor denumiri păstrate din antichitate corespunde în mod esenţial foneticii române, şi se explică prin intermediul acestei limbi. La nume ca de ex. *Körös* românii au păstrat forma veche, *Crişu* (Crisius). Pe baza acestui argument toponimic, cercetat mai de aproape, în recenzia mea despre lucrarea lui Xenopol: *Teoria lui Roesler* („Convorbiri literare", Bucureşti, 1885, tom. XIX <v. suprap. 131-260>) în privinţa regiunii continuităţii române am ajuns la un rezultat asemănător cu acela al lui Pič pe temeiul tipului etnic român, precum în parte şi Hasdeu (*Istoria critică a românilor*, Bucureşti, 1875) pe o cale topografic-etnografică. În orice caz nu este fără însemnătate „cînd logica faptelor — cum spune Pič — în decursul tratării diferitelor subiecte, ajunge la aceeaşi concluzie, trebuie reţinută".

Dacă continuitatea elementului roman, oricît de slab ar fi rămas, apare în Dacia Traiană cu toată probabilitatea, nu se poate nega că şi teoria emigrării se sprijină pe argumente serioase. Mai întîi să ne gîndim la larga expansiune a elementului roman în peninsula Haemus, unde regiunile nordice, mai ales Dalmaţia, Dacia Aureliană şi în parte Tracia, pînă în secolul al VII-lea, au fost în cea mai mare parte romane [6]. Pič, în felul lui unilateral, dă o prea mică importanţă acestor împrejurări, ca şi altor dovezi nu mai puţin însemnate, care adeveresc emigrarea spre nord. Autorul dovedeşte (p. 30 şi urm.) din Viaţa Sf. Dumitru, ca şi din Kekavmenos, gonirea timpurie spre sud a elementului roman din ţările dunărene în peninsula Haemus; aşadar, că mai tîrziu obîrşia vlahilor suddunăreni se găseşte în munţii Pindului, unde se mai menţin acei macedoromâni scăpaţi de deznaţionalizare. Faţă de această neîndoielnică strămutare a popoarelor,

[6] Cf. Jung, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, p. 366 şi urm.

care s-a produs mai ales prin invazia slavă, cumpănind toate tezele în favoarea teoriei emigrării, nu se poate exclude presupunerea unei emigrări spre nord. În această privință s-a trecut pînă azi cu vederea o știre foarte importantă din *Acta S. Demetrii* (*Miracula*, lib. II, c. 195—196), potrivit căreia, în timpul năvălirii avarilor și slavilor, cînd ținuturile nordice ale peninsulei Haemus au fost despopulate și locuitorii romani goniți din așezările lor (*ibidem*, c. 158 și 169), o mare parte din această populație ar fi fost transferată în nordul Dunării. Conținutul esențial este următorul:

În timp ce slavii și avarii pustiau aproape întreg Ilíricul, adică următoarele provincii: Pannoniile amîndouă, Daciile amîndouă (ripensis și mediterranea), Dardania, Mysia, Praevalis (Τρίβαλις), ca și Rhodope, împreună cu celelalte provincii ale Traciei pînă sub zidurile Bizanțului acești pustiitori, strămutară populația întreagă de aci dincolo de Dunăre, în regiunea situată spre Panonia sirmică. Acolo haganul avarilor a așezat pe toți captivii, considerîndu-i supușii lui [7]. De atunci aceștia s-au amestecat cu bulgarii și avarii și cu ceilalți păgîni și avură mulți urmași, devenind un popor foarte numeros (λαοῦ ἀπείρου καὶ παμπάλλου γεγονότος). Dar fiii păstrară firea neamului lor și datinile romane, și precum în Egipt s-a înmulțit poporul evreu sub faraoni, tot astfel crescu neamul creștin prin credința ortodoxă și prin sfîntul botez. După ce trecuseră vreo 60 de ani și mai mult, de cînd strămoșii lor

[7] ... ἐκπορθησαντες, ἅπαντα τὸν αὐτὸν λαὸν εἰς τὸ ἐκεῖθεν πρὸς Παννονίαν μέρος τὸ πρὸς τῷ Δανουβίῳ ποταμῷ, ἥστινος ἐπαρχίας πάλαι μητρόπολις ὑπῆρχεν τὸ λεχθὲν Σερμεῖον. Ἐκεῖσε οὖν εἴρηται τὸν ἅπαντα λαὸν τῆς αἰχμαλωσίας κατέστησεν ὁ λεχθεῖς χαγάνος, ὡς αὐτῷ λοιπόν ὑποκειμένους... (ipsummet omnem populum ad eam, quae hinc Pannoniam versus dissita est, abduxisse plagam, Danubio adjectam, cujus provinciae, quod vocator Sirmium, metropolis olim fuit. Ibidem igitur, ut dictum est, captivum omnem populum velut sibi deinceps subditum, praedictus Avarum Chaganus constituit). Această regiune de la Dunăre se afla pe malul de nord, pentru că se spune mai departe că urmașii acelor romani strămutați, la întoarcerea lor ulterioară în patrie, treceau peste Dunăre (περάσαντα... τὸν προαφηγηθέντα Δάνουβιν ποταμόν).

suferiseră năvălirea pustietoare a barbarilor și cea mai mare parte a celor strămutați deveniseră liberi ca națiune proprie (ὡς ἴδιος ἔθνος), haganul avarilor le-a dat un principe cu numele Kuber. Acesta reuni poporul roman expatriat (ἀνάστατον), al cărui dor de patrie îi era cunoscut, și cu alți păgîni se lepădă de hagan și porni să iasă din țară. Haganul îi urmări, dar fu învins și se retrase cu poporul care-i rămase în regiunile de nord, în timp ce Kuber trecuse Dunărea și ocupase Κεραμήσιος κάμπος (în Macedonia). (Migne, *Patrol gr.*, tom 116, col. 1361 sq.).

Ar depăși prea mult cadrul acestui articol să supunem narația de mai sus unei critici amănunțite. Dar în orice caz ea a rămas pînă azi singura știre istorică, care — cum am încercat să arăt în altă parte („Convorbiri literare“, XIX, 596 și urm. < *Teoria lui Roesler*; v. mai sus p. 254 >) — poate să fie considerată ca o dovadă directă în favoarea teoriei emigrării, cu toate că autorul cu reminiscențele lui biblice face pe urmașii romanilor strămutați spre nord să se întoarcă în patrie, după mai mult de 60 de ani. Evenimentul se pune pe la anul 658 în timpul arhiepiscopului Ioan al Tesalonicului, care este arătat în anul 681 (Migne, *op. cit.*, col. 1095) și coincide deci cu așezarea slavo-bulgară, care avu ca rezultat decăderea subită în peninsula Haemus, a elementului roman, pînă atunci cel mai numeros, mai ales în provinciile dunărene. Și după Constantin Porphyrogenitul (*De adm. imp.* c. 29 și urm.) romanii din regiunile ocupate de sîrbi și croați au fost goniți din vetrele lor aproape în întregime, prin invazia avarilor și slavilor (nu se spune încotro). Această știre corespunde cu Viața Sfîntului Dumitru. Prin acea emigrare spre nord, care a avut loc concomitent cu gonirea înspre sud și din aceeași cauză, elementul roman, care rămăsese în Dacia veche, s-a întărit poate în așa măsură, încît putu supraviețui furtunii năvălirii barbarilor. O astfel de imigrare din sud a dat probabil naștere și creștinismului românilor din nordul Dunării, a cărui origine romană — ceea ce Pič trece cu vederea — este atestată

prin limbă [8], cum reiese şi din informaţia de mai sus. Dar aci nu ne putem ocupa mai de aproape de această latură a chestiunii. Este însă sigur că autorul acestei părţi din *Acta S. Demetrii* (scrise între sfîrşitul secolului al VIII-lea şi a doua jumătate a secolului al IX-lea, cf. Migne, *op. cit.*, 1095) cunoaşte deja în secolul al VII-lea o numeroasă populaţie romano-creştină, a cărei origine se trage din provinciile dunărene ale imperiului de răsărit. Chestiunea atît de controversată a originii românilor capătă astfel un sprijin spre soluţionarea ei : Pe de o parte noi nu putem admite începutul imigrării în discuţie mai tîrziu decît în secolul al VII-lea, ca urmare directă a aşezării slavilor în peninsula Haemus ; pe de altă parte trebuie să admitem, în baza considerentelor de mai sus, că pînă la această dată s-au păstrat şi în Dacia veche rămăşiţe romane, care, fiind întărite prin adaosul din sud, au dat naştere poporului dacoromân. În acest fel putem aprecia în mod just ambele argumentări. Dar trebuie să admitem, după informaţiile pe care le avem, că pînă la această schimbare etnică fundamentală, cauzată de năvălirea avarilor, slavilor şi bulgarilor, elementul roman din răsărit a fost mai puternic în peninsula Haemus decît în Dacia veche. Dar după năvălirea slavo-bulgară cu groaznica ei pustiire, pierde Imperiul roman de răsărit caracterul roman predominant pînă atunci, păstrînd în afară de rămăşiţele romane fugărite spre sud numai numele „Romania" pînă la sfîrşitul lui. Prin urmare este explicabil că chiar în acelaşi timp cînd provinciile romane ale peninsulei Haemus căzură sub stăpînirea avarilor şi slavilor, în Imperiul de răsărit, sub Phoca (602—610), limba latină încetează de a fi limba oficială şi este înlocuită de limba greacă.

În privinţa lui Kekavmenos, a cărui informaţie despre originea vlahilor din dacii supuşi de Traian şi din bessii din peninsula Haemus este interpretată de Tomaschek

[8] Cf. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus Halbinsel*, p. 53 şi urm. Chiţu, *Cuvinte creştine în limba română*, „Columna lui Traian", Bucureşti, 1882, p. 452 şi urm.

(*op. cit.*, p. 60 şi urm.) în favoarea teoriei reimigrării, în timp ce autorul vorbeşte doar numai de o emigrare spre sud, Pič se exprimă cu mai mult temei în sens contrar. Căci la menţionarea locuinţelor de odinioară ale vlahilor la Dunăre şi Sava, unde în timpul lui (secolul al XI-lea) ţinutul era locuit de sîrbi, Kekavmenos are în vedere numai vlahii sudici, despre care vorbeşte el făcîndu-i să emigreze tocmai spre sud (Epir, Macedonia şi Elada) unde, cum se ştie, ei au fost împinşi de imigrarea slavă. Punînd în genere vlahii pe acelaşi plan cu dacii vechi şi bessi (οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ λεγόμενοι δάκαι καί βέσσοι) Kekavmenos pare mai mult să indice cele două ramuri române ale timpului său, daco-vlahii nord-dunăreni şi vlahii sudici din Haemus. Spusele lui rămîn totuşi o mărturie importantă pentru intensitatea elementului românesc de altădată în ţinuturile nordice ale peninsulei Haemus, la Dunăre ca şi la Sava, dar de asemenea o dovadă sigură că în secolul al XI-lea, acest element n-a mai fost puternic reprezentat aci, căci obîrşia vlahilor sud-dunăreni se menţionează deja mult mai la sud.

În ceea ce priveşte despărţirea teritorială a celor două ramuri, nu putem fi de acord cu Pič, care, în contrazicere cu rezultatele filologice, o aşează deja în secolul al III-lea. Autorul crede (p. 38) : „Data despărţirii lor ar fi de căutat în epoca, cînd Dacia Traiană a fost lăsată pradă goţilor. S-ar presupune că dacoromânii ar fi fost goniţi prin invazia acestora în munţii Transilvaniei, iar macedoromânii prin năvălirea hunilor şi avarilor în munţii Pindului, Epir şi Macedonia, aşadar că orice contact între ei trebuia să înceteze".

Sîntem miraţi că, după ale lui Miklosich, *Untersuchungen über die Lautlehre der rumanischen Dialekte* (Sitzungsberichte der kais. Akad. d. Wiss., Viena, 1881—1882), o astfel de părere a mai putut să fie exprimată. După faptele bine stabilite de Miklosich, nu se poate admite o despărţire atît de timpurie a ramurilor româneşti. Cele trei dialecte principale (daco- macedo- şi istroromâne) arată o evoluţie atît de asemănătoare, în ceea ce le distinge în mod esenţial de celelalte limbi romanice, încît trebuie

să admitem numaidecît o durată mai lungă a unității lor teritoriale de odinioară.

Trebuie să socotim, deci, că ea a durat cu siguranță pînă în secolul al VII-lea, cînd, prin așezarea slavo-bulgară, s-a produs despărțirea teritorială. Chiar atunci aceasta s-a putut îndeplini numai treptat. Se pare că în prima jumătate a evului mediu ar mai fi existat încă un oarecare contact între diferitele dialecte române, cel puțin de-a lungul munților. Să nu uităm că pînă în secolul al VII-lea daco- și haemo-romani se găseau în legătură teritorială, despărțiți numai prin Dunăre, ale cărei amîndouă malurile — cel nordic mai ales în regiunea unde Carpații se întîlnesc cu Haemus — erau romane. În acest fel a fost posibilă, pînă la năvălirea slavo-bulgară, o dezvoltare identică a limbii române, de ambele părți ale fluviului. Din faptul că împrumuturile slave (cu foarte puține excepții) n-au mai fost adaptate foneticii române, reiese clar că în această epocă formarea limbii române era deja împlinită.

Ceea ce Pič spune (p. 45 și urm.) despre articolul român, pentru a motiva despărțirea timpurie a daco- și macedoromânilor, este greșit în sensul, că la numele române citate în documente sîrbe din secolul al XIII-lea — ca Bunilo, Bratilo, Stanilo, Dobrilo ș.a. — terminația lor nu este articolul macedoromân „lu", ci terminația slavă a numelor (ca în Mihailo, Danilo ș.a.) care sună „lă" în românește (Dănilă, Stănilă ș.a.) cum îl arată numele Boilo, pe care îl găsim în documente și sub forma de Boilă. De altfel, numele românești, pe care le întîlnim în documente sîrbești din secolul al XIV-lea — ca Neagul, Stanul, Vladul ș.a. — au articolul dacoromân, care, cum se pare, a fost propriu tuturor românilor locuind pe teritoriul sîrb, ca și istroromânilor din timpurile noastre. Dar nu trebuie să deducem, împreună cu Pič (p. 53), că istroromânii se trag din dacoromâni. Trebuie să-i considerăm după limba lor ca o ramură românească deosebită, pe care aș socoti-o mai curînd înrudită cu romanii dalmatini ai lui Constantin Porphyrogenitul (în care regiune și Kekavmenos cunoaște vlahi în timpurile mai vechi), moro-vlahii

de mai tîrziu (Nigri Latini) din Presbyter Diocleas, pe care ni-i amintesc încă morlahii slavizați de azi. Despărțirea lor de trunchiul celorlalte grupuri pare să fi fost de asemenea determinată de invazia slavă, dar numai încetul cu încetul, înainte ca o parte a acestora să fi ajuns mai tîrziu pe pămîntul Istriei. Așadar trebuie să considerăm secolul al VII-lea, timpul așezării slavo-bulgare, căreia, cum se știe, i-a urmat decăderea elementului roman din peninsula Haemus și împrăștierea lui în toate părțile — ca momentul în care a început împrăștierea teritorială în cele trei dialecte principale de azi ale limbii române, în esență formată deja.

Este foarte important pentru chestiunea noastră că unele particularități fonetice ale idiomurilor macedoromân și istroromân apar și la dacoromâni. Din acestea fac parte pronunțarea mai ales moldovenească, dar sporadic ivită și aiurea : *chi* (*t'i*), *ghi* (*d'i*) χi γi *ni* în loc de *pi bi fi vi mi*, ca obișnuită la macedoromâni (cf. și *ki gi θi δi* în țaconică în loc de *pi bi fi vi mi*), sau în unele locuri (mai ales în regiunile nordice) în forma de tranziție *pt'i bd'i mni*, pe lîngă mai rarele *ptši bdši* și *či* (aproape ca *ši* în loc de χi *fi*) *gi* (aproape ca *ži* în loc de *γi* — *vi*) ; tot așa *r* între două vocale pentru vechiul n (ca în istroromână și tot așa dialectul tosc al albanezilor), astăzi în parte încă predominat la moții din Ardealul de vest [9], care pe lîngă nr de mai înainte, este dovedit și în dacoromână prin documente mai vechi scrise cu această pronunțare [10]. Față de asemenea idiomuri, care prezintă dezvoltarea fonetică mai înaintată a dialectelor macedoromân sau istroromân, apare idiomul dacoromân mai pur cu consonantismul lui original, și care este limba populară mai ales în partea sud-vestică a teritoriului român, unde cauzele mai sus menționate ar explica continuitatea elementului roman, ca o obîrșie mai veche a limbajului român, pe bună dreptate numit „arhaic". Părerea lui Tomaschek este

[9] Cf. Frîncu-Candrea, *Rotacismul la moți și istrieni*, București, 1886.

[10] Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, tom. II, București, 1880. Sbiera, *Codicele Voronețean*, Cernăuți, 1885.

prin urmare neîntemeiată, atunci cînd pretinde (*op. cit.*, p. 48) că în limba populară dacoromână n-ar exista deosebiri dialectale din care s-ar putea trage concluzia prezenței unui fond lingvistic mai vechi. Anume, noi trebuie să distingem următoarele idiomuri dacoromâne:

1. În partea sud-vestică, care după toate probabilitățile este regiunea continuității romane, avem un dialect, care a păstrat neschimbate labialele înaintea lui *i* și consoana „*n*", și care, după fonetica lui, se prezintă ca cel mai vechi.

2. În regiunile nordice, care au fost romanizate definitiv la o dată ulterioară, limba populară română prezintă la consonantele labiale înaintea lui *i* o formă intermediară între dialectul sud-vestic și dialectul macedoromân (*pt'i bd'i mni* cu *χi* în loc de *fi* și *ri* în loc de *≍ vi*), care trebuie considerată ca o formă de tranziție, cu tendința de înlăturare a labialelor. Pe lîngă aceasta găsim în unele regiuni o varietate cu forma palatalizată: (*ptši bdži ći ǵi*), care pare să se fi tras din cea dintîi.

3. Între acestea două s-a păstrat în vest la moți urma unui dialect, după cum se pare odinioară mai răspîndit, care prezintă transformarea lui „*n*" în „*r*", proprie dialectului istroromân și are în parte și labialele dialectului nordic.

4. În fine, avem dialectul răsăritean sau moldovenesc (care se găsește în parte și în cel nordic), unde labialele înainte de i au suferit aceeași schimbare în macedoromână. Forma lui mai înaintată pare să se tragă din dialectul nordic ca o treaptă mai dezvoltată, din regiunea de unde Moldova a fost colonizată de români, chiar înaintea întemeierii principatului.

Față de acest fenomen foarte important pentru chestiunea noastră — unde atît transformarea labialelor înaintea lui *i* ca și aceea a lui *n* în *r* pare să fie de origine din peninsula Haemus — ne permitem concluzia că, pe pămîntul Daciei vechi, prin imigrarea din sud, a avut loc amestecul celor trei dialecte, care trebuie să se fi deosebit

chiar înainte de despărțirea lor geografică [11]; astfel că dialectul specific dacoromân reprezenta stratul fundamental și i-a dat impulsul dezvoltării ulterioare. Imigrarea a avut loc, cum s-a spus, în secolul al VII-lea, în timpul așezării slavo-bulgare în peninsula Haemus, ca urmare directă a acesteia, și poate să fi durat pe amîndouă malurile Dunării și sub stăpînirea bulgară. La venirea ungurilor — în această privință sîntem de acord cu Pič — Transilvania cu regiunile răsăritene ungurești limitrofe, pendinte pînă atunci, după cum se pare, de Imperiul bulgar, era cu partea vestică a Munteniei în stăpînirea românilor și unei minorități de slavi, în cea mai mare parte romanizați. Acest fapt pare bine stabilit, nu numai după mărturisirea unanimă a cronicarilor maghiari, care păstrau tradiția strămoșească, dar și în conformitate cu celelalte informații din acea epocă.

Pič ne prezintă în continuare (p. 55 și urm.) cele mai vechi știri istorice despre vlahii nord-dunăreni, cunoscute în mare parte din discuțiile mai vechi. Totuși o recapitulare sumară, pentru o mai bună orientare în această privință nu pare de prisos. Reiese că în secolul al XII-lea așezările lor se întindeau departe spre nord, unde Nicetas Choniates le găsește în anul 1164 în apropiere de Halici. În același timp și cronicile rusești ne arată pe vlahi în locuri foarte îndepărtate înspre nord-est, unde au ajuns probabil numai în mod sporadic, sub numele bolohoveni (în 1150 exista o regiune Bolohovo pe lîngă Bugul de sus, unde, în secolul al XIII-lea, sînt de mai multe ori menționați). De asemenea îi arată Cinnamus în nordul Dunării, la Marea Neagră și adaugă, că ei ar fi urmașii vechilor coloniști romani (οἵ τῶν ἐξ 'Ιταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται). La începutul aceluiași secol îi cunoaște cronicarul rus Nestor, care, la fel cu toți cronicarii unguri, găsește pe vlahi — sub care, în ciuda lui Roesler, trebuie

[11] Transformarea labialelor înainte de i, care este caracteristică pentru macedoromână, se trage încă din latina vulgară, cum a dovedit Miklosich (*Lauthl. d. rum. Dial. Cons.)*, II, p. 14 și urm.); în istroromână elementele slave ale acestui dialect nu se adaptează rotacismului n-r, care îi este specific.

să înţelegem desigur români (cf. Miklosich, *Slav. Elem. in Rum.*, p.2) — aşezaţi în aceste locuri din vremuri mai vechi decît venirea maghiarilor. De asemenea şi în *Cîntecul Nibelungilor* se vorbeşte despre vlahii din nordul Dunării, unde erau încă de pe timpul lui Attila, o părere care este împărtăşită şi de unele cronici ungureşti. Să accentuăm aici doar faptul că cronicarii maghiari vorbesc despre toate popoarele imigrate ulterior, în timp ce vlahii sînt consideraţi în unanimitate ca vechi locuitori ai acestor ţinuturi. Iată dovezi îndestulătoare, bazate pe ştiri foarte îndepărtate şi tradiţii istorice strămoşeşti privitoare la vechimea neamului dacoromân.

Pič ne relatează şi o altă ştire dintr-un Ţarstvenik bulgar, care a fost compilat în secolul trecut din izvoare mai vechi, de Paisie, proigumenul mănăstirii Hilandar de la muntele Athos. Acolo se vorbeşte despre o Vlahie în nordul Dunării în timpul răscoalei vlaho-bulgare sub Asan şi Petru (1185) ca şi în ultimii ani ai primului Imperiu bulgar (la începutul secolului al XI-lea). Sub Asaneşti, care sînt consideraţi drept urmaşii unui fiu al regelui bulgar Samuel, fugit în Vlahia, aceasta ar fi luat o parte activă la războiul de eliberare vlaho-bulgar şi apoi ar fi fost încorporată Imperiului Asaneştilor. Deşi compilatorul neînvăţat ne relatează unele lucruri confuze şi confundă de cîteva ori pe Asan I cu Ioan Asan II ş.a. asemenea, scrierea lui ne poate oferi unele lămuriri completînd alte informaţii; dar nu putem fi de acord cu Pič în toate concluziile trase, mai ales în privinţa originii bulgare a Asaneştilor, consideraţi de obşte de contemporani drept vlahi (după papa Inocenţiu al III-lea fiind de origine romană) cu toate că elementul român în Bulgaria nu pare să mai fie atît de numeros în acest timp. Pe de altă parte unirea Vlahiei nord-dunărene cu Bulgaria în Imperiul Asaneştilor ne pare foarte verosimilă şi din alte cauze, pe care nu le putem dezvolta aici. Dar pasajul din documentul transilvănean din anul 1231: „a temporibus iam, quibus ipsa *terra Blacorum terra Bulgarorum* extitisse fertur", pe care Pič îl consideră referitor la acest eveniment (p. 71), poate să se refere numai la primul Imperiu

bulgar, cum reiese deja din cuvintele precedente: „a tempore humanam memoriam transeunte".

În privinţa elementelor străine ale limbii române, care au servit drept temelie a teoriei emigrării, Pič (p. 77 şi urm.) se ocupă numai de chestiunea originii vocabularului slav al limbii române. Acesta se deduce, după analogia elementelor slave în limba maghiară, din limba dacoslovenă, asemănătoare cu limba bulgaroslovenă. Prin urmare elementul slav nu poate să fie considerat drept temei de dovadă pentru aşezările mai vechi ale dacoromânilor în Bulgaria. Totuşi trebuie să admitem şi o oarecare influenţă bulgaro-slovenă, avînd în vedere vecinătatea celor două popoare şi întinderea Imperiului bulgar dincolo de malul de nord al Dunării, ceea ce de altfel nu dovedeşte nicidecum o conlocuire pe malul de sud, cum este de fapt cazul în mod analog cu elementele turceşti, destul de numeroase în limba română. Pe de altă parte trebuie să rectificăm părerea lui Pič, că vocabularul român conţine „aproape un număr îndoit de *cuvinte* de origine slavă, decît *cuvinte* de origine latină". Cel mult asemenea proporţie s-ar putea admite în privinţa rădăcinii cuvintelor. Este adevărat că cele mai multe rădăcini slave reprezintă aproape fiecare un cuvînt în sine, în timp ce cele latine prezintă mai multe derivate. De altfel predomină în chip hotărîtor elementul latin faţă de cel slav în circulaţia limbii populare, cum arată Hasdeu în introducerea operei sale *Etymologicum magnum Romaniae*. În privinţa elementelor greceşti şi albaneze, pe care Pič nu le ia în considerare, putem găsi explicaţia lor, după cîte s-au spus pro şi contra, totuşi numai printr-un contact mai strîns între popoarele respective — făcînd bineînţeles abstracţie de împrumuturile mai recente din limba greacă în urma domniei fanariote sau a influenţei bisericii. Ele provin în cea mai mare parte din faptul că românii din nordul Dunării şi cei din sudul fluviului pînă la aşezarea slavo-bulgară erau în legături teritoriale, prin care întregul neam românesc menţinea un contact direct cu grecii şi albanezii — iar pe de altă parte din cunoscuta imigrare de la sud. Dar nu mai puţin importante pentru

chestiunea noastră sînt şi elementele ungare în limba română, care aparţin tuturor dacoromânilor din Muntenia şi Moldova cît şi celor din Transilvania şi Ungaria. Aceasta dovedeşte, cum arată şi Xenopol (*Teoria lui Roesler*, pp. 255—56), că întregul neam dacoromân a suferit timp îndelungat aceeaşi influenţă maghiară, şi indică destul de limpede că obîrşia lui mai veche trebuie căutată în partea apuseană, de unde românii din răsărit, la aşezarea lor în Moldova şi Muntenia răsăriteană, aduseră urme de neşters ale strînsului lor contact cu ungurii. Dar aceasta ne readuce, împreună cu tradiţiile istorice, în timpurile preungare [12].

În privinţa obiecţiunii în legătură cu numele „Ardeal", cum românii numesc Transilvania, încercă Pič (p. 80) o nouă explicaţie a acestui cuvînt, care, contrar obişnuitei derivări de la „erdo" (pădure), de acolo Erdély, o apropiere de rădăcina ariană „ardh", lat. „arduus", celt. „arde" (pădure), de unde în Gallia „Arduenna silva", în Italia „Ardea" ş.a. Dar forma română a numelui este confirmată istoric, după cîte ştiu, mai întîi la Chalcocondylas (*De*

[12] La ultimul congres al orientaliştilor la Viena istoricul şi filologul român Hasdeu a adus în contra lui P. Hunfalvy, care a discutat chestiunea românească, o obiecţie interesantă, care merită să fie reţinută ca argument pentru prezenţa mai veche a românilor în nordul Dunării. După cum se ştie, calul castrat se numeşte în limba franceză „hongre" în nemţeşte „Wallach", în suedeză „valack", în letonă „volukas" şi la toţi nord-slavii „valah", întru cît obiceiul de a castra caii provenea de la unguri sau de la români (vlahi), cu toate că în regiunile din nordul Dunării acest obicei datează din antichitate. Strabo, VII, 4, îl menţionează ca o particularitate a sciţilor şi a sarmaţilor, ca şi mai în urmă Ammianus Marcellinus, XVII, 12, la sarmaţii de pe malul nordic al Dunării. Şi în evul mediu se considera regiunea nord-danubiană ca locul de obîrşie a castrării calului, „mlat hunniscus" (calul hunic), denumire pe care o întîlnim deja la Vegetius (*Ars veterinaria*, IV, 6—7). Este semnificativ că megieşii nemţi, letoni şi slavi păstrează denumirea „valah", pe cînd francezii mai îndepărtaţi au denumirea „hongre", care poate şi ea are o oarecare legătură cu cuvîntul latin „hunniscus". Atît denumirea nemţească cît şi cea franceză este confirmată numai din secolul al XVI-lea încoace (W e i g a n d, *Deutsches Wörterbuch*; Littré, *Dictionnaire*), dar cea dintîi pare mai veche, după zona de extindere geografică. Astfel continuitatea cuvîntului „vallah" în nordul Dunării atestă într-un sens pe a vlahilor.

rebus turcicis, ed. B, p. 253) ca 'Αρδέλιον şi deoarece „Erdély" la Anonymus Belae şi la Kéza Erdeuelu este mai vechi, etimologia ungară pare mai verosimilă, luînd în considerare transformarea tipică română din *e* neaccentuat în *a*. Dacă românii, ca locuitori mai vechi, nu au o numire proprie pentru Transilvania, ci împrumutată de la unguri, cauza plauzibilă ar putea să fie că această ţară pînă la cucerirea maghiară nu avea o individualitate politică bine definită, fiind probabil împărţită în comunităţi teritoriale (voievodate şi cnezate), cum se disting încă astăzi: Ţara Oltului (Făgăraş), Ţara Bîrsei (Burzenland) ş.a. ca ţinuturi diferite. Afirmaţia lui Pič, că şi Ardeal ar desemna numai o parte a Transilvaniei, e nejustificată, cel puţin după graiul obştesc.

În sfîrşit (p. 83) autorul se îndoieşte şi de originea vlahilor din Moravia, dîndu-le o obîrşie slavă (slovacă) în contra opiniei lui Miklosich şi Bartoš, care susţin, din punct de vedere filologic, originea lor română. Pič deduce numele acestora din fosta lor viaţă de păstori, asemănătoare cu a românilor şi încearcă să explice elementele româneşti ale limbii lor — mai ales în terminologia privitoare la creşterea oilor — numai prin contactul lor de odinioară cu acest popor, deoarece nici tipul lor etnic n-ar semăna de loc cu al românilor. Totuşi opinia contrară îmi pare cu atît mai puţin contestabilă, întrucît, după cum se ştie, românii nord-dunăreni au o mare putere de expansiune în secolul al XII-lea, al XIII-lea şi chiar al XIV-lea, care se manifestă mai ales în direcţia de nord-est pînă la Bugul superior (bolohovţii), ceea ce nu exclude o expansiune sporadică spre nord-vest pînă la poalele Carpaţilor din Moravia.

Să-mi fie îngăduit de a reveni în treacăt la iubita teză despre „neamul român de păstori", pe care Pič o susţine. Desigur că din emigrările arătate se poate trage concluzia unei vieţi pastorale; de asemenea, creşterea animalelor este o ocupaţie preferată şi un izvor de cîştig al românilor de la munte. Dar nu pare de loc justificată afirmaţia, că de aceea românii ar fi fost de-a lungul evului mediu numai un neam de păstori. Limba română, cu terminologia ei

referitoare la agricultură şi meserii, care în bună parte este de origine latină, cu toate că ea include şi împrumuturi slave (dar nu tocmai în mare majoritate, cum pretinde Pič, p. 24), nu permite nici o îndoială că din timpul romanilor încoace românii n-au încetat niciodată de a lucra pămîntul, în măsura în care aşezările lor o permiteau, pe lîngă creşterea animalelor, precum şi de a practica toate ramurile de meserii legate de acestea împreună cu o întinsă industrie casnică, iar aceasta nu înseamnă a fi într-adevăr un popor de păstori!

Pič vrea să întrebuinţeze în aşa fel rezultatele cîştigate în cercetările sale, mai ales în capitolul: „Forţa militară pe uscat şi pe apă a vechilor slavi", privitor la problema românească, încît trage o concluzie de analogie din stările analizate cu privire la ţările dunărene în chestiune. Pe de o parte se arată (pp. 267—68) că la cetăţile vechi din Ungaria era valabil, pentru regiunile române şi slave, acelaşi principiu al cetăţilor principale şi subordonate, care se observă la vechile cetăţi slave. Urmele constituţiei vechilor cetăţi slave „lasă să se întrevadă o populaţie preungară slavă, sau fiind sub influenţa slavă (română)". Pe de altă parte se poate obiecta (p. 367) că, după informaţiile expuse, „pulsa în Europa răsăriteană în secolul al IX-lea, mai ales pe drumurile comerciale de-a lungul cursurilor de apă, o viaţă tot atît de intensă şi de activă ca în Europa apuseană, astfel încît numeroase popoare se luaseră dîrz la întrecere pentru stăpînirea pămîntului şi pentru interese comerciale. Dar — spune autorul mai departe — dacă trebuie să constatăm în răsăritul întins nişte orînduiri bine stabilite ale proprietăţii şi ale intereselor materiale, întrebuinţînd o simplă analogie, apare absurdă teza atît de puternic apărată, anume că pe lîngă Dunăre, al doilea fluviu mai mare din Europa, ar fi existat o regiune de o suprafaţă de circa 100 000 km^2, care ar fi fost fără stăpîn şi nelocuită, fiind de altfel nicidecum un deşert, ci o ţară bucurîndu-se de faima tuturor bogăţiilor naturale". Faţă de situaţia stabilită în toată Europa răsăriteană, nici partea de răsărit a regiunii carpatice împreună cu Muntenia n-a putut să fi fost fără stăpîn şi

nelocuită, „cu atît mai puţin cu cît ar fi căzut pradă uşoară moravilor şi ruşilor, popoare învecinate şi de mare forţă de expansiune". De altminteri aceste ţinuturi locuite de români şi de slavi făceau parte din Imperiul bulgar, chiar dacă numai sub forma unor principate dependente, după cum ne indică informaţiile istorice relative la o Bulgarie nord-danubiană.

Dacă trebuie să judecăm în ansamblul lor rezultatele obţinute de Pič în chestiunea românească, atunci trebuie să recunoaştem că autorul, în ciuda unor lipsuri, a reuşit în parte şi de data aceasta, să sprijine prin mai multe argumente solide teoria continuităţii elementului roman în Dacia Traiană. Totuşi nu putem să admitem această continuitate, decît în ipoteza unei imigrări din sud, cum s-a arătat mai sus.

Innsbruck, în iulie, 1887.

Potrivit noului program şcolar, precum şi în conformitate cu Instrucţiunile pentru învăţămînt în gimnaziile din Austria, urmează ca la predarea istoriei — mai ales a istoriei patriei — să se aibă în vedere şi istoria specială a patriei mici. Se accentuează în special că, chiar în cursul inferior, e bine ca, atît la istoria evului mediu, cît şi la geografia patriei, să se intercaleze, unde este locul, capitolele cele mai importante din istoria patriei mici, sau să se pună aceste capitole în discuţie la geografie, încadrîndu-le aci în mod logic. Ceea ce se raportă la istoria patriei trebuie să fie tratat în primul rînd „punîndu-se în evidenţă patria mică". În special însă, în cursul superior se cere să se aibă mai de aproape în vedere istoria patriei mici, în cadrul istoriei patriei. „Spre a se ţine seamă şi de interesul firesc şi îndreptăţit pentru patria mică, vor fi tratate în fiecare *ţară a Coroanei* — ţinîndu-se necontenit seamă de marele tot — cele mai importante momente din istoria specială a ţării respective, atît în perioada autonomiei, cît şi în răstimpul ce urmează după unirea sa cu statul federal. Păstrîndu-se proporţiile cuvenite, istoricul oraşului unde se află şcoala va fi şi el obiectul unei atenţii similare, mai ales dacă acest oraş are însemnătate istorică pentru ţara respectivă şi pentru stat"[1].

În ce priveşte Bucovina, pînă acum nu s-a putut răspunde acestei cerinţe, decît în foarte rare cazuri şi chiar atunci, nu în suficientă măsură. Şi asta nu atît

[1] „Verordnungsblatt des Ministeriums für C. u. U.", 1884, p. 175, Anexă, pp. 140, 160.

pentru că ceea ce se cere este un lucru greu, cît pentru că o expunere bine închegată a materiei de tratat şi care să poată fi pusă în mîinile profesorului a lipsit cu desăvîrşire. Adolf Ficker, *Beiträge zur ältesten Geschichte der Bukowina und ihrer Nachbarländer (Czernowitzer Gymnasial Programm*, 1852), care se mărginesc la geţi şi daci, nu pot intra în această categorie. Lucrările lui Wickenhauser[2] care privesc în special mănăstirile din Bucovina, precum şi Schmidt, *Suczawas historische Denkwürdigkeiten* (Cernăuţi, 1876), nu sînt — oricîte merite ar avea cele dintîi — de natură să facă faţă acelei nevoi. Încolo n-avem de semnalat lucrări importante cu privire la istoria specială a Bucovinei înainte de unirea cu Austria[3]. Pentru epoca de după unire, excelentul studiu istorico-statistic al lui Adolf Ficker, *Hundert Jahre* (*Statistische Monatsschrift*, Viena, 1875, apărut şi în extras) şi scrierea lui Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung* (Lemberg, 1876) dau îndrumări suficiente, care pot fi folosite cu succes pentru şcoală în măsura cuvenită.

Pentru a face faţă cerinţei de mai sus s-a întocmit prezenta lucrare, care spre a răspunde unei nevoi mai grabnice, se va ocupa deocamdată de istoria Bucovinei pînă la unirea cu monarhia habsburgică. Se expune mai întîi preistoria, pînă la întemeierea principatului Moldovei (1349); va urma a doua parte, în care se va înfăţişa în linii mari soarta ţinutului bucovinean sub domnii moldoveni (1775) şi anexarea ţării. Cît priveşte

[2] *Moldova. Beiträge zu einem Urkundenbuche für die Moldau und Bukowina.* I. *Die Urkunden des Klosters Moldoviza*, Viena, 1862. II. *Geschichte und Urkunden des Klosters Solka*, Cernăuţi, 1877. *Bochotin. Geschichte der Stadt Cernauz und ihrer Umgegend*, Viena, 1874. *Molda. Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina*, I. *Geschichte der Klöster Homor, Sct. Onufri, Horodnik und Petrauz*, Cernăuţi, 1881. II. *Die deutschen Siedelungen in der Bukowina*, Cernăuţi, 1885. III. *Geschichte der Klöster Voronez und Putna*, Cernăuţi, 1886.

[3] Programa prof. Victor Prelicz: *Geschichte der Stadt Sereth und ihre Alterthümer* (Zweiter Jahresbericht der k.k. Staats-Unterrealschule und gewerblichen Fortbildunsschule in Sereth, 1886), lucrare foarte slabă în partea ei istorică, nu poate fi luată în considerare aici.

istoria Bucovinei în Confederația austriacă, va trebui ca ea să fie rezervată unei lucrări viitoare. De altfel chestiunea a fost îndeajuns tratată în lucrările sus menționate.

În ce privește măsura în care materialul va fi folosit în școală, alegerea lui va rămîne la aprecierea profesorului. Scopul lucrării mele este de a aduna cu discernămînt materialul de care el are nevoie și — în măsura în care o permit spațiul și izvoarele cunoscute — de a-l expune. Aș avea totuși de observat că materialul de față, dacă n-a fost tratat mai înainte, cel mai nimerit lucrul este să fie metodic predat în clasa a VIII-a, la încorporarea Bucovinei.

I

Din punct de vedere geografic, Bucovina e strîns legată de Moldova, cu care se mărginește la sud-est, precum și de Basarabia alături de care se află în partea de răsărit. Aceste provincii așezate la Siret și Prut formează, sub raportul hidrografic și orografic, o unitate destul de bine conturată, regiunea transcarpatică de est, făcînd parte din bazinul dunărean, a cărui graniță cea mai îndepărtată trebuie socotit Nistrul. Iată împrejurările geografice care au făcut, ele în primul rînd, ca acest ținut unitar să fie și o unitate politică, așa cum a fost odinioară principatul Moldovei. De aici urmează că și istoria Bucovinei preaustriace este de la început legată de istoria Moldovei.

Pînă la întemeierea principatului Moldovei, pe la mijlocul secolului XIV, această țară aproape n-are o istorie, în înțelesul unei evoluții culturale autohtone. Puținele lucruri pe care le știm în această privință se raportă mai degrabă la etnografie decît la istoria propriu-zisă. Putem nota acest timp îndepărtat ca înainte de istorie.

Descoperirile arheologice din epoca de piatră și de bronz ce s-au făcut pînă acum în Bucovina, și care sînt asemenea celor din Transilvania și Ungaria, dovedesc că aici valea Siretului și Prutului și în parte și valea Sucevei erau

populate încă din epoca preistorică[4]. Ale cărui popor însă vor fi fost aceste așezări străvechi și ce vîrstă trebuie să li se dea, aceasta n-o poate hotărî istoria. Prima știre despre acest ținut o găsim la Herodot, care, în întinsele lui călătorii, a ajuns și pînă la coasta nordică a Pontului, unde înfloreau coloniile grecești Tyras și Olbia, a vizitat aci interiorul țării între Tyras (Nistru) și Borysthenes (Nipru) și a mai cules informații și mai întinse despre locurile și oamenii de la nordul Dunării și al Mării Negre. Pe temeiul acestora el menționează rîurile Πόρατα sau (grecește) Πυρετός (Prutul) și 'Αραρός (Siretul), pe lîngă alți trei afluenți ai Dunării (Ἡάπαρις, 'Ορδησσός, Τιαραντός) ca „αὐτιγενέες ποταμοὶ Σκυθικοὶ“ (IV,$_{48}$). Prin urmare întregul ținut de la Siret și Prut, cuprinzînd și Bucovina, era al sciților din Pont sau Scoloți, aceștia fiind, după dovezile aduse de Müllenhoff[5], un popor de neam arian din grupa iranică. Cam la granița Bucovinei, în Carpații de nord-est și la cursul superior al Nistrului, se învecinau după Herodot ținuturile scitice ale agatirșilor, care ca obiceiuri nu erau departe de traci și care stăpîneau Podișul Transilvaniei, bogat în aur, precum și ținuturile neurilor, care locuiau la nord de aceștia (IV, 100.[125]). Totuși nici unul din neamurile scite enumerate nu e pomenit de Herodot în ținutul de la vest de Nistru ; ni se arată că ele erau așezate numai la răsărit de această apă. Poate că aci locuia o altă seminție, care a fost supusă de sciții ce înaintau de la răsărit. Ținutul va fi fost doar vremelnic și în treacăt sub dominația acestor stăpînitori nomazi.

După cîteva decenii, în timpul lui Alexandru cel Mare, întîlnim în șesul de la nordul Dunării pe geți, seminție tracă, pe care Herodot nu i-a cunoscut decît pe țărmul

---

[4] Cf. *Mittheilungen der k.k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der kunst — und historischen Denkmale*, N. F., vol. VI, N. 21, 45, 98. v. VII, N. 49. v. VIII, N. 24, 71, vol. X, N. 135, vol. XI, N. 121. O. Petrino, *Steingeräthe aus der Bukowina*. „Mittheilungen der Wiener anthropologischen Gesellschaft“, 1871, I, 109.

[5] *Über die Herkunft und Sprache der pontischen Skythen und Sarmaten*. „Monatsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften“, 1866.

sudic. Dacă ei au pătruns pînă la izvoarele Siretului şi Prutului, aceasta nu se poate dovedi. Însă n-apucară să se aşeze temeinic în regiunea transcarpatică de răsărit şi se iviră împotriva lor bastarnii germani, care, de la începutul secolului II î.d.H., ocupau teritoriul dintre Carpaţi (Alpii Bastarnici) şi Nistru, unde-i cunoaşte şi Polybius (26,9); mai tîrziu Strabo (VII, 3, 17) vorbeşte de ei mai precis.

Alături de aceste neamuri, găsim amintiţi la scriitorii romani, începînd de la mijlocul secolului I (pentru prima dată la *Caesar Bell. Gall.*, VI, 25) pe daci care stăpîneau Podişul Transilvaniei pînă la Tisa, acolo unde mai înainte se aşezaseră agatirşii. Foarte înrudiţi cu geţii, ei sînt identificaţi de unii cu aceştia şi anume că acelaşi popor în şesul de la Porţile de Fier pînă la Marea Neagră s-ar fi numit geţi, iar în podişul de nord, daci (*Strabo*, VII, 3, 13). La greci predomină denumirea de geţi, sub care ei înţeleg întregul popor; romanilor, dimpotrivă, acest popor le este cunoscut numai sub numele de daci, pe cînd prin geţi romanii înţeleg numai pe cei din sudul Dunării. Totuşi aceste două neamuri, cu toată înrudirea lor, trebuie deosebite. Confuzia se explică mai ales prin aceea că ele s-au unit într-un stat[6].

Chiar de la intrarea lor în istorie, dacii ocupă un loc proeminent. Regele lor Boerebista, numit şi Burvista, care era asistat de preotul Deceneu, realizează, în prima jumătate a secolului I î.d.H., o reformă radicală, religioasă şi politică a naţiunii, avînd la bază vechea învăţătură şi instituţiile teocratice ale lui Zamolxis. În urma acestei reforme, întemeiază un stat puternic în regiunea transcarpatică; el cuprindea şi hinterlandul de est şi se întindea şi la sud de Dunăre, pătrunzînd adînc în Tracia şi Iliria. Astfel dacii ajunseră şi în atingere cu romanii. Chiar Caesar se gîndea să pornească o campanie împotriva duşmanului ameninţător, cînd moartea îi zădărnici planul. Însă, deşi mai tîrziu statul dac se divide în părţile sale nu tocmai omogene, totuşi dacii tot mai dădeau adesea

[6] Amănunte cu privire la cea mai veche etnografie a regiunilor de la nordul Dunării la R o e s l e r, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, şi la T o c i l e s c u, *Dacia înainte de Romani*, Bucureşti, 1880.

de lucru romanilor, mai ales de cînd Dunărea ajunsese graniţa Imperiului roman. Aceste duşmănii făcură totuşi ca triburile daco-gete să se unească din nou; aşa încît spre sfîrşitul secolului I d.H., sub conducerea energicului rege dac Decebal, ajunseră iarăşi la o mai mare putere şi prestigiu. Romanii aveau astfel alături de ei un vecin neastîmpărat, iar în spatele împărăţiei lor universale, o primejdie veşnic ameninţătoare.

În lupta cu Decebal, împăratul Domiţian a fost nevoit — deşi romanii cîştigaseră anumite avantaje — să încheie o pace puţin onorabilă, obligîndu-se să plătească subsidii; se părea că Roma e tributară dacilor. Spre a spăla această ruşine şi a preîntîmpina noi primejdii, Traian făcu în anii 101—102 şi 105—107 două expediţii în Dacia; şi, în ciuda celei mai eroice împotriviri, ele se sfîrşiră cu deplina supunere a ţării. Dacia deveni provincie romană şi „nenumărate mulţimi *ex toto orbe romano*“ fură transplantate aci *ad agros et urbes colendas*, după ce populaţia autohtonă fu gonită din cele mai mănoase părţi ale ţării. Columna lui Traian din Forul de la Roma cu reprezentări alegorice — al căror text ne lipseşte aproape pretutindeni — din războiul cu dacii a eternizat acest eveniment, care ne arată cum se nasc şi cum pier popoarele.

Provincia romană Dacia cuprindea după Ptolemeu (către 150 d.H.), ţinutul care se întinde la nordul Dunării, între *Tibiscus* la apus şi *Hierasus* la răsărit; graniţa de nord o formau Carpaţii şi apoi Nistrul (Tyras), pînă unde el coteşte spre sud[7]. Prin urmare aci intra şi Bucovina de azi în tot cuprinsul ei.

[7] *Ptolemaei Geographia*, ed. Nobbe, lib. III, cap. 8: Ἡ Δακία περιορίξεται ἀπὸ μὲν ἄρκτων τῷ μέρει τῆς Σαρματίας τῆς ἐν Εὐρώπῃ, ἀπὸ τοῦ Καρπάτου ὄρους μέχρι πέρατος τῆς εἰρημένης ἐπιστροφῆς τοῦ Τύρα ποταμοῦ... ἀπὸ δὲ δύσεως τοῖς Ἰαζυξι τοῖς μετανάσταις κατὰ τὸν Τίβισκον ποταμὸν, ἀπὸ δέ μεσημβρίας μέρει τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ,... ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν τῷ τε ἐντεῦθεν Ἴστρῳ ποταμῷ μέχρι τῆς κατὰ Δινογέτειαν πόλιν ἐπιστροφῆς... καί ἔτι τῷ Ἱεράσῳ ποταμῷ, ὅς κατὰ Δινογέτειαν ἐκτραπεὶς ἀπὸ τοῦ Ἴστρου πρὸς ἄρκτους καὶ ἀνατολὰς φέρεται μέχρι τῆς εἰρημένης τοῦ Τύρα ποταμοῦ ἐπιστροφῆς...

Numele *Hierasus*, care este dat ca graniţă de răsărit a provinciei, aminteşte, e adevărat, pe 'Αραρός (Hi-Araros) al lui Herodot, precum şi pe Σέρετος al lui Constantin Porphyrogenitul (*De adm. imp.*, c. 38); adică pe Siretul de azi, despre care unii chiar cred că el este rîul amintit ca formînd frontiera de răsărit. Această interpretare însă nu e admisibilă. Hierasus al lui Ptolemeu, singurul rîu pe care el îl cunoaşte între Carpaţi şi Nistru, nu poate fi decît Prutul, rîu mai mare şi care este potrivit şi ca rîu de frontieră. Aceasta rezultă mai ales din faptul că unele oraşe dace ca Triphulum, Patridava şi Carsidava, menţionate de Ptolemeu la vest de Hierasus, nu pot fi localizate, după măsurătorile date de el, decît la răsărit de Siret şi în apropiere de Prut[8]. Denumirea însă s-ar putea să fie luată de la Siret. În adevăr, la vărsarea lor, aceste ape se apropie foarte mult (cam 2 1/2 mile germ.); şi în afară de aceasta se află între ele o mlaştină, aşa încît în anumite timpuri au putut părea unite. Şi astfel Ptolemeu le luă drept un singur rîu principal, căruia îi atribuie numele cunoscut lui de Hierasus, care nu se potriveşte, după indicaţiile lui, decît pentru Prut. El mai face o asemenea confuzie şi cu rîul de la graniţa de apus, Tibiscus, nume care, drept vorbind, i se cuvine Timişului. Totuşi Tibiscus al său, care vine din Carpaţii de nord, este în orice caz Tisa (la Jordanes, Tisia), a cărui vărsare într-un teritoriu plin de mlaştini este atît de aproape de Timiş (cam 1 1/2 mile g.) încît ambele ape, mai ales pe întinsul mlăştinos ce se află între ele, puteau fi uşor confundate[9]. Cu atît mai explicabil este că numele Hierasus a fost atribuit Prutului.

[8] Cf. G o o s s, *Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Dacien*, Sibiu, 1874, p. 52.

[9] E interesant cum Tisei i s-a dat, cînd numele afluentului ei Mureş, cînd acela al Timişului vecin, pînă ce în sfîrşit, i-a rămas ultimul nume, într-o formă oarecum schimbată. La Herodot IV, 49 ea se numeşte încă Μάρις, un afluent al Dunării, venit din ţara bogată în aur a agatirşilor; sub acest nume desigur trebuie să se înţeleagă Mureşul, continuat cu Tisa de jos. Cu acelaşi înţeles Strabo, VII, 3, 13 numeşte acest rîu Μάρισος. Plinius, *Hist. nat.*, IV, 12 (25) chiar cunoaşte pe Tisa ca Pathissus, nume care la Strabo, VII, 5, 2 apare în forma (coruptă) Πάρισος. Cum Strabo spune despre Marisus că este un afluent al lui Danuvius (Dunărea de la Porţile de Fier în sus), s-ar putea ca prin Parisus (Pa-Thissus), afluent al lui Ister (Dunărea de la Porţile de Fier în jos), să se înţeleagă Timişul (Tibiscus), al cărui nume, la Plinius ca şi la Ptolemeu, a trecut la Tisa. Abia Priscus (ed. Bonn., p. 183) deosebeşte ambele rîuri ca Τίγας (Tisa) şi Τιφήσας (Timiş); după el Jordanes (*Getica*, 24), ca Tisia şi Tibisia, unde primul nume este, în chip evident, derivat din ultimul. Alături de numele Tisia, se pare că, în ţinuturile de nord, Tisa şi-a păstrat cîtva timp şi numele mai vechi de Maris, deosebit totuşi de afluentul său cu acelaşi nume prin denumirea mare Maris (cf. cele trei Crişuri) care nume luă la băştinaşi forma românească Mare-Mores (Marămores, Maramoreş). Aşa s-ar putea explica numele Maramureşului, fiindcă denumirea primitivă a rîului (într-un document unguresc din 1349 încă flumen Maramorisii) a trecut la regiunea de unde izvorăşte rîul, iar această regiune, denumită de străvechii băştinaşi români ţara Maremoreşului (în documentele din evul mediu: terra Maramorisiensis, Maramorisium, Μαραμόρεσος) şi-a păstrat numele străvechi sub forma aceasta, întocmai ca şi *ţara Oltului*, *ţara Moldovei* şi alte ţinuturi denumite după rîuri.

Şi cum Prutul în orice caz trebuie să fie privit ca graniţa de răsărit a Daciei Traiane, şi cum în afară de aceasta Ptolemeu dă ca graniţă de nord a provinciei, pe lîngă Carpaţi, Nistrul superior, trebuie neapărat ca Bucovina, împreună cu o fîşie de pămînt din Galiţia şi o parte din Basarabia de nord[10], să fie cuprinsă aci. Chiar lîngă graniţa de răsărit a Bucovinei era oraşul dac Akrobadara (lîngă Grigoreşti pe Siret) menţionat de Ptolemeu; şi tot aşa de aproape de graniţa de apus era o aşezare romană la Rodna, în Transilvania[11]. Însă pentru nici una din vechile localităţi, ale căror nume au ajuns pînă la noi, n-avem probe că s-ar fi aflat pe teritoriul Bucovinei, precum n-avem nici un fel de urme de aşezări romane. Pînă azi, în afară de Ptolemeu, n-au putut fi descoperite aici alte mărturii ale stăpînirii romane, decît monede romane şi cioburi de vase din epoca romană. Ca obiecte

[10] Basarabia de sud, tăiată de două valuri romane (numite de localnici troiane) din care unul, cel mai dinspre nord, merge de la Leova pe Prut pînă la sud de Tighina pe Nistru (P e t e r m a n n, *Geographische Mittheilungen*, 1857, p. 129), ţinea, sub raportul administrativ, de Moesia inferioară, sub numele „ad Moesiam". Oraşele care se găseau aci sînt menţionate de Ptolemeu, III, 10, ca aparţinînd acestei provincii.

[11] Cf. harta la *Gooss*, *op. cit.*

însă ce se pot transporta, ele nu sînt decît slabe dovezi, de pildă cele două cărămizi din Siret, care — de altfel fără indicii sigure — sînt socotite ca romane[12]. E drept că în anumite părţi (ca la enumerarea celor 15 triburi dace), datele lui Ptolemeu, pe care ne sprijinim în primul rînd, se raportă încă la epoca preromană, întrucît el urmează lucrări mai vechi; însă pentru aceasta n-avem nici un motiv să nu admitem delimitatrea lui ca valabilă pentru epoca romană, acolo unde, pe latura de nord-est a provinciei, urmele fortificaţiilor romane depăşesc chiar graniţa dată de el[13].

Dacă aşa stau lucrurile, atunci Bucovina a fost încorporată la Imperiul roman. Efectiv însă stăpînirea romană s-a întins cu greu, sau a fost fără însemnătate, asupra acestei întinderi de pămînt, ca şi asupra celeilalte părţi a regiunii transcarpatice de răsărit; cel puţin lipsesc pînă acum dovezi sigure de aşezare romană în aceste ţinuturi, în afară de posturi militare, provizoriu înaintate, care singure reprezintă existenţa romană în cîmpiile răsăritene ale Daciei. Nomenclatura topografică este, în această parte a provinciei, numai dacă sub stăpînire romană şi desigur şi populaţia a rămas şi ea tot dacă. Acea colonizare romană intensivă, care a pus temelia poporului român de azi, se mărginea la Transilvania ca nucleu, Banatul Timişan şi Muntenia de apus, unde înflorea şi o bogată viaţă culturală romană, de care dau mărturie vorbitoare numeroasele inscripţii găsite acolo, şi alte monumente. În celelalte părţi ale ţării dacii continuară să ducă, sub stăpînirea romană, o existenţă specifică. La graniţa de nord se mai aflau încă triburi dace, cu care din timp în timp mai aveau loc hărţuieli, şi care apoi se alipiră goţilor năvălitori. La răsărit de Carpaţi

[12] *Mittheilungen der k.k. Central-Commission*, N.F., vol. IV, N. 98, vol. XI, N. 1. „Czernowitzer Zeitung", 1885, nr. 14: *Arhäologische Funde in der Bukowina.*

[13] Este valul roman descris de Schafařik (*Slawische Alterthümer*, I, 520); şi el merge de la ţărmul stîng al Nistrului în nordul fluviului prin Podolia, pînă pătrunde în Galiţia. Modul de construcţie a valului şi numeroasele monede descoperite dovedesc originea romană. Cf. G o o s s, *Studien*, p. 28; J u n g, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, p. 346.

apar din nou şi bastarnii; alături de ei carpii (un trib dac) de la care şi-au luat numele Carpaţii (numiţi şi Alpii bastarnici). Aceste elemente s-au pierdut după aceea în valurile emigraţiei popoarelor.

În tulburările care avură loc sub Gallienus ([253] 260—268), Dacia fu pierdută pentru Imperiul roman. Aurelian (270—275) trebui să renunţe la restabilirea provinciei; el retrase posturile care se mai aflau acolo şi dădu celor care fuseseră alungaţi sau voiau să plece noi locuinţe pe ţărmul drept al Dunării, în Dacia numită de atunci Dacia Aureliană[14].

Goţii ajunseră să fie noii stăpînitori ai ţării, ca federaţi ai romanilor. Ei se aşezară aci mai ales pe şesul de la răsărit de Carpaţi şi stăpîniră desigur şi Bucovina, cel puţin ca stăpînitori peste resturi ale populaţiei dace cîtă se mai găsea aci. Năvălirea hunilor a împins peste Dunăre şi pe vizigoţi, stăpînitori ai Daciei. De atunci regiunea transcarpatică de răsărit va rămîne timp de secole locul pustiu al hoardelor nomade, care vor intra, una după alta, în stăpînirea trecătoare a ţării. A voi să precizăm azi care era înfăţişarea etnografică a Bucovinei în acele timpuri de necontenite prefaceri, ar fi aproape o îndrăzneală. Ca popor stabil avem dovezi deocamdată numai pentru slavi, care ne-au lăsat în nomenclatura topografică mărturia existenţei lor.

Chiar şi pe harta drumurilor Imperiului roman (Tabula Peutingeriana) găsim semnalate la nordul Daciei şi la gurile Dunării mase răzleţe de venzi (Venadi [alături de Sarmatae] şi Venedi). Pentru prima dată apar, încă izolaţi, slavii la Carpaţi şi Dunăre, în parte în unire cu sarmaţii (seminţie înrudită de aproape cu sciţii iranici) cu care sînt confundaţi uneori. Venind în urma hunilor, numă-

[14] Mai amănunţit asupra Daciei sub romani la G o o s s, *op. cit.* şi de acelaşi *Untersuchungen über die Innerverhältnisse des trajanischen Dacien*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", N.F., XII, 107 urm.; J u n g, *Römer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck, 1877, şi *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, Innsbruck, 1881, p. 314 şi urm.; M o m m e s n, *Römische Geschichte*, V, p. 198 şi urm.

rul lor trebuie să fi crescut. După căderea statului efemer hun, ostrogoţii şi gepizii ocupară interiorul ţinutului Carpaţilor, lăsînd marginile să le locuiască oricine. Şi atunci slavii înconjurară Carpaţii din toate părţile pe dinafară şi de aci vor face pe viitor dese expediţii de jafuri peste Dunăre. În timpul stăpînirii avare, aşezarea slavilor în ţările dunărene ajunse la cea mai mare extindere. Înaintînd, fie în urma avarilor, fie prin propria forţă de expansiune, spre vest şi sud, slavii se stabilesc şi în ţinuturile de dincolo de întăriturile Carpaţilor; iar de la începutul secolului VII ei ocupă ţinuturile nordice ale Peninsulei Balcanice [15]. Acei care, după emigrarea peste Dunăre, rămăseseră dincoace, au supravieţuit statului avar, pentru ca apoi — în ce priveşte ţinutul Daciei — să se piardă în masa românilor şi ungurilor. Cîţi vor fi rămas dintre ei cîtva timp încă pe pămîntul Bucovinei, este o întrebare pe care trebuie s-o lăsăm fără răspuns. Probabil însă că ţara a primit întărituri de populaţie slavă la epoca emigrării ungurilor şi pecenegilor. După cum ne informează cronicarul rus Nestor, înainte de sosirea acestor popoare la ţărmul Mării Negre (sec. IX), erau aşezate la Bug şi Nistru, pînă la Dunăre, triburile (ruso-) slovene, uglicii şi tivercii. Prin năvălirea ungurilor şi pecenegilor, uglicii fură împinşi spre nord, unde vor fi găsiţi mai tîrziu ca vecini din nord ai pecenegilor; tivercii care locuiau mai spre apus par să se fi refugiat în cea mai mare parte spre vest, ceea ce mai ales ar putea explica toponimia slavă în văile puţin accesibile ale Carpaţilor de răsărit [16].

După ce la Dunărea de mijloc se aşezară ungurii (894) care, în timpul scurtei şederi la răsăritul Carpaţilor, precum şi în drumul lor spre vest, vor fi atins şi Bucovina, pecenegii de neam turc puseră stăpînire pe ţara părăsită şi care se întindea de la Nipru pînă la Siret şi se numea Atelkuzu. Ţinutul lor ajungea înspre nord-vest pînă la

[15] Cf. Roesler, *Über den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau*, „Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften", vol. 73, Phil.-hist. Cl., Viena, 1873, p. 77 şi urm.

[16] Cf. Pič, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, Leipzig, 1886, p. 144 şi urm.

Carpaţii de nord şi Nistrul superior, aşa încît Constantin Porphyrogenitul (*De adm. imp.*, c. 13, 40) îi putea privi ca vecinii dinspre nord ai ungurilor. Aci aşezările ambelor popoare, în locurile unde depărtarea dintre ele era cea mai mică, se găseau la patru zile de mers (*ibidem*, c. 37). Tribul peceneg cu cea mai apropiată aşezare era tribul Gyla, ale cărui locuinţe trebuie deci să fie căutate pe povîrnişurile nordice ale Carpaţilor şi pe cursul superior al Siretului şi Prutului [17]. La mijlocul secolului XI hoardele principale de pecenegi trec dincolo de Dunăre unde sînt aşezaţi în Bulgaria în calitate de coloni. Urmaşii lor în regiunea transcarpatică de răsărit fură cumanii, sau (cum îi numesc izvoarele arabe) [18] guzii, cei mai înrudiţi cu ei ca neam şi limbă, şi în care, peste puţin timp, dispărură cu desăvîrşire pecenegii rămaşi în Atelkuzu. Centrul puterii cumane rămase şi după aceea, ca şi mai înainte, în stepele dintre Don şi Nipru, pînă ce, în urma luptei de la Kalka (1224), ei se prăbuşiră sub loviturile mongolilor. Pînă atunci se pare că, stăpînitori ai fostei ţări a pecenegilor, cumanii şi-au împins numai în parte şi numai provizoriu aşezările spre vest [19], deşi, chiar în a doua jumătate a secolului XI, ei apar la Dunărea de Jos, şi năvălesc în Ungaria, au aci în secolul XII lupte cu bizantinii, şi susţin împotriva acestora pe vlahii din Haemus şi pe bulgari în lupta lor pentru libertate sub Asaneşti (întemeietorii Imperiului vlaho-bulgar). Împinşi de mongoli, cumanii caută unirea cu statul Asaneştilor, precum şi cu ungurii; şi de atunci datează aşezarea lor în masă în regiunea trans-

[17] Cf. Pič, *Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, pp. 76—78. Pecenegii sînt numiţi de Const. Porph. vecinii ungurilor la frontiera de nord; dar aceasta pentru că, după cum rezultă din mai multe ştiri, Valahia şi Transilvania se aflau sub supremaţia bulgară; ca atare el indică statul bulgar ca vecin al Ungariei la graniţa de răsărit (*De adm. imp.*, c. 40).

[18] La bizantini găsim forma Οὖζοι, probabil numai numele hoardei principale de atunci; mai tîrziu se preferă termenul Κομάνοι. Ungurii îi numeau *kuni*, ruşii *polovţi*, germanii *valwen* sau *falonen*, în *Cîntecul Nibelungilor* şi *polanen* (denumire sub care nu trebuie să se înţeleagă polonii, cum s-a admis din greşeală).

[19] Cf. Pič, *Über die Abstammung der Rumänen*, pp. 102—104.

carpatică de răsărit, care din această cauză se numea în secolul XIII Cumania. Însă nici aici nu putură rămîne. Valurile mongole în continuă creştere aruncară hoardele cumane răzleţite, fie peste Dunăre, fie spre interiorul Ungariei, unde, în şesul Tisei, se aşezase sîmburele neamului lor (1238) [20].

Huţulii din Carpaţii de nord-est par a fi urmaşii slavizaţi ai restului cumanilor, care, împinşi în munţi, şi-au păstrat numele naţional de guţuni [21]. Pentru aşezări cumane în Bucovina sînt o indicaţie şi numele Comăneşti şi Comăreşti. Forma lor românească (în Moldova astfel de numiri sînt mai dese) arată existenţa concomitentă a românilor, a căror prezenţă în aceste locuri este atestată pentru prima oară către jumătatea secolului XII. Înainte însă de a trece la aceştia, trebuie să mai vorbim încă o dată de slavi.

În timpul stăpînirii cumane, slavii reapar în răsăritul Carpaţilor. Găsim în Moldova de Jos un principat efemer sub Ivanko Rostislavici, care, într-un document dat în 1134, se intitulează domn de Bîrlad, fiul lui Rostislav, domnitor peste o parte a Haliciului, iar în analele ruse este pomenit cu supranumele de Berladnic. În acel document

[20] Despre pecenegi şi cumani vezi şi Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, München, 1837, p. 742 şi urm.; Roesler, *Romänische Studien*, p. 328 şi urm.; Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, Budapesta, 1877, p. 230 şi urm.

[21] După Kalužniacki („Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften", 1879, Phil.-hist. Cl., vol. XXX, p. 49 şi 58), huţulii ar fi români slavizaţi, sau mai exact urmaşii slavizaţi ai cumanilor romanizaţi. Totuşi elementele româneşti din limba huţulilor, pe care mai ales se sprijină teoria (puţinele nume române de origine huţulă nu prea mi se pare că se pot susţine), se pot explica şi prin aceea că, în contact cu slavii şi românii, cumanii au împrumutat elemente lingvistice şi de la unii şi de la ceilalţi, la huţuli precumpănind totuşi elementul slav. Cît despre numele lor ca popor „huţul", el nici nu „sună cu desăvîrşire a valah", nici nu trebuie să fie derivat din rom. hoţ „Räuber", dimpotrivă indică radicalul guz (alături de Οὖζ), în pronunţarea ruteană *huţ* şi terminaţia turcă (cumană) *-ul*. Chiar şi numele de persoană Uz-ul, eroul eponim al huţulilor, a păstrat această formă în legendele lor. Cf. Staufe-Simiginowicz, *Volkssagen aus der Bukowina*, Cernăuţi, 1885, pp. 98, 120.

Ivanko Rostislavici acordă negustorilor din Mesembria libertatea de import în Galiciul-Mic (Galaţi); dispune ca dimpotrivă, la Bîrlad şi Tecuci, ei să plătească vamă; hotărăşte că Galiciul-Mic este singurul loc de vamă pentru exportul mărfurilor indigene şi străine (ungare, ruse şi cehe) [22].

După cum arată chiar numele Galiciul-Mic pentru Galaţii de azi, aici trebuie să ne gîndim în primul rînd la o aşezare de halicieni care-şi datora existenţa mai ales traficului comercial activ la Dunăre. Chiar şi în cronicile ruse se vorbeşte la acea epocă de pescari şi negustori din Halici. Deoarece drumul comercial între Halici şi Dunărea de Jos trecea prin Moldova, trebuie să se fi făcut acolo, după plecarea pecenegilor şi mulţumită acestor împrejurări, încă şi mai multe atare aşezări de maloruşi (rusini sau ruteni) sub stăpînirea cumană. Din această epocă ar putea data în parte şi acele oraşe ruse din Moldova, printre ele Čern-Askyi torgъ pe Prut (poate Cernăuţii de azi), Scčava şi Siret — aflate în lista oraşelor din *Voskresenskaja Letopisь* [23], deşi în parte ele ar putea fi puse laolaltă şi cu acele oraşe (nu li se dau numele) ale foştilor uglici şi tiverci, despre care Nestor spune că la epoca sa (începutul secolului XII) existau încă în acest ţinut [24]. Cu privire la această ştire vagă din analele ruse, sîntem încă departe de a putea lua o atitudine hotărîtă astăzi,

[22] Documentul publicat de Hasdeu în revista „Instrucţiunea publică" nr. 1, Iaşi, 1860, este reprodus de Szaraniewicz, *Istorija galickovolodomirskoi Rusi*, Lemberg, 1863, p. 36. Traducere germană la Roesler, *Romänische Studien*, p. 323. Cf. şi Pič, *Abst. d. Rum.* p. 107, n. 15. După cronica lui Ipatie, care înfăţişează pe Ivanko Rostislavici Berladnik ca pe un mare aventurier; acesta a fost în două rînduri (1145—1158) fugar la Dunărea de Jos în timpul luptelor zadarnice pentru moştenirea tronului în Halici, după moartea tatălui său (1126). La atîta trebuie să se reducă încercarea lui de a întemeia aici o domnie proprie, care, după data documentului, ar cădea într-o epocă anterioară celei arătate în cronica lui Ipatie.

[23] *Polnoe Sobranie russkih lětopiseĭ*, VII, 240.

[24] *Chronica Nestoris*, ed. Miklosich, Viena, 1860, p. 6: Uglici i Tiverъci; sêdjachu po Dъnêstru, prisêdjachu kъ Dunajevi... i sutь gradi ichъ i do sego dьne...

cînd dispunem de așa de puțin material istoric în această chestiune [25].

Totuși, față de știrile și împrejurările menționate mai sus, existența maloroșilor în Moldova în sec. XII nu poate fi pusă la îndoială. Acele colonii (comerciale) galițiene se vor fi bucurat și de un oarecare sprijin din partea patriei-mume, mai ales sub raportul bisericesc. A interpreta aceasta însă în sensul că principatul halicienilor ca atare s-ar fi întins pînă la Dunăre, este, față de știrile date de izvoare, tot atît de inadmisibil, ca și ipoteza lui Roesler [26] despre o veche așezare a rutenilor în ținutul care mai tîrziu a fost Moldova. Coloniștii maloruși, așezări sporadice în țara cumană, sînt aici imigranți de dată cu totul recentă, fără legături cu vechii sloveni din acest ținut; tot așa precum principatul lui Ivanko este produsul efemer al aventurii unui pretendent la tron care — o spun textual analele ruse — „a fugit la polovți (cumani) și s-a așezat în orașele de la Dunăre [27]". Această mărturie, precum și documentul lui Ivanko, în care mărfurilor indigene

[25] Pentru a fixa data orașelor de mai sus din *Voskresenskaja letopisь* trebuie să ținem seama că ele sînt pomenite împreună cu cîteva orașe de la Dunărea de Jos, a căror denumire, ca „orașe ruse", unii cred că trebuie pusă în legătură cu stăpînirea principelui rus Sviatoslav în Bulgaria (969—971). Chiar și faptul că orașele amintite în documentul lui Ivanko Rostislavici nu figurează printre ele, ar pleda pentru o epocă mai veche. În schimb menționarea Hotinului pe Nistru (pomenit și el printre acele „orașe ruse") ca oraș „bulgaro-vlah" pare a sugera epoca Imperiului româno-bulgar al Asaneștilor (1185—**1257**); pe cînd alte orașe — ca Nemețь (Neamț) și poate și Banja (Baia) cu siguranță nu pot fi considerate așezări ruse și fără îndoială sînt și dintr-o epocă mai nouă. În tot cazul aci sînt aruncate laolaltă orașe întemeiate la epoci deosebite și de origini deosebite. Părerea că aceste așa-numite orașe ruse din Moldova trebuie să fie puse în legătură cu faptul că țara ar fi aparținut, cum se presupune, principatului Haliciului (S z a r a n i e w i c z, *op. cit.*, p. 184 ș.a.) pare că nu se poate nicidecum susține, chiar pentru aceea că ele sînt citate cu totul deosebit de orașele galițiene enumerate; de unde, evident, trebuie să se tragă încheierea că, în ce privește statul, n-aveau nimic comun cu ele.

[26] *Romänische Studien*, p. 321.

[27] *Lětopisъ po Ipatskomu spisku*, St. Peterburg, 1871, p. 341: Ivanь (Rostislavičъ) že togda upološivъsja ěcha v pole kъ Polovcemъ, i sědъ s Polovci i sta v gorodêchъ podimaiskychъ...

li se opun cele rusești ca „externe" nu îngăduie nicidecum ipoteza, pe nimic întemeiată, a unei presupuse stăpîniri a Haliciului în Moldova, unde izvoare istorice bine informate bizantine și apusene nu menționează decît o stăpînire cumană. La atîta se mărginesc toate cele pe baza cărora, din anumite foruri, s-au brodat atîtea despre întinderea de odinioară a principatului Haliciului pînă la Dunăre.

Nu rușilor le era dat să întemeieze aici o ordine de stat; la această operă culturală era chemat alt popor: românii. Ei sînt acei care, prin întemeierea principatului Moldovei, au dat cei dintîi acestei țări o însemnătate istorică și scoțînd-o din străvechea barbarie, o cucerîră permanent pentru cultură.

Prima știre sigură despre români în răsăritul Carpaților o găsim la bizantinul Nicetas Choniates (†1218), care amintește de vlahi ca fiind în anul 1164 în apropiere de Halici. El raportează că Andronic Comnen, nepotul fugar al împăratului Manuel, găsindu-se la granița Haliciului unde ajunsese aproape la capătul fugii sale, a fost prins de vlahi, spre a fi predat împăratului [28]. La aceeași epocă pomenește și contemporanul său mai în vîrstă Cinnamus despre o „mare mulțime de vlahi" în ținuturile de la Pont, ca aliați ai bizantinilor [29] împotriva ungurilor. Roesler [30], e adevărat, pretinde să vadă în aceștia vlahi din sudul Dunării; însă știrea, precum mărturisește chiar

[28] Ed. Bonn, p. 171: Καὶ τῶν τῆς Γαλίτζης ὁρίων λαβόμενος, πρὸς ἥν ὡς εἰς σῶζον κρησφύγετον ὥρμητο, τότε θυρευτῶν ἐμπίπτει ταῖς ἄρκυσι· συλληφθεὶς γὰρ παρὰ βλάχων, οἷς ἡ φήμη τὴν αὐτοῦ φθάσασα φυγὴν ὑφηγήσατο, ἐς τοὐπίσω πρὸς βασιλέα πάλιν ἀπήγετο. Vezi despre aceasta Tomaschek, în „Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien", 1876, p. 343 și urm.

[29] Ed. Bonn, p. 260: Ἀλέξιος μεν... στρατεύμασιν ἅμα πολλοῖς... ἐπὶ τὸν Ἴστρον ἔπεμτε δόκησιν ἐμποιήσοντα Οὔννοις ὡς ἐκ τῶν συνήθων καὶ πάλιν αὐτοῖς ἐπιτεθήσεται χωρίων, λέοντα δέ τινα Βατάτζην ἐπίκλησιν ἑτέρωθεν στράτευμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνὸν καὶ δὴ καὶ Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἳ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποκοὶ-πάλαι εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόντῳ χωρίων ἐμβαλεῖν ἐκέλευεν εἰς τὴν Οὐννικήν, ὅθεν οὐδέποτε τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐπέδραμε τούτοις.

[30] *Romänische Studien*, p. 85.

Tomaschek [31], trebuie să fie raportată în tot cazul la românii de dincoace. Anume Cinnamus observă că pînă aci nimeni dintre bizantini nu atacase încă pe unguri pornind din această ţară a vlahilor, ceea ce nu se putea spune decît despre Vlahia din nordul Dunării.

Astfel la mijlocul secolului XII găsim, după mărturisirea a doi istorici contemporani, regiunea transcarpatică de est, începînd de la graniţa Galiţiei pînă la Marea Neagră, populată cu români. Însă aceste aşezări sînt încă foarte sporadice. Căci acelaşi Cinnamus, care vorbeşte despre o „mare mulţime de vlahi“ la Pont, spune îndată după aceea că, într-o expediţie a armatei bizantine împotriva ungurilor, cînd oastea a mers pînă la graniţa Galiţiei cu Ungaria, trecînd prin Moldova, a găsit această ţară „pustie şi nelocuită“.[32] Fireşte, nu trebuie să luăm ştirea ad litteram ; ea este în orice caz semnificativă pentru situaţia demografică a ţării. Din ea se vede că atît populaţia românească, cît şi cea slavă, era foarte rară ; că dimpotrivă cuvintele „mare mulţime de vlahi“ trebuie să se raporteze mai mult la Muntenia, unde (mai ales în partea de apus) locuiau de mult românii, întrucît şi Cinnamus îi cunoaşte ca „vechi colonişti din Italia“.

Colonizarea Moldovei cu români a trebuit să înceapă o dată cu invazia maloruşilor şi îndată după ce, pecenegii trecînd Dunărea, ţara a rămas goală şi ca fără stăpîn. Mai ales răstimpul cît Ivanko Rostislavici stătu aici şi, după mărturisirea cronicii lui Ipatie, în necontenitele lui războaie pentru succesiunea la tronul Haliciului, se folosi în primul rînd de mercenari străini, fu de natură ca, pe lîngă alţi imigranţi, să fie atraşi aci şi românii. Precum aşezarea malorusă pornea dinspre nord, tot astfel cea

---

[31] *Loc. cit.*, şi *Zur Kunde des Haemus-Halbinsel*, „Sitzungsberichte der Wiener Akademie d. Wiss.“, vol. 99, 1881, Phil.-hist. Cl., p. 485.

[32] Pp. 260—261 : ὁ δὲ καὶ δευτέραν ἐπιθεῖναι σφίσι θέλων πληγὴν στράτευμα καὶ πάλιν ἐπ' αὐτοὺς ἔπεμψεν ἐπιστείλας ἄνωθεν ποθεν ἐς τοὺς προσικοῦντας τὴν Ταυροσκυθικὴν (Galiţia) ἐμβαλεῖν Οὔννους... οἵ καὶ οὐκ εἰς μακρὰν δολιχούς τινας καὶ δυσεμβόλους διαμείψαντες χώρους ἀνθρώπων τε παντάπασιν ἔρημον διελθόντες γῆν ἐμβάλλουσι τῇ Οὐννικῇ...

românească pornea mai ales dinspre nord-vest, anume din Ungaria, de unde mai tîrziu fu întemeiat principatul Moldovei. De aceea fu numită Moldova, după rîul ei cu acelaşi nume, de la nord-vest, unde probabil românii descălecători îşi înfiinţară prima comunitate [33]. În primul rînd Maramureşul este patria-mumă a românilor moldoveni, precum şi a statului lor. Emigrarea de pe acest pămînt de munte şi neprimitor [34] în cîmpiile mănoase ale Modovei trebuie să fi început chiar cu mult înainte de înfiinţarea principatului.

În Transilvania, în părţile vecine cu Ungaria de răsărit, precum şi în Valahia de apus, românii, potrivit tradiţiei istorice, erau aşezaţi încă din timpul stăpînirii romane [35]. Populaţia acestei părţi a Daciei Traiane, cu numeroşi colonişti romani, transplantaţi şi în curînd romanizaţi, păstră, chiar şi după părăsirea provinciei, o rămăşiţă din însuşirile poporului roman ; şi ele fură apărate şi salvate în ţinuturile muntoase. După colonizarea slavilor şi bulgarilor în Peninsula Balcanică (sec. VII), ţinut pînă aci în bună parte romanizat, romanii din Dacia îşi sporiră numărul cu elemente asemănătoare venite din sudul Dunării, fiindcă prin imigraţia slavo-bulgară populaţia romanică din părţile dunărene ale Peninsulei Balcanice

---

[33] Numele Moldova ca ţară apare sub forma Moldovlahia chiar într-un document al regelui vlaho-bulgar Ioan Calliman Asan (1241—1245) ; Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, I, 1, p. 96, Cf. Idem, *Istoria critică a românilor*, I, Bucureşti, 1875, 124, Pič, *Abst. d. Rum.*, p. 95.

[34] Féjer, *Codex diplomaticus Hungariae*, VIII, 3, p. 353, a. 1329 : terra Marmarusiensis infertilis, laboriosa et graves ad residemdum... Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, cont. de Densusianu, I, 611.

[35] Această chestiune, care de cîtva timp a dezlănţuit o interesantă şi cîteodată pătimaşă polemică, este încă în litigiu. Cea mai clară expunere a genezei, împreună cu literatura respectivă, se găseşte la Pič, *Über die Abstammung der Rumänen*. Aici nu pot intra în dezbaterea ei şi trimit, pentru punctul meu de vedere, la lucrările mele respective : *Teoria lui Roesler*, „Convorbiri literare“, Bucureşti, 1885. XIX (nr.1—7)<v. mai sus, p.131-260>şi *Zur rumänischen Streitfrage*, în „Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung“, în curs de apariţie<v. mai sus, p.261-279>

fu împinsă, parte spre sud (macedoromânii), parte spre nord (dacoromânii). Întăriţi prin atare imigraţie, românii din nordul Dunării ajunseră, atunci cînd vremurile se liniştiră, la acea forţă de expansiune, mulţumită căreia ei împînziră încetul cu încetul întregul pămînt al vechii Dacii; aşa încît pînă a nu se fi terminat evul mediu, aria graiului dacoromân, aproape coincidea, ca şi acum, cu teritoriul provinciei Dacia romană, sau pe alocuri îl depăşea.

Imigraţia în ţara de la răsărit de Carpaţi începu, precum s-a spus mai sus, abia după retragerea pecenegilor. Cum ea avu loc din ţara de baştină dacoromână, mai ales din nord-vest, găsim că aşezările româneşti de dincoace sînt reprezentate în cel mai mare număr mai întîi în ţinuturile de nord.

În afară de ştirea dată de Nicetas Choniates despre vlahii din apropierea Haliciului, se vorbeşte de români şi în analele ruseşti. Chiar şi în menţionatele liste de oraşe din Cronica Voskresenskaja găsim Hotinul de pe Nistru numit ca oraş „bulgaro-vlah“ [36]. Această denumire pare a se raporta la epoca Imperiului româno-bulgar al Asaneştilor (1185—1257), care se întindea şi la nordul Dunării peste Muntenia de azi; iar la căderea puterii cumane, probabil pusese şi Moldova într-o anumită dependenţă [37]. Aşezările române de la răsăritul Carpaţilor depăşeau pe

[36] *Polnoe sobranie russkihъ lêtopiseĭ*, VII, 240: na Dnêstrê Chotênъ, a to bolgarъskyĭ i voloskoĭ gorodokъ.

[37] Asaneştii poartă titlul de stăpînitori ai „Bulgariei şi Vlahiei“. Cf. corespondenţa regelui Ioniţă (1197—1207) cu papa Inocenţiu III, la Hurmuzaki-Densusianu, I_1 şi urm. şi bulele papale, privitoare la regele Ioan Asan II (1218—1241) *ibid.* pp. 159, 164 şi urm. Ioan Calliman Asan (1241—1245) poartă în titlul lui— după documentul său sus-menţionat — şi pe acela de stăpînitor al Moldovlahiei. În felul acesta desigur trebuie să înţelegem cum se face că un contemporan Henri de Valenciennes (B o u q u e t, *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, XVIII, p. 491 şi urm.) priveşte pe Asaneşti ca stăpînitori ai vlahilor şi cumanilor şi că, relativ la statul lor, regulat este vorba de „Blas (vlahi) et Comains“. Cumanii au fost de la început, precum se ştie, aliaţii statului Asaneştilor. Cf. H ö f l e r, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Asaniden.* „Sitzungsberichte der Wiener Akademie d. Wiss.“, 1879, Phil.-hist. Cl. vol. 95, p. 229 şi urm.

atunci spre nord-est chiar şi graniţele ariei graiului românesc de azi [38].

În această privinţă prof. Kalužniacki a adus contribuţii însemnate scoase din cronicile ruse, fiindcă el a atras atenţia asupra cnezilor bolohoveni, care aveau în stăpînire un teritoriu al lor, aşezat între principatele Halici, Volhinia şi Kiev şi se întindeau înspre nord pînă dincolo de Bugul superior. După rezultatele la care a ajuns amintitul cercetător, aceşti bolohoveni trebuie să fie priviţi ca fiind români. Numele lor trebuie să fie derivat din voloh; şi lucrul se confirmă şi prin documente, unde orăşelul galiţian Bolehov apare ca „villa valachorum“ [39]. Ei aveau conducători proprii, numiţi cnezi, ca la românii din Transilvania şi Ungaria [40] şi se bucurau de o anumită independenţă. Prima menţiune despre dînşii datează din anul 1231, cu ocazia războiului pe care regele Ungariei Andrei II îl duce pentru Halici: printre trupele lui auxiliare, apar atunci şi cnezi bolohoveni, ca aliaţi ai ungurilor. În anii 1235—1240 ei întreprind noi campanii împotriva principatului Volhiniei şi împotriva principelui de Masovia; chiar după năvălirea mongolă ei erau destul de puternici spre a duce cu volhinienii un război mai lung şi îndîrjit, care se termină în 1257 cu victoria acestora din urmă. După aceea ei nu mai apar [41].

Menţiunea pe care o face cronica lui Ipatie despre ţinutul Bolohova la Bugul superior, în anul 1150, ne permite să urmărim cum a decurs pînă în acel moment înaintarea românilor în această direcţie. Aceşti aşa-numiţi bolohovţi sînt desigur din acei vlahi, pe care îi aminteşte Nicetas

[38] La M i k l o s i c h, *Wanderungen der Rumänen*, „Denkschriften der Wiener Akademie d. Wiss.“, 1879, Phil.-hist. Cl., vol. XXX, p. 40 şi urm.

[39] *Akta grodzkie i ziemskie*, VII, p. 127.

[40] Cf. Kémeny, *Über die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen.* „Magazin für die Geschichte Siebenbürgens“, II, p. 286 şi urm.

[41] Numele bolohovţi n-a mai fost întîlnit decît o singură dată în anul 1622, şi anume în judeţul Zwenigorod, gubernia Kiev. K a l u ž n i a c k i, *loc. cit.*, p. 52, n. 22. S-ar putea prea bine ca ei să fie urmaşii vechilor bolohoveni, însă desigur români nu mai sînt.

Choniates în 1164 ca fiind în apropiere de Halici. Însă numele pare a se cuveni numai românilor[42] care au înaintat cel mai mult spre nord-est, mai ales pe teritoriul slav şi de aceea au fost slavizaţi peste puţin timp; pe cînd ceilalţi erau deosebiţi chiar de ruşi ca valahi (volohi)[43]. Este de notat însă că Bolohova, ca nume de localitate, îl întîlnim şi pe teritoriul cu adevărat moldovean, în ţinutul Hotinului[44]. Prin urmare ar trebui să admitem că teritoriul acelor cnezi bolohoveni care apar ca aliaţi ai ungurilor a putut ajunge pînă la Carpaţii nord-estici, unde el se învecina cu Ungaria.

În Moldova găsim în secolul XIII români în episcopatul cuman, înfiinţat sub egida ungară, după ce o parte din cumani fură convertiţi la creştinism (1227) şi al cărui teritoriu ajungea, la răsărit de Carpaţi pînă la Siret[45]. Astfel episcopul Teodorich îi aminteşte în 1228 în episcopatul său, alături de secui şi cumani[46], într-o bulă papală din anul 1234 a lui Grigore IX ei apar aci nu numai ca foarte numeroşi dar şi cu organizaţie bisericească proprie[47].

Prezenţa cnezilor bolohoveni ne face să admitem pentru acel timp raporturi similare şi în Moldova, dar mai ales

[42] În Bucovina e pînă astăzi obiceiul de a numi în rîs „român de la Bolohova" pe un român din părţile rutene, care nu vorbeşte bine româneşte.

[43] Chiar Nestor (ed. Miklosich, p. 12) menţionează la sosirea ungurilor poporul „vlahi" (după alte ediţii „volohi") în regiunea Carpaţilor, şi, orice-ar spune Roesler *(Rum. Stud.*, p. 80*)*, ei nu pot fi decît românii. Aceşti vlahi ai lui Nestor sînt numiţi „volohi" şi de Cronica lui Ipatie *(Lêtopisъ po ipatskomu spisku*, p. 16*)* care vorbeşte de bolohoveni.

[44] Kalužniacki, *op. cit.*, p. 51, n. 21.

[45] *Rogerii Carmen miserabile*, ed. Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, I, 268. Tartari... fluvium qui Zereth dicitur transeuntes pervenerunt ad terram Comanorum...

[46] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, I, 108: Nonne in ecclesia Christi D. lupum et agnum una pasci convenit! Quidni etiam Siculum cum Comano et Olachoque!

[47] *Ibidem*, p. 132: „In Cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi, qui Walati vocantur, existunt, qui etsi censeantur nomine Christiano, sub una tamen fide varios ritus habentes et mores, illa committunt, qui huic sunt nomini inimica. Nam Romanam ecclesiam contempnentes non a venerabili fratre nostro Episcopo Cumanorum, qui loci diocesanus existit, sed a quibusdam pseudo-episcopis Graecorum ritum tenentibus universa recipiunt ecclesiastica sacramenta et nonnuli de Regno Ungarie, tam Ungari, quam Theutonici et alii orthodoxi, morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem, et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walathis, eo contempto, premissa excipiunt sacramenta". Evident, aici e vorba de o masă românească numeroasă, care însă nu trebuie să fie căutată numai în Moldova. Din textul următor al bulei reiese că se face aluzie şi la valahii din Transilvania, pe care urmaşul la tron, Bela IV, ca regent al Transilvaniei promisese să-i aducă sub ordinele episcopatului cuman.

în Bucovina, ţară care a fost în primul rînd luată în stăpînire de românii ce descălecau din Ungaria. Aici urmele instituţiei cnezatului primitiv s-au mai păstrat pînă în timpul domnilor moldoveni mai vechi, care sînt menţionaţi în hrisoavele lor ca „foşti cnezi"[48]. Situaţia autonomă pe care sub domnii Moldovei o are ocolul Cîmpulungului, care după Cantemir (domn al Moldovei, 1710—1711) forma, întocmai ca şi două ţinuturi mai mici — Vrancea şi Tigheciul în Moldova de Jos — un fel de republică de ţărani liberi[49], pare a fi o reminiscenţă a unei organizaţii similare datînd din epoca anterioară întemeierii principatului; o întocmire mai veche care, pînă la un punct, şi-a afirmat existenţa şi înăuntrul noului stat.

Înainte ca în Moldova să fi luat sfîrşit aşezarea românească — şi, precum vedem, ea începe cu două secole înainte de întemeierea acestui principat — veni iureşul mongol (1241). El a împiedicat pentru cîtva timp răspîndirea mai departe a românilor în restul Carpaţilor şi dezvoltarea înfloritoare a începuturilor de viaţă cetăţenească. Însă punînd capăt stăpînirii cumane şi supunînd şi întreaga Rusie, acest iureş fu în acelaşi timp hotărîtor pentru

[48] Wickenhauser, *Molda*, I, 87. *Urkunde des Klosters Homor*, a. 1427, *Geschichte der Stadt Cernauz*, 1438, p. 65. *Molda*, II, 9.

[49] Demetrii Cantemiri, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, ed. Papiu Ilarianu, Bucureşti, 1872, p. 123. Cf. şi *Noth- und Hilferuf der Gemeinden des Moldavisch-Campulunger Okols in der Bukowina, dargelegt in einer aktenmässig begründeten Petition*, Wien, 1861.

soarta viitoare a regiunii transcarpatice de răsărit. El a hotărît poate şi dacă de-aci încolo ţara va fi a românilor sau a maloruşilor [50], care apar aci în acelaşi timp cu aceştia. Totuşi Moldova mai rămase timp de un secol sub stăpînire tătară. Ungaria, este adevărat, încercă după năvălirea mongolilor să-şi valorifice asupra aşa-numitei Cumanii pretenţii derivînd din protectoratul asupra episcopatului cuman, precum şi din faptul că primise la ea o parte din cumani. De aceea în anul 1247 regele Bela IV, printr-o bulă de aur confirmată de papă, dădu ţara ordinului Ioaniţilor, rezervîndu-şi supremaţia [51], această danie însă nu fu adusă la îndeplinire. Încă din anul 1254 el anunţă pe papa Inocenţiu IV că tătarii au şi adus sub stăpînirea lor ţările vecine Rusia, Cumania şi Bulgaria, care în parte sînt sub supremaţia lui şi că ei ameninţă şi Ungaria cu un nou atac [52]. Aşezări tătare în Bucovina se dovedesc şi prin cîteva nume de localităţi [53].

Pornind din Moldova, tătarii tulburau adesea graniţele statului ungar, pînă ce oştile lui Ludovic I (1342—1382) în primii ani ai domniei sale îi bătură cumplit chiar în ţara lor şi-i aruncară înapoi. Ei n-aveau să se mai bucure de acum încolo de stăpînirea Moldovei. Despre succesul armelor ungare spune contemporanul Ioan de Küküllö:

[50] Prezenţa maloruşilor înainte de completa luare în stăpînire a ţării de către români este arătată, pe lîngă ştirile citate mai sus, şi de Długosz *(Historia Polonica*, ed. Lipsiae, 1711, I, 1122*)*. (Valachi) veteribus dominis et colonis Ruthenis primum subdole, deinde abundante in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam (Moldaviam) occuparunt... Pasajul încadrat anului 1359, se raportă în primul rînd la întemeierea principatului Moldovei, de către românii descălecători din Maramureş, la mijlocul secolului XIV. Despre venirea anterioară a românilor în Moldova, Długosz n-are nici o cunoştinţă.

[51] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, I, 249 şi urm.

[52] *Ibidem*, 260.

[53] Tatarul, Tatarca, Tărăşeni (fost Tătărăşeni), Tereblești sau Tereblecea (în documentele mai vechi Telebečinţe, tăt. *telebi* = nobil, Derehlui (tăt. *dere* = rîu), Giumălău (în documente mai vechi *Cumalu* = pădure de brazi) etc. Cf. Picot et Bengesco, *Alexandre le Bon*, Vienne, 1882, p. 37 şi urm.

„Qui autem ex ipsis Tartaris manserunt, ad partes maritimas longe distantes, ad alios Tartaros, fugerunt" [54].

La această memorabilă campanie au luat parte, după o tradiţie moldovenească, şi românii din Maramureş, sub voievodul lor Dragoş, tradiţionalul întemeietor al principatului Moldovei. Legenda care ne-a păstrat această ştire pune evenimentul în timpul unui rege ungur, Vladislav sau Laslău (László), care a pornit în fruntea oastei sale împotriva tătarilor din Moldova şi i-a gonit din ţară peste Nistru; pe urmă, cu învoirea regelui Ungariei, a urmat ocuparea Moldovei de către românii din Maramureş şi întemeierea principatului Moldovei de către Dragoş [55].

Cronicarul moldovean Miron Costin [56] a încercat să identifice pe acest rege, o dată ca Ladislau I (1077—1095), altă dată ca Ladislau IV (1272—1290). Engel [57], de asemenea, înţelegînd greşit mitul, admitea pe Ladislau IV; şi încheierea îndrăzneaţă — la care, bazîndu-se pe ea, ajunge Engel cu privire la originea românilor din Maramureş — a fost adoptată între timp de mai mulţi istorici. Însă era la mijloc o eroare grosolană. Acea victorie a pretinsului rege Ladislau asupra tătarilor nu este alta decît aceea pe care au avut-o oştile lui Ludovic I sub conducerea voievodului Transilvaniei Andrei, fiul lui Latzk (adică

[54] Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, 77.

[55] Cu privire la această cronică moldovenească, scrisă la începutul secolului XVI în limba rusă şi intitulată *Skazanie v kratcê o Moldavskihъ gosudarehъ otkolê na časja Moldavskaia Zemlja*, în *Polnoe sobranie russkichъ lêtopiseĭ*, VII, 256 şi urm. Adaosul copiştilor Eustratie Logofătul, Simion Dascălul şi Misail Călugărul la *Cronica* moldovenească a lui Ureche, scos după arătările lor dintr-o cronică ungurească, la Cogălniceanu, *Cronicele României*, I, 377 şi urm. Miron Costin, *Descălecatul dăntîi a ţerii Moldovei*, *ibid.*, I, 30. Acelaşi, cronica rimată, scrisă în anul 1684 în limba polonă şi dedicată regelui Ioan Sobieski sub titlul *Opisanie ziemi moldawskiej i multanskiej*, *ibid.*, III, p. 506, 508.

[56] În cronica sa rimată *(loc. cit.*, p. 520*)*, Miron Costin spune că, de la întemeierea principatului Moldovei după biruinţa lui Ladislau asupra tătarilor, au trecut cam 380 de ani; ceea ce se potriveşte pentru Ladislau IV. În cealaltă scriere a sa *(loc. cit.*, p. 30), el se gîndeşte la Ladislau I, punînd domnia acestuia în anul 1080.

[57] *Geschichte des ugrischen Reiches und seiner Nebenländer*, tom I, Halle, 1797, p. 430 şi urm.

Ladislau) şi de care vorbeşte Ioan de Küküllö. În curînd legenda luă în domeniul său această victorie de un răsunet extraordinar şi o atribui regelui Ladislau-cel-Sfînt (I) care — ni se spune — din mormîntul său a sărit în grabă el însuşi în ajutorul creştinilor şi a hotărît în felul acesta a cui va fi victoria [58]. Sub forma în care a fost denaturată de această legendă, astfel s-a păstrat la moldoveni tradiţia întemeierii statului lor, care este pusă în legătură cu învingerea tătarilor de către făcătorul de minuni, Ladislau regele Ungariei [59].

Însă, aşa cum este el, mitul acesta cuprinde, în orice caz, mai mult element istoric, decît cealaltă versiune, mai

[58] *Chronicon Dubnicense*, ed. Florianus, Lipsiae, 1884. *Historiae Hungaricae fontes domestici, Scriptores*, III, 152. Interpolarea unui minorit, anume Ioan: „Dicitur quoque quod quamdiu bellum inter christianos et ipsos Tartaros duravit, caput sancti regis Ladislai in ecclesia Waradiensi non inveniebatur. Mira certe res. Cum igitur subcustos eiusdem ecclesie causa requirendi ipsum caput sacristiam ingressus fuisset, reperit ipsum caput in suo loco iacere ita insudatum, ac si vivus de maximo labore vel calore estus aliunde reversus fuisset. Quod factum idem subcustos non tantum ipsis canonicis, sed etiam multis religiosis viris publicavit. Ad probationem vero predicti miraculi, quidam ex predictis Tartaris captivis valde decrepitus aiebat, quod non ipsi Siculi et Hungari percussissent eos, sed ille Ladislaus, quem ipsi in adiutorium suum semper vocant. Dicebantque et aly socy sui, quod cum ipsi Siculi contra eos processissent, antecedebat eos quidem magnus miles, sedens super arduum equum, habensque in capite eius coronam auream, et in manu sua delabrum suum, qui omnes nos cum validissimis ictibus et percussionibus consummebat. Super caput enim huius militis in aere quaedam speciossima domina mirabili fulgure apparuit, in cuius capite corona aurea, decore nimio ac claritate adornata videbatur. Unde manifestum est, predictos Siculos pro fide Jesu Christi certantes, ipsam beatam virginem Mariam et beatum regem Ladislaum contra ipsos paganos, qui in sua virtute et multitudine gloriabantur, adiuvasse".

[59] Mitul cu Ladislau din versiunea moldovenească l-am mai discutat amănunţit în revista română „Convorbiri literare", Bucureşti, 1884, XVIII, 36 şi urm. < *Dragoş şi Bogdan, fundatorii principatului moldovenesc*. Cf. mai sus p.89-130 >şi, în trăsăturile lui esenţiale, l-am explicat în acelaşi fel. Totuşi acolo am pierdut din vedere legenda de mai sus (care a apărut mai întîi în „Jahrbücher der Literatur", Viena, 1826, v. XXXIV, „Anzeigeblatt", p. 8, sub *Fragmente aus der Dubnitzer Chronik*); şi de aceea am încercat să identific numele pretinsului Ludovic, rege al Ungariei, cu acela al

răspîndită, cu privire la întemeiere. Ea spune că la o vînătoare, urmărind un zimbru, Dragoş a trecut din Maramureş în Moldova, unde, la locul ce se cheamă Boureni (rom. bour = zimbru), pe apa Moldovei — numită astfel după căţeaua de vînătoare Molda, care a pierit în valuri — a ucis animalul. Cum găsise o ţară nelocuită şi încîntătoare, se hotărî să se aşeze aici cu oamenii săi, şi întemeie principatul, avînd ca stemă capul zimbrului ucis [60]. Originea legendei este cu totul etiologică; pentru nume rămase definitiv în grai, precum şi pentru stema pe care o avea ţara, s-a născut o istorioară, cu menirea de a explica originea acestora; se ajunse astfel a se explica şi originea statului. Ba chiar basmul născut în felul acesta împinse pe ultimul plan vechea legendă a întemeierii, cu elementul ei istoric. Amîndouă au însă comun numele întemeietorului şi realitatea descălecării din Maramureş.

Se pare deci că e fapt istoric că românii din Maramureş, care, din vremuri îndepărtate, se bucurau sub regii Ungariei de o autonomie naţională, fiind conduşi de voievozii lor [61], au luat şi ei parte la menţionatul război împotriva tătarilor; că în acest timp au pus stăpînire pe o parte din ţara golită de tătari; că, sub conducătorul lor Dragoş şi sub dependenţa Ungariei, au aşezat primele temelii la principatul Moldovei. De atunci şi regele Ludovic a privit Moldova ca un ţinut al coroanei sale, deşi chiar strămoşii lui care, de la întemeierea episcopatului cuman, pus sub

conducătorului „Andreas filius Latzk" (denumit şi numai „Andreas Latzk"). Se prea poate totuşi ca supranumele său Latzk să fi dat cel dintîi prilej pentru naşterea mitului cu Ladislau din versiunea ungară, care confirmă în totul încheierea trasă din acea versiune moldovenească cu privire la înfrîngerea tătarilor.

[60] Astfel mai ales în cronica lui Ureche, ed. Picot, *Chronique de Moldavie par Grégoire Ureche* (cu traducere franceză), Paris, 1878, p. 10. Chiar şi la cealaltă legendă a întemeierii este adăugat acest amănunt şi contopit cu ea, în ciuda contradicţiei interne.

[61] Cf. Wenzel, *Kritikai fejtegetések Máramaros megye történetéhez*, Pesta, 1857. Pič, *Abst. d. Rum.*, p. 146 şi urm. Cele povestite de Wenzel la p. 15 şi urm., cu privire la o pretinsă colonizare a Maramureşului cu români în 1284, se bazează pe falsa interpretare de către Engel a mitului moldovenesc cu Ladislau.

protectorat ungar, luaseră titlul de regi ai Cumaniei, n-au exercitat de fapt drepturile pe care pretindeau ei că le au aci.

Ioan de Küküllö înfățișează însă lucrurile astfel. El spune: „Huius (Ludovici) etiam tempore, Bogdan, Wayvoda Olachorum de Maramorosio, coadunatis sibi Olachis eiusdem districtus in terram Moldaviae, coronae regni Hungariae subiectam, sed a multo tempore, propter vicinitatem Tartarorum, habitatoribus destitutam, clandestine recessit; et quamvis per exercitum ipsius regis saepius impugnatus extitisset, tamen crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium illam terram in regnum est dilatata“ [62].

Acest Bogdan, care este trecut abia al treilea după Dragoș în lista domnilor din cronicile moldovene [63], e atestat și documentar ca la Ioan de Küküllö. În adevăr un document dat de Ludovic în anul 1349, unde Bogdan este arătat ca „infidelis notorius“, spune despre el că „nu de mult“ a devenit rebel, ceea ce ne înlesnește stabilirea datei cînd a pornit din Maramureș [64]. Într-un alt document al aceluiași rege și datînd din 1365, se spune între altele: „per infidelitatem Bogdan Vaivodae eiusque filiorum, qui terram regis Moldavanam occupantes clandestine in contumeliam regis moliuntur conservare [65]“.

---

[62] Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, 196.

[63] Astfel în Analele putnene (Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, 472), și în lista domnilor de la finele pomelnicului mitropolitului Dositei *(ibidem*, p. 526*)*. Cronica moldo-rusă *(Polnoe sobranie russ. lět.* VII, 526), precum și cronica lui Ureche, pun însă ca predecesori ai lui Bogdan, nu numai pe Dragoș și Sas, ci greșit și pe Latzko, care, în Analele putnene și la Dositei, ca și în pomelnicul de la Bistrița al domnilor (Anal. Acad. Rom., București, 1886, ser. II, tom VII, 2, p. 269), e trecut ca urmaș al lui și atestat în documente la 1370 și 1372, deci după Bogdan.

[64] Asupra acestui important document din colecția prof. Ștefan Szilágyi din Sighetul Marmației a atras atenția mai întîi Paul Hunfalvy *(Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien-Teschen, 1883, p. 113) și a dat un extras din el. A.D. Xenopol l-a publicat apoi, după o copie certificată, în „Rev. p. ist., arh., și fil.“, București, 1885, V, 166.

[65] Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, IX, 3, p. 469.

Această mărturie confirmă în totul știrea de mai sus privitoare la Bogdan, pe care o dă cronicarul contemporan și secretar al regelui. Însă același document dovedește în același timp că încă înainte de Bogdan a fost în Moldova un voievod Sas [66], pe care cronicile moldovene îl citează ca fiu și urmaș al lui Dragoș. Fiii acestui Sas, voievod moldovean, aduc regelui Ludovic servicii cu credință împotriva lui Bogdan; și pentru aceasta li se dau în stăpînire de către rege feudele din Maramureș ce fuseseră ale lui Bogdan. În documentul din 1349 e menționat și un Dragoș mai bătrîn, care poate e același ca și Dragoș al Moldovei [67]. Fiul său Gyula aduce înaintea lui Ludovic

---

[66] *Ibidem*, a. 1365: Ludovicus... strenuo viro Balk, filio Saaz, Moldavo, Vaivodae Maramarusiensi, quod idem adhuc in terra Moldovana regi fideliter adhaeserit, ibique complura vulnera, ammissis servitoribus suis, pro rege sustinendo, terrasque proprias et iura ibidem relinquendo, regem in Hungariam secutus fuerit...

[67] După acest document, Gyula, fiul lui Dragoș, are următorii fii: Dragus, Stefan, Tatar, Dragomir, Costa și Mirislav. Balk, fiul lui Sas, are, după documentul din anul 1365, următorii frați uterini: Drag (Dragoș), Dragomir, Ștefan și încă alți frați, căzuți în luptă cu Bogdan (cf. cuprinsul întreg al documentului — pe care Fejér îl publică numai în rezumat — la Șincai, *Cronica românilor*, I, 326). Gyula, fiul lui Dragoș, și Sas, după cronicile moldovenești și el un fiu al lui Dragoș, au prin urmare aceiași fii: Dragoș, Ștefan și Dragomir; Balk le este frater uterinus și frații lui, căzuți în luptă cu Bogdan, s-ar putea — în cazul cînd acei fii cu același nume ai lui Gyula și Sas sînt identici — să fie ceilalți fii ai lui Gyula din documentul de la 1349. Dragoș, fiul lui Gyula, apare încă și în 1360 (Fejér, IX, 3, p. 159), cînd Ludovic îi dă în Maramureș mai multe feude pentru serviciile ce i-a adus cu devotament împotriva lui Bogdan; mai tîrziu nu se mai vorbește de el, afară de cazul cînd e același Dragoș, care este adesea pomenit și mereu alături de fratele său Balk, ambii ca voievozi de Maramureș. Pentru identitatea acestor doi Dragoși pare a pleda cel puțin faptul că moșiile părintești ale primului, Gyulafalva și Nyires, împreună cu unul din satele ce i s-au dăruit în 1360, se întîlnesc mai tîrziu în stăpînirea urmașilor celui de-al doilea (Wenzel, *op. cit.*, pp. 52, 64). Chestiunea e însă că așa-numiții „fratres uterini“ Balk (Μπάλιτζας) și Drag (Νδράγος) apar și cu denumirea de „fratres carnales“ (Fejér, *Supl.*, II, 93), sau de „αὐτάδελφοι“ *(Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Miklosich et Müller, II, 156*)*, iar o dată de-a dreptul cu aceea de „filii quondam Szasz Wayvodae“ (Fejér, IX, 4, p. 528). Cum însă în tot cazul Sas nu este decît un supranume —

plîngerea „că ruda sa Ştefan, care nu de mult a trecut de partea unchiului său Bogdan, cunoscutul răzvrătit, l-au alungat pe el şi pe fiii săi, pentru că n-au voit ca, împreună cu el, să fie necredincioşi regelui şi că a dat foc şi a nimicit posesiunea lor Gyulafalva pe apa Maramureşului" [68].

Pe temeiul acestor ştiri am încercat mai de mult în alt loc [69] să pun de acord tradiţia moldovenească cu ştirea contemporană a cronicarului ungur. Aici nu pot intra din nou în examinarea mai amănunţită a chestiunii şi de aceea trimit la cele expuse acolo [70].

şi aci trebuie să ţinem seamă că Analele putnene, cea mai veche însemnare cronografică de dincoace de Carpaţi, nu cunosc numele acestui voievod (potym [după Dragoş] syn jego bŷl hospodarem, nie pisze iako mu bylo imie) — s-ar putea ca şi Sas şi Gyula să fie aceeaşi persoană. Denumirea „fratres uterini" ar trebui atunci să se raporteze la deosebirea de mame (D u C a n g e, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*: „Uterini etiam nuncupantur ex altero connubio procreati, ad discrimem duntaxat eorum qui eodem patre, sed diversa matre ex prioribus nuptiis nati sunt"). Dacă aşa stau lucrurile, atunci Dragoş întemeietorul din cronicile moldoveneşti, tatăl lui Sas, este acelaşi Dragoş, pe care documentul din anul 1349 îl menţionează ca tată al lui Gyula (mai tîrziu pomenit numai cu supranumele Sas).

[68] Hunfalvy, *loc. cit.*, Xenopol are, în loc de Ştefan, numele Stan, în forma Stanus, declinat Stano şi Stanum; tot astfel la Ştefan, fiul lui Gyula. În ambele cazuri eu prefer formele date de Hunfalvy, pentru că nume naţionale ca Stan etc. niciodată nu s-au mai întîlnit cu flexiune latină în documente ungureşti. Chiar şi în acest document, nici unul din celelalte nume de acest fel nu este declinat. Dacă textul original are într-adevăr forma Stan-us,-o,-um (ceea ce ţinînd seamă de felul cum a fost pregătită ediţia lui Xenopol este în domeniul posibilităţilor) această formă ar putea fi o prescurtare neobişnuită pentru Stephanus.

[69] *Dragoş şi Bogdan, întemeitorii principatului moldovenesc*, „Convorbiri literare", Iassi, 1884, XVIII, nr. 7—8 <v. supra pp. 89—13>0

[70] De atunci au mai apărut asupra aceluiaşi subiect: Xenopol, *Întemeierea ţărilor române*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", 1885, vol. V (p. 285 şi urm. *Descălecarea Moldovei*), în care autorul nu se ocupă de importantul mit cu Ladislau şi pentru aceasta nu găseşte o explicaţie exactă pentru descălecatul lui Dragoş. Şi C. Cogălniceanu (să nu se confunde cu cunoscutul istoric şi om politic Mihai Cogălniceanu) a publicat o broşură *Dragoş şi Bogdan*, Bucureşti, 1886, drept aşa-numită „cercetare istorică", fără a oferi ceva care să corespundă acesteia.

Ajungem prin urmare la rezultatul că, pornind din Maramureş, chiar Dragoş cel din cronicele moldoveneşti — un ţinut din Moldova de nord-est a fost numit, după numele lui, Cîmpul lui Dragoş [71] — a întemeiat în Moldova în timpul menţionatei campanii împotriva tătarilor de acolo o comunitate politică, aflată sub dependenţa Ungariei; şi că mitul cu Ladislau din versiunea moldoveană, care concordă în punctele esenţiale cu tradiţia ungară despre acea expediţie, a păstrat o informaţie mai exactă cu privire la întemeierea Moldovei. La început acest principat se întindea, precum arată cronica lui Ureche [72], numai asupra părţii de nord-vest a ţării şi (de vreme ce era socotit *pars adnexa* a Ungariei) nu forma un stat propriu-zis. Apoi Bogdan, voievodul românilor maramureşeni, care va fi socotit că ţara ocupată de oamenii săi i se cuvine lui după drept, începe să o organizeze ca stat de sine stătător. Însă întîmpină împotrivire de la urmaşii lui Dragoş, care sînt de partea regelui Ungariei ca unii ce rămăseseră credincioşi acelui stat. În ciuda repetatelor expediţii [73], Ludovic nu poate aduce la supunere pe răzvrătitul Bogdan şi răsplăteşte pe urmaşii lui Dragoş cu posesiunile lui Bogdan aflate în Maramureş, unde ei apar mai tîrziu ca voievozi ai acestui district [74].

[71] M i r o n C o s t i n, ed. Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, 518. H a s d e u, *Arhiva istorică*, I, 1, p. 110. Document din anul 1419: tri sela napole Dragoševo na Nekidъ, edno selo gde‿ichъ domъ, drugo selo Paškani, tretie selo Dragotešči... *ibidem*, p. 75 a. 1481: ot Dragoševo pole na Nekidê... *ibidem*, p. 110 a. 1555: ot Kъndeščii ščo u Dragoševo pole...

[72] Ed. Picot, p. 14: şi au descălecat întîi supt munte, mai apoi înmulţindu-se şi crescînd înnainte, nu numai apa Moldovei sau Siretul le-au fost hotar, ce pînă la Nistru şi pînă la mare s-au lăţit, p. 18. Şi întru această începătură au fost domnia ca o căpitănie.

[73] J o a n d e K ü k ü l l ö, ed. Schwandtner, *Ss. rer. Hung.* I, 193: (Ludovicus) Item fere singulis annis... movit exercitum contra aemulos et rebelles, et saepius contra Rachenos (var. Racenses) et Moldavos... p. 196: et quamvis per exercitum ipsius regis sepius impugnatus extitisset (Bogdan)... Cf. documentele din 1360 şi 1365, la F e j é r, IX, 3, pp. 159, 469.

[74] Dovezi la Wenzel, *loc. cit.* Aceşti voievozi români din Maramureş sînt strămoşii familiei nobiliare ungare Drágfi (adică fiul lui Dragoş), care a păstrat sub aceasta numele străbunicului ei. Cf.

De aceea, de acord cu Ioan de Küküllö, adevăratul întemeietor al principatului Moldovei în extinderea lui de mai tîrziu trebuie să fie socotit Bogdan, după al cărui nume ţara se cheamă şi Bogdania, cum o numeau turcii [75]. De la el avem şi prima monedă moldovenească cu inscripţia „Moneta Moldavie — Bogdan Waiwo(da)" [76]. Dragoş, întemeietorul din cronicele moldovene, n-a pus decît piatra de temelie la statul care a fost chemat la viaţă după el.

În ce priveşte determinarea datei acestor întîmplări, documentele stabilesc ca sigur anul 1349 şi că Bogdan a pornit din Maramureş cu puţin mai înainte. Cronica de la Buda (ed. Podhradczky, p. 337) aşază „circa annum 1347" descălecatul lui Bogdan menţionat, fără arătarea datei, de către Ioan de Küküllö (după Thurocz). Diferitele versiuni din cronicile moldovene se deosebesc între ele, cînd arată data descălecării lui Dragoş. Cea mai aproape de adevăr e tradiţia din Analele putnene [77], cel mai vechi monument de cronografie moldoveană ce ni s-a păstrat, şi ele dau anul 6850 de la facerea lumii, adică 1342 d.H. [78]. Dacă la această cifră se adaugă cei 6 ani

Picot, *Tableau généalogique de la famille de Dragoş*, „Rev. p. ist. arh., şi fil.", V, 310 şi urm.

[75] Acest nume apare chiar la Laonicos Chalcocondylas *(De rebus turcicis*, ed. Bonn, pp. 77—78*)*; şi ca atare nu trebuie să fie derivat de la Bogdan cel de mai tîrziu, sub care Moldova e tributară Turciei.

[76] Sturdza, *Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien*, Viena, 1874, p. 7. O altă monedă (*ibid.* p. 6) fără inscripţie şi purtînd stema Moldovei — imprimarea grosolană sugerează primele timpuri ale principatului — ar putea să dateze mai degrabă de la acest domn, decît de la predecesorii lui.

[77] Acest important izvor care a stat la baza cronicii lui Ureche nu ni s-a păstrat decît într-o traducere polonă, făcută la Iaşi în 1566. Au fost editate mai întîi de Wojcicki în vol. VI din „Biblioteka starożytna pisarzu polskich", Varşovia, 1844. O mai bună ediţie a dat Hasdeu în a sa *Arhiva istorică*, III, 5 şi urm. şi după criterii interne, el le denumeşte Analele putnene. Retipărite la Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, 471 şi urm.

[78] Traducerea polonă are, pe lîngă 6850 de la facerea lumii, anul 1352 d.H. După cronologia bizantină, folosită în Moldova (creaţia lumii 5508 î.H.), anului 6850 îi corespunde însă anul 1342. Cum în orice caz traducătorul polon dă anul erei creştine, trebuie să fie la mijloc o eroare de calcul făcută de el.

de domnie, atribuiţi predecesorilor lui Bogdan (Dragoş 2 ani, Sas 4 ani), rezultă pentru urcarea pe tron a lui Bogdan anul 1348; ceea ce se potriveşte în mod surprinzător cu documentul din anul 1349, precum şi cu Cronica de la Buda. În schimb în aceasta *(Chron. Bud.*, p. 276*)*, precum şi la interpolatorul la Chronicon Dubnicense (ed. Florianus, p. 151), expediţia împotriva tătarilor din Moldova, — pe care Ioan de Küküllö o povesteşte, fără arătarea anului, ca printre primele fapte ale domniei lui Ludovic (1342—1382) şi de care noi, pe temeiul mitului cu Ladislau, am legat descălecarea lui Dragoş — este pusă în anul 1345. Andrei Latzk, sub a cărui conducere s-a făcut acea expediţie, este atestat încă din 1343 ca voievod al Transilvaniei [79]. Gonirea tătarilor din Moldova şi — ceea ce s-a înfăptuit cu această ocazie — luarea în stăpînire a ţării de către românii din Maramureş sub Dragoş, trebuie deci să fie puse, dacă ţinem seamă de Analele putnene şi de alte ştiri, în anii 1343—1345.

Trecuse mai bine de un mileniu de la pierderea Daciei Traiane, pînă ce românii recîştigară şi recuceriră pentru cultură moştenirea lăsată de strămoşi în răsăritul Carpaţilor, căzută apoi pradă barbariei şi trecută prin mîinile atîtor stăpînitori.

În Bucovina, în vecinătatea ţării-mume Maramureş, s-a aflat la început, în timpul primelor două veacuri, centrul de gravitate al principatului Moldovei. Aici a fost scaunul domnitorului, aici este Suceava, prima capitală atestată, pînă ce, în a doua domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu (1564—1568), capitala fu strămutată la Iaşi. Aici se găsesc şi cele mai însemnate aşezăminte mai vechi ale domnilor Moldovei, cu mormintele lor. Chiar Dragoş a clădit pare-se o biserică la Volovăţ, unde şi-a găsit şi odihna de veci [80]. Tradiţia atribuie urmaşului său Sas clădirea

[79] Vezi „Transilvania" (Foaia Asociaţiunii pentru Literatura şi cultura poporului român din Transilvania), Braşov, 1869: *Series Vajvodarum Transilvaniae*, p. 36.

[80] Adaosul lui Nicolae Costin la cronica lui Ureche, Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, I, 133.

bisericii Sf. Treime din Siret, unde este şi un loc cu numele Sasca [81]. Bogdan întemeie la Rădăuţi prima mănăstire moldoveană, unde fu înmormîntat; este biserica episcopală de mai tîrziu, care mai există şi azi, cu mormîntul lui Bogdan şi al domnitorilor următori. Inscripţia funerară, aşezată din nou de Ştefan cel Mare în anul 1480, îl numeşte „Bogdan cel Bătrîn" [82].

Povestirea celor întîmplate după aceea cu Bucovina sub domnii Moldovei, pînă la unirea ei cu Austria, este rezervată părţii ce va urma.

---

[81] Cf. Staufe-Simiginowicz, *Volkssagen aus der Bukowina*, p. 88.

[82] Inscripţiile din această biserică sînt publicate de Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*, „Anal. Acad. Rom." seria, II, tom. VII, 2, p. 264 şi urm.

DIN ISTORIA ROMÂNILOR DIN MARAMUREŞ

SZILÁGYI ISTVÁN, MÁRAMAROSMEGYE ÁLTALÁNOS TÖRTÉNETMÉBÖL A XII. ÉS XIII. SZÁZÁD. **(DIN ISTORIA GENERALĂ A COMITATULUI MARAMUREŞ ÎN SECOLELE XII ŞI XIII).**

DR. CSÁNKY DEZSŐ, MÁRAMAROSMEGYE ÉS AZ OLÁHSÁG A XV. SZÁZÁDBAN **(COMITATUL MARAMUREŞ ŞI POPORUL ROMÂN ÎN SECOLUL AL XV LEA)**

Ultima publicaţie a Societăţii de Istorie Ungară: „*A magyar történelmi társulat 1889 aug. 25—31-iki vidéki kirándulása, Máramaros vármegyébe és Nagy-Bánya városába*" (Excursia Societăţii de istorie în comitatul Maramureş şi în oraşul Baia Mare de la 25—31 august 1889), Budapesta, 1889, conţine şi studiile mai sus menţionate despre istoria mai veche a Maramureşului [1]. Ele merită cu atît mai multă atenţie, cu cît chestiunile tratate, de la data monografiei lui Wenzel despre istoria Maramureşului (*Kritikai fejtegetések Máramarosmegye Történetéhez*, Pest, 1857) n-au format obiectul unei cercetări speciale, în afară de menţionarea lor într-un cadru mai general.

Din studiul lui Szilágyi (p. 10—26) vrem să punem în evidenţă mai ales chestiunea aşezării românilor, care, dacă facem abstracţie de discutarea literaturii de specialitate, cuprinde cea mai mare parte a lucrării. Autorul vorbeşte de o pretinsă însemnare din anale ruseşti şi relatează că: „Vlahii din Constantinopol", care au venit în ajutorul regelui Ungariei Ladislas al IV-lea în contra tătarilor, în jurul anului 1284—85, căpătară, de la acest rege, locuinţe în Maramureş, şi prezintă drept fapt istoric că nu se poate vorbi de o populaţie românească în Mara-

---

[1] În restul cuprinsului cărţii (154 pagini) se publică cuvîntarea de deschidere a lui Koloman Thaly, preşedintele adunării generale din 25 august 1889 la Sighet, apoi o conferinţă a dr-ului J. Mihályi: *Tanúlmány Mármarosi oklevelekröl* (Studiu despre documentele Maramureşului), în care este vorba şi despre începuturile bisericii româneşti în Maramureş; la sfîrşit urmează dările de seamă ale diferitelor comisii.

mureş înainte de această dată. Tot ce urmează este întemeiat pe această presupunere. Să vedem cum stau lucrurile.

Cronica Voskresenski cuprinde în anexă sub titlul: „Skazanie vkratcê o Moldavskychŭ gosudarechŭ otkolê načasja Moldavskaja zemlja vŭ lêto 6867" (Scurtă însemnare despre domnii moldoveni de la începutul Moldovei în anul 1359) o cronică moldovenească, care în afară de o stranie legendă despre întemeierea ţării nu conţine decît o listă a voievozilor, menţionînd durata domniei lor şi unele evenimente şi se încheie cu înscăunarea lui Bogdan al III-lea (1504). Partea cea mai importantă, legenda întemeierii, are următorul cuprins:

Doi fraţi din oraşul Veneţia (otŭ grada Viniciêi), Roman şi Vlahata, care erau de credinţă creştină, fugind de persecutarea creştinilor, au venit la locul numit Roma veche (Staryi-Rimŭ), şi au ridicat acolo o cetate pe care o numiră Roman; aici au trăit ei şi urmaşii lor, pînă cînd papa Formosus a trecut de la credinţa adevărată la cea latină. După dezbinarea creştinătăţii au ridicat latinii o cetate nouă numită Roma nouă (Novyi Rimŭ) şi îmbiară pe romaneşti, urmaşii lui Roman şi Vlahata, să se unească cu ei. Dar romaneştii nu au primit şi au rămas în credinţa ortodoxă, ceea ce a prilejuit un mare război cu latinii, care a durat pînă în timpul regelui Vladislav. Dar regele Vladislav era nepot de frate al arhiepiscopului sîrb Sava şi de care fusese botezat. După înclinaţia inimii sale el era în taină ortodox, dar în public şi ca rege era latin. În timpul domniei lui Vladislav, tătarii din aşezările lor de pe Prut şi din Moldova năvăliră în Ungaria şi ajunseră pînă la rîul Mureş. Regele Vladislav trimise la Roma (Rimŭ) să ceară ajutor împăratului şi papii. De asemenea trimise aceeaşi cerere romanilor vechi şi romaneştilor (kŭ starymŭ Rimljanomŭ i kŭ Romanovcemŭ). Romanii vechi şi noi se uniră şi merseră în Ungaria în ajutorul lui Vladislav. Dar romanii noi căutară să piardă pe romanii vechi arătîndu-i ca duşmani latinilor, şi îndemnară pe Vladislav să-i trimită în rîndurile dintîi, ca să piară în luptă. Romanii vechi s-au luptat vitejeşte bătînd pe tătari,

ceea ce bucură foarte mult pe Vladislav. După victoria aceasta, drept recunoştinţă, le spuse uneltirile urzite contra lor de romanii noi şi îi pofti să rămînă în ţara lui, ca să fie apăraţi de orice persecuţie din cauza credinţei lor. Pentru aceasta Vladislav le hărăzi lor ca locuinţă ţara Maramureşului dintre rîurile Mureş şi Tisa, unde se aşezară romanii vechi. Printre ei era un bărbat isteţ numit Dragoş. Cînd o dată acesta, mergînd la vînătoare în munţii Maramureşului cu tovarăşii lui, descoperi dincolo de munţi, în vecinătatea tătarilor, ţinuturi frumoase şi nelocuite, şi plăcîndu-le locul, cerură voie regelui Vladislav să se aşeze acolo. Vladislav le îngădui cererea şi ei se mutară din Maramureş în Moldova şi întemeiară aci un principat al cărui întîi domnitor a fost Dragoş [2].

Partea întîia a acestei legende pînă la aşezarea romanilor vechi în Maramureş, pe care o redăm întocmai, nu se găseşte în celelalte cronici moldoveneşti. Letopiseţul de la Putna [3] ca şi cronica lui Ureche [4] dau o legendă mai simplă, în care se spune numai că Dragoş coborî din Maramureş în Moldova cu prilejul unei vînători. Mai tîrziu numai la copiştii Eustratie Logofătul, Simion Dascălul şi Misail Călugărul găsim un adaos la cronica lui Ureche, care, după cum spun ei, este luat dintr-o cronică ungurească. În acest adaos apare legenda amplificată în felul următor:

Pe cînd Moldova era încă locuită de tătari, aceştia năvăliră în Transilvania (Ardeal), alungînd pe locuitori din casele lor. Ca să-i gonească Laslău craiul ceru ajutor de la împăratul roman. Dar împăratul făcuse jurămînt să nu condamne la moarte nici un om în timpul domniei lui. De aceea închisorile împărăţiei erau pline de deţinuţi. El trimise pe aceştia craiului Ungariei ca să se folo-

---

[2] *Polnoe sobranie russkichŭ lêtopisei*, VII, 256 sq. Coborîrea lui Dragoş, pe care o redau pe scurt, e povestită la fel ca în celelalte cronici moldoveneşti.

[3] Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, III, 5. Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, III, 871.

[4] Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, I, 131; Picot, *Chronique de Moldavie par Grégoire Ureche*, p. 10.

sească de ei în războiul împotriva tătarilor, cu condiția să nu-i trimită înapoi, ci să rămînă în Ungaria. Cu această armată de răufăcători bătu Laslău pe tătari, gonindu-i și din Moldova peste Nistru pînă în Crimeea. După biruință, regele Laslău așeză pe acești oameni, cu care dobîndise o atît de mare victorie, în Maramureș, unde se află și în ziua de astăzi urmașii lor. Mai tîrziu a plecat un fiu de prinț, Dragoș, cu oamenii săi spre Moldova curățită de tătari și a întemeiat principatul [5].

Miron Costin, continuatorul Cronicii lui Ureche, își manifestă indignat mirarea întrebîndu-se de unde copiștii au scornit această „ocară și basnă", pe care el o neagă cu hotărîre și ne asigură că nici un cronicar, fie el latin, polon sau ungur, nu pomenește de așa ceva [6]. Dar și el cunoaște o legendă cu privire la victoria unui rege Ladislas asupra tătarilor, după care voievodul Dragoș coborî din Maramureș în Modova, întemeind astfel un principat [7]. Această versiune mai simplă este probabil baza comună a celorlalte, care sînt amplificate în mod diferit.

Atît versiunea rusească cît și acea pretins ungurească lărgesc întîia legendă despre întemeierea principatului Moldovei, încercînd fiecare în felul ei de a da o explicație originei latine a moldovenilor coborîți din Maramureș. Tot ce se referă la aceasta este ficțiune, ca și explicația numelui și credinței greco-ortodoxe a acestor români latini sau vlahi prin cei doi *heroes eponymi* Roman și Vlahata. Dacă nu ținem seama de aceste elemente adăugate mai tîrziu, ne rămîne ca miez al legendei tradiția despre victoria unui rege ungur Ladislas asupra tătarilor din Moldova, la care au contribuit în chip esențial romanii vechi din Maramureș și ocuparea Moldovei de către aceștia sub voievodul lor Dragoș.

Dar despre care rege Ladislas poate fi vorba? O astfel de campanie în contra tătarilor, al cărui rezultat a fost gonirea lor din Moldova, făcînd posibilă întemeierea principatului de către romanii vechi, o găsim numai în primii

[5] C o g ă l n i c e a n u, *Cron. Rom.*, I, 377 sq., Appendix I.
[6] *Ibidem.*, I, 4 sq.
[7] *Ibidem*, I, 30, III, 506, 508.

ani ai domniei lui Ludovic I (1342—1382). Este victoria cîștigată în contra tătarilor din Moldova, de unde aceștia neliniștеau hotarele regatului Ungariei. Această biruință a fost cîștigată de armata regelui sub conducerea voievodului Ardealului, Andrei, fiul lui Lațc, pe care contemporanul Ioan de Küküllö o povestește astfel la primii ani ai domniei lui Ludovic: „Qui autem ex ipsis Tartaris remanserunt, ad partes maritimas longe distantes, ad alios Tartaros fugerunt" [8]. Această victorie memorabilă, care avu un răsunet așa de strălucitor, intră curînd în domeniul legendei, atribuindu-i-se regelui Ladislaus-cel-Sfînt, care ar fi ajutat personal pe creștini, ieșind din mormînt pentru a hotărî victoria. Crearea acestui mit s-ar putea datori în parte numelui voievodului conducător Lațc (adică Ladislaus) și o găsim ca interpolarea minoritului Ioan în cronica de la Dubnița [9].

În acest fel s-a păstrat în legenda întemeierii Moldovei amintirea victoriei oștilor ungurești în contra tătarilor, care a precedat întemeierea și la care au luat parte românii

[8] S c h w a n d t n e r, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, 177.
[9] F l o r i a n u s, *Historiae Ungaricae fontes domestici, Scriptores*, III, 152: „Dicitur quoque, quod quamdiu bellum inter christianos et ipsos Tartaros duravit, caput sancti regis Ladislai in ecclesia Waradiensi non inveniebatur. Mira certe res. Cum igitur subcustos eiusdem ecclesie causa requirendi ipsum caput sacristiam ingressus fuisset, reperit ipsum caput in suo loco iacere ita insudatum, ac si vivus de maximo labore vel calore estus aliunde reversus fuisset. Quod factum idem subcustos non tantum ipsis canonicis, sed etiam multis religiosis viris publicavit. Ad probationem vero predicti miraculi, quidam ex predictis Tartaris captivis valde decrepitus aiebat quod non ipsi Siculi et Hungari percussissent eos, sed ille Ladislaus, quem ipsi in adiutorium suum semper vocant. Dicebantque et aly socy sui, quod cum ipsi Siculi contra eos processissent, antecedebat eos quidam magnus miles, sedens super arduum equum habensque in capite eius coronam auream, et in manu sua dolabrum suum, qui omnes nos eum validissimis ictibus et percussionibus consummebat. Super caput enim huius militis in aere quedam speciossima domina mirabili fulgure apparuit, in cuius capite corona aurea, decore nimio ac claritate adornata videbatur. Unde manifestum est, predictos Siculos pro fide Jesu Christi certantes, ipsam beatam virginem Mariam et beatum regem Ladislaum contra ipsos paganos, qui in sua virtute et multitudine gloriabantur, adiuvasse".

din Maramureş [10]. Nu vom cerceta aici ceea ce priveşte întemeierea în sine. Reţinem numai acest rezultat sigur că legenda de mai sus n-are nici o legătură cu începuturile istorice ale românilor din Maramureş, şi cu atît mai puţin cu tendinţa etiologică a legendei de a lămuri cauzele primordiale ale faptelor şi nici aşezarea vlahilor balcanici. Că aşezarea romană corespunde cu întemeierea Moldovei, adică cu epoca regelui ungur Ladislas, ajuns legendar, — în realitate epoca lui Ludovic I — ne dezvăluie mai curînd situaţia adevărată din timpurile de atunci. Dacă această aşezare are un temei istoric, ea nu poate să fie decît întoarcerea în Maramureş a fiilor voievodului de altă dată Sas (în cronicele moldoveneşti înaintaş al lui Bogdan, fiul întemeietorului Dragoş) goniţi din Moldova de către Bogdan, cu însoţitorii lor, unde Ludovic le dăduse pentru serviciile lor proprietăţile lui Bogdan necredinciosul [11]. Pe ştirea nelămurită despre acest fapt istoric se bazează legenda originii romane a vlahilor.

Ce imagine falsă ne dă în schimb dl. Szilágyi despre conţinutul istoric al acestei legende! El consideră pe „romanii vechi" sau „romaneştii din Roma veche" drept „vlahi din Constantinopol"; legendarul rege Ladislas nu e altul decît Ladislas al IV-lea (1272—1290); chiar data acestei aşezări incontestabile a vlahilor bizantini în Maramureş, el o indică fără şovăire pe la anul 1284—85. Şi toate acestea ar exista în analele ruseşti!

Analele ruseşti, din care d. Szilágyi pretinde de a fi luat aceste ştiri, sînt de fapt ale lui Engel, *Geschichte des*

[10] Participarea romanilor din Maramureş la expediţiile contra tătarilor reiese şi din cunoscutele documente de învestire ale regelui Ludovic I pentru voievozii români în Maramureş, Dragoş şi Balc, ca recunoaştere a serviciilor lor deosebite în războiul din Moldova (F e j é r, IX, 3, p. 159, a. 1360, p. 469, a. 1365 <H u r m u z a k i-D e n s u ş i a n u, *Documente*, I, 2, pp. 61—62 şi 94 >). Chiar dacă acestea nu se referă la expediţiile contra tătarilor, lasă totuşi să se întrevadă că aceşti români din Maramureş, neîntrecuţi luptători, au adus servicii asemănătoare şi în lupta contra tătarilor, despre care s-a păstrat această tradiţie legendară.

[11] F e j é r, IX, 3, p. 469 <H u r m u z a k i-D e n s u ş i a n u, *op. cit.*, p. 94 >.

ungrischen Reiches und seiner Nebenländer (Halle, 1797). Acesta a făurit legenda întemeierii Moldovei (vol. I, p. 430 sq.), răspîndită de curînd prin ediţia analelor ruseşti a lui Schlözer, cu ajutorul unei ştiri a lui Pachymeres, şi din contopirea lor a dat la iveală o poveste în care în zadar căutăm o bază istorică.

Cronicarul bizantin spune că în anul 1284, cînd imperiul a fost ameninţat de o invazie a tătarilor şi bizantinilor le-a fost frică să nu se unească vlahii traci cu neamurile lor scitice, — aşa sînt numiţi tătarii ca şi celelalte popoare supuse lor din nordul Dunării — împăratul Andronic strămută aceşti vlahi în Asia Mică, însă în timp de doi ani cei mai mulţi răscumpărară dreptul de întoarcere, căci nu puteau să sufere exilul şi clima duşmănoasă [12].

Imaginaţia lui Engel se complace a afirma că o parte a acestor vlahi la strămutarea lor din Tracia a fost cedată regelui Ungariei, Ladislas al IV-lea, ca trupe auxiliare în contra tătarilor, care în anul 1285 au năvălit în Ungaria. Aşezînd vlahii traci ai lui Pachymeres în locul „romanilor vechi ortodocşi" din legendă şi atribuind intrígile „romaneştilor latini" bizantinilor, Engel schimbă legenda după bunul său plac şi pretinde că această poveste eterogenă avea caracterul unei tradiţii istorice consacrate. Ladislas caută chiar să se înţeleagă cu regele bulgar Terter pentru trecerea vlahilor traci prin ţara acestuia, dar Terter, de frica tătarilor, aruncă solii maghiari în închisoare. Aci ne suprinde Engel, voind să dea o bază istorică rodului fanteziei sale, prin citarea unui document, care de fapt nu adevereşte prin nici un cuvînt ceea ce autorul, prin nemaipomenite intervertiri vrea să înţeleagă. Pasajul merită să fie redat; este dintr-un document al lui Ladislas al IV-lea din anul 1285, în care arătîndu-se meritele magistrului George, între altele se spun următoarele: „Ceterum quum ad D o r m a n u m (Engel p. 433 crede că numele ar fi scris greşit şi ar însemna T e r n o v a [capitala de atunci a Bulgariei]) ad colloquium sub spe pacis accessissemus, ubi quosdam Barones nostros captivavit; idem M. Geor-

[12] G e o r g i u s P a c h y m e r e s, ed. Bonn, part. II, p. 106.

gius nobis fidelissima obsequia ibi exercuit et impendit, et unum e s o c i i s D o r m a n i eiusdem captum adduxit. (Ultimul pasaj unde Dorman figurează ca nume de persoană este pur şi simplu omis de Engel). Insuper quum nostros homines fideles Transilvanos una cum Cumanis nostris contra Dormanum et Bulgaros misissemus,... M. Georgius... loco in eodem grata obsequia exercuit“ [13]. Aceasta ar însemna negocieri pentru trecerea vlahilor traci prin Bulgaria!

Printr-un astfel de procedeu ajunge Engel la afirmarea aşezării vlahilor din Balcani în Maramureş, în anul 1284. Şi acest basm fantezist, această schimbare arbitrară a istoriei şi a legendei, găseşte adepţi printre istorici chiar şi astăzi! Dar nimeni n-a îndrăznit să afirme, pe această bază, că înainte de anul 1284 n-ar fi locuit români în Maramureş, şi de a trage din aceasta şi alte concluzii. O astfel de descoperire a fost rezervată numai d-lui Szilágyi. Cu ea se prăbuşeşte întreaga clădire construită de dînsul.

Dr. Csánky, autorul celui de al doilea studiu (pp. 27—56), se exprimă de asemenea în favoarea mitului de mai sus, găsind confirmarea lui în situaţia românilor de atunci, care ar arăta că aşezarea lor în Maramureş ar fi avut loc numai după năvălirea mongolilor (p. 54).

Pentru a ajunge la un astfel de rezultat, autorul, din materialul documentar, ne oferă contribuţii destul de însemnate despre istoria românilor din Ungaria; dar din păcate nu găsim în ele nici cel mai mic indiciu care ne-ar permite să-i dăm dreptate în ceea ce priveşte concluzia finală. Toate documentele pe care le prezintă arată pe românii din Ungaria şi din Ardeal sau în calitate de proprietari rurali sau ca locuitori în aceleaşi condiţii ca maghiarii, mai ales pe teritoriile castelelor regale, sub cnezii sau voievozii lor, care treptat ajung în nobilimea ungară, maghiarizîndu-se. Distinse familii nobile ungare, ca Drágfi, Hunyadi ş.a., se trag din aceşti cnezi şi voie-

[13] F e j é r, V, 3, p. 276 < H u r m u z a k i - D e n s u ş i a n u, *Documente*, I, 1 p. 455 >.

vozi. Şi asemenea popor care, de cînd documentele existente ne lămuresc despre situaţia etnografică a ţării, apare ocupînd cea mai mare parte a Ardealului şi a regiunilor ungare din răsărit, şi pe lîngă aceasta, după mărturisirea tuturor cronicilor ungare, a fost considerat de toată lumea ca popor autohton şi după un document din anul 1231 exact „a tempore humanam memoriam transeunte, per maiores, avos, atavosque“ avea proprietăţi rurale în Transilvania [14], acest popor, fără ca vreun document să-l menţioneze, să fi intrat nu de mult în ţară ca „păstori nomazi“ şi să fi dobîndit numaidecît pămînt şi apoi înnobilarea şi după cîteva generaţii să fi dat ţării chiar un rege, Matias Corvin. Sîntem doritori de a şti, cum d-rul Csánky poate trage din cercetarea documentelor astfel de concluzii şi cum poate împăca atîtea contraziceri. Argumentarea începe cu enumerarea familiilor române nobile sau proprietare de pămînt din Maramureş, pe care le întîlnim în unele documente din secolul al XV-lea. Cea mai însemnată între acestea este familia Drágfi (urmaşii lui Dragoş din legenda întemeierii Moldovei şi succesorul lui Bogdan în voievodatul din Maramureş), pe care noi putem s-o urmărim pînă-n mijlocul secolului al XIV-lea. Întrucît mai multe nume (nume de botez şi nume patronomice derivate din ele) ale acestor familii considerate „valahe“ au un caracter sud slav, autorul deduce (p. 36) că aceşti valahi trebuie să fi venit din vecinătatea slavilor de sud. Numele „valah“ însuşi nu s-ar referi exclusiv la români în documentele ungureşti, ci asemenea „unei populaţii greco-ortodoxe din Balcani, care erau mai ales păstori“, o afirmaţie căreia îi lipseşte orice temei.

Cine este puţin familiarizat cu aceste chestiuni îşi va da seama de monstruozitatea unei astfel de argumentări. Oare se poate zice că secuii care au cu preferinţă nume biblice, au venit din Palestina? În acest caz ca şi în celălalt numele se datoresc mai întîi influenţei bisericii. La

[14] T e u t s c h şi F i r n h a b e r, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, „Fontes rer. Austr.“, XV, 1, p. 50.

români, în afară de faptul, după cum se știe în biserică limba slavă predomina pînă în secolul al XVII-lea, trebuie luate în considerație populația slavă anterioară din țările carpatice ca și dominația bulgară în nordul Dunării înaintea venirii ungurilor. Că nume slave au devenit în aceste împrejurări curente, nu e necesar a fi dovedit. Dar în ceea ce privește semnificația numelui valah în documentele ungare, să ne abținem de la orice părere, pînă cînd dr-ul Csánky ne aduce o justificare pentru afirmația lui. Singurul înțeles valabil rămîne deocamdată cel expus în mod categoric de istoriografia ungară din evul mediu.

Dar această teorie a emigrării găsește, după autorul nostru, o confirmare și în nomenclatura topografică. Autorul găsește (pp. 37—39) că numele proprietăților românești din documentele mai sus-citate sînt mai mult de jumătate de origine slavonă, peste un sfert ungurești și numai restul românești. Nu e admisibil, zice dr-ul Csánky, să existe o asemenea proporție, dacă populația ar fi fost românească.

În afară de faptul că nu posedăm statistici exacte pentru a judeca plusul sau minusul populației, numele slave ale localităților nu dovedesc nimic altceva decît existența odinioară a unei populațiii slave și a influenței slave, fără a exclude în același timp existența românilor. Pentru a trage o concluzie justă prin extinderea nomenclaturii slavone asupra situației etnografice să îndepărtăm mai întîi numele care pot să aibă originea lor și în limba română împănată de elemente slave. Că și restul nu provine exclusiv de la o populație slavă se dovedește mai ales prin numeroase nume maghiare în regiuni nelocuite de unguri.

Dr-ul Csánky observă însuși că documentele ungare arată existența numelor ungurești și în Slavonia, unde nu poate fi vorba de o populație maghiară. Este influența cancelariei regale, care întrebuința cu preferință denumiri maghiare întrucît se traduceau adeseori nume străine sau le maghiarizau. Se pare că și în ținuturile românești, mai ales în Maramureș, s-a procedat în același fel. Dar aici, crede autorul, denumirile provin de la proprietarii maghiari

sau de la o populație maghiară, cu toate că nu s-a dovedit prezența lor în toate aceste localități pe lîngă populația românească, atestată în mod formal. Cele cîteva colonii ungurești în Maramureș, despre care vorbesc cronicile și unde ungurii ca și sașii sînt desemnați ca „oaspeți" (hospites) nu trebuie luate în considerație [15].

Ca exemplu pentru maghiarizarea numelor localităților românești — ceva ce dr-ul Csánky nu pare a cunoaște, pentru că el și în privința regiunilor românești vorbește numai de maghiarizarea numelor slave — cităm „Hosszúmezö" sau „Cîmpulung", cum spun românii. Cîmpulung (adică „Langes Feld") este un nume de localitate românesc frecvent. El se întîlnește și în estul și nordul Carpaților precum și în Peninsula Balcanică și totdeauna ca denumire a unei văi mai largi între munți. Oare ungurii veniți din cîmpie, sau mai curînd românii coborîți de la munte, au numit o vale largă între munți cîmpul lung (Hosszúmezö, Cîmpulung)? La Hosszúmezö găsim noi în sus-numitul document din anul 1329 acei hospites ungurești.

Pentru explicarea unor astfel de nume maghiare n-ar trebui să uităm, pe lîngă obiceiul cancelariei regale, influența gustului ce domnea în clasele superioare. Cum proprietarii români își maghiarizau numele de familie precum se știe de dragul nobilimii ungare, așa făcură și cu numele proprietăților lor, mai ales la noile localități care se alcătuiau. Era o modă a prefera numele ungurești, după cum mai înainte sub influența slavonă se preferau cele slave. Toate acestea trebuie luate în seamă dacă vrem să ne formăm o idee justă despre situația etnografică după nomenclatura topografică.

În decursul lucrării sale dr-ul Csánky caută o explicație pentru situația privilegiată a românilor proprietari de pămînt din Maramureș, care reiese din documentele secolelor XIV și XV. Autorul este de părerea preconcepută

[15] F e j é r, VIII, 3, p. 353 a. 1329 < H u r m u z a k i - D e n s u ș i a n u, *Documente*, I, 1, p. 611 >: Considerantes fidelitates hospitum nostrorum fidelium de Maramorusio, Saxonum et Hungarorum, videlicet in villis Visk, Huszth, Fecsö et Hosszúmezö...

că aceşti români ar fi intrat în ţară numai spre sfîrşitul secolului al XIII-lea. Făcînd o comparaţie cu românii din Ardeal şi Banat, el găseşte în comitatul Huniedoara şi în Banat aceeaşi situaţie ca în Maramureş. Dar aci în sud ies la iveală şi meritele voievozilor români în apărarea graniţelor în contra duşmanilor dinafară, mai cu seamă a turcilor. Pentru a explica anomalia că s-a încredinţat repede apărarea graniţelor acestor oaspeţi nepoftiţi, care intraseră neobservaţi şi neluaţi în seamă ca un popor de păstori nomazi în ţară, autorul presupune că aceşti români, care se bucurau de privilegiul de a fi soldaţi, erau deja la sosirea lor de un neam mai nobil. Tot aşa în Maramureş unde nu erau lupte în contra duşmanilor dinafară, dar unde se aflau proprietari rurali români care dobîndiră privilegiile nobilimii „drumul ascensiunii de la viaţă de păstori la nobilimea ungară n-a fost acelaşi în ambele cazuri, dar baza a fost aceeaşi" (p. 52).

Nu putem să urmăm pe autor prin toate rătăcirile lui în acest labirint istoric. Încercarea de a împăca situaţia românilor în regatul ungar din punctul de vedere al dreptului public cum reiese din documentele secolelor XIII şi XIV, cu teoria favorită a autorului despre imigrarea românilor, trebuie s-o considerăm zadarnică. Cu totul altfel se prezintă chestiunea dacă rămînem pe tărîmul real al tradiţiilor istorice. Un bun început în această privinţă, cînd teoria imigrării românilor n-a fost încă o dogmă a istoriografiei maghiare, a fost făcut de Kemény [16] şi în urmă de către Pič [17]. Să ne mulţumim numai a indica rezultatele.

„Ungurii au găsit o populaţie românească, care s-a acomodat noii ordini a lucrurilor şi menţine în general pămînturile pe care le avea pînă atunci şi care — pentru că la cucerire nu puteau fi cedate altora — apar mai tîrziu în cele mai multe cazuri în domeniul coroanei, depinzînd de

[16] *Die ehemaligen Knessen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen*, în „Magazin für die Geschichte Siebenbürgens", 1846, II, p. 286 şi urm.

[17] *Über die Abstammung der Romänen*, Leipzig, 1880, p. 125 şi urm.

cetăţile regale. Ea se bucura, ca înainte, de o autonomie naţională, întrucît trăia după obiceiul pămîntului adeseori menţionat în documente ca „jus valachicum", sub conducători proprii, numiţi cnezi sau voievozi, după regiune. Aceştia se ridicau în rîndurile nobilimii, ori prin merite personale, sau trecînd la biserica catolică. Întrucît cnezatele, în cele mai multe cazuri stăpînite de demult şi dobîndite prin moştenire, le sînt confirmate în liberă posesiune, cu timpul se confundă cu nobilimea ungară; cnezii care n-au devenit catolici şi n-au fost înnobilaţi cad, sub puterea împrejurărilor, în starea fără drept a supuşilor.

Această desfăşurare trebuie cercetată mai în deaproape. Dar dacă vrem să lămurim chestiunea, trebuie să lucrăm fără presupuneri istoric neîntemeiate. Pentru dr.-ul Csánky teoria imigrării românilor, cum ea este „deja lămurită prin Hunfalvy şi Réthy", reprezintă nici mai mult nici mai puţin decît „o formulă matematică", din care trebuie deduse chiar faptele bine stabilite ale documentelor. „Formula matematică a principiilor fundamentale — spune autorul (p. 40), întrucît pune acea teorie ca premisă sigură în primul rînd — este stabilită pentru ştiinţa obiectivă!"

În faţa unei astfel de siguranţe matematice orice contrazicere din izvoarele istorice trebuie bineînţeles să se încline. Aceasta se referă atît la documentele maghiare cît şi la cronicile ungureşti din evul mediu. Cele din urmă ne vorbesc despre toate triburile popoarelor care au ocupat Ungaria, însă nimic despre imigrarea românilor. Aceştia din urmă sînt consideraţi în unanimitate ca popor băştinaş, pe care ungurii l-au găsit la venirea lor şi care era cunoscut şi pe timpul lui Attila ca „Romanorum coloni" [18]. Începuturile istoriografiei ungare datează probabil din

[18] Kéza, ed. Florianus, II, 65, 70; *Chronicon pictum*, pp. 114, 120; *Chronicon Budense*, ed. Podhradczky, pp. 24, 32; *Chronicon Dubnicense*, ed. Florianus, III, 17, 23; *Chronicon Posoniense*, IV, 15, 21; *Anonymus Belae regis Notarius*, din secolul al XII-lea cunoaşte încă o tradiţie despre un principat român pe care-l găseau maghiarii la venirea lor în Transilvania: Cap. 24—27, ed. Florianus, II, 23—25.

secolul al XII-lea. Pe acele însemnări mai vechi se întemeiază şi ştirile cronicilor din secolul al XIII-lea şi al XIV-lea, avînd acelaşi izvor comun cu privire la români, şi totuşi aceştia, după istoriografia maghiară modernă, au imigrat numai în secolul al XIII-lea. Dar, la începutul secolului al XII-lea, ştia şi cronicarul rus Nestor că la sosirea maghiarilor locuiau în ţinuturile carpatice „valahi şi sloveni" [19].

Această tradiţie sigură, de îndată ce avem veşti despre românii din nordul Dunării, tradiţie consacrată îndeobşte (cunoscută şi bizantinilor, de pildă de Kekavmenos în al XI-lea şi de Kinnamos în al XII-lea secol, care o menţionează în legătură cu cucerirea şi colonizarea romană [20], cu toate că anterior n-au vorbit mai nimic despre acest popor) pe lîngă faptele care rezultă din izvoarele maghiare, nu permite nici măcar o îndoială despre aşezarea strămoşească a românilor înaintea venirii maghiarilor. S-a văzut cum s-a procedat şi cu legenda şi cu documentele pentru a dovedi contrariul [21].

---

[19] *Chronica Nestoris*, ed. Miklosich, p. 12.

[20] K e k a v m e n o s (ed. Vasilievski, *Sovêty i raskazy vizantiiskago bojarina XI vêka*, Peterburg, 1881, pp. 106—107) identifică pe vlahii contemporani lui cu dacii supuşi de Traian şi cu vechii bessi din peninsula Haemus, prin care el înţelege probabil numai cele două ramuri ale daco-vlahilor şi a vlahilor din Haemus. K i n n a m o s (ed. Bonn. p. 260) spune despre vlahii de la Marea Neagră, care, aliaţi cu bizantinii, iau parte la războaiele împăratului Manuel în contra ungurilor: οἱ τῶν ἐξ 'Ιταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται". Ştirea se referă, după cum mărturiseşte şi T o m a s c h e k (*Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, „Sitzungsberichte der Wiener Akademie d. Wiss." vol. 99, 1881, Phil.-hist. Cl., p. 485), la românii din nordul Dunării.

[21] Despre o imigrare a românilor din Peninsula Balcanică, care, în contrazicere cu toate ştirile referitoare, se încearcă s-o stabilească la sfîrşitul evului mediu, ar putea fi vorba numai înainte de aşezarea maghiarilor. Noi găsim o indicaţie în *Acta S. Demetrii* (Miracula, lib. II, cap. 158, 169, 195—196), după care populaţia creştină din regiunile dunărene foste romane ale Imperiului bizantin, a fost împinsă de invazia avarilor, slavilor şi bulgarilor, parte spre sud (actualii macedoneni), parte spre nord. Este singura mărturisire pentru emigrarea din sud spre nordul Dunării, care de altfel poate să fie considerată ca o urmare imediată a aşezării slavilor şi

Societatea maghiară de istorie — cum se spune în cuvîntul de deschidere la cea din urmă adunare generală — şi-a propus ca sarcină, pe lîngă sprijinul dat istoriografiei şi culturii naţionale, „să servească de asemenea şi ideea de stat ungar".

Dacă istoriografia ungară şi prin ea ideea de stat maghiar urmează să fie astfel servite, atunci într-adevăr ar fi amîndouă într-o stare destul de rea.

Viena, în ianuarie 1890

---

bulgarilor. Această probabilă emigrare de la sudul Dunării spre nord s-ar putea interpreta numai în sensul unui adaos de populaţie la elementele romane, rămase în Dacia veche. Cf. < D. O n c i u l, *Zur rumänischen Streitfrage* >, „Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung", Ergänzungsband II, p. 277 şi urm. < v. supra p. 261—279 >.

RADUL NEGRU ŞI ORIGINILE PRINCIPATULUI ŢĂRII ROMÂNEŞTI

I

După zisa cronicilor noastre se împlinesc acum şase secoli de la întemeierea principatului Ţării Româneşti prin Radul Negru. În contra autorităţii cronicarilor s-au ivit însă, chiar la cele dintîi cercetări, cuvinte de îndoială, şi istoria n-a spus încă cuvîntul de pe urmă în această chestiune. Întrebarea ce ne propunem a discuta are astăzi, pe lîngă interesul ştiinţific, întrucîtva şi un interes actual, întrucît poate fi vorba de aniversarea seculară a întemeierii. Dar pentru a ne pronunţa asupra ei, să vedem mai întîi ce spun cronicile.

Cea mai veche cronică a Ţării Româneşti e cunoscută Cronica anonimă, publicată în „Magazinul istoric" (IV, 231 squ. V, 3 squ.) sub titlul *Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălecat românii.* Ea e cuprinsă, împreună cu continuaţia lui Radu Greceanu şi a lui Radu Popescu, şi în *Istoria Ţării Româneşti* publicată de Ioanid (Bucureşti 1859) după manuscrisul Ierodiaconului Daniil. În această cronică anonimă avem să deosebim o parte mai veche pînă la a. 1593, după care urmează domnia lui Mihai Viteazul, scrisă de un contemporan[1], şi domniile următoare pînă la a. 1688, adaose succesiv de asemenea de autori mai mult sau mai puţin contemporani. Partea

[1] Baldasar Walther, autorul contemporan al istoriei lui Mihai Viteazul, apărută la 1599 (retipărită în „Tesaur de monumente istorice", I, de Papiu Ilarianu), aminteşte în prefaţă o descriere a faptelor acestui domn, scrisă româneşte de logofătul său, pe care a căpătat-o în Tîrgovişte la 1597 şi a folosit-o după o traducere polonă. Această cronică indigenă pare să fie cuprinsă în Cronica anonimă, după cum arată compararea ei cu Walther.

pînă la 1593, pe care aş numi-o *Cronica Basarabească*, este întîia şi pentru timpul acesta, unica cronică originală a Ţării Româneşti ce cunoaştem. Constantin Căpitanul („Mag. ist"., I, II), carele s-a silit a aduna cît mai multe ştiri, atît din cronicile indigene cît şi de la autori străini, foloseşte pînă la 1593 numai această cronică a ţării, cu care el consună aproape literal. Ceea ce spune mai mult priveşte pe „vecini şi străini, după cum a găsit scris de alţi istorici" (I, 88), sau el le află „la străini", (I, 95). Neajunsurile cronografiei indigene îi scot chiar exclamarea de nemulţumire: „După aceasta se cunoaşte ce fel de oameni au fost românii noştri, care nici un lucru deplin n-au scris!" (I, 99). De la domnia lui Mihai Viteazul, Constantin Căpitanul se deosebeşte de Cronica anonimă, nu numai în formă, ci parte şi în cuprins, de unde rezultă că el a folosit aici şi alte cronici din ţară. Deosebirile ce se află în partea înainte de Mihai Viteazul privesc, afară de ştirile străine, numai timpul de la Radul cel Mare (1494—1508) pînă la sfîrşitul domniei lui Neagoe Basarab (1512—1521), unde cronica veche, aşa cum se află în Cronica anonimă adusă pînă la a. 1688, nu ne este păstrată în forma sa originală. Un copist nepriceput a interpolat aici *Viaţa patriarhului Nifon* [2], care se ocupa mai pe larg de domnii Ţării Româneşti din acest timp, lăsînd afară partea corespunzătoare a cronicii ; el păstrează chiar numele de *Panonia* pentru Ţara Românească, precum aflase în viaţa lui Nifon. Textul original al cronicii pare să fie folosit de Constantin Căpitanul, cum şi de autorul cronicii traduse de Filstich[3].

[2] Traducerea românească a acestei biografii, scrisă greceşte de „kir Gavriil Protul, adică mai marele Svetagorei", contemporan cu Neagoe Basarab, e publicată de d. Hasdeu în *Arhiva istorică*, I, 2, p. 133 sq. după o copie din a. 1654 şi alta din 1816 a Tratatelor lui Neagoe Vodă, la care e alăturată. Ea se află interpolată mai toată în cronica noastră.

[3] Historie von der ersten Hereinkunft der Römer und von dem von ihnen nachmals aufgerichteten Walachischen Reiche, welche anno 1727 den 5. Sept. aus dem Anonymi Msto Valachico von uns in die teutsche Sprache übersetzt angefangen worden. Din acest manuscript aflător în biblioteca gimnaziului evangelic

Aşa cum ne sînt păstrate, cronicile Ţării Româneşti au caracterul contemporanităţii abia de la Neagoe Basarab înainte; pentru domniile anterioare însă, ele sînt foarte lipsicioase şi chiar rătăcite. Dacă nu în domnia lui Neagoe, apoi puţin mai în urmă va fi început deci a se scrie cea dintîi cronică a ţării, care, continuată succesiv, a servit de bază cronicarilor mai tîrziu. Această primă cronică ce o numim Basarabească, căpătînd fiinţă — ca un cîntec de lebădă al Basarabilor — în epoca de apunere a vechii dinastii române, şi fiind continuată într-un singur text pînă la a. 1593, o cunoaştem, pînă cînd înfăţişarea ei mai curată e încă un postulat al viitorului, numai din ediţiile de tot rele şi lipsite de orice critică ale Cronicii anonime aduse pînă la a. 1688, în care e cuprinsă. Capitolul ei introducător, intitulat în ediţia lui Ioanid: *De cînd au descălecat pravoslavnicii creştini*, sună astfel:

„Însă dintîi izvodindu-se de românii cari s-au despărţit de romani şi au pribegit spre miazănoapte[4]. Deci trecînd apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului, alţii în Ţara Ungurească, pre apa Oltului şi pre apa Morăşului

din Braşov, Engel *(Geschichte der Moldau und Walachei*, I, 58 squ.*)* comunică un fragment cuprinzînd începutul cronicii pînă la sfîrşitul domniei lui Neagoe Basarab. Manuscriptul întreg cuprinde istoria Ţării Româneşti pînă la 1688 (Cronica anonimă) şi istoria lui Constantin Brîncoveanu de Radu Greceanu. După d. Tocilescu („Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", 1884, III, 283—284), manuscriptul original al lui Radu Greceanu, care se credea pierdut, s-a aflat acum într-un codice cu Cronica anonimă, împreunată cu Radu Greceanu şi în traducerea lui Filstich. Acest manuscript inedit încă (asupra căruia am cercat să capăt informaţiile necesare în interesul lucrului, dar spre părere de rău fără rezultat), pare deci să cuprindă textul original al cronicii traduse de Filstich, şi prin urmare forma mai originală a Cronicii anonime.

[4] Ediţia lui Bălcescu şi Laurian, („Mag. ist.", IV, 231), are următorul text: *„Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălecat românii.* Însă dintîi s-au cuprins de românii care au purces de la romani şi au venit spre miazănoapte". Dăm preferinţă textului din ediţia lui Ioanid, pentru că aceasta consună cu traducerea lui Filstich a Cronicii anonime (Engel, I, 59), cum şi cu înţelesul ce fraţii Tunuslii *(Istoria Ţării Româneşti*, trad. de Sion, Bucureşti, 1863, p. 10) şi Fotino *(Istoria Daciei*, trad. de Sion, Bucureşti, 1859, I, p. 99), dau acestui capitol, ceea ce învederează că textul lui Ioanid e mai original decît cel din „Magazinul istoric".

şi pre apa Tisei, ajungînd şi pînă la Maramorăş. Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au întins pe sub poalele munţilor pînă la apa Oltului, alţii s-au pogorît pre Dunăre în jos, şi aşa umplîndu-se tot locul de ei, au venit pînă la marginea Nicopolei. Atuncea s-au ales dintr-înşii boiarii care au fost de neam mare, şi puseră banoveţi un neam ce le zicea Basarabii, să le fie lor cap, adică mari bani; şi-i[5] aşezară întîi să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pus[6] la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorît la Craiova. Şi aşa fiind, multă vreme au trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc.

„Iară cînd au fost cursul anilor[7] 6798 (1290), fiind în Ţara Ungurească un voevod ce l-au chemat Radul Negru Voevod, mare herţeg pre Almaş şi pre Făgăraş, ridicatu-s-au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade, români, papistaşi, saşi, de tot felul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviţei, început-au a face ţară nouă. Întîi au făcut oraşul ce-i zic Cîmpulung; acolo au făcut şi o biserică mare şi frumoasă şi înaltă. De acolo au descălecat la Argeş, şi iar au făcut oraş mare, şi şi-au pus scaunul de domnie făcînd curţi de peatră şi case domneşti şi biserică mare şi frumoasă. Iar noroadele ce pogorîse cu dînsul, unii s-au întins pe sub Podgoria[8], ajungînd pînă în apa Siretului şi pînă la Brăila, iar alţii s-au tins în jos preste tot locul, de au făcut oraşe şi sate pînă în marginea Dunării şi pînă în Olt.

„Atuncea şi Băsărăbeştii, cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt, s-au sculat cu toţii de au venit la Radu Vodă[9], închinîndu-se să fie pus subt porunca lui, şi numai el să fie preste toţi stăpînitor[10]. Şi de atuncea s-au numit de-i zic[11] Ţara Românească.

[5] „Mag. ist.", *şi*.
[6] „Mag. ist.", *pogorît*.
[7] „Mag. ist.", *cursul anilor de la Adam*.
[8] „Mag. ist.", *munţi*.
[9] „Mag. ist.", *Radul Vodă Negru*.
[10] „Mag. ist.", *Domn preste toţi*.
[11] „Mag. ist.", *De atunce s-au numit ţara de-i zic...*

„Iară tituluşul domnului s-au făcut precum s-arată mai jos: **Въ Христа Бога благовѣрном**[12] **благочестивамѹ**[13] **и Христолюбивом**[14] **самодержавомѹ**[15] **Іѡ Радѹл Негрѹ Воевод, Божию милостїю господарю вся земля Ѵнгровлахскїя запланитскїи**[16] **и отъ Амлашѹ и Фагарашѹ Херцегѹ.** Aceasta se tîlcueşte pre limba românească: Întru Hristos Dumnezeu, cel bun-credincios şi cel bun-de-cinste şi cel iubitor-de-Hristos şi singur biruitor *Io Radul Voevod*, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Ţara Rumânească, dintru Unguria descălecat şi de la Amlaş şi Făgăraş herţeg[17]. Acesta este tituluşul tutulor[18] domnilor de atuncea începîndu-se pînă acuma, precum adevărat se vede că este scris la toate hrisoavele ţării.

„Şi într-aceasta chip tocmitu-şi-au Radul Vodă ţara cu bună pace, că încă nu era de turci împresurată; şi au domnit pînă la moarte, îngropîndu-l la biserica lui din Argeş, domnind ani 24"[19].

Tot aşa începe şi cronica tradusă de Filstich. Constantin Căpitanul însă se deosebeşte mai ales prin aceea că omite introducerea despre Basarabeşti şi închinarea lor, începînd dindată cu Radul Negru, despre carele scrie următoarele („Mag. ist.", I, 83—85):

„Cînd au fost cursul anilor de la Adam 6798 (de la Hr. 1290) Radul Vodă Negrul, care avea scaunul său la Făgăraş, de la moşii şi strămoşii românilor, cari venise de la Roma în zilele lui Traian împăratul Romei, s-au socotit ca să-şi mute scaunul dincoace de plaiu. Pricina pentru

[12] În loc de Благокѣрномѹ.
[13] În loc de Благочестивомѹ.
[14] În loc de христолюбивомѹ.
[15] În loc de самодержавномѹ.
[16] În loc de запланинским странам.
[17] În „Mag. ist.", lipseşte titlul slavon, iar cel românesc sună: „Întru Hristos Dumnezeu... Io Radul Negru Voevod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Ţara Românească şi herţeg al Amlaşului şi al Făgăraşului". Titlul slavon în ediţia lui Ioanid este un argument mai mult pentru forma mai originală a acestui text.
[18] „Mag. ist.", lipseşte *tutulor*.
[19] „Mag. ist.", *şi au domnit ani 24*.

ce, nu se găseşte scris nici de ai noştri nici de străini... Poate fi să se fie învrăjbit domnul rumânilor cu domnul ungurilor şi cu al saşilor de nescaiva pricini, şi de aceea să se fie mutat dencoace. Şi nu este a nu se crede aceasta, că după ce au trecut domnul dencoace, n-au mai avut stăpînire peste rumâni în Ardeal, iar nici pe dînsul să-l stăpînească cineva n-au fost, ci den plaiu încoace stăpînea domnul pînă în Dunăre, şi pentru ca să arate că nu este supus nimunui, se scrie în hrisoave samodărjăţ, adecă singur stăpînitoriu... Ci dar Radul Vodă s-au aşăzat în cîtăva vreme în Cîmpul-lung, unde şi mănăstire frumoasă şi mare au făcut. După aceea s-au dus la Argeş de au făcut scaunul acolo, făcînd curţii domneşti şi biserică, care şi pînă astăzi este. Şi au început a-şi tocmi şi a-şi drepta ţara cu judeţe, cu judecători, cu boierii şi cu altele, ce era de folosul domniei şi al ţării, lăţindu-se pînă în Dunăre şi pînă în Siret. Alt ce au mai făcut acest Domn întru 24 de ani ai domniei lui, nimeni nimic nu pomeneşte".

Data cronicilor pentru descălecatul lui Radul Negru la 6798 (1290), a aflat împrotivire la cronicarii mai tîrzii. Radu Greceanu, în coordonarea sa cronologică a domnilor Ţării Româneşti după pisanii, hrisoave şi letopiseţe, scrisă într-un timp cu cronica lui Constantin Căpitanul către sfîrşitul secolului XVII, pune descălecatul lui Radul Negru la 6723 (1215), aducînd în sprijinul acestei date inscripţia de la mănăstirea Cîmpulung, un hrisov al lui Matei Basarab şi un pomelnic de la Cîmpulung. Iată cuvintele lui Radu Greceanu după „Revista română" (1861, p. 577):

„6723. Radu Voevod Negrul, care pisania mănăstirii Cîmpulungului arată cum că o zidise măria sa în domnie biserică de mir, şi surpîndu-se, Mateiu Voevod o au prefăcut, arătînd şi în hrisovul măriei sale ce este acolo la mănăstire de la leat 7155 april 1, cum că au fost zidirea dintîiu la leat 6723, care este 75 de ani mai nainte zidirea mănăstirii decît veleatul ce scrie letopiseţele de descălecarea ţării.

„6730. Radul Voevod Negrul, întru care arată într-un pomelnic de lemn care este făcut iar de Radul Voevod

Negru la sfînta mănăstire Cîmpulung, pre cînd era biserică de mir, şi se află acolo, care îl avem şi acesta de mărturie".

Inscripţia pusă de Matei Basarab la reconstruirea bisericii în a. 1636, care s-a fost surpat la 1628, spune că biserica „s-a început şi s-a zidit şi s-a săvîrşit de bătrînul şi prea milostivul creştin Radul Negru Voevod, carele a fost din început descălecător Ţării Româneşti şi din început a fost zidit această sfîntă dumnezeească biserică, cînd a fost cursul anilor de la Adam 6723" [20].

Cît despre hrisovul lui Matei Basarab şi pomelnicul de la Cîmpulung, la care se mai provoacă Radu Greceanu, e de observat că hrisovul nu se mai află sau cel puţin nu e cunoscut, iar pomelnicul care după fraţii Tunusli [21] şi Fotino [22] avea, într-o copie din timpul lui Leon Vodă (1630—1633), anul 1122 (la Radu Greceanu 1222), nu ni s-a păstrat decît transcris pe hîrtie şi fără dată [23].

Anul 1215, susţinut de Radu Greceanu, a fost primit şi de autorul „Cronologiei Ţării Româneşti", scrisă către sfîrşitul secolului XVIII, din care Engel [24] comunică un fragment în traducerea latină după Clain. Şincai, care în cronica sa de asemenea admite această dată, citează Cronologia aceasta sub numele de „Anonimul Românesc". După fragmentul de la Engel şi după citatele lui Şincai, Cronologia în chestiune, al cărei original românesc astăzi nu se află, nu e alta decît „Cronologia Domnilor" din Istoria Ţării Româneşti a fraţilor Tunusli, publicată greceşte la Viena în 1806, în care e cuprinsă întreagă, consunînd mai cuvînt din cuvînt cu fragmentul latin de la Engel şi cu citatele lui Şincai. Ea spune despre Radu Negru, după textul retradus de d. Sion (p. 126), următoarele:

„Cronologia cea veche şi letopiseţul, arătînd începutul domnilor Ţării Româneşti fără nici o dovadă la anul 1290,

[20] H a s d e u, *Istoria critică a românilor*, I, 134.
[21] *Istoria Ţării Româneşti*, trad. Sion, p. 12.
[22] *Istoria Daciei*, trad. Sion, I, 120.
[23] H a s d e u, *Istoria critică a românilor*, I, 135—136.
[24] *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, 95 squ.

se vede că fac o greşală de 75 ani. Adevărul se arată din inscripţia mănăstirii Cîmpulungului, în care se zice că aceasta de la început a fost zidită de Radu Vodă Negru la 1215... Radu Vodă Negru a fost domn în Ungaria, hertzog al Almaşului şi al Făgăraşului. El a trecut în Ţara Românească la anul 1215 pe apa Dîmboviţei la Cîmpulung, şi acolo a făcut curte, adecă casă domnească şi mănăstire. În anul acesta a venit şi banul Basaraba din Craiova şi s-a supus lui. Astfel Radu Vodă a domnit peste toată Ţara Românească pînă în Dunăre şi pînă la Siret, precum şi peste cele cinci judeţe ale Craiovei; iar în Ungaria stăpînea Almaşul şi Făgăraşul, precum se vede că au stăpînit şi mai mulţi alţi domni după dînsul, după mărturisirea titlurilor hrisoavelor. Mai tîrziu domnul acesta a strămutat scaunul domniei la Curtea de Argeş, unde a făcut iarăşi curte şi biserică, în care după moarte s-a şi înmormîntat".

Dintre cronicarii moldoveneşti care fac amintire despre descălecatul Ţării Româneşti sau Munteneşti, cum o numesc ei, numai Costineştii vorbesc de timpul şi persoana descălecătorului. Grigore Ureche nu spune decît: „Iară noi aflăm că Moldova s-au descălecat mai pe urmă şi Muntenia mai dintîi, măcar că s-au tras de la un izvor, muntenii mai dintîi şi moldovenii mai pe urmă" [25]. Costineştii în „Cartea pentru descălecatul dintîi a ţării Moldovei şi neamului moldovenesc", pun descălecatul lui *Negru Vodă* de la Făgăraş, ca şi al lui Dragoş Vodă de la Maramureş, în zilele lui „Laslău craiul unguresc, la al cărui vreme s-au descălecat al doilea rînd de Dragoş Voevod ţara Moldovei şi, de Negrul Voevod ţara Muntenească, care craiu unguresc au stătut la veleatul de la Hristos 1080" [26]. Miron Costin şi după dînsul Nicolae Costin,

[25] C o g ă l n i c e a n u, *Cron. Rom.*, I, 131 squ.
[26] *Ibidem*, I, 30, 81. Într-un capitol următor p. 83, Nicolae Costin corege data descălecatului lui Dragoş în 1352. Anul 1288 (în loc de 1080), căruia d. V. A. U r e c h e (*Miron Costin*, I, 421), îi dă preferinţă după o copie mai tîrzie, e de atribuit numai copistului şi nicidecum lui Miron Costin. Aceasta rezultă din calculul lui Miron Costin, după care „de la Atila, cînd s-au pustiit ţările aceste (în anul de la Hristos 401), pînă la Vladislav (Laslău)... fost-au pustii aceste ţări, precum scriu istoricii, *mai bine de şese sute*

punînd pe Laslău (Ladislau) la a. 1080, au în vedere pe regele Ladislau I, numit cel sfînt, carele a domnit în Ungaria la 1077—1095. În poemul său polon: *Opisanie Ziemie moldawskiej i multanskiej*, dedicat 1684 regelui Ioan Sobieski, Miron Costin, vorbind despre descălecatul lui Negrul Voievod de la Făgăraş, întîmplat după izbînda regelui unguresc Vladislav (Laslău) asupra tătarilor şi înainte de descălecatul lui Dragoş, înţelege anul 1290 al cronicelor Ţării Româneşti, zicînd că muntenii „numără de la Negrul pînă acum (1684) aproape patru sute de ani"[27].

Tradiţia despre descălecatul Ţării Româneşti, ca şi al Moldovei, în timpul craiului unguresc Laslău sau Vladislav cunoscută Costineştilor, se află şi în *Viaţa prea cuviosului părinte Nicodim sănţitul*, tipărită mai întîi la 1763 şi publicată din nou de episcopul Iosif Bobulescu (Bucureşti, 1883). Iată ce spune acest interesant monument istoric (după ediţia din urmă, care singură o am la mînă) despre originile principatelor româneşti:

Pe timpul cînd sfîntul Nicodim „au luat descoperire dumnezeească ca să treacă peste rîul Dunării în pămîntul Ungrovlahiei, numai aceste cinci judeţe ale băniei Severinului ce este dincoace de Olt, Banatul şi Ardealul se numea Ungrovlahia şi se stăpînea de domni români, cei binecredincioşi şi iubitori de Hristos. Iară cele 12 judeţe de dincolo de Olt şi cu Moldavia, Goţia schiţilor se numea şi se stăpînea tot de domni români, dar varvari închinători de idoli, împreună cu toţi românii lor, şi pentru că erau supuşi schiţilor, adecă tătarilor, de aceea se numeşte prin istoriile vechi Goţia schiţilor pînă în Tătaria. Ci însă mai înainte pînă nu era supuse cele 12 judeţe cu Moldavia schiţilor, adică tătarilor, se stăpînea de doi domni: de unul binecredincios şi iubitor de Hristos, iară de altul varvar răucredincios, închinător idolilor. Şi sculîndu-se cu război unul asupra altuia pentru stăpînire şi pentru credinţa ce

ani", 1080—401 = 679). Şi fraţii Tunusli, p. 12 şi Fotino, I, 117, observă că „în hronologia Moldovei, scrisă de Miron Logofătul se presupune că venirea lui Radu ar fi urmat la 1080" (la Tunusli eroare de tipar 1008 <numai în trad. Sion>).

[27] V. A. Ureche, *Miron Costin*, II, 106, 120.

era împărechiată între dînşii, românii cei binecredincioşi, împreună cu domnul lor cel dreptcredincios şi iubitor de Hristos, nemai putînd răbda muncirile şi războaiele şi izgonirile de la domnii şi boerii cei răicredincioşi, carii atuncea erau mulţi foarte, căci una era cu tătarii, au trecut peste munţii Carpaţi în Ardeal şi Banat şi în pămîntul Ungariei, cu toate familiile lor, şi s-au supus împăratului Romei. Iară din pricina războaelor celor mari şi dese ce avea cei mai sus zişi varvari, goţii şi schiţii, adecă tătarii, cu împăraţii romani şi cu domnii cei dreptcredincioşi hristiani, toate sfintele jertfelnice, cu bisericile, cu mănăstirile, cu mitropoliele, cu totul, toate se stricase pînă la pămînt, şi nici o biserică creştinească cu sîntjertfelnic nu mai era în pămîntul acesta, adică în Moldavia, în Valahia şi dincoace de Olt, întru aceste cinci judeţe ale băniei Severinului. Şi foarte se împuţinase pămînturile acestea de hristiani, din pricina mai sus zişilor varvari închinători de idoli, încă mai înainte pînă a nu se strica Rusia de Batie împăratul tătarilor, care acest Batie, mergînd cu oştiri mari în pămîntul ruşilor, pe toată Rusia o au stricat şi o au luat sub stăpînire şi robie.

„Nu după trecere a multă vreme, iarăş Batie împăratul tătarilor s-au sculat cu mari oştiri, însuşi el, şi asupra împărăţiei Romei. Şi mergînd întîi asupra pămîntului Ungariei, s-au împărţit oştirile în tot pămîntul acela al Ungariei şi al Banatului şi al Ardealului şi lovindu-se cu oştirile lui Vladislav craiul Ungariei şi al Banatului şi al Ardealului şi al băniei Severinului, s-au omorît acel becisnic Batie cu securea de însuş Vladislav craiul Ungariei, adică al românilor. Şi atuncea au scăpat Rusia de sub stăpînirea tătarilor; asemenea şi Moldavia şi cele 12 judeţe ale Valahiei de dincolo de Olt. Căci după omorîrea acelui Batie, şi *Radu Negru Voevod, fratele mai sus zis(ului) Vladislav Craiul*, adică domnul românilor din Ardeal, din bănia Severinului, din Banat, din Ungaria, au eşit cu oştiri din Ardeal pe apa Oltului, şi au tăbărît pe rîul Argeşului, unde mai în urmă au aşezat aici scaunul şederii domniei sale. Şi prin vitejia sa şi a ostaşilor săi, ajutîndu-le prea milostivul Dumnezeu, au gonit pe toţi tătarii cu

mai marii lor dintr-acele 12 județe de peste Olt. Iară românii locuitori de acolo, ce era pînă atuncea sub stăpînirea tătarilor, măcar că erau unii din ei varvari și închinători de idoli, precum s-au zis mai sus, dar fiind tot o limbă cu românii ostași carii eșise din Ardeal, toți s-au supus lui Radu Negru Voevod, și primind dreapta credință hristianească, s-au botezat toți prin sîntul botez cel pravoslavnic. Și așa s-au alcătuit și s-au făcut românii totuna dintr-aceste țări zise, adică cele douăsprezece județe de peste Olt cu bănia Severinului și Ardealul și Banatul. Apoi tot atuncea, puțin mai în urmă după eșirea lui Radu Voevod Negru, au eșit și Dragoș Vodă tot din Ardeal la Moldavia și tăbărînd la Suceava, au așăzat scaunul domniei sale acolo. Și unindu-se amîndoi numiții domni, și prin ajutorul prea milostivului Dumnezeu, au gonit desăvîrșit pe tătari. Și s-au făcut atuncea liniște mare despre tătari în Valahia, în Moldavia și în Rusia, după omorîrea mai sus zis becisnicului Batie împăratul tătarilor.

„Deci sîntul într-acea vreme de liniște au trecut dincoace peste rîul Dunării în pămîntul acesta al băniei Severinului și s-au sălășluit aci aproape de rîul Dunării și umblînd prin toată pustietatea de aci, au ales loc de mănăstire pe rîul Vodiței mici de aci. Apoi sîntul a mers în Ardeal la domnul Vladislav Voevod, ce i se zice și Craiu al Ungariei, precum mai sus i s-au zis. Iară numitul domn, primind sfatul sîntului după dumnezeească povățuire, au înălțat mănăstire la rîul Vodiței de mai sus zis. Și pentru facerea acestei sînte mănăstiri, Vodița, scrie acest zis domn în hrisovul său ce îl dă la această sîntă mănăstire a sa". (Urmează hrisovul lui Vladislav I Basarab pentru Vodița, fără dată).

„Ci fiindcă mai sus zisul domn Vladislav Voevod, ctitorul zisei mănăstiri Vodița, puțin mai trăind după isprăvirea zisei mănăstiri, fiind foarte bătrîn, s-au pristăvit cătră Domnul și neavînd fii, au rămas domn și clironom în locul său fratele său Radu Voevod ce i se zicea Negru, carele era domn peste Olt în cele 12 județe numai. Și atuncea, după ce au luat sub stăpînirea sa numitul Radu Negru Voevod și aceste 5 județe ale băniei Severinului, cu Ardealul și Banatul, și făcîndu-le tot o țară cu cele 12 județe de

peste Olt, au mers sîntul la numitul Radu Negru Voevod ce era cu domnia la tîrgul Argeșului.

„... Și precum răposatul întru fericire fratele său cel mai mare, Vladislav Voevod au ascultat pe sîntul, de au înălțat mănăstirea de la Vodița, așa și acest prea binecredincios domn Radu Negru Voevod au ascultat pre sîntul, de au trimis și au înălțat din temelie această sîntă mănăstire Tismeana. Dar fiind bătrîn și scurtîndu-i-se viața, au răposat și au rămas mănăstirea nesăvîrșită. Apoi fiul său Dan Voevod au săvîrșit-o la leat 6894 (1385) 8 octombre 3, dupre cum hrisovul său ce-l dă sîntei mănăstiri pentru întărire arată". (Urmează hrisovul lui Dan I Basarab pentru Tismana, cu aceeași dată). „Care aceste mili și așezămînturi ale acestor două sînte mănăstiri Vodița și Tismana, și Mircea Voevod, fratele zisului domn Dan Voevod, fiul lui Radu Voevod Negru, nu numai că le întărește ci și mai adauge sate, moșii și altele, precum în hrisovul domniei lui cu leatul 6895 (1387) iunie 17 arată" (p. 30—35, 47—49).

Această tradiție, originară din mănăstirea Tismana, fundația lui Radu Basarab, și reprodusă aici ceva prescurtată, însă cu cuvintele proprii ale originalului, are, cum se vede, fața unei compilații din elemente mitice, literare și documentale, combinate unele cu altele în naivitatea cea mai nevinovată. În orice caz însă, elementul ei istoric, nebăgat pînă acum în seamă, merită cu atît mai multă atenție, cu cît forma sub care se înfățișează se deosebește atît de mult de tradiția cronicelor. Mai în urmă vom reveni la aceasta. Deocamdată ne mărginim a constata al faptul că miticul Vladislav (Laslău) craiul unguresc, în cărui timp ar fi urmat descălecatul lui Radul Negru din Ardeal și puțin mai în urmă cel al lui Dragoș, apare aici ca contemporan al lui Batie (Batuhan) de la 1241, fiind identificat totodată și cu domnul Țării Românești, Vladislav Basarab de la 1360—1372, fondatorul mănăstirii Vodița; iar miticul întemeietor al statului muntenesc, Radul Negru, numit aici ca frate și următor în domnie al craiului unguresc Vladislav, apare ca fondatorul mănăstirii Tismana și tată al lui Dan și Mircea, fiind identificat

cu Radul Basarab cel istoric, fratele şi următorul lui Vladislav Basarab.

Şi Cantemir, care în mai multe locuri ale „Hronicului" său se sileşte a combate mitul lui Laslău (în versiunea defăimătoare a compilatorilor cronicei lui Ureche, Eustratie Logofătul, Simion Dascălul şi Misail Călugărul), cunoaşte pe craiul Laslău al tradiţiei ca contemporan al lui Batie. După versiunea cunoscută lui, Batie e ucis în luptă de Laslău cu toporul (securea), ca şi în viaţa lui Nicodim. Cu privire la chestiunea descălecatului, Cantemir se abate de la tradiţia cronicelor, căutînd originile principatelor româneşti în imperiul Asăneştilor, despre care crede că cuprindea şi Valahia cu Moldova. Invazia tătarilor ar fi silit pe românii din aceste ţări să se retragă cu domnul lor (un fiu al regelui româno-bulgar Ioan, după care domnii români s-au numit toţi Ioan) în Ardeal, de unde urmaşii acestuia, Radul Negru şi Dragoş, s-ar fi întors iarăşi după retragerea tătarilor. Cît despre timpul descălecatului (reîntoarcerii), el presupune, pe baza unei ştiri bizantine, că s-ar fi întîmplat cu cîţiva ani înainte de data cronicelor (1290), şi anume pre la 1274. Această combinaţie a istoricului pragmatizator, rămasă izolată în istoriografia noastră, are şi ea ca punct de plecare invazia tătarilor, ca şi mitul craiului Laslău, combătut de el cu indignaţiune.

Acest punct de plecare îl aflăm şi la Fotino în *Istoria Daciei*, apărută greceşte la Viena 1818 [28]. Neadmiţînd anul 1290 al cronicelor, nici anul 1215 al „Hronologiei mănăstirii Cîmpulungului", cum o citează el, nici anul 1080, presupus de Miron Costin ca data descălecatului lui Radul Negru de la Făgăraş, Fotino zice (I, 117): „Mai probabil însă se vede după istorie că acest domn pe timpul năvălirii tătarilor în Ungaria s-au tras (din Făgăraş) între Carpaţi şi s-au aşezat la Cîmpulung, ca într-un loc încunjurat de tării naturale; pe urmă, după plecarea tătarilor, a găsit cu cale să rămîie şi să se aşeze în ţara aceasta, ca în aceeaşi patrie, păstrîndu-şi totodată şi suveranitatea domniei de Făgăraş şi Almaş în Transilvania". Fără alt

[28] Trad. Sion, I, cap. 17, p. 116 sq. şi II, 4.

temei — dacă nu pe baza tradiţiei despre descălecatul lui Radul Negru pe timpul războiului lui Laslău craiul unguresc cu tătarii (numit, cum am văzut şi ca contemporan al lui Batie de la 1241), care tradiţie, după citatul adus din Miron Costin cu privire la data descălecatului, se vede că o cunoştea, deşi nu se provoacă anume la dînsa. Fotino pune deci descălecatul Ţării Româneşti în timpul primei invazii a tătarilor la 1241, cu care an el începe şirul domnilor. Această părere mijlocitoare între datele tradiţiei indigene a fost admisă şi de d. Cogălniceanu [29].

Rezumînd ştirile istoriografiei noastre mai vechi despre timpul descălecatului lui Radul Negru, căpătăm următoarele şase date deosebite:

1080 la Costineşti, pe temeiul mitului lui Laslău, privit ca Ladislau I (1077—1095);

1215 în inscripţia de la Cîmpulung şi la scriitorii ce s-au bazat pe dînsa;

1241 la Fotino, cum se pare, pe temeiul mitului lui Laslău în versiunea care numeşte pe Laslău ca contemporan al lui Batie;

1274 la Cantemir, pe baza ştirilor bizantine;

1290 în cronica veche a Ţării Româneşti;

1372—1385 în viaţa lui Nicodim, unde Radul Negru al cronicelor e identificat cu Radul Basarab, fundatorul mănăstirii Tismana.

Cei mai mulţi din scriitorii istoriei române au dat pînă acum preferinţă anului 1290, admiţînd şi tradiţia cronicelor despre descălecatul lui Radul Negru de la Făgăraş, neadeverit altfel.

Din partea criticei moderne, această tradiţie a fost combătută mai întîi de Roesler în disertaţia: *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums* (Viena, 1867), şi în *Romänische Studien* (Leipzig, 1871). Însă critica lui e, ca de obicei, numai negativă: ea se mărgineşte a înşira ştirile constatate şi respinge tradiţia fără a pune ceva în locul ei.

[29] *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, Berlin, 1837, ed. II: *Histoire de la Dacie, des Valaques Transdanubiens et de la Valachie*, Berlin, 1854.

Roesler însuşi recunoaşte că rezultatele sale nu pot să îndestuleze ; „imaginii îi lipseşte coloarea ; originea voievodatului rămîne în întuneric“ [30]. Cu toate acestea nu i se poate contesta meritul de a fi supus, cel întîi, unei examinări critice ştirile despre originile principatului, de care, pînă la dînsul, critica n-a cutezat a se atinge, fără numai cu privire la data descălecatului.

Cu mai mult succes decît Roesler a mînuit stilul criticei d. Hasdeu în *Istoria critică a românilor* (Bucureşti, 1874). În chestiunea noastră, atinsă numai în lineamente generale cu ocazia cercetărilor făcute asupra altor întrebări, critica constructivă a d-lui Hasdeu ajunge la rezultate mai îndestulătoare decît cele ale criticei mai mult destructive a lui Roesler. Ea priveşte cu deosebire analiza tradiţiei indigene despre originile principatului, înlăturată de Roesler fără a fi înlocuită prin o teorie întemeiată, care să explice ceea ce tradiţia tinde a explica.

După teoria d-lui Hasdeu, care purcede de la tradiţie, întru cît ea poate afla mai mult sau mai puţin sprijin şi în alte ştiri sau temeiuri, principatul Ţării Româneşti îşi are originea în Oltenia, vechiul Banat al Basarabilor. De aici Basarabii ocupă Făgăraşul (pe la 1160—1180), apoi Muntenia din stînga Oltului (pe la 1200—1210), lăţindu-se cu încetul spre mare pînă pe la 1270—1280), ceea ce ar fi dat naştere mitului despre descălecatul lui Negrul Vodă de la Făgăraş. Negrul Vodă al tradiţiei poporale nu e decît o personificare a dinastiei Basarabilor pentru timpul mai vechi, nume poetic, format de fantasia poporului din numele Basarab prin preschimbarea părţii *arab* cu *negru (arap)*. Din argumentele aduse în sprijinul acestei ipoteze, numim mai ales epitetul de *negru*, dat Munteniei de către vecini, la care se găseşte chiar şi forma *arap* pe lîngă *negru* [31], şi capetele de *arap* în stema Munteniei după Levin Hulsius (1597). Pe Radul Negru al cronicelor, despre

[30] *Romänische Studien*, p. 308, 310.

[31] Arabizarea românilor în poezia poporană sud-slavică. *Ist. crit.*, I, 98. Asupra acestui punct prea puţin lămurit nu mă pot pronunţa hotărît, neavînd la mînă colecţiile cîntecelor respective. Sub *Arabia* din Nibelungenlied şi din cronicele ungureşti *(ibidem,*

care Roesler admite numai că ar putea fi „unul din vechii voievozi ai ţării, pe care poporul l-a păstrat în inima sa“ [32], d. Hasdeu îl arată ca persoană istorică, anume Radul Basarab din a doua jumătate a secolului XIV, cu care l-am văzut identificat şi în viaţa lui Nicodim.

Dacă şi ingenioasa teorie a d-lui Hasdeu, dezvoltată cu cunoscuta-i măiestrie, nu va putea fi susţinută în întregimea ei, de bună seamă însă direcţia dată de d-sa e singura de la care în mare parte putem aştepta rezolvarea chestiunii. Încercările de a susţine intactă tradiţia cronicelor despre descălecatul lui Radu Negru de la Făgăraş, făcute mai pe urmă fără ca să se fi putut aduce probe autentice în sprijinul ei, sînt, după părerea noastră, un pas înapoi faţă cu rezultatele dobîndite de critica de pînă acum.

Cel mai hotărît apologet al şcolii vechi, cu privire la descălecatul lui Radul Negru, e laboriosul scriitor al istoriei române, d. Xenopol. În studiul său : *Întemeierea ţărilor române* [33] cum şi în : *Istoria românilor* (vol. II), d. Xenopol se sileşte a sprijini tradiţia cronicelor, susţinînd şi anul 1290 ca data descălecatului. Cu care succes, vom vedea din cele următoare.

Din scrierile noi ne mai rămîne a însemna studiul d-lui Krzyżanowski: *Początki Wołoszczyzny* (Originile Valahiei), apărut la Cracovia, 1889. Pe lîngă unele amănunte, această scriere, despre care „Convorbirile“ (XXIV, 538), au publicat o dare de seamă de d. Bogdan, ajunge în fond numai într-atît mai departe decît Roesler întrucît cearcă a preciza timpul întemeierii.

Aceste premise, putem trece acum la cercetarea chestiunii pe baza ştirilor autentice.

II

Tradiţia despre descălecatul lui Radul Negru nu află adeverire în mărturiile contemporane, precum se ştie

100 sq.) cred însă că trebuie să se înţeleagă numai *imperiul arabilor* din timpul cruciadelor, ca şi în Parzival ş.a. locuri.

[32] *Romänische Studien*, p. 283.

[33] „Rev. p. ist. arh. şi fil.“, 1885, vol. V.

despre descălecatul Moldovei. Din contra, ele arată că statul român din stînga Dunării are ființă înainte de data cronicelor 1290, mai întîi în formă de două voievodate, unul în dreapta și altul în stînga Oltului, adeverite îndată după invazia tătarilor de la 1241 ca dependinte de coroana Ungariei.

La 1247, regele Ungariei Bela IV dăruiește cavalerilor Ioaniți, care se obligă a-l ajuta întru apărarea credinței creștinești și împoporarea imperiului său devastat de tătari, toată Țara Severinului cu munții ce se țin de dînsa și toate celelalte atinențe, împreună cu chenezatele lui Ioan și Farcaș, pînă la rîul Oltului, afară de țara lui *Lytuon Voievod*[34], care rămîne vlahilor precum au avut-o *pînă acuma*[35]. Jumătate din foloasele, veniturile și serviciile țării, dăruite să fie a regelui, iar cealaltă jumătate să fie a ordinului Ioaniților, afară de bisericile făcute și care se vor face încă, din a căror venituri regele nu-și rezervă nimic, rămînînd în drept, cădințele arhiepiscopilor și episcopilor. Folosul morilor, *afară de cele din țara Lytua*, cum și al edificiilor și semănăturilor făcute cu cheltuiala Ioaniților, folosul fînețelor și pășunilor pentru vitele lor, cum și al pescăriilor să fie întreg al lor, afară de pescuitul în Dunăre și pescăriile din Celei (Cheley), care se rezervă pentru folosul comun al regelui și al ordinului. Așișdere

[34] Numele acestui voievod a fost citit fals în toate edițiile de pînă acum, unde se află scris *Lynioy* sau *Lyrtioy*. După facsimilele din tomul I al *Documentelor* lui Hurmuzaki, publicat de N. Densusianu, nu putem citi acest nume altfel decît *Lytuon*. Literele *tu*, citite fals *ni* sau *rti*, sînt scrise după facsimile întocmai ca în cuvîntul *Kenezatus*, ce se află imediat înainte: iar litera finală *n*, care seamănă cu *y*, se deosebește de acesta în toate cazurile unde se află *y*, avînd aceeași formă ca *n* final în *Vesprimen*(si) facs. 47 și *Quinqueecclesien*(si) facs. 51 din un document de la 1231, cum și facs. 18, 148, 151, 152. Că numele voievodului are să fie citit *Lytuon*, nume care rămîne încă a fi explicat, se vede și din aceea că țara lui e numită *Lytua*.

[35] *Doc.*, I, 250: Damus et conferimus... totam terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentiis omnibus, pariter cum Kenazatibus Ioannis et Farcasii usque ad fluvium Olth, excepta terra Kenazatus Lynioy (recte *Lytuon*) Woiavode, quam Olatis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt.

și jumătate din veniturile și foloasele ce se vor culege regelui de la vlahii țării *Lytua*, afară de Țara *Hațegului (excepta terra Harszoc)*, se va da Ioaniților. Numiții vlahi să fie datori a le sta în ajutor cu aparatul lor ostășesc *(cum apparatu suo bellico)* spre apărarea țării și spre izbîndirea injuriilor ce s-ar face de către străini; tot așa și Ioaniții să fie datori a ajuta după putință pe vlahi în asemenea cazuri. De ar veni oaste asupra regatului, atunci a cincea parte din ostașii numitei țări să fie datori a merge cu oastea regelui în război; iar dacă regele ar porni cu oaste asupra Bulgariei, Greciei sau Cumaniei, va merge a treia parte, și din dobîndă, Ioaniții vor lua parte după numărul ostașilor din țara Severinului și după armele lor.

Pe lîngă aceasta, regele mai dăruiește ordinului Ioaniților toată Cumania de la rîul Oltului și de la munții Ardealului, sub aceleași condiții ca pentru Țara Severinului, afară de țara lui *Seneslau voivodul vlahilor*, care rămîne acestora precum a avut-o pînă acuma *și întocmai sub aceleași condiții care s-au rînduit mai sus pentru țara Lytua (= a lui Lytuon)*[36]. Însă pînă la 25 de ani de la intrarea lor în țară, toate veniturile Cumaniei să fie ale Ioaniților, afară de țara lui Seneslau, din care vor primi numai jumătatea veniturilor și foloaselor; iară după 25 de ani, jumătate din toate veniturile și foloasele, se va plăti fiscului. Cheltuielile ce se vor face pentru paza cetăților și fortificărilor să fie comune. La zidirea cetăților în Cumania, cum și în contra impugnatorilor Cumaniei, regele va sta în ajutor Ioaniților cu sfat și faptă, dacă va fi de lipsă și dacă ei vor cere, mergînd încolo și însuși în persoană, de nu va fi împiedicat cu altele.

Documentul acesta e de cea mai mare importanță pentru cunoștința originilor statului român din stînga Dunării.

[36] *Ibidem*, 251: Ad hec contulimus... a fluvio Olth et Alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus que de terra Zeurino superius sunt expresse, excepta terra Szeneslai Woiavode Olatorum, quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt, sub eisdem etiam conditionibus per omnia, que de terra Lytua sunt superius ordinate.

Dintr-însul aflăm mai întîi că la 1247, cum şi înainte de această dată, existau aici două voievodate române, unul în dreapta şi altul în stînga Oltului, pe care regele Ungariei le numeşte ca tributare coroanei sale [37]. Această dualitate politică a Ţării Româneşti, a cărui urmă s-a păstrat timp îndelungat în poziţia autonomă a banatului Craiovei şi după stabilirea unităţii politice a ţării, o aflăm adeverită şi pentru timpul invaziei tătarilor la 1241. Cronica lui Raşid, scrisă pe la 1300 la curtea hanului tătăresc al Persiei după acte şi însemnări de recunoscută autenticitate, numeşte, istorisind invazia tătarilor de la 1241, în partea apuseană a Ţării Româneşti „dincolo de *Aluta*" pe *Bazaran-bam* (= Basarab-ban) cu oastea sa, iar în partea răsăriteană pe *Karaulaghi* (= negri vlahi) deosebind astfel două părţi eterogene ale Ţării Româneşti [38]. Deosebirea neputînd fi etnografică, deoarece şi într-o parte şi într-alta se află români, urmează că ea era de natură politică, precum o aflăm şi în diploma lui Bela al IV-lea. Voievodatul lui *Lytuon* din acest document coincide teritorial cu banatul lui Basarab din cronica lui Raşid : ele cată deci să fie identice. Astfel ambele mărturii confirmă tradiţia indigenă despre vechiul banat al Basarabilor din Oltenia, păstrată în Cronica anonimă. Despre voievodatul răsăritean, unde diploma lui Bela al IV-lea numeşte pe Seneslau voievod, iar cronica lui Raşid pe negri-vlahi, are ştire şi tradiţia păstrată în viaţa lui Nicodim, vorbind de un voievod român în această parte pe timpul invaziei tătarilor, înainte de Radul Negru, pe cînd Oltenia e deosebită aici Ţara Lytua ca „bănia Severinului".

[37] D. Xenopol, *Istoria românilor,* I, 546, află în acest document „cinci mici state", la care numără, pe lîngă voievodatele lui Lytuon şi Seneslau şi chenezatele lui Ioan şi Farcaş şi ţara Lytira (recte Lytua) Ţara *Lytua,* privită şi de alţi ca teritoriu deosebit, apare însă în document ca fiind identică cu voievodatul lui *Lytuon;* iar cele două chenezate nu sînt *state,* ci numai nişte proprietăţi ca şi cele ale chenezilor români în Ardeal şi Ungaria, care se aflau pe teritoriul supus stăpînirii imediate a regelui, teritoriu care el îl şi dăruieşte Ioaniţilor.

[38] Hasdeu, *Istoria critică a românilor,* I, 68.

După documentul unguresc, nu toată Oltenia forma voievodatul lui Lytuon. Partea nestăpînită de voievodul român, regele fără a o determina mai de aproape o dăruieşte Ioaniţilor, rezervîndu-şi jumătate din veniturile ei. Asemene drept de suveranitate, coroana Ungariei exercită în aceste ţinuturi, pentru prima dată în anul 1233, cînd Bela al IV-lea, în calitate de principe moştenitor şi coregent, dăruieşte comitelui Corlard ţara Loviştei, lîngă apa Lotrului, în cotul nord-estic al Olteniei [39]. De la 1233 înainte, întîlnim în diplomele ungureşti şi un ban al Severinului ca funcţionar unguresc. Pînă la donaţia lui Bela pentru cavalerii Ioaniţi sînt cunoscuţi următorii bani de Severin : Luca la 1233, Oslu la 1240 şi Ştefan la 1243 [40]. Alt act privitor la Ţara Severinului ca atinenţă a Ungariei e bula papală din 1238 şi scrisoarea lui Bela al IV-lea din 1239, prin care regele şi papa se înţeleg ca ţara Severinului să fie încorporată vreunui episcopat unguresc [41].

Aceste date, pe lîngă donaţia din 1247, au dat istoricilor străini cuvînt de-a admite că banatul unguresc al Severinului ar fi cuprins toată Oltenia. Dar părerea aceasta se desminte prin însăşi documentul din 1247, după care o mai însemnată parte a Olteniei era stăpînită de un voievod român, un ban Basarab, după cronica lui Raşid. Şi mai tîrziu, aflăm bani ungureşti de Severin, cînd toată Oltenia, afară de regiunea de lîngă cetatea Severinului, este în stăpînirea Basarabilor. Cam aşa va fi fost şi în secolul al XIII-lea. Cel puţin, afară de actele de donaţie din 1233 şi 1247, stăpînirea ungurească nu a lăsat altă amintire de posesiune factică, decît doară vreo două numiri topografice lîngă hotar, precum : valea *Oslea* cu muntele *Oslea* în districtul Gorj, şi doi munţi *Oslea* în Mehedinţi, nume care a fost pus în legătură cu banul *Oslu* al Severinului în 1240 [42]. Deci suveranitatea coroanei ungureşti se va fi extins pe atunci în Oltenia nu mai departe decît asupra

[39] *Doc.*, I, 127.

[40] *Ibidem,* 126, 186, 214.

[41] *Ibidem,* 175, 182.

[42] Hasdeu, *Originile Craiovei,* „Columna lui Traian", 1877, p. 350—351.

unor părţi de la poalele munţilor, spre răsărit pînă pe la Severin, şi spre miazăzi pînă în valea Lotrului. Regiunea Severinului, împreună cu comitatul Severinului din Ungaria, forma aşa-numitul banat al Severinului. Cît despre stăpînirea ungurească în Oltenia, adeverită mai întîi la 1233, donaţia din 1247, rămasă iluzorie, e ultimul act de suveranitate al regilor ungureşti în această parte, cu toate că dignitatea de ban al Severinului se întîlneşte prin diplomele ungureşti, cu cîteva întreruperi mai lungi, încă pînă în secolul al XV-lea [43].

Pe cînd o parte a Olteniei ajunsese sub stăpînirea ungurilor, Basarabii cîştigă în schimb o parte din teritoriul limitrof al ţării Haţegului în Ardeal. În documentul de la 1247, ţara Haţegului *(terra Harszoc)* apare ca făcînd parte din voievodatul lui Lytuon. Ea este însă exceptată de la donaţie, stipulîndu-se că jumătatea ce se va da Ioaniţilor din tributul ţării *Lytua* (a lui Lytuon), nu priveşte şi Ţara Haţegului, fiind aceasta considerată ca parte integrantă a regatului Ungariei [44]. Stăpînirea Basarabilor în ţara Haţegului, cunoscută şi tradiţiei păstrate în poezia poporană [45], va fi fost deci de aceeaşi natură ca şi stăpînirea mai de pe urmă în Amlaş şi Făgăraş, prin care beneficiu al sistemului feudal, regii Ungariei caută să ţină în dependenţă pe voievozii români.

Ce priveşte aşa-numita Cumanie, adică partea răsăriteană a Ţării Româneşti cu Moldova, pretenţiile coroanei ungureşti asupra acestei ţări, se pare că-şi au originea în cuceririle cavalerilor teutoni, făcute în aceste părţi între 1211—1222.

În anul 1211 regele Ungariei, Andrei al II-lea, conferă cavalerilor Teutoni Ţara Bîrsei în Ardeal pentru apărarea

[43] *Doc.* I, 2, 748 a. 1448.

[44] *Ibidem*, I, 250: Concedimus etiam quod medietatem omnium proventuum et utilitatum, que ab Olatis terram Lytua habitantibus, excepta terra Harszoc cum pertinentibus suis, Regi colligentur, domus hospitalis percipiat antedicta. Ţara Haţegului, numită *terra Harszoc* cu varianta Hotsat, este menţionată aici pentru prima oară. Data următoare este a. 1276, unde e numită *Hatzek, ibidem*, 410.

[45] Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I, 30.

regatului în contra cumanilor *(ad munimen Regni contra Cumanos)*. Spre miazăzi şi răsărit, ţara aceasta, bine determinată prin numirea hotarelor ei, este arătată ca mărginită de munţii Ardealului *(sicut montes nivium complectuntur eandem terram)* de către cumani [46].

După aşezarea lor în Ţara Bîrsei, cavalerii teutoni reuşesc a ocupa pe seama lor o parte de ţară dincolo de munţi *(ultra montes nivium)*, numită parte a Cumaniei *(partem Cumanie)*. În anul 1222, Andrei al II-lea confirmă donaţia de la 1211 împreună cu privilegiile adause la 1212 şi cu donaţia cetăţii *Cruceburg*, zidită de dînşii la frontiera Ardealului, de asemenea din anul 1212 [47]. În această nouă diplomă din 1222, posesiunile cavalerilor Teutoni se află extinse peste munţi *pînă la hotarele brodnicilor şi pînă la Dunăre* [48]. În acelaşi an, şi papa Honoriu al III-lea confirmă donaţia regelui după textul din 1222, cu deosebirea că *brodnicii* din diploma lui Andrei al II-lea sînt numiţi aici *vlahi* [49]. Despre o donaţie anterioară pentru această însemnată sporire a donaţiilor din 1211 şi 1212 nu există nici o urmă. Din contra, mai tîrziu aflăm că regele dăruise cavalerilor Teutoni numai un *teritoriu de vreo 30 de jugere*, dar ei, nemulţumiţi cu liberalitatea lui, au ocupat un teritoriu mult mai mare, ceea ce a dat pricină la neînţelegeri [50]. Din documentele privitoare mai aflăm că cavalerii au avut

[46] *Documente*, I, 56.

[47] *Ibidem*, 58, a. 1212, p. 59, a. 1212, p. 74, a. 1222.

[48] *Ibidem*, 75. Addidimus etiam postmodum eisdem fratribus conferentes castrum quod Cruceburg nominatur, quod fratres predicti de novo construxerant cum pratis circa illud adiacentibus, et a fine terre Cruceburg terram que vadit usque ad terminos *Prodnicorum*, et ab indaginibus Almaye in parte altera vadit usque ad ortum aque que vocatur Burza, et inde progreditur usque ad *Danubium*...

[49] *Ibidem*, 77. Nec non a termino ipsius castri (Cruceburg) terram quamdam que procedit usque ad terminos *Blacorum*, et ab indaginibus Almagie in parte altera protenditur usque ad aque ortum que Bursa vocatur, et inde ad Danubium usque procedit.

[50] *Ibidem*, 94, a. 1225. Terram ad triginta dumtaxat aratra caritatis intuitu liberaliter contulisset, iidem ipsius liberalitate ac gratia non contenti, multo amplius occupavere de terra in parte predicta...

să susțină lupte cu cumanii de la confinii, de la care au cucerit și o parte de țară [51]. În aceste lupte, ei au cîștigat, deci părțile de peste munți spre Siret și Dunăre, menționate pentru prima oară în diplomele din 1222. În ținuturile luate de la cumani, ei făcură, precum ne spun și documentele, și cetăți [52]. Cetatea *Neamțului* poate și *Crăciuna* în munții Vrancei cu ruinele unei vechi cetăți, al cărui nume ne aduce aminte de *Kreuzburgurile* cruciferilor Teutoni, vor fi existînd din timpul acela [53].

Cavalerii teutoni nu s-au bucurat însă îndelung de posesiunea Țării Bîrsei și a părților de peste munți. Pentru a-și asigura mai bine posesiunea țării ocupate, ei cerură de la papa ca el să ia ținuturile acestea în proprietatea scaunului pontifical, ceea ce Honoriu al III-lea o și făcu, aducînd aceasta și la cunoștința prelaților din Ungaria și a clerului și poporului din Țara Bîrsei și al părților de peste munți [54].

[51] *Ibidem*, 95, a. 1225. Quam (terram) non sine multo rerum et personarum dispendio eripuerunt pro magna parte de manibus paganorum. Despre luptele cu păgînii (cumanii), vezi documentele din a. 1212, p. 59, a. 1222, p. 75, a. 1222, p. 77, a. 1223, p. 82, a. 1224, p. 86.

[52] *Ibidem*, 91, a. 1225. Quodam quoque castrum, quod ultra montes nivium multis contruxerant laboribus et expensis... cf. p. 118, a. 1231, p. 123, a. 1232. Dreptul cavalerilor teutoni de a face cetăți de apărare în contra cumanilor este exprimat și în donație, *ibidem*, p. 57, a. 1211 : ad munimen Regni contra Cumanos castra *lignea* et urbes *ligneas* construere eos permisimus, p. 74, a. 1222 : ad munimen regni contra Cumanos castra et urbes *lapideas* construere eos permisimus.

[53] În consemnarea vechilor cetăți din Moldova, adausă la *Voskresenskaja letopisъ (Polnoe sobranie russkichъ lêtopiseĭ*, VII, 240*)*, se află numite și cetatea Neamțului cu Crăciuna (Koročjunovъ), pe lîngă „Čern-Askyi-torgъ" pe Prut (probabil Cernăuți), Roman, Piatra (Kamenь), Suceava, Siret și Baia. Despre Crăciuna zice Cantemir în *Descriptio Moldaviae*, p. 12 : „In radicibus montium Vranczie, non procul a Mira.. antiquissimae civitatis rudera reperiuntur, in quibus tamen nulla temporis aut conditorum invenire potuimus indicia. Locus ipse hodie ab incolis *Kracsuna* vocatur". Un nume derivat de la germanul Kreuz a putut căpăta, în gura poporului român, foarte ușor forma *Crăciuna*.

[54] *Documente*, I, 86, a. 1224 : „Petistis siquidem ut terram Boze et ultra montes nivium... in ius et proprietatem apostolice sedis recipere dignaremur... Vestris ergo piis precibus benignus annuentes, prefatam terram in ius et proprietatem beati Petri suscipimus

În semn de recunoaștere a acestei stăpîniri, poporul de aici avea să plătească cîte două mărci de aur pe an, din care una avea să fie a pontificelui, iar alta a ordinului [55]. Aceste măsuri prin care cavalerii Teutoni au căutat să se sustragă de la supremația Ungariei, se vede că supărară pe regele Andrei al II-lea. El intră cu oaste în ținuturile lor, și, revocînd donația, îi scoate la 1225 din țară. Toate încercările papei de a îndupleca pe rege ca să le restituie posesiunile avute au rămas fără rezultat [56].

Cuceririle cavalerilor Teutoni în părțile Cumaniei se înfățișează ca cel dintîi fact istoric care a putut să provoace pretențiile coroanei ungurești asupra acestei țări. Îndată după ieșirea vitejilor cavaleri se oferi însă și altă ocazie. După înfrîngerea suferită de la tătari în bătaia de la Kalka (1223), o parte a cumanilor din Moldova, căutînd protecția Ungariei, trimiseră la 1227 o deputațiune în Ungaria, pentru a primi creștinismul împreună cu protectoratul unguresc [57]. Episcopatul cuman, înființat cu această ocazie de către arhiepiscopul primat al Ungariei, în calitate de legat pontifical, sta sub protectoratul Ungariei, deși la 1229 el fu supus de-a dreptul scaunului pontifical [58]. Aceste împrejurări avură de urmare și atîrnarea politică a cumanilor încreștinați. În semnul suzeranității sale, regele Ungariei ia titlul de *rege al Cumaniei*, adeverit de la 1233 înainte.

Invazia tătarilor nu lăsă pe regii Ungariei să se bucure mult timp de suzeranitatea de abea cîștigată. De groaza

et eam sub speciali apostolice sedis protectione et defensione perpetuis temporibus permanere sancimus". Cf. pp. 87, 88.

[55] *Ibidem*, 86 : „In recognitionem autem dominii et percepte a sede apostolica libertatis duas marcas auri, quas voluntate spontanea obtulistis, nobis unam et fratribus nostris aliam, in festo resurrectionis dominice, annis singulis persolvetis".

[56] *Ibidem*, pp. 89—100, a. 1225—1226 ; p. 117, a. 1231 ; pp. 121—123, a. 1232 ; p. 129, a. 1234.

[57] Albericus monachus Trium Fontium, *Mon. Germ. SS.*, XXIII, 920.

[58] *Documente*, I, 102, a. 1227, pp. 107—108, a. 1228, pp. 111—112, a. 1229, p. 113, a. 1231.

acestui duşman cumplit, cumanii de lîngă Dunăre se retraseră parte în dreapta fluviului, parte în Ungaria, unde în anul 1239 regele Bela al IV-lea le dete locuinţe [59].

După ce Ungaria se mai reculese de pustiirile suferite de la tătari în 1241, Bela al IV-lea cearcă a restabili şi autoritatea coroanei ungureşti în părţile de peste munţi. În acest scop el dăruieşte la 1247 cavalerilor Ioaniţi Ţara Severinului şi Cumania. Cît despre Cumania, unde părţile Moldovei rămaseră sub stăpînirea tătarilor încă un secol întreg, chiar textul documentului însuşi arată că drepturile coroanei ungureşti asupra acestei ţări, altfel neadeverite pentru acest timp, nu existau în realitate. Bela al IV-lea dăruieşte Ioaniţilor toată Cumania, afară de voievodatul lui Seneslau din stînga Oltului, lăsîndu-le pe 25 de ani toate veniturile extinsei ţări, iar după 25 de ani acestea să fie împărţite în două cu fiscul. Care va să zică: Ioaniţii să cucerească mai întîi ţara în numele regelui, precum făcuse mai înainte cavalerii Teutoni, şi dacă vor reuşi a o ţinea prin 25 de ani, să împărţească mai departe folosul cu dînsul [60]. Totodată se stipulează că, dacă regele va avea să poarte *război contra Cumaniei sau Bulgariei*, ioaniţii şi românii din Ţara Severinului să-i vină în ajutor cu a treia parte din ostaşii lor. Eventualitatea unui război în contra Cumaniei dăruite, arată destul de învederat ce trebuie să ţinem de această donaţie.

Sub astfel de împrejurări, e de înţeles că cavalerii ioaniţi nu s-au putut folosi de dărnicia regelui Ungariei. În anul 1251, papa Inocenţiu al IV-lea le confirmă donaţia lui Bela al IV-lea [61], dar nici o menţiune nu se află că ei ar fi luat în posesiune extinsele ţinuturi dăruite peste

[59] Georgius Acropolita, ed. Bonn, p. 58. Nicephorus Gregoras, ed. Bonn. tom I, pp. 36—37. *Rogerii Carmen miserabile*, ed. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, IV, 47.

[60] Interpretarea ce Krzyżanowski *(Początki Wołoszczyzny*, p. 10) dă acestei stipulaţii e greşită. Pentru voievodatul lui Seneslau sînt stipulate aceleaşi condiţii în privinţa tributului ca şi pentru voievodatul lui Lytuon; deci părerea că voievodatul lui Seneslau ar fi avut o poziţie mai excepţională e lipsită de temei.

[61] *Doc.*, I, 249.

munţi. În scrisoarea sa către papa din anul 1254, Bela spune numai că a aşezat pe ioaniţi înlăuntru şi la confiniile regatului lîngă Dunăre [62]. Aceasta e unica ştire ce ar putea fi pusă în combinaţie cu donaţia din 1247. Între anii 1243—1263, neaflîndu-se numiţi bani de Severin, ar fi deci de admis că ioaniţii, aşezaţi la confinii lîngă Dunăre, au stat cîtva timp în părţile fostului banat unguresc al Severinului. Dar în aceeaşi scrisoare din 1254, Bela se plînge că tătarii voiesc să năvălească din nou asupra Ungariei, şi cere ajutor în contra tătarilor, cum şi în contra rutenilor, cumanilor, brodnicilor şi bulgarilor, popoare vecine cu Ungaria spre răsărit şi tributare tătarilor [63]. Pe timpul războiului lui Bela al IV-lea cu Ottokar al II-lea al Boemiei (1259—1260), bulgarii năvălesc chiar în banatul Severinului; dar nime nu se găseşte care să se scoale întru apărarea ţării, pînă ce Laurenţiu, fiind numit ban, îi învinge şi recucereşte banatul, care astfel a fost restaurat şi restituit Ungariei [64]. De acum înainte se află iarăşi bani de Severin pînă la 1291 [65].

Despre voievozii Ţării Româneşti, numiţi cu ocazia donaţiei de la 1247, nu mai căpătăm ştire decît din două diplome din anii 1285 şi 1288. În documentul din 1285, regele Ladislau al IV-lea spune că după moartea tatălui

[62] *Ibidem*, 261: „quos iam partim collocavimus in loco magis suspecto, videlicet, *in confinio Cumanorum ultra Danubium et Bulgarorum*, per quem etiam locum tempore invasionis regni nostri ad nos aditum habuit exercitum Thartarorum... Partim vero eosdem *in medio regni* nostri collocavimus ad defensionem castrorum que circa Danubium edificari facimus..."

[63] *Ibidem*, 259.

[64] *Ibidem*, 317, anul 1264: „Denique cum Bulgarorum temeritas tempore guerrae inter nos et regem Bohemiae, ducem Austriae et Styriae exortae, Banatum de Zeurino hostiliter devastassent, et plerique de Baronibus nostris defensionem ipsius Banatus nollent assumere, per nos etiam diligenter requisiti, saepedictus Magister Laurentius collato sibi per nos ipso Banatu, Bulgarorum devicit exercitum... et sic... ipsum Banatum ad pristinum bonum statum virtute maxima restauratum nostrae restituit maiestati". Laurenţiu se află numit ca ban al Severinului mai întîi la 1263 *(ibidem*, 305*)*.

[65] *Ibidem*, 305—519.

său (1272), cînd el luă domnia în etate puerilă, *Lython Voievod* cu frații săi a ocupat țara transalpină, aparținătoare la regatul Ungariei, și nu voia să plătească tributul cuvenit regelui pentru acea parte. Regele trimite în contra lui pe magistrul Georgiu, care îl învinge. Lython cade în luptă, iar fratele său Barbat, e prins și liberat numai după plătirea unei sume însemnate de bani. Astfel a fost restaurat tributul acestei țări [66]. Documentul din 1288 e de la magistrul Georgiu însuși, care, vorbind despre învingerea aceasta, numește pe Barbat, fratele lui Lython, cu atributul de *Voievodul Litua* [67].

Numele Lython din documentul de la 1285 e învederat identic cu *Lytuon* de la 1247, precum arată și documentul din 1288, unde apare numele Lytua, nume întrebuințat și pentru țara lui Lytuon, în documentul din 1247. Întrebuințarea acestui nume o dată ca nume de persoană, altă dată ca nume de țară, în sfîrșit ca nume atributiv al voievodului, nu permite o concluzie sigură dacă *Lython* și Lytuon sînt și persoane identice, ceea ce ar avea multă probabilitate pentru sine. În tot cazul însă avem să înțelegem sub acest nume pe domnul românilor din Oltenia, vechiul banat al Basarabilor, unde la 1247 se află adeverit voievodatul lui Lytuon (numit și țara Lytua) și la 1241 banul Basarab.

Deci părerea că Lython ar fi domnul românilor din stînga Oltului și urmaș al lui Seneslau de la 1247 și că el

[66] *Ibidem*, 454: „Demum eciam cum nos in etate puerili post obitum Karissimi patris nostri regnare cepissemus, Lython Wayuoda una cum fratribus suis per suam infidelitatem aliquam partem de Regno nostro ultra alpes existentem pro se occuparat, et proventus illius partis nobis pertinentis nullis admonicionibus reddere curabat, sepedictum Magistrum Georgium contra ipsum misimus, qui cum summo fidelitatis opere pugnando cum eodem ipsum interfecit, et fratrem suum nomine Barbath captivavit et nobis adduxit; super quo nos non modicam quantitatem pecunie fecimus extorquere; et sic per eiusdem Magistri Georgii servicium tributum nostrum in eidem partibus nobis fuit restauratum".

[67] *Ibidem*, 483: „Item, quando Litua vaivodam infidelem... nomine Barbat, captum adduxissemus ad presenciam Domini nostri regis...".

ar fi ocupat banatul din dreapta Oltului [68], nu se poate admite. Lucrul e din contra invers: Lython (sau Lytuon), mai întîi numai voievod al Olteniei, ocupă pe la 1272 și țara transalpină (Muntenia) din stînga Oltului, unde la 1247 domnea Seneslau voievod [69]; dar refuzînd regelui Ungariei tributul cerut cade în luptă cu ungurii. Lui îi urmează în domnie fratele său Barbat, numit în documentul din 1288 ca voievod, după ce-și răscumpără libertatea prin plătirea tributului. De acum înainte nu se mai află două voievodate în Țara Românească, ci un singur stat sub dinastia Basarabilor originari din Oltenia.

Curînd după aceasta aflăm că domnul Serbiei, Milutin (1281—1330), care, la 1299 în vîrstă de 45 de ani, se căsătorește de-a patra oară cu fiica împăratului Andronic al II-lea Paleolog, luase în prima căsătorie pe fiica *domnului Vlahiei*, pe care însă lepădînd-o după cîțiva ani, ca și pe celelalte două următoare, o trimise înapoi în țara ei [70]. Numele domnitorului, cronicarul bizantin nu-l spune. Dar căsătoria întîia trebuind să fi urmat la începutul domniei lui Milutin (1281), dacă nu chiar mai înainte, socrul său, domnul Vlahiei, nu poate fi Radul Negru al cronicelor din 1290, cum au susținut o seamă [71]. Cantemir, ținînd și el pe primul domn al cronicelor de socrul lui Milutin, se vede silit a pune pe temeiul acestei știri descălecatul lui Radul Negru pe la 1274 [72]. După 1272, domnea însă, cum

[68] Tocilescu, *Manual de istoria română*, p. 41. Krzyzanowski, *op. cit.*, 17.

[69] Numele *ultra alpes*, dat țării ocupate de Lython, ca și forma mai tîrzie *transalpina*, se întrebuințează mai întîi cu deosebire pentru partea răsăriteană a Țării Românești (Muntenia), pe cînd Oltenia e numită în toate documentele mai vechi numai *Țara Severinului*.

[70] Nicephorus Gregoras, ed. Bonn, I, 203. Georgius Pachymeres, ed. Bonn, II, 272 sq.

[71] Clain, *Annales Principum Transalpinorum et Moldavicorum*, ap. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, 91. Xenopol, *Ist. Rom.*, II, 76.

[72] *Hronicul Ramano-Moldo-Vlachilor*, II, 390 squ. Începutul domniei lui Milutin se punea înainte la 1275. Anul 1281 rezultă din cercetările mai nouă, Jagić, „Archiv für slavische Philologie", III, 220.

am văzut, Barbat, fratele şi următorul lui Lython. Acesta e singura persoană cunoscută din mărturiile autentice, la care s-ar putea cugeta cu privire la socrul lui Milutin. Ceea ce ne importă însă mai mult este că pe la 1280 principatul Ţării Româneşti era acum bine întemeiat, încît domnul Serbiei, care cîţiva ani în urmă se încuscreşte cu împăraţii bizantini, a putut să ia în căsătorie pe fiica domnului Vlahiei.

La 1307—1308 căpătăm iarăşi ştire despre un voievod al Vlahiei. Cronicarul stirian Ottokar, scriitor pe la 1310, istoriseşte că Otto de Bavaria, ales la 1305 de o parte a magnaţilor rege al Ungariei, însă detronat şi prins la 1307 de voievodul Ardealului, fu dat de acesta voievodului Vlahiei spre pază. Dar domnitorul căzînd apoi bolnav, credinţa poporului a atribuit cauza acestei îmbolnăviri nedreptei prinsori a regelui, şi astfel el căpătă la 1308 libertatea spre a se întoarce în patria sa [73]. Numele voievodului lipseşte în cronica germană; dar nu vom greşi dacă îl vom numi Basarab, nume care de acum înainte se află adeverit şi prin documente ca nume dinastic al domnilor Ţării Româneşti. După cronicele indigene, pe timpul acesta domnea Radul Negru, pretinsul fondator al statului.

La 1323 aflăm că Mihail regele Bulgariei (1323—1330) capătă în ajutor o oaste numeroasă din *Ungrovlahia* în contra bizantinilor, cu care era în luptă [74].

Aici întîlnim pentru prima dată numele de *Ungrovlahia* dat Ţării Româneşti în hrisoavele greceşti şi slavone şi păstrat pînă astăzi în titlul mitropolitului, pe cînd în diplomele latineşti ea este numită *Valachia Transalpina*. În cronica anonimă, cum şi în inscripţia lui Matei Basarab de la Mănăstirea Cîmpulungului, Ungrovlahia se traduce *„Ţara Românească dintru Ungaria descălecată"*, iar hrisoavele româneşti întrebuinţează numai numele *Ţara Românească*. Traducerea *„dintru Ungaria descălecată"*

[73] P e z, *Scriptores rerum Austriacarum*, III, 759 squ., cap 769—770.

[74] I o a n n e s C a n t a c u z e n u s, ed. Bonn, I, 175.

nu este decît o tîlcuire greşită a numelui prin tradiţia descălecatului. După toate indiciile, numele *Ungrovlahia* e de origine grecească, format fără ştire de tradiţia descălecatului, şi nu pare a indica alta decît dependenţa Ţării Româneşti de Ungaria, ceea ce exprimă şi numele *Transalpina (= pars regni ultra alpes)*, întrebuinţat mai întîi de unguri [75].

Domnitorul Ungrovlahiei, care la 1323 vine în ajutor regelui Bulgariei, e numit într-o diplomă a regelui Ungariei Carol Robert, din anul 1324: *„Basarab Woyvoda noster Transalpinus"*. Documentul ne spune că regele a trimis, în mai multe rînduri, pe un comite Martin în legaţiune la domnul român, la care ocazie numitul comite şi-a cîştigat deosebite merite [76]. Despre acest domnitor mai avem şi alt document din anul 1327. Papa Ioan al XXII-lea laudă activitatea lui *Basarab Voievodul Transalpin*, pentru apărarea credinţei ortodoxe şi exterminarea naţiunilor necredincioase, şi-l roagă să primească cu bunăvoinţă şi onoare pe călugării care vor veni să facă inquisiţiuni în ţara lui [77].

Pentru timpul acesta, Cronica anonimă şi Constantin Căpitanul pun ca domnitor al Ţării Româneşti pe Mihail Voievod, numit ca următor al lui Radul Negru cu 19 ani de domnie (1314—1333). La 1330 domnea însă, după mărturia contemporanului Ioan de Küküllö, Alexandru Basarab, pe care cronicele îl pun greşit la 1356—1383, ca predecesor imediat al lui Mircea cel Bătrîn. În acest an, Alexandru Basarab are celebrul război cu Carol Robert, prin care domnul român, după victoria repurtată asupra regelui Ungariei în teribila bătaie de la 5—9 noiembrie, cîştigă independenţa statului său [78]. După o diplomă

[75] *Doc.*, I, 454, a. 1285: aliquam *partem de Regno nostro ultra alpes* existentem. *Ibidem*, p. 616, a. 1331: in partibus transalpinis *Ibidem*, p. 623, a. 1332: terram nostram transalpinam ş.a.

[76] *Ibidem*, 592.

[77] *Ibidem*, 600.

[78] S c h w a n d t n e r, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, 174: Alexander Waivoda Transalpinus... qui tempore quodam Caroli regis... a via fidelitatis divertendo rebellaverat et per multa tempora in rebellione permanserat... În *Chronicon pictum*, ed. Florianus, II, 242, voievodul român e numit numai Basarab („Bazarad"),

a lui Carol Robert din anul 1332, tatăl voievodului român cu care avuse acest război, se chema *Tugomir* [79]. Acesta a fost, cum vom vedea, şi predecesorul în domnie al învingătorului de la 1330.

În acelaşi an, domnul Ţării Româneşti ia parte, ca aliat al regelui bulgar Mihail, la războiul bulgarilor cu sîrbii, unde regele Bulgariei, în bătaia de la Velbuşd (28 iunie 1330), pierdu lupta şi viaţa. Domnul român e numit în fîntîne sîrbeşti *Ioan* Basarab şi *socru* al regelui bulgar Ioan Alexandru, nepotul şi urmaşul lui Mihail [80].

O scrisoare a patriarhului de Constantinopole către Mircea, fără dată, ne permite a urmări mai departe această înrudire, din care rezultă că acel Ioan Basarab trebuie să fie tatăl succesorului său Alexandru Basarab, adică Tugomir, numit *Ioan* după numele princiar al tuturor pomnilor români, ca şi al regilor bulgari [81]. În această

ca şi în diplomele lui Carol Robert. *Documente* I, 623, 625, 627, 629, 633. H u b e r (*Ludvig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*, „Archiv für österreichische Geschichte", LXVI), crezînd că Basarab ar fi nume personal, nu admite că Basarab din 1330 e identic cu Alexandru Basarab, cum arată Ioan de Küküllö, ci îl priveşte ca tatăl lui Alexandru. Această părere a primit-o şi K r s y ż a n o w s k i, *op. cit.*, p. 21. Basarab fiind însă nume dinastic, nu avem cuvînt de-a nu admite mărturia cronicarului contemporan despre identitatea lui Alexandru Basarab cu voievodul Basarab din 1330.

[79] *Documente*, I, 625.

[80] J i r e č e k, *Geschichte der Bulgaren*, pp. 290—295, după precuvîntarea la legile lui Duşan ed. Novaković, unde domnul român e numit „Basaraba Ivanko, socrul tzarului Alexandru". Şi F o t i n o (*Istoria Daciei*, II, 10) cunoaşte, pentru timpul acesta, pe voievodul „Ioan Basarab" din „cronicele serbilor". Cronica publicată de J a g i ć în „Archiv für slavische Philologie", II, 77 sq. numeşte pe Basarabi (басарабе) ca aliaţi ai regelui Mihail (p. 83); de asemenea şi cronicele publicate de Š a f a ř i k în *Pamatky drevniho pisemnictvi Jihoslovanův*, ed. II (Praga, 1873), pp. 53 şi 71.

[81] Regii bulgari ce au urmat după Asăneşti primesc pe lîngă numele lor de botez şi numele *Ioan* sau *Asean*, luat de la Asăneşti. Cei de pe urmă regi ai Bulgariei, din dinastia Şişmanizilor, se scriu toţi cu *Ioan* sau Iω̃ înaintea numelui ca şi domnii români (J i r e č e k, *op. cit.*, B o g d a n, Iω̃ *din titlul domnilor români*, „Conv. lit.", XXIII, 721 squ.). De aceea şi unii şi alţii se găsesc numiţi cîteodată numai cît *Ioan*. Aşa Mircea cel Bătrîn e numit într-o cronică

scrisoare, patriarhul numeşte pe Mircea (fiul lui Radul Basarab şi nepotul lui Alexandru Basarab) *văr* al împăratului de Constantinopole [82]. Împăratul de pe atunci, Ioan al VII-lea Paleologul (1390), fiul lui Andronic al IV-lea, era după maica sa fiica regelui bulgar Ioan Alexandru [83] şi nepoata lui Ioan Basarab, strănepotul domnului român de la 1330 iunie. Acesta însă nu poate fi identic cu Alexandru Basarab din noiembrie al aceluiaşi an, care însuşi devine socrul regelui bulgar Ioan Stracimir, fiul ginerelui lui Ioan Basarab [84]. Alexandru Basarab, neputînd fi socrul fiului şi al tatălui, urmează de sine că Ioan Basarab, socrul tatălui lui Stracimir, a fost predecesorul său. El i-a fost şi tată, cu nume *Ioan Tugomir Basarab*, nume în care *Iω̃* (*Ioan*) al domnilor români apare pentru prima oară. Astfel Mircea era de fapt *văr* de al doilea cu împăratul Ioan al VII-lea Paleolog [85].

Ioan Tugomir Basarab, aliatul regelui bulgar Mihail, în vara anului 1330, i-a venit în ajutor şi la 1323. Această

franceză „*Jean Prince de Valaquie*" (E n g e l, I, 160). De asemenea şi Vlad Călugărul, tatăl lui Radul cel Mare, e numit în cronice sîrbeşti *Ioan Călugărul* (E n g e l, I, 185). Aceste două cazuri, care s-ar mai putea înmulţi, fie deajuns pentru a arăta cum are să fie înţeles numele *Ioan* al domnului român de la 1330.

[82] *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Miklosich et Müller, II, 230: Περιπόδητε ἐξάδελφε τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου μου αὐτοκράτορος,.. εὐγενέστατε, ἐνδοξότατε κῦρ Μῆρξε.

[83] *Acta Patriarchatus*, I, 432. N i c e p h o r u s G r e g o r a s, ed. Bonn, III, 557.

[84] Într-o bulă papală din a. 1370 (*Doc.* I, 2, 158) fiia lui Alexandru Basarab e numită „Imperatrix Bulgarie". Pe atunci Bulgaria era împărţită între fraţii Ioan Sracimir şi Ioan Şişman, fii lui Ioan Alexandru. Şişman era ginerele domnului serbesc Lazar, deci, fiia lui Alexandru Basarab, nu poate fi decît soţia lui Sracimir.

[85] Înrudirea Basarabilor cu Şişmanizii şi Paleologii:

IOAN TUGOMIR BASARAB

Io. Alexandru B. — Teodora soţia lui Ioan Alexandru

Io. Radul B. — Soţia lui Io. Sracimir — Io. Sracimir — Maria soţia lui Andronic IV

Io. Mircea B. — Ion VII Paleolog.

prietenie de arme a fost întărită şi prin încuscrirea ambelor dinastii ale aliatelor state dunărene, între care încă de mai înainte exista o legătură mai strînsă.

Putînd urmări astfel domnia lui Tugomir pînă pe la 1320 înapoi, nu încape loc pentru Mihail Voievod al cronicelor noastre, pus la 1314—1333. Cel întîi Mihail Voievod a adeverit ca fiu şi succesor al lui Mircea cel Bătrîn, asociat la domnie de către tatăl său încă de pe la 1391[86]. Din domnia acestuia (1418—1420) avem două diplome, ambele din 1418, şi o monetă[87]. Pe acest Mihail, care în cronice nu se află numit la locul său, cronicarii se vede că l-au pus greşit îndată după Radul Negru. Asemenea încurcătură fac cronicele şi cu Dan I, fratele şi predecesorul lui Mircea, punîndu-l după Mihail la 1333—1336. De la acesta avem un hrisov din 3 octombrie 1385 şi o inscripţie din acelaşi an[88]. Cronicarul bizantin Chalcocondylas [89] îl numeşte numai imediat înainte de suirea pe tron a lui Mircea (1386). Pe bunul lor Alexandru Basarab, învingătorul de la 1330, Cronica anonimă şi Constantin Căpitanul îl pun între Dan şi Mircea, nepoţii săi[90]. Iar despre Ioan Tugomir Basarab, tatăl şi predecesorul lui Alexandru Basarab şi aliatul regelui bulgar Mihail la 1323 şi 1330, cronicele Ţării Româneşti nu au nici o ştire ca şi predecesorii săi ce i-am cunoscut mai sus.

Rezultatul la care ajungem e deci că pînă în vara anului 1330 a domnit Tugomir, care după bătaia de la Velbuşd (18 iunie 1330), în care căzu mort regele bulgar Mihail

Împrejurarea că Sracimir ţine de soţie pe vara sa primară nu poate să ne surprindă faţă de alte cazuri anticanonice de asemenea natură, ce întîlnim chiar la dinastiile acestea.

[86] *Doc.*, I, 2, 342, a. 1391. Venelin, *Vlacho-bolgarskija gramoty*, p. 19, a. 1399 (Hasdeu, *Arhiva istorică*, I, 1, 98). Hasdeu, *Ist. crit.*, I, 132, inscripţie din a. 1413.

[87] *Documente*, I, 2, p. 502, „Columna lui Traian" 1877, pp. 557—558.

[88] Hasdeu, *Ist. crit.*, I, 127—128.

[89] *De rebus turcicis*, ed. Bonn, p. 78.

[90] Lista domnilor în Cronica anonimă şi la Constantin Căpitanul pînă la Mircea: 1) Radul Negru (1290—1314); 2) Mihail (1314—1333); 3) Dan (1333—1356); 4) Alexandru (1356—1383); 5) Mircea cel Bătrîn (1383—1412).

a făcut loc fiului său Alexandru, invingătorul în războiul cu ungurii din toamna anului 1330.

Încurajat prin înfrîngerea ce au suferit-o oştirile aliate ale bulgarilor şi românilor la Velbuşd, Carol Robert s-a grăbit a intra cu oaste în Oltenia încă în luna lui septembrie, pentru a sili pe domnul român la supunere, care se vede că ocupase tronul părinţilor săi fără a se închina [91] şi pentru a recuceri banatul Severinului, carele mai dinainte ajunsese sub stăpînirea Basarabilor [92]. De la 1291 pînă la războiul din 1330 nu întîlnim, în diplomele ungureşti, bani de Severin. Acest ţinut va fi ţinut în posesiunea Basarabilor pe timpul decadenţei la care ajunse Ungaria după moartea lui Ladislau al IV-lea (1290) pînă la suirea Angiovinilor pe tronul Arpazilor (1308). Carol Robert, intrînd în septembrie 1330 în Oltenia, ocupă Severinul şi aşează aici un ban[92]. Dar nemulţumindu-se cu atîta el înaintează spre Argeş[93], unde l-au ajuns ursita. „Făcutu-s-au aici — zice cronicarul — măcel mare şi au căzut ostaşi şi nobili nenumărată mulţime. Dumnezeu a îngăduit aceasta, pentru ca ungurii să nu se trufească de adesul învingerilor, ci să înveţe umilinţă" [95]. Cu toată înfrîngerea suferită din partea românilor, ungurii rămîn stăpîni pe Severin, unde aflăm iarăşi bani ungureşti [96],

[91] Din asemenea cauză, regele Ungariei proclamă război şi în contra lui Vladislav Basarab, fiul lui Alexandru, *Doc.*, I, 2, 92, a. 1365.

[92] *Documente*, I, 625: „Cum exercitum nostrum, regio edicto convocatum, movissemus, et *quedam confinia regni nostri*, que in terra transalpina per Bazarab filium Thocomery scismaticum in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur, adissemus..." (*ibidem*, 627): „dum nos pridem... contra Bazarab manifestum et notorium infidelem... *pro recuperandis ipsis partibus* fuissemus" (*ibidem* 633).

[93] *Chronicon pictum*, ed. Florianus, II, 242: „Cum autem rex Zeurim et castrum ipsius recepisset, Dyonisio tradidit memorato omnia cum dignitate banatus. Acest Dionisiu e numit ca ban de Severin şi la 1355" *Documente*, I, 634).

[94] *Documente.*, I, 646. Sub castro Argias...

[95] *Chronicon pictum*, ed. Florianus, pp. 243, 245.

[96] *Documente.*, I, 2, 244, 673, a. 1335, 1342, *ibid*, I, 2, 4—42, a. 1347—1356.

pînă ce Vladislav Basarab, fiul lui Alexandru, îl cîştigă înapoi şi ia titlul de ban al Severinului[97].

Învingător asupra lui Carol Robert, Alexandru Basarab nu încearcă a lua înapoi Severinul ocupat de unguri, la care renunţase de bună voie înainte de luptă[98]. Învingerea repurtată, el a folosit-o pentru neatîrnarea ţării sale, cîştig fără seamăn mai mare decît posesiunea unui mic ţinut de la hotar, ce nu era de menţinut decît pentru preţul independenţei.

După moartea lui Carol Robert (1342), care de la bătaia din 1330 nu a mai cercat a supune Ţara Românească, Alexandru Basarab are în 1343 întîlnire cu regele Ludovic în Ardeal, şi se pune la cale cu dînsul[99]. Dar supunerea nu a fost perfectă, cum spun cronicele ungureşti, căci Ludovic e nevoit a trimite după 1345 pe episcopul de Oradea în mai multe rînduri la Alexandru, pentru a trata „pace şi concordie" cu domnul român[100]; iar în diplome mai tîrzii Alexandru apare iarăşi ca nesupus[101]. El se intitulează: „Mare voievod şi domn singur stăpînitor a toată Ţara Românească"[102].

[97] *Ibidem*, I, 2, 144, a. 1368, p. 148, a. 1369, p. 198, a. 1372.

[98] Înainte de a începe lupta, Basarab spune regelui unguresc prin solii săi: „Ipsam etiam Zeurim cum suis atinenciis que nunc habetis pre manibus per potentiam, pacifice vobis tradam". *Chronicon pictum*, p. 242.

[99] I o a n n e s d e K i k u l l e w, ap. Schwandtner, I, 174. Anul 1343 rezultă din diplomele lui Ludovic, din care se vede că regele se afla în Ardeal de la sfîrşitul lui iunie pînă la sfîrşitul lui iulie 1343. F e j é r, *Codex diplomaticus Hungariae*, IX, 1, 193—202.

[100] *Doc.*, I, 2, 37, a. 1355: „Nos igitur eiusdem Venerabilis Patris, domini episcopi (Demetrii Varadiensis), multiplicia servitiorum et obsequiorum genera, quae idem in diversis legationibus... ac demum post adeptum pontificale officium ad Alexandrum Bozorabi Wayvodam nostrum Transalpinum occasione pacis et concordiae inter nos et eundem tractandae, disponendae et firmandae, pluries proficiscendo affectione sedula studuit exhibere... Demetrius e numit episcop la 15 iulie 1345" (T h e i n e r, *Mon. Hung.*, I, 683).

[101] *Doc.*, I, 2, 60, a. 1359, p. 92, a. 1365.

[102] *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, I, 383, 386, < H u r m u z a k i-I o r g a, *Documente*, XIV, 1, p. 1, 4 > a. 1359: Μέγας βοϊβόδας καὶ αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας.

Ca viteaz apărător al independenţei ţării sale, Alexandru e şi adevăratul organizator al statului, precum pe terenul politic, aşa şi pe cel bisericesc. În a. 1359 el ia mitropolit de la patriarhia de Constantinopole şi procură astfel bisericii române o poziţie mai însemnată decît o avea pîn-acum în atîrnare de ierarhia bulgară. După o domnie ce poartă timbrul de fapte vrednice de laudă, care însă pentru neajunsurile mărturiilor istorice n-o putem îndestul aprecia, el lasă moştenire fiului său Vladislav, pe la 1360—1364, un stat bine întemeiat şi de sine stătător.

Despre memorabila domnie a lui Alexandru Basarab, cronicele indigene nu ne-au păstrat altă ştire decît singur numele domnitorului, dar şi acesta nu la locul său. Pe fiul şi următorul său Vladislav, Cronica anonimă şi Constantin Căpitanul nu-l cunosc nici după nume măcar. Şi totuşi domnia acestuia, după cît o putem cunoaşte din ştirile păstrate, nu a fost mai puţin însemnată.

Prima mărturie despre Vladislav e proclamaţia de război a regelui Ungariei, Ludovic I, din 5 ianuarie 1365[103]. Prin aceasta, Ludovic provoacă pe oştenii săi din comitatul Ung să se adune pînă în ziua sfîntului Matei (24 februarie) la Timişoara, pentru a purcede în contra rebelului voievod Vladislav, care după moartea tatălui său a luat domnia Ţării Româneşti fără de ştirea regelui, şi o ţine în batjocura suzeranului său, de la care se cuvine să o primească. Documentul mai spune că încă tatăl lui Vladislav călcase pactul făcut cu regele pentru dările cuvenite. De aici rezultă că Alexandru a refuzat a plăti tributul, şi că Vladislav, ocupînd tronul, nu a renunţat la independenţa cîştigată de tatăl său.

Războiul anunţat în contra domnului român nu a urmat însă în anul 1365, căci în primăvara acestui an Ludovic întreprinde un război în contra Bulgariei, unde ocupă Vidinul şi ia în prinsoare pe regele Sracimir cu soţia sa, sora lui Vladislav. Bulgaria apuseană cu capitala Vidin, partea lui Sracimir, rămâne în stăpînirea regelui

[103] *Documente*, I, 2, 92.

Ungariei carele așează aici funcționari unguresti[104]. În acest timp Vladislav previne atacul de care era amenințat și el, intrînd în Ardeal și ocupînd un teritoriu lîngă Sibiu; apoi se împacă cu regele Ungariei, după ce acesta îi cedează teritoriul ardelenesc și banatul Severinului. În septembrie 1366, Ludovic ordonă vicevoievodului transilvan, Petru, să delimiteze satele Icilău, Tilișca, Săcel și Orlat, situate în apus de Sibiu, de „teritoriul de sub voievodatul domnului Vladislav, voievodul Țării Românești"[105]. Cum a intrat domnul român în posesiunea acestei părți din Ardeal, ne arată actul capitulului de Alba-Iulia din a. 1369, prin care se dă mărturie că mănăstirea Sf. Nicolae din Tălmaciu, localitate situată la miazăzi de Sibiu, fusese arsă, împreună cu documentele familiei Cheebh din Cisnădioara, de Layk (Vladislav) voievodul Țării Românești[106]. Lîngă numitele sate, în vecinătate cu Icilău, se află *Amlașul*, care mai pe urmă apare în titlul domnilor români. Ținutul e cîștigat numai de curînd, căci e necesară o delimitare. Vladislav l-a cucerit cu foc și sabie, și apoi se împacă cu regele Ungariei, primind de la acesta, sub nume de feud, teritoriul ocupat. În diploma sa din 20 ianuarie 1368, Vladislav se intitulează acum: *„Dei et regie Maiestatis gracia Woyevoda Transalpinus et Banus de Zeurino"* și numește pe Ludovic *„naturalis Dominus noster generosus"*[107]. Deci ostilitatea s-a înlăturat prin recunoașterea suzeranității unguresti din partea lui Vladislav pentru ținutul ardelenesc și banatul Severinului, cedate de către Ludovic pentru a obține vasalitatea domnului român.

Dar această pace nu a fost de lungă durată. Pe la începutul anului 1369, Vladislav ajută pe cumnatul său Sracimir

[104] I o a n n e s d e K i k u l l e w, ap. Schwandtner, I, 191. Timpul expediției în contra Bulgariei rezultă din diploma lui Ludovic, dată în 30 mai 1365, *ante civitatem nostram Bodonensem (Vidin) in Bulgaria*, (F e j é r, IX, 3, 490) și alta cu data *Bodoni. in Bulgaria in festo Penthecostes 1365* (*Doc.*, I, 2, 96).

[105] H a s d e u, *Ist. crit.*, I, 22. *Doc.*, I, 2, 136.

[106] *Documente*, I, 2, 149.

[107] *Ibidem*, 144.

să ocupe iarăși tronul său în Vidin, scoțînd de aici pe unguri. La această ocazie, domnul român, numit în analele Minoriților *„Rex de Bassarath"* dă pricină ca niște misionari minoriți, ce se aflau în Vidin sub autoritate ungurească să fie uciși de bulgari la 12 februarie 1369[108]. Această ținută ostilă față cu suzeranul să ua avut de urmare războiul lui Ludovic în contra lui Vladislav, despre care scrie Ioan de Küküllö[109]. Ludovic intră cu oaste mai întîi în Bulgaria, unde restituie autoritatea coroanei unguresti, lăsînd pe Sracimir ca vasal[110]. De aici trece în Țara Românească în contra lui Vladislav, care este atacat din două părți: la Dunăre de oastea condusă de Ludovic însuși, iar dinspre munți de oastea condusă de voievodul Ardealului. Oștirile unguresti sufăr însă o înfrîngere asemenea aceleia din zilele lui Carol Robert în 1330: voievodul transilvan Nicolae, cu vicevoievodul Petru și mulți notabili unguresti găsesc aici moartea[111].

La 25 noiembrie 1369, Vladislav e iarăși împăcat cu Ludovic. În diploma sa cu această dată, el poartă titlul: *„Dei et regis Hungariae gratia Vajvoda Transalpinus et Banus de Zeurino, nec non dux de Fogaras"*[111(a)]. Noul titlu de duce al Făgărașului, pe care Vladislav încă nu-l poartă în diploma din 1368, arată sub ce condiții s-a

[108] E n g e l, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, 154. J i r e č e k, *Geschichte der Bulgaren*, 328. La aceste lupte se vede că se raportă diploma lui Ludovic din 22 iunie 1369 pentru banul de Vidin. F e j é r, IX, 4, 172.

[109] S c h w a n d t n e r, I, 192.

[110] *Ibidem*, 191.

[111] Voievodul Nicolae se află numit în diplome cea de pe urmă oară într-un document din 23 mai 1368 și în altul mai tîrziu din același an, dar fără lună (F e j é r, IX, 4, 122, 134). La 26 iunie 1369 e numit acum Emeric ca voievod al Ardealului (*ibidem*, 179). Deci războiul în contra lui Vladislav, pus în cronică fără an, a avut loc în timpul dintre ambii voievozi (toamna 1368—primăvara 1369). Două documente din decembrie 1369, în care se face mențiune despre acest război, dau a înțelege că el a fost primăvara 1369. După aceste documente, pe timpul războiului se amînă procese pe termenul de toamnă, iar toamna ele se amînă iarăși pe termenul de primăvară. De aici se poate cunoaște că termenul întîi, cînd procesele s-au amînat din cauza războiului, fusese cel de primăvară.

[111 a)] *Doc.*, I, 2, 148.

făcut pacea: ducatul Făgăraşului a fost preţul pentru înnoita recunoaştere a suzeranităţii ungureşti. Că el a fost cîştigat acum se vede şi din diploma lui Vladislav din 1372, unde acest ducat e caracterizat ca *„nouă plantaţie“*[112]. Anul 1369 e deci anul de naştere al ducatului Făgărăşan ca posesiune a domnilor români, cîştigat în asemenea mod ca şi patru ani înainte, ţinutul numit mai apoi ducatul Amlaşului. Dacă titlul de duce al Amlaşului, adeverit mai întîi în hrisoavele lui Mircea, nu se găseşte în diplomele lui Vladislav, e din cauză că localitatea Amlaş nu făcea încă parte din teritoriul ce se află în posesiunea domnului român la 1366. Această localitate de la care ducatul Amlaşului a primit numele, cată să se fi adăugat mai tîrziu, deşi numai în mod trecător, la ţinutul posedat în 1366[113]. Dar cu toate că Amlaşul nu se află în titlul lui Vladislav, în titlul domnilor următori, el e numit de obicei, înainte de Făgăraş, ceea ce indică posesiunea mai veche a acestui ducat, precum şi în titlul regilor Ungariei, ţările urmează în ordine cronologică.

Cum vedem, mărturiile autentice arată că ambele ducate de unde, după tradiţie, ar fi urmat descălecatul lui Radul Negru, se află în posesiunea domnilor români, prima dată în timpul lui Vladislav I: ţinutul numit mai tîrziu Amlaş, la 1366 şi Ţara Făgăraşului la 1369. Pentru timpurile anterioare, aceste ţinuturi sînt adeverite în stăpînire ungurească şi nici o menţiune nu se află care

[112] *Ibidem*, 198: Vladislaus Vajvoda Transalpinus, Banus de Zeurino, et dux *novae plantationis terrae Fugaras*. Argumentele aduse pentru părerea că sub *nova plantatio* ar fi de înţeles Amlaşul (H a s d e u, *Ist. crit.*, I, 19, X e n o p o l, *Ist. Rom.*, II, 83) sînt prea slabe pentru ca să ne putem abate de la textul documentului, dîndu-i alt înţeles de cum se prezintă.

[113] La 1383, Amlaşul e în posesiunea ungurilor (*Doc.*, I, 2, 278). În 1387 Mircea se intitulează „Amlaşului şi Făgăraşului herţeg“ (C i p a r i u, *Archiv p. filologie şi istorie*, p. 77). Cea de pe urmă mărturie despre posesiunea factică a ducatului de Amlaş, e din a. 1452, cînd Vlad Dracul face aici o donaţie (C i p a r i u, *op. cit.*, 423).

ar putea să fie invocată în sprijinul tradiţiei [114]. Din contra, documentele ne dau a cunoaşte că ele au fost cîştigate de Vladislav, ca şi banatul Severinului, ca *feud unguresc* pentru recunoaşterea suzeranităţii pierdute în urma învingerilor domnilor români asupra regilor Ungariei, aşa că de la Vladislav încoace dependenţa Basarabilor de Ungaria exista de fapt numai pentru ducatele ardeleneşti şi banatul Severinului. Încă pe timpul lui Matei Corvin era o maximă a politicii ungureşti de a păstra ţinuturile Amlaşului şi Făgăraşului, pentru înfeudarea domnilor Ţării Româneşti, care vor fi credincioşi Ungariei[115]. Acest scop l-a avut şi Ludovic I, cedînd numitele ţinuturi neînvinsului Vladislav Basarab.

Pacea cu ungurii, Vladislav n-a folosit-o numai întru creşterea moştenirii sale părinteşti, ci şi pentru a purta armele sale victorioase peste Dunăre, în contra turcilor şi în contra regelui bulgar de la Tîrnova, Şişman, devenit vasal turcesc[116]. Dar în regretabila scădere a unei pagine

[114] *Doc.*, I, 120, a. 1231: terra Fugros, *Ibidem*, 510, a. 1291: possessio Fogros, *ibidem*, 579, a. 1319: possessio Omlas, *ibidem.*, 585, a. 1322: villa Omlas. Din documentul de la 1231, unde se spune: „eadem terra (Boje) *a tempore humanam memoriam transeunte per majores, avos, atavosque* ipsius Trulh filii Choru possessa, et a temporibus jam, quibus ipsa terra Blacorum *terra Bulgarorum* extitisse fertur, ad ipsam *terram Fugros* tenta fuerit“, cred că nu se poate deduce alta decît ştirea despre vechea stăpînire bulgară în Ardeal, unde cronicele ungureşti numesc încă pentru timpul lui Ştefan-cel-Sfînt, pe un „Kean dux Bulgarorum“.

[115] P r a y, *Annales Regum Hungariae*, IV, 38. Ex epistolis Mathiae Corvini, a. 1467: „Ne unquam nos, vel successores nostri reges provincias Fogaras, Omlas et Radna cum pertinentiis earundem quoque modo a se alienare seu abstrahere possimus vel valeant, sed semper praefati districtus in manibus regiis promti et parati ad hoc teneantur, ut, si quando opportunum fuerit, Vayvodae aliqui Transalpino vel Moldaviensi... assignari possint...“

[116] Diploma lui Vladislav din 1372, *Documente*, I, 2, 199: „exercitum validum contra Thurcos infideles et Imperatorem de Tyrna in Bulgaria proclamavi fecimus. Ipse Magister Ladislaus Dobka... nobiscum et cum exercitu nostro viriliter contra saevissimos et infideles Thurcos et Imperatorem de Tyrna, ipsoque invadendo perpetravit, actus militares nobiles et honorificos ibidem exercendo, propter fidem christianitatis...“

frumoase din istoria vigurosului stat român, aşezat la Dunăre, drept pază creştinătăţii, această primă ciocnire cu cumplitul duşman, sub groaza căruia i-a fost menit ca în sfîrşit să se plece, analele acelor vremi nu au socotit-o, pentru ca s-o putem aprecia după merit.

În luptă pentru ţară şi lege, Vladislav calcă pe urma tatălui său Alexandru şi întru sporirea bisericii. El primeşte în ţară pe cuviosul Nicodim şi, după îndemnul acestuia, zideşte mănăstirea Vodiţa, situată la marginea apuseană a ţării în dreptul Mehadiei[117]. La 1370, el înfiinţează, prin patriarhatul constantinopolitan, o a doua mitropolie a Ungrovlahiei cu scaunul în Severin numită apoi mitropolia Severinului[118]. Făcîndu-se stăpîn pe banatul Severinului, el nu întîrzie a întări legăturile lui cu statul român şi prin biserică.

Lui Vladislav îi urmează după 1372, din care an avem ultimul act de domnia lui, fratele său Radul, tatăl lui Dan şi Mircea. Cronica anonimă şi Constantin Căpitanul, precum nu cunosc pe Vladislav, aşa n-au ştire nici de Radul pentru timpul unde ni-l arată documentele. În viaţa lui Nicodim însă, el e numit cum am văzut, ca frate cu Vladislav şi totodată ca persoană identică cu Radul Negru al cronicelor. Această singură ştire, pe lîngă confuzia ce o aflăm în cronice la şirul domnilor pînă după Mircea, ar fi de ajuns pentru concluzia că Radul Negru din fruntea listei domnitorilor nu poate fi, după cele cîte le-am putut cunoaşte pînă aci din mărturiile autentice, altul decît Radul, fratele lui Vladislav. Dacă

[117] Venelin, p. 5. <Panaitescu, I, pp. 35—38: Sacerdoţeanu-Bogdan, I, nr. 1 >. În hrisovul acesta fără dată, Vladislav se intitulează: „Din mila lui Dumnezeu domn a toată Ungrovlahia“. Fiindcă în celelalte diplome ce avem de la dînsul el poartă şi titlul de ban al Severinului urmează că hrisovul pentru Vodiţa e dat înainte de pacea făcută cu regele Ungariei după ostilităţile din 1365, cînd nu avea încă banatul Severinului. Deci acest banat nu se extindea nici pînă la Vodiţa, necum asupra Olteniei întregi.

[118] *Acta Patriarchatus*, I, 532—536. Numele de mitropolit al Severinului se găseşte mai întîi la 1396 *(ibidem*, 270*)*, pe cînd înainte această mitropolie se numeşte „a unei părţi a Ungrovlahiei“.

nepotul Dan a putut fi pus înaintea bunului său Alexandru, şi chiar strănepotul (Mihail, fiul lui Mircea), la locul al doilea înaintea străbunului: numaidecît ca un caz analog trebuie admis şi la Radul, adeverit ca domn între 1372—1385, nu însă la 1290—1314.

Această concluzie ce ni se impune, aşa zicînd *a priori*, se confirmă prin mai multe argumente, pe care le vom privi mai deaproape.

III

Mărturiile autentice despre începuturile principatului Ţării Româneşti, arătate în capitolul precedent, am văzut că nu pot fi invocate în sprijinul descălecatului lui Radul Negru, despre care în ştirile contemporane nu se află nici o urmă. Tradiţia cronicelor apare cu atît mai întemeiată, cu cît lista domnilor cuprinsă în ele se arată pentru timpul mai vechi de tot rătăcită; nici unul din domnitorii numiţi pînă la Mircea şi adeveriţi în istorie nu se află pus la locul său, iar alţii lipsesc de tot. Primul cronicar se vede că cunoştea din pomelnice numai numele unora din domnitorii mai vechi, pe care, în lipsă de date sigure, i-a înşirat în mod arbitrar.

Fără îndoială, numele domnitorilor sînt scoase din fîntîne autentice, căci toţi sînt adeveriţi, deşi nu la locul unde-i pune cronica. Aceasta trebuie să susţinem şi de Radul din fruntea listei. Acest domnitor devenit mitic sub aureola de fondator, e numit în viaţa lui Nicodim ca frate şi următor al lui Vladislav, fondatorul Vodiţei, ca tată şi predecesor al lui Dan şi Mircea şi ca fondator al Tismenei, pe care documentele îl arată ca domnind între 1372—1385. Cronica anonimă şi Constantin Căpitanul necunoscînd pentru secolul XIV alt Radul decît pe pretinsul întemeietor al statului, urmează că acesta nu poate fi altul decît cel al documentelor, numit şi în viaţa lui Nicodim ca fondator, şi mutat în cronică de la locul său, ca şi ceilalţi domnitori mai vechi.

Prima cronică care, pe lîngă enigmaticul Radul Negru, numește și pe Radul al documentelor, este Cronologia Țării Românești, scrisă către sfîrșitul secolului XVIII[119]. Ea spune despre acesta următoareale:

„Radul Vodă a fost tată al lui Mircea și frate al lui Vladislav Vodă. În letopiseț el nu se găsește; dar dintr-un hrisov al lui Mircea Vodă de la mănăstirea Tismana, se vede că tatăl său, Radul Vodă, a fost domn, fără a se zice anume la ce an. Tot în acel hrisov, se vede că Mircea Vodă a avut și un frate, pe Dan Vodă, pe care l-am însemnat la anul său, după propriile lui hrisoave“[120].

Despre Vladislav, fratele și predecesorul lui Radul, pe care cronicele anterioare de asemenea nu-l cunosc, Cronologia noastră spune: „Dintr-un hrisov al lui Mircel Vodă, ce este la mănăstirea Tismeana, se vede că pe a anul 1340 (recte 1360—1372) domnea unchiul său Vladislav Voievod Basarab. În letopiseț nu se zice nimica despre acest domn“[121].

Hrisovul lui Mircea, despre care e vorbă aici, este cel din 27 iunie 1387, în care Mircea, întărind și adăugînd donațiile predecesorilor săi pentru mănăstirile Vodița și Tismana, numește ca predecesori în domnie pe unchiul său Vladislav, fondatorul Voditei, pe tatăl său Radul, fondatorul Tismenei, și pe fratele său Dan[122]. Acest hrisov era cunoscut și lui Radul Greceanu, care scoate dintr-însul următoarea notiță: „6800. Mircea Vodă cel dintîiu, sin Radul Voevod, ce l-am adevărat că este fecior Radului Voevod dintr-un hrisov al mănăstirii Tismeana și cum că și Radul Voevod Negru au fost Băsărab“[123].

Cetind rău data ҂ЅѠ $\left(\frac{6800}{1292}\right)$ în loc de ҂ЅѠЧЕ $\left(\frac{6895}{1387}\right)$ Greceanu mută pe Mircea, fiul lui Radul, cu un secol înapoi, aducîndu-l astfel mai aproape de tatăl său Radul, care, după dînsul, ar fi descălecat țara la 1215. Autorul Cronologiei, voind a fi mai exact, pune ca tată și predecesor al lui Mircea pe un al doilea Radul, sfiindu-se a identifica pe tatăl lui Dan și Mircea cu Radul Negru de la 1215, cum face Greceanu. Astfel el reușește pe jumătate a scoate la lumină pe Radul al istoriei; el lasă însă în negura basmului negrita lui umbră, de care nu cuteza a se atinge. Și totuși el era aproape de a face să dispară și aceasta, și anume cu ajutorul știrilor ce le avea despre fiii lui Radul, mai ales despre Dan.

Cu privire la acest domnitor, autorul Cronologiei cunoștea, pe lîngă hrisovul lui Mircea, unde Dan e numit ca frate, încă portretul lui de la „mănăstirea Cîmpulungului, sub care se zice că e *fiul lui Radul Vodă Negru*“. El observă însă: „Letopisețul pune pe acest domn la 1333, dar greșește, căci fiul lui Radu Vodă n-a putut să existe cu 180 (în loc de 118) ani în urma tatălui „înțelegînd pe Radul Negru de la 1215“[124].

Letopisețul spune: „Dan Voevod au domnit ani 23. Acesta a fost *frate cu Mircea Vodă Bătrînul*, și l-au ucis Șișman Vodă, domnul serbilor, cînd era cursul anilor 6864 (1356)“[125].

Dan, fiul lui Radul Negru, de pe portretul de la Cîmpulung, este deci, după însuși autorul Cronologiei, persoană identică cu Dan, fratele lui Mircea din letopiseț. Dan însuși, în hrisovul său din 3 octombrie 1385 pentru

[119] Exemplarul ce l-a avut Clain (Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, 94 squ.) ajungea pînă la 1768, iar traducerea fraților Tunuslii, ajunge pînă la 1775.

[120] Tunuslii, trad. Sion, p. 129.

[121] *Ibidem*, p. 128.

[122] Hasdeu, *Arhiva istorică*, III, 192 <Panaitescu, I, p. 41—45>.

[123] „Revista Română“, I, 578.

[124] Tunuslii, trad. Sion, p. 127.

[125] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 3. „Mag. Ist“., IV, 233. Cf. Constantin Căpitanul, „Mag. Ist“., I, 91: „L-au ucis Șișman Vodă, domnul serbilor“, are toată aparența unei știri autentice, deși după Chalcocondylas (*De rebus turcicis*, ed Bonn, p. 78), Dan ar fi fost ucis de ai săi. Numai Șișman nu era domnul serbilor, ci al bulgarilor, la 1365—1393. În certele acestuia cu fratele său Sracimir din Vidin, Dan va fi luat parte, ca și mai înainte Vladislav, pentru ruda sa Sracimir, care, cum știm, era fiul unei Basarabe și ginerele lui Alexandru Basarab. Aceasta poate să fi avut de urmare lupta cu Șișman, în care Dan a fost ucis. Anul morții lui 6864 (1356), scos probabil din aceeași fîntînă, cată să fie citit rău în loc de 6894 (1386).

Tismana numeşte ca tată şi predecesor în domnie pe Radul, fondatorul Tismenei[126]. Iată şi Radul Negru al mitului pe deplin identic cu Radul al istoriei, domnitor între 1372—1385. Dar cronologul nostru nu cutează această concluzie, ci încearcă a explica altfel filiaţia şi frăţietatea lui Dan. Pe Dan I (fiul lui Radul şi fratele lui Mircea), pus în cronică ca al treilea domn, el îl lasă la locul acesta ca fiu al lui Radul Negru; iar ca frate al lui Mircea, el priveşte pe Dan II (1420—1425, 1427—1431), pe care îl cunoştea din „propriile lui hrisoave“, pe cînd în cronică, acest domn lipseşte[127].

Cuvîntul pentru care autorul Cronologiei, dînd de urma adevăratului Radul I, se abate de la dînsa, e respectul de autoritatea faimoasei inscripţii de la Cîmpulung. Săpată din ordinul lui Matei Basarab, în a. 1636, la restaurarea bisericii ce s-a fost surpat în 1628, această inscripţie spune: „Radul Negru Voevod, carele a fost din început descălecător Ţării Româneşti şi din început a fost zidit această sfîntă dumnezeească biserică, cînd au fost cursul anilor de la Adam 6723“[128].

Data ×SѱКГ (6723) de bună seamă nu poate fi privită ca pusă fără oarecare temei. Ea trebuie să fie scoasă dintr-o inscripţie veche ce va fi existat încă. Dar biserica fiind surpată de opt ani înainte de restaurare, urmează să admitem că şi inscripţia lapidară ce se va fi păstrat, va fi fost deteriorată. O mică crepătură la două litere, a fost apoi deajuns ca Ѡ (800) să apară ca ѱ (700) şi C (90) ca К (20), cetindu-se astfel ×SѱКГ $\left(\frac{6723}{1215}\right)$ în loc de ×SѠCГ $\left(\frac{6893}{1385}\right)$.

[126] H a s d e u, *Ist. crit.* I, 127. <P a n a i t e s c u, I, pp. 38—41; S a c e r d o ţ e a n u-B o g d a n, I, Nr. 2>.

[127] T u n u s l i i, trad. Sion, p. 130: Dan Vodă, fratele lui Mircea vodă, 1423. Cu data aceasta s-a găsit un hrisov din partea acestui domn la satul Boişoara din Loviştea, în judeţul Argeşului. Iar letopiseţul din greşeală pune numai un Dan Vodă la anul 1333.

[128] H a s d e u, *Istoria critică*, I, 34 <N. I o r g a, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905, p. 128 cu interpretare, pp. 130—132>.

Pe „pomelnicul făcut iar de Radul Voevod Negru la sfînta mănăstire Cîmpulung, pe cînd era biserică de mir“, Radul Greceanu a citit data ×SѰΛ $\left(\frac{6730}{1222}\right)$ Deci mănăstirea de la Cîmpulung zidită, după inscripţia lui Matei Basarab de Radul Negru la 1215 este, după pomelnicul citat de Greceanu, cu 7 ani în urmă numai *biserica de mir*. Ştirea capătă însă înţeles, dacă admitem că data ×SѰΛ a fost citită fals în loc de ×SѠC $\left(\frac{6890}{1382}\right)$. Această presupunere, întemeiată pe uşurinţa de-a schimba literele Ѡ cu Ѱ şi C cu Λ, se impune cu atît mai mult, dacă luăm în privire absoluta imposibilitate ca pe la începutul secolului XIII să fi existat un pomelnic făcut de un domnitor, şi ca pînă spre sfîrşitul secolului XIV să nu se fi înscris pe el nici un nume de domn, despre care cronicarii să fi căpătat ştire. Cu totul altfel se înfăţişează însă lucrul, dacă pomelnicul era din timpul lui Radul cel adeverit.

Cît despre mănăstirea de la Cîmpulung, din datele cercetate, ar urma că pe la 6890 (1382), cînd se va fi făcut pomelnicul, exista aici numai o biserică de mir, în locul căreia la 6893 (1384/5) se va fi zidit mănăstirea[130].

Astfel ambele inscripţii, chiar prin transmiterea lor greşită, concurg a confirma concluzia că Cîmpulungeanul Radul Negru nu e altul decît Radul Basarab dintre 1372—1385, pe care îl vom cunoaşte încă mai deaproape ca zelos fondator de mănăstiri şi biserici. Basmul despre decălecatul lui la 1215 are învederat originea numai la paleografii noştri din secolul XVII, care au schimbat Ѡ cu Ѱ şi C cu К sau Λ, erori prin care ei ne destăinuiesc pe adevăratul Radul al inscripţiilor vechi. E un interesant caz de păstrare a adevărului prin eroare.

[129] „Revista Română“, I, 577—578.

[130] Pentru biserica de mir poate fi şi donaţia satului Bădeşti de la Nicolae Basarab, fiul lui Alexandru, de pe la a. 6860 (1352), cum spune Greceanu, „Revista Română“, II, 252. Cf. H a s d e u, *Ist. crit.* I, 137.

Cu deosebire semnul mai vechi С întrebuinţat încă în secolul XV pentru 90 şi înlocuit apoi cu Ч (forma mai nouă a aceleiaşi litere), nefiind mai tîrziu înţeles, a dat naştere la o întreagă serie de citiri greşite.

Afară de inscripţia şi pomelnicul de la Cîmpulung, una transcrisă greşit în timpul lui Matei Basarab, altul cu data comunicată de Radul Greceanu, am mai văzut că tot Greceanu citeşte fals şi data ҂ЅѠ (6800) în loc de ҂ЅѠСЕ (6895) a hrisovului lui Mircea pentru Vodiţa şi Tismana.

Asemenea reproduce el greşit şi „pisania mănăstirei Cozia, întru care se citeşte că este zidită de Mircea I la 6809". În sprijinul acestei date, el mai citează un hrisov al lui Mircea din 6810 pentru Cozia, „în care acest domn dă mănăstirei să ţie balta de la Săpatul pînă la gura Ialomiţei" şi „pisania din 6811 (҂ЅѠАІ), tot a lui Mircea I Voievod, pe clopotul mănăstirii Cozia "[131]. Hrisovul lui Mircea cu „Balta de la Săpatul", care după Greceanu avea data 6810 (1302), e păstrat în original şi poartă data 6895 (1387)[132]. Tot atît de exacte sînt spusele lui Greceanu despre inscripţiile Coziei, unde la „pisania mănăstirei" va fi citit rău ҂ЅѠѲ (6809) în loc de ҂ЅѠС (6890), schimbînd pe С cu Ѳ, literă care îl va fi încurcat şi la „pisania clopotului" citită ҂ЅѠАІ (6811).

Această literă neînţeleasă îl induce în eroare şi cu privire la mănăstirea Cotmeana, despre care zice că „pisania mănăstirei arată şi adevereazā" că s-a zidit de Mircea I, la 6800[133] pe cînd Cronica anonimă dă anul 6891[134]. După hrisovul lui Mihail, fiul lui Mircea, din 22 iunie 1418, primul în condica Cotmeanei, mănăstirile Cozia şi Cotmeana, sînt fondate de bunul său Radul şi de tatăl său Mircea[135]. Deci anul 6891 (1383) din Cronica anonimă, privitor la Cotmeana, citit de Greceanu 6800, cum şi

[131] „Revista Română", II, 251.
[132] H a s d e u, *Ist. crit.*, I, 130.
[133] „Revista Română", I, 578.
[134] Ed. Ioanid, p. 3. „Mag. ist"., IV, 235.
[135] H a s d e u, *Ist. crit.*, I, 132. Cf. „Columna lui Traian", 1877, p. 558.

anul conjectural 6890 (1382) de la Cozia, citit de Greceanu 6809, ar putea să se refere la fundaţiile lui Radu, îndeplinite pe urmă de fiul său Mircea.

Rezumînd erorile paleografice, pe baza cărora descălecatul lui Radul Negru a fost pus la 1215, căpătăm următoarea serie de citiri greşite:

1. Inscripţia de la Cîmpulung cu anul ҂ЅѰКГ (6723/1215) în locul căruia ar fi de presupus data mai probabilă ҂ЅѠСГ (6893/1385).

2. Pomelnicul de la Cîmpulung cu anul ҂ЅѰЛ (6730/1222) în loc de data ҂ЅѠС (6890/1382) ce trebuie s-o presupunem.

3. Inscripţia de la Cotmeana (fundaţia lui Radul şi Mircea), citită de Greceanu ҂ЅѠ (6800/1292) în loc de ҂ЅѠСА (6891/1383) după Cronica anonimă.

4. Inscripţia de la Cozia (fundaţia lui Radul şi Mircea), citită ҂ЅѠѲ (6809/1301) în loc de data probabilă ҂ЅѠС (6890/1382).

5. Inscripţia lui Mircea pe clopotul de la Cozia, citită ҂ЅѠАІ (6811/1303) unde în locul literelor АІ ar fi <de> admis С cu alta următoare.

6. Hrisovul lui Mircea pentru Cozia din anul ҂ЅѠСЕ (6895/1387) citit ҂ЅѠІ (1810/1302).

7. Hrisovul lui Mircea pentru Tismana din anul ҂ЅѠСЕ (6895/1387) citit ҂ЅѠ (6800/1292).

După aceste specimene de artă paleografică, trebuie să admitem că şi data 6798 (1290) pentru descălecatul lui Radul Negru va fi datorind naşterea sa unei asemenea citiri greşite a vreunei inscripţii sau a vreunui hrisov.

În sprijinul ei s-au şi invocat chiar hrisoavele. D. Xenopol, în *Istoria Românilor* (II, 16 sq.), înşiră opt documente de la diferiţi domnitori din secolul XVII, publicate în

„Magazinul istoric" (V, 331—359), în care se face mențiune de hrisoavele vechilor domni pentru cîmpulungeni. Șase din aceste documente citează și un hrisov al lui Radul Negru din anul 6800 (1292). Din celelalte hrisoave vechi ce sînt citate, cel mai vechi este de la Mihail Voievod, din a. 6900 (1392), cînd domnea încă Mircea care asociase la domnie pe fiul său Mihail; un al doilea, e de la Vlad Vodă din a. 6947 (1439), și al treilea de la Vladislav Vodă din a. 6960 (1452). Nici unul din aceste hrisoave nu s-a păstrat în original. Dar cît privește cele de la Mihail, Vlad și Vladislav, nu avem cuvînt de a le bănui autenticitatea datei. Ce să ținem însă de hrisovul lui Radul Negru din 1292?

Pentru prima dată acest hrisov se află citat în documentele lui Matei Basarab pentru cîmpulungeni, unul din 12 aprilie 7144 (1636), altul din 3 mai al aceluiași an, după care s-a reprodus în celelalte patru de la domnitorii următori. În aceste două documente, Matei Basarab spune:

„Pentru că am văzut domnia mea multe hrisoave bătrîne și vechi, făcute tot pentru așezămîntul orașului: întîi hrisovul strămoșului domniei mele, prea luminatului și blagocestivului și de către Hristos iubitor răposatului Iõ Radul Negru Vv. leat 6800 și hrisovul lui Mihail Vv. leat 6900, și hrisovul Vladului Vodă leat 6947, și hrisovul lui Vladislav Vv. leat 6960, și încă multe hrisoave și cărțile tuturor domnilor. Și încă după acestea, cînd bine au voit Domnul Dumnezeu de m-au dăruit cu domnia pre scaunul moșilor și strămoșilor domniei mele, și cinstitul împărat cu schiptrul stăpînirei Țării Românești, am văzut domnia mea, biserica strămoșului domniei mele Iõ Radu Negru Vv., stricată și derăpănată, deci am gîndit pentru Dumnezeu ca să nu fie pomana strămoșului domniei mele în deșert și iarăși am rădicat-o pre dînsa domnia mea și o am făcut al doilea din temelie, ca să fie și domniei mele și părinților domniei mele și moșilor pomenire în veci. Drept aceea și domnia mea încă am înnoit și am întărit acele hrisoave și cărți cu această carte a domniei

mele, și am așezat pe dînșii însumi domnia mea, ca să fie în pace toți orășenii și de vama pîrcălabilor de oraș și de vama pităriei de la soborul Sf. Ilie, ca să nu aibă voe să ia lor vamă nimic, orice vor vrea să vînză sau ce vor cumpăra la tîrg, ci numai să ia de la alți oameni de țară, cum au fost legea și mai dinainte vreme, *după cum scrie și în piatra care o am pus domnia mea de-asupra porții bisericei*"[136].

Piatra pusă de Matei Basarab de-asupra porții bisericii, spune că biserica *„o a zidit răposatul Negru Voevod cînd au fost veleatul de la Adam 6723"* și apoi „După aceea și acesta ce se zice Dolgopol (Cîmpulung) să fie ertat de vamă de pîne, să nu dea vamă domnească; așișderea și orășenii să nu dea vamă de ce vor vinde, *după cum ertați au fost de răposatul Radul Negru Voevod și cum scrie în cărțile cele bătrîne*, așișderea să fie ertați și de domnia mea"[137].

În anul 7144 (1636) se sfîrșește restaurarea bisericii și se pune inscripția, și din același an sînt și hrisoavele lui Matei Basarab, în care e citat hrisovul lui Radul Negru din 6800. În hrisoavele sale, Matei Basarab se provoacă la inscripție, iar inscripția se provoacă la hrisovul (cărțile cele bătrîne) lui Radul Negru. Unul are data 6723, iar altul 6800. Ce crezare pot dar să aibă aceste date contrazicătoare, ambele din același timp, din același loc și de la aceeași persoană? Radul Greceanu a mai văzut și un hrisov al lui Matei Basarab din 1 aprilie 7155 (1647), în care se spunea de mănăstirea de la Cîmpulung, „cum că au fost zidirea dintîi la leat 6723"[138].

Cît temei putem pune pe data 6723 din inscripție și din hrisovul de la 1647, atîta și pe data 6800, a hrisovului lui Radul din documentele de la 1644. Aceasta din urmă e paralelă pentru data 6800 a hrisovului lui Mircea pentru Tismana și a inscripției de la Cotmeana, precum le-a citit Greceanu. Și una și alta sînt rău citite, neputîndu-se descifra litera **C** (90) ce urma după **GG** (6800).

[136] „Mag. ist.", V, 337—338, 345—346.
[137] Hasdeu, *Ist. crit.*, I, 135.
[138] „Revista Română", I, 577.

S-ar putea însă obiecta că hrisovul lui Radul se află citat în şase documente, şi că nu s-ar putea admite că tot de atîtea ori data a fost citită fals. Dar aceste documente se reduc numai la acel al lui Matei Basarab, în care hrisovul lui Radul se află numit pentru prima oară; cele următoare sînt numai întăriri ale hrisovului lui Matei Basarab, reprodus de ele, cuvînt din cuvînt, afară de locul atingător de restaurarea bisericii. Astfel ele reproduc şi hrisoavele citate, fără de a le mai examina data.

Anul 6800 al hrisovului lui Radul are deci pentru noi aceeaşi valoare ca şi anul 6723 al inscripţiei de la Cîmpulung, ca şi anul 6730 al pomelnicului de acolo, ca şi anul 6800 al hrisovului lui Mircea pentru Tismana şi celelalte date false înşirate mai sus. Cu dînsele cade şi data cronicelor 6798 (1290) pentru descălecatul lui Radul Negru, care în timpul cutare nu află nici loc nici adeverinţă.

Dacă Radul Negru al tradiţiei, pe care nu-l putem adeveri nici la 1215, nici la 1290, e persoană identică cu Radul Basarab al documentelor, fondatorul Tismenei, cum şi în parte al Coziei şi Cotmenei, cu carele el e identificat şi în viaţa lui Nicodim: se naşte întrebarea, ce motiv va fi avut tradiţia de a-l face fondator? Răspunsul nu e greu.

În domnia lui Vladislav, fratele şi predecesorul lui Radul, vine în Ţara Românească cuviosul Nicodim. După sfatul şi îndemnul lui, Vladislav zideşte mănăstirea Vodiţa şi Radul mănăstirea Tismana. Acestea sînt cele dintîi mănăstiri în ţară, de care avem ştire. Nicodim e pus egumen peste ele, unde se află încă pînă la 1410[139]. Sub patru domnitori (Vladislav, Radul, Dan şi Mircea), cuviosul părinte, stînd în fruntea monahismului întemeiat prin dînsul în ţară, lucrează pentru lăţirea şi organizarea acestuia, pentru înfiinţarea de mănăstiri şi biserici, şi lasă în urma sa un nume venerat de sfînt.

[139] Datele privitoare la Nicodim sînt adunate în H a s d e u. *Ist. crit.*, I, 138 sq.

Dintre domnitorii sub care el a trăit şi cu care a lucrat împreună, Radul e acela al cărui nume a fost pus într-un raport mai strîns cu numele sfîntului. Fondator al Tismenei, unde Nicodim, după înfiinţarea acestei mănăstiri, a trăit restul vieţii sale cuvioase, Radul a devenit domnul erou al legendei formate cu timpul despre Nicodim. Astfel s-a format şi în jurul persoanei lui o tradiţie călugărească, care-l privea nu numai ca fondator al celei mai de frunte mănăstiri, ci totodată şi ca fondator al statului. Aceasta cu atît mai mult, cu cît cele mai multe din mănăstirile şi bisericile mai vechi erau fundaţiile lui Radul. După hrisovul nepotului său Mihail pentru Cozia şi Cotmeana, Radul este întîiul fondator al acestor mănăstiri. El clădeşte aici biserici şi le înzestrează cu donaţii, iar fiul său Mircea, al doilea fondator al ambelor mănăstiri, îndeplineşte fundaţiile tatălui său, zidind mănăstirile şi adăugînd donaţiile[140]. Acestui Radul trebuie să-i atribuim şi fundaţia mănăstirii de la Cîmpulung, a cărei inscripţie cu dată greşit transcrisă află explicare, presupunîndu-se ca data originală un an din domnia lui. Poate şi vechea Biserică Domnească din Argeş, atribuită de tradiţie lui Radul Negru, va fi numărat între ctitorii săi pe Radul, contemporanul lui Nicodim. Şi cîte alte fundaţii bisericeşti, de care n-avem ştire, se vor fi făcut în zilele acestui pios domnitor, după îndemnul şi sfatul cuviosului părinte!

Se poate ca amintirea unui asemenea domn să fi fost dată pînă într-atîta uitării, încît chiar de numele lui să nu se pomenească în analele ţării? Şi se poate ca tradiţia să fi eternizat numele altui Radul, despre care în alte mărturii nu aflăm nici urmă?

Dar tradiţia nici nu e uniformă măcar. Urmele tradiţiei mai originale s-au păstrat în viaţa lui Nicodim, după care pretinsul fondator al statului, Radul Negru, nu e altul decît Radul, fondatorul Tismenei, Radul, fratele şi următorul lui Vladislav, Radul, tatăl lui Dan şi Mircea.

[140] H a s d e u, *Ist. crit.*, I, 129—133 <P a n a i t e s c u, I,Nr.8>

Pe lîngă fundaţiile lui bisericeşti, tradiţia a putut să aibă încă şi alt motiv pentru a-l face fondator al statului. În domnia lui, principatul Ţării Româneşti e neatîrnat de coroana Ungariei. Dintr-o diplomă a regelui unguresc Ludovic pentru saşii din Braşov cu data 19 noiembrie 1377 aflăm că pe atunci Ţara Românească nu era supusă suzeranităţii ungureşti. „*De va veni* — zice diploma — *Ţara Transalpină, din voia lui Dumnezeu, la mîinile noastre precum sperăm*, atunci tributul ce s-a obişnuit a se da majestăţii noastre la Arborea Roşie, vom porunci să se culeagă la Cetatea cea nouă"[141]. Pe timpul acesta domnea Radul. Din faptul independenţei se explică şi lipsa de documente ungureşti despre acest domn, care nu avea a face cu ungurii nici în bine, nici în rău.

Înainte de Radul, mai întîi tatăl său Alexandru, după înfrîngerea repurtată asupra lui Carol Robert în 1330, Ţara Românească îşi cucereşte independenţa. După 13 ani, Alexandru se împacă apoi cu regele Ludovic, însă fără ca legăturile de mai înainte cu Ungaria să fie restabilite în mod perfect. Fiul său Vladislav, precum ştim, recunoaşte iarăşi suzeranitatea coroanei ungureşti, devenind vasalul lui Ludovic pentru banatul Severinului şi ducatele de Amlaş şi Făgăraş. În anul 1372, Vladislav poartă încă titlul de ban al Severinului şi duce al Făgăraşului[142]. La 1376 întîlnim acum ca şi înainte de Vladislav, un funcţionar unguresc ca ban al Severinului, cu nume Ioan Trewtyl[143]. Un act unguresc din a. 1374, privitor la Ţara Făgăraşului [144], şi altul din a. 1383, privitor la Amlaş[145], dau a înţelege că şi aceste două ducate nu mai erau acum în posesiunea domnului român. Lucrul se explică prin diploma din 1377, după care Ţara Românească, pe timpul acesta, era neatîrnată de Ungaria. Radul nefiind vasal unguresc, nu era nici ban al Severinului,

[141] H u r m u z a k i-D e n s u s i a n u, *Documente*, I, 2, 243.
[142] *Ibidem*, p. 198.
[143] *Ibidem*, p. 236.
[144] *Ibidem*, p. 222.
[145] *Ibidem*, p. 278.

nici duce de Amlaş şi Făgăraş, ţinuturi posedate de Vladislav ca feuduri ungureşti.

Cronica lui Constantin Căpitanul spune de Radul Negru: „După ce au trecut domnul dincoace, n-au mai avut stăpînirea peste români în Ardeal, iar nici pre dînsul să-l stăpînească cineva n-au fost, ci den plaiu încolo stăpîneau ungurii, şi den plaiu încoace stăpînea domnul pînă în Dunăre, şi pentru ca să arate că nu este supus nimunui, se scrie în hrisoave samodărjăţ, adecă singur stăpînitor[146]". Ştirea se potriveşte de minune cu privire la Radul nostru.

Faptul independenţei a fost un motiv mai mult pentru a-i atribui şi gloria de fondator, atribut care Radul are să-l mulţumească mai întîi fundaţiilor sale mănăstireşti. Un al treilea motiv ar fi încă împrejurarea că toţi domnitorii următori din dinastia Basarabilor sînt descendenţii direcţi ai lui Radul. El trebuia, prin urmare, să fie privit şi ca întemeietorul dinastiei. În lista domnilor, păstrată în cronică, se află numit între predecesorii lui Radul, unicul tatăl său Alexandru, cunoscut cronicarilor numai după nume şi pus după Radul Negru la locul al patrulea. Radul, fiul lui Alexandru, devenise numele favorit al tradiţiei şi ea îl pune în frunte.

Fondator pios de mănăstiri şi biserici, întru binele sufletesc al ţării sale, domn neatîrnat, cu frica lui Dumnezeu şi fără frică de duşman, străbun al tuturor domnilor următori din neamul Basarabilor: Radul ajunge a fi slăvit mai mult decît toţi cîţi au fost înainte de dînsul şi precum împreună—lucrătorul său religios, Nicodim, primeşte aureola de sfînt, aşa el pe cea de fondator.

Dar pe lîngă legenda formată în jurul simpaticei persoane a lui Radul, care pare să fie mai mult de origine călugărească, mai exista şi o tradiţie poporală despre un Negru-Vodă, deosebită de cea dintîi. Negru-Vodă, cum îl numeşte tradiţia poporului, apare numai ca întemeietor al statului din stînga Oltului. Lui se închină Basarabii din Oltenia, unde tradiţia cunoaşte un vechi banat

[146] „Mag. ist.", I, 84.

românesc, oblăduit de neamul Basarabeştilor. Astfel se îndeplineşte unirea ambelor părţi într-un singur stat. Sub această formă se prezintă în tradiţie dualitatea politică a Ţării Româneşti, adeverită în mod autentic pentru timpul invaziei mongole, cum şi după aceasta.

Negru-Vodă, întemeietorul statului român din stînga Oltului, căruia se închină Basarabii din Oltenia, nu poate fi persoană identică cu Radul Basarab, moştenitorul tronului basărăbesc al Ţării Româneşti unite. Numiţi ca fondatori şi unul şi altul, însă în diferite locuri şi din diferite timpuri, tradiţiile lor au fost confundate şi atribuite unui singur peronaj, numit cu ambele nume *Radul Negru*.

În secolul XVI, cînd s-a scris cronica ce a servit de bază cronicarilor mai tîrzii, ambele tradiţii erau acum confundate. Aceasta se vede dintr-un hrisov al lui Alexandru Vodă din 28 aprilie 1576, prin care se întăreşte mănăstirii Tismana, satul Comanii, dăruit, după cum arată hrisovul lui Mircea din 1387, de către *tatăl său* Iѡ *Radul Voievod*[147]. Hrisovul lui Alexandru din 1576 spune însă că „satul Comanii este moşia mănăstirii *încă din zilele reposatului Negru-Vodă*", şi mai adaugă: „*Şi am citit domnia mea şi hrisovul de întărire de la reposatul* Negru-Vodă"[148]. Două secole au fost de ajuns ca Radul, tatăl lui Mircea, privit acum ca fondator, să fie confundat cu fondatorul Negru-Vodă al mitului.[149]

---

[147] Hasdeu, *Arhiva istorică*, III, 192 <Panaitescu, I, pp. 41—45>.

[148] Hasdeu, *Ist. crit.*, I, 148—149. Pe baza acestui document, d. Hasdeu admite că Radul ar fi avut şi numele Negru (Mauricius), ceea ce ar fi fost motivul că tatăl lui Mircea, numit Radul Negru, a fost confundat de cronicari cu Negru-Vodă al mitului. Documentul este însă prea tîrziu, pentru ca să putem susţine aceasta, părîndu-ni-se mai probabilă explicarea ce o dăm sus. În documentele vechi, tatăl lui Dan şi Mircea e numit numai cît Radul, ceea ce ne opreşte a admite că numele Negru-Vodă ar putea fi scos din hrisovul original.

[149] Luccari (*Ristretto degli annali di Ragusa*, Veneţia, 1605, p. 49), numeşte pe „Negro Voda" ca tată al lui Vlaico (Vladislav, fratele lui Radul). Aici Negru-Vodă apare identificat cu Alexandru, tatăl lui Vladislav; s-ar putea însă şi admite că el e confundat cu Radul, privit greşit ca tată în loc de frate al lui Vladislav.

În această formă s-a păstrat în cronice tradiţia întemeierii, cu Radul Negru ca fondator. El întemeiază statul nu însă şi dinastia: lui se închină Basarabii din Oltenia, care, după dînsul, formează dinastia noului stat. Şi cu toate acestea, Radul Negru, după alte mărturii tradiţionale, trece de tată al lui Dan Basarab, de tată al lui Mircea Basarab, de strămoş al lui Matei Basarab.

Astfel, tradiţia întemeierii lasă a întrevedea trei elemente deosebite, combinate laolaltă în formă destul de plastică, în care însă se pot încă distinge diferite părţi ale artificiosului mozaic.

Ca primul şi cel mai vechi element, se înfăţişează tradiţia despre vechiul banat al Basarabilor în Oltenia; al doilea e Negru-Vodă, reprezentantul statului român din stînga Oltului; al treilea Radul, reprezentantul dinastiei Băsărăbeşti a Ţării Româneşti unite. De acest din urmă pare să se ţină şi elementul posterior al descălecatului din Amlaş şi Făgăraş, asupra căruia vom reveni încă.

Banatul oltenesc al Basarabilor l-am văzut adeverit în istorie pe timpul invaziei mongole. Pe Radul îl ştim. Cine să fie Negru-Vodă?

D. Hasdeu[150] a caracterizat mitul lui *Negru-Vodă* ca personificare a originilor statului la români numiţi cu epitetul de *negri*. Acest punct de plecare trebuie recunoscut ca cel mai nimerit şi mai sigur. În istorie întîlnim, mai la toate popoarele, nenumărate cazuri de analogie pentru asemene personificări, încît ne putem crede dispensaţi de-a ne mai opri la acest punct. Întrebarea ce are să ne ocupe este: cine sînt *negrii-români*?

Prima lor menţiune se află în cronica lui Raşid. Aceasta deosebeşte, cum ştim, în Ţara Românească, pentru timpul invaziei mongole, din 1241, două părţi diferite una de alta: Oltenia, vechiul banat al Basarabilor, e ţara lui Basarab-ban, iar partea din răsărit de Olt e ţara *Karaulaghilor*, adică a *negrilor vlahi*. Mai tîrziu, Moldova, îndată după întemeierea acestui principat, e numită

---

[150] *Ist. crit.* I, 112 squ.

Maurovlahia, adică *Vlahia Neagră*[151]. Turcii o numesc *Kara-Bogdan* (Bogdania Neagră), iar *Kara Iflak* (Vlahia Neagră) e numele dat Țării Românești. Atributul de *negru* fiind întrebuințat mai întîi numai pentru părțile răsăritene urmează că și *Kara-Iflak* privește mai mult partea răsăriteană a Țării Românești și că sub acest nume banatul Craiovei poate fi subînțeles numai ca parte a aceluiași stat numit după partea sa principală, unde se află și reședința domnească, *Vlahia Neagră.*

Înainte de a se chema Vlahia Neagră, Moldova și partea răsăriteană a Țării Românești era *Cumania Neagră*. Cronicele ungurești povestind întîiul descălecat al ungurilor, adică venirea hunilor, spun că ei au trecut prin țara cumanilor albi, prin Susdalia și Ruthenia, apoi prin țara *cumanilor negri* pînă ce au ajuns în Ungaria[152].

Nici Susdalia și Ruthenia, nici țara cumanilor albi și negri nu exista pe timpul hunilor; ele existau însă cînd s-a scris cronica ungurească care a produs mai întîi această știre. Cronicarul nu face decît mută în timpul hunilor carta etnografică a Europei răsăritene din timpul său. Istoria hunilor, pentru care toate cronicile ungurești au ca fîntînă comună una și aceeași cronică mai veche, e scrisă, fără îndoială, înainte de invazia mongolă; iar istoriografia ungurească își are începutul în secolul XII[153]. În acest timp sînt deci și *cumanii negri* ai cronicilor ungurești. Țara lor, ultima în calea spre Ungaria, e arătată ca situată la hotarele răsăritene ale Ungariei cuprinzînd deci și Moldova cu partea răsăriteană a Țării Românești.

---

[151] *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Miklosich et Müller, II, a. 1393—1401.

[152] K é z a, ed. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, II, 58: Comanorum alborum terras transirent, deinde Sosdaliam, Rutheniam et nigrorum Cumanorum terras ingressi, tandem usque Tize flumen... pervenerunt. *Chronicon pictum, ibidem*, p. 108: Cumanos albos, deinde Susdalos, Ruthenos, terramque nigrorum Cumanorum intravere. Abinde egressi, usque ad Tisciam pervenerunt... Cf. *Chronicon Dubnicense, ibidem*, III, 9. *Chronicon Monacense, ibidem*, p. 215.

[153] M a r c z a l i, *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden*, p. 68 squ.

Aceste părți mai înainte stăpînite de pecenegi au fost cuprinse de cumani cu toată țara pecenegilor dintre Dnipru și Carpați, către sfîrșitul secolului XI. Pecenegii, aproape înrudiți cu cumanii, dispar apoi curînd, contopindu-se, cîți au rămas pe loc, cu stăpînii lor. Centrul puterii cumanilor, rămîne însă în locurile lor vechi dintre Don și Dnipru, pînă ce mongolii năvălesc asupra lor pe la începutul secolului XIII, de către care ei se retrag spre apus. Știrea cronicilor ungurești despre *Cumania Albă* de la răsărit și *Cumania Neagră* de la apus privește timpul înainte de năvala mongolilor.

Precum țara anexată de cumani și stăpînită de dînșii mai mult ca țară supusă, se numește în secolul XII *Cumania Neagră*, pe cînd centrul are numele de *Cumania Albă*, așa în secolul XI, Ardealul, țară cucerită de Ștefan-cel-Sfînt, e numit *Ungaria Neagră*, fiind deosebit astfel de Ungaria proprie, numită *Ungaria Albă*[154]. În mod analog, aflăm în secolul X și o *Bulgarie Neagră* situată, cum se pare, la miazănoapte de Dunăre, de asemenea afară de hotarele Bulgariei proprii[155].

Un lucru trebuie să ne bată aici la ochi. Înainte de a găsi *români negri*, aflăm *cumani negri*, *unguri negri*, *bulgari*

---

[154] Episcopul Bruno, care în timpul lui Ștefan-cel-Sfînt, petrece în Ungaria ca misionar, scrie pe la 1006: Audivi enim de *Nigris Ungris*, ad quos, quae nunquam frustra vadit, sancti Petri prima legatio venit... qui conversi omnes facti sunt christiani. *Mon. Hung. Hist.*, „Diplomataria“, VI, 17. Țara Negrilor unguri, e determinată mai de aproape de o interpolație din secolul XII în cronica lui Ademar de Chabanne, *Mon. Germ.*, SS. IV, 131: Stephanus etiam rex Ungrie bello appetens *Ungriam Nigram*, tam vi quam timore et amore ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit. *Ibid.*, p. 129: Brunus episcopus... abiit in provinciam Ungariam, quae dicitur *Alba Ungria* ad differentiam alteri *Ungrie Nigre*...

[155] C o n s t a n t i n P o r p h y r o g e n i t u s, *De adm. imp.*, cap. 12 și 42. *Lêtopisь po Lavrentievskomu spiskŭ* (cronica lui Nestor), izdanie Archeografičeskoiĭ Kommissiĭ, St. Peterburg, 1872, p. 50. H u n f a l v y (*Ethnographie von Ungarn*, p. 403), pune Bulgaria Neagră (Μαύρη Βουλγαρία) a lui Constantin Porphyrogenitul lîngă Volga. Dar acesta spune lămurit că „Rușii merg *din* (ἐξ) *rîul Dnipru* (va să zică *pe apă*) în Bulgaria Neagră, Chazaria și Syria“. Iar după Nestor, rușii se obligă față cu bizantinii „a nu îngădui Negrilor Bulgari (Černi Bolgare) să facă incursiuni în țara Cherso-

negri, toate popoare turanice, care au locuit alăturea sau la un loc cu românii. La popoarele de viță turanică, aflăm și obiceiul de a numi capitala *cetate albă*, cum și triburile locuitoare în centru și predomnitoare, ca și țara principală, sînt distinse cu epitetul *alb*, cum sînt *cumanii albi* și *Ungaria Albă*. Începînd de la Don, întîlnim următoarele cetăți albe mai cunoscute: *Sarkel* (῎Ασπρον ὁσπίτιον) a chazarilor[156], *Cetatea Albă* (῎Ασπρον Κάστρον) a pecenegilor lîngă Dnipru [157], *Akkerman* (Cetatea Albă) lîngă limanul Nistrului, *Belgrad* (Alba Bulgarica) la Dunăre, *Fehérvár* (Alba Regalis) în Ungaria; chiar capitala Ungariei negre are numele *Gyula-Fejérvár* (Alba-Iulia), precum și în Mauro-Vlahia sau Kara-Bogdan, înainte Cumania Neagră, găsim o Cetate Albă (Akkerman).

Aceste numiri, toate de origină turanică (pînă și Belgradul cu nume slavon, însă al turanilor bulgari), arată destul de învederat că avem a face cu o particularitate a popoarelor turanice, care distingea poziția dominantă sau centrul cu epitetul *alb*.

Centrul fiind *alb*, o parte a periferiei devine prin contrast *neagră*. Zicem numai o parte, căci nu toată periferia e neagră, ci numai partea dinafară de teritoriul principal. Cu alte cuvinte: țara improprie sau supusă, se numește *neagră*, spre deosebire de țara proprie sau dominantă, numită *albă*. Precum *Bulgaria Neagră* nu e Bulgaria proprie, ci o țară situată în afară de hotarele acesteia; precum *Ungaria Neagră* nu e Ungaria proprie, ci Ardealul de curînd cucerit de Ștefan-cel-Sfînt: așa și *Cumania Neagră* nu e țara cumanilor în adevăratul înțeles al cuvîntului, ci mai mult o țară numai stăpînită de dînșii, în care ei, ca popor nomad, petreceau numai din cînd în cînd. Bulgarii negri, ungurii negri, cumanii negri, ei nu sînt toți numai bulgari, unguri, și cumani, ci sub

nului". După aceste indicații, Bulgaria Neagră poate fi căutată numai lîngă Dunăre.Prin acest nume pare să fie deosebită de Bulgaria proprie țara stăpînită de bulgari în stînga fluviului, numită de bizantini și Βουλγαρία ἐκείθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ.

[156] C o n s t a n t i n P o r p h y r o g e n i t u s, *De adm. imp.*, cap. 42.

[157] *Ibidem*, cap. 37.

acest nume se înțeleg și popoarele supuse din țările aflătoare afară de hotarele propriei țări a poporului domnitor.

Românii din răsărit de Olt, ca locuitori ai Cumaniei Negre, treceau și ei de cumani negri, ca și românii din Ardeal de unguri negri. După rispirea cumanilor, ei mai păstrează cîtva timp denumirea de *negri* ca *români negri* (kara-ulaghi), pe cînd țara lor se numește Kara-Iflac și Mauro-Vlahia [158].

Astfel, cred, s-ar putea explica *negreața* românilor din părțile răsăritene, fără să avem nevoie de-a recurge la arabizarea Basarabilor, pentru a deriva epitetul *negru* de la *arab* (confundat cu *arap*) din *Basarab*. Deci și mitul lui Negru-Vodă poate fi privit numai ca personificare a originilor statului la negrii-români, nu însă și ca personificare a dinastiei Basarabilor.

D. Hasdeu, care lărgește astfel punctul de plecare, adoptat și de noi, recunoaște însuși, că nici una din fundațiile atribuite de tradiție lui Negru-Vodă „nu se află în anticul banat al Severinului (Oltenia), unde se găsesc pretutindeni numai suvenirile Basarabilor, iar despre Negru, sau mai bine despre Negri, nicăiri nici o vorbă. Oltul desparte în această privință întreaga Muntenie în două zone foarte determinate: Basarab spre apus, Negru pe malul răsăritean al fluviului" [159].

În contra basarabismului lui Negru-Vodă, vorbește și tradiția despre închinarea Basarabilor, care va fi avînd oarecare temei istoric. Dualitatea politică a Țării Românești, adeverită înainte de închegarea principatului, se străvede în această tradiție.

Ne mai rămîne să cercetăm cum avem să înțelegem originile statului la negrii-români, închinarea Basarabilor și apoi înălțarea acestei dinastii pe tronul Țării Românești unite.

[158] Numele morlahilor sau morovlahilor din Dalmația, pe care Presbyterul de la Dioclea (S c h w a n d t n e r, *Script. rer. hung.*, III, 478), îl traduce cu *Nigri Latini*, nu are a face nimica cu negrii-români. *Moro-Vlah* e de origină slavonă și înseamnă *Vlah maritim*. Cf. H a s d e u, *Ist. crit.*, I, 108.

[159] *Ist. crit.*, I, 115.

IV

Din știrile ce le-am examinat pînă aci, a rezultat faptul istoric că Țara Românească, înainte de a forma un singur stat sub dinastia Basarabilor, era împărțită în două principate, unul în dreapta, altul în stînga Oltului, a căror existență e adeverită pe timpul invaziei tătarilor din 1241. În dreapta Oltului, unde tradiția națională cunoaște un vechi banat al Basarabilor, aflăm adeverit și prin mărturii străine, pe un Basarab-ban, numit în luptă cu tătarii. În stînga Oltului, unde tradiția numește ca întemeietor al statului pe Negru-Vodă, aflăm pe negrii vlahi ai mărturiilor străine, personificați în mitul lui Negru Vodă.

După invazia tătarilor, documentele ne arată la 1247 în banatul Basarabilor, pe Lytuon Voievod, iar în țara negrilor vlahi, pe Seneslau Voievod, ca domnitori români în atîrnare de Ungaria. Pe la 1272, domnul românilor din Oltenia, numit Lython (nume identic cu Lytuon de la 1247), ocupă partea de țară din stînga Oltului și face încercarea de a se libera de suzeranitatea Ungariei. El cade în luptă cu ungurii; dar creația lui, unirea ambelor părți într-un singur stat, continuă a exista. De acum înainte nu se găsesc mai mult de două domnii deosebite în Țara Românească, ci numai un singur stat, stăpînit de dinastia Basarabilor, originari din Oltenia.

În acest timp se întemeiază deci principatul Țării Românești unite prin Basarabi. Știrile următoare, precum cea despre domnul Vlahiei de pe la 1280, socrul regelui sîrbesc Milutin, cum și cea despre voievodul Vlahiei de la 1308, în a cărui prinsoare a fost regele unguresc Otto de Bavaria, au în vedere un singur stat, Vlahia. De la 1324 înainte, documentele ne arată pe Basarabi ca domnitori ai acestui stat. Acestei dinastii, care pe timpul lui Mircea e privită de istoricii bizantini ca *dinastie veche a țării*[160], urmează că au aparținut și domnitorii de la 1308 și 1280, de al căror nume nu avem știre, cum ar fi olteanul Lython sau Lytuon, urmașul lui Basarab-ban de la 1241.

[160] Chalcondylas, *De rebus Turcicis*, ed. Bonn. p. 79: Μύρξαν μέντοι τοῦτον, ἄρκοντα τοῦ γένους τοῦδε τὸ παλαιὸν γενόμενον...

Tradiția națională, păstrată în cea mai veche cronică a Țării Românești, pune originile Basarabilor în timpurile foarte vechi, cînd ar fi urmat și o colonizare a țării cu românii veniți de dincolo de Dunăre. Vorbind de „descălecatul pravoslavnicilor creștini" în Țara Românească, „carii s-au despărțit de romani și au pribegit spre miazănoapte trecînd apa Dunării", Cronica anonimă zice:

„Atunci s-au ales dintr-înșii boerii cari au fost de neam mare, și puseră banoveți un neam ce le zicea Basarabii, să le fie lor cap, adică mari bani; și-i așezară întîi să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-a pus la Strehaia, al treilea scaun s-a pogorît la Craiova. Și așa fiind, multă vreme au trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc"[161].

Cronologia Țării Românești, citată de frații Tunusli, spune despre începutul Basarabilor:

„Dintre românii strămutați în Mesia, despărțindu-se cîțiva, au trecut Dunărea îndărăt pe la Turnul Severinului, și ocupînd cele cinci districte din munți pînă în Dunăre și pînă la rîul Olt, nobilii lor și-au ales cîrmuitor din familia Basarabă, și dîndu-i puterea în mînă, l-au proclamat banovăț, adică ban" [162].

Mărturiile istorice ce le avem nu sînt de ajuns pentru a controla adevărul acestei tradiții. În orice caz însă, ea va avea într-atîta dreptate, întrucît înainte de înființarea principatului Țării Românești, a existat în Oltenia, prin mai mult timp, o organizație politică, reprezentată, cel puțin în timpul din urmă, prin banii Basarabi, adeveriți pe timpul invaziei tătarilor din 1241 și apoi ca domnitori ai Țării Românești. În secolul XII, și Cîntul Nibelungilor face mențiune de un ducat român în părțile acestea. Între popoarele și principii care vin la nunta lui Attila cu Kriemhild, poemul numește, pe lîngă greci, ruși, pecenegi și cumani (polanen = polovții analelor rusești) și pe *vlahi* cu ducele lor *Ramunc*:

[161] *Istoria Țării Românești*, ed. Ioanid, p.1. „Mag. ist.", IV, 231.

[162] Tunusli, *Istoria Țării Românești*, trad. Sion, p. 10. În exemplarul lui Clain (Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, 94) lipsea începutul manuscriptului; el trebuie să fi consunat și aici, ca în celelalte părți, cu exemplarul fraților Tunusli.

„Der herzoge Râmunc ûzer Vlâchen lant,
mit siben hundert mannen kom er für si gerannt“ [163].

Valoarea poemelor populare ca fîntîni istorice, şi în special cea a Cîntului Nibelungilor, e afară de îndoială. În cazul de faţă, poetul, punînd alăturea cu grecii şi românii pe ruşi, pecenegi şi cumani, nu face decît reproduce carta etnografică a Europei orientale din timpul său, despre care a putut să capete ştire mai deaproape cu ocazia primelor cruciate. Deci şi ducele *Ramunc*, nume ce nu pare a fi decît forma coruptă a cuvîntului *Român*, aparţine timpului aceluia, nu ca personaj real, ci ca reprezentant epic al statului român.

Pe atunci, un ducat român, care a fost substratul real pentru ducele Ramunc al poemului, nu putea să existe decît în Oltenia, celelalte părţi româneşti fiind stăpînite de alte popoare. Oltenia situată între imperiile bizantinilor, ungurilor şi cumanilor şi neaparţinînd nici unuia din acestea, trebuia chiar să formeze un ducat propriu românesc. Acest ducat, banatul Basarabilor al tradiţiei naţionale, trecea în secolul XII de destul de vechi pentru ca să poată fi pus de poet, se înţelege ca anacronism, în timpul lui Attila... El va fi avut asemene origine ca şi ducatele ce le aveau şi românii de peste munţi la venirea ungurilor, de care are ştire tradiţia păstrată în cronica lui Anonymus Belae Regis notarius.

Cît pentru aceste ducate trebuie să admitem că, înainte de-a fi cucerite de unguri, ele erau în atîrnare de bulgari, a căror stăpînire se întindea şi pe malul stîng al Dunării, cum se pare, mai mult în formă de suzeranitate [164]. Astfel se explică cum vine că mărturiile contemporane nu ne-au lăsat ştire despre dînsele, fiind ele confundate cu Imperiul bulgar. Încă la începutul secolului XI, numai puţini ani înainte de sfîrşitul Imperiului bulgar (1018), cronicile ungureşti numesc în Ardeal pe un *Kean dux*

[163] *Der Nibelunge nôt*, XXII, ed. Bartsch, Leipzig, 1870, p. 220.
[164] Despre această chestiune am tratat în „Convorbiri literare“, an. XIX, nr. 3 şi 4, <pp. 255—278 şi 327—348 : *Teoria lui Roesler* ; vezi supra p. 176—227> unde am adus şi argumentele istorice pentru stăpînirea bulgară la românii din stînga Dunării.

Bulgarorum, va să zică un vasal bulgăresc, care e învins de Ştefan-cel-Sfînt, pe cînd ţara lui, ultima rămăşiţă de stăpînire bulgară în Ardeal, se anexează la regatul Ungariei [165].

În asemenea mod va fi existat şi banatul Olteniei în atîrnare de Imperiul bulgar. Poate şi tradiţia despre venirea Basarabilor de dincolo de Dunăre priveşte timpul stăpînirii bulgare. Cel puţin etimologia numelui *Basaraba* sau *Bĕsăraba* [166] de la *bessii* romanizaţi ai Peninsulei Balcanice, susţinută de unii învăţaţi, pare să confirme tradiţia despre originea transdunăreană a Basarabilor, cunoscută altfel şi în versiunea mai tîrzie că „Băsărăbeştii se trag din neam sîrbesc“ [167].

Dar ştirile de care dispunem astăzi sînt prea nesuficiente, ca să putem ajunge la un rezultat cît de puţin satisfăcător în chestiunea originii Basarabilor şi a banatului lor. Fapt istoric pare să fie însă că acest banat, adeverit autentic ca domnie deosebită numai pe la mijlocul secolului XIII şi păstrîndu-şi numele ca parte în cîtva autonomă a principatului Ţării Româneşti, a existat din timpuri mai vechi, precum spune tradiţia. Începuturile lui vor fi, după toată probabilitatea, în timpul stăpînirii bulgare, cînd, în vremile de linişte ce au urmat după invaziile primilor secoli ai evului mediu, a putut să se întemeieze o organizaţie

[165] K é z a, ed. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, II, 77. *Chronicon pictum, ibidem*, 140 ş.a.
[166] În *Basaraba*, sunetul *ă* din *Besăraba* (derivat din Besaraba prin întunecarea lui *e* şi a lui *a* neîntonat), a trecut în textele neromâneşti, în *a*. Prefacerea lui *ă* = în *a* sub înrîurirea unui *a* întonat din silaba următoare e şi o particularitate dialectală în unele părţi româneşti, unde se zice *barbat* în loc de *bărbat*, *pacat* în loc de *păcat* ş.a.
[167] *Cronica pre scurt a Românilor* (secolul XVII), ed. C o g ă l n i c e a n u, *Cronicele Românіei*, I, 111. Această variantă a tradiţiei despre originea transdunăreană a Basarabilor se află şi într-un act apocrif din secolul trecut, unde zice: „Iar după ce au primit bulgarii credinţa creştinească, apoi au început românii de atunci a se împrieteni cu neamul sîrbesc, pînă cînd mai pe urmă dobîndit-au şi domn din neamul sîrbesc, pre marele prinţ Negru Vodă Basarab“. Act de la magistratul Sas-Sebeşului a. 1396. „Mag. ist“., II, 275. *Neam sîrbesc* apare aici, ca şi în alte scrieri, ca nume colectiv pentru slavii de sud, însemnînd atît sîrbi cît şi bulgari.

politică mai statornică la românii din stînga Dunării, organizaţie care, în mai multe priviri, arată înrîurire slavo-bulgară, atît dincoace cît şi dincolo de munţi. După desfiinţarea Imperiului bulgar, banatul Basarabilor continuă a exista de sine, cînd independent, cînd în atîrnare de una sau altă putere, pînă ce crescu din el principatul Ţării Româneşti.

În stînga Oltului, la aşa-numiţii negri-vlahi, tradiţia n-are ştire de existenţa unui stat mai vechi alăturea cu banatul Basarabilor din Oltenia. Aici, începuturile vieţii de stat nu sînt legate de numele unei dinastii, ca în Oltenia, ci de un singur personaj, Negru-Vodă, reprezentantul mitic al negrilor români. Negru-Vodă descalecă ţara din stînga Oltului şi întemeiază aici un stat. Lui i se închină Basarabii din Oltenia şi astfel el se face domn a toată Ţara Românească, pentru a o lăsa apoi moştenire Basarabilor, care, după dînsul, formează dinastia noului principat. Negru-Vodă întemeiază statul, dar nu şi dinastia. Acest punct de vedere şi închinarea Basarabilor sînt elemente esenţiale ale mitului, care trebuie luate în privire mai de aproape. Dar pînă a ne lămuri despre aceasta, să luăm mai întîi descălecatul din Amlaş şi Făgăraş privit pînă acum ca elementul cel mai esenţial în tradiţia întemeierii.

Ştim că acest descălecat nu află adeverire prin alte mărturii istorice. În Făgăraş, ca şi în Amlaş, nu se află nici o urmă de aşa ceva, ca un ducat român înainte de înfiinţarea principatului Ţării Româneşti. Ducatul Făgăraşului cum şi ţinutul numit mai tîrziu ducatul Amlaşului se află în posesiunea domnilor români, cum am văzut mai întîi în domnia lui Vladislav I Basarab. Mărturiile autentice ce le avem, dau a cunoaşte că ambele ţinuturi au fost cîştigate de acest domn în luptă cu regele Ungariei, drept preţ pentru recunoaşterea suzeranităţii ungureşti. Încă în timpul lui Matei Corvin, ducatele de Amlaş şi Făgăraş sînt privite ca obiect de recompensare pentru domnii români ce vor fi credincioşi coroanei ungureşti. Înainte de ce le aflăm în posesiunea domnilor români, aceste ţinuturi, de cîte ori se află numite, sînt în posesiunea

ungurilor: Făgăraşul la 1231 şi 1291, Amlaşul la 1319 şi 1322 [168].

Faţă cu aceste mărturii contrare tradiţiei, critica istorică nu ne permite a susţinea că de aici ar fi putut să urmeze întemeierea principatului Ţării Româneşti, stat ale cărui elemente organizatoare întru nimic nu arată urme de origine ungurească, ci din contra mai mult bizantino-bulgară. Iar de o colonizare în masă a extinsei ţări prin un descălecat din aceste mici ţinuturi, care de-abia putea să cuprindă populaţie de cîteva sate, se înţelege că nici vorbă nu poate să fie.

Dacă tradiţia descălecatului din Amlaş şi Făgăraş are oarecare fond istoric, acesta n-ar putea fi decît vreun eveniment care de fapt n-are a face nimica nici cu întemeierea statului, nici cu ocuparea ţării. Şi în adevăr, un asemene fapt istoric ne arată documentele în domnia lui Radul I Basarab, care am văzut cum a fost confundat cu Negru-Vodă al mitului. Pe timpul acestui Radul, fratele şi următorul lui Vladislav I, Ţara Românească ajungînd a fi independentă de Ungaria, ţinuturile ardeleneşti, posedate de Vladislav ca feud unguresc, au încetat a fi sub stăpînirea domnului român. În 1374 ţara Făgăraşului, în 1383 Amlaşul, ca şi banatul Severinului, unde pe timpul acesta întîlnim bani ungureşti, ţinuturi stăpînite înainte de Vladislav, sînt în mîna ungurilor [169], pînă ce sub Mircea aliatul ungurilor, ele se află iarăşi în posesiunea domnului român. Lucrul se explică prin diploma regelui Ludovic din 1377, după care, pe timpul acela, Ţara Românească era neatîrnată de Ungaria [170], cum spune şi cronica lui Constantin Căpitanul despre Radul Negru: „După ce au trecut domnul dincoace, dar n-au mai avut stăpînire peste

[168] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, 120, 510, 579, 585.

[169] Hurmuzaki-Densusianu, I, 2, pp. 222, 236, 278. În documentul din 1374 dat de conventul mănăstirii de Clus Monastre, chiar acele părţi din ţara Făgăraşului unde cu doi ani înainte Vladislav Basarab face o donaţie (*ibidem*, 198) anume Vineţia şi Apele Calde, apar ca „partes Transylvanae“, ceea ce arată că ele nu erau mai mult în stăpînirea domnului român.

[170] *Ibidem*, I, 2, p. 243.

românii din Ardeal, iar nici pe dînsul să-l stăpînească cineva n-au fost".

Aceste date ar admite concluzia că tradiţia descălecatului din Amlaş şi Făgăraş, ducate atît de caracteristice pentru timpul lui Radul, următorul lui Vladislav, se rapoartă la domnia acestuia, unde cu drept cuvînt se poate zice că Radul, cîştigînd independenţa, părăsi ţinuturile ardeleneşti, neputîndu-le ţine decît ca feud unguresc. Radul fiind apoi confundat cu Negru-Vodă, ieşirea din Amlaş a fost atribuită pretinsului fondator Radul Negru.

Dar tradiţia descălecatului a putut să afle motiv şi în amintirea despre o reîntoarcere a populaţiei ce se va fi retras din şes la munte de către invazia tătarilor, confundîndu-se acest eveniment cu întemeierea statului cum şi cu posesiunea ducatelor de Amlaş şi Făgăraş. În această combinare se înfăţişează tradiţia întemeierii în viaţa lui Nicodim, unde punctul de plecare e invazia tătarilor sub Batie (Batu-han) din 1241.

„Cînd s-au omorît Batie împăratul tătarilor de însuşi Vladislav craiul Ungariei, — zice versiunea aceasta — au scăpat de sub stăpînirea tătarilor Moldavia şi cele 12 judeţe ale Valahiei de dincolo de Olt. Căci după omorîrea acelui Batie, şi Radul Negru Voevod, fratele mai sus zisului Vladislav Craiul, adecă domnul românilor din Ardeal, din bania Severinului, din Banat, din Ungaria, au ieşit cu oştiri din Ardeal pe apa Oltului şi au tăbărît pe rîul Argeşului, unde mai în urmă au aşezat aici scaunul şederii domniei sale. Apoi tot atuncea, puţin mai în urmă după eşirea lui Radul Voevod Negru, au eşit şi Dragoş Voevod tot din Ardeal, şi tăbărînd la Suceva, au aşezat scaunul domniei sale acolo. Şi unindu-se amîndoi numiţii domni, şi prin ajutorul milostivului Dumnezeu, au gonit desăvîrşit pe tătari".

Ştim că în viaţa lui Nicodim Radul Negru Voievod, fratele lui Vladislav, numit şi ca fondator al Tismenei şi tată al lui Dan şi Mircea, nu e altul decît Radul I Basarab al documentelor. Atribuind acestuia întemeierea statului, o dată cu ocuparea ţării după invazia tătarilor şi ieşirea din Ardeal, adică din Amlaş şi Făgăraş, această compi-

laţie amestecă tradiţii privitoare la evenimente din deosebite timpuri, precum confundă şi pe Radul Vodă al istoriei cu Negru-Vodă al mitului, precum şi pe Vladislav, fratele lui Radul, cu Vladislav craiul Ungariei. În asemenea mod, ea confundă şi invazia tătarilor lui Batie din 1241 cu tradiţia despre învingerea lui Vladislav craiul Ungariei asupra tătarilor, care priveşte numai descălecatul Moldovei, urmat cu un secol mai tîrziu.

Mitul lui Vladislav (Laslău) craiul unguresc, după a cărui biruinţă asupra tătarilor din Moldova, a descălecat, cum spune tradiţia păstrată în mai multe versiuni, Dragoş Vodă din Maramureş [171], are ca fond istoric, fără îndoială, învingerea repurtată de oştile regelui Ungariei, Ludovic I, asupra tătarilor din Moldova pe la 1342—1345, în care timp s-a pus, după retragerea tătarilor, şi temeliile principatului moldovenesc prin românii veniţi din Maramureş. Campania avu un succes atît de însemnat, încît contemporanul Ioan de Kükülló putea să spună: „Cîţi au mai rămas din acei tătari, au fugit în părţile depărtate de lîngă mare la alţi tătari" [172]. Această memorabilă izbîndă, cu succes atît de extraordinar, deveni curînd proprietatea mitului. Ea fu atribuită unui miracol al regelui Ladislau-cel-Sfînt (1077—1095), care, sculîndu-se din mormînt, ar fi venit în ajutor creştinilor pentru a hotărî biruinţa [173].

[171] Cronica Moldovei publicată în *Polnoe sobranie russkich lětopisei*, VII, 256 squ. Interpolatorii lui Ureche, C o g ă l n i c e a n u, *Cronicele României*, I, 377 squ. Miron Costin, *ibidem*, I, 30; III, 506, 508. Nicolae Costin, *ibidem*, I, 81.

[172] S c h w a n d t n e r, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, 177.

[173] În această formă se mai află mai întîi mitul lui Vladislav craiul unguresc, ca interpolaţie din secolul XV, în *Chronicon Dubnicense*, la expediţia în contra tătarilor din Moldova. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, III, 152: „Dicitur quoque, quod quandiu bellum inter christianos et ipsos Tartaros duravit, caput sancti regis Ladislai in ecclesia Waradiensi non inveniebatur. Mira certe res. Cum igitur subcustos eiusdem ecclesie causa requirendi ipsum caput sacristiam ingressus fuisset, reperit ipsum caput in suo loco iacere ita insudatum, ac si vivus de maximo labore vel calore estus aliunde reversu fuisset. Quod factum idem subcustos non tantum ipsis canonicis, sed etiam multis religiosis viris publicavit. Ad probationem vero predicti miraculi, quidam ex predictis

La această învingere a lui Vladislav sau Laslău (László) craiul unguresc asupra tătarilor se raportă deci tradiţia despre descălecatul Moldovei, întîmplat în adevăr pe timpul acelei expediţii în contra tătarilor din Moldova, la care, după tradiţie, au luat parte şi românii maramureşeni [174].

Viaţa lui Nicodim pune, cum am văzut, în timpul acestui crai şi descălecatul Ţării Româneşti şi cel al Moldovei. Şi Costineştii spun că în zilele craiului Laslău (Vladislav) „s-au descălecat de Dragoş Voevod ţara Moldovei, şi de Negru Voevod ţara Muntenească".

Motivul pentru confundarea ambelor descălecate va fi fost că vechea tradiţie despre întemeierea principatului Ţării Româneşti va fi păstrat amintire şi despre invazia tătarilor din 1241, care a fost confundată apoi, ca în Viaţa lui Nicodim, cu tradiţia despre luptele cu tătarii din Moldova, petrecute cu un secol mai tîrziu. Astfel amintirea despre mişcările populaţiei din stînga Oltului pe timpul invaziei tătarilor, fiind confundată cu tradiţia întemeierii, a putut să deà motivul cel dintîi pentru urzirea basmului despre descălecatul din Ardeal.

Dar confundarea ambelor descălecate în mitul lui Laslău e importantă şi din alt punct de vedere. Ea ne arată cum

Tartaris captivis valde decrepitus aiebat, quod non ipsi Siculi et Hungari percussissent eos, sed ille Ladislaus, quem ipsi in adiutorium suum semper vocant. Dicebantque et aly socy sui, quod cum ipsi Siculi contra eos processissent, antecedebat eos quidam magnus miles, sedens super arduum equum, habensque in capite eius coronam auream, et in manu sua dolabrum suum, qui omnes nos cum validissimis ictibus et percussionibus consummebat. Super caput enim huius militis in aere quedam speciossima domina mirabili fulgure apparuit, in cuius capite corona aurea, decore nimio ac claritate adornata videbatur. Unde manifestum est, predictos Siculos pro fide Jesu Christi certantes, ipsam beatam virginem Mariam et beatum regem Ladislaum contra ipsos paganos, qui in sua virtute et multitudine gloriabantur adiuvasse".

[174] Despre mitul craiului Laslău am tratat mai pe larg în studiile: *Dragoş şi Bogdan* („Conv. lit.", XVIII, 1884, <v. supra pp. 89—130>) şi *Zur Geschichte der Romänen in Marmarosch* („Rumänische Revue", VI, 1890) <v. supra pp. 313—327>.

la formarea tradiţiei despre descălecatul Ţării Româneşti a avut înrîurire, poate în gradul cel mai însemnat, şi tradiţia despre descălecatul Moldovei, la care singur numai se raportă de fapt mitul lui Laslău. Această înrîurire fiind constatată, nimic nu ne împiedică să admitem chiar că pretinsul descălecat din Amlaş şi Făgăraş a fost plăsmuit de cronicari după analogia descălecatului Moldovei, fără ca să aibă de bază vreun eveniment istoric, cum e dezlipirea ducatelor ardeleneşti în timpul lui Radul. Lucrul apare cu atît mai plauzibil dacă luăm în considerare că cronicarul, ca şi cum pentru a întări spusele sale, face apel la titlul domnilor, zicînd: „Iară tituluşul domnului s-au făcut precum se arată mai jos: Io Radul Negru Voevod, domn a toată Ţara Românească dintru Unguria descălecat şi de la Amlaş şi Făgăraş herţeg. Acesta este tituluşul domnilor de atuncea începîndu-se pînă acuma, precum adevărat se vede că este scris la toate hrisoavele ţării" [175].

Deci titlul domnilor din hrisoavele ţării, nu vreo tradiţie poporală, e invocat drept mărturie pentru descălecatul de Amlaş şi Făgăraş. Ce deosebire între această combinaţie de cărturar şi între simpla tradiţie moldovenească!

Şi una şi alta, au ca criteriu comun un element etiologic, care caută să dea explicare cauzativă pentru un fapt dat. Dar una se caracterizează prin erudiţie literară, alta prin naivitatea unei adevărate tradiţii. Pe cînd tradiţia moldovenească povesteşte simplu faptul descălecatului, împodobit în chip poetic cu vînătoarea inventată pentru a explica zimbrul din marca ţării, naraţia descălecatului din Amlaş şi Făgăraş are mai mult faţa unei plăzmuiri literare, făcută în bună credinţă de-a afla motiv pentru tituluşul domnilor din hrisoavele ţării. Cronicarului i-a fost destul să ştie că Moldova a fost descălecată din Ţara Ungurească pentru ca să atribuie asemenea origine şi principatului Ţării Româneşti; iar titlul domnilor i-a arătat de unde avea să aducă pe întemeietorul statului.

[175] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. Ioanid, p. 2. „Mag. ist.", IV, 232.

Astfel, tradiția descălecatului din Amlaș și Făgăraș se înfățișează, din toate punctele de vedere, ca lipsită de temei istoric, întrucît privește întemeierea statului. Dacă are vreun fond istoric, ea poate să privească numai părăsirea acestor ducate în timpul lui Radul, care a fost confundat cu Negru Vodă. Ea poate fi însă și simplu numai o tradiție literară, formată după analogia descălecatului Moldovei și sub înrîurirea titlului domnesc. Și într-un caz și în altul, amintirea despre mișcarea populației pe timpul invaziei tătarilor, confundată cu tradiția întemeierii, a putut da motivul cel dintîi pentru urzirea ei. Fără dovadă directă, cum e cea pentru descălecatul Moldovei, adeverit și prin mărturii contemporane, descălecatul Țării Românești din Amlaș și Făgăraș, în înțelesul cronicilor, nu se poate susține cu nici o rațiune.

Singurul element mai valabil ce ne rămîne din tradiția întemeierii este numele fondatorului Negru-Vodă și închinarea Basarabilor din Oltenia. Să vedem întrucît poate fi folosit acesta pentru rezolvirea chestiunii.

Pe Negru-Vodă l-am cunoscut ca personificație mitică pentru începuturile de stat la românii din stînga Oltului, așa-numiții negri-vlahi. În această parte, prima știre autentică despre un stat român e mărturia despre voievodatul lui Seneslau din diploma lui Bela IV de la 1247. Voievodatul exista mai dinainte, căci regele spune că „țara lui Seneslau Voievod o lasă vlahilor, precum ei au ținut-o și pîn-acuma". Deci întemeierea statului la românii din stînga Oltului trebuie să fi urmat înainte de invazia tătarilor din 1241.

Înainte de invazia tătarilor, malul de miazănoapte al Mării Negre, împreună cu Moldova, se află în mîna cumanilor. Diploma din 1247 dă și Țării Românești din stînga Oltului numele *Cumania*, cu toate că aceasta, probabil în cea mai mare parte, e stăpînită mai dinainte de un voievod român. Numele se vede că nu e decît o reminiscență din timpul cînd stăpînirea cumanilor se extindea și asupra acestei părți. Pe la începutul secolului XIII se află aici *hotarele vlahilor (termini Blacorum)*, pînă la care

s-au extins cavalerii teutoni din țara Bîrsei, ocupînd teritoriu cuman *(partem Cumanie)* de la izvorul Bîrsei spre Dunăre [176]. Pînă în această regiune — cum se pare, cam pe la apa Buzăului [177] — ajungea deci pe atunci Cumania înspre Țara Românească. La miazăzi de Carpați (Alpii Transilvani), stăpînirea cumanilor nu e adeverită pentru secolul XIII. Aici, ea poate fi admisă numai pentru timpurile anterioare, pînă cînd nu se află că un stat ar fi existat sau ar fi avut vreo putere în această parte.

După desființarea Imperiului bulgar (1018), a cărui autoritate se extindea, cum știm, și asupra malului stîng al Dunării, mai întîi pecenegii, apoi cumanii se fac stăpîni pe partea răsăriteană a Țării Românești. Pînă în timpul împăratului Manuil Comnenul (1143—1180), nici unul din statele vecine nu face încercarea de a depărta pe acești barbari de la Dunăre. În a. 1148 însă, împăratul Manuil trece Dunărea și silește pe cumani a se retrage cu totul spre răsărit [178]. După această victorioasă expediție, părțile de la miazănoapte de Dunăre rămîn părăsite de cumani timp mai îndelungat. În a. 1167, o oaste bizantină trece prin Moldova, spre a ataca pe unguri dinspre hotarele Galiției, și găsește țara cu totul deșeartă de locuitori [179]. Numai în părțile de lîngă Marea Neagră sînt numiți românii ca aliați ai bizantinilor în contra ungurilor; ei iau parte la războiul lui Manuil cu oaste numeroasă [180].

Liberați de cumani, românii din stînga Dunării intră în sfera puterii bizantine, care în zilele lui Manuil ajunse

[176] *Documente*, I, 77, a. 1222.

[177] În documentele privitoare la posesiunile cavalerilor teutoni se confundă mai adeseori *Bîrsa* (Borza, Borsza, Burza, Bursza) cu *Buzeul* (Boza), ceea ce pare să indice că ei s-au extins spre Dunăre în direcția Buzăului.

[178] Cinnamus, ed. Bonn, pp. 93—95. Nicetas Choniates, ed. Bonn, pp. 103—104. Muralt, *Essai de chronographie byzantine*, St. Petersbourg, 1871, p. 157.

[179] Cinnamus, p. 261: Χώρους ἀνθρώπων τε παντάπασιν ἔρημον διελθόντες.

[180] *Ibidem*, p. 260: Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἵ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται, .ἐκ τῶν Εὐξείνῳ καλουμέν. ι όντω χωρίων...

la o însemnătate, cum n-a mai avut-o de la Justinian încoace. Politica acestui mare împărat al Bizanţului, al cărui plan era restituirea vechiului Imperiu roman, ca dreaptă moştenire a Romei nouă, tindea a lăţi hotarele puterii sale nu numai la apus şi răsărit, ci şi pe căile lui Traian la miazănoapte de Dunăre, avînd scopul de a împreuna toată Ungaria cu Imperiul bizantin. El reuşeşte a face Ungaria încîtva atîrnată, folosindu-se de certele iscate pentru tron după moartea lui Geiza II (1161): el decide despre ocuparea tronului, iar regii Ungariei îi jură lui credinţă [181]. În asemene împrejurări, românii dintre Ungaria şi Marea Neagră, aliaţii lui Manuil în contra ungurilor, cu atît mai mult s-au alăturat bizantinilor, cu cît oştile lui Manuil au fost acelea care curăţise malul Dunării de barbarii cumani. O oră înainte de ce elementul latin de la Dunăre fu chemat la nouă viaţă, Bizanţul era pe cale de a cuprinde nu numai românimea întreagă, ci de a lăţi chiar acvilele sale pînă la hotarele germanilor, cehilor, polonilor şi ruşilor, spre a da imperiului „Romaniei" o întindere din Carpaţi pînă în Mediterană, din Adriatică pînă în Asia Minoră. Dar încercarea de a pune mîna pe Italia, pentru a cîştiga şi imperiul Occidentului, Manuil o plăti cu pierderea amiciei italienilor, care o cîştigase în contra lui Barbarossa, şi planul lui de cuceriri măreţe, cu visul de împărat al unei monarhii universale, se sfărîmă la ţărmul Adriaticei.

După moartea lui Manuil (1180), Imperiul bizantin dă pe povîrnişul unei repezi decadenţe, care are de urmare răscoala Asaneştilor (1186) şi căderea Constantinopolei în mîinile latinilor (1204). De acum o nouă putere e predomnitoare la Dunărea de Jos: Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor.

Înfiinţarea acestui nou stat dunărean purcede, după toate ştirile contemporane, de la românii din muntele Hemului, care sub conducerea a doi fraţi din mijlocul lor, Petru şi Asan, se revoltă în contra asupririlor despotis-

[181] Cinnamus, pp. 202—287. Nicetas Choniates, pp. 164—221.

mului bizantin. Lor se alătură şi bulgarii dintre Hem şi Dunăre, cum şi românii din partea de miazănoapte a fluviului, şi astfel fraţii români reuşesc a restitui şi *„împreuna imperiul românilor şi bulgarilor precum fusese mai înainte"* [182].

Românii din stînga Dunării, înainte uniţi cu vechiul imperiu bulgar, apoi aliaţii împăratului Manuil, apar şi ca aliaţi ai Asaneştilor chiar de la începutul răscoalei. Petru şi Asan, neputîndu-se menţinea la început în contra bizantinilor, se retrag peste Dunăre, şi, cu ajutorul oştilor adunate aici, ei încep lupta din nou, care le aduce izbîndă [183]. În alianţă cu românii şi bulgarii apar şi cumanii, care acum se arată iarăşi la Dunăre. Ca aliaţi sau mercenari ai Asaneştilor, ei au chiar un rol atît de însemnat în imperiul acestora, încît mai la toate luptele cu bizantinii şi apoi cu latinii, urmate sub Petru şi Asan (1186—1196), Ioaniţiu (1196—1207) şi Borilă (1207—1218), scriitorii contemporani numesc pe lîngă români şi pe cumani [184]. Românii şi cumanii sînt totdeauna cei ce poartă aceste lupte, în care bulgarii, numiţi numai foarte rar, au un rol mai neînsemnat.

De bună seamă, în oştile Asaneştilor, compuse mai ales din români şi cumani, nu lipseau nici românii din stînga

[182] Nicetas Choniates, p. 489: *Καὶ τὴν τῶν Μυσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν εἰς ἓν συνάψουσιν ὡς πάλαι ποτὲ ἦν...* Sub *Μυσοί*, Nicetas Choniates înţelege pe Români, p. 482: *τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται.*

[183] *Ibidem*, p. 487: *Καὶ οἱ μέν ἀρχηγοὶ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς στρατιᾶς, ὁ Πέτρος δηλαδὴ καὶ Ἀσάν, καὶ ὅσον περὶ αὐτοὺς ἑταιρικὸν ἀποστατικὸν... τὸν Ἴστρον ὥρμησαν καὶ τοῦτον διαπλωϊσάμενοι τοῖς ἐκ γειτόνων Σκύθαις προθέμιξαν.* p. 488: *οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀσὰν βαρβάροι τὸν Ἴστρον δίαβάντες καὶ τοῖς Σκύθαις συμμίξαντες, πλεῖστον ἐκείθεν συμμαχικόν, καθὼς ἠροῦντο στρατολογήσαντες ἐς τὴν πατρίδα Μυσίαν ἐπανῆκον...*

[184] Nicetas Choniates, *Βλάχοι καὶ κομάνοι* sau *Σκύθαι*. Geoffroi de Villehardouin ed. Wailly, Paris, 1882: Blas et Commains, li Blac et li Commain. Henri de Valenciennes ed. eadem: Blas et Commains, li Blac et li Commain. Robert de Clary ed. Hopf, *Chroniques gréco-romanes*, Berlin, 1873: li Blaks et li Commains. Ansbertus ed. *Fontes rerum Austriacarum*, Ss. V, p. 44, 48: Blacorum et Comanorum. *Documente*, I, 51—52: Blachis et Commannis.

Dunării, prețuiți ca oșteni pe timpul lui Manuil acum. Aceasta o indică chiar contemporanul istoriograf bizantin, Niceta Choniatul, la a. 1199, zicînd că „*Sciții, cu o ceată de vlahi, trecură Dunărea și năvăliră în Tracia*", fără ca să facă mențiune de o anterioară retragere a vlahilor misieni peste Dunăre [185]. Vlahii ce vin cu sciții (cumanii) de peste Dunăre, spre a lupta pentru domnul Bulgariei și Vlahiei, Ioanițiu, nu pot fi decît românii din stînga fluviului, care, după toate indiciile, stau într-un raport mai strîns cu Imperiul Asaneștilor. Acest imperiu e privit de întemeietorii săi, ca și de scriitorii contemporani, drept reînființare a vechiului Imperiu bulgar, *împreunînd pe români și bulgari precum fusese mai înainte.* Această calificare a imperiului Asaneștilor, pe lîngă știrile despre retragerea lor peste Dunăre și participarea populației de aici la luptele lor, admite înțelesul că și în acest nou imperiu românii din stînga Dunării, întrucît nu erau supuși altei stăpîniri, aveau o poziție analogă celeia de pe timpul primului imperiu, carele exercita un fel de stăpînire și asupra părților de la miazănoapte de Dunăre, în așa-numita Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ a istoricilor bizantini. Și în adevăr, Asaneștii se numeau domni (împărați sau regi) ai *Bulgariei și Vlahiei*, deosebind astfel două țări în imperiul lor.

De la întemeietorii imperiului, frații Petru și Asan, nu ni s-au păstrat documente, din care să se poată constata titlul lor. Scriitorii contemporani îi numesc *domni ai vlahilor și bulgarilor* sau numai cît ai *vlahilor*, și numai știrea că ei se retrăgeau peste Dunăre, pentru a-și aduna oști, dă a cunoaște că ei au atras în sfera puterii lor și pe românii din stînga fluviului.

De la al treilea frate, Ioanițiu (1196—1207), care le-a urmat în domnie, avem corespondența lui cu papa Inocențiu III. În această corespondență, Ioanițiu poartă titlul „Imperator (sau Rex) totius *Bulgariae et Vlachiae*" (pe lîngă *Bulgarorum et Blachorum*); de asemenea și

[185] N i c e t a s C h o n i a t e s, p. 663: *Σκύθαι μετὰ μοίρας Βλάχων τὸν Ἴστρον διαβάντες τοῖς Θρακικοῖς πολίσμασιν..*

mitropolitul Tîrnovei e numit „Archiepiscopus (sau Primatus) totius *Bulgariae et Vlachie* [186]. Bulgaria și Vlahia sînt două țări deosebite în imperiul Asaneștilor, imperiu compus din mai multe țări, precum arată și o bulă papală care zice: „*In omnibus terris*, in quibus... Kaloiohannes Rex imperat [187]". Aceste țări, cum se vede, etnografic deosebite, Ioanițiu le numește „*universa Bulgaria atque Vlachia et omnis Imperii mei pertinentia*" [188]. Sub *pertinentia* vor fi înțelese țări dependente, cum a putut fi țara cumanilor nedespărțiți de Ioanițiu în toate războaiele sale [189], sau părți cucerite în afară de hotarele Bulgariei și Vlahiei, cum erau unele ținuturi grecești la miazăzi de Balcan. Bulgaria e țara dintre Balcan și Dunăre. Care să fie însă Vlahia?

În Peninsula Balcanică, fîntînile istorice ne arată ținuturi numite *Vlahia* numai la miazăzi de Balcan: *Vlahia mare* (Μεγάλη Βλαχία) în Tesalia, *Vlahia mică* (Μικρὰ Βλαχία) de cealaltă parte a Pindului, *Vlahia de sus* (Ἀνώβλαχα) în Epir [190]. Între Balcan și Dunăre, scriitorii bizantini nu cunosc nici o Vlahie. Numai istoricii francezi ai imperiului latin de Constantinopole întrebuințează cîteodată numele *Blaquie* pentru tot imperiul Asaneștilor în loc de numele complet *Bulgarie et Blaquie*, întrebuințat mai des [191].

[186] *Documente*, I, 17—19, 20—21, 26, 27, 30—31, 32, 33, 34, 35, 40—41, 48: Bulgaria et Vlachia sau Blachia.

[187] *Ibidem*, p. 32.

[188] *Ibidem*, p. 48.

[189] Dependența cumanilor de Ioanițiu o adeverește R o b e r t d e C l a r y, ed. Hopf, p. 52: Jehan li Blakis ... si traist il as Commains, si fait il tant que par un que par el, qu'il fu leur amis, et que il furent tot en s'aiwe, et que il fu ausi comme tous sires d'aus.

[190] R o e s l e r, *Romänische Studien*, p. 105.

[191] G e o f f r o i d e V i l l e h a r d o u i n, 354, 374, 412, 461: *Iohannis le roi de Blaquie*; în celelalte cazuri, autorul întrebuințează numele *roi de Blaquie et de Bougrie.* H e n r i d e V a l e n c i e n n e s, 505, R o b e r t d e C l a r y, pp. 51, 52, 84. A n s b e r t, scriitorul cruciatei lui Frideric Barbarossa, la care a participat în persoană, numește țara dintre Balcani și Dunăre totdeauna *Bulgaria*, iar pe Asanești domni ai vlahilor și bulgarilor sau numai ai vlahilor. El face mențiune de o Vlahie numai la miazăzi de Balcan: „regionem opulentam Flachiam dictam, non multum a Thessalo-

Regele Ioaniţiu însuşi numeşte ţara dintre Balcan şi Dunăre numai cît *Bulgaria*. Tîrnova e, după dînsul, *prima civitas totius Bulgariae* (nu şi *Vlachiae*[192]) şi la marginea apuseană a imperiului se află cinci episcopate ale *Bulgariei*, despre care Ioaniţiu se plînge papei că regele Ungariei le-a ocupat pe nedrept. De notat este că în aceeaşi scrisoare Ioaniţiu numeşte pe mitropolitul său „Archiepiscopus totius *Bulgarie et Blachie*" precum şi el însuşi poartă titlul de domn al *Bulgariei şi Vlahiei*. El cere ca papa să decidă în cearta pentru confiniile dintre *Ungaria, Bulgaria* şi *Vlahia*, aşa ca el să aibă drepturile *Bulgariei şi Vlahiei*, iar regele Ungariei drepturile Ungariei[193]. De asemenea şi papa spune că *Dunărea desparte Ungaria de Bulgaria*, nu însă şi *Vlahia*, cu toate că în acelaşi loc imperiul lui Ioaniţiu e numit *Bulgaria şi Vlahia*[194].

Tîrnova fiind numai în Bulgaria, cele cinci episcopate de lîngă Morava de asemenea numai în Bulgaria, cu Dunărea ca hotar între Ungaria şi Bulgaria, urmează că Vlahia Asaneştilor nu poate fi căutată între Balcan şi Dunăre. Ea nu poate fi căutată nici la miazăzi de Balcan, unde Imperiul româno-bulgar nu se extindea atunci pînă în părţile cu numele Vlahia[195]. Judecînd după certele lui Ioaniţiu cu ungurii pentru confiniile Bulgariei şi Vlahiei de către Ungaria, Vlahia Asaneştilor trebuie să fi fost vecină cu Ungaria, prin urmare la miazănoapte de Dunăre. Astfel se explică retragerea lor peste Dunăre, pentru a aduna oşti, şi participarea atît de însemnată a populaţiei din stînga fluviului (români şi cumani) la toate războaiele lor.

Că Vlahia Asaneştilor era situată la miazănoapte de Bulgaria, adevereşte şi călugărul Rubruquis în relaţia sa către regele Franţei, Ludovic IX, despre călătoria ce a făcut-o la tătari în a. 1253. Vorbind de ţările supuse tătarilor, Rubruquis zice : „De la gura Donului spre apus pînă la Dunăre, totul le este supus. De asemenea şi dincolo de Dunăre spre Constantinopole, *Valahia, care este ţara lui Asan şi Bulgaria mică*, (adică cea dunăreană, în deosebire de Bulgaria mare de lîngă Volga) pînă la Solonoma (= Salonic), toate le plătesc tribut"[196]. Aici, ţările sînt înşirate de la răsărit şi miazănoapte spre apus şi miazăzi, şi în această ordine *Valahia, ţara lui Asan*, e numită înainte de Bulgaria. Din contra, unde Rubruquis enumeră ţările dunărene de la Constantinopole spre miazănoapte şi apus, el le înşiră în următoarea ordine : Bul-

nica distantem", probabil identică cu Vlahia Mare din Tesalia, *Fontes rerum Austriacarum*, Ss. V, p. 42. Nu ştiu pe ce întemeiază Hopf (*Geschichte Griechenlands*, Ersch und Gruber, *Encyclopädie*, vol. 85, p. 165) aserţiunea sa : „Die zwischen Hämos und Donau lebenden Wlachen, deren Land meist als Weiss-Wlachien bezeichnet wird", după care s-au luat şi Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, 218, Höfler, *Die Walachen als Begründer des II. bulg. Reiches*, „SB. der Wiener Akademie d. Wiss.", 1879, vol. 95, p. 233 ş.a. În fîntînile ce am consultat n-am aflat acest nume. Roesler, dacă da de o „Vlahie albă" între Balcan şi Dunăre sigur că nu o lăsa nefolosită pentru teoria sa.

[192] *Documente*, I, 30.

[193] *Ibidem*, 31 : „Et de confinio Hungarie, Bulgarie et Blachie relinquo indicio sanctitatis tue, ut dirigas negocium istud recte et iustum, ut non habeat peccatum anima sanctitatis tue, et ita habeat imperium meum iusticias Bulgarie et Blachie, quod Rex Hungarie habeat iusticias Hungarie, et cessent occisiones christianorum in me et ipsum. Sciat autem sanctitas tua, quoniam *quinque episcopatus Bulgarie* pertinent ad imperium meum, quos invasit et detinet Rex Hungarie cum iusticiis ecclesiarum..." Aceste cinci episcopate erau lîngă Morava, Jireček, *Gesch., d. Bulg.*, p. 233.

[194] *Documente*, I, 40 : „Leonem... apostolice sedis legatum, in *Bulgariam et Blachiam*... duximus destinandum...", p. 41 : „ut eum (scil. Leonem legatum) transferent in *Bulgariam* cum honore... pervenit ad castrum Keve, ubi solo Danubio mediante regnum Ungarie a *Bulgarorum provincia* separatur..."

[195] Imperiul lui Ioaniţiu se întindea la miazăzi pînă la izvorul Moravei răsăritene, Mariţa şi oraşul Agathopolis lîngă Marea Neagră, Jireček, p. 232.

[196] *Documente*, I, 265 : „Ab orifficio Tanais versus occidentem, usque ad Danubium totum est subditum. Etiam ultra Danubium versus Constantinopolim, Valachia, quae est terra Asani, et minor Bulgaria, usque ad Solonomam omnes solvunt eis tributum". Bulgaria maior lîngă Volga, *ibidem*, pp. 266, 269, 271, 273. Că pe atunci ţările acestea erau tributare tătarilor, cum spune Rubruquis, arată şi scrisoarea lui Bela IV din 1254 către papă, *ibidem*, p. 260 : „omnes alie nationes... tributarias se eisdem (Thartaris) constituerunt, et specialiter regiones, que ex parte orientis cum regno nostro conterminatur, sicut Ruscia, Cumania, Brodnici, Bulgaria, que in magna parte nostro dominio antea subiacebant".

garia, Valachia, Sclavonia, Ungaria [197]. Deci e învederat că şi după Rubruquis, *Valahia lui Asan* era situată la miazănoapte de Bulgaria, adică în stînga Dunării.

Stăpînirea Asaneştilor pe malul stîng al Dunării are de mărturie şi o istorie bulgărească, scrisă la 1762, după scrieri mai vechi, de Paisie, proigumenul mănăstirii Hilandar de pe muntele Athos [198]. Deşi această compilaţie e în unele părţi confuză şi adese inexactă, totuşi, pentru ştirile ce le va fi conţinînd din fîntîne astăzi necunoscute, ea merită a fi luată în seamă. Despre Vlahia Asaneştilor ea spune următoarele:

„În vremea aceea (cînd Bulgaria era sub stăpînirea grecilor) — spune Ţarstvenicul lui Paisie în tonul vieţilor sfinţilor — era patriarh în Tîrnova sfîntul Ioan [199], carele, văzînd multele supărări ale bulgarilor din partea grecilor, multe lacrimi au vărsat înaintea lui Dumnezeu şi s-au rugat ca să-i scape de robia grecească. Într-o zi, cînd plîngea astfel, i s-au arătat lui sfîntul marele mucenic Dimitrie şi-i zise: Adusu-şi-au aminte Dumnezeu de casa şi de rodul împăraţilor bulgăreşti şi m-au trimis într-ajutor pentru înnoirea împărăţiei bulgăreşti. Deci să pui pe Asan împărat bulgarilor [200], şi Dumnezeu va fi cu dînsul, şi el va înălţa schiptrul bulgăresc. Şi aşa patriarhul după porunca sfîntului, au chemat pe Asan din *Vlahia*, şi pe Petru, fratele său, care erau de neam împărătesc, nepoţi

[197] *Ibidem*, 273: „illae provinciae post Constantinopolim, quae modo dicuntur Bulgaria, Valachia, Sclavonia, fuerunt provinciae Graecorum, Hungaria fuit Pannonia".

[198] *Carstvenniкъ ili istorija bolgarskija...* izъ Mavrobira (Mauro Orbini) Latinskago, Baronija, Ioana Zonara, Buefira (Bouffier) Francuszkago, Teofana Grečeskago, Svetago Evtimija Ternovskago, Svetago Dimitrija Rostovskago i drughichъ letopiscevъ sobrana. U Budimu 1844.

[199] Primul arhiepiscop (numit şi patriarh) al Tîrnovei de care documentele ne dau ştire e Vasile, contemporanul lui Ioaniţiu. Ioan poate fi predecesorul acestuia ca episcop al Bulgariei.

[200] Têmže da postavišъ *Asenja carja Bolgaromъ* (p. 43). Traducerea lui Pič *(Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, p. 66): „Du mögest Asen, *den Bulgaren*, zum Caren erheben", e falsă.

lui Gavriil, fiul lui Samuil [201]. După aceea patriarhul au poruncit de s-au zidit în Tîrnova o biserică foarte frumoasă în numele sfîntului mucenic Dimitrie, şi dacă s-au săvîrşit, au chemat episcopii şi norod mult la sfinţirea bisericii. Şi dacă s-au sfinţit biserica, au luat coroana şi hlamida împărătească şi au încoronat pe Asan întru împărat al bulgarilor, şi zise poporului că i s-au poruncit de Dumnezeu prin sfîntul Dimitrie ca să-l încoroneze împărat. Şi poporul au strigat cu bucurie: Să trăiască Asan împărat întru mulţi ani; şi lui Ioan, preafericitul patriarh al Tîrnovei şi a toată Bulgaria, mulţi ani! Şi aşa s-au încoronat Asan. Iară dacă s-au încoronat Asan, puse pe fratele său Petru cap peste oşti. După aceea au adunat oaste şi s-au întărit mult, şi, pornind asupra grecilor, i-au bătut şi i-au scos cu totul din Bulgaria. După aceea, şi grecii au adunat oaste foarte multă şi au venit asupra lui Asan. Iară Asan au mers în *Vlahia*, cu toată oastea sa, şi au adunat acolo oaste multă şi apoi au venit iarăşi peste Dunăre şi au mers asupra grecilor. Şi aşa au căzut greci fără număr şi au fost alungaţi cu totul... În vremea ceea au luat Asan de la greci multe oraşe... După aceea, Asan au luat în stăpînirea sa şi *amîndouă Vlahiile* şi le-au făcut supuse; el avea şi pe râmleni (Rimljane te) de supuşi, pentru aceea s-au proslăvit mai mult decît alţi împăraţi şi s-au numit împărat a toată lumea" (pp. 43—45).

După alte amănunte, unde Asan I este confundat cu Ioan Asan II, pe care Ţarstvenicul lui Paisie nici nu-l însemnă, şi după povestirea morţii lui Asan, Ţarstvenicul continuă:

„Spune în cărţile manuscrise cele vechi că după moartea patriarhului S. Ioan, carele au înălţat pe Asan la împărăţie, precum s-a spus mai sus, Asan au chemat din Ohrida pe sfîntul părinte Teofilact şi l-au pus patriarh în Tîrnova. Şi sfîntul Teofilact au curăţit toată Bulgaria de erezie, care în vremea ceea era multă în Bulgaria. După aceea, el au îndemnat pe împăratul Asan să meargă în *Vlahia*,

[201] Samuil a fost rege al bulgarilor la 976—1014. Fiul său Gavriil i-a urmat în domnie pînă la 1015, cînd a fost ucis.

s-o supună şi s-o curăţească de erezia romană (Rimscaja eresb), care pe atuncea domnea în Vlahia. Şi aşa Asan au mers şi au supus *amîndouă Vlahiile* sub stăpînirea sa, şi au poruncit Vlahilor, carii pînă atunci ceteau în limba lătinească, ca să lepede legea romană şi să nu citească în limba romană (Rimskiĭ jazыкъ) ci în cea bulgărească; şi au poruncit, carele va ceti în limba romană, să i se taie limba. Şi aşa vlahii au primit de atunci legea ortodoxă şi au început a ceti bulgăreşte" (pp. 46—47).

Ştirea din urmă despre curăţirea Bulgariei şi amînduror Vlahiilor de „erezia romană", pentru care Paisie cheamă la mărturie „*cărţile manuscrise cele vechi*", conţin învederat o amintire despre uniunea cu biserica romană, făcută de Ioaniţiu la 1204, în privinţa căreia corespondenţa lui Ioaniţiu cu papa Inocenţiu III ne dă lămuririle cele mai sigure [202].

Această uniune a fost apoi desfiinţată în domnia lui Ioan Asan II (1218—1241), precum arată bulele papale[203]. Deci Asan, institutorul ortodoxiei din Ţarstvenicul lui Paisie, nu poate fi altul decît Ioan Asan II, care e confundat aici cu Asan I [204].

Cît despre patriarhul Teofilact, pe care Paisie îl aduce de la Ohrida la Tîrnova şi căruia el îi atribuie iniţiativa pentru restituirea ortodoxiei, ştim din istorie că un arhiepiscop Teofilact a existat în Ohrida pe la 1085—1107, pe cînd Bulgaria era bîntuită de erezia bogomilismului [205], în Tîrnova însă nu se află adeverit un patriarh cu acest nume. Poate că unele ştiri privitoare la erezia bogomilismului din timpul lui Teofilact au dat motivul pentru a se atribui acestui arhiepiscop iniţiativa în contra „ereziei romane" de care vorbeşte Ţarstvenicul lui Paisie,

[202] *Documente*, I, 1 sq.
[203] *Ibidem*, p. 164 sq.
[204] Asan, întîiul împărat, e numit şi ca tată al lui Ioan Caliman (1241—1245), fiul lui Asan II, p. 46: какъ to piše i Ioannъ Kalimanъ sынъ negovъ. Şi Ioan Caliman, ca şi Ioan Asan II, aici nu se află însemnat la locul său, e confundat cu Caloioan (Ioaniţiu), p. 47 squ.
[205] J i r e č e k, *Gesch. d. Bulg.*, p. 211.

confundînd *erezia* (bogomilismului) cu *uniunea* din timpul Asaneştilor.

Dar şi în această formă greşită, ştirea lui Paisie, scoasă cum zice el, din *cărţile manuscrise vechi*, e foarte importantă. Ea ne transmite tradiţia indigenă despre imperiul Asaneştilor, cu amănunte care parte află adeverire sau precizare prin mărturii autentice, parte le întregesc pe acestea, precizîndu-le înţelesul. Cele din urmă ne interesează mai ales, căci ele privesc enigmatica Vlahie din imperiul Asaneştilor. Tradiţia cunoscută lui Paisie ne arată această Vlahie ca fiind situată la miazănoapte de Dunăre, lucru care-l putem deduce şi din ştirile contemporane, mai puţin precise cu privire la această întrebare. Ea deosebeşte aici chiar *două Vlahii* care le şi aflăm adeverite puţin mai în urmă: *Vlahia Basarabilor* în dreapta Oltului, *Vlahia Negrilor* în stînga fluviului. Această frapantă concordanţă cu mărturiile contemporane, în formă care nu admite nici o îndoială despre originalitatea tradiţiei cunoscute lui Paisie, dă acesteia valoarea unei fîntîne istorice care, în lipsă de alte ştiri mai sigure, nu poate fi disconsiderată nicidecum. Deci nu vom greşi dacă, pe temeiul celor expuse, vom susţine că Vlahia din imperiul Asaneştilor nu e alta decît Ţara Românească.

Românii din stînga Dunării, de veacuri în legături mai strînse cu vecinii bulgari cum şi cu fraţii lor din dreapta fluviului, luînd chiar de la început, alăturea cu cumanii, parte activă la luptele Asaneştilor în contra bizantinilor, cum şi pe urmă în contra latinilor, numaidecît trebuie să fi avut legături mai strînse şi cu Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor. Chiar de la început ei fac cauză comună cu bulgarii şi românii transdunăreni în o aşa măsură, încît ţara lor devine tărîmul de reazim al răscoalei. Asaneştii, cînd nu se pot menţine în contra bizantinilor, se retrag peste Dunăre şi, după ce se întăresc aici cu oşti nouă, încep lupta din nou. Această sprijinire pe ţara românilor din stînga Dunării era atît de însemnată, încît, din motivul acesta, tradiţia cunoscută lui Paisie aduce chiar pe fraţii Asan şi Petru, care după ştirile contemporane erau români din muntele Hemului, din Vlahia de dincoace. Numai

participarea românilor din stînga Dunării a putut să dee elementului român acea importanţă în imperiul Asaneştilor care o adeveresc toate mărturiile contemporane, arătînd pe români ca elementul cu desăvîrşire predominant atît în întemeierea statului, cît şi în luptele următoare. În Bulgaria, elementul român era pe atunci, după cît ştirile istorice ne permit a cunoaşte, prea puţin la număr, pentru ca să poată avea, singur de sine, un rol atît de precumpănitor. Noi îl întîlnim aici numai foarte rar în muntele Hemului, iar în număr mai mare numai în părţile mai de miazăzi, în afară de hotarele imperiului. De aceea, mai pe urmă cînd Bulgaria rămîne singură, elementul român dispare cu totul din istoria acestui stat. Preponderanţa românilor în imperiul Asaneştilor are de bază Ţara Românească, nu Bulgaria.

Ţara Românească fiind reazămul întemeietorilor statului româno-bulgar, ea urmează a face parte din acest imperiu, carele numai prin această întindere a sa a putut deveni o putere atît de însemnată în sistemul statelor europene. Şi numai pentru posesiunea acestei ţări, Asaneştii s-au putut numi *domni ai Bulgariei şi Vlahiei.*

Însă domnia Asaneştilor în stînga Dunării nu poate fi privită ca stăpînire nemijlocită în toată întinderea Ţării Româneşti. În Oltenia exista mai dinainte un organism politic, pe care tradiţia indigenă îl cunoaşte sub numele de banatul Basarabilor şi în care putem recunoaşte ducatul român din Cîntul Nibelungilor. Aceşti Basarabi, spune tradiţia, s-au închinat lui Negru Vodă, întemeietorul statului din stînga Oltului. Negru Vodă, cum am văzut mai înainte, nu este decît o personificaţie mitică pentru originile statului la românii din această parte, numiţi Negri. Începuturile statului la aceşti români Negri, care devin stăpîni pe o parte din aşa-numita Cumanie Neagră de pînă atunci, le-am putut urmări pînă în timpul înainte de invazia tătarilor. Acest rezultat, cîştigat pe cale cu totul independentă de ştirile privitoare la imperiul Asaneştilor, coincide perfect cu rezultatul la care ajungem în privinţa întinderii acestui imperiu. Fiind astfel, nimic nu e mai aproape decît concluzia că în timpul Asaneştilor

s-a pus temelia statului român din stînga Oltului. Mitul lui Negru Vodă, căruia se închină şi Basarabii din Oltenia, cată deci să reprezinte, în forma sa originală (fără adaosul posterior despre pretinsul descălecat din Amlaş şi Făgăraş), domnia Asaneştilor în Ţara Românească.

În deplin acord cu acest înţeles al mitului indigen, tradiţia cunoscută lui Paisie ne surprinde cu ştirea despre *amîndouă Vlahiile* din stînga Dunării, stăpînite de Asan. Una corespunde cu banatul Basarabilor ce se închină lui Negru Vodă al mitului, alta cu ţara negrilor (Cumania Neagră, apoi Vlahia Neagră) în care Asaneştii întemeiază viaţa de stat, care mitul o atribuie lui Negru Vodă. Poate numai această parte a Ţării Româneşti, o înţelege şi Rubruquis sub numele de *Valahia lui Asan* în deosebire de altă Valahie de care va fi avut ştire. Ea putea fi numită cu drept cuvînt astfel, precum mai tîrziu şi Moldova a fost numită *ţara lui Bogdan* în memoria întemeietorului statului în această ţară. Aşa şi *Valahia lui Asan* pare să fie numai partea răsăriteană a Ţării Româneşti, care nu mai curînd decît prin Asaneşti a primit acea organizaţie politică care a dat naştere statului român de aicea.

Domnia Asaneştilor în această parte se reflectează şi în superioritatea ce tradiţia întemeierii o admite pentru ţara din stînga Oltului, cu toate că dinastia principatului Ţării Româneşti îşi are originea în Oltenia. Şi e uşor de înţeles că micul banat al Basarabilor să recunoască superioritatea unui imperiu ca cel al Asaneştilor. Pentru altă explicare a închinării Basarabilor, element esenţial în tradiţia întemeierii, istoria nu ne dă mijloace, cît timp partizanii lui Radul Negru nu-l vor descoperi în pergamente neştiute.

Pînă atuncea însă trebuie să ţinem la Asaneşti. Ei au pus temelia statului român în stînga Oltului, şi lor s-au închinat banii din Oltenia. Ei au dat Ţării Româneşti instituţiile ei bizantino-bulgare, care nu pot să fie aduse din Amlaş şi Făgăraş. De la dînşii (Ioan Asan I, Ioaniţiu sau Caloian, Ioan Asan II), domnii români, ca şi regii posteriori ai Bulgariei, au moştenit numele *Ioan* drept titlu domnesc, cum imperatorii romani numele Caesar.

Domnii români purtau numele acesta nu fără înţeles sau din simplă maimuţărie, pentru că şi regii Bulgariei se numeau astfel, ci şi pentru că ei erau, ca şi aceştia, urmaşi ai glorioşilor Asaneşti.

În contra domniei Asaneştilor în stînga Dunării s-ar putea însă obiecta că Ioan Asan II, în documentele sale interne, nu poartă titlul de domn al Vlahiei sau vlahilor, ca predecesorii săi.

De la dînsul avem un hrisov pentru raguzani, fără dată, şi două inscripţii din a. 1230. În hrisov, el se numeşte: „Asan împărat al Bulgarilor şi Grecilor“ [206]; în inscripţia de la Tîrnova: „Ioan Asan, întru Hristos Dumnezeu credinciosul împărat şi singur stăpînitor al bulgarilor, fiul bătrînului Asan împărat“ [207], în inscripţia de la Stanimaka: „Asan, împărat al bulgarilor şi grecilor şi al *celorlalte părţi*“ [208]. În bulele papale el e numit: *Dominus Blachorum et Bulgarorum*“ sau „*Dominus Bulgarorum et Blachorum*“ [209], iar imperiul lui „*Bulgaria et Blachia*“ [210]. Titlul de *împărat sau domn al grecilor*, care îl aflăm în documentele slavone, nu se găsesc niciodată în cele latine; în aceste din urmă, *grecii* sînt înlocuiţi cu *românii*.

Împăraţi ai grecilor în adevăratul înţeles al cuvîntului Asaneştii n-au fost niciodată. E drept, ei aveau în stăpînire şi cîteva ţinuturi cu populaţie grecească, mai ales după ce Ioaniţiu a întins hotarele imperiului său la miazăzi de Balcan pînă în Tracia şi Macedonia. Ei poartă însă titlul de împăraţi ai grecilor şi înainte de ce imperiul lor avea această întindere, numindu-se chiar de la început astfel. Ansbert, scriitorul cruciatei lui Frederic Barbarossa,

[206] *Documente privitoare la istoria Românilor*, I, 2, p. 781: Асѣн царь Б[лъгар]ѡ[мъ] и Гръкомн.

[207] Sreznevskij, *Svêdênija i zamêtki o maloizvêstnychъ i neizvêstnychъ pamjatnikachъ*, St. Petersburg, 1879, p. 10 (*Zapiski imperatorskoi Akademii naukъ*, t. XXXIV): Іѡан Асѣн вь Ха Ба вѣрны црь и самодрьжець Блъгарѡмъ снъ стараго Асѣнѣ црѣ.

[208] Šafařik, *Památъy. Okazky občanského pisemnictvé*, Praga, 1870, p. 94: Царъ Асѣнь Блъгаром и Грькомь; таже проуимь странамъ.

[209] *Documente*, I, 2, pp. 159, 164, 165.

[210] *Ibidem*, p. 164.

trecînd la 1189 prin Bulgaria, capătă ştire mai deaproape despre Asaneşti, care intrase în pertractări cu împăratul Germaniei în scopul cuceririi Constantinopolii. Despre titlul lor el zice: „*Kalopetrus, Blacorum dominus, itemque a suis dictus imperator Grecie*“ [211]. Deci acum întemeietorii statului, fraţii Petru şi Asan, se numeau împăraţi ai grecilor, pe cînd imperiul lor nu cuprindea alte ţinuturi greceşti decît unele oraşe lîngă mare. De bună seamă nu pentru aceste cîteva oraşe cu populaţie grecească ei purtau acest pompos titlu. Fără îndoială, titlul de împărat al *grecilor* nu va să zică alta decît împărat al *romanilor* (τῶν Ῥωμαίων), titlul împăraţilor bizantini, pe care Asaneştii şi-l atribuiesc în traducerea slavonă грькомъ fără privire la vreo populaţie *grecească* a imperiului lor.

Ca romani se priveau, în Imperiul bizantin, nu numai grecii, ci negreşit şi românii. Şi că Asaneştii ştiau de originea lor romană, o dovedeşte corespondenţa lui Ioaniţiu cu papa[212]. Românii nenumindu-se ei înşişi *vlahi*, e permis să presupunem că în titlul de împărat al grecilor (în loc de *romanilor*), purtat de Asaneşti, vor fi înţeleşi şi românii. Acest înţeles pot să aibă şi cuvintele lui Ansbert: „*Domnul vlahilor numit de ai săi şi împărat al grecilor*“, unde titlul al doilea pare să fie pus în locul celui dintîi.

[211] *Fontes rerum austriacarum, Scriptores*, V, 54.

[212] *Documente*, I, 1, p. 1. Papa către Ioaniţiu: „audito quod de nobili urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint...“; p. 2, Ioaniţiu către papa: „Unde multa egimus gratias omnipotenti deo, qui visitavit nos... et reduxit nos ad memoriam sanguinis et patrie nostre, a qua descendimus“; p. 3, papa către Ioaniţiu: „qui ex nobili Romanorum prosapia diceris descendisse...“; p. 4: „ut sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus, et populus terre tue, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse...“; p. 5, Mitropolitul Vasile către papa: „qui ipse (dominus noster Imperator) ac totum imperium eius bonam devotionem ad ecclesiam Romanam habent, tamquam heredes descendentes a sanguine Romano“; p. 6: papa către mitropolitul Vasile: „Bulgarorum et Blachorum ecclesiam, que a Romanis etiam secundum carnem et sanguinem descendisse dicitur..., ut qui a Romanis traxerunt originem, ecclesie Romane instituta sequantur“; p. 12, papa către mitropolitul Vasile: „ut sicut descendit ex nobili prosapia Romana, sic etiam ecclesie Romane instituta sequatur“.

În titlul lui Asan II din documentele sale interne aflăm însă, pe lîngă cel de împărat al bulgarilor şi grecilor, încă unul, anume: *„şi al celorlalte părţi“*. Ce va să zică acest adaos pe lîngă împărat al bulgarilor şi grecilor? Sub numele *bulgarilor şi grecilor* e cuprins doară tot teritoriul care, înainte de înfiinţarea imperiului, se afla sub stăpînirea bizantină. Şi alt teritoriu decît acel care fusese înainte bizantin, Asaneştii n-au stăpînit în dreapta Dunării. *Celelalte părţi* pot fi deci numai părţile din stînga Dunării, Vlahia din titulatura latină a Asaneştilor pentru a cărei aparţinere la imperiul lor cred că am cunoscut destule probe [213].

Spre această parte a Imperiului româno-bulgar întind mîna, în timpul lui Ioan Asan II, şi ungurii. Cîştigînd pe cumanii din Moldova, aliaţii de pînă acuma ai Asaneştilor, prin încreştinarea lor (1227), în urma căreia se înfiinţează episcopatul cuman sub protectoratul Ungariei [214], regele Ungariei începe a exercita un fel de suzeranitate asupra acestei ţări şi ia de la 1233 încoace, şi titlul de rege al Cumaniei. De acum înainte, privirile ungurilor sînt îndreptate şi asupra Ţării Româneşti, situată între Ungaria şi Cumania. Pe la 1233 se înfiinţează la hotarul Olteniei, banatul unguresc al Severinului, menit a fi antegarda

[213] Într-un document atribuit lui Ioan Caliman Asan (1241—1246) fiul lui Ioan Asan II, pe care d. I. Bogdan l-a dovedit ca falsificat („Conv. Lit.“, XXIII, nr. 6 şi XXIV, nr. 2), se găseşte în titlu, pe lîngă domn al bulgarilor şi grecilor, şi *Moldovlahia*. Documentul e cunoscut acum în secolul 18, căci se află citat la Paisie, iar caracterul scrisorii lui e, după d-nul Bogdan, din secolul 15—16. Cu toate că avem a face cu un falsificat, şi deşi numele *Moldovlahia* nu e adeverit pentru timpul Asaneştilor, totuşi această titulatură confirmă existenţa unei tradiţii istorice, pe timpul falsificatorului, despre întinderea imperiului Asaneştilor în stînga Dunării. Părerea falsificatorului că Moldovlahia făcea parte din Imperiul româno-bulgar trebuie să aibă de bază tradiţia cunoscută şi lui Paisie despre cele *două Vlahii* ale Asaneştilor, în care putem recunoaşte cele două părţi ale Ţării Româneşti, una în dreapta, alta în stînga Oltului, care în a. 1247 sînt adeverite ca două voivodate deosebite. Aceste două Vlahii, unite apoi în principatul Ţării Româneşti, falsificatorul le-a identificat cu Moldova şi Valahia din timpul său sub numele de Moldovlahia.

[214] *Documente*, I, 1, pp. 102, 107 squ.

spre Ţara Românească. Puţin mai în urmă, ea trebuie să recunoască suzeranitatea Ungariei.

Încă din anul 1237, papa Grigorie IX, scriind lui „Asan, domnul românilor şi bulgarilor“, cum şi prelaţilor din „Bulgaria şi Vlahia“ cu scop de a-l îndupleca să înceteze cu ostilităţile în contra latinilor din Constantinopole şi să se întoarcă iarăşi în sînul bisericii romane, deosibeşte în imperiul lui Asan două ţări: Bulgaria şi Vlahia [215]. Ioan Asan însă nu se dă înduplecat a satisface dorinţele papei, ci rămîne credincios ortodoxiei restatornicite şi nu încetează a lupta în contra latinilor. În anul următor (27 februarie 1238), papa proclamă o expediţie cruciată în contra „perfidului Asan, carele s-a lepădat de unitatea bisericii“; el provoacă cu toată energia şi autoritatea sa, pe regele Ungariei, Bela IV, să se ridice şi el cu oaste asupra lui Asan, pentru ca să „înfrîngă această naţiune rea şi perversă“ [216]. Totodată papa oferă regelui Ungariei să ocupe ţara lui Asan şi-i promite că ceea ce va ocupa, el poate să ţină pentru sine [217].

Ademenit de promisiunile papei şi de perspectiva unor cuceriri atît de însemnate, Bela IV se hotărăşte a întreprinde războiul în contra cumnatului său Asan, soţul surorii sale. La 7 iunie 1238 el scrie papei că primeşte să ocupe „Bulgaria *şi celelalte ţări ale lui Asan*“ şi să le supună în cele spirituale scaunului apostolic, iar în cele temporale stăpînirii sale, de nu va fi împiedicat prin un impediment legitim [218]. El pune însă condiţia ca oficiul de legat apostolic în ţara lui Asan să nu fie dat altuia decît lui însuşi, cu dreptul de a limita diocesele şi de a institui episcopi; de asemenea să fie împuternicit a încorpora, după placul său, *ţara Severinului*, care este fără episcop,

[215] *Ibidem*, 159, 164, 165.

[216] *Ibidem*, 166—171.

[217] *Ibidem*, 168: ac terram eandem exponimus, prout statutum est in generali concilio, tibi et aliis catholicis occupandam. Cf. pp. 169, 170.

[218] *Ibidem*, 182—184: Această scrisoare cu data „septimo Idus Iunii anno gracie millesimo ducentesimo tricesimo octavo“ e pusă aici din eroare la a. 1239.

unui episcopat oarecare; dar nime altul, decît cui îi va permite el, să aibă voie de a invada sau ocupa imperiul Bulgariei [219]. Papa primeşte fără preget (august 1238) pretenţiile lui Bela IV şi dă ordin să se publice în toată Ungaria expediţia cruciată în contra lui Asan; totodată îl asigură că nu va concede altuia să ocupe Imperiul Bulgariei în prejudiciul lui [220].

În răspunsul papei, ca şi în scrisoarea lui Bela, ţara Severinului, numită alături cu ţările lui Asan, apare în învederată legătură cu acestea [221]. Ea este determinată ca *terra circa partes Bulgariae*, ceea ce va să zică cam atîta cît şi *în părţile Bulgariei* [222]. Pentru timpul acesta, Ţara Românească se află numită Bulgaria şi în cronica lui Rashid [223]. Acest nume îl întîlnim şi mai tîrziu în carta catalană din 1375, unde Ţara Românească este numită *Burgaria* [224]. Confundarea cu Bulgaria capătă înţeles, îndată ce ştim că Ţara Românească făcea parte din imperiul Asaneştilor, cum am văzut mai sus.

Despre războiul lui Bela IV în contra lui Ioan Asan II, în care regele Ungariei avea să ocupe ţările lui Asan, nu mai aflăm ştire. Cruciata proiectată în contra domnului

[219] *Ibidem*, 183: Petimus ut officium legationis non alii, sed nobis in terra Assoeni committatur, ut habeamus potestatem limitandi dioceses, distinguendi parrochias, et in hac prima institucione potestatem habeamus ibi ponendi Episcopos de consilio prelatorum et virorum religiosorum..., preterea cum *circa partes Bulgarie in terra, que Zeuren nominatur*, que dudum fuerat desolata, populi multitudo supercreverit, qui non dum sunt ad cuiusquam Episcopi diocesim applicati, ut eos alicui Episcopatui secundum nostrum beneplacitum assignare valeamus, a vestra sanctitate potestatem tribui postulamus... Item petimus, ut nulli regnum Bulgarie invadendum vel occupandum concedatur, nisi cui nos permiserimus...

[220] *Ibidem*, 173—179.

[221] *Ibidem*, 175: Cum enim inductus forsan consilio aliquorum a nobis petieris, tibi legationis officium in terra Assani supradicti committi et concedi etiam potestatem limitandi dioceses, instituendi episcopos et distinguendi parochias, necnon et *terram que Zemram nominatur*... alicui episcopatui applicandi.

[222] F o r c e l l i n i, *Totius latinitatis lexicon. Circa*: Translate ponitur pro *de in* aut super περὶ, ἀμφὶ.

[223] H a s d e u, *Ist. crit.* I, 12, 18.

[224] *Ibidem*, 12.

creştin se vede că a fost zădărnicită prin invazia tătarilor. Acum în a. 1238, pe cînd regele Ungariei se tocmea cu papa pentru ocuparea ţării lui Asan, tătarii supun Rusia şi năvălesc asupra cumanilor. De groaza cumplitului duşman, cumanii din Moldova părăsesc locurile lor şi se mută parte în Ungaria, parte peste Dunăre (1239) [225]. Doi ani după aceasta, şi Ungaria e bîntuită de invazia tătarilor, pe cînd imperiul Asaneştilor pierde vigurosul braţ al lui Ioan Asan II, mort 1241.

După invazia tătarilor, Ţara Românească de pe ambele laturi ale Oltului, stăpînită de doi voievozi români, Lytuon Voievod în Oltenia şi Seneslau Voievod în stînga Oltului, apare sub suzeranitatea regelui Ungariei, după cum arată cunoscuta diplomă a lui Bela IV pentru ordinul Ioaniţilor. Nici o ştire nu ne spune cînd şi cum aceste voievodate au ajuns în atîrnare de Ungaria. Numai o diplomă a lui Bela IV din a. 1245 face menţiune de serviciile unui anumit comite Prinz *in terra Aszani* [226], servicii care, nefiind adeverite cu privire la Bulgaria, ar putea fi raportate la cîştigarea suzeranităţii asupra Ţării Româneşti ca parte din imperiul Asaneştilor. Un an mai tîrziu aflăm numit şi un episcop catolic al Severinului, cu numele Gregorie [227]. Pe aceste piscop îl va fi avînd în vedere şi diploma din 1247, care exceptează de la donaţia pentru ordinul Ioaniţilor în ţara Severinului „cădinţele arhiepiscopilor, episcopilor şi ale bisericelor [228].

Planurile lui Bela IV şi ale papei Gregorie IX din a. 1238, de a supune ţările lui Asan coroanei ungureşti şi scaunului papal, au fost deci încîtva realizate în Ţara Românească. Invazia tătarilor şi moartea lui Asan II, după care imperiul Asaneştilor, sub domnia lui Caliman (1241—1246), minorul fiu al gloriosului predecesor, decade cu paşi

[225] *Rogerii Carmen miserabile*, ed. Florianus, *Hist. Hung. fontes domestici*, IV, 47 squ. *Continuatio Sancrucensis*, a. 1241, *Mon. Germ.*, *SS.* IX, 640. G e o r g i u s A c r o p o l i t a, ed. Bonn, p. 58.

[226] *Doc.* I, 1, p. 229.

[227] *Ibidem*, 240.

[228] *Ibidem*, 250: „salvis tamen reverentiis et iuribus archiepiscoporum et episcoporum"; p. 251: „salvo in omnibus iure episcopali... salvis iuribus ecclesiarum".

repezi, au făcut pe voievozii români, vasalii Asaneştilor, să cedeze năzuinţelor lui Bela IV şi să se alipească, pentru mai multă siguranţă, de Ungaria.

Vasalitatea, instituţie atît de caracteristică pentru evul mediu, în fiinţă nu e alta decît plecarea celui mai slab sub scutul celui mai tare, pentru care scut, uneori împreunat şi cu alte beneficii, vasalul se îndatoreşte la anumite servicii sau dări. Astfel avem să înţelegem şi poziţia voievodatelor din Ţara Românească care le aflăm pe timpul invaziei tătarilor, şi care, după diploma lui Bela IV din 1247, existau *mai dinainte*. Ele nu capătă fiinţă numai după ce coroana Ungariei cîştigă aici suzeranitatea, ci ele trebuie să fi existat, în asemenea condiţii, şi pe timpul stăpînirii Asaneştilor.

Despre vechiul banat din Oltenia, şi tradiţia Basarabilor spune că ei s-au închinat întemeietorului statului român din stînga Oltului. În stînga Oltului însă, Asaneştii întemeiază cea dintîi organizaţie de stat român, şi numai la dînşii se poate raporta închinarea Basarabilor. Iar pentru originile voievodatului român din stînga Oltului, cea mai probabilă explicare ar fi că pe timpul Asaneştilor s-a instituit aici, după analogia banatului oltenesc, un voievod ca locţiitor sau vasal al lor. Urme de asemenea vasali ai Asaneştilor aflăm în corespondenţa lui Ioaniţiu, unde „Împăratul Bulgariei şi Vlahiei" face menţiune de „*principii imperiului său*" [229]. Şi titlul de *voievod* se află între demnitarii Imperiului româno-bulgar [230]. Aşa un voievod sau principe a fost şi voievodul român din stînga Oltului, ca şi cel din Oltenia, care apoi devin vasalii Ungariei.

Dar suzeranitatea regelui Ungariei asupra Ţării Româneşti nu e încă bine întemeiată în a. 1247. O ţară de asemenea întindere, dacă posesiunea ei e asigurată, nu se

[229] *Doc.* I, 1, pp. 26—27: „Subsignat autem imperium meum ad securitatem chrysobulum suum, quod numquam ab ecclesia Romana et ab apostolica sede, principe apostolorum Petro, ipsum videlicet imperium meum discidet, neque *alii imperi mei principes* disgregabuntur..."; p. 30: „Imperator omnium Bulgarorum et Blachorum *cum omnibus principibus imperii mei*..."

[230] Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, p. 386.

dăruieşte altuia, cum face Bela IV cu ţara Severinului şi cu Cumania, dăruindu-le ordinului Ioaniţilor, împreună cu jumătate din veniturile şi foloasele ce se vor culege regelui de la voievodatele lui Lytuon şi Seneslau. În această donaţie, Bela IV vorbeşte şi de eventualitatea unui război în contra *Cumaniei*, cu toate că o dăruieşte *toată* (totam Cumaniam) Ioaniţilor, cu toate veniturile ei, afară de ţara lui Seneslau voievod, din care vor primi numai jumătatea veniturilor şi foloaselor. Alăturea cu Cumania e numită şi *Bulgaria*, ca ţară în contra căreia regele Ungariei ar avea să poarte război [231]. În contra orişicăror impugnatori ai Cumaniei, regele promite Ioaniţilor ajutor [232], iar aceştia, la rîndul lor, se obligă „a ridica armele în contra tuturor păgînilor, cum nu mai puţin în contra *bulgarilor* şi altor şişmatici, dacă ei ar încerca să atace regatul sau confiniele lui" [233]. Aceste stipulaţii arată destul de lămurit cît de slab întemeiată era puterea regelui Ungariei asupra ţărilor dăruite în 1247: el se aşteaptă din capul locului că ele îi vor fi disputate, şi anume atît înlăuntru, cît şi dinafară, adică de către tătari, stăpîni efectivi ai Cumaniei propriu-zise, cum şi mai ales din partea Bulgariei, cu care Ţara Românească fusese pînă acum unită în imperiul Asaneştilor.

Temerile lui Bela IV n-au fost fără temei. În a. 1254 el scrie papei că imperiul său e din nou ameninţat de tătari, cum şi din partea *Cumaniei şi Bulgariei*, „ţări înainte supuse Ungariei, acum însă tributare Tătarilor" [234].

[231] *Doc.*, I, 1, p. 231: „Si autem contra Bulgariam, Greciam et Cumaniam exercitum moverimus..."

[232] *Ibidem*: „contra quoslibet impugnatores terre Cumanie consilium et vires ipsis fratribus impendemus..."

[233] *Ibidem*, 252: „Porro sepedictus preceptor ob concessiones nostras, quas propter causas infrascriptas facimus seu fecimus, obligavit se nomine dicte domus arma assumere contra omnes paganos cuiuscumque nationis, nec non contra *Bulgaros*, contra alios autem scismaticos, si Regnum vel Regni confinia invadere attemptarent..."

[234] *Ibidem*, 260: „Rumores enim de Thartaris de die in diem nobis adveniunt, quod non solum contra nos, cui indignati sunt quam plurimum, eo quod post tantam lesionem eis subesse renuimus,

În acelaşi timp, şi Rubruquis spune că ţara de la gura Donului pînă la Dunăre (adică Cumania) e supusă tătarilor, iar *Valahia lui Asan şi Bulgaria* sînt tributare lor[235].

Cît despre Cumania, adică ţara dintre Don şi gurile Dunării, e ştiut că ea a rămas în stăpînirea tătarilor de la cucerirea urmată înainte de invazia din 1241, aşa că dominaţia lui Bela IV nu poate fi privită decît ca fiind cu totul iluzorie, încît priveşte această ţară. Între 1247 şi 1254, în partea răsăriteană a Ţării Româneşti, privită de Bela IV ca Cumanie, iar de Rubruquis numită Valahia lui Asan, devine tributară tătarilor, o dată cu Bulgaria[236]. La 1254, autoritatea regelui Ungariei asupra Cumaniei dăruită Ioaniţilor în 1247 nu mai exista, după mărturia lui Bela IV însuşi.

De Ţara Severinului, dăruită Ioaniţilor o dată cu Cumania nu mai aflăm ştire pînă la 1259—1260, cînd bulgarii

eum omnes alie naciones, contra quas experti sunt vires suas, tributarias se eisdem constituerunt, et specialiter regiones, que ex parte orientis cum regno nostro conterminatur, sicut Ruscia, Cumania, Brodnici, Bulgaria, que in magna parte nostro dominio antea subiacebant, ymmo eciam contra totam christianitatem condixerunt, et prout a quam pluribus fide dignis pro certo dicitur, firmiter in brevi proposuerint contra totam Europam suum innumerabilem exercitum destinare".

[235] *Ibidem*, 265—266.

[236] Poate la aceasta se raportă şi ştirea din analele polone că tătarii, pe timpul acesta, au subjugat pe *Basarabi*. *Annales Cracovienses breves*. *Mon. Germ. SS.*, XIX, 666, a. 1259: „Tartari subiugatis *Bersabenis*, Litwanis, Ruthenis et aliis gentibus, Sandomirz castrum capiunt". *Annales Sanctae Crucis polonici, ibid.*, 681, a. 1260: Thartari subiugatis *Bersabeis* (variante: *Barsabis*, *Bessarabis*), Litwanis, Rutinis et aliis gentibus Sandomyrz castrum capiunt. *Bessarabii*, dacă această lectură e de preferat celorlalte variante care altcum n-au niciun înţeles, nefiind adeverit vr-un popor cu asemenea nume, nu pot fi decît Basarabii Ţării Româneşti. Însă aceştia, înainte de înfiinţarea principatului a toată Ţara Românească sînt arătaţi de tradiţie ca domnitori numai în Oltenia ; iar după scrisoarea lui Bela IV din 1254, numai partea răsăriteană a Ţării Româneşti, numită de dînsul Cumania, poate fi privită ca fiind tributară tătarilor. În acest caz ar urma să admitem sau o confundare de numire a românilor cu Basarabii, sau că şi în stînga Oltului, unde la 1247 aflăm un voievodat român deosebit de cel din dreapta fluviului, domnea o ramură a Basarabilor, poate chiar din timpul stăpînirii Asaneştilor.

fac încercarea de a lua de la unguri banatul Severinului. Magistrul Laurenţiu, fiind numit ban al Severinului, învinge pe bulgari şi recucereşte banatul, care astfel a fost restaurat şi restituit Ungariei[237].

La asemenea atac din partea Bulgariei, Bela IV se aştepta chiar cînd făcu donaţia pentru Ioaniţi. Şi fiindcă şi în scrisoarea din 1254 el vorbeşte de ostilităţi cu bulgarii[238] ar fi de presupus în aceste lupte o încercare a bulgarilor de a restabili legăturile dintre Ţara Românească şi Bulgaria din timpul Asaneştilor. Izbînda lui Laurenţiu asupra bulgarilor la Severin avu însă de urmare întărirea suveranităţii ungureşti asupra Olteniei. În legătură cu Ungaria, Basarabii se întăresc apoi în aşa măsură, încît Lython, domnul românilor din Oltenia, reuşeşte a cuprinde pe la 1272 şi partea răsăriteană a Ţării Româneşti[239].

Tradiţia întemeierii, după versiunea din viaţa lui Nicodim, atribuie lui Radul Negru, o dată cu întemeierea statului din stînga Oltului, şi scoaterea tătarilor din această parte. „După omorîrea acelui Batie (împăratul tătarilor) — zice Viaţa lui Nicodim — şi Radul Negru voevod a ieşit cu oştiri din Ardeal pe apa Oltului şi a tăbărît pe rîul Argeşului, unde mai în urmă au aşezat aici scaunul domniei sale. Şi prin vitejia sa şi a ostaşilor săi, ajutîndu-le prea milostivul dumnezeu, au gonit pe toţi tătarii cu mai marii lor dintr-acele 12 judeţe de peste Olt. Iar românii locuitori de acolo, ce era pîn-atunci sub stăpînirea tătarilor, toţi s-au supus lui Radul Negru voevod".

În privirea cronologică, tradiţia aceasta confundă fapte şi persoane din diferite timpuri. Batie e Batu, hanul tătarilor din 1241. Uciderea lui, ca şi biruinţa asupra tătarilor, e atribuită lui Vladislav craiul Ungariei,

[237] *Doc.*, I, 1, p. 317. V. „Conv. lit.", XXIV, p. 954, <v. mai sus p. 353 n. 64>.

[238] *Ibidem*, 259—260: Cum regnum Hungarie... quasi ovile sepibus sit diversis infidelium generibus circumseptum, utpote Ruthenorum, Cumanorum, Brodnicorum a parte orientis, *Bulgarorum* et Boznensium hereticorum a parte meridiei, contra quos etiam ad presens per nostrum exercitum dimicamur.

[239] *Ibidem*, 454. V. „Conv. lit.", XXIV, p. 954 sq. <v. mai sus, p. 354 n. 66>.

Laslău al mitului, confundîndu-se mitul lui Laslău, al cărui element istoric este învingerea repurtată de oştile regelui Ludovic I al Ungariei asupra tătarilor din Moldova între 1342—1345, cu invazia din 1241. De altă parte, Radul Negru e privit ca fondatorul mănăstirii Tismana şi tatăl lui Dan şi Mircea, fiind identificat cu Radul Basarab dintre 1372—1385. Pe lîngă aceste trei elemente istorice, confundate în o singură tradiţie, putem deosebi încă un al patrulea, anume scoaterea tătarilor din partea răsăriteană a Ţării Româneşti, care n-a putut să se întîmple decît după 1254, cînd o aflăm încă tributară tătarilor. Tradiţia originală va fi atribuit această faptă lui Negru Vodă, reprezentantul mitic al statului român din stînga Oltului. Dacă acest element tradiţional are un fond istoric, precum e şi probabil, apoi trebuie să recunoaştem în el ocuparea părţii răsăritene a Ţării Româneşti de către Lython, domnul românilor din Oltenia, întîmplată după documente pe la 1272.

Învingător asupra rămăşiţelor tătăreşti, Lython se face stăpîn pe ţară în aşa mod că refuză a plăti regelui Ungariei tributul cerut pentru ea, ceea ce are de urmare războiul cu ungurii, în care cade. Fratele său Barbat, carele cade prins în mîinile ungurilor, se învoieşte a plăti tributul, astfel răscumpărîndu-şi libertatea şi asigurîndu-şi noua stăpînire. De acum înainte Basarabii din Oltenia continuă a fi domnii principatului a toată Ţara Românească, în continuă luptă cu ungurii pentru independenţă, pînă ce şi unii şi alţii sînt siliţi a se închina pentru secole sub puterea Semilunei.

* * *

Rezumînd rezultatele cercetării noastre ajungem la următoarea concluzie despre originile Ţării Româneşti.

Cel mai vechi organism politic al românilor din această parte, de carele aflăm urme istorice, e banatul Olteniei sau, cu numele mai vechi, al Severinului. Originile lui sînt puse de tradiţie *„multă vreme“* înainte de întemeierea principatului a toată Ţara Românească, în urma unei

emigrări din dreapta Dunării, cu care a venit şi neamul Basarabilor, „oblăduitorii“ banatului şi apoi domnii Ţării Româneşti. După toată probabilitatea, acest organism politic a existat pe timpul stăpînirii bulgare în stînga Dunării şi în atîrnare de Imperiul bulgar, ca şi ducatele românilor de peste munţi ce le aflăm la venirea ungurilor, fără ca să putem determina timpul cînd îşi va fi luat începutul. Dacă înfiinţarea lui stă în legătură cu o colonizare din dreapta Dunării, cum spune tradiţia, ea ar fi putut să urmeze după aşezarea slavilor şi bulgarilor în Peninsula Balcanică, care avu de urmare emigrarea elementului român din dreapta Dunării parte spre miazăzi, parte, după toată probabilitatea, şi spre miazănoapte. Numai în vremile de linişte ce au urmat după invaziile primilor secoli ai evului mediu a putut să se întemeieze o organizaţie politică mai statornică la românii din stînga Dunării, în atîrnare de Imperiul bulgar, a cărui înrîurire se cunoaşte în mai multe priviri. Aceste organisme politice sînt ducatele românilor de peste munţi ce le aflăm la venirea ungurilor, din care o rămăşiţă (ducatul lui *Kean dux Bulgarorum* în Ardeal) există în atîrnare de Imperiul bulgar încă pînă în timpul lui Ştefan-cel-Sfînt, şi banatul Olteniei. După desfiinţarea Imperiului bulgar, banatul Olteniei, cunoscut şi Cîntului Nibelungilor sub numele de „ducatul lui Ramunc“, continuă a exista pînă la înfiinţarea principatului Ţării Româneşti şi apoi ca parte autonomă a acestui principat.

În stînga Oltului, la aşa-numiţii români negri (numiţi aşa după cumanii negri, de la care le-a rămas epitetul de negri), originile statului, a cărui întemeiere tradiţia o atribuie lui Negru Vodă, reprezentantul mitic al negrilor români, le-am putut urmări pînă în timpul Asaneştilor. Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor, privit de întemeietorii săi români, ca şi de alţi contemporani, ca reînfiinţare a vechiului imperiu al bulgarilor şi românilor, reuniţi în un stat precum fusese mai înainte, şi pe care mărturiile contemporane ni-l arată, pînă la invazia tătarilor, ca fiind compus din două ţări, Bulgaria şi Vlahia, cu românii ca element predominant, cuprindea şi Ţara Românească,

identică cu Vlahia. Tradiţia bulgărească cunoscută lui Paisie are chiar ştire de două Vlahii în imperiul Asaneştilor, ambele în stînga Dunării, în care două Vlahii putem recunoaşte cele două voievodate române adeverite în Ţara Românească, după invazia tătarilor din 1241, ca existente mai dinnainte.

Unul din aceste două voievodate e vechiul banat al Olteniei, unde pe timpul invaziei tătarilor întîlnim pentru prima dată un ban Basarab, cu enigmaticul nume al dinastiei adeverite mai în urmă, cărui nume tradiţia indigenă îi atribuie o origine mai veche, punîndu-l în legătură chiar cu originile banatului. După tradiţia cunoscută lui Paisie, banatul Olteniei, una din ambele Vlahii ale Asaneştilor, făcea parte din Imperiul româno-bulgar, ceea ce confirmă şi documentele, arătînd pe Ţara Severinului în oarecare legătură cu acest imperiu. După tradiţia indigenă, Basarabii din Oltenia se închină întemeietorului statului român din stînga Oltului. Basarabii formînd apoi dinastia principatului Ţării Româneşti, această închinare, prin care tradiţia destăinuieşte adevăratul său element istoric, nu poate fi înţeleasă decît ca supunere sub suzeranitatea Asaneştilor, care întemeiază cea dintîi organizaţie de stat român în stînga Oltului.

Pe cînd în Oltenia stăpînirea Asaneştilor poate fi admisă numai în formă de suzeranitate, în stînga Oltului, în a doua Vlahie din tradiţia lui Paisie, numită de Rubruquis *Valahia lui Asan* (probabil spre deosebire de o altă Valahie, cea a Basarabilor), ea pare să fi fost mai nemijlocită. În urmă însă, voievodul instituit aici ca guvernator al Asaneştilor a putut să devină vasal al lor, asemenea banului din Oltenia, vasali de care face menţiune însuşi „împăratul Bulgariei şi Vlahiei", Ioaniţiu, vorbind de „principii imperiului său". Aşa pare să fi fost începutul voievodatului român din stînga Oltului, arătat în diploma lui Bela IV din 1247 ca existent mai dinnainte.

Aceste două voievodate ale Ţării Româneşti, care fac parte din imperiul Asaneştilor încă în domnia lui Asan II (1218—1241), devin, după invazia tătarilor din 1241, dependente de Ungaria, precum le aflăm în diploma din

1247. Cîţiva ani mai înainte, regele Ungariei (Andrei II, tatăl lui Bela IV), după ce cîştigase protectoratul asupra cumanilor increştinaţi din Moldova şi luase titlul de rege al Cumaniei, concepe planul de a cuprinde în sfera puterii sale şi Ţara Românească, situată între Ungaria şi Cumania. În acest scop, el înfiinţează banatul Severinului la marginea apuseană a Ţării Româneşti, teritorial mai mult sau mai puţin identic cu comitatul Severinului al Ungariei de astăzi. În urmă, provocat şi de papa, Bela IV se găteşte de război în contra lui Ioan Asan II, cu hotărîrea de a cuceri şi ţările lui Asan, spre a le supune politiceşte coroanei ungureşti, iar bisericeşte scaunului papal. Dar pînă a se începe războiul, vine invazia tătarilor. După retragerea tătarilor, Bela IV reuşeşte a cîştiga suzeranitatea asupra Ţării Româneşti, folosindu-se de slăbiciunea imperiului Asaneştilor sub minoreanul urmaş al lui Ioan Asan II.

În 1247 găsim acum cele două voievodate ale Ţării Româneşti în atîrnare de Ungaria.

Dar suzeranitatea de-abia cîştigată nu s-a putut menţine în partea răsăriteană a Ţării Româneşti. Acum pe la 1253—1254, această parte, numită de Bela IV Cumania, de Rubruquis Valahia lui Asan, e arătată şi de unul şi de altul ca tributară tătarilor, deodată cu Bulgaria. Oltenia pare să fi rămas însă în atîrnare de Ungaria. În legătură cu puternicul regat vecin, Basarabii din Oltenia se întăresc apoi aşa încît domnul românilor de aici, Lython, reuşeşte pe la 1272 a cuceri partea răsăriteană a Ţării Româneşti, pînă atunci supusă tătarilor. Refuzînd a plăti Ungariei tributul cerut pentru această parte, Lython cade în luptă cu ungurii. Urmaşul său, probabil fratele său Barbat, se învoieşte a plăti tributul, şi Basarabii rămîn de acum înainte domni a toată Ţara Românească. De la această dată începe deci principatul Ţării Româneşti, pînă atunci împărţită în două voievodate, unul mai vechi în dreapta Oltului, altul din timpul Asaneştilor în stînga fluviului.

Şirul domnilor următori nu se poate încă stabili din ştirile istorice ce le avem. Ştim numai că pe la 1280 domnul Vlahiei, al cărui nume nu ni se spune, devine socrul

regelui Serbiei ; iar ştirea următoare e numai din 1307—1308 cînd voievodul Vlahiei, de asemenea nenumit, ţine prins pe regele unguresc Otto de Bavaria. De la 1324 înainte Basarabii sînt adeveriţi cu documente. Acum pentru a doua jumătate a secolului XIV, ei sînt priviţi de scriitorii bizantini ca *dinastie veche* a Ţării Româneşti, de unde rezultă că şi domnii ce-i aflăm înainte de 1324 au fost Basarabi.

Cel dintîi Basarab al documentelor e „Basarab Woyvoda Transalpinus", numit la 1324 şi 1327. El e tatăl lui Alexandru Basarab şi se numea, după un document posterior, Tugomir, numit ca tată al domnului român care la 1330 are memorabilul război cu regele Ungariei, Carol Robert, şi care, după mărturia contemporanului cronicar Ioan Küküllő, era Alexandru Basarab. În inscripţia de pe mormîntul fiului său Ioan Alexandru Basarab, descoperită de d. Tocilescu la Cîmpulung, el e numit, ca şi în documentele ungureşti, numai Basarab ; în fîntîne sîrbeşti îl găsim cu numele Ioan Basarab, unde *Ioan* nu e decît pronumele princiar al tuturor domnilor români, moştenit de la Asaneşti. Numele lui întreg a fost Ioan Tugomir Basarab, precum l-am cunoscut mai înainte [240]. În a. 1330 el lasă fiului său Alexandru un stat bine întemeiat şi într-atît de puternic, încît acesta poate să repoarte o strălucită victorie asupra ungurilor şi să cîştige independenţa ţării sale.

Vladislav, fiul lui Alexandru, deşi învingător şi el în luptă cu ungurii, recunoaşte iarăşi suzeranitatea Ungariei, cîştigînd banatul Severinului şi ducatele de Amlaş şi Făgăraş ca feuduri ungureşti. Sub fratele său Radul, Ţara Românească, după cum arată documentele, devine iarăşi independentă de Ungaria, pe cînd feudurile ungureşti posedate de Vladislav trec înapoi în posesiunea regelui. Pe acest Radul, care părăseşte ducatele de Amlaş şi Făgăraş şi este glorificat ca fondator de mănăstiri şi biserici, tradiţia posterioară l-a confundat cu fondatorul

[240] < *Radul Negru*, în „Conv. lit.", XXIV, p. 1045 : v. mai sus, p. 359>.

Negru Vodă al mitului, formînd un nou personaj mitic, numit cu ambele nume Radul Negru.

Cît despre descălecatul din Amlaş şi Făgăraş, afară de cronicele Ţării Româneşti, care nu mai curînd decît în secolul al XVI-lea au început a se scrie, nici o mărturie istorică nu vine în sprijinul acestei tradiţii. După toată probabilitatea, ea este plăsmuită de cronicari după analogia descălecatului Moldovei, avînd de bază „tituluşul domnilor din hrisoavele ţării" şi poate vreo tradiţie reală despre pierderea ducatelor ardeleneşti o dată cu cîştigarea independenţei în timpul lui Radul Basarab. După documente, aceste ducate sînt cîştigate mai întîi de Vladislav ca feuduri ungureşti pentru preţul independenţei eluptate în mai multe rînduri de la unguri, şi înainte de Vladislav, de cîte ori se află numite, ele sînt în posesia ungurilor. Radul, încetînd de a fi vasalul Ungariei, a trebuit să renunţe la feuduri ungureşti posedate de Vladislav, care ţinuturi, pe timpul lui Radul, se află iarăşi în posesiunea ungurilor. Mai pe urmă, ducatele ardeleneşti au fost date, din caz în caz, domnilor români pentru a-şi asigura lealitatea lor, păstrîndu-se prin aceasta măcar aparenţa vasalităţii Ţării Româneşti.

Fiind astfel, ne lipseşte orişice temei istoric pentru a admite descălecatul în înţelesul cronicelor, în contra căruia toate celelalte ştiri privitoare la începuturile de stat în Ţara Românească depun mărturie. Dacă tradiţia descălecatului are vreun fond istoric, acesta nu poate fi decît întoarcerea ducatelor de Amlaş şi Făgăraş, posedate de Vladislav ca feuduri ungureşti, în posesia ungurilor, după ce Radul încetase a mai fi vasalul Ungariei. O tradiţie puţin precisă despre acest fapt, pe lîngă titlul domnilor din vechile hrisoave şi pe lîngă ştirea despre descălecatul Moldovei, descălecat pus în legătură cu alungarea tătarilor, despre care se va fi făcut menţiune, însă în alt înţeles, şi în vechea tradiţie despre începutul principatului Ţării Româneşti, au fost pentru cronicari destule motive pentru a-şi explica întemeierea principatului printr-un descălecat din Ardeal. Şi acest descălecat a fost atribuit, cum nu se putea altfel, unui Radul Negru, personaj fondat prin

confundarea lui Radul Basarab cu Negru Vodă. Fundaţiile bisericeşti ale lui Radul au fost de ajuns pentru a-l glorifica ca fondator, şi aceasta a fost un motiv mai mult pentru a-l confunda cu Negru Vodă al mitului. În secolul XVI, cînd s-a scris prima cronică a Ţării Româneşti, această confundare era acum îndeplinită, precum am văzut în hrisovul lui Alexandru Vodă din 1576, unde Radul, tatăl lui Mircea, e numit Negru Vodă [241].

Aşa înţelegem tradiţia cronicelor despre Radul Negru. Modul cum s-a format această tradiţie e unul din cele mai interesante fenomene în istoria basmelor istorice: tot, afară de data întemeierii, este, în oarecare înţeles, adevărat în ea, nimic însă în legătura în care e dat.

---

[241] *Ibidem*, XXV, 104, <v. mai sus, p. 382>.

POPULAŢIA UNGARIEI ŞI ARDEALULUI ÎN 1720-21

MAGYARORSZAG NÉPESSÉGE A PRAGMATICA SANCTIO KORÁBAN 1720–21. DIE BEVÖLKERUNG UNGARNS ZUR ZEIT DER PRAGMATISCHEN SANCTION 1720–21.

Budapesta 1896, 114 şi 288 pag. IV°

Între scrierile apărute în Ungaria cu ocazia serbării milenare din anul trecut, publicaţia prezentă a Biroului Statistic reg. ung. în Buletinul Statistic al Ungariei, vol. XII [1], asupra căreia venim a face o dare de seamă, ocupă un loc de frunte, şi prin importanţa sa ştiinţifică, şi ca lucrare de interes mai larg. Pe noi românii, îndeosebi, ea ne priveşte cu atît mai aproape, cu cît ea ne dă cea mai veche statistică oficială a românilor de peste munţi, bineînţeles, dintr-un timp cînd şovinismul naţional încă nu începuse să vicieze judecata în materie de asemenea natură.

Meritul acestei publicaţii importante revine, în primul rînd, istoricului *Ignácz Acsády*, carele — după cum aflăm din prefaţa semnată de directorul Biroului Statistic, *Dr. Iosef Iekelfalussy* — a dat iniţiativa lucrului din incidentul serbării milenare, a condus lucrarea şi a scris tot textul opului. Partea Biroului Statistic sînt numai puterile auxiliare de lucru şi spezele publicării; alegerea materialului, metoda şi direcţia operei întregi, conţinînd în partea I textul general, în partea II tabele statistice, aparţine autorului textului. Ca lucrare a unui istoric, publicaţia are, şi prin conţinut, mai mult un interes istoric, prezentînd statistica unor stări trecute şi fiind, ca atare, o statistică istorică. Întrucît ea priveşte şi istoria noastră, în special istoria românilor de peste munţi, avem cuvînt de a fi cu atît mai recunoscători pentru buna întocmire de

---

[1] *Magyar Statisztikai Közlemenyek*, Új folyam, XII kötet; *Ungarische Statistische Mittheilungen*, Neue Folge, Band XII.

a publica opera în două limbi, paralel ungurește și nemțește, făcînd-o astfel accesibilă unui cerc mai larg.

Materialul statistic din care autorul a încercat să construiască, în mod aproximativ, statistica populației din Ungaria în 1720 și din Ardeal în 1721, se compune din conscripții pentru dare, păstrate în arhivele ungurești. Un recensămînt al populației nu s-a făcut în Ungaria și Ardeal decît în a. 1784 pentru prima dată. Însă există din anii 1715 și 1720 conscripția contribuabililor din Ungaria, făcută oficial de la comitat la comitat, de la comună la comună, cu numele contribuabililor, starea sau ocupația, averea și veniturile lor. Aceste conscripții sînt un mijloc deosebit de prețios pentru cunoașterea populației de atunci a Ungariei, și ele dau, în general, o informație atît de nemijlocită, atît de autentică și completă despre starea etnografică, culturală și economică, cum nu se găsește în alte izvoare contemporane. Pagubă că conscripția din 1720 nu cuprinde și Banatul Timișan, această parte, de curînd cucerită de la turci în urma războiului încheiat cu pacea de la Passarowitz în a. 1718, aflîndu-se sub administrație militară. Ce e drept, la ocuparea Banatului s-a făcut o conscripție în a. 1717, care însă e cu mult mai insuficientă, așa că nici numărul comunelor locuite nu se poate stabili, necum o statistică a populației. Conscripțiile din 1715 și 1720 nu s-au extins nici asupra Ardealului, țară pe atunci cu administrație proprie. Dar aci se făcea, din an în an, conscripția contribuabililor și a averii lor după comitate și scaune; mai ales de la a. 1713 înainte, asemeni conscripții sînt păstrate, în număr foarte mare, din cele două decenii următoare. Deși aceste conscripții parțiale nu se întregesc una cu alta astfel ca să reprezinte starea țării întregi dintr-un singur an, totuși ele permit a reconstrui, cu ajutorul unui izvod sumar din a. 1721, statistica populației pe acest an, în asemene mod ca în Ungaria pe a. 1720.

Aceste conscripții oficiale, făcute pentru trebuințe fiscale în scopul strîngerii dărilor, reprezintă numai populația contribuabilă. Nobilimea nesupusă la dare, preoții și învățătorii scutiți de dare, de asemenea și evreii supuși

la dare după altă normă, nu sînt trecuți în ele, afară de cazuri excepționale, cînd spre exemplu nobilii aveau posesiuni urbaniale, supuse la dare, sau cum erau preoții români, în cea mai mare parte birnici. În Ardeal, și toată nobilimea inferioară era contribuabilă, din nobili fiind scutiți de dare numai magnații și marii proprietari. Contribuabilii formînd pătura principală ca număr, conscripția lor reprezintă masa populației. Dar și din aceasta lipsește o mică parte, anume cei mai săraci, cărora nu li se putea impune vreo dare, și care, prin urmare, nu sînt trecuți în conscripție. Aceste ca și alte omisiuni parțiale nu sînt însă atît de însemnate, încît conscripția să nu dea o imagine destul de fidelă a populației de atunci.

Dar opera nu se mărginește numai a reproduce rezultatele conscripțiilor numite, ci ea încearcă a le rectifica unde este lipsă și a le întregi chiar pentru statistica întregii populații. Spre aceasta ea se servește parte de alte date contemporane, parte de numere proporționale dobîndite prin comparație, și astfel caută a obține un rezultat aproximativ cît se poate mai îndestulător pentru acel timp.

Spre a calcula numărul populației întregi, conscripțiile fiind pe alocurea necomplete sau omițînd pătura mai săracă temporar scutită de dare, s-au adăugat la sumele conscripției din 1720 în Ungaria și din 1721 în Ardeal, după cum era indicat în considerarea celor omiși în cutare sau cutare parte, 50% sau $33\,^1/_3$% sau 20% ca rectificare. Rezultatul astfel obținut reprezintă numărul familiilor afară de nobilii, preoții, învățătorii și evreii neconscriși. Pentru preoți și învățători s-a admis un număr proporțional ce variază între 0,10% ca minim și 0,30% ca maxim, calculat după raporturi posterioare. Numărul nobililor s-a scos parte din conscripțiile anumite întrucît ei se află trecuți în ele, parte din alte izvoare aproape contemporane; iar în lipsă de asemeni date, calculul s-a făcut după numărul proporțional din timp mai posterior. În mai multe ținuturi, numărul populației întregi nici nu trebuia

întregit cu numărul nobililor, fie că ei nu erau, fie că se aflau conscrişi în 1720—21 [2].

Din numărul astfel socotit al tuturor familiilor se calculează numărul populaţiei întregi, admiţîndu-se la nobili 5 suflete, la ceilalţi 6 suflete pe familie. Proporţia mai mare pentru nenobili e justificată prin faptul familiilor mai numeroase pe cîte o casă. Iată rezultatul:

a) în Ungaria a. 1720

Familii conscrise	172 731
Numărul rectificat al familiilor	275 905
Numărul sufletelor celor contribuabili	1 655 430
Numărul sufletelor celor neconscrişi	90 947
Populaţia Banatului Timişan evaluată	30 000 [3]
Suma tuturor locuitorilor	1 776 377

Din această sumă, 321 826 sînt în părţile din stînga Tisei.

b) în Ardeal a. 1721

Familii conscrise	96 498
Numărul rectificat al familiilor	132 570
Numărul sufletelor celor contribuabili	795 420
Numărul sufletelor celor neconscrişi	10 801
Suma tuturor locuitorilor	806 221

Conscripţiile dau un mijloc pentru a reconstrui şi statistica naţionalităţilor din acel timp. Contribuabilii fiind înscrişi cu numele lor, aceste nume permit a le determina naţionalitatea. Dar în mai multe părţi, mai ales în Ardeal, contribuabilii se află conscrişi numai după comune şi după stare, nu şi cu nume. În Ardeal nu sînt cunoscuţi după nume decît 48 039 din 96 498 conscrişi, deci nici o jumătate întreagă. În Ungaria, numărul celor cunoscuţi după nume e 166 913 din 172 731 conscrişi. După numele cunoscute, contribuabilii se împart astfel:

[2] Tabelele acestor calcule speciale, cu datele pe care se bazează cuprinzînd şi pe evrei, formează partea III a operei, apărută în volum separat, 208 pag., şi numai în limba ungurească. În partea I şi II se dau numai rezultatele generale despre numărul celor neconscrişi.

[3] După conscripţia din 1717, populaţia Banatului Timişan se evaluează la 25 000; adausul de 5 000 în a. 1720 e admis în considerarea imigraţiei urmate pînă la această dată.

a) În Ungaria

Cu nume ungureşti	80 895
Cu nume germane	20 852
Cu nume slovace şi rutene	48 122
Cu nume sîrbeşti şi croate	11 322
Cu nume româneşti	5 722

b) În Ardeal

Cu nume româneşti	28 120
Cu nume germane	11 760
Cu nume ungureşti	8 140
Cu nume slave	19

Din 10 ţinuturi ardeleneşti (anume comitatele Cluj, Tîrnave, Turda, scaunele secueşti afară de scaunul Mureşului, scaunele Sas-Sebeş, Orăştia şi Nocrich ale Fundului Regiu) lipsesc numele contribuabililor. Celelalte 14 ţinuturi au toate şi nume româneşti, acestea formînd majoritatea absolută (61,55% — 93,75%) în cinci comitate şi în un scaun al Fundului Regiu, aproape jumătate (46,47% — 48,94%) în un scaun şi două districte ale Fundului Regiu, iar minoritatea în celelalte cinci ţinuturi (4 scaune ale Fundului Regiu şi scaunul secuesc al Mureşului). Şi în cele 10 ţinuturi din care lipsesc numele contribuabililor, numele româneşti trebuie să fi fost destul de numeroase. Cu 24 de ani înainte de data conscripţiei din 1721, un misionar jezuit zice despre românii din Ardeal: „Ei sînt împrăştiaţi prin toată Transilvania şi chiar în ţara secuilor, cum şi în ţinuturile saşilor; nu este sat, nu oraş, nu suburbiu, care să nu aibă valahii săi" [4]. De altă parte, în Fundul Regiu conscripţia dă 11 217 nume germane, 8 233 româneşti, 3 569 ungureşti şi 17 slave; iar în a. 1749 o altă conscripţie oficială, făcută de autorităţile săseşti, împarte pe contribuabilii din Fundul Regiu în 23 386 saşi şi 21 324 români, ungurii lipsind de tot. Deci, cele 3 569 de nume ungureşti din 1721 nu reprezintă unguri, precum nici astăzi în această parte nu se găseşte populaţie ungurească. Explicarea acestui fapt ne dă conscripţia

[4] Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. I, p. 142.

din Ungaria, care la unele comune înseamnă că populația lor e *românească*, cu toate că numele sînt *unguresti*, lucru de care se și ține seamă în tabele. Așa urmează să fie și cu numele unguresti din Fundul Regiu, unde cu 28 ani în urmă găsim numai sași și români.

În Ungaria, conscripția din 1720 e mai exactă în această privință, întrucît numai 4—5% din contribuabili nu sînt cunoscuți după nume, pe cînd în Ardeal lipsesc numele de la mai bine de 50% ale contribuabililor conscriși. Numele românești în număr de 5 722 se află în 10 din 14 ținuturi din stînga Tisei (fără Banatul Timișan, care nu e cuprins în conscripție) lipsind în comitatele Bichiș, Soboliciu, Ugocea și în districtul Haidu. În comitatele Zarandului și Aradului și în ținutul Chioarului numele românești fac majoritatea absolută (88,40%, 76,61%, 71,15%). Cele mai puține nume românești se află în comitatele Bihorului (9,88%), Cenadului (7,20%), Satmarului (7,92%) și Maramureșului (5,23%). Și aici o mare parte din români vor fi între cei cu nume unguresti.

Spre a înlocui lipsurile conscripției din Ardeal cu privire la statistica naționalităților, autorul încearcă o rectificare a datelor din 1721 pe baza altor izvoare contemporane sau aproape contemporane. Tabela astfel rectificată a contribuabililor prezintă următoarea distribuire a naționalităților în Ardeal la 1721:

Români	46 139—48,28%
Unguri	34 485—36,09%
Germani	14 926—15,62%
Slavi	15— 0,01%

După această tabelă rectificată, românii lipsesc numai în scaunul secuesc al Odorheiului. Ei formează majoritatea absolută (50,92%—93,75%) în toate 8 comitate (Solnoc, Doboca, Alba, Făgăraș, Hunedoara, Cluj, Tîrnave, Turda), și în 4 scaune ale Fundului Regiu (Sas-Sebeș, Orăștia, Miercurea, Nocrich), aproape jumătate (42,13%—48,94%) în 1 scaun și 2 districte ale Fundului Regiu (Sibiu, Brașov,

Bistrița), iar mai puțin în scaunele secuești [5] și în 4 scaune ale Fundului Regiu.

În a. 1733, deci numai 12 ani în urmă, episcopul Inochentie Clain găsește în Ardeal aproximativ 85 000 familii românești [6]. Acest număr diferă prea mult de cei 46 139 români contribuabili din tabela rectificată pentru a. 1721. Orișicum, această tabelă are încă multe lipse. E destul să relevăm că și conscripția săsească din 1749 a Fundului Regiu arată 21 324 români față cu 12 629 din a. 1721 și 22 386 sași față cu 12 298 din a. 1721, pe cînd ungurii Fundului Regiu din a. 1721 în număr de 6 418 lipsesc de tot la 1749, ca și astăzi, ca populație compactă. De altă parte e surprinzător că rectificarea făcută pentru a. 1721 iese mai mult în favorul ungurilor, precum arată următoarea paralelă:

	Conscripția	Tabela rectificată
Români	28 120	46 139
Germani	11 760	14 926
Unguri	8 140	34 485
Slavi	19	15

Fără îndoială, o bună parte a numelor unguresti din 1721 trebuie socotită la numărul românilor. De asemenea și în comitatele din stînga Tisei cu populație românească, numele unguresti nu reprezintă tot atîția unguri, ci și mulți români, cum arată apriat și conscripția la unele comune. Pentru o statistică a naționalităților din Ardeal și Ungaria în anul 1720—21, calculele Biroului Statistic ungurese mai trebuie deci rectificate în mod destul de însemnat.

În tabelele pentru statistica naționalităților socotite după numele contribuabililor lipsesc nobilii scutiți de dare. Nobilimea inferioară din Ardeal, care în mare parte era românească, e cuprinsă între contribuabili. Nobilii ce nu plăteau dare erau aproape toți unguri. Din aceștia, auto-

[5] Din eroare tipografică, tabela (partea I, p. 83) arată în scaunul secuesc Háromszék 95,00% români în loc de 5,00% față cu 5 350 unguri și 282 români.

[6] „Convorbiri literare", XXX <1896>, nr. 12, p. 634 <George Bogdan-Duică, *Statistica românilor din Transilvania în 1733*>.

rul socoteşte 90% la unguri, iar 10% le distribuie proporţional între celelalte naţionalităţi. Cu acest adaos, populaţia din Ungaria (fără Banatul Timişan) şi Ardeal în 1720—21 e evaluată după naţionalităţi în chipul următor:

Unguri	1 161 208	suflete	45,49%
Români	489 493	suflete	19,17 »
Slovaci şi ruteni	454 699	suflete	17,82 »
Germani	338 471	suflete	13,26 »
Sîrbi şi croaţi	108 727	suflete	4,26 »

Acest rezultat final autorul îl compară cu statistica oficială a naţionalităţilor din 1840 şi 1890. Paralela arată:

	1720-21	1840	1890
Unguri	45,49%	45,98%	52,63%
Români	19,17 »	15,46 »	14,81 »
Germani	13,26 »	11,41 »	11,64 »
Slovaci şi ruteni	17,82 »	20,07 »	16,45 »
Sîrbi şi croaţi	4,26 »	6,61 »	2,98 »
Alţii	—	0,47 »	1,49 »

Cum vedem, toate naţionalităţile au dat înapoi: românii cu 4,36%, germanii cu 1,62%, slovacii şi rutenii cu 1,37%, sîrbii şi croaţii cu 1,28%; ungurii singuri au sporit cu 7,14%.

Şi să notăm că după 1720—21 mai toate aceste naţionalităţi cu mersul racului, mai ales germanii, sîrbii şi românii, după cum constată însuşi autorul, au primit un adaos însemnat dinafară, pe cînd ungurii nu s-au putut înmulţi decît prin naştere şi maghiarizare.

Cît priveşte pe români, după cele ce am văzut mai sus şi socotind încă pe cei din Banatul Timişan, care nu sînt cuprinşi în tabelele pe 1720—21, ei ar fi pierdut şi mai mult decît 4,36%, dacă statistica oficială din 1890 ar reprezenta numărul real al naţionalităţilor. Dar o statistică neoficială de curînd apărută [7] arată: unguri 49,83%, români 17,79%.

Autorul încheie cercetările sale asupra statisticii naţionalităţilor cu următoarea reflexie:

[7] Leipen, *Die Sprachgebiete in den Ländern der ungarischen Krone*, Viena, 1896.

„Încă nu este jumătate de secol de cînd s-a desfiinţat în Ungaria vechea constituţie, şi în 1890 aflăm patria noastră, cu privire la naţionalitate, în o stare esenţial diferită de cea din 1840 sau din 1720, an cu stări în fiinţă identice. Şi din aceşti cincizeci de ani, douăzeci au fost, în multe privinţe, pierduţi pentru ungurime. Zece ani au fost întrebuinţaţi direct pentru germanizare, pentru aţîţarea naţionalităţilor străine în contra ideii maghiare de stat. Ceilalţi zece ani sînt perioada de tranziţie, dar o tranziţie însoţită de stagnaţie şi neactivitate. Propriu-zis, abia douăzeci şi cinci de ani, nici măcar o generaţie, vin pentru timpul în care statul ungar îşi păzeşte interesele sale proprii, şi deja în acest scurt timp raporturile naţionalităţilor s-au schimbat în mod esenţial. Astăzi ungurimea sporeşte nu numai cu singuratici, ci cu sutele de mii... În anul 1890 ungurimea, în comparare cu menţionaţii ani, arată nu numai un număr de procente considerabil mai mare, pe cînd cel al celorlalte naţionalităţi se mişcă în direcţie de descreştere, ci ea a trecut peste jumătatea întregii populaţii şi s-a urcat la majoritatea absolută".

Să aşteptăm încă timpuri mai priincioase pentru ştiinţa statistică, spre a putea afla adevărul! Pînă atunci rămîne întrebare: cine este amăgit mai mult?...

⟨DIN „ENCICLOPEDIA ROMÂNĂ"⟩

⟨1. Substratul românilor⟩

Tracii, popor din familia arică, ramura europeană, care în antichitate ocupa partea nord-estică a Peninsulei Balcanice, hotărîndu-se spre apus cu ilirii și cu macedonenii. Ei erau divizați în mai multe neamuri, din care cele mai însemnate erau *satrii*, *bessii* și *odrisii* la miazăzi de muntele Hemului, *triballii*, *misii* și *geții* la miazănoapte. Un neam tracic erau și *dacii* din nordul Dunării, pe care cei vechi îi arată ca fiind „omogloți" (= de aceeași limbă) cu tracii. Din cele mai vechi timpuri tracii, după cum arată religia lor și mitul lui Orpheus (originar din Tracia), au atins un grad de cultură mai înaintată ; ei erau foarte războinici, dar fără aplicare pentru agricultură și viață așezată, și incapabili de a forma state în ordine. Faimoși prin necumpătarea lor în băutură și prin moravurile lor orgiace, ei n-au fost capabili să reziste, cu toate calitățile lor războinice, cuceririlor străine. Supuși de perși, apoi de macedoneni, ei au ajuns în fine sub stăpînirea romană, sub care dispărură cu desăvîrșire. Mai lung s-a menținut neamul bessilor, al căror nume s-a întins în urmă și asupra celorlalte resturi tracice din sudul Dunării. Încă în secolul XI românii din Imperiul bizantin treceau de urmași ai bessilor (Kekavmenos zice despre vlahi : „Ei sînt așa-numiții daci și bessi"). Numele *Basarabilor* sau *Besarabilor*, pe care tradiția națională îi prezintă ca fiind originari din sudul Dunării și veniți „multă vreme" înainte de întemeierea principatului Țării Românești, pare să aibă oarecare legătură cu numele *bessilor*, însemnînd mai întîi români transdanubieni (bessi romanizați), din care s-a format

clasa conducătoare, apoi dinastia Țării Românești (Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, Darmstadt, 1880 ; Tomaschek, *Die alten Thraker*, in *Sitzungsberichte d.k. Akademie d. Wiss.*, Wien, 1893—94).

<III, 1904, p. 1092>.

Geții, popor de neam tracic, care în antichitate locuiau pe ambele maluri ale Dunării de Jos. Herodot îi introduce în istorie cu onorifica notă : „Geții sînt cei mai bărbați și mai drepți dintre traci". Pe timpul expedițiunii lui Darius în contra sciților (513 a. Chr.), geții se opun cuceritorului persan ; ei fură însă supuși, împreună cu celelalte neamuri tracice din dreapta Dunării. După scuturarea jugului persan (pe la mijlocul sec. V), geții din dreapta Dunării făceau parte din imperiul odrisilor (neam tracic), pînă ce acesta fu supus de Filip II, regele Macedoniei, pe la 340. Ei devenind apoi dependenți de Macedonia, regii macedoneni fac pretențiuni de supremație și asupra geților din nordul Dunării ; dar încercările lui Alexandru cel Mare (335 și 327) și Lysimach (310) de a-i supune rămîn fără rezultat. În urmă, geții din stînga Dunării au lupte cu bastarnii (popor german-celtic), care între 200—100 ocupă poalele nord-estice ale Carpaților și malurile Nistrului. După îndelungate lupte, bastarnii sînt învinși de daci, locuitorii părților muntoase, care apoi rămîn stăpîni și pe cîmpia răsăriteană pînă la Nistru. Geții și dacii erau, după scriitorii vechi, neamuri de aceeași limbă ; ei sînt deosebiți numai după locuințe, locuitorii șesului de la cataractele Dunării în jos fiind numiți geți, iar cei de peste munți pînă la Tisa, daci. De la sec. I a. Chr. predomină în nordul Dunării numele și neamul dac, iar numele geților se păstrează mai ales în sudul fluviului (Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, București, 1880 ; Xenopol, *Istoria românilor*, I ; Tomaschek, *Die alten Thraker*, în „S.-B. der Akad. der Wissensch.", Viena, 1893—94).

<II, 1900, p. 542—543>

Dacii, popor de neam tracic (din familia arică, ramura europeană), locuitorii Daciei vechi. Știrile cele mai vechi arată ca locuitori ai Daciei pe neamul tracic al *agatirșilor*,

care pe timpul expediţiunii lui Darius în contra sciţilor (514 a. Chr.) locuiau partea muntoasă (Ardeal). Cîmpia răsăriteană (Moldova cu partea din răsărit de Olt a Ţării Româneşti), locuită de un neam înrudit cu agatirşii, era pe atunci sub stăpînirea *sciţilor* sau *scoloţilor* (popor de neam iranic), ale căror locuinţe principale erau în nordul Mării Negre. După căderea stăpînirii scitice (pe la 339), în cîmpia din nordul Dunării se găsesc *geţii*, în contra cărora face o expediţie Alexandru cel Mare (335). Aceşti geţi, de acelaşi neam cu geţii din stînga Dunării, erau vechii locuitori ai ţării şi sub stăpînirea scitică. În urmă, geţii din nordul Dunării au lupte cu *bastarnii* (popor corcit celto-german), care în sec. II a. Chr. se aşează în nord-estul Carpaţilor (Alpii Bastarnici) şi pe Nistru pînă la gurile Dunării. Din aceste lupte mai îndelungate ies învingători *dacii* din ţara muntoasă (urmaşii vechilor agatirşi). Geţii şi dacii erau neamuri de aceeaşi limbă ale unui singur popor. Cei vechi îi deosebesc numai după locuinţe, numind geţi pe locuitorii şesului de la cataractele Dunării în jos, iar daci pe locuitorii părţii muntoase şi de lîngă Tisa. De la sec. I a. Chr. predomneşte numele şi puterea neamului dac.

Pe la mijlocul sec. I a. Chr., dacii sub regele lor *Boirebista*, care, ajutat de preotul *Deceneu*, săvîrşi o reformă religioasă-politică a poporului său, formează un stat puternic, ce se întindea spre apus pînă la Dunăre, spre răsărit pînă la Nistru şi pînă la gura Niprului, spre miazăzi peste Dunăre pînă în munţii Hemului (Balcan) şi pînă în părţile ilirice, unde ei veniră în atingere cu romanii. În contra ameninţătorului vecin, deja *Cesar* începu să pregătească o expediţie, care fu zădărnicită prin moartea lui (44 a. Chr.). De atunci ostilităţile între daci şi romani nu încetează decît după cucerirea Daciei prin *Traian*. După moartea lui Boirebista imperiul dacilor se descompune în părţile lui eterogene prin aşezare geografică. *August* supunînd apoi părţile din dreapta Dunării trimise o oaste sub conducerea lui Cnaeus Lentulus în contra dacilor din stînga fluviului, care înaintă pînă la Mureş şi bătu pe daci în propria lor ţară (pe la 9 d. Chr.), atunci pentru prima dată călcată de oaste romană. Pe la începutul domniei

lui *Domiţian* (81—96), dacii se consolidară iarăşi în stat unit sub viteazul lor rege *Decebal*. Acesta începu din nou ostilităţile cu romanii, năvălind în a. 86 peste Dunăre. Războiul urmat apoi n-a fost norocos pentru romani. După ce guvernatorul Moesiei, *Oppius Sabinus*, apoi generalul *Cornelius Fuscus*, care pătrunse peste Dunăre, pierdură lupta şi viaţa, generalul *Iulian* izbuti să rapoarte o înfingere asupra dacilor, dar fără să obţină succese mai însemnate. Domiţian se grăbi a încheia pace cu ei (a. 91). Decebal intră formal în raport de clientelă cu Imperiul roman, declarîndu-se amic amicilor şi duşman duşmanilor imperiului; dar Domiţian se îndatori a-i plăti subsidii pentru trupele auxiliare, cu care regele dacilor avea să servească, şi a-i pune la dispoziţie meşteri romani pentru lucrările de fortificaţii. Această pace, deşi prin ea Dacia deveni stat clientelar al Imperiului roman, era considerată de romani ca o ruşine; părea ca şi cum Roma s-ar fi făcut tributară dacilor. Această ruşine o şterse *Traian*, care în două războaie (101—103 şi 105—107) învinse pe Decebal şi cuceri Dacia, prefăcînd-o în provincie romană.

<II, 1900, p. 85—86>.

Dacia, ţara locuită de *daci*, în nordul Dunării, între Tisa şi Nistru cu ţărmul mării pînă la gura Niprului, şi cucerită de romani sub împăratul Traian în războaiele acestuia cu dacii (101—103 şi 105—107). Ca provincie romană Dacia se hotăra către miazăzi prin Dunăre, către apus prin rîul Tisa, către miazănoapte prin munţii Carpaţi şi fluviul Nistru pînă la cotitura lui spre miazăzi, către răsărit prin o linie trasă de la această cotitură pînă la Prut, apoi prin rîul Prut pînă la Dunăre. Restul teritoriului dac dintre Prut şi Nistru cu ţărmul mării pînă la gura Niprului aparţinea administrativ la provincia Moesia inferioară din dreapta Dunării şi se numea *ad Moesiam*. Sub administraţia romană (107—271), Dacia a fost împărţită administrativ mai întîi în două părţi, numite: *Dacia superioară* şi *inferioară*, apoi în trei: *Apulensis* cu capitala *Apulum* (Alba-Iulia), *Porolissensis*, cu capitala Porolissum (Moigrad) şi *Malvensis* cu capitala Malve

(probabil Celei). Această împărţire era însă numai pur administrativă, Dacia continuînd a fi o singură provincie, cu metropola *Ulpia Traiana* (Sarmisegetusa, azi Grădiştea, în valea Haţegului, unde se văd încă ruine romane).

La organizarea provinciei, Traian a luat măsuri excepţionale pentru a asigura posesiunea acestei ţări atît de expuse şi cucerite cu mari sacrificii. El a colonizat-o, cum spun scriitorii romani, cu „nenumărată mulţime de oameni din toată lumea romană“, făcînd-o astfel o adevărată fortăreaţă a imperiului către nord-est. Această colonizare excepţională se dovedeşte şi prin inscripţii şi alte resturi arheologice descoperite în Dacia. Ea nu cuprindea însă toată provincia, ci numai partea ei centrală, anume *Oltenia cu partea răsăriteană a Banatului şi Ardealului.* În aceste părţi colonizaţiunea romană era, cum se constată prin descoperirile arheologice, foarte intensivă, aşa încît ele au fost cu desăvîrşire şi curînd romanizate. Coloniile erau aşezate mai ales de-a lungul căilor ce întretăiau provincia în lung şi lat, între rîurile Olt şi Timiş, pe Mureş şi Someş cu afluenţii lor în Ardeal. Liniile principale ale acestor căi romane plecau de la Dunăre, unde erau cinci puncte de legătură: 1) de la Islaz în valea Oltului *(calea lui Traian)*; 2) de la Celei, cu o ramificare în valea Oltului (unindu-se cu linia de la Islaz) şi alta pe valea Jiului; 3) de la Turnul Severinului (Drobetae) în valea Motrului (unindu-se cu linia din valea Jiului); 4) de la Orşova (Tsierna) pe valea Cernei în valea superioară a Timişului, de acolo spre răsărit în valea Bistrei şi în valea Haţegului; 5) de la gura Caraşului peste Bîrzava spre nord-est pînă la Timiş, unde se unea cu linia de la Orşova. Aceste linii (cinci, reduse mai înlăuntru la trei) se uneau parte la Ulpia Traiana, parte la Apulum, principalele puncte de legătură în interiorul provinciei, continuîndu-se de la Apulum spre miazănoapte peste Potaissa (Turda) şi Napoca (Cluj) pînă la Porolissum (Moigrad) prin o linie numită *via Traiana* (calea lui Traian, nume păstrat pînă astăzi în gura poporului pentru resturile căii romane din valea Oltului, continuată în Ardeal prin acea linie). Alte linii, plecînd de la calea lui Traian, duceau spre apus: pe Mureş pînă la Tisa, pe valea Ompoiului şi prin valea Arieşului în regiunea minelor de aur; iar spre răsărit prin valea Oltului prin pasul Oituzului, pe Tîrnava mare şi pe Mureş pînă aproape de izvoarele lor, şi pe Someş pînă în valea Bistriţei, căi unite între ele prin linii transversale. De-a lungul acestor căi erau aşezate *coloniile*, *municipiile* şi *staţiunile* romane, făcînd să înflorească în acele părţi ale Daciei, asemenea ca în părţile cele mai de frunte ale imperiului, civilizaţia romană de care numeroasele descoperiri arheologice ne dau vie mărturie. În afară de teritoriul cuprins în reţeaua căilor arătate, care a fost colonizat foarte intensiv şi romanizat cu desăvîrşire, nu sînt constatate în Dacia aşezări romane decît vreo cîteva pe malul Dunării de la Olt în jos şi una pe Criş (Ulpianum la Oradea Mare). Restul ţării a rămas neatins de colonizarea romană; nomenclatura topografică este acolo pe timpul romanilor dacă, şi populaţia a rămas de asemenea dacă.

În părţile colonizate (Oltenia, partea răsăriteană a Banatului şi Ardeal) s-a născut poporul *dacoromân.* El s-a născut mai ales din colonii romani, care pe teritoriul colonizat au absorbit resturile populaţiei dace, după ce aceasta fusese aci în mare parte *exterminată* în luptă, cum spun autorii romani, sau silită a se retrage spre miazănoapte şi răsărit. Părerea că dacoromânii sînt mai cu seamă *daci romanizaţi* nu se confirmă prin mărturiile istorice. Dacii se menţin în părţile necolonizate, ca populaţie deosebită de cea romană şi adeseori chiar ostilă imperiului, pînă la sfîrşitul dominaţiei romane, pentru a dispare apoi în valul năvălirilor. Pe cînd în părţile necolonizate de romani vechea populaţie a Daciei dispare fără nici o urmă, în cele colonizate continuă să existe elementul român. Şi cînd, după epoca năvălirilor, găsim cele dintîi mărturii istorice despre români în Dacia, acestea îi arată mai întîi chiar pe teritoriul colonizaţiei romane, de unde ei mai tîrziu ocupă partea răsăriteană a Ţării Româneşti şi Moldova. Această coincidenţă a celui mai vechi teritoriu românesc în Dacia cu teritoriul colonizaţiei romane

este cea mai puternică dovadă pentru *continuitatea elementului roman* în aceste părţi.

După un secol şi jumătate de dominaţie romană, în care timp se îndeplini o perfectă romanizare a părţilor rămase apoi româneşti, Dacia fu pierdută pentru Imperiul roman. În domnia lui Gallienus (260—268), caracterizată prin tulburările interne ale acelui timp aşa-numit „al celor 30 de tirani", ea căzu în mîinile goţilor năvălitori, cu care se însoţiră şi dacii de la marginea provinciei, cum şi alţi barbari. Trupele romane ce continuară a se mai ţine încă în o mică parte a ţării pînă la *Aurelian* (270—275) se găsesc concentrate în Banat pe la Mehadia. Aurelian, întreprinzînd restaurarea imperiului, încearcă a recuceri Dacia din mîinile barbarilor. Deşi învingător asupra goţilor chiar pe pămîntul Daciei, el nu mai poate însă schimba faptul deja împlinit. Spre a asigura cel puţin limita dunăreană, el încheie pace cu goţii, cedîndu-le formal Dacia ca *unor federaţi ai imperiului*, cu îndatorirea de a apăra limita dunăreană (271). Astfel Dacia era considerată sub goţi (271—375), precum în urmă şi sub gepizi (413—566), ca ţară încîtva dependentă de Imperiul roman, fiind în *raport federal*. La cedarea Daciei, Aurelian scoase din ţară trupele romane ce se mai ţineau aici şi asigură provincialilor emigraţi locuinţe în dreapta Dunării, unde înfiinţă o nouă provincie, *Dacia Aureliană*. Cei emigraţi se compuneau mai ales din partea mai cultă a populaţiei, care se simţea solidară cu imperiul; iar cei ce se simţeau mai mult legaţi de pămîntul în care erau născuţi şi din care se hrăneau au rămas în ţară sub stăpînirea străină, dînd naştere naţionalităţii dacoromâne.

Dacia Aureliană, provincia romană înfiinţată de împăratul Aurelian în dreapta Dunării din părţi ale ambelor Moesii (din cea superioară şi din cea inferioară), în amintirea *Daciei Traiane*. **Ea** se întindea între rîurile Vid (la răsărit), Timoc şi Morava bulgărească (la apus), şi a fost împărţită sub Constantin cel Mare (323—337) în două provincii: *Dacia ripensis* cu capitala Ratiaria (Arčar pe Dunăre), şi *Dacia mediterranea* cu capitala Serdica (Sofia).

Pînă la venirea serbilor şi bulgarilor (sec. VII), populaţia acestei provincii era *romană*, ca şi în ambele Moesii şi Iliria, aceste ţări *iliro-tracice* fiind romanizate sub dominaţia romană. Prin invazia serbilor şi bulgarilor însă, elementul roman din părţile ocupate de aceste popoare a fost silit să se retragă spre miazăzi, unde azi se află *macedo-* şi *pindoromânii* (aromânii); alţii, emigrînd peste Dunăre, au întărit elementul român din Dacia Traiană.

Literatură: G o o s, *Studien zur Geographie und Geschichte des trajanischen Daciens*, Sibiiu, 1874; J u n g, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, Innsbruck, 1881; X e n o p o l, *Istoria românilor*, vol. I.

<II, 1900, p. 86—87>.

Pannonia, provincia romană dintre Dunărea de mijloc, Sava şi Culpa, pînă la poalele răsăritene ale Alpilor, cuprinzînd azi partea Ungariei din dreapta Dunării, Slavonia, partea de miazănoapte a Croaţiei, partea răsăriteană a Carnioliei, Stiriei şi Austriei inferioare. Vechii ei locuitori, *panonii*, erau un popor de neam iliric, în parte amestecat cu celţi. Pannonia a fost cucerită de romani sub Augustus (9 a. Chr.) şi anexată la provincia *Illyricum* (ţara ilirilor din miazăzi de Sava de-a lungul Mării Adriatice). Sub Vespasian, Pannonia a fost întocmită ca provincie proprie; iar sub Traian ea a fost împărţită în *Pannonia superioară* (partea apuseană) şi *Pannonia inferioară* (partea răsăriteană). Sub Diocleţian, Pannonia superioară a fost împărţită în *Pannonia prima* (la miazănoapte) şi *Savia* (la miazăzi), iar Pannonia inferioară în *Valeria* (la miazănoapte) şi *Pannonia secundă* (la miazăzi). Sub dominaţia romană, Pannonia s-a romanizat mai ales în partea din miazăzi de Drava, iar în partea de miazănoapte mai puţin; ea a dat imperiului mai mulţi împăraţi în epoca militarismului.

Din secolul II, Pannonia începe a fi neliniştită de barbari: de marcomanii dinspre miazănoapte, de iazigi dinspre răsărit. În secolul V, împăratul occidental Valentinian III o cedă împăratului oriental Teodosiu II, iar acesta o pierdu către huni. După moartea lui Attila (453), ea fu ocupată

de ostrogoţi ca federaţi ai Imperiului roman de răsărit, care o ţinură şi după mutarea lor în Italia, pînă cînd o luară în stăpînire longobarzii (527). După mutarea longobarzilor în Italia (568), Pannonia fu ocupată de avari, iar după risipirea acestora prin Carol cel Mare, ea fu unită cu Imperiul francilor (796). În timpul stăpînirii avare s-au aşezat în Pannonia neamuri slave (croaţi şi sloveni); în partea de miazăzi de Drava se înfiinţă apoi statul croat, iar în partea de miazănoapte un principat slovean în dependenţă de franci, care parte mai pe urmă fu unită cu marele principat al lui Svatopluk. În luptă cu Svatopluk, regele est-francilor, Arnulf chemă în ajutor pe unguri (892), care apoi ocupară Pannonia; ei o cuceriră de la franci, cînd aceştia, după moartea lui Svatopluk (894), abia o luase iarăşi în stăpînire. (Cf. Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*, edit. II, 1887; *Die romanischen Landschaften des röm. Reiches*, 1881; Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, 1877).

<III, 1904, p. 518>.

Iliri, popor din familia arică, ramura europeană, care în antichitate locuia partea nord-vestică a Peninsulei Balcanice (între Marea Adriatică şi Morava) şi Pannonia, împărţit în mai multe neamuri. În timpul migraţiunii dorice (sec. XII a. Chr.), neamuri ilirice s-au aşezat în Epir şi Macedonia, cum şi (trecînd peste Marea Ionică) în Italia de sud (iapigii). Şi Veneţii din Italia de nord erau un neam iliric. Deja în sec. III a. Chr. ilirii de la ţărmul răsăritean al Adriaticei devin dependenţi de Roma; dar abia Octavian izbuti a-i supune în mod definitiv în anii 35—33 a. Chr. Prin cucerirea Pannoniei (9 a. Chr.) se îndeplini supunerea tuturor neamurilor ilirice sub dominaţia romană. (Cf. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig 1877).

În timpul dominaţiei romane, ilirii din Peninsula Balcanică fură în mare parte romanizaţi, contribuind astfel la formarea poporului român (istroromâni şi macedoromâni). Şi coloniile romane din Dacia erau formate în parte însemnată din iliri romanizaţi. Urmaşii nedesnaţionalizaţi ai vechilor iliri sînt albanezii de astăzi, a căror limbă are multe elemente latine.

<II, 1900, p. 794>.

Iazigi, popor nomad din neamul *sarmaţilor*, care în ultimele secole a. Chr. locuiau în stepele din nordul Mării Negre. În sec. I p. Chr. o parte din ei se aşează între Tisa şi Dunăre (Iazyges Metanastae = iazigi pribegi), unde, după cucerirea Daciei de Traian, ei recunosc supremaţia Imperiului roman şi au în urmă dese ciocniri cu romanii, pînă ce dispar în timpul năvălirilor.

<II, 1900, p. 771>.

Iazigia, district în comitatul ung. Iazigia-Cumania-Szolnok, numit astfel după *iaşii-cumani* (jaasi = arcaş), aşezaţi în sec. XIII în cîmpia Tisei.

<II, 1900, p. 771>.

〈2. Popoarele migratoare〉

Goţii, popor german şi cel mai însemnat în grupul germanilor răsăriteni. În sec. I d. Chr. goţii se găsesc locuind lîngă Vistula inferioară şi Marea Baltică, de unde emigrînd se întind, în a doua jumătate a sec. II, spre miazăzi. Pe la 200 ei ajung în nordul Mării Negre şi ocupă, în prima jumătate a sec. III, şi teritoriul roman dintre Prut şi gura Niprului *(ad Moesiam)* cu cetăţile *Olbia* (la gura Niprului) şi Tyras (la gura Nistrului). În 238 goţii năvălesc peste Dunăre şi jefuiesc provinciile romane Moesia şi Tracia. În deceniile următoare, mai ales Dacia, dar şi provinciile din dreapta Dunării pînă în Grecia, cum şi ţărmul nordic al Asiei minore, îndură desele lor invazii. În domnia împăratului *Gallienus* (260—268), cînd Imperiul roman era slăbit prin tulburările din lăuntru, provocate de mai mulţi pretendenţi la domnie, cea mai mare parte a Daciei cade în mîinile năvălitorilor (goţi şi alţi barbari). Împăratul *Aurelian* (270—275), întreprinzînd restaurarea imperiului, face o expediţie în contra goţilor în Dacia; dar cu toată învingerea repur-

tată asupra lor, în urma căreia ia titlul de *„Gothicus maximus"* şi *„Dacicus maximus"*, el nu mai poate restabili ordinea de mai înainte în Dacia. Deci Aurelian încheie pace cu goţii cedîndu-le Dacia ca unor *federaţi* ai Imperiului roman, cu îndatorirea de a păzi limita dunăreană (271).

Locuinţele goţilor în Dacia cuprindeau numai cîmpia răsăriteană (Moldova cu partea răsăriteană a Ţării Româneşti); în partea centrală şi muntoasă a provinciei, care mai ales fusese colonizată şi romanizată în timpul dominaţiei romane, continuă să locuiască populaţia daco-romană, rămasă în mare parte, după scoaterea legiunilor şi a provincialilor strămutaţi peste Dunăre (în Dacia Aureliană), sub stăpînire gotică. După locuinţele lor, goţii se împărţeau în *vizigoţi* (goţi apuseni), care locuiau în cîmpia răsăriteană a Daciei şi pe Nistru, şi în *ostrogoţi* (goţi răsăriteni), care locuiau la răsărit de Nistru. Prin contactul cu Imperiul roman se propagă între goţi, mai ales la vizigoţii din Dacia, creştinismul. Primul lor episcop *Wulfila* (Ulfilas), care în 348 este silit a se retrage de persecuţia păgînilor cu o ceată de credincioşi peste Dunăre în Imperiul roman, traduce biblia în limba gotică. Alţi propagatori ai creştinismului la goţi, între care sînt mai cunoscuţi *Sf. Nicita* şi *Sf. Sava*, suferă martiriul în Dacia. Dar cu toată persecuţia, creştinismul (mai ales învăţătura ariană) se răspîndeşte în mod însemnat, aşa că în curînd, cea mai mare parte a vizigoţilor devin creştini, deosebindu-se astfel şi mai mult de ostrogoţii păgîni. În această diviziune, mărită şi prin ostilitate politică, găseşte pe goţi invazia hunilor în 375.

Ostrogoţii sub regele lor *Ermanric*, care supusese pe slavii şi finii vecini, formau pe atunci un imperiu puternic, cuprinzînd aproape toată Rusia meridională. Ei cad sub lovitura hunilor şi devin supuşi acestora. Vizigoţii se retrag peste Dunăre, unde primesc locuinţe în Moesia şi Tracia, pe cînd Dacia părăsită de ei cade în mîinile noilor năvălitori. Din Peninsula Balcanică, vizigoţii sub regele lor *Alarich* trecură apoi în Italia şi de acolo (după moartea

lui Alarich 410) în Gallia, unde înfiinţară un regat cu capitala *Tolosa* (415—507); în urmă, ei ocupară Spania, înfiinţînd acolo un regat cu capitala *Toledo*, care în 711 este supus de arabi. *Ostrogoţii* rămaseră sub stăpînirea hunilor pînă la moartea lui Attila (453). După aceasta, ei se ridică în unire cu înrudiţii gepizi şi risipesc pe huni; ei ocupă apoi Pannonia pe cînd gepizii iau în stăpînire Dacia, ambii ca federaţi ai Imperiului roman. Sub regele lor *Theodorich cel Mare*, Ostrogoţii trecură apoi în Italia, unde înfiinţară regatul ostrogot cu capitala *Ravenna* (493—555), supus în urmă de împăratul Justinian I. (Cf. Dahn, *Die Könige der Germanen*, München-Wurzburg, 1861—71; Wietersheim, *Geschichte der Völkerwanderung*, Leipzig, 1881; Dahn, *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*; Oncken, *Allgem. Gesch. in Einzeldarstellungen*, Berlin, 1881).

<II, 1900, p. 585>.

Hunii, popor nomad de rasă turanică (probabil din ramura turcă), care, venind din Asia, năvăleşte în 375 peste Don în Europa, supune pe ostrogoţi (între Don şi Nistru) şi sileşte pe vizigoţii din Dacia să se mute peste Dunăre. Dacia rămîne apoi 78 de ani în stăpînirea hunilor, care îşi aşează centrul puterii lor între Tisa şi Dunăre şi-şi întind stăpînirea pînă sub *Alpi* şi pînă la Marea Baltică. Sub *Attila* (433—453), hunii se ridică la puterea lor cea mai mare, jefuiesc cumplit provinciile dunărene ale Imperiului roman de răsărit şi atacă în urmă şi Imperiul de apus, năvălind în Gallia (451), unde sînt bătuţi în cîmpiile Catalaunice (Châlon-sur-Marne) de generalul roman Aëtius, şi în Italia (452). După moartea lui Attila (453), hunii, divizaţi prin certele dintre fiii lui, sînt bătuţi de ostrogoţi şi gepizi şi goniţi peste Nistru; Dacia este luată apoi în stăpînire de gepizi, iar ostrogoţii ocupă Pannonia. Resturile hunilor retraşi în răsărit reapar în urmă sub alte numiri, între care erau probabil şi vechii bulgari (neam turc). Părerea cronicarilor ungureşti, că secuii din Ardeal ar fi resturile hunilor rămaşi în Carpaţi, este azi respinsă cu desăvîrşire şi de lingvistică şi de

29 — 700

istorie; de asemenea inadmisibilă este și descendența ungurilor (neam fino-ugric) de la hunii retrași în răsărit (Deguingnes, *Histoire générale des Huns*, Paris, 1756—1758; Neumann, *Die Völker des südlichen Russland*, Leipzig, 1847; Thierry, *Histoire d'Attila et de ses successeurs*, Paris, 1864; Wietersheim, *Geschichte der Völkerwanderung*, Leipzig, 1881; Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, Budapest, 1877).

<II, 1900, p. 735>.

Gepizii, popor germanic din neamul gotic, care mai înainte locuiau lîngă Marea Baltică pe la gura Vistulei. Mutîndu-se o dată cu goții spre miazăzi, gepizii se așează la hotarele de miazănoapte ale Daciei, unde se găsesc pe timpul cînd goții stăpîneau Dacia. Apoi ei devin supuși hunilor (375—453) și au, împreună cu ostrogoții, un rol însemnat în oastea lui Attila. După moartea lui Attila, gepizii sînt cei dintîi care ridică armele în contra hunilor. Învingători, ei iau în stăpînire Dacia cu consimțămîntul romanilor și în calitate de federați ai Imperiului de răsărit. Astfel se restabili raportul federal al Daciei cu Imperiul roman din timpul goților. Locuințele gepizilor în Dacia erau în cîmpia apuseană, pe Tisa, Criș, Mureș, Bega și Timiș; totuși stăpînirea lor se întindea și asupra părții centrale a Daciei pînă la Olt și Carpații răsăriteni, care parte mai ales fusese romanizată în timpul dominației romane; partea din răsărit de Olt și de Carpați se găsește ocupată, după retragerea hunilor, de slavi. În afară de Dacia, gepizii ocupă, după mutarea ostrogoților din Pannonia în Italia (489) și teritoriul de lîngă Sirmium și Singidunum în dreapta Dunării, care fusese în posesiunea ostrogoților. Aceasta are de urmare ostilități cu ostrogoții, cum și cu Imperiul roman. În urmă, așezîndu-se în Pannonia longobarzii, gepizii au continuat ostilități cu aceștia, pînă ce longobarzii, uniți cu avarii, distrug regatul gepizilor (566). Avarii iau apoi în stăpînire Dacia, în urmă, după mutarea longobarzilor în Italia (568), și Pannonia. Resturile gepizilor dispar sub stăpînire străină; ultima lor mențiune se face în sec. IX, cînd exista încă

un rest de populație gepidă pînă după căderea avarilor (Zeuss, *Die Deutschen und ihre Nachbarn*; Wietersheim, *Geschichte der Völkerwanderung*).

<II, 1900, p. 530—531>.

Pecenegii, popor nomad de neam turc, care în limba sa se numea *kangar* sau *kangli*; la ruși *pecenegi*; la greci *patzinaci*; la unguri lat. *bisseni*, ung. *besenyö*. Pecenegii apar mai întîi pe la începutul sec. IX, între Volga și fluviul Ural, de unde fac incursiuni în țara chazarilor de lîngă Don. Atacați de uzi (cumani), vecinii lor răsăriteni, ei se mută apoi între Don și Nipru, de unde scot pe unguri (pe la 889), care locuiau acolo în dependență de chazari. Ungurii se așează apoi între Nipru și gurile Dunării, în țara numită Atelkuzu, unde pecenegii continuă a-i ataca. Pe la 892—894, cînd Ungurii erau în o expediție în afară (892 în contra moravilor, 894 în Pannonia), pecenegii ocupă țara ungurilor din apus de Nipru și-i silesc a se muta în Ungaria de astăzi. Țara dintre Nipru și Carpați, de-a lungul rîurilor Bug, Nistru, Prut și Siret, se află apoi în stăpînirea pecenegilor pînă în a doua jumătate a sec. XI, cînd oardele lor principale trec peste Dunăre, unde parte sînt decimați în lupte cu bizantinii, parte așezați mai ales în Bulgaria. Țara pecenegilor dintre Nipru și Carpați trece apoi în stăpînirea cumanilor dintre Don și Nipru, cu care se contopesc resturile pecenegilor, ambele popoare fiind de același neam. Altă parte a pecenegilor se mută (probabil retrăgîndu-se de către cumani) în Ungaria, unde sînt așezați în diferite comitate. În partea meridională a Transilvaniei ei sînt numiți, pe la începutul sec. XIII, alături cu românii, făcîndu-se mențiune de „pădurea vlahilor și bissenilor". (Cf. Neumann, *Die Völker des südlichen Russland*, ed. II, 1855; Golubovskij, *Pečenêgi, Torki i Polovci*, Kiew, 1883; Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, 1877; Pič, *Zur rumän.-ungar. Streitfrage*, 1886.)

<III, 1904, p. 549—550>.

Cumani (comanii), popor din familia turanică, ramura turcă, care în sec. IX se afla lîngă fluviile Ural și Volga,

în dosul pecenegilor, aproape înrudiţi cu ei. După mutarea pecenegilor spre apus, între Nipru şi Carpaţi, urmată pe la finele sec. IX, cumanii ocupă locuinţele acestora între Don şi Nipru. În a doua jumătate a sec. XI, după ce oardele de căpetenie ale pecenegilor se mutară peste Dunăre, cumanii iau în stăpînire şi ţara pecenegilor dintre Nipru şi Carpaţi, unde resturile pecenege se contopiră cu ei. Totuşi centrul puterii lor rămase şi mai departe între Don şi Nipru (Cumania Albă) pînă cînd tătarii, după bătălia de la Kalka (1223), îi siliră a se retrage spre apus. Atunci, abia, cumanii se aşezară în număr mai mare, în apus de Nipru pînă la Dunăre (Cumania Neagră), părţi stăpînite de ei încă din a doua jumătate a sec. XI. Deja în sec. XI ei au lupte cu bizantinii şi ungurii, vecinii lor, care lupte se continuă, mai ales cu bizantinii, şi în secolul următor. Pe timpul Asaneştilor cumanii iau parte, ca aliaţi ai românilor şi bulgarilor, la luptele acestora în contra bizantinilor, cum şi în contra imperiului latin de Constantinopole. În urmă, după înfrîngerea suferită de la tătari în bătălia de lîngă Kalka, ei se apropie mai mult de unguri, de la care o parte a cumanilor primi şi creştinismul (1227). Pentru cumanii încreştinaţi se activă în Moldova *episcopatul cuman*, înfiinţat mai înainte (prima menţiune 1217) spre propagarea catolicismului în aceste părţi, dar organizat abia la încreştinarea cumanilor şi pus atunci (1227) sub protectoratul Ungariei. În legătură cu această dependenţă de Ungaria, regele Ungariei lua apoi (de la 1233) titlul de *rege al Cumaniei*. Invazia tătarilor sili în fine pe cumani a se retrage parte preste Dunăre, parte în Ungaria, unde regele Bela IV le dete locuinţe lîngă Tisa (1239). Atunci dispare şi episcopatul cuman din Moldova. Astfel risipit, dispăru în curînd şi poporul cuman. Despre limba cumanilor ni s-a păstrat un glosar al unui veneţian din sec. XIII (ed. Klaproth, *Mémoires relatifs à l'Asie*).

<II, 1900; p. 64>

Cumania se numia, în evul mediu, ţara stăpînită de cumani, între fluviul Don şi Carpaţi. Partea răsăriteană,

unde era centrul puterii cumanilor, se numia *Cumania Albă*, iar partea apuseană, vecină cu Ungaria (Transilvania), *Cumania Neagră*. Cea din urmă cuprindea mai ales Moldova cu partea răsăriteană a Ţării Româneşti, ambele numite apoi *Vlahia Neagră* (Mauro-Vlahia = Moldova; Kara-Iflak = Ţara Românească).

Cumania mare şi *Cumania mică*, districte în Ungaria, lîngă Tisa (pe la Debreţin) şi între Dunăre şi Tisa, numite astfel după cumanii aşezaţi în acele părţi (1239).

<II, 1900, p. 64>.

<3. Românii în evul mediu>

Valah sau *Vlah*, nume de origine germană, întrebuinţat în limbi străine pentru român. În limba veche germană, *walah* (= gal romanizat) avea înţelesul de roman sau latin în general, precum în cea nouă *wälsch* şi *wale* se întrebuinţează pentru a desemna pe vecinii latini, mai ales italienii; de aceeaşi origine este numele *valonilor* latini din Belgia, cum şi al locuitorilor celtici din *Wales* (în Anglia), a căror limbă se numeşte engl. *welsh*. De la germani, numele a trecut la slavi, în forma paleo-slavică *vlachŭ*, cu acelaşi înţeles general, şi de la aceştia la greci, cu înţelesul special de român. Din greceşte provin formele latine mai vechi: *blachus*, *blocus*, *vlachus* = român, pe cînd forma mai nouă *valachus*, cu aceeaşi semnificaţie, este de provenienţă germană. Valahii din Moravia şi vlahii din Croaţia (unde vlah înseamnă şi sîrb ortodox pe teritoriu croat) sînt români slavizaţi.

<III, 1904, p. 1186>.

Bolohoveni se numesc în analele ruseşti românii din sec. XII şi XIII ce locuiau la nord-estul Carpaţilor pînă peste Bugul superior, între principatele de Halici, Volhynia şi Kiev, sub conducători proprii, numiţi *cnezi*. Numele lor derivă din *voloch* (= român), cum şi localitatea *Bolechov* în Galiţia se găseşte numită în documente *villa Valacho-*

rum. Prima lor menţiune se face în luptele regelui Ungariei Andrei II, pentru Halici (1231) unde *cnezii bolohovenilor* apar ca aliaţi ai ungurilor. În 1235—40 ei au iar lupte cu principii de Volhynia şi Masovia; încă după invazia mongolilor ei menţin o luptă îndelungată cu volhynienii, care se sfîrşi în 1257, fiind învinşi bolohovenii. După această dată, numele bolohovenilor nu mai apare în analele ruseşti. Localitatea *Bolochovo*, pe Bugul superior, menţionată mai întîi la 1150, indică expansiunea românilor în această parte. Tot pe acel timp se face şi la bizantini menţiune de români (vlachi) în vecinătatea principatului de Halici (1164), deci pe teritoriul cnezilor bolohoveni. Aceşti români din nord-estul Carpaţilor, care apar ca aliaţi ai ungurilor în contra vecinilor ruşi, şi trăiesc sub conducători numiţi cnezi, ca şi la românii din Ardeal şi Ungaria, sînt, de bună seamă, emigraţi din regatul unguresc, de unde expansiunea românilor spre răsărit începu cu mult înainte de întemeierea principatului Moldovei. Invazia mongolilor şi aşezarea lor la poalele răsăritene ale Carpaţilor opri apoi, pentru cîtva timp, această expansiune, pînă ce retragerea tătarilor preste Nistru de către oştile regelui Ungariei Ludovic I deschise din nou stavilele emigrării române din Maramureş şi Ardeal, prin care se înfiinţa principatul ţării Moldovei.

<I, 1898, p. 527>.

Brodnicii, popor menţionat în analele ruseşti şi în documentele ungureşti, în sec. XII şi XIII, în partea inferioară a Moldovei şi Basarabiei, unde ei apar, pe lîngă cumani şi ruteni, ca vecini de răsărit ai Ungariei. Despre naţionalitatea lor ne lipseşte o indicaţie mai precisă; ceea ce ştim cu siguranţă e numai că brodnicii erau un popor creştin, pe care contemporanii îl deosebesc de vecinii săi cumani şi ruşi. Numele e de origine slavonă şi derivă, probabil, din slav. *brodă* (=vad), ale cărui derivate *(broditi, brodnîa, brodîaga* ş.a.*)* au şi semnificaţia de *umblare* sau *pribegire.* Etimologia numelui ar indica deci sau pe nişte locuitori riverani de lîngă un rîu de hotar, vecini cu ruşii, sau pe un popor neaşezat, pribeag sau de curînd venit.

În bula papală din a. 1222, prin care se confirmă donaţia regelui ungar Andrei II, pentru cavalerii teutoni din Ţara Bîrsei, numele brodnicilor (vecini cu posesiunile de peste munţi ale cavalerilor teutoni) din diploma lui Andrei II, apare înlocuit cu cel al *blachilor*; de aici ar urma că ei erau români sau măcar amestecaţi cu români. În acest caz s-ar explica şi înţelesul de *pribeag* al numelui dat românilor ca de curînd veniţi în acea parte. În bătălia de lîngă Kalka (1223) brodnicii cu voievodul lor *Ploscînea* (Ploskynja) sînt aliaţii tătarilor în contra ruşilor. Sub stăpînirea tătarilor ei apar încă în o diplomă a regelui ungar Bela IV din a. 1254, ca vecini răsăriteni ai Ungariei. Sub stăpînirea cumanilor, apoi a tătarilor, brodnicii se bucurau de oarecare independenţă pe teritorii autonome, cam în acelaşi fel ca şi cnezii bolohoveni. Şi unii şi alţii par să reprezinte cele dintîi aşezări româneşti înspre răsărit de Carpaţi: bolohovenii la nord, brodnicii la sud.

<I, 1898, p. 587—588>.

Asaneştii, dinastia română (1186—1247) a *Imperiului româno-bulgar*, cu capitala Tîrnova în Bulgaria, înfiinţat la 1186 de fraţii *Asan* şi *Petru.* Asaneştii sînt desemnaţi de contemporani totdeauna ca „vlahi", şi papa Inocenţiu III îi arată ca fiind de „origine romană". După căderea vechiului Imperiu bulgar, supus la 1018 de împăratul Vasile II Bulgaroctonul şi încorporat în Imperiul bizantin, bulgarii şi românii din dreapta Dunării avură să sufere multe asupriri din partea stăpînirii bizantine. Acum în a. 1040 ei încercară, sub conducerea unor descendenţi ai foştilor ţari bulgari, *Petru Delean* şi *Alusian*, să scuture jugul bizantin şi să reînfiinţeze imperiul bulgar, dar fără succes. Cu atît mai apăsătoare deveniră în urmă asupririle. Ura bizantinilor privea mai ales pe români, aliaţii bulgarilor; pe la sfîrşitul sec. XI scriitorul bizantin Kekavmenos, cu multă amărăciune în contra românilor, dă poveţe compatrioţilor săi, cum să se păzească de „necredinţa vlahilor" în caz că, între altele, s-ar isca răscoală în Bulgaria. Această ură între greci şi români şi asupririle bizantinilor ajunseră la culme sub împăratul Isak II (1185—

1195), care puse dări noi, apăsătoare mai ales pentru români şi bulgari. Sub conducerea fraţilor *Asan* şi *Petru*, românii din părţile Haemului (Balcan), românii şi bulgarii se răsculară deci în contra asupritoarei stăpîniri bizantine. Lor se însoţiră şi românii din stînga Dunării, la care Asan şi Petru luară refugiu după înfrîngerea suferită în prima luptă. Cu ajutor de la românii de dincoace (care cu 20 ani înainte luptaseră ca aliaţi ai bizantinilor sub împăratul Manuil în contra ungurilor) şi de la vecinii cumani, Asan şi Petru rămaseră învingători. Ei înfiinţară un imperiu al românilor şi bulgarilor cu capitala Tîrnova, care trecea drept reînfiinţare a vechiului imperiu bulgar. Petru luă titlul de „împărat al românilor şi bulgarilor" ; dar în urmă el se mulţumi cu o parte de ţară în Bulgaria răsăriteană, pe cînd Asan lua domnia cu rezidenţa în Tîrnova. Urmaşii lor se intitulează în documente „împăraţi ai bulgarilor şi românilor" sau ai „Bulgariei şi Vlahiei" ; în afară li se recunoaşte titlul de „regi ai bulgarilor şi românilor" sau ai „Bulgariei şi Vlahiei". Legăturile Asaneştilor cu românii din stînga Dunării, unde ei în luptele cu bizantinii se retrăgeau mai adeseori şi adunau oşti (între care şi cumani, numeroşi în oştile Asaneştilor în toate războaiele lor pînă la risipa cumanilor prin mongoli), arată cum e de înţeles acest titlu. Cele două ţări *Bulgaria* şi *Vlahia*, din care se compunea Imperiul româno-bulgar, sînt ţările numite şi în urmă astfel, adică Bulgaria proprie şi Vlahia din stînga Dunării, cu atît mai mult cu cît numele Vlahia nu se găseşte în dreapta Dunării decît în părţile mai meridionale, mult în afară de hotarele imperiului Asaneştilor. Această uniune între ambele ţări, unite şi în vechiul imperiu bulgar, există, cum indică mai multe ştiri, pînă la invazia mongolilor (1241), după care Vlahia se constituie ca stat propriu în dependenţă de Ungaria. Dar relaţiile amicale cu Bulgaria continuă şi sub ţarii ei următori pînă la desfiinţarea Imperiului bulgar prin turci.

Dinastia română a Asaneştilor numără şapte domnitori : 1) *Asan I* (1186—1196), care poartă victorioase lupte cu bizantinii pînă la sfîrşitul domniei sale. 2) *Petru* (1186—1197), numit şi *Calopetru*, fratele şi coregentul lui Asan.

3) *Ioaniţă* (1197—1207), numit şi *Caloioan*, fratele mai tînăr al celor dintîi. Acesta poartă victorioase lupte cu bizantinii, de la care cucereşte părţi din Tracia de miazăzi de Balcan. El face uniune cu biserica romană şi papa Inocenţiu III îi trimite sceptrul şi coroana de „rege al bulgarilor şi românilor", iar arhiepiscopului de Tîrnova îi conferă demnitatea de „primat al Bulgariei şi Vlahiei". După căderea Constantinopolei în mîinile frîncilor, care înfiinţează aci Imperiul latin (1204), Ioaniţă are lupte cu frîncii şi ia prins pe împăratul Balduin, care moare în captivitate. În mijlocul învingerilor sale, pe cînd asedia Tesalonicul, Ioaniţă sfîrşi asasinat de un cuman trădător din oastea lui. 4) *Borilă* (1197—1218), numit şi *Florilă*, nepot de soră al lui Ioaniţă. Acesta continuă luptele cu frîncii, dar este învins şi face pace cu ei ; în urmă încheie şi alianţă cu frîncii, măritînd pe fiica sa, vestită pentru frumuseţea ei, cu împăratul Henric, următorul lui Balduin. El fu scos din domnie de 5) *Ioan Asan II* (1218—1241), fiul lui Asan I. Acesta se căsătoreşte cu fiica regelui Ungariei Andrei II şi ţine dintru început pace cu frîncii din Constantinopole, unde Imperiul latin se afla acum în decadenţă. El lărgeşte însă imperiul său în lupte cu grecii din Epir, care reuşiseră a lua mai multe ţinuturi de la frînci, întinzîndu-se pînă în Macedonia şi Tracia. În aceste lupte Ioan Asan cucereşte Adrianopole şi aproape toată Macedonia şi Albania pînă la Durazzo (1230). El încheie apoi alianţă cu împăratul de la Nicea (imperiul grecilor după luarea Constantinopolei de frînci), spre a cuceri împreună Imperiul latin ; restabileşte în imperiul său ortodoxia, desfăcîndu-se de uniunea cu Roma, şi arhiepiscopul de Tîrnova, recunoscut de greci ca autocefal, ia titlul de patriarh. Aceasta şi luptele începute în contra frîncilor au de urmare anatema de la Roma. Papa provoacă chiar pe regele Ungariei Bela IV să întreprindă o cruciadă în contra lui Ioan Asan şi să ocupe ţara lui, iar partea ce o va ocupa să fie anexată la Ungaria. Bela începu a se găti de război, spre a cuceri Imperiul româno-bulgar, cînd invazia mongolilor aruncă pe cumani în Bulgaria şi Ungaria şi se varsă apoi ea însăşi asupra ţărilor lui Ioan

Asan şi Bela. În vremea acestei furtuni, Ioan Asan moare în iunie 1241, cînd imperiul avea mai mult nevoie de brațul lui. 6) *Ioan Caliman Asan* (1241—1246) şi 7) *Ioan Mihail Asan* (1246—1257), minorii fii ai lui Ioan Asan II. (Caliman veni la domnie în vîrstă de 9 ani ; Mihail, născut după 1237, era şi mai tînăr), imperiul Asaneştilor decade, pierzînd toate cuceririle din urmă. Cu ei se stinge şi dinastia română a imperiului. În timpul lor Țara Românească, unită cu Bulgaria în Imperiul româno-bulgar, devine dependentă de Ungaria. Acum în a. 1247 Bela IV exercită dreptul de suzeranitate asupra țării lui Lytuon Voievod în Oltenia şi a lui *Seneslau* Voievod în stînga Oltului, voievodate rămase din timpul stăpînirii Asaneştilor, care în vremea de decadență a imperiului şi de urgie mongolă au căutat scut în alăturare la Ungaria. Astfel în dreapta Dunării rămîne imperiul bulgar, iar în stînga fluviului se ridică principatul Țării Româneşti, ambele din Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor.

<I, 1898, p. 280—281>.

Basaraba, vechea dinastie a Țării Româneşti. După tradiția cronicilor țării Basarabii erau veniți din dreapta Dunării, „multă vreme" înainte de înființarea principatului Țării Româneşti, şi aşezîndu-se în Oltenia au întemeiat banatul Severinului între Dunăre, Olt şi Carpați, care teritoriu urma a fi stăpînit de bani din neamul Basarabilor pînă la înființarea principatului. În istorie întîlnim un *Basarab-ban* pentru prima dată în timpul invaziei mongolilor (1241), cu care el are luptă în regiunea Oltului. După toată probabilitatea banatul Basarabilor, ca şi partea răsăriteană a Țării Româneşti, numită pe-atunci Cumania sau Vlahia Neagră (Kara-Ulaghi = Negrii-Români, menționați aci pe timpul invaziei mongolilor), se afla în legături politice mai strînse cu Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor, care se intitulează: „împărați ai Bulgariei şi Vlahiei". De altă parte Țara Românească se găseşte numită pe atunci şi „Bulgaria". După invazia mongolilor, pe timpul de decadență a imperiului Asaneştilor minorii fii ai lui Ioan Asan II († 1241), banatul

Basarabilor şi voievodatul român din stînga Oltului (Negri-Români) devin dependente de Ungaria. În diploma regelui Bela IV din 1247 pentru cavalerii Ioaniți, voievodul român din Țara Severinului (Oltenia), *Lytuon* şi voievodul român din stînga Oltului, *Seneslau*, apar ca vasali ai coroanei ungureşti. Pe la 1272, cînd în Ungaria începu să domnească minorul Ladislau IV, voievodul român din Oltenia, Lytuon, cuprinse şi partea din stînga Oltului şi se desfăcu de Ungaria. El căzu apoi în luptă cu ungurii, iar fratele său *Barbat* (în documentul ung. poate un nume corupt din Basarab) fu prins şi-şi răscumpără libertatea, plătind tributul cerut şi recunoscînd suzeranitatea Ungariei. Lui Lython (nume evident identic cu Lytuon din 1247) îi urmă în domnie Barbat, numit în documente ungureşti ca voievod al țării *Lytva*, adică al țării lui Lytuon sau Lython. Aceştia sînt cei dintîi voievozi români cunoscuți din documente. Ei sînt din neamul Basarabilor, adeveriți în Oltenia pe timpul invaziei mongole şi cunoscuți tradiției indigene ca stăpînitori din vechime ai banatului oltenesc. Pe timpul lui Mircea I Basarab (1386—1418), casa domnitoare a Țării Româneşti era cunoscută şi scriitorilor bizantini ca „veche dinastie" a țării. După luptele lui Lython şi Barbat cu ungurii aflăm că domnul Sîrbiei, Milutin (1281—1330), care în 1299, în vîrstă de 45 ani, se căsătoreşte de a patra oară cu fiica împăratului Andronic II Paleolog, luase în prima căsătorie pe fiica „domnului Vlahiei". Timpul acestui domn (numele nu se spune) coincide cu domnia lui Barbat. În urmă se face mențiune de un voievod al Țării Româneşti la 1307—1308, cînd Otto de Bavaria, ales la 1305 rege al Ungariei, însă detronat şi prins la 1307 de voievodul Ardealului, fu dat în captivitate „Voievodului Vlahiei", care îl liberă la 1308. Acest voievod român, al cărui nume (de asemenea nu se spune), poate fi *Tugomir*, tatăl lui Basarab Voievod, care < în > 1330 are celebrul război cu Carol Robert al Ungariei. Deci primii Basarabi cunoscuți în istorie pînă la Basarab Voievod al documentelor ar fi Basarab-ban (1241), Lytuon Voievod (1247) = Lython Voievod (1272), Barbat (după 1272) şi Tugomir (1307—08). Cît despre

originea tradițională a Basarabilor din dreapta Dunării, ea are multă probabilitate pentru sine. Numele lor aduce aminte de neamul *bessilor* din Peninsula Balcanică, cu centrul lor *Bessapara* în muntele Rhodope, aproape de izvoarele Mariței, odinioară o castă preoțească a vechii Tracii, în urmă și nume de trib. Sub dominația romană, numele bessilor s-a păstrat mai îndelungat la tracii romanizați, pe cînd celelalte numiri de triburi dispărură; la așezarea slavilor și bulgarilor în Peninsula Balcanică (sec. VII) numele bessilor exista încă și se zice că el se mai află și în tradițiile bulgarilor de astăzi în forma „*Beșiafara*" (neamul beșilor). Așa fiind, românii din dreapta Dunării, urmași ai tracilor romanizați, au putut să păstreze numele bessilor chiar cu vechea lui semnificație de *clasă conducătoare*, dînd astfel naștere numelui *Băsăraba* sau *Basaraba* (din Bessabara, bulg. Beșiafara). Admigrația română din dreapta Dunării, urmată după așezarea slavilor și bulgarilor în Peninsula Balcanică, caută să fi adus pe *conducătorii Băsărabi* în Oltenia, leagănul *dinastiei Basarabilor* a Țării Românești. Mai întîi clasa conducătoare sau boierii, bineînțeles, cu drepturi ereditare, Basarabii în urmă dau țării dinastia.

Basarab Ioan (Ivanco), fiul lui Tugomir, este primul domn al Țării Românești, despre care avem știri mai precise. Prima lui mențiune se face în un document al regelui Carol Robert din 1324, în care se spune, că regele a trimis, în mai multe rînduri, pe un comite Martin în legație la „Basarab Voievodul nostru Transalpin", la care ocazie numitul comite și-a cîștigat deosebite merite. La acest domn se rapoartă și știrile bizantine, după care în 1323 țarul Bulgariei Mihail (1323—30) a primit în ajutor o oaste numeroasă din Ungrovlahia în contra bizantinilor, cu care era în luptă. Numele de „Ungrovlahia" al Țării Românești, pe care îl întîlnim aci pentru prima dată, exprimă dependența de Ungaria, ca și numele „Valahia Transalpina" (pars regni ultra alpes), dat țării de unguri În 1327 papa Ioan XXII scrie lui „Bazaras Voievodul Transalpin" și, lăudînd activitatea lui pentru

apărarea credinței ortodoxe și exterminarea națiunilor necredincioase, îl roagă să primească cu bunăvoință și onoare pe călugării care vor veni să facă inchiziţiuni în țara lui. „Exterminarea națiunilor necredincioase" nu poate să se rapoarte decît la lupte cu tătarii și alungarea lor din părțile răsăritene ale țării. Caracterul războinic al domniei acestui voievod se manifestă în participarea lui, ca aliat al țarului bulgar Mihail, la războiul bulgarilor cu sîrbii, în care țarul Bulgariei în bătălia de la Velbužd (28 iunie 1330) pierdu lupta și viața. Domnul român e numit, în știrile sîrbești *Basarab Ivanco* și socru al țarului bulgar Ioan Alexandru, nepotul și urmașul lui Mihail. Numele Ioan (Ivanco) apare în urmă ca prenume princiar al tuturor domnilor români, pus sau întreg sau în formă scurtă *Io* înaintea numelui propriu. El este moștenit de la Ioanii Asanești, după care și țarii Bulgariei și domnii români se numeau *Ioan*, cum și împărații romani se numeau toți *Caesar*, după întemeietorul monarhiei. Trei luni după bătălia de la Velbužd domnul român are război cu ungurii. Încurajat prin înfrîngerea ce au suferit oștirile aliate ale bulgarilor și românilor la Velbužd, Carol Robert intra, în septembrie 1330, cu oaste în Oltenia, spre a sili pe domnul român la supunere și spre a cuceri Severinul, care mai dinainte ajunsese în stăpînirea Basarabilor. Severinul, unde de la 1233 pînă la 1291 întîlnim bani de Severin ca funcționari unguresti, fusese dobîndit de domnii români după 1291 (cînd pînă la 1330 nu se găsesc bani unguresti de Severin), probabil ca feud unguresc, drept beneficiu pentru credința și tributul cu care ei se obligau față de coroana Ungariei. Deja Tugomir, care în 1307 (cum am admis mai sus), ținînd prins pe Otto de Bavaria, aduce servicii lui Carol Robert, va fi avut în posesiune Severinul. Fiul său Ioan Basarab, sub care puterea armată a tînărului principat se afirma în luptele cu bizantinii, tătarii și sîrbii, nu se supune pretențiilor unguresti și continuă a ține Severinul ca parte independentă de Ungaria. Carol Robert se văzu deci îndemnat a porni cu război „în contra lui Bazarab, manifestul și notoriul infidel", cum zice el, care „în paguba coroanei deținea

unele confinii ale regatului". Intrînd în Oltenia, el ocupă Severinul şi aşează aci un ban; apoi înaintă spre Argeş, rezidenţa domnului român. „Făcutu-s-au aci — zice cronicarul unguresc — măcel mare, şi au căzut ostaşi şi nobili nenumărată mulţime. Dumnezeu a îngăduit aceasta, pentru ca ungurii să nu se trufească cu desele învingeri, ci să înveţe umilinţă". Regele scăpa prin fugă din teribila catastrofă. Cu toată înfrîngerea suferită din partea românilor, ungurii rămîn stăpîni pe Severin, unde aflăm iarăşi bani ungureşti. Dar domnul român îşi cuceri independenţa şi renunţă la posesiunea Severinului, ce nu era de menţinut decît pentru preţul neatîrnării. Nu mult după această luptă victorioasă, Ioan Basarab muri, lăsînd fiului său Alexandru, părtaş şi el la victoria tatălui său, un principat consolidat, independent şi în afară respectat. Inscripţia de pe mormîntul lui Alexandru în mănăstirea de la Cîmpulung numeşte pe tatăl său: „Marele Basarab Voievod". Ea îi zice cu drept cuvînt „Mare", căci Ioan Basarab, în luptele vitejeşti cu tătarii, bizantinii, sîrbii şi ungurii, a dat ţării sale o însemnătate neavută pînă atunci şi, după puţin izbutitele încercări ale predecesorilor săi, a îndeplinit consolidarea principatului de sine stătător.

<I, 1898, p. 408—410>.

Io, abreviaţia (sigla) numelui *Ioan* în hrisoavele şi nscripţiile domnilor Ţării Româneşti şi ai Moldovei, care înainte de numele lor propriu purtau de regulă numele *Ioan*, prescurtat *Io*. În mai multe inscripţii, cum şi uneori în hrisoave, se află şi forma întreagă *Ioan*. Acest nume, domnii români l-au moştenit de la Asaneşti, după Ioan I (numit şi Ioaniţă sau Caloioan 1197—1207), primul suveran român încoronat de papa, prin legatul său, ca rege al românilor şi bulgarilor şi recunoscut ca atare în statele europene. După dînsul, Asaneştii următori, cum şi ţarii bulgari ce au urmat după Asaneşti, purtau numele Ioan înaintea numelui propriu. În mod analog, şi domnii Serbiei se numeau toţi Ştefan după întemeietorul dinastiei, Ştefan Nemania. Este acelaşi uz ca la împăraţii

romani, care se numeau toţi Caesar, după întemeietorul monarhiei. În asemenea înţeles pronumele Ioan al domnilor români exprima suveranitatea.

⟨II, 1900, p. 853—854⟩.

⟨4. Din istoria Transilvaniei⟩

Gelu, numit în cronica notarului regelui Bela (Anonymus) ca duce român în Ardeal pe timpul venirii ungurilor. După tradiţia păstrată în această cronică, românul Gelu domnea peste un ducat cu populaţie română şi slavă şi cu cetatea pe rîul Someşului (în regiunea Clujului). Acest ducat a fost cucerit de unguri sub *Tuhutum*, unul din cei şapte căpitani ai lor, după ce ducele român căzu în luptă cu ei. „Atunci locuitorii ţării, văzînd moartea domnului lor, de bunăvoie dînd dreapta, şi-au ales domn pe Tuhutum, tatăl lui Horca. Şi pe locul ce se zice Esculeu i-au jurat credinţă, şi de atunci s-a numit locul acela Esculeu (ung. esküllő = jurămînt). Iar Tuhutum de atunci a stăpînit acea ţară în pace şi fericire; iar urmaşii lui au ţinut-o pînă în timpul sfîntului rege Ştefan".

În celelalte cronici ungureşti, căpitanul care a ocupat mai întîi Ardealul se numeşte *Gyula*. Despre acesta ele zic numai că el, intrînd în Ardeal, „a găsit o cetate ce fusese construită de romani". Pînă la Ştefan cel Sfînt, care în 1003 cucereşte Ardealul şi-l uneşte cu monarhia Ungariei, sînt menţionaţi în Ardeal trei duci ungureşti Gyula; după dînşii, capitala Ardealului a fost numită *Gyula Fehérvár* (Alba-Iulia). Numele *Gyula* se află şi la scriitorii bizantini, în forma *Gylas*, dar nu ca nume personal, ci ca nume de dignitar unguresc. Pe la 950, Gylas se botează în Constantinopole şi primeşte un episcop *Ierotheu* pentru ţara sa. După cronicile ungureşti, acest Gyla domnea în Ardeal. Ultimul Gyla (Gyula cel tînăr), pe care îl supune Ştefan cel Sfînt la cucerirea Ardealului, se numia, după ştiri germane contemporane, *Procui*. Deci *Tuhutum* şi *Horca* din cronica notarului lui Bela ar fi numele celor

doi Gyla dintîi, precum *Procui* este numele celui din urmă.

După numele *„Erdeeli Zoltan“*, care cronicile ungurești îl dau Ardealului la cucerirea țării de Ștefan cel Sfînt, se pare că ungurii au intrat în Ardeal pe timpul lui Zoltan, fiul și următorul lui *Arpad.* Ei au ocupat dintîi numai partea nord-vestică, regiunea Someșului pînă în valea Mureșului cu Alba-Iulia, unde se afla ducatul lui Gyula. În partea sud-estică a Ardealului mai exista un ducat dependent de Imperiul bulgar, numit în cronicile ungurești ducatul lui Kean (= Khan), pînă în timpul lui Ștefan cel Sfînt, care îl supuse după ce cucerise ducatul lui Gyula. Ducatul româno-bulgar al lui Kean, supus de Ștefan pe la 1003, pare să fie un rest din ducatul lui Gelu sau un al doilea ducat ardelenesc de același fel, care s-a păstrat în partea sud-estică a Ardealului în dependență de Imperiul bulgar pînă la începutul secolului XI. Numai după supunerea acestui ducat prin unguri, Ardealul întreg a intrat sub stăpînire ungurească, fiind anexat la Ungaria ca provincie autonomă, cu un guvernator propriu, numit *voievod.* Titlul de voievod (de origine slavonă), cum și instituția cnezatelor române în Ardeal și Ungaria sînt urmele vechii organizații româno-bulgare, cu voievodate și cnezate românești în dependență de Imperiul bulgar, înainte de cucerirea ungurească.

<II, 1900, p. 519>.

Menumorut, numit în cea mai veche cronică a Ungariei (v. Anonymus) ca duce al țării dintre Tisa, Mureș și munții Apuseni, cu cetatea *Bihor,* pe timpul venirii ungurilor. În luptă cu ungurii, Menumorut pierde partea de miazănoapte a ducatului său pînă la Criș, păstrînd numai partea dintre Criș și Mureș cu cetatea Bihor, ca vasal unguresc. Pe timpul lui Ștefan cel Sfînt, această parte meridională a ducatului bihorean se găsește unită cu ducatul bănățean sub *Achtum,* care stăpînea țara dintre Dunăre, Tisa, Criș și munți, cînd fu învins de Ștefan și ducatul lui încorporat în Ungaria (după 1003). Teritoriile ducatelor cucerite de unguri, locuite de români și slavi (care se contopesc

în urmă cu românii), păstrează oarecare autonomie națională, sub conducători proprii, numiți *cnezi* și *voievozi,* și cu drept propriu românesc *(jus valachicum),* pînă la desființarea regatului ungar (1526). Voievodul românilor de Maramureș, care apune după emigrarea română în Moldova la întemeierea principatului moldovenesc, pare să fie un asemenea rest de teritoriu autonom din un ducat existent la venirea ungurilor. După tradiția cunoscută lui Anonymus, ducatul lui Menumorut se întindea pînă în această parte. (Pič, *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht,* Leipzig, 1882; Rohonyi, *A honfoglalás története,* Budapesta, 1895; Onciul, *Originile principatelor române,* București, 1899 < v. infra, p. 560 >).

<III, 1904, p. 249>.

Glad, numit în cronica notarului regelui Bela (Anonymus) ca duce al Bănatului (țara dintre Tisa, Mureș, Dunăre și Carpați) pe timpul venirii ungurilor. Ducatul lui Glad cu cetatea Kevee (azi Cubin) este arătat ca fiind locuit de români și bulgari și în oarecare dependență de Imperiul bulgar: Glad este numit ca originar din Vidin, iar în lupta cu ungurii îi vin în ajutor bulgarii, pecenegii (aliații bulgarilor în contra ungurilor) și românii. Glad, fiind învins de unguri, păstrează ducatul său sub suzeranitatea ungurească. Astfel acest ducat continuă să existe pînă în timpul lui Ștefan cel Sfînt, cînd Achtum (Ohtum), urmaș al lui Glad, desfăcîndu-se de unguri, este învins de Ștefan (după 1003), iar ducatul lui încorporat la regatul ungar.

<II, 1900, p. 562>.

Nestor, călugăr în mănăstirea Peșterii din Kiew și cronicar rus, n. 1056, † 1114. A scris *Povestire despre Sf. Boris și Glêb* și *Viața Sf. Teodosie* (egumenul mănăstirii Peșterii și întemeietorul instituției monastice la ruși). Lui i se atribuie și cea mai veche cronică rusească, cunoscută sub numele *Cronica lui Nestor.* În realitate, această cronică conține vechile anale de Kiew cu istoria Rusiei din cele mai vechi timpuri, scrise de autori necunoscuți, și cu unele știri din cronicari bizantini, pe care probabil

Nestor le-a unit într-un corp şi continuat pînă în timpul său (1110). Cel mai vechi manuscript al acestei cronice este de monahul *Laurentie* din 1337; un alt manuscript mai posterior este din mănăstirea *Sf. Ipatie* din Kostroma *(cronica Ipatiană)*. Cronica lui Nestor conţine cea mai veche mărturie directă despre *românii din Dacia* pe timpul venirii ungurilor. Ea zice: „Ungurii, venind dinspre răsărit, au năvălit prin munţii cei mari şi au început a face război *vlahilor* şi slovenilor ce trăiau acolo". Această ştire din vechile anale de Kiew concordă perfect şi cu mărturiile ungureşti, mai ales cu cronica lui „Anonymus". Încercările de a infirma această mărturie de incontestabilă autenticitate, făcută de adversarii vechimii românilor în Dacia (mai ales Sulzer şi Roesler), cad faţă cu critica obiectivă. După Miklosich, cărui datorim cea mai bună ediţie a cronicei lui Nestor, vlahii lui Nestor sînt fără îndoială românii. (Ediţie: Fr. Miklosich, *Chronica Nestoris*, Viena, 1860. Traducere franceză de Louis Léger).

<III, 1904, p. 395>.

Anonymus Belae regis Hungariae notarius (notarul anonim al regelui Bela), autorul celei mai vechi cronici a Ungariei *Gesta Hungarorum*. Cronica s-a păstrat în un singur manuscris de la începutul sec. XIV (din care dăm aci un facsimil), o copie necompletă a originalului, cuprinzînd numai originile ungurilor şi cucerirea Ungariei, cu luptele urmate pînă la 955. În prolog autorul spune că scrierea sa este cea dintîi cronică a Ungariei asupra originilor poporului şi genealogiei regilor; iar mai departe (cap. 15), făcînd menţiune de o întîmplare din timpul regelui Andrei I (1047—1060), el adaugă: „cum se va spune în cele următoare". Tot pentru timpul lui Andrei I aflăm citate în cronica de Buda „cărţile vechi *Gesta Hungarorum*", nume ce îl are şi cronica lui Anonymus. Deci *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus, care, după spusele autorului, cuprindea şi „genealogia regilor" — pe cînd cele 57 capitole păstrate în o singură copie nu ajung nici pînă la Geisa, tatăl lui Ştefan cel Sfînt — avea în original şi istoria regilor, adeverită ca existentă pentru timpul lui

Andrei I. Acest fapt este important pentru a stabili etatea autorului, chestiune mult controversată pînă acum.

Bela, al cărui fost notar (quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius) se numeşte Anonymus, e numele a patru regi ai Ungariei: Bela I la 1061—1063, Bela II la 1131—1141, Bela III la 1173—1196 şi Bela IV la 1235—1270. Roesler (*Romänische Studien*, Leipzig, 1871) şi adepţii lui, între care mai ales Marczali (*Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden*, Berlin, 1882), fac pe Anonymus notar al lui Bela IV, ultimul din regii cu acest nume. Această părere, inadmisibilă pentru mai multe criterii ale cronicii, cade prin faptul că înainte de venirea pe tron a lui Bela IV, exista în Ungaria o cronică numită *Gesta Ungarorum* din care călugării dominicani s-au informat despre vechea patrie răsăriteană a ungurilor, înainte de a întreprinde misiunea lor predicatoare în acele părţi. Extrasul dat din acea cronică în memoriul dominicanului Ricardus din a. 1237 asupra acestei misiuni săvîrşite (Theiner, *Monum. Hung.*, I, 151) corespunde întocmai cu partea respectivă din *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus şi prezintă lucruri care nu se află în altă cronică ungurească, afară de cea a lui Anonymus. Neputînd admite că Anonymus, concordînd astfel cu extrasul dominican din o cronică *Gesta Ungarorum*, ar fi utilizat o asemenea cronică anterioară lui, unde el însuşi prezintă cronica sa ca cea dintîi cronică a Ungariei, trebuie să susţinem că acea cronică existentă înainte de Bela IV, cu nume şi conţinut ca cea a lui Anonymus, este însăşi cronica acestuia. În conformitate cu acest fapt mai mulţi istorici de acum ţin pe Anonymus de notar al lui Bela III, părere susţinută mai întîi de Engel *(Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et de origine Valachorum*, Vindobonae, 1794*)* şi Pray (*Historia regum Hungariae*, tom. I, Budae, 1801). Dar argumentele directe pentru timpul acestui rege lipsesc.

Ştiind însă că cronica lui Anonymus cuprindea şi istoria regilor, probabil pînă în timpul său, trebuie cercetat dacă în celelalte cronici ungureşti nu se află urme din acea parte a cronicii şi, prin aceasta, indicii pentru etatea

autorului. În această privinţă ne surprinde faptul că în cronica ilustrată (*Chronicon pictum*, ed. Florianus, *Historiae fontes domestici*, vol. II), scrisă în a. 1358 după izvoare mai vechi, partea despre domnia lui Bela II şi a fiului său Geisa II, care i-a urmat în domnie, are cu totul caracterul contemporaneităţii. Vădita părtinire a cronicarului pentru aceşti doi regi, ostilitatea lui făţişă în contra regelui Coloman (care orbise pe Bela II şi tatăl său Almos) în contra fiilor săi Ştefan II şi Boris — în toată cronica singurul caz de nedevotament şi ură faţă cu dinastia — în fine expresiuni ca: „şi pe duşmanii lui (Bela) i-a dat Dumnezeu de ocară *pînă în ziua de astăzi*" (cap. 64), aceste criterii arată învederat că autorul original al acestei părţi a cronicii era un curtean al regilor Bela II şi Geisa II. Cu Geisa II (1141—1161), după care urmează în toate cronicile ungureşti o frapantă lacună pînă la Andrei II (1205—1235), se sfîrşeşte această parte mai veche a istoriei regilor cu caracter contemporan pentru întîia jumătate a sec. XII. Stilul ei, cu descrieri de persoane după modele medievale despre istoria troiană, cum e descrierea lui Coloman (cap. 60), înfăţişat ca un adevărat Thersites, are această caracteristică comună cu Anonymus, care de asemenea împrumută descrierea persoanelor sale din Istoria Troiană a lui Dares Phrygius ş.a. Şi notarul lui Bela fiind, după spusele sale proprii, primul cronicar al Ungariei, el urmează să fie acel cronicar contemporan cu Bela II şi Geisa II. Pentru timpul acestor regi cronica lui Anonymus prezintă încă diferite alte criterii, pe lîngă înrudire cu acea parte din cronica ilustrată, criterii care îl denotă ca notar al lui Bela II.

După toată probabilitatea Anonymus a scris deci cronica sa în domnia lui Geisa II (1141—1161), ducînd-o pînă în timpul său. Dar istoria regilor, constatată, cum am văzut, pînă în domnia lui Andrei I, cu urme aflate în cronica ilustrată pînă în domnia lui Geisa II, unica copie necompletă a lui Anonymus, ne-a păstrat-o, această parte fiind cuprinsă în alte cronici posterioare. Păstrarea separată a părţii dintîi o mulţumim poate împrejurării că ea se deosebea de celelalte cronici, care încep cu istoria hunilor,

adăugată pe la începutul sec. XIII şi urmată, după o scurtă naraţie a venirii ungurilor, de istoria regilor. Faptul că istoria hunilor lipseşte la Anonymus este de asemenea unul din argumentele pentru etatea lui mai veche. Partea păstrată, cuprinzînd cucerirea Ungariei şi luptele avute cu popoarele aflate aici de unguri, cu ştiri mai bogate ca celelalte cronici, este importantă pentru etnografia şi istoria Ungariei şi Ardealului pe timpul venirii ungurilor. Îndeosebi cu privire la istoria românilor din Dacia, ea este cel mai preţios izvor istoric pentru acel timp. Autenticitatea ştirilor lui Anonymus în această privinţă, contestată de Roesler şi adepţii săi, se confirmă prin cercetări mai recente. (Rohonyi, *A honfoglalás története*, Budapest, 1895). Ediţii: Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*; I. Endlicher, *Monumenta Arpadiana*; Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*; I. Acad. Ung. *Béla király névtelen jegyzöjének könyve a magyarok viselt dolgairól*, Budapest, 1892, cu traducere şi facsimile).

<I, 1898, p. 181—184>.

Făgăraş, ducat al domnilor Ţării Româneşti în Ardeal, conferit ca feud de regii Ungariei. Înainte de a fi în posesiunea domnilor români, Făgăraşul este menţionat numai de două ori, în documente din 1231 şi 1291, cînd se află în stăpînirea coroanei ungureşti. În posesiunea domnilor Ţării Româneşti el nu este constatat decît sub Vladislav I (1364—1372), pentru prima dată în 20 ian. 1368, cu titlul de ducat. Această posesiune fiind calificată, în o diplomă a lui Vladislav din 1372, ca *nouă plantaţie*, urmează că ea a fost dobîndită mai întîi de acest domn. Vladislav a cîştigat Făgăraşul probabil o dată cu ţinutul Amlaşului, cedat lui de regele Ludovic I în 1366, în urma ostilităţilor întîmplate între dînşii din cauza pretenţiilor de suzeranitate ale coroanei ungureşti asupra Ţării Româneşti. Numai prin cedarea acestor teritorii ca feude ungureşti, regele a putut să obţină recunoaşterea suzeranităţii sale din partea domnului român.

Îndată ce Vladislav luă domnia după moartea tatălui său Alexandru (nov. 1364), fără a recunoaşte suzeranitatea

regelui Ungariei (Țara Românească devenind independentă în 1330 prin victoria lui Basarab Voievod asupra lui Carol Robert) regele Ludovic începu, în ianuarie 1365, pregătirile de război spre a supune pe domnul român. Expediția, urmată în primăvara acelui an, se făcu mai întîi în Bulgaria, de unde avea să urmeze atacul asupra Țării Românești. Pe cînd ungurii detronară pe țarul de la Vidin, Sracimir (cumnatul lui Vladislav), și ocupară Bulgaria occidentală, Vladislav năvăli în Ardeal, unde arse mănăstirea de la Tălmaciu (1365) și ocupă un teritoriu de la hotar. Expediția proiectată în contra lui nu se mai face apoi. În 10 oct. 1366, Vladislav este împăcat cu Ludovic. Acesta fiind atunci în Orșova, dă ordin vicevoievodului Ardealului să delimiteze niște posesiuni din apus de Sibiu de „teritoriul de sub voievodatul domnului Vladislav, voievodul nostru transalpin". Teritoriul schimbat se numește apoi *ducatul de Amlaș*. El a fost ocupat de Vladislav numai de curînd (1365), căci este de nevoie o delimitare. Fiind la Orșova, Ludovic s-a împăcat cu Vladislav, cedîndu-i teritoriul ocupat de acesta pe timpul ostilităților din 1365, pentru care teritoriu, cedat ca feud unguresc, domnul român se recunoscu ca vasal al regelui Ungariei. Probabil tot atunci, Vladislav a cîștigat și *„noua plantație Țara Făgărașului"*, cedată în aceleași condiții cu titlu de ducat; aci o delimitare nu era de lipsă, limitele fiind date de la natură. Aceasta este originea ducatelor de Amlaș și Făgăraș ca posesiune a domnilor români.

Sub Radul (1373—1384), fratele și următorul lui Vladislav, Țara Românească este iarăși independentă de Ungaria. În consecință, posesiunile ardelenești fură retrocedate ungurilor, în a căror posesiune se găsesc pe acel timp. Această retrocedare a dat apoi naștere tradiției despre descălecatul lui Radul din Amlaș și Făgăraș, pus în cronici greșit la 1290. Sub Mircea (1386—1418), ambele ducate se găsesc iarăși în posesiunea domnului român, probabil în urma războiului care fratele și predecesorul său Dan (1384—1386) l-a avut cu ungurii. Ultimul act de stăpînire a unui domn român în Făgăraș este din 1452 de la Vladislav III. În 1467 ambele ducate sînt în posesiunea ungurilor, cînd regele Mathia dispune ca ele să fie păstrate pentru a putea fi date domnilor Țării Românești credincioși Ungariei. În urmă ele nu se mai găsesc în posesiunea domnilor români, cu toate că aceștia încă în sec. XVII poartă titlul de duce de Amlaș și Făgăraș.

<II, 1900, p. 373—374>.

⟨5. Din istoria Țării Românești⟩

Ungrovlahia, numele Țării Românești, constatat mai întîi în actele patriarhatului constantinopolitan, relative la înființarea mitropoliei „a toată Ungrovlahia" (1359), și întrebuințat în titlul domnului și al mitropolitului din documentele grecești și slovenești, pe cînd în cele latinești se întrebuința numele de *terra Transalpina* sau *Valachia Transalpina*. În documentele românești, acest nume a fost înlocuit, în titlul domnului, prin *Țara Românească*, iar în titlul mitropolitului el s-a păstrat pînă astăzi. Numele este o formație grecească, probabil cu înțelesul de Valahia cea dependentă de Ungaria (precum era pe atunci Țara Românească), spre deosebire de Vlahia din Imperiul bizantin (*Vlahia mare* = Tesalia, *Vlahia mică* = în Pind). Dar și faptul, că mitropolitul Țării Românești era „exarh a toată Ungaria" poate să fi contribuit la formarea acestui nume, constatat mai întîi în acte eclesiastice.

<III, 1904, p. 1165>.

Muntenia (Țara Muntenească), nume dat de moldoveni fostului principat al Țării Românești, azi partea meridională a *României*, între Carpați și Dunăre. Numele este tradus după *Transalpina* (= țara de peste munți), cum ungurii numeau Țara Românească în limba oficială. În texte slavone moldovenești (cronica lui Macarie), Transalpina se traduce *Zemlja Zagorskaja* (= țara de peste munți), nume tradus rom. *țara Muntenească*. Din Muntenia derivă și numele polon *Multany*. Românii indigeni (muntenii) au numit țara lor totdeauna *țara Românească*,

nume întrebuinţat regulat şi în documentele interne româneşti şi în cronicile ţării. În documentele interne slavoneşti se întrebuinţa de regulă numele *Ungrovlahia*, păstrat încă pînă astăzi în titlul mitropolitului. Acest nume se află mai întîi în acte greceşti, relative la mitropolia Ungrovlahiei (1359) şi la scriitori bizantini. El este negreşit de origine grecească. Bizantinii deosebind astfel Vlahia din nordul Dunării, ca ţară dependentă de Ungaria, de Vlahiile din Imperiul bizantin (în Tesalia şi Epir). De almintrea, străinii (uneori şi românii) întrebuinţează mai ales numele *Valahia* (în diferite forme din limbile respective) sau odinioară *Valahia mare*, numită astfel ca Ţară Românească prin excelenţă. Întrebuinţarea numelui Valahia mare cu restricţiune la partea din răsărit de Olt a ţării, pe lîngă Valahia mică pentru partea din apus (Oltenia), numiri adoptate şi de unii scriitori români, cum şi în cărţi didactice româneşti, în formă de Muntenia sau România mare şi mică, este de dată mai nouă şi istoriceşte nejustificată. Ea datează din timpul ocupaţiei austriace a Olteniei (1718—1739), numită atunci, ca parte mai mică a ţării, Valahia mică, restrîngîndu-se numele Valahia mare la partea din răsărit de Olt. Mai înainte prin Valahia mare se înţelegea toată Ţara Românească, iar prin Valahia mică numai Moldova. În mod invers, numele *Valahia Neagră*, dat mai întîi numai părţii din răsărit de Olt (*Kara-Ulag* pe timpul invaziei tătarilor 1241) şi Moldovei (*Maurovlahia* în sec. XIV) după numele anterior *Cumania Neagră* (= Moldova şi partea răsăriteană a Ţării Româneşti); a fost extins de turci asupra întregei Ţări Româneşti (turceşte *Kara-Iflak*, la bulgari şi sîrbi *Kara-Vaška*). De asemenea şi ungurii par a fi numit *Transalpina* (nume întrebuinţat în urmă pentru toată Ţara Românească) mai întîi (în sec. XIII) numai partea din răsărit de Olt cu Moldova, în loc de Cumania, pe cînd Oltenia se numea *Ţara Severinului*. Un alt nume vechi al Ţării Româneşti este *Basarabia*, numită astfel în sec. XIV şi XV, după dinastia Basarabilor. Acest nume (probabil mai întîi numele Olteniei, patria Basarabilor) a rămas, în urmă, numai părţii de lîngă gurile Dunării, între Prut şi Marea

Neagră, stăpînită odinioară de Basarabi şi anexată apoi la Moldova. După anexarea părţii Moldovei dintre Prut şi Nistru la Rusia (1812), numele Basarabia a fost extins asupra acestei părţi întregi. Din diferitele numiri ale Ţării Româneşti, numai *Valahia* s-a mai păstrat cu înţelesul de Ţara Românească propriu-zisă. Numele naţional *Ţara Românească* se întrebuinţează acum, în limba obişnuită, mai general pentru toată România; iar Muntenia mai ales pentru partea din răsărit de Olt a vechii Ţări Româneşti, deosebită astfel de partea din apus, numită Oltenia. În acest înţeles pare a se menţine mai departe numele moldovenesc al principatului Ţării Româneşti.

<III, 1904, p. 346—347>.

Lytuon (greşit *Lyrtioy* sau *Lynioy*), voievod român în Oltenia, numit în diploma regelui Bela IV al Ungariei din a. 1247 pentru cavalerii Ioaniţi. Prin această diplomă, Bela dăruieşte ordinului Ioaniţilor „toată Ţara Severinului cu munţii ce se ţin de ea, împreună cu cnezatele lui Ioan şi Farcaş, pînă la rîul Olt, afară de ţara lui *Lytuon voievod*, care rămîne *vlahilor*, aşa cum aceştia au ţinut-o pînă aci; de asemenea peste Olt şi Alpii transilvani toată Cumania, afară de ţara lui *Seneslau voievodul vlahilor*, care rămîne acestora aşa precum ei au ţinut-o pînă aci şi întocmai în aceleaşi condiţii ca cele pentru ţara *Lytua*" (= ţara lui *Lytuon*). Jumătate din foloasele şi veniturile Ţării Severinului să fie ale regelui, iar jumătate ale ordinului; de asemenea şi jumătate din veniturile ce se vor culege regelui de la vlahii ţării Lytua să primească ordinul. Numiţii vlahi să fie datori a sta Ioaniţilor în ajutor cu armamentul lor, cum şi Ioaniţii să fie datori a-i ajuta pe vlahi. În Cumania (= partea răsăriteană a Ţării Româneşti şi Moldova), afară de ţara lui Seneslau, toate veniturile să fie, prin 25 ani de la intrarea Ioaniţilor în ţară, ale ordinului, iar după 25 ani ei vor avea să dea fiscului regal jumătate din veniturile acestei ţări. Din ţara lui Seneslau, ordinul va primi, întocmai ca din ţara Lytua, jumătate din veniturile şi foloasele cuvenite regelui. Ioaniţii, la rîndul lor, se obligă a ridica armele în contra tuturor păgînilor

şi altor neamuri, care ar încerca să invadeze regatul sau confiniile lui. Pe lîngă aceasta li se mai impune obligaţia de a popula ţările dăruite lor; dar să nu primească oameni din regat, fie de orice stare şi naţionalitate, ca să se aşeze acolo, fără de încuviinţarea specială a regelui.

Această donaţie, confirmată de papa în a. 1251, a fost, în mare parte, iluzorie. În a. 1254 Bela scrie papei, că a aşezat pe Ioaniţi „la hotarele cumanilor şi bulgarilor, de unde speră a propaga, prin dînşii şi cu favoarea scaunului apostolic, răsadul credinţei catolice pe toată întinderea Dunării pînă la mare". Dar în aceeaşi scrisoare el zice că „Tătarii au făcut tributare părţile ce se hotărăsc cu regatul la răsărit, anume Rusia, *Cumania*, *ţara brodnicilor* (în Moldova inferioară) şi Bulgaria, care în mare parte erau mai înainte supuse stăpînirii lui". Cumania, dăruită Ioaniţilor, era deci supusă tătarilor. Ioaniţii nu puteau să posedă decît *ţara Severinului fără voievodatul român al lui Lytuon*. Faptul că după această donaţie nu se găsesc pînă la 1263 bani ungureşti de Severin (constataţi la 1233—43), nici documente pentru teritoriul Severinului, pare să indice că ei au luat în posesiune, pentru cîtva timp, *bănatul unguresc de Severin* (= comitatul Severinului cu o parte limitată din Oltenia în judeţul Mehedinţi). La atîta se reduce, în cazul cel mai larg, întinsa donaţie din 1247; restul nu era decît o donaţie fictivă, care să aibă fiinţă în cazul cînd cavalerii ar izbuti să-şi cucerească ţara dăruită. Prin acest mijloc regele Ungariei căuta să-şi afirme pretenţiile de suzeranitate asupra unei ţări ce avea alt stăpîn. În a. 1260, cînd bulgarii năvălesc în Severin, cavalerii Ioaniţi nu se mai află acolo. După respingerea bulgarilor se reînfiinţează banatul de Severin, unde de la 1263 iarăşi se găsesc bani ungureşti.

Voievodul român Lytuon, care stăpînea partea Olteniei ce nu aparţinea banatului unguresc, reapare apoi sub numele de *Lython* sau *„Lytua vaivoda"*. Pe la 1272 el ocupă partea din răsărit de Olt a Ţării Româneşti (voievodatul lui Seneslau, negreşit după moartea acestuia) şi refuză regelui Ungariei tributul cerut. Din această cauză el are război cu ungurii şi cade în luptă (pe la 1279), după ce

prin unirea părţii răsăritene cu Oltenia a dat fiinţă principatului Ţării Româneşti sub dinastia Basarabilor olteni. Lui îi urmează în domnie fratele său *Barbat*, care, fiind prins în războiul cu Lytuon, se învoieşte a plăti tributul şi obţine astfel liberarea. Lytuon este probabil *„domnul Vlahiei"* a cărui fiică, după ştiri bizantine, era prima soţie a regelui sîrbesc Ştefan Milutin (1275—1320), care în 1298, în vîrstă de 45 ani, se însoară de a patra oară cu o princesă bizantină. Numele Lytuon (cum se pare, nu tocmai exact reprodus în documentele ungureşti) se aseamănă cu numele slave de persoane: *Lytovoi* (la bulgari în sec. XI), *Ljutov* şi *Luten* (la slavi), *Litavor* şi *Litovoi* (în hrisoavele moldoveneşti din 1374 şi 1407). Ţara lui este numită *„terra Lytua"* după numele voievodului (analog: *„terra Assani"* = imperiul lui Asan). Aceştia sînt cei dintîi voievozi ai Ţării Româneşti pe care îi arată documentele în dependenţă de Ungaria (cf. D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, Bucureşti, 1899 ⟨v. infra p. 560⟩).

<III, 1904, p. 151—152>

Negru Vodă, legendarul descălecător al Ţării Româneşti, căruia tradiţia populară îi atribuie cele mai vechi construcţii (biserici, cetăţi şi curţi domneşti) în partea din răsărit de Olt şi întemeierea statului. Cronicarii îl numesc *Radul Negru Voievod*, care a fost „mare herţeg pe Amlaş şi pe Făgăraş" şi a descălecat Ţara Românească în a. 1290; ei spun că la descălecare a făcut întîi oraşul Cîmpulung şi biserica (mănăstirea) de acolo, apoi oraşul Argeş, unde „şi-au pus scaunul de domnie, făcînd curţi de piatră şi case domneşti şi biserică mare şi frumoasă". Lui s-au închinat şi Basarabeştii, care domneau mai demult în Oltenia, şi aşa el s-a făcut domn a *toată Ţara Românească*; „şi-au domnit pînă la moarte, îngropîndu-l în biserica lui din Argeş, domnind ani 24".

În tradiţia cronicilor, *Radul Negru* pare să fie un personaj combinat din unul istoric, *Radul I*, domn pe la 1374—84 şi altul legendar, Negru Vodă. Radul venind la domnie după fratele său Vladislav I (1364—74) şi nevoind să recunoască suzeranitatea coroanei ungureşti, părăseşte duca-

tele de Amlaş şi Făgăraş, pe care predecesorul său le dobîndise ca feude ungureşti în schimbul recunoaşterii suzeranităţii. Această desfacere de Ungaria pare să fi dat motivul pentru tradiţia despre descălecatul lui Radu din Amlaş şi Făgăraş. Radul fiind şi un zelos fondator de mănăstiri şi biserici, această împrejurare, pe lîngă faptul desfacerii de Ungaria şi al retrocedării ducatelor transilvane, a făcut ca fondatorul celor mai vechi mănăstiri (după Vodiţa fundaţia lui Vladislav) să fie considerat, mai ales în tradiţia monastică, şi ca fondator al statului. Aşa s-a făcut confundarea lui Radul cu fondatorul Negru Vodă al tradiţiei populare. Descălecatul din Amlaş şi Făgăraş se raporta numai la Radul, nu şi la Negru Vodă. Tradiţia despre acest descălecat ca întemeiere a statului nu este cunoscută celui mai vechi cronicar al Ţării Româneşti, Mihail Moxa (1620), care însă are ştire despre descălecatul Moldovei după cronicile moldoveneşti. Ea este formată după analogia descălecatului Moldovei din Maramureş şi sub influenţa titlului de „duce de Amlaş şi Făgăraş" al domnilor Ţării Româneşti, într-un timp cînd amintirea despre originea acestui titlu era ştearsă. În acest înţeles, tradiţia despre descălecatul Ţării Româneşti este adeverită pentru prima oară în inscripţia de la mănăstirea din Cîmpulung, pusă de Matei Basarab (1636), unde întemeietorul Ţării Româneşti „dintru Ungurie descălecată" este numit *Radul Negru Voievod*. Tradiţia populară ca şi cele mai vechi menţiuni istoriografice (Luccari, 1605), cunosc pe întemeietorul statului numai cu numele de Negru Vodă. Confundarea fondatorului legendar Negru Vodă cu Radul de la 1374—84, adeverită prin mai multe documente posterioare, se constată deja în a. 1569, cînd, într-un hrisov al lui Alexandru Vodă, fondatorul mănăstirii Tismana (Radul), este numit „Negrul Voievod".

Negru Vodă ca fondator al statului Ţării Româneşti nu este un personaj istoric, ci o personificare mitică a originilor statului în partea răsăriteană a ţării, numită *Vlahia Neagră* (= Kara-Ulag pe timpul invaziei tătarilor 1241, *Kara-Iflak* la turci, *Kara Vlaška* la bulgari şi sîrbi). Înainte de a se numi Vlahia Neagră, partea răsăriteană a

Ţării Româneşti şi Moldova se numea, ca ţară supusă cumanilor, *Cumania Neagră*. Epitetul *negru* s-a dat apoi şi românilor din această parte, iar ţara lor au fost numită *Vlahia Neagră*. Astfel Negru Vodă pe care tradiţia populară îl cunoaşte numai în partea din răsărit de Olt este personificarea originilor la românii negri din Vlahia Neagră. El reprezintă probabil epoca începuturilor politice în partea răsăriteană a Ţării Româneşti pe timpul Imperiului româno-bulgar al Asaneştilor, care se compunea din „Bulgaria şi Vlahia" (Vlahia = Ţara Românească). În Oltenia exista o organizaţie politică mai veche sub conducerea Basarabilor, despre care tradiţia spune că s-au *închinat* lui Negru Vodă. Această *închinare* pare să indice suzeranitatea Asaneştilor asupra Olteniei Basarabilor. Pe timpul invaziei tătarilor (1241), Ţara Românească era încă împărţită în două voievodate româneşti, ambele în oarecare legătură cu imperiul Asaneştilor, unul în dreapta Oltului sub un *Ban Basarab*, altul în stînga Oltului sub un voievod român, numit în cronica tătară a lui Rashid, *Mişlav* (probabil forma coruptă a numelui *Seneslav*), voievodate identice cu „terra Lytuon Woiavode" în Oltenia şi cu „terra Szeneslai Woiavode Olacorum" în stînga Oltului, numite în diploma regelui ungar Bela IV din 1247. Aceste voievodate devin apoi dependente de Ungaria şi se unesc în un singur principat sub dinastia Basarabilor. Negru Vodă ca personificare a originilor statului în partea de răsărit de Olt, cărui se închină Basarabii din Oltenia, reprezintă perioada înainte de unirea ambelor voievodate sub Basarabi (Cf. D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, Bucureşti, 1899 <v. infra p. 560>; B.P. Hasdeu, *Negru Vodă*, Bucureşti, 1898).

<III, 1904, p. 386—387>.

Tocomer, tatăl lui Basarab, domnul Ţării Româneşti, care a avut război cu Carol Robert, regele Ungariei, la 1330. Despre Tocomer, menţionat ca tată al lui Basarab într-un document al lui Carol Robert din 1332, se află numai această singură menţiune. Tradiţia de la Cîmpulung, unde se află mormîntul lui Alexandru, fiul lui Basarab,

cu inscripția ce-l numește „Io Nicola Alexandru Voievod, fiul marelui Basarab Voievod", a identificat pe tatăl lui Basarab (al cărui nume nu mai era cunoscut) cu Negru Vodă, legendarul fondator al statului, căruia se atribuia descălecatul orașului Cîmpulung și fundația bisericii de acolo. Această tradiție, constatată într-un hrisov al lui Gavril Moghilă din 1618 pentru mănăstirea de la Cîmpulung, era cunoscută și ragusanului Luccari (1605), care numește pe Negru Vodă ca tată al domnului Țării Românești de la 1330 (= Basarab). După toată probabilitatea, Tocomer a fost domn, transmițînd fiului său Basarab dreptul de succesiune la tron, rezervat numai fiilor de domni. El pare să fie „domnul Valahiei", menționat de cronicarul stirian Ottokar (1310) ca aliat al voievodului Transilvaniei Ladislau Apor contra lui Otto de Bavaria, ales rege al Ungariei, care, fiind prins de Ladislau, a fost trimis în închisoare la „domnul Valahiei preste munți" (1307). Domnia lui ar coincide deci aproximativ cu cea atribuită de cronicile Țării Românești descălecătorului Negru Vodă, pusă la 1290—1314 (D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, București, 1899 <v. infra, p. 560>; *Titlul lui Mircea cel Bătrîn*, în „Convorbiri literare" 1903 <v. infra, vol. II. p. >.

<III, 1904, p. 1091>.

Alexandru I, Basarabă, Domnul Țării Românești, după 1330 pînă la 1364. Lui i se atribuie greșit celebrul război cu Carol Robert, regele Ungariei, din nov. 1330. Inscripția de pe mormîntul lui în mănăstirea de la Cîmpulung, cu data morții 16 nov. 6873 (1364), îl numește: „Marele și autocratul Domn *Io Nicola Alexandru Voievod*, fiul marelui *Basarabă Voievod*". Acest Basarabă Voievod, tatăl lui Alexandru, este Basarab Voievod al cronicilor și documentelor ungurești, care are războiul cu Carol Robert, și e identic cu *Basaraba Ivanco*, aliatul regelui bulgar Mihail în contra sîrbilor în bătălia de la Velbužd (iunie 1330), cum și în anul 1323 în contra bizantinilor. După învingerea asupra lui Carol Robert, repurtată de Basarabă Voievod cu fiii săi (între care Alexandru putea

să fie părtaș la domnie), principatul Țării Românești își menține independența de Ungaria în tot timpul domniei lui Alexandru, fiul și următorul lui Basarabă Voievod. După suirea pe tron a lui Ludovic I, relațiile Țării Românești cu Ungaria devin mai amicale, Alexandru avînd o convenire cu Ludovic în Ardeal în a. 1343. Înțelegerea restabilită cu regele Ungariei nu are însă de urmare recunoașterea suzeranității ungurești, căci Alexandru rămîne independent pînă la sfîrșitul domniei sale. Acea apropiere se făcu, probabil, în vederea pericolului comun din partea tătarilor din Moldova, cu care Alexandru și Ludovic au lupte pe la 1342—1343, cînd urmează întemeierea principatului Moldovei, după ce tătarii fură goniți de unguri și români. După retragerea tătarilor, principatul Țării Românești se întinde, sub Alexandru Basarabă, pînă la gurile Dunării, cuprinzînd teritoriul numit de atunci *Basarabia* (partea de lîngă Dunăre a Basarabiei de astăzi). Afară de luptele cu tătarii, domnia lui Alexandru apare mai mult pașnică și însemnată mai ales prin organizarea interioară a principatului ca stat independent. Această organizare privește și biserica. În a. 1359 Alexandru ia mitropolit de la Constantinopol, numit „Mitropolit a toată Ungrovlahia", și supune biserica Țării Românești patriarhatului constantinopolitan, pe cînd pînă atunci ea era supusă, cum se vede, altei ierarhii, probabil celei de la Ohrida. În corespondența cu patriarhul, Alexandru este numit „Mare Voievod și Domn autocrat a toată Ungrovlahia".

<I, 1898, p. 101>.

Vladislav, numele mai multor domni români. 1) *Vladislav I*, domn al Țării Românești, 1364—1374. Luă domnia după tatăl său Alexandru († 1364). Vladislav avu un conflict cu regele Ungariei, Ludovic, refuzînd să recunoască suzeranitatea acestuia asupra Țării Românești. Conflictul fu aplanat în 1366, Ludovic cedînd lui Vladislav Severinul, care mai demult fusese ocupat de unguri și recunoscîndu-i posesiunea Țării Făgărașului și a ținutului Amlașului, cu titlul de ban al Severinului și duce al

Făgăraşului, pentru care feude ungureşti Vladislav se recunoscu vasal al coroanei ungureşti. În 1368 el ajută pe unguri să respingă un atac al ţarului bulgar Şişman de la Tîrnova, unit cu turcii, contra Bulgariei apusene (cu capitala Vidin), ocupată de unguri în 1365; era prima ciocnire a românilor, ca şi a ungurilor, cu turcii. Cu consimţămîntul indigenilor nemulţumiţi de stăpînirea ungurească, Vladislav ocupă apoi Vidinul, spre a-l păstra pentru cumnatul său Sracimir, fostul ţar al Bulgariei apusene, detronat de unguri în 1365. Aceasta avu de urmare un nou conflict cu ungurii. În vara a. 1369 două armate, una din Transilvania sub conducerea voievodului transilvan Nicolae, alta din Bulgaria, condusă de regele însuşi, care restabili acolo autoritatea coroanei ungureşti, intrară în Ţara Românească. Armata din Transilvania fu bătută în valea Ialomiţei, unde voievodul Nicolae cu vicevoievodul Petru şi cu mulţi nobili şi ostaşi rămaseră pe cîmpul de luptă; armata regelui reuşi să ocupe Severinul. După pacea încheiată în acelaşi an, Sracimir fu reintegrat în domnie ca vasal unguresc sub garanţia lui Vladislav, iar domnul român păstră feudele ungureşti ce le avea înainte de război, banatul Severinului şi ducatul Făgăraşului (cu ţinutul Amlaşului), care se găsesc apoi iarăşi în posesiunea lui Vladislav. Probabil în legătură cu această pace, Vladislav consimţi să se instituie, în nov. 1369, un episcop catolic pentru Ţara Românească şi ducatul Făgăraşului, cu titlul de *episcop de Argeş*, ca sufragan al episcopului Transilvaniei. Acesta era cel dintîi episcop catolic de Argeş. (Data 1332 pentru „Vitus episcopus Argensis", la Benkö, *Milkovia*, este o greşeală de transcriere). În 1370 Vladislav înfiinţă un episcopat ortodox al Severinului, ca al doilea episcopat al Ungrovlahiei; mai înainte înfiinţase în banatul Severin mănăstirea Vodiţa, după îndemnul lui Nicodim, primul ei egumen. La sfîrşitul domniei, Vladislav avu iarăşi ostilităţi cu ungurii (1374). În acest ultim război, asupra căruia ne lipsesc ştiri mai precise, legăturile cu Ungaria fură rupte cu desăvîrşire. Severinul, ţara Făgăraşului şi ţinutul Amlaşului se găsesc apoi în stăpînirea ungurilor, fiind

retrase ca feude ungureşti, iar urmaşul lui Vladislav, fratele său Radul, nu mai recunoaşte suzeranitatea regelui. De la Vladislav avem cele mai vechi documente domneşti: un hrisov slovenesc pentru mănăstirea Vodiţa (fără dată) şi trei diplome latineşti, adică un privilegiu comercial pentru braşoveni (1368), un act relativ la episcopul catolic al Ţării Româneşti şi al Făgăraşului (1369) şi o donaţie în ţara Făgăraşului (1372). La documentul din 1368 s-a păstrat şi sigiliul cu inscripţia: +S LADIZLAV[S DEI *Gratia vaivoda* Tra]NSALPINUS B[AN*us* DE *Zeurinio* D]VX DE FUGRUS. De la el avem şi cea mai veche monedă a Ţării Româneşti, cu inscripţia: + M[oneta] LADIZLAI WAIWODE + TRANSALPINI; pe revers vulturul, marca ţării, pe avers scutul dinastiei Anjou al Ungariei (D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, Bucureşti, 1899 <v. infra, p. 560>; Iorga, *Lupta pentru stăpînirea Vidinului în 1365—69*, „Convorbiri literare", 1900. D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn*, „Convorbiri literare", 1902—03 <v. infra. vol. II p. 19—142>) <III, 1904, p. 1230>.

Radul I (Negru), domn al Ţării Româneşti 1374—84. În hrisoavele fiilor săi Dan I (1384—1386) şi Mircea I (1386—1418), cum şi în cele ale domnilor următori mai vechi, el este numit numai *Radul*; abia în a doua jumătate a sec. XVI ş.u. el se află numit, în hrisoave domneşti, *Negrul Voievod* sau *Radul Negru Voievod*. Atributul *Negru* i s-a dat în urma confuziei făcute cu *Negru Vodă* al tradiţiei populare, legendarul descălicător al ţării în răsărit de Olt, considerat ca întemeietor al statului. Această confundare se datoreşte mai ales numeroaselor fundaţii bisericeşti ale lui Radu I, în urma cărora tradiţia monastică, glorificîndu-l ca fondator, i-a atribuit şi întemeierea statului. El este cunoscut ca fondator al mănăstirilor Tismana (săvîrşită de fiul său Dan), Cozia şi Cotmeana (săvîrşite de fiul său Mircea); el mai este numit şi ca ctitor al bisericii de la Cîmpulung, cu mormîntul tatălui său Alexandru († 1364), şi al Bisericii Domneşti

de la Argeş, unde a fost înmormîntat, ambele făcute mai înainte, dar probabil înzestrate şi de dînsul.

În domnia lui, Ţara Românească este arătată (în documente ungureşti) ca fiind independentă de Ungaria, după ce fratele său Vladislav (1364—1374), care recunoscuse suzeranitatea ungurească, îşi încheia domnia în ostilitate cu ungurii. Desfăcîndu-se de Ungaria, Radu I a trebuit să renunţe la posesiunea Severinului, Făgăraşului şi Amlaşului, stăpînite de Vladislav ca feude ungureşti. Aceasta pare a fi dat naştere tradiţiei cronicilor Ţării Româneşti despre descălecatul lui Radu Negru din Amlaş şi Făgăraş, tradiţie formată după analogia descălecatului Moldovei din Maramureş. În cronici, „descălecătorul Radu Negru" este pus la 1290—1314; iar în biografia lui Nicodim de la Tismana (contemporanul lui Radu) el este arătat ca următor al fratelui său Vladislav şi ca predecesor al fiilor săi Dan şi Mircea, deci identic cu Radu din 1374—84. Data cronicilor concordă, mai mult sau mai puţin, cu timpul lui „Thocomer", tatăl lui Basarab Voievod, confundat de asemenea cu Negru Vodă al tradiţiei populare. Pe cînd tradiţia monastică de la Tismana (cum se prezenta în biografia lui Nicodim, ca şi în hrisoave domneşti pentru această mănăstire) confunda pe Radu, fondatorul mănăstirii, cu Negru Vodă, tradiţia de la Cîmpulung (cum se află în hrisoave domneşti pentru mănăstirea de acolo) numeşte „Negru Voievod" pe tatăl lui Basarab, al cărui nume este constatat „Thocomer". La acesta din urmă poate să se rapoarte data cronicilor pentru Radu Negru.

De la Radu I s-a păstrat o monetă cu inscripţia latină (+ M RADVL WAW + TRANSALPAI = Moneta Radul Waiwode Transalpini), avînd pe o parte vulturul ca marca ţării, pe alta scutul dinastiei Anjou din Ungaria (un scut împărţit de-a lungul în două, în care în dreapta trei grinzi transversale în stînga două flori de crin). Acest scut, simbolizînd suzeranitatea ungurească, s-a introdus sub Vladislav (de la care cunoaştem cea mai veche monetă a Ţării Româneşti) şi s-a păstrat şi sub Radu I, cu toate că acesta nu mai era vasal unguresc. Mormîntul domnesc

din Biserica Domnească de la Argeş, pe a cărui piatră se mai cunoaşte o figură de om şi ornamentaţie cu motive de crin, atribuit lui Radu Negru, este probabil al acestui domn. (Cf. D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, Bucureşti, 1899 <v. infra. p. 560>).

<III, 1904, p. 719>.

Radul II (Praznaglava), domn al Ţării Româneşti 1424—27. Ca fiu (natural) al lui Mircea cel Bătrîn, el se ridică ca pretendent în contra lui Dan II (1420—24, 1427—31), fiul lui Dan I, care răsturnase pe Mihail I (1418—20), fiul lui Mircea, şi izbuti a se face stăpîn pe o parte de ţară, pe la 1421. Din acest an sînt cunoscute documente şi de la Radu II şi de la Dan, cel dintîi dîndu-le la Tîrgovişte, cel de al doilea la Argeş, unul stăpînind partea răsăriteană, celălalt partea apuseană a ţării. În 1424 Radu II răsturnă pe Dan şi se menţine în domnie, cu ajutorul turcilor, pînă în 1427, cînd fu răsturnat de Dan cu ajutorul ungurilor.

<III, 1904, p. 719>.

⟨6. Din istoria Moldovei⟩

Moldova, partea de miazănoapte a României, între Carpaţi şi Prut, unită cu Ţara Românească (Valahia) la 24 ianuarie 1859, prin alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al *Principatelor Unite*, contopite de la 24 ianuarie 1862 într-un singur stat *România*. Fostul principat Moldova, întemeiat pe la 1349 de Bogdan, voievodul românilor din Maramureş, cuprindea şi Bucovina (1775 anexată la Austria) şi Basarabia (ţara dintre Prut şi Nistru, 1812 anexată de Rusia). În Bucovina era vechea capitală a principatului, cetatea *Suceava*, pînă în a doua domnie a lui Alexandru Lăpuşneanu (1564—68), care mută capitala la Iaşi; dar încă pînă la sfîrşitul sec. XVII Suceava mai era considerată ca a doua capitală a ţării. În partea nord-vestică a ţării, udată de apa Moldovei

(afluentul principal al Siretului în această parte), sînt şi începuturile principatului moldovenesc sau al *ţării Moldovei*, sub voievozii Dragoş şi Sas, predecesorii lui Bogdan. Numele „ţara Moldovei" dat mai întîi numai părţii nord-vestice, s-a întins apoi asupra întregului principat întemeiat de Bogdan, pînă la Nistru şi Marea Neagră. Ca nume de ţară, el este constatat înainte de întemeierea principatului, pe timpul stăpînirii tătare, cînd se află numit, în documente halicene (din 1334 şi 1335), un Alexandru Moldaovici (= Moldoveanul) ca martor, după nume, originar din Moldova. După întemeierea principatului ţara se află sub diferite numiri: ţara Moldovei (numele obişnuit în documentele interne), Moldavia, Maurovlahia (= Vlahia Neagră), Moldovlahia, Vlahia sau Valahia mică (spre deosebire de Valahia mare = Ţara Românească), Bogdania (după numele întemeietorului Bogdan), sau Kara-Bogdan (turceşte = Bogdania Neagră), pînă cînd, în cele din urmă, s-a generalizat numele Moldova. Legenda formată în jurul tradiţiei descălecatului pune originea numelui Moldova în legătură cu descălecatul lui Dragoş, zicînd: „Şi au pus nume apei de-i ziseră Moldova pe numele unei căţele ce i se zicea Molda, care atunci, gonind zimbrul (vînat de Dragoş), s-a înecat în acea apă, şi după numele apei se zice acum şi ţării Moldova" (Cronica lui Ureche). Originea numelui este germană, derivînd din got. *molda* (a. - germ. *molta*) = pulbere (analog Prahova din slav. prach = pulbere), ca şi la rîurile Moldava în Boemia şi Mulde în Saxonia. El ne-a rămas probabil din timpul goţilor.

<III, 1904, p. 311—312>.

Dragoş, descălicătorul ţării Moldovei şi cel dintîi voievod al ei, cunoscut ca atare numai din cronicile moldoveneşti. Acestea spun că Dragoş, vînînd un zimbru, a venit din Maramureş la apa Moldovei, şi plăcîndu-i locul, s-a aşezat acolo şi a descălecat ţara cu români din Maramureş. După tradiţia păstrată în Cronica anonimă a Moldovei, apoi în unele copii ale cronicii lui Ureche cu părţi interpolate, cum şi la Miron Costin, Dragoş a

ieşit cu oamenii săi din Maramureş şi a descălecat ţara Moldovei „în zilele lui Vladislav (sau Laslău) craiul unguresc, care cu ajutorul românilor a scos pe tătari din Moldova, gonindu-i preste Nistru". Tătarii, aşezaţi de la 1241 în Moldova, de unde neliniştеau hotarele Ungariei, au fost bătuţi în Moldova de oştile regelui Ungariei, Ludovic I (1342—82), în cei dintîi ani ai domniei acestuia, sub conducerea voievodului Ardealului, Andrei Latsk, şi siliţi a se retrage din ţară peste Nistru şi spre Marea Neagră. Această învingere cu succes atît de extraordinar a fost atribuită apoi, în o legendă ungurească (interpolată în cronica de Dubnitz la acel război) lui Ladislau cel Sfînt (rege al Ungariei la 1077—95, venerat ca patron al Ardealului), care s-ar fi sculat din mormînt spre a veni în ajutor creştinilor în războiul cu tătarii. Aşa a intrat în tradiţia moldovenească Vladislav sau Laslău (ung. László) craiul unguresc (adică Ladislau cel Sfînt), în a cărui vreme s-a descălecat de Dragoş Voievod ţara Moldovei. Războiul acestui crai cu tătarii ce sînt goniţi din Moldova nu este altul decît expediţia făcută sub Ludovic I, singurul război care a avut un asemenea succes. Această expediţie, pusă în cronicile ungureşti ca una din cele dintîi fapte ale tînărului rege şi înainte de expediţia în Croaţia (1344—45), s-a făcut pe la 1343, cînd Andrei Latsk, conducătorul expediţiei, este constatat ca voievod al Ardealului. Chiar în 1343 a urmat, după calculul anilor de domnie din cronicile moldoveneşti, şi descălecatul lui Dragoş (pus greşit la 1359).

După cronicile moldoveneşti, cei dintîi voievozi ai Moldovei sînt: *Dragoş*, 2 ani; *Sas*, fiul lui Dragoş, 4 ani; *Bogdan* (nu se spune al cui fiu), 6 (recte 16) ani. Bogdan e cunoscut din documente şi din cronicile ungureşti ca fost voievod al românilor din Maramureş, care în 1349 a trecut în Moldova, unde a întemeiat un stat independent. Sas este constatat ca voievod în Moldova în dependenţă de Ungaria înainte de Bogdan. Scoţînd cei 6 ani care cronicile moldoveneşti dau lui Dragoş şi Sas, predecesorilor lui Bogdan, de la 1349, data trecerii lui Bogdan în Moldova

căpătăm anul 1343 pentru descălecatul lui Dragoş. Pe la 6850 (= 1342) pune şi cronica ardeleanului George Brancovici (sec. XVII), în deosebire de cronicile moldoveneşti, descălecatul ţării Moldovei prin români din Maramureş. Iar după tradiţie, descălecatul lui Dragoş a urmat pe timpul războiului cu tătarii din Moldova, întîmplat pe la 1343. Această concordanţă de date este cea mai puternică confirmare a tradiţiei de altmintrea neadeverită prin alte ştiri. Aşa fiind, descălecătorul Dragoş al tradiţiei trebuie considerat ca persoană istorică. După toată probabilitatea, el este identic cu *Dragoş tatăl lui Gyula*, constatat ca cnez (kenez) român în Maramureş înainte de 1342 sub regele Carol Robert. Fiii acestui Gyula sînt numiţi, în o diplomă a regelui Ludovic I, ca „fraţi uterini" ai lui *Balc*, fiul lui Sas. Dacă admitem că termenul *fratres uterini* (= fraţi vitregi) are aici înţelesul de *veri* (slav. dvojorodnye braty = fraţi de al doilea), atunci *Dragoş tatăl lui Gyula* din documentele ungureşti urmează să fie identic cu *Dragoş tatăl lui Sas* din cronicile moldoveneşti. În acest caz, genealogia Dragoşeştilor ar fi următoarea:

DRAGOŞ
cnez român în Maramureş descălecătorul ţării Moldovei

Sas — voievod în Moldova
Gyula — cnez în Maramureş

Balc. — voievozi de Maramureş după Bogdan.
Dragoş, Dragomir, Ştefan, Tatar, Costea, Mirislav

Dragoş ocupînd ţara Moldovei (= partea de ţară pe rîul Moldova) ca cnez din Maramureş, ea era considerată ca aparţinînd de drept de voievodatul maramureşan şi ca de asemenea supusă coroanei ungureşti. În urmă Bogdan, voievodul românilor de Maramureş, văzînd creşterea şi importanţa ţării Moldovei, o luă el în posesiune, reclamînd-o oarecum ca parte a voievodatului său. De aici urmară lupte cu urmaşii lui Dragoş, scoşi din moştenirea lor, şi cu regele Ungariei, care considera ocupaţia din proprie autoritate a lui Bogdan ca rebeliune.

În expediţiile trimise de Ludovic în contra lui Bogdan în Moldova, luptă pe partea regelui şi urmaşii lui Dragoş, anume Balc, fiul lui Sas, şi Dragoş, fiul lui Gyula, împreună cu fraţii lor. Bogdan rămînînd învingător, Balc este necesitat să părăsească Moldova, aşezîndu-se în Maramureş, unde regele Ludovic îi conferi lui şi „fratelui său uterin" Dragoş (fiul lui Gyula) posesiunile lui Bogdan cu titlul de voievozi de Maramureş (1365). Ei sînt ultimii voievozi români de Maramureş. Descendenţii lor sînt membrii familiei nobile *Drágfi*.

În cronicile moldoveneşti, descălecatul lui Dragoş e pus în 1359, dată care se dovedeşte greşită. Ea este împrumutată probabil din cronicile polone, care sub 1359 fac cea dintîi menţiune despre principatul Moldovei, dar fără a spune că el a fost întemeiat în acest an. Deşi Dragoş este în adevăr descălecătorul ţării Moldovei, cum spun cronicile indigene, totuşi Bogdan, numit în pomelnicul de la mănăstirea Bistriţa ca cel dintîi domn al ţării şi după care Moldova a fost numită şi Bogdania, trebuie considerat ca adevăratul întemeietor al principatului Moldovei ca stat de sine stătător. Dragoş ca descălecător al ţării în dependenţă de Ungaria este începătorul, Bogdan, care cuprinde aproape toată Moldova de apoi şi o organizează ca stat independent, îndeplinitorul întemeierii.

<II, 1900, p. 213—214>.

Gyula, cnez în Maramurăş, fiul lui Dragoş Valahul. Carol Robert i-a donat lui Gyula pentru credincioasele sale servicii moşiile Gyulafalva şi Nyires, erezite apoi de fiii săi: Dragoş II, Stan, Tatar, Dragomir, Costea, Mirislău, care însă, fiindcă n-au voit să ia parte la răscoala lui Bogdan şi a lui Stan în contra regelui Ludovic cel Mare, au fost scoşi din moşii şi casele lor au fost arse. 1349 Ludovic I din Bistriţa dă ordin lui Ioan, fiul lui Iuga, voievodul românilor din Maramurăş, să-i restituie lui Gyula şi fiilor săi moşiile amintite. În diploma din 1355, emanată de la Ludovic cel Mare, prin care întăreşte pe Gyula şi pe fiii săi în stăpînirea moşiilor Gyulafalva

şi Nyires, sînt reproduse verbal două hrisoave din 1349, şi anume: ordinul de restituire a moşiilor lui Gyula prin Ioan, fiul lui Iuga, voievcdul Maramurăşului, şi procesul-verbal încheiat de voievodul Ioan în Sighet, despre îndeplinirea însărcinării primite.

<II, 1900, p. 636—637>.

Balc, fiul lui Sas Voievod al Moldovei. După ce Bcgdan, voievodul românilor din Maramureş, ocupă Moldova în 1349, pe atunci dependentă de Ungaria, şi întemeiă un stat independent, Balc caută să se menţină în moştenirea părintească cu ajutorul Ungariei şi ia parte la războaiele regelui Ludovic în contra lui Bcgdan. Bogdan rămînind învingător, Balc părăseşte Moldova şi se retrage în Maramureş, unde regele Ludovic conferi în 1365 lui Balc şi fraţilor săi Dreg, Dragomir şi Ştefan posesiunile lui Bcgdan cu voievodatul Maramureşului. Bcgdan şi Dreg (sau Dragoş) apar în documente ca voievozi români de Maramureş pînă la 1398. Drag este străbunul familiei nobile ungureşti de Drágfi.

<I, 1898, p. 369>.

Bogdan I, întemeietorul principatului Moldovei ca stat independent, domni 1349—65. După încercarea lui Dragoş de a înfiinţa, în partea nord-vestică a Moldovei, un voievodat în atîrnare de Ungaria, numit *ţara Moldovei*, (după rîul Moldova), Bcgdan I voievodul românilor din Maramureş, ocupă în 1349, cu oamenii săi din Maramureş, acest voievodat şi-i întinse hotarele spre Nistru şi Marea Neagră, ca principat de sine stătător. Încercările regelui Ludovic I al Ungariei de a readuce pe Bogdan I la supunere, nu izbutiră, şi Bogdan I, învingător asupra oştilor trimise mai adeseori în contra lui, se menţinu ca domn independent. După el, ca adevăratul întemeietor al principatului, Moldova a fost numită şi *Bogdania*. De la el avem prima monetă moldovenească, cu inscripţia: „Moneta Moldavie — Bogdan Waiwo(da)". El zidi o mănăstire la Rădăuţi (în Bucovina), unde a fost înmormîntat. În această mănăstire fu instalată apoi episcopia înfiinţată aci de Alexandru cel Bun. Inscripţia pe mormîntul lui

Bogdan I, ca şi pe mormintele celorlalţi domni ce zac în acea biserică, e pusă de Ştefan cel Mare.

<I, 1898, p. 518>.

Latsco, domn al Moldovei, 1365—73, fiul şi următorul lui Bcgdan I. Numele Latsco este forma diminutivă a lui *Vladislav*, întrebuinţată în acel timp în Ungaria. Despre domnia lui Latsco cronicile moldoveneşti n-au altă ştire decît că a domnit opt ani. Documentele externe relative la domnia lui se rapoartă numai la *episcopatul catolic de Siret* (în Bucovina), înfiinţat de dînsul.

Propaganda catolică în Moldova, începută cu înfiinţarea *episcopatului cuman* (1217) şi întreruptă în timpul stăpînirii tătare (1241—1345), a fost reluată după retragerea tătarilor din Moldova. În a. 1347 papa Clemente VI restaura fostul episcopat cuman, cu numele nou de *episcopat al Milcovului (episcopatus Milcoviensis)*. În acelaşi timp se găsesc misionari catolici din ordinul minoriţilor şi la Siret, unde unii din ei fură ucişi la 1349, cînd Bcgdan ocupă Moldova. Sub Bogdan, duşmanul neîmpăcat al Ungariei catolice, nu vedem că s-ar fi continuat această propagandă; chiar şi episcopatul de Milcov (al cărui scaun nu era pe teritoriul stăpînit de Bcgdan, dar cu jurisdicţie mai ales asupra Moldovei) încetează activitatea sa în timpul domniei acestuia. Sub Latsco începe din nou o vie propagandă catolică în Moldova. În domnia lui se află în Siret doi minoriţi, Nicolae de Melsak şi Paul de Schweidnitz. Aceştia reuşiră să cîştige pe Latsco pentru catolicism. Ei comunică papei că domnul Moldovei, „Laczko dux Moldaviensis" voieşte să treacă, împreună cu poporul său, la biserica romană; el cere ca papa să înfiinţeze un episcopat catolic în tîrgul Siret şi ca ţara lui să fie scoasă de sub jurisdicţia episcopatului ortodox de Halici, căruia îi era subordonată pînă atunci. În 24 iulie 1370 papa Urban V ordona arhiepiscopilor din Cracovia, din Breslau şi din Praga să cerceteze cazul şi, primind pe Latsco în sînul bisericii catolice, să desfacă biserica Moldovei de jurisdicţia episcopatului de Halici, să instituie un episcop catolic în tîrgul Siret şi să hiro-

tonească episcop pe minoritul Andrei din Cracovia, cerut de Latsco însuşi. În 9 martie 1371 Andrei fu hirotonit episcop de Siret de către arhiepiscopul de Cracovia şi instalat apoi în scaunul său, după ce Latsco cu o seamă de boeri şi o parte a poporului trecuse în mod solemn la biserica romană. În 3 septembrie acelaşi an, papa Grigore XI numi şi un episcop de Milcov, care scaun rămăsese de cîtva timp vacant. Astfel propaganda catolică în Moldova ajunse, în domnia lui Latsco, la un succes deplin.

Motivul de care Latsco a fost condus la această schimbare de credinţă era şi politic şi personal. Sub scutul Romei, el spera să asigure ţării sale, ameninţată şi de unguri şi de poloni, o dezvoltare mai priincioasă, cum şi să-şi îndrepte situaţia faţă de puternicii vecini catolici. De altă parte, neatîrnarea bisericească de episcopatul de Halici, dobîndită în acest mod, era un pas hotărîtor pentru asigurarea independenţei ţării sale, şi în privinţa bisericească şi în privinţa politică. În afară de aceasta, Latsco avea şi un motiv personal pentru îmbrăţişarea catolicismului. El voia să se despartă de soţia sa, cum se pare, din cauza lipsei de moştenitori bărbăteşti, şi spera să obţină despărţirea mai lesne de la biserica romană. Dar această cerere nu i-a fost acordată nici de papa. În o scrisoare către Latsco, din 25 ian. 1372, papa Grigore XI îi răspunde, la cererea lui pentru desfacerea căsătoriei, că taina căsătoriei este sfîntă şi nu poate fi desfăcută. Aceasta este ultima ştire ce avem despre dînsul.

Latsco a fost înmormîntat în biserica de la Rădăuţi, lîngă tatăl său Bogdan. Inscripţia de pe mormîntul lui este pusă de Ştefan cel Mare, fără data morţii. El lasă o fiică *Anastasia*, căsătorită cu *Roman*, fiul lui *Costea Muşat*, prin care moştenirea tronului Moldovei trecu la casa Muşat.

<III, 1904, p. 62—63>.

Iuga, George Koriatovici, domn al Moldovei la 1374—1375 şi 1399—1400. După moartea lui Latsco (1365—1373), fiul lui Bogdan I (1349—1365), se alese domn Costea Muşat, al cărui fiu Roman era căsătorit cu Anastasia,

fiica lui Latsco. Costea (a cărui soţie catolică Margareta înfiinţează o mănăstire catolică în Siret pe lîngă episcopia catolică (înfiinţată aci de Latsco) protejînd catolicismul introdus în Moldova de Latsco, o parte a boierilor rămaşi credincioşi bisericii ortodoxe cheamă la domnie pe principele litvan Iurg (George) Koriatovici din Podolia, devotat bisericii ortodoxe. Cronicile moldoveneşti îl numesc Iuga şi-l pun cu doi ani de domnie înainte de Alexandru cel Bun. În realitate, Iuga a domnit de două ori. În prima lui domnie (1374—1375), din care ne-a lăsat un hrisov cu data 3 iunie 1374, el înfiinţează mitropolia ortodoxă a Moldovei sub jurisdicţia patriarhatului de Ohrida, reorganizată apoi de Alexandru cel Bun sub jurisdicţia patriarhatului constantinopolitan (1401). Totuşi el trebuie să cedeze domnia lui Petru I (1375—1391), fiul mai mare al lui Costea Muşat; apoi se retrage în Polonia, unde se găseşte menţionat în documente, la 1377 şi 1390, ca „voievod român". Certele de domnie între urmaşii lui Petru (Roman şi Ştefan) aduc pe Iuga pentru a doua oară pe tronul Moldovei (1399—1400), prin intervenţia vărului său Swidrygiello, fratele regelui Poloniei, de care Moldova era pe atunci dependentă. În urmă intervine Mircea, domnul Ţării Româneşti, şi răsturnînd pe Iuga, ajută pe Alexandru, fiul lui Roman, să ocupe tronul părintesc. Iuga Koriatovici moare în Moldova, unde mormîntul lui, în o mănăstire la Vaslui, este menţionat la 1575.

<II, 1900, p. 901>.

Anastasia, fiica lui Latsco voievod, ultimul domn al Moldovei din dinastia maramureşeană, şi soţia lui Roman Muşat, tatăl lui Alexandru cel Bun. Prin căsătoria sa cu Roman Muşat, Anastasia este străbuna dinastiei Muşateştilor. Ea a fost înmormîntată în mănăstirea de la Rădăuţi, devenită episcopie sub Alexandru cel Bun, unde se află şi mormintele primilor domni ai Moldovei.

<I, 1898, p. 162>.

Roman I, domn al Moldovei, 1391—94 şi 1399—1400 (v. Muşat, unde domnia a doua este atribuită altui Roman, care nu este adeverit). Prin căsătoria lui Roman, fiul

lui Costea Muşat, cu Anastasia, fiica lui Latsco, noua dinastie Muşat, originară probabil din partea meridională a Moldovei (unde pare a fi venit din Ţara Românească), s-a înrudit cu dinastia maramureşeană, care în linie bărbătească s-a stins cu Latsco. Deşi Roman era prin căsătorie moştenitorul vechei dinastii, totuşi fratele său mai mare Petru l-a precedat în domnie, după dreptul senioratului. Ca domn Roman recunoscu suzeranitatea regelui Poloniei, precum o recunoscuse mai întîi fratele său Petru (1387). Dar în 1393 el ajută pe principele lituan Teodor Koriatovici în contra ducelui lituan Witold, în lupta lor pentru cetatea Cameniţa şi teritoriul ei. Fiind învinşi la Bratzlaw, Teodor Koriatovici se refugie în Ungaria, iar Roman pierdu curînd domnia şi fu înlocuit prin fratele (?) său *Ştefan I*, care luă domnia cu ajutorul polonilor. În 1399, după nenorocita bătălie de lîngă Worskla (12 august 1399), la care Ştefan luă parte ca aliat al lui Witold în contra tătarilor şi unde oastea creştină fu bătută, Roman izbuti să ia domnia pentru a doua oară, răsturnînd pe Ştefan. Dar curînd după aceasta el fu prins de Swidrygiello, fratele regelui Poloniei şi guvernatorul Podoliei, şi înlocuit cu *Iuga Koriatovici*, care cu ajutorul vărului său Swidrygiello luă a doua oară domnia Moldovei. Roman este înmormîntat în vechea biserică episcopală din Rădăuţi (în Bucovina), care înainte de înfiinţarea episcopiei exista ca mănăstire. (D. Onciul, *Geschichte der Bukowina*, in „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“, Wien 1899 <v. infra p.494>. I. Ursu, *Relaţiunile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ştefan cel Mare*, Piatra-N., 1900)

<III, 1904, p. 785—786>.

Petru II (1448—49), fiu al lui Alexandru cel Bun (deosebit de Petru III Aron). El luă domnia cu ajutorul cumnatului său Ioan Hunyadi, în luptă cu Roman II (fiul lui Iliaş), care era ajutat de poloni, şi cedă ungurilor Chilia, pe care moldovenii o luaseră mai înainte de la Ţara Românească. Deşi ajutat de unguri în contra polonilor, Petru recunoscu suzeranitatea Poloniei, după

obiceiul predecesorilor săi; părăsit apoi de unguri, el fu răsturnat de Alexandrul II, fratele lui Roman II.

Petru III, (supranumit *Aron*), 1455—57, fiu natural al lui Alexandru cel Bun, deosebit de Petru II (pe care îl numeşte ca predecesor şi frate). Ca pretendent la domnie, Petru are lupte mai întîi cu Bogdan II, pe care îl ucide la Reuseni (oct. 1451), apoi cu Alexandru II, pe care îl învinge la Movile (martie 1455) şi îl sileşte a se retrage la Cetatea Albă. În oct. 1455, Petru trimite regelui Poloniei obişnuitul omagiu de fidelitate, pe care îl înnoieşte în iunie 1456, cînd confirmă şi privilegiul comercial al tatălui său Alexandru pentru neguţătorii poloni. În 1456, Petru se învoi să plătească turcilor un tribut de 2000 galbeni, spre a înlătura pericolul ce îl ameninţa din această parte. El fu răsturnat de Ştefan cel Mare, fiul lui Boglan II, care îl învinse în două lupte, aprilie 1457. Petru se refugie în Polonia, apoi în Ungaria, unde provoacă ostilităţile lui Ştefan cu Matei Corvin, pînă cînd, în cele din urmă, el căzu în mîinile lui Ştefan şi fu decapitat.

<III, 1904, p. 580>.

Huru. Cronica lui Huru, falsificat, apărut în 1856 ca manuscript descoperit de *George Boldur-Costachi* în Iaşi şi publicat acolo de *George Asachi* sub titlul: „Fragment istoric scris în vechia limbă română din 1494“. Falsificatul tratează despre istoria românilor şi mai ales a Moldovei, de la părăsirea Daciei sub Aurelian pînă la întemeierea principatelor Ţării Româneşti şi Moldovei, şi se pretinde a fi o traducere făcută de „*Petru Clănău veal Spatar*“ al lui Ştefan cel Mare după un text latin, ce s-ar fi aflat „la curtea unui mari boear leaşescu *Vişnovski* din Liov“ ca copie făcută de „*Huru*, mare caţălar a vodă Dragoş“ după originalul „scriptu din zule bătrâne de Arbure campoducsu“. Limba şi conţinutul îl dovedesc ca falsificat grosolan. (Cf. Philippide, *Cronica lui Hur*, „Convorbiri literare“, 1882, a. XVI, nr. 7; Tocilescu, *Izvodul Spătarului Clănău*, „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie“, 1885, vol. IV).

<II, 1900, p. 739>.

ISTORIA BUCOVINEI ÎNAINTE DE UNIREA CU AUSTRIA

Istoria Bucovinei, pînă la unirea cu Austria, sigur, că poate fi considerată ca istoria unei provincii. Pînă în acel timp (1775), n-a existat o ţară numită Bucovnina, deşi încă la începutul secolului XV se pomeneşte despre o regiune păduroasă cu acest nume la graniţa polonă. Acest ţinut îşi are istoria sa proprie abia de cînd a devenit parte componentă a statului austriac. Înainte de unirea cu Austria, Bucovina făcea parte din fostul principat al Moldovei, care cuprindea actuala Moldovă, Basarabia şi Bucovina. Aceste ţinuturi pe Siret şi Prut formau o unitate geografică aproape închisă, ţara răsăriteană transcarpatică aparţinînd regiunii dunărene, a cărei graniţă externă o formează Nistrul. Nu încape îndoială că mai ales datorită condiţiilor geografice s-a putut crea din aceste ţinuturi, unite între ele, prin alipirea de regiunea carpatică interioară o unitate politică, ca fostul principat al Moldovei. De aceea, istoria Bucovinei dinainte de unirea cu Austria este, de la începutul ei, legată de aceea a Moldovei. Pînă la întemeierea principatului, pe la mijlocul secolului XIV, acest ţinut aproape că nu are o istorie în sensul unei dezvoltări politice. Puţinul pe care-l cunoaştem priveşte mai mult etnografia, decît istoria însăşi. Această întunecată perioadă din istoria Bucovinei trebuie considerată ca *preistorie*. A doua parte principală o formează istoria ţării sub domnii moldoveni, *perioada moldovenească*, a treia este istoria provinciei din *perioada austriacă*.

Preistorie. Descoperirile arheologice făcute pe teritoriul Bucovinei privind epoca de piatră şi de bronz dovedesc

că valea Siretului şi a Prutului, în parte şi a Sucevei, au fost locuite chiar din epoca preistorică. Însă istoria nu poate stabili cărui popor i-ar fi putut aparţine aceste aşezări foarte vechi.

Primii locuitori cunoscuţi istoriei din ţinuturile carpatice răsăritene au fost de origine tracă, tracii stăpînind Podişul Transilvaniei cu versantele de vest, est şi sud şi cu nord-estul Peninsulei Balcanice. Pe timpul lui Herodot (sec. V î. H.), tracii erau consideraţi ca poporul cel mai numeros din Europa. Pe atunci, în Transilvania se aflau *agatirşii* de origine tracă; regiunea din est, locuită de un popor înrudit, era sub stăpînirea *sciţilor pontici* sau *scoloţilor*, care se lăţiseră dinspre răsărit. Mai în apropiere de hotarele Bucovinei, pe lîngă Carpaţii nord-estici şi partea superioară a Nistrului, se ciocneau ţinuturile sciţilor, agatirşilor şi *neurilor* care locuiau la nordul amîndorura. Îndată după sfărîmarea puterii sciţilor, ţinutul transcarpatic de est apare sub stăpînirea *geţilor* tracici, împotriva cărora a luptat Alexandru cel Mare şi Lisimah. În secolul II î.H. sînt atacaţi de poporul amestecat celto-germanic al *bastarnilor*, care s-au răspîndit în nord-estul Carpaţilor (Alpii bastarnici) şi la Nistru pînă la gurile Dunării. După lupte îndelungate cu bastarnii, *dacii* tracici din podişul interior (urmaşi ai vechilor agatirşi) au devenit stăpînii necontestaţi şi ai ţinutului din est.

Dacii şi *geţii* erau neamuri cu aceeaşi limbă ale unui acelaşi popor. Ei se deosebeau în vechime doar prin aşezările lor, locuitorii de la şes din josul cataractelor Dunării, fiind numiţi geţi, la fel ca fraţii lor de pe malul drept al Dunării, iar locuitorii ţării muntoase şi ai regiunii Tisei numindu-se daci. După secolul I î.H. predomină numele şi puterea neamului dac.

Pe la mijlocul secolului I î.H. peste daci domnea puternicul Boirebista. Regatul său se întindea în vest pînă la Dunărea mijlocie şi în est pînă la Nistru şi pînă la gurile Niprului, în sud departe peste Dunăre, pînă adînc în ţinutul tracic şi iliric. Sub Boirebista se pare că dacii ar fi putut alcătui o oaste de 200 000 de oameni. Împotriva acestui duşman periculos, Caesar intenţionase să pornească

la luptă, dar moartea i-a zădărnicit planul. După ce, sub Augustus, Dunărea a devenit granița Imperiului roman, ostilitățile între daci și romani n-au încetat, decît cînd Traian învinse pe daci și pe regele lor *Decebal*, după o rezistență vitejească a acestora în două războaie (101—103 și 105—107) și făcu din Dacia provincie romană.

Geograful Ptolemeu (pe la 150) indică granițele provinciei romane *Dacia*: în sud la Dunăre, în vest la Tisa, în nord la Carpați și Nistru pînă la cotitura acestuia înspre sud, în est la Prut și de aici în linie dreaptă pînă la cotitura Nistrului; restul teritoriului dac, la est de Prut pînă la gurile Niprului, aparținea ca administrație Moesiei inferioare.

Deci Dacia romană cuprindea și actuala Bucovină, la a cărei graniță nordică s-au găsit, la nord de Nistru, urme ale unui val roman de graniță. În realitate însă, dominația romană s-a întins doar în măsură neînsemnată pe această porțiune de teritoriu, la fel ca și asupra restului teritoriului transcarpatic din est. Cel puțin lipsesc dovezi certe despre o așezare romană în aceste regiuni, în afară de posturi militare înaintate, pe alocuri unicele mărturii de existența romană în șesul răsăritean al Daciei. Nomenclatura topografică în această parte a provinciei sub stăpînirea romană este pur dacă și desigur că și populația și-a păstrat acest caracter. Acea măreață colonizare cu „colonii nesfîrșite din întreaga lume romană“, transplantate de Traian în Dacia, punînd astfel bazele poporului român, s-a limitat doar la centrul Transilvaniei, la Banatul Timișan și la Valahia vestică, unde a înflorit o viață culturală romană intensă, de care dau dovadă grăitoare nenumăratele inscripții descoperite acolo. În celelalte părți ale țării, dacii au continuat, și sub stăpînirea romană, să-și ducă o existență proprie. La granița de nord mai locuiau neamuri dace, cu care aveau uneori de furcă și care apoi s-au alăturat năvălitorilor goți.

În timpul răscoalelor de sub *Gallienus* (260—268), așa-zisa epocă a celor *treizeci de tirani*, Imperiul roman pierdu Dacia. Aurelian (270—275) trebui să renunțe la redobîndirea provinciei; el retrase trupele care se mai aflau aici și dădu provincialilor izgoniți, sau dispuși să emigreze, locuințe noi pe malul drept al Dunării, în Dacia Aureliană, cum s-a numit din această cauză. Noii stăpîni ai țării erau *goții*, în calitate de federați ai romanilor. Ei s-au stabilit în șes la răsărit de Carpați și stăpîneau desigur și Bucovina, cel puțin ca stăpîni ai rămășițelor populației dace de aici. Vizigoții, care domneau peste Dacia, fură izgoniți peste Dunăre de *invazia hunilor* (375). De atunci, ținutul transcarpatic de răsărit rămase timp de secole adăpostul pustiu al hoardelor nomade care, una după alta, îl luau temporar în stăpînire. Cel mai mult s-au menținut aici slavii, care au lăsat în nomenclatura topografică dovezi de așezarea lor mai îndelungată.

Pe *slavi* îi găsim ca locuitori ai Carpaților răsăriteni chiar și după declinul puterii hunilor (453). Munții despărțeau teritoriul *gepizilor*, care după retragerea hunilor au pus stăpînire pe Dacia ca federați ai romanilor de răsărit, de ținutul *venzilor* sau *slovenilor*. În timpul stăpînirii avarilor, care a urmat înfrîngerii gepizilor (566), slavii s-au întins foarte mult în țările carpatice, în parte o dată cu înaintarea avarilor, în parte datorită propriei lor puteri de expansiune, și, de la începutul secolului VII, au ocupat ținuturile nordice ale Peninsulei Balcanice. Restul, rămas aici după emigrarea peste Dunăre, a supraviețuit stăpînirii avarilor pentru ca, în ceea ce privește Dacia, să devină apoi români și unguri.

După stabilirea pe Tisa și pe Dunărea mijlocie (895) a *ungurilor* care, în cursul scurtei lor opriri la est de Carpați și în trecerea lor spre vest, trebuie să fi trecut și prin Bucovina, *pecenegii* de origine turcă au luat în stăpînire ținutul de la Nipru pînă la Siret, numit *Atelkuzu*, care fusese evacuat de către unguri. Ținutul lor se întindea înspre nord-vest pînă la Carpații nord-estici; aici așezările pecenegilor erau foarte apropiate de cele ale ungurilor. Tribul următor de pecenegi care s-a stabilit aici a fost tribul *Gyla*, a cărui așezare se afla deci pe versantul nord-estic al Carpaților și în partea superioară a Siretului și a Prutului, cuprinzînd și Bucovina.

În a doua jumătate a secolului XI, hoardele principale ale pecenegilor au trecut Dunărea. Urmaşii lor în ţinuturile transcarpatice răsăritene au fost *cumanii* sau (cum îi numesc izvoarele arabe) *guzii* (la bizantini *uzii*), cei mai îndeaproape înrudiţi cu ei ca origine şi limbă. Centrul puterii cumane rămase însă şi mai departe în stepele dintre Don şi Nipru, pînă ce se prăbuşi, după lupta de la Kalka (1223) sub loviturile mongolilor. Se pare că pînă atunci cumanii, ca stăpîni ai ţinutului ce aparţinuse pecenegilor, denumit acum *Cumania Neagră*, spre deosebire de *Cumania Albă* (ţinutul principal) din est, au împins înainte aşezările lor spre vest doar pe alocuri şi temporar. Asupriţi de mongoli, ei au căutat să se alipească de Ungaria şi abia atunci a avut loc prima lor aşezare în masă în răsăritul Carpaţilor. Dar nici aici n-au putut rămîne. Năvala tot mai mare a mongolilor a gonit hoardele fărîmate ale cumanilor, parte peste Dunăre, parte în Ungaria, unde miezul tribului era de acum aşezat în şesul Tisei (1239).

Huţulii din Carpaţii nord-estici (în Bucovina şi Galiţia) par a fi urmaşii slavizaţi ai resturilor cumane care, refugiaţi în munţi, şi-au păstrat numele naţional de *guzi* şi *uzi*. Aşezarea cumanilor în Bucovina este dovedită şi prin numele localităţilor de ex.: Coman, Comăneşti, Comareşti. Forma lor românească indică totodată existenţa românilor, a căror apariţie în această regiune este dovedită începînd de pe la mijlocul secolului XII.

Prima ştire despre români în partea de răsărit a Carpaţilor o avem din anul 1164, cînd un istoric bizantin pomeneşte de vlahi la graniţa Haliciului (Galiţia de est). Cam în acelaşi timp se vorbeşte de vlahii din nordul Dunării şi din „ţinuturile de lîngă Marea Neagră“ ca aliaţi ai bizantinilor împotriva ungurilor. Aceste aşezări în estul Carpaţilor sînt însă foarte puţine, căci la trecerea prin Moldova pînă la graniţa ungaro-galiţiană, a unei armate bizantine pornite împotriva Ungariei, acest ţinut a fost găsit „pustiu şi nelocuit“. Deşi această informaţie nu trebuie luată ca atare întru totul, ea este totuşi semnificativă pentru condiţiile de împopulare a regiunii.

Aşezarea românească în estul Carpaţilor trebuie să fi început după trecerea pecenegilor peste Dunăre, după care ţara a rămas un timp fără stăpîn, deşi sub dominaţia de drept a cumanilor. Ea s-a produs mai mult dinspre vest, din Transilvania şi Ungaria, de unde mai tîrziu s-a pornit la fundarea principatului Moldovei. De aceea Moldova a fost denumită, după rîul nord-vestic cu acelaşi nume (un afluent în dreapta Siretului) de-a lungul căruia românii care coborau în vale şi-au întemeiat primele lor aşezări. În realitate Maramureşul este ţara-mamă a românilor moldoveni ca şi a existenţei lor ca naţiune. Emigrarea din această regiune muntoasă neospitalieră înspre ţinuturile bogate ale Moldovei trebuie să fi început cu mult înainte de întemeierea principatului.

După datele istorice transmise, în Transilvania şi părţile limitrofe ale Ungariei de răsărit, ca şi în Valahia de vest, locuiau români încă din timpul stăpînirii romane. Această parte a Daciei Traiane, colonizată cu numeroşi colonişti romani şi îndată romanizată, şi-a păstrat, şi după părăsirea provinciei, o rămăşiţă de populaţie romană care, în vîltoarea migraţiei popoarelor, şi-a găsit apărare şi salvare în regiunile muntoase. După aşezarea slavilor şi bulgarilor în Peninsula Balcanică (în sec. VII), un teritoriu pînă atunci în mare parte roman, romanii dacici s-au înmulţit cu elemente asemănătoare din sudul Dunării. Întrucît în urma emigrării slave şi bulgare, populaţia romană din ţinuturile dunărene ale Peninsulei Balcanice a fost împinsă parte spre sud (macedoromânii), parte spre nord (dacoromânii). Întăriţi prin această imigrare, românii din nordul Dunării au căpătat, de îndată ce vremurile s-au liniştit, o forţă de expansiune datorită căreia s-au întins treptat peste întregul teritoriu al vechii Dacii, astfel că încă înainte de sfîrşitul evului mediu, domeniul limbii dacoromâne a coincis, aproape ca acum, cu teritoriul provinciei romane Dacia, iar pe alocuri chiar l-a depăşit.

Emigrarea în teritoriul de la est de Carpaţi a început, după cum am arătat, abia după retragerea pecenegilor. Ea producîndu-se în ţara de origine daco-romană mai ales

înspre nord-vest, așezările românești din estul Carpaților sînt la început mai bogat reprezentate în regiunile nordice.

În afara informației bizantine despre existența vlahilor la frontiera Haliciului prin anul 1164, românii din aceste regiuni sînt pomeniți și în analele rusești. Sînt așa-zișii *bolohoveni*, care ocupau un ținut al lor în apropierea principatelor Halici, Volhynia și Kiev spre nord pînă la Bugul superior. Numele lor este sinonim cu voloh (valah), ceea ce se confirmă și prin însemnări documentare, în care orășelul galițian *Bolohov* apare ca „*villa Valachorum*". Acești bolohoveni trăiau sub conducători proprii, numiți cnezi, la fel ca românii din Transilvania și Ungaria și se bucurau de oarecare autonomie. Ei sînt menționați pentru prima oară prin anul 1231 în războiul regelui ungar Andrei II pentru cucerirea Haliciului : aici apar, între trupele sale de ajutor, și cnejii din Bolohov ca aliați ai ungurilor. Între anii 1235 și 1240, ei au întreprins noi expediții împotriva principilor ruși ; chiar și după năvălirea mongolilor ei erau îndeajuns de puternici spre a susține un război îndelungat și dîrz împotriva volhinilor, război care s-a terminat în 1257 prin victoria acestora. După aceea, nu se mai pomenește de ei. Indicația din analele rusești privind regiunea Bolohovo la Bugul superior în anul 1150, face să se poată urmări înaintarea românilor în această direcție pînă la acea dată. Bolohovenii din analele rusești nu pot fi despărțiți de vlahii de la granița Haliciului pomeniți de informația bizantină din anul 1164. Domeniul lor se întindea pe la mijlocul secolului XII, de la Carpații nord-estici pînă la Bugul superior, dincolo de granițele actualului teritoriu de limbă română. Legăturile lor cu Ungaria, ca aliați ai ei împotriva vecinilor ruși, dovedesc vecinătatea cu Ungaria, precum și originea lor din țară ungurească.

În timp ce, în regiunile nordice la est de Carpați, românii din secolele XII și XIII apar atît de răspîndiți și războinici, în Moldova de sud ei se afirmă mai puțin. Știrea despre vlahii de la Marea Neagră care în 1166, luptă împotriva ungurilor, ca aliați ai bizantinilor și sînt arătați ca „urmași ai foștilor coloniști romani", se referă desigur la Valahia, de unde s-a produs acel atac dinspre

sud-est împotriva Ungariei și nu la Moldova, care, în același timp, a fost găsită „pustie și nelocuită". În Moldova dinainte de întemeierea principatului, vlahii sînt pomeniți în anii 1228 și 1234, alături de cumani și secui în afară de regiunile nordice, doar în episcopia cumană înființată sub egida ungurească, după convertirea la creștinism a unei părți din cumani (1227) și al cărei teritoriu se întindea la est de Carpați pînă la Siret.

Mai înainte ca să se fi terminat așezarea românească în estul Carpaților, care, după cum am văzut, a început cu două secole înainte de întemeierea principatului Moldovei, a avut loc *invazia mongolă* (1240). Aceasta a împiedicat pentru cîtva timp întinderea mai departe a românilor spre răsărit, dar, punînd capăt dominației cumane, a hotărît soarta teritoriului transcarpatic răsăritean. Între timp, Moldova a mai rămas timp de un secol sub dominație tătară. Ungaria încearcă, după invazia mongolă, să transforme în fapt pretențiile sale asupra așa-zisei Cumanii, pretenții care se bazau în primul rînd pe luarea în stăpînire parțială a teritoriului de către românii din Ungaria în dependență continuă de patrie și care s-au realizat datorită protectoratului asupra fostului episcopat cuman, precum și titlului de „rege al Cumaniei" pe care și-l luase mai înainte Andrei II. Regele Bela IV dărui deci acest ținut ordinului Ioaniților, în 1247, printr-o bulă de aur, confirmată de papă, rezervîndu-și drepturile sale de suzeranitate. Aceasta rămase însă numai o promisiune. Încă din 1254, Bela informă pe papă că tătarii au pus stăpînire pe țările vecine—Rusia, Cumania și Bulgaria — care în parte erau supuse suzeranității sale, și că amenință și Ungaria cu un nou atac. Așezările tătărești în Bucovina sînt dovedite prin cîteva denumiri topografice de origine tătară.

Dinspre Moldova, tătarii tulburau adesea granițele regatului ungar, pînă ce armatele lui Ludovic I (1342—1382) în primii ani ai domniei lui i-au bătut și alungat în repetate rînduri. La aceste lupte, cum spune legenda întemeierii Moldovei, au luat parte și românii din Maramureș, care apoi au pus stăpînire pe țară și au întemeiat principatul

Moldovei, sub conducătorul lor Dragoş. Legenda pune această întîmplare în timpul domniei unui rege ungar Vladislav sau László, care, în fruntea unei armate cu „oşti romane de ajutor", a pornit împotriva tătarilor din Moldova şi i-a izgonit din ţară peste Nistru. Pentru serviciile făcute în război, el dă loc de aşezare în Maramureş „romanilor" care i-au venit în ajutor şi care au luptat în primele rînduri împotriva tătarilor. De aici aceştia ocupă, cu învoirea regelui, teritoriul părăsit de tătari, iar conducătorul lor Dragoş deveni voievodul principatului Moldovei, astfel creat.

Dacă facem abstracţie de „oştile romane de ajutor" care trebuiau să explice originea romană a românilor din Maramureş şi Moldova, dar care se referă desigur numai la colaborarea lor în aceste lupte, rămîne miezul legendei: înfiinţarea principatului Moldovei de către românii din Maramureş cu ocazia expediţiei unui rege ungur Ladislau, expediţie care a avut ca urmare retragerea tătarilor din Moldova. Acesta a fost chiar efectul războaielor pornite în Moldova în primii ani ai domniei lui Ludovic I împotriva tătarilor şi care s-au încheiat cu izgonirea acestora din urmă. Legenda ungurească atribuie acest succes important regelui *Ladislau cel Sfînt*, care a ieşit din mormînt spre a da ajutor creştinilor, ajutor ce a fost hotărîtor în obţinerea victoriei. Această legendă se găseşte ca interpolaţie a unui călugăr minorit în cronica de la Dubniţa la pasajul despre expediţia împotriva tătarilor, sub Ludovic I, amintită mai sus. Astfel regele ungur Ladislau trecu şi în legenda întemeierii Moldovei, care leagă întemeierea principatului de victoria acestuia asupra tătarilor.

În tot cazul, această versiune cuprinde mai mult element istoric decît cealaltă, mai curentă, a legendei întemeierii, după care Dragoş, cu prilejul unei vînători, urmărind un bour ajunge din Maramureş în Moldova, unde, în localitatea Boureni, lîngă rîul Moldova, doboară fiara; găsind un teritoriu nelocuit, atrăgător, hotărăşte să se stabilească aici cu oamenii lui şi întemeiază un principat, avînd ca stemă capul bourului doborît. Această legendă, menită la început să justifice stema ţării, se întîlneşte

şi îmbinată cu prima, pe care însă a trecut-o pe planul al doilea, rămînînd de sine stătătoare ca legendă a întemeierii. Comun amîndurora sînt numele întemeietorului şi coborîrea din Maramureş.

Ca substrat istoric al legendei privind întemeierea Moldovei reiese deci că, în cursul războiului împotriva tătarilor, la care au participat, românii din Maramureş au luat în stăpînire o parte din ţinutul părăsit de tătari şi sub conducerea lui Dragoş, în dependenţă de Ungaria, au pus primele baze ale principatului Moldovei. În cronicile ungureşti, acest război împotriva tătarilor este arătat ca unul din primele fapte din timpul domniei lui Ludovic I (înainte de campania croată din 1344); el a fost condus de voievodul Transilvaniei, Andrei, care este pomenit în documente din 1343 ca voievod al Transilvaniei. Încă din 1349 apare *Bogdan*, înscris pe lista principilor Moldovei în locul al treilea, ca voievod al Moldovei. Predecesorilor săi, *Dragoş* şi *Sas* (ultimul confirmat de asemenea prin documente), cronicile moldoveneşti le atribuie o domnie de şase ani (doi ani primului şi patru celui de-al doilea). Astfel, epoca întemeietorului Dragoş coincide cu aceea a voievodului Transilvaniei, Andrei. Întemeierea principatului de către Dragoş trebuie deci socotită prin 1343.

La început, centrul de gravitate al principatului Moldovei se afla în Bucovina. Aici era scaunul domnului, prima capitală, a cărei existenţă poate fi dovedită ca fiind la Suceava, pînă ce a fost strămutată ulterior la Iaşi; aici se află şi cele mai vechi ctitorii ale domnilor Moldovei ca şi mormintele acestora. Despre Dragoş, după care a fost denumită o regiune în partea superioară a Siretului, „Cîmpul lui Dragoş", se arată că a înălţat o biserică la Voloveţ (lîngă Rădăuţi), care a devenit ultimul său lăcaş de odihnă. Legenda atribuie urmaşului său Sas zidirea bisericii sfintei Treimi din Siret, existentă încă, în apropierea căreia se află o localitate cu numele de „Sasca". Sub aceşti doi primi voievozi se pare că principatul, ale cărui începuturi îşi află originea în partea nord-vestică, nu s-a întins mult peste graniţele Bucovinei cu valea Moldovei şi a Siretului de sus.

Pe vremea luării în stăpînire a ţinutului, românii din Maramureş au mai găsit aici populaţie românească rămasă de pe timpul invaziei mongole, care li s-a alăturat. Alături de români se aflau aici slavi, de la care au fost preluate denumirile slave ale localităţilor şi rîurilor. Vechea populaţie slavă întărită prin emigraţia rusă trebuie să se fi menţinut sub dominaţia pecenegilor şi a cumanilor, deşi nu s-a făcut remarcată în acea vreme. A fost probabil sporită prin aşezări treptate din învecinata Galiţie, mai ales că drumul de comerţ din Halici înspre Dunăre trecea prin Moldova. Tot din acea vreme trebuie să fi provenit în parte şi „oraşele ruseşti" menţionate într-o listă de oraşe ruseşti şi tîrguri din Moldova, între care *Sočava*, *Siret* şi *Čern* (probabil Cernăuţi), alături de care *Hotin* este arătat ca „oraş vlah". Totuşi nu le-a fost sortit slavilor să întemeieze aici o orînduire de stat. Pentru această operă culturală era chemat un alt popor: românii. Aceştia sînt primii care, prin întemeierea principatului Moldovei, au dat acestei ţări o importanţă istorică şi au cîştigat-o pentru cultură.

PERIOADA MOLDOVENEASCĂ

1. Sub dinastia Bogdan-Muşat de la 1349 pînă la 1527

Principatul creat sub Dragoş şi Sas, primii voievozi din cronicile moldoveneşti, vasali ai Ungariei, abia întinzîndu-se peste valea Moldovei şi a Siretului superior, nu era considerat la început ca un stat de sine stătător, ci ca un teritoriu al coroanei ungare. Aceşti doi primi voievozi se pare chiar că se aflau în aceeaşi legătură cu coroana ungară ca şi voievozii români din Maramureş cunoscuţi în acea vreme. Curînd însă această situaţie s-a schimbat, voievodul românilor din Maramureş, *Bogdan*, porni în 1349 în Moldova şi întemeie aici un principat independent. Cronicarul din acea vreme al regelui Ludovic I (Ioan de Küküllö) scrie în această privinţă: „În timpul acestuia,

Bogdan, voievodul românilor din Maramureş, adunînd pe românii acestui district fugi în ascuns în Moldova, care era supusă coroanei ungare şi care, din cauza vecinătăţii tătarilor, nu era locuită, şi deşi el a fost adeseori atacat de oştile acestui rege, Moldova deveni o ţară, prin numărul tot mai mare de români, care locuiesc în acel ţinut"[1].

În cursul repetatelor războaie duse de regele Ludovic împotriva lui Bogdan „pentru redobîndirea ţării sale Moldova", fiii voievodului Sas apar de partea regelui. Dar toate strădaniile, de a-l supune pe Bogdan şi de a apăra pe credincioşii din Moldova ai lui Ludovic, au eşuat; *Balc*, fiul lui Sas, trebui să părăsească moştenirea părintească din Moldova şi să treacă în Maramureş, unde regele îi dărui fostele posesiuni ale lui Bogdan (1365). Pe cînd sub Dragoş şi Sas, s-au pus primele temelii ale principatului Moldovei, sub suzeranitatea Ungariei însă, Bogdan trebuie considerat ca adevăratul întemeietor al principatului ca stat de sine stătător. După el, Moldova a fost numită chiar Bogdania, la turci Kara-Bogdan (Bogdania Neagră, fost Cumania Neagră).

De la Bogdan I (1349—1365) datează prima monetă a Moldovei cu inscripţia „Moneta Moldavie — Bogdan Waiwo(da)" avînd ca stemă bourul, alături de blazonul casei Anjou din Ungaria. Moneta a fost găsită în Bucovina, cea mai veche aşezare a domnilor Moldovei. Aici ridică Bogdan o mănăstire la Rădăuţi, biserica episcopală de mai tîrziu, unde a şi fost înmormîntat. Inscripţia funerară, pusă de Ştefan cel Mare în 1480, îl numeşte „Bogdan Voievod cel Bătrîn", fără să indice anul morţii. Cronicile moldoveneşti îi dau şase ani de domnie. Dar documentul din 1365, prin care regele Ludovic îi acordă voievodului Balc posesiunile din Maramureş ale lui Bogdan, îl pome-

[1] Fuga din Maramureş a lui Bogdan, menţionată în cronică fără indicarea anului, s-a întîmplat, după un document al lui Ludovic I din 14 septembrie 1349 („Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", vol. V, Bucureşti, 1885, p. 166 ş. urm.) „puţin înainte" de această dată; şi deoarece este vorba de reglementarea cerută de cei păgubiţi a drepturilor de posesiune, tulburate de acest eveniment, fuga trebuie să fi avut loc în acelaşi an.

neşte fără precizarea obişnuită în cazul că ar fi fost de acum mort; menţiunea că aceste posesiuni „se iau de la necredinciosul Bcgdan şi fiii lui" şi se dau lui Balc arată, dimpotrivă, că Bcgdan mai era în viaţă. Astfel, indicaţiile cronicilor moldoveneşti despre durata domniei lui Bogdan trebuie îndreptate pe 16 ani, ceea ce corespunde cu indicaţiile despre durata domniei celorlalţi domni.

La 1359, încă pe timpul domniei lui Bogdan, se vorbeşte de amestecul Poloniei, sub Cazimir cel Mare, în afacerile Moldovei. După moartea unui voievod al Moldovei, Ştefan — scrie cronicarul polon Długosz (mort în 1480) — fii acestuia, Ştefan şi Petru, au pornit ceartă pentru moştenirea părintească. Cel mai tînăr, Petru, puse mîna, cu ajutorul ungurilor, pe domnie şi alungă pe fratele său mai mare; Ştefan în schimb a cerut ajutorul regelui Cazimir al Poloniei, căruia îi oferi supunerea Moldovei sub suzeranitatea polonă. Cazimir trimise, în 1359, cam pe la Sf. Petru şi Pavel, o oaste în Moldova în ajutorul lui Ştefan. Oastea polonă suferi însă o grea înfrîngere în pădurile numite „Plonini" din ţinutul Şipeniţului (*Sepenecensis terra*, în Bucovina între Prut şi Nistru, unde se află şi azi localitatea Şipeniţ) cu care prilej mai mulţi magnaţi poloni au căzut prizonieri la moldoveni.

Amănuntele, pe care le dă cronicarul polon (între care luarea ca prizonier a bunicului prietenului său, cardinalul Zbigniew Oléśnicki şi a fiului palatinului din Cracovia, Andrei Teczyński) nu lasă loc nici unei îndoieli asupra verosimilităţii informaţiei. În acea vreme Ludovic al Ungariei izbutise într-adevăr să obţină unele succese în Moldova, după cum arată şi ştirea polonă. În 1360, Ludovic răsplăteşte pe credinciosul său Dragoş, un român din Maramureş, care-şi cîştigase merite în „refacerea ţării Moldovei", şi, drept recunoştinţă pentru aceste servicii, îi dăruieşte mai multe posesiuni valahe din Maramureş, împreună cu titlu nobiliar. Bcgdan însă este considerat mai departe (chiar şi în 1365) ca „infidel". Recunoaşterea suzeranităţii ungare nu se poate deci referi decît la un alt voievod din Moldova din aceeaşi vreme, care deţinea o parte din principat. Voievozii moldoveni, de care pome-

neşte cronicarul polon la 1359, nu sînt însă cunoscuţi în cronicile moldoveneşti; numele lor nu apare nici în pomelnicul care cuprinde cea mai veche listă autentică a principilor domnitori de la Bogdan încoace. În schimb, existenţa unui voievod Ştefan, pe care Długosz îl indică drept tată al celor doi fraţi în ceartă, este dovedită prin acte: este nepotul lui Bogdan, cu care a plecat din Maramureş şi a participat la luarea în stăpînire a Moldovei. Acesta poate să fi stăpînit după aceea o porţiune a ţării, pentru a cărei moştenire s-au luat la ceartă fiii săi, Ştefan şi Petru, necunoscuţi altcum, cu care prilej unul s-a alipit de Ungaria, iar celalt a provocat intervenţia polonilor. Aceasta s-a terminat cu înfrîngerea armatelor polone, în Bucovina. Dar nici Ungaria nu a putut să-şi transpună în fapt, cu mai mult succes, pretenţiile ei asupra Moldovei.

Lui Bogdan I, întemeietorul principatului independent al Moldovei, îi urmă fiul său Laţcu (1365—1373). Despre domnia acestuia nu se cunoaşte altceva decît faptul că a înfiinţat un episcopat catolic la Siret. În Moldova, propaganda catolică începuse imediat după fuga tătarilor. Încă la 1347, papa Clement VI a reînfiinţat fostul episcopat cuman — care îşi încetase existenţa după invazia mongolilor —, ca episcopat al Milcoviei (numit astfel după rîul Milcov între Moldova şi Valahia) şi a însărcinat pe arhiepiscopul de Kalocsa, duhovnicul regelui Ungariei, Toma de Nympti, să hirotonisească pe episcopul Milcoviei. La luarea în stăpînire a Moldovei de către Bcgdan, doi călugări franciscani din Siret fură supuşi martiriului (1349). Sub Bogdan, care era un duşman neîmpăcat al Ungariei catolice, pare că nu s-au mai făcut încercări de convertire a moldovenilor la biserica romană. Sub urmaşul său, Laţcu, apar însă din nou doi misionari, minoriţii Nicolae de Melsak şi Paul de Schweidnitz, tot la Siret. Aceştia au reuşit să-l atragă pe voievod de partea bisericii romane. Laţcu comunică papei prin mijlocirea lor că el şi poporul său ar dori să se întoarcă spre biserica romană şi ceru înfiinţarea unui episcopat catolic la Siret, care trebuia să fie ridicat la rangul de oraş. Totodată aflăm că Moldova era pînă atunci subordonată religios episcopatului grec

(de la 1371 mitropolie) din Halici și că Lațcu urmărea despărțirea țării sale de eparhia Haliciului.

Papa Urban V primi oferta domnului Moldovei cu bunăvoință și dădu instrucțiuni, în 1370, arhiepiscopului din Praga și episcopilor din Breslau și Cracovia, să primească pe domnul și poporul Moldovei în sînul bisericii romane, să desfacă această țară din legăturile ecleziastice cu episcopatul Haliciului și să întemeieze un episcopat propriu în Moldova, cu reședința în localitatea Siret, care urma să devină oraș. Totodată le dădu dispoziția ca, la alegerea episcopului, să-l aibă în vedere pe minoritul Andrei din Cracovia și, în cazul că e demn de aceasta, să-l hirotonisească episcop. La 9 martie 1371, Andrei fu hirotonisit la Cracovia ca episcop de Siret și preluă apoi episcopia sa, după ce Lațcu, cu parte din poporul său, trecuse solemn la biserica romană. În același an, papa Grigore XI numi și un episcop al Milcoviei, pe Nicolae din Buda, originar din eparhia acestei episcopii care, îndată după 1347, încetase de a mai avea vreo influență. Astfel, sub Lațcu, propaganda catolică în Moldova obținuse un succes hotărîtor.

Motivul pentru care Lațcu se lăsase convins la această convertire era în cea mai mare parte de natură politică. Sub scutul Romei el putea spera să-și asigure dezvoltarea tînărului său principat, dușmănit de Ungaria și de Polonia, precum și să-și îmbunătățească poziția față de puternicele țări vecine. Pe de altă parte, independența eclesiastică față de episcopia din Halici, pe care și-o cîștigase astfel, era un pas hotărîtor pentru asigurarea independenței religioase, ca și politice, a principatului. Este semnificativ că instrucțiunile papale pentru înființarea episcopiei din Siret au fost adresate arhiepiscopului din Praga și episcopilor polonezi, și nu arhiepiscopului Ungariei, cum era de așteptat după uzanța anterioară și după pretențiile coroanei ungare asupra Moldovei; tot atît de semnificativ e și faptul că Lațcu și-a ales singur un preot din Cracovia pentru scaunul de episcop. În afară de aceasta, pentru convertirea lui Lațcu e concludent și un motiv personal. Prin convertire, el vroia să obțină și despărțirea de soția sa,

la care se pare că l-a îndemnat lipsa de urmași masculini. Dar această dorință nu i-a fost împlinită nici de biserica romană, cum nu-i fusese nici de cea greacă. Papa Grigore XI chiar îl îndeamnă prin scrisoarea din 25 ianuarie 1372 să mențină căsătoria cu sfințenie și să se străduiască să aducă și pe soția sa în sînul bisericii catolice. Aceasta este ultima știre ce o avem despre Lațcu. În iunie 1374 apare de acum un alt domn al Moldovei. Lațcu, căruia cronicile moldovenești îi dau opt ani de domnie, muri fără urmași de sex bărbătesc și fu înmormîntat în biserica mănăstirii grecești din Rădăuți lîngă tatăl său Bogdan, unde se află piatra funerară fără arătarea anului morții. Cu el s-a stins seminția din Maramureș, care a dat Moldovei pe primii ei voievozi.

După pomelnicul domnilor, de la mănăstirea Bistrița, lui Lațcu îi urmă voievodul, nepomenit de cronici, *Costea*, întemeietorul neamului *Mușat*, care a domnit pînă în 1527 (cu urmași nelegitimi pînă la 1595) și care a dat țării pe cei mai proeminenți domni. În acest pomelnic, care servea pentru pomenirea la servicii divine și parastase a domnilor decedați, e scris: „Pomenește doamne, de binecredincioșii domni ai acestei țări: Bogdan Voievod, Lațcu Voievod, Costea Voievod ..." ș.a.m.d. Vechimea acestui izvor și destinația lui nu îngăduie nici o îndoială asupra autenticității. Prin căsătoria fiului lui Costea, Roman, cu fata lui Lațcu, Anastasia, s-a stabilit o legătură de rudenie între noua și vechea casă domnitoare. Neamul lui *Mușat* cum mai erau numiți Costea și fiii săi, nu era originar din Maramureș, unde nu se întîlnește de loc acest nume, ci probabil din Valahia, cu a cărei casă domnitoare, a Basarabilor, era înrudit. Numele are o sonoritate pur sud-românească (mușat în macedoromână înseamnă frumos) și se găsește în Valahia, ca și în Moldova de sus chiar și în nomenclatura topografică.

Costea Mușat (1373—1374) ca domn al Moldovei n-a fost recunoscut în țară. Adversarii săi chemară pe unul din principii lituanieni *Gheorghe Coriatovici* din Podolia pe tronul principatului Moldovei. Acesta semnă la 3 iunie

1374, la Bîrlad, un document ca „domn al țării Moldovene". Deoarece soția lui Costea, Margareta, ctitora unei biserici catolice cu o mănăstire de călugări dominicani la Siret (1380), era o adeptă înfocată a bisericii romane, chemarea greco-ortodoxului Gheorghe Coriatovici poate fi socotită ca o reacție împotriva catolicismului introdus de Lațcu. Și într-adevăr, cronica moldovenească a lui Ureche îi atribuie înființarea mitropoliei greco-ortodoxe a Moldovei, pe care a subordonat-o patriarhiei din Ohrida. În felul acesta, Gheorghe credea că-și poate consolida situația. Totuși, el nu s-a putut menține și fu nevoit, chiar după un an, să cedeze locul său fiului lui Costea, Petru Mușat. Cronicile moldovenești, care îl numesc *Iuga* (el însuși se numește, în actul pomenit mai sus „Iurg Koriatovici") îi atribuie doi ani de domnie, ca predecesor direct al lui Alexandru cel Bun, venit la domnie în 1400. De fapt, Gheorghe Coriatovici a preluat în 1400 pentru a doua oară domnia Moldovei, ambele domnii fiind socotite împreună la doi ani, așa cum este indicat și în pomelnicul domnilor. Înființarea mitropoliei Moldovei, existentă cu un deceniu înaintea celei de-a doua domnii a lui Gheorghe, după cum se dovedește documentar, a avut loc în timpul primei domnii, în 1374. Și într-o listă bizantină a episcopatelor grecești de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, mitropolia Moldovei apare ca înființată în același timp cu cea din Vidin (1370) și aceea din Halici (1371).

Petru I (1375—1391) a domnit, după cronicile moldovenești, timp de 16 ani. Documentele dau mărturie de el pentru prima oară în 1384, cînd, la sf. Ion, a înzestrat biserica episcopală catolică din Siret ridicată de mama sa Margareta. La 26 septembrie 1387 Petru depune la Liov jurămîntul de vasalitate lui Vladislav II Jagello, rege al Poloniei și principe al Lituaniei, și soției sale Hedviga. Nu ne este cunoscut motivul care l-a determinat pe voievodul Moldovei să recunoască suzeranitatea Poloniei. În actul respectiv, Petru arată că, „neforțat și nesilit, ci din proprie convingere și dînd ascultare sfatului boierilor" a făcut act de supunere. Despre drepturi suverane anterioare sau pretenții existente nu se pomenește nimic.

Motivul cel mai probabil al acestei hotărîri a lui Petru îl constituia desigur pericolul turcesc, de care era de acum amenințată Valahia vecină. De aceea, el caută siguranță în alipirea de puternicul regat vecin și curînd atrase, de asemenea, și pe principele Valahiei într-un tratat de apărare și de atac cu Polonia. În orice caz, recunoașterea suzeranității Poloniei a fost și o urmare a dependenței din trecut față de Ungaria. Regele Ludovic I, din 1370 și rege al Poloniei (după moartea unchiului său Cazimir), reușise în ultimii ani ai domniei sale să impună din nou drepturile sale suzerane asupra Moldovei, știrbite de Bogdan. Chiar dacă nu s-a supus suzeranității ungare însuși Lațcu, după 1370 (în 1372, în tratativele între Ludovic I și împăratul Carol IV se vorbește de Moldova ca o țară anexă a coroanei ungare), este cert că urmașii săi — mai ales în condițiile cauzate de dubla alegere — au trebuit să se supună acesteia. După moartea lui Ludovic (1382), cînd fiica sa Hedviga moșteni regatul Poloniei și se căsători apoi cu principele lituanian Vladislav Jagello (1386), care, în februarie 1387, ocupă și Rusia Roșie pînă la granița Moldovei, Petru socoti nimerit să recunoască suzeranitatea fiicei mai mici a lui Ludovic și a soțului său în locul celei ungurești. În afară de tulburările de atunci din Ungaria, se pare că în acest sens a avut efect și influența episcopului catolic din Siret, originar din Polonia. Suzeranitatea polonă mai oferea și avantajul că nu era legată de darea vreunui tribut, ca cea ungurească. Dar Petru, pe care Vladislav Jagello îl numește „credinciosul său prieten și cumnat", era îndemnat și de legăturile sale de rudenie să prefere Polonia. Astfel ajunsese Moldova, în 1387, sub suzeranitatea polonă.

În anul următor (1388), Petru dădu regelui Poloniei un împrumut de 3 000 de ruble, în schimbul căruia acesta îi dete zălog, lui și fratelui său Roman, orașul Halici cu tot ținutul ce ținea de el, denumit mai tîrziu *Pocuția* (colțul sud-estic al Galiției limitrof cu Bucovina). Documentul respectiv al lui Petru este făcut în „orașul Sočava",

care apare aici pentru prima oară drept capitală şi oraş de reşedinţă al principatului. Nu există nici o dovadă că, anterior, reşedinţa domnului era la Siret, scaunul episcopiei catolice şi nici nu este probabil, dacă ţinem seama de faptul că această localitate a devenit oraş abia după înfiinţarea episcopatului. Totuşi tradiţia locală arată că voievodul Sas a avut reşedinţa la Siret, unde există o localitate cu numele de „*Sasca*" (poate cu referire la o aşezare săsească). La Suceava s-a stabilit, în 1390, în mod amănunţit, alianţa de apărare şi atac convenită la 1389, prin mijlocirea lui Petru, şi încheiată la Lublin în 1390, între Vladislav şi domnul Valahiei, Mircea, o triplă alianţă polono-moldo-valahică, îndreptată în primul rînd împotriva Ungariei şi, de la caz la caz, şi împotriva altor duşmani.

Lui Petru, despre care se mai pomeneşte şi la începutul anului 1391 într-o ştire de pe un procovăţ miraculos de la biserica episcopală din Siret, îi urmă fratele său Roman. Acest drept de succesiune, după care era îndreptăţit la succesiune pe tron cel mai în vîrstă membru al familiei domnitoare, apare de acum ca regulă şi în Moldova.

De la *Roman I* (1391—1393, 1399—1400), a cărui domnie este trecută în cronicile moldoveneşti numai în prima ei parte cu trei ani de domnie, ne-au parvenit două documente, care se referă la Bucovina: unul din 30 martie 1392, al doilea din 18 noiembrie acelaşi an, ultimul scris „în oraşul nostru la Sočava", primul „în oraşul nostru" (desigur tot Suceava). Primul conţine chiar denumirea de „bukovina" (= făget) pentru o regiune păduroasă de la Siret, unde găsim pentru prima oară (aici încă sub formă de nume comun) actualul nume al ţinutului, introdus ca atare abia după unirea cu Austria. În acest act, Roman se numeşte el însuşi „domn al ţării Moldovei din munţi pînă la mare". Este prima dovadă asupra întinderii principatului pînă la Marea Neagră. În ianuarie 1393, Roman depune jurămîntul de credinţă, ca vasal al regelui Poloniei, printr-un document întocmit la Suceava. Încă în acelaşi an el se alie cu prinţul Podoliei, Teodor Coriatovici, care se afla de asemenea sub suzeranitatea polonă, împotriva

marelui duce lituanian Vitold, căruia regele Vladislav îi dăruise cetatea Cameniţa din Podolia împreună cu ţinutul ei. În războiul împotriva lui Vitold, aliaţii podoleni şi moldoveni fură învinşi la Brazlav, iar Teodor Coriatovici fu nevoit să fugă în Ungaria. Aceasta pare să fi provocat şi căderea lui Roman, care se văzu nevoit să cedeze domnia fratelui său Ştefan.

Ştefan I (1393—1399) a domnit, după cronicile moldoveneşti, şapte ani, în realitate puţin peste şase ani (6901/1393 pînă la 1 septembrie 6908/1399). Schimbarea domnului survenită în urma căderii lui Roman, domnul legitim, precum şi certurile interne ce i-au urmat l-au încurajat pe regele Sigismund să ridice din nou pretenţiile coroanei ungureşti asupra Moldovei. El porni deci în 1394 o expediţie împotriva Moldovei şi, după ce învinse rezistenţa puternică de la graniţă, ajunse la reşedinţa domnească Suceava, unde îl forţă pe voievodul Ştefan să se supună şi să plătească tribut. Suzeranitatea ungurească, restabilită în acest mod, nu fu însă de durată. La 6 ianuarie 1395, Ştefan întocmi la Suceava, împreună cu boierii săi, un act de supunere ca vasal al regelui Poloniei, după ce, în prealabil, renunţase la Pocuţia, ce fusese dată zălog lui Petru şi Roman. Prin acel document el recunoaşte că a obţinut domnia „cu ajutorul" regelui Vladislav, confirmă suzeranitatea polonă şi se obligă să dea ajutor împotriva regelui Ungariei, împotriva domnului Valahiei, împotriva turcilor, tătarilor şi ruşilor, precum şi împotriva ordinului cavalerilor teutoni.

Este surprinzătoare menţionarea domnului Valahiei, care cu cinci ani înainte încheiase un tratat de alianţă cu regele Poloniei şi îl reînnoise în 1391. Ea s-ar putea referi la eventualul amestec al lui Mircea în afacerile Moldovei, spre a-l ajuta pe Roman să ocupe din nou tronul, cum s-a şi întîmplat mai tîrziu. În bătălia de la Nicopole (1396) şi moldovenii sub conducerea voievodului lor au luptat alături de Mircea, de acum (din martie 1395) aliatul lui Sigismund împotriva turcilor, în oastea creştină condusă de Sigismund.

Domnia lui Ştefan a fost plină de certuri aprige cu patriarhia din Constantinopol. Probabil că, după plecarea mitropolitului înscăunat de Gheorghe Coriatovici în 1374, sub jurisdicţia patriarhiei din Ohrida, patriarhul din Constantinopol a numit un mitropolit al Moldovei, revendicînd pentru sine jurisdicţia asupra bisericii moldoveneşti. Acesta, numit pentru prima oară în 1395, nu fu recunoscut de moldoveni şi fu izgonit din ţară, după care fu strămutat la Tîrnova. Ca urzitori ai acestui conflict sînt citaţi doi episcopi din Moldova, Iosif şi Meletie, primul cu reşedinţa la Asprocastron (= Akkerman); nu se indică reşedinţa celui de-al doilea, — ea era probabil în capitala Suceava, unde ulterior a fost reşedinţa mitropolitului. Consecinţa conflictului a fost că patriarhul a aruncat asupra celor doi episcopi marea anatemă, ţara fu pusă sub interdicţie, iar asupra domnului, clerului şi poporului, mica anatemă. Ştefan încercă mai tîrziu, în 1395, o împăcare cu patriarhia. Nu putu însă obţine recunoaşterea episcopilor, dar căpăta pentru sine şi pentru poporul său deslegarea de afurisenie numai după ce primi ca exarh pe protopopul Petru, numit de patriarh pentru administrarea bisericii moldoveneşti. Conflictului cu biserica i se puse capăt abia în 1401, sub Alexandru cel Bun, cînd fu recunoscut Iosif ca mitropolit al Moldovei sub jurisdicţia patriarhului din Constantinopol. Patriarhul, se spune în documentul respectiv, s-a convins că cei doi episcopi arătaţi n-au fost „episcopi sîrbi" care să fi pătruns în ţară pe cale nelegală, ci băştinaşi, şi că Iosif este chiar înrudit cu casa domnitoare. Aprigul conflict bisericesc apare deci ca un conflict de jurisdicţie, deoarece din timpul lui Gheorghe Coriatovici, Moldova se afla sub jurisdicţia patriarhiei din Ohrida (pe acea vreme sub stăpînirea principilor sîrbi) din care cauză ţara cu episcopii de acum numiţi nu voia să recunoască jurisdicţia patriarhiei din Constantinopol şi pe mitropolitul numit de acolo.

Ştefan, ca şi Roman înaintea lui, pierdu şi el tronul în urma unui război extern nenorocit. El participă cu o oaste de ajutor în campania marelui duce Vitold al Lituaniei împotriva tătarilor, care s-a încheiat la 12 august 1399,

în bătălia de la Vorskla, cu înfrîngerea armatei polono-lituaniene şi a moldovenilor. Roman folosi această împrejurare spre a pune la cale o răscoală în ţară pentru doborîrea lui Ştefan.

Roman I nu se bucură multă vreme de domnia recucerită. Svidrigiello, vărul lui Vitold, care înlocuia pe guvernatorul Podoliei, căzut în bătălia de la Vorskla, îl luă prizonier pe Roman, în 1400. Prin nepotul său Ivaşcu, fiul fostului voievod Petru, şi prin boierul Vîlcea, Roman trimise regelui Vladislav, la Brest, în Polonia, jurămîntul său de credinţă şi servitute. Între timp, probabil cu ajutorul lui Svidrigiello, vărul acestuia, Gheorghe Coriatovici puse din nou stăpînire pe tronul principatului Moldovei. După prima sa domnie în Moldova din 1374, Gheorghe apare din nou, în 1377, pe cînd se afla în Polonia, cu titulatura de „voievod vlah". Din a doua domnie a sa este cunoscut un document fără dată, în care „voievodul Ştefan" şi fiii lui Roman, Alexandru şi Bogdan, sînt arătaţi ca martori, ceea ce este o dovadă despre acele timpuri. Este evident că uzurparea tronului de către Gheorghe a fost motivul pentru care Ivaşcu, „fiul voievodului Petru şi moştenitorul ţării Moldovei" (Roman trebuie să fi murit de acum), a cerut ajutor regelui Poloniei, la fel ca şi marelui duce Vitold, promiţîndu-le credinţă şi servitute, dacă va recăpăta moştenirea părintească şi va deveni principe al Moldovei. Pînă la urmă, Mircea, domnul Valahiei, interveni în tulburările din Moldova, făcu prizonier pe Gheorghe şi ajută lui Alexandru, fiul lui Roman, să se urce pe tronul tatălui său. Gheorghe Coriatovici muri în Moldova, unde mormîntul său mai putea fi văzut, în 1575, în mănăstirea Vaslui. După ordinea cronologică a numelor de domnitori din pomelnicul de la Bistriţa, Roman şi Ştefan au murit înaintea lui. Mormintele lor, cu inscripţii funerare făcute mai tîrziu şi fără dată se află în biserica episcopală din Rădăuţi. Inscripţia funerară de pe mormîntul lui Ştefan arată că a murit la Hîrlău (în Moldova).

Alexandru I (1400—1432), supranumit cel Bun, era, ca cel mai mare fiu al lui Roman Muşat şi al Anastasiei,

fiica lui Laţcu, succesorul necontestat al tronului Moldovei. În timpul domniei sale îndelungate, toată grija lui era îndreptată asupra organizării interne a principatului, decăzut în urma ultimelor tulburări bisericeşti şi politice.

Primele fapte de domnie ale lui Alexandru s-au referit la treburile bisericeşti. Imediat după instalarea sa ca domn, trimise o delegaţie la patriarhul din Constantinopol, spre a pune capăt conflictului bisericesc. Patriarhul, prin scrisoarea din 26 iulie 1401 adresată „Marelui voievod al întregii Moldovlahii", recunoscu în fine ca mitropolit al Moldovei pe episcopul excomunicat în timpul conflictului bisericesc; al doilea episcop excomunicat, în privinţa căruia nu s-a dat nici o dispoziţie, probabil că nu mai era în viaţă. Iosif, fost episcop de Akkerman, îşi stabili reşedinţa de mitropolit la Suceava, unde în 1402, din îndemnul lui Iosif, Alexandru hotărî să aducă de la Cetatea Albă (unde, după legendă, Ion, negustor din Trapezunt, a suferit martiriul), moaştele Sfîntului Ioan cel Nou, acum patronul Bucovinei. Vechea biserică mitropolitană, care servea şi ca biserică de încoronare a domnilor, se mai păstrează ca construcţie şi este cunoscută sub numele de biserica Mirăuţilor. Ea a fost construită încă înainte de 1400 odată cu palatul domnesc învecinat, ale cărui ruine denotă folosirea aceluiaşi material de construcţie ca şi la ridicarea bisericii. În această biserică s-au păstrat şi moaştele Sfîntului Ion cel Nou, pînă ce au fost strămutate în biserica mitropolitană a Sf. Gheorghe, reconstruită în 1522, unde se află şi azi. Legenda spune că însuşi sfîntul şi-a ales acest lăcaş, părăsind vechea biserică mitropolitană şi plecînd cu sicriul său la o biserică din lemn, pe locul căreia s-a clădit apoi noua biserică mitropolitană. La mitropolia din Suceava, Alexandru întemeie şi o şcoală pentru fiii de domni şi de boieri, cum şi pentru clerici, pe care o puse sub conducerea învăţatului călugăr şi scriitor bisericesc, *Grigore Ţamblac* din Constantinopol. Grigore Ţamblac (numit şi „Samvlac"), născut la Tîrnova, în Bulgaria, şi crescut la Constantinopol, venise la curtea lui Alexandru după aplanarea conflictului bisericesc, mai întîi în anul 1401 ca trimis al patriarhului. După aceea,

chemat în ţară de Alexandru, fu predicator şi profesor la mitropolie şi scrise aici viaţa Sfîntului Ion cel Nou, la a cărui strămutare, în 1402, era de acum stabilit la Suceava şi ţinuse un panegiric.

O dată cu refacerea Mitropoliei, Alexandru înfiinţă şi două episcopii, care erau subordonate mitropoliei din Suceava. Una dintre aceste două episcopii, care exista de acum la transferarea moaştelor Sfîntului Ion (la care, în afară de arhiepiscopul Iosif, se arată că au participat şi alţi episcopi), era la Rădăuţi. Biserica episcopală era biserica Sf. Nicolae, existentă aici din vremea lui Bogdan I, ca biserică mănăstirească şi lăcaş de veci al domnilor şi care mai există şi azi, cu clădiri adăugate ulterior; a rămas biserică episcopală pînă în perioada austriacă, cînd episcopia din Rădăuţi a fost strămutată la Cernăuţi. Între picturile murale de aici se află şi un tablou ctitorial a cărui inscripţie este ştearsă şi care probabil reprezintă pe Alexandru ca ctitor. Episcopatul catolic din Siret, care — în rivalitatea dintre biserica greacă şi cea catolică — ar fi putut exercita o influenţă împotriva orînduirilor bisericeşti ale lui Alexandru, nu mai putea să rămînă în picioare, alături de mitropolia din Suceava şi de episcopia din Rădăuţi. De aceea, Alexandru ordonă încă în 1401 strămutarea episcopatului de la Siret la *Bacău*, centrul aşezărilor *secuilor* catolici din Moldova, unde, lipsit de o legătură apropiată cu Polonia, decăzu cu timpul.

Între ctitoriile din Bucovina ale lui Alexandru trebuie menţionată şi mănăstirea *Moldoviţa*, ridicată în 1401 pe rîul cu acelaşi nume. Din timpul domniei lui Alexandru datează şi cea mai veche ştire (1427) despre mănăstirea *Humor*. Alături de mănăstirea din Rădăuţi, care a existat aici încă înainte de instaurarea episcopatului, şi de mănăstirea dominicanilor pe lîngă episcopia din Siret, mănăstirile de la Moldoviţa şi Humor sînt cele mai vechi din Bucovina. Vechea biserică mănăstirească din Moldoviţa fu însă distrusă din cauza prăbuşirii unui munte, după care domnul Petru IV Rareş ridică în 1531 o nouă biserică, care mai există şi acum ca biserică parohială. Şi actuala biserică a mănăstirii Humor datează din timpul domniei lui

Petru Rareş (1530). Alexandru şi soţia sa Maria au dăruit mănăstirii Moldoviţa o evanghelie de valoare, care a fost apoi vîndută unui veneţian, de la care a trecut în posesiunea bibliotecii Universităţii din Oxford.

După ce, încă în primii săi ani de domnie, Alexandru restabilise ordinea în ţară prin măsuri chibzuite, el a căutat să-şi asigure poziţia şi faţă de străinătate. Printr-un document redactat în Suceava la 12 martie 1402, el reînnoi tratatele încheiate de înaintaşii săi Petru şi Roman (este semnificativ că nu e pomenit şi Ştefan) cu regele Poloniei şi recunoscu suzeranitatea Poloniei. În acesta, ca şi în actele sale interne, Alexandru se intitulează „din mila lui Dumnezeu domn al Moldovei", titlu pe care predecesorii săi nu l-au folosit în actele de supunere. În anul următor Mircea, domnul Valahiei, reînnoi alianţa sa cu Polonia care slăbise pe vremea lui Ştefan, transformîndu-se chiar în duşmănie. Astfel s-a refăcut, prin mijlocirea lui Alexandru, tripla alianţă polono-moldo-valahică din timpul lui Petru, care constituia o puternică confederaţie de la Marea Baltică pînă la Marea Neagră şi Dunărea de Jos. Noua aderare a Valahiei asigura Moldovei o mai mare independenţă faţă de Polonia. Totodată tripla alianţă apare îndreptată în special împotriva Ungariei şi a pretenţiilor ei de suzeranitate asupra Moldovei şi Valahiei. Acest lucru este accentuat în mod deosebit atît de Mircea cît şi de Alexandru la înnoirea tratatelor, în 1411, ambii angajîndu-se să dea ajutor regelui Vladislav împotriva regelui Ungariei, Vladislav obligîndu-se la rîndu-i a le da ajutor împotriva Ungariei. Este concludent pentru poziţia ulterioară a Moldovei faţă de Polonia că, în 1411, regele Vladislav dădu zălog „prietenului" său Alexandru, pentru restul de 1 000 de ruble din împrumutul făcut de Petru în 1388, Pocuţia cu oraşele Sniatin şi Colomea, zălog la care renunţase Ştefan.

Abia încheiaseră Mircea şi Alexandru, în primăvara lui 1411, tratatul de apărare şi atac cu Polonia împotriva regelui Ungariei, că Vladislav începu cu Sigismund, în toamna aceluiaş an, tratative, care s-au încheiat prin tratatul de pace şi alianţă din 15 martie 1412, la întîlnirea

celor doi regi la Lublau. Prin tratatul de la Lublau, Sigismund recunoştea deocamdată suzeranitatea Poloniei asupra Moldovei ; după moartea unuia din cei doi regi, o comisie mixtă urma însă să stabilească drepturile de suzeranitate ale celor două regate asupra Moldovei. Pînă atunci, Alexandru era obligat să dea ajutor regelui Ungariei cu toată oastea împotriva turcilor, în caz contrar urmînd să fie detronat, iar ţara să fie împărţită pe din două între cei doi regi. La delimitarea regiunilor ce urmau să fie împărţite, apare şi numele de Bucovina : o regiune păduroasă de la graniţa ungară pînă la Siret se chieamă „Bucovina mare", o altă regiune păduroasă la Prut „Bucovina mică", denumirea fiind pentru prima oară folosită ca nume propriu.

Stipulaţiile tratatului de la Lublau n-au ajuns să fie îndeplinite, în ce priveşte Moldova, şi Alexandru putu să folosească domnia sa pentru lucrări paşnice. El avu grijă ca, la fel cum făcuse cu treburile bisericeşti, să-şi consolideze principatul printr-o bună administraţie şi o legislaţie rînduită. Se înconjură de o curte domnească după modelul bizantin, care fusese de acum introdusă şi în Valahia şi de o seamă de dregători cu o bogată ierarhie [2]. Legislaţia a fost întocmită pe baza legilor bizantine „libri Basilicorum", din care Alexandru puse să se facă un extras drept Cod al Moldovei (după cum se arată în *Descriptio Moldaviae* a lui Cantemir). Pe lîngă acesta era în vigoare şi obiceiul pămîntului, nescris. În oraşe, odată cu organizaţia municipală germană, se aplică şi dreptul german (din Magdeburg) care fusese introdus în Moldova de coloniştii saşi din Transilvania. Din regiunile administrative numite *ţinuturi*, în care era împărţită Moldova, două revin Bucovinei, şi anume întregul ţinut al Cernăuţilor şi cea mai mare parte a ţinutului Suceava, celui din urmă îi aparţinea şi

[2] Unele demnităţi de la curte existau şi mai înainte, împrumutate probabil din Valahia o dată cu prenumele Ioan (prescurtat Io.) pe care de la Roman I încoace îl poartă toţi domnii Moldovei, ca şi cei ai Valahiei ; majoritatea sînt însă cunoscuţi de la Alexandru încoace, căruia cronicile îi atribuie înfiinţarea demnităţilor de la curte şi a altor boierii.

Ocolul Cîmpulung cu administrație autonomă. La fel cu muntoasa comună autonomă Cîmpulung cu ocolul ei, ca teritoriu domnesc, așa și orașele domnești Suceava, Siret și Cernăuți aveau administrație proprie cu drepturi feudale.

Alexandru acorda o grijă deosebită promovării comerțului și traficului. În documentul pe care l-a dat la 8 octombrie 1407 negustorilor din Liov, Suceava apare ca centru al întregului trafic comercial, ca loc de intrepozitare și stație principală de vamă; alte stații de vamă sînt la Siret și la Cernăuți (numite aici pentru prima oară) pe drumul comercial spre Liov, apoi la Moldovița, actuala localitate Vama pe drumul comercial spre Bistrița. Negustorii din Brașov obținură de asemenea un privilegiu de negoț, care le acorda pentru Suceava o vamă mai favorabilă decît celor din Liov.

Alexandru a păstrat bunele relații cu Polonia pînă aproape de sfîrșitul domniei sale. El intră chiar în legături de rudenie cu casa regală din Polonia, căsătorindu-se, după 1417 (anul morții primei sale soții Ana), cu principesa lituaniană Rimgala, sora lui Vitold și vara lui Vladislav. Dar în 1421 el desfăcu această căsătorie și dădu fostei sale soții orașul Siret și moșia Voloveț lîngă Rădăuți, precum și o pensie anuală de 600 galbeni unguresti, pentru întreținere. Divorțul nu tulbură însă relațiile politice cu Polonia; în anul următor, Alexandru trimise regelui Vladislav, la fel ca și în 1410 și 1411, ca ajutor împotriva cavalerilor germani, un corp de oaste care s-a distins în lupta de la Marienburg.

În primăvara anului 1426, Alexandru urma să pornească cu Sigismund împotriva turcilor. Oștile de ajutor moldovenești și polone l-au așteptat la Brăila zadarnic pe împărat; el sosi abia în noiembrie la granița Transilvaniei și rămase acolo peste iarnă. Între timp oastea de ajutor polono-moldovenească plecă, iar atunci cînd Sigismund, în primăvara următoare, începu războiul împotriva turcilor, pe care-l continuă și în anul următor, moldovenii și polonii n-au mai luat parte. Sigismund se folosi apoi de acest pretext ca, la întîlnirea ce o avu în februarie 1429 cu Vladislav la Luțk, să ceară, potrivit tratatului din

Lublau, detronarea lui Alexandru și împărțirea Moldovei. Vladislav nu fu de acord. Alexandru, aflînd însă de acest plan de împărțire, porni în 1430 împotriva acestuia și intră victorios în Pocuția; pînă la urmă trebui însă să se retragă, în fața forțelor superioare ale polonilor (1431). În alianță cu Svidrigiello, fratele regelui, el continuă ostilitățile în Podolia, pînă ce, în 1432, Vladislav obținu o victorie decisivă împotriva dușmanilor aliați. Nu mult după aceea, Alexandru muri de o boală contractată în război, fără ca, după cît se pare, să se fi încheiat pacea în mod formal.

În timpul urmașilor lui Alexandru pînă la 1457 (Iliaș I, Ștefan II, Petru II, Alexandru II, Bogdan II și Petru III), țara a avut din nou de suferit de pe urma certurilor pentru domnie. În ce privește Bucovina, din acele vremuri tulburi sînt cunoscute doar puține evenimente mai importante. În afară de daniile pentru ctitoriile lui Alexandru, acești domni n-au lăsat aici nici un semn. Raporturile de vasalitate față de Polonia s-au menținut neschimbate pînă la Bogdan II. În decembrie 1433, sub Ștefan II, o dată cu iertarea de către Vladislav a greșelii lui Alexandru față de coroana polonă, s-a procedat și la reglementarea graniței între cele două țări. Pe baza acesteia, Pocuția urma să aparțină Poloniei, în schimb regiunea Șipeniți între Prut și Nistru, cu cetățile *Țețun* (azi Țețina lîngă Cernăuți, unde se mai văd ruinele cetății) și Hmelov (poziția necunoscută), să aparțină Moldovei [3]. Hotarul arătat aici corespundea cu actualul hotar al Bucovinei înspre Galiția. La Ceremuș se ia hotărîrea ca *Văscăuți* să aparțină Moldovei iar *Zamostie* și *Vilavțe*, Poloniei. Pădurea care se întindea de aici între Moldova și Polonia (denumită în tratatul de la Lublau *Bucovina*) urma să rămînă la moldoveni, ca

[3] Regiunea Șipeniți cu cetățile indicate, apare încă la preluarea domniei de către Ștefan I, ca aparținînd Moldovei. Cetatea Țețina, împreună cu Hotin, Camenița și alte cetăți ar fi, după Długosz, ridicate de Cazimir cel Mare pe teritoriul luat de la tătari; de aceea acest ținut, ulterior moldovenesc, era socotit de la Vladislav II Jagello încoace ca feudă polonă. Dar încă din 1359, cînd, tot după Długosz, polonii fură bătuți de moldoveni în pădurile din regiunea Șipeniți, această regiune trebuie să fi aparținut Moldovei.

pînă atunci. În 1437 Iliaş după certurile pentru domnie cu fratele său mai mic, Ştefan II, pe care-l izgonise (1433), la împărţirea ţării între amîndoi, obţinuse Moldova de sus împreună cu Bucovina (1433), cedă acum polonilor regiunea Şipeniţi cu cetăţile Hotin, Ţeţina şi Hmelov ca despăgubire pentru pagubele pricinuite de tatăl său, Alexandru, în Pocuţia, desigur cu intenţia de a rămîne sub protecţia polonilor şi eventual să-şi salveze cel puţin acest teritoriu. După ce fu din nou izgonit de Ştefan (1444), cetăţile acestea cu teritoriile lor se aflau în stăpînirea Mariei, soţia lui Iliaş, o soră a ultimei soţii, Sofia, a regelui Vladislav II. După moartea Rimgalei, fosta soţie a lui Alexandru I, căreia şi Petru III îi confirmase în 1454 stăpînirea oraşului Siret cu moşia Voloveţ, ce-i fuseseră date drept întreţinere la desfacerea căsătoriei (1421), Maria, văduva lui Iliaş, căpătă în 1456 aceste locuri în schimbul cetăţilor din regiunea Şipeniţi, care trecură din nou în posesiunea domnilor moldoveni.

Sub Petru II, al treilea fiu al lui Alexandru cel Bun, în timpul regentului Ioan de Hunedoara, Ungaria cîştigă influenţă în Moldova. În luptă cu nepotul său Roman II (fiul lui Iliaş şi înrudit prin mama sa cu casa domnitoare din Polonia), care era ajutat de poloni, Petru, încuscrit cu Huniadi, recurse la ajutorul acestuia şi puse mîna pe domnie, în primăvara anului 1448. Încă în acelaşi an, după moartea lui Roman, depuse jurămîntul de credinţă către regele Poloniei, Cazimir IV, dar, un an mai tîrziu, pierdu, odată cu protecţia lui Huniadi (desigur din cauza jurămîntului faţă de Polonia), şi domnia, pe care o preluă fratele lui Roman, Alexandru II. Împotriva acestuia se ridică Bogdan II (fiul fratelui lui Alexandru I, Bogdan) şi-l sili să fugă în Polonia. Bogdan depuse apoi, la 11 februarie 1450, jurămîntul de credinţă faţă de regentul Ungariei, Ioan de Hunedoara şi recunoscu suzeranitatea ungară. A opus rezistenţă Poloniei şi protejatului ei, Alexandru, care l-a atacat adeseori, dar fără succes, cu ajutorul polonilor, pînă la 16 octombrie 1451, cînd căzu în lupta de la Reuseni, în apropiere de Suceava, împotriva pretendentului la domnie Petru (fiu natural al lui Alexandru

I). Mormîntul său se află în biserica de la Reuseni, clădită în amintirea sa, de către fiul său Ştefan cel Mare. Alexandru II reuşi, cu ajutorul polonilor, să pună din nou mîna pe domnie şi să se opună lui Petru. În septembrie 1452, el depuse jurămîntul de credinţă regelui Poloniei, Cazimir IV, iar în februarie 1453 şi regentului Ungariei. În 1454 trebui însă să se retragă, în faţa lui Petru şi nu-i rămase decît o mică porţiune de teritoriu la Cetatea Albă. Petru III depune jurămîntul de credinţă către regele Poloniei în octombrie 1454. Şi Alexandru reînnoi în octombrie 1455 jurămîntul său faţă de Polonia, puţin după aceea, muri, după care Petru reînnoi jurămîntul său către regele Cazimir, în iunie 1456. Spre a înlătura pericolul turcesc, care-l ameninţa, Petru se obligă, în iunie 1456, să plătească sultanului un tribut de 2 000 de galbeni ungureşti.

În felul acesta, din cauza certurilor interne, principatul ajunsese în triplă dependenţă faţă de Polonia, Ungaria şi Turcia. Din această situaţie umilitoare, ţara fu eliberată de fiul mai mare al lui Bogdan II, Ştefan, care de Joia verde a anului 1457 apăru cu trupe de ajutor din Valahia, în faţa Sucevei şi-l învinse pe Petru, silindu-l să fugă. Pe „Cîmpia Direptăţii" în aclamaţiile de bucurie ale poporului, Ştefan fu uns ca domn de către mitropolit. Sărbătoarea paştelui, care a coincis cu aceste evenimente, a fost totodată sărbătoarea renaşterei principatului.

Ştefan III cel Mare (1457—1504) este eroul cel mai slăvit al principatului Moldovei şi unul din cei mai distinşi conducători de oşti ai secolului său. La fel ca Alexandru cel Bun, prin înţeleptele sale orînduiri interne, şi Ştefan a avut o domnie strălucită, prin mari fapte vitejeşti, ca şi prin multe ctitorii de mănăstiri şi biserici, avînd totodată şi cea mai îndelungată domnie în Moldova.

În luptele cu turcii şi tătarii, cu ungurii şi polonii, ca şi cu vasalii turcilor de pe scaunul domnesc al Valahiei, Ştefan şi-a apărat ţara cu un eroism admirabil şi i-a dat pînă la urmă independenţa. Contemporanii sînt plini de laudă de preţuire şi de multă admiraţie pentru el. Victoriile lui Ştefan asupra turcilor îl fac pe cronicarul polon con-

temporan Długosz să exclame: „O, ce bărbat demn de admirație, cu nimic mai prejos ca eroicii principi, pe care îi admirăm atîta, care în zilele noastre a repurtat o victorie atît de strălucită asupra turcilor, primul între principii din lume. După părerea mea, el e cel mai vrednic, ca, prin sfătuire comună și hotărîre unanimă a creștinilor, să i se încredințeze domnia și stăpînirea lumii, și anume funcția de conducător de oaste împotriva turcilor. În timp ce ceilalți regi și principi catolici își duc viața în inactivitate și plăceri sau în războaie civile!" Iar Papa Sixt IV, elogiind „vitejia strălucită și meritele minunate pentru creștinism" ale lui Ștefan, îi scrie: „Faptele pe care le-ai îndeplinit pînă acum cu atîta înțelepciune și vitejie împotriva necredincioșilor turci, dușmanii noștri comuni, au adăugat numelui tău atîta strălucire încît toți vorbesc de tine și te laudă în mod unanim". Elogii similare le adresa lui Ștefan, „zelosul luptător pentru credință și mîntuire", cum îl numește Matiaș Corvin, sînt cuprinse și în știrile din Veneția, din acea vreme. Medicul venețian Muriano, care a stat la patul muribundului, raportează dogelui ultimele cuvinte ale domnului, despre care vorbește cu o deosebită venerație: „De cînd sînt domn al acestei țări, am dat 36 de bătălii, din care în 34 am învins și 2 am pierdut".

La urcarea pe tron, Ștefan a găsit principatul sub dependența și a Poloniei și a Ungariei și în același timp tributar Turciei. Deocamdată el nu recunoscu nici suzeranitatea polonă și nici pe cea ungară și, cu înțelepciune evită să provoace pe turci, înainte de a se înțelege cu cei doi, dar, în ce privește plata tributului, pe care înaintașul său se obligase să-l plătească, lipsesc știri precise. Față de Polonia unde fugarul Petru găsise adăpost și protecție, Ștefan se arătă ostil în primii doi ani, făcînd incursiuni în Pocuția și Podolia. Abia în 1459, interveni la Nistru o înțelegere între trimisul regelui Poloniei și domn, în urma căreia trebuiau să înceteze războaiele și jafurile reciproce de pînă atunci, iar Petru nu mai trebuia să se afle în apropierea graniței moldovenești. În același timp, Ștefan se angajă să-l ajute pe rege „împotriva păgînilor" (= turcii și tătarii) iar regele era obligat să-l apere. În anul următor au fost

reînnoite și privilegiile comerciale anterioare ale negustorilor din Liov. La 2 martie 1462, Ștefan, împreună cu mitropolitul și boierii, depuse la Suceava jurămîntul de credință, declarînd că recunoaște suzeranitatea coroanei polone, după datina predecesorilor săi.

Pe cînd în felul acesta, au fost refăcute raporturile de mai înainte față de Polonia, cu Ungaria au început ostilitățile. Petru, care nu se mai socotea în siguranță în Polonia, căută și găsi sprijin la Matiaș Corvin. Drept urmare, Ștefan pătrunse în Transilvania în anul 1461. Atitudinea continuu ostilă a lui Ștefan, care favoriza și pe răsculații din Transilvania, îl făcu pe Matiaș să pornească o campanie în Moldova în anul 1467. Oastea ungurească suferi însă pierderi atît de grele, la Baia, în cursul unui atac nocturn (15 decembrie), încît regele rănit trebui să se retragă în grabă. Și în 1469, Ștefan făcu o incursiune în Transilvania; curînd însă, războaiele duse de el (din 1470 pînă în 1474) din cauza neînțelegerilor privitoare la frontiera cu Valahia, al cărei domn obținuse sprijinul turcilor, precum și începerea luptelor cu Turcia, îl apropie pe Ștefan de Ungaria.

Dar, încă înainte de a se fi realizat o înțelegere definitivă cu Matiaș, izbucni războiul cu turcii. În renumita bătălie de la Racova lîngă Vaslui, Ștefan repurtă, la 10 ianuarie 1475, victoria sa cea mai strălucită, cu o oaste de 40 000 de moldoveni, 2 000 de poloni și 5 000 de unguri (în majoritate secui mercenari alături de trupe ungurești de sprijin, vreo 1 800 de oameni) împotriva oștii turcești de 120 000 de oameni, care pătrunseseră în Moldova sub comanda lui Soliman Pașa. După luptă, Ștefan trimise soli principilor creștini și papei cerînd ajutor împotriva dușmanului, care se pregătește să răzbune înfrîngerea suferită și să pună stăpînire pe „această poartă întărită a creștinătății" — cum numește Ștefan țara sa.

O scrisoare cu acest conținut fu trimisă și regelui Ungariei, căruia, pe deasupra, Ștefan îi oferi, prin trimisul său, ajutor împotriva turcilor. Matiaș primi solia cu bunăvoință, mulțumi lui Ștefan pentru ajutorul oferit și se declară dispus a-i îndeplini dorințele, între altele și aceea cu privire

la o cetate din Transilvania, cerută de el, urmînd ca amănuntele să fie stabilite cu un sol al regelui, care urma să fie trimis curînd la domn. Solia lui Matiaş urmărea să-l convingă pe Ştefan la recunoaşterea suzeranităţii ungureşti. În speranţa de a găsi apărare faţă de răzbunarea sultanului, învingătorul de la Racova acceptă pretenţiile ungurilor. Ştefan căpătă cetăţile Ciceul şi Cetatea de Baltă din Transilvania ca feudă ungurească şi în schimb recunoaşte pe regele Ungariei ca suzeran al său (15 august 1475).

În anul următor, sultanul Mohamed II luă el însuşi conducerea unei oşti de 150 000 oameni şi porni împotriva lui Ştefan. În oastea sa se afla şi domnul tributar al Valahiei. În acelaşi timp, o flotă turcească trebuia să sprijine asediul cetăţilor Chilia şi Akkerman, în timp ce de la răsărit urmau să atace 30 000 de tătari. Ştefan era singur în faţa acestui atac puternic, fără nici un ajutor dinafară. El abia putu opune 40 000 de moldoveni împotriva unei forţe duşmane de vreo 200 000 de oameni. În timp ce se afla cu oastea lui la Dunăre, spre a opri trecerea turcilor, tătarii năvăliră pînă la Siret în apropiere de Suceava, prădînd şi jefuind. Ştefan sosi în grabă, îi înfrînse complet şi-i goni înapoi peste Nistru. Între timp, turcii invadară ţara şi dădură foc oraşelor şi satelor. În zadar aştepta Ştefan ajutorul ungurilor şi polonilor. Duşmanul era de acum la Cetatea Neamţului, două zile de marş înainte de Suceava. La pîrăul Valea Albă, pe cîmpul de luptă denumit mai tîrziu Războieni, Ştefan, cu 10 000 de călăreţi aleşi, primi la 26 iulie, lupta inegală, din care abia şi-a putut salva viaţa cu puţine rămăşiţe ale vitezei sale oşti. Cu cîţiva (15 pînă la 20) călăreţi ajunse la Cameniţa, spre a cere ajutor polonilor şi a recruta trupe. Turcii înaintară însă pînă la Suceava şi asediară cetatea, fără succes. Lipsa de hrană şi bolile ce bîntuiau în rîndurile oştirii îl forţară pe sultan, încă în august, să se retragă, în timp ce capitala fusese incendiată. Abia după catastrofă sosiră trupele ungureşti de ajutor, trimise de Bathory, comandant suprem al trupelor din Transilvania. Înapoiat din Polonia, Ştefan mai ajunse din urmă la Dunăre un rest din oştile turceşti,

bătu pe fugari pînă la distrugere şi le luă înapoi prada. În felul acesta au mai fost salvate cetăţile Chilia şi Cetatea Albă.

Următorii ani de linişte, Ştefan îi folosi pentru lucrări paşnice, pentru ridicarea de mănăstiri şi biserici în amintirea ultimelor sale războaie şi îndeosebi pentru reclădirea Sucevei. Dar chiar opt ani mai tîrziu, oraşul, refăcut şi înzestrat cu fortificaţii noi, fu din nou teatrul operei incendiatoare a turcilor. Ostilităţile cu turcii reîncepură în anii 1480 pînă în 1481 cînd Ştefan năvăli în Valahia şi împreună cu trupele trimise de Matiaş detronă pe voievodul turcofil. În vara anului 1484, după ce Matiaş abia încheiase la sfîrşitul anului 1483 un armistiţiu de cinci ani cu Baiazid II, sultanul porni el însuşi împotriva lui Ştefan cu o mare oaste şi o flotă puternică, la care se alăturară încă 20 000 de oameni din Valahia şi 50 000 de tătari. Ţinta cea mai apropiată erau cetăţile Chilia şi Cetatea Albă care căzură după un scurt asediu. O parte din oaste porni apoi prădînd pînă la Suceava, şi incendie oraşul (19 septembrie). După aceea, Ştefan înfrînse un corp de armată turcesc la Cătlăbuga în apropiere de Chilia (10 noiembrie) dar nu putu să reia cetăţile. Atitudinea puterilor protectoare, Polonia şi Ungaria, a fost extrem de indiferentă şi în acest ultim război al lui Ştefan împotriva turcilor. Matiaş, într-adevăr, protestă ulterior pe lîngă sultan împotriva călcării armistiţiului şi ceru restituirea cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă. Baiazid însă se referi la textul tratatului, în care Moldova nu era menţionată şi refuză să redea cetăţile cucerite cu mari jertfe; el promise însă să nu atace Moldova pe durata armistiţiului. Şi Polonia îşi manifestă voinţa de a-l apăra pe Ştefan, Cazimir adunînd trupe, după război, la graniţa moldovenească. Dar trupele polone, gata de a sări în ajutor, nu mai puteau folosi acum la nimic. În schimb, Cazimir folosi acest prilej spre a-l convinge pe Ştefan să depună formal jurămîntul de credinţă.

Regele Poloniei ceruse şi înainte, în repetate rînduri, jurămîntul de credinţă. Dar Ştefan se mulţumea să-i reînnoască protectorului său în scris făgăduinţa fideli-

tății și să-i trimită trofee din războaiele sale; el promitea să presteze jurămîntul de credință cu ocazia unei întîlniri cu regele. Acum, cu forțe de luptă sleite și amenințat cu distrugerea, trebui să cedeze insistențelor. Merse la Colomea, unde la 10 septembrie 1485, avu loc prestarea jurămîntului de credință, în fața a numeroase trupe polone. Într-un cort anume instalat pentru acest scop, Cazimir, în veșminte de încoronare, urcă pe tron, înconjurat de marii demnitari ai regatului. În timp ce Ștefan îngenunchie, spre a presta jurămîntul, pereții cortului fură lăsați în jos, intenționat: oastea și mulțimea dimprejur văzură pe cel mai slăvit conducător de războaie al creștinătății, îngenunchind în fața regelui Poloniei. Ștefan nu trădă cu nimic, ce se petrecea în sinea lui. Dar din acel moment prietenia lui față de Polonia încetase.

De aici înainte Ștefan se atașă mai mult de Ungaria. Totodată căută să-l cîștige pe marele duce al Moscovei Ivan III (al cărui fiu, Ivan Ivanovici, era căsătorit cu Elena, fiica lui Ștefan), în favoarea unei alianțe împotriva turcilor. Dar pacea între Ungaria și Turcia a folosit și Moldovei; iar Ștefan n-a mai avut nici un război cu turcii.

Cînd, după moartea lui Matiaș, fiii regelui Cazimir al Poloniei, regele Boemiei, Vladislav și Ioan Albert, precum și prevăzătorul și nobilul membru al casei de Habsburg Maximilian al Austriei ridicară pretenții asupra coroanei ungare, Ștefan se alătură acestuia din urmă și chiar și după alegerea lui Vladislav (15 iulie 1490) rămase de partea lui Maximilian. Este o frumoasă dovadă istorică a simțului politic al lui Ștefan, care nu era mai prejos de talentul său de conducător de oști. Maximilian știu să aprecieze atașamentul său. Îi dădu puteri extraordinare în Transilvania și, la 14 august 1490, ceru stărilor din Transilvania să dea ascultare voievodului Moldovei, Ștefan, care e împuternicit să primească în numele regelui (Maximilian) omagiul lor și să-i apere. În acel timp, pe cînd Ștefan se ridica împotriva regelui Jagelon al Ungariei și Boemiei, trebuie să se fi produs incursiunea în Moldova a trupelor ungurești, sub conducerea lui

Hromot (nume cu sonoritate boemiană) pe care analele moldovenești o indică greșit la anul 6994/1486 (probabil în loc de 6999/1491, o confuzie lesne posibilă în scrierea cirilică). Ostilitatea lui Ștefan împotriva fiului regelui Poloniei, Vladislav, țintea în primul rînd la Polonia, în timp ce totodată trupele sale invadară Pocuția și Podolia în 1491. Abia după pacea de la Pressburg (7 noiembrie 1491) încheiată de Maximilian cu Vladislav, acesta fu recunoscut și de Ștefan, iar Vladislav îi predă lui Ștefan, în 1492, cetățile Ciceul și Cetatea de Baltă din Transilvania, date de Matiaș. Dar cu Polonia el nu mai putu fi prieten.

După moartea lui Cazimir (1492), Ștefan nu mai prestă urmașului său Ioan Albert obișnuita făgăduință de credință. Fratele regelui, Alexandru, mare duce de Lituania, propuse o alianță încă în 1493, pe care o repetă în 1496; Ștefan însă respinse aceste propuneri. Sub pretextul de a ataca pe turci spre a relua cetățile Chilia și Cetatea Albă luate Moldovei, Ioan Albert trecu granița moldovenească, la Nistru, în Bucovina cu o oaste de 80 000 de oameni și cu echipaj mare (20 000 de căruțe și 40 000 de țărani), în august 1497. Războiul era îndreptat împotriva lui Ștefan, căci încă înainte de a ajunge la hotar, un nobil fu scutit prin document scris de obligația de a participa la „actuala campanie moldovenească“. Dar abia la Coțmani regele își dădu pe față intențiile sale dușmănoase, făcînd prizionieri pe solii ce fuseseră trimiși în întîmpinarea lui. Ștefan trimise trupe la Cernăuți, spre a împiedica pe inamic să treacă Prutul, iar el însuși se retrase la Roman, să aștepte desfășurarea evenimentelor. La 24 septembrie, polonii se aflau în fața zidurilor Sucevei și au asediat zadarnic cetatea timp de trei săptămîni. Între timp Ștefan aduse trupe de ajutor din Valahia, recrută trupe de mercenari la secuii din Transilvania și reuși ca însuși voievodul Transilvaniei Bartolomeu Drágfi, să-i vină în ajutor cu oaste. Prin mijlocirea lui Drágfi s-a ajuns la un acord, după care polonii trebuiau să se întoarcă pe același drum, pe care au intrat în țară. La 19 octombrie, oastea polonă se retrase din Suceava fără a fi făcut vreo ispravă. În retragerea sa grăbită, se pare că a apucat un drum mai

scurt, care trecea prin Codrul Cosminului (între Siret și Prut). Aici polonii fură atacați și suferiră o grea înfrîngere (la 26 octombrie). Hărțuit apoi în repetate rînduri la trecerea Prutului la Cernăuți, apoi la Lențești și la Șipeniț, Ioan Albert ajunse la graniță cu rămășițele oastei sale, după grele pierderi de oameni. Referitor la acest groaznic măcel, s-a creat, după Bielski, zicala poloneză:

„Za krola Olbrachta Wygubiona szlachta"	(În zilele regelui Albert A fost nimicită nobilimea).

Numărul prizonierilor pare să fi fost de 20 000. O legendă pe care o găsim la istoricii moldoveni abia la începutul secolului XVIII și, care înfrumusețată, e încă răspîndită în popor, spune că Ștefan a pus să se înjuge prizonierii poloni la plug și să se are cu ei un cîmp, care a fost apoi semănat cu ghindă; pădurea crescută în acel loc a fost apoi numită de moldoveni „*Dumbrava Roșie*" iar de poloni *Codrul Bucovinei* (Pădurea de fagi). Chiar dacă nu întocmai cum spune legenda, Ștefan a răzbunat însă umilința suferită la Colomeia, pe cel mai sîngeros cîmp de luptă pe care l-a cunoscut istoria Bucovinei.

În anul următor Ștefan continuă războiul împotriva polonilor și străbătu întreaga Galiție de est pînă dincolo de Liov și pînă la Vislok, fără a se lovi de rezistență mai însemnată. Au fost luați nenumărați prizonieri (se pretinde că peste 100 000) și o pradă bogată, iar prizonierii (mai ales ruteni) fură colonizați în Bucovina și în alte părți ale Moldovei. În sfîrșit, la 19 iulie 1498, prin mijlocirea regelui Vladislav al Ungariei, s-a ajuns la încheierea păcii, convenită de trimisul lui Vladislav cu Ioan Albert, la Cracovia. La 16 aprilie 1499, trimișii lui Ștefan, de o parte, și cei ai lui Vladislav, de altă parte, încheiară, tot la Cracovia, un tratat de pace și alianță cu regele Poloniei, pe care Ștefan l-a ratificat la 8 iulie. Această triplă alianță polono-ungaro-moldovenească era o alianță de apărare și atac împotriva turcilor, cu obligații egale pentru toți trei aliații. Aici Ștefan apare ca un aliat cu drepturi egale, fără nici o mențiune cu privire la vreun raport de vasalitate. Față de Ungaria însă,

exista această legătură, întrucît Ștefan deținea, ca feudă ungurească, cetățile Ciceul și Cetatea de Baltă din Transilvania, a căror posesiune îi fusese confirmată de Vladislav încă în 1500 și 1503. Vechea vasalitate față de Polonia se redusese, după încheierea păcii, la o alianță de apărare și atac.

După moartea lui Ioan Albert (1501) s-au produs din nou ostilități cu Polonia, din cauza neînțelegerilor de frontieră. Încă la 1501 (după sf. Mihail), Ștefan trimise o solie noului rege încoronat Alexandru, spre a negocia, între altele, și cu privire la delimitarea din „Bucovina". Din documentele datînd din acea vreme reiese că denumirea de Bucovina (= pădure de fagi), folosită anterior pentru o regiune păduroasă de la granița polono-moldovenească, era extinsă acum și asupra Pocuției. Tratativele n-au dus la nici un rezultat favorabil căci, în anul următor, Ștefan pătrunse în Pocuția și Podolia, ocupă porțiunea Pocuției din Bucovina (de la Carpați pînă la Nistru) unde 3 000 de oameni se înrolară sub steagul său, instală dregătorii săi în Colomeia și în regiunea Haliciului și duse cu sine mult popor în Moldova; toți rutenii din regiune, se spune într-un raport oficial către rege, au trecut de partea voievodului. Ștefan pretindea că teritoriul ocupat de el aparține Moldovei din timpuri vechi; într-adevăr avea de partea lui faptul că fusese dat zălog lui Petru I și apoi iar lui Alexandru I.

Din această expediție, Ștefan se întoarce grav bolnav de podagră. Din nou regele Ungariei trebui să mijlocească pacea, la cererea regelui Poloniei, fratele său. În octombrie 1503, părțile beligerante căzură de acord ca trimișii lor și ai lui Vladislav să se întrunească la 2 noiembrie la *Colacin*, spre a cerceta teritoriul ocupat, la sud de pădurea Haliciului între Nistru și Carpați. Dar, încă înainte de a se ajunge la o hotărîre în privința Pocuției, Ștefan moare, la 2 iulie 1504.

„Cu multă jele și plîngere tuturor lăcuitorilor țării, ce după moartea lui îi ziceau sfîntul" — cum scrie cronica lui Ureche —, Ștefan, căruia analele moldovenești îi dau porecla de „cel Mare", fu înmormîntat în mănăstirea

sa favorită de la Putna, pe care începuse s-o clădească în 1466 şi a tîrnosit-o cu mare pompă bisericească, la 3 septembrie 1470. Din timpul lui Ştefan s-au mai păstrat aici pînă şi azi unele odoare bisericeşti, odăjdii şi cărţi bisericeşti; vechea clădire însă, cea mai renumită între mănăstirile ctitorului, s-a ruinat, iar noua construcţie (din 1662) a bisericii mănăstireşti, după ce a fost ulterior refăcută (în 1757) a fost parţial renovată încă în perioada austriacă, în forma ei actuală. Alte ctitorii ale lui Ştefan în Bucovina sînt mănăstirile Pătrăuţi, lîngă Suceava (1487), Sf. Ilie (1488) şi Voroneţ (1488), care există azi ca biserici parohiale; toate trei mai poartă fresce vechi cu subiecte biblice şi religios-istorice, între care portretul lui Ştefan la vîrsta maturităţii. Un portret similar din aceeaşi epocă se găseşte într-o evanghelie dăruită de Ştefan mănăstirii Humor: de statură îndesată, în costum bizantin, cu coroana pe cap, cu părul castaniu deschis lăsat în jos şi cu ochi de un albastru închis cu privire îndrăzneaţă. În afară de cele patru mănăstiri, mai sînt în Bucovina trei biserici ridicate de Ştefan: la Bădăuţi, Mileşeuţi (1481), Voloveţ (1502) şi Reuseni (1504), aceasta din urmă cu mormîntul tatălui său Bogdan II.

Se spune că înaintea morţii sale, Ştefan a sfătuit pe fiul şi urmaşul său, Bogdan, să încheie un tratat de vasalitate cu Turcia, care, în schimbul unui tribut anual, să asigure independenţa internă a principatului. Îşi dădea seama, se vede, ce soartă ar fi altfel hărăzită ţării sale, fără o spadă ca cea mînuită de el.

Bogdan III (1504—1517) preluă domnia, în timp ce certurile pentru Pocuţia erau încă în toi. Puţin înainte de moartea lui Ştefan, polonii făcuseră o incursiune în Moldova provocînd mare jaf. Bogdan trimise o solie la regele Alexandru cu propuneri de pace şi totodată pentru a cere în căsătorie pe sora regelui Poloniei, Elisabeta. La 16 martie 1505 se încheie la Lublin un contract de căsătorie, prin care Bogdan, în schimbul căsătoriei cu principesa polonă, renunţă la Pocuţia cucerită de Ştefan şi se obligă să ridice o biserică catolică la Suceava, pentru viitoarea

sa soţie şi să înscăuneze un episcop catolic. Dar, după moartea lui Alexandru (1506), urmaşul său Sigismund nu se simţi obligat să respecte acel contract, iar Elisabeta refuză să se căsătorească cu Bogdan. De aceea, încă la 1506, Bogdan năvăli în Pocuţia şi ocupă din nou teritoriul cedat cu un an mai înainte. Din nou, Polonia recurse la regele Ungariei spre a mijloci pacea. Acesta primi să fie mediator abia după ce, la 28 mai 1507, se încheie la Buda, prin trimisul lui Sigismund, un tratat de pace şi alianţă, prin care Polonia recunoştea formal suzeranitatea Ungariei asupra Moldovei.

Prima încercare de mediaţie a lui Vladislav nu avu succesul dorit. În vara anului 1509, Bogdan năvăli în Polonia, pustii regiunea Cameniţei pînă dincolo de Liov şi se întoarse la Suceava, după un asediu zadarnic al Liovului şi după ce incendiă Haliciul şi Rohatinul, luînd cu el o pradă bogată şi un număr mare de prizonieri (mai ales ruteni), care apoi au fost colonizaţi în ţară. Sigismund trimise după aceea trupele sale, sub comanda palatinului din Cracovia, Nicolae Kamienecki, în Moldova spre a se răzbuna pe Bogdan. Polonii jefuiră şi pustiiră teritoriul învecinat între Nistru şi Siret pînă la Botoşani, incendiară Cernăuţii şi mai multe sate şi, atacaţi, respinseră atacul trupelor lui Bogdan la retragerea lor peste Nistru. În decembrie se întîlniră apoi împuterniciţii lui Vladislav, Sigismund şi Bogdan, spre a negocia pacea; aceasta a fost încheiată la 17 ianuarie 1510, după care Sigismund ratifică, la 20 martie, tratatul de pace şi alianţă cu Bogdan. În el Moldova apare faţă de Polonia în aceleaşi raporturi ca şi în ultimul tratat al lui Ştefan şi în nici un fel dependentă de fosta putere protectoare. O comisie mixtă instituită de Vladislav urma să hotărască în privinţa Pocuţiei. Deocamdată porţiunea ocupată a Pocuţiei rămase sub administraţie moldovenească pînă ce Bogdan, ameninţat de tătari şi turci, şi cerînd ajutorul Poloniei, părăsi ţinutul.

În anul următor, Moldova avu de suferit o invazie pustiitoare a tătarilor. În unire cu Selim, care se răsculase împotriva tatălui său, sultanul Baiazid II, hanul tătarilor,

socrul lui Selim, amenință Moldova mai departe. Pericolul ajunsese la culme, cînd Selim urcă pe tronul tatălui său la 1512. În Ungaria și Polonia era mare îngrijorare în ce privește soarta principatului. Bogdan ceru ajutor ambelor regate. Dar, fără perspectivele unui ajutor suficient din partea Ungariei și a Poloniei, amenințat grav de turci și tătari, Bogdan căută să înlăture pericolul ce-l pîndea, supunîndu-se de bunăvoie suzeranității turcești, sub pretextul de a îndeplini dispoziția testamentară a tatălui său. Încă la începutul anului 1514, în timp ce Senatul polon îi promitea lui Bogdan ajutor împotriva atacului lui Selim, la care se aștepta Moldova amenințată de turci, e arătată într-o comunicare a regelui Sigismund către papa Leon X, dinainte de sfîrșitul acestui an, ca tributară Turciei. Supunerea s-a produs deci în 1514 (din greșeală s-a indicat 1511 sau 1512). În Ungaria, a cărei suzeranitate devenise și mai pregnantă în ultima vreme, Moldova era și mai departe socotită ca o țară dependentă de coroana ungară.

Hatișeriful turcesc, cu stipulațiile tratatului de supunere, se crede că a fost ars din ordinul lui Ion Sobieski în 1686, cînd polonii au ocupat Moldova, dar ne-a rămas un extras de la istoricul moldovean, marele logofăt Nicolae Costin (mort în 1712). Prin acest document se garanta principatului independența internă cu dreptul de a alege pe domn precum și integritatea teritoriului, dar în schimb domnul trebuia să fie înscăunat de sultan, să plătească un tribut anual de 11 000 de piaștri (după Costin = cu 4 000 galbeni turcești ; în 1514, se ridică tributul la 8 000 de galbeni) și la nevoie să vină în ajutor cu oaste ; turcii nu aveau dreptul de așezare în țară și nici să-și ridice moschei. Trei ani după încheierea acestui tratat de supunere, Bogdan moare și e înmormîntat în mănăstirea Putna.

Ștefan IV (1517—1527), fiul minor al lui Bogdan, ridicat pe tronul domnesc ca copil, muri după o scurtă domnie lipsită de importanță, fără a lăsa urmași, și fu de asemenea înmormîntat la Putna. În timpul domniei sale s-a terminat (1522) clădirea fostei biserici mitropolitane Sf. Gheorghe din Suceava, începută de tatăl său. O dată cu Ștefan IV se stinse familia domnitoare Bogdan-Mușat spre a face loc unui șir de pretendenți, urcați pe tron ca fii nelegitimi ai domnului sau ca urmași cu astfel de pretenții, sau aventurieri. Acest fapt, la care se adăugase și înfrîngerea în bătălia de la Mohács (1526), aduse țara în și mai mare dependență față de Turcia, în timp ce privilegiile coroanei ungare asupra protectoratului Moldovei trecură asupra casei de Habsburg. În felul acesta, perioada din 1526, interesantă pentru istoria monarhiei, constituie o epocă importantă și pentru istoria Bucovinei.

PERIOADA MOLDOVENEASCĂ

2. Sub suzeranitatea turcească de la 1527 pînă la 1775.

Stingerea familiei domnitoare Bogdan-Mușat, alături de declinul concomitent al Ungariei, după bătălia de la Mohács, constituie un punct crucial întunecat în istoria principatului Moldovei. Dacă pînă la bătălia de la Mohács, principatul mai găsea cîteodată sprijin din partea Ungariei, sub a cărei dependență se afla, cel puțin de drept, decăderea Ungariei atrase după sine și aceea a principatului Moldovei. După stingerea familiei domnitoare, lipsa unei case domnitoare ereditare fusese pentru țară cu atît mai fatală, cu cît candidatura diferiților pretendenți și aventurieri ofereau Porții un prilej binevenit, de a aduce principatul într-o dependență tot mai mare și de a ridica treptat tributul pînă la sume exorbitante, pînă ce Poarta, în cele din urmă, înscăuna și destituia voievozii după bunul său plac și transformă principatul electiv tributar cum s-ar spune într-o țară birnică lăsată pradă arendașilor principatului. Această istorie a suferințelor principatului Moldovei începu încă de la primul domn electiv, care urmă ultimului membru al casei domnitoare și atinse culmea în timpul domniei — timp de 110 ani — a fanarioților (de la 1711 pînă la 1821) tocmai în vremea cînd Bucovina fusese încorporată Austriei.

Petru IV Rareş (1527—1538, 1541—1546), fiu nelegitim al lui Ştefan cel Mare, fu preferat de popor ca moştenitor al casei domnitoare stinse, în locul celorlalţi bastarzi ai foştilor domni sau fiilor de domni, şi aceasta pentru calităţile moştenite de la tatăl său, şi fu urcat pe tron după moartea lui Ştefan IV. Pentru a fi recunoscut de Poartă, trebui să accepte o sporire considerabilă a tributului (se spune că 10 000 de galbeni, în afara unei contribuţii excepţionale de 12 000 galbeni). Dar, de la urcarea sa pe tron, Petru se strădui să cîştige protecţia şi sprijinul puterilor creştine, pentru ca în momentul potrivit să scuture jugul turcesc. La 21 octombrie 1527 Petru şi încheiă un tratat de prietenie şi alianţă cu regele Sigismund al Poloniei (ratificat de acesta la 13 decembrie) prin care ambele părţi se obligau la ajutor reciproc împotriva turcilor, tătarilor şi altor duşmani. În cazul unei expediţii generale a regilor Poloniei şi Ungariei împotriva turcilor, Petru era obligat să participe cu întreaga sa oaste; în schimb ambii regi erau obligaţi la rîndul lor, să-l apere pe el şi ţara sa împotriva turcilor şi să-i dea ajutor. Tratatul rămînea în vigoare chiar dacă Petru ar fi fost silit să-şi alinieze oştile la cele ale sultanului şi nu s-ar putea sustrage de la aceasta.

În Ungaria, unde Ferdinand I al Austriei şi Ioan Zapolya se certau pentru coroană, amîndoi căutau să-l atragă pe voievod de partea lor. Ioan Zapolya, care îşi păstra poziţia în Transilvania, reuşi să-l cîştige de partea sa pe Petru, acordîndu-i cetăţile Ciceul şi Cetatea de Baltă, pe care domnii Moldovei le posedau ca feudă ungurească din timpul lui Matiaş Corvin. În repetate rînduri Petru făcu incursiuni în Transilvania pentru apărarea acestor cetăţi şi se află de partea lui Zapolya, luptînd împotriva partizanilor lui Ferdinand, pe care îi învinse la 22 iunie 1529 la Feldioara în Ţara Bîrsei. El continuă cu succes lupta îndeosebi împotriva oraşelor săseşti, pînă în iarnă şi cuceri cu acest prilej cetăţile Unguraşul şi Bistriţa cu teritoriile lor. Ferdinand, care astfel pierdea cea mai mare parte a Transilvaniei, începu apoi negocieri cu Petru

şi obţinu deocamdată din partea voievodului Moldovei, asigurarea unei atitudini prieteneşti pentru viitor.

Succesele obţinute de Petru în Transilvania îl încurajară să rişte din nou lupta cu Polonia pentru Pocuţia, pe care o pretindea ca aparţinînd de drept Moldovei. Refuzîndu-i-se această cerere, el pătrunse în Pocuţia, în toamna anului 1530, şi ocupă ţinutul în litigiu. Suferi însă o grea înfrîngere la Obertin, la 22 august 1531, şi fu nevoit să se retragă. În anul următor, polonii făcură o incursiune în Moldova, incendiară Cernăuţii şi multe sate şi provocară mari pagube. Petru se răzbună, pătrunzînd în Podolia şi respinse o nouă incursiune a polonilor pe rîul Siret. După aceea se ajunse, la 20 februarie 1532, la încheierea unui armistiţiu prin mijlocirea lui Zapolya. Tratativele de pace au durat însă foarte mult, deoarece Petru insista cu încăpăţînare la pretenţiile sale privitoare la Pocuţia. Acest lucru urma să-i fie fatal lui şi ţării sale.

Polonia, „prietenul cel mai sincer al Porţii în rîndul creştinătăţii", se plînse sultanului, cerînd detronarea lui Petru. Spre a se apăra împotriva pericolului ce-l ameninţa din partea turcilor, Petru intră în legătură cu marele duce al Moscovei. Totodată el începu tratative cu regele Ferdinand, care, în martie 1534, trimise pe împuternicitul său Gheorghe Reicherstorfer la voievod: Ferdinand îi promitea apărare, ajutoare băneşti şi confirmarea posesiunilor sale din Transilvania, în schimb voievodul trebuia să prezinte omagiu regelui Ungariei, după tradiţia predecesorilor săi. Solia lui Reicherstorfer a fost încununată de succes. La 10 martie 1535, Ferdinand semnă documentul prin care, pentru ajutorul promis împotriva duşmanilor regelui şi al creştinătăţii, i se confirmau voievodului Petru posesiunile Ciceul, Cetatea de Baltă, Unguraşul şi Bistriţa, din Transilvania. La 4 aprilie, Petru semnă, împreună cu boierii, documentul de închinare, prin care se recunoaşte ca vasal al lui Ferdinand şi se obligă să dea ajutor împotriva duşmanilor regelui şi îndeosebi împotriva turcilor. Printr-un document special, Ferdinand îl luă apoi sub protecţia sa.

Cu aceasta, pretenţiile de suzeranitate asupra Moldovei ale coroanei ungare au trecut asupra casei de Habsburg. Dar din cauza tulburărilor interne, Ungaria era prea neputincioasă, iar Ferdinand prea slab, ca această cotitură a împrejurărilor să poată avea urmări eficace în viitorul apropiat.

Chiar înainte de a se fi încheiat tratativele cu Ferdinand, Petru îşi manifestă ostilitatea faţă de turci. La cererea lui Ludovic Gritti, aflat în serviciul turcilor şi care venise în Transilvania cu oaste, ca împuternicit al sultanului, Petru trimise trupele sale într-acolo — unde ele se uniră cu duşmanul turcilor Ştefan Mailáth — împotriva lui Gritti. Gritti se predă moldovenilor; aceştia îl predară lui Mailáth, care îl decapită (în septembrie 1534). Fiii săi fură duşi în Moldova şi, din ordinul voievodului, avură aceeaşi soartă. Furia sultanului fu şi mai mare cînd Petru, după aceste întîmplări, reluă, în vara anului 1535, ostilităţile împotriva Poloniei, făcînd o incursiune în Pocuţia. Polonia se plînse din nou Porţii şi se pregăti de război. În acelaşi timp şi turcii aveau să înceapă războiul împotriva lui Petru. Zadarnic încercă Ferdinand să medieze pacea, în interesul creştinătăţii, sau cel puţin să realizeze un armistiţiu pe timp de mai mulţi ani. Petru nu voia să renunţe la Pocuţia, iar Polonia nu voia să admită cedarea ei. Îndrăzneala războinicului voievod, în faţa turcilor care-l ameninţau, merse atît de departe, încît propuse să se pornească cu 100 000 de oameni (15 000 ai lui Ferdinand, 20 000 din Transilvania, 25 000 din Valahia şi 40 000 de moldoveni) spre a pătrunde pînă la Constantinopol. Contemporanii săi erau însă de altă părere, mai ales cînd văzură hoardele lui Soliman la porţile Vienei.

Cearta cu Polonia se prelungi pînă ce repetatele plîngeri la Poartă provocară furtuna. În iulie 1538, sultanul Soliman porni el însuşi împotriva Moldovei cu o oaste de 120 000 de oameni, în timp ce polonii începură războiul cu asedierea cetăţii Hotin de la graniţă. Tătarii din Crimeea şi trupele din Valahia fură strînse în oştirea sultanului. Contemporanii apreciază la 200 000 de oameni forţele armate folosite de Soliman împotriva lui Petru. Ungaria,

care prin pacea de la Oradea Mare (24 februarie 1538) îşi asigurase liniştea internă, se simţi de asemenea ameninţată şi luă măsuri de apărare; s-a abţinut însă de a veni în ajutorul lui Petru, care era greu încolţit. În această năpastă, părăsit şi de boierii săi înspăimîntaţi, Petru nu avea să aleagă decît fuga sau moartea. Încă înainte de a putea încheia pacea cu Polonia, realizată în cele din urmă de împuternicitul lui Ferdinand, el se retrase în Transilvania, în timp ce turcii se aflau de acum la porţile Sucevei; urmărit de duşman, ajunse cu multă greutate la graniţa şi la cetatea sa Ciceul, unde îşi puse în siguranţă familia şi avutul său. Suceava şi boierii se predaseră necondiţionat; capitala şi ţara avuseră de suferit cea mai cumplită prădăciune. Primejdia cea mai gravă, de transformare a principatului într-un paşalîc turcesc, fusese însă înlăturată datorită tratatului de vasalitate existent. Dar sultanul, încălcînd dreptul electiv asigurat prin acel tratat, instală un nou voievod. Acesta era Ştefan, fiul legitim al fratelui vitreg al lui Petru, Alexandru (fiul lui Ştefan III mort înaintea tatălui său), care fusese la curtea sultanului ca fiu de domn. Acesta trebui să răscumpere retragerea lui Soliman prin cedarea teritoriului aflat între gurile Nistrului, Prut şi Dunăre.

Ştefan V Lăcustă (1538—1540) încheie pacea cu Polonia care fusese primită de Petru cu cedarea Pocuţiei. Urît pentru tirania sa, fu ucis în cetatea Sucevei; boierii aleseră ca domn pe Alexandru III Cornea (1540—1541), fiu bastard al lui Iliaş, fiul lui Petru III.

Între timp Petru Rareş reuşi, prin daruri bogate şi datorită harului său de a vorbi, să cîştige favoarea sultanului. În timp ce era deţinut de Zapolya în cetatea Ciceu, în parte ca prizonier, în parte pentru siguranţa sa, sultanul ceru să-i fie predat lui. Deoarece Zapolya se codea, Petru scrise direct sultanului, rugînd să fie eliberat spre a se putea prezenta personal în faţa lui şi a se justifica. Într-adevăr fu eliberat din Ciceu din ordinul sultanului. În februarie 1540 trecu prin Alba Iulia spre Constantinopol, vesel şi plin de speranţe. Chiar în luna

următoare, ungurii aflară că Petru fusese bine primit de sultan şi că speră ca în curînd să-şi recapete tronul. După asasinarea lui Ştefan V, speranţele lui se îndepliniră. În schimbul sporirii la 12 000 de galbeni a tributului obişnuit, Petru obţinu numirea ca voievod, iar în ianuarie 1541 porni spre Moldova, însoţit de trupe turceşti, spre a prelua domnia. Alexandru ieşi înaintea lui cu oastea, fu însă învins şi apoi decapitat de Petru, care fu primit cu multă însufleţire de oamenii săi.

În a doua domnie a sa, Petru se consacră îndeosebi operelor paşnice, şi anume ridicării de mănăstiri. În Bucovina, zidise încă mai înainte biserica mănăstirească de la Moldoviţa (1531) şi înzestră cu daruri bogate această ctitorie, iniţial a lui Alexandru cel Bun, precum şi biserica Sf. Dumitru din Suceava (1535). Printre frescele ambelor biserici, portretul său şi al familiei sale se mai află în bunăstare. Un tablou ctitoresc similar se află şi printre tablourile murale ale bisericii mănăstireşti din Humor, zidită de asemenea în timpul primei domnii a lui Petru (1530) de către marele logofăt al său Tudor Bubuiog. La Suceava, soţia lui Petru, Elena, ridică actuala biserică greco-catolică a Învierii (1550) care, după încorporarea Bucovinei, fu mai întîi amenajată ca biserică romano-catolică, apoi fu cedată comunităţii bisericii unite.

Pacea pe care Petru, după tristele experienţe ale primei sale domnii, dorea s-o menţină, fu temporar turburată de evenimentele din Transilvania. După moartea lui Ioan Zapolya (1540), Transilvania şi Ungaria răsăriteană, principat vasal turcilor, reveni fiului minor al acestuia; voievodul Transilvaniei Ştefan Mailáth şi partizanii săi n-au vrut să se supună; sultanul ceru deci lui Petru să intre în Transilvania şi, în unire cu trupele turceşti trimise, să-l atace pe Mailáth. În vara anului 1541, Petru se execută, luă prizonier pe Mailáth şi-l predă Porţii. Şi în anul următor, Petru trebui să execute o acţiune similară spre a sili pe transilvăneni la plata tributului datorat de 10 000 de galbeni anual. Din ordinul sultanului, Petru recăpătă posesiunile Ciceul şi Cetatea de Baltă din Transilvania.

Petru păstră legăturile de prietenie cu Ferdinand şi în timpul celei de a doua domnii. Într-o scrisoare, scrisă la 6 decembrie 1542, în limba germană (cu românisme evidente), transmisă regelui de către trimisul lui Petru, Jakob Fischer, împreună cu alte comunicări verbale, voievodul asigură că doreşte să-i rămînă protectorului său Ferdinand, „cu credinţă în tot locul". A rămas astfel, pînă la sfîrşit. Cu Polonia rămase însă la relaţii încordate iar în 1546 era chiar să izbucnească un conflict, dar, în august, Petru muri.

Petru Rareş este ultima figură interesantă de pe tronul Sucevei. Cronica lui Ureche spune despre el: „Cu adevărat era feciorul lui Ştefan Vodă cel Bun, căci întru tot semăna tătîne-său; că la războaie îi mergea cu noroc, că tot a izbutit; şi multe lucruri bune şi dumnezeeşti apucase de făcea. Ţara şi moşia ca un părinte o socotea; judecata cu direptate o făcea. Eară la sfat era om cuvios şi la toate lucrurile îndrăsneţ, şi la cuvînt a dare răspuns, de-l cunoşteau toţi că-i harnic să domnească ţara".

După domniile lipsite de însemnătate ale fiilor lui Petru, *Iliaş II* (1546—1551) şi *Ştefan VI* (1551—1552), fu ales ca domn, sub influenţa polonilor, *Alexandru IV Lăpuşneanu* (1552—1561, 1564—1568), un fiu nelegitim al lui Bogdan III. În urma căsătoriei sale cu fiica lui Petru, Ruxanda, Alexandru deveni şi moştenitor al casei Rareş. El obţinu sprijinul Poloniei împotriva unui alt pretendent la mîna Ruxandei şi la scaunul domnesc, prin jurămîntul de credinţă prestat regelui Sigismund la începutul lui septembrie 1552. Astfel s-au refăcut într-o oarecare măsură vechile raporturi de vasalitate faţă de Polonia, care nu mai existau de fapt din vremea lui Ştefan cel Mare. Dar Polonia era departe de a recunoaşte această suzeranitate a Turciei redobîndită de drept, iar Sigismund August avea teamă să nu-şi atragă prin aceasta nemulţumirea sultanului. Jurămîntul lui Alexandru nu avu deci nici o însemnătate.

Alexandru obţinu şi recunoaşterea de către Poartă prin daruri bogate. Din ordinul sultanului el luptă în Transilvania şi Ungaria (1553 şi 1556) în favoarea

văduvei lui Zapolya, Isabela, şi a fiului ei, împotriva lui Ferdinand, şi trimise trupe de ajutor pentru eliberarea oraşului Munkács (1557). Atitudinea sa ostilă îl făcu pe Ferdinand să-l sprijine pe aventurierul Iacob Heraclid Despot, care voia să ocupe tronul Moldovei. Cu o armată de mercenari, recrutaţi în ţările lui Ferdinand şi aiurea, acesta îl învinse, nu departe de Suceava pe Alexandru, care era urît pentru severitatea lui, şi îl sili să fugă în Turcia (în noiembrie 1561).

Iacob Heraclid Despot (1561—1563), cum îşi zicea el, numit în realitate Ioan Basilic, un cretan care fusese în serviciul lui Carol V, este primul grec de pe tronul Moldovei. El înşelă lumea şi chiar îşi cîştigă partizani în ţară, printr-un arbore genealogic ticluit, menit să dovedească originea sa din Heraclizi, precum şi în partea maternă ca urmaş al lui Petru Rareş, precum şi prin alte amăgiri ca, de exemplu, că în urma unei viziuni cereşti, ar fi sortit să unească Moldova cu Valahia şi Transilvania. După ce, pretinzîndu-se „domn ales şi moştenitor de drept al Moldovei", prezentă omagiu lui Ferdinand, el ştiu să obţină confirmarea din partea sultanului, dar numai în schimbul sporirii tributului obişnuit la 20 000 de galbeni. Dările grele (cîte un galben de fiecare familie), pe care le impunea pentru strîngerea tributului şi pentru întreţinerea mercenarilor săi germani, unguri şi spanioli, cît şi pentru întreţinerea curţii sale risipitoare; profanarea odoarelor bisericeşti, din care punea să se bată monede; propaganda dusă de el în favoarea protestantismului şi reforme nepopulare introduse de el: toate aceste reforme care loveau tradiţia şi credinţa ţării provocară curînd ura naţiunii împotriva străinului şi îndrăzneţului aventurier şi grăbiră căderea lui. În fruntea mişcării se afla hatmanul (comandantul oştirii) Ştefan Tomşa. După ce fortăreaţa Sucevei, unde se închisese domnul declarat detronat, căzu în mîna asediatorilor prin trădarea trupelor de garnizoană, falsul Heraclid, venind în faţa poporului îmbrăcat în veşminte domneşti, fu ucis de mîna lui Tomşa (în noiembrie 1563).

Ştefan VII Tomşa (1563—1564), ales domn, nu se putea menţine pe tron. Sultanul refuză să-l recunoască şi numi din nou ca domn pe Alexandru. Acesta intră în ţară cu trupe turceşti şi tătare şi-l sili pe uzurpator să fugă în Polonia (în februarie 1564). Luat prizonier la Liov, Ştefan fu executat, din ordinul regelui.

Alexandru, revenind pe tron împotriva voinţei poporului, se făcu urît prin cruzimile sale. Boierii fugari se adresară împăratului Maximilian I, spre a provoca căderea lui. Un pretendent sprijinit de Maximilian, pretins de origine domnească, fu însă izgonit de Alexandru.

Una din primele fapte de domnie ale lui Alexandru după reinstalarea lui a fost strămutarea capitalei principatului de la Suceava la Iaşi. Această măsură impusă de situaţia geografică, cum şi de cea politică a ţării, a fost totodată urmarea unui ordin al Porţii de a distruge fortăreţele din ţară pînă la Hotin, spre a o putea ţine cu atît mai lesne sub stăpînirea sa. Astfel au fost distruse şi întăriturile Sucevei şi reşedinţa a fost strămutată. Cetatea părăsită a mai rămas în picioare şi în vremurile ce au urmat, după ce a fost refăcută, voievozii găsind aci adeseori azil. Reşedinţa a mai rămas însă pînă în 1630 tot la Suceava. După strămutarea reşedinţei domneşti din Bucovina, istoria provincială a acestui ţinut în epoca moldovenească nu mai este îmbinată cu istoria generală a principatului Moldovei în aceeaşi măsură ca de la întemeierea ei pînă în acel timp.

Bogdan IV (1568—1572), fiul şi urmaşul lui Alexandru, se alie, ca şi tatăl său cu Polonia, prestă jurămîntul de credinţă regelui Sigismund August şi încheie o alianţă împotriva oricărui duşman (2 octombrie 1569). Prin prietenia sa exagerată faţă de Polonia şi prin neluarea în seamă a boierilor băştinaşi, deoarece se înconjura cu nobili poloni pe care îi numea dregători ai statului, el provocă nemulţumirea băştinaşilor şi totodată căzu şi în dizgraţia Porţii. Această împrejurare fu folosită de un fiu nelegitim al lui Ştefan IV, numit Ion Armeanul (după mama lui) care, după o viaţă plină de aventuri, se stabilise

ca bijutier la Constantinopol, iar acum obţinuse de la Poartă, mai ales prin bogăţia sa, destituirea lui Bogdan şi ridicarea lui în scaun.

Ion I Armeanul (1572—1574) învinse pe potrivnicul Bogdan, care era ajutat de poloni, şi îl sili să fugă în Polonia. Cu toate acestea, el începu tratative cu Polonia, a cărei suzeranitate se declară dispus a o recunoaşte în schimbul cedării Pocuţiei. Suspectat între timp la Poartă, fu detronat atunci cînd refuză mărirea tributului, cum i se ceruse. Căzu în lupta cu turcii, pe care îi învinse în cîteva rînduri, ceea ce dovedeşte însuşirile sale militare.

Cu *Petru V Şchiopul* (1574—1579; 1582—1591) vine din nou pe tronul domnesc un urmaş al lui Petru Rareş (ca fiu al fiicei acestuia, Despina Chiajna, şi al voievodului Valahiei, Mircea II). În lupta împotriva fraţilor vitregi ai lui Ion Armeanul, care s-au ridicat împotriva lui ca pretendenţi, prea slab şi de aceea detronat de Poartă, trebui să cedeze domnia lui *Ion II (Iancu) Sasul* (1579—1582), un fiu nelegitim al lui Petru Rareş. Atitudinea ostilă a acestuia faţă de Polonia — el pătrunse în Pocuţia şi Podolia — îi pricinui căderea. După aceea, domnia reveni iar lui Petru, însă numai printr-un însemnat spor al tributului (se pretinde cu 10 000 de galbeni mai mult, în afara unei mari contribuţii excepţionale). Din cea de-a doua domnie a sa datează zidirea mănăstirii Suceviţa (1582) lîngă Rădăuţi, de către episcopul din Rădăuţi şi mitropolitul de mai tîrziu Gheorghe Moghilă şi fratele acestuia, domnul de mai tîrziu Ieremia. Înaintea morţii sale, Petru donă o parte din averea sa pentru zidirea mănăstirii Dragomirna lîngă Suceava, săvîrşită de mitropolitul Anastasie Crimca (1602). În biserica mitropoliei din Suceava, la care acest domn a pus să se facă unele reparaţii, se află un tablou mural (în firida cu moaştele Sf. Ion cel Nou) care îl reprezintă pe el şi familia sa împreună cu ctitorii Bogdan III şi Ştefan IV. Pentru promovarea comerţului, Petru încheie în 1588 un tratat comercial cu Elisabeta a Angliei, iar pentru traficul comercial cu negustorii din Liov, el destină Şipeniţii

ca tîrg. Traficul comercial intens era folositor oraşului comercial Suceava, în plină dezvoltare. Cînd Petru nu mai putu face faţă cererilor Porţii, cu toate veniturile destul de mari, pentru o nouă urcare a tributului (în afara unei contribuţii extraordinare — cum se pretindea — de 200 000 de galbeni), el abdică voluntar şi se retrase în Austria, cu care era în relaţii prieteneşti, şi unde muri în 1594 la Bozen. De fiul său, Ştefan, se ocupă împăratul Rudolf II, care se îngriji de educaţia lui; acesta muri însă de tînăr.

După abdicarea lui Petru Şchiopul, pe care cronicile îl laudă pentru blîndeţea şi binefacerile lui, tronul ajunse de fapt un obiect de licitaţie. Au apărut o sumedenie de pretendenţi, care se prezentau la Poartă ca urmaşi ai foştilor voievozi şi ofereau sume mari. Suma cea mai mare a cheltuit-o un pretendent Aron, care se dădea drept fiul (nelegitim) al lui Alexandru IV Lăpuşneanu şi cîştigă şi sprijinul agentului englez din Constantinopol. Cu un milion de taleri, pe care şi-i procurase de la oameni de afaceri din Constantinopol şi pe care-i cheltuise pentru daruri către suveran şi demnitarii Porţii, şi datorită intervenţiei agentului englez, Aron obţinu învestirea sa ca voievod. Totodată el se obligă să mai plătească în afara tributului extraordinar de 15 000 de galbeni, şi o sumă de două pînă la trei ori mai mare anual tot drept contribuţie extraordinară.

Aron Tiranul (1591—1595) trebui să recurgă la stoarcerea de dări nemaipomenite spre a putea face faţă obligaţiilor sale faţă de Poartă şi faţă de creditorii săi din Constantinopol. Prin aceasta, el se făcu urît în ţară şi prilejui plîngeri repetate la Poartă. Faptul acesta, cum şi restanţele plăţii tributului au provocat detronarea lui, un an mai tîrziu, după care fu ales ca domn pretendentul Petru, care susţinea de asemenea că e fiul lui Alexandru Lăpuşneanu (nerecunoscut însă de Poartă ca atare). Creditorii din Constantinopol ai lui Aron interveniră însă la Poartă în favoarea acestuia, spre a-şi putea încasa datoriile şi Aron fu din nou aşezat pe tron încă

în acel an (1592), dar cu prețul cedării teritoriului de la Tighina pe Nistru, care fu încorporat Turciei. După reinstalarea sa pe tron, Aron se răzbună crunt pe adversarii săi. Se schimbă însă curînd și intră în liga creștină, formată de împăratul Rudolf II prin mijlocirea papei Clement VIII, împotriva turcilor.

După izbucnirea războiului turc în Ungaria, papa trimise o solie, în noiembrie 1593, domnilor Transilvaniei, Valahiei și Moldovei, spre a-i face să se rupă de Poartă. În același timp, și generalii imperiali din Ungaria de sus s-au pus în legătură cu Aron. Acesta se arătă dispus să se alieze cu împăratul. Încă în februarie 1594, în scrisori adresate generalilor împăratului și prințului Sigismund Bathory din Transilvania, Aron arătă nevoia unei acțiuni creștine comune. Propunerea voievodului de a se alătura, cu tot poporul său, unei ligi creștine împotriva dușmanului comun, fu primită foarte favorabil de arhiducele Matiaș, comandantul suprem al trupelor imperiale din Ungaria. După sfatul arhiducelui, împăratul trimise în martie pe solul său, Ioan Marini din Ragusa, la domnitorii Transilvaniei, Valahiei și Moldovei spre a negocia alianța. La 16 august 1594, Marini încheie cu Aron tratatul prin care Moldova este incorporată Imperiului roman, iar voievodul este luat sub protecția împăratului. La 5 noiembrie (stil vechi) s-a încheiat la București și alianța între Aron, Mihai domnul Valahiei și Sigismund Bathory, prin care cei trei voievozi au pecetluit ruperea lor de Poartă și se angajau pentru o acțiune comună împotriva ei.

Ostilitățile începură în același timp în Moldova și Valahia, prin uciderea la Iași și București, în noaptea de 13 noiembrie, a tuturor turcilor aflați acolo. După aceea, ambii voievozi luară ofensiva, sprijiniți de trupele din Transilvania; mai multe orașe de pe malul drept al Dunării fură prădate și arse, iar trupele turcești fură învinse în repetate rînduri.

Sigismund Bathory voia să folosească participarea trupelor transilvănene la eliberarea și apărarea Moldovei și Valahiei, spre a aduce aceste țări sub protectoratul său. El își asumă titlul de „prinț al Transilvaniei, Moldovei

și Valahiei și al Imperiului roman“ și încheie, la 28 ianuarie 1595, o alianță cu Rudolf II și în numele celor două principate. Aron, care trecuse de acum sub protecția lui Rudolf II ca vasal al acestuia, refuză să recunoască, ca protector, pe domnul Transilvaniei, care se afla de asemenea sub protectoratul împăratului. Sub pretextul că voievodul ar voi să treacă din nou de partea turcilor, Sigismund ordonă, în mai, să fie arestat de trupele trimise, după cum pretindea, în ajutor, și, adus în Transilvania, muri în prizonierat (1597). Cu el se încheie seria voievozilor care, ca fii bastarzi ai domnilor sau urmași ai acestora, mai țineau de vechea casă domnească.

În locul lui Aron fu înscăunat ca voievod hatmanul *Ștefan Răzvan*, sub suzeranitatea Transilvaniei, care încheie cu Sigismund, la 3 iunie 1595, un tratat de vasalitate. În timp ce împăratul, adevăratul protector al Moldovei, ce fusese incorporată imperiului său, se arăta indiferent față de aceste evenimente, Polonia folosi însă acest prilej spre a pune în aplicare pretențiile sale de suzeranitate. În august, pe cînd Ștefan lupta în Valahia alături de Mihai împotriva turcilor, trupe poloneze pătrunseră în Moldova spre a instala ca voievod, sub suzeranitatea polonă, pe protejatul lor Ieremia Moghilă. Ștefan, care se întorsese cu trupele de ajutor transilvănene, fu învins la Suceava și fu apoi decapitat (în decembrie 1595).

Ieremia Moghilă (1595—1607) își stabili reședința la Suceava, unde apropierea Poloniei îi oferea mai multă siguranță și unde totodată își avea reședința de mitropolit fratele său Gheorghe. La înscăunarea sa pe tron, prestă jurămîntul de credință ca vasal al Poloniei, la 27 august 1595, și, prin mijlocirea Poloniei, obținu și recunoașterea sultanului, Moldova revenind astfel la vechile relații față de Poartă. Abia domnul Valahiei, Mihai, reuși să smulgă Moldova încă o dată din dependența polono-turcă, deși numai pentru scurtă vreme.

Mihai Viteazul se alăturase ligii creştine prin alianţa sa din 1594 cu Sigismund Bathory şi cu Aron, precum şi prin alianţa lui Sigismund cu Rudolf II, din 28 ianuarie 1595, care cuprindea şi Moldova şi Valahia. În războiul de eliberare, pe care l-a dus victorios împotriva turcilor, el se dovedi principalul sprijin al ligii. În 1598, cînd Sigismund ceda împăratului Transilvania, Mihai încheia, la 9 iunie, în reşedinţa sa de vară de la Tîrgovişte, un tratat cu împuternicitul lui Rudolf II şi presta jurămîntul de credinţă către împărat, care deveni protectorul său. Printre obligaţiile ce şi le asuma prin acest tratat, prima era de a lupta împotriva turcilor şi a altor duşmani ai Moldovei, Transilvaniei şi altor părţi ale Ungariei, în schimb împăratul se obliga a-i plăti solda a 5 000 de ostaşi şi la cererea lui Mihai să-i pună la dispoziţie şi să plătească 5 000 de oameni, sau să plătească solda lor. Pe baza acestor stipulaţii, Mihai interveni în situaţia din Moldova. Dar încă înainte de a porni proiectata campanie în Moldova, evenimentele îl chemară în Transilvania.

Nestatornicul Sigismund regretă curînd abdicarea sa şi, în august 1598, preluă din nou domnia Transilvaniei. Dar la 30 martie 1599 abdică de acum din nou, de data aceasta în favoarea vărului său, cardinalul Andrei Bathory. Acesta ducea o politică ostilă Habsburgilor şi nu se arătă binevoitor nici faţă de Mihai. El intră în legătură cu Polonia şi cu voievodul Moldovei, Ieremia şi începu negocieri de pace şi cu turcii. Mihai se oferi atunci să cucerească Transilvania pentru împărat. Încă înainte de a primi răspunsul nehotărîtului Rudolf II, Mihai porni împotriva Transilvaniei şi-l învinse pe Andrei Bathory la Şelimber (28 octombrie 1599). Toată ţara se supuse învingătorului, care preluă domnia sub titlul modest de locţiitor al împăratului, deşi îşi asumase drepturile de domn.

La începutul lui mai 1600 Mihai trecu din Transilvania, la atacul plănuit împotriva Moldovei şi ajunse pînă la reşedinţa lui Ieremia fără a i se opune vreo rezistenţă. Cînd trupele inamice se aflară faţă în faţă, trupele moldoveneşti trecură de partea lui Mihai. Ieremia fugi împreună cu trupele polone de ajutor ; învins apoi la Nistru, se închise

în fortăreaţa Hotin. Ţara întreagă, în afară de această fortăreaţă de la frontieră, căzu în mîinile învingătorului, care fu primit cu însufleţire. Mihai fu uns la Suceava ca domn al Moldovei şi, de aci, încunoştinţă pe împărat despre cucerirea ţării. După ce instală pe dregătorii săi se înapoie, încă în iunie, în Transilvania.

Aci partizanii lui Bathory pregătiseră între timp terenul spre a readuce pe Sigismund pe tron. La începutul lui septembrie, Transilvania era de acum în plină răscoală. În ajutorul răsculaţilor veni generalul Basta din Ungaria de sus, un duşman personal neînduplecat al lui Mihai, şi care provocă acestuia o cumplită înfrîngere la Mirăslău pe Mureş. În timp ce Mihai aduna noi trupe la graniţa Moldovei, polonii pătrunseră în Moldova la începutul lui octombrie, spre a-l readuce pe Ieremia pe tron. Generalii lui Mihai, prea slabi spre a putea opune rezistenţă, lăsară o garnizoană la Suceava şi se retraseră din ţară. După ce şi Suceava se predase, fu repus pe tron Ieremia. Polonii porniră acum spre Valahia, unde, la 20 octombrie, învinseră oştile lui Mihai şi înscăunară ca voievod, sub protectorat polon, pe fratele lui Ieremia, Simion Moghilă.

După ce pierduse tot ceea ce cucerise şi chiar şi propriul său principat, înconjurat de duşmani din toate părţile, Mihai se adresă lui Rudolf II. Abia mult mai tîrziu găsi ascultare, atunci cînd Sigismund Bathory, reales la 3 februarie 1600 ca domn al Transilvaniei, căuta să refacă relaţiile din trecut cu Poarta. Împăratul dădu lui Mihai bani pentru recrutarea de trupe în scopul recuceririi teritoriilor pierdute. Împăcat cu Basta, care îi fu alăturat şi în unire cu el, Mihai porni spre Transilvania. După victoria de la Gorăslău pe Someş (la 3 august) care-l sili pe Sigismund să fugă peste graniţa moldovenească, cei doi conducători de oaste victorioşi se înduşmăniră din nou. Ura împotriva rivalului său îl făcu pe Basta să recurgă la crimă. Mihai fu ucis de oamenii lui Basta în tabăra sa de lîngă Turda, la 19 august 1601. Cu el căzu ultimul domn al Moldovei de sub suzeranitate habsburgică.

Ieremia Moghilă duse domnia mai departe sub protectorat polon şi suzeranitate turcă. El a fost înmormîntat

în mănăstirea Sucevița lîngă Rădăuți (1607) ridicată de el și de fratele său Gheorghe. Între tablourile murale ale bisericii mănăstirești se află și portretul domnitorului cu familia sa. Printre obiectele prețioase, donate mănăstirii de el și de familia sa, se află și un acoperămînt de mormînt brodat artistic, cu portretul său.

Certurile pentru tron ale urmașilor lui Moghilă de pînă la 1634, cei mai mulți din familia Moghilă precum și frecventa schimbare a domnilor, au dat adeseori prilej polonilor și turcilor să intervină în treburile țării. În schimb, războiul de treizeci de ani a făcut ca politica Habsburgilor să nu se intereseze de Răsărit, iar atunci cînd, mai tîrziu, au reînceput războaiele turcilor, Moldova ieșise complet de sub influența habsburgică, ca să lase deschisă ușa și poarta influenței rusești.

Suceava, ridicată din nou de Ieremia, ca reședință domnească, își pierdu poziția chiar sub urmașii săi, care și-au stabilit reședința la Iași. În 1630, fu strămutată la Iași și reședința mitropoliei de la Suceava. Vechiul oraș de reședință cu fortăreața sa s-a mai menținut o bucată de timp ca o a doua capitală, fiind considerată astfel încă la sfîrșitul secolului XVII, și adăpostind încă familia domnului în caz de pericol. În acea vreme, se disting în Bucovina, alături de Suceava, îndeosebi orașul domnesc Cernăuți și reședința episcopală Rădăuți. Acestei epoci îi aparține și ctitoria mănăstirii Solca (lîngă Rădăuți) de către voievodul Ștefan Tomșa, începută în timpul primei sale domnii (1615) și terminată în a doua (1623).

Cu *Vasile Lupu* (1634—1653) se urcă pe tronul Moldovei încă un regent destoinic. Domnia sa relativ îndelungată se distinge îndeosebi prin promovarea culturii spirituale. În această direcție este importantă introducerea limbii române în biserică și în serviciile publice în locul slavonei bisericești folosită pînă atunci. În legătură cu aceasta, s-au tradus cărți bisericești în limba română și pentru răspîndirea lor s-a înființat o tipografie la Iași. În același timp se dădu țării un cod de legi tipărit *(Pravilele împărătești*, Iași, 1646) pe baza vechilor formularii de legi tradi-

ționale ale țării. Datorită grijii pentru limba națională, și școlile episcopale și mănăstirești luară un avînt favorabil culturii generale. Școala superioară (greco-latină) fundată la Iași a contribuit simțitor la răspîndirea culturii superioare și în Bucovina. În timpul domniei lui Vasile și-a desfășurat activitatea mitropolitul *Varlaam*, autor bisericesc, și istoricul *Grigore Ureche*, mare vornic, cei mai distinși sfătuitori ai domnului și colaboratori ai săi în activitatea sa culturală. Cronica lui Ureche, întocmită pe baza analelor mai vechi, scrise în limba slavă, și a cronicilor Moldovei constituie prima istorie a țării scrisă în limba română.

Mai puțin norocos a fost Vasile Lupu în politica sa externă. El păstră cu mare grijă bunele relații față de Poartă și față de Polonia. Legăturile sale cu Polonia erau atît de profunde, încît, drept recompensă pentru atașamentul său credincios, i s-a conferit indigenatul nobiliar polon. Sprijinindu-se pe prietenia Poloniei și a Turciei, el se străduie să cucerească Valahia. Încercările lui Mihai Viteazul de a uni Moldova, Valahia și Transilvania într-o singură țară îi surîdeau, însă cu deosebirea că nu voia ca prin aceasta să intre în conflict cu Turcia și cu Polonia. Spre a avea mînă liberă împotriva Valahiei, el căută să cîștige bunăvoința Porții, prin daruri bogate și repetate, care au avut grave urmări asupra economiei țării. Nu avu însă noroc în războiul îndelungat purtat împotriva domnului Valahiei, Matei Basarab, care, sprijinit de domnul Transilvaniei, respinse victorios toate atacurile sale. Aceste ostilități, care se terminară la Suceava, au dus pînă la urmă la căderea lui.

Între legăturile lui Vasile cu străinătatea, în ce privește Bucovina, sînt de importanță acelea cu hatmanul cazacilor, Bogdan Hmelnițki. Acesta ceru în căsătorie, pentru fiul său Timotei, pe fiica lui Vasile, Ruxanda, dorită și de Gheorghe I Rákóczy pentru fiul său mai mic Sigismund, precum și de magnați poloni. Fiind refuzat, Hmelnițki năvăli cu cazaci și tătari în Moldova și pătrunse, prădînd, pînă la Suceava (1650), unde fusese pusă în siguranță

familia domnului. Vasile fu astfel nevoit să căsătorească pe fiica sa cu Timotei (1652).

Această legătură fu folosită de Gherghe II Rákóczy spre a-l denunţa pe Vasile la Poartă şi a cere detronarea lui El susţinu că voievodul urmăreşte împăcarea cazacilor cu Polonia, pentru ca, cu ajutorul ambilor, să pornească împotriva tătarilor şi turcilor şi să pună stăpînire şi pe Valahia şi Transilvania ca domn suveran. Faţă de pericolul ce-l ameinţa din partea lui Vasile, Rákóczy încheie cu Matei un tratat de apărare şi atac împotriva domnului Moldovei. În primăvara anului 1653 trupe transilvănene şi valahe năvălirā în Moldova şi-l siliră pe Vasile să fugă la cazaci, în timp ce familia sa căută adăpost în cetatea Sucevei. Trupele duşmane impuseră alegerea ca domn a marelui logofăt *Gheorghe Ştefan*. Înapoiat cu trupe de ajutor căzăceşti, Vasile izgnoi pe rivalul său din ţară şi năvăli apoi în Valahia, unde însă suferi o grea înfrîngere.

Între timp Rákóczy trimise o plîngere Porţii susţinînd că Vasile pune la cale o alianţă cu împăratul împotriva turcilor, la care urmează să adere şi cazacii şi polonii, că el ar aştepta doar ca să pornească oastea împărătească, care ar fi de acum concentrată în Ungaria, spre a porni, cu forţe unite, la atac împotriva turcilor. Acest denunţ, bazat pe o reală apropiere a lui Vasile de curtea din Viena, nu însă pe vreo înţelegere dovedită, şi-a atins scopul. La 19 iulie 1653, Vasile fu declarat detronat şi se confirmă alegerea lui Ştefan.

Ştefan porni cu trupe valahe şi transilvănene ca să ocupe tronul. Vasile, învins, se retrase în fortăreaţa Hotin, spre a aştepta trupele de ajutor ale cazacilor şi tătarilor ; ginerele său Timotei se refugie cu familia domnească în cetatea Sucevei, unde rezistă asediului timp de trei luni. La cererea lui Rákóczy veniră în ajutorul asediatorilor şi polonii care erau tocmai în conflict cu Hmelniţki. După ce Timotei fu ucis în cetatea Sucevei de un glonţ polon, cetatea se predă la 9 octombrie 1653. Cazacii se retraseră, lăsînd familia lui Vasile şi bogăţiile păstrate în cetate, pe seama învingătorilor. Cînd Vasile se înapoie cu oastea adunată spre a elibera Suceava, era de acum totul pierdut. Fără a

bănui ceva, el dădu curs invitaţiei făcute de hanul tătarilor, care îi dăduse trupe de ajutor, care însă acuma îl luă prizonier şi-l trimise la Constantinopol. Nefericitul domn sfîrşi în temniţa Şapte Turnuri, după ce se străduise pentru binele şi civilizaţia poporului său.

Trupele căzăceşti de ajutor ale lui Vasile şi-au creat o faimă rea în timpul şederii lor în ţară, prin jefuirea mănăstirilor bucovinene Dragomirna, Humor şi Putna. Îndeosebi mănăstirea Putna bogat înzestrată de ctitorul ei, Ştefan cel Mare, şi din al cărei acoperiş de plumb Timotei puse să se facă gloanţe, fu distrusă şi prădată de ei într-un chip barbar, astfel că mai tîrziu biserica trebui să fie refăcută, ceea ce însă nu se reuşi tot atît de artistic ca înainte.

Vasile Lupu este ultimul domn al Bucovinei, a cărui domnie prezintă importanţă. A urmat un timp de tulburi schimbări de domni şi de brusc declin politic. Alături de despotismul turcesc, influenţa polonă era cea mai pronunţată, pînă cînd, după pacea de la Karlowitz, trebui să cedeze locul celei ruseşti.

În timpul războaielor polono-turceşti, de la 1672 pînă la 1699, ţara avusese mult de suferit de pe urma trupelor polone şi turceşti, care adeseori o străbăteau şi uneori o ocupau. Voievozii erau obligaţi să răspundă chemării la război a vasalilor şi atunci cînd, în 1673, voievodul *Ştefan Petriceicu* (ctitorul bisericii mănăstireşti a Sf. Onofrei lîngă Siret, 1673), trecu la poloni, turcii se răzbunară crunt. Nici polonii, care năvăleau în Moldova, pe care o tratau ca teritoriu turcesc, nu se lăsau de devastări. Suceava, care în acest război îndelungat apare pentru ultima oară cu un punct stabil important, căzu jertfă flăcărilor, în 1675, la retragerea garnizoanei, după ce fusese ocupată timp de doi ani de trupe polone.

Pacea încheiată în 1676 la Juravno n-a adus ţării liniştea, căci acum începu războiul cu Rusia pentru Ucraina. Şi moldovenii trebuiră să dea oaste, iar voievodul trebuie să preia administraţia porţiunii ocupate a Ucrainei, pentru a cărei menţinere şi apărare, de partea Porţii, ţara a avut de suportat mari jertfe. Iar la asediul Vienei

(1683) trebuiră să lupte şi oştile moldoveneşti sub voievodul *Duca*.

În timpul acestei campanii, au reînceput în Moldova luptele polono-turceşti. Ştefan Petriceicu, care se refugiase în Polonia, veni cu trupe polone, ocupă Suceava şi înaintă pînă la Iaşi, dar trebui curînd să părăsească ţara. Războiul între Polonia şi Turcia se desfăşura cu furie mai departe; în 1685 teatrul de război era îndeosebi la Nistru şi în Bucovina. În anul următor, regele Ioan Sobieski porni el însuşi spre Moldova cu intenţia de a cuceri ţara, la care urma să-i dea ajutor şi armata împărătească ce se afla în Ungaria. Şi de data aceasta marşul străbătu Bucovina, iar Suceava fu din nou ocupată de oastea polonă. La 16 august Sobieski îşi făcu intrarea în Iaşi şi primi omagiul mitropolitului şi al boierilor, în timp ce domnul *Constantin Cantemir* se retrăsese spre sud. Înaintă apoi pînă la Dunăre, spre a se uni cu trupele împărăteşti pe care le aşteptau. Cum acestea nu mai soseau, Sobieski începu încă în septembrie să se retragă prin Bucovina. Împreună cu el plecă şi mitropolitul Dosoftei, luînd cu sine multe obiecte preţioase şi documente ale mitropoliei, cum şi moaştele Sf. Ion de la Suceava (1686). Moaştele fură duse la Jolkiev, de unde fură înapoiate la Suceava de către împăratul Josef II. La retragerea sa, Sobieski lăsă garnizoana la Suceava şi în alte localităţi fortificate, care fură întărite şi mai mult în 1688 şi 1691, cînd regele Poloniei năvăli din nou în ţară. Şi la Cernăuţi şi în alte localităţi ale districtului Cernăuţi, precum şi la Cîmpulung, fură instalate garnizoane polone. Astfel, întreaga Bucovină, pe lîngă Hotin şi Neamţ, era ocupată de trupe polone. Acestea plecară din ţară abia după pacea de la Karlowitz (1699).

În cursul tratativelor de pace, Polonia ceru cedarea Moldovei şi Valahiei şi încercă, în ce priveşte Moldova, să folosească în favoarea sa ultima cucerire şi supunerea ţării. Această cerere se lovi de opoziţia energică a împăratului. *Împăratul Leopold I* se referea la fosta apartenenţă la coroana ungară a ambelor principate şi la jurămîntul său de încoronare, în baza căruia nu avea dreptul să renunţe la aceste ţări dependente de Ungaria. Pretenţiile împăratului ţinteau deocamdată la exercitarea în mod egal, de către împărat şi sultan, a protectoratului asupra ambelor principate. În faţa pretenţiilor polone, condiţia aceasta de pace fu însă abandonată. În schimb Polonia îşi restrînse pretenţiile doar la Moldova, mai apoi numai asupra porţiunii ocupate, inclusiv întreaga Bucovină. Dar toate sforţările depuse cu multă încăpăţînare în această direcţie se loviră de diplomaţia austriacă. Acceptarea, pînă la urmă, a condiţiilor de pace, care prevedeau evacuarea ţării de către poloni, arată renunţarea acesteia, pe plan internaţional, la pretenţiile ei asupra Moldovei.

Dobîndirea Transilvaniei de către Austria prin această pace a avut prin excelenţă darul de a reface şi consolida influenţa Habsburgilor în Moldova. Dar, influenţa tot mai puternică a ruşilor strică planurile politicii austriece. Încă în cursul tratativelor de pace de la Karlowitz, Rusia găsi prilejul de a se erija în protectoare a ţărilor răsăritene. Această poziţie şi-o menţine şi în pacea separată încheiată cu Turcia. Efectul se văzu curînd, în războiul ruso-turc din 1711.

Încă înainte de izbucnirea războiului, ruşii trecură pentru prima oară în Moldova, în 1709. În înţelegere cu voievodul *Mihai Racoviţă*, spre a ataca pe suedezii refugiaţi pe teritoriul moldovenesc după bătălia de la Pultava, cu ocazia expediţiei regelui Suediei, Carol XII, împotriva Rusiei. Ei pătrunseră în Bucovina prin teritoriul Poloniei, şi învinseră detaşamentele lui Carol care ajunseseră pînă la Cernăuţi şi în împrejurimi. Cînd Poarta declară război Rusiei, după intervenţia regelui Suediei, voievodul *Dimitrie Cantemir*, care tocmai atunci se urcase pe tron, se alătură ruşilor. La 13 aprilie 1711, se încheie un tratat între Petru cel Mare şi Dimitrie Cantemir, prin care domnul era luat sub protecţia rusească şi se obligă să ajute cu oaste împotriva turcilor. Ca scop al acţiunii ce urma să se întreprindă, se indică aci eliberarea Moldovei şi a celorlalţi creştini, de sub jugul turcesc. Neamului lui Cantemir i se asigură Moldova în vechile ei graniţe (inclusiv ţinuturile basarabene încorporate de Turcia) ca principat

ereditar sub protecţie rusească, în afară de cazul cînd domnul s-ar lepăda de biserica ortodoxă sau ar deveni necredincios ţarului.

Înfrîngerea ruşilor la Prut, în sudul Moldovei, îl sili pe Cantemir să fugă în Rusia. După el urmă perioada cea mai nefericită din istoria Moldovei, aceea a fanarioţilor.

Răzvrătirea lui Cantemir făcu ca Poarta să nu mai admită voievozi băştinaşi. Scaunul domnesc fu dat de acum mai mult unor greci din Fanar, o mahala a Constantinopolului, care ofereau sume mari pentru aceasta şi erau schimbaţi foarte des, în modul cel mai arbitrar. Întrucît pentru fiecare numire se plătea obişnuit cel puţin 100 000 de taleri, uneori chiar sume mai mari, în afară de tributul anual care, împreună cu darurile obligatorii, se ridica la peste 200 000 de taleri. Poarta, împreună cu funcţionarii săi lacomi, îşi crease din desele schimbări de domni o sursă comodă de venituri, în timp ce nenorocita ţară era expusă celor mai crunte exploatări din partea acestor arendaşi ai principatelor.

Atît în timpul războaielor lui Carol VI împotriva turcilor urmate de pacea de la Pasarowitz (1718) şi Belgrad (1739), cît şi războiul ruso-turc de la 1736 pînă la 1739, Bucovina a fost şi ea teatrul evenimentelor războinice.

Cînd, după primele succese ale oştilor împărăteşti în Valahia, a cărei populaţie li s-a alăturat, s-au pus sub protecţia împărătească şi cîţiva boieri moldoveni din ţinuturile lor limitrofe Transilvaniei, trupele împărăteşti, sub comanda unui căpitan cavalerist, năvăliră şi în Moldova, pe la Cîmpulung, în iarna 1716/1717. Cu sprijinul boierilor partizani ai împăratului, trupele pătrunseră pînă la Iaşi, fură însă respinse cu ajutorul turcilor şi tătarilor, sosiţi în mare grabă. După aceea, voievodul *Mihai Racoviţă* (numit pentru a treia oară) făcu, pe la Cîmpulung, o incursiune în Transilvania, în august 1717, cu trupe de ajutor tătăreşti, expediţie de care aminteşte aşa-zisul monument al tătarilor, de la Vama. Încă în cursul aceluiaşi an, generalul Stainville întreprinse o expediţie de răzbunare în Moldova şi sili pe voievod să plătească

o despăgubire de război. În ţară găsi un număr apreciabil de partizani.

Eliberarea de sub domnia apăsătoare a turcilor şi fanarioţilor, cerută în repetate rînduri, în cursul acestui război, de populaţia Modovei şi Valahiei şi promisă de împărat nu se îndeplini, cu toate victoriile repurtate de oştile austriece. Cu ocazia tratativelor de pace de la Pasarowitz, împuterniciţii împăratului ceruseră într-adevăr cedarea ambelor principate. În loc însă de a se susţine cu fermitate protectoratul împărătesc asupra lor, aşa cum se ceruse şi se promisese, s-au mulţumit la încheierea păcii cu incorporarea micii Valahii, ceea ce, prin desmembrarea principatului, era în contradicţie cu năzuinţele naţionale. Era o greşeală politică, a cărei consecinţă a fost faptul că simpatia pentru Austria a popoarelor creştine ce lîncezeau sub jugul turcesc se îndreptă curînd înspre Rusia. Acest lucru s-a dovedit chiar în războiul următor din 1737 pînă în 1739.

În 1737 cînd oştile austriece intrară în Valahia şi Moldova, atmosfera din ţară era mai puţin favorabilă ataşării de Austria, decît în timpul războiului trecut. Domnul şi partea mai importantă a populaţiei erau în ambele principate favorabilă ruşilor. Hotărîtor pentru această cotitură era, în afară de pacea de la Pasarowitz, şi atitudinea păstrată la Congresul din Nemirov (1737) în privinţa principatelor. Împuterniciţii austrieci au cerut împingerea graniţei în Valahia pînă la Dîmboviţa şi cedarea Moldovei pînă la Prut, ceea ce însemna o nouă dezmembrare. Împuterniciţii ruşi au protestat împotriva acestei pretenţii şi au cerut recunoaşterea Moldovei şi Valahiei ca principate independente sub protectorat rusesc. Antagonismul între cele două puteri a ieşit aci la iveală pentru prima oară, cu toată străşnicia. Războiul purtat de Austria de data aceasta în unire cu Rusia nu avu urmări egale pentru aliaţi, aducînd Austriei nefericita pace de la Belgrad cu retrocedarea Valahiei Mici, iar Rusiei producîndu-i numai avantaje.

Trupele austriece, intrate în Moldova la începutul războiului prin trecătoarea Oituz şi pe la Cîmpulung,

nu putură rămîne în ţară şi fură nevoite să se limiteze la ocuparea graniţelor şi la incursiuni ocazionale. Ruşii realizară însă succese incomparabile mai mari, în 1739. Feldmareşalul Münich trecu în Bucovina peste Nistru şi provocă turcilor, la 28 august, la Stînceni, o înfrîngere atît de hotărîtoare, încît aceştia fură nevoiţi să se retragă pînă la Tighina. După 2 zile şi Hotinul se predă învingătorului. Münich pătrunse apoi pînă la Iaşi, fără a se lovi de vreo rezistenţă şi primi aci, la 16 septembrie, omagiul boierilor şi al episcopilor. Un punct principal al condiţiilor de supunere era ca, în principatele care treceau sub protectorat rusesc, funcţiile publice să nu poată fi ocupate nici de ruşi, nici de greci şi nici de alţi străini.

La fel cum procedase cu pretenţiile polonilor în pacea de la Karlowitz, Austria ştiu şi de data aceasta, prin pacea separată încheiată în grabă la Belgrad, să zădărnicească intenţiile ruşilor cu privire la Moldova. Rusia se văzu silită să încheie de asemenea pace şi să părăsească ţara pe care o considera aproape însuşită. Astfel, principatul rămase ca şi mai înainte sub suzeranitatea turcească.

Războiul ruso-turc de la 1768 pînă la 1774 aduse pe ruşi din nou în Bucovina. După o încercare nereuşită la Hotin, în martie 1769, oastea principală rusească, sub prinţul Galiţin, trecu pentru a doua oară Nistrul, la începutul lui iulie şi, ocolind pădurea Bucovinei (între Nistru şi Prut), trecu pe la Cernăuţi înspre Hotin, unde apăru în spatele oastei turceşti. În lagărul de la Hotin sosi apoi o delegaţie de moldoveni care salută pe ruşi ca liberatori şi ceru ruşilor să ia ţara sub protecţia lor. După cucerirea Hotinului şi intrarea sa triumfală în Iaşi, generalul comandant, baronul Elmpt, primi la 26 şi 27 septembrie (stil vechi) omagiul populaţiei şi luă în stăpînire ţara în numele ţarinei. Acelaşi lucru se întîmplă apoi şi în Valahia după intrarea trupelor ruseşti în Bucureşti. O delegaţie a ambelor principate prezentă omagiul, în aprilie 1770, împărătesei Ecaterina II personal, la Petersburg. Populaţia se obişnuise cu gîndul de a vedea în Rusia pe unicul liberator de sub jugul turcesc, după ce se năruiseră, după pacea de la Pasarowitz, speranţele puse în Austria.

În timpul următorilor 5 ani de ocupaţie rusească, pînă la pacea de la Kuciuk-Kainargi (21 iulie 1774), ruşii înfiinţară în Bucovina o monetărie a cărei conducere fu încredinţată baronului Petre de Gartenberg-Sadagorski. Din monetele de aramă bătute aici, sînt cunoscute 15 modele din anii 1771 pînă în 1774. În afară de stema rusească, ele mai poartă şi stema îmbinată a Moldovei şi Valahiei sau numai aceasta din urmă cu legenda în limba rusă. Colonia de lucrători şi meseriaşi creată la această monetărie lîngă Cernăuţi, fu numită Sadagura, după conducătorul ei.

Pretenţiile Austriei asupra Moldovei şi Valahiei, rezultat al protectoratului din trecut al coroanei ungureşti, pe care temporar l-a exercitat şi casa de Habsburg, precum şi interesul efectiv al monarhiei, sînt sensibil ştirbite prin ocupaţia rusească.

Austria se afla acum în faţa sarcinii de a salva principatele dunărene scoase din sfera intereselor şi a pretenţiilor bazate pe un drept istoric, încă înainte de a fi integrate în imperiul rus. Redarea lor către Poartă, în pacea de la Kuciuk-Kainargi, a fost prin excelenţă un succes al politicii austriece.

Acestea sînt împrejurările care au dus la dobîndirea Bucovinei. Prin această extindere teritorială, acele pretenţii şi-au aflat o încheiere istorică.

Prefață

Acum un an făcîndu-se în Ateneul Român un ciclu de conferințe istorice, am ținut două conferințe despre originile principatelor române, cu care s-a început acel ciclu.

Publicația de față conține aceste conferințe, însă mai dezvoltate, mai ales cea despre originile Țării Românești. Păstrînd de altmintre dispoziția și forma dată conferințelor, am păstrat și introducerea și încheierea lor.

Chestiunilor tratate aci neputîndu-se da o dezvoltare mai mare fără a schimba cu totul forma originală a conferințelor, am adăugat în note ceea ce am crezut necesar spre lămurire asupra rezultatelor expuse în text. În partea despre originile Țării Românești, aceste note au luat, prin natura lucrului, o întindere mai mare, trecînd peste cadrul obișnuit.

Mai ales în urma scrierii d-lui B. Petriceicu-Hasdeu, *Negru Vodă, un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești, 1230—1380* (Etymologicum magnum Romaniae, t. IV, Introducere), apărută după ce redactasem textul în forma prezentă, se impunea necesitatea de a da o specială atenție chestiunilor în care expunerea diferă de vederile d-sale. După o nouă și amănunțită examinare a controverselor, mi-am întărit convingerea că trebuie să mențin rezultatele la care ajunsesem. Temeiurile ce mai rămînea să le arăt le-am expus în note. Astfel acestea, în mai multe locuri, au luat mai mult întinderea unor suplemente.

Dacă mijloacele istorice de care dispunem astăzi nu ne dau încă posibilitatea de a spune cuvîntul din urmă

asupra întrebării fundamentale, totuși un adevăr reiese sigur: originile statului român nu pot fi înțelese decît în legătură cu dezvoltarea istorică din Peninsula Balcanică și sub influența predominantă a acesteia. Și dacă din acest punct de plecare voi fi reușit să aduc mai multă lumină în întunericul ce acopere începuturile noastre politice, scopul șirelor următoare va fi ajuns.

D. ONCIUL

București, în 14 mart 1899.

Introducere la conferințele ținute în Ateneul român

Acum trei ani, onorabilul d. C. Esarcu, căruia datorim organizarea conferințelor istorice ale Ateneului Român, zicea, în discursul de deschidere a ciclului istoric de atuncea, următoarele:

„Încă din primele zile ale înființării Ateneului, una din ideile fundamentale, una din preocupările noastre de căpetenie a fost de a provoca și a împinge cît mai departe studiile și cercetările istorice și a inspira un amor convins și inteligent al naționalității române, prin reînvierea și expunerea sub toate formele a faptelor glorioase din istoria patriei".

Și în adevăr, ce ar putea oare mai mult să nutrească, să aducă la cea mai înaltă manifestare nobilul sentiment al iubirii de neam și țară, acel sentiment din care singur naște virtutea ce ridică și înalță popoarele, decît pildele și învățămintele istoriei și în special ale istoriei naționale? Ce ar putea mai mult să cultive și să întărească conștiința națională, conștiința de sine a unui popor, decît istoria patriei?

Din așa vedere și în urmărirea acelei idei fundamentale din programul Ateneului Român, și în acest an s-a întocmit un ciclu de conferințe istorice ce venim să deschidem astăzi. Programul acestor conferințe cuprinde, în ordinea crono-

logică, expuneri de stări și fapte din istoria României, de la originile principatelor pînă în secolul nostru, în părțile ei mai caracteristice. Deși prezentînd numai fragmente din istoria română, ele totuși vor alcătui întrucîtva un întreg, din care va urma să reiasă, în linii generale, rolul politic și cultural al patriei și al neamului nostru în istorie, luptele sale pentru dreptul la viața națională, partea sa la lucrarea pentru civilizație.

Cu bucurie am primit onorifica însărcinare de a trata, înaintea d-voastre, originile principatelor române, cu care începem acest ciclu. Subiectul fiind împărțit pe două conferințe, voi vorbi astăzi de originile principatului Țării Românești.

ORIGINILE PRINCIPATULUI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Întrebarea, care sînt originile principatului Țării Românești, se înfățișează ca una din cele mai dificile ale istoriei noastre. De la cele dintîi cercetări critice asupra ei s-a ivit controversă între istorie și tradiție, și critica istorică n-a spus încă cuvîntul din urmă în discuția ce a urmat.

Să vedem mai întîi care este tradiția cronicelor noastre. Cea mai veche cronică a Țării Românești, *Cronica anonimă*, care înfățișează tradiția în forma ei mai originală și a servit de bază și cronicelor posterioare, începe astfel:

„*Istoria Țerii Românești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini.*

„Însă dintîiu izvodindu-se de românii carii s-au despărțit de romani și au pribegit spre miazănoapte. Deci trecînd apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului, alții în Țara Ungurească, pre apa Oltului și pre apa Mureșului și pre apa Tisei, ajungînd și pînă la Maramureș. Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre sub poalele munților pînă la apa Oltului, alții s-au pogorît pre Dunăre în jos, și așa umplîndu-se tot locul de ei, au venit pînă în marginea Nicopoii.

„Atuncea s-au ales dintr-înșii boiarii, carii au fost de neam mare, și puseră banoveți un neam ce le zicea Basarabii, să le fie lor cap, adecă mari bani. Și așezară întîiu să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pus la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorît la Craiova. Și așa fiind, multă vreme au trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc.

„Iar cînd a fost cursul anilor 6798 (= 1290), fiind în Țara Ungurească un voevod ce l-au chiemat Radul Negru Voevod, mare herțeg pre Almaș și pre Făgăraș, ridicatu-s-au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade, români, papistași, sași, și tot felul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviței, început-au a face țeară nouă. Întîiu au făcut orașul ce-i zic Cîmpulung; acolo au făcut și o biserică mare și frumoasă și înaltă. De acolo au descălecat la Argeș, și iară au făcut oraș mare și și-au pus scaunul de domnie, făcînd curți de piatră și case domnești și biserică mare și frumoasă. Iar noroadele ce pogorîse cu dînsul, unii s-au tins pre sub podgorie, ajungînd pînă în apa Siretului și pînă la Brăila, iară alții s-au tins în jos preste tot locul de au făcut orașe și sate pînă în marginea Dunării și pînă la Olt.

„Atuncea și Băsărăbeștii, cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt, s-au sculat cu toții de au venit la Radul Vodă Negru, închinîndu-se să fie sub porunca lui, și numai el să fie preste toți stăpînitor. Și de atuncea s-au numit de-i zic Țeara Românească.

„Iară titulușul domnului s-au făcut precum arată mai jos: Întru Hristos Dumnezeu cel bun-credincios și cel bun-de-cinste și cel iubitor de Hristos și singur biruitor Io. Radul Negru Voevod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Țeara Românească și de la Amlaș și Făgăraș herțeg [1].

[1] Cronica dă și textul slavon: «Въ Христа Бога благовѣрном[оу] благочестиво[му] и христолюбивом[оу[самодержав[н]ом[оу] Iω Радоул Негроу Воевод[ѣ], Божїю милостїю господарю вс[е]ѧ земльѧ Оунгро-Влахскіѧ заплаинтскїй (în loc de и запланинскымъ странамъ) и отъ Ямлашоу и Фагарашоу херцегоу». Aici titlul e în dativ, ceea ce arată că cronicarul l-a luat dintr-o inscripție sau dintr-un document unde titlul domnului se afla în același caz; deci cronicarul nu avea înainte o

Acesta este titulușul tuturor domnilor de atuncea începîndu-se pînă acuma, precum adevărat se vede că este scris la toate hrisoavele țării.

„Și într-acesta chip tocmitu-și-au Radul Vodă țeara cu bună pace, că încă nu era de turci împresurată; și au domnit pînă la moarte, îngropîndu-l la biserica lui din Argeș, domnind ani 24" [2].

Această tradiție se compune, cum vedem, din două părți ce trebuie deosebite una de alta: una despre bănatul Basarabilor din Oltenia, înființat prin români veniți din miazăzi de Dunăre „multă vreme" înainte de întemeierea principatului „a toată Țara Românească"; alta despre descălecatul lui Radul Negru din Amlaș și Făgăraș, căruia se atribuie întemeierea principatului în întinderea sa de apoi.

Dar ce vechime are ea ca tradiție scrisă? În forma cum ni s-a păstrat, Cronica anonimă este redactată pe la finea secolului XVII, sfîrșindu-se cu anul 1688. Elementele ei cele mai vechi sînt însă, cu bună seamă, din secolul XVI; căci începînd de la Neagoe Basarab (1512—1521), ea conține date mai mult sau mai puțin contemporane cu eveni-

inscripție sau un document de la „Radul Negru" însuși, ci un text posterior domnului la care se raporta. Titlul a intrat în cronică abia în redacția ei românească, cînd scriitorul nu mai cunoștea că trebuia aci să pună în nominativ dativul slavon, neștiind atîta slavonește pentru ca să deosebească ambele cazuri după înțelesul lor.

[2] *Istoria Țării Românești*, ed. Ioanid, București, 1859. În această ediție, titlul slavon „господарь всей земли оугро-влахїйской" este tradus: „domn a toată Țara Românească *dintru Unguria descălecat*". Ediția Bălcescu și Laurian, „Magazin istoric pentru Dacia", IV, 231, dă începutul cronicii astfel: „Istoria Țării Românești de cînd au descălecat *românii*. Însă dintîiu *s-au cuprins* de românii carii *au purces* dela romani și *au venit* spre mează-noapte". Textul slavon al titlului domnesc lipsește aci. Manuscriptele cronicelor posedate de Bălcescu nu se mai găsesc. Dar manuscriptele încă existente, cum și traducerea nemțească a Cronicii anonime, făcută în anul 1727 (E n g e l, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, 58), concoardă cu textul ediției Ioanid; de asemenea și interpretarea ce s-au dat acestui capitol de istoriografii noștri mai vechi. Din acestea rezultă că textul începutului cronicii din ediția Ioanid este cel autentic.

mentele, compilate mai tîrziu în cronică [3]. Dar aceste prime începuturi de istoriografie indigenă încă nu puteau să aibă și tradiția întemeierii, cel puțin nu în forma dezvoltată cum o dă Cronica anonimă. Aceasta rezultă numaidecît din compararea ei cu partea mai veche a cronicei pînă la Mihai Viteazul; narația descălecatului cu amănun-

[3] Cea mai veche parte a cronicii a fost scrisă în domnia lui Neagoe Basarab (1512—1521). Ea conține *biografia patriarhului Nifon* de la Constantinopol (venerat ca sfînt) de la data venirii lui ca exilat în Țara Românească în domnia lui Radul IV (1494—1508), cu domniile contemporane pînă la Neagoe inclusiv. Această biografie, cu date despre domnii contemporani ai Țării Românești, aflată în același manuscript cu *Învățăturile lui Neagoe pentru fiul său Teodosie* (în traducere românească), a fost scrisă, probabil din ordinul lui Neagoe, de *Gavriil protul din muntele Athos*, care venise în țară la sfințirea mănăstirii de Argeș în 1517. *(Viața și traiul Sfinției Sale părintelui nostru Nifon, patriarhul Țarigradului.* I-a ed. H a s d e u, *Arhiva istorică a României*, 1865, I, 2, p. 133 squ.; II-a ed. Iosif Naniescu, București, 1888). Biografia lui Nifon se află aproape întreagă și în Cronica anonimă. Primul cronicar a luat-o drept bază pentru cronica sa, adăugînd lista domnilor pînă la Radul IV, unde începe biografia lui Nifon ca parte integrantă a cronicei, apoi domniile următoare de unde se sfîrșește acea biografie. Așa s-a făcut prima cronică a Țării Românești, care în redacția Cronicii anonime a fost apoi continuată de scriitori contemporani cu evenimentele pînă la 1688. Caracterul mai mult sau mai puțin contemporan al cronicei în partea ei mai veche pînă la Mihai Viteazul (1593) începe cu partea ce conține biografia lui Nifon și continuă pînă la sfîrșitul domniei lui Mihnea Turcitul (1591), după care s-au adăugat în urmă numai numele și anii de domnie a lui Ștefan Surdul (1591—1592) și a lui Alexandru Bogdan (1592—1593). Pînă aci ajunge partea mai veche a cronicii.

Această parte e singura cronică a Țării Românești ce cronicarii posteriori o cunosc pînă la Mihai Viteazul. Autorul cronicii publicate în „Magazinul istoric pentru Dacia", I—II sub numele lui *Constantin Căpitanul*, scrisă pe la sfîrșitul secolului XVII, cunoaște pînă la 1593 numai această cronică a țării, cu care el concoardă aproape literal. El adună pentru cronica sa, care îmbrățișează istoria tuturor românilor și a țărilor vecine, tot materialul istoric ce-i era accesibil, utilizînd și cronicile moldovenești, cum și mai mulți autori străini. Pentru istoria Țării Românești însă, el nu are, pînă la Mihai Viteazul, alte izvoare indigene decît Cronica anonimă singură. Tot ce cronicarul spune, în această parte, despre istoria țării, e luat din această cronică; iar ceea ce spune mai mult, privește pe „vecini și străini", după cum a găsit scris „de alți istorici" (I, 88), sau le află „la străini" (I, 95). El se abate de la textul Cronicii ano-

tele ei despre Radul Negru are o formă evident mai dezvoltată decît acea parte a cronicii cu elemente mai vechi. Orişicum, ca tradiţie scrisă, ea nu este constatată înainte de secolul XVII.

Primele urme ale tradiţiei despre descălecatul lui Radu Negru se găsesc abia pe timpul lui Matei Basarab, în inscripţia pusă de el la biserica din Cîmpulung în 1636 [4], apoi în cronica moldoveanului Grigore Ureche, scrisă pe la 1646 [5]. Încă de pe la anul 1620, olteanul Mihail Moxa, scriind o cronică universală cu date din istoria Ţării Româneşti, nu face nici o menţiune de începutul acestui stat, cu toate că el înregistrează descălecatul Moldovei la anul 1359, ca şi cronicile moldoveneşti [6]. De aci urmează că tradiţia despre descălecatul Ţării Româneşti, constatată abia în timpul lui Matei Basarab, încă nu se afla în cronicile cunoscute lui Moxa; şi dacă se afla poate vreo redacţie

nime numai în partea ce conţine biografia lui Nifon, unde prescurtează originalul, eliminînd cu bun-simţ ceea ce nu privea istoria ţării propriu-zisă. Neajunsurile istoriografiei indigene îi scot chiar exclamarea de nemulţumire: „După aceasta se cunoaşte ce fel de oameni au fost rumânii noştri, care nici un lucru deplin n-au scris" (I, 99).

[4] Vechea biserică din Cîmpulung cu mormîntul lui Alexandru I Basarab (†1364), surpîndu-se în anul 1628, a fost restaurată de Matei Basarab în anul 1636. În inscripţia pusă după restaurare, Matei Basarab se intitulează: „Domn creştin în Ţeara Românească şi întru moşia lui, *carea este din Ungurie descălecată*"; el zice că biserica „s-au început şi s-au zidit şi s-au săvîrşit de bătrînul şi preamilostivul creştin *Radul Negru voevod, carele au fost din început descălecător Ţerii Româneşti şi din început au fost zidit această sfîntă dumnezeească biserică, cînd au fost cursul anilor de la Adam 6723" (= 1215)*. Numele *„Ţeara Românească dintru Ungurie descălecată"* se găseşte apoi şi în alte locuri ca traducere a numelui Ungrovlahia din hrisoavele slavoneşti (H a s d e u, *Istoria critică a Românilor*, I², 134).

[5] C o g ă l n i c e a n u, *Cronicele României*, I, 131: „Iară noi aflăm că Moldova s-au descălecat mai pre urmă, şi muntenii mai dintîiu; măcar că s-au tras de la un izvor, muntenii întîiu şi moldovenii, mai pre urmă". De aci se vede că Ureche cunoştea tradiţia cronicelor Ţării Româneşti asupra descălecatului.

[6] H a s d e u, *Cuvente den bătrâni*, I, 405: „Iară cînd (turcii) veniră întîiu la Calipoli, au fost ani 6867 (= 1359). Atunce s-au început a se descăleca ţara Moldovei".

de cronică necunoscută lui, ea cu bună seamă nu era încă chiar în Ţara Românească, aşa răspîndită ca tradiţia despre descălecatul Moldovei. Ca tradiţie scrisă, ea n-ar fi putut deci să existe decît numai de curînd, probabil nu înainte de secolul XVII [7].

Aşa fiind, tradiţia despre începutul Ţării Româneşti, aşa cum ni s-a păstrat, a fost fixată prin scrisoare abia după trei secole în urma datei de cînd existenţa principatului e adeverită prin documente. Dar pînă a fi scrisă, părţile ei deosebite existau, în o formă oarecare, ca tradiţie orală.

Această constatare este prea importantă pentru chestiunea noastră. Ea ne dă măsura pentru o dreaptă apreciere a tradiţiei transmise prin cronici, în ceea ce priveşte valoarea ei istorică şi crezarea ce i se cuvine. Rămîne acum să vedem întrucît mărturia cronicelor noastre poate fi susţinută faţă cu ştirile istorice ce avem în afară de ea, şi care poate fi elementul istoric al tradiţiei orale de la care ea purcede.

* * *

Ca cel mai vechi element de tradiţie orală se înfăţişează partea întîia a descălecatului, cea relativă la bănatul Basarabilor din Oltenia. După această tradiţie, evident de origine olteană, a existat în Oltenia o formaţie politică

[7] L u c c a r i, *Copioso Ristretto degli annali di Rausa*, Veneţia, 1605, p. 49, numeşte ca cel dintîi domn al Ţării Româneşti pe *„Negro Voevoda di natione Ungaro"*, care ar fi ocupat ţara în anul 1310. Calificativul *„di natione Ungaro"* pare să indice tradiţia despre descălecatul din Ardeal. Dar tradiţia cunoscută lui Luccari despre Negru Vodă se deosebeşte de cea a cronicilor noastre, aşa încît nu se poate admite că ambele ar avea ca bază comună o tradiţie indigenă *scrisă*, ci probabil numai *orală*. Părerea d-lui Xenopol, *Ist. Rom.* II, 25, că Luccari ar fi avut la îndemînă un *„letopiseţ românesc al boierului muntean Murgu"* nu se confirmă prin nimic. *Memoriile lui Murgul*, solul lui Dan III către sultanul Amurat II (pe la 1448), citate de Luccari (p. 96), nu se rapoartă decît la această solie. În nici un caz nu avem a face aci cu vreo *cronică a Ţării Româneşti*, ale cărei urme nu se găsesc nicăiri în istoriografia noastră; o cronică indigenă de pe la mijlocul secolului XV ar fi trebuit să ne lase alte ştiri din timpul ei, decît numai lista de domni ce ne-au păstrat-o cronicile Ţării Româneşti, şi aceasta încă inexactă.

mai veche sub conducători numiţi bani, din neamul Basarabilor, înfiinţată prin români veniţi din miazăzi de Dunăre, „carii s-au despărţit de romani“, multă vreme înainte de Radul Negru. Afară de numele *romani*, străin graiului popular şi datorit probabil cronicarului, nici o vorbă din tradiţia olteană nu destăinuieşte vreo influenţă literară. Originea ei populară este evidentă. Cu simplicitatea ce o distinge, ea păstrează un fond istoric, transmis prin viu grai din generaţie în generaţie, pînă ce s-a închegat în fine în cronică. Care este acest fond?

Înainte de toate, ne surprinde faptul că ştirea tradiţiei despre teritoriul ocupat mai întîi de români, cuprinzînd Oltenia, Bănatul Timişan, Ardealul şi Maramureşul, arată adevărata stare a lucrului din timpurile mai vechi. Chiar acest teritoriu, afară de Maramureş, e ştiut că a fost colonizat de romani la cucerirea Daciei, lucru dovedit astăzi prin cercetările arheologice şi istorice din timpul nostru. Tot numai acest teritoriu, colonizat şi romanizat în timpul dominaţiei romane, putea să fie românesc după părăsirea Daciei, pînă cînd românii au ocupat mai tîrziu partea răsăriteană a Ţării Româneşti şi Moldova. Această coincidenţă de fapte dovedeşte că tradiţia îşi are originea în acel timp depărtat cînd numai teritoriul arătat era ocupat de români, pe cînd părţile răsăritene încă nu erau româneşti. Acel timp este, cum vom vedea mai în urmă, înainte de secolul XII.

Dar tradiţia mai are ştire şi de venirea românilor din miazăzi de Dunăre. Avînd în vedere coincidenţa vechiului teritoriu românesc al ei cu teritoriul colonizat de romani, s-ar părea că această ştire conţine o vagă amintire de cucerirea şi colonizarea romană a Daciei, cu care coincide şi locul trecerii peste Dunăre la Turnul Severinului, pe unde chiar, pe podul lui Traian, au venit romanii cuceritori. Însă acest înţeles nu i-au dat cronicarii. Tradiţia din Cronica anonimă spune că acei români *„au pribegit* spre miazănoapte, trecînd apa Dunării“. Istoriografii noştri mai vechi au înţeles aceasta ca o migrare posterioară cuceririi Daciei, şi anume ca admigrare la românii rămaşi aci din timpul dominaţiei romane; ei o rapoartă în special

la Oltenia şi Basarabi, pe care îi consideră ca veniţi din sudul Dunării. Aşa autorul *Istoriei Ţerii Româneşti*, scrisă către sfîrşitul secolului XVIII şi publicată de fraţii *Tunusli*, care pune admigrarea şi întemeierea bănatului Basarabilor între secolul VI şi XII; apoi *Dionisie Fotino*, care o pune pe la începutul secolului VII [8]. După ei urmează şi *Mihail Cogălniceanu*, punînd această admigrare, mai conform cu evenimentele istorice, pe la finea secolului VII [9].

Originea transdunăreană a Basarabilor o indică şi autorul *Istoriei Ţerii Româneşti dintru început*, scrisă între

[8] Tunusli, Ἱστορία τῆς Βλαχίας, Viena, 1806, pp. 17 şi 19. Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, Viena, 1818, I, 243. Autorul *Istoriei* publicate de Tunusli, care se încheie cu anul 1775, citează ca manuscripte utilizate o *Istorie a Ţării Româneşti scrisă de stolnicul Constantin Cantacuzino* şi o *Cronologie a Ţării Româneşti*. Un *manuscript al familiei Cantacuzino* a utilizat şi Raicevich în al său *Breviario chronologico delli Principi di Valachia*, scris la Bucureşti în 1781 (Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, 49 sq.). Clain poseda un manuscript românesc: *Cronologia Ţării Româneşti*, care ajungea pînă la domnia lui Grigore Ghica (1768—1770) şi din care Engel (*op. cit.*, I, 94 sq.) reproduce un fragment în traducere latină. Acest fragment şi citatele lui Engel din Breviarul lui Raicevich concoardă perfect cu părţile corespunzătoare din *Istoria* publicată de Tunusli. Deci Istoria lui Cantacuzino şi Cronologia Ţării Româneşti, citate de Tunusli, sînt în fond identice cu manuscriptul Cantacuzino al lui Raicevich şi cu Cronologia Ţării Româneşti cunoscută lui Clain. Din această Cronologie, autorul *Istoriei* publicate de Tunusli dă următorul pasaj: „Dintre românii strămutaţi în Mesia, despărţindu-se cîţiva, au trecut Dunărea îndărăt pe la Turnul Severinului, şi ocupînd cele cinci districte din munţi pînă în Dunăre şi pînă în rîul Olt, nobilii lor şi-au ales cîrmuitor din familia Basaraba şi, dîndu-i puterea în mînă l-au proclamat Banoveţ, adecă Ban; şi scaunul său l-au pus mai întîiu la Turnul Severinului, pe urmă la Strehaia în acelaşi district şi în cele din urmă la Craiova. Dar cînd s-a făcut aceasta, nu se ştie“ (Trad. Sion, *Istoria Ţării Româneşti* de fraţii Tunusli, Bucureşti, 1863, p. 10). Autorul pune migrarea în chestiune între anii 600 şi 1185, iar Fotino *loc. cit.*, pe la începutul secolului VII. În fragmentul de la Engel, această parte a Cronologiei nu se află; Clain zice că în manuscriptul său lipseau cîteva foi la început.

[9] Cogălniceanu, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, Berlin, 1837; ed. II-a 1854, p. 14: „Un grand nombre de Romains de la Dacie Aurélienne, attirés par la paix dont jouissaient les Romains de la Dacie de Trajan,

1668—1680; el zice că „Băsărăbeştii se trag din neam sîrbesc“ [10]. Prin „neam sîrbesc“, cronicarii noştri înţeleg nu numai pe sîrbi, ci şi pe bulgari.

În legătură cu această tradiţie fie observat că cu multă probabilitate se derivă şi numele Basarabilor de la un neam tracic al Peninsulei Balcanice, numit *bessi*, al căror vechi centru în muntele Rhodope era cetatea *Bessapara*. Bessii, romanizaţi sub dominaţia romană, au păstrat numele lor naţional şi ca popor romanic pînă după aşezarea slavilor în secolul VII; el se mai găseşte, ca nume de popor vechi, în tradiţiile bulgarilor de astăzi. Încă în secolul XI, românii Peninsulei Balcanice sînt identificaţi, la un scriitor grec, cu vechii bessi [11]. Admiţînd deci acea deri-

passèrent le Danube à la fin du septième siècle et s'établirent dans la partie de la Valachie qui est située entre la rivière Oltu et le Danube. Ils se choisirent un chef nommé Basaraba, à qui ils donnèrent le titre slave de Ban qui équivaut à Markgraf. Le pays qui était sous sa domination comprenait les cinq districts qui s'appellent aujourd'hui le Banat de Craïova. La capitale de ce petit état fut d'abord la Tour Severin, ensuite Craïova".

[10] C o g ă l n i c e a n u, *Cron. Rom.*, I, 111. Despre autor şi timpul său, v. V. A. U r e c h i a, *O cronică anonimă*, „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie“, 1884, III, 65 sq.

[11] T o m a s c h e k, *Ueber Brumalia und Rosalia nebst Bemerkungen über den bessischen Volksstamm.*, „Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, Ph.-h. Cl.“, LX, Viena, 1869. Acelaşi autor, în recenzia asupra cărţii lui J. Jung *(Römer und Romanen in den Donauländern)*, „Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien“, Vienna 1877. De acelaşi, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel* (din „Sitzungsberichte d. Akad. d. Wiss. Ph.-h. Cl.“, XCIX), Vienna, 1882. J i r e č e k, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, pp. 58—59. Kekavmenos în sec. XI (ed. Wassilievsky et Jernstedt, *Cecaumeni Strategicon*, Petropoli, 1896) zice despre vlahi: «Οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ λεγόμενοι Δᾶκαι καὶ Βέσσοι» (p. 74). Prin *daci* el înţelege pe românii din Dacia, prin *bessi* pe cei din Peninsula Balcanică. Deja în secolul V bessii erau aşa romanizaţi încît au putut să dea Imperiului roman pe împăratul Leon I Tracul, care (născut în Dacia Aureliană) era „*Bessica ortus progenie*“. (J o r d a n e s, *Romana*, ed. Mommsen, *Monumenta Germaniae historica*. Auctores antiquissimi, V, 1, p. 43). Numele lor, aparţinînd mai întîi numai unui neam tracic din miazăzi de muntele Hemului, trecu în urmă şi asupra celorlalţi traci romanizaţi. În o tradiţie bulgărească, acest popor e numit *Bešjafara* (J i r e č e k, *op. cit.*) după numele localităţii sale principale *Bessapara*. Din *Bessapara*, întrebuinţat aci şi ca nume de popor, s-a putut

vare, ar urma, în conformitate cu tradiţia noastră, că Basarabii sînt veniţi ca români din miazăzi de Dunăre, din părţi ocupate pe atuncea de slavi. Numai acest înţeles de origine transdunăreană poate să aibă şi versiunea că ei „se trag din neam sîrbesc“ [12].

În părţile din sudul Dunării, elementul roman, suprapus pe strat iliro-tracic între Adriatică şi Marea Neagră, devenise, în timpul dominaţiei romane de la Octavian August pe la începutul erei creştine şi pînă la aşezarea slavilor pe la începutul secolului VII, elementul predominant şi ca populaţie [13]. Dar prin năvălirile bar-

face prin metateză: *Bessaraba*, după fonetica românească: *Besăraba*, *Basaraba*.

[12] Tradiţia despre originea transdunăreană a Basarabilor a putut lesne să dea naştere versiunii posterioare despre originea lor sîrbească, mai ales în urma deselor înrudiri ale dinastiei Basarabilor cu domnii sîrbilor.

[13] Despre romanizarea provinciilor romane din părţile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice, v. mai ales: J u n g, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, Innsbruck, 1881, p. 314 sq.; cf. studiul meu: *Teoria lui Roesler*, în „Convorbiri literare“, 1885, XIX, 427 squ. <v. supra, pp. 131-260>. Însemnătatea la care elementul roman a ajuns în aceste provincii se cunoaşte timpuriu din faptul că ele dau imperiului mai mulţi împăraţi: Maximin din Tracia, Claudius II, Aurelian şi Jovian din Moesia superioară, Diocleţian din Dalmaţia, Constantius, Galerius, Licinius şi Constantin cel Mare, din Dacia Aureliană; iar Imperiul roman oriental a primit din poporul romanizat al Daciei Aureliane pe împăraţii Leon I, Justin I şi Justinian. Episcopii din aceste părţi scriau şi predicau latineşte. În secolul VI se găsesc mai multe numiri romane de localităţi în formă vulgară şi chiar cu particularităţi fonetice ale limbii româneşti, precum cuvîntul *munte* în numele *Calvo-munte* (un pisc al Hemului) ş.a. Din acelaşi secol sînt şi vestitele cuvinte „*torna torna fratre*: din limba ţării (ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ) de lîngă Balcan. În acel timp, limba romană era încă cea predominantă în imperiul „Romaniei“: ea este *limba patriei* ((πατρίος φωνή), limba oficială a imperiului, limba armatei. Ca limbă populară însă, ea este adeverită numai în provinciile de miazănoapte. Această stare de lucruri ţine pînă la ocuparea acelor provincii de slavi în domnia nemernicului Phoca (602—610). Înainte de aşezarea slavilor, veniţi mai ales în alaiul avarilor invadatori, cărora ei erau supuşi, părţile ocupate de ei sînt arătate ca fiind locuite de un popor latin, numit *romani* ('Ρωμᾶνοι în deosebire de 'Ρωμαῖοι) şi identificat apoi cu *vlahii*. (C o n s t a n t i n u s P o r p h y r o g e n i t u s, *De administrando imperio*, cap. 29—36. Presbyteri Diocleatis *Regnum Slavorum*, ed.

bare, mai ales ale avarilor, slavilor şi bulgarilor (urmate mai cumplit în secolul VII), populaţia romanică din provinciile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice, formată prin amestecul coloniilor romane cu elementul iliro-tracic romanizat, a fost, cîtă scăpase cu viaţă, în cea mai mare parte scoasă din locuinţele ei [14]. Cei mai mulţi emigraţi s-au mutat spre miazăzi, unde se mai află încă

Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, III, 478). Despre timpul aşezării slavilor în Peninsula Balcanică: D ü m m l e r, *Ueber die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien*, „Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, Ph.-h. Cl.", XX, Viena, 1856, p. 353 squ.; R o e s l e r, *Ueber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau*, *ibidem*, 1873, vol. LXXIII, p. 77squ.

[14] După Constantin Porphyrogenitul, *op. cit.*, avarii şi slavii, cucerind părţile ocupate apoi de croaţi şi sîrbi, au scos de acolo pe romani, parte respingîndu-i din locuinţele lor, parte ducîndu-i în captivitate. Numai puţini au scăpat în părţile de lîngă mare, unde se aflau încă pe timpul autorului (pe la 950) resturile vechilor locuitori, păstrînd şi numele lor de romani ('Ρωμᾶνοι). *Viaţa Sfîntului Dimitrie de la Ţhessalonic* spune că avarii şi slavii, invadînd şi pustiind provinciile de miazănoapte ale imperiului, le-au despopulat, silind pe locuitorii romani a se retrage, sau ducîndu-i captivi în nordul Dunării. Pe timpul aşezării bulgarilor în Moesia (679), ea arată mulţime de pribegi în Thessalonic, fugiţi din Moesia, Dacia Aureliană, Dardania şi Pannonia (Sirmium). M i g n e, *Patrologia graeca*, tom. 116, p. 1335 squ. 1361 squ. De asemenea şi *Viaţa celor XV martiri de la Ţiberiopol* (*ibidem*, tom. 126, p. 189) spune că bulgarii, aşezîndu-se în sudul Dunării, au provocat o strămutare a populaţiei vechi, unii mutîndu-se din părţile de miazănoapte spre miazăzi, alţii fiind strămutaţi invers. *Presbyterul de la Dioclea* (S c h w a n d t n e r, III, 479) zice despre retragerea populaţiei romane în urma acelor invazii: „Creştinii, văzîndu-se în mare năvală şi prigonire, începură a ridica castele pe vîrfurile munţilor şi în locuri tari, cum puteau, ca astfel să scape de mîinile barbarilor... În acele vremi, mulţi creştini, nevoind a se supune moravurilor spurcate ale barbarilor, fugeau zi de zi din toate părţile şi se împreunau cu cei ce petreceau în munţi şi în locuri tari, preferînd a răbda cu aceştia persecuţii şi nevoi şi a-şi scăpa sufletul, decît a petrece împreună cu păgînii şi a-şi pierde sufletul". În acord cu aceste ştiri despre retragerea vechii populaţii romane de către invazia slavo-bulgară, Kekavmenos, *loc. cit.*, zice despre vlahii Imperiului bizantin din timpul său (sec. XI): „Ei locuiau mai înainte lîngă Dunăre şi lîngă Sau, care rîu îl numim acum Sava, unde locuiesc astăzi sîrbii... Şi ieşind de acolo, s-au împrăştiat în tot Epirul şi Macedonia, iar cei mai mulţi din ei s-au aşezat în Elada".

macedo- şi pindoromânii, astăzi foarte reduşi în raport cu întinderea lor de altă dată. Un mic rest s-a mai păstrat la ţărmul Adriaticei, în istroromânii de astăzi, împinşi şi ei spre apus. Celelalte vechi resturi pe teritoriul ocupat de sîrbi şi de bulgari au dispărut între aceste popoare, dar fără a lăsa urme considerabile în limba lor, ceea ce indică un amestec mai neînsemnat. Partea cea mai mare s-a retras, dar nu numai spre miazăzi şi apus, ci şi spre miazănoapte.

Pe cînd în Peninsula Balcanică elementul romanic, odinioară predominant ca populaţie în provinciile de miazănoapte, de la Adriatică pînă la Marea Neagră, s-a redus atît de mult după aşezarea sîrbilor şi bulgarilor în acele părţi, el din contra prosperează apoi în Dacia lui Traian. Această prosperare în o ţară rămasă prin veacuri pradă năvălirilor barbare nu putea să urmeze decît sprijinită fiind prin o admigrare de la miazăzi. Pentru asemenea admigrare vorbesc, în afară de scăderea şi dispariţia elementului romanic în provinciile romane din sudul Dunării, mai multe considerări, de care însă nu ne putem ocupa aci [15]. Perioada de linişte ce urmează în părţile româneşti din nordul Dunării, prin două secole după aşezarea bulgarilor pînă la venirea ungurilor (679—895), a favorizat foarte mult emigrarea română dinspre miazăzi, pusă în mişcare prin ocuparea slavă. Astfel, elementul roman din Dacia lui Traian, redus foarte mult în timpul năvălirilor după părăsirea acestei provincii, a putut apoi să se întă-

[15] Vederile mele în această chestiune le-am expus în „Convorbiri literare", 1885, XIX < *Teoria lui Roesler*; v. supra, pp. 131-260 >, şi în *Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung*, 1887, Ergänzungsband II, < pp. 277—294: *Zur rumänischen Streitfrage*; v. supra. pp. 261-279 > Admigrarea din miazăzi de Dunăre fost admisă la noi, pe baza tradiţiei din Cronica anonimă, cu mult mai înainte de teoria lui Roesler şi chiar înainte de predecesorul său Sulzer. (T u n u s l i, F o t i n o, C o g ă l n i c e a n u). Argumentele teoriei sulzer-roesleriane, contrară continuităţii române în Dacia, nu se pot susţine faţă cu contraargumentele decît în înţelesul admigrării. Iar cît despre scrierile tendenţioase ale neoroeslerienilor din Ungaria, ele pot să satisfacă predilecţia pentru închipuita prioritate istorică a „coborîtorilor lui Attila", dar nici cînd ştiinţa.

rească în aşa măsură încît nu numai să prospereze, dar să şi absoarbă aci elementul slavon care ne-a lăsat atîtea urme în limba noastră, ca şi în numirile geografice de origine slavă, răspîndite peste întreg teritoriul Daciei.

La această admigrare din miazăzi de Dunăre se rapoartă tradiţia noastră din Cronica anonimă despre „românii carii au pribegit spre miazănoapte, trecînd apa Dunării". Dar aceşti români, bineînţeles, n-au putut să ocupe numai întîmplător exact acelaşi teritoriu care, cu vreo şase secole mai înainte, fusese colonizat de romani, teritoriu cunoscut şi tradiţiei noastre ca fiind cel mai dintîi romănesc. Ei numai au adăugat numărul celor rămaşi aicea după părăsirea Daciei. Deci ştirea tradiţiei despre acest teritoriu înfăţişează faptul deja existent la admigrarea română încă din timpul colonizării romane, fără ca ea, în forma cum ni s-a păstrat, să indice direct pe aceasta din urmă.

Cu românii admigraţi din miazăzi de Dunăre — „*pravoslavnicii creştini*", cum îi mai numeşte tradiţia [16] — au venit şi Basarabii, cei dintîi organizatori ai Olteniei ca ţară românească. Vechii Basarabi nu pot fi consideraţi ca dinastie sau ca o singură familie, ci numai ca clasă conducătoare, stare mai ales explicabilă la admigraţii ce pînă atuncea fuseseră părtaşi la civilizaţia romană din imperiu. Abia mult mai în urmă, din această clasă conducătoare, s-a ridicat dinastia Basarabilor.

* * *

Organizarea Olteniei prin Basarabi, de care ne dă ştire tradiţia păstrată în Cronica anonimă, se făcu, după această tradiţie, în urma migrării române din miazăzi,

[16] Creştinismul la români, cu terminologie creştină de origine latină în elementele sale fundamentale, îşi are originea, fără îndoială, în timpul roman (T o m a s c h e k, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, p. 52 sq.; C h i ţ u, *Cuvinte creştine în limba română*, „Columna lui Traian", 1882, p. 452 sq. 1883, p. 82 sq.; Ş ă i n e a n u, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, Bucureşti, 1887, p. 28 sq.: Terminologia creştină la Români). Dar el nu s-a putut stabili decît după Constantin cel Mare, cînd Dacia lui Traian nu mai făcea parte din Imperiul roman. El s-a propagat în nordul Dunării mai întîi prin contactul cu romanii din imperiu, unde în Dacia Aureliană şi în ambele Moesii biserica romană era în stare de înflorire pînă la aşezarea slavilor. Deja pe timpul goţilor şi hunilor existau creştini în părţile stăpînite de ei. În urmă, ştirile directe ce avem arată că creştinismul a fost propagat în nordul Dunării mai ales prin captivi romani transportaţi încoace de avari şi de bulgari (*Acta S. Demetrii*, Migne, 116, p. 1361 squ.; S t r i t t e r, *Memoriae populorum olim ad Danubium etc. incolentium*, tom. II, 2, pp. 557—558, 563—564). Tradiţia noastră din Cronica anonimă, care începe istoria Ţării Româneşti „de cînd au descălecat *pravoslavnicii creştini*", reflectează amintirea că deodată cu admigrarea română din miazăzi de Dunăre s-a introdus şi creştinismul român în ţările noastre. Şi în adevăr, numai prin această admigrare creştinismul a putut să se stabilească definitiv în Dacia lui Traian după slabele începuturi din timpurile de barbarie.

„*multă vreme*" înainte de întemeierea principatului a toată Ţara Românească. Ea a urmat, probabil după întemeierea Imperiului bulgar la miazăzi de Dunăre (679) şi în oarecare dependenţă de acesta.

Legăturile românilor din nordul Dunării cu bulgarii au fost, timp îndelungat, foarte strînse. După unele indicii, ele par a fi început încă pe cînd bulgarii, înainte de a ocupa Bulgaria de azi, locuiau ca popor de rasă turaniană la miazănoapte de gurile Dunării. Pe la anul 635, ducele bulgar Cubrat, supus pînă atunci avarilor şi voind a se desface de avari, intră în legătură cu Imperiul roman; împăratul Heraclius îi conferi chiar titlul de *Patricius*, care indică un raport mai strîns cu imperiul [17]. În urmă, după cam arată legenda S-lui Dimitrie de la Thessalonic, *un popor creştin şi de origine romană din nordul Dunării*, compus din captivi aduşi de avari din Imperiul roman, cum şi din populaţia indigenă încreştinată prin ei, şi devenit prin acest amestec „*un popor foarte numeros şi mare*", se ridică, în unire cu bulgarii, în contra stăpînirii avarilor şi izbuteşte a scutura jugul avar [18].

[17] *Nicephorus Patriarcha*, ed. Bonn, p. 27; cf. M u r a l t, *Essai de chronographie byzantine*, I, 289.

[18] *Acta S. Demetrii*, Migne, tom. 116, p. 1361 squ. În cartea II a miraculelor, scrisă pe la începutul secolului IX, se zice despre creştinii romani din nordul Dunării următoarele: „Sclavinii şi avarii, devastînd aproape tot Iliricul, anume provinciile: Pannoniile amîndouă, Daciile amîndouă (cea ripeană şi cea mediterană, ambele

E știut că împărații romani considerau Dacia lui Traian, după părăsirea acestei provincii, ca țară dependentă de imperiu. Goții (271—375), apoi gepizii (453—566) au luat-o în stăpînire cu sancțiunea împăraților romani și în calitate de federați ai imperiului. Numai pe timpul

---

în sudul Dunării), Dardania, Mysia, Praevalis, împreună cu Rodope și toate celelalte provincii ale Traciei pînă sub zidurile Bizanțului, au dus toată populația de aci dincolo de Dunăre, în partea spre Pannonia ce avea de capitală Sirmium. Acolo haganul avarilor a așezat tot poporul captiv ca șie supus, care, amestecîndu-se cu bulgarii și avarii și cu ceilalți păgîni, crescu apoi în popor foarte numeros și mare (λαοῦ ἀπείρου καὶ παμπόλλου γεγονότος). Iar fiii păstrară de la părinți firea neamului lor și datinele romane, și precum în Egipt s-a înmulțit neamul evreilor sub faraoni, așa și la aceștia, prin credința ortodoxă și sfîntul botez, s-a înmulțit neamul creștin; și povestind unii altora de pămîntul natal al străbunilor lor, ei își aprinseră în suflet dorul de reîntoarcere prin fugă. După ce trecuse vreo 60 de ani și mai bine de cînd străbunii lor au suferit devastarea barbarilor, și devenind în decursul timpului partea cea mai mare din ei liberi ca națiune proprie (ὡς ἴδιον ἔθνος), haganul avarilor le-a dat un principe cu nume Cuber (de neam bulgar, cf. p. 1359 n. 74). Acesta, cunoscînd dorința poporului după țara părintească, luă tot poporul roman expatriat, împreună cu alții dintre păgîni, și, desfăcîndu-se de hagan, porni să iasă cu ei din țară. Iar haganul îi urmări, și, lovindu-se cu ei, el fu învins și se retrase, cu poporul ce-i mai rămase, în părțile interioare către miazănoapte. Deci Cuber trecu Dunărea cu tot poporul sus-numit și, venind în părțile imperiului, ocupă cîmpul Ceramisiului (Κεραμήσιος κάμπος, în Macedonia); și după ce se așezară acolo, cei de credință ortodoxă grăbiră a se duce în cetățile părintești, unii la Thessalonic, alții în Capitală, iar alții în celelalte cetăți ale Traciei".

Venirea lui Cuber în Macedonia e pusă aci imediat după evenimente din timpul arhiepiscopului Ioan de Thessalonic (adeverit pe la anul 675, Muralt, p. 308) și după moartea lui (a. 678, *ibidem*, p. 310). Despopularea provinciilor de lîngă Dunăre prin invaziile slavilor și avarilor, urmată cu vreo 60 ani mai înainte, coincide cu invaziile slavilor și avarilor din primele decenii ale secolului VII, cînd acele provincii fură ocupate de slavi. Poporul *creștin și de origine romană* din nordul Dunării, supus stăpînirii avarilor și arătat ca *„foarte numeros și mare"* nu puteau fi, bine înțeles, numai captivii aduși de avari din sudul Dunării; aci se înțelege învederat și populația indigenă, la care prin cei captivi, după cum spune legenda, s-a propagat creștinismul roman. Αἰχμάλωτος însemnînd și *captiv* și *subjugat*, denumirea de αἰχμάλωτοι τῶν Ἀβάρων, dată creștinilor romani din părțile stăpînite de avari, nu se raportă numai la captivi, ci și la populația indigenă de sub stăpînirea avarilor. Cine să nu recu-

stăpînirii hunilor (375—453) și avarilor (după 566), acest raport federal nu exista.

Oare să nu fie și la răscoala creștinilor romani din nordul Dunării în unire cu bulgarii în contra avarilor vreo conexitate între românii din Dacia și între ducele bulgar Cubrat ca patriciu roman, care ar fi luat în stăpînire o parte a Daciei, de asemenea cu sancțiunea împăratului roman? Atunci tot de la Imperiul roman ar purcede și titlul de stăpînire a bulgarilor asupra Daciei, adeverită în urmă.

După moartea lui Cubrat (668), fiul său Asparuh, care moștenise partea de lîngă Dunăre, trecu în anul 679 cu oarda sa peste Dunăre și ocupă țara numită de atunci Bulgaria. Supunînd pe slavii așezați acolo de pe la începutul aceluiași secol, în mijlocul cărora bulgarii lui Asparuh se slavizară apoi cu desăvîrșire, ei întemeiară aci un nou stat. După aceasta, partea Daciei ce cuprinde Țara Românească și Ardealul se găsește unită, chiar de la început, cu Imperiul bulgar din sudul Dunării. După risipirea avarilor prin Carol cel Mare (796), și părțile Daciei de lîngă Tisa, pînă atunci supuse avarilor, se unesc cu Imperiul bulgar. Faptul este constatat prin mărturii contemporane bizantine și occidentale [19]. Așa găsesc apoi ungurii Dacia, cînd se așează la Dunăre și Tisa pe la 895.

---

noască în acești αἰχμάλωτοι creștini și de origine romană, ca „popor foarte numeros și mare", pe lîngă captivii propriu-ziși, pe dacoromanii supuși avarilor? Răscoala lor în contra stăpînirii avare, urmată în unire cu bulgarii sub un duce bulgar, pare să fie în legătură cu defecțiunea bulgarilor sub Cubrat. În același timp, pe cînd puterea avarilor începu să decadă după expediția nereușită în contra Constantinopolului din anul 626, se desfăcură de ei și mai multe triburi slave. Cu defecțiunea slavilor și bulgarilor coincide și răscoala creștinilor romani. Această răscoală, făcînd parte din o mișcare mai întinsă pentru a scutura jugul avar, nu se poate raporta numai la captivii care cu această ocazie scapă de la avari spre a se întoarce în patria lor. Ca răscoală a unui întreg popor, cum este arătată, ea trebuie atribuită mai ales populației indigene din nordul Dunării, care face cauză comună cu bulgarii în contra avarilor.

[19] Geograful Ravennat, scriitor de la finea secolului VII după așezarea bulgarilor în Moesia, spune că bulgarii, veniți din Scythia mare, „locuiesc acum în *Mysia inferioară*". La această țară el numără,

După tradiția indigenă, păstrată în cea mai veche cronică a Ungariei, ungurii au aflat, în părțile Daciei ocupate de ei, trei ducate: unul românesc în Ardeal, care avea cetatea sa pe rîul Someșului și era locuit de români și slavi; altul în țara Crișului, între rîurile Someș și Mureș, cu cetatea Bihor; al treilea în Bănatul Timișan cu cetatea Kevee (azi Cubin), în care sînt arătați bulgari și români. Despre cele două din urmă, cronicarul dă a înțelege că ele erau dependente de Imperiul bulgar. Tradiția ungu-

în afară de Moesia veche și Țara Românească cu Ardealul. El numește vechile cetăți romane din această parte a Daciei pînă la Porolissum (la Moigrad lîngă rîul Someșului) ca fiind în *„Mysia inferioară dincolo de Dunăre“*; iar „Dacia“ lui, cu vechile cetăți romane și cu rîurile ce le numește, unde spune că „acum locuiesc avarii“, iar mai înainte au locuit gepizii, cuprinde numai partea dintre Tisa și Ardeal pînă la Drobetae (la Turnul Severinului), împreună cu așa-numita *„Dacie mică“* dintre Tisa și Dunăre. Cetățile romane sînt înșirate în aceeași ordine ca în tabela Peutingeriană (copie medievală a unei hărți de căi romane din secolul III), ceea ce arată că autorul s-a servit de un izvor de asemenea fel (orbis pictus). Dar din izvoarele sale el nu putea să ia numele de *Mysia dincolo de Dunăre* pentru acea parte a Daciei Traiane, care pînă la dînsul nu se găsește numită astfel. Acest nume e întrebuințat de autor, învederat, cu raport la timpul său. *Mysia* lui, unde spune că „acum locuiesc bulgarii“ este *Imperiul bulgar*, adică Mysia propriu-zisă (țara lor principală) cu partea Daciei stăpînită de ei; precum „Dacia“ lui, unde spune că „acum locuiesc avarii“, este numai partea Daciei stăpînită de avari, împreună cu țara dintre Tisa și Dunăre, unde se afla centrul puterii lor. *Ravennatis anonymi Cosmographia*, ed. Pinder et Parthey, Berolini, 1860, p. 185, sq. 202 sq.

Mysia transdunăreană a geografului Ravennat de la finea secolului VII o regăsim la scriitorii bizantini pe la începutul secolului IX sub numele de *Bulgaria transdunăreană*; Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ *(Scriptor incertus de Leone Bardae filio*, ed. Bonn, p. 345. Georgius Monachus, ed. Bonn, p. 817 sq. Leo Grammaticus, ed. Bonn, p. 231). Pe atuncea, stăpînirea bulgarilor în nordul Dunării se întindea și asupra părților Daciei de lîngă Tisa, după ce domnul bulgarilor Crum (802—815) supusese resturile avarilor (Suidae, *Lexicon*, ed. Bernhardy, I, pp. 14, 1017, 1018). Astfel, bulgarii erau vecinii răsăriteni ai moravilor, cum apar în *Analele de Fulda*, la anul 863 și 883 *(Monumenta Germaniae*, SS., I, 374 și 400), hotărîndu-se cu ei pe la Tisa superioară. (Înainte de venirea ungurilor, țara moravilor cuprindea și partea nord-vestică a Ungariei pînă la Dunăre și Tisa, unde astăzi locuiesc slovacii,

rească despre existența acestor ducate arată cum avem să înțelegem mărturiile contemporane externe despre stăpînirea Imperiului bulgar din sudul Dunării asupra acelor părți ale Daciei. De aci rezultă că stăpînirea bulgară în Dacia, constatată prin știri contemporane, exista în formă de supremație asupra unor ducate dependente de Imperiul bulgar, ducate cu populație compusă din români, vechii locuitori ai Daciei, și din slavi (numiți și bulgari), dispăruți în urmă între români și unguri [20].

descendenții vechilor moravi). Numai din Dacia, bulgarii puteau să scoată sarea ce o vindeau moravilor, făcînd astfel concurență salinelor germane din Alpi, cum arată *Analele de Fulda* la anul 892 *(Mon. Germ.*, SS., I, 408); căci Bulgaria este lipsită de sare. Întinderea Imperiului bulgar era pe atunci atît de mare încît Geograful Bavar (ed. Bielowski, *Monumenta Poloniae*, I, 10; Schafarik, *Slavische Alterthümer*, II, 673), scriitor către finea secolului IX înainte de venirea ungurilor, putea să spună despre dînsul: *„regio est immensa et populus multus“*; el numește pe bulgari, alăturea cu moravii, ca vecini răsăriteni ai francilor (regiones que terminant in finibus nostris).

[20] Belae regis notarii, *Gesta Hungarorum*, ed. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, vol. II. Această cronică, al cărei autor însuși se consideră ca cel dintîi istoriograf indigen, este cea mai veche cronică cunoscută a Ungariei. Izvoarele cronicarului sînt, pe lîngă istoriografi străini, mai ales tradiția indigenă, narații populare (fabulae rusticorum) și cîntece (cantus ioculatorum), despre care el zice că „n-au dat uitării faptele și războaiele ungurilor pînă în ziua de astăzi“ (cap. 42), cum și o genealogie a regilor și nobililor, cunoscută și cronicarilor posteriori. Ducatele aflate de unguri în părțile Daciei pe atunci dependente de Imperiul bulgar nu se găsesc menționate în alte mărturii istorice. Ele erau cunoscute cronicarului din tradiție și nu pot fi bănuite ca inventate de dînsul, cum pretind Roesler *(Romänische Studien*, p. 183 sq.) și adepții săi, a căror părere despre imigrarea posterioară a românilor se dezminte prin mărturia cronicarului unguresc. Spusele notarului regelui Bela (probabil Bela II, 1131—1141) se adeveresc, cu privire la indicațiile lui despre liniile parcurse de unguri la cucerirea țării, prin descoperiri arheologice mai noi. Indicațiile cronicarului, cu ducatele numite, și locurile cu obiecte găsite din timpul cuceririi sînt înfățișate cartografic de Szendrei și Hátsek (hartă încă nepublicată ce a fost expusă în expoziția de la Budapesta în 1896). Aceste descoperiri arheologice, concordînd cu liniile arătate de cronicar, confirmă autenticitatea tradiției lui. Existența acelor ducate ca teritorii autonome, dependente de Imperiul bulgar, nu mai

După supunerea acestor ducate prin unguri, în vreme ce bulgarii erau în lupte cu bizantinii, un ducat româno-bulgar mai continuă să existe în Ardeal în partea din sud-est de Mureş, pe care regele unguresc Ştefan cel

---

poate fi contestată. Ele sînt susţinute şi de R o h o n y i, *A honfoglalás története*, Budapesta, 1895.

Ca şi ducatele, aparţin tradiţiei şi numele ducilor din cronica notarului lui Bela: „*Gelou* dux Blacorum" din Ardeal (cap. 24—27), „*Menumorout* dux Byhoriensis" dintre Someş şi Mureş, nepotul lui *Morout* (cap. 11, 19, 20, 28, 51, 52), „*Glad* dux terre a fluvio Morus usque ad castrum Urscia" (= Orşova) sau „Bulgarorum et Blacorum" (numiţi în oastea lui Glad, căruia îi vin în ajutor pecenegii, numiţi de autor cumani, ca în timpul său: cap. 11, 44). *Morot* e cunoscut din tradiţie şi cronicarului Kéza în secolul XIII, cum şi cronicarilor posteriori. Florianus, II, 71: „Tradunt quidam quod Hungari Morot, non Zuatoplug... in Pannonia reperissent principantem", p. 72: „usque hodie fabulose Morot ipsum fuisse asseverant", cf. *Chronicon pictum*, ed. Florianus, II, p. 121. *Chronicon Dubnicense*, ed. Florianus III, p. 24. *Chronicon Budense*, ed. Podhradczky, p. 32. *Chronicon Posoniense*, ed. Florianus, IV, 22. În aceste cronici, *Morot* este numit ca tată al lui Svatopluk (ducele moravilor), pe care notarul lui Bela nu-l cunoaşte iar cronicarii posteriori îl cunosc din cronici străine şi-l pun în locul lui Morot al tradiţiei indigene. *Morot* înseamnă ungureşte *Morav* (Podhradczky, *Chronicon Budense*, p. 33, n. 2: Morót Hungaris Moravum denotat). El reprezintă, în tradiţia cunoscută lui Kéza şi cronicarilor posteriori, stăpînirea moravilor în partea nord-vestică a Ungariei. La venirea ungurilor, moravii se întindeau pînă la Tisa (Huber, în „Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichstforschung", II, p. 372 sq.), unde se hotărea cu ducatul bihorean. În aşa raport, *Morot* a putut să fie confundat, în tradiţia cunoscută notarului lui Bela, cu ducele de Bihor, numit ca nepot al lui *Morout*. Cum pe acest nume, cronicarul a luat din tradiţie şi numele celorlalţi duci, iar nu le-a inventat el însuşi. Dar ele nu pot trece de nume istorice, nefiind adeverite prin ştiri contemporane şi putînd să fie fictive, ca şi Morot (= Morav). Aceasta însă nu altereazā veracitatea tradiţiei cu privire la respectivele teritorii ca ducate dependente de Imperiul bulgar.

Dependenţa de Imperiul bulgar, constatată prin ştiri contemporane, cronica notarului lui Bela o indică la ducatul bănăţean şi la cel bihorean. Despre ducele Bănatului, cronicarul zice că era originar din Vidin (cap. 11) şi că în lupta cu ungurii i-au venit în ajutor bulgarii (cap. 44). Despre ducele de Bihor, el zice că era vasal al împăratului de *Constantinopol* (cap. 20) şi că se pregătea să fugă în *Grecia* (cap. 28); însă el răspunde ungurilor „cu mîndrie *bulgărească*" (cap. 51). Tot aşa, ducele bulgar dintre Tisa şi Dunăre, „dux

Sfînt îl supuse şi desfiinţă pe la 1003. Înainte de Ştefan, ungurii nu pătrunseseră în Ardeal decît în partea nord-vestică, unde înfiinţară un ducat, considerat ca continuare a fostului ducat român în acea parte. Acest ducat

---

de *Bulgaria* egressus", a ocupat acea parte „auxilio et consilio *imperatoris Grecorum*" (cap. 12). Împăratul de Constantinopol sau al grecilor este aci evident confundat cu *Împăratul bulgarilor şi grecilor*, cum se numeau ţarii bulgăreşti de la Simeon (893—927) încoace. (J i r e č e k, *op. cit.*, p. 168). Această confundare o face cronicarul şi în cap. 38, unde zice că „*împăratul grecilor şi ducele bulgarilor*" au venit amîndoi în ajutor bulgarilor dintre Tisa şi Dunăre în contra ungurilor. Se ştie că grecii erau din contra aliaţi cu ungurii în contra bulgarilor. Deci ştirea nu se poate raporta decît la *împăratul bulgarilor şi grecilor*, adică ţarul bulgar, care va fi venit în ajutor vasalilor săi din nordul Dunării. Pe timpul cronicarului (sec. XII) nu exista Imperiul bulgar, iar Imperiul bizantin se întindea pînă la Dunăre, ceea ce a dat un motiv mai mult pentru acea confundare. Cît despre Ardeal, unde un ducat româno-bulgar s-a mai păstrat în partea sud-estică pînă la începutul secolului XI, celelalte cronici ungureşti şi alte mărturii au ştire de aparţinerea lui la imperiul bulgar (v. n. 21).

Toate cronicile ungureşti sînt de acord că ungurii au aflat în ţară *români*, *slavi* şi *bulgari*, arătaţi de notarul lui Bela în părţile Daciei, şi că, în urma ocupării, ei au avut lupte cu bulgarii din sudul Dunării. K é z a, p. 65: „Blackis, qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia" (= Ungaria); p. 70: „Zaculi Hunorum sunt residui, qui... cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur", *ibidem*: „Sclavis tantummodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et Vlachis advenis remanentibus in eadem...", *ibidem*: „Bulgaris Messianisque imperabat". Lupte cu bulgarii din sudul Dunării, pp. 73, 76, 77, cf. *Chronicon pictum*, pp. 114, 120, 121, 134, 137. *Chronicon Dubnicense*, pp. 17, 23, 38 şi 41. *Chronicon Budense*, pp. 24—25, 32, 55 şi 59. *Chronicon Posoniense*, pp. 15—21. (Aceste cronici au *Vlachis* în loc de *Blackis*; iar *advenis* nu e pus după *Vlachis*, ci după *Teutonicis* sau după *Grecis*. În cronica Posoniană, care nu e decît un extras din cronica de Buda, lupte cu bulgarii din sudul Dunării nu sînt menţionate). Şi cronicarul rus Nestor (pe la începutul secolului XII) zice: „Ungurii, venind dinspre răsărit, au năvălit prin munţii cei mari şi au început a face război *vlahilor* şi *slovenilor* ce trăiau acolo" *(Chronica Nestoris*, ed. Miklosich, p. 12). Dacă mărturiile contemporane cu venirea ungurilor nu menţionează pe români, e pentru că ei erau confundaţi cu bulgarii, aceştia fiind arătaţi ca stăpîni ai părţilor Daciei pînă atunci dependente de Imperiul bulgar.

unguresc fu desfiinţat de Ştefan pe la 1002—1003 [21]. Numai după desfiinţarea ducatului unguresc din partea nord-vestică a Ardealului şi după cucerirea ducatului

[21] *Chronicon pictum*, p. 140, *Chronicon Dubnicense*, pp. 44—45, şi *Chronicon Budense*, pp. 65—66, zic despre aceste două ducate ardeleneşti: „Fericitul Ştefan, după ce a obţinut coroana regală a purtat un vestit şi cîştigos război în contra unchiului său cu nume Gyula, care pe acel timp avea cîrma ţării de peste munţi. Deci în anul Domnului 1002, fericitul rege Ştefan a prins pe ducele Gyula şi l-a dus în Ungaria; iar toată ţara lui foarte întinsă şi bogată a unit-o cu monarhia Ungariei. Şi se numeşte acea ţară pe ungureşte *Erdeel* (= Ardeal), care este udată de mai multe rîuri, în a căror arină se culege aur, şi aurul acelei ţări este prea bun. După acestea şi-a pornit oastea asupra lui Kean ducele bulgarilor şi şchiailor (ducem Bulgarum et Sclavorum), care neamuri locuiesc în locuri foarte tari prin aşezarea lor. Şi cu multă trudă şi după anevoioase lupte de abia l-a învins în sfîrşit şi l-a omorît, şi a luat nepreţuită mulţime de comori, mai ales în aur şi pietre scumpe; şi a pus acolo pe un strămoş (proavum) al său cu nume Zoltan, care apoi a moştenit acele părţi transilvane, şi de aceea se zice de obicei: *Erdeeli Zoltan*". (Zoltan, la Const. Porphyrog., *De adm. imp.* c. 40, Zaltas, era fiul lui Arpad şi tatăl lui Toxun, la Const. Porphyrog. Taxis, care era bunul lui Ştefan). Mai pe scurt Kéza, p. 77, unde ducele unguresc e numit *Jula*: *Chronicon Monacense*, ed. Florianus, III, pp. 224—225; *Chronicon Posoniense*, pp. 65—66, unde ducele unguresc e numit *Gula*, iar ducele bulgar, *Kan*. În *Analele de Hildesheim*, ducele unguresc e numit la anul 1003: *rex Julus*; iar cronica lui Thietmar VIII, 3, îl numeşte *Procui (Monum. Germ.*, SS., III).

Ducatul lui Gyula a fost întemeiat, după cronicele ungureşti, de unul din cei şepte căpitani sub care au venit ungurii, numit şi el Gyula. Numai la notarul lui Bela (cap. 24—27), căpitanul unguresc care a cucerit Ardealul şi a întemeiat aci ducatul unguresc al lui Gyula se chiamă *Tuhutum*, numit ca străbun al lui Gyula celui învins de Ştefan cel Sfînt. Despre acest ducat el zice în cap. 27: „Gelou, ducele vlahilor, văzînd că ostaşii săi au fost bătuţi, mulţi omorîţi, iar mai mulţi prinşi, a cercat să-şi scape viaţa prin fugă. Şi cum fugea spre cetatea sa pe rîul Someşului, ostaşii lui Tuhutum urmărindu-l l-au ucis la rîul Copuşului. Atunci locuitorii ţării, văzînd moartea domnului lor, de bunăvoie dînd dreapta şi-au ales domn pe Tuhutum, tatăl lui Horca. Şi pe locul ce se zice *Esculeu* (= Aştileu) i-au jurat credinţă, şi de atuncea s-a numit locul acela Esculeu (ungureşte eskulö = jurămînt). Iar Tuhutum de atuncea a stăpînit acea ţară în pace şi fericire; iar urmaşii lui au ţinut-o pînă în vremea sfîntului rege Ştefan... În vremea lui Geula cel Tînăr (strănepotul lui Tuhutum şi văr cu muma lui Ştefan), sfîntul

româno-bulgar din sud-est de Mureş, Ardealul întreg deveni provincie ungurească administrată ca provincie autonomă de un voievod ca funcţionar unguresc.

rege Ştefan a supus ţara Ultrasilvană şi a dus pe Geula prins în Ungaria". Celelalte cronice numesc pe Gyula cel Tînăr, contemporanul lui Ştefan, ca pe al treilea duce unguresc în Ardeal. *Chronicon pictum*, p. 127; *Chronicon Dubnicense*, p. 31; *Chronicon Budense*, p. 42.

Gyula, după care capitala Ardealului s-a numit *Gyula-Fehérvár* (= Alba-Iulia), este adeverit şi prin mărturii bizantine ca unul din ducii ungureşti, numit greceşte *Gylas*. Dar acest nume nu se arată aci ca nume personal, ci ca titlu de dignitar (*Tuhutum* şi *Horca* din tradiţia cunoscută notarului lui Bela ar fi deci numele personale ale celor doi *Gylas* dintîi, cum *Procui* era, după Thietmar, numele celui ultim). Pe la 951, Gylas se botează în Constantinopol şi primeşte de la împăratul titlul de *patriciu* cum şi un episcop pentru ţara sa, cu nume Ieroteu (Const. Porphyrog., *De adm. imp.*, c. 40; Muralt, *op. cit.*, I, p. 525). După cronicile ungureşti, Gylas (ungureşte Gyula, nume identificat apoi cu Iuliu) domnea pe atunci în Ardeal. El pare să fi pătruns aci pe timpul domniei lui Zoltan, fiul lui Arpad, timp indicat prin numirea *Erdeeli Zoltan*. (Cronicarii derivă acest nume, cum am văzut mai sus, de la Zoltan, străbunul lui Ştefan, pe care ei îl pun însă greşit ca fiind în viaţă încă pe timpul lui Ştefan, care i-ar fi dat Ardealul.) Însă domnia ducelui unguresc se întindea numai asupra unei părţi a ţării, cea vecină cu Ungaria (regiunea Someşului şi pe Mureş pînă pe la Alba Iulia). Dincolo de ţara lui Gyula, în locuri muntoase şi tari ale „părţilor transilvane", ceea ce indică partea sud-estică a Ardealului, exista încă un ducat, numit bulgar, pînă în timpul lui Ştefan cel Sfînt.

Chiar în partea unde cronicile ungureşti arată acest ducat „bulgar", cele dintîi documente relative la ea arată teritoriul numit „*terra Blacorum*" (ţara românilor), ca teritoriu autonom încă în secolul XIII. (*Documente privitoare la istoria românilor*, I, p. 75 a. 1222; p. 77, a. 1222; p. 79, a. 1223; p. 84, a. 1224; p. 120, a. 1231). Deci ducatul bulgar supus de Ştefan cel Sfînt, care lasă după sine „*Ţara românilor*", se dezveleşte ca ducat mai probabil *român*, numit bulgar numai din cauza dependenţei sale de Imperiul bulgar. El era sau o rămăşiţă din ducatul român cunoscut notarului lui Bela, sau un al doilea ducat ardelenesc de acelaşi fel, rămas dependent de Imperiul bulgar pînă în timpul lui Ştefan cel Sfînt. Şi numele ducelui *Kean*, sau *Kan* nu este decît turanico-bulgărescul *khan* (= principe sau guvernator), adică vasal al Imperiului bulgar. Amintirea despre supremaţia bulgară era aci vie încă în anul 1231. Un document din acel an zice că moşia unui român din ţara Făgăraşului era în posesiunea acelei familii „de la părinţi, moşi şi strămoşi,

În Bănatul Timişan, ducatul supus de unguri continuă să existe în dependenţă de noul stăpîn; dar în urmă el intră iarăşi în legături cu Imperiul bulgar şi fu din nou supus şi desfiinţat de Ştefan cel Sfînt după anul 1003 [22].

încă din timpul cînd acea *ţară a românilor se zice că era ţara bulgarilor*". (*Doc.*, I, p. 120: a temporibus iam quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum extitisse fertur).

Prin această supremaţie bulgară în Ardeal se explică cum pe la anul 950 Constantin Porphyrogenitul (*De adm. imp.*, c. 40), scriitorul cel mai bine informat despre unguri, putea să spună că ungurii, ocupînd părţile de lîngă „Tisa, Criş şi Mureş pînă la podul lui Traian, se hotăresc cu *bulgarii la răsărit*, unde îi mai desparte pe ei şi Dunărea, iar cu *pecenegii la miazănoapte*". După acelaşi autor, pecenegii se întindeau de la Nipru pînă la gurile Dunării şi pînă la Carpaţi, locuind în apus de fluviul Nipru, pe Bug, Nistru, Prut şi Siret (cap. 13, 37, 38, 40, 42). În aceste locuinţe, pecenegii erau vecinii de miazănoapte ai ungurilor numai prin faptul că Ţara Românească şi partea răsăriteană a Ardealului erau dependente de Imperiul bulgar, din care cauză bulgarii sînt numiţi ca vecini răsăriteni ai ungurilor. Pe lîngă acest hotar, bulgarii şi ungurii mai erau despărţiţi, tot la răsărit, *şi prin Dunăre*, care din jos de Milanovatz pînă la Orşova curge de la miazăzi la miazănoapte, formînd astfel exact un hotar răsăritean al Ungariei spre Bulgaria.

În ducatul româno-bulgar din Ardeal, cucerit de Ştefan cel Sfînt, cronicile ungureşti arată ca locuitori şi pe şchiai (sclavi = slavi). Încă pînă astăzi, o suburbie a Braşovului se numeşte *Şchei*. Aceştia sînt vechii sloveni, răspîndiţi peste tot teritoriul Daciei; sub stăpînirea bulgară, ei au fost numiţi şi bulgari, ca şi slovenii din Bulgaria. Un rest din această populaţie sloveană s-a păstrat în Ardeal, cu numele de *bulgari*, încă pînă în secolul trecut. (Miklosich, *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen*, „Denkschriften der Akademie der Wissenschaften", Viena, 1855, Ph.-h. Cl., VI, 105 squ.). Românii le-au păstrat vechiul nume din timpul anterior stăpînirii bulgare, numindu-i *şchiai* sau *şchei* (derivat conform foneticii române din *sclavi*). Cum pe sine, aşa şi pe conlocuitorii lor slavi, românii nu-i considerau ca bulgari, cum numeau străinii şi pe unii şi pe alţii în urma stăpînirii bulgare. Aceşti slavi au dispărut apoi, fiind mai ales romanizaţi, lăsîndu-ne însă numeroase slavisme în limbă şi în nomenclatura topog afică a ţărilor noastre.

[22] *Viaţa Sf-lui Gerard*, episcop de Morisena (azi Csanád pe Mureş) sub Ştefan cel Sfînt, spune despre ducatul bănăţean, supus de Ştefan, următoarele: „În acea vreme era un oarecare principe în cetatea Morisena, cu nume Achtum, foarte puternic. El fusese botezat după ritul grecilor în cetatea Vidin. El era foarte mîndru de vitejia şi puterea sa... Iar regelui Ştefan nu-i da de loc onoarea cuvenită, încrezîndu-se în mulţimea ostaşilor şi nobililor săi peste

El fu apoi încorporat în Ungaria propriu-zisă, ca şi mai înainte ducatul bihorean, însă totuşi ca teritorii mai mult sau mai puţin autonome.

Urmele vechii organizaţii româno-bulgare s-au păstrat încă timp îndelungat în cnezatele românilor din Ardeal

---

care domnea... El şi-a uzurpat putere asupra sării regeşti ce descindea pe Mureş, punînd în porturile acestui rîu pînă la Tisa vameşi şi păzitori, şi supunea toate la tribut. El a primit puterea de la greci, şi a făcut în zisa cetate Morisena o mănăstire în onoarea Sfîntului Ioan Botezătorul, punînd într-însa abate cu monahi greci, după ordinea şi ritul lor. Acestui bărbat era supusă ţara de la rîul Criş pînă la porţile transilvane şi pînă la Vidin şi Severin, care toate le ţinea sub puterea sa". (Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, pp. 214—215). În cele următoare (*ibidem*) se zice că acest principat a fost supus de Ştefan cu ajutorul unui ostaş al lui Achtum, numit Cianadin (Chanadinus), care trecu la Ştefan şi omorî pe Achtum în luptă, devenind apoi comite al provinciei; după dînsul, cetatea Morisena a fost numită Cianadina (Chanadina, azi Csanád).

Dependenţa lui Achtum de *greci* şi a ţării lui de episcopatul bulgar de *Vidin*, arătată aci, nu poate avea alt înţeles decît *dependenţa de Imperiul bulgar*, confundat şi aci, ca la notarul lui Bela, cu Imperiul bizantin. Numele *Achtum* este învederat turanic; el poate fi sau unguresc sau bulgăresc. (Nume unguresc: *Tuhutum*; cuvinte turano-bulgăreşti: *tochaltom*, *tutom* ş.a.) Dar chiar unguresc fiind, singur numele nu dovedeşte naţionalitate ungurească. În Viaţa lui Gerard nu se află nici o indicaţie că Achtum ar fi ungur; dependenţa lui de imperiul din sudul Dunării, legăturile cu biserica bulgară şi ostilitatea lui către regele unguresc îl arată, din contra, străin de unguri. Afară de Viaţa lui Gerard, numai notarul lui Bela mai face menţiune de acest principe. El zice că *Achtum era descendentul ducelui bănăţean Glad, pe care ungurii l-au aflat în ţară şi care a devenit apoi vasal unguresc.* Cap. 11: „Glad... ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stefan Sunad (= Chanadinus) filius Dobuca nepos regis in castro suo iuxta Morisium interfecit, eo quod predicti regi rebellis fuit in omnibus. Cui etiam predictus rex pro bono servicio suo uxorem et castrum Ohtum cum omnibus apendiciis suis condonavit... quod castrum nunc Sunad (= Csanád) nuncupatur". Cap. 44: „Glad... es cuius etiam progenie longo post tempore descenderat Ohtum, quem Sunad interfecit... Glad, a cuius progenie Ohtum descendit..."

După aceste ştiri, principatul lui Achtum nu poate fi considerat decît ca rămas din ducatele aflate de unguri în Dacia în dependenţă de Imperiul bulgar şi supuse de ei. El a continuat să existe în dependenţă de unguri, care pe la 950 sînt arătaţi ca stăpînind şi această parte (Const. Porphyrog., *De adm. imp.*, c. 40); apoi

şi Ungaria (pînă în secolul XVI), cum şi în voievodatul românilor din Maramureş (pînă la finea secolului XIV), pe teritorii cu autonomie naţională şi cu drept propriu românesc [23].

Ducatele româno-bulgare supuse de unguri ne conduc la concluzia că un asemenea ducat român în dependenţă de Imperiul bulgar a trebuit să existe şi în Oltenia românească. Acesta ar fi bănatul Basarabilor cunoscut tradi-

desfăcîndu-se de supremaţia ungară şi reînnoind vechile legături cu Imperiul bulgar, el a fost recucerit şi desfiinţat de Ştefan cel Sfînt. Întinderea lui fiind arătată spre miazănoapte pînă la Criş, el cuprindea şi partea din miazăzi de Criş a fostului ducat bihorean. În acord cu această ştire notarul lui Bela zice despre ducatul bihorean că ungurii au cucerit numai partea dintre Someş şi Criş a acestui ducat, iar restul (partea dintre Criş şi Mureş) a rămas ducelui Menumorout sub supremaţie ungurească (cap. 28, 51). Această parte meridională a ducatului bihorean se găseşte apoi unită cu ducatul bănăţean sub Achtum.

[23] Cea mai bună lucrare asupra cnezatelor româneşti din Ardeal şi Ungaria este tot încă cea a contelui Iosef Kemény, *Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen*, „Magazin für Geschichte Siebenbürgens", Kronstadt, 1846, vol. II, p. 286 squ. După acest autor, a cărui obiectivitate şi bun simţ se distinge atît de mult de noua şcoală a istoriografiei ungureşti de astăzi, instituţia cnezatelor române îşi are originea în timpul cuceririi ungureşti, prin care s-a desfiinţat organizaţia politică a românilor găsită de unguri, dar aşa că urmele ei s-au mai păstrat cîtva timp prin cnezii români. Mai întîi stăpîni ai teritoriilor posedate de ei şi conducători ai poporului lor, cnezii români, constataţi mai ales pe domeniile coroanei, au devenit, prin cucerirea ungurească, supuşi dominiali, însă cu toate acestea rămînînd conducătorii autonomi ai poporului lor pe acele teritorii. În urmă, mulţi din cnezii români, fiind nobilitaţi pentru merite personale sau prin trecere la catolicism, au dobîndit succesiv cnezatele lor ca proprietate liberă cu titlu de nobilitate, dispărînd astfel în nobilimea ungurească şi maghiarizîndu-se, pe cînd cnezii nenobilitaţi au căzut în sfîrşit la starea de iobăgie. Aşa instituţia cnezatului a urmat din ce în ce să se desfiinţeze de sine. În secolul XVII, cnezii români nu se mai găsesc decît ca juzi săteşti supuşi nobililor, la care stare ei începuseră a decădea succesiv mai dinainte. — Numele lor slavon (în limbile slave *knjaz* însemna *principe* sau *nobil*), cu asemenea accepţie ca la bulgari, confirmă provenienţa lor din timpul supremaţiei bulgare. Originea lor de la *vechii proprietari ai ţării* dinainte de cucerirea ungurească o arată şi cronicarul Kéza (p. 97) în capitolul *De udvornicis* (= vornici), prin care înţelege pe *cnezi*, numiţi astfel şi de cronicarul Ioan de Küküllö *(Chronicon*

ţiei indigene. Punînd originea lui în timpul supremaţiei bulgare găsim cea mai plauzibilă explicare a tradiţiei cu ştirea ei despre venirea Basarabilor din sudul Dunării, din părţile „neamului sîrbesc" al bulgarilor.

Orişicum, aşezămintele noastre cu atîtea reminiscenţe slavo-bulgare, cu limbă bulgărească în stat şi biserică pînă în secolul XVII, nu puteau să se instaleze la noi în timpul influenţei Ungariei catolice cu limbă oficială latină. Ele sînt de dată mai veche, din timpul supremaţiei Imperiului bulgar asupra ţărilor noastre. Şi dacă influenţa mai de apoi a Ungariei occidentalizate, dacă mereu inteţita propagandă catolică pentru a introduce la noi ritul latin n-au putut a ne face să ne dezbărăm de bulgarismele moştenite, să primim limba latină în locul celei bulgare: atunci această limbă, străină nouă şi totuşi atît de lung

Dubnicense, p. 191). Notarul lui Bela (cap. 44) menţionează *cnezi bulgăreşti* în ducatul bănăţean al lui Glad, care cad în lupta cu ungurii.

Cu totul pe dos se înfăţişează lucrul în un articol publicat (nu înţelegem cu ce rost, în felul cum e dat) în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", sub direcţia d-lui Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1885, vol. V, p. 129 squ.: *Date privitoare la istoria cneziatelor române* de F. Solyom-Fekete, în traducere de P. Dulfu. După acest descoperitor de „date nouă", cnezii români sînt veniţi abia în secolul XIII din Peninsula Balcanică, imigrînd cu *„hoardele"* lor spre a coloniza *„deşerturile pustii"* din ţările locuite astăzi de români, *asignate lor, chiar şi în Ţara Românească, de regii ungureşti.* Această părere (dacă aşa poate fi numită) — de altmintre lansată mai dinainte de *Hunfalvy* şi *Réthy* (al căror lucru de predilecţie a fost sau este să denatureze faptele relative la originile noastre) — se recomandă ca *bazată pe documente noi.* Dar în zadar căutăm, în documentele anexate, probele pentru ea. Aceste documente nu dau decît o confirmare mai mult a rezultatelor investigatorului obiectiv Kemény, pe lîngă dovezi de autonomie şi mai largă a românilor de sub coroana ungurească decît el a putut să admită pe baza documentelor ce cunoştea.

Despre voievodatul românilor din Maramureş, v. Wenzel, *Kritikai fejtegetések Máramorosmegye-történetéhez*, Pesta, 1857; şi studiul meu: *Zur Geschichte der Rumänen in Marmarosch*, în „Romänische Revue", 1890, nr. 1 şi 2 < v. supra, pp. 313-327 >. Despre teritoriile autonome ale românilor în Ardeal şi Ungaria şi despre dreptul lor naţional (jus valachicum), v. Pič, *Ueber die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880; şi (de acelaşi) *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, Leipzig, 1882.

timp stăpînă la noi, atît dincoace cît și dincolo de Carpați, trebuie să fi fost de mult și adînc înrădăcinată în țările noastre, în toată organizația noastră ca stat și biserică. Faptul se explică îndată ce știm că, de la înființarea Imperiului bulgar în secolul VII și pînă la desființarea lui la începutul secolului XI, noi am fost în atîrnare de acest imperiu, și că în timpul supremației lui noi am primit organizația politică și bisericească care a produs acele efecte [24].

---

[24] Dependența politică a Imperiului bulgar a avut de urmare, bineînțeles, și dependența românilor din nordul Dunării de biserica bulgară. Pînă la încreștinarea bulgarilor (864), românii de sub stăpînirea bulgară au avut în biserică limba latină, de la care ne-a rămas terminologia creștină de origine romană. În provinciile romane din sudul Dunării: Moesia, Dacia Aureliană și Iliria, cuprinse sub numele colectiv *Illyricum*, cu episcopi latini și cu arhiepiscopatul roman al Primei Justiniane, subordinat Romei, limba bisericească era cea latină. Jurisdicției arhiepiscopatului Primei Justiniane, înființat de împăratul Justinian (535) în locul său natal (Tauresium lîngă Procoplje de astăzi în partea sud-estică a Serbiei) în Dacia Aureliană, erau supuse, după novella XI, provinciile: Dacia mediterranea, Dacia ripensis, Mysia secunda, Dardania, Praevalitana, Macedonia secunda, partea Pannoniei pe la Sirmium, împreună cu cîteva puncte stăpînite atunci de romani în *nordul Dunării*. (Quum igitur in praesenti, deo auctore, ita nostra republica aucta est, ut *utraque ripa Danubii* iam nostris civitatibus frequententur, et tam Viminacium, quam Recidua et Literata, *quae trans Danubium sunt*, nostre iterum ditioni subiectae sint...) Aci sînt înțelese fortificațiile cetăților dunărene ce se întindeau și pe malul stîng, pe țărmul Daciei stăpînite de gepizi ca federați ai imperiului.

După așezarea slavilor în aceste părți, arhiepiscopatul Primei Justiniane și celelalte episcopate latine din provinciile dunărene dispar în secolul VII. Creștinii rămași în părțile ocupate de barbari atîrnau apoi de arhiepiscopatul de Thessalonic, care era subordonat Romei. Încă în anul 860, arhiepiscopul de Thessalonic se află numit ca *vicar al papei în diocesele*: Epir, Iliria, Macedonia, Tesalia, Achaia, Dacia, Moesia, Dardania, Praevalis (M u r a l t, I, 437). Prin *Dacia* se înțelege aci, ca și în novella lui Justinian, *Dacia Aureliană*. Dar bineînțeles că creștinii din Dacia lui Traian, parte încreștinați prin cei din Imperiul roman, parte emigrați încoace din părțile ocupate de slavi și bulgari (emigrație ce a trebuit să urmeze mai ales înainte de încreștinarea bulgarilor), aparțineau la aceeași biserică, întrucît oarecare legătură mai putea fi întreținută cu ea. În așa legătură, autorul Vieții S-lui Dimitrie de la Thessalonic (din secolul IX) a căpătat știre de *numeroșii creștini romani* ce-i

Înainte de supremația bulgară, pe timpul stăpînirii goților, hunilor, gepizilor și avarilor, condițiile dezvoltării noastre ca popor nu erau priincioase pentru organizație mai durabilă. Abia în perioada de liniște ce domnește în

---

menționează în nordul Dunării pe la finea secolului VII (v. n. 18). În perioada romană a bisericii din *Illyricum* înainte de încreștinarea bulgarilor, slavii Peninsulei Balcanice, cum și cei din Pannonia au primit primele elemente creștine în formă latină, cum arată cîteva cuvinte creștine de origine romană în limba lor (M i k l o s i c h, *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen*, „Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften", Ph.-h. Cl. XXIV, Viena, 1876).

Încreștinarea bulgarilor a hotărît în sfîrșit soarta bisericii române. În a. 864, principele bulgar Boris (852—888) primi creștinismul în urma războiului cu bizantinii. El se boteza, cu mai mulți boieri ai săi, chiar în locul unde s-a încheiat pacea; împăratul Mihail II a asistat ca naș, și Boris primi în botez numele Mihail. Întors din război, Boris oprimă o răscoală a partidului păgîn și prefăcu Bulgaria în stat creștin (J i r e č e k, *op. cit.*, p. 153 squ.). După încreștinarea bulgarilor, urmată sub influența Imperiului bizantin, Constantinopolul și Roma își disputau dreptul de jurisdicție asupra b sericii bulgare, al cărei teritoriu, cu creștinii din părțile locuite die rcmîni, se găsește, numai cu patru ani înainte (860), încă aparținînd la biserica romană. Domnul bulgar Boris, mai întîi recunoscînd pe patriarhul de Constantinopol și primind ritul grecesc (864—866), apoi recunoscînd pe papa și primind ritul latin (866—870), se întoarse în sfîrșit iarăși la ritul grecesc, recunoscînd jurisdicția patriarhului de Constantinopol și primind de acolo un arhiepiscop (870). Cauza din care Boris se desfăcu de Roma era că papa nu voia să numească arhiepiscop al Bulgariei pe episcopul Formosus, trimis de papa în Bulgaria în a. 866 și cerut de Boris ca arhiepiscop.

Acest *Formosus* este cunoscut și tradiției moldovenești asupra originii românilor, păstrată în Cronica anonimă a Moldovei. Tradiția spune că străbunii românilor, urmașii fraților *Roman* și *Vlahata* (eponimii *românilor* numiți și *vlahi*), s-au despărțit de latini cînd *„Formos papa au trecut de la pravoslavie la lătinie"* (B o g d a n, *Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche*, p. 185). *Formos papa* este identic cu *episcopul latin Formosus* al bulgarilor și românilor din imperiul lui Boris, care episcop, după desfacerea domnului bulgar de Roma, a părăsit Bulgaria și a fost apoi papă la 891—896 (D ü m m l e r, *Auxilius und Vulgaris. Quellen und Forschungen zur Geschichte des Papstthums*, Leipzig, 1866). Ca papă, Formosus restabili legăturile cu biserica bulgară sub țarul Simeon (893—927), care, după cum arată corespondența lui Ioaniță, domnul românilor și bulgarilor, cu papa *(Doc.*, I, 26, a. 1204*)*, a primit coroana de la

Dacia după întemeierea Imperiului bulgar și pînă la venirea ungurilor, timp de mai bine de două secole, românii de aicea, întăriți prin admigrarea din sudul Dunării au putut să se reculeagă în urma furtunilor de pe vremuri și să pună cele dintîi baze ale unei organizații de oarecare

---

Roma, iar arhiepiscopul bulgar titlul de patriarh. (Titlul recunoscut de papa a fost, mai probabil, cel de primat, titlul fostului arhiepiscop roman al Primei Justiniane, a cărui circumscripție coincidea aproximativ cu cea a arhiepiscopului bulgar; titlul de primat se dă apoi și arhiepiscopului româno-bulgar din imperiul lui Ioaniță.) Dar reînnoitele legături cu Roma fură iarăși desfăcute sub Petru (927—968), care, deși primise și el coroana de la Roma, se întoarse apoi la biserica grecească (după cununia sa cu nepoata împăratului bizantin Roman, în 8 octombrie 927), fiind recunoscută de patriarhatul constantinopolitan autocefalia bisericii bulgare, cu titlul de patriarh pentru arhiepiscopul bulgar. În urmă, țarul Samuil (976—1014) a primit iarăși coroana de la Roma. Tradiția noastră despre despărțirea românilor de latini sub *papa Formosus*, tradiție învederat bisericească, se raportă la dezlipirea noastră de biserica romană sub Boris în a. 870, cînd *episcopul Formosus* (devenit apoi papă) părăsi Bulgaria, după ce Boris se întoarse la biserica grecească. Pînă atunci, ritul latin a fost dominant în biserica noastră dependentă de Roma.

Ritul grec, abia introdus în biserica bulgară în cei doi ani dintîi (864—866) și reintrodus după desfacerea de Roma, făcu apoi loc ritului slav. Acesta s-a introdus în Bulgaria abia către sfîrșitul domniei lui Boris (888), și anume din Moravia, patria liturgiei slavone, introdusă acolo prin frații Constantin (după călugărire Ciril) și Metodie, încreștinătorii moravilor (862), nu însă și al bulgarilor, cum se credea greșit. După moartea lui Metodie în Moravia (885), discipolii săi, persecutați de „trilinguiști" (care nu admiteau în biserică decît trei limbi: latina, greaca și ebraica), părăsiră țara lor și veniră în Bulgaria, unde introduseră ritul slav exilat din Moravia. Prin încreștinare și prin ritul slav se desăvîrși slavizarea bulgarilor (J i r e č e k, *op. cit.*, p. 150 sq.). Pe atuncea, toată Dacia, afară de Moldova, era dependentă de Imperiul bulgar. În această dependență, românii din Dacia au primit și ei ritul slav, păstrat în biserica bulgară și după restabilirea legăturilor cu Roma sub Simeon. Legăturile noastre cu biserica bulgară continuînd și după desființarea Imperiului bulgar (1018), ritul slav a prins rădăcini atît de adînci la noi încît el se menținu în biserica noastră pînă în secolul XVII. Așa ne-a fost fatalul destin al istoriei.

stabilitate. Aceasta se face în dependență de Imperiul bulgar și sub influență bulgară, care supremație și influență se mențin pînă la sfîrșitul acelui imperiu [25].

* * *

Pe timpul cînd regele unguresc Ștefan cel Sfînt făcea cuceririle sale în Ardeal și Bănatul Timișan, desființînd ultimele resturi ale supremației bulgare în acele părți, Imperiul bulgar, în continuă luptă cu bizantinii, mergea spre cădere. În anul 1018 el fu supus în sfîrșit de împăratul Vasile II Bulgaroctonul (= ucigătorul de bulgari) și incorporat în Imperiul bizantin. Dunărea devenind limita Imperiului bizantin spre miazănoapte, o nouă epocă începe pentru țările române.

În Peninsula Balcanică, unde Imperiul bulgar în ultima sa întindere cuprindea aproape tot teritoriul locuit de români pînă în Tesalia de nord și pînă în Epir, românii continuă a împărți, sub stăpînirea bizantină, o soartă comună cu bulgarii, cu care ei rămaseră uniți în biserica sub jurisdicția arhiepiscopului de Ohrida [26]. În nordul

---

[25] Dacă partea sud-estică a Ardealului pînă pe la 1003, și Bănatul Timișan, pînă după 1003, sînt încă arătate ca dependente de Imperiul bulgar, cu atît mai mult Țara Românească, asupra căreia ne lipsesc știri directe din timpul din urmă al Imperiului bulgar, trebuie să fi rămas în legătură cu acest imperiu pînă la desființarea lui în a. 1018. Știrea (raportată la Țara Românească) din *Viața lui Ștefan cel Sfînt* (Legenda minor, cap. 5, ed. Florianus, I, 6. Cf. Legenda maior, *ibidem*, p. 23. H a r t v i c i, *Vita Stephani regis*, *ibidem*, pp. 53, 55) despre năvălirea în Ardeal a pecenegilor ieșiți din *părțile bulgarilor* (partibus Bulgarorum egressi), de unde ei vin *cu multă pradă* (auri et argenti copiositate, multaque varietate ornamentorum, curribus onustis), se raportă la Bulgaria propriu-zisă, unde ei fac o incursiune în a. 1026 (M u r a l t, I, 600). Chiar în acel timp, înainte de luptele lui Ștefan cu împăratul german Conrad II din 1029—1030, e pusă năvălirea pecenegilor în Ardeal.

[26] După supunerea Imperiului bulgar, împăratul Vasile II reglează, prin trei hrisoave din anii 1019—1020, situația bisericii bulgare (G o l u b i n s k i, *Kratkiĭ očerkъ istorii pravoslavnychъ cerkveĭ bolgarskoĭ, serbskoĭ i rumynskoĭ*, Moscova, 1871, p. 259 squ.). În unul din aceste hrisoave el zice: „Deși am cucerit această țară, noi totuși am păstrat neatinse drepturile ei, pe care le-am întărit prin hrisoavele și sigiliile noastre". Aceste drepturi se raportă la

Dunării, Ardealul şi părţile de lîngă Tisa rămîn, de nimene contestate, sub stăpînirea ungurilor, cărora chiar pe atunci un norocos destin le dedese un mare rege. În partea din răsărit de Olt se întind pecenegii, un neam turanian din ramura turcă, aşezaţi în apus de Nipru,

---

biserica bulgară şi la autonomia ei. Biserica bulgară era autocefală, cu un patriarh în frunte, care în timpul din urmă avea scaunul la Ohrida, ultima capitală a Imperiului bulgar. Prin acele hrisoave, Vasile II confirmă autocefalia bisericii bulgare, însă capului ei nu-i recunoaşte titlul de patriarh, ci numai pe cel de arhiepiscop. El supune jurisdicţiei arhiepiscopatului de Ohrida 30 episcopate în următoarele părţi: Epir, Albania pînă dincolo de Ianina, Macedonia, Tesalia de Nord, Rhodope, Sofia, Vidin, ţinutul Moravei, Belgrad, Prizren, Rasa şi Lipljan în Cîmpul Mierlei. Aceasta era întinderea Imperiului bulgar în dreapta Dunării în ultima sa fază. Bulgaria răsăriteană, cu mitropolia de la Silistria şi cinci episcopate, cucerită de bizantini mai înainte (972), rămase supusă patriarhatului constantinopolitan.

În hrisovul din 1019, Vasile II mai dispune ca arhiepiscopatul de Ohrida să aibă jurisdicţie şi asupra *vlahilor din toată Bulgaria* (Golubinski, p. 263: καὶ λαμβάνειν τὸ κανονικὸν αὐτῶν πάντων, καὶ τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων...). În Peninsula Balcanică, românii locuiau chiar în părţile arătate ca formînd Imperiul bulgar în timpul din urmă. Aceste părţi sînt însă îndestul determinate prin numirea celor 30 episcopate ce aparţineau la circumscripţia arhiepiscopatului de Ohrida. Deci menţionarea deosebită a *vlahilor din toată Bulgaria* are, după toată probabilitatea, înţelesul că împăratul recunoaşte jurisdicţia arhiepiscopatului de Ohrida şi asupra românilor din părţile dincoace de Dunăre ce au fost dependente de Imperiul bulgar, care părţi vor avea să rămînă, ca şi pînă atuncea, sub jurisdicţia acelui arhiepiscopat. Iată de ce, cînd mai în urmă se organizează biserica română din principate, noi o găsim la început în dependenţă de arhiepiscopatul de Ohrida. Această dependenţă datează din timpul Imperiului bulgar.

Părerea că legăturile românilor din nordul Dunării cu arhiepiscopatul de Ohrida, numit şi al *Primei Justiniane*, ar data încă de la vechiul arhiepiscopat roman al Primei Justiniane este greşită. Acest arhiepiscopat, cum am văzut, a încetat să existe în secolul VII; iar arhiepiscopatul de Ohrida, care abia de la 1156 încoace se găseşte numit şi al *Primei Justiniane* (Golubinski, p. 287), era continuarea arhiepiscopatului bulgar (creat în 870), care în timpul din urmă al Imperiului bulgar şi-a mutat scaunul (din capitala de pînă atunci a imperiului), o dată cu rezidenţa ţarilor, la Ohrida, ultima capitală a imperiului. Titlul de *arhiepiscop al Primei Justiniane*, pe care mai tîrziu îl ia arhiepiscopul de Ohrida, nu este decît

pe Bug, Nistru, Prut şi Siret, încă de la finea secolului IX. Singură Oltenia rămase românilor.

Mai fericita Oltenie, situată între imperiile bizantinilor, ungurilor şi pecenegilor, dar neaparţinînd nici unuia din ei, a fost atît prin aşezarea geografică cît şi prin condiţii etnografice şi politice, ca şi menită de la soartă să fie cetatea românismului. În ea prinse rădăcină, din ea crescu în urmă statul naţional al românilor. Ea este şi leagănul dinastiei româneşti a Basarabilor.

Existenţa ducatului român din Oltenia după desfiinţarea Imperiului bulgar este adeverită. Marea poemă

---

o reminiscenţă istorică, fără altă legătură cu vechiul arhiepiscopat roman decît coincidenţa teritorială a circumscripţiilor ambelor arhiepiscopate, dar cu rezidenţe şi origini deosebite. Prin asemenea reminiscneţă istorică, se poate că deja arhiepiscopatul bulgar — mai ales sub ţarii Simeon şi Samuil, care au reînnoit legăturile cu Roma, primind de acolo şi coroana — era considerat ca restaurare a fostului arhiepiscopat roman în acele părţi. În Roma, asemenea reconstituiri istorice erau un uz des constatat. Dar el nu este constatat, cel puţin pînă acuma, pentru arhiepiscopatul bulgar, şi mai apoi arhiepiscopatul de Ohrida nu se găseşte numit arhiepiscop al Primei Justiniane înainte de 1156.

Cînd s-a înfiinţat cel dintîi episcopat român în dependenţă de Ohrida, nu e cunoscut. Prima menţiune de *episcopi ortodocşi în părţile româneşti* (dincoace de Carpaţi) se face în a. 1234, dar fără a se arăta unde era scaunul lor. (*Doc.*, I, 132). Înainte de a avea un episcopat propriu, românii din nordul Dunării aparţineau, după indiciile istorice şi geografice, la episcopatul de Vidin, numit în hrisovul lui Vasile II ca supus jurisdicţiei arhiepiscopatului de Ohrida. Ducele bănăţean Achtum, contemporanul lui Ştefan cel Sfînt, primeşte din *Vidin* preoţii pentru ţara sa (v. n. 22). Episcopul numit de patriarhul constantinopolitan pe la 951 pentru ducatul unguresc al lui Gyula din Ardeal (v. n. 21) nu mai este menţionat în urmă; ungurii devenind apoi catolici, acest episcopat al lor, supus patriarhatului constantinopolitan, a încetat să existe. În dependenţă de acest patriarhat şi sub coroana ungurească, el n-ar fi putut să rămînă nemenţionat, dacă mai exista ca episcopat în Ardeal. Cele dintîi ştiri următoare despre biserica românilor din Ardeal şi Ungaria o arată în dependenţă de mitropolia Ungrovlahiei, ceea ce denotă unitatea bisericii române, dincoace şi dincolo de Carpaţi, şi pentru timpurile anterioare. Această unitate, în dependenţă de arhiepiscopatul de Ohrida, se învederează şi prin ritul slav, comun tuturor românilor din nordul Dunării pînă la introducerea limbii naţionale în biserică.

germană *Nibelungenlied*, compusă în secolul XII din elemente mitologice şi istorice mai vechi, cum şi din elemente contemporane, face menţiune de dînsul. Între popoarele şi principii ce vin la nunta lui Attila cu Kriemhild, poema numeşte, pe lîngă greci, ruşi şi pecenegi, şi pe *vlahi* cu ducele lor Ramunc. Ea zice:

„Der herzoge Râmunc ûzer Vlâchen lant
„Mit siben hundert mannen kom er für si gerannt"[27].

(Şi ducele Ramunc din Ţara Românească
Cu şapte sute de voinici grăbi să sosească).

Valoarea poemelor epice populare ca izvoare istorice, şi în special cea a Cîntecului Nibelungilor, este recunoscută. În cazul de faţă, poetul punînd, alăturea cu românii, pe greci, pecenegi şi ruşi, nu face decît reproduce harta etnografică-politică a Europei orientale din timpul său, despre care a căpătat ştire mai de aproape mai ales cu ocazia primelor cruciate. Dacă nu sînt numiţi şi bulgarii, e pentru că aceştia nu formau pe atunci un stat propriu, fiind supuşi grecilor. Iar ungurii sînt consideraţi ca urmaşi ai hunilor, despre al căror rege Attila e chiar vorba aci.

Ducele Ramunc, nume ce nu pare a fi decît forma coruptă a numelui *Român*, aparţine deci, ca şi grecii bizantini, ruşii şi pecenegii, timpului poetului, cînd harta etnografică-politică a Europei orientale avea cutare configuraţie. El este reprezentantul epic al ducatului român din acel timp.

Pe atunci însă, un ducat român, ca substrat real pentru ducele Ramunc al poemei, nu putea să existe decît în Oltenia, celelalte părţi româneşti fiind stăpînite de alte popoare. Acest ducat, bănatul Basarabilor al tradiţiei noastre, trecea în secolul XII de îndestul de vechi pentru ca să poată fi pus de poet, bineînţeles ca anacronism, în timpul lui Attila. Astfel, tradiţia noastră olteană găseşte confirmare nu numai prin concluzie din situaţia istorică a ţărilor noastre, ci şi prin ştiri străine, deşi cu caracter epic. Ea se confirmă în urmă şi prin documente, care pe la mijlocul secolului XIII arată în Oltenia un voievodat român existent mai dinainte, cum vom vedea la locul său.

[27] *Der Nibelunge nôt*, ed. Bartsch, av. XXII, p. 220.

După desfiinţarea Imperiului bulgar urmă, în a doua jumătate a secolului XI, o schimbare în ţările noastre ce deveni importantă pentru expansiunea elementului român spre răsărit. Pecenegii din răsărit de Olt şi din Moldova trecură, în cea mai mare parte, peste Dunăre, aşezîndu-se în Bulgaria şi alte părţi ale Peninsulei Balcanice. Resturile lor dintre Nipru şi Carpaţi se supuseră cumanilor, un neam de aceeaşi seminţie şi limbă ca pecenegii. De atunci, ţara pecenegilor din nordul Dunării se află în stăpînirea cumanilor, cu care resturile pecenege de aci se contopiră în urmă. Totuşi centrul puterii cumanilor rămase, ca mai înainte, în locuinţele lor vechi dintre Don şi Nipru, pînă ce tătarii îi siliră, după bătălia de lîngă Kalka (1223), să se retragă spre apus.

Remarcabil este că partea răsăriteană a ţării stăpînite de cumani, unde se afla centrul puterii lor, se numea *Cumania Albă*, pe cînd partea apuseană, mai înainte ţara pecenegilor, fu numită, ca ţară supusă, *Cumania Neagră*[28].

[28] Cronicile ungureşti, povestind întîiul descălecat al ungurilor adică venirea hunilor, spun că ei au trecut prin ţara *cumanilor albi*, prin Susdalia şi Ruthenia, apoi prin ţara *cumanilor negri*, pînă au ajuns în Ungaria. K e z a, p. 58—59: „Bessorum et Comanorum alborum terras transirent. Deinde Sosdaliam, Rutheniam et nigrorum Comanorum terras ingressi, tandem usque Tize flumen... pervenerunt". *Chronicon pictum*, p. 108: „tandem Bissos et Cumanos albos, deinde Susdalos, Ruthenos terramque nigrorum Cumanorum intravere. Abinde egressi usque ad Tysciam pervenerunt". Cf. *Chronicon Dubnicense*, p. 9; *Chronicon Budense*, p. 14; *Chronicon Posoniense*, p. 7; *Chronicon Monacense*, p. 215. Nici Susdalia şi Ruthenia, nici ţara cumanilor albi şi a cumanilor negri nu existau pe timpul hunilor; ele existau însă cînd s-a scris cronica ungurească care a dat mai întîi această ştire, aşa că cronicarul pune în timpul hunilor harta etnografică a Europei răsăritene din timpul său. Istoria hunilor, pentru care toate cronicile ungureşti au ca izvor comun una şi aceeaşi cronică mai veche, e scrisă înainte de invazia tătarilor. În acel timp erau *cumanii negri* ai cronicelor ungureşti. Ţara lor, ultima în calea spre Ungaria, e arătată ca fiind situată la hotarele răsăritene ale Ungariei; ea cuprindea deci Moldova şi partea răsăriteană a Ţării Româneşti, numite şi în documentele ungureşti Cumania.

Epitetul *alb*, dat capitalei unei țări, apoi și țării principale era un obicei general la popoarele turaniene. Așa găsim la cazari capitala *Sarkel* lîngă Don, la pecenegi *Aspron-Castron* (traducere grecească) lîngă Nipru, la unguri *Fehérvár* în Ungaria și în Ardeal, la bulgari *Belgrad* ș.a., toate cu înțelesul de Cetate Albă [29]. Tot așa și la cumani, țara principală era numită *Cumania Albă*. Țara dominantă fiind *albă*, cea supusă a fost numită, prin contrast, *neagră*. În mod analog, și Ardealul s-a numit, după cucerirea ungurească, *Ungaria Neagră* [30]. Așa și țara cucerită de cumani a devenit *Cumania Neagră*. Epitetul *negru* al Cumaniei negre a rămas acestei părți și după desființarea stăpînirii cumane, partea răsăriteană a Țării Românești și Moldova fiind numite apoi *Vlahia Neagră* (turcește *Kara-Iflak*, bulgărește și sîrbește *Kara-Vlaška* = Țara Românească; grecește *Mauro-Vlahia*, turcește *Kara-Bogdan* = Moldova).

După mutarea pecenegilor peste Dunăre, locurile părăsite de ei la răsărit de Olt și de Carpați începură a fi ocu-

[29] Constantin Porphyrogenitus, *De adm. imp.*, c. 42, ed. Bonn, p. 177: τοῦ Σάρκελ τοῦ τῶν Χαζάρων κάστρου,... ἑρμηνεύεται δὲ παρὰ αὐτοῖς τὸ Σάρκελ ἄσπρον ὀσπίτιον. Cf. pp. 178—179. *Ibidem*, c. 37, p. 167: κάστρον πρῶτον τὸ ὀνομασθὲν παρὰ τῶν Πατζινακιτῶν Ἄσπρον διὰ τὸ τοὺς λίθους αὐτοῦ φαίνεσθαι καταλεύκους. După Constantin Porphyrogenitul, numele *Cetate Albă* ar deriva de la zidurile albe ale cetății. În adevăr, capitala avînd cea mai întîi cetate de piatră, ea urma să fie numită, spre deosebire de cetățile de lemn, Cetate Albă. Epitetul alb, întrebuințat mai întîi cu înțeles distinctiv pentru capitală, a căpătat apoi înțelesul de *fruntaș* sau *dominant*.

[30] Episcopul Bruno, care în timpul lui Ștefan cel Sfînt petrecea în Ungaria ca misionar, scrie pe la 1006: „Audivi enim de *Nigris Ungris*, ad quos, quae numquam frustra vadit, sancti Petri prima legatio venit..., qui conversi omnes facti sunt Christiani". (*Mon. Hung. hist. Diplomataria*, VI, 17). Țara *Negrilor Unguri* e arătată ca fiind identică cu *Ardealul* în o interpolație din secolul XII în cronica lui Ademar de Chabanne., *Monum. Germ.*, SS., IV, 131: „Stephanus etiam rex Ungrie bello appetens *Ungriam Nigram*, tam vi quam timore et amore ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit". *Ibidem*, p. 129: „Brunus episcopus... abiit in provinciam Ungariam, quae dicitur *Alba Ungria* ad differentiam alteri *Ungrie Nigre*".

pate de români. Stăpînirea dintru început numai nominală a cumanilor în aceste părți a favorizat expansiunea elementului românesc din Oltenia și din regatul Ungariei spre răsărit.

Pe la mijlocul secolului XII, partea răsăriteană a Țării Românești se găsește deja ocupată de români. Tot pe acel timp, românii apar pentru prima dată și în Moldova. Și unii și alții întrețin relații amicale cu Imperiul bizantin în domnia lui Manuil Comnen, care, învingător asupra cumanilor (1144, 1148) îi sili a se ține mai departe de Dunăre. Românii, recunoscători împăratului pentru îndepărtarea barbarilor, se dau pe partea lui.

În anul 1166, Manuil întreprinde o expediție în contra ungurilor, atacîndu-i din două părți deodată. O armată intră în Ungaria pe la Dunăre, alta în Ardeal prin Țara Românească, pe unde ungurii nici nu se așteptau să fie atacați. În armata trimeasă în Ardeal se afla, cum spune istoriograful contemporan al domniei lui Manuil, „o mare mulțime de vlahi din părțile de lîngă Marea Neagră, de care se zice că sînt urmași ai vechilor coloni din Italia" [31]. Acești români de lîngă Marea Neagră erau cu bună seamă din partea răsăriteană a Țării Românești, de unde s-a făcut atacul asupra Ardealului dinspre sud-est [32].

[31] Cinnamus, ed. Bonn, p. 260: καὶ Βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόντῳ χωρίων ἐμβαλεῖν ἐκέλευεν εἰς τὴν Οὐννικήν, ὅθεν οὐδείς οὐδέποτε τοῦ παντός αἰῶνος ἐπέδραμε τούτοις.

[32] Roesler (*Romänische Studien*, p. 85), caută în Imperiul bizantin pe vlahii numiți aci ca oaste deosebită de cea bizantină. Chiar admițînd că românii din imperiu ar fi putut să formeze un corp deosebit în armata imperială, ceea ce nu este de loc probabil, totuși adaosul explicativ al cronicarului bizantin că acei vlahi *„se zice că sînt urmași ai vechilor coloni din Italia"* exclude interpretarea silită a lui Roesler. Oare chiar unde vorbește de atacul făcut din Țara Românească asupra Ungariei, cronicarul bizantin ar fi găsit motiv să facă mențiune de originea vlahilor din imperiu? Însuși Tomaschek (*Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, p. 485), aderentul teoriei lui Roesler, zice: „Auf Wlachen nördlich vom Delta muss jedenfalls die berühmte Stelle bei Kinnamos bezogen werden". Cu privire la regiunea de unde s-a făcut atacul, cf. Huber, *Geschichte Oesterreich*, I, 365.

Oastea bizantină ajutată de români repurtă o strălucită victorie. Asemenea succes avu o a treia armată, trimeasă apoi prin Moldova, ca să atace Ungaria dinspre nord-est. În amintirea acestor lupte victorioase se puse o cruce cu inscripţie în distihuri greceşti, care zicea:

„Nenumărată mulţime de gintă pannoniană
„Ares ucise aci cu-al ausonilor braţ,
„Cînd divul Manuil domnea-n Roma glorioasă,
„Fala Comnenilor celor puternici şi mari"[33].

Douăzeci de ani după această faptă de arme, românii din Ţara Românească ajută pe fraţii lor din Balcani să scuture jugul bizantin şi să întemeieze Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor (1186). După moartea lui Manuil, întîmplată cu şase ani înainte (1180), alianţa cu bizantinii se schimbase în duşmănie.

---

[33] Cinnamus, p. 261:
Ἐνθάδε Παννονίης ποτὲ ἄκριτα φῦλα γενέθλης
Δεινὸς Ἄρης καὶ χεὶρ ἔκτανεν Αὐσονίων.
Ῥώμης ὁππότε κλεινῆς δῖος ἄνασσε Μανουήλ,
Κομνηνῶν κρατόρων εὖχος ἀριστονόων.

Numele de *ausoni* (popor vechi în Italia de sud), întrebuinţat în latineşte, mai ales la poeţi, pentru *latini*, *romani* sau *itali* (Forcellini, *Totius Latinitatis lexicon*, I, 297), se întrebuinţează în acelaşi înţeles şi de scriitorii greci (Henricus Stephanus, *Thesaurus Graecae linguae*, I, 2, col. 2489: Αὔσονες). Priscus, scriitor bizantin pe la mijlocul secolului V, înţelege prin Αὐσονίων φωνή (= limba ausonilor) limba romană rustică, vorbită pe timpul său în provinciile dunărene ale Imperiului roman oriental, care limbă o găseşte cunoscută şi la curtea lui Attila în urma atingerii hunilor cu romanii din imperiu (ed. Bonn, pp. 190, 206). Cu numele *ausoni* el deosebeşte deci pe *romani* de *greci*, numiţi de altmintre şi unii, şi alţii Ῥωμαῖοι. La scriitorii bizantini mai tîrziu se găseşte, mai ales în versuri, denumirea Αὐσονάρχης (= Ausonum princeps) şi Αὐσονοκράτωρ (= Ausonum dominus) pentru împăraţii romani-bizantini (H. Stephanus, I, 2, col. 2488, 2490). Ca nume de popor din epoca bizantină găsesc întrebuinţat, la bizantini, numele *ausoni* numai la Priscus în înţelesul arătat, apoi la Cinnamus în versurile citate. În aceste versuri, *ausonii* pot să însemne, după analogia Αὐσονάρχης şi Αὐσονοκράτωρ, pe *bizantini* (numiţi Ῥωμαῖοι = romani); iar în înţeles de popor latin, precum se întrebuinţează de regulă, acest nume ar putea să aibă în vedere pe românii aliaţi cu bizantinii în contra ungurilor, pe care cronicarul bizantin îi numeşte ca *urmaşi ai vechilor coloni din Italia*.

Puternica individualitate a lui Manuil, viteazul său braţ şi larga lui vedere politică dedese, pentru ultima dată încă, un mare avînt, cu înnoită putere şi strălucire, împărăţiei Răsăritului. Învingător asupra cumanilor la Dunăre, el atrase pe românii de aicea pe partea sa. El visa un măreţ plan politic: să unească Ungaria şi ţările române cu imperiul său, să restabilească în Italia autoritatea Cesarilor din Roma-Nouă, şi astfel să facă să reînvie imperiul lui August şi Traian în urmaşii lui Constantin. Dar cu Manuil muri şi marele său proiect. După moartea lui, Imperiul bizantin, de mult putred în sine, încercă o grea criză prin înfiinţarea Imperiului româno-bulgar al Asaneştilor, pentru a cădea apoi în mîinile latinilor cruciaţi.

Şi cel mai viteaz duce în război, şi cel mai înţelept om de stat nu mai poate scăpa de cădere un organism politic ajuns în descompunere.

* * *

Răscoala românilor şi bulgarilor, urmată de întemeierea Imperiului româno-bulgar al Asaneştilor, se făcu în vara anului 1186, sub conducerea fraţilor Petru şi Asan, români din muntele Hemului. Toate ştirile contemporane îi arată ca români, numindu-i *vlahi* şi deosebindu-i de bulgari[34]. Ioaniţă, fratele mai mic al lui Petru şi Asan,

---

[34] Nicetas Choniates, ed. Bonn; Geoffroi de Villehardouin, ed. Wailly, Paris, 1882; Henri de Valenciennes, ed. eadem; Robert de Clary, ed. Hopf, *Chroniques gréco-romanes*, Berlin, 1873; Ansbertus, ed. *Fontes rerum austriacarum, SS*, V; *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I. În toate aceste mărturii contemporane, Asaneştii sînt numiţi, în mai multe locuri, *vlahi* şi niciodată *bulgari*; o confuzie de numire, cum pretind unii autori slavi ce susţin bulgarismul Asaneştilor, nu poate fi de loc admisă, căci bulgarii sînt numiţi aci mai adeseori pe lîngă vlahi, deosebindu-se foarte lămurit aceste două popoare din imperiul Asaneştilor. Pe lîngă numirea de *vlahi*, dată Asaneştilor de toţi scriitorii contemporani, este remarcabilă ştirea lui *Nicetas Choniates* că un preot grec prins căuta să cîştige îndurarea lui Asan, implorîndu-l în *limba lui*, căci ştia *limba vlahilor* (p. 617: τότε δὲ καὶ τῶν δορυαλώτων τις ἱερέων εἰς τὸν Αἶμον αἰχμάλωτος ἀπαγόμενος, δεῖται τοῦ Ἀσὰν ἀφεθῆναι δι' ὁμοφωνίας ὡς ἴδρις τῆς τῶν Βλάχων φωνῆς εἰς ἔλεον αὐτὸν ἐκκαλούμενος.

care le urmă în domnie, se recunoaşte chiar el însuşi, în corespondenţa sa cu papa Inocenţiu III, ca fiind de *„origine romană“* [35]. Deci în zadar unii istorici slavi caută să reclame pe Asaneşti pentru naţionalitatea lor, făcîndu-i bulgari. Naţionalitatea română a Asaneştilor este în afară de îndoială [36].

După căderea vechiului Imperiu bulgar, care cuprindea şi părţile româneşti din Balcani, Macedonia, Albania, Epir şi Tesalia, pe unde azi se mai află resturile macedo- şi pindoromâne, bulgarii şi românii din Peninsula Balcanică aveau să sufere multe asupriri din partea stăpî-

[35] *Doc.*, I, p. 1, papa Inocenţiu III către Ioaniţă: „audito quod de nobili urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint...“ p. 2, Ioaniţă către papa: „reduxit nos ad memoriam sanguinis et patrie nostre a qua descendimus“; p. 3, papa către Ioaniţă: „qui ex nobili Romanorum prosapia diceris descendisse“... p. 4: „ut sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus, et populus terre tue, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse...“; p. 5, Arhiepiscopul de Tîrnova către papa: „tamquam heredes descendentes a sanguine Romano“; p. 6; papa către arhiepiscopul de Tîrnova: „ut qui a Romanis traxerunt originem, ecclesie Romane instituta sequantur...“; p. 12, papa către arhiepiscopul de Tîrnova: „ut sicut descendit ex nobili prosapia Romana, sic etiam ecclesie Romane instituta sequatur...“.

[36] Chestiunea asupra naţionalităţii Asaneştilor este, în esenţial, definitiv rezolvată prin studiul lui Höfler, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Asaniden*, 1186—1257, „Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften“, Wien, 1897, Ph.-h., Cl. XCV, 229 squ. Vasilievski *(Archiv für slavische Philologie*, vol. IV, Berlin, 1880, p. 637 sq.) susţine un fel de compromis cu privire la chestiune, admiţînd că în Asaneşti erau reprezentate ambele naţionalităţi: cea *bulgară*, prin descendenţa lor de la vechii ţari bulgăreşti; cea *română*, prin faptul că ei au crescut în mijlocul românilor din muntele Hemului, a căror limbă şi-ar fi însuşit. Dar descendenţa Asaneştilor de la vechii ţari bulgăreşti este foarte îndoioasă (cf. Höfler, *op. cit.*), şi nu poate dovedi nimic în contra unanimelor mărturii contemporane despre naţionalitatea lor. Iar dacă limba bulgară era limbă oficială şi bisericească în imperiul Asaneştilor (argument invocat de Vasilievski în sprijinul caracterului slav al acestui imperiu), aceasta dovedeşte atît de puţin bulgarismul lor, precum aceeaşi limbă oficială şi bisericească în principate bulgarismul Basarabilor şi Muşăteştilor. După mărturiile autentice asupra imperiului Asaneştilor rămîne stabilit că statul era *româno-bulgar*, dinastia *românească*.

nirii bizantine. Deja în anul 1040 ei încercară, sub conducerea a doi descendenţi ai foştilor ţari bulgăreşti, Delean şi Alusian, să scuture jugul bizantin şi să reînfiinţeze Imperiul bulgar, dar fără succes [37]. Cu atît mai apăsătoare deveniră în urmă asupririle.

Mai ales temuţi de greci erau românii, soţii de luptă ai bulgarilor. În a doua jumătate a secolului XI, puţin după răscoala din 1040 şi un secol înainte de răscoala Asaneştilor, un scriitor bizantin cu multă amărăciune în contra românilor, dă poveţe compatrioţilor săi cum să se păzească de „necredinţa *vlahilor*“, în caz că, între-altele, *s-ar isca răscoala în Bulgaria* [38]. Această încordare între români şi greci, potolită pentru cîtva timp în domnia lui Manuil Comnen, ajunse la culme după moartea acestuia, sub împăratul Isac II Angel, venit la domnie în anul 1185. Dări noi, puse de acest împărat şi apăsătoare mai ales pentru români şi bulgari, aţîţară din nou focul ce ardea de mult sub cenuşă.

La răscoala urmată sub conducerea Asaneştilor se însoţiră şi românii din nordul Dunării. După înfrîngerea suferită în prima luptă, Asan şi Petru se retraseră peste Dunăre în Ţara Românească. Cu ajutor de la românii de dincoace şi de la vecinii cumani, arătaţi numeroşi în oştile Asaneştilor în toate războaiele lor următoare, Asan şi Petru rămaseră învingători. Ei înfiinţară un imperiu al românilor şi bulgarilor cu capitala Tîrnova, care stat trece drept reînfiinţare a vechiului Imperiu bulgar. Petru,

[37] Cedrenus, ed. Bonn, II, 527 sq.; Zonaras, XVII, 17, ed. Paris, tom II, p. 240 sq.; Kekavmenos, pp. 22, 28. Cf. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 203 squ. Relatînd această încercare de a restabili Imperiul bulgar, scriitorii bizantini menţionează numai pe bulgari, nu şi pe români. Din ştirile lor vedem însă că mişcarea pleacă din Bulgaria occidentală şi cuprinde imediat Macedonia, Albania şi Epirul, întinzîndu-se chiar pînă la Elada. Chiar în aceste părţi, ştim că erau locuinţele principale ale românilor din peninsulă, arătaţi ca element eminamente ostil bizantinilor (Kekavmenos, p. 74). Aşa fiind, românii nu puteau să rămînă pasivi în această mişcare, urmată chiar în părţile locuite de ei.

[38] Kekavmenos, pp. 74—75: εἰ δὲ καὶ ποτὲ γενήσεται ἀνταρσία εἰς Βουλγαρίαν, καθὼς προείρηται, καὶ εἰ φίλοι σου ὁμολογοῦσιν εἶναι ἤ καὶ ὄμνυνται, μὴ πιστεύσης αὐτοῖς.

fratele mai mare, luă titlul de împărat; dar în urmă el se mulţumi numai cu o parte de ţară în Bulgaria răsăriteană, pe cînd Asan, conducătorul principal al mişcării, purta domnia, avînd rezidenţa la Tîrnova [39].

Cea dintîi ştire despre titulatura domnească a Asaneştilor o aflăm la istoriograful contemporan al cruciadei lui Frederic Barbarossa, cu care împărat, la trecerea lui prin Peninsula Balcanică spre Ierusalim în anul 1189, Asan şi Petru intrară în relaţii. Acest scriitor zice că: „Petru, domnul vlahilor, se numea şi *împărat al Greciei*", adică al Imperiului bizantin. Şi în adevăr, după mărturia aceluiaşi scriitor, Asan şi Petru, oferind lui Frederic un ajutor de 40 000 oameni, îi cerură, pe lîngă recunoaşterea titlului

[39] Martorul principal pentru începutul imperiului Asaneştilor este cronicarul bizantin Nicetas Choniates (ed. Bonn, p. 481 squ.), care a luat chiar parte la unele expediţii în contra lor. Scrieri: H o p f, *Geschichte Griechenland*, in E r s c h und G r u b e r, *Allgemeine Encyklopädie*, vol. 85, p. 167 squ.; R o e s l e r, *Romänische Studien*, p. 109 squ.; H u r m u z a k i, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, I, 12 squ.; J i r e č e k, *Geschichte der Bulgaren*, p. 223 squ.; T h. U s p e n s k i, *Obrazovanie vtorago bolgarskago carstva*, Odessa, 1879 (Recensie de Vasilievski, în „Archiv f. slav. Philol.", IV); H ö f l e r, *Die Walachen als Begründer des II. bulgarischen Reiches der Asaniden, loc. cit.* Despre retragerea lui Asan şi Petru peste Dunăre, unde ei adună oşti spre a începe lupta din nou, v. N i c e t a s C h o n i a t e s, p. 487 sq. În războaiele ce urmează sînt numiţi mai ales *vlahii* şi *cumanii* ca luptători; N i c e t a s C h o n i a t e s, Βλάχοι καὶ Κομάνοι sau Σκύθαι. G e o f f r o i d e V i l l e h a r d o u i n, *Blas et Commains, li Blac et li Comain*; H e n r i d e V a l e n c i e n n e s, *Blas et Comains, li Blac et li Comain*; R o b e r t d e C l a r y; *li Blaks et li Comains*; A n s b e r t u s, *Blacorum et Comanorum*. *Doc.*, I, 51—52: *Blachis et Commannis*. Aceşti vlahi uniţi cu cumanii nu sînt numai românii din sudul Dunării, ci în mare parte şi cei din nordul fluviului. La 1199, Nic. Chon. zice că „Cumanii cu o ceată de vlahi au trecut Dunărea şi au năvălit în Tracia" (p. 663: Σκύθαι μετὰ μοίρας Βλάχων τὸν Ἴστρον διάβαντες τοῖς Θρᾳκικοῖς πολίσμασιν), fără ca să facă menţiune de o anterioară retragere a vlahilor mysieni peste Dunăre. Între popoarele din nordul Dunării ce luptă pentru Asaneşti sînt numiţi şi bordonii (= brodnicii) din Moldova (U s p e n s k i, *op. cit.*, Apendice, p. 35). Brodnicii, cum vom vedea în urmă, sînt identificaţi cu românii din Moldova meridională.

de împărat, şi ajutorul lui pentru a cuceri Constantinopolul [40]. Domnul român pretindea coroana Romei-Noi.

Urmaşii lui Petru şi Asan poartă titlul de „împăraţi ai bulgarilor şi românilor" sau ai „*Bulgariei şi Vlahiei*"; în străinătate li se recunoaşte titlul de „regi ai bulgarilor şi românilor" sau ai „*Bulgariei şi Vlahiei*". De asemenea şi arhiepiscopul de Tîrnova are titlul de „arhiepiscop primat a toată *Bulgaria şi Vlahia*" [41].

Din această titulatură reiese că Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor se compunea din două ţări deosebite după naţionalitate: *Bulgaria şi Vlahia*. Bulgaria, fiind numită mai întîi, se înfăţişează ca ţară principală; ea este Bulgaria dintre Dunăre şi Balcan, unde se afla şi capitala imperiului, Tîrnova. Dar unde era *Vlahia*, ţara Asaneştilor numită în al doilea rînd?

În Peninsula Balcanică găsim ţinuturi numite *Vlahia* numai la miazăzi de Balcan, în Macedonia, Tesalia, Epir şi Albania [42], părţi în care imperiul Asaneştilor încă nu

[40] A n s b e r t u s, p. 54: Kalopetrus Blachorum dominus, itemque a suis dictus imperator Grecie...; p. 44: Kalopetrus, Blachorum et maxime partis Bulgarorum in hortis Tracie dominus, qui se imperatorem et coronam imperialem regni Grecie ab eo sibi imponi efflagitat seque et circa initium veris quadraginta millia Blachorum et Comanorum tenentium arcus et sagittas adversus Constantinopolim transmissurum constanter asseverabat. Titlul de *împărat al grecilor* (traducere bulgărească a grecescului τῶν Ῥωμαίων = al romanilor) se găseşte şi în documentele interne ale lui Ioan Asan II. *Doc.*, I, 2, p. 781: Асѣн[ъ] царь Б[лъгар]ѡ[мъ[и Гръкомь (= „Asean împărat al bulgarilor şi grecilor"; diploma lui Ioan Asan II pentru ragusani fără dată). Š a f a ř i k, *Památky*, Praga, 1870, p. 94: царь Асѣнь Блъгаром и Грькомь Таже прочимъ странамъ (= „împăratul Asean al bulgarilor şi grecilor şi al celorlalte părţi"; inscripţia de la Stanimaka din a. 1230).

[41] *Doc.*, I, 2, squ., 159—165.

[42] Μεγάλη Βλαχία în Tesalia, Μικρὰ Βλαχία în Pind, Ἀνώβλαχα în Epir, *Flachia* lîngă Thessalonic. Cf. R o e s l e r, *Rom. Stud.*, p. 105. Între Balcan şi Dunăre, scriitorii bizantini nu cunosc nici o *Vlahie*. Numai istoriografii francezi ai imperiului latin de Constantinopol întrebuinţează cîteodată numele *Blaquie* pentru tot imperiul Asaneştilor, în loc de numele complet *Bulgarie et Blaquie*, întrebuinţat mai des. G e o f f r o i d e V i l l e h a r d o u i n, pp. 354, 374, 412, 461: *Johannis le roi de Blaquie*. De altmintre, autorul

se întinsese pe timpul cînd documentele arată deja acea titulatură. Din corespondenţa lui Ioaniţă (1197—1207), cel întîi urmaş al lui Asan (1186—1196) şi Petru (1186—1197), reiese că *Vlahia* Imperiului româno-bulgar se afla în vecinătatea *Ungariei*, fiind vorba de nişte neînţelegeri pentru confiniile Bulgariei şi Vlahiei cu Ungaria [43]. Această Vlahie nu se hotăra cu Ungaria prin *Dunăre*, ca

întrebuinţează numele *roi de Blaquie et de Bougrie.* Henri de Valenciennes, p. 505; Robert de Clary, pp. 51, 52, 84; Ansbertus numeşte ţara dintre Balcan şi Dunăre totdeauna *Bulgaria*, iar pe Asaneşti domni ai *vlahilor* şi *bulgarilor* sau numai ai *vlahilor.* Hopf, *Gesch. Griechenl.*, p. 165, pune o *Vlahie Albă* între Dunăre şi Balcan *(Die zwischen Hämos und Donau lebenden Wlachen, deren Land meist als Weiss-Wlachien bezeichnet wird)*; după dînsul urmează şi Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, p. 218, cum şi Höfler, *Die Walachen als Begründer des II. bulg. Reiches*, p. 233 ş.a. În izvoarele ce am consultat n-am aflat acest nume decît o singură dată în o glossă la cronica lui Geoffroi de Villehardouin, ed. Du Fresne (Ducange), *Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs françois* (Paris, 1657), p. 81: „Iohannis qui ére Roi de Blakie et de Bougrie...". Notă marginală, după ed. Vigenere (Paris, 1585): „Et des habitans du Mont Haemus qui est la basse Mysie, s'appelant maintenant *Blankiz Blakie*, et de Bulgarie". În cea mai nouă ediţie de Wailly, acest adaos lipseşte între variante, neaflîndu-se în manuscriptele folosite. Ducange, în notele la cronica lui Villehardouin (pp. 303—304), admite după această glosă o *Vlahie Albă* (blanche Blaquie ou Valachie) în dreapta Dunării numită aşa spre deosebire de *Vlahia Neagră* din stînga fluviului. Dar numai pe temeiul arătat nu putem susţine această părere în înţelesul unei părţi numite *Vlahia* între Dunăre şi Balcan ca parte deosebită de Bulgaria. Numele *Vlahia Albă*, neadeverit altfel, s-ar putea însă raporta la toată partea sud-danubiană a Imperiului româno-bulgar, compus din *Bulgaria* (în sudul Dunării) şi *Vlahia* (în nordul Dunării) şi numit cîteodată mai pe scurt numai *Vlahia* în loc de *Vlahia şi Bulgaria.* În acest caz, epitetul *alb* s-ar fi dat părţii sud-danubiene ca celei predominante (în mod analog ca la *Cumania Albă* din acelaşi timp), spre deosebire de *Vlahia Neagră* nord-danubiană; dar atunci *Vlahia Albă* (înţelegîndu-se toată partea sud-danubiană a Imperiului, numită de regulă *Bulgaria*) nu poate fi admisă ca existentă pe lîngă Bulgaria, ci numai ca identică cu aceasta. Fără Vlahia nord-danubiană ca parte a Imperiului româno-bulgar, acest nume nu s-ar fi putut da părţii sud-danubiene, al cărei nume adevărat era Bulgaria.

[43] *Doc.*, I, 31, Ioaniţă către papa, a. 1204: Et de confinio *Hungarie, Bulgarie et Blachie* relinquo iudicio sanctitatis tue, ut dirigas negocium istud recte et iuste..., et ita habeat imperium meum

s-o putem căuta în sudul fluviului; căci tot în acea corespondenţă Dunărea este arătată ca hotar numai între *Bulgaria* şi Ungaria, cum şi capitala *Tîrnova* este arătată ca fiind în *Bulgaria*, pe cînd imperiul lui Ioaniţă e numit aci totdeauna *Bulgaria şi Vlahia* [44]. Deci *Vlahia* Imperiului româno-bulgar, vecină cu Ungaria, nu putea fi decît la nordul Dunării, adică *Ţara Românească.*

Aceasta se confirmă şi prin mărturia unui călugăr francez, trimis în misiune la tătari în anul 1253. Vorbind de ţările tributare tătarilor, el numeşte în acestea, în ordine de la miazănoapte spre miazăzi, *Valahia lui Asan*, apoi Bulgaria; iar cînd, mai în urmă, înşiră ţările în ordine inversă, de la Constantinopol spre miazănoapte, el numeşte mai întîi Bulgaria, apoi *Valahia* [45]. Valahia lui Asan, după cum rezultă de aci, fiind situată la *miazănoapte* de Bulgaria şi *vecină* cu Ungaria, ea nu poate fi decît *Ţara Românească*, numită şi mai apoi *Valahia* pînă în zilele noastre.

Luînd parte chiar de la început, ca şi în urmă, la luptele Asaneştilor cu bizantinii, românii din Valahia făceau parte şi din Imperiul româno-bulgar, înfiinţat de Asaneşti cu concursul lor. Dacă la întemeierea acestui imperiu şi sub primii săi domnitori elementul român are rolul preponderent care îl arată toate ştirile contemporane, acest

iusticias *Bulgarie et Blachie*, quod rex Hungarie habeat iusticias Hungarie...

[44] *Doc.*, I, 30: *Trinove* prime civitatis totius *Bulgarie*...; p. 41: Solo Danubio mediante regnum Ungarie a *Bulgarorum* provincia separatur...; p. 31: quinque episcopatus *Bulgarie* pertinent ad imperium meum, quos invasit et detinet rex Hungarie... Aceste episcopate ale *Bulgariei*, ocupate de unguri, erau lîngă Morava. De cîte ori e vorba numai de partea din sudul Dunării a Imperiului româno-bulgar, ea este numită Bulgaria, iar imperiul întreg *Bulgaria et Blachia.*

[45] *Doc.*, I, 265—266: Ab orificio Tanais versus occidentem, usque ad Danubium, totum est subditum. Etiam ultra Danubium versus Constantinopolim, *Valachia quae est terra Assani*, et minor Bulgaria, usque in Solonomam omnes solvunt eis tributum. (Prin *minor Bulgaria* se înţelege aci Bulgaria din sudul Dunării, spre deosebire de *maior Bulgaria* de lîngă Volga, *ibidem*, 266, 269, 271, 273); p. 273: illae provinciae post Constantinopolim, quae modo dicuntur Bulgaria, Valachia, Sclavonia..., Hungaria...

rol nu se datora numai românilor din muntele Hemului, cu bună seamă puţini la număr şi dispăruţi în urmă, ci mai ales românilor din nordul Dunării. De aceea, după ce Ţara Românească se constituie ca stat deosebit, imperiul Asaneştilor pierde caracterul său preponderent românesc ce-l avea la început şi devine stat bulgar.

Unind Ţara Românească şi Bulgaria, Imperiul românobulgar al Asaneştilor restabileşte vechile legături ale ambelor ţări din timpul fostului Imperiu bulgar. De asemenea în acest înţeles, el este considerat de contemporani ca reînfiinţare a vechiului imperiu, prin care se „reuni — cum zice principalul istoriograf bizantin al acestor evenimente — domnia românilor şi bulgarilor aşa cum fusese mai înainte“ [46]. Această nouă uniune politică nu durează însă decît pînă la invazia tătarilor în anul 1241.

* * *

Dar pînă a vedea cum s-a făcut separarea, mai este încă o întrebare de lămurit. Care era, pe timpul Asaneştilor, situaţia Olteniei cu vechiul ei bănat sau ducat românesc?

La această întrebare, tradiţia Cronicii anonime despre începutul Ţării Româneşti ne dă răspunsul. Ea zice: *„Atuncea şi Băsărăbeştii, cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt, s-au sculat cu toţii de au venit la Radul Vodă Negru, închinîndu-se să fie sub porunca lui, şi numai el să fie preste toţi stăpînitor“.*

Radul Vodă Negrul, căruia se închinau Basarabii din Oltenia la descălecatul lui în partea răsăriteană a Ţării Româneşti, nu se adevereşte în istorie aşa cum ni-l prezintă cronicile noastre. El nu există nici ca „herţeg de Amlaş şi Făgăraş“ înainte de întemeierea principatului Ţării Româneşti, nici ca întemeietor al acestui principat. Există numai un *Radul Basarab* zis şi *Negru*, constatat prin

[46] N i c. C h o n., p. 489: καὶ τήν τῶν Μυσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν εἰς ἓν συνάψουσιν ὡς πάλαι ποτὲ ἦν... cf. p. 482: τοὺς κατὰ τὸν Αἶμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἳ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται.

documente, ca domn al Ţării Româneşti pe la 1373—1384, mai bine de un secol după ce existenţa principatului este adeverită cu documente. La acest Radul se rapoartă, cum vom vedea mai în urmă, aşa-zisul descălecat din Amlaş şi Făgăraş, însă nu în înţelesul ce i-l dau greşit cronicile. Pînă la dînsul, documentele arată, după domnia Asaneştilor şi imediat după invazia tătarilor din 1241, şepte domni ai Ţării Româneşti, toţi cu nume, şi nici unul numit Radul sau Negru.

În tradiţia populară, existentă pînă astăzi în gura poporului şi cunoscută din baladele şi tradiţiile publicate, întemeietorul statului, căruia după tradiţia Cronicii anonime se închină Basarabii din Oltenia, este numit *Negru Vodă*, iar nu Radul Negru. Numai cu numele *Negru* el apare şi în cele mai vechi menţiuni istoriografice ce avem despre dînsul la scriitorii externi, mai întîi la ragusanul Luccari, apoi la Miron Costin [47]. Cu acest Negru Vodă al tradiţiei populare, legendar întemeietor al statului Ţării Româneşti, cronicarii au confundat, cum se va vedea în urmă, pe Radul Basarab de la 1373—1384, atribuind acestui Radul întemeierea statului şi numindu-l, prin împreunarea ambelor nume, Radul Negru.

Negru Vodă al tradiţiei, căruia se închină mai vechii Basarabi din Oltenia, este reprezentantul statului român în partea din răsărit de Olt a ţării numită *Vlahia Neagră*. Cum tradiţia cronicilor, aşa şi toate tradiţiile locale relative la Negru Vodă în Ţara Românească se rapoartă exclusiv numai la *partea răsăriteană*, nu şi la Oltenia. Lui Negru Vodă tradiţia îi atribuie întemeierea statului cu capitala Curtea-de-Argeş în partea de răsărit de Olt, lui toate construcţiile mai vechi din această parte: curţi domneşti, cetăţi, biserici, mănăstiri, pînă şi măreaţa Mănăstire de Argeş a lui Neagoe Basarab (terminată în 1517); cu un cuvînt, lui Negru Vodă se atribuie de tradiţie toate faptele şi monumentele vechi din partea răsăriteană,

[47] L u c c a r i, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, p. 49 (v. n. 7); M i r o n C o s t i n, *Opere complete*, ed. V. A. Urechia, I, 421, II, 106, 120; *Chronika ziem moldawskich y multanskich*, ed. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, p. 160.

ai căror diferiţi autori s-au şters ca persoane reale din amintirea poporului. Astfel, Negru Vodă al tradiţiei populare se înfăţişează nu ca una şi aceeaşi persoană, ci ca personificare poetică a originilor, reprezentînd nu pe un singur fondator al diferitelor fundaţii, ci pe diferiţi fondatori cu nume necunoscute tradiţiei şi numiţi toţi deopotrivă Negru Vodă.

Ca personificare poetică a originilor în partea răsăriteană a Ţării Româneşti, Negru Vodă este şi un nume poetic, nu un nume de personaj real. Înainte de a se întemeia un stat român în partea răsăriteană a ţării, această parte se numea *neagră*: mai întîi *Cumania Neagră*, apoi *Vlahia Neagră*. Pe timpul invaziei tătarilor în anul 1241, românii din partea de răsărit de Olt se află numiţi, în o cronică tătară-persană, *kara-ulaghi*, adică *negri-vlahi*[48]. Încă pînă astăzi, turcii, bulgarii şi sîrbii numesc Ţara Românească *Kara-Iflak* şi *Kara-Vlaşka*, adică *Vlahia Neagră*, nume dat mai întîi numai părţii răsăritene. Astfel *Negru Vodă* este personificarea originilor la *negrii-români* din *Vlahia Neagră*[49].

Dar pe acest Negru Vodă, tradiţia populară, aşa cum ea trăieşte încă astăzi în gura poporului, nu-l arată ca domn venit din Amlaş şi Făgăraş, cum e Radul Negru al cronicilor; ea ştie numai că el a venit din altă parte. Descălecatul din Amlaş şi Făgăraş de care vorbeşte cronica, nu şi tradiţia populară, nu se rapoartă la Negru Vodă, legendarul întemeietor al statului, ci la Radul Basarab de la 1373—1384, confundat cu Negru Vodă al tradiţiei şi numit Radul Negru.

Negru Vodă al tradiţiei, ca personificare a originilor la negrii-români în partea din răsărit de Olt numită Vlahia Neagră, este domn român venit din altă parte, dar nu din

[48] D'O h s s o n, *Histoire des Mongols*, La Haye et Amsterdam, 1834, II, 628.

[49] O personificare analoagă, pentru care istoria antică ne dă nenumărate exemple, găsim şi în istoriografia Moldovei. Tradiţia originilor din Cronica anonimă a Moldovei (ed. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti*, p. 185 squ.) numeşte ca străbuni ai românilor pe doi fraţi *Roman* şi *Vlahata*, nume ce nu sînt decît personificarea originii românilor numiţi şi vlahi.

Oltenia; el întemeiază statul român în partea răsăriteană a Ţării Româneşti, dar nu dinastia; lui închinîndu-se Basarabii din Oltenia, care-i urmează ca dinastie, el devine, în acest înţeles, şi întemeietorul statului a toată Ţara Românească. Aceste criterii constituie nota lui esenţială cu privire la întemeierea statului. Aşa fiind, fondul istoric al tradiţiei despre întemeietorul Negru Vodă cată să întrunească toate aceste criterii. Ca întemeietor al statului, Negru Vodă ar mai urma să reprezinte ca cel dintîi fapt personificat în tradiţie prin dînsul, un fapt anterior voievozilor Ţării Româneşti constataţi prin documente după Asaneşti.

Domn român, venit aci din altă parte, şi nu din Oltenia; domn care întemeiază aci statul, dar nu dinastia; domn căruia se închină Basarabii olteni, foşti înainte de dînsul şi urmaşi după el: Negru Vodă, ca personificare a întemeierii statului, reprezintă în tradiţie, din toate punctele de vedere, domnia Asaneştilor în Ţara Românească, imediat precedentă voievozilor constataţi în urmă, domnie care, din scurta ei durată de-abia jumătate de secol, n-a lăsat altă amintire în memoria poporului.

Îndeosebi, închinarea de bunăvoie a Basarabilor, bineînţeles ca unui domn mai puternic şi totodată protector, nu s-ar putea raporta decît la puternicii împăraţi Asaneşti ai românilor şi bulgarilor, restauratorii vechilor legături dintre banatul oltenesc şi fostul Imperiu bulgar. Basarabii din Oltenia urmînd apoi după Asaneşti în partea din răsărit de Olt, considerată de la domnia Asaneştilor ca partea principală a Ţării Româneşti, vechiul lor banat oltenesc a păstrat autonomia sa de mai înainte şi în noul stat, în a cărui organizaţie bănatul autonom al Craiovei s-a menţinut pînă la începutul secolului nostru. Această veche şi atît de lung timp păstrată organizaţie pune în afară de îndoială preponderenţa părţii răsăritene în stat încă pe cînd Basarabii domneau numai în Oltenia. În nici un caz, această preponderenţă a părţii răsăritene nu i s-ar fi putut da mai în urmă de Basarabii olteni înşişi; ea emană de la o domnie anterioară lor în această parte, cum arată şi tradiţia despre închinarea Basarabilor.

Închinarea vechilor domni ai Olteniei, care dau apoi statului întreg dinastia, sub supremaţia unui emigrant „herţeg de Amlaş şi Făgăraş", care ar fi întemeiat statul, dar nu dinastia, — de altmintre absolut neexistent în istorie aşa cum îl prezintă cronicile noastre, — n-ar avea nici un înţeles. Ea este explicabilă numai cu privire la domnia Asaneştilor.

Existenţa unor principate vasale în imperiul Asaneştilor, precum era bănatul Basarabilor, o certifică corespondenţa lui Ioaniţă cu papa. După uniunea cu biserica romană făcută în anul 1204, Ioaniţă dă asigurare că el, cum şi *ceilalţi principi ai imperiului său* nicicînd nu se vor desface de biserica romană şi de scaunul apostolic [50]. De asemenea şi în scrisoarea despre conflictul cu Ungaria pentru confiniile Bulgariei şi Vlahiei, Ioaniţă numeşte, alăturea cu sine, şi pe *principii imperiului său* [51].

În părţile din sudul Dunării e constatat un singur principat dependent de imperiul lui Ioaniţă, anume în Macedonia nord-vestică, la hotarele meridionale ale Bulgariei occidentale şi Serbiei de azi: este principatul lui Chrys (un nepot a lui Ioaniţă), cu capitala Prosac pe rîul Vardar [52]. Ceilalţi principi vasali în Imperiul româno-bulgar se găsesc la nordul Dunării, în Ţara Românească. Aci sînt documentate, după invazia tătarilor, două voievodate române ca existente de mai înainte: unul în Oltenia, altul în partea de răsărit de Olt, ambele arătate în anul 1247 ca dependente de Ungaria, însă, după cum reiese din documente anterioare, numai de curînd intrate în acest raport de vasalitate [53].

[50] *Doc.*, I, 26—27: Subsignat autem imperium meum ad securitatem chrysobulum suum, quod numquam ab ecclesia Romana et ab apostolica sede, principe apostolorum Petro, ipsum videlicet imperium meum discedet, neque *alii imperii mei principes* disgregabuntur.

[51] *Doc.*, I, 30: Imperator omnium Bulgarorum et Blachorum *cum omnibus principibus* imperii mei...

[52] J i r e č e k, *Gesch. d. Bulg.*, pp. 231—232, 240, 243.

[53] *Doc.*, I, 249 sq. Diploma regelui Bela IV din a. 1247, prin care dăruieşte ordinului Ioaniţilor ţara Severinului pînă la rîul Olt, afară de ţara lui *Lytuon Voievod*, iar dincolo de Olt şi de munţii transilvani Cumania, afară de ţara lui *Seneslau Voievod*, care amîndouă voievodate au să rămînă românilor cum pînă atuncea (v. n. 59).

Pe timpul invaziei tătarilor (1241), Ţara Românească era încă unită cu Bulgaria în imperiul Asaneştilor. În consecvenţă, cronica tătară-persiană a lui Rashid, scrisă în anii 1303—1304 la curtea hanului tătăresc al Persiei, dă Ţării Româneşti la 1241 numele de *ţara bulgarilor* [54]. Această Bulgarie din nordul Dunării, evident identică cu Vlahia Imperiului româno-bulgar al Asaneştilor, o găsim adeverită, pentru timpul înainte de invazia tătarilor, şi în cartografia evului mediu, unde partea nord-danubiană apare sub numele „Burgaria", alăturea cu „Bulgaria" din sudul Dunării [55]. Cele două părţi ale Ţării Româneşti din 1247,

[54] D'O h s s o n, *op. cit.*, II, 627 sq. Povestind invazia tătarilor în Ungaria, de unde o parte sub Budjek trecu peste munţii transilvani în Ţara Românească, Rashid zice că ei „au trecut munţi pentru a intra în *ţara bulgarilor* şi a *ungurilor*". Nefiind aci vorba de o invazie în Bulgaria propriu-zisă, numirea *ţara bulgarilor* nu se poate raporta decît la Ţara Românească.

[55] *Atlasul catalan* din a. 1375 (*Notices et extraits des manuscrits*, publiés par l'Institut royal de France, XIV, 2, Paris, 1841, p. 1 squ.) dă părţii din nordul Dunării între Ungaria (la apus), Rusia (la nord) şi Cumania (la răsărit), cuprinzînd Ţara Românească şi Moldova, numele *„Burgaria"*; iar partea din sudul Dunării, Bulgaria propriu-zisă, e numită „Bulgaria" (p. 77). Este învederat că acest nume nu se rapoartă la Ţara Românească şi Moldova din 1375, cînd ambele principate erau binecunoscute cu numele lor propriu şi cînd *„Cumania"*, nume dat aci ţării din nordul Mării Negre la răsărit de Nistru pînă la Don, nu mai exista de mai bine de un secol. Alături cu *Cumania* vecină la răsărit, *Burgaria* din nordul Dunării nu putea fi decît înainte de invazia tătarilor, care au desfiinţat Cumania, cum şi dominaţia Asaneştilor în Ţara Românească. Deci *Atlasul catalan* din 1375 are aceste numiri pentru părţile din nordul Dunării şi Mării Negre din informaţii luate înainte de invazia tătarilor din 1241, cînd Ţara Românească era unită cu Bulgaria în imperiul Asaneştilor. Faptul că Cumania este pusă între Don şi Nistru, pe cînd după bătălia de lîngă Kalka (1223) cumanii au fost siliţi a se retrage de către tătari spre apus şi a se aşeza în număr mai mare şi în apus de Nistru pînă la Carpaţi, indică chiar timpul înainte de această dată. Prin urmare, numele *Burgaria*, dat Ţării Româneşti şi Moldovei, nu se poate raporta decît la timpul stăpînirii Asaneştilor în nordul Dunării, cînd prin o asemenea confundare de numiri ale Bulgariei şi Vlahiei ca ţări unite, şi Bulgaria se găseşte numită

cu un voievodat în dreapta şi altul în stînga Oltului, sînt deosebite şi în cronica lui Rashid la 1241 : partea apuseană, *bănatul Basarabilor* al tradiţiei noastre, este arătată sub conducerea unui *Basarab-ban*, care se opune tătarilor şi este învins ; partea răsăriteană, ţara lui *Negru Vodă* al tradiţiei, este arătată ca locuită de *kara-ulaghi*, adică *negri-români*, şi sub alt conducător [56].

Această prea importantă ştire răspîndeşte o neaşteptată lumină în întunericul istoriei noastre din acel timp.

---

cîteodată Vlahia (v. n. 42). În legătură cu această nomenclatură este remarcabil că o listă rusească de oraşe, adăugată la *Voskresenskaja lětopisь*, numeşte Hotinul pe Nistru ca oraş *bulgar-român*: „na Dnêstrê Chotênъ, a to *bolgarьskyï i voloskyï* gorodokъ". (*Polnoe sobranie russkichъ lětopiseï*, VII, 240). Această numire, alăturea cu numele *Burgaria* (dat Moldovei, ca şi Ţării Româneşti) din *Atlasul catalan*, pare să indice că şi *Moldova*, ocupată deja în mare parte de români înainte de aşezarea în masă a cumanilor după bătălia de lîngă Kalka, era cîtva timp în oarecare legătură mai strînsă cu Imperiul româno-bulgar. În luptele Asaneştilor cu bizantinii sînt arătaţi în oastea lor, pe lîngă aliaţii cumani, şi *bordonii* (= brodnicii) din Moldova (U s p e n s k i, *op. cit.*, Apendice, p. 35).

[56] D'O h s s o n, II, 627 squ. „Au milieu du printemps (1240 [recte 1241]) les princes franchirent les monts... (= Carpaţii nord-estici) pour entrer dans les pays des *Boulares* (= bulgari) et des *Baschguirdes* (= unguri). Orda, qui marchait sur la droite, ayant passé par le pays *d'Ilaoute* (?), vit venir à sa rencontre *Bezerenbam* (Bazaran-bam = Basarab-ban sau Basaraba?) avec une armée ; ce dernier fut battu. Cadan et Bouri s'étant dirigés contre les *Sassans* (= Saşi), les vainquirent à la suite de trois combats. Boudjek traversa les montagnes de ce pays pour entrer dans le *Cara-Oulag* (= kara-vlahi), défit les peuples *Oulag* (= vlahi), passa les monts *(Babac Berc)* et entra dans le pays de *Mischelav*, où il battit l'ennemi, qui l'attendait". Muntele *„Babac Berc"* (la D'Ohsson numai în scrisoare arabă, fără transcriere), peste care Budjec trece din ţara saşilor la kara-vlahi, concoardă cu *„Papuc planina"*, numit la L u c c a r i (*op. cit.*, p. 49) ca munte din care vine rîul Bîrsa. (*Berc* ar fi aşadar germanul *Berg* = *planina*, munte). În munţii Bîrsei (între pasul Branului şi pasul Timişului), muntele cel mai înalt este *Buceciul* sau *Bucegiul* (numit şi *Bucecii* sau *Bucegii*), al cărui nume, după etimologia dată de d. Hasdeu, păstrează încă amintirea tătarului *Budjec* sau *Bucec* (p. 627 : Boutchec). Ţara lui *Mishlav* (transcriere exactă a numelui după scrisoarea arabă) la kara-vlahi concoardă cu voievodatul român a lui *Seneslau* (sau *Semeslav*) din diploma lui Bela IV a. 1247. Numele *Mishlav*, cum

Ea restabileşte cea mai naturală legătură între tradiţia noastră indigenă şi celelalte ştiri istorice ce avem asupra începutului Ţării Româneşti, prin următoarele date esenţiale :

1. Banii Basarabi ai tradiţiei, originari din Oltenia şi întemeietori ai dinastiei Basarabilor a principatului Ţării Româneşti, se adeveresc ca existenţi în Oltenia pe timpul invaziei tătarilor la 1241.

2. Negrii-români, baza reală şi singură dată pentru Negru-Vodă al tradiţiei, se constată în partea răsăriteană a Ţării Româneşti, chiar unde tradiţia pune exclusiv fundaţiile lui Negru Vodă.

3. Ţara Românească, unită cu Bulgaria în Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor cel compus din Bulgaria şi Vlahia, se numeşte pe acel timp, evident numai din cauza acestei uniri, şi Bulgaria.

Astfel, şi Basarabii tradiţiei, care se închină lui Negru Vodă ; şi Asaneştii istoriei, cu domnia lor în Ţara Românească, domnie reprezentată în tradiţie prin Negru Vodă ; şi dualitatea Ţării Româneşti, cu vechiul bănat oltenesc al Basarabilor şi cu mai noul stat român al lui Negru Vodă în Vlahia Neagră, — se explică şi se întregesc reciproc, cu acord între tradiţie şi istorie. Aşa concordînd şi

---

şi *Semeslav* (formă admisă de d. Hasdeu ca mai corectă şi probabil modificată, după pronunţarea ungurească, din *Smyslav*) pot fi derivate din radicalul slavon *myslĭ* (= cogitatio, mens), care a dat nume personale ca : *Mišljen*, *Myslen*, *Smislan*, *Smyslawa* ş.a. (M i k l o s i c h, *Die Bildung der slavischen Personennamen*. „Denkschriften der k. Akademie d. Wiss.", ph.-h., Cl. X, Viena, 1859, p. 291). Luînd în considerare corumperea ce au suferit în această cronică numele proprii străine (p. ex. *Kelar* în loc de *Bela*), pe lîngă uşurinţa de a se putea omite litera arabă *s*, la începutul cuvîntului, vom găsi mai mult decît probabilă chiar identitatea lui *Mishlav* din 1241 cu *Semeslav* din 1247, ambii arătaţi întocmai în aceeaşi regiune. Alăturea cu acest voievod la kara-vlahii bătuţi de Budjec sau Bucec în partea răsăriteană a Ţării Româneşti, lîngă saşii bătuţi de Cadan în Ardeal (cum arată şi alte ştiri), *Bezeren-bam* sau *Bazaran-bam*, a cărui ţară este arătată mai la dreapta (= spre apus), nu poate fi decît un *Basarab-ban* al Olteniei. Cf. H a s d e u, *Ist. crit. a Rom.*, I², 68, şi *Etymologicum magnum Romaniae*, tom IV, p. XCV squ. (*Ilaoute* [= Ilaut?], transcris de d. Hadseu mai puţin exact *Aluta* [= Olt], este mai probabil nume personal).

legîndu-se întreolaltă, toate aceste date tradiţionale şi istorice, fiind analizate şi verificate, se sintetizează în domnia Asaneştilor în Ţara Românească.

Dar rezultatele noastre cu privire la această domnie mai au pentru sine şi tradiţia bulgărească. O istorie a ţarilor Bulgariei, scrisă în anul 1762, parte după izvoare cunoscute nouă, parte după „cărţi manuscrise vechi", cum zice autorul ei Paisie (proigumenul mănăstirei Hilandar din muntele Athos), între care şi izvoare azi necunoscute, arată foarte lămurit domnia Asaneştilor în Ţara Românească. Ea zice: „*Asean a luat în stăpînirea sa şi amîndouă Vlahiile şi le-a făcut supuse*" [57].

Amîndouă Vlahiile stăpînite de Asan concordă perfect cu Oltenia Basarabilor ce se închină lui Negru Vodă, şi cu Vlahia Neagră, întemeiată de Negru Vodă al tradiţiei noastre. Ele sînt identice cu cele două voievodate româneşti ce se găsesc aci după invazia tătarilor. Voievodatul sau bănatul oltenesc exista din timpul vechiului Imperiu bulgar, precum l-am arătat în cele precedente; iar voievodatul din răsărit de Olt, constatat abia după invazia tătarilor, dar ca existent de mai înainte, a fost înfiinţat sub Asaneşti.

Voievodul părţii răsăritene va fi fost instituit din început ca guvernator al provinciei; dar în urmă el deveni principe vasal, cum îl găsim apoi în dependenţă de Ungaria. Înainte de Asaneşti, românii de aci, aliaţii împăratului bizantin Manuil în contra ungurilor, nu se găsesc încă organizaţi în stat; organizaţia lor, era probabil, cea cnezească, ca şi la românii din Ardeal şi Ungaria, cum şi la cei din Moldova înainte de întemeierea principatului. Asaneştii fiind întemeietorii statului român în partea răsăriteană, a Ţării Româneşti numită Vlahia Neagră, numai domnia lor, sub care se închină şi Basarabii din Oltenia, a putut să fie personificată dintîi prin Negru Vodă în tradiţia noastră.

[57] *Carstvennikь ili istorija bolgarskaja*, Buda, 1844, p. 45: Slêdъ tova Asenъ pokori podъ svoja ta vlastъ i dve te Vlachii i napravi gi poddanы.

Ca urmaşi ai Asaneştilor, domnii Ţării Româneşti, şi după ei şi cei ai Moldovei, voind să exprime suveranitatea lor, se numeau toţi *Ioan*, prescurtat *Io*. Acest nume domnesc, pus înaintea numelui personal, este moştenit de la primul Ioan al Imperiului româno-bulgar, numit şi Ioaniţă sau Caloioan, care cel întîi a fost recunoscut de statele europene ca suveran al românilor şi bulgarilor, fiind încoronat ca rege de legatul papei după uniunea bisericească cu Roma (1204). Tot aşa şi urmaşii Asaneştilor în Bulgaria se numeau *Ioan*, întocmai ca domnii noştri. În mod analog, şi domnii sîrbilor se numeau Ştefan, după întemeietorul statului sîrbesc, Ştefan Nemania. Este acelaşi uz ca la împăraţii romani, care şi ei se numeau toţi Cesar după întemeietorul monarhiei.

De asemenea şi instituţiile de origine bizantină-bulgară ale principatului Ţării Româneşti, transplantate de aci şi în Moldova, arată legătura cu Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor. Dacă statul ar fi fost întemeiat din regatul ungar, instituţiile lui ar trebui să arate urmele originii sale ungurene, care urme însă nu se găsesc.

După această serie de date şi fapte, explicabile în modul cel mai firesc prin domnia Asaneştilor în Ţara Românească, concluzia că statul lui Negru Vodă al tradiţiei noastre îşi are originea chiar în Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor se impune ca singură admisibilă [58]. Aceasta se confirmă,

[58] În istoriografia noastră, domnia Asaneştilor în Ţara Românească a fost admisă chiar în cele dintîi cercetări istorice care s-au făcut la noi asupra timpului ce a precedat înfiinţarea principatului. Dimitrie Cantemir, în *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, vorbind de luptele Asaneştilor cu bizantinii şi de retragerea lor în nordul Dunării zice: „Aicea încă socotească cetitorul şi din cuvintele istoricului să cunoască că *vlahii de au şi fost apucat multe locuri în Misia, încă aşezămîntul lor mai de temeiu tot peste Dunăre* (= în nordul fluviului) *au fost, unde şi Peter cu Asan, această dată prost mergîndu-le, s-au tras*" (tom II, p. 255). Despre Ioan, fratele lui Petru şi Asan, „*de pe carele toţi domnii româneşti şi pînă astăzi Ioani se scriu*" (p. 281), el zice: „*precum de aceasta de Dunăre, aşa de ceea parte în Misia au stăpînit*" (p. 286). Durata stăpînirii Asaneştilor în Ţara Românească el o fixează „*pînă la năpada lui Batie cu tătarii*" (*ibidem*). Iar descălecatul lui Radul Negru din Ardeal el îl admite numai ca reîntoarcere a românilor care sub *urmaşii lui Ioan* „de grijea lui Batie atuncea

cum vom vedea, şi prin modul cum Ţara Românească a devenit dependentă de Ungaria, prin care dependenţă ea a fost desfăcută de imperiul ultimilor Asaneşti.

* * *

---

s-au tras la munţi, trecînd la Ardeal, unde cîtăva vreme... acolo s-au şi aşezat, pînă cînd... Dragoş Vodă cu o samă în Moldova, iară Radul Vodă Negrul cu alţii în ţara Muntenească s-au întors... însă nu ca cum de iznoavă le-ar fi descălecat, precum rău se greşesc hronicile noastre, ci ca cum din bejenii întorcîndu-se şi pre la locurile şi moşiile sale aşezîndu-se" (pp. 368 şi 399, cf. p. 385). Această reîntoarcere o pune înainte de data cronicelor 1290, „curînd după prada lui Batie", fiindcă el găseşte adeverită prin mărturii străine existenţa principatului Ţării Româneşti la căsătoria regelui sîrbesc Milutin cu fata *domnului Vlahiei*, pusă pe la 1274 (p. 390 sq.). Conumele *Negru* al descălecătorului, Dimitrie Cantemir deja îl pune în legătură cu numele *Vlahia Neagră* al Ţării Româneşti (p. 384), precum tot el descopere ca *moştenire de la Asaneşti* prenumele domnesc *Ioan* al domnilor români. Independent de Cantemir, domnia Asaneştilor în Ţara Românească a fost admisă şi de autorul *Istoriei Ţării Româneşti* publicată de Tunusli (*op. cit.*, pp. 18—19), cum şi de Fotino (*op. cit.*, I, 282—283), dar cu restricţie la Oltenia, pe care o consideră ca făcînd parte din imperiul Asaneştilor. După ei a urmat şi Cogălniceanu (*Histoire de la Valachie* etc., p. 36) ş.a.

Dintre istoricii străini este remarcabil mai întîi Peyssonnel (*Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*, Paris, 1765), care neavînd cunoştinţă de tradiţia cronicilor noastre asupra începutului Ţării Româneşti, găseşte *în afară de îndoială că sub Asaneşti, Ţara Românească a fost unită cu Bulgaria*, ca şi în timpul vechiului Imperiu bulgar (p. 195: C'est sans doute parce que le Domaine de Walaquie étoit uni auparavant au Royaume de Bulgarie... C'est peut-être aussi parce que les Walaques unis aux Bulgares jouoient le principal rôle dans ces derniers démêlés avec les Empereurs Grecs...). El crede că această unire a durat pînă cînd *Bulgaria cu Ţara Românească au devenit dependente de Ungaria, în care dependenţă Ţara Românească s-a constituit ca stat propriu* (p. 211: Après que la Bulgarie eut été conquise par les Rois de Hongrie, et rendue tributaire de cette Couronne, il paroit que la Walaquie en fut démembrée, et devint un Etat à part, qui eut ses Souverains particuliers, p. 212: Il est vrai que l'époque de l'établissement de cette Principauté n'est pas fixée par les Historiens, et que l'on ne voit nulle part comment elle s'est formée. Il paroît indubitable que dès son origine elle étoit, comme la Bulgarie, dépendante et tributaire du Royaume de Hongrie, puisque Bazarad, le premier Vaivode

Uniunea Ţării Româneşti cu Bulgaria în imperiul Asaneştilor durează pînă la invazia tătarilor în anul 1241. După această invazie, cele două voievodate ale Ţării

---

de Walaquie dont l'Histoire fasse mention, payoit un tribut annuel au Roi Charles).

În timpul mai nou, Roesler, în scrierea sa: *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Viena, 1867 (Extras din „Zeitschrift f. d. österr. Gymnasien"), a admis dominaţia Asaneştilor în Ţara Românească şi în special în Oltenia, pe care o priveşte ca fiind cucerită de unguri, sub numele de bănat al Severinului, de la Imperiul româno-bulgar; în legătură cu acest imperiu, el vede şi originea principatului Ţării Româneşti (pp. 12, 13, 26). Dar în *Romänische Studien* (1871), el a părăsit această credinţă dintîi, care se împăca atît de puţin cu teoria lui despre imigrarea românilor în nordul Dunării din cea parte a fluviului, pusă chiar în timpul Asaneştilor. Căci dacă Ţara Românească făcea parte din imperiul Asaneştilor, atunci preponderenţa elementului român în acest imperiu — în care, după Roesler (p. 110), „Românii reprezentau mai mult capul, iar Bulgarii braţul" — găseşte explicare chiar în unirea Ţării Româneşti cu Bulgaria, fără ca să trebuiască a se pune, pentru acel cuvînt, locuinţele tuturor românilor în dreapta Dunării. Astfel argumentul lui cel mai de căpetenie pentru a aduce pe români în acel timp din Bulgaria ar fi trebuit să cadă cu desăvîrşire. Deci urma ca Ţara Românească, pe timpul cînd s-ar fi aşezat aici românii veniţi din Bulgaria, să fie a cumanilor aliaţi cu Asaneştii.

Din partea slaviştilor — după ce Venelin (*Vlacho-bolgarskija ili dako-slavjanskija gramaty*, St. Peterburg, 1840, p. 1 sq.: O knjažestvê Basarabskomъ voobšče); Palauzov (*Rumynskija gospodarstva Valachija i Moldavija*, St. Peterburg, 1859, p. 22 sqq.); Golubinski (*Kratkiĭ očerkъ istorii pravoslavnychъ cerkvei bolgarskoĭ, serbskoĭ i rumynskoĭ*, Moskva, 1871, pp. 265, 334) ş.a., au admis unirea Ţării Româneşti cu Bulgaria în imperiul Asaneştilor — s-a pronunţat în contra acestei păreri Jireček, *Gesch. d. Bulg.* (1876), p. 377. În urmă Pič, *Ueber die Abstammung der Rumänen* (1880), p. 85 sq., şi *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage* (Leipzig, 1886) p. 61 sq., a susţinut, cu argumente noi, că imperiul Asaneştilor, compus din *Bulgaria şi Vlahia*, cuprindea şi Ţara Românească identică cu Vlahia.

După aceste păreri, emise din diferite puncte de vedere, am căutat să examinez chestiunea mai de aproape în studiul meu: *Radul Negru şi originile principatului Ţării Româneşti* („Convorbiri literare", XXIV—XXVI, 1891—1892; <v. supra pp. 328—428>). Plecînd de la teoria d-lui Haşdeu (*Istoria critică a românilor*) asupra lui Negru Vodă al tradiţiei noastre, arătat ca personificare a originilor statului în partea răsăriteană a Ţării Româneşti, numită *Vlahia Neagră*, — punct de plecare ce l-am găsit ca cel mai nimerit şi sigur

Româneşti se găsesc în dependenţă de Ungaria, precum arată diploma regelui unguresc Bela IV din a. 1247 pentru ordinul Ioaniţilor. Pe atunci, în Oltenia domnea *Lytuon*

---

pentru dezlegarea chestiunii, — am ajuns acolo (pe cale divergentă de vederile d-lui Hasdeu în ceea ce priveşte originea epitetului *negru*, derivat de d-sa din *Basarab*, care în fantasia „poporului" ar fi fost confundat cu *arap = negru*), la un rezultat identic cu cel expus în studiul prezent. *Negru Vodă* fiind, după concepţia tradiţiei păstrate în cronicele noastre, *străin de Basarabi*, n-am putut şi nu pot admite părerea că el ar fi o personificare chiar a Basarabilor care, după tradiţie, se *închină* lui. El nu poate fi considerat din început decît ca personificare a unei dominaţii anterioare Basarabilor olteni în partea din răsărit de Olt a Ţării Româneşti, la *românii negri în Vlahia Neagră*. Indiciile pentru dominaţia Asaneştilor în Ţara Românească, pe lîngă lipsa totală de alte ştiri asupra acestei ţări pentru acel timp, m-au condus, cu necesitate logică, la ipoteza că: *Negru Vodă al tradiţiei noastre, căruia se închină Basarabii din Oltenia, reprezintă — ca personificare a originilor statului la românii negri din Vlahia Neagră, în partea din răsărit de Olt, înainte de întemeierea domniei Basarabilor olteni în această parte — dominaţia Asaneştilor în Ţara Românească.*

În recenta sa publicaţie: *Negru Vodă* (*Etymologicum magnum Romaniae*, IV, Bucureşti, 1898), d. Hasdeu găseşte că explicarea ce am dat epitetului *negru* al românilor negri şi al Vlahiei Negre în legătură cu Negru Vodă „a fost o poticneală nenorocită, care... a împins pe d. Onciul la o teorie excentrică, o teorie nouă, pe care am putea-o numi bulgărească" (p. XLVIII). D-sa adaugă: „Această teorie nu se dovedeşte absolut prin nimic, de vreme ce ea se întemeiază pe următoarele imaginare temeiuri..." şi înşiră (p. XLIX) patru puncte ce adusesem în sprijinul dominaţiei Asaneştilor în Ţara Românească numai în al doilea rînd (unul chiar numai sub text, XXVI, p. 259, n. 8, <v. supra, p. 414 n. 213> şi nu ca argument propriu), pe care caută a le combate, trecînd de tot cu vederea argumentele principale şi mai ales faptul incontestabil că imperiul lor se compunea după documentele contemporane, din *două* ţări: *Bulgaria* şi *Vlahia*. Admiţînd totuşi o „legătură de amicie sau de alianţă" între Basarabi şi Asaneşti (p. XLIX), concluzia d-lui Hasdeu este că: „o stăpînire bulgărească în regiunea Carpaţilor, nici după Asan, nici înainte de Asan, nu înfăţişează nici o umbră de probă" (p.L.). Cît despre *stăpînirea bulgărească* la noi (bineînţeles, înainte de Asan), neîndoioasă pentru istorici ca Jireček (*Gesch. d. Bulg.*, p. 144) şi Huber (*Gesch. Oesterreiches*, I, 94 şi „Mittheil. d. Inst. f. öster. Gesch.", II, p. 363), cred că în cele precedente am adus probe suficiente pentru aceasta, în înţeles de supremaţie asupra unor ducate dependente de Imperiul bulgar. *„Stăpînirea bulgărească după Asan"* nu mă priveşte, căci n-am susţinut aşa ceva; iar dominaţia Asaneştilor o susţin ca stăpînire *românească*. O sus-

Voievod, iar în partea răsăriteană a Ţării Româneşti *Seneslau Voievod* [59].

Deja înainte de invazia tătarilor, regele Ungariei făcea pregătiri să supună aceste două voievodate. Motivul îl

---

ţin şi după obiecţiile d-lui Hasdeu, pe care nu le-am putut avea în vedere în expunerea dată în text studiului de acum, scris înainte de apariţia lui *Negru Vodă*, dar în urma cărora găsesc că, pînă la alte probe, trebuie să susţin nealterat rezultatul la care am ajuns. Şi întrucît aceste obiecţii ating şi expunerea prezentă a chestiunii, n-am a răspunde decît la două.

1° Cît despre obiecţia făcută numai „în parenteze" cu privire la *închinarea Basarabilor lui Negru Vodă*, unde d. Hasdeu zice: „aceleaşi cronice munteneşti afirmă că *Negru Vodă era şi el unul din Basarabi*, ceea ce este mult mai important decît particularitatea cea cu închinarea" (p. XLVIII), — mărturisesc că nu cunosc nici o *cronică muntenească* sau vreo scriere publicată ce s-ar putea numi *cronică*, unde s-ar găsi această *afirmare*. Radu Greceanu, în tabloul său cronologic „după pisanii, hrisoave şi letopiseţ", află din *hrisoave* nu din *letopiseţ*, „cum că şi Radu Voevod Negru (arătat ca *tatăl lui Mircea*) au fost Băsărab" („Revista Română", I, p. 578).

2° Iar cît despre ştirea lui Paisie că *„Asan a luat în stăpînirea sa şi amîndouă Vlahiile"*, pusă în relaţie de „concordanţă" cu titlul „Domn al bulgarilor şi grecilor şi peste *Moldovlahia*" din diploma falsificată a lui Ioan Caliman Asan (p. XLIX), — observ că mărturia acestei tradiţii bulgăreşti, cunoscută autorului din *„cărţi manuscrise vechi"* din care el scoate şi alte ştiri de incontestabil conţinut istoric (cf. n. 61), nu poate să fie infirmată prin aparenta „concordanţă" cu falsificatul. *„Amîndouă Vlahiile"* din vechea tradiţie a lui Paisie, ce concordă cu cele *două voievodate ale Ţării Româneşti* din documente, rămase aci după Asaneşti, se înfăţişează ca neavînd nimic comun cu *„Moldovlahia"* (nume dat *Moldovei* în documente greceşti) falsificatorului, afară doară de tradiţia pe care se întemeiază amîndoi, independent unul de altul.

Închei această apărare a convingerii mele ştiinţifice, faţă cu veteranul magistru din *Istoria critică a românilor* şi din *Etymologicum magnum Romaniae*, cu cuvintele părintelui istoriei noastre vechi, Dimitrie Cantemir: „Pentru aceste împletecite socotele... pune-vom ceea ce vom putea nevoinţă, însă nu ca doară scrisorile altora de greşite să le arătăm, sau în cevaşi cinstea osteninţelor lor să micşorăm... ci numai ca din socoteala care mai aproape de adevăr se poate alătura... să adeverim". (*Hron.*, II, 401). Şi persist să cred a nu fi în conflict cu legea istoricului: *Ne quid falsi audeat, ne quid veri non audeat historia.*

[59] *Doc.*, I, 250: totam terram de Zeurino... usque ad fluvium Olth, excepta terra kenazatus *Lynioy* (recte *Lytuon*) *Woiauode* quam *Olatis* (recte *Olacis* — Vlachis) relinquimus, prout iidem

dete desfacerea lui Ioan Asan II (1218—1241) de biserica romană, la care Ioaniţă trecuse cu tot imperiul său. Complicaţiile urmate de aci au fost hotărîtoare pentru viitorul Ţării Româneşti.

Prin uniunea lui Ioaniţă cu biserica romană (1204) şi prin înfiinţarea Imperiului latin de Constantinopol după cucerirea părţii europene a Imperiului bizantin de cruciaţi (1204), mai toată Peninsula Balcanică împreună cu Ţara Românească fusese cîştigate pentru scaunul papal.

În curînd, autoritatea Romei se întinse şi asupra Moldovei, pe atunci supusă cumanilor. Cavalerii teutoni din ţara Bîrsei (1211—1225) ocupară, ca vasali ai regelui Ungariei o parte însemnată de ţară între Carpaţi şi Siret, împreună cu Valea Buzăului pînă la Dunăre, şi o supuseră scaunului papal. Papa înfiinţă aci un episcopat numit *episcopatul cuman* (constatat mai întîi la 1217), care, după retragerea cavalerilor teutoni (1225) fu pus, la reorganizarea lui (1227), sub protectoratul Ungariei[60].

Pe cînd astfel mai tot sud-estul Europei fusese cucerit pentru biserica romană, care părea a-şi fi întemeiat aci o dominaţie durabilă, Ioan Asan II, întorcîndu-se la ortodoxie, schimbă situaţia cu desăvîrşire. Rivalitatea cu Imperiul latin de Constantinopol făcu pe împăratul

hactenus tenuerunt... p. 251 : a fluvio Olth et Alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam... excepta terra *Szeneslai Woiauode Olatorum* (recte *Olacorum* = Vlachorum), quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt... Cf. Zimmermann & Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I (Hermannstadt, 1892) p. 73 sq. Numele lui Lytuon a fost citit fals în toate ediţiile de pînă acum, unde se află scris *Lynioy* sau *Lyrtioy*. După facsimilele publicate de d. N. Densuşianu (*Doc.*, I), nu putem citi acest nume altfel decît Lytuon. Literele *tu*, citite fals *ni* sau *rti*, sînt scrise, după facsimile, întocmai ca în cuvîntul *kenazatus* ce se află imediat înainte; iar litera finală *n*, care seamănă cu *y*, se deosebeşte de aceasta în toate cazurile unde se află *y*, avînd aceeaşi formă ca *n* final în *Vesprimen(si)*, facs. 47, şi *Quinqueecclesien(si)* facs. 51, dintr-un document din 1231, cum şi în facs. 18, 148, 151, 152. Că numele voievodului are să fie citit Lytuon, rezultă şi din împrejurarea că ţara lui e numită terra Lytua (*ibidem*, pp. 250—251).

[60] *Doc.*, I, 56—60, 65, 74—77, 80, 82, 85—99, 102, 107—108, 112, 130—132, 136—138, 141.

româno-bulgar să încheie, în a. 1235, o alianţă cu împăratul de Niceea (restul asiatic al Imperiului bizantin) în contra latinilor, cu scop de a desfiinţa şi împărţi între dînşii imperiul de Constantinopol. Această alianţă aduse cu sine desfacerea lui Ioan Asan de Roma, recunoscîndu-se de patriarhiile răsăritene autocefalia bisericii româno-bulgare, cu titlul de patriarh pentru arhiepiscopul de Tîrnova. Ioan Asan restabili ortodoxia în tot imperiul său, atît în Bulgaria cît şi în Vlahia, şi începu în unire cu împăratul de Niceea, o luptă înverşunată în contra Imperiului latin[61].

[61] *Doc.*, I, 139. Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, p. 258. Remarcabilă este ştirea lui Paisie, *Carstvennikъ*, pp. 46—47, despre restabilirea ortodoxiei în *Bulgaria* şi *Vlahia* prin Ioan Asan. El zice: „Spune în cărţile manuscrise cele vechi că, după moartea patriarhului s. Ioan, care a înălţat pe Asan la împărăţie, precum s-a spus mai sus, Asan a chiemat din Ohrida pe sfîntul părinte Teofilact şi l-a pus patriarh în Tîrnova. Şi sfîntul Teofilact a curăţit toată Bulgaria de erezie, care în vremea ceea era multă în Bulgaria. După aceea el a îndemnat pe împăratul Asan să meargă în *Vlahia*, s-o supună şi s-o curăţească de erezia romană (rimskaja eresъ), care pe atuncea domnea în Vlahia. Şi aşa Asan a mers de a supus amîndouă Vlahiile sub stăpînirea sa şi a poruncit vlahilor, care pe atuncea citeau în limba latinească, să lepede legea romană şi să nu citească în limba romană (rimskii jazыkъ), ci în cea bulgărească; şi a poruncit, care va citi în limba romană, să i se taie limba. Şi aşa vlahii au primit de atunci legea ortodoxă şi au început să citească bulgăreşte".

Patriarhul Ioan, „care a înălţat pe Asan la împărăţie", poate fi *Ioan Camater*, arhiepiscop de Ohrida pe la 1183—1195 (Golubinski, *op. cit.*, p. 45), contemporan cu Asan I, confundat aicea cu Ioan Asan II. Patriarhul Teofilact, pe care Paisie îl aduce de la Ohrida la Tîrnova şi căruia el îi atribuie iniţiativa pentru restabilirea ortodoxiei, nu este adeverit pentru acel timp. Pe timpul cînd Ioan Asan II se desfăcu de Roma era arhiepiscop de Tîrnova *Ioachim I* († 1237), care ia titlul de patriarh; lui îi urmează *Vasile II* (Golubinski, p. 82). Un arhiepiscop *Teofilact*, care urmează după un Ioan, a existat în Ohrida pe la 1085—1107, cînd Bulgaria era bîntuită de erezia bogomilismului (Golubinski, p. 42; Jireček, *op. cit.*, p. 211); în Tîrnova însă nu se află un arhiepiscop sau patriarh cu acest nume. Probabil, unele ştiri privitoare la erezia bogomilismului din timpul lui Teofilact au dat motivul pentru a se atribui greşit acestui arhiepiscop iniţiativa în contra „ereziei romane" de care vorbeşte *Ţarstvennicul* lui Paisie, confundînd *erezia* bogomilismului cu *uniunea* din timpul Asaneştilor. Dar şi în această formă greşită, ştirea lui Paisie, scoasă, cum zice el,

Despărţirea Imperiului româno-bulgar de biserica romană era o grea lovitură pentru autoritatea papei în Orientul ce fusese cîştigat în aşa măsură pentru catolicism. Nu numai Bulgaria şi Vlahia fură pierdute pentru Roma, ci defecţiunea lui Ioan Asan ameninţa şi pe Imperiul latin de Constantinopol, şi pe episcopatul cuman din Moldova şi existenţa lor, aşa că scaunul papal se vedea în pericol de a pierde cu totul poziţia cîştigată aci în timpul din urmă. Toate stăruinţele papei de a readuce pe Ioan Asan la uniune rămaseră zadarnice. Domnul românilor şi bulgarilor urma neînduplecat lupta începută în contra latinilor. Atunci papa îl excomunică şi invită, în anul 1238, pe regele Ungariei să întreprindă o expediţie cruciată în contra „schismaticului" Asan, iar ţara ce o va cuceri de la el să fie unită cu Ungaria [62].

Imperiul lui Asan se compunea atunci, după cum arată documentele, din „*Bulgaria* şi *Vlahia*" [63]. Asupra Vlahiei, regii Ungariei făceau oarecare pretenţii mai dinainte. Faptul că români din regatul ungar ocupaseră unele părţi transalpine se pare a fi dat ungurilor motiv de a considera aceste părţi, atît în Ţara Românească cît şi în Moldova, ca dependente de regat.

Deja pe timpul lui Ioaniţă am văzut că erau nişte neînţelegeri pentru confiniile Bulgariei şi Vlahiei cu Ungaria. Aceste neînţelegeri provoacă, în urmă, un război între

din *cărţi manuscrise vechi*, e foarte importantă. Ea ne dă tradiţia bulgărească despre imperiul Asaneştilor, care în lipsă de alte ştiri istoriografice indigene pentru acel timp este cu atît mai preţioasă, deşi amănuntele ei se înfăţişează alterate prin modul cum au fost transmise, dar nu într-atîta încît să nu se poată alege miezul istoric. Şi dacă Ţarstvennicul lui Paisie, orişicum o fîntînă foarte tulbure, nu poate servi ca propriu izvor istoric, el totuşi are, pentru chestiunea noastră, o necontestabilă valoare prin ceea ce conţine din originalele utilizate de dînsul, care scrieri indigene mai vechi n-au ajuns pînă la noi sau nu sînt cunoscute pînă acum. Cf. P i č, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, p. 61 sq.

[62] *Doc.*, I, 142, 159, 161—171, 173—179, 182 squ.

[63] *Ibidem*, I, 164, Papa către prelaţii din imperiul lui Asan, a. 1237: prelatis in *Bulgaria et Blachia* constitutis. Asan este numit *dominus Bulgarorum et Blachorum* (*ibidem*, pp. 164, 165) sau *Blachorum et Bulgarorum* (*ibidem*, p. 159).

Ungaria şi Imperiul româno-bulgar, sub Ioan Asan II, întîmplat pe la anul 1230 în regiunea Vidinului [64]. După acest război, în care ungurii au avut oarecare succese, se înfiinţează, la hotarele Imperiului româno-bulgar, bănatul unguresc al Severinului, constatat pentru prima dată în anul 1233 [65], şi regele Ungariei ia titlul de rege al *Bulgariei şi Cumaniei* [66].

Cu privire la Cumania, regele Ungariei a început să-şi afirme pretenţiile de supremaţie mai întîi pe teritoriul ocupat de cavalerii Teutoni din Ţara Bîrsei şi prin protectoratul asupra episcopatului cuman. Aceste pretenţii capătă apoi expresia lor prin titlul de *rege al Cumaniei* în titulatura regilor ungureşti, titlu primit o dată cu cel de *rege al Bulgariei* şi constatat de la 1233 în urmă.

Pe ce se bazează însă titlul de *rege al Bulgariei*, primit o dată cu cel de *rege al Cumaniei?* În Bulgaria, ungurii

[64] *Doc.*, I, 133 squ. a. 1235: Bela IV răsplăteşte serviciile magistrului Dionisie, între care sînt menţionate şi cele în lupta întîmplată cu Bulgarii la Vidin; p. 134: „dum in obsidione castri Budung essemus constituti... contra exercitum Alexandri, fratris ipsius Imperatoris Bulgarorum"... Această luptă e pusă înainte de expediţia făcută în Galiţia în a. 1231. F e j é r, *Codex diplomaticus Hungariae*, IV, 1, 343 squ. a. 1244. Bela IV răsplăteşte serviciile lui Bugomir, între care şi cele în lupta cu bulgarii la Vidin, p. 344: „dum inclytae recordationis Patri nostro Regi Andreae placuisset, nos personaliter in expeditione contra Bulgaros defendit; ipse in expugnatione Castri Budin per conflictus varios percussit, ingenti partis adversae strage... captus exstitit per hostes, et per dies plurimos est captivatus". Probabil tot la acest război se raportă şi documentul din a. 1245 (*Doc.*, I, 229) prin care Bela IV răsplăteşte serviciile comitelui Prinz, între care şi nişte servicii făcute *„in terra Aszani"*, menţionate alăturea cu luptele în Galiţia.

[65] *Doc.*, I, 126: Luca Bano de Scevrin.

[66] *Doc.*, I, 127, a. 1233; p. 143, a. 1236; p. 291, a. 1260. F e j é r, IV, 1, 104, a. 1238; p. 333, a. 1244; p. 338, a. 1244; p. 392, a. 1245; p. 455, a. 1247. IV, 2, 11, a. 1248; p. 372, a. 1256; p. 409, a. 1256; p. 489, a. 1259. IV, 3, 9, a. 1260; p. 48, a. 1261; p. 103, a. 1263; p. 544, a. 1270. *Mon. Hung. hist. Diplom.*, VIII, 159 a. 1267. XII, 207, a. 1246. XIII, 63, a. 1263; p. 227, a. 1269. De la Ştefan V (1270—1272) încoace, titlul de *rege al Bulgariei* (întrebuinţat pînă atuncea mai rar) este permanent în titulatura regilor ungureşti ca şi cel de *rege al Cumaniei*, întrebuinţat regulat încă de Bela IV.

nu posedau nici o fîșie de pămînt și nu aveau pe atunci nici un titlu de suzeranitate asupra acestei țări. Dar nu încape îndoială că acest titlu, constatat mai întîi în anul 1233, după războiul cu Imperiul româno-bulgar de pe la 1230, e în legătură cu succesele obținute în acest război. În același an, în care pentru prima dată întîlnim titlul de *rege al Bulgariei* în titulatura regilor ungurești, se constată și cel dintîi *ban unguresc de Severin.* Această coincidență arată unde avem să căutăm originea titlului în chestiune și achiziția pe care el se bazează.

Bănatul unguresc al Severinului, înființat la hotarele Imperiului româno-bulgar pentru paza graniței, cuprindea, după indicațiile ce avem, partea răsăriteană a Bănatului Timișan (numită pînă astăzi comitatul Caraș-Severinului) cu o fîșie din Ardeal la hotarul Olteniei (Țara Hațegului și ținutul numit apoi al Amlașului) și o parte limitrofă din Oltenia (Mehedinți cu Turnul-Severinului, după care s-a numit bănatul, și o parte din Gorj și din Vîlcea), întinzîndu-se pe ambele laturi ale munților de la Dunăre pînă la Olt [67].

Parte din Oltenia nu se află în posesiunea coroanei ungurești înainte de înființarea bănatului. Primul act de

[67] În diploma lui Bela IV din a. 1247 pentru cavalerii Ioaniți, Țara Hațegului (terra Harszok) e numită ca un teritoriu ce aparținea la țara (bănatul) Severinului, căci se eximează de la donația acesteia (*Doc.*, I, 250). Tot așa aparținea la acest bănat și ținutul numit apoi al Amlașului (vecin cu țara Hațegului), care trece în posesiunea domnului român Vladislav I (Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, 275 a. 1366) o dată cu titlul de ban al Severinului (*ibidem*, p. 306; *Doc.*, I, 2, 144 a. 1368). Prin ținutul Amlașului și prin partea limitrofă din Vîlcea (valea Lotrului, *Doc.*, I, p. 127 a. 1233), bănatul unguresc al Severinului se întindea, de-a lungul munților, pînă la Olt (*Doc.* I, 250 a. 1247: „totam terram de Zeurino... usque ad fluvium Olth..."). Părerea că toată Oltenia ar fi aparținut la acest bănat nu este întemeiată. (Argumentele d-lui Dan, *Din Toponimia Românească*, București, 1896, puse în sprijinul acestei păreri, nu pot fi valabile în cutare înțeles.) Afară de județul Mehedinți (numit astfel după castelul regesc Mehedia [castrum Mihald], de care depindea sub dominația ungurească), cu o parte din Gorj și Vîlcea la hotarul Ardealului, nu se găsesc urme de stăpînire directă a ungurilor în Oltenia. Chiar și aceste părți (cu cîteva

stăpînire ungurească în această parte este donația din anul 1233 pentru comitele Corlard, căruia Bela IV (însoțit la domnie de tatăl său, regele Andrei II) îi dăruiește țara Loviștei pe apa Lotrului [68]. Această diplomă din același an în care găsim cel întîi ban unguresc de Severin, este totodată și cel întîi document în care regele Ungariei poartă titlul de *rege al Bulgariei.* Corelația între acest titlu și donație, cum și între înființarea bănatului de Severin pare neîndoioasă. Toate trei, în raportul lor reciproc cum se prezintă, găsesc explicare în războiul cu Imperiul româno-bulgar, întîmplat cu vreo trei ani înainte.

În acest război, rezultat din neînțelegerile pentru confiniile Bulgariei și Vlahiei cu Ungaria, ungurii izbutesc a pune mîna pe o parte limitrofă din Oltenia. Spre a-și asigura noua posesiune, ei înființează aci, din teritoriul anexat și din părțile limitrofe ale Ungariei și Ardealului, bănatul de Severin, menit a întări granița la hotarul româno-bulgar. Drept afirmare a suzeranității asupra teritoriului ocupat în Oltenia, Bela IV face donația privitoare la țara Loviștei pe apa Lotrului. Partea oltenească a noului bănat unguresc fiind dezmembrată de la Imperiul româno-bulgar, regele Ungariei își însușește, pentru această posesiune, titlul de *rege al Bulgariei*, cum și pe cel de *rege al Cumaniei* pentru teritoriul episcopatului cuman dependent de Ungaria. În afară de fîșia din Oltenia ce aparținea la bănatul unguresc, și în afară de episcopatul cuman, ungurii nu aveau nici un temei real pentru titlul de rege al Bulgariei și Cumaniei, deși acest titlu se pare că mai voia să exprime oarecare pretenție de supremație și asupra restului Țării Românești și al Moldovei, ocupate în parte de români ungureni.

reminiscențe toponimice, pe lîngă puține indicii istorice) nu pot fi considerate decît ca posesiune trecătoare și nesigură, partea de căpetenie a bănatului unguresc fiind în comitatul Caraș-Severinului de astăzi. Cf. Pesty, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, Budapesta, 1878; mai ales tom. II, conținînd numele localităților, și tom. III, conținînd documentele Bănatului.

[68] *Doc.*, I, 127.

Regele Ungariei abia începuse a-şi afirma pretenţiile privitoare la partea nord-danubiană a Imperiului româno-bulgar (Ţara Românească), anexînd o parte din Oltenia şi însuşindu-şi titlul de rege al Bulgariei, cînd se iviră complicaţiile provocate prin desfacerea lui Ioan Asan II de biserica romană. Invitat de papa ca să întreprindă o expediţie cruciată în contra lui Asan, Bela IV primi, cum zice în răspunsul său către papa, „să ocupe Bulgaria şi *celelalte ţări ale lui Asan*, spre a le supune în cele spirituale scaunului apostolic, iar în cele temporale jurisdicţiei sale“ [69]. El primi această însărcinare mai ales în vederea pretenţiilor deja manifestate în contra Imperiului româno-bulgar. Proiectul papei îi deschidea perspectiva unei întinse cuceriri în această direcţie. Şi dacă nu putea să cucerească întregul imperiu al lui Asan, el avea în vedere cel puţin partea nord-danubiană, cuprinsă între bănatul de Severin şi episcopatul cuman.

Pe cînd regele Ungariei pregătea expediţia ordonată de papa, invazia tătarilor veni să dea lucrurilor o altă întorsătură. De groaza cumplitului duşman, cumanii din Moldova se retrag în Ungaria şi Bulgaria (1239), lăsînd ţara lor în mîna noului stăpîn. Tătarii se revarsă apoi asupra imperiului lui Asan şi asupra Ungariei prefăcînd totul pe unde treceau în foc şi cenuşă. Cîte monumente ale istoriei noastre nu s-au distrus atunci!

[69] *Doc.*, I, 182, a. 1238 (nu 1239): provocati assumimus ex animo, per nos aut per nostros, prout expedire videbimus, *Bulgariam et alias terras Assoeni* occupare, et sedi apostolice in spiritualibus, in temporalibus vero nostre jurisdictioni, Deo cooperante, subiugare... Cf. *ibidem*, p. 175: răspunsul papei, a. 1238. În legătură cu ţările lui Asan e numită aci şi *ţara Severinului* (*ibidem*; p. 183: circa partes Bulgarie in terra que Zeuren nominatur); Bela IV cere de la papa să-i încredinţeze oficiul de legat apostolic în ţara lui Asan ce o va cuceri, cu autorizaţia de a limita diocezele, de a institui episcopi şi de a asigna *„ţara Severinului de lîngă părţile Bulgariei“* (= Oltenia) unui episcopat oarecare. Modul cum Oltenia e numită aci alăturea cu ţările lui Asan arată o învederată legătură între ele, potrivit cu uniunea bănatului Basarabilor, ca ţară deosebită, cu imperiul Asaneştilor. Să mai notăm că *Bulgaria şi celelalte ţări ale lui Asan* din scrisoarea lui Bela concordă cu titlul lui Asan: *„împărat al bulgarilor şi grecilor şi al celorlalte părţi“* (v. n. 40). Prin celelalte *ţări* sau *părţi* în afară de Bulgaria sau de ţările „bulgarilor şi grecilor“ nu putem înţelege decît părţi ale imperiului în afară de teritoriul de sub stăpînirea directă a lui Asan, părţi anexe sau dependente, care în alte documente sînt cuprinse sub numele *Vlahia*, numită ca a doua parte a imperiului pe lîngă Bulgaria ca partea principală.

În vremea acestei groaznice fortuni, Ioan Asan II moare (1241), cînd imperiul său avea mai mult nevoie de braţul lui. El lasă domnia minorului său fiu Caliman (1241—1246) unui copil de nouă ani. În aşa circumstanţe voievozii români din Ţara Românească, pînă atunci vasali ai Asaneştilor, cedează năzuinţelor regelui Ungariei şi recunosc, spre siguranţa lor, suzeranitatea lui. La acest sfîrşit au ajuns proiectele de cuceriri asupra Imperiului româno-bulgar, făcute înainte de invazia tătarilor.

O bulă papală din anul 1245 adresată lui Caliman, următorul lui Ioan Asan II, nu-l mai numeşte domn al *Bulgariei şi Vlahiei*, ca pe predecesorii lui, ci numai al *Bulgariei* [70]. Vlahia nu mai făcea parte din imperiul Asaneştilor compus mai înainte din Bulgaria şi Vlahia. Doi ani în urmă (1247), ea se găseşte în dependenţă de Ungaria.

Suzeranitatea coroanei ungureşti asupra Ţării Româneşti, constatată prin diploma regelui Bela IV din anul 1247 pentru ordinul Ioaniţilor, era numai de curînd cîştigată. Spre a-şi asigura această nouă achiziţie, Bela IV dăruieşte, în anul 1247, ordinului Ioaniţilor „toată ţara Severinului cu munţii ce se ţin de ea şi cu toate celelalte atinenţe, împreună cu cnezatele lui Ioan şi Farcaş, pînă la rîul Olt afară de ţara lui *Lytuon Voievod*, care rămîne vlahilor, aşa precum aceştia au ţinut-o pînă aci; de asemenea peste Olt şi Alpii transilvani toată Cumania, afară de ţara lui *Seneslau Voievodul Vlahilor*, care rămîne acestora aşa precum ei au ţinut-o pînă aci şi întocmai în aceleaşi condiţii ca cele pentru ţara *Lytua*“ (= ţara lui *Lytuon*).

Donaţia se face în condiţiile următoare. Jumătate din foloasele şi veniturile Ţării Severinului, afară de cădinţele arhiepiscopilor şi episcopilor, să fie a regelui, iar jumă-

[70] *Doc.*, I, 225.

tate a ordinului; de asemenea şi jumătate din veniturile ce se vor culege regelui de la vlahii ţării Lytua, afară de Ţara Haţegului cu apartenenţele, ei să primească ordinul. Numiţii vlahi să fie datori a sta Ioaniţilor în ajutor cu armamentul lor, pentru apărarea ţării şi pentru respingerea sau răzbunarea injuriilor de la străini, cum şi Ioaniţii să fie datori a ajuta pe vlahi în asemenea cazuri. În Cumania, afară de ţara lui Seneslau, toate veniturile să fie, prin 25 ani de la intrarea Ioaniţilor în ţară, ale ordinului; iar după 25 ani ei vor avea să dea fiscului regal jumătate din veniturile acestei ţări. Din ţara lui Seneslau ordinul va primi, întocmai ca din ţara Lytua, jumătate din veniturile şi foloasele cuvenite regelui. Cheltuielile ce se vor face pentru paza cetăţilor şi fortificaţiilor să fie comune ale regelui şi ale ordinului. Pentru zidirea cetăţilor în Cumania, cum şi în contra impugnatorilor Cumaniei regele va sta în ajutor cu sfat şi faptă.

Ioaniţii la rîndul lor se obligă „a ridica armele în contra tuturor păgînilor cum şi în contra *bulgarilor şi altor schismatici*, dacă aceştia ar încerca să invadeze regatul sau confiniile lui". Pe lîngă aceasta, li se mai impune obligaţia de a popula ţările dăruite lor; dar să nu primească oameni din regat, fie de orice stare şi naţionalitate, ca să se aşeze acolo, fără de încuviinţarea specială a regelui. În caz că vreuna din aceste obligaţii n-ar fi observate din partea ordinului, regele, după trei admoniţiuni, va fi în drept să ia amendă prin reţinerea veniturilor, sau în alt mod, după buna sa chibzuinţă [71].

Această donaţie, confirmată de papa în anul 1251, a fost, în cea mai mare parte, iluzorie. În anul 1254, Bela IV scrie papei că a aşezat pe Ioaniţi „în loc foarte periclitat, la hotarele cumanilor şi bulgarilor, de unde speră a propaga, prin dînşii şi cu favoarea scaunului apostolic, răsadul credinţei catolice pe toată întinderea Dunării pînă la mare". Dar în aceeaşi scrisoare, el zice că „tătarii au făcut tributare părţile ce se hotăresc cu regatul la răsărit, adică

[71] *Doc.*, I, 249 squ.

Rusia, Cumania, Ţara brodnicilor (în Moldova inferioară) şi *Bulgaria*, care în mare parte erau mai înainte supuse stăpînirii lui", şi că ei ameninţă Ungaria şi toată Europa cu o nouă invazie [72]. În aceiaşi ani, misionarul Wilielm de Rubruquis arată ca supuse sau tributare tătarilor *„părţile de la gura Donului pînă la Dunăre, Valahia lui Asan şi Bulgaria pînă la Salonic"* [73], ţări identice cu cele din scrisoarea lui Bela IV. *Cumania* (cu *Valahia lui Asan*), dăruită ordinului Ioaniţilor, era deci parte supusă, parte tributară tătarilor. Ioaniţii nu puteau să posede decît *ţara Severinului fără voievodatul român al lui Lytuon*. Faptul că după donaţia acestei ţări nu se găsesc bani ungureşti de Severin pînă la anul 1263, pe lîngă spusele lui Bela IV despre aşezarea Ioaniţilor la hotarele Cumaniei şi Bulgariei, pare să indice că ei au luat în posesiune, pentru cîtva timp, *bănatul unguresc de Severin* (fără Ţara Haţegului, eximată de la donaţie).

La atîta se reduce, în cazul cel mai larg, întinsa donaţie din 1247. Restul nu era decît o donaţie fictivă, care să aibă fiinţă în cazul cînd cavalerii ar izbuti să-şi cucerească ţara dăruită. Prin acest mijloc, regele Ungariei căuta să-şi afirme pretenţiile de suzeranitate asupra unei ţări ce avea alt stăpîn.

Cavalerii Ioaniţi n-au avut mult parte nici de teritoriul luat în posesiune în bănatul Severinului. Temerea arătată de Bela IV în diploma de donaţie din 1247, unde are în vedere o eventuală invazie a *bulgarilor* în această parte [74], se adeveri prea curînd. Pe timpul războiului lui Bela IV cu Ottokar II al Boemiei din 1260, bulgarii năvălesc în bănatul Severinului; nime nu se găseşte care să ia apărarea ţării, pînă cînd magistrul Laurenţiu, fiind numit ban, recucereşte bănatul, care astfel fu restaurat şi resti-

[72] *Ibidem.*, I, 259 squ.
[73] *Ibidem.*, I, 265—266. Cf. n. 45.
[74] *Doc.*, I, 252: arma assumere contra omnes paganos cuiuscumque nationis, nec non contra *Bulgaros*, contra alios autem scismaticos, si Regnum vel Regni confinia invadere attemptarent...

tuit Ungariei [75]. Cavalerii Ioaniţi, a căror îndatorire era să apere ţara, se vede că părăsiseră nesigura posesiune fie pe timpul atacului bulgar, fie mai înainte.

Năvălirea bulgarilor în bănatul Severinului, prevăzută de Bela IV încă de la 1247 (cînd dăruieşte Ioaniţilor această ţară), se prezintă ca revendicarea unui drept oarecare asupra teritoriului în litigiu. După stingerea dinastiei Asaneştilor (1257), energicul Constantin Asan (căsătorit cu nepoata lui Ioan Asan II), luînd moştenirea lor în Bulgaria, pare a fi încercat astfel să reclame şi autoritatea foştilor împăraţi româno-bulgari în Ţara Românească şi, în virtutea acestui titlu, să recucerească (fie pentru imperiul său, fie pentru Basarabi) teritoriul oltenesc anexat la bănatul unguresc şi ocupat de unguri în urma războiului cu Ioan Asan II (pe la 1230). Orişicum, încercarea bulgarilor de a lua de la unguri Severinul, probabil în unire cu oltenii, tindea să restabilească o stare de lucruri anterioară ce fusese violată de unguri. În cele din urmă, ungurii rămînînd învingători şi de astă dată, teritoriul în litigiu a fost iarăşi anexat la Ungaria, reînfiinţîndu-se în acelaşi timp şi bănatul Severinului. De acum iarăşi se găsesc bani ungureşti de Severin [76].

Despre voievozii Ţării Româneşti, menţionaţi cu ocazia donaţiei pentru cavalerii Ioaniţi din 1247 *Lytuon Voievod* în Oltenia, şi *Seneslău Voievod* în partea din răsărit de Olt), nu mai căpătăm ştire decît din două documente

[75] *Doc.*, I, 317, a. 1264: „Denique cum Bulgarorum temeritas tempore guerrae inter nos et regem Bohemiae, ducem Austriae et Styriae exortae, *Banatum de Zeurino* hostiliter devastassent, et plerique de Baronibus nostris defensionem ipsius Banatus nollent assumere, per nos etiam diligenter requisiti, saepedictus magister Laurentius collato sibi per nos ipso Banatu Bulgarorum devicit exercitum... et sic... ipsum Banatum ad pristinum bonum statum virtute maxima restauratum nostrae restituit maiestati. *Laurentius* se află numit ca *ban de Severin* mai întîi în a. 1263, *ibidem*, p. 305. O invazie a bulgarilor în bănatul Severinului, întîmplată înainte de 1270, este menţionată şi în o diplomă a lui Ştefan V., *ibidem*, p. 348.

[76] De acum documentele arată iarăşi bani ungureşti de Severin pînă la 1291, *ibidem*, pp. 305—519.

ungureşti din 1285 şi 1288. În primul document, regele Ladislau IV spune că după moartea tatălui său (1272), cînd el luă domnia în etate puerilă, *Lytuon Voievod* cu fraţii săi, a ocupat „o parte de ţară peste munţi" ce aparţinea la regatul Ungariei şi nu voia să plătească tributul cuvenit regelui pentru acea parte. Regele a trimis în contra lui pe magistrul George, care îl învinse; Lytuon căzu în luptă, iar fratele său *Barbat* fu prins şi liberat numai după plătirea unei însemnate sume de bani. Astfel a fost restaurat tributul acelei ţări [77]. Documentul al doilea este de la magistrul George însuşi care, vorbind de această expediţie, numeşte pe Barbat, fratele lui Lython, cu atributul *Voievodul Litua* [78].

Lython, nume învederat identic cu *Lytuon* din 1247 (voievodul Olteniei), trebuie privit şi ca persoană identică cu acesta [79]. Probabil, tot el este şi acel *domn al Vlahiei*

[77] *Doc.*, I, 454: Demum eciam cum nos in etate puerili post obitum karissimi patris nostri regnare cepissemus, *Lython Woyvoda* una cum fratribus suis per suam infidelitatem *aliquam partem de Regno nostro ultra alpes existentem* pro se occuparet, et proventus illius partis nobis pertinentes nullis admonicionibus reddere curabat, sepedictum Magistrum Georgium contra ipsum misimus, qui cum summo fidelitatis opere pugnando cum eodum ipsum interfecit, et fratrem suum nomine *Barbath* captivavit et nobis adduxit; super quo nos non modicam quantitatem pecunie fecimus extorquere; et sic per eiusdem magistris Georgij servicium tributum nostrum in eisdem partibus nobis fuit restauratum.—Expediţia în contra lui Lytuon e pusă în acest document, cum şi în cel de-al doilea, imediat după războiul cu regele Ottokar II al Boemiei din 1278, la care ungurii au luat parte ca aliaţi ai lui Rudolf de Habsburg, şi înainte de luptele cu cumanii din Ungaria, întîmplate în 1282. Ea a avut loc, prin urmare, între 1278 şi 1282, mai probabil pe la 1279.

[78] *Doc.*, I, p. 483: Item, quando *Litua vaivodam* infidelem... nomine Barbat, captum adduxissemus ad presenciam Domini nostri regis...

[79] Identitatea numelor *Lython* şi *Lytuon*, izbitoare de la prima vedere, se confirmă şi prin documentul din 1288, unde Barbat, fratele şi următorul lui Lython, este numit *Litua vaivoda* (= voievodul ţării Litua); tot aşa şi ţara lui *Lytuon* din 1247 e numită *terra Lytua* (*Doc.*, I, 250). Numele ţării e dat după numele voievodului, ca şi *terra Assani* pentru imperiul lui Asan. Nu-mi pare admisibil a deriva acest nume din *Litvan* = *Litean*. Cum ar fi putut să ajungă pe atunci numele litvanilor pînă în Oltenia, spre

care, după ştiri bizantine, a fost socrul regelui sîrbesc Ştefan Milutin (1275 [1281]—1320)[80]. Partea de ţară ocupată de dînsul, pentru care refuză a plăti tribut ungu-

a da naştere chiar numelui voievodului ei? Românii n-au avut atingere cu litvanii decît în Moldova, şi nu înainte de timpul cînd principii litvani, de la Gedimin (1316—1341), încoace, au început să ocupe părţile ruseşti din vecinătatea Moldovei, pînă atunci supuse tătarilor. Abia după această dată, coincidenţă cu descălecatul Moldovei, a putut să intre şi cuvîntul *litfă* (în înţeles de *păgîn* sau *eretic*) în limba noastră. Litvanii fiind păgîni pînă la 1386, apoi catolici. *„Tătari* şi *litveni"* sînt idei asociate în poezia populară a *moldovenilor*, nu însă şi a celorlalţi români. Aşa fiind, nu putem admite nici o înrudire între *Litvan* şi *Litean* şi numele voievodului român *Lytuon* sau *Lython* de la 1247—1279. Dar, negreşit, documentele ungureşti nu ne-au păstrat acest nume în formă cu totul corectă. Un nume asemănător se găseşte în secolul XI la bulgari: *Lytovoi* (Λυτοβόης) oştean în răscoala lui Delean din 1040 (Kekavmenos, p. 28). Asemenea nume slave, derivate din *ljutъ* (= saevus) asupra cărora mi-a atras atenţia amicul meu I. Bogdan, mai sînt: *Ljutov, Luten, Litobor, Lutobor* ş.a. (Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personennamen*, p. 286). De acest fel trebuie să fie şi enigmaticul nume al voievodului român din Oltenia. Dacă şi numele *Litavor* din hrisovul lui Iuga Koriatovici din 1374 (Hasdeu, *Ist. crit. a Rom.*, I, 89) şi *Litovoi* dintr-un hrisov al lui Alexandru cel Bun din 1407 (*Doc.*, I, 2, 828), întrebuinţate ca al doilea nume, sînt nume personale slave derivate din acelaşi radical, sau dacă arată origine litvană (admisibilă în acel timp), rămîne întrebare.

[80] Nicephorus Gregoras, ed. Bonn, I, 203. Cf. *Anotaţiunile* lui Ducange, *ibidem*, II, 1198. Din cele patru femei ale lui Milutin, cea dintîi era fiica *domnului Vlahiei* (τῇ γὰρ πρώτῃ, θυγατρὶ τοῦ τῆς Βλαχίας ἄρχοντος οὔσῃ), pe care a lepădat-o după cîtva timp, ca şi pe cele două următoare. Cu a patra femeie, fiica împăratului Andronic II Paleolog, el se însoară în anul 1298 (Muralt, II, 471), fiind în vîrstă de 45 ani, după ce trăise vreo patru ani cu a treia şi *„mult timp"* cu a doua. Întîia căsătorie cea cu fiica domnului Vlahiei o va fi încheiat probabil în vîrstă de vreo 20—25 ani, deci înainte de 1279, cînd în Ţara Românească domnea Lython Voievod. După Pachymeres, ed. Bonn, II, 273, întîia femeie, despre care acest autor nu spune de unde era, trăia încă pe cînd Milutin voia să ia pe a patra; numai după moartea acestei femei legitime, întîmplată chiar pe acel timp, împăratul a consimţit să-i dea pe fiica sa, celelalte căsătorii (cu fiica sebastocratorului Ioan din Tesalia, apoi cu fiica ţarului bulgar Tertere) fiind considerate ca nelegitime (Engel, *Geschichte von Serwien und Bosnien*, Halle, 1801, p. 235, şi după dînsul Majkov (tradus de Dančić), *Istorija srpskoga naroda*, Belgrad, 1876, p. 31,

rilor, era, după toate indiciile, în partea din răsărit de Olt, unde la 1247 găsim voievodatul lui Seneslau. Ocupînd (pe la 1272) această parte, Lython, pînă atunci numai voievod al Olteniei, uneşte ambele voievodate într-un singur stat. Astfel Basarabii din Oltenia devin întemeietorii principatului a toată Ţara Românească.

Înainte de a fi unit cu Oltenia sub domnia lui Lython, voievodatul din răsărit de Olt, care la 1247 se găseşte, ca şi Oltenia, în dependenţă de Ungaria, devenise tributar tătarilor, arătaţi pe la 1254 ca stăpînind această parte. Lython, ocupînd partea din răsărit de Olt, trebuia s-o cucerească de la tătari[81]; orişicum, el n-a cuprins-o ca

şi Kállay (tradus de Schwicker), *Geschichte der Serben*, Budapesta, 1878, p. 54, punînd ca întîia femeie pe fiica sebastocratorului Ioan, numită la Pachymeres (scriitor contemporan) ca a doua, nu sînt în conformitate cu mărturiile istorice.

[81] Tradiţia din *Viaţa lui Nicodim de la Tismeana* spune că, după moartea lui „Batie împăratul tătarilor", Negru Vodă a descălecat partea din răsărit de Olt, a Ţării Româneşti, pînă atunci supusă tătarilor, şi „au gonit pre toţi tătarii cu mai marii lor din cele 12 judeţe de preste Olt" (*Viaţa prea cuviosului Părintelui nostru Nicodim Sînţitul, arhimandritul lavrei din sînta mănăstire Tismeana*, ed. Iosif Bobulescu, Bucureşti, 1883, p. 33). La Dunăre, puterea tătarilor slăbeşte în mod simţitor după moartea lui Bercai (1266), fratele lui Batu (cuceritorul Rusiei şi al Cumaniei, mort 1256) şi urmaşul acestuia în hanatul Ordei de aur. Tulburările şi luptele dinăuntru urmate pe acel timp, despre care face menţiune şi cronica Ipatiană (*Lêtopisъ po Ipatskomu spisku*, St. Peterburg, 1871, p. 570, a. 1266), au adus cu sine această trecătoare decadenţă. În părţile dunărene, tătarii nu se reîntăresc apoi decît pe la 1285 sub Nogai (care prin defecţiune de hanul Ordei de aur se făcu stăpîn pe Rusia meridională şi Moldova), cînd năvălesc în Ungaria şi peste Dunăre, unde fac tributară Bulgaria pînă la 1294. Încă pe la 1277, puterea tătarilor la gurile Dunării era atît de neînsemnată, încît păstorul Cordocuva (Lachanas), care apoi ajunge pe tronul Bulgariei (1277—1280), a putut să repoarte două victorii asupra lor. Decăderea puterii tătarilor în această parte face pe papa Nicolae III să ia în vedere, în a. 1279, reînfiinţarea episcopatului cuman (*Doc.* I, 429), care însă, în împrejurările ce au urmat, nu se realizează decît în a. 1347 (după retragerea tătarilor din Moldova), sub numele de episcopat de Milcov (*Doc.*, I, 2, 4. Cf. I, 622, a. 1332). Aşa fiind tradiţia de la Tismana despre gonirea tătarilor din partea de răsărit de Olt, urmată la întemeierea principatului Ţării Româneşti « după moartea lui Batie », trebuie să se rapoarte la timpul

țară dependentă de Ungaria. Așa fiind, el refuză ungurilor, care pretindeau un drept de suzeranitate și asupra părții cucerite de dînsul, tributul cerut. În lupta urmată de aci, Lython cade ca primul erou-martir al independenței române de care știe istoria. Aceasta este, în monumentele istoriei noastre, cea dintîi luptă a românilor pentru independență de Ungaria. Ea se repetă în urmă adeseori, pînă ce și români și unguri trebuie să se închine turcilor.

Lui Lython, pe care documentele îl arată ca cel dintîi domn al principatului Țării Românești, îi urmă în domnie fratele său *Barbat* (pe la 1279), după ce acesta se învoi a plăti ungurilor tributul. Apoi urmează *Tugomir* (pînă pe la 1310), tatăl „marelui *Basaraba Voievod*" care are celebrul război cu regele Ungariei, Carol Robert, în anul 1330, război prin care Țara Românească își cucerește independența [82]. De aci înainte, șirul și faptele domnilor

---

lui Lython. Dacă Basarabii n-ar fi izbutit să ia de la tătari această parte de țară înainte de 1280, ei n-ar fi putut s-o cuprindă mai apoi, după reîntărirea tătarilor la gurile Dunării, decît pe la mijlocul secolului XIV, cînd tătarii se retrag din Moldova. Pe atunci, Basarabii cuprind *părțile tătărești* de lîngă gurile Dunării (numite în titlul lui Mircea cel Bătrîn), anexate apoi la Moldova cu numele *Basarabia*. Partea din răsărit de Olt pînă la părțile tătărești cucerite în secolul XIV ei o stăpîneau din timpul lui Lython, voievodul Olteniei, care pe la 1272 a ocupat acea parte de țară.

[82] *Doc.*, I, 625, a. 1332: „cum exercitum nostrum... movissemus, et quedam confinia regni nostri, que in terra transalpina per *Bazarab filium Thocomery* scismaticum in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur, adissemus..." Acest *Thocomer* (= *Tugomir*), tatăl lui Basarab Voievod din 1330, a fost după toată probabilitatea, și predecesorul fiului său în domnie. El pare să fie voievodul Vlahiei de care face mențiune la 1307—1308 cronicarul stirian *Ottokar* (scriitor pe la 1310). Acesta spune că Otto de Bavaria, ales în a. 1305 rege al Ungariei de o parte a magnaților, însă detronat și prins în a. 1307 de voievodul Ardealului, fu dat voievodului Vlahiei spre a fi ținut închis; dar voievodul căzînd apoi bolnav, credința poporului atribuia cauza acestei boli nedreptei închisori a regelui, și astfel el căpătă în 1308 libertatea spre a se întoarce în patria sa (*Mon. Germ*, *D. Chr.*, V, 2, 1152 squ.). Domnia acestui nenumit voievod al Vlahiei, arătat în dependență de Ungaria, cade între voievozii *Barbat* și *Basarab* ai documentelor; identitatea cu *Tugomir*, tatăl lui *Basarab*, e singura conjectură ce putem face cu privire la determinarea lui. Anul 1310 ca dată aproximativă

Țării Românești sînt mai binecunoscute din documente și cronici, statul e consolidat.

* * *

În cronicile noastre, lista domnilor pînă la Neagoe Basarab, cînd se face primul început de istoriografie în Țara Românească, este foarte defectuoasă: mai mulți domni constatați prin documente lipsesc în ea, datele sînt inexacte, iar pînă la Mircea, și șirul domnilor este de tot greșit. Iată această listă pînă la Mircea: Radul Negru Voievod, 24 ani; Mihail Voievod, 19 ani; Dan Voievod, frate cu Mircea Vodă Bătrînul, 23 ani; Alexandru Voievod, 26 ani; Mircea Voievod Bătrînul, 29 ani.

Cu totul altfel se prezintă șirul primilor domni ai Țării Românești după mărturiile autentice. După voievozii dependenți de Ungaria, arătați pînă aci — *Seneslau* (1247, voievod în partea de răsărit de Olt), *Lytuon* sau *Lython* (1247, voievod în Oltenia, pe la 1272 și în răsărit de Olt, unind ambele voievodate de pînă atunci într-un singur principat), *Barbat* (pe la 1279) și *Tugomir* (pînă pe la 1310), toți necunoscuți cronicilor noastre, — este constatat, ca cel dintîi domn independent al Țării Românești, *Basaraba Voievod*, fiul lui Tugomir. Învingător asupra regelui Ungariei, Carol Robert, în toamna anului 1330, Basaraba Voievod — cunoscut ca domn războinic și din luptele sale (purtate ca aliat al bulgarilor) cu bizantinii

---

pentru sfîrșitul domniei lui este indicat parte prin datele cronicarului stirian, parte prin data lui Luccari pentru începutul domniei unui voievod confundat cu Negru Vodă, pus la acest an (v. n. 7). Și dacă putem admite, cu d. Xenopol (*Istoria Românilor*, II, 73), și anul 1290 al cronicilor noastre pentru începutul domniei lui Tugomir, acceptabil ca dată aproximativă (Barbat fiind numit în 1288 fără mențiunea că ar fi mort), totuși în nici un caz nu putem identifica pe acest voievod cu pretinsul descălecător *Radul Negru*, pus în cronice la 1290—1314. Această identificare, fără alt temei decît apropiata coincidență cronologică, este în completă contrazicere și cu mărturiile autentice și cu modul cum s-a format mitul descălecatului, precum se va vedea din cele următoare.

(1323) şi sîrbii (1330) — îşi cucereşte independenţa şi lasă urmaşilor, după puţin izbutitele încercări ale predecesorilor săi, un stat consolidat şi de sine stătător [83].

[83] Cea dintîi mărturie despre acest domn este diploma regelui Ungariei, Carol Robert, din anul 1324, prin care răsplăteşte serviciile magistrului Martin, trimis în mai multe rînduri la *Basarab voievodul Ţării Româneşti*, în care legaţii numitul magistru şi-a cîştigat deosebite merite. *Doc.*, I, 592 : item in deferendo pluribus vicibus nostras legaciones ad *Bazarab woyvodam nostrum Transalpinum*, ubi sue legacionis officium fideliter et laudabiliter adimplevit... Aici domnul român, numit „voievodul *nostru* transalpin“, este arătat ca fiind încă dependent de Ungaria ; de asemenea şi într-o bulă papală din anul 1327, adresată lui „*Bazaras Woyvode Transalpino*“ (*ibidem*, p. 601 : in terris tibi subiectis in regno Ungarie consistentibus...). După legaţiile trimise la dînsul *in mai multe rînduri* înainte de 1324, începutul domniei lui trebuie pus înainte de 1320, aproximativ pe la 1310, an dat de Luccari pentru începutul domniei lui Negru Vodă, cu care poate să fi fost confundat *cel întîi domn independent* al principatului. În anul 1323 Basarab ajută cu o oaste numeroasă pe Mihail, ţarul Bulgariei (1323—1330), în contra bizantinilor (*Ioannes Cantacuzenus*, ed. Bonn, I, 175). Aici Ţara Românească se găseşte numită pentru prima dată *Ungrovlahia* [ἐξ Οὐγκροβλάχων] nume ce pare să exprime dependenţa de Ungaria, ca şi numele dat de unguri : *Transalpina = pars regni ultra alpes*, tradus slav. *zemlja Zagorskaja*, rom. *ţara Muntenească*). Basarab mai ajută pe bulgari şi în contra sîrbilor, în bătălia de la Velbužd (28 iunie 1330), unde aliatul său Mihail pierdu lupta şi viaţa. Cu această ocazie aflăm că domnul român, numit „*Basaraba Ivanko*“, era socrul ţarului bulgar Alexandru (1331—1365), nepotul de soră al lui Mihail (M a j k o v, *op. cit.*, p. 38 ; J i r e č e k, *Gesch. d. Bulg.*, p. 290, după Zakonikul lui Duşan). Şi F o t i n o, II, 14 cunoaşte pe acest domn, din „cronicele ungurilor şi ale sîrbilor“, cu numele *Ion Basaraba*. La Tunusli, p. 244, cum şi în *Cronologia Ţării Româneşti* cunoscută lui Clain (E n g e l, *Gesch. d. Mold. u. Wal.*, I, 96) şi lui Şincai (*Cronica Românilor*, a. 1329), el este numit, de asemenea după „cronicile sîrbilor şi ale ungurilor“, numai *Basaraba*, pe lîngă însemnarea : „Acest domn Basaraba se găseşte cu doamna sa Margareta (la Şincai : *Marghita*) în pomelnicul mănăstirii Cîmpulungului“. (Tot aşa F o t i n o, II, 15—16, însă fără a repeta numele domnitorului). Cronicile sîrbeşti publicate de Šafarik (*Památky drevniho pismenictvi Jihoslovanuv*, Praga, 1873, pp. 53 şi 71) şi de Jagić (*Archiv f. slav. Philologie*, II, 84) numesc pe „Basarabi“ (Басараби) ca aliaţi ai ţarului Mihail. La Luccari, domnul Ţării Româneşti pe timpul acestui război este numit *Vulaico* (p. 49 : Per impetrare soccorso da *Vulaico Rè di Valachia*, o almeno per persuaderlo che volesse star neutrale in quella guerra, li mandò Nicolò Luccari figliuolo di Marco, per ambas-

Cauza războiului cu ungurii era Severinul, care — nu se ştie în care împrejurări — fusese luat în stăpînire de domnul român [84]. Carol Robert, intrînd în septembrie

ciadore). In realitate, *Vulaico* (= Vlaico) este numele lui *Vladislav Basarab* de la 1364—1372, numit în documente şi cronice ungureşti *Layk* (= Vlaic), pe care Luccari îl numeşte ca tată (în loc de *frate*) al soţiei lui Uroş cel Tînăr, fiul lui Duşan (p. 60 : Vulaico Rè di Valachia accasò Slava sua figliuola col Principe Urosc di Servia, trattando le nozze Nicolò Luccari. O *soră* a lui Vladislav este cunoscută ca regină a Serbiei. *Doc.*, I, 2, 158, a. 1370). O confundare de nume şi persoane s-a putut face aci prea lesne prin *vulaco* (= vlaco, valacco, român), formă ce întîlnim la acest autor. Cum *Vulaico*, aşa şi *Ivanco* sau *Ion* nu pare să fie numele adevărat al acestui voievod, ci mai probabil numai prenumele domnesc *Io.* = *Ioan*, întrebuinţat de domnii români, ca şi de ţarii bulgari, după Asaneşti. În acest înţeles îl putem numi *Ion Basarab*. Cronicele şi documentele ungureşti nu-l arată decît cu numele *Basarab* (cu variante mai mult sau mai puţin corupte) ; numai *Basaraba* îl numeşte şi inscripţia de pe mormîntul fiului său Alexandru (v. n. 89). Despre războiul lui cu Carol Robert : *Chronicon pictum*, ed. Florianus, II, 242 sq.) ; *Chronicon Dubnicense*, ed. Florianus, III, 123 squ. ; *Chronicon Budense*, ed. Podhradczky, p. 246 sq. ; *Doc.*, I, 623, 624, 626, 628, 632, 633, 635, 638, 645, I, 2, 14, 35, 49.

[84] Între 1291 şi 1330 nu întîlnim în diplomele ungureşti bani de Severin, iar la 1330 Severinul este în posesiunea lui Basarab. Această parte, dezmembrată de Oltenia pe la 1230, pentru care ungurii au apoi lupte cu bulgarii (*Doc.*, I, 317 şi 348), pare a fi fost reocupată de Basarabi pe timpul tulburărilor urmate în Ungaria după stingerea dinastiei Arpazilor (1301) pînă la recunoaşterea lui Carol Robert de Anjou ca rege (1308). Pînă la războiul din 1330 Basarab fiind, cum am văzut mai sus, în bune relaţii cu Carol Robert şi plătind şi tributul (*Chronicon pictum*, p. 242 : „cum tamen ipse princeps censum debitum regie maiestati semper fideliter persolvisset“), este probabil că încă predecesorul său luase Severinul. Carol Robert găsind faptul îndeplinit, s-a mulţumit dintru început cu recunoaşterea suzeranităţii sale din partea domnului român. Dar înfrîngerea care oştile aliate ale ţarului bulgar Mihail şi ale lui Basarab au suferit-o la Velbužd în vara anului 1330 a încurajat pe regele Ungariei să întreprindă expediţia în contra domnului român, cu scop de a reanexa Severinul (*Doc.*, I, 625 : cum exercitum nostrum regio edicto convocatum movissemus, et *quedam confinia regni nostri*, que in terra Transalpina per Bazarab filium Thocomery scismaticum in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur, adissemus..., *ibidem*, p. 627 : dum nos... contra Bazarab manifestum et notorium infidelem... *pro recuperandis ipsis partibus* fuissemus..., *ibidem*, I, 2, 14, diploma regelui Ludovic I,

1330 în Oltenia, ocupă Severinul şi aşeză acolo un ban [85]. Apoi înaintă spre capitala Argeş (castrum Argias), unde l-a ajuns ursita. „Făcutu-s-au acolo — zice cronicarul unguresc — măcel mare, şi au căzut ostaşi şi nobili nenumărată mulţime. Iar regele cu puţini credincioşi ai săi de-abia au scăpat. Întîmplatu-s-au aceasta ungurilor, pentru ca ei să nu se trufească de mulţimea învingerilor, ci să înveţe umilinţă“ [86]. Cu toată înfrîngerea suferită, ungurii rămîn stăpîni pe Severin, unde se află iarăşi bani ungureşti [87]. Însă Carol Robert, cît a trăit, n-a mai cercat să restabilească suzeranitatea Ungariei asupra Ţării Româneşti.

Lui Basaraba Voievod, cuceritorul independenţei, pe care cronicile noastre nici nu-l cunosc, îi urmează fiul său *Alexandru* [88]. Acesta, pus în cronică la loc greşit între

---

a. 1351 : Cum enim praedictus genitor noster cum valida multitudine suae gentis *ad recuperandum quasdam partes praedicti regni Hungariae* per Bozorab Vayvodam infidelem ipsius patris nostri occupatas contra eundem Bozorab ad partes transalpinaas accessisset...). După cronicile ungureşti, expediţia s-a făcut fără motiv suficient, la îndemnul voievodului Ardealului şi al unui Dionisie, care apoi este numit ban de Severin, aceştia rîvnind să dobîndească pentru unul din ei ţara lui Basarab.

[85] *Chronicon pictum*, p. 242 : Cum autem rex Zeurim et castrum ipsius recepisset, Dyonisio tradidit memorato omnia cum dignitate banatus. În diplome, Dionisie se găseşte ca ban de Severin la 1335, *Doc.* I, 634.

[86] *Chronicon pictum*, p. 243 sq. Lupta povestită de cronicar s-a dat mai sus de Curtea-de-Argeş, ungurii fiind atacaţi de români la întoarcere, în locuri muntoase şi strîmte. O diplomă a lui Carol Robert arată că, în această expediţie, el a înaintat cu toată oastea pînă *„sub castro Argias“* (*Doc.*, I, 646), pe atunci ca şi în urmă, capitala ţării.

[87] *Doc.*, I, p. 634, a. 1335; p. 673, a. 1342; I, 2, pp. 4—42, a. 1347—1356. Cf. P e s t y, I, 258 sq.

[88] Alexandru este numit pentru prima dată la a. 1343, cînd are întîlnire în Ardeal cu regele Ludovic, fiul şi următorul lui Carol Robert. Cronica lui Ioan de Küküllö (notarul lui Ludovic), cuprinsă

Dan şi Mircea cu 26 ani de domnie, moare în anul 1364 şi este înmormîntat la Cîmpulung, unde mormîntul lui cu

---

n *Chronicon Dubnicense* (ca şi în cronica de Buda şi în cronica lui Thurocz), zice : „quidam princeps seu baro potentissimus *Alexander vayvoda transalpinus* dicioni eiusdem (Ludovici regis) subiectus, qui tempore predicti Karoli regis patris sui a via fidelitatis divertendo rebellaverat et multa tempora in rebellione permanserat, audita pietatis ac eciam potestatis eiusdem regis Ludovici fama, ad ipsum sponte personaliter veniens circa confinia ipsarum partium (Transilvaniae)...“ (F l o r i a n u s, III, 138, cf. *Chronnicon Budense*, ed. Podhradczky, p. 268; T h u r o c z, ed. Schwandtner, I, 174). Anul 1343 rezultă din diplomele lui Ludovic date în Ardeal, de la sfîrşitul lui iunie pînă la sfîrşitul lui iulie 1343 (F é j e r, IX, 1, 193—202).

Alexandru fiind arătat aicea ca rebel pe timpul lui Carol Robert, R o e s l e r, *Rom. Stud.*, p. 296, l-a identificat cu Basarab din 1330 şi după dînsul au urmat şi istoricii noştri mai noi. Această părere am primit-o şi eu („Convorbiri literare“, XXIV, 958) <v. mai sus p. 357> pînă a cunoaşte inscripţia de pe mormîntul lui Alexandru la Cîmpulung, care am văzut-o în urmă. În această inscripţie (v. n. 89), Alexandru este numit *„fiul marelui Basaraba Voievod“*. De asemenea numai cu numele *Basarab* (Bazarab, Bozorab, Bazaras, Bazarad, Bozorod) se găseşte numit şi în documentele şi cronicile ungureşti domnul român care a avut războiul cu Carol Robert în 1330. În deosebire de acest *Basarab*, numit şi în diplomele lui Ludovic ca contemporan al lui Carol Robert (*Doc.*, I, 2, p. 14, a. 1351 ; p. 35, a. 1354 ; p. 49, a. 1357), *Alexandru*, contemporanul lui Ludovic, este numit în diplomele acestuia : „Alexandrum *Bozorabi* Wayvodam Transalpinum“ *(ibidem*, p. 37, a. 1355) sau „Alexander *Bazaradi*, Vajvoda Transalpinus“ *(ibidem*, p. 60, a. 1359), cum şi într-o scrisoare a papei către Ludovic : „Alexandro *Bassarati*“ *(ibidem*, I, 698, a. 1345), şi niciodată cu numele domnitorului din 1330. Forma *Bozorabi*, *Bazaradi*, *Bassarati* (lîngă Alexandru în nominativ, dativ şi acuzativ) este învederat genetivul numelui *Basarab* şi exprimă că Alexandru era *fiul lui Basarab*, cum îl arată şi inscripţia de pe mormîntul lui. Şi dacă cronicarul contemporan Ioan de Küküllö zice despre dînsul : „qui tempore Karoli regis a via fidelitatis divertendo rebellaverat et per multa tempora in rebellione permanserat“, aceasta concordă perfect cu documentele, care spun că rebeliunea s-a făcut „per Bazarab Olacum *et filios eiusdem*“ (*Doc.*, I, 633, a. 1335 ; I, 2, 35, a. 1354). Aşa fiind, Alexandru a luat parte la războiul

data morţii se vede încă azi [89]. Alexandru, deşi restabilise

cu Carol Robert ca fiu al domnitorului de atunci, probabil însoţit la domnie (cum se găsesc apoi mai mulţi fii de domni), şi n-a suit tronul decît după acest război.

După anii de domnie ce-i dau cronicile noastre, Alexandru ar fi început să domnească pe la 1338, *Cronica anonimă* în ed. Ioanid (p. 3) şi cronica lui Constantin Căpitanul („Mag. ist.", I, 95) îi dau 26 ani de domnie; în ediţia Bălcescu-Laurianu („Mag. ist.", IV, 233) şi în traducerea germană de Filstich (E n g e l, *Gesch. d. Mold. u. Wal.*, I, 60) a Cronicii anonime, el are 27 ani de domnie. Data morţii lui fiind, după inscripţia de la Cîmpulung, 16 noiembrie 6873 (= 1364), se explică ambele numere (anul 6873 începînd la 1 septembrie), dacă punem începutul domniei lui în 1338 (6846) înainte de 1 septembrie. În concordanţă cu toate datele ce avem, urmează deci ca domnia lui Alexandru să fie pusă la 1338/6846—16 noiembrie 1364/6873 = 26/27 ani.

[89] Piatra de mormînt, care se află în mănăstirea de la Cîmpulung sub strana domnească, poartă inscripţia ce o reproduc aci după cum am decopiat-o, fiind acolo în august 1893: М[ѣсѧ]цá Ноє[м]врїа Ѕ҃і д[є]нь прѣста|вис ѫ великїи и самодрьжáвнїи | г[оспо]д[а]рь Їѡ Никола Алеѯáндрь Во|євода с[ы]нь великáго Бáсараба ѫ Воєводѫ въ лѣт[о] ҂ЅѠ|ОГ енд. г҃ |. Вѣчнаѧ ємѹ памѧт. (În luna noiembrie 16 zile a răposat marele şi singur-stăpînitorul domn Io. Nicola Alexandru Voievod, fiul marelui Basaraba Voievod, în anul 6873 (= 1364) indiction 3. Veşnica lui pomenire). Cf. H a s d e u, *Etymologicum magnum Romaniae*, tom. III, fasc. 2, Bucureşti, 1894, col. 2554.

De această inscripţie face menţiune *Cronologia Ţării Româneşti* cunoscută lui Clain (E n g e l, *Gesch. d. Moldau u. Wal.* I, 97) şi citată (sub numele *Anonimul românesc*) de Şincai (*Cronica Românilor*, a. 1360), după care cronologie urmează şi Raicevich în *Breviario chronologico* (E n g e l, I, 153), Tunusli, p. 245 şi Fotino, II, 19, toţi dînd greşit anul 1366 în loc de 6873/1364. La aceşti autori însă, domnitorul este numit *Nicolae Voievod fiul lui Alexandru Voievod*, pe cînd inscripţia îl numeşte *Io. Nicola Alexandru Voievod fiul lui Basaraba Voievod*. Un Nicolae fiu al lui Alexandru Basarab n-a existat ca domn al Ţării Româneşti; nici cronicile noastre pînă la Cronologia în chestiune, nici mărturiile străine, nici documentele păstrate, nu-l arată. După textul proclamaţiei de război a regelui Ludovic I în contra domnului Ţării Româneşti, Vladislav I, din 5 ianuarie 1365, *Vladislav luase numai de curînd domnia după moartea tatălui său Alexandru* (*Doc.*, I, 2, 92—93). Deci predecesorul lui

relaţii bune cu Ungaria îndată după venirea la domnie a lui Ludovic I (1342—1382), cu care avu la 1343 întîlnire

Vladislav, *Nicola Alexandru*, mort în 16 noiembrie 1364, nu poate fi decît tatăl său, numit în documente externe (latine şi greceşti), cum şi în cronici, *Alexandru*. Despre acest Nicola Alexandru Voievod *Anonimul românesc*, citat de Şincai (a. 1360) zice:

„Nicolae Vodă sin Alexandru Vodă leat 1360—1366 la letopiseţ nu este, dar la mănăstirea Cîmpulungului se vede zugrăvit ctitor, ţiind biserica, din care se cunoaşte că în domnia lui s-au înnoit biserica sau au prefăcut-o. Se găsesc şi hrisoave ale lui, din care se cunoaşte că au domnit. Murind, s-au îngropat în mănăstirea Cîmpulungului; scrisă este piatra mormîntului: leat 1366 Nicolae Vodă sin Alexandru Vodă". Cf. Clain la E n g e l, *op.cit.*; T u n u s l i, *op. cit*; F o t i n o, *op. cit*).

Un „hrisov din anul 6860 (= 1352) al lui Nicolae Voievod Basaraba sin Alexandru Voievod Basaraba, feciorul Negrului Voievod Basaraba, prin care dă moşia Bădeşti să fie a mănăstirii Cîmpulungului", citează Radu Greceanu („Revista Română", Bucureşti, 1862, II, 252), hrisov cunoscut cu aceeaşi dată şi lui Fotino, *op. cit.* Acest hrisov din anul 1352 este chiar din timpul cînd documentele externe (a. 1345, 1355 şi 1359) arată pe *Alexandru fiul lui Basarab* ca domn al Ţării Româneşti. Nicolae, pretinsul fiu al lui Alexandru, şi Alexandru fiul lui Basarab domnind în acelaşi timp, este învederat că avem a face cu unul şi acelaşi domnitor, numit de inscripţia de la Cîmpulung *Nicola Alexandru fiul lui Basarab*. Acest nume se vede că Alexandru îl purta şi în hrisoavele sale, cum în cel citat de Greceanu şi Fotino şi în cele cunoscute autorului Cronologiei utilizate de Raicevich, Clain, Şincai şi Tunusli. Din aceste hrisoave, azi neexistente sau încă necunoscute, s-a scos numele *Nicolae sin Alexandru* întocmai ca din inscripţia de la Cîmpulung, care în realitate are numele *Nicola Alexandru sin Basaraba*. Şi într-un caz şi în altul, numele dublu *Nicola Alexandru* a fost reprodus greşit *Nicolae sin Alexandru*, două nume (ca la occidentali) fiind mai înainte foarte rar întrebuinţate la noi, iar mai în urmă prin al doilea nume arătîndu-se de regulă tatăl.

Pe *Nicolae Alexandru*, nu pe un *Nicolae sin Alexandru*, înfăţişează şi chipul de la mănăstirea Cîmpulungului, care „se vede zugrăvit ctitor, ţiind beserica". Această imagine cunoscută în secolul trecut, care probabil reprezintă o copie sau o pictură înnoită a unei imagini făcute la restaurarea bisericii sub Matei Basarab (poate după o asemenea imagine mai veche), există încă în mănăstire. După notele ce am luat, fiind acolo în august 1893, se află în corul bisericii, pe păretele din apus, două imagini cu chipuri de domni. Una reprezintă pe vechii ctitori: „Marele Radul Negru voevod întîiul de la descălecătoare Domn al Ţării Româneşti" şi „Io. Nicolae Alexandru Voevod Iliiaş", amîndoi ţinînd biserica cea veche. A doua

în Ardeal, a continuat să domnească ca domn independent pînă la sfîrşitul vieţii sale [90]. Lui îi urmează fiul său

reprezintă pe noii ctitori: „Marele şi prea înţeleptul şi blîndul creştin Matei Basarab Voevod Domnul Ţării Rumâneşti şi Doamna Mării Sale Elena", ţinînd biserica cea nouă. Adausul *Iliiaş* după *Io. Nicolae Alexandru Voevod*, nemenţionat de autorii citaţi, este învederat posterior. În domnia a doua a lui Alexandru Iliaş (1628—1630) s-a surpat biserica (1628), cum arată inscripţia pusă de Matei Basarab la restaurarea ei în 1636. Această rău înţeleasă menţiune pare să fi pricinuit confundarea făcută de zugravul restaurator, care a adăugat numele Iliiaş la numele vechiului ctitor *Io. Nicolae Alexandru Voevod*, domnitorul al cărui mormînt se află în mănăstirea fundată de dînsul. Acesta fiind identic cu *Alexandru Vodă I* al cronicilor, capătă înţeles şi cuvintele din cronica lui Constantin Căpitanul: *„Alexandru Vodă, carele zic să fie fost de felul lui Cîmpulungean"* („Mag. Ist.", I,92). Deci Alexandru I, cu numele întreg Io. Nicola Alexandru, mort la 1364 şi înmormîntat în mănăstirea de la Cîmpulung, tatăl şi predecesorul lui Vladislav I, se vede a fi fondatorul acestei mănăstiri sau al bisericii ei; iar Radul Negru, căruia se atribuie fundaţia mănăstirii, vom vedea din cele următoare că nu este altul decît Radul, fiul lui Alexandru, care urmează în domnie după Vladislav şi se distinge prin fundaţii mănăstireşti. Biserica de la Cîmpulung nu este singura fundaţie religioasă a lui Alexandru. El este fondatorul mitropoliei Ţării Româneşti, înfiinţată de dînsul în anul 1359 sub jurisdicţia patriarhatului constantinopolitan (M i k l o s i c h et M ü l l e r, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, Vindobonae, 1860, I, 383—388). Pe cînd tatăl său, „marele Basaraba Voevoda", consolidează statul prin puterea armelor şi prin cucerirea independenţei, Alexandru se înfăţişează mai ales ca organizator al ţării înăuntru.

[90] Ioan de Küküllö, vorbind despre întîlnirea lui Alexandru cu Ludovic în 1343, zice: „ad pedes regie maiestatis humo tenus est prostratus, et ad obedienciam et fidelitatem debitam reductus et integratus. Solemnia munera et clenodia presentando, et suum dominium sub sacra corona recognoscendo, cum gaudio et leticia ad propria remeavit, et ab illo tempore fidelitatem conservavit" (Florianus, III, 138). Această ştire a cronicarului unguresc este în contrazicere cu documentele regelui Ludovic însuşi. O diplomă a acestuia din 18 februarie 1355 spune că episcopul Demetrius de Oradea a fost trimis, după 15 iulie 1345, în mai multe rînduri la Alexandru, spre a trata *pace şi concordie* cu dînsul. *Doc.*, I, 2, 37: Nos igitur eiusdem venerabilis Patris, Domini Episcopi (Demetrii Varadiensis), multiplicia servitiorum et obsequiorum genera, quae idem in diversis nostris legationibus... ac demum post adeptum pontificale officium ad Alexandrum Bozorabi Wayvodam nostrum Transalpinium occasione pacis et concordiae inter nos et eundem tractandae, disponendae et firmandae, pluries proficiscendo affectione sedula

Vladislav (1364—1372), necunoscut cronicei [91]. Acest Vladislav se recunoaşte iarăşi ca vasal al regelui Ungariei şi primeşte în schimb partea oltenească a bănatului unguresc

studuit exhibere... (Demetrius a fost numit episcop de Oradea în 15 iulie 1345. T h e i n e r, *Monumenta Hungariae*, I, 683). Deci în 1343 nu poate să fi avut loc supunerea lui Alexandru de care vorbeşte cronicarul. Altă diplomă a lui Ludovic, din 29 august 1359, spune că Alexandru *refuzase a-l recunoaşte ca suzeran* (*Doc.*, I, 2, 60: eo tempore, quo Alex. Bazaradi, Vajvoda Transalpinus, nos pro Domino naturali recognoscere renuebat...).

Din aceste două diplome ar părea să reiasă că Alexandru, mai înainte nesupus regelui Ungariei se recunoaşte pe la 1355—1359 ca vasal. Însă chiar din 1359, luna mai, sînt actele patriarhatului de Constantinopol privitoare la întemeierea mitropoliei Ţării Româneşti, în care Alexandru este numit *mare voievod şi domn singur-stăpînitor a toată Ungrovlahia* (M i k l o s i c h et M ü l l e r, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, I, 383, 386: **Μέγας βοϊβόδας καὶ αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας**). Acest titlu, care caracterizează pe domnul român ca independent, îl arată şi inscripţia de pe mormîntul lui. Şi că el a murit ca domn independent, o spune însuşi Ludovic în proclamaţia de război în contra lui Vladislav, fiul şi următorul în domnie al lui Alexandru (*Doc.*, I, 2, 92, a. 1365, cf. n. 92). În proclamaţie se mai zice că Alexandru, nerecunoscînd pe Ludovic ca suzeran, a călcat pactele încheiate între dînşii. Nu cunoaştem aceste pacte, ca să putem şti întrucît Alexandru le-a călcat prin nerecunoaşterea suzeranităţii ungureşti. După diploma fiului său Vladislav din 1368 (*Doc.*, I, 2, 148), *Alexandru a recunoscut, jurisdicţia diocezană a episcopului Transilvaniei asupra catolicilor din Ţara Românească*. Acest rezultat mai ales se vede că l-au avut misiunile episcopului Demetrius, trimis de Ludovic după 1345 la Alexandru. În altă privinţă, aceste legaţii, cum şi întîlnirea cu regele în 1343, nu se constată să fi efectuat mai mult decît îndreptarea relaţiilor rupte sub Carol Robert, fără ca Alexandru să se recunoască formal ca vasal unguresc. Se pare că mai ales prin a doua căsătorie a lui Alexandru cu Doamna Clara, care era catolică (*Doc.*, I, 2, 158) şi probabil din Ungaria, s-a făcut această apropiere. În urma restabilirii bunelor relaţii, Ludovic putea pe la 1355—1359 să spere a readuce pe domnul român la vasalitate, sau chiar să-l considere ca vasal; dar după propria lui mărturie din 1365, acesta nu s-a supus. Spusele lui Ioan de Küküllö despre supunerea de bunăvoie a lui Alexandru în 1343 şi despre vasalitatea ce el ar fi păzit-o de atunci în urmă fiind contrazise de diplomele regelui însuşi, se vede că cronicarul unguresc confundă restabilirea bunelor relaţii cu supunerea.

[91] Vladislav este arătat ca fiu al lui Alexandru în scrisoarea papei Urban V din 1370 către dînsul (*Doc.*, I, 2, 159, cf. *ibidem*, p. 158. Diploma lui Vladislav din 1369, în care după F e j é r,

resc de Severin și ținutul Amlașului, cu titlul de ban al Severinului, cum și țara Făgărașului cu titlu de ducat, ca feuduri ungurești. Faptul se constată prin documente, și iată cum.

Luînd domnia după moartea tatălui său (16 noiembrie 1364), Vladislav refuză a se închina regelui Ungariei. În urmare, Ludovic emite, în 5 ianuarie 1365, o proclamație de război în contra lui. Prin aceasta, regele provoacă pe credincioșii și oștenii săi din comitatul Ung să se adune la Timișoara, spre a pleca în contra rebelului voievod Vladislav, care după moartea tatălui său, urmînd exemplul acestuia, a luat domnia Țării Românești fără a se închina regelui, și o ține întru batjocura suveranului de la care se cuvine să o primească [92].

IX, 4, 210 și *Doc.*, I, 2, 149 se află: „condam *Alexandri*, Patris nostri", are în acest loc, după ediția mai nouă de Zimmermann-Werner-Müller, II, 334: „quondam *domini* patris nostri"). Despre acest domn. *Anonimul Românesc* citat de Șincai (a. 1340) zice: „Ladislav Vodă Basarab de la anul 1340 pînă la anul 1345 la letopiseț, nu este, dară se dovedește dintr-un hrisov al lui Mircea Vodă, ce este la mănăstirea Tismana, întru care zice că la acest veleat domnea unchiul său Vladislav Vodă Basarab". Cf. Clain la Engel, I, 96; Tunusli, p. 244; Fotino, II, 16—17 („veleatul" lui Vladislav nu este arătat în hrisovul lui Mircea, cum spune aci).

[92] *Doc.*, I, 2, 92—93: Quia quondam (Alexander) Wayvoda Transalpinus tanquam inmemor beneficiorum a nobis receptorum et ingratus fidem suam et litteras utrobique super certis pactis, censibus et... nostri dominii naturalis nobis debitis inter nos et ipsum initam et emanatas ipsa adhuc vita mundiali perfruente temerariis ausibus ... non expavit; demumque ipso ab hac luce decesso Ladislaus eius filius pravos mores imitatus paternos, nos tanquam suum dominum naturalem minime ... inconsultis nobis et inrequisitis in eadem terra nostra Transalpina, que iure et ordine geniture nobis debetur, titulum suum fictum erigens in contumeliam Domini a quo sua debent dependere insignia; in ipsius terre nostre dominium ex perfida voluntate et connivencia Olachorum et habitatorum terre eiusdem loco Patris ... se subrogare...; fidelitati Universitatis Vestre firmo Regio sub edicto precipiendo mandamus, quatenus habita noticia presencium universi vestrum universaliter et singuli singulariter vos equis, armis et aliis exercitus necessariis adeo promptuarie disponere et munire curetis, ut in festo Beati Mathye Apostoli (= 24 februarie) proxime nunc venturo in Themeswar nos iungi valeatis sine mora ... ad conterendam proterviam dicti hostis et rebellis nostri prelibati fidelia et gratuita

Expediția proiectată în contra domnului român n-a avut loc în 1365. În locul ei, în primăvara acelui an, Ludovic face război țarului bulgar Sracimir, cumnatul lui Vladislav, pe care învingîndu-l îl ia prins, împreună cu soția lui, sora lui Vladislav [93]. Ungurii ocupă Bulgaria apuseană cu capitala Vidin (țara lui Sracimir), din care, împreună cu partea timișeană a bănatului de Severin, se înființează apoi *bănatul Bulgariei* [94].

Din Bulgaria, Ludovic, avea, probabil, de gînd să atace, cu patru ani în urmă (1369), pe Vladislav. Dar acesta previne atacul de care era amenințat și el, năvălind în Ardeal și ocupînd un teritoriu la hotar; apoi se împacă cu Ludovic, recunoscîndu-l ca suzeran și primind în schimb teritoriile ce se află apoi în posesiunea lui ca feuduri ungurești.

În 10 octombrie 1366, Ludovic ordonă de la Orșova, vicevoievodului Ardealului, Petru, să delimiteze satele *Icilău*, *Tilișca*, *Săcel* și *Orlat*, situate în apus de Sibiu, de *„teritoriul de sub voievodatul domnului Vladislav, voievo-*

---

servicia nobis et sacro nostro diademati viriliter inpensuri (locurile însemnate cu ... sînt deteriorate în original).

[93] Florianus, III, 185. Expediția se face, cum reiese din documente, în primăvara anului 1365. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*, „Archiv fur osterreichische Geschichte", Viena, 1884, LXVI, 29 squ. Despre sora lui Vladislav, „imperatrix Bulgarie", v. *Documente*, I, 2, 158, a. 1370.

[94] *Doc.*, I, 2, 143, a. 1368: Ludovicus... fidelibus suis Castellanis de *Temeswár*, de *Sydowar* (= Jidova), de *Sebuswar*, de *Myhald*, et de *Orsowa*, vel Vicecastellanis eorundem salutem et gratiam. Cum nos Banatum regni nostri Bulgarie simul cum dictis castris, salva manente dileccione, a Magistro Ladislao filio Philpus auferentes magistro Benedicto filio Heem fideli nostro contulerimus... În vara anului 1366, Dionysius, voievodul Ardealului, numit „capitaneus civitatis et districtus Bidiniensis regni Bulgarie", era încă guvernatorul țării cucerite de la Sracimir (Fejér, IX, 3, 551, 557, 560). Curînd după aceasta s-a înființat bănatul Bulgariei, numindu-se ban mai întîi Ladislau, fiul lui Philpus, apoi în februarie 1368 Benedict, fiul lui Heem. Sracimir, din a cărui țară, împreună cu partea timișeană a bănatului de Severin, se formează bănatul Bulgariei, primise de la tatăl său Alexandru (1331—1365), la împărțirea imperiului între fiii acestuia, partea apuseană cu capitala Vidin, iar fratele său mai mic Șișman (favorizat de tatăl său) partea răsăriteană (cea mai mare) cu capitala Tîrnova.

dul nostru Transalpin" [95]. Lîngă numitele sate, în vecinătate cu Icilău, se află Amlaşul. Iată *ducatul de Amlaş* din titlul domnilor români. Teritoriul fusese cîştigat de Vladislav numai de curînd, căci e necesară o delimitare. El l-a cucerit cu sabia, cum par să indice două acte ungureşti (unul de la vicevoievodul Ardealului, Petru, şi altul de la capitul de Alba-Iulia), prin care se arată că Vladislav, voievodul Ţării Româneşti, năvălind în Ardeal, arsese mănăstirea de la Tălmaciu (la miazăzi de Sibiu) [96]. Aceasta

[95] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, 273: Nos Ludovicus... vobis Petro vicevaivodae Transilvano firmiter praecipiendo mandamus, quatenus coram testimonio capituli ecclesiae Albensis Transilvane... metas possessionum Johannis dicti Tompa comitis alpium nostrarum de partibus Transilvanis *Echelev* et *Thylichke* vocatarum necnon possessionum Iohannis filii Petri de Dyznoyo *Ffeketevyz* et *Waraliafalu* vocatarum a parte *terrarum sub vaivodatu domini Ladislai vaivodae nostri Transalpini existentium* mediante iustitia reambulando iustificetis... Cf. *ibidem*, pp. 274—275: relaţia capitulului de Alba-Iulia din 24 noiembrie 1366 despre delimitarea făcută; p. 278: diploma lui Ludovic din 2 ianuarie 1367, privitoare la posesiunile „*Ffeketeviz* et *Waraliafalu*", delimitate „*a parte terrarum vaivodae nostri Transalpini*".

[96] Zimmermann-Werner-Müller, II, 333, Petru, vicevoievodul Ardealului, către capitulul de Alba-Iulia: Quod magister Johannes filius Petri dicti Chech de Diznoyo ad nostram accedendo praesentiam nobis per modum protestationis significare curavit, quod ipse omnes literas et instrumenta super omnibus possessionibus suis confecta et emanata causa maioris conservationis et cautelae in claustro beati Nicolai confessoris in *Tolmasch* constructo seu habito reposuisset, quod claustrum per *Layk vaivodam Transalpinum* omnino crematum extitisset, in quo claustro omnes literae et instrumenta combusta et cremata extitissent. Cf. *ibidem*, p. 335, relaţia capitulului de Alba-Iulia despre cercetarea făcută asupra faptului constatat. Scrisoarea vicevoievodului, care nu s-a găsit în original, ci numai intercalată în răspunsul capitulului căruia era adresată, poartă data: „*feria tertia post festum beati Martini confessoris anno domini M° CCC° LX-mo nono*" (ziua s. Martin confesorul este 11 noiembrie). Cercetarea despre care raportează capitulul s-a făcut în „*feria quarta post festum beati Bricci confessoris*" (ziua s. Briccius este 13 noiembrie); iar raportul este datat: „*XV° die inquisitionis praenotatae anno domini quo supra*" (= anul din scrisoa-

nu putea fi decît pe timpul ostilităţilor constatate prin proclamaţia de război a lui Ludovic din 1365, urmată de expediţia în Bulgaria [97]. În 1365 încă un duşman, Vladislav

rea intercalată a vicevoievodului, adică 1369). Cf. regestul la Fejér, XI, 475 şi *Doc.*, I, 2, 149, unde de asemenea se dă anul 1369.

În noiembrie 1369, din care lună şi an sînt datate ambele documente, Petru vicevoievodul Ardealului nu mai era în viaţă. El căzuse, împreună cu voievodul Ardealului, Nicolae, în războiul cu Vladislav Basarab din primăvara anului 1369 (Florianus, III, 187: Nicolaus voyvoda..., ibidem cum strenuo viro Petro vicevoyvoda... est interfectus). Data acestui război, relatat de cronicarul contemporan Ion de Küküllö fără arătarea anului, se determină prin două acte judecătoreşti din 14 decembrie 1369 (*Doc.*, I, 2, 150), prin care nişte procese, ce fuseseră prorogate în timpul războiului „contra Layk Woyvodam" pe terminul de toamnă (ad octavas festi beati Andree apostoli proxime pretevitas = 7 decembrie 1369), se amînă din nou pe terminul de primărară (ad octavas festi beati Georgy martyris nunc venturi = 30 aprilie 1370). Prin urmare, războiul fusese pe timpul terminului de primăvară, pe la s. George 1369. *Voievodul Ardealului, Nicolae*, care, împreună cu *vicevoievodul său Petru*, cade în război, se găseşte în diplome pentru ultima dată în 23 mai 1368 şi într-un document posterior din acelaşi an (Fejér, IX, 4, 122, 134). Al doilea document n-are data lunii şi zilei, este însă, cum rezultă din menţiunea episcopilor *Ştefan al Sirmiei* şi *Demetrius al Ardealului* între marturi, posterior celui dintîi). La 26 iunie 1369 şi în urmă se găseşte numit *Emerich ca voievod al Ardealului* (*ibidem*, p. 179). *Vicevoievodul Petru*, care încă în 8 august 1368 liberează un act (Zimmermann-Werner-Müller, II, 317), iar la 2 iulie 1370 este menţionat ca mort (*ibidem*, 351: Petri *quondam* vicevaivodae), nu mai era în viaţă în septembrie 1369, cînd, ca şi în urmă, găsim pe *Ioan* ca *vicevoievod al Ardealului* (*ibidem*, p. 328, sept. 16 şi 26). Deci cele două documente, unul liberat de vicevoievodul Petru, altul adresat lui, editate cu data noiembrie 1369 (singurele cu aşa anacronism), nu pot fi din acest an, ambele fiind date înainte de războiul cu Vladislav din primăvara anului 1369 (cf. n. 97).

[97] După 10 octombrie 1366, cînd Ludovic dă ordinul pentru delimitarea posesiunii ardeleneşti a lui Vladislav, acesta nu mai are ostilităţi cu ungurii decît în 1369, după ce face menţiunea despre arderea mănăstirii de la Tălmaciu. Ostilităţile din 1369 au urmat din amestecul lui Vladislav în afacerile Bulgariei, unde el ajută pe cumnatul său Sracimir să obţină iarăşi domnia. În luptele urmate pentru aceasta, la care se raportă diploma lui Ludovic din 22 iunie 1369 pentru Benedict banul Bulgariei (Fejér, IX, 4, 172 sq.), Vladislav a luat Vidinul pe timpul cînd nişte misionari minoriţi, veniţi în Bulgaria pentru propagarea catolicismului, au fost ucişi în 12 februarie 1369 (Fermendžin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae*

este arătat, în documentul din 10 octombrie 1366, deja ca împăcat cu regele Ungariei şi ca vasal al lui. Pacea a fost obţinută prin recunoaşterea suzeranităţii ungureşti din partea lui Vladislav în schimbul teritoriului cedat de Ludovic ca feud unguresc.

Afară de ţinutul Amlaşului, care în 1366 se găseşte pentru prima dată în posesiunea domnului Ţării Romă-

---

Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici, în *Starine*, Zagreb, 1890, XXII, 11 : Passio quinque fratrum de observancia in civitate Bodon cf. *ibidem*, varianta din W a d d i n g, *Annales Minorum*, VIII, 215, a. 1369). Spre a restabili autoritatea sa în Bulgaria şi spre a pedepsi pe Vladislav, Ludovic întreprinse, în primăvara anului 1369, expediţia de care ne dă ştire Ioan de Küküllő (F l o r i a n u s, III, 186 sq.). O armată condusă de regele însuşi, restabilind mai întîi dominaţia ungurească în Bulgaria, intra în Ţara Românească peste Dunăre. În acelaşi timp, o altă armată, condusă de Nicolae voievodul Ardealului, intra din Ardeal în regiunea Ialomiţei, unde suferi o înfrîngere ca cea din zilele lui Carol Robert; voievodul Nicolae cu vicevoievodul Petru şi mulţi oşteni şi nobili găsiră aci moartea. În 25 noiembrie 1369 Vladislav iarăşi este împăcat cu Ludovic, pe care îl recunoaşte ca suzeran (*Doc.*, I, 2, 148). Condiţia păcii pare a fi fost mai ales reinstalarea lui Sracimir pe tronul de la Vidin ca vasal unguresc cum îl găsim după acest război. Pe timpul acestor ostilităţi, rezultate din afacerile bulgăreşti, n-a putut să aibă loc năvălirea lui Vladislav în Ardeal, întîmplată, cum am văzut (n. 96), înainte de moartea vicevoievodului Petru, care căzu în expediţia făcută în Ţara Românească. După indiciile ce avem ea trebuie pusă în timpul ostilităţilor constatate în 1365, care s-a sfîrşit prin cedarea teritoriilor ungureşti ce se află apoi în posesiunea lui Vladislav.

Anul 1365 rezultă din chiar înseşi documentele care fac menţiune de năvălirea lui Vladislav în Ardeal. În anii 1366—1369, data scrisorii vicevoievodului Petru, dată la *Zentemrich* (= Szentimre, Sînt-Imbru) *„feria tertia post festum beati Martini confessoris"*, nu concordă cu *„feria quarta post festum beati Briccii confessoris"*, ziua în care s-a făcut la Tălmaciu cercetarea dispusă prin această scrisoare. În numiţii ani, *feria quarta* (= miercuri) după ziua s. Briccius cade în ziua imediat următoare după *feria tertia* (= marţi) ce urmează după ziua s. Martin confesorul (1366 în 18 după 17, 1367 în 17 după 16, 1368 în 15 după 14, 1369 în 14 după 13 noiembrie). E peste putinţă ca de la o zi la alta să ajungă scrisoarea vicevoievodului de la Sîn-Imbru la Alba-Iulia şi în acelaşi timp să se facă şi cercetarea la Tălmaciu prin delegaţi trimişi acolo în urma acestei scrisori. Pentru timpul domniei lui Vladislav înainte de războiul din 1369 nu rămîne decît anul 1365. Dar în acest an, marţea după s. Martin cade în 18 noiembrie, o săptămînă după ziua sfîntului, în care caz ar fi trebuit să se dateze *in octavis festi* (nu „feria

neşti ca teritoriu numai de curînd cîştigat, Vladislav ia în stăpînire, probabil o dată cu ţinutul Amlaşului, şi ţara Făgăraşului, cum şi partea oltenească a bănatului de Severin, unde înfiinţează mănăstirea Vodiţa şi mitropolia Severinului [98]. În documentele sale, el poartă titlul:

---

tertia post festum") *beati Martini confessoris* iar miercurea după s. Briccius ar fi de asemenea în ziua următoare (19 noiembrie). Anul 1364, în care marţea după s. Martin cade în 12 noiembrie, nu poate fi admis, atît din cauza că la 12 noiembrie încă nu domnea Vladislav spre a putea fi numit *vaivoda Transalpinus*, cît şi din cauza celei de a doua date; aceasta din urmă fiind o săptămînă după ziua s. Briccius (= *in octavis festi*, datare neobicinuită după acest sfînt) şi ziua următoare după s. Elisabeta (19 noiembrie), ea ar trebui să fie numită *feria quarta post festum beatae Elisabeth*. În afară de aceasta, o năvălire făcută în Ardeal în 1364 n-ar fi rămas nemenţionată în proclamaţia de război a lui Ludovic în contra lui Vladislav din 5 ianuarie 1365, unde chiar se arată motivele pentru războiul proiectat.

Aşa fiind, nu putem descurca data în chestiune decît admiţînd calculul cu ziua s. Martin în 10 noiembrie, cum se găseşte în unele mineie (M a r t i n o v, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis, 1863, p. 274). În 10 noiembrie serbîndu-se ziua *Martini pape martyris*, numit cîteodată greşit şi *confessor* (G r o t e f e n d, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, tom. II, 2, Hannover-Leipzig, 1898, p. 139), această abatere de la regulă este cu atît mai explicabilă. În acest caz, datele ambelor documente concordă numai pentru anul 1365, cînd *feria tertia post festum beati Martini confessoris* ar fi 11 noiembrie, iar *feria quarta post festum beati Briccii confessoris* cu opt zile în urmă, adică 19 noiembrie; iar în anii 1366—1369 data a doua ar fi de asemenea în ziua următoare după data dintîi (G r o t e f e n d, *Zeitrechnung* I, Hannover, 1891, tabla XXIX). Mai rămîne să se constate, prin analiza paleografică a originalului sau a unui facsimil, dacă la numărul anului *M° CCC° LX-mo nono* lectura *nono* în loc de *quinto* găseşte explicare suficientă. În scrisoarea medievală, literele *uinto* din *quinto* (lipsind q) pot fi lesne confundate cu *nono*. Pînă la această probă hotărîtoare asupra documentului în chestiune, toate criteriile concurg pentru concluzia că năvălirea lui Vladislav în Ardeal, cînd el arde mănăstirea de la Tălmaciu şi ia ţinutul Amlaşului, s-a făcut înainte de 11 noiembrie 1365 şi după 5 ianuarie aceluiaşi an, cu ocazia ostilităţilor constatate chiar pentru acel timp.

[98] V e n e l i n, *Vlaho-bolgarskija ili dako-slavjanskija gramaty*, p. 5 squ.: hrisovul lui Vladislav pentru mănăstirea Vodiţa, fără dată. H a s d e u, *Negru Vodă*, acelaşi hrisov fotolitografiat — M i k l o s i c h-M ü l l e r, *Acta Patr. Const*, I, 532, 535, a. 1370. Episcopul Severinului are mai întîi titlul μητροπολίτης μέρους

Voievod al Țării Româneşti, ban de Severin şi duce de Făgăraş [99]. Țara Făgăraşului este numită, în unul din aceste documente, „*noua plantație*" (dux novae plantationis terrae Fugaras), ceea ce probează că şi acest teritoriu ardelenesc era cîştigat numai de curînd, ca şi ținutul Amlaşului [100].

Pe cînd ducatul de Făgăraş se găseşte, alăturea cu bănatul de Severin, în titlul lui Vladislav, al doile ducat ardelenesc, cel de *Amlaş*, nu e constatat în titlul domnilor

Οὐγγροβλαχίας (mitropolit al unei părți a Ungrovlahiei), apoi τοῦ Σεβερίνου (*ibidem*, II, p. 270, a. 1396) sau Οὐγγροβλαχίας τῆς κατὰ τὸν Σεβερῆνον (*ibidem*, II, 312, a. 1400).

99 *Doc.*, I, 2, 144, a. 1368; p. 148, a. 1369; p. 198, a. 1372. Zimmermann-Werner-Müller, II, 306, a. 1368 (cu titlul întreg de pe sigil); p. 334, a. 1369; p. 386, a. 1372. Moneta cunoscută de la Vladislav, descrisă de d. D. Sturdza (*Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien*, Wien, 1874, p. 50 squ., şi la Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, III, 2442, cf. *ibidem*, tabela A), are legenda: „M Ladizlai Waiwode—Transalpini".

100 În diplomele cunoscute de la Vladislav, titlul *duce de Făgăraş* se găseşte în text mai întîi în 1369 noiembrie 25; textul diplomei din 1368 ianuarie 20 are numai titlul: *vaivoda Transalpinus et banus de Zeurinio*. Diploma din 1369 fiind dată după războiul lui Vladislav cu Ludovic din acelaşi an, Huber (*Ludwig I von Ungarn und die ung. Vasallenländer*, p. 35 squ.) a conchis că ducatul de Făgăraş a fost dobîndit de Vladislav în acest război norocos pentru dînsul. Această părere am admis-o apoi şi eu („Convorbiri literare", XXIV, p. 1052 <v. supra p.365>. Dar după ultima ediție a diplomei din 1368 de Zimmermann-Werner-Müller (Sibiu, 1897), sigiliul lui Vladislav, atîrnat de această diplomă, arată titlul: LADISLAV[S DEI *Gratia vaivoda Tra*]NSALPINVS B[AN*us* DE *Zeurinio* D]VX DE FVGRVS. (Literele *cursive* le adaug după textul diplomei). Deci Făgăraşul era în posesiunea lui Vladislav înainte de războiul din 1369 şi a fost dobîndit înainte de 20 ianuarie 1368. În diploma din 1372 iulie 15, Vladislav poartă titlul: „Wladislaus vaivoda Transalpinus, banus de Zerinio et dux *novae plantationis terre Fugaras*". (Lectura: „novae plantationis *et de* Fogaras", propusă de d. Hasdeu în *Ist. crit. a Rom.*, I, 20 şi susținută încă în *Negru Vodă*, pp. XLI şi CCXXI, este contrară textului verificat din nou după original în ultima ediție de Zimmermann-Werner-Müller). Ca *nouă plantație*, Făgăraşul nu putea să fie dobîndit decît numai de curînd, probabil o dată cu teritoriul numit apoi ducatul de Amlaş. Înainte de 1368, țara Făgăraşului nu se găseşte menționată decît în stăpînirea ungurilor, la 1231 şi 1291. (*Doc.*, I, 120, 510. Zimmermann-Werner, I, 55, 177).

români decît de la Mircea cel Bătrîn încoace [101]. Şi totuşi, după documentul din 1366, nu poate fi îndoială că Vladislav a posedat şi teritoriul numit apoi *ducat de Amlaş*. Dacă acest ținut nu se găseşte în titlul lui Vladislav, este pentru că el era încă considerat ca aparținînd la *bănatul de Severin*; abia mai în urmă el a primit numele după localitatea Amlaş (neposedată de Vladislav), cu titlul de ducat, ca şi Făgăraşul. Titlul de *ban de Severin*, primit de Vladislav, exprimă deci, sub acest domn, posesiunea părții olteneşti din fostul bănat unguresc al Severinului, cu ținutul limitrof din Ardeal (numit mai apoi ducatul de Amlaş), posedat ca parte din acest bănat.

Această posesiune, cum şi „noua plantație", ducatul de Făgăraş, au fost dobîndite de Vladislav ca feuduri ungu-

101 Miletič-Agura, Дако-Ромънить и тъхната славянска писменость (*Sbornik*, Sofia, 1893), p. 117: Азъ иже къ Христа бога благовѣрныи и благочъстивыи и христолюбивыи и самодръж[а]вныи Iѡ Мирча великыи воевода и господинь, милостіѫ божіѫ и божіемъ дарѡваніем ѡбладажи и господствуѫи въсеи земли Ѹггровлахіискои и Запланинскым еще же и къ татарскым странам и Амлашу и Фагарашу Херцег и сѣверинскому Банству господинь. Cipariu, *Archiv pentru filologie şi istorie*, Blaj, 1867, p. 77 squ. a publicat acest hrisov în traducere română şi cu data 6895 (= 1387), care nu se află în textul original după ed. Miletič-Agura, lipsind sfîrşitul. Hrisovul este dat pentru mănăstirea Nucet (= Cozia), la Miletič-Agura transcris greşit кучет. Titlul lui Mircea în traducerea după ed. Cipariu este: „Eu cel întru Hs. Dumnezeu bine-credinciosul şi bine-cinstitor şi de Hristos iubitorul şi însuşi stăpînitorul Io. Mircea marele voievod, cu mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu stăpînitor şi domn a toată țara Ungrovlahiei şi preste munți încă şi preste țările tătăreşti şi Amlaşului şi Făgăraşului herțeg şi stăpînitor bănatului de la Severin şi de amîndouă părțile şi peste toată Dunărea pînă la marea cea mare şi cetății Dîrstorului stăpînitor". Cf. Miletič-Agura, p. 118, fără dată; p. 119, a. 1407. (Prin Запланинскым странам [= părților transalpine], numite alăturea cu *Amlaş* şi *Făgăraş* şi deosebit de aceste posesiuni de peste munți, nu pot fi înțelese *părțile ardeleneşti*, ci de bună seamă *partes transalpinae* (= părțile Țării Româneşti) din documentele ungureşti, care părți se vede că nu erau identice cu toată Țara Românească). *Doc.*, I, 2, 392, a. 1390: Mircius Dei gracia Woyvoda Transalpinus, Ffogoras et Omlas Dux, Severini Comes, terrarum Dobrodicij Despotus, et Tristri Dominus. Cf. *ibidem*, p. 334, a. 1391. Kalužniacki, *Dokumenta moldawskie i multanskie*, Liov, 1878, p. 22, a. 1409: Nos Mirche, voivoda Transalpinus, dux de Fugarus et de Omlas.

rești, pentru care el recunoaște pe regele Ungariei ca „*domn natural*“ (= suzeran) al său [102], stăpînindu-le, cum spune titlul ce-l poartă, „*din grația lui Dumnezeu și a regelui Ungariei*“. La acest sfîrșit au ajuns ostilitățile dintre Ungaria și Vladislav din primul lui an de domnie.

Învingător în Bulgaria (1365), Ludovic renunță la expediția proiectată în contra domnului român, după ce acesta, năvălind în Ardeal, repurtase unele succese în contra lui. El face pace cu Vladislav, cedîndu-i acele posesiuni cu titlul de *ban de Severin și duce de Făgăraș*, și obținînd pentru ele ca feuduri ungurești recunoașterea suzeranității sale din partea domnului român. Prin această cesiune se desființă și bănatul unguresc de Severin, după ce o parte a lui, cu titlul de ban, trecu în posesiunea domnului român, pe cînd partea timișeană fu unită cu partea cucerită din Bulgaria, ca bănat al Bulgariei [103].

[102] *Doc.*, I, 2, 144. Zimmermann-Werner-Müller, II, 306, a. 1368 : Ladizlaus dei et regiae maiestatis gratia vaivoda Transalpinus et banus de Zeurinio... dominus Ludowicus inclitus rex Hungariae naturalis dominus noster gratiosus... *Doc.*, I, 2, 148. Zimmermann-Werner-Müller, II, 334, a. 1369 : „Ladyzlaus dei et regis Hungariae gratia vaivoda Transalpinus et banus Zeurinio necnon dux de Ffogaras“. *Doc.*, I, 2, 199. Zimmermann-Werner-Müller, II, 386, a. 1372 : Wladislaus vaivoda Transalpinus, banus de Zerinio et dux novae plantationis terrae Fugaras... Ludovico illustri regi Ungariae domino nostro naturali...

[103] Bănatul Bulgariei, format din districtul Vidinului și din partea timișeană a bănatului de Severin, se înființează chiar pe timpul cînd Ludovic dă de la Orșova în 10 octombrie 1366, ordinul pentru delimitarea posesiunii ardelenești a lui Vladislav. Dionisie, voievodul Ardealului, se găsește numit ca guvernator provizor al districtului de la Vidin încă în iulie 1366 (Fejér, IX, 3, 551) ; lui îi urmează Ladislau, fiul lui Philpus, ca *ban al Bulgariei*, care în 1368 este înlocuit prin Benedict fiul lui Heem (v. n. 94). Prin înființarea bănatului Bulgariei se desființează bănatul de Severin, partea oltenească fiind cedată lui Vladislav, domnul Țării Românești, iar partea timișeană fiind unită cu districtul Vidinului ca bănat al Bulgariei. De bună seamă pentru regularea acestor prefaceri, Ludovic se află în octombrie 1366 la Orșova. Atunci el trebuie să fi recunoscut lui Vladislav partea oltenească a bănatului de Severin cu titlul de ban, probabil ocupată de domnul român mai denainte, ca și posesiunea ardelenească a cărei delimitare, probabil ca parte din bănatul de Severin, se dispune în același timp. Deci

Asupra părții oltenești a bănatului de Severin, Basarabii aveau pretenții vechi. Posesiunile ardelenești însă, anume ținutul Amlașului și țara Făgărașului, se găsesc în stăpînirea domnilor români pentru prima dată în domnia lui Vladislav, ambele ca de curînd cîștigate (una fiind delimitată la 1366, alta fiind numită „noua plantație“). Înainte de Vladislav, teritoriile ce formează ducatele de Amlaș și Făgăraș nu se găsesc decît în posesiunea ungurilor și nu există ca ducate. Ele devin ducate tocmai prin faptul cesiunii lor ca feuduri ungurești, date domnilor români. Vladislav le-a cîștigat după ostilitățile avute cu Ludovic, întocmai cum, mai în urmă, și Ștefan cel Mare cîștigă *Ciceul* și *Cetatea de Baltă* în Ardeal după războiul avut cu Matei Corvin.

Regii Ungariei, neputînd să izbutească prin arme a supune pe domnii români, caută a-și menține titlul de suzeranitate prin cesiunea de teritorii ardelenești ca feuduri ungurești. Astfel ei salvau măcar aparența unei suzeranități asupra principatelor române, pe cînd în realitate suzeranitatea nu era decît pentru feudurile ungurești din Ardeal, date domnilor români. Însuși regele Matei Corvin, în scrisorile sale, arată ca o normă a politicii ungurești de a rezerva districtele Făgărașului și Amlașului pentru a putea fi date domnilor Țării Românești credincioși Ungariei [104]. Aceasta este originea ducatelor de Făgăraș și Amlaș ca posesiune a domnilor români.

împăcarea lui Vladislav cu Ludovic și recunoașterea suzeranității acestuia din partea domnului român pentru posesiunile cedate se vede a fi avut loc în toamna anului 1366, cînd regele era la Orșova în scopul prefacerilor făcute atunci la hotarul sud-estic.

[104] *Doc.* II, 2, 179, a. 1467 : Priusquam Mathias in Hungariam reversus fuisset, ut Valachiam et Moldaviam in maiori freno contineret, quaedam oppida Transilvaniae regii iuris esse quae nunquam ab alienari possint, hac epistola declaravit... „id etiam statutum extitit, ne unquam nos vel successores nostri reges *provincia Fogoras, Omlas et Rodna*, cum pertinentiis eurundem, quoquo modo a se alienare seu abstrahere possimus vel valeant ; sed semper prefati districtus in manibus regiis promti et parati ad hoc teneantur, ut, siquando opportunum fuerit, *vaivodae alicui Transalpino vel Moldaviensi* ad partium scilicet illarum terrorem seu recuperationem assignari possint pro descensu“.

Lui Vladislav, cel dintîi domn al Ţării Româneşti în a cărui posesiune se găsesc ducatul de Făgăraş şi ţinutul Amlaşului, îi urmează, după 15 iulie 1372 (data ultimului document ce avem de la dînsul), fratele său *Radul* [105]. În

[105] Radul, fondatorul Tismenei, este arătat, în hrisoavele fiilor săi Dan şi Mircea (H a s d e u, *Ist. crit. a Rom.*, I, 127 squ. şi *Arhiva Istorică a României*, III, 191 sq.), ca predecesor în domnie şi ca frate al lui Vladislav, fondatorul Vodiţei, numit ca *unchi* al lor. De la Radul avem o monetă, descrisă de d. D. Sturdza. (H a s d e u, *Etymologicum magnum Romaniae*, III, 2442—2443; cf. *ibidem*, tabela A). La scriitorii medievali nu găsim menţiune despre acest domn decît în analele sîrbeşti a. 1373, unde „Radul Voevod" este numit ca ginere al cneazului Lazar (*Glasnik*, tom. 53, Belgrad, 1883, pp. 70—71), şi în biografia regelui Sigismund al Ungariei (1387—1437) scrisă între 1433—1443 de Windecke (*Das Leben König Sigmunds*, trad. în germana modernă de Hagen în „Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit", XV, Jahrb. I, Leipzig, 1886), unde tatăl lui Mircea este numit *Pancrat cel Înţelept*. Cap. 259 ad. a. 1430: *„Es war aber lange Zeit ein Sohn von Pankraz (Pancratius) dem Weisen*, der lange Jahre vorher Herr derselben Länder (der grossen und kleinen Wallachei) gewesen war, mit Namen *Merzweydan* (= Mircea Vodă), bei ihm gewesen". *Pancrat cel Înţelept, tatăl lui Mircea Vodă* despre al cărui fiu Vlad Dracul e vorba aci (cf. cap. 294), nu poate fi decît *Radul*, cu numele corupt *Pank-Rat*, format prin compunere cu Pank (corupt probabil din *Ban*, titlu care Radul putea să-l aibă ca ban al Olteniei sub fratele său Vladislav), ca şi *Tanweiden* (= Dan Vodă, cap. 206) şi *Merzweyden* (= Mircea Vodă). Epitetul de *„cel Înţelept"* al lui Radul este semnificativ pentru confundarea lui ulterioară cu Negru Vodă. *Anonimul românesc* citat de Şincai (a. 1366) zice: „Radul Vodă de la 1366—1383, tatăl lui Mircea Vodă, fratele lui Vladislav Vodă, la letopiseţ nu este, ci iarăşi după un hrisov al Mircei Vodă de la Mănăstirea Tismeana, în care arată că au domnit tată-său Radul Vodă, iară nu arată la ce veleat; dară din cursul anilor se vede moartea lui Nicolae Vodă la 1366, şi ştiut fiind că Mircea Vodă au domnit la anul 1383, se vede la mijloc lipsă ani 17; de aci se vede că în anii aceştia au domnit tatăl Mircei Vodă. Tot întru acel hrisov arată că au avut Mircea Vodă şi frate pre Dan Vodă, ale cărui hrisoave găsindu-se s-au aşezat după veleatul lor". Cf. Clain la E n g e l, I, p. 97; T u n u s l i, p. 246; F o t i n o, II, 20 sq.

Hrisoave de la acest Radul nu s-au păstrat sau nu sînt cunoscute pînă acum. Hrisovul fără dată de la *Ioan Radul* pentru *braşoveni*, publicat de Miletič *(Novi vlacho-bъlgarski gramoti otъ Brašovъ*, Sofia, 1896, p. 47) şi atribuit lui Radul I, tatăl lui Dan şi Mircea, nu poate fi de la acest domn. Fără îndoială hrisovul este de la Radul

domnia acestui Radul, Ţara Românească, cum reiese din

II (numit Praznaglava = Capgol), care dă braşovenilor şi alte trei documente: un hrisov din 7 mai 6929 (= 1421), altul din 21 noiembrie 6930 (= 1421), şi o scrisoare fără dată, dar menţionînd privilegiile comerciale date braşovenilor de Mircea (*ibidem*, pp. 52—53). Între documentele domnilor români pentru braşoveni publicate de Miletič, cel mai vechi este de la Mircea din 6 august 6921 (= 1413); în documentele posterioare, făcîndu-se mai adeseori menţiune de privilegiile acordate braşovenilor, nu se citează vreun hrisov mai vechi decît cel al lui Mircea. Deci şi hrisovul lui Ioan Radul fără dată nu poate fi anterior lui Mircea. Cuvîntul pentru care acest hrisov a fost atribuit lui Radul I este că în el se menţionează un *ţar Alexandru* la vama de la Rucăr: „ţarule Alexandre, oricine va fi la tine vameş în Rucăr, să-i porunceşti a lua vamă după lege, iar altfel să nu cuteze a face". Părerea că acest „ţar Alexandru" ar fi ţarul bulgar Alexandru (1331—1365), care, lăsînd fiilor săi domnia, s-ar fi retras în Ţara Românească (H a s d e u, *Negru Vodă*, p. CCXLI sq.), nu poate fi admisă, neavînd nici o probabilitate. Chiar pe acel timp este constatat un *Alexandru*, care se numeşte „fiu al marelui Voievod Mircea"; de la dînsul sînt 9 scrisori către braşoveni şi una către sibieni, toate fără dată, în care el poartă titlul „Voievod şi Domn a toată ţara Ungrovlahiei" sau numai „Voievod şi Domn". (M i l e t i č, pp. 49—51). Acest Alexandru, neadeverit altfel ca domn, se vede că avea în posesiune o parte de ţară pe la Rucăr; el este, după toate indiciile, ţarul Alexandru din hrisovul lui Radul II, fiind poreclit ţar (titlu întrebuinţat în Bulgaria şi pentru *fiii de domnitori*).

Şi hrisovul lui „Io. Radul, mare voievod şi domn, stăpînind şi domnind toată ţara Ungrovlahiei şi peste părţile transalpine şi tătăreşti, şi al Amlaşului şi Făgăraşului herţeg, şi domn al băniei Severinului, şi pe amîndouă malurile Dunării pînă la marea cea mare şi al cetăţii Silistriei stăpîn", cu data 6927 (= 1419), pentru mănăstirea Cozia (H a s d e u, *Negru Vodă*, p. CCLX sq. cu facsimile fotografic), nu poate fi al lui Radul I. Titlul domnului din acest hrisov este întocmai titlul lui Mircea din hrisoavele lui pentru Cozia (M i l e t i č-A g u r a, pp. 117, 118), neadeverit mai înainte. Cu toate că data hrisovului este 1419, care ar concorda cu anul 1421 din două hrisoave ale lui Radu II, Hasdeu atribuie şi acest hrisov lui Radul, tatăl lui Mircea, schimbîndu-i data în 1379; aceasta pe motiv că *kyr Sofronie*, numit aci ca stareţ al mănăstirii Cozia (adeverit în această calitate mai întîi în hrisovul lui Mircea pentru Cozia din 1387), s-ar găsi înlocuit, în hrisovul lui Mircea din 20 mai 1388 pentru Cozia şi Cotmeana, prin Gavriil. Însă Gavriil este numit, în acest hrisov al lui Mircea (H a s d e u, *Ist. crit. a Rom.*, I, 131), ca *stareţ al Cotmenei*, nu al Coziei; iar *kyr Sofronie* este constatat ca *egumen al Coziei* încă în 1415. (Hrisovul lui Mircea din 28 martie 6923 (= 1415) pentru Cozia, copie după original în colecţia Acade

documente ungureşti de la 1373 în urmă, devine iarăşi

miei Române: монастырю господсткамн шт Козіа... н жнвѫщ8 къ нем настакннк8 Єг8мен8 К8р Софронію ...). Aşa fiind, nu putem admite tîlcuirea dată hrisovului lui Radul din 1419. Chiar în 1419, Mihail, fiul şi următorul lui Mircea, fiind combătut de pretendenţi la domnie cu ajutor de la turci, este silit a se refugia în Ungaria. (Cf. n. 110). Deci Radul II, constatat ca domn în 1421 (M i l e t i č, p. 52 squ.) şi a doua oară la 1424—1427 (W i n d e c k e, cap. 206, a. 1424. *Doc.*, I, 2, 544, 547, 550, a. 1427) ar fi putut să ia domnia încă în 1419.

Dar hrisovul în chestiune, aflat „în Arhivele statului din Bucureşti între nişte hîrtii intitulate *netrebnice*" (H a s d e u, *op. cit.*), prezintă nedumeriri şi cu privire la dată şi cu privire la numele domnului. Anul 6927 (= 1419), e scris, cum observă d. Hasdeu, *„cu o altă cerneală peste o scrisoare anterioară ştearsă"*. În facsimilele fotografic, soarele ne descopere mai mult decît atîta. Afară de şirul unde este anul scris cu altă cerneală, se mai vede şters sau ras şi şirul următor, unde d. Hasdeu citeşte мѣсца мар҄т ... (litere de mărime neobişnuită pentru scrierea datei, din care putem cunoaşte numai doi М). De asemenea şi numele Radul din titlu pare a fi scris de altă mînă peste un nume ras; iar la monograma domnului (pusă la sfîrşitul hrisovului în coloare roşie), se distinge foarte lămurit litera М în monograma Ра[д]8лъ (întocmai ca М din monograma мнлостіѫ), literă fără nici o trebuinţă pentru acest nume, pe cînd *litera trebuincioasă* д *lipseşte.* De altmintrelea, hrisovul întreg este cuvînt din cuvînt hrisovul lui Mircea pentru Cozia, fără dată, publicat de Miletič-Agura, p. 188 (unde numele *Sofronie* lipseşte fiind locul rupt), cu titlul completat ca în primul hrisov pentru Cozia (*ibidem*, p. 117) şi cu singura deosebire la cuvintele: колнкодо єдиного класа выше пнсанным рѣчем, în locul cărora găsim în hrisovul lui Mircea: телѣгамъ монастырскымь. кто лн сѧ покѵснть, şi lipsind ultimele cuvinte din hrisovul lui Mircea: н снна моєго Мнхаила коєкодж După aceste constatări făcute la facsimile, am văzut în urmă şi originalul la d. Hasdeu. La Радоулъ în titlu, unde scrisoarea se prezintă întocmai ca în facsimile, am găsit pergamentul mai străveziu, ceea ce este o probă mai mult că a fost aci ras. La monogramă, facsimilele se deosebeşte ceva de original; în facsimile, semnele deasupra monogramelor nu sînt colorate *roşii*, ca în original; iar la numele domnitorului, originalul mai păstrează în *roşiu* (puţin şters) un rest din н (care în facsimile, la semnul pentru Ѧ pus în locul fostului н, se vede *palid negru*) şi semnul întreg pentru Ѧ la mijlocul braţului drept al literei originale М (în facsimile de asemenea *palid negru*). Deci avem a face cu un hrisov în care numele domnului începea cu Мн şi a fost înlocuit apoi cu Radul. Numele original nu poate fi decît sau Mircea, al cărui titlu se găseşte în acest hrisov, sau Mihail, care, reproducînd hrisovul identic al tatălui său, îşi va fi atribuit şi titlul lui. Împrejurarea că la literele лъ din monograma Ра[д]8лъ, în locul cărora monograma lui Mircea

independentă de Ungaria [106]. În acelaşi timp, ţara Făgăraşului şi ţinutul Amlaşului se găsesc iarăşi în posesiunea ungurilor [107]. Totodată se reînfiinţează în Ungaria şi funcţia banului de Severin [108], desfiinţată în timpul lui Vladislav, după ce acesta primi titlul de ban ca vasal al regelui Ungariei pentru partea bănatului ce i-a fost cedată. Partea oltenească a fostului bănat unguresc, cedată lui

are рч, nu se află nici o răsătură sau prefacere, cum şi forma literei (ѵ, care seamănă a fi prefăcută din χ, indică mai mult pe Mihail Мнχаилъ). După dînsul aflîndu-se domnind Radul II Praznaglava (1421 şi 1424—1427), se vede că acest Radul a fost pus în locul numelui ras. Iată de ce astfel alteratul hrisov a fost calificat ca *„netrebnic"*.

[106] În o diplomă din 19 noembrie 1377, Ludovic regele Ungariei, promite saşilor din Braşov că, *dacă Ţara Românească va ajunge sub puterea sa cum speră*, le va uşura vama ce au să plătească pentru camera regelui. *Doc.*, I, 2, 243. Z i m m e r m a n n-W e r n e r-M ü l l e r, II, 480: Item spondemus, quod si deo volente terra Transalpina ut speramus ad manus nostras deveniet et tunc tributum iuxta Ruffam arborem (= Rucăr) pro nostra maiestate dare consuetum circa ipsum novum castrum exigi committemus... medio autem tempore, quo ipsa terra Transalpina ad manus nostras deveniet, saepe dicti fideles Saxones nostri iuxta antiqua ipsorum iura et consuetudines nullas alias tributum dare debeant nisi in civitate praedicta. Independenţa Ţării Româneşti de Ungaria, constatată aci, se vede că era îndeplinită încă în 1373, cînd se interzice a vinde din Ungaria arme românilor şi se opreşte importarea sării din Ţara Românească în Ungaria (*Doc.*, I, 2, 207, 213). În 1382 Ludovic mai interzice negustorilor străini, care vor veni la Sibiu, a trece cu mărfurile lor în Ţara Românească, şi ordonă castelanului din Orşova să privighieze cu atenţie la hotarele de acolo şi să raporteze despre cele ce se vor întîmpla sau ce va auzi (*Doc.*, I, 2, 274, 275).

[107] În a. 1374 localităţile *Veneţia* şi *Apele Calde* în ţara Făgăraşului, dăruite în 1372 de Vladislav Voievod lui Ladislau de Doboca şi numite atunci ca fiind „in terra Fugaras", sînt arătate ca aparţinînd *„părţilor transilvane"* şi fără legătură cu Ţara Românească (*Doc.*, I, 2, 222—223). În 1383 „possessio regalis Omlas", care, întocmai ca şi teritoriul cedat în 1366 lui Vladislav Voievod, se hotărea cu posesiunile lui „Johannes dictus Tompa de Echellew" şi cu posesiunile „Ffeketevyz et Waraliafalu" ale lui „Johannes de Dyznoyo " (sau „Gyznoyo"), se dăruieşte de Maria, regina Ungariei, episcopului Goblin şi rudelor lui (Z i m m e r m a n n-W e r n e r-M ü l l e r, II, 575, 577—584).

[108] *Doc.*, I, 2, 236: Johannis Trewtyl Bani de Zewrino. Cf. *Pesty*, I, 263: Trentul.

Vladislav cu titlul de ban, a rămas, fiind mai strîns unită cu Țara Românească, în posesiunea domnilor români ca parte integrantă a principatului, și Radul întemeiază aci mănăstirea Tismana. Posesiunile din Ardeal însă, asupra cărora domnii români nu puteau să invoace pretenții mai vechi, cum asupra părții oltenești, reintră în posesiunea regelui Ungariei.

Desfăcîndu-se de Ungaria, Radul nu mai putea să posede ducatul de Făgăraș și ținutul Amlașului, a căror posesiune era legată de recunoașterea suzeranității ungurești. El renunță deci la aceste posesiuni, dobîndite de predecesorul său Vladislav ca feuduri ungurești și în calitate de vasal al regelui Ungariei. Astfel Radul Basarab, următorul lui Vladislav Basarab în domnie și fiul lui Alexandru Basarab, este domnul român care părăsește ducatele de Făgăraș și Amlaș, ducate care au încurcat atît de mult pe cronicarii noștri. Acest Radul neaflîndu-se în cronică la locul său, urmează că el este Radul din fruntea listei domnitorilor, confundat cu Negru Vodă al tradiției și numit în cronică *Radul Negru.*

Cronica cunoscută sub numele lui Constantin Căpitanul zice despre Radul Negru: „După ce au trecut domnul dincoace, n-au mai avut stăpînire peste românii în Ardeal, iar nici pre dînsul să-l stăpînească cineva n-au fost". Aceasta concoardă perfect cu faptul părăsirii posesiunilor ardelenești sub Radul Basarab, următorul lui Vladislav.

Cel mai vechi domn cunoscut cronicilor noastre din cei constatați prin documente este *Alexandru*, mort în 1364. Toți domnii puși în cronică înainte de dînsul se dovedesc ca domnind în urma lui. Ca și *Radul* din fruntea listei, care nu este altul decît fiul lui Alexandru, sînt puși înainte de Alexandru un voievod *Mihail* cu 19 ani, și *Dan* fratele lui Mircea cu 23 ani. Dan este constatat prin documente ca fiu al lui Radul, căruia i-a urmat în domnie. El domnește între tatăl său Radul și fratele său Mircea, pe la 1384—1386;

deci cei *23 ani* ce-i dă cronica nu pot fi decît *23 luni* [109]

[109] De la Dan, numit în hrisoavele lui Mircea ca frate și predecesor în domnie, este cunoscut un hrisov cu data 3 octombrie 6894 (= 1385) pentru Tismana, păstrat în traducere română în condica Tismenei (Hasdeu, *Ist. crit. a Rom.*, I, p. 127 squ.) și menționat în hrisoave de la Mircea și alți domni. Din domnia lui mai avem o inscripție cu data 6893 (= 1385) pe un clopot de la Cotmeana (*Ibidem*, I, 128) și o monetă descrisă de d. D. Sturdza (Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, III, 2443). In hrisovul său, Dan zice: „Pentru că... am aflat în pămîntul domniei-mele, la locul ce se numește Tismeana, o mănăstire cu toate lucrurile nesăvîrșită, pre carea răposatul întru fericire blagocestivul Radu Voievod, părintele domniei-mele, din temelie au înălțat-o și, scurtîndu-i-se viața, nu s-au săvîrșit; pre aceasta bine am voit domnia-mea... a înnoi pomenirea părintelui domniei-mele și... a zidi și a întări cu toate adăogirile și veniturile:..." Anul morții lui Radul, a cărui mănăstire o săvîrșește fiul său Dan în 1385, este, după indiciile ce avem, 1384 (= 6892). Acest an, scris ҂ЅѾҀВ, a fost transcris greșit ҂ЅѾКВ (6822 = 1314) ca anul morții lui Radul Negru, confundîndu-se Ҁ (= 90, mai tîrziu scris Ч) cu К (= 20). Deci începutul domniei lui Dan trebuie pus la 1384.

Despre acest domn, *Anonimul românesc*, citat de Șincai (a. 1258) zice: „Al treilea vodă au fost Dan, fiul lui Radul Vodă Negru. La Mănăstirea Cîmpulungului, unde este zugrăvit, se numește *fiul Radului Vodă Negru;* iar la letopiseț este pus cu greșeală anul 1333, unde se numește; că fiul Radului Vodă Negru (pus la 1215 după inscripția lui Matei Basarab de la Cîmpulung) nu putea fi la acest veleat". Iar mai în urmă (a. 1366) el zice: „Tot întru acel hrisov (al lui Mircea Vodă, *fiul lui Radul Vodă*, pentru Mănăstirea Tismeana) arată că *au avut Mircea Vodă și frate pre Dan Vodă*, ale cărui hrisoave găsindu-se s-au așezat după veleatul lor" (cf. Clain la Engel, I, 96—97; Tunusli, pp. 243 și 246). Deci după această socoteală, Dan și Mircea erau frați; totuși Dan era fiul lui Radul Negru cel pus la 1215, iar Mircea fiul lui Radul cel pus la 1366—1383. Iată cum din Radul, tatăl lui Dan și Mircea, autorul face aci doi domni Radul.

Fotino, II, 9 squ. și 20—23, bazîndu-se și pe această *Cronologie* și pe hrisoave, face o încurcătură și mai rea, scoțînd la iveală și doi Dani din unul. El zice: „Dan I Basarab. Aceasta era *fiul lui Radul Vodă Negru*, precum se arată și în Mănăstirea Cîmpulungului, unde se află portretul său. Dar cronologia țării greșește și la data aceasta; căci pe tată îl are la anul 1215, iar pe fiu la 1333, și prin urmare nu este cu putință ca după 118 ani de la venirea tatălui să fi domnit fiul. Însă din cronica istoriei sîrbești se vede că el a domnit pe la capătul secolului XIII, în urma unchiului său Mihai, căci se zice că pe atuncea, avînd război Mihail craiul Bulgariei cu Sisma (Σίσμα) despotul Serbiei, a chiemat în alianță pe Dan Vodă, și în războiul

Mihail pus imediat după Radul Negru, este fiul

---

acela fu ucis de către sîrbi la anul 1298", (trad. Sion, Bucureşti, 1859, II, 7 squ.). Pe Dan, fiul lui Radul şi fratele lui Mircea al hrisoavelor, identic cu Dan I al cronicilor, Fotino îl face „Dan II Basarab". Despre acesta el zice: „Mircea Vodă, într-un hrisov ce se află la Mănăstirea Tismeana, vorbeşte despre *tatăl său Radul Vodă* şi despre un *frate al său Dan Vodă*. Cît despre Mircea, cronica ţării spune că a domnit în anul 1383, iar despre tatăl său Radul şi despre fratele său Dan nimica nu spune (!)... Acesta (Dan) a încheiat şi mănăstirea Tismeana, începută de tatăl său, despre carele vorbind în hrisovul hărăzirilor mănăstirii îl numeşte *Radul Vodă Negru*. După aceasta, unii din domnii următori lui Radul I şi-au însuşit cuvîntul de Negru ca titlu sau ca epitet; de aceea în cîteva hrisoave vechi unde este numele de Radul urmează şi numele de Negru. De aicea a venit şi nepotrivirea cronologiei domnilor; căci cronografii, luîndu-se după hrisoave, au socotit pe Radul II drept Radul I" (*ibidem*, II, 14). Pe temeiul ştirii lui Fotino din „cronica istoriei sîrbeşti", şi d. Hasdeu (*Negru Vodă*, p. CLII squ.) admite pe un *Dan Vodă, care cade în luptă cu principele bulgar Şişman de la Vidin în anul 1298*. Probe istorice pentru această părere nu găsim.

În *cronica bulgărească*, scrisă curînd după 1413 (cu care an se încheie) şi păstrată într-un manuscript moldovenesc din secolul XVI, se află, la menţiunea despre prinderea şi moartea ţarului bulgar Şişman (1365—1393), următoarea glosă marginală: „Şişman, ţarul bulgăresc, ucise pe Dan Voievod, fratele lui Mircea Voievod, în anul 6902 (= 1393), luna septembrie 23", (ed. Bogdan, în „Archiv für slavische Philologie", XIII, 530). Cronica lui Mihail Moxa, scrisă pe la 1620, zice între evenimentele de la 1372—1389: „Pe acea vreme ucise şi Şuşman, domnul şcheilor, pre Dan Vodă, domnul rumânesc" (ed. H a s d e u, *Cuvente den bătrâni*, I, 402). *Cronica anonimă a Ţării Româneşti* zice: „Dan Voevod au domnit ani 23. Acesta au fost frate cu Mircea Vodă Bătrînul şi l-au ucis Şişman Vodă, domnul sîrbilor, cînd era cursul anilor 6864" (= 1356) (ed. Ioanid, p. 3, „Mag. ist.", IV, 233). Cronica lui Constantin Căpitanul zice: „Domnia lui Dan Vodă, 6841 (= 1333) — 6864 (= 1356). Acesta au stătut domn în Ţara Rumânească după Mihai Vodă, avea şi frate pre Mircea. Însă ce să fie făcut în 23 de ani ai domniei lui, nu se pomeneşte, fără numai scrie că l-au ucis Şuşman, Voevodul sîrbilor; dar pentru ce şi cum, nu se ştie" („Mag. ist.", I, 91). Despre moartea lui Dan mai găsim ştire la atenianul Laonicos Chalcondyles, care zice: „Pe acest Mircea, născut din vechiul neam al domnilor lor, ei (românii) şi-au ales domn, omorînd pe Dan, care mai înainte domnea peste dînşii" (ed. Bonn, p. 78: Μύρξαν μέντοι τοῦτον, ἄρχοντα τοῦ γένους τοῦδε τὸ παλαιὸν γενόμενον, ἐπικαλευσάμενοι τύραννον σφίσι κατεστίσαντο, συνελόντες Δᾶνον [trad. « occiso Dano »] τὸ πρόσθεν τυραννεύοντα αὐτῶν).

lui Mircea, căruia şi urmează în domnie la 1418—1420,

Interpretarea dată acestei ştiri a lui Chalcondyles (scriitor din a doua jumătate a secolului XV), anume că Mircea, care în hrisoavele sale pomeneşte cu pie amintire pe „sfînt-răposatul frate al domniei-mele Io. Dan Voievod", ar fi fost *fratricid* (X e n o p o l, *Istoria Românilor*, II, 85, şi *Histoires des Roumains*, I, 211, ceva mai atenuat H a s d e u, *Negru Vodă*, pp. CLIV, CCXLVIII), este cea mai nejustificată învinuire pe măreaţa umbră a marelui voievod. Ştirea istoriografului grec nu se află, în înţelesul ce i s-a dat în contrazicere cu unanima mărturie a cronicelor române şi a celei bulgăreşti, adeverită nicăiri (nici la Thurocz, cum afirmă d. Hasdeu, *op. cit.*, dînd textului neîndoios al cronicarului unguresc, ed. Schwandtner, I, 231, unde e vorba de lupta lui Mihail [numit Mircea] fiul lui Mircea, cu Dan II, un înţeles ce nu-l are nici cît de departe). Spusele lui Chalcocondyles nu pot fi interpretate altfel decît că *Dan a fost omorît*, şi nimic mai mult. De cine şi cînd a fost omorît, arată cronicile noastre, ca şi cea bulgărească, mai exact Mihail Moxa, care pune uciderea lui Dan de către „Şuşman, domnul şcheilor", între evenimentele de la 1372—1389. Din 1387 sînt cele dintîi hrisoave ale fratelui şi succesorului său Mircea.

Data 6902 (= 1393) septembrie 23 din cronica bulgărească nu se poate raporta la uciderea lui Dan, ci de bună seamă la prinderea lui Şişman de către Baiazit, menţionată aci. În 17 iulie 1393 căzu Tîrnova, capitala imperiului lui Şişman, în mînile turcilor; ţarul nu se afla atunci în capitală, ci în altă parte a ţării. După căderea Tîrnovei, căzu şi ultimul ei ţar Şişman în mîinile lui Baiazit, care-l aruncă în închisoare, unde muri apoi (J i r e č e k, *Gesch. d. Bulg.*, pp. 347, 350). Despre acest eveniment, cronica bulgărească zice: Баазитъ... ємь оубо блъгарскаго царѣ Шишмана и оубитъ єго въ лѣто ҂SЦГ мѣсѧца їоуніа г. (Baiazit prinse deci pe ţarul bulgăresc Şişman şi-l ucise în anul 6903—1395 luna iunie 3). Ca adaos la numele Şişman se află următoarea glosă marginală: Шишманъ царь блъгарскы оубить Дана воєводѫ брата Мирчѣ воєводѣ въ лѣто ҂SЦВ мѣсѧца септємвріа кг (Şişman, ţarul bulgăresc, ucise pe Dan Voievod, fratele lui Mircea Voevod, în anul 6902 = 1393 luna septembrie 23). În această glosă trebuie să deosebim două părţi, fiecare în altă legătură cu textul la care se raportă, neavînd nimica comun una cu alta. Înţelesul ei în legătură cu textul cronicii nu poate fi decît următorul: „Baiazit prinse deci pe ţarul bulgăresc Şişman (Glosă, *în anul 6902 luna septembrie 23*) şi-l ucise în anul 6903 luna iunie 3. (Glosă: *Şişman, ţarul bulgăresc, ucise pe Dan Voevod, fratele lui Mircea Voevod*)". Este deci învederat că data 6902 (= 1393) septembrie 23 n-are a face nimica cu *moartea lui Dan*, ci ea se raportă la *prinderea lui Şişman*, urmată după căderea Tîrnovei din 17 iulie 1393.

Remarcabilă este data morţii lui Dan 6864 (= 1356) din *Cronica anonimă a Ţării Româneşti*, care se află şi în traducerea lui Filstich (E n g e l, *Gesch. d. Moldau u. Walachei*, I, 60), şi care, după anii

pe care Mihail cronica nu-l arată la locul său. Cei

de domnie, se vede că era cunoscută şi lui Constantin Căpitanul. Scris ҂ЅѠѮД (6864), acest an nu poate fi decît o transcriere greşită în loc de ҂ЅѠϹД (6894), făcîndu-se şi aci atît de deasa confundare a vechii cifre cirilice Ϲ (= 90), pentru care cronicarul Radul Greceanu în transcrierile sale de date („Revista Română", I, 578, II, 250 squ.), cum şi alte transcrieri de acest fel ne dau numeroase exemple. În tot cazul, anul morţii lui Dan, de la al cărui următor Mircea avem cel dintîi hrisov cu data întreagă din 27 iunie 6895 (= 1387), trebuie pus la 6894 (= 1386). Iar cît despre anul 1298, dat de Fotino după o „cronică a istoriei sîrbeşti", azi necunoscută şi deci necontrolabilă, şi admis de d. Hasdeu ca data morţii unui Dan Vodă, este destul să constatăm că existenţa unui voievod cu acest nume nu se adevereşte pentru acel timp prin nici o mărturie istorică. Dan, fratele lui Mircea şi fiul lui Radul, pus în Cronica anonimă şi în cronica lui Constantin Căpitanul la 1333—1364 cu 23 ani de domnie, iar în Cronologia ce începe cu anul 1215 (la Şincai, Clain şi Tunusli) chiar înainte de 1300 ca fiu al lui Radul Negru, a domnit în realitate la 1384—1386 prin vreo 23 luni (în loc de 23 ani ai cronicilor). Înainte de dînsul, istoria nu cunoaşte un voievod român numit Dan. El cade în luptă cu ţarul bulgar Şişman.

Relaţiile domnilor români cu Şişman erau ostile încă de la Vladislav, care avu un război cu ţarul de la Tîrnova, cum spune în diploma sa din 1372 (*Doc.* I, 2, 199; Z i m m e r m a n n-W e r n e r-M ü l l e r, II, 386: „exercitum validum contra Torcos infideles et imperatorem de Tyrna in Bulgaria proclamare fecimus... cum exercitu nostro viriliter contra saevissimos et infideles Thorcos et imperatorem de Tyrna ipsosque invadendo properavit...). La aceste lupte se raportă şi scrisoarea papei Urban V din 8 aprilie 1370 către Vladislav (*Doc.*, I, 2, 159: impios Turchos catholice fidei hostes pro dei et prefate sedis reverentia persequeris et tuos reputas inimicos). După poezii populare ale bulgarilor şi sîrbilor, ostilităţile cu Şişman continuă şi sub Radul (H a s d e u, < *Lupta între fraţii Dan şi Mircea cel Mare* > *Columna lui Traian*, 1877, p. 251 squ. 261 squ. *Negru Vodă*, p. CCXLVIII squ.). Aceste ostilităţi par a fi fost provocate mai ales prin continua ceartă dintre Şişman şi fratele său vitreg Sracimir de la Vidin, vărul şi totodată cumnatul lui Vladislav şi Radul (J i r e č e k, *Gesch. d. Bulg.*, pp. 320 squ. 338 squ.). În complicaţiile urmate de aci, domnii români, luînd parte pentru ruda lor Sracimir, intrară în luptă cu Şişman, care şi ca vasal turcesc era în opoziţie cu principii creştini. Aşa Dan a găsit moartea într-un război cu Şişman. În legătură cu acest război trebuie să căutăm cucerirea Silistriei cu alte puncte pe malul drept al Dunării, stăpînite de Mircea şi puse în titlul lui deja în hrisovul din 1387 pentru Cozia. De asemenea şi ducatele de Amlaş şi Făgăraş, care împreună cu bănatul Severinului se află în titlul lui Mircea din acelaşi hrisov, se pare că au fost recîştigate de Dan în urma

19 ani ce-i dă cronica se explică şi la dînsul drept *19 luni* [110].

Iată Mihail, fiul lui Mircea şi domn la 1418—1420, pus în cronică un întreg secol mai înainte la 1314—1333 înaintea tatălui său Mircea, înaintea unchiului său Dan, înaintea străbunului său Alexandru! Dan de la 1384—1386 pus la 1333—1356, înaintea bunului său Alexandru; iar

războiului ce-l avu cu ungurii, năvălind „cu puternică oaste" în Bănat, cum arată o diplomă a regelui Sigismund din 1390 (*Doc.*, I, 2, 231: tempore quo Dan wayvoda cum valido exercitu dictas tenutas castri nostri Myhald invaserat...). Scurta domnie a lui Dan distinsă prin faptele păcii, ca şi ale războiului, poartă timbrul unui domn bun şi viteaz.

[110] Mihail, asociat la domnie de tatăl său Mircea încă de pe la 1391 (*Doc.*, I, 2, 342; V e n e l i n, p. 19; M i l e t i č-A g u r a, pp. 118, 120), a urmat acestuia în domnie în 1418. *(Cronica lui Mihail Moxa*, H a s d e u, *Cuvente den bătrâni*, I, 404: Ani 6926 [= 1418] muri Mircea Voevod, domnul rumânesc. Cf. „Analele sîrbeşti", ed. Stojanovič, *Spomenik*, III, p. 133: a. 6927 februarie 4; p. 140: a. 6927 ianuarie 31; p. 151; a. 6927; p. 155: a. 6926. Anul ҂ѕѡкз [= 6827] nu poate fi decît o transcriere greşită în loc de ҂ѕѡкѕ [= 6826], confundîndu-se ѕ cu з.) Din anul 1418 sînt două documente de la Mihail, unul din 5 iunie pentru locuitorii din Cisnădia în Ardeal (*Doc.*, I, 2, 502), altul din 22 iunie pentru mănăstirile Cozia şi Cotmeana (M i l e t i č-A g u r a, p. 121); alte două documente pentru braşoveni (M i l e t i č, p. 48) sînt fără dată. O monedă de la acest domn este descrisă de d. D. Sturdza (H a s d e u, *Etymologicum magnum Romaniae*, III, 2444). Combătut de turci, care ajută pe Dan II, fiul lui Dan I, Mihail este silit să se refugieze în Ungaria; întorcîndu-se cu ajutor unguresc spre a lua iar domnia, el cade în luptă cu Dan. (T h u r o c z, IV, 17, ed. Schwandtner, I, 231, unde Mihail este numit Merche [= Mircea]; D u c a s, ed. Bonn, pp. 201—202.). Lupta aceasta, în care ungurii ajută pe Mihail în contra turcilor, s-a întîmplat pe cînd oastea ungurească era concentrată în Bănat, din toamna anului 1419 pînă în primăvara anului 1420, pentru expediţia proiectată (dar nu făcută) în contra turcilor, şi înainte de armistiţiul încheiat apoi de regele Sigismund cu sultanul Mohamed I (mort 1421), deci nu mai tîrziu decît pe la începutul anului 1420. Astfel domnia lui Mihail, însemnată în cronică cu 19 ani, se vede a fi durat (pînă la refugierea lui în Ungaria) vreo 19 luni. Cum transcrierea greşită a *lunilor* ca *ani* la Dan şi Mihail, aşa la Mircea cei 29 ani ce-i dă cronica, în loc de 32, ar găsi o plauzibilă explicare ca transcriere greşită a numărului лв (= 32), confundat după un manuscript defectuos cu кд (= 29).

Alexandru, mort la 1364 și cel mai vechi dintre toți, pus imediat înaintea nepotului său Mircea (1386—1418), cel de-al patrulea domn după dînsul!

Față cu această confuzie în șirul și la timpul domnilor, ce crezare mai putem da spuselor cronicii despre Radul Negru din fruntea listei ca domn la 1290—1314? Dar nu ne mirăm de confuzia cronicarului care a compus această listă, cu vreo 200 de ani și mai bine în urma acelor domnii, din izvoare atît de insuficiente. Ne-am mira numai de ingeniozitatea celor de azi care ar mai susține încă pe „Radul Negru, duce de Amlaș și Făgăraș", ca întemeietor al statului Țării Românești.

Dar tradiția scrisă, pe care se sprijinește acest basm, nici nu este uniformă măcar. Autorul scrierii *Viața prea cuviosului părinte Nicodim sfințitul*, scrisă în mănăstirea Tismana (fundația lui Radul Basarab) pe baza tradiției păstrate la călugării de acolo, cunoștea tradiția despre începutul Țării Românești sub altă formă.

După această scriere, pretinsul fondator al statului, numit și aci Radul Negru, era *frate* cu „Vladislav craiul Ungariei și domnul românilor din Ardeal, din bănia Severinului, din Banat și Ungaria"; iar Vladislav craiul era fondatorul mănăstirii *Vodița* din bănia Severinului, cum și fratele său Radul Negru fondatorul mănăstirii *Tismana*. Tot aci, Radul Negru este numit ca *tată* al urmașilor săi Dan și Mircea. El vine din Ardeal, pe apa Oltului, tăbărînd pe rîul Argeșului, unde au așezat scaunul domniei sale; și gonind pe tătari din „județele de peste Olt" (= din răsărit de Olt), unește pe românii de acolo, pînă atunci supuși tătarilor, cu românii din bănia Severinului, care se stăpînea mai de mult de „domni români binecredincioși și iubitori de Hristos". Într-acea vreme, zice mai departe Viața lui Nicodim, au venit sfîntul de peste Dunăre, în pămîntul băniei Severinului. El a sfătuit pe „domnul Vladislav voievod, ce i se zice și craiu Ungariei", să înalțe mănăstire la rîul Voditei, apoi pe „fratele său Radul

Voievod, ce i se zicea Negru", să înalțe mănăstirea Tismana[111].

Documentele relative la fundația mănăstirilor Vodița și Tismana sînt păstrate[112]. Ca fondator al Voditei, ele arată pe Vladislav Basarab (1364—1372); ca fondator al Tismanei, pe fratele său Radul Basarab (1373—1384). Primul lor igumen a fost *Nicodim*, a cărui Viață, scrisă în mănăstirea Tismana, păstrează tradiția arătată.

Vladislav, numit în această tradiție „craiul Ungariei și domnul românilor din bănia Severinului, din Ardeal, Banat și Ungaria", este parte confundat cu craiul unguresc Laslău sau Vladislav din tradiția descălecatului Moldovei, parte cunoscut ca stăpînitor al bănatului de Severin și al părților ardelenești (Făgăraș și Amlaș), cum era în realitate. Iar Radul Negru, pretinsul întemeietor al statului, este arătat ca identic cu Radul Basarab, fratele și următorul lui Vladislav și fondatorul mănăstirii Tismana, confundat cu Negru Vodă al tradiției populare. Despre acest Radul mai știm din documente că el a fost și primul fondator și donator al mănăstirilor Cozia și Cotmeana[113]. Poate tot el va fi fost și între ctitorii bisericilor mai vechi de la Cîmpulung și Argeș, atribuite lui Radul Negru[114].

---

[111] *Viața preacuviosului Părintelui nostru Nicodim Sînțitul, arhimandritul lavrei din s. mănăstire Tismeana*, ed. Iosif Bobulescu, București, 1883.

[112] Venelin, pp. 5, 9. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, III, 191 squ.; *Ist. crit. a Rom.*, I, 127 sq.; *Negru Vodă*, hrisovul fotolitografiat al lui Vladislav I. Cf. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Tîrgu-Jiu, 1896.

[113] Miletič-Agura, p. 121. Hrisovul lui Mihail din 22 iunie 1418 pentru Cozia și Cotmeana: „Dat-am domnia-mea această poruncă amînduror mănăstirilor ce sînt făcute de bunul domniei-mele și de părinții domniei-mele, de la Cozia a sfintei și făcătoarei de viață Troițe și a sfintei Bunei-Vestiri de la Codmeana". Cf. Hasdeu, *Ist. crit. a Rom.*, I, 130 sq.: hrisovul lui Mircea din 20 mai 1388 pentru Cozia și Cotmeana, după condica Coziei.

[114] Vechea biserică a mănăstirii de la Cîmpulung și Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeș sînt cunoscute ca cele mai vechi zidiri bisericești în partea din răsărit de Olt. Ca biserică mai veche a țării e considerată, după o tradiție care nu se găsește adeverită înainte de Tunusli și Fotino, numai biserica Sf. Dumitru de la Craiova, a cărei origine acești autori o pun în timpul Asaneștilor

Pios fondator de mănăstiri și biserici și în special fondator al Tismanei, unde Nicodim, organizatorul monahismului în Țara Românească, a trăit restul vieții sale cuvioase, Radul a fost pus într-un raport mai strîns cu numele călugărului venerat ca sfînt. El a devenit *domnul-erou* al tradiției despre Nicodim. Astfel s-a format și în jurul persoanei lui o tradiție monastică, care-l considera

---

ca fundație a lor. Bisericile de la Cîmpulung și Argeș fiind situate în partea de răsărit de Olt, ele au fost atribuite de tradiție, ca tot ce era mai vechi în această parte a țării, lui *Negru Vodă*, iar de cronicari lui *Radul Negru*. Se pare însă că nu fără motiv Radul al istoriei a fost confundat aci cu Negru Vodă al tradiției, încît trebuie să admitem oarecare legătură între acest domn și ambele biserici mai vechi decît dînsul.

Despre biserica de la Cîmpulung știm că ea exista în domnia lui Alexandru, care e înmormîntat acolo. Inscripția la ctitorii zugrăviți în biserica restaurată de Matei Basarab arată ca ctitori ai bisericii vechi pe „Io. Nicolae Alexandru“ și pe „Radul Negru“ (v. n. 89). Acest din urmă este numit și în inscripția deasupra ușii bisericii, pusă la restaurarea ei în 1636. Inscripția (publicată de d. H a s d e u, *Ist. crit. a Rom.*, I, 134) zice că biserica „s-au început și s-au zidit și s-au săvîrșit de bătrînul și preamilostivul creștin Radul Negru Voevod, carele au fost din început descălecător Țării Românești și din început au fost zidit această sfîntă dumnezeească biserică, cînd au fost cursul anilor de la Adam 6723“ (= 1215). Această inscripție a fost invocată mai întîi de Radul Greceanu, în tabloul său cronologic „după pisanii, după hrisoave și după letopiseț“ („Revista Română“, I, 577), în contra datei descălecatului 6798 (= 1290) din cronică. El zice: „6723 Radul Voevod Negrul, care pisania mănăstirii Cîmpulungului arată cum că o zidise Măria Sa în domnie biserică de mir, și surpîndu-se, Matei Voevod o au prefăcut, arătînd și în hrisovul Mării Sale ce este acolo la mănăstire de la leat 7155 (= 1647) aprilie 1 (hrisov necunoscut pînă acum) cum că au fost zidirea întîi la leat 6723, care este 75 de ani mai nainte zidirea mănăstirii decît veleatul ce scrie letopisețele de descălecarea țării“. După Radu Greceanu urmează și autorul *Cronologiei* traduse grecește la Tunusli, din care Clain a tradus un fragment în latinește, iar Șincai ne dă mai multe citate după textul original sub numele de *Anonimul românesc*. Acesta zice: „Cronica cea veche se dă a greși cu 75 de ani, fiindcă fără de nici o dovadă face începere de la anul 1290 și după anii aceștia pune sireoa domnilor, dară începerea cea adevărată se dovedește din pisania mănăstirii: Aceasta o au zidit întîiul domn Radul Vodă Negru în anul 1215... Radul Vodă Negru era Vodă în Ardeal și herțeg pe Amlaș și Făgăraș și au coborît la Țara Românească pe apa Dîmboviței la Cîmpulung, unde și-au făcut curți și mănăstire

nu numai ca fondator de mănăstiri și biserici, ci totodată și ca fondator al statului.

Dar pînă a deveni fondator al statului el era cunoscut numai ca domnul care a părăsit ducatele de Amlaș și Făgăraș. Și fiindcă Moldova ca stat a fost descălecată din Ungaria, urma ca și Țara Românească să fie descălecată tot de acolo. Influența tradiției moldovenești, cunos-

---

la acest an“... (Șincai a. 1215. Cf. Clain la E n g e l, I, 95 squ.; T u n u s l i, p. 242 sq.).

Anul 6723 (= 1215) din inscripția lui Matei Basarab e în contrazicere nu numai cu cronica țării, care pune descălecatul lui Radul Negru în anul 6798 (= 1290), dar și cu hrisoavele lui Matei Basarab însuși. În două hrisoave pentru cîmpulungeni, unul din 12 aprilie 7144 (= 1636), altul din 3 mai aceluiași an, Matei Basarab zice: „Pentru că am văzut domnia-mea multe hrisoave bătrîne și vechi, făcute tot pentru așezămîntul orașului: întîi *hrisovul strămoșului domniei-mele prealuminatului și blagocestivului și de Hristos iubitor reposatului Io. Radul Negru Vv. leat 6800*, și hrisovul lui Mihail Vv. leat 6900, și hrisovul Vladului Vodă leat 6947, și hrisovul lui Vladislav Vv. leat 6960, și încă multe hrisoave și cărțile tuturor domnilor. Și încă după acestea, cînd bine au voit Domnul Dumnezeu de m-au dăruit cu domnia pre scaunul moșilor și al strămoșilor domniei-mele și cinstitul împărat cu schiptrul stăpînirii Țării Românești, am văzut domnia-mea biserica *strămoșului domniei mele Io. Radul Negru Vv. stricată și dărăpănată*; deci am gîndit pentru Dumnezeu ca să nu fie pomana strămoșului domniei-mele în deșert, și iarăși am ridicat-o pre dînsa domnia-mea și o am făcut al doilea din temelie ca să fie și domniei-mele, și părinților domniei-mele, și moșilor pomenire în veci. Drept aceea am înnoit și am întărit acele hrisoave și cărți cu această carte a domniei-mele, și am așezat pre dînșii însumi domnia-mea, ca să fie în pace toți orășenii și de vama pîrcălabilor de oraș și de vama pităriei de la soborul St. Ilie, ca să nu aibă voie să ia lor vamă nimic, orice vor vrea să vînză sau ce vor cumpăra la tîrg, ci numai să ia de la alți oameni de țară, cum au fost legea și mai denainte vreme, *după cum scrie și în piatra, care o am pus, domnia-mea deasupra porții bisericii...* („Mag. ist“., V, 337 squ., 345 squ.). În piatra deasupra porții bisericii scrie că biserica *„o au zidit răposatul Negru Voevod cînd au fost veleatul de la Adam 6723“*, și apoi: „După aceea și acesta ce se zice Dolgopol (= Cîmpulung) să fie iertat de vamă de pîne, să nu dea vamă domnească; așișderea și orășenii să nu dea vamă de ce vor vinde, *după cum iertați au fost de răposatul Radul Negru Voevod și cum scrie în cărțile cele bătrîne*, așișderea să fie iertați și de domnia-mea“ (H a s d e u, *Ist. crit. a Rom.*, I, 135).

cută în Țara Românească înainte de existența tradiției despre descălecatul din Amlaș și Făgăraș este evidentă. Această influență se vede și la Vladislav, confundat (în Viața lui Nicodim) cu craiul Laslău al tradiției moldovenești.

Despre mărturie a descălecatului din Amlaș și Făgăraș, Cronica anonimă invocă titlul: *„Domn a toată țara Ungro-*

Ambele hrisoave, cum și inscripția pusă la restaurarea bisericii în 7144 (= 1636), sînt din unul și același an. Inscripția pune pe Radul Negru la 6723 (= 1215), iar hrisoavele la 6800 (= 1292), data hrisovului lui Radu Negru citat în ele. Căreia din aceste două mărturii contrazicătoare, ambele din același timp și de la același domn, să dăm crezare? Cu bună seamă, și una și alta se întemeiază pe o dată autentică, dar într-un caz sau altul mai probabil în amîndouă, greșit transcrisă. Înainte de toate, anul 6800 al hrisovului lui Radul Negru (menționat și în alte patru hrisoave de la domni următori, „Mag. ist.“, V, 348—357, care însă nu fac decît reproduc hrisovul lui Matei Basarab) trebuie apreciat ca și anul 6900 al hrisovului lui Mihail Vv., citat alăturea cu cel al lui Radul Negru. În 6900 (= 1392) nu domnea Mihail, ci Mircea; iar Mihail, fiul lui Mircea, domnește la 6926/1418—6928/1420. Învederat că în hrisoavele lui Matei Basarab, ca și în celelalte care citează acest hrisov al lui Mihail, se omit, la anul hrisovului lui Mihail, cele două cifre din urmă (fiind probabil nelegibile sau șterse), rămînînd ҂ЅЦ (= 6900). Tot așa e și la anul 6800 al hrisovului lui Radul Negru. În mod analog trebuie să admitem și aci ca dată autentică un an ce începea cu ҂ЅѠ (= 6800). La 6881/1373—6892/1384 domnea Radul, tatăl lui Dan și Mircea, zis și *Radul Negru.* Un alt Radul nefiind constatat înainte prin mărturii autentice, hrisovul lui Radul Negru cu data ҂ЅѠ (= 6800) urmează deci să fie al acestui Radul, fiind omise cifrele (sau cifra) din urmă, ca și la hrisovul lui Mihail. În acest caz, omiterea ar fi cu atît mai explicabilă, cu cît cifra după ҂ЅѠЧГ putea să fie Ч (= 90), care, neîntrebuințată mai tîrziu și nemaifiind înțeleasă, adeseori se găsește confundată cu altă cifră sau chiar omisă la transcriere.

Pe asemenea lectură greșită pare să se întemeieze și inscripția lui Matei Basarab de la Cîmpulung, unde putea să fie o inscripție anterioară și deteriorată a vechii biserici surpate. Așa s-ar fi putut confunda prea lesne anul ҂ЅѠЧГ (6893 = 1385), dacă nu ҂ЅѠЧК cu К deteriorat (6892 = 1384, probabil ultimul an de domnie al lui Radul), cu ҂ЅѰКГ (6723 = 1215). Dar admițînd chiar anul 1215, cînd existența unei biserici la Cîmpulung n-ar fi de loc lucru imposibil, fără îndoială Radu Negru, numit în inscripția lui Matei Basarab ca fondator al mănăstirii, este același Radul Negru care dă cîmpulungenilor hrisovul citat de Matei Basarab cu data incompletă ҂ЅѠ (= 6800), domn identic cu Radul de la 6881/1373—6892/1384.

vlahiei (pe care îl traduce: *a toată Țara Românească dintru Ungaria descălecat) și de la Amlaș și Făgăraș herțeg*“, adăugînd: „Acesta este titlușul tuturor domnilor de atuncea începîndu-se pînă acuma, precum adevărat se vede că este scris la toate hrisoavele țării“.

Sub influența acestui titlu, într-un timp cînd ducatele ardelenești nu mai erau în posesiunea domnilor români

Acest Radul, fondatorul Tismenei și primul ctitor al mănăstirilor de la Cozia și Cotmeana (înființate ca mănăstiri la biserici existente mai dinainte), urmează că a fost și ctitorul mănăstirii de la Cîmpulung la biserica ce exista acolo înainte de dînsul, fondatorul bisericii fiind tatăl său Alexandru, înmormîntat acolo și zugrăvit ca ctitor alăturea cu Radul. Că biserica mănăstirii de la Cîmpulung era mai întîi „biserică de mir“, spune și Radul Greceanu.

Dar Radul Greceanu aduce în sprijinul „pisaniei“ și altă mărturie. El zice: „6730 Radul Voevod Negrul, întru care arată într-un pomelnic de lemnu care este făcut iar de Radul Voevod Negru la sfînta mănăstire Cîmpulung, pre cînd era biserică de mir, și se află acolo, care îl avem și acesta de mărturie“. Acest pomelnic era cunoscut și autorului Cronologiei ce începe cu anul 1215; dar cel mai vechi nume de domn ce el a aflat într-însul este *Basaraba Voevod* (1310—1338), tatăl ctitorului Alexandru (Clain la E n g e l, I, 96; Raicevich, *ibidem*, 151. Șincai, a. 1329; T u n u s l i, p. 244; F o t i n o, II, 15). Deci data pomelnicului 6730 (= 1222) este învederat eronată; ea nu poate fi explicată decît ca transcriere greșită a anului ҂ЅѠЧ (6890 = 1382), confundat cu ҂ЅѰЛ (6730). Astfel pomelnicul lui Radul Negru de la 6730 se vede a fi din domnia lui Radul Negru de la 1373—1384. După toate indiciile, numai pe acest Radul îl putem admite ca ctitor al mănăstirii Cîmpulungului, fundată la biserica ce fusese zidită de tatăl său Alexandru ca „biserică de mir“. În asemenea fel pare să existe oarecare legătură între Radul, ctitorul mănăstirii Cîmpulungului și Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeș, atribuită aceluiași Radul Negru. Curtea-de-Argeș fiind constatată ca reședință domnească în 1330, fără îndoială era pe atunci acolo și o biserică domnească. Dacă această veche biserică, atribuită de tradiție, ca și biserica lui Neagoe Basarab, legendarului Negru Vodă, era vechea catedrală a mitropoliei înființate de Alexandru în 1359, care surpîndu-se a fost restaurată de Neagoe Basarab, sau dacă ea este biserica Sîn-Nicoară (= s. Nicolae), numită pînă azi *domnească*, nu putem decide în lipsă de date suficiente. Dar în biserica domnească Sîn-Nicoară se arată încă azi *mormîntul lui Radul Negru.* Despre acest mormînt, *Anonimul românesc* citat de Șincai (a. 1215) zice: „Iară după aceasta au mutat Radul Vodă Negru scaunul la Curtea de Argiș, și făcîndu-și curți, au făcut și biserica în care după moartea lui s-au îngropat, *și i-au făcut și statul de piatră, adecă chipul lui, care este în slona*

şi cînd nu se mai ştia rostul lor în titlul domnilor, de altă parte sub influenţa tradiţiei despre descălecatul Moldovei din Ungaria, fixată prin scrisoare cu mult mai înainte de cea a Ţării Româneşti, s-a zămislit tradiţia cronicilor Ţării Româneşti despre descălecatul din Amlaş şi Făgăraş, a cărei existenţă nu se constată înainte de secolul XVII. Ea este o tradiţie de origine pur literară, plăsmuită de cronicari mai tîrziu decît primele redacţii de cronică a ţării[115], un mit *istoriografic* pentru care în

acei biserici" (Cf. Clain la Engel, I, 96: „et curavit fieri etiam statuam effigiei suae de lapide, quae est collocata in repositoria ejusdem templi"). În adevăr, pe piatra mormîntului din „slona bisericii", despre care se zice că este al lui Radul Negru, se cunosc încă conturele şterse ale unui chip de om şi *motivul florii de crin* în ornamentaţie.

Floarea de crin e marca casei de Anjou, care a dat Ungariei pe regii Carol Robert (1308—1342) şi Ludovic I (1342—1382). Ea se află şi pe moneta lui Radul, în scutul dinastiei de Anjou a Ungariei pe reversul monetei, pe cînd pe partea din faţă este vulturul, marca ţării. Acest scut, fără floarea de crin şi cu sau fără alt semn, se găseşte la cele mai multe tipuri de monete vechi ale Ţării Româneşti, ca şi ale Moldovei (Cf. D. Sturdza, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien*, şi în *Etymologicum magnum Romaniae*, III, la art. *ban)*. Scutul unguresc simbolizează din început suzeranitatea Ungariei, dar continuă a figura pe monetele noastre şi cînd această suzeranitate nu este recunoscută. În Ţara Românească el se găseşte, fără floarea de crin, mai întîi pe moneta lui Vladislav, sub care domn în 1366 se restabili suzeranitatea pierdută de Carol Robert în 1330. Probabil tot sub Vladislav s-a introdus şi floarea de crin ce o găsim pe moneta succesorului său Radul, care se făcu iarăşi independent de Ungaria. Numai acest Radul, singurul domn român cu *floarea de crin* pe monetele cunoscute pînă acum, ar putea deci să fie acel Radul Negru căruia se atribuie mormîntul cu floarea de crin în ornamentaţie. Probabil pe această piatră acum ştearsă s-a citit şi anul morţii lui: ҂ЅѠКВ (6822 = 1314) în loc de ҂ЅѠЧВ (6892 = 1384), confundîndu-se Ч (= 90) cu к (= 20). Înmormîntat în Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeş şi glorificat ca fondator de mănăstiri şi biserici, Radul putea să treacă de ctitor al acestei biserici şi fără a fi fondatorul ei, mai ales fiind confundat cu Negru Vodă al tradiţiei. Însă dacă nu ca fondator, în tot cazul un raport între dînsul (probabil ca unul din ctitori) şi biserica în care e înmormîntat există.

[115] Partea mai veche a Cronicii anonime pînă la Mihai Viteazul a fost scrisă mai întîi, ca şi vechile cronici ale Moldovei, negreşit slavoneşte, pe atunci la noi limbă literară, ca şi oficială şi biseri-

zadar căutăm în tradiţiile populare urmele izvoarelor sale, ca şi în mărturiile autentice confirmare.

Cît despre Radul Negru, devenit în acest fel fondator al statului, nu poate, după cele arătate, să mai încapă îndoială că personajul istoric al mitului este Radul Basarab, domnul Ţării Româneşti care după 1372 părăseşte feudurile ungureşti Făgăraş şi Amlaş, desfăcîndu-se de suzeranitatea regelui Ungariei; Radul Basarab, fondatorul Tismenei, Coziei şi Cotmenei şi probabil ctitor încă şi al altor mănăstiri şi biserici, glorificat de călugări mai mult decît vreunul din predecesorii săi şi numit în tradiţia de la Tismana chiar ca fondator al statului. Dat fiind de o parte *Radul Vodă* al călugărilor, de altă parte *Negru Vodă* al tradiţiei populare ca fondator, cronicarii au împreunat pe amîndoi în personajul astfel plăsmuit al lui *Radul Negru*, personaj care, în înţelesul cronicilor, n-a avut fiinţă. Această contopire a lui Radul Basarab al istoriei cu Negru Vodă al tradiţiei este îndeplinită deja în a doua jumătate a secolului XVI, cînd prin două hrisoave ale lui Alexandru Vodă (din 1569 şi 1576) se confirmă *mănăstirii Tismana donaţia lui „Negrul Voievod"*, adică a fondatorului ei *Radul*[116]. Iată *Radul Negru* al cronicarilor.

cească. În redacţia slavonă a cronicii, putem afirma cu siguranţă că nu se află naraţia descălecatului în forma dezvoltată din Cronica anonimă. Proba cea mai învederată pentru aceasta este titlul slavon al domnului, pus aci în *dativ* în loc de *nominativ* ca în româneşte (Cf. n. 1). Titlul slavon, luat cu forma dativului dintr-un text unde această formă avea înţelesul său, a intrat în cronică abia în redacţia ei românească şi după traducerea cronicii, într-un timp cînd scriitorul nu mai ştia să distingă bine cazurile slavoneşti, spre a putea transcrie titlul în nominativ. Pe la 1620 cronicarul Mihail Moxa din Oltenia încă nu avea ştire de o cronică a Ţării Româneşti cu tradiţia descălecatului, cum are ştire de tradiţia descălecatului din cronicile Moldovei. Iar tradiţia cunoscută ragusanului Luccari pe la 1600 despre Negru Vodă se deosebeşte de cea a cronicilor noastre.

[116] Ambele hrisoave sînt publicate în facsimile fotografice de d. Hasdeu în *Negru Vodă*. Constatîndu-se prin aceste hrisoave, în modul cel mai neîndoios, că Radul, fondatorul Tismenei, a fost identificat cu Negru Vodă al tradiţiei, nu mai poate încăpea nici o îndoială asupra identităţii lui Radul Negru al cronicilor cu Radul zis Negru de la 1373—1384. Contopirea lui Radul cu Negru Vodă fiind îndeplinită pînă la 1569, data primului hrisov în care se con-

Aşa înţelegem tradiţia cronicilor noastre despre Radul Negru, pretinsul fondator al principatului Ţării Româneşti. Pusă în lumina criticii istorice şi analizată în elementele ei, această tradiţie este unul din cele mai interesante fenomene în istoria legendelor istorice: totul, afară de data cronologică, este, în oarecare înţeles, adevărat în ea, nimic însă în legătura în care e dat.

stată identificarea amîndurora, se poate că şi *Negru Vodă* din tradiţia cunoscută lui Luccari să fie *Radul Negru* al cronicilor noastre. Luccari *(Copioso Ristretto degli annali di Rausa*, Veneţia, 1605, p. 49) zice: „Negro Voevoda di natione Ungaro padre di Vlaico nel 1310 s'era impadronito di quella parte di Valachia, la quale, secondo Tolomeo, Eustachio, Suida, et Stefano Brochiero, fù l'antica Dacia: dove (come s'ha in Giornando Alano) habitarano Gothi, e Daci, da Greci chiamati Geti, e Davi. E trovando il paese risoluto in campagne, tagliato da grosse fiumare, e laghi pieni di pescagione, e l'aria molto sana, per ritener l'acquisto nella fede, fabricò la città in Campolongo, e tirò alcune cortine di matoni cotti in Bucuriste, Targoviste, Floc, e Busa. Il quale morendo fu sepelito in Argis". (Să notăm că Luccari citează aci mai mulţi autori pentru Dacia antică, dar *nici unul* pentru Negru Vodă).

Prin *Vlaico* (numele lui Vladislav, fratele şi predecesorul lui Radul) sau *Vulaico* cum îl mai scrie, autorul înţelege aci pe *domnul român de pe timpul războiului sîrbo-bulgar din 1330*, cînd domnea *Basarab*, avînd asociat la domnie pe fiul său *Alexandru;* iar în alt loc (p. 60) el numeşte pe Vulaico ca *socru al principelui sîrbesc Uroş, fiul lui Duşan*, socru adeverit în persoana lui *Alexandru*, care avea o fiică regină a Serbiei (cf. n. 83). Confundarea cu *Vlaico* (= Vladislav) a ambilor domni anteriori lui Vladislav (mai probabil însă numai a lui *Alexandru*, asociat la domnie de tatăl său Basarab), explicabilă din confundarea calificativului *Vlacco* (= Român) cu asemănătorul nume personal, ne dă măsura pentru aprecierea lui „*Negro Voevoda di natione Ungaro*" al lui Luccari. Originar din Ungaria, fondator al oraşului Cîmpulung şi înmormîntat la Argeş, Negru Vodă al lui Luccari are aceste criterii comune cu *Radul Negru* al cronicilor noastre. Ca tată şi predecesor al socrului lui Uroş cel Tînăr (va să zică al lui Alexandru, numit Vlaico = Vlacco) şi începînd să domnească pe la 1310, Negru Vodă al lui Luccari mai este şi identic cu *Basarab, tatăl lui Alexandru*, pe care tată al lui Alexandru îl găsim numit „*Negrul Voevod Basaraba*" şi în hrisovul lui Nicolae Alexandru Basaraba citat de Radul Greceanu („Revista Română", II, 252), probabil după un hrisov posterior, cum sînt hrisoavele lui Matei Basarab relative la Radul Negru.

Iată legendarul întemeietor al statului, numit în tradiţia populară *Negru Vodă*, confundat şi cu *Radul* de la 1373—1384, care păraseşte ducatele de Amlaş şi Făgăraş şi se distinge prin fundaţiile sale religioase şi cu *Basarab* de la 1310—1338, primul domn independent al principatului Ţării Româneşti şi ca atare întemeietor al dinastiei suverane. În *Viaţa lui Nicodim de la Tismeana*, Negru Vodă, identificat în această tradiţie monastică cu „Radul, fratele lui Vladislav şi tatăl lui Dan şi Mircea", este arătat şi ca cel dintîi Basarab oltean ce cuprinde partea din răsărit de Olt, scoţînd de aicea pe tătari, şi o uneşte cu Oltenia într-un stat: o vagă amintire despre *Lytuon* (sau *Lython)* de la 1247—1279, voievodul Olteniei, care pe la 1272, cînd puterea tătarilor la Dunăre se găseşte în decadenţă, uneşte voievodatul din stînga Oltului, ce devenise tributar tătarilor, cu voievodatul oltenesc al Basarabilor într-un singur principat al Ţării Româneşti. Aceştia sînt singurii domni Basarabi la care întîlnim cîte unele din criteriile legendarului Negru Vodă, ei fiind confundaţi cu dînsul. Însă în afară de aceşti trei Negri Voievozi Basarabi, elementele mai esenţiale ale tradiţiei despre Negru Vodă arată, în partea din răsărit de Olt a Ţării Româneşti, numită *Vlahia Neagră* încă înainte de tătari, un *Negru Vodă anterior domniei Basarabilor în stînga Oltului, căruia Basarabii din Oltenia se închină.* Acest legendar întemeietor al statului român în Ţara Românească, propriu-zisul Negru Vodă, nu este decît o personificare mitică a originilor politice la *românii negri* în *Vlahia Neagră*, unde înainte de Basarabi s-a pus prima temelie a statului român. Epoca acestor origini, caracterizată prin urme de incontestabilă provenienţă transdanubiană în organizaţia şi instituţiile statului, coincide cu domnia Asaneştilor în Ţara Românească (= *Vlahia* imperiul lor compus din *Bulgaria* şi *Vlahia*), singura stăpînire arătată aci în timpul de la 1186 pînă la 1241. Această domnie mai ales a dat cele dintîi elemente pentru mitul lui Negru Vodă ca personificare a originilor statului, cărui personaj mitic s-au atribuit în urmă şi unele fapte memorabile de ale Basarabilor în partea din răsărit de Olt, ca reminiscenţe sau resturi mai vechi în această parte a ţării numită *neagră*.

Şi dacă trebuie, acum pentru totdeauna, să renunţăm la figura legendară a fondatorului Radul Negru, devenită scumpă prin credinţele în care am crescut: dobîndim în schimb cunoştinţa unui trecut neasemănat mai scump prin adevărul ce ne-a dat fiinţă, de altmintre mai bogat şi nu mai puţin glorios.

ORIGINILE PRINCIPATULUI MOLDOVEI

Cu mult mai certă şi mai precisă decît asupra originilor Ţării Româneşti este tradiţia noastră indigenă despre începutul Moldovei ca stat român. Şi nu e de mirare.

Pe cînd în Țara Românească cea dintîi încercare de istoriografie indigenă nu se face decît în prima jumătate a secolului XVI, iar tradiția cronicilor noastre asupra originilor ei nu se găsește fixată prin scrisoare decît după 1620, atît de tîrziu în urma înființării statului: în Moldova abia se împlini un secol de la fundația acestui stat cînd se ivesc primele elemente de istoriografie indigenă.

Deja sub fiii lui Alexandru cel Bun, în prima jumătate a secolului XV, un secol întreg mai înainte decît în Țara Românească, sînt constatate în Moldova anale contemporane cu evenimentele. Ele sînt cuprinse în *Letopisețul de la Bistrița*, cronică scrisă în mănăstirea de la Bistrița, fundația lui Alexandru cel Bun. Acest letopiseț, început sub fiii lui Alexandru cel Bun și continuat sub domnii următori pînă la Petru Rareș (1527), este cea dintîi cronică a Moldovei. A doua cronică după vechime este *Letopisețul de la Putna*, scris în mănăstirea Putna din Bucovina, fundația lui Ștefan cel Mare. Ea a fost începută în domnia lui Ștefan cel Mare și continuată în o redacție pînă la 1526, în o altă redacție, păstrată numai în traducere polonă, pînă la moartea lui Petru Rareș (1546). Amîndouă încep cu Dragoș Vodă din Maramureș, arătat ca fondator al statului. O a treia cronică veche este *Cronica anonimă a țării Moldovei*, scrisă pe la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, cu a cărui moarte se încheie (1504). Ea începe cu o tradiție despre originea moldovenilor, care nu se află în celelalte cronici; însă și ea arată pe Dragoș Vodă din Maramureș ca fondator al statului.

Aceste trei cronici mai vechi ale Moldovei, din care cele două dintîi au fost scrise în limba bulgară, pe atunci la noi limbă bisericească și oficială, iar a treia în limba rusească, fiind anexată la o cronică rusească, sînt — pe lîngă alte cronici, scrise ca continuare sau amplificare a acestora — izvoarele indigene ale cronicii lui Grigore Ureche, scrisă românește pe la anul 1646[1].

[1] *Letopisețul de la Bistrița* și *Letopisețul de la Putna* (în textul medio-bulgar), descoperite de colegul meu I. Bogdan, sînt publicate, împreună cu studii asupra lor și cu traducere română, cel întîi în *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895,

Mai vechea istoriografie a Moldovei era cunoscută și în Țara Românească înainte de a se scrie aci istorie, cel puțin istoria începutului. Așa se explică cum olteanul Mihail Moxa, scriind pe la 1620 o cronică universală, știa să spună, după cronicile moldovenești, cînd s-a întemeiat principatul Moldovei, pe cînd despre începutul Țării Românești, al țării sale, el nu știa să spună nimica. Așa se explică și influența posterioară a istoriografiei moldovenești, cu știrea despre descălecatul Moldovei din Maramureș, asupra istoriografiei Țării Românești, care numai prin analogie a admis descălecatul Țării Românești din Ardeal, descălecat ce se dovedește ca neadevărat în înțelesul de întemeiere a statului.

Dar să vedem care este tradiția moldovenească despre descălecatul Moldovei.

Letopisețul de la Bistrița și Letopisețul de la Putna, cele mai vechi cronici ale Moldovei, nu spun mai mult decît: „În anul 6867 (= 1359) cu voia lui Dumnezeu s-au început țara Moldovei". Cel întîi domn „Dragoș Voievod au venit din Țara Ungurească de la Maramureș, vînînd un zimbru, și au domnit doi ani"[2]. Traducerea polonă a Letopisețului de la Putna, făcută la Iași în anul

celalt în *Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891. Traducerea polonă a *Letopisețului de la Putna*, făcută în 1566 la Iași de Nicolae Brzeski (cu un adaos al traducătorului), s-a publicat mai întîi, după o copie din secolul XVIII, de Wójcicki în „Biblioteka starożytna pisarzy polskich", VI, Varșovia, 1844. Proveniența putneană a cronicii originale a demonstrat-o d. Hasdeu, făcînd o nouă ediție după o copie mai corectă, cu traducere română și cu un studiu asupra ei, în *Arhiva istorică a României*, III, 5 squ., București, 1867. (Reprodusă la C o g ă l n i c e a n u, *Cronicele României*, III, 471 sq). În urmă, d. I. Bogdan, descoperind chiar autograful traducătorului, a editat textul polon autentic, în *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, p. 119 squ. (Traducere română în *Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche*, p. 223 squ). *Cronica anonimă*, păstrată în *Voskresenskaja lêtopisь* (o adunare de cronici rusești, din secolul XVI), s-a editat ca parte din această cronică în *Polnoe sobranie russkichь lêtopisei*, VII, 256 squ.; reprodusă cu traducere română la B o g d a n, *Vechile cronice moldovenești*, p. 185 squ.

[2] B o g d a n, *Cronice inedite*, p. 34; *Vechile cronice moldovenești*, p. 143.

1566, prezintă o formă ceva mai dezvoltată. Ea zice: „Cu voia lui Dumnezeu, cel întîi voievod Dragoş au venit ca vînător din Ţara ungurească, de la locul şi apa Maramureşului, vînînd un zimbru, pe care l-au ucis lîngă apa Moldovei, şi s-au veselit acolo cu boierii săi; şi plăcîndu-i această ţară au rămas într-însa şi au descălecat ţara cu români ungureni, şi au domnit doi ani“[3].

Aceste două versiuni, în fond identice, ale tradiţiei descălecatului Moldovei prin Dragoş Vodă de la Maramureş, păstrate în cele mai vechi cronici ale ţării, prezintă cea mai veche formă a tradiţiei scrise despre începutul Moldovei.

O formă mult mai dezvoltată are tradiţia descălecatului în Cronica anonimă, cea de a treia cronică a Moldovei după vechime. Ea începe cu o tradiţie despre originea română a moldovenilor, cu care este împreunată şi tradiţia descălecatului lui Dragoş din Maramureş. Conţinutul acestei tradiţii, în cronică mai pe larg expusă, este pe scurt următorul:

În vremea lui Vladislav craiul Ungariei, tătarii ce locuiau pe atunci în Moldova, pe apa Prutului şi pe apa Moldovei, au năvălit în Ardeal şi Ţara Ungurească. Spre a-i scoate din ţară, craiul Vladislav ceru ajutor de la Râm (= Roma). Atunci râmlenii (romanii) au venit la Ţara Ungurească în ajutorul craiului Vladislav. Acei râmleni erau dezbinaţi în *râmleni noi* de legea lătinească şi *râmleni vechi* de legea grecească. Râmlenii vechi se trăgeau din doi fraţi *Roman* şi *Vlahata*, ai căror urmaşi, în vremea cînd Formos Papa au trecut de la pravoslavie la lătinie, n-au voit să primească legea lătinească ci au rămas în legea lor veche creştinească. Iar râmlenii noi urau pe râmlenii vechi pentru legea lor. Ei au sfătuit în taină pe craiul Vladislav, carele şi el era de legea lătinească, să trimită pe râmlenii vechi înaintea tuturor celorlalţi oameni împotriva tătarilor, că doară vor pieri cu toţii în luptă. Şi s-au dat apoi luptă mare între Vladislav craiul unguresc şi între tătari; şi mai întîi de toţi au intrat

[3] I d e m, *Cronice inedite*, p. 119.

în luptă râmlenii vechi, după ei ungurii şi râmlenii noi, cei de legea lătinească, şi au biruit pe tătari râmlenii vechi.

Vladislav craiul foarte s-a bucurat de această biruinţă, iar pe râmlenii vechi i-au cinstit şi i-au miluit foarte mult pentru vitejia lor; şi le-au descoperit lor viclenia râmlenilor noi, sfătuindu-i să nu se mai întoarcă la Râm, ca să nu piară de mîna râmlenilor noi, ci i-au chiemat să trăiască în ţara lui. Atunci ei s-au rugat să nu-i silească a trece la legea lătinească, ci să-i lase a trăi în legea lor. Iar Vladislav craiul cu mare bucurie i-au primit şi le-au dat pămînt în Maramureş, între apele Mureşului şi Tisei, cu locul ce se chiamă Criş; şi acolo aşezîndu-se râmlenii vechi, trăiesc pînă astăzi.

Şi era între ei un bărbat cuminte şi viteaz cu numele Dragoş. Acesta plecînd o dată la vînat cu tovarăşii săi, au dat de urma unui zimbru, şi s-au dus pe urma zimbrului peste munţi; şi trecînd munţii, au ajuns la nişte locuri prea frumoase, şi au ajuns zimbrul la ţărmul unei ape, unde l-au ucis, şi s-au ospătat din vînatul lor. Şi le-au venit de la Dumnezeu gînd să-şi caute loc de trai şi să se aşeze acolo, şi s-au întors îndărăt de au povestit tuturor celorlalţi de frumuseţea ţării, ca să se aşeze şi ei acolo; şi s-au rugat apoi de Vladislav craiul unguresc să le dea drumul, iar craiul cu mare milostivire i-au lăsat să plece. Şi au plecat din Maramureş cu toţi tovarăşii lor, şi au venit la locul unde Dragoş omorîse zimbrul; şi le-au plăcut locul, şi s-au aşezat acolo, şi şi-au ales pe Dragoş domn şi voievod. Şi de atunci s-au început cu voia lui Dumnezeu ţara Moldovei. Iar Dragoş Voievod au descălecat cel întîi loc pe apa Moldovei şi alte locuri de-a lungul apelor şi au făcut pecete domnească pentru toată ţara un cap de zimbru. Şi au domnit Dragoş Voievod doi ani[4].

Această tradiţie, scrisă înainte de 1504, cu care an se sfîrşeşte cronica, o cunoştea, în această formă mai dezvoltată, şi cronicarul Ureche. Dar el, istoriograf erudit, carele — cum însuşi zice — „cu multă nevoinţă a citit

[4] B o g d a n, *Vechile cronice moldoveneşti*, p. 185 squ.

cărţile şi izvoadele şi ale noastre şi cele străine", nu urmează în toată tradiţia cronicilor indigene, ci el ia ştirile sale şi din „letopiseţe latineşti şi alte istorii". Abstracţie făcînd de la acestea, Cronica lui Ureche dă tradiţia indigenă a descălecatului aproape în aceeaşi formă ca şi Cronica anonimă, zicînd:

„Cu voia lui Dumnezeu o samă de feciori de domni, din domniile ce au fost pe acele vremi la Râm, şi cu oamenii lor din Maramorăş, viind peste munţii ungureşti şi peste munţii ţării Moldovei, vînînd here sălbatece, au ieşit la apa ce-i zicem Moldova, gonind un zimbru, carele l-au şi vînat la locul unde se chiamă acmù satul Bourenii pre acea apă a Moldovei. Şi aceia ieşind la locuri frumoase şi deschise, au socotit cu toţii că este loc bun de hrană, şi plăcîndu-le tuturor, s-au întorsu înapoi iarăşi la Maramorăş şi şi-au scos oamenii toţi într-această ţară... Între acei feciori de domni ce au nimerit locul acesta, au fost şi Dragoş Vodă, carele era din domnii Râmului ce venise de la Maramorăş, şi se vedea mai de cinste şi mai de folos decît toţi; pre carele cu toţii l-au pus domn mai mare lor şi purtător de grije. Şi dacă l-au pus domn, au luat pildă despre capul aceii hieri năsîlnice, zimbru, ce scrie mai sus că l-au vînat, şi puseră de au făcut pecetea ţării Moldovei, de trăeşte pînă într-această vreme... Şi au domnit doi ani Dragoş Vodă şi s-au săvîrşit"[5].

Deşi în cronica lui Ureche, care arată cum „de la Râm ne tragem", nu se află tradiţia Cronicii anonime despre originea romană a moldovenilor, el totuşi se vede că o cunoaşte; căci în acord cu aceasta zice despre Dragoş că era „din domnii Râmului" şi „fecior de domn din domniile ce au fost pre acele vremi la Râm". Dar el nu primeşte spusele tradiţiei, cînd şi cum acei domni au venit de la Râm, fiindcă ştia din „alte istorii" de originea românilor din zilele lui „Traian împăratul Râmului, a căruia se cunoscu semnele puterii lui pre unde au tras troian" (= valul lui Traian din Basarabia). El nu primeşte nici pe Vladislav craiul unguresc, în a cărui vreme tradiţia

[5] C o g ă l n i c e a n u, *Cron. Rom.*, I, 131—133.

pune venirea românilor de la Roma şi în acelaşi timp şi descălecatul Moldovei prin acei români din Maramureş.

Această evidentă nepotrivire de timp, pe lîngă faptul că nu găsea în istorii un crai unguresc Vladislav pe timpul cînd cronicile pun descălecatul Moldovei, l-au făcut pe Ureche să nu se încreadă în tradiţie. Iată pentru ce el elimină partea dintîi a tradiţiei despre originea romană, înlocuind-o prin un tratat erudit al său propriu şi păstrînd numai partea a doua despre descălecatul din Maramureş, în care parte el concordă aproape cuvînt din cuvînt cu Cronica anonimă. Şi totuşi partea eliminată în cronica lui Ureche, tradiţie cunoscută şi lui Miron Costin, cum şi altor scriitori moldoveni, este, cum vom vedea în urmă, cea mai importantă pentru chestiunea originii principatului.

Cît despre partea a doua, cea relativă la descălecatul lui Dragoş în Maramureş, tradiţia mai amplificată a Cronicii anonime şi a cronicii lui Ureche, în comparare cu versiunile mai vechi, prezintă un singur element nou mai esenţial: pecetea ţării cu capul de zimbru, nemenţionate încă, în letopiseţele de la Bistriţa şi de la Putna. Capul de zimbru este dovedit, prin monete şi peceţi de hrisoave, ca marcă a Moldovei chiar de la începutul principatului. Aşa fiind, urmează că tradiţia descălecatului cu vînatul zimbrului, vînat ce se află şi în Letopiseţul de la Bistriţa ca şi în cel de la Putna, fusese pusă, chiar la formarea ei, în legătură cu marca ţării. Astfel, această tradiţie se prezintă ca un mit aşa-zis etiologic, mit inventat cu scopul de a explica un fapt dat, prin a arăta cauza eficientă.

În acelaşi mod s-au inventat şi pravoslavnicii fraţi Roman şi Vlahata ca eroi eponimi ai românilor ortodocşi, numiţi şi vlahi, cu povestea despre urmaşii lor veniţi de la Roma în zilele lui Vladislav craiul unguresc, mit inventat spre a explica existenţa acestui popor de origine romană şi totuşi de rit nelatin în Ungaria catolică. Tot aşa, fiind dat capul de zimbru ca marcă a ţării, s-a inventat povestea cu vînatul zimbrului, care tindea să

explice în mod poetic proveniența zimbrului din marca țării.

În naivitatea ei, povestea făcu apoi un pas mai departe. Inventată mai întîi numai pentru a explica marca țării, ea atribui apoi vînătoarei și întemeierea statului. Ea spune că, cu ocazia acelei vînătoare, Dragoș, ca un al doile Nimrod, a descoperit țara Moldovei de peste munți, unde ajunse gonind zimbrul și ucise fiara pe apa Moldovei, la locul numit *Boureni*. Iată și numele unei localități explicat prin vînatul zimbrului, zis și *bour*. Și plăcîndu-le locul, au hotărît să se așeze acolo, și și-au scos oamenii din Maramureș într-această țară. Și așa cu voia lui Dumnezeu s-a început țara Moldovei. Așa statul e întemeiat gata. Ce idilică fundație de stat!

Dar românul și-a cucerit țara Moldovei de la fiară mai grozavă decît zimbrul: el a cucerit-o din mîinile tătarilor, în contra cărora românii ungureni au luptat pentru regele Ungariei „în rîndurile dintîi", cum zice tradiția cu Vladislav craiul unguresc. Acest fapt, pe lîngă întemeierea statului prin un voievod român din Maramureș, și numele primului voievod Dragoș e singurul fond istoric al tradiției despre începutul țării Moldovei.

* * *

De la *Miron Costin*, primul nostru investigator al originilor naționale, și de la fiul său *Nicolae Costin* încoace, care au scris *„Descălecatul dintîi al țării Moldovei"*[6], este vorba în literatura noastră istorică de un întîi și un al doilea descălecat al românilor în Moldova: cel dintîi urmat sub împăratul Traian, cel de al doilea sub Dragoș Vodă din Maramureș. Cronicarul Ureche, deși cunoaște pe „Traian împăratul Râmului" ca cuceritor al țărilor devenite românești, vorbește, ca și cronicile anterioare, numai de un singur descălecat al Moldovei cel de sub Dragoș.

După cercetările istorice de pînă acum e știut că părerea Costineștilor despre întîiul descălecat al Moldovei era

[6] Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, I, 1 sq., 31 sq.

greșită. Moldova, deși făcea parte, în toată întinderea ei, din imperiul lui Traian, n-a fost colonizată de romani. Teritoriul acelei intensive colonizații romane în Dacia cucerită de Traian, prin care s-a dat naștere aci poporului român, cuprindea numai Oltenia cu partea răsăriteană a Bănatului Timișan și Ardealul. Celelalte părți ale Daciei Traiane au rămas încă mult timp neatinse de influența etnică a romanismului. Afară de fortificații la hotare, cum valul lui Traian în Basarabia și resturile unui val roman în nordul Nistrului, pe lîngă cîteva resturi de așezări romane la Dunăre pe malul băsărăbean și la țărmul mării, unde erau patru sau cinci orașe romane, nu s-a constatat în părțile Moldovei vreo altă urmă fixă, rămasă din timpul dominației romane. Numirile topografice din interiorul țării sînt aci, pe timpul romanilor, dace și populația a rămas de asemenea dacă. După dezlipirea Daciei de Imperiul roman, elementul român s-a putut păstra deci numai în părțile ce au fost romanizate prin colonizare. Și este fapt important pentru continuitatea lui în acele părți că chiar teritoriul colonizației romane în Dacia e cunoscut tradiției cronicilor noastre, atît în Cronica anonimă a Țării Românești cît și în Cronica anonimă a Moldovei, ca singurul teritoriu locuit din început de români.

După părăsirea Daciei, cîmpia deschisă la răsărit de Carpați rămase, timp îndelungat, pustiu loc de trecere al hoardelor barbare ce năvăliră după vremuri, rînd pe rînd unele după altele, pînă ce veni românul creștin să tragă brazdă în țelină, să-și așeze aci statornic casă și masă, să-și ridice aci triumfător tron și altar.

Din neamurile venite în timpul năvălirilor, singuri *slavii* s-au ținut mai mult. Ei ne-au lăsat în numeroasele numiri geografice de origine slavă, răspîndite peste întreg teritoriul Daciei, mărturia existenței lor mai îndelungate. Deja după risipa hunilor (453), părțile din răsărit de Carpați se găsesc ocupate de slavi[7]. În urmă, și mai ales

[7] Jordanes (scriitor pe la 550) arată partea dintre Nistru și Carpați ca locuită pe timpul său de „Sclaveni" (= șchiai, sloveni), ed. Mommsen, *Monum. Germ. Aut. antiqu.*, V, 1, 62—63: „intror-

pe timpul stăpînirii *avarilor* (de la 566), cărora ei erau supuşi, slavii se întind în mase compacte şi peste Carpaţi pînă sub Alpi, iar pe la începutul secolului VII ei ocupă şi părţile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice. Resturile slave rămase în Dacia după migrarea peste Dunăre dispărură apoi între români.

În Moldova slavii, întăriţi prin admigrări noi din părţile ruseşti, s-au conservat sub stăpînirea altor neamuri pînă la venirea românilor, cărora le-au transmis numirile slave ale multor localităţi şi ape. Ca să ne poată transmite aceste numiri, ei au trebuit să existe, deşi ca populaţie foarte rară, încă sub stăpînirea *pecenegilor*, *cumanilor* şi *tătarilor*, neamuri de rasă turaniană ce au stăpînit Moldova înainte de noi. Cum de la slavi avem numirile geografice slave, aşa şi de la stăpînii lor pecenegi, cumani şi tătari ne-au rămas numiri geografice ca: *Peceneaga*, *Comăneşti* ş.a., cu mai multe numiri ce ne reamintesc pe tătari. Înainte de întemeierea statului prin români,

---

sus illis (fluminibus, i.e. Tisia, Danubius, Flutausis [= Olt]) Dacia est, ad coronae speciem arduis Alpibus emunita, iuxta quorum sinistrum latus, qui in aquilone vergit, ab ortu Vistulae fluminis per inmensa spatia Venetharum natio populosa consedit, quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutentur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur. Sclaveni a civitate Novietunense et laco appellatur Mursiano usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur: hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt". *Tabula Peutingeriană* (copie din secolul XIII după o hartă romană din secolul III) arată pe slavi (venedi, venadi) între Nistru şi Dunărea de Jos, alăturea cu geţii nomazi (Gaete vagae), şi în nordul Carpaţilor, alăturea cu sarmaţii, chiar unde îi găsim şi la Jordanes (D e s j a r d i n s, *La Table de Peutinger*, Paris, 1874, segment VII). De altfel, pe teritoriul Daciei Traiane, slavii nu sînt constataţi în timpul dominaţiei romane, nici la scriitori, nici prin alte mărturii. Spre gurile Dunării, unde-i arată Tabula Peutingeriană, ei par a fi înaintat pe atunci numai sporadic, împinşi fiind prin venirea goţilor în nordul Mării Negre. Abia pe timpul stăpînirii hunilor în Dacia, partea dintre Nistru şi Carpaţi, înainte de invazia hunilor locuită de goţi, a putut să fie ocupată de slavi ca populaţie compactă, precum îi arată aci Jordanes după retragerea hunilor.

sînt arătaţi în Moldova, ca locuitori mai vechi ai ţării slavii numiţi *ruteni* sau *rusniaci* sau *malo-ruşi* (= ruşi mici)[8].

Existenţa ruşilor în Moldova a dat loc presupunerii că această ţară sau o mare parte a ei ar fi fost în secolul XII sub stăpînirea principatului rus de *Haliciu* din Galiţia răsăriteană. Această părere nu este nicidecum fundată. Toate ştirile contemporane arată pe atunci pe *cumani* ca stăpînitori ai Moldovei, numită pe acel timp, ca şi în urmă, *Cumania* (greceşte *Scythia*).

Pe la 1144 însă, cum şi la 1148, cumanii fură bătuţi cumplit de împăratul bizantin Manuil Comnen şi siliţi prin aceasta a se ţine cîtva timp mai departe de Dunăre[9]. Chiar pe timpul acestor învingeri asupra cumanilor apare în Moldova de sud un aventurier rus *Ivanko Rostislavici*, fiul principelui galiţian Rostislav şi pretendent la tronul Haliciului. În urma certelor pentru domnie, el se refugie, cum spun analele ruseşti, „la cumani şi se aşeză în oraşele de lîngă Dunăre, unde făcea mult rău neguţătorilor şi pescarilor haliceni". El este arătat de două ori, dar numai

---

[8] Dlugosz (cronicar polon din secolul XV) zice: „quorum (Walachorum) maiores... veteribus dominis et colonis Ruthenis primum subdole, deinde abundante in dies multitudine per violentiam expulsis, illam (Moldaviam) occuparunt" (ed. Przedziecki, *Opera omnia*, XI, 277). O reminiscenţă despre existenţa rutenilor în Moldova la descălecatul ţării de către românii din Maramureş o păstrează şi tradiţia cunoscută interpolatorilor cronicii lui Ureche (C o g ă l n i c e a n u, *Cron. Rom.*, I, 379), cum şi lui Miron Costin (*Opere complete*, ed. V.A. Urechia, II, 116) şi lui Nicolae Costin (C o g ă l n i c e a n u, *Cron. Rom.*, I, 84), unde se zice că Dragoş a găsit lîngă apa Sucevei pe un prisăcar *rus* numit *Iaţco*, care tot atunci a descălecat satul *Ieţcanii* şi alte sate pe Suceavă şi Siret cu oameni aduşi din Pocuţia şi Ţara Leşească. În nomenclatura topografică de origine slavă a ţării e reprezentat, pe lîngă elementul *mai vechi slavon*, şi elementul *rus* sau *rutean*, provenit de la o admigrare mai tîrzie din părţile ruseşti.

[9] C i n n a m u s, ed. Bonn, p. 7 sq., a 1144; p. 93 sq., a. 1148; N i c e t a s C h o n i a t e s, p. 103 sq., Anul 1152 din tabla cronologică la Nicetas Choniates (ed. Bonn, p. 895), admis de Stritter (*Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum Euxinum*, etc., *incolentium*, III, 2, 926) ş.a., trebuie rectificat în 1148; expediţia în contra sciţilor (= cumanilor) de care se face menţiune aci este cea relatată de mai bine informatul Cinnamus între evenimente din 1148 (cf. M u r a l t, *Essai de chronographie bizantine*, II, 157).

pe timp scurt, în aceste părţi: mai întîi în 1144, apoi la 1159, şi muri în 1162 la Thessalonic. Analele ruseşti îi dau porecla „Berladnik"[10].

Această poreclă pare să indice că Ivanko Rostislavici, poreclit Berladnik (= Bîrlădeanul), a încercat să-şi întemeieze, pe cînd era refugiat la cumani, o stăpînire în Moldova pe la Bîrlad. Şi în adevăr, există o diplomă cu data 11 mai 1134, dar nu în original, ci numai în copie, în care Ivanko poartă titlul *„Cneaz de Berlad"*. Însă această diplomă, celebră prin creaţia unui principat Bîrlădean pe la anul 1134 ce ea urma să-l constate, prezintă mai multe bănuieli, şi prin data sa şi prin alte criterii, din care motive unii istorici şi slavişti mai noi au declarat-o ca falsificat[11]. În afară de aceasta, şi situaţia de atunci a Moldovei face neprobabilă existenţa unui principat Bîrlădean sub un principe halicean pe la anul 1134. Încercarea de a înfiinţa un asemenea principat nu s-ar fi putut face decît după slăbirea cumanilor la Dunăre în urma înfrîngerii suferite de la Manuil Comnen. Numai după acest eveniment, şi analele ruseşti pun apariţia trecătoare şi mai mult aventuroasă a lui Ivanko în Moldova. Dar şi atunci el nu izbuti să-şi întemeieze aci o stăpînire reală, altcum neadeverită, ci doară numai efemeră, din care nu se alese decît cu porecla de Berladnik.

Şi mai puţin încă, apariţia lui Ivanko Berladnik în Moldova poate sprijini părerea despre stăpînirea principatului de Haliciu asupra acestei ţări, cum vor să susţină unii. Chiar analele ruseşti înseşi spun că Ivanko, fugind în Moldova, şi aşezîndu-se în oraşele de la Dunăre,

[10] *Lêtopisь po Ipatskomu spisku*, St. Peterburg, 1871, pp. 226 (a. 1144), 234, 237, 239, 335, 341 (a. 1159), 342, 355 (a. 1162).

[11] I. Bogdan, *Diploma Bîrlădeană din 1134 şi principatul Bîrladului. Analele Academiei Române*, tom. XI, s. II, Bucureşti, 1889. De atunci s-a mai pronunţat în contra autenticităţii acestei diplome şi prof. Karski, *Izь lekcii slavjanskoĭ kirillovskoĭ paleografii*, Varşovia, 1897, p. 138. Cf. Hasdeu, *Limba slavică la români: Diploma Bîrlădeană*, în jurnalul „Traian", Bucureşti, 1869, p. 199 squ; R. Rosetti, *Statul Bîrlădean*, în „Revista Nouă", Bucureşti, 1889, II, 464 squ.

s-a refugiat la *cumani*, cunoscuţi ca stăpînii de atunci ai Moldovei.

În anul 1166, o armată bizantină trece prin Moldova, ca să atace Ungaria pe la nord-est, unde se hotărea cu Galiţia, şi găseşte ţara pustie şi nelocuită[12]. Deşi pustietatea ţării nu putem s-o luăm în înţeles literal, totuşi ştirea este prea semnificativă pentru starea de atunci a Moldovei după depărtarea cumanilor de la Dunăre. De altmintre, Moldova este numită pe atunci *Scythia*, nume prin care scriitorii bizantini înţeleg în acel timp ţara *cumanilor*; deci ea era considerată ca fiind încă a cumanilor, constataţi aicea şi mai în urmă. Ca mărturie contemporană de cea mai neîndoioasă autenticitate, această ştire dezminte în modul cel mai hotărît pretinsa stăpînire a Haliciului asupra Moldovei.

Dar pentru această stăpînire s-a invocat şi o listă de oraşe ruseşti, anexată la o cronică rusească, între care se află numite şi mai multe oraşe din Moldova[13]. Între aceste oraşe zise ruseşti găsim şi *Cetatea Neamţului*,

[12] Cinnamus, ed. Bonn, pp. 260—261.

[13] *Polnoe sobranie russkichь lêtopiseĭ*, VII, 240. Lista de oraşe, anexată la *Voskresenskaja lêtopisь* (din secolul XVI), numeşte ca „cetăţi ruseşti", următoarele oraşe şi cetăţi ale Moldovei: Kilia, Bêlgorodъ (= Cetatea Albă), Černъ (?), Askyĭ torgъ (= Iaşi), Romanovъ torgъ (= Roman), Nemečъ (= Neamţ), Koročjunovъ (= Crăciuna), Kamenъ (= Piatra), Sočava (= Suceava), Seretъ (= Siret), Banja (= Baia), Nečjunъ (Cečjunъ = Ţeţin, cu ruine de o veche cetate lîngă Cernăuţi); iar Hotinul este numit ca „oraş bulgăresc şi românesc". Părerea că aceste oraşe numite „ruseşti" aparţineau principatului de Haliciu (Saranevič, *Istorija Galicko-Volodimirskoĭ Rusi*, Liov, 1863, p. 184 ş.a.) e în contrazicere chiar cu lista însăşi: ele sînt puse aci cu totul deosebit de oraşele halicene (numite mai în urmă împreună cu cele volhyniene), ceea ce arată că nu erau considerate ca fiind sub aceeaşi stăpînire. Cronicarul rus Nestor spune că pe timpul său (începutul secolului XII) existau încă nişte cetăţi de ale Uglicilor şi Tiverţilor (neamuri ruseşti) aşezaţi între Nistru şi Dunăre (ed. Miklosich, p. 6: Оуличи сѣдıахоу по Дънѣстроу, присѣдıахоу къ Доунаıеви... и соуть гради и до сего дьне...). Aceste cetăţi ar putea fi unele din cele numite în listă. Altele, cum Nemečъ (Cetatea Neamţului, făcută de cavalerii Teutoni pe la 1211—1225) şi *Askyĭ torgъ* (tîrgul Asilor sau Iaşilor, neam alan de lîngă Caucaz, venit în Moldova pe timpul stăpînirii tătare), sînt însă de bună seamă mai tîrzii şi de altă origine.

oraş care chiar prin numele său arată originea sa nemţească din timpul cînd cavalerii Teutoni (= Nemţi) din ţara Bîrsei în Ardeal au ocupat, între 1211 şi 1225, o parte însemnată din Moldova. Ca şi cetatea Neamţului, neexistentă înainte de cavalerii Teutoni sub pretinsa stăpînire haliceană, sînt de înţeles şi celelalte oraşe zise ruseşti ale Moldovei din enigmatica listă. Deci această listă nu poate să dovedească mai mult decît că acele oraşe vor fi avut populaţie rusească, nicidecum însă că ele au fost cîndva stăpînite de principi ruseşti, ceea ce ea nici nu spune. Comerţul dintre Galiţia şi Dunăre trecînd prin Moldova, unele din acele oraşe puteau să fie cel mult staţiuni comerciale ruseşti şi numai ca cutari în oarecare raport cu principatul de Haliciu.

Un ultim argument adus în sprijinul stăpînirii halicene în Moldova este faptul că în urmă principatul Moldovei se găseşte în dependenţă bisericească de episcopatul de Haliciu, pînă ce primi un episcopat al său propriu[14].

[14] *Doc.*, I, 2, 160 sq., a. 1370 ;p. 168 sq.,a. 1371 : documentele privitoare la înfiinţarea episcopatului romano-catolic de Siret, unde se zice că Siretul (va să zică acea parte a Moldovei) depindea pînă atunci de episcopatul de Haliciu. În 1371 numindu-se de patriarhatul constantinopolitan un mitropolit de Haliciu (pînă atunci episcopat dependent de mitropolia de Kiev), cu autorizaţia de a institui episcopi sufragani, se dispune ca, pentru hirotonirea episcopilor, mitropolitul de Haliciu să ceară concursul mitropolitului Ungrovlahiei (M i k l o s i c h-M ü l l e r, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, I, 579). Deci între Haliciu şi Ţara Românească nu era pe atunci alt episcopat ortodox. Biserica Moldovei depindea probabil parte de Haliciu (dependenţă constatată numai în partea superioară, vecină cu diocesa Haliciului), parte de mitropolia Ţării Româneşti. Cel dintîi episcopat ortodox al Moldovei s-a înfiinţat, după cronica lui Ureche (cap. 3), de Iuga Vodă (domn al Moldovei la 1374 şi 1400), cu binecuvîntarea patriarhului de Ohrida ; aceasta a fost, după cum rezultă din alte indicii, pe la 1374, în întîia domnie a lui Iuga. Cf. articolele mele despre Iuga Vodă, în Convorbiri literare, XVIII, 1 squ. şi XX, 266 squ.<v. *Opere complete*, pp. 28—51> (Documentul citat de d. H a s d e u, *Negru Vodă*, p. CCLIX, ca „scris puţin după anul 1340", în care se află numit George Koriatovič (= Iuga al nostru) este după 1352. Cf. C a r o, *Geschichte Polens*, II, 296 n.2. Prin urmare cade obiecţia făcută pe temeiul acestui document, cu privire la etatea lui Iuga, în contra celei de a doua domnii din 1400. În 1377 şi 1390 întîlnim în Galiţia răsăriteană

Dar această dependenţă numai bisericească se explică foarte natural din apropierea acelui episcopat, care avea rezidenţa pe Nistru. Tot aşa şi românii din Maramureş, depindeau de episcopatul de Haliciu[15]. Şi pe cît de cert este că Maramureşul nicicînd n-a fost sub stăpînirea principilor de Haliciu, tot atît de puţin dependenţa bisericească a Moldovei de acel episcopat indică vreun vechi titlu de stăpînire a Haliciului asupra Moldovei.

Am trebuit să insist mai mult asupra acestei chestiuni, pentru că în *Istoria Românilor* a d-lui Xenopol cea mai mare parte a Moldovei este prezentată eronat sub numele de Galiţia, ca aparţinînd odată la principatul rusesc de

pe un George, numit „voyevoda Woloskyj" şi „Voyvoda Valachorum". J a b l o n o w s k i, *Sprawy woloskie za Jagiellonów*, Varşovia, 1878, p. 155. *Akta grodzkie i ziemskie*, VI, 4. Titlul de *voievod român* neaflîndu-se vreo altă dată în Galiţia, spre a-l putea raporta la nişte colonii româneşti de acolo, trebuie să admitem că acest „voievod român George" nu va fi altul decît George Koriatovici, care, după domnia lui în Moldova din 1374, se va fi retras în Galiţia. Cf. P i c o t, *Chronique de Moldavie par Grégoire Ureche*, Paris, 1878, p. 593. George sau Iuga Koriatovici moare apoi în Moldova unde istoricul polon Stryjkowski văzu mormîntul lui în 1575. Koriatovici murind după 1390 în Moldova, nimic nu ne împiedică a-l admite ca domnind a doua oară pe la 1400, unde este pus în cronicile noastre singurul Iuga Vodă cunoscut lor. Situaţia de atunci a Moldovei şi intervenţia lui Swidrygiello, fratele regelui Poloniei şi vărul lui Iuga Koriatovici, în certele pentru domnie, — cînd prinde pe Roman, care scos din domnie în urma unor ostilităţi cu polonii în 1393, luase în 1399 a doua oară domnia după detronarea lui Ştefan — confirmă această concluzie. Ajuns la domnie a doua oară cu ajutorul vărului său Swidrygiello, Iuga Koriatovici este răsturnat apoi de Mircea, care intervine pentru Alexandru, fiul lui Roman.

[15] M i k l o s i c h-M ü l l e r, *Acta Patr. Const.*, 157—158, a. 1391. Legăturile bisericeşti ale Maramureşului cu Haliciu, constatate aci, vor fi rezultat mai ales din vecinătatea ambelor ţări ; dar şi dependenţa politică de odinioară a principatului de Haliciu de Ungaria (1205—1241) a contribuit a mai strînge aceste legături. Din Maramureş, dependenţa bisericească de Haliciu s-a continuat şi în ţara Moldovei ocupată de maramureşeni ; partea inferioară, unită cu ţara Moldovei mai în urmă (prin Muşăteşti), depindea probabil de biserica Ţării Româneşti şi, împreună cu aceasta, de arhiepiscopatul de Ohrida, pînă la recunoaşterea jurisdicţiei patriarhatului constantinopolitan.

Haliciu. Aceasta este o erezie istorică, propagată de unii istoriografi slavi, cărora istoricul nostru, în bună credință, le-a căzut în cursă.

Slavilor nu le-a fost dat să întemeieze în Moldova ordine politică. La această lucrare civilizatoare, în urma stăpînirilor barbare ce s-au perindat mai bine de un mileniu, a fost chemat un alt popor: românii. Ei sînt, după strămoșii lor romani, cei dintîi care, prin întemeierea statului Moldovei, au dat țării acesteia însemnătate istorică, cucerind-o pentru civilizație din mînile unei barbarii de străvechime.

* * *

În istorie, românii apar în Moldova mai întîi în secolul XII. Ei sînt menționați aci și în părțile de miazănoapte și în părțile de miazăzi. Dar această populație românească este încă foarte rară; căci oastea bizantină care în anul 1166 trece prin Moldova găsește țara mai mult pustie decît locuită[16]. Deci așezările românești în această parte, constatate, puțin mai înainte prin cîteva știri contemporane, erau încă numai sporadice.

Așezarea românilor la poalele răsăritene ale Carpaților n-a putut să înceapă mai curînd decît pe la sfîrșitul secolului XI. Pînă atunci, aceste părți erau ocupate de barbari.

După trecerea ungurilor pe aicea, veniți pe urma hunilor, avarilor și bulgarilor vechi, neamuri de o seminție cu ei, Moldova toată a fost ocupată de neamul turc al pecenegilor, veniți încoace pe la sfîrșitul secolului IX. Locuințele acestora se întindeau de la Nipru și Marea Neagră pînă la izvoarele Prutului și Siretului, unde pecenegii erau departe de unguri numai cale de trei zile peste munți[17]. După mai bine de un secol și jumătate de stă-

[16] Cinnamus, pp. 260—261: οἱ καὶ οὐκ εἰς μακρὰν δολιχούς τινας καὶ δυσεμβόλους διαμείψαντες χώρους ἀνθρώπων τε παντάπασιν ἔρημον διελθόντες γῆν ἐμβάλλουσι τῇ Οὐννικῇ...

[17] Constantin Porphyrogenitus, *De adm. imp.*, cap. 13, 17, 38, 40, 42.

pînire asupra Moldovei, partea cea mai mare a pecenegilor de aicea trecu în a doua jumătate a secolului XI peste Dunăre, unde parte fură striviți în lupte cu bizantinii, parte se așezară acolo[18]. Stăpînirea lor fu înlocuită prin cea a cumanilor, neam de o seminție cu ei[19]. Dar aceștia rămînînd mai ales în locuințele lor mai răsăritene, stăpînirea lor asupra Moldovei era din început mai mult numai nominală.

Abia în timpul cînd Moldova, părăsită de pecenegi, se afla în stăpînirea cumanilor, fără ca ei să se așeze aci în mase compacte, au putut să se facă primele așezări românești în această parte. Știri bizantine arată aci pe români pe la anul 1164 lîngă hotarele Galiției[20]. Tot în această parte îi cunosc și analele rusești sub numele de

[18] Stritter, *op. cit.*, III, 2, Pacinacica, p. 815 sq.

[19] Stritter, *op. cit.*, Uzica, p. 940 sq., Comanica, p. 951 squ.

[20] Nicetas Choniates, p. 171, spune că Andronic Comnen, vărul împăratului Manuil, scăpînd din închisoare și refugiindu-se în Galiția, a fost prins de vlahi la hotarele Galiției și dat în mînile împăratului (τῶν τῆς Γαλίτζης ὁρίων λαβόμενος... συλληφθεὶς γὰρ παρὰ Βλάχων... Galiția sau Galitza, determinată de acest autor ca „una din toparhiile rușilor, numiți și sciți hiperborei" (p. 168: ἔστι δὲ ἡ Γαλίτζα μία τῶν παρὰ τοῖς Ρώς τοπαρχιῶν οὓς καὶ Σκύθας Ὑπερβορέους φασίν) este principatul de Haliciu. (*Hyperborei* sînt numiți șciții-ruși spre deosebire de șciții-cumani, așezați mai la miazăzi, lîngă Dunăre și Marea Neagră). Părerea d-lui Xenopol (*Ist. Rom.*, I, 562) că hotarele de atunci ale Galiției ar fi „aproximativ prin județele Vasluiului, Romanului și a Bacăului", cum și cea a d-lui R. Rosetti, <*Statul Bîrlădean*>, („Revista Nouă", 1889, II, 472) că vlahii de la hotarele Galiției ar fi bîrlădenii, sînt lipsite de orișice temei. După analele rusești, Andronic s-a refugiat chiar în *orașul Haliciu* la principele Iaroslav, care îl primi „cu multă iubire" (*Lêtopisь po Ipatskomu spisku*, a. 6673: Прибѣже ись Царягорода Братанъ царєвь кюрь Андроникь къ Ярославу у Галичь, и прия и Ярославъ с вєликою любовью...). Expunerea d-lui Xenopol, care înfățișează lucrul ca și cum Andronic ar fi fost prins cînd „vroia să fugă către ducatul Galiției" și numai ce „ajunsese la hotarele acestei țări", e în contrazicere și cu știrile bizantine ce le citează, după care Andronic a stat cîtva timp în Galiția (Nic. Chon., p. 168; Cinnamus p. 234 squ.). Oare, cum să înțelegem acest mod de interpretare a izvoarelor pe temeiul cărora se clădesc teorii ca cea despre „hotarele Galiției prin județele Vasluiului, Romanului și Bacăului?...".

bolohoveni (rus. bolochovsci), nume identic cu *voloh* (= român).

Bolohovenii sînt arătaţi ca locuind în vecinătatea principatelor ruseşti de Haliciu, Volhynia şi Kiev, întinzîndu-se în nord-estul Carpaţilor pînă dincolo de Nistru şi ajungînd chiar peste Bugul superior. Un teritoriu *Bolohovo* în Podolia, între principatele Volhynia şi Kiev, unde apoi se află *ţara bolohovenilor* (zemlja Bolochovskaja), este menţionat la anul 1150. Aceasta e cea dintîi mărturie despre existenţa bolohovenilor. Ei sînt evident identici cu vlahii de la hotarul Galiţiei, cunoscuţi bizantinilor în anul 1164[21]. Pe teritoriul ocupat de ei, bolohovenii se bucurau de oarecare independenţă, trăind sub conducători proprii, numiţi cnezi ca şi la românii din Ardeal şi Ungaria.

Cneaz (slav. *knjaz*) înseamnă în limbile slave principe. Dar cnezii românilor nu erau principi, ci conducători teritoriali pe întindere mai mică, care conducători, sub raportul social, nu se deosebeau mult de poporul lor. Aşa ne arată documentele pe cnezii români din Ardeal şi Ungaria, unde ei se găsesc mai ales pe domeniile coroanei, mai rar şi abia mai în urmă şi pe proprietăţi de ale magnaţilor. Ei stau în fruntea unuia sau a mai multor sate româneşti; cîteodată se găsesc şi mai mulţi cnezi în o singură localitate. De regulă, cnezatul era ereditar. Pe teritoriul lor, cnezii aveau să grijească de toate serviciile pentru rege, în afară de cele încredinţate funcţio-

[21] *Lêtopisь po Ipatskomu spisku*, p. 278, a. 1150; p. 376, a. 1172; p. 511, a. 1231; p. 516, a. 1235; p. 526, a. 1241; p. 555, a. 1257: болоховъ; земля Болоховская; Болохвсции. Probe istorice pentru naţionalitatea română a bolohovenilor a adus mai întîi prof. E. Kałužniacki în contribuirile sale pentru scrierea lui M i k l o s i c h *Ueber die Wanderungen der Rumänen*, Viena, 1879. („Denkschriften der Akademie der Wissenschaften", Ph.-h. Cl. XXX). Originea numelui *bolohov* de la *voloh* (= român) se confirmă prin documente, unde localitatea *Bolehow* în Galiţia se află determinată ca *„villa Valachorum dicta"* (*Akta grodzkie i ziemskie*, VII, 127, a. 1472). În Bucovina, românii rutenizaţi din părţile de peste Prut, care vorbesc rău româneşte, sînt numiţi încă astăzi în batjocură *români de la Bolechova.*

narilor regeşti, fiind în acelaşi timp şi judecătorii naturali ai locuitorilor români de pe acel teritoriu. Cnezii de pe teritoriile ce aparţineau la un castel regesc erau subordinaţi castelanului; pe alte teritorii, altor funcţionari regeşti, cum era în Ardeal voievodul ce guverna provincia. În Maramureş, cnezii ordinari erau subordinaţi unui cnez cu teritoriu mai mare, numit *voievod al românilor de Maramureş*. Cnezii ce treceau la catolicism deveneau proprietari ai cnezatului lor cu titlu de nobilitate, sporind astfel numărul nobilimii ungureşti. Cnezii ţineau deci, la românii de sub coroana ungurească, în cîtva locul nobililor sau boierilor, ca conducători naţionali, pînă ce în urmă ei au dispărut în nobilimea ungurească sau au devenit şi ei iobagi, întrucît nu se făcuseră catolici. Numele de *cnez* (ung. *kenez*), însemnînd mai întîi principe, apoi degradat la accepţia din documentele ungureşti, s-a mai păstrat pînă astăzi la românii din Bănat în accepţia de primar sătesc, numit acolo *kinez*, în alte părţi vornic[22].

În înţelesul cnezilor români din regatul unguresc avem să luăm şi pe cnezii bolohoveni ai analelor ruseşti. Şi bolohovenii se află sub conducerea mai multor cnezi, care împreună formau un fel de republică federativă, compusă din cantoane cu cîte un cnez în frunte. Aceşti cnezi, cu totul deosebiţi de cnezii ruseşti din vecinătatea lor, erau veniţi din Ungaria, de unde ei au adus această organizaţie a lor naţională, indigenă în părţile româneşti de sub coroana ungurească.

Emigraţi din Ungaria, românii bolohoveni continuă a întreţine legături cu vechea lor patrie, rămînînd în

[22] K e m é n y, *Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen*, în „Magazin für Geschichte, etc. Siebenbürgens", Kronstadt, 1846, II, p. 286 sq. Cf. mai sus p. 586, n. 23. Un *voievod de Maramureş* se află, în documentele cunoscute, pentru prima oară la 1299. W e n z e l, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Monum. Hung. hist. Diplom.*, X, 202, a. 1299. F e j é r, VIII. I, 147, a. 1303: „Nicolao Vayvodae, filio magnifici Mauritii, Comiti de Ugocsa et Maramarusio". În 1326 găsim pe „Stefanus, filius Nicolai quondam vaivodae comes de Maramarisio". Z i m m e r m a n n-W e r n e r, *Urkundenbuch*, I. 407. Apoi urmează Bogdan.

oarecare raport clientelar sub protectoratul ei. În anul 1231, cînd se face prima menţiune a *cnezilor* bolohoveni în analele ruseşti, ei luptă alăturea cu ungurii în contra vecinilor ruşi, ajutînd pe regele ungar Andrei II în luptele sale pentru Haliciu. Această alianţă a bolohovenilor cu Ungaria în contra vecinilor ruşi — unde, după legăturile lor bisericeşti ca români ortodocşi, mai curînd ne-am aştepta să-i aflăm alăturea cu ruşii ortodocşi în contra Ungariei catolice — dovedeşte legături mai strînse cu regatul ungar, explicabile prin originea lor ungureană. Ca aliaţi ai ungurilor, bolohovenii erau, cu bună seamă, şi vecinii lor (la nord-est de Carpaţi), atingîndu-se unii cu alţii pe teritoriul moldovenesc al Cumaniei de atunci, care pe acel timp se găseşte în dependenţă de Ungaria. Pretenţiile de supremaţie ale coroanei ungureşti asupra acestor părţi, adeverite deja pe la începutul secolului XIII, par a fi rezultat mai ales din faptul că ele au fost ocupate în parte de români ungureni, rămaşi în oarecare dependenţă de ţară-mumă. Aşa înţelegem şi legăturile bolohovenilor cu Ungaria.

După expediţia din 1231 făcută în unire cu ungurii, mai întîlnim pe cnezii bolohoveni în luptele purtate de ei singuri în contra principilor de Volhynia şi de Mazovia în anii 1235—1240; încă după invazia tătarilor, ei susţin o luptă îndelungată cu volhynienii, care se sfîrşi în anul 1257, fiind învinşi bolohovenii[23]. După această dată, numele lor nu mai reapare în analele ruseşti, dar a continuat să existe în nomenclatura topografică a teritoriului lor de răspîndire[24]. Cei mai mulţi înaintaţi spre nord-est, pentru care mai ales se întrebuinţează numele de bolohoveni, dispar apoi între ruşi; cei mai aproape de Carpaţi, numiţi de vecini vlahi, se menţin în cnezate româneşti

[23] *Lêtopisь po Ipatskomu spisku*, a. 1231—1257.

[24] Numiri geografice derivate din *Bolohov* se află mai ales în Galiţia, Volhynia şi Podolia (Kalužniacki, p. 26), deci în afară de teritoriul românesc de astăzi, dar mai mult sau mai puţin în vecinătatea lui. Pe teritoriu moldovenesc se găseşte numai o dată numele „*Bolochowce*", în text polon a. 1557, între Prut şi Nistru, aproape de Hotin (*ibidem*, p. 52, n. 21).

pînă la întemeierea principatului. Încă în cele dintîi documente interne ale domnilor Moldovei dăm pe ici pe colea de cîte un cneaz, ultimele resturi din timpul de mai înainte.

O dată cu bolohovenii în părţile de miazănoapte, apare în părţile de miazăzi ale Moldovei un popor creştin, deosebit de ruşi şi de cumani, sub numele de *brodnici*. Pentru prima dată întîlnim acest nume în analele ruseşti la anul 1147, unde brodnicii sînt numiţi alăturea cu cumanii[25]. La un scriitor bizantin găsim pe acest popor sub numele de *bordoni*, nume evident corupt din *brodoni*, în care recunoaştem pe brodnici. Brodonii ajută, împreună cu cumanii, pe Asaneşti în contra bizantinilor, în luptele urmate la întemeierea Imperiului româno-bulgar (1186)[26].

În o diplomă a regelui unguresc Andrei II din anul 1222, brodnicii sînt arătaţi în partea de miazăzi a Moldovei, vecini cu posesiunile transalpine (dintre Carpaţi şi Siret) ale cavalerilor Teutoni din Ţara Bîrsei în Ardeal[27]. Iar în o diplomă papală din acelaşi an, în care se reproduce conţinutul diplomei lui Andrei II, numele *brodnicilor* este înlocuit cu cel al *blachilor*[28].

[25] *Lêtopisь po Ipatskomu spisku*, p. 242, a. 1147. *Lêtopisь po Lavrentievskomu spisku*, St. Peterburg, 1872, p. 469, a. 1216; p. 472, a. 1216; p. 482, a. 1223.

[26] Th. Uspenski, *Obrázovanie vtorago bolgarskago carstva*, Odessa, 1879, Apendice, p. 35.

[27] *Doc.*, I, p. 75. Zimmermann-Werner, I, 19: Addimus etiam postmodum eisdem fratribus conferentes castrum quod Cruceburg nominatur, quod fratres praedicti de novo construxerunt, cum pratis circa illud adiacentibus, et a fine terrae Cruceburg terram quae vadit usque ad terminos *Prodnicorum* et ab indaginibus Almaye in parte altera vadit usque ad ortum aquae quae vocatur Burza, et inde progreditur usque ad Danubium... Cf. bulele papale relative la episcopatul cuman din Moldova. *Doc.*, I, p. 102, a. 1227: in Cumania et *Brodnic* terra illa vicina..., p. 114, a. 1231: in Cumanorum et *Brodnicorum* provinciis sibi vicinis...

[28] *Doc.* I, p. 77: que procedit usque ad terminos *Blacorum*... În ediţia mai nouă de Zimmermann-Werner, I, 23: „*Prodnicorum*", ca şi în diploma lui Andrei II. Pe temeiul acestei bule papale Hunfalvy (*Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien—Teschen, 1883, p. 83) a emis, cît ştiu, cel întîi părerea că brodnicii, consideraţi de istoricii ruşi ca populaţie rusească, erau români. Naţionali-

Această confundare a ambelor numiri, pe lîngă faptul că brodnicii sînt deosebiţi ca popor şi de cumani şi de ruşi, cum şi că ei ajută pe Asaneşti în luptele acestora cu bizantinii, lupte la care au luat parte şi românii din Ţara Românească, ar indica că brodnicii din Moldova meridională erau români. Dar numele lor este slav, derivînd din slav. *brod* (= vad), şi ar putea să însemne *locuitori pe vad* sau lîngă un rîu mai mare, cum ar fi aici Prutul sau Nistrul. Acest nume slav dîndu-le şi diplomele ungureşti, în care ei se găsesc menţionaţi pînă după invazia tătarilor, pe cînd ungurii numeau pe români vlahi (ung. oláh), ar urma că brodnicii erau mai probabil, o populaţie, mixtă, compusă din români şi slavi, cu organizaţie deosebită de cea a ruşilor propriu-zişi, ca şi de cea a cumanilor, de care popoare ei sînt deosebiţi în ştirile ce avem despre ei.

Organizaţia brodnicilor era, probabil, de asemenea cea cnezească, ca şi la bolohoveni. Chiar în partea unde ei sînt arătaţi s-au păstrat cele mai multe urme de cnezi în hrisoavele moldoveneşti. Dar la brodnici găsim şi un voievod. Cînd tătarii năvălesc în anul 1223 asupra ruşilor şi cumanilor, brodnicii, după cum spun analele ruseşti, trec cu voievodul lor *Ploscînea* pe partea tătarilor[29]. Faptul că ei nu fac cauză comună cu ruşii şi cumanii în contra tătarilor vorbeşte învederat pentru caracterul lor străin

---

tatea lor română a susţinut-o apoi mai hotărît d. R. Rosetti într-un articol asupra brodnicilor („Revista Nouă“, 1890, III, 55 sq.), pe care îi identifică cu *bîrlădenii* (= berladnicii analelor ruseşti). Dar analele ruseşti din care cunoaştem pe berladnici numesc, deosebit de aceştia şi pentru acelaşi timp, şi pe brodnici *(Lêtopiscь po Ipatskomu spisku*, p. 242, a. 1147: бродничи; p. 341, a. 1159 şi p. 346, a. 1160 берладники, pe lîngă Ivanko берладникъ a. 1146—1162, *loc. cit.*, în n. 10,). Brodnicii şi berladnicii fiind deosebiţi în ştirile ce avem despre dînşii, identitatea lor este inadmisibilă; orişicum însă, ei erau vecini şi aveau probabil aceeaşi organizaţie. Cu privire la naţionalitatea brodnicilor este remarcabil că numele lor se găseşte, tot în acel timp, şi în Ardeal, unde o posesiune lîngă Sibiu se numea terra *Borothnik*“ *(Doc.*, I, 79; Zimmermann-Werner, I, 27, a. 1223. *Borodnik* = *Brodnik*, modificat după fonetica ungurească).

[29] *Lêtopisь po Lavrentievskomu spisku*, p. 482.

de aceste popoare în ce priveşte naţionalitatea şi organizaţia lor, cum şi naţionalitatea română, cel puţin a elementului conducător între ei pentru organizaţia lor cnezească. Iar dacă întîlnim la ei un voievod, menţionat în analele ruseşti cu ocazia unui război, acesta pare să fie numai conducător în timp de război, care înţeles îl şi are cuvîntul voievod în limba rusească. Orişicum, voievodul brodnicilor nu poate fi considerat ca fiind investit cu putere monarhică, cum erau voievozii români de apoi. Organizaţia cnezească a brodnicilor, cu urmele posterioare de cnezi ce se constată pe teritoriul lor, are în tot cazul cea mai multă probabilitate pentru sine.

Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, face menţiune de trei republice în Moldova, care au păstrat vechile lor libertăţi şi sub domnii principatului. Aceste aşa-zise republice adică districte libere erau: *Cîmpulungul* în partea de miazănoapte, *Vrancea* şi *Tigheciul* în partea de miazăzi a ţării[30].

Ştirea lui Cantemir concoardă în mod surprinzător cu ceea ce ştim acum despre organizaţia românilor în Moldova înainte de întemeierea principatului. Acele republice, admise ca rămăşiţe din o organizaţie mai veche, par a fi fost mai înainte nişte confederaţii de ale cnezilor români, cum am constatat la cnezii bolohoveni şi cum trebuie să admitem şi la brodnici. Republica *Cîmpulungului*, pe al cărei teritoriu vechile hrisoave domneşti constată încă existenţa unor cnezi, este în regiunea sau în vecinătatea confederaţiei cnezilor bolohoveni; republica *Tigheciului* face parte din teritoriul brodnicilor, de asemenea cu urme de cnezi în hrisoavele domneşti; iar republica *Vrancei*, ca veche parte din Ţara Românească, ar corespunde cu organizaţia, la început de asemenea cnezească, a românilor din partea răsăriteană a Ţării Româneşti. Vechimea republicilor lui Cantemir se confirmă astfel întocmai pentru respectivele teritorii, ca nişte rămăşiţe din fostele confederaţii de cnezate româneşti, păstrate

---

[30] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Academiei Române, Bucureşti, 1872, p. 123 sq.

în acele părţi muntoase şi codrene pînă după înfiinţarea principatului.

Abia ieşiţi din Ardeal şi Ungaria, românii din Moldova şi din partea răsăriteană a Ţării Româneşti nu puteau să aibă la început altă organizaţie decît cea adusă din vechea lor patrie. Această organizaţie cnezească-federativă le era deocamdată suficientă pentru traiul lor păstoresc în timp de pace, pentru apărarea lor voinicească în timp de lupte.

* * *

Tendinţa de expansiune spre răsărit de Carpaţi, constatată la români înainte de întemeierea principatului Moldovei deja în secolul XII, se manifestă nu numai la românii ungureni, ci şi la alte elemente în Ardeal. După români urmează *cavalerii Teutoni* din ţara Bîrsei cum şi *secuii*.

În anul 1211, regele Ungariei Andrei II dărui ordinului german al cavalerilor Teutoni ţara Bîrsei în Ardeal, cu îndatorirea ca ei să apere hotarele răsăritene ale regatului ungar în contra cumanilor[31]. Din ţara Bîrsei, cavalerii Teutoni ocupară apoi o parte însemnată din Moldova între Carpaţi şi Siret şi construiră acolo cetăţi[32]. *Cetatea Neamţului* probabil şi *Crăciuna* în munţii Vrancei (cu ruine de o veche cetate şi cu nume ce ne reaminteşte *Kreuzburgurile* cavalerilor Teutoni) sînt din acel timp. Dar întinderea cavalerilor în Moldova avu de urmare o neînţelegere cu regele, care pretindea un drept de suzeranitate asupra acestor părţi cucerite de dînşii în calitate de vasali ai lui din ţara Bîrsei, pretenţie care ei se pare că nu voiau să o recunoască. Prin intervenţia papei, conflictul se aplană în sensul regelui, în anul 1222[33].

[31] *Doc.*, I, 56. Zimmermann-Werner, I, 11.
[32] *Ibidem*, 82, 91, 94. Zimmermann-Werner, I, 25, 36 sq.
[33] *Doc.*, I, 74—77. Zimmermann-Werner, I, 18 squ., 22 squ. Donaţia din 1211 fiind înnoită în 1222 şi confirmată de papa, cu întindere şi asupra părţilor transalpine ce au fost ocupate de cavalerii Teutoni fără autorizare din partea regelui, trebuie să admitem, după conflictul ce urmează apoi între rege şi cavaleri chiar

Dar peste trei ani neînţelegerile se iviră din nou. Spre a le pune capăt, regele revocă atunci donaţia şi scoase pe cavaleri din ţară, în anul 1225[34]. Partea ocupată de ei în Moldova urma a fi considerată apoi ca parte anexă a regatului Ungariei.

Cum asupra părţii ocupate de cavalerii Teutoni, pretenţiile regelui Ungariei se întindeau şi asupra părţilor ocupate de românii ungureni ca supuşi ai lui. Aşa încep pretenţiile de supremaţie ale Ungariei asupra Moldovei.

Chiar pe timpul conflictului dintre regele Ungariei şi cavalerii Teutoni, cumanii suferiră înfrîngerea din partea tătarilor în bătălia de lîngă Kalka (1223). Goniţi din locuinţele lor principale de lîngă Nipru şi Don, ei se aşezară mai ales în Moldova şi căutară scut sub protectoratul Ungariei. O parte din ei se încreştină, primind sub influenţa ungurească ritul catolic (1227). Pentru noii creştini, papa înfiinţă un *episcopat cuman* în Moldova, instituit deja pe timpul cavalerilor Teutoni, dar activat abia după încreştinarea cumanilor şi pus atunci sub protectoratul Ungariei [35]. Curînd după aceasta, regele Ungariei luă

pentru părţile transalpine, că înnoirea donaţiei s-a făcut mai ales spre a afirma prin aceasta dreptul regelui asupra acestor părţi, în urma unei disensiuni în chestiune cum cea din urmă.

[34] *Doc.*, I, 89—100, 114—118, 121—123, 129. Zimmermann Werner, I, 36—59.

[35] Episcopatul cuman este constatat deja în 1217 şi 1218 *(Docum.* I, 60, 65). Cu această dată concordă şi documentul episcopului de Milcov, Laurentius, publicat de Benkö *(Milkovia,* I. 55 squ.), cu data greşită 1096, rectificată în 1396 *(Doc.*, I, 2, 375 squ.), unde se face menţiune de o expediţie cruciată pe timpul cînd s-a înfiinţat episcopatul înţelegîndu-se cruciata regelui Andrei II al Ungariei din 1217. Vechiul episcopat de Milcov din 1217 nu este altul decît episcopatul cuman, desfiinţat prin invazia tătarilor şi reînfiinţat în 1347 cu numele de episcopat de Milcov. *(Doc.*, I, 2, 4). Episcopul cuman, constatat în 1217 şi 1218 pe teritoriul cavalerilor Teutoni, este înlocuit, în 1224, prin un arhipresbiter, posesiunile cavalerilor fiind supuse de-a dreptul papei. *(Doc.*,I, 80—88 ; Zimmermann-Werner, I, 24—32). După plecarea cavalerilor Teutoni (1225) se numeşte iarăşi, în urma autorizaţiei date de papa Grigore IX arhiepiscopului de Strigon în 1227, un episcop cuman, mai ales pentru nou încreştinaţii cumani, episcopatul fiind pus atuncea sub protectoratul Ungariei *(Doc.*, I, 102, 107—108).

titlul de *rege al Cumaniei*, care se află în documentele ungureşti de la 1233 în urmă.

Teritoriul episcopatului cuman cuprindea ţinutul dintre Carpaţi şi Siret [36], coincizînd cu partea ce fusese ocupată de cavalerii Teutoni. Ca locuitori ai lui, documentele arată, pe lîngă *cumani* şi *români*, şi pe *secui* [37]. Curentul de expansiune a românilor din Ardeal spre răsărit de Carpaţi a tras şi pe secui cu sine. De atunci se află în Moldova coloniile de ciangăi dintre Carpaţi şi Siret.

Cumanii ce s-au retras de tătari în Moldova nu se simţeau nici aicea siguri de groaza cumplitului duşman. În anul 1239, triburile lor principale părăsiră ţara, căutînd refugiu parte în Bulgaria, parte în Ungaria, unde regele Bela IV le dete locuinţe lîngă Tisa şi Dunăre.

După risipirea cumanilor urma să se hotărească a cui să fie Moldova : a ungurilor, care pretindeau un drept de stăpînire asupra ei, sau a românilor, care în mare parte o luase în efectivă posesiune? Dar tocmai cînd era momentul de hotărîre, veni invazia tătarilor din 1241. Ea veni ca şi cum pentru a opri curentul expansiunii române spre răsărit, curent care deja înaintase cu prea mare avînt peste limita trasă lui de natură şi de istorie, căci el apucase cîmpii chiar pînă peste Bug, ameninţînd pe români cu pierzare în pustiul Răsăritului.

Moldova, luată în stăpînire de tătari, rămase încă un întreg secol barbariei. Despre românii de aicea nu se mai face menţiune pînă la întemeierea principatului. Totuşi, ca locuitori ai ţării, pe lîngă tătari, sînt arătaţi încă *cumani* şi *brodnici* [38]. Sub cei din urmă trebuie să înţelegem, cum

[36] *Rogerii Miserabile carmen super destructione regni Hungariae per Tartaros facta*, ed. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, IV, 59 : Bochetor autem cum aliis regibus fluvium qui Serech (recte *Sereth*) dicitur transeuntes pervenerunt ad terram episcopi Comanorum, et expugnatis hominibus, qui ad pugnam convenerant, coeperunt terram totaliter occupare.

[37] *Doc.*, I, 109, a. 1228 : Quidni etiam Siculum cum Comano et Olachoque. Cf. *ibidem*, p. 132, a. 1234.

[38] *Doc.*, I, 259 squ. Bela IV către papa Inocenţiu IV, a. 1254 : Cum regnum Hungarie per pestem Thartharorum pro maiori parte in solitudinem sit redactum, et quasi ovile sepibus sit diversis infi-

am văzut mai sus, o populaţie creştină, compusă din *români* şi *slavi*. Orişicum, românii constataţi aicea înainte de invazia tătarilor, cum şi slavii care au imprimat ţării numeroasele numiri geografice de origine slavă, au continuat să existe şi sub stăpînirea tătară, cum au existat sub cea cumană. Şi pe cînd resturile cumane s-au contopit apoi mai ales cu înrudiţii tătari, slavii, înfrăţiţi cu românii şi prin biserică, au sporit elementul român, care în cele din urmă fu covîrşitor.

După un secol de stăpînire tătară, Moldova rămîne moştenire românilor. Ei au luat această a lor dreaptă moştenire, cucerind-o din mîni barbare şi cu braţ ce purta plugul, şi cu braţ ce purta arma.

* * *

Cucerirea ţării de la tătari a purces din Ungaria şi sub scutul regatului ungar. Fiind în Moldova, tătarii neliniştеau permanent hotarele Ungariei. De acolo porni apoi lupta pentru liberare. Lupta decisivă se dete în anii dintîi ai regelui Ludovic d'Anjou al Ungariei, care veni la domnie în anul 1342. Contemporanul cronicar unguresc zice despre aceasta :

„Năvălind tătarii în regatul Ungariei, mai adeseori în părţile Ardealului şi ale secuilor, regele a trimis pe viteazul şi războinicul bărbat Andrei fiul lui Latzk, voievodul Ardealului, cu puternică oaste în contra acelor tătari. Şi intrînd cu putere în ţara unde locuiau ei, i-au biruit împreună cu principele lor Athlamos, şi au tăiat capul acelui principe al lor, şi au luat mulţi tătari în robie. Iar cei ce au mai rămas din acei tătari, au fugit în părţile depărtate de lîngă mare la alţi tătari“ [39].

delium generis circumspectum, utpote Ruthenorum, Cumanorum, Brodnicorum a parte orientis... regiones que ex parte orientis cum regno nostro conterminantur, sicut Ruscia, Cumania, Brodnici, Bulgaria, que in magna parte nostro dominio antea subiacebant...

[39] *Chronicon Dubnicense*, ed. Florianus, III, 167 sq. *Chronicon Budense*, ed. Podhradczky, p. 276. Thurocz, ed. *Schwandtner*, I, 177. Domnia lui Ludovic (1342—1382) din aceste cronici e scrisă de notarul său Ioan de Küküllö.

Această neașteptată biruință, care avu de urmare îndepărtarea tătarilor din Moldova, a fost considerată de unguri ca un adevărat miracul. În curînd legenda o luă în stăpînire.

Legenda ce se formă asupra ei atribui biruința numai intervenției unei minuni dumnezeiești. Ea zice că, pe cînd oștile creștine se luptau în Moldova cu tătarii, *Ladislau cel Sfînt* (rege al Ungariei la 1077—1095, venerat ca patron al Ardealului) părăsi mormîntul său, spre a veni creștinilor în ajutor. Și drept adeverință, ea aduce mărturia tătarilor prinși, care spuneau că: „nu ungurii i-au biruit pe dînșii, ci acel Ladislau, pe care ei îl chemau mereu în ajutor. Și le veni lor în ajutor un mare oștean călare, avînd în cap coroană de aur, în mînă buzdugan; iar deasupra capului său plutea în minunată strălucire o doamnă cu coroană de aur în cap și cu măreață lumină împodobită. Acel oștean îi zdrobea cu loviturile sale și i-a biruit pe ei". Adeverință se aduce și mărturia custodelui bisericii cu moaștele regelui, după care se zicea că: „cît timp a durat războiul între creștini și tătari capul sfîntului rege Ladislau a lipsit din biserică; iar apoi întorcîndu-se, el era așa scăldat în sudori ca și cînd de la grea muncă s-ar fi întors. De unde cu adevărat se vede — zice legenda mai departe — că însuși sfîntul rege Ladislau și preacurata Fecioară Maria le-a venit lor în ajutor" [40].

Această legendă ungurească, interpolată în cronică la războiul povestit, reapare sub o altă formă în tradiția moldovenească despre descălecatul lui Dragoș: este legenda lui *Vladislav craiul unguresc*, în a cărui vreme s-a descălecat de Dragoș Voievod țara Moldovei.

Cunoaștem legenda din tradiția descălecatului a Cronicii anonime arătată la început. Ea spune, în fond, că: în războiul lui Vladislav craiul unguresc cu tătarii, românii au luptat pentru craiul unguresc în rîndurile dintîi; cu ajutorul lor, Vladislav craiul a biruit pe tătari; cu învoirea lui Vladislav craiul unguresc, Dragoș voievod din Maramureș a descălecat apoi în țara Moldovei.

[40] *Chronicon Dubnicense*, p. 152.

Și Miron Costin cunoștea această tradiție. În *Cartea pentru descălecatul Țării Moldovei*, el zice: „la vremea lui *Laslău craiul unguresc* s-au descălecat de Dragoș Voievod țara noastră" [41]. Tot așa și în scrierile sale polone asupra originilor române, unde pe *Laslău* îl numește *Vladislav* [42]. Laslău este forma ungurească a numelui Vladislav sau Ladislau, zis ungurește László.

Înainte de Miron Costin, legenda lui Laslău craiul unguresc se mai află la copiatorii cronicii lui Ureche, *Eustratie Logofătul*, *Simeon Dascălul* și *Misail Călugărul*, dar în versiune alterată prin un element răuvoitor românilor, luat, cum zic acești copiatori, « dintr-un letopiseț unguresc », azi necunoscut [43].

Acest element străin se rapoartă numai la originea românilor, nu și la descălecat. Cu privire la descălecat, versiunea aceasta este identică cu cea din Cronica anonimă, pe care o mai completează, zicînd că „Laslău craiul unguresc au gonit pe tătari din Moldova, pînă i-au scos din tot locul și i-au depărtat peste Nistru la Crâm". Acest adaos dă rezultatul luptei cu tătarii întocmai ca și cronica ungurească contemporană.

Din compararea tradiției noastre cu legenda lui Ladislau cel Sfînt din cronica ungurească vedem că **fondul** istoric al tradiției moldovenești se găsește chiar în legenda ei despre Vladislav sau Laslău craiul unguresc, în a cărui vreme s-a descălecat de Dragoș Voievod țara Moldovei. Războiul acestui crai unguresc nefiind altul decît expediția făcută de oștile regelui Ludovic al Ungariei în contra tătarilor din Moldova, al cărei rezultat extraordinar a fost atribuit de legenda ungurească intervenției miraculoase a lui Ladislau cel Sfînt, este învederat că tradiția noastră pune descălecatul lui Dragoș în legătură cu această expediție. Și dacă ținem seamă de cronologia cronicilor

[41] Cogălniceanu, *Cronicele României*, I, 30.

[42] *Opisanie ziemie Moldawskiej i Multanskiej*, ed. V.A. Urechia, *Miron Costin*, II, 102. *Chronika ziem moldawskich y multanskich*, ed. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 160; în aceasta din urmă, craiul unguresc e numit Laslew.

[43] Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, I, 377 sq.

noastre după anii de domnie, vedem că, în acord cu această cronologie, descălecatul lui Dragoş cade exact în timpul acelei expediţii în contra tătarilor.

Celor doi voievozi dintîi, *Dragoş* şi *Sas*, cronicile noastre le dau 6 ani de domnie: lui Dragoş 2 ani, lui Sas 4 ani. După ei urmează *Bogdan* [44], pe care documentele şi cronicile ungureşti îl arată ca adevăratul întemeietor al principatului Moldovei. Despre acest Bogdan, cronicarul contemporan Ioan de Küküllö, notarul regelui Ludovic I al Ungariei, zice:

„În timpul acestuia (Ludovic), Bogdan, voievodul românilor din Maramureş, adunînd pe românii acelui district, a trecut pe taină în ţara Moldovei, care era supusă coroanei ungureşti, dar din cauza vecinătăţii tătarilor de mult timp părăsită de locuitori. Şi deşi el a fost combătut mai adeseori de oastea regelui, totuşi, crescînd numărul românilor locuitori în acea ţară, ea s-a întins şi s-a constituit ca stat“ [45].

---

[44] *Letopiseţul de la Putna (*Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti*, p. 143), *Cronica moldo-polonă* (B o g d a n, *Cronice inedite*, p. 120) şi Dosofteiu Mitropolitul, *Parimiariu*, Iaşi, 1683 (C i p a r i u, *Crestomatia*, Blaj, 1858, p. 234) numesc pe Bogdan ca al treilea domn şi ca tată şi predecesor al lui Latsco. În *Letopiseţul de la Bistriţa* (B o g d a n, *Cronice inedite*, p. 34), în *Cronica anonimă* (B o g d a n, *Vechile cronice moldoveneşti*, p. 188) şi în Cronica lui Ureche (C o g ă l n i c e a n u, *Cron. Rom.* I, 133), Latsco e pus greşit înainte de Bogdan. Documentele, cum şi pomelnicul de la Bistriţa din anul 1407 („Analele Academiei Române“, VII, 269) arată pe Bogdan ca predecesor al lui Latsco.

[45] *Chronicon Dubnicense*, p. 181: Huius (Ludovici) eciam tempore Bogdan voyvoda Vlachorum de Maramorisio, coadunatis sibi Wolachis eiusdem districtus, in terram Moldavie, corone regni Hungarie subiectam, sed a multo tempore propter vicinitatem Tartarorum habitatoribus destitutam, clandestine recessit. Et quamvis per exercitum ipsius regis sepius impugnatus extitisset: tamen crescente magna numerositate Wolachorum in illa terra habitancium, in regnum est dilatata. Cf. *Chronicon Budense*, p. 337 squ. T h u r o c z, p. 196.

După un document unguresc, Bcgdan a trecut în Moldova pe la anul 1349 [46]. Înainte de dînşul, tot un document

---

[46] Xenopol, *Un document asupra lui Bogdan din 1349*, „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie “, 1885, vol. V, p. 166: Ludovicus Dei gratia rex Ungariae fideli suo Johanni filio Ige, voevodae Olachorum de Maramorisio, salutem et gratiam. Querimonialis relatio Gyula filli Dragus nobis patefeci*t* quod St[ef]anus filius eiusdem Ige, frater tuus, qui *nuperrime in notam infidelitatis Bogdano quondam voevodae*, patruo suo, nostro et regni nostri infideli notorio, adhaerende incidit, ipsum, item Dragus, St[ef]anum, Tatar, Dragomer, Kuszta et Miruszlou filios suos propter eorum fidelitatis constantiam eo quod ipsos a via solitae fidelitatis diuturnae et suo ac ipsius Bogdan quondam Voevodae nostri infidelis notorio contubernio et societati iungere nequivisset, de possessionibus eorum Gyulafalva juxta fluvium Maramorisii existente et Nyires vocatis, quas olim excellentissimus princeps dominus Carolus Dei gratia inclytus rex Ungariae, genitor noster carissimus bonae recordationis, eidem Gyulae pro fidelissimis et meritoriis suis serviciis contulisset, eiecisset et exclusisset domos suas concremari et comburi faciendo, in ipsius Gyula et filiorum suorum praedictorum praejudicium non modicum et gravamen... Datum in Bistricia sancto die festi exaltationis sanctae crucis (= 14 septembrie) anno domini MCCCXL-mo nono (Numele Stanus [= Ştefan] îl întregesc „St[ef]anus“ după Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, p. 113. În „patefeci*t*“, adaug *t* după înţeles. De altmintre reproduc textul exact după d. Xenopol). După acest document, ieşirea lui Bogdan din Maramureş se întîmplase numai *de curînd* (nuperrime); şi fiind aci vorbă de reclamaţia lui Gyula pentru paguba suferită cu acea ocazie, care reclamaţie trebuia să fi fost făcută imediat, trebuie să admitem că trecerea lui Bogdan în Moldova s-a întîmplat chiar în acelaşi an.

Într-un document al regelui Ludovic din 21 octombrie 1343, publicat în revista „Történelmi Tár“, Budapesta, 1887, p. 406, asupra căruia mi-a atras atenţia amicul meu N. Iorga, este numit *„Boghdan quondam woyvoda de Maramorosio noster infidelis“*. După această menţiune, editorul documentului crede că Bogdan a trecut în Moldova înainte de data documentului. Această părere este însă în contrazicere cu toate celelalte ştiri ce avem şi despre Moldova de atunci şi despre Bogdan. Pe timpul expediţiei voievodului transilvan Andrei în contra tătarilor din Moldova (1343), cum şi pe timpul înfiinţării episcopatului de Milcov (1347), o domnie a lui Bogdan în Moldova, ca duşman al Ungariei, nu se poate admite. Ostilitatea moldovenilor în contra Ungariei nu se manifestă decît în 1349, cînd nişte călugări minoriţi sînt ucişi la Siret. (S c h m i d t, *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae*, Budapesta, 1887, p. 24). Tot pe atuncea, şi episcopatul de Milcov încetează să funcţioneze şi se restabileşte abia în 1371,

ungurese arată ca voievod în Moldova pe Sas [47], numit în cronicele noastre ca predecesor al lui Bogdan şi fiu al lui Dragoş. Iar un Dragoş, menţionat ca rudă ascendentă a fiilor lui Sas (ca bun al lui Dragoş cel Tînăr, „frate uterin" cu Balc fiul lui Sas), este constatat ca cnez în Maramureş sub Carol Robert, predecesorul lui Ludovic. Acest Dragoş este, după toată probabilitatea, Dragoş Voievod, tatăl lui Sas, al tradiţiei noastre [48].

---

după trecerea lui Latsco la catolicism. (*Doc.*, I, 2, 174. După 1347 pînă la 1371 se află un singur document din 1348 relativ la acest episcopat., *ibidem*, p. 8; cf. pp. 64, 80 despre un *fost episcop* de Milcov.) Această decădere a propagandei catolice în Moldova coincide cu domnia lui Bogdan, adversarul Ungariei, arătat în documentul din 14 septembrie 1349 ca *numai de curînd* ieşit din Maramureş. Din documentul din 1343 nu putem scoate mai mult decît că Bogdan nu mai era voievod de Maramureş, fiind probabil destituit în urma vreunui act de nesupunere. Chiar pe atunci se revoltă şi saşii din Ardeal din cauza noilor dări.

47 *Doc.*, I, 2, 94, a. 1365: strenuo viro Balk, filio *Saaz*, Moldavo, Wayvodae Maramarusiensi, quod idem adhuc in terra Moldavana regi fideliter adhaeserit, ibique complura vulnera, ammissis servitoribus suis, pro rege sustinendo, terrasque proprias et iura ibidem relinquendo, regem in Hungariam secutus fuerit... Cf. Şincai, *Cronica Românilor*, a. 1359, traducerea diplomei întregi, publicată în *Doc.*, *loc. cit.*, numai ca extras după Fejér, IX, 3, 469.

48 Gyula, fiul lui Dragoş, din documentul din 1349 are următorii fii: „Dragus, St[ef]anus, Tatar, Dragomer, Kuszta et Miruszlou". Aceşti fii sînt numiţi şi în diploma din 1355 în care este intercalat documentul din 1349 (*loc. cit.*). Pe „Dragus, filius Gyulae", îl mai întîlnim într-o diplomă din 1360, prin care regele Ludovic îi confere şese sate româneşti în Maramureş, ca recompensă pentru serviciile militare ce i le-a făcut în Moldova în contra „Românilor rebeli" de acolo. (*Doc.*, I, 2, 61). În urmă, acest Dragoş, fiul lui Gyula şi nepot al lui Dragoş, nu se mai află menţionat ca fiu al lui Gyula. Dar în 1365, Ludovic confere lui „Balc, fiul lui Sas, şi fraţilor săi uterini Drag, Dragomer şi Ştefan" posesiunile Voievodului Bogdan în Maramureş, luate de la acesta după trecerea lui în Moldova. (*Doc.*, I, 2, 94). De la această dată, Balc şi Drag sau Dragoş se găsesc numiţi împreună ca voievozi români de Maramureş. (*Doc.*, I, 2, 211, a. 1373; p. 264, a. 1378; p. 285, a. 1384; p. 314—315, a. 1388; p. 324, a. 1390; p. 327, a. 1390; p. 339, a. 1391; p. 344—345, a. 1392; p. 354, a. 1393; p. 400, a. 1398. Miklosich-Müller, *Acta patr. Const.*, II, 156, a. 1391: Μπάλιτζας καὶ Νδράγος). Acest Dragoş, *„fratele uterin" al lui Balc*, are fraţi pe *Dragomir* şi *Ştefan*, nume care le au şi fraţii lui *Dragoş, fiul lui Gyula.* (Ceilalţi fraţi,

Scoţînd de la anul 1349, data documentară a descălecatului lui Bogdan, cei 6 ani care cronicile noastre dau predecesorilor săi Dragoş şi Sas, căpătăm anul 1343 pentru descălecatul lui Dragoş. Chiar în acest an, Andrei fiul lui Latzk, care în calitate de voievod al Ardealului conduce expediţia în contra tătarilor, este constatat prin

---

„Tatar, Kuszta şi Miruszlou" din documentele din 1349 şi 1355, nu se mai găsesc numiţi; după diploma din 1365, nişte fraţi de ai lui Balc au fost omorîţi în Moldova.) În urmă, moşiile părinteşti ale lui Dragoş, fiul lui Gyula, anume Gyulafalva şi Nyires, cum şi unul din satele conferite lui în 1360, se găsesc în posesiunea urmaşilor lui Dragoş, „fratele uterin" al lui Balc. (Wenzel, *Kritikai fejtegetések Máramarosmegye történetéhez*, pp. 52—64).

Din aceste date pare să reiasă că Dragoş, fiul lui Gyula, din 1349, 1355 şi 1360 şi Dragoş, „fratele uterin" al lui Balc, din 1365 ş.u., între care documentele nu arată nici o deosebire ce ar exclude identitatea lor, sînt una şi aceiaşi persoană. Gyula, tatăl lui Dragoş, era, după documentele din 1349 şi 1355, fiu al unui Dragoş; tot ca fiu al lui Dragoş este numit, în cronicile noastre, şi Sas, tatăl lui Balc; iar Balc şi Drag (Dragoş) sînt numiţi în documente „fraţi uterini". În latinitatea medievală, *fratres uterini* înseamnă *fraţi vitregi*, mai ales de la aceeaşi mumă şi diferiţi taţi, dar şi de la acelaşi tată şi diferite mume. (Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis:* Uterini). Dar în cazul de faţă e greu să admitem vreunul din ambele înţelesuri la Dragoş, fiul lui Gyula, şi Balc, fiul lui Sas. Căci Gyula şi Sas, după deosebirea constantă ce se face între dînşii în documente, nu pot fi consideraţi ca persoane identice (cum am admis în „Conv. Lit.", XVIII, 315 <v. supra, p. 123—124> şi *Zur Geschichte der Bukovina*, Cernăuţi, 1887, p. 25, <v. supra p. 307—308>); iar fiii lor, care înainte de 1360 şi 1365 luptă în Moldova în contra lui Bogdan, s-au născut înainte de 1349 cînd nu putem admite ca ei, fiind atunci în viaţă şi Gyula şi Sas, să fi avut aceeaşi mumă. Dar *fratres uterini* ar putea să aibă aci şi alt înţeles decît *fraţi vitregi.* Confundîndu-se *uter-* din „uterinus" cu vorba *uter*, desemnarea de *fratres uterini* putea să fie întrebuinţată în loc de slavoneşte *dvojurodnye bratija* (= fraţi de-al doilea), adică, *veri primari.* În acest caz, Gyula, fiul lui Dragoş, şi Sas, de asemenea fiul lui Dragoş, ar fi fraţi, şi Dragoş cel Bătrîn al documentelor identic cu descălecătorul Dragoş al cronicilor. Ce e drept, această conjectură întîmpină dificultatea că Balc şi Dragoş sînt numiţi într-un act al patriarhatului constantinopolitan (Miklosich-Müller, II, 156, a. 1391) „αὐτάδελφοι" (= fraţi drepţi), iar într-un act al prepositului bisericii din Leles (*Doc.*, I, 2, 211, a. 1373), *„filii quondam Szász Wayvode"*. Dar informaţia acestor mărturii izolate nefiind atît de sigură încît înţelesul dat aci înrudirii arătate prin *„fratres uterini"* să nu prezinte îndoială, chestiunea rămîne încă deschisă.

documente ca voievod al Ardealului [49]. Expediția lui este pusă în cronicile ungurești, ca una din cele dintîi fapte ale regelui Ludovic (venit la domnie în anul 1342), imediat înainte de expediția în Croația, urmată la 1344—1345. Ea s-a făcut deci pe la anul 1343 cu care dată coincide exact și timpul lui Dragoș după calculul arătat [50].

În deosebire de cronicile moldovenești, care pun descălecatul țării în anul 6867 (= 1359), dată ce se dovedește greșită, cronica Ardeleanului *George Brancovici*, scrisă

[49] „Transilvania", foaia Asociațiunii Transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, Brașov, 1869: *Series vajvodarum Transilvaniae*, p. 36.

[50] Cronicarul contemporan Ioan de Kükülló nu dă anul expediției. Ea este pusă, ca un capitol deosebit: „De exercitu contra Tartaros", imediat după capitolul „De peregrinatione regine Elisabeth" care tratează despre călătoria reginei Elisabeta în Italia în iunie 1343 împreună cu evenimente puse în legătură cu aceasta pînă la 1345, și înainte de capitolul „De exercitu contra Croatos", privitor la expediția în Croația din 1344—1345. În interpolația făcută aci în cronica de Dubnitz, luptele secuilor cu tătarii din Moldova, menționate de Ioan de Kükülló după expediția voievodului Andrei (Post haec eciam Siculi eosdem Tartaros sepius invaserunt), sînt puse în anul 1345 și confundate cu succesele obținute mai înainte de voievodul Andrei, pe care interpolatorul nu-l numește (pp. 151—152). Pe temeiul acestei interpolații, Podhradczky, în ediția cronicii de Buda, adaugă la capitolul „De exercitu contra Tartaros" următoarea determinare cronologică: „Tartari anno 1345 et 1346 duplici pugna in Moldavia victi". După ordinea cronologică observată de cronicarul contemporan, expediția în contra tătarilor, făcută sub conducerea voievodului transilvan Andrei, fiul lui Latzk, constatat ca voievod în 1343, trebuie pusă la 1343. Această dată este indicată și de cronicar prin cuvintele *„item"* (= de asemenea), cu care începe capitolul „De exercitu contra Tartaros" în raport cu cel precedent, și *„tandem"* (= în urmă), cu care începe capitolul următor despre expediția în Croația din 1344—1345. Anul 1345, dat de interpolatorul din cronica de Dubnitz, nu se poate raporta decît la luptele secuilor cu resturile tătărești din Moldova inferioară, urmate după expediția lui Andrei, prin care expediție mai ales Moldova a fost liberată de tătari. Numai după retragerea tătarilor în urma acestei expediții s-a putut înființa, pe la începutul anului 1347, episcopatul de Milcov, ca restaurare a fostului episcopat cuman (*Doc.*, I, 2, 4 squ. Bula papală prin care se autorizează arhiepiscopul de Kalocsa să ordineze episcop de Milcov pe călugărul minorit Toma de Nympti, capelanul regelui Ungariei, este dată la Avignon în 29 martie 1347).

pe la 1686—1690 în Țara Românească, pune descălecatul Moldovei la anul 6850 (= 1342). Sub acest an (și înainte de anul 6855 ce urmează imediat) el zice: „În acea vreme rumânii den Maramurăș au descălecat în Moldova, pentru că o pustiise tătarii, și nime nu cuteza să șeadă într-însa" [51]. De unde va fi luat cronicarul această dată pentru descălecatul Moldovei, — cu toată contrazicerea ei cu data cronicilor moldovenești, cunoscută pe atunci și în Țara Românească (Mihail Moxa și cronica lui Constantin Căpitanul) — nu se vede. Ea concoardă însă, în mod surprinzător, cu data cîștigată mai sus din știrile autentice asupra persoanelor și evenimentelor referitoare, în acord cu cronologia după anii de domnie a cronicilor indigene.

Asemenea concordanță de fapte adeverite și de date documentare cu tradiția și cronologia cronicilor noastre

[51] Ar. Densușianu, *Cronica lui George Brancovici* „Revista Critică Literară", Iași, 1893, I, 378—379. Anul 1342 îl are și copia Naruszewicz a Cronicii moldo-polone (Bogdan, *Vechile cronice moldovenești*, p. 173). Autograful lui Brzeski are anul 1352. (Bogdan, *Cronice innedite*, p. 119). Letopisețul de la Bistrița Letopisețul de la Putna, Cronica anonimă și cronica lui Ureche au anul 6867 (= 1359), dată cunoscută și în Țara Românească: cronica lui Mihail Moxa (Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, 405; v. mai sus p. 566, n. 6) și cronica lui Constantin Căpitanul („Mag. ist.", I, 93: „Domnia lui Alexandru Vodă, I, 6864... Întru vremile acestui domn, *după trei ani ai domniei lui*, I, 6866 [transcriere greșită în loc de 6867], au venit Dragoș Vodă de la Maramureș în țara Moldovei, de au descălecat țara Moldovei"). Anul 1359 nu concordă cu anii de domnie ce se dau domnilor în cronicile moldovenești; după cronologia anilor de domnie, descălecatul lui Dragoș ar fi avut loc în 1352, an calculat de Brzeski în traducerea sa polonă a Letopisețului de la Putna, cum și de Nicolae Costin (Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, I, 83). Dar la anii de domnie se constată o lipsă de 10 ani, Bogdan fiind pus cu 6 ani în loc de 16. Adăugîndu-se acești 10 ani, iese anul 1342 pentru descălecatul lui Dragoș, ca și în cronica lui Brancovici și în copia Naruszewicz a Cronicii moldo-polone. Anul 1359 al cronicilor moldovenești nu găsește explicare decît ca împrumut posterior din cronicile polone, care la acest an fac cea dintîi mențiune de principatul Moldovei, dar fără a spune că abia atunci s-ar fi întemeiat principatul. Anul 1342 concordă cu data expediției în contra tătarilor (1343), în timpul căreia tradiția despre Laslău Craiul pune descălecatul lui Dragoș.

dă acestora din urmă o valoare istorică incontestabilă. Istoriografia indigenă a Moldovei începînd deja cînd abia se împlini un secol de la întemeierea statului, ea a putut să păstreze, fie pe baza unei tradiții orale de vreo trei pînă la patru generații, fie pe baza unor însemnări contemporane, știri cu atît mai exacte despre începutul principatului, decît am putut constata în istoriografia mai tîrzie a Țării Românești.

După tradiția astfel verificată a cronicilor despre întemeierea principatului Moldovei și după mărturiile contemporane ajungem la următorul rezultat asupra chestiunii:

Cu ocazia expediției în contra tătarilor din Moldova, făcută pe la anul 1343, românii maramureșeni — care, după cum spune tradiția, au luat parte la această expediție, luptînd în rîndurile dintîi — au ocupat, sub conducătorul lor Dragoș, țara Moldovei, cucerită de la tătari. Această țară a Moldovei se întindea la început mai ales pe apa Moldovei, de la care a primit numele. Succesiv, descălecătorii ei s-au întins mai departe, și în curînd țara Moldovei deveni un voievodat mai însemnat decît cel de Maramureș.

Dragoș ocupînd țara ca cnez din Maramureș, ea era considerată din început ca aparținînd de drept la voievodatul maramureșan și ca de asemenea supusă coroanei unguresti. În urmă, voievodul românilor din Maramureș, Bogdan, văzînd creșterea și importanța țării Moldovei, o luă el în posesiune, reclamînd-o oarecum ca parte a voievodatului său. De aci urmară lupte cu urmașii lui Dragoș, scoși din moștenirea lor, și cu regele Ungariei, care considera ocupația din proprie autoritate a lui Bogdan ca rebeliune.

Mai adeseori Ludovic trimite oștile sale în contra lui Bogdan în Moldova pentru restaurarea autorității coroanei unguresti *(in restauratione terrae nostrae Moldavanae)*; pe partea regelui luptă și urmașii lui Dragoș, între care cei mai însemnați erau Balc, fiul lui Sas, și Dragoș cel

Tînăr, nepotul de fiu al lui Dragoș cel Bătrîn [52]. Din toate aceste lupte Bogdan iese învingător, și urmașii lui Dragoș se văd necesitați a părăsi Moldova, așezîndu-se în Maramureș, unde regele le conferi lor posesiunile lui Bogdan cu demnitatea de voievod al românilor de Maramureș [53]. Bogdan, învingător, întemeiază un stat independent, cuprinzînd dacă nu toată Moldova de apoi, atunci cel puțin cea mai mare parte din ea.

E bineînțeles că numai cu oamenii săi din Maramureș Bogdan n-ar fi putut să susțină acele lupte victorioase. El a găsit în Moldova și alți români, rămași din timpul denainte de invazia tătarilor. Pe acești români, pînă atunci împărțiți în mici cnezate, el îi unește într-un stat.

După Bogdan, considerat ca adevăratul întemeietor al statului, Moldova a fost numită și *Bogdania*. De la el avem și prima monetă a Moldovei [54]. El este înmormîntat

---

[52] Despre războaiele lui Ludovic cu Bogdan, cronicarul Ioan de Kükülló zice: „Et quamvis per exercitum ipsius regis sepius impugnatus extitisset...". Iar în alt loc: „Item fere singulis annis, vel in quolibet tercio anno movit exercitum contra emulos et rebelles, et sepius contra Racenses et *Moldavanos*, omnimodo diligenciam adhibendo" *(Chronicon Dubnicense*, pp. 188—191; *Chronicon Budense*, pp. 331, 338; T h u r o c z, p. 193). În diploma pentru Dragoș cel Tînăr din 1360, Ludovic zice: „quod nos multimodis fidelitatibus et fidelium obsequiorum preclaris meritis Dragus, filii Gyulae, fidelis Olahi nostri de Maramarusio, in memoriam nostrae Celsitudinis reductis, quae servicia in plerisque nostris negociis et expeditionibus sibi commissis et confisis, specialiter autem in restauratione terrae nostrae Moldavanae, plures Olachos rebellantes a via debitae fidelitatis deviantes, iuxta suam industriosam virtutem ad constantem fidelitatem regiae coronae observandam vigili cura et indefessa solicitudine reducendo, iuxta sui status et possibilitatis exigentiam nostrae exhibuisse et impendisse cognovimus Maiestati... (*Docum.*, I, 2, 61). Despre Balc, fiul lui Sas, v. n. 47,

[53] *Doc.*, I, 2, 94, a. 1365.

[54] D. S t u r d z a, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien*, p. 7 squ. Legenda: MONeta moldaVIE-BOGDan WAIWO. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, III, 2434. Legenda: BOGDAN VOIEVODA-WD MOLDAVIENSI. Numele „Bogdania" pentru Moldova găsindu-se la Laonicos Chal-

în biserica de la Rădăuţi în Bucovina, zidită de dînsul ca mănăstire. Inscripţia de pe mormîntul lui e pusă de Ştefan cel Mare, dar fără data morţii [55]. Ea îl numeşte *Bogdan cel Bătrîn*. În diploma prin care Ludovic dăruieşte urmaşilor lui Dragoş posesiunile lui Bogdan în Maramureş, dată în anul 1365, Bogdan este numit ca fiind încă în viaţă [56]. Curînd după aceasta el a murit. Cronicile noastre îi dau 6 ani de domnie în loc de 16 (1349—1365), eroare ce pare să fie datorită unei transcrieri greşite.

Deci în adevăr, cu Dragoş Voievod „s-au început ţara Moldovei", cum spun cronicile noastre; însă Bogdan a întemeiat principatul Moldovei ca stat de sine stătător. Dragoş este începătorul, Bogdan îndeplinitorul întemeierii.

---

condyles (ed. Bonn, II, 72—78), urmează că el a fost dat ţării după Bogdan I, fondatorul statului, nu după Bogdan III, sub care Moldova a devenit tributară turcilor, cum spun Miron Costin (Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, I, 26; Bogdan, *Cronice inedite*, p. 161), Nicolae Costin (Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, I, 71) şi Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 2.

[55] Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina.* „Analele Academiei Române", 1886, VII, 267. În pomelnicul de la Bistriţa *(ibidem*, p. 269), Bogdan este numit ca cel dintîi domn, lipsind predecesorii săi Dragoş şi Sas. Deci în 1407; cînd s-a scris pomelnicul, Dragoş şi Sas nu erau consideraţi ca foşti domni ai ţării de felul domnilor următori.

[56] Şincai, *Cronica Românilor*, a. 1359. După textul întreg al diplomei din 1365: „care (sate) au venit la mînile noastre cele crăieşti de la voevodul Bogdan şi de la fiii lui, adecă de la cunoscuţii necredincioşii noştri... luîndu-se de tot numitele sate de la acelaşi Bogdan şi de la fiii lui, ca de la nişte nevrednici spre pilda altora, ca să nu patre şi alţii unele ca acestea, stricîndu-se şi chiemîndu-se înderăpt şi toate cărţile cîte au fost avut numitul Bogdan şi feciorii lui despre zisele sate, le-am dat, dăruit şi cinstit numitului voevod Balc...". După modul cum Bogdan este numit aice, el trăia încă. Domnia lui trebuie deci pusă la 1349—1365, cu 16 ani în loc de 6 ai cronicilor, care rectificare este în deplin acord şi cu anii de domnie ai celorlalţi domni pînă la Alexandru cel Bun. Cei 4 ani care Letopiseţul de la Putna (în ambele redacţii) îi dă lui Bogdan ar găsi explicare ca transcriere greşită a numărului ÏS (= 16) confundat cu A (= 4), eroare lesne de făcut în scrisoarea cirilică.

ÎNCHEIERE

Cu întemeierea principatului Moldovei se încheie epoca de formaţie politică a poporului român. O nouă epocă începe: epoca de dezvoltare. Aruncînd de aci o privire îndărăt, iată ce tablou istoric ni se desfăşură:

Prin cucerirea şi colonizaţia romană la Dunăre, mai întîi pe ţărmul de miazăzi sub August, apoi pe cel de miazănoapte sub Traian, se pune un larg fundament naţionalităţii noastre. Dar moştenirea rămasă nouă sufere prin invaziile barbare din ce în ce tot mai multă scădere, pînă cînd, în cele din urmă, tot teritoriul de formaţie a naţionalităţii române cade sub stăpîniri străine.

În Imperiul bulgar, acest teritoriu se reuneşte iarăşi aproape întreg. Românii, folosindu-se de pacea reintrată pe la vetrele lor, fac atunci primele încercări de reorganizare a societăţii lor zdrobite de furtunile vremilor de restrişte. Dar abia reîncepută, noua organizare este din nou desfiinţată prin noi năvăliri şi prefaceri.

După cîtva timp, în care singură Oltenia se mai ţine ca cetate a românismului, noi sîntem chemaţi la nouă viaţă. Din miazăzi de Dunăre, unde străbunii au lăsat cele dintîi fundamente ale naţionalităţii noastre, vine această chiemare. Cei ce ne chiamă, visează un vis mare: coroana Romei-Noi. Sînt Asaneştii.

Glasul lor din Balcan găseşte răsunet în Carpaţi, şi ca prin farmec fiii lui Traian se pun în măreaţă mişcare. Fierbea atunci un sînge viu în întreg corpul Naţiunii. În colţul cel mai depărtat spre nord-est al Lumii Romane se îndeplineşte în fine restaurarea Domniei Române. E ca şi cum s-ar ridica un zid la hotar...

Istoria l-a pus aci, ca noi să-l facem zid de piepturi şi de braţe. Şi să avem credinţa tare că pe unde au mai călcat străbunii noştri, noi mai avem încă o chiemare de îndeplinit.

REZUMAT
ASUPRA SUCCESIUNII DOMNIILOR PÎNA LA 1420
(Numerele însemnate cu * sînt aproximative)

Asaneştii, 1186—1241, domnie reprezentată în tradiţie prin *Negru Vodă* ca personificare mitică a originilor în *Vlahia Neagră* (partea din răsărit de Olt), cînd Ţara Românească se compunea din două părţi deosebite: vechiul banat al Basarabilor în Oltenia *(Basarab-ban, 1241)*, şi voievodatul mai nou în stînga Oltului *(Mişlav*, 1241 = *Semeslav* sau *Szeneslaus*, 1247).

Lytuon sau Lython (confundat cu *Negru Vodă*), 1247—1279, mai întîi numai voievod al Olteniei în dependenţă de Ungaria (1247), apoi şi al părţii din răsărit de Olt liberate de tătari, unind (pe la 1272) ambele voievodate într-un singur principat; cade în luptă cu ungurii pentru independenţă.

Barbat, 1279—*1290, fratele lui Lython, căruia îi urmează în domnie ca voievod dependent de Ungaria.

Tugomir, *1290—*1310, străbunul dinastiei Basarabilor (probabil din familia lui Lython şi Barbat), domneşte ca voievod dependent de Ungaria.

Io. (= Ioan) Basaraba (confundat cu *Negru Vodă*) *1310—1338, fiul lui Tugomir şi primul domn independent al principatului Ţării Româneşti după războiul cu ungurii din 1330; are rezidenţa la *Curtea-de-Argeş*.

Io. Nicolae Alexandru (numit mai pe scurt *Alexandru*), 1338—1364 (pus în cronică la 1356—1383), fiul lui Basaraba, continuă a domni ca domn independent şi ocupă, după retragerea tătarilor din Moldova (pe la 1343—1345), *părţile tătăreşti* de lîngă gurile Dunării (puse în titlul domnilor următori înainte de Amlaş şi Făgăraş şi anexate apoi la Moldova cu numele de *Basarabia*); fondatorul mitropoliei de *Argeş* (1359) şi al bisericii de la *Cîmpulung*, unde e înmormîntat.

Io. Vladislav I, 1364—1372, fiul lui Alexandru, recunoaşte suzeranitatea regelui Ungariei pentru partea oltenească a bănatului unguresc de *Severin*, cu ţinutul *Amlaşului* în Ardeal, şi pentru ducatul de *Făgăraş*, posesiuni cedate lui de regele Ungariei ca feude ungureşti (1366); fondatorul mănăstirii *Vodiţa* şi al mitropoliei *Severinului* (1370).

Io. Radul I (*cel Înţelept*, confundat cu *Negru Vodă*), 1373—1384 (pus în cronică cu numele *Radul Negru* la 1290—1314), fratele lui Vladislav, se face iarăşi independent de Ungaria şi părăseşte posesiunile ardeleneşti, fapt interpretat apoi ca *descălecat din Amlaş şi Făgăraş*; fondatorul mănăstirilor de la *Tismana*, *Cozia*, *Cotmeana* şi *Cîmpulung*, înmormîntat la *Argeş*.

Io. Dan I, 1384—1386 (pus în cronică la 1333—1356 cu 23 ani în loc de 23 luni), fiul lui Radul, are lupte cu ungurii, după care *ducatele de Amlaş şi Făgăraş* se găsesc iarăşi în posesiunea domnilor români; cade în luptă cu ţarul bulgar Şişman, de la care românii iau *Silistria* cu alte puncte pe malul drept al Dunării.

Io. Mircea I cel Bătrîn, 1386—1418 (pus în cronică la 1383—1412), fratele lui Dan, căruia îi urmează în domnie ca „mare voievod şi domn singur stăpînitor a toată ţara Ungrovlahiei şi al părţilor transalpine încă şi al părţilor tătăreşti, şi al Amlaşului şi Făgăraşului herţeg, şi al bănatului Severinului domn, şi al amînduror malurilor Dunării pînă la marea cea mare şi al cetăţii Dîrstorului stăpînitor".

Io. Mihail I, 1418—1420 (pus în cronică la 1314—1333 cu 19 ani în loc de 19 luni), fiul lui Mircea, combătut de turci şi sprijinit de unguri, cade în lupta cu *Dan II*, fiul lui Dan I, pe lîngă care se mai ridică ca pretendenţi la domnie *Radul II Praznaglava* (nu se ştie al cui fiu) şi *Alexandru*, un fiu (natural) al lui Mircea.

Nefastele certe pentru domnie între urmaşii lui Dan şi Mircea, înteţite şi de turci şi unguri, urmează să sfîşie apoi Ţara Românească pînă la stingerea Basarabilor legitimi din linia Dăneştilor (cu moartea lui Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, în 1522), nimiciţi în luptă cu Drăculeştii (urmaşii lui Vlad Dracul, fiu natural al lui Mircea): luptă nenorocită ce zdruncină Statul, desfiinţează Dinastia, şi îngenunche Ţara. Mai rău decît duşmanul dinafară loveşte duşmănia dinlăuntru.

SUCCESIUNEA DOMNIILOR PÎNĂ LA ALEXANDRU CEL BUN

D r a g o ş, descălecătorul ţării Moldovei, pus în cronici cu doi ani de domnie, probabil 1343—1345.

S a s, fiul lui Dragoş, pus în cronici cu 4 ani, probabil 1345—1349. Sub aceşti doi voievozi, ţara Moldovei (partea nord-vestică) se constituie ca voievodat dependent de Ungaria.

B o g d a n I, 1349—1365, pus în cronici cu 6 sau 4 în loc de 16 ani; întemeiază principatul Moldovei ca stat independent.

L a t s c o, fiul lui Bogdan, 1365—1373, pus în cronici cu 8 ani; trece la biserica romană şi înfiinţează episcopatul catolic de Siret.

C o s t e a M u ş a t, 1373—1374, numit în pomelnicul de la Bistriţa ca urmaş al lui Latsco; prin căsătoria fiului său Roman cu Anastasia, fiica lui Latsco, Muşăteştii devin moştenitorii Bogdăneştilor.

I u g a K o r i a t o v i c i, 1374, chiemat la domnie prin o reacţie a ortodoxismului în contra catolicismului introdus de Latsco şi protejat de Costea Muşat (a cărui soţie Margareta fundează o mănăstire catolică la Siret); înfiinţează primul episcopat ortodox sub jurisdicţia patriarhatului de Ohrida.

P e t r u I, fiul lui Costea Muşat, 1375—1391, pus în cronici cu 16 ani; recunoaşte în 1387 suzeranitatea Poloniei.

R o m a n I, fratele lui Petru, 1391—1393, pus în cronici cu 3 ani; este detronat în 1393 în urma unor ostilităţi cu polonii.

Ş t e f a n I, numit fratele lui Roman, 1393—1399, pus în cronici cu 7 ani (probabil ceva peste 6 ani, 1393/6901—1399/6908 după 1 septembrie); este ucis la Hîrlău în o revoltă, după o expediţie nenorocită în contra tătarilor, făcută în ajutorul ducelui litvan Witold (bătălia de la Worskla, 12 august 1399).

R o m a n I, a doua oară, 1399—1400, cu fiii săi Alexandru şi Bogdan asociaţi la domnie; este detronat şi prins de Swidrygiello, fratele regelui polon.

I u g a K o r i a t o v i c i a doua oară, 1400, pus în cronici cu 2 ani (pentru cele două domnii); ia domnia cu ajutorul vărului său Swidrygiello şi este răsturnat de Mircea, care intervine pentru Alexandru (1400—1432), fiul lui Roman.